This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

WIDENER LIBRARY
HX QTDJ 8

KF 23611 (1896)

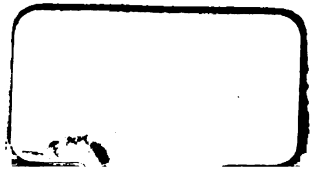

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR
TITKÁR.

1896. ÉVI FOLYAM.
(XXX. ÉVFOLYAM.)

BUDAPESTEN, 1896
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Δ
KF 2364 1/2 (1896)

Budapest, 1896. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

TARTALOM.

I. Történeti értekezések.

Lap

ÁLDÁSY ANTAL.

Adalék Mária királynő diplomatiai összeköttetéseihez 542

ANGYAL DÁVID.

Báthory Gábor uralkodása. I., II. és bef. közl. 28. 114

BARÁTH FERENCZ.

A millenium és a magyar történelem 869

BÉKEFI REMIG.

Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése. I.. II.. III. és bef. közl. 207, 310, 413

VALENTINUS BUJDOSÓ.

Lehel kürtje és még holmi. — Észrevételek dr. Szendrei János kiállitási könyvéről 773

FIÓK KÁROLY.

Szabartoiasfaloi. A magyarok régi neve Konstantinosnál 607

JAKAB ELEK.

Székely telepek Magyarországon I., II. és bef. közl. 581, 693

KROPF LAJOS.

Fullár Erasmus 223

Malvezzi elfogattatása 389

Hoffmann beszéde Erdély elfoglalása ellen (1551.) 649

Pászthói Rátholdi Lőrincz zarándokolása 716

LEHOCZKY TIVADAR.

Kolonich alapitvány a Rákóczyak korából 438

MATUNÁK MIHÁLY.

Érsekujvár alapitási éve. 1545. 348

PÓR ANTAL.

Kis Károly és Erzsébet utolsó évei 129

Lap

SÖRÖS P. PONGRÁCZ.

Forgách Ferencz élete. I., II. és bef. közl. ... 519, 634

STESSEL JÓZSEF.

A Németujváriak és Hédervváriak leszármazásához ... 429

SZILÁGYI SÁNDOR.

Titkári jelentés ... 196

TÉGLÁS GÁBOR.

Az Al-Duna felső zuhatagjainak szerepe a rómaiak történetében Trajánus felléptéig ... 505

GRÓF TELEKI GÉZA.

Elnöki megnyitó beszéd ... 192

THALLÓCZY LAJOS.

Adalék az ó-hit történetéhez Magyarországon ... 199

Presbyter Diocleas krónikájának magyar vonatkozásai ... 485

THALY KÁLMÁN.

Az ónodi országgyűlés történetéhez. I., II. és bef. közl. ... 1, 97

THÚRY JÓZSEF.

A magyarok eredete, őshazája és vándorlása I., II., III. és befejező közlemény ... 677, 778, 880

VERESS ENDRE.

Újabb adatok Szigetvári Zrinyi Miklós özvegye, Rosenberg Éva életéhez ... 875

WERTHEIMER EDE.

Az 1807-ik évi magyar országgyűlés I., II. és bef. közl. ... 293, 394

GRÓF WILCZEK EDE.

A Horváthy család lázadása I., II., III. és bef. közl. ... 617, 705, 804

II. Könyvismertetések és könyvbirálatok.

Ádám Gerson. A nagy-kőrösi ref. gymnasium története. Ism. Illéssy János ... 744

Dr. Áldásy Antal. A nyugoti vagy egyházszakadás története. VI. Orbán haláláig. 1378—1389. Ism. Dedek Crescens L. ... 262

Dr. Áldásy Antal. Az 1409. évi cividalei zsinat története. Ism. Kollányi Ferencz ... 931

Andrássy Gyula gr. Az 1867-diki kiegyezésről ... 854

Archaeologiai közlemények. Uj folyam. XVI. kötet. Ism. T. ... 354

Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monographiája. I. kötet. Ism. Érdujhelyi Menyhért ... 927

Balzer Oswald. Genealogia Piastów. Ism. dr. Wertner Mór ... 366

Bárabás Samu. A gróf Teleki-család okmánytára. Ism. M. S. ... 156

Bárczay Oszkár. A hadügy fejlődésének története. Ism. Acsády Ignácz ... 346

Bárczay Oszkár. Észrevételek ... 351

Lap

Békefi Remig. Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fenállásának ünnepén közrebocsát a hazai cziszterczi rend. Ism. Dr. Áldásy Antal ... 148
Beöthy Zsolt. A magyar irodalom története. 1. kötet. Ism. Kovács P. 453
Bojničić Kninski János. Series nobilium .. Croatiae, Slavoniae, Dalmatiae ... 571
Buday Gerő. A római kath. egyház egyetemes történelme tekintettel Magyarországra. Ism. X. J. ... 463
Clausen. Papst Honorius III. (1216—1224.) Eine Monographie. Ism. Á. A. ... 70
Coquelle P. Histoire de Monténégro et de la Bosnie depuis les origines. Ism. Kropf Lajos ... 465
Id. Dániel Gábor. Vargyasi Dániel család eredete és tagjainak rövid életrajza. Ism. Jakab Elek ... 823
Delaville de Roulx. Cartulaire Général de l'ordre des Hospitaliers de Saint Jean de Jérusalem (1100—1310.) Ism. Kropf Lajos 659
Dr. Demkó Kálmán. A szepesmegyei történelmi társulat milleniumi kiadványai I—III. kötet. Ism. Crescens ... 918
Doby Antal. A magyarországi benszülött és beköltözött mágnáscsaládok ismertetése. Ism. Jakab Elek ... 932
Dudás Gyula. A bácskai és bánsági szerbek története ... 764
Ehrenberg R. Das Zeitalter der Fugger. Geldkapital u. Creditverkehr im 16. Jahrhundert I. Ism. Kropf L. ... 884
Elemér Oszkár. Görgey Arthur 1848—49-ben ... 383
Ferenczi Zoltán. A kolozsvári nyomdászat története ... —
Földváry László. Szegedi Kis István élete ... 89
Fraknói Vilmos. Mátyás király levelei. Külügyi osztály. II. kötet. Ism. Á. A. ... 352
Gaál Jenő. Társadalmi béke a közgazdasági pátriarchalismus alapján 472
Hegedüs István. Guarinus és Janus Pannonius ... 854
Horváth Géza. A honfoglaló magyarok természetrajzi ismeretei ... 950
Irsik Ferencz. Boldog emlékül Hám János szatmári püspök élete. Ism. Békefi Remig ... 356
Jankó János. Adatok a Bács-Bodroghmagyei sokaczok néprajzához. Ism. Dudás Gy. ... 658
Jorga Miklós. Philippe de Mezières. Ism. Kropf Lajos ... 748
Jean d'Anton. Chroniques de Louis XII. Ism. Kropf Lajos ... 265
Jung. Fasten der Provinz Dacien. Ism. T. G. ... 161
Kammerer Ernő. A Zichy-család okmánytára. VIII. kötet. Ism. Wertner Mór ... 152
Keatinge M. W. The Great Didactic of John Amos Comenius. Englished by —. Ism. Kropf L. ... 842
Klopp Onno. Der dreissigjährige Krieg bis zum Tode Gustav Adolfs 1632. I—III. köt. Ism. Kropf Lajos ... 936
Dr. Komáromy András. A borosjenei Tisza-család ősei. Ism. D. L. 551
Kretschmayr Heinrich Dr. Ludovico Gritti. Eine Monographie. Ism. Kropf Lajos ... 939
Kupelwieser L. Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács 1526. Ism. Huszár Imre ... 60
Kuun Géza gr. Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima. Vol. I., II. Ism. Nagy G. 228
Lendvai Miklós. Temesvármegye nemesi családai ... 279
Lorenz Ottokar. Genealogisches Handbuch der europäischen Staatengeschichte. Ism. dr. Wertner Mór ... 362

Lap

Martius, C. Friedrich Philipp. Geschichte der Familie Martius. Ism. br. Mednyánszky Dénes ... 357
Dr. Máté Sándor. A budapesti egyetemi könyvtár története ... 472
Molnár Szulpicz. Zermegh János és emlékirata. Ism. Szs. ... 741
Nagy Bénjámin. A magyarországi jobbágy állapota. Ism. Szs. ... 740
Pallas nagy lexikona ... 280, 675, 949
Parker E. H. A thousand years of the Tartars. Ism. Kropf Lajos 372
Pascal César. La famille de Jean de Lasco, reformateur polonais. Ism. Kropf Lajos ... 67
Pierling. La Russie e de Saint-Siège. Ism. Kropf Lajos ... 556
Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. III. kötet. Ism. Márki Sándor ... 735
Radvánszky Béla báró. Magyar családélet és háztartás. I. kötet. Ism. D. L. ... 655
Rački Fr. Thomas Archidiaconus, Historia Salonita. Ism. Pór Antal 54
Rohonyi Gyula. A honfoglalás története ... 471
Rónai Horváth Jenő. Magyar hadi krónika. Ism. Bárczay Oszkár 249
Series parochiarum et parochorum archidioecesis Strigoniensis. Ism. Crescens ... 255
Szendrei János. Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon. Ism. Bárczay ... 829
Szilády Áron. Pesti Gábor. »Nouum Testamentum seu quattuor evangeliorũ volumina« D. L. ... 278
Szilády Áron. Régi magyar költők tára. VI. kötet. Ism. Váczy János ... 731
Szölgyémi Ferencz. C. Velleius Paterculus Róma történetéről irt két könyve, latinul és magyarul ... 383
Thúry József. Török történetírók. II. kötet. Ism. Á. A. ... 831
Toldy László. Budapest régibb és ujabb czímerei ... 383
Tóth Béla. Mendemondák ... 384
Vagner József. Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez. Ism. Békefi Remig ... 926
Váradi Gábor. Hulló levelek. Ism. Bellaágh Aladár ... 159
Vass Bertalan. Horvát István életrajza. Ism. dr. Váczy János ... 47
Weber S. Geschichte der Stadt Leibitz mit Bezug auf die Vergangenheit Zipsens und Ungarns. Ism. Á. A. ... 833
Xénophol. Histoire des Roumains. Ism. Kropf Lajos ... 554
Zichy Antal. Gróf Széchenyi István levelei szülőihez Ism. dr. Váczy János ... 342
Zwiedinek-Südenhorst. Geschichte und Geschichten neuerer Zeit. Ism. A. D. ... 259

III. Tárcza.

Necrológok.

Balássy Ferencz † ... 768
Curtius Ernő † — zs.— ... 671
Gróf Erdődy István † ... 281
Dr. Kanitz Ágost † ... 673
Kápolnai Pauer Iván † ... 281
Károly Lajos főherczeg ő Fensége † ... 573
Kellemesi Melczer István † ... 281
Pavinszki Adolf † ... 673

Lap

Petrovics Ferencz † ... 951
Gróf Széchen Antal † Sz. S. ... 673
Treitschke Henrik † Hazslinszky Rezső ... 761
Dr. Váli Béla † ... 573
Veszely Károly † ... 857

Önálló czikkek.

A második millenium küszöbén ... 72
A Millenium ... 467
A milleniumi kiállítás bezárása ... 844
Millenniumi történelmi ünnepségek ... 667
Dr. Áldásy Antal. Johanna nápolyi királynő halála napja ... 468
Dr. Dézsi Lajos. Adalék »Magyarország nem volt, hanem lesz« szállóigénk történetéhez ... 666
Fiók Károly. Őstörténeti viszhang ... 273
A Fuló-család oklevelei ... 874
Dr. Illéssy János. Még valami a Lehel kürtjéről ... 942
(J. V.) Frangepán Kristóf gyűrűje ... 846
Kalmár Elek. A deézsi csata történetéhez ... 759
Komáromy András. Hol Született Verbőczy? ... 163
Muhoray Alfonz. A Horváti és Palisznai családok ... 941
Pályázat. A M. Tud. Akadémia történelmi jutalomtételei ... 576
Pór Antal. Válasz Zsatkovics Kálmán ur helyreigazítására ... 168
Pór Antal. Végső válaszom Zsatkovics Kálmán urhoz ... 377
Régi Magyar Könyvtár ... 845
Szendrei János. Magyar hadtörténelmi emlékek (Válasz Valentinus Bujdosó és Bárczay Oszkár birálatára.) ... 944
Szolnok-Doboka vármegye millenaris emléke ... 757
Thaly Kálmán levele a kolozsvári egyetemhez ... 758
V. J. Értekezések iskolai értesitőkben ... 172, 378
Dr. Wertner Mór. A turóczi prépostság alapításának éve ... 560
Zsatkovics Kálmán. Egy kis helyreigazitás ... 73
— — Viszonválasz a Pór Antal ur válaszára ... 375
— — Észrevételek Lehoczky T. ur »Kollonich-alapitvány a Rákócziak korából« cz. czikkére ... 562

Állandó rovatok.

Folyóiratok szemléje ...
Repertorium *a)* Külföldi munkák ... 74, 381, 765
b) Külföldi szaklapok és folyóiratok ... 77, 565, 767, 848
c) Hazai lapok ... 80, 566, 768, 848
Történeti könyvtár ... 92, 178, 284, 386, 480, 578, 676, 772, 860, 954
Uj könyvek ... 86, 175, 278, 383, 471, 569, 763, 853, 947
Vegyes közlések ... 89, 177, 281, 385, 474, 573, 673, 857, 951
Vidéki társulatok ... 91, 279, 570, 575, 668, 952, 953

IV. Hivatalos értesitő.

A M. T. Társ. 1896. január 2-ki r. vál. ülés jegyzőkönyve ... 93
— » február 6-ki r. » » » ... 179
— » márcz. 9-ki r. » » » ... 285
— » » 25-ki rk. nyilv. felolv. ülés ... 387

				Lap
A M. T. Társ. 1896.	május	7-ki r. vál. ülés	jegyzőkönyve	418
—	» június	3-án tartott értekezlet	»	579
—	» okt.	5-ki r. vál. ülés	»	863
—	» nov.	5-ki r. »	»	866
—	» decz.	3-ki r. »	»	955

Az 1895. évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése 183
Kimutatás a Társulat törzsvagyonáról 188
Pénztári zárszámadás 1895-ről 188
A M. Tört. Életrajzok zárszámadása 1895-ről 190
A M. Tört. Társulat 1896. évi költségvetése 190
A M. Tört. Életrajzok 1896. évi költségvetése 192
A M. Tört. Társulat elnöksége, tisztikara, ig. választmánya és bizottságai 1896-ban 290
Felhivás társulati tagok lakhelyére vonatkozólag 96, 192, 292, 388, 484, 580, 868, 958

AZ ONODI ORSZÁGGYŰLÉS TÖRTÉNETÉHEZ.

Az 1707-ik évi ónodi országgyűlés, mind az ott a trónmegüresedésre nézve hozott közjogi fontos határozatnál, mind pedig a túróczi követek véres tragoediájánál fogva, egyike történelmünk nagyérdekű epizódjainak. Mindazáltal tüzetes története eddigelé megírva nem volt. E körülmény indítá alólirottat arra, hogy pár évvel ezelőtt, mikor a Vitéz-féle akadémiai jutalom kitűzésénél valamely történelmi kérdés megoldására került vala a sor, — a m. tud. Akadémia történelmi bizottságában az ónodi gyűlés részletes történetének kidolgozását ajánlja pályakérdésül. E javaslatot úgy a bizottság, mint az Akadémia összes ülése elfogadván, — a pályakérdés kihirdettetett. S őszinte megelégedésünkre, a pályázat nem is maradt eredménytelen; mert a kiírt határidőre egy terjedelmes pályamű érkezett be, mely már első tekintetre is felkölté a figyelmet, és a melynek egyik bírálójául épen alólirott neveztetvén ki: a kézirat gondos áttanúlmányozásával meggyőződtem, hogy az ismeretlen pályázó helyes kiinduló pontot választott, elfogulatlan, igazságra törekvő ítélettel fogja föl tárgyát, széles látköre van, s az ide vonatkozó forrásokat és adalékokat nagy szorgalommal iparkodott összegyűjteni s egyeztetni. Egy szóval, hogy munkája derekasan beválik, és mint egy örökre emlékezetes történeti epizódnak kimerítő mónográphiája, szak-irodalmunkban hézagot pótolni van hivatva.

Voltak ugyan egyik-másik részletnél még némi hiányai s egyéb aprólékos fogyatkozásai, — a mint azokra bírálói jelentésemben, továbbá a kéziratra tett jegyzeteimben, a honnan történendő pótlásokra is utalva, reámutattam; ezek azonban

könnyen helyrehozható természetűek lévén, — ha a szerző e kiegészítéseket megteendi, én a művet jutalmazandónak, s a pályadíjat kiadandónak véleményezém. Nézetemhez csatlakozott t. bíráló-társam, Szilágyi Sándor is, s a m. t. Akadémia a pályamunkát a Vitéz-díjjal megkoszoruzá. A jeligés levélkéből szerzőül *dr. Áldássy Antal,* jeles képzettségű ifjú történetbúvárunk neve tűnt elő. A kinek sikerült munkáját, melyben őszinte örömöm telt, részemről minél teljesebbé tenni óhajtván, — mint a szerző maga is több helyütt előzékenyen említi: utólag még a bírálati útmutatásokon fölül is számos új adattal s kiegészítő részlettel szolgáltam most már tetemesen megbővített művéhez. Ezt a *Századok* t. olvasói immár ismerik, minthogy e folyóirat 1895. évi június—decemberi füzeteiben jelent meg; de — úgy tudom — külön kötetben is nemsokára világot látand.

Ezeket, vonatkozással az alábbiakra, szükségesnek láttam itt elmondani; és pedig a végből, hogy a t. olvasó tudomással bírjon arról: mily benső és többnemű kapocs fűz engemet e mű létrejöttéhez, s így voltaképen megismerje, megértse ama meleg érdeklődést, melylyel annak megjelenését — ha szabad e hasonlattal élnem: mintegy *keresztapa* — kísértem. Elannyira, hogy 35 év óta, több száz bel- és külföldi levéltárból összeírt másolataim és kivonataim terjedelmes gyűjteményében fürkészeteimet e tárgyra nézve tovább folytatván: íme, most legújabban is, — sajnálatomra, *utólag,* Áldássy tanulmányának már kinyomatása után, — akadtam még nehány *kiváló fontosságú,* ismeretlen kútfőre, a melyeket neki fölhasználás végett már át nem szolgáltathattam. Ezek között különösen nevezetes az *ónodi abrenunciatiónak* kulcsául szolgáló *rozsnyai kormánytanács üléseinek jegyzőkönyve,* mely az egész ügyre átható világosságot derít s Rákóczi Emlékiratainak hitelességét fényesen igazolja.

Ha tehát az ónodi országgyűlés tüzetes története egy nagy szorgalommal írt pályanyertes monographia alakjában a Századok t. közönsége elé került: akkor ugyane t. olvasóközönségnek óhajtok kedveskedni e fontos esemény legnevezetesebb részleteit még jobban földerítő újabb leleteim közzé-

tételével. Mert, ha már a monographia megiratott és megjelent: hozassék tisztába az egész nagyérdekű epizód *mennél inkább*, különösen a két sarkalatos pont: az abrenunciatió ügye s a túróczi eset.

I.

A rozsnyai kormánytanács végzései és az ónodi abrenunciatió.

A Nagy-Brittannia és Hollandia, mint közbenjáró hatalmak követei által becsületes igyekezettel közvetített 1705—6-ik évi békealkudozások, legkivált az 1706. július 24-kéig tartott 100 napos fegyvernyugvás tartama alatt mint folytanak és mint szakadtak félbe? — *Bercsényim* III-ik kötetében tüzetesen leírtam. Kimutattam ott, és pedig első sorban a külföldi követek, nevezetesen Stepney lord, részrehajlatlan jelentéseiből a saját kormányaikhoz: mily melegen óhajtották a békét s mily őszintén törekedtek arra maga Rákóczi, Bercsényi, valamint a confoederált magyarok többi fejei, — az egész senatus. De a magyar nemzetet fegyverrel leigázni kívánó, önhaszonleső bécsi ministerek és a zsákmányoló császári generálisok döntő befolyásának sikerült a múlatozásainak élő, fiatal I. József császárral a fegyvernyugvást — az ügynek legkedvezőbb folyamatában — félbeszakíttatni, miután a harczszünet alatt a császáriak éhező váraikat megélelmezték és kifáradt, összezilált, megfogyott hadseregeiket helyreállították. S a háború július vége felé megújult minden iszonyaival; az országok Brünntől, Bécstől. Grácztól, le a moldvai határhavasokig — égtek, pusztúltak. A bécsi udvar így akarta! . . . .

A derék Stepney — miután búcsúkihallgatást kért s Józsefnek jól megmondogatta az igazat a szemébe, — boszúsan hagyá oda a cs. székvárost, visszahivatta magát és eltávozott Hágába. Rákóczit és a magyarokat méltó elkeseredettség fogta el az udvar ellen. A franczia követ, Des Alleurs őrgróf pedig, királyi ura érdekében ugyancsak verte a vasat: Megtapasztalták most a magyarok a bécsi udvar megrögzött álnokságát; szakadjanak tehát el nyiltan az austriai háztól, — XIV. Lajos szövetséget kötend velök! . . . S a csábító szavakra, ígéretekre hallgatni, *ilyen hangulatban* nem csoda, hogy úgy a fejedelemnél, mint híveinél növekedett a hajlandóság.

De azért Rákóczi nem hirtelenkedett még most sem. Ámbár a hadakozás tűzzel-vassal folyt: az alkudozásokat Bécscsel nem szakasztá meg teljesen. Az angol királynő és a hollandi rendek tovább is fenntartani kívánták mediatiójokat;

elismerő, békítő leveleket küldözgettek Rákóczihoz, — erélyes hangú diplomatiai jegyzékeket a cs. udvarhoz, hol Hamel-Bruyninx holland követnek kormányától meg volt hagyva: érintkezzék Rákóczival a felújítandó béketárgyalások ügyében; a ki is Okolicsányi Pál békebiztost járatta a fejedelem táboraiba, leveleivel, üzeneteivel. Bercsényivel viszont a másik békebiztos, br. Szirmay István és gr. Kéry Ferencz főlovászmester levelezett, — majd pedig a hatalmas britt fővezér Marleborough herczeg vejét, Sunderland lordot küldék hozzá találkozóra.

Rákóczi, az Áldássy tanulmányában részletesebben vázolt franczia negociatiók folytatása mellett is, hajlandónak mutatkozott fölvenni a békealkudozások fonalát még egyszer, s udvarias készséggel válaszolgatott Bruyninx leveleire, így pl. okt. 23-kán, decz. 2-kán; Okolicsányi által pedig még bővebben üzent mindezekről. Elhatározásait azonban főként decz. 2-iki levelében tette le. Miről alább.

E közben a fejedelem szükségesnek ítélé »a hadakozásnak továbbvaló folytatásáról« stb. leendő tanácskozások végett a senatust (kormánytanácsot) összehívni Rozsnyó városába, decz. 13-ára. (Emlékirataiban csak így említi: »az esztendő végére«.) Ugyancsak mémoires-jaiban, szokott nyíltságával megírja azonban a fejedelem azt is, hogy a senatus e rozsnyai összehivatásának főoka *a franczia királylyal kötendő szövetség ügyének megbeszélése vala;* s azután a dolgot kifejti, úgy, a mint Áldássy tanúlmányában, a Századok 556—557. ll. szórúl szóra idézve van. (Nem akarjuk itt ismételni.)

Rákóczi előadván e helyütt, hogy az országot függetlennek s a királyi trónt megüresűltnek nyilvánítandó határozatot mely okokból és pedig *egyhangúlag* fogadta légyen el Rozsnyón — egyelőre titokban tartás kötelezettsége mellett — a kormánytanács: Emlékiratai ezen elbeszélését hosszú időkig kétségbe nem vonta, hanem való tényűl vevé a történetírás, — mely e fejedelemnek nemes, lovagias, önzetlen jelleme egyik fődíszéűl épen a leplezetlen őszinteséget tekinté mindenkor. És így is maradott volna ez végképen, — ha a legsötétebb Bach-systema közepén, 1855-ben elő nem áll egy osztrák történettúdós: *Fiedler József*, a maga »Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczy's« cz. két kötetes kiadványával, s ennek nyomán képtelen elferdítésekkel kidolgozott »Der blutige Landtag zu Onod« cz. értekezésével.

Fiedler Vetéssy irataiból merített. A Károlyi-nemzetséggel rokon, szathmármegyei nemes Kökényesdi Vetéssy László, — a később politikai kalandorrá, sőt sikkasztóvá aljasúlt szökött

katonatiszt, — mint tudjuk, s Áldássy is (u. o. 724—725. ll.) említi, előbb Miksa-Emmánuel bajor választó-fejedelemnél, majd a versaillesi udvarnál vala ügyvivője Rákóczinak. Éleseszű, furfangos diplomata volt; de korhely és jellemtelen ember, a ki urának 100 ezer livrényi pénzét elpazarolván s ezért számadásra vonatván, annak még aranygyapjas rendjét és gyémántékszereit is visszatartá, sőt utóbb őt el is árulta és titkait, iratait, magát — Savoyai Eugennek eladá.

Ezeket az iratokat adta ki és commentálta azután Fiedler, hitelesekül, készpénz gyanánt. Az osztrák történetíró, akarva, vagy akaratlanúl, de határozottan felűlt azoknak. A magyar történetírók azonban sokkal élesebb szeműek s józanabb ítéletűek valának. Első köztök *Szalay László*, a ki már 1859-ben megjelent VI-ik kötetében Magyarorsz. Történetének egyenesen kimondja, hogy Vetéssynek Rákóczit és Bercsényit a legsötétebb színekkel festő s aljas rágalmakkal illető, Fiedler-féle emlékirata az ónodi gyűlésről »*nem érdemel hitelt*« (426. l.) és kifejti hathatós okait. Követte őt *Horváth Mihály*, a ki (Magyarorsz. Tört. Új dolg. II-ik kiad. VI. k. 483—485. ll.) szintén azt tartja Vetéssy e koholt iratáról: »válaszunk *határozottan* az, hogy *nem érdemel hitelt*«, s hogy »*hazug ráfogás*«; és Szalay indokaihoz még egy csomó czáfolhatlan okot csatol, mély elméjű, hosszú fejtegetéssel. Áldássy a maga legújabb munkájában megemlékezvén Szalayról s Horváthról: egyszersmind a mi nézetünkre is hivatkozik, (Századok, 726. l.), hogy mit tartunk mi Vetéssy iratainak hitelességéről? Engedtessék meg tehát nekünk, hogy ebbeli véleményünket, — sőt mondhatjuk: meggyőződésünket, — még világosabban *magunk fejthessük ki* rövideden.

Szalaynak és Horváthnak velős okoskodásaitól megragadtatva, föltettük magunkban, hogy az okirat-koholó, rágalmazó, magát, iratait, becsületét eladott történethamisító Vetéssyt *a saját eredeti leveleiből fogjuk leálczázni*. Ugyanis ezek, nevezetesen a Rákóczihoz intézettek, a vörösvári Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltárban, szerencsére, maig megvannak. Fogtuk tehát a Fiedler kiadványát, s a legelső alkalommal gondosan összehasonlítottuk *ezekkel*, az 1715-ben Savoyai Jenőnek eladott iratokat a Rákóczi által az 1707—1711. évek során vett (részben titkos-jegyekkel írt, de a fejedelem cancelláriáján fölfejtett) *Vetéssy-féle eredeti, sajátkezű levelekkel*. Egyenként, majd kikezdésenként összehasonlítottuk. És micsoda eredményre jutottunk? Arra, hogy az egyes kikezdések tartalma (ámbár nem szó szerint) és sorrendje egyezik ugyan: *de már az irálya, szófüzései nem. Némely kikezdések pedig, a melyek az eredeti levelekben*

megvannak: a Fiedler-félékben merőben hiányzanak; úgy, hogy a Vörösvártt levő eredeti Vetéssy-levelek általában *hosszabbak* emezeknél. Önkényes, czélzatos változtatás pedig a szövegben még azon kívül is akármennyi lehet ezen utóbbiakban.

E tartalmi és sorrendbeli hasonlóságot, de folytonos szöveg- és irálybeli különbözetet mi a következőképen véljük megfejthetni, (s e nézetünket most már maga Fiedler is osztja, kivel fölfedezésünket s a vörösvári iratok másolatait collegialiter közöltük): hogy t. i. Vetéssy, mint korhely, lusta ember, Rákóczihoz koronként irott eme titkos leveleit *nem másolta le a maga számára egész terjedelemben*, a mint diplomatiai szokás; hanem csak *kivonatos-könyvet* készített belőlök nagyjából, úgy, hogy a levelek némely pontjait — a melyek akkor nem látszottak különösebb fontosságuaknak előtte, — *nem is kivonatozta.* Mikor aztán 1715-ben Savoyai Jenő hajlandónak mutatkozott a fejedelmi urával meghasonlottat kegyeibe fogadni, ha diplomatiai iratait átadja: Vetéssy elővette a kivonat-könyvét, és az illető dátumok szerint *új leveleket koholt belőle, mintha ezek eredeti fogalmazatai, vagy egykorú másolatok volnának.* (A változott viszonyokhoz képest, persze, a maga szépítésére, tetszés szerint változtatott bennök.) E szerint az eszmemenet, az egymásután ugyanaz: *de már az irályt nem tudta évek múlva visszacsinálni, az egészen más.* Az egykor kivonatozni elmúlasztott kikezdésekre pedig visszaemlékezni, sőt arra is, hogy hol, melyik levélben valának ilyenek és miről szólhattak? — többé nem birván: *ezek a koholmányokból egészen hiányzanak.*

Az *őhozzá intézett* levelek ellenben meglévén nála: azokat átadta eredetiben; azok tehát *általában véve* hitelesek lehetnek.

Megjegyzendő még, hogy 1-ször a legkirívóbb rágalmakat és képtelen rémmeséket tartalmazó »*Particularités secraittes de la prétendue (!!) Diette d'Onod, de 1707.*« cz., Fiedlertől ügyetlenségből vagy furfangból az 1707-ik év alá sorolt, de napnál világosabban *utólag, 1715-ben* költött irat, — továbbá 2-szor Vetéssynek *állítólag* Rákóczihoz Monsból 1707. márczius 19-kén intézett levele, — melyben a maga loyalitását a Habsburg-házhoz annyira fitogtatja, — a vörösvári Rákóczi-levéltárban *merőben hiányzik,* és így ez utóbbit is teljesen koholtnak kell tartanunk. 1715-ben költötte azt, hogy a maga érdemét, — mint a ki az elszakadástól Rákóczit annyira intette, óvta volna, — Bécsben annál inkább emelje.

Ekkép állván a dolgok, kérdezzük: vajjon Fiedlernek európaszerte ismert, de, mint íme kimutattuk, hamisításoktól hemzsegő, mindazáltal a hazai történetírók kivételével mindenütt

teljes hitelűeknek vélt gyönyörű »*Actenstücké*-«i ellensúlyozására, egy állítólagos szennyfolt lemosása mellett, a *valódi történelmi igazság helyreállítása czéljából*, nincs-e égető szükség *Vetéssy igazi, eredeti leveleinek* a vörösvári levéltárból leendő mielőbbi kinyomatására, hű, authenticus kiadásban?! . . .

Vetéssy, említett ál-iratában, többek között azt merészli állítani, hogy az interregnum kimondását csak Rákóczi és Bercsényi határozták el, s magok között titokban tartották, elannyira, hogy még *Károlyi Sándorral* sem közölték; és hogy annak kierőszakolása végett rendeltek nagyszámú katonaságot az ónodi táborba, s rendezték czéltudatosan (!!), a rendek megfélemlítésére, a túrócziak véres tragoediáját a gyűlésen.

E képtelen vádakra már megfeleltek történetíróink; sőt — bár öntudatlanúl — megfelelt maga a Vetéssytől az abrenunciatió vádja alól hízelgésből tisztára mosni megkísérlett szathmári békeszerző: *Károlyi Sándor* is, a rozsnyai senatus-ülésekről írt laconicus naptári bejegyzéseivel. Azonban mindezeknél csattanósabban, mert megczáfolhatlanúl megfelelendnek magának a *rozsnyai tanácskozásnak jegyzőkönyvei*, melyekből hitelesen kiviláglik, hogy az austriai háztól való elszakadás és interregnum nyilt kijelentését *az egész kormánytanács tudta, behatón megvitatta s pontokba szedett, jegyzőkönyvbe iktatott tüzetes indokolással, egyhangúlag elfogadta 1707. január 22-kén*, — úgy, mint azt a fejedelem Emlékirataiban följegyzé.

A rozsnyai országtanács-ülések időpontjával — s annál inkább tárgyalásai menetének ismeretével — történetíróink eddig nem voltak, nem lehettek tisztában, csak tapogatództak. Annyit tudtak csupán, Rákóczi leveleinek dátumaiból, hogy ő 1706. nov. végétől decz. 23-káig Rozsnyón tartózkodott, a hová deczember közepére a senatust összehítta. De a karácsonyt már Kassán tölté s az 1707-iki új év napját Munkácson, hol egész január közepéig maradt; e hó vége felé azonban már ismét Rozsnyón gyülésezik. Igy tehát csakhamar egymásután *kétszer* kellett a kormánytanácsnak Rozsnyón ülésezni. Historicusaink semmi közelebbit nem tudtak. De e bizonytalan homályban is *Szalay László* találja el a valóságot legjobban, a maga ékeselmű combinatiójával, a midőn írja:

»Rákóczi Munkács várából 1707. jan. 1-jén *másodízben is* Rozsnyóra hívta az országtanácsot, melynek ülései jan. 18-kán nyíltak meg. Ha Rákóczi, — mint számos leveleiből látom, — 1706. nov. közepétől (helyesebben: *csak 26-ikától*) a karácsonyi ünnepekig *(23-ikáig!)* nem időz Rozsnyón; ha Emlékirataiban nem mondja világosan, hogy az országtanács *új év előtt* volt együtt Rozsnyón; ha fentebb közlött nagyfontosságú levelei

nem épen azon napokban keltek volna Rozsnyón, melyekre a senatust november 17-kén Rozsnyóra *(decz. 13-ikára)* együvé hívta: oly nézetben volnék, *hogy deczemberben az országtanács nem is gyülekezett együvé.* Lehet, hogy *akkoron csak egy-két meghitt barátjával tanácskozott;* most (1707. január második felében s február elején) *az egész senatus volt jelen,* mint egyik tagjának, Illyés Istvánnak naplójából látom. De, hogy mi végre hivatott össze (Rozsnyórúl) *az ónodi gyülés?* a szándékot: a dynastia uralkodását megszüntetni, — azt *vagy* nem közlötte Rákóczi *ezen* senatussal, *vagy Illyés tanácsosabbnak látta naplójában hallgatni felöle.* A Károlyi Sándorhoz ment párból, kinek jegyzetei közt olvasom, hogy Rozsnyón »nagy dolgok csendességgel folytak«, *ő be volt avatva a nagy dolgokba.«* (VI. köt. 389. l.)

Szalaynak e combinatiója — mint mondók — megközelíti a valót. Ugyanis Rozsnyón csakugyan *két ízben* tartott az országtanács üléseket. 1706. decz. 18. és 20-kán két, *szükebbkörü értekezletet,* s azután 1707. január 21-kétől február 5-kéig *teljes senatusüléseket,* mely utolsó napon a berekesztő ülés volt. *A deczemberi értekezleteken azonban az abrenunciatió kérdése szóba sem került,* nem is kerülhetett: mert ezt csak *teljes ülésben* határozhatták el, és mert Hamel-Bruyninx hollandi követnek Bécsben 1707. január 2-kán kelt döntő fontosságú tudósítása Rákóczihoz, — mely a keserűséggel már csordúltig telt kehelynek kiömlését előidézte, — mint dátuma is mutatja, *akkor* még meg sem iratott, és csak január 10—12-ike táján juthatott Munkácson a fejedelem kezeibe. Illyés püspök, valamint Károlyi dolgáról alább szólandunk.

A vörösvári Rákóczi-levéltárban megvannak mindkét rendbeli rozsnyai tanácskozásnak eredeti, hivatalos jegyzőkönyvei, a tanácstitkár kezével írva. Mi még az 1860-as évek közepén lemásoltuk volt azokat, de fölhasználásukra speciális alkalmunk akkoriban nem kínálkozván: azóta, a hosszú idők alatt jóformán el is felejtettük és csak most akadtunk reájok, a gyűlésezések, consultatiók actáit tartalmazó másolataink csomagában. Az 1706. deczemberi ülések jegyzőkönyvének czíme és bevezetése ez:

»Conclusa Rosnaviensia.

In Anno 1706. Mense Decembri.

Méltóságos Vezérlő-Fejedelem Kegyelmes Urunk ő Nga pro 13. modo currentis Mensis Decembris Anni 1706. Rosnóra convocáltatván Méltóságos Senator Urakat: *az útnak súlyos volta miatt is, de kiváltképpen, hogy a convocatoriákat vagy*

késüre vehették, s némelyek pedig nem is vették, — igen kevesen compareálván, első sessió nem elébb, hanem 18. praefati Mensis et Anni .... celebráltatott,« a név szerint elősorolt következő senátorok jelenlétében: Pettes András egri nagyprépost, Vaÿ Ádám udv. marsall, Kálmáncsay István máramarosi administrátor, Berthóti Ferencz kassai vice-generális, Jánoky Zsigmond al-cancellár, Kajalÿ Pál főhadi bíró, és Gerhárt György udv. tanácsos.

A zordon téli időben tehát a 24 kormánytanácsosból mindössze ez a hét érkezett Rozsnyóra. A többiek távolmaradásának okát maga a bevezetés megadja; de azonkívül is tudjuk pl. a főhaditiszt-senatorokról, hogy ők a hadműködések miatt sem jelenhettek meg. Nevezetesen, az »első senátor,« a fejedelem alter egoja, *gr. Bercsényi Miklós fővezér is hiányzott:* ugyanekkor Bajmócz várában, majd Beszterczebányán lévén szakadatlanúl elfoglalva, a hadak téli szállásokra rendelésével, az elfogadott új, területi rendszer végrehajtásával, s a br. Hellenbach bányagróf közreműködése mellett készülő ama nagyszabású hadfölszerelési és közgazdasági tervezet kidolgozásával, melyet aztán a január havi senátus-üléseken terjesztett elő. A vezényletétől fölmentett gr. Forgáchot a fejedelem, épen Rozsnyóra szándékozó útjában, a Pozsony ostromlását elrendelő hadi parancs megszegéséért elfogatta s Krasznahorka várába küldé. Károlyi Rabutinnal vesződött a Tiszántúl. Esterházy Antal s Petrőczy a Vág mellett valának elfoglalva. Esterházy Dániel a dunántúli hadtest élére átköltözött Bottyánnak Érsek-Újvár, Komárom, Esztergom körűli vezényletét vette át. A vén Barkóczy betegen feküdt Zemplénben; Sennyey ugyanott, otthonában. Thelekessi Török István a Dunántúl rekedt, stb. Szóval, el nem jöhettek.

Most már, a legtekintélyesebbeknek, de különösen Bercsényinek távollétében, a fejedelem a jelenlevő *hét senatorral* valami lényegesebb kérdés megvitatásába csakugyan nem bocsátkozhatott. De ha már együtt voltak, az időt hiába elmúlatni mégsem akarván, — tartottak *két* tanácskozmányt; a jegyzőkönyv előadja, miről? Rákóczi a deczember 18-iki, első űlést a nevezett hét senator jelenlétében megnyitván, eléjök terjeszté, »hogy jóllehet ezen hadakozásnak továbbvaló folytatásáról és a hadaknak subsistentiájáról kévánt volna consultálódni: de elhitetvén ő Nga magával, legalis impedimentumokra nézve a Senátor Uraknak nagyobb része elmaradván, — szükségesnek ítélé, *újabb convocatoriák által pro 15. Januarii ugyan ide Rosnóra convocáltassanak*«. Elfogadtatott, és összehívattak.

»Továbbá jelentette ő Nga, hogy az hadaknak kifizette-

téseket más móddal nem reménlhetné, hanem ha az Nemes Vármegyékre valamely quantum (hadi adó) felvettetnék.« Erre nézve volt is már kész fölvetési tervezete másfélmillió forintról, melyet előterjesztett. Erről tanácskozának, s hosszú vitatkozás után a tervezetet alapúl elfogadták. Az első űlés ezzel telt el.

A deczember 20-iki, második tanácskozmány, ugyanazon hét senator résztvételével, 1-ször a harminczadok jövedelmeiről, 2-szor a 10 és 20 polturás rézpénznek (Libertások) nagy számmal veretendő polturákkal leendő beváltásáról; s végre 3-szor br. Hellenbach bányagróf számadásainak bekívánásáról tárgyalt. Semmi egyébről nem; több tanácsülés e hónapban már nem is tartatott, s a fejedelem harmadnapon elutazott Kassára.

Azonban, mielőtt a sokkal fontosabb januári űlések jegyzőkönyveinek ismertetésére átmennénk: szükséges a békealkudozások megújítását illető levelezéseket érintenünk. A franczia negociatiókat Áldássy elég bőven kivonatozá, — de bennünket itt különösen a bécsi udvarral folytatott negociatiók érdekelnek. Említők föntebb Rákóczi levelezését Hamel-Bruyninx-al, nevezetesen okt. 23-iki és decz. 2-iki válaszait a holland ministerhez. Ez utóbbinak levelezései kormányával és Stepney-vel s mellékleteik, az alkudozásokra bő világot derítenek. Bruyninx már nov. 15-kén és utóbb is többször panaszkodik, hogy a cs. udvar a béketárgyalások felújításáról, minden sürgetései daczára sem akar tudni semmit. Ő leküldé levelével Rákóczihoz Okolicsányi Pált, a ki a Gyöngyös, Hatvan környékén táborozó fejedelmet fölkeresvén, behatóan értekezett vele s Bercsényivel. Mindketten, valamint a confoederált magyarok többi fejei is, hajlandók a kibékülésre, de — a múlt nyári keserű tapasztalatok után — *előzetes biztosítékokat* kívánnak. Nevezetesen Rákóczi kijelenté Okolicsányinak s meg is írta neki, Szirmaynak és utóbb őneki (Bruyninxnak) is, hogy az alkudozások sikere érdekében kívánatosnak tartja, előbb a *cardinális pontok iránt* tisztába jőni a bécsi udvarral; melyekre nézve ha sikerülend egyetértésre jutni: *akkor legyen fegyverszünet*, kezdődjenek a forma szerinti béketárgyalások, — könnyen fog azután menni a többi. E sarkalatos pontok gyanánt 1-ször a garantia kérdését; 2-szor Erdély szabad fejedelemválasztási jogának ügyét, és 3-szor az idegen katonaságnak az országból a békekötés utáni kivitelét jelölé meg.

A holland követ nem késett a fejedelem e kívánalmait a cs. ministereknek tudomására hozni, s államtanács tartását sürgeté ezen ügyben, kormánya és Brittannia nevében. De

kévés hajlandóságot tapasztalt. A ministerek azt tanácsolák a császárnak: ne engedjen semmit a magyaroknak, és a három kívánatot tagadja meg. Bruyninx — mint decz. 22-én írja Stepneynek, — *már nem remél semmit;* Szirmayt utasítás nélkül küldték vissza Pozsonyba.

Az udvarnak e makacsságát, a magyarság elleni vak gyűlölet mellett azon körülmény is szította, hogy épen az év vége felé reménye mutatkozott, Rákóczi hívei között titkos machinatiók útján visszavonásokat, sőt szakadást támasztani. A szolgalelkű nádor, Esterházy Pál ugyanis abban bizakodék, hogy a dunántúli vármegyék megúnták már a hadakozást s föl lehetend őket a confoederatió ellen bujtogatni. Ebben ugyan alaposan csalódott; mert ezen országrész hazafias lakói sohasem adták a nemzeti ügyhöz való tántoríthatatlan hűségöknek s bámulatra méltó áldozatkészségöknek magasztosabb jeleit, mint épen a bekövetkezett 1707-ik év folyamán, hős tábornokuk, Bottyán alatt. Azonban Esterházynak *négy, dunáninneni megye* átpártolási szándékáról is valának értesülései,[1]) bizonyára a kétszínű vén cselszövő, Okolicsányi Pál útján. S ez a már 1707. január havában tényleg megkísérlett *túróczi scissió ügye.* A dunáninneni »négy megye« nem lehet más, mint *Túrócz, Trencsény, Liptó és Árva.* Ezekre számítottak Bécsben, az Okolicsányi-Rakovszkyak kiterjedt itteni összeköttetései és titkos factiói folytán, — habár a következmény megmutatta, hogy csak az egy kis Túróczban pukkant ki a dolog, s ott is csak cselfogással inscenálhatták, és elvégre — *ártalmatlanúl.*

Hamel-Bruyninx előterjesztései, vagyis Rákóczi kívánalmai fölött, a titkos tanács, a császár elnöklete alatt, deczember 28-kán tartatott meg, — *s a legridegebben visszautasította azokat.* Másnap Salms herczeg, a ministerelnök, egész szárazon tudatta a hollandi követtel, hogy ő Felsége a magyaroktól praeliminárékként előterjesztett *három sarkalatos pont egyikének tárgyalását sem engedheti meg.* Sőt fennhéjázásában a cs. minister annyira ment: azt ajánlá Bruyninxnak, hogy Rákóczi levelére *ne is válaszoljon maga,* — hanem csak Okolicsányival irassa meg neki a visszautasító határozatot. A jóindulatú hollandus és az udvariasság szabályait követő diplomata azonban nem akará az érintkezések fonalát ilyen otrombán elszakítani: nehogy a magyarok a kiegyezés minden reményétől megfosztassanak.[2]) E szellemben válaszola tehát 1707. január

[1]) L. a Bécsből Bruyninx által informált *Stepney* jelentését Hágából, 1707. jan. 11-kén kormányához. *(Archiv. Rákócz.) II. oszt. III. köt. 301.)* A túróczi ügygyel összevetve, *nagyérdekű e tudósítás.*

[2]) *Ugyanott*, 300 l.

2-kán Rákóczinak. De ennek éles elméje az udvarias szavakból is kihüvelyezte *a rideg tényt*, és Hamel-Bruyninxnak ezt a levelét — több megelőzőkkel — felolvastatván Rozsnyón az országtanácsnak: az, érdemleges pontjainak idézésével, az abrenunciatió elhatározását indokoló jegyzőkönyvbe is beiktattatott. Ime tehát, az 1706-iki fegyvernyugvás és béketárgyalások váratlan félbeszakításán kívül, *ez az újabb merev visszautasítás volt a legfőbb ok, a melylyel a bécsi udvar a magyar szövetkezett rendeket az interregnum kinyilatkoztatására kényszerítette.* Nem egyedül a franczia szövetkezési csábítások hatottak tehát, — sőt azokhoz csak mintegy menekülni kellett, a bécsi brusque visszavetés miatt. A jegyzőkönyvből mindjárt meglátandjuk.

Az 1707. január—február havi senatus-ülésekről vezetett — a mellékelt ügyiratokkal s tabelláris kivetésekkel együtt meglehetős nagyterjedelmű — protocollum

»Rosnaviensia Conclusa

in Anno 1707. Mensibus Januario et Februario«

czímet visel. Megtudjuk belőle, hogy a január 15-iki ülésezési terminus, a téli zord idő, hófuvatagokban való utazás nehézségei miatt ismét nem volt pontosan megtartható; maga a fejedelem is csak a kitűzött határnap után érkezett meg Munkácsról,[1]) és Rozsnyón csak a már fönt elősorolt *hét senatort* találá, kik a karácsony és új év ünnepeit ott helyben töltötték. Január 21-ikén tehát ezekkel tartott Rákóczi tanácskozmányt, melyben a mindinkább elértéktelenedő rézpénz becstelensége miatt az élelmi szerekben, gazdasági és iparczikkekben beállott hallatlan drágaság megszüntetése czéljából a vármegyék és szab. kir. városok által kivetett árszabások (limitatiók) szoros megtartására, drákói szigorú intézkedéseket hoztanak.

Úgy látszik, ezen a napon érkezett meg Rozsnyóra *Bercsényi gróf* és számos más kormánytanácsos: mert a január 22-ik senatus-ülés már *plenáris* vala, s a vezérlő-fejedelem elnöklete alatt 13 senátor vőn részt benne, — sőt jelen volt a városban egy 14-ik is: a Szalay Lászlótól említett Illyés István vál. püspök; hanem ez előbb bizonyos számadással tartozott, bizalmatlanok valának iránta, s az ülésre nem kapott meghívót.

Az alább közlendő jegyzőkönyvből megtudjuk, *hogy e január 22-iki nevezetes senatus-ülésen vitattatott meg — tüze-*

[1]) Jan. 16-kán még Tornán keltez.

tesen, behatóan — s határoztatott el azután egyhangúlag, erős indokolással az abrenunciatió és annak kimondása végett az országgyűlésnek mielőbbi összehívása, — a jelen volt, névszerint elősorolt 13 senator által, a fejedelem elöterjesztésére. (Az indokolás nagyon érdekes!) És pedig a Habsburg-házat trónvesztettnek declarálandó nemzetgyűlést *már febr. 24-ikére* akarták egybe hívni, ugyancsak *Rozsnyó városába;* de később, bővebb megfontolás után, ezt az időt a diplomatiai előkészítésre nagyon rövidnek találván, — továbbá czélszerűnek ítélvén, hogy Rákóczi *előbb* iktattassa be magát ünnepélyesen erdélyi fejedelmi székébe: *január 24-ikén* pótlólag elhatározák, hogy az országgyűlés csak *május 1-jére hivassék egybe,* a Sajó mellé, *az Ónod* táján lévő mezőre.

De hadd beszéljen immár maga a jegyzőkönyv, melyet mint döntő fontosságú okiratot az abrenunciatióról, szórúlszóra kívánunk közölni.

»Pro 15-a praesentis Mensis Januarii rendelt terminusra a Méltóságos Senator Urak nem compareálhatván, hanem mind az útnak súlya miatt s mind más impedimentumokra (nézve) későbben érkezhetvén; úgy Méltóságos Fejedelem Kegyelmes Urunk ő Nga is Munkácsrúl említett terminus után érkezvén: (plenaris) sessió nem celebráltathatott, hanem 22. Januarii.

Die 22. Januarii celebráltatván sessió Rosnón, valának jelen a Senator Urak közől: Méltóságos Generális Gróf *Bercsényi Miklós; Pettes András* egri nagy-praepost; cancellárius *'Sennyey István* (báró), *Petrőczy István* (báró), *Esterházy Dániel* (gróf), *Vay Ádám, Jánoky Zsigmond, Galambos Ferencz, Kálmáncsay István;* kassai vice-generális *Berthóti Ferencz; Kajalÿ Pál, Gerhárt György* és *Soós István* uraimék ő Ngok és ő Kglmek.

Mely sessióban a Méltóságos Vezérlő-Fejedelem Kegyelmes Urunk ő Nga Senatussal consultálódván, elolvastattanak *némely levelek, melyeket a Méltóságos Fejedelem post tractatum pacis Týrnaviensem a mediatoroktúl vett;*[1]) mellyek által

[1]) Ezek — s részben a reájok adott válaszok másolatai is, — a jegyzőkönyvhöz csatolvák; úgymint: 1. »*Litterae Dni Legati Hollandici* de dato 4-a 7-bris Ai. 1706.« Ennek melléklete: »Adjunctae Lrae Praepot. Dnorum Ordinum Foeder. Belgii, ex Gallico idiomate traductae, de dato Hagae, die 19. Aug. Ai. 1706.« Következik a fejedelem válaszolólevele: »*Responsoriae ad Easdem.*« 2. »*Lrae aliae ejusdem Dni Legati Hollandici;* de dato 9. 8-bris« És: »*Aliae Responsoriae* ad easdem. 3. »*Tertii ordinis Lrae praefati Dni Legati,* de dato 20. 9-bris 1706.« Ennek melléklete, Anna angol királynő levele Rákóczihoz: »Translatio Lrarum Serenissimae Reginae Angliae, iisdem annexarum; de dato New-Market, 6. 8-bris 1706.« S végre 4. »*Quarti ordinis Lrae ejusdem Dni Legati, de dato 2-da Januarii, 1707.*«

újabb tractára láttatik provocáltatni, jelentvén azon Mediator Urak, hogy József király minden törvényes kívánságit a Magyar Nemzetnek meg akarja adni, — a mint is ezen oblatiók, de dato 2-da Januarii Méltóságos Fejedelemnek irott levelébűl (a mediatornak, Hamel-Bruyninxnak) kitetszenek. De mivel ugyanazon levélben, megnevezett oblatiók után[1]) subjungálva vagyon formalibus: »*nisi ipsius Regis et Regni, ratio et securitas communi consensu, quaedam utcunque circumscribenda svadeant;*« mely czikkelyekből kitetszik, hogy *valamint ezelőtt fucate és nem sincere tractáltanak: úgy mostanság is a nemzet veszedelmére igyekeznek.*[2]) Nem bízhatván

[1]) Melyek pedig a föntebb ismertetett rideg elutasítás után, nagy részt csak a becsületes hollandus közvetítőnek szép szavakba öltöztetett reményt adó frázisai valának.

[2]) Hamel-Bruyninxnak Bécsből 1707. január 2-kán kelt e nevezetes levele szórúl szóra így hangzik: »Celsissime Princeps! Quod tardius respondeam ad literas Cels. Vrae diebus 23. Oct. et 2. Dec. Ai. 1706. ad me datas, partim tam diu oberratarum Literarum informatio, (Stepneynek panaszkodik, hogy Rákóczinak ő hozzá írott e leveleit a cs. ministerek feltörték), praecipue autem materiae gravitati et multifariis arduis negotiis, quibus haec Aula (a bécsi) obruta est, adscribi debere puto. Serio et maturo consilio discussa sunt earundem Cels. Vrae literarum contenta ab iis. qui se in ambiguo quasi haerere credebant: an exinde syncera Cels. Vrae mens cum Caesare paciscendi colligi posset? Non enim hanc Aulam latebant Cels. Vrae cum ministris Gallicis in Porta Ottomannica adhibiti conatus; nec expressit distincte Cels. Vra: *quae nam essent cardinalia illa puncta, et super quae praeliminariter declarationem mentis Sacrae Cacs. Regiaeque Suae Mattis desiderare videtur?* (Ez csak ürügy volt; mert ezeket Rákóczi Okolicsányinak világosan kijelentette; l. ennek nov. 17-iki levelét; továbbá maga Bruyninx is jól ismeré s elősorolja ugyane pontokat, Stepneyhez írott decz. 22-iki levelében, és e szerint terjesztette is elő az udvarnál.) Et illa, quae aliunde Mediatione suggesta sunt Cels. Vrae, ex praeteritis sufficienter constare poterat *ejus esse naturae, quod infinitis obnoxium foret difficultatibus eo disponere Sacr. Suam Caes. Reg.-que Mattem, ut se determinare dignaretur ad ita nude et simpliciter concedenda ejusmodi puncta.* (E mondatban rejlik a leplezett tudósítás a megtörtént merev visszautasításról.) Ubi tamen in ordinato tractatuum cursum, *unum vel alterum illorum certo adinvento modo vel temperamento, ope mediationis forsan complanari posset;* (??!) *nulla tamen spe superstite, quod Sacra Caes. Mattas praeter jam utrinque acceptatas Mediationes* — quae hucusque Regno Hungariae nunquam contingerunt — *aliorum adhuc Principum extraneorum Mediationem* (a magyarok még a svéd és porosz királyokat akarták) *sit admissura.* Declarat interim benigne constanter Sacra Sua Caes. Mattas, quod revera anhelet pacem et quietem Regni Hungariae; (??) quod illa, quae revera legis esse reperientur: concedere nunquam detrectabit, *nisi ipsius Regis et Regni ratio et securitas communi consensu quaedam utcunque circumscribenda svadeant.* (Ez a Rákóczi által jegyzőkönyvbe is iktatott gyanús kibúvó ajtó!). Quod aequam et decoram utrinque adhibendam paciscendorum sinceritatis cautelam non omnino rejiciat, nec a reassummendis pacis tractatibus sit aliena. Nulla fuit

azért a megbékélléshez továbbá, a Haza securitására mit kellessék cselekedni? *Az Austriai Dominium abrenunciatiója, detronisatio és interregnumnak pronunciatiója, ezt tanácsos-é elkövetni, vagy sem?* — Nagy kérdések és disceptatiók valának. Utóljára *csakugyan az találtatott, hogy az Austriai Dominiumnak abrenunciatiója felettébb is szükséges,* ex infrascriptis rationibus:

1-mo. Az Austriai Háznak ily fortélyos és színes békesség-tractálását experiálván a Haza: vele való megbékéléshez nem bízhatik. Szükséges lévén azért a hadakozásnak való folytatása. pro

2-do. Előre feltévén azt magában, hogy az Austriai Ház minden tűle kitelhető és gondolható erejit nemzetünk ellen fordítani el nem múlatja; kinek a Haza, megfogyatkozott állapotjához képest nem resistálhatván per se: de necesse a külső Fejedelmekhez kelletik recurrálni és azokkal való colligatiót munkálódni.

Pro 3-tio. Feljebbnevezett külső Fejedelmekkel való colligatiója sok ratiókra nézve szükséges lévén: de legfőképpen, hogy az által az universalis (európai) békességnek tractatussában beléphessen és abbúl ki ne rekesztettessék; csakhogy

Pro 4-to. Külső Fejedelmekkel való colligatióját nemzetünk nem consequálhatja, hacsak magát pro gente libera nem declarálja: mivel úgy, mint más Fejedelem jobbágysága alá vetett nemzetnek, egy külső Fejedelem is pártfogására magát nem resolválja.

Pro 5-to. Hogy pediglen magát szabad nemzetnek declarálhassa: szükséges az Dominii Austriaci abrenunciatio, úgy, hogy a ki ezen édes Hazánk eleitűl fogvást szabad nemzetit maga jobbágyának és örökös vazallusának tartja: azt (ez), régi eleitűl származott törvényes szabadságához ragaszkodván, úgy mint azon szabadságinak megrontóját, urának ne tartsa.

Járúl ezekhez, hogy az Austriai Ház dominiuma abrenunciatiójának, detronizatiójára az mostani praetendens királynak sok ratiók deserviálnak, úgymint:

1-mo. Conditionatus király lévén, a conditio nem adim-

unquam intentio, — prout ex hac parte asseritur et mihi credere fas est, — exterminandi gentem Hungaricam; imo nec eo arma adhibendi voluntas, dummodo aequa ac justa pace ea, quae infeliciter extorta sunt, componi possint dissidia et praeteritorum objurgationem, tamquam nullius utilitatis, et ad quas retorquendas hic etiam forsan non deficeret materia, silentio potius praetereundas arbitrarer. Qui salubrem novi Anni decursum Cels. Vrae apprecor, — etc. Datum Viënnae, die 2-da Januarii 1707. *Hamel-Bruyninx* m. p.«

pleáltatott: mert a Regnicolákkal azokrúl, a kikrűl meg kelletett volna alkudni és megegyezni, nem egyezett meg.

2-do. Per libera vota választott király nem volt, nem is királyválasztásra publicált diaetakor választatott,[1]) hanem csak obtrudáltatott, olyankor pedig, a midőn az eperjesi véres theatrumon sok ártatlan nemesi rend felmészároltatásával a Regnicoláknak nagy terrort incutiált szívekben.

3-tio. A mely juramentumot praestált is: azt is meg nem tartotta, sőt positive annak is contraveniált.

4-to. In possessione dignitatis Regiae et Regiminis nem volt; hanem azon igazságos ügynek motusi alatt történt atyja halálának alkalmatosságával erőszakosan, badakozással magát királyságnak possessiójában ingerálni kívánja.

Annakutánna kérdés támadott: *mikor és mi formában legyen meg az abrenunciatio?* Úgy tetszett, hogy mostanság legalkalmatosabb ideje volna; azért, valaminthogy a Confoederatio per universalem Nobilitatis convocationem ment véghez: ezen abrenunciatio is úgy instituáltassék, *rendeltetvén pro loco congressus Rosnó városa, ad diem 24. Februarii Anno modo decurrentis 1707.* Az üdő alatt pedig minden potentatusokhoz követek expediáltassanak, mellyek (kik) által Hazánknak igaz ügye s Austriai Házzal való, rend kívűl való uralkodásra vágyódása miatt meg nem lehetett békéllése repraesentáltatván, patrociniumjok imploráltassék; signanter pedig franczia királyhoz, anglusokhoz és hollandusokhoz, lengyelországi Respublicához, és más királyokhoz is, a honnand valamely segedelemnek reménysége lehetne.

Ezek elrendeltetvén«, — következik Illyés püspök senator ügyének tárgyalása, melyről alább.

Így hangzik, ímé, az országtanács rozsnyai, 1707. január 22-iki ülésének hiteles, hivatalos jegyzőkönyve. Ebből még Fiedler is meggyőződhetik, hogy *mennyire hazudott az ő Vetéssyje!* . . . . Kinek alávaló ráfogásait e protocollum közzététele *megsemmisíti örökre*, — míg ellenben az önzetlen, aranytiszta jellemű, az igazságot őszintén kimondó és kiíró Rákóczi fejedelem megrágalmazott emlékének fényes elégtételt szolgáltat, s Emlékiratai megbízhatóságát ecclatánsan megerősíti.

A vezérlő fejedelem az abrenunciatió ügyében — mint látjuk — a legalkotmányosabb, a szécsényi confoederatio szabványainak teljesen megfelelő eljárást követte: a kormánytanács

---

[1]) I. Lipótnak 1687-iki regálisai nem *királyválasztásról:* hanem elsőszülött fiának *királylyá koronázásáról* szólottak, már mintegy *született királyt* tekintvén fiát.

plenuma elé terjesztvén azt, megokolva, ügyiratokkal documentálva, hosszasan, behatóan tárgyaltatta; s nemcsak, hanem, mikor annak elkerülhetlen szükségessége, szabad voxok szerint, *egyértelmüleg* kimondatott: a fejedelem, — mit Emlékirataiban nem is említ, — a tüzetesen, erős logicával megindokolt határozatot, annak rendi szerint jegyzőkönyvbe is iktattatta, csak úgy, mint a tanácskozmányok egyéb tárgyait. Sőt még a bővebb megokolásúl előterjesztett, fölolvastatott ügyiratok is oda vannak a jegyzőkönyvhöz csatolva. Correctebb s egyszersmind nyíltabb eljárást egy, — már természeténél fogva a senatus tagjai közt egyelőre titokban tartandó ily nagy súlyú ügyben, — nem követhetett volna. S mégis akadott egy háladatlan, saját volt szolgája, a ki nem átallá megrágalmazni e nemes férfiút. De íme, az igazság előbb-utóbb napfénytisztán kibontakozik, s az elfogúlt, magyargyűlölő osztrák történetíróktól nagy embereink tündöklő alakjaira kiváló előszeretettel mázolt sár, — ezek szeplőtelen márványszobrairól lehull. (Be sok ilyen *osztrák sarat* kellett nekem már Rákóczi, Bercsényi s más kurucz szabadsághősök márványalakjairól letisztogatnom!)

A detronizatio kinyilatkozatását illető föntebbi nagyfontosságú határozatot, — mint láttuk — 1707. *január 22-kén* hozták: ezért tétetett hát az abrenunciatio kimondására hivatott ónodi országgyűlést egybehivó convocatoria-levelek keltéül *ez a nap!* . . . Figyelemre méltó, hogy az egykorúlag élt s kevéssel a kuruczvilág után írt, gondosan fürkésző *Kolinovics* Gábor — történetíróink közül *az egyetlen* — ismerte valahonnan *e nap nagy elhatározásának történetét és idejét;* ugyanis »Historiarum de Rebus novissimae Confoederationis Ungaricae Libri XII.« című nagy művének jelenleg tulajdonomat képező, sajtó alá készített, de kinyomatni nem engedett eredeti, *sajátkezű kéziratában,* az 1707-ik évnél (Lib. VI. pag. 379.), a helynek és napnak pontos megjelölésével, szórúl szóra ezt írja: »Eadem, *die 22. Januarii, Rosnaviae,* apud Gömörienses, Rakoczius *cum toto Confoederatorum Senatu,* qvandam per plures dies consultationem celebrans, *Domum Austriacam throno Ungariae deturbandam, abrenunciandum ejusdem Regimini, Interregnumque promulgandum decernit.*«

Íme, Kolinovics mily alaposan, pontosan vala értesülve e nagy dologrúl, talán egy, még az ő férfikorában is élt hajdani confoederált senátortól. Az ő sorai is erős bizonyítékot képeznek, már csak magokban is, a rágalom-gyártó Vetéssynek koholmányai ellen. —

Föntebb idéztük Szalay László megjegyzését Illyés püspökről, naplójáról s a rozsnyai országtanács-gyűlésekről. Ha

tehát ő már összefüggésbe hozta a püspök-senátort és naplóbejegyzéseit az abrenunciatio tárgyalásával, azonban adatok hiányában csak vagylagos véleményt mondhatott: derítsük fel ezt az ügyet is, a mi a rozsnyai tanács-jegyzőkönyvből könnyű feladat lesz.

A jan. 22-iki ülésben, a mint a detronizatiót elhatározták: a fejedelem a senatus elé azonnal Illyés ügyét terjeszté, t. i. »hogy Illyés István almÿsiensis püspök Senátor Úr ő Nga, mind az Confoederatióhoz, úgy az senatori hivatalhoz erős hittel köteles lévén, Nagy-Szombatban (hol mint az esztergomi székes főkáptalan tagja lakott), az ellenség (a Lipótvárát most, ezen őszszel megélelmezett és akkor serege egy részével Nagy-Szombatot is érintett Starhemberg cs. maréchal hadai) elől nemhogy kinyomúlt volna, hanem inkább ottan bévárván, *magát suspiciosussá tette,* — azért mit érdemlene ezen cselekedetért?« A tanácsurak, mielőtt a kérdés érdeme fölött tárgyalásba bosátckoztak volna, szükségesnek ítélték Illyés meghallgatását: »*mivel fogja magát menteni?*« Minthogy pedig a megnevezett főpap már Rozsnyón volt: »azon mentségnek meghallgatására« kiküldettek hozzája br. Sennyey István főcancellár, Pettes András ansáriai püspök, egri nagy-prépost és Jánoky Zsigmond alcancellár senatorok. Kik is — ezzel az ülés véget érvén, s másnap, a vasárnapi ünnep miatt tanácskozmány nem tartatván, — a hétfői, *január 24-iki* ülés elején tették meg kiküldetésükről jelentésüket. Mely jelentésből az derült ki, hogy Illyés senator nem előleges eltökélésből: »hanem az ellenségnek reménség kívül való odaérkezése miatt« maradt bent Nagy-Szombatban; »mindazáltal hitivel pecsételvén, hogy ellenséggel se nem szólott, sőt maga házából ki sem ment: ezen ratiókra nézve *mentsége acceptáltatott.*« Mivel azonban a püspök, »*akarván magát bizonyos* (egyházi) *könyveknek kibocsátására szolgáló munkára applicálni*«, egyszersmind senatori tisztéről való lemondását írásban benyújtotta s búcsúzik: »kihez képest *a Méltóságos Fejedelemtül és Senatustúl elbocsáttatott,* úgy mindazonáltal, hogy *a secretumoknak megtartására,* valamint azelőtt volt, úgy *azon hiti s kötelessége alatt maradjon.*« Vagyis Illyés István e napon megszűnt tagja lenni az országtanácsnak; és mivel már a január 22-iki fontos tanácskozmányban sem vehetett részt: az abrenunciatió titkába nem volt beavatva; egyébként pedig — mint látjuk — esküje továbbra is kötötte a hallgatásra.

Ugyane január 24-iki ülésen — több, most ide nem tartozó tárgy mellett — az *abrenunciatió ügye* is szóba került még egyszer; nem érdemileg: mert az immár meghozott hatá-

rozatot újból vitatni nem kívánta senki; hanem az e czélból összehivandó országgyűlés határidejének kiterjesztése s annak mily módozatok szerint leendő megtartása szempontjából. Ez a protocollumban így vázoltatik:

»Jóllehet előbbeni sessióban az determináltatott vala in Senatu, hogy *die 24. Februarii tartattassék Conventus Generalis itt Rosnón, pro abrenunciatione Dominii Austriaci declaranda;* mindazonáltal tovább is azon állapotrúl gondolkozván: *tanácsosabbnak találtatott, hogy differáltassék*, azért is, hogy a külső Fejedelmekhez követek mehessenek és az ország magának colligatió iránt előre securitást csinálhasson, és hogy azután az abrenunciatiót securussabban elkövethesse, a követségek expediáltathassanak külső potentatusokhoz és a kinek leghasznosabban találtatik, azon követség által reménség is nyújtattassék a királyságra. (Miksa-Emmánuel bajor választó-fejedelemre, Buda és Nándor-Fejérvár egykori visszavívójára czéloztak.) *Differáltatott azért azon Generális Conventus pro prima mensis Maji*, Szent-Fülep és Jakab napjára, Nemes *Borsod Vármegyében, Ónod mező-városa tájékán levő mezeire,* [1]) a hol mindnyájan, valaki confoederált igaz hazafia nemes-embernek tartja magát: *személye szerént compareáljon.* Hogy pediglen azon Conventus egész ország confoederált Státusi gyűlésének tartattassék: *a Nemes Vármegyék zászlóval és pecsétjekkel compareáljanak*, s a Nemes Vármegyék tisztei is el ne maradjanak; a Nemes Városok pedig igaz hazafiúi, értelmes követeik által, a kiknek a városok pecsétjét is concredálhassák; Püspökök, Praepostok, Apáturak, Grófok, Eözvegyek, [2]) etc. juxta eorundem lÿstam convocáltassanak; jászok-, nagy- és kis-kunok.« [3])

---

[1]) Ha a gyűlés télen, február 24-én tartatik vala meg: az eredetileg tervezett hely, *Rozsnyó*, mint város, kétségkívül alkalmasabb leendett; azonban a terminus a tavaszra, májusra halasztatván: *tábori országgyűlés* vala tartandó, melynek színhelyéül viszont az országnak úgyszólván a közepén fekvő, Sajó-menti bő és tág mezejű *ónodi sík* mutatkozott legjobbnak.

[2]) Mágnások özvegyei, kik követeik által jelenhettek meg.

[3]) *Kettős N. B.* alatti jegyzet a lapszélen: »*Itt köll* (a jegyzőkönyv tisztázatába) *inserálni az convocatoriának formuláját s convocatusoknak specificatióját*«. Érdekes az előintézkedések közül egy, Rákóczitól »Datum Rosnaviae, ex Senatus-Consilio die 3. Febr. Anno 1707«. kelettel kibocsátott *nagy nyíltlevél is*, melylyel a szabadságharcz és Confoederatió jogos, törvényes voltát, hosszasan indokoló bevezetés után, az eddig magokról megfeledkezett és a Confoederatióba be nem lépett hazafiait felhívja s komolyan inti, hogy siessenek a hitet a legközelebb tartandó orsz. conventusig letenni, *mert azon túl a törvény méltó büntetése, mint honárulókat sújtandja őket.* »Quorum resipiscentiam ante proxime celebrandum Generalem Regnicolarum Conventum praestolantes, reditum quoque expectamus.« (Eredeti, az orsz. ltár Rákóczi-lÿmbusában).

Ime tehát az abrenunciatio elhatározása és végrehajtása körüli országtanácsi végzések két ülésben is tárgyaltattak s *ismételve előfordúlnak* a rozsnyai jegyzőkönyvekben. —

Még Károlyi Sándorról szükséges szólanunk. Ő, szokása szerint, rövid szavakkal, 1707-ik évi naptárába, az elején, január haváról ezeket jegyzé be:

»Rozsnyón az confoederatus magyarok senatoria-gyülekezeti volt, *holott nagy dolgoknak csendességgel folyása után*, pro 1-ma Maji az egész státusoknak gyűlése terminálta tott. Ezen rozsnyai gyűlésből indúlt meg Méltóságos Fejedelem második Rákóczi Ferencz Erdélyországban, maga fejedelmi székében való béülésére.«

E sorokat a tábornok és tanácsúr *csak informáltatása után*, január végnapjaiban, vagy még később — minthogy Rákóczinak Erdélybe indulását is említi — jegyezheté be. Mert Károlyi a január 22-iki és 24-iki nevezetes senatus-üléseken, mint a névsorból láttuk, nem volt jelen, nem lehetett jelen. Ő a Debreczenből táborostól megindúlt és Budára igyekező Rabutin seregét kíséré ekkor hadaival a Pest alatti Isaszegig, Turáig, s a cs. armádának a Dunán átkelése után, Heves táján helyezé csapatait téli szállásokra. Maga hevesi jószágán vadászgatott aztán egy-két nap, a hadijelentésekkel a fejedelemhez Rozsnyóra küldött hadsegédjét várván vissza.

Rákóczi a január 22-iki fontos határozatba a confoederatiónak ezen oszlopos tagját, a Tiszán túl leghatalmasabb főurat be akarván avatni s teljes bélenyugvását biztosítani: most sürgősen hivatá őt Rozsnyóra. Károlyi a fejedelem parancsát jan. 26-kán vette Hevesen, és indúlt tüstént, utazott éjjel-nappal. És most idézzük szűkszavú naptárjegyzeteit, a mint az egyes napokhoz odavetette:

»26. Vettem Urunk levelét. Indúltam Hevesről Rozsnyóra.
27. Délelőtt érkezvén, voltam Urunknál ebéden.
28. Tettem relatiót. (A hadi dolgokról, Rabutinról.)
29. *Communicáltattanak dolgok velem.*«

A január 22. és 24-iki határozatokat ismervén: *most már megértjük ezen utóbbi laconicus bejegyzést!* . . . Az abrenunciatió elvégeztetését, annak indokait, mint tervezett kinyilatkoztatását, a maros-vásárhelyi trón-beiktató országgyűlést, az Austriától elszakadást kimondandó ónodi gyűlést, stb. stb. e napon, január 29-kén ismerteté meg a fejedelem ezen főhívével, a ki is mindenbe belenyugodván, — a senatus további üléseiben részt vett.

És ezzel is meg van czáfolva Vetéssynek egy másik, Károlyit a cs. udvar előtt szépíteni törekvő hazugsága.

Az a titoktartás, melyre Rákóczi az abrenunciationális határozatra nézve a senatorokat kötelezé, a dolgok természete szerint csak a maros-vásárhelyi erdélyi országgyűlésig tarthatott. Ugyanis ennek april 5—6-kán alkotott törvényczikkelyei, nevezetesen a III-ik, ország-világ előtt kitárták: mi készül Ónodon? *Hiszen Erdély ugyanazt a detronizatiót már másfél hónappal előbb kimondá!* . . . Minthogy pedig a maros-vásárhelyi 1707-iki articulusok mind maig nagyon kevéssé ismeretesek: [1]) lássuk csak ezt a czikkelyt.

Articulus III.

Az Austriai Ház erdélyi fejedelemségihez való minden jussának s egyéb donatióinak is abrogatiójáról.

Mi légyen oly hatalomnak birodalma alá esni, a kit már eleve ellenségünknek lenni tapasztaltunk: példájúl mutathatja az egész világ előtt országunk siralmas állapotja; a kit minekutánna az Austriai Ház eleitől fogva való sok leshányási után rendes útakon magának nem tulajdoníthatta: megvetette végre csalárd mesterségeit annak elragadására; a midőn tudniillik idősbik Apafy Mihály Fejedelmünkkel kötött szövetségnek színe alatt Hazánkba fegyverét béhozván, nemcsak végházainkat hatalmunk alól kikapá: hanem egyszersmind az által régi szabadságunkat megzabolázván, és annakutána az ifjabbik Apafy Mihály translatiójával dolgait hímezvén, a fejedelmi kormánynak is egész jussát erőszakos birodalmának hálójában hajtá. A honnan mennyi törvénytelenségek, szabadságinknak romlási, privilegiuminknak megcsonkítási, jószáginknak foglalási, határainknak eladási, kincsünknek prédáltatási, millióknak felvetési, nemzetünknek csúfoltatási, hadaknak quártélyozási, a szegénységnek kéméletlen rongálási, az executióknak kegyetlenségi, sok károsíttatások, verekedések, véresítések, kínzások, ölések és minden megszámlálhatatlan nyomorúságok származtanak légyen, — szemléltük mindnyájan, tudja a világ, és Istennek boszúálló karjai ma is bizonyítják. Mivel pedig olyatén erőszakos jussát még most is a török nemzettel tött karloviczi békességnek funda-

[1]) Se *Szalay László*, se *Horváth Mihály* nem ismerik, nem közlik. Nyomtatásban úgy látszik sohase jelentek meg. *Szabó Károly* »Régi Magyar Könyvesháza« csak a fejedelmi Propositiókat sorolja föl, az Articulusokról nincsen tudomása. Mi a *gr. Bethlen*-család bethleni levéltárából birjuk másolatukat.

mentomán építi,[3]) és az által szabad választásnak jussát elrontván, magának rajtunk, mint jobbágyin örökös uralkodást tulajdonít; és ellenben mindenkor szabad országunknak eleitől fogván fenntartott törvényit semmiben fel nem bonthatjuk: *solenniter protestálunk és contradicálunk minden praetensióinak, jussának, fejedelemségének, uralkodásának és akármely, directe vagy indirecte kigondolható reservátáinak; s úgy nemkülömben mindazokat és minden uralkodásinak rendit, módját és dolgait, donatióit, collatióit* praeter titulares *abrogálván, tollálván, annihilálván és reprobálván: magunkat mentekké, absolutusokká hirdetjük és pronunciáljuk.* Sőt annakfelette, hogy a belgiumi és helvetiai respublicáknak példájok szerint posteritásaink is az Austriai Háznak uralkodásától örökké eliszonyodván, azt soha ne javallják s bé ne vegyék: *sub anathema et perpetua perduellionis in Patriam nota, kényszerítjük és kötelezzük.*«

Nos, ha ezt a szikrázó czikkelyt összehasonlítjuk az ónodi II-ik articulussal: nem sokkal mondhatjuk annál gyengébbnek. A fejedelmet trónbeiktatási ünnepélyére igen sok: több ezer magyarországi ember, — katona- és egyéb rend, — elkíséré Erdélybe s jelen vala Maros-Vásárhelyen. Hát ezek mind jól tudhatták és bizonyára nem titkolgatták idehaza sem, hogy mi van készülőben legközelebb *az ónodi, sajó-körömi mezőn.* Nem kellett ahhoz mesterséges hangulatcsinálás, sem terrorizálás, mint Vetéssy hazudja; eléggé fölkeltette s megérlelé már ezt a hangulatot a közvéleményben az 1706-iki fegyvernyugvás felmondása s a béketárgyalások erőszakos félbeszakítása.

THALY KÁLMÁN.

---

[3]) L. az 1706-iki békealkudozásokat, különösen gr. Wratislaw cs. minister nagy-szombati vitatkozását gr. Bercsényi fővezérrel, »*Bercsényi*«-m III-ik kötetében.

BÁTHORY GÁBOR URALKODÁSA.

A frankfurti császárválasztó gyűlésen Mátyás érdekében nem csekély hatással emelték ki azt a körülményt, hogy mint magyar királynak módjában van megvédeni a birodalmat a porta részéről fenyegető veszély ellen.

E tekintetben első rangú kérdés volt az, hogy az erdélyi állapotok mennyiben gyöngítik vagy mennyiben erősítik a magyar királyság helyzetét a portával szemben.

1608 elején nagy jelentőségű trónváltozás történt Erdélyben. Az öreg Rákóczi Zsigmond lemondott. Szerette a fejedelmi címet, de sokkal fáradtabb volt, semhogy felvegye a küzdelmet a mindenfelől reá támadó hatalmak ellen. Egi madarak módjára visszavágyódott ősi fészkébe, mint maga mondotta. Teljes ellentéte volt Somlyai Báthory Gábor, kit a kolozsvári országgyűlés Rákóczi kivonulása napján választott utódjává.

Tizenkét éves volt Báthory, midőn atyja, István király unokaöcscse, 1601-ben meghalt. Az ecsedi ág utolsó sarja, Báthory István országbiró örökbe fogadta az árvát Anna húgával együtt. A hatalmas főúr gondosan nevelte fogadott fiát. Buzgó kalvinista lévén, az árvának lelki üdvösségéről akart gondoskodni, midőn a katholikus vallásban szülöttet a »pápai tévelygésből« az »igaz keresztyén« hitre vezérelte. Még végrendeletében is szivére kötötte Gábornak a nagy Báthory nemzetség hagyományait s roppant örökséget hagyva reá mintegy módot adott neki a hagyományok felélesztésére. Szóval az ecsedi vár ura, ki királya előtt sem szivesen hajolt meg s ugyancsak félvállról beszélt a »császár képével«, minden lehetőt megtett fogadott fiáért, csak a gyöngéd családi élet példájától fosztotta meg. Azt beszélték ecsedi Báthory Istvánról, hogy feleségének öt esztendeig csak egy szót sem szólt. Midőn haldokolt, felesége bement hozzá és csak ennyit mondott: várj te

kemény szivü. Palocsay Horváth Anna, kit Báthory Gábor eltaszitott magától, talán ugyanezt mondotta férjéről.[1])

Az új fejedelem még nem töltötte be tizenkilenczedik évét, midőn 1608 virágvasárnapján (márcz. 30.) ünnepélyesen bevonult Kolozsvárra.[2]) Ifjúsága magyarázza és némileg menti is hibái jó részét. Junói gyermeknek nevezi az egykorú történetiró az ifjút, a kit testi ereje, szépsége, előkelő származása s urias bőkezüsége miatt annyira megkedvelt a tömeg, hogy sokan mind végig ragaszkodtak hozzá. Még a komolyabbak is sok jót vártak tőle eleintén. De csakhamar aggódva látták, hogy mértéktelen indulatai erőt vesznek jobb hajlamain. Nem tudott betelni a gyönyörökkel, az érzéki mámor köde borongott szivén s eszén. Kicsiny volt neki Erdély; úgy látszik, Bocskai és Báthory István egyesült hatalmáról álmodott. Volt elég ügyessége közel eső czélok elérésére. Minő fortélyokat használt, hogy az öreg Rákóczit kiforgassa trónjából. Meg tudta nyerni ekkor az esztergomi érseket, a prágai udvart, a hajdúkat, a törököt s az erdélyieket. A hatalomra jutva, kevésbbé volt óvatos, nem igen volt képes lassú kitartással, nyugodt, következetes és körültekintő erélylyel törekedni nagy tervei végrehajtására. Nagyon szivesen hallgatta meg hizelgő tanácsadóit, mikor veszélytelennek tudták feltüntetni előtte mindazt, ami szenvedélyeinek kedvezett. Az erdélyiek nem ok nélkül gyülölték »a hosszú nyakú, megfonnyadt« Imreffyt, Báthory legbizalmasabb tanácsosát, a ki neje becsülete árán sem átallotta megvásárolni urának kegyét.[3])

Az új uralom szilárdsága mindenek előtt a portától függött. Azért nagy örömmel fogadta Báthory a hirt, hogy Bethlen Gábor hosszas távollét után megérkezett a török követtel. 1608 november 29-én Szászsebesen vette át Báthory Gábor az Ahmet szultántól küldött athnamét a zászlóval és karddal együtt. Egykorú feljegyzés szerint az átadás nem nagy pompával ment végbé s az ajándékok sem voltak drágák, de annál becsesebb küldemény volt maga a szeptember 4-ikén kelt athnamé. A czikornyás hitlevélnek legnevezetesebb pontja az volt, hogy a szultán három évre elengedte az adót az új fejedelem-

[1]) L. Komáromy András: A Bűbájos Báthory Anna (Századok, 1894. 298. l.) s Gyulaffy Lestár Történeti Maradványai, közli Szilágyi S. (Magyar Tört. Eml. II. oszt. XXXIII. k. 50. l.)

[2]) A bevonulás napját sokan hibásan irják. Helyesen van Szilágyinál (Erdélyi Orsz. Emlékek VI. 10. l.) és Hermann Roth: Der siebenbürgische Fürst Gabriel Báthory (Programm des ev. Gymn. in Mediasch, 1890/1.) 12. l.

[3]) Borsos Tamás. Vita vel potius peregrinatio. (Kemény és Kovács: *Erdélyorsz. Tört. Tára* II. 37. l.)

nek. A török örült, hogy megbizható fejedelem uralkodik Erdélyben. Báthoryt nem csupán a tatár khán ajánlotta, hanem a mi talán többet nyomott a portán, a hajdúvezérek küldötte is. Továbbá tudták a törökök, hogy Báthoryt Bocskai is kedvelte. De ez alkalommal is legtöbbet köszönhetett a fejedelem Bethlen Gábor ügyességének és buzgalmának.[1])

Mikor Bethlen haza érkezett, Báthory már a másik hatalmas szomszéddal is szövetséget kötött így kivánván eleget tenni a márcziusi országgyűlés választási feltételei ötödik pontjának, melyben a rendek azt kivánták, hogy »ő nagysága mind az két császár között ügyekezzék hazánkat békességes állapotban megtartani.« Imreffy Jánost és Kornis Zsigmondot küldötte Kassára, hogy alkudozzanak Mátyás főherczeg biztosaival, a kiknek Illésházy volt a vezére. Illésházy bölcs mérséklete megkönnyítette az erdélyiek feladatát. Azt kivánta, hogy Báthory ne szakaszsza el Erdélyt a magyar koronától, ismerje el a bécsi békét és segítségre kötelezze magát Magyarország ellenségei ellen a törököt kivéve. Ennyit mond az augusztus 20-iki szerződés első s leglényegesebb pontja. Igaz, hogy Illésházy a Magyarországgal való kapcsolatnak erősebb kiemelését kivánta a követektől, de engedett, mert nem akarta megnehezíteni a fejedelem helyzetét; úgy hitte, hogy a további követelésekről egyelőre minden kár nélkül lemondhat. Előzékenységét az új fejedelem iránt azzal is kimutatta, hogy a szerződésben átengedte neki Nagybányát, melyet Erdély 1607-ben vesztett el Homonnay Bálint és Rákóczi Zsigmond versenygése alkalmából. Sokat foglalkoztak az alkudozó felek a hajdúk ügyével. Midőn Bocskai a hajdúkat megnemesítette, hogy »hű székelyeinek szokása szerint« minél hasznosabb szolgálatokat tegyenek, egyebek közt Kálló városát is nekik ajándékozta. Bocskay halála után a lázongó hajdúkat 1608 áprilisában az a hitlevél nyugtatta meg, melyben Homonnay megigérte nekik, hogy az ország Bocskai adományaiban nem fogja őket háborgatni, s hogy különösen Kállóra nézve teljesedik kivánságuk. Kállóból ugyanis csak a város volt a hajdúké, a várban Rákóczi Lajos parancsolt az őrségnek. Az őrséggel s a várkapi-

[1]) Szilágyi: Báthory Gábor Fejedelem Tört. Pest, 1867. 58., 59. ll. Mikó, Erdélyi Történelmi Adatok, II. 328. s Dr. Bernauer czikke az Archiv für oest. Geschichte Bd. XVIII. A hajdúk követeire nézve l. *Szamosközy Tört. Maradványai*, kiadja Szilágyi S. *(Magyar Tört. Emlékek* II. XXX. k. 365. l.) Hammer, Geschichte des osm. Reiches II. 721. l. tévesen beszél Giczy követeiről. Alighanem Batho Gáspárról akar beszélni, akit Nagy és Elek küldöttek, mint Szamosközy egészen hiteles jegyzetéből tudjuk.

tánynyal azonban nem fértek meg a hajdúk, azt beszélték Rákócziról, hogy egyszer el akarta fogatni vezéröket, Nagy Andrást. A hajdúk tehát azt várták Homonnaytól, hogy oly kapitányt fog Kálló várába küldeni, aki jobb barátságot tart velök. Rákóczi valóban nem maradhatott Kállón. Ép midőn a hajdúk már letették a fegyvert Homonnay hitlevelébe bizva, a kállói őrség ágyúkkal lövöldözött a városbeli hajdúkra, valószinüen a kapitány akarata ellenére. Rákóczi ekkor egy útról haza térve még nem volt a várban. A dühös hajdúk levágták kiséretét, s őt magát is megsebesítették. Ezt az új zavargást Báthory közbelépése csillapította le, mert a mióta a hajdúk Báthoryt az erdélyi trónra segítették, sokat vártak tőle s hallgattak szavára. Igaz, hogy a barátságos viszonyt apró félreértések meg-megzavarták. Ide számíthatjuk a Báthory megbizásával Budára utazó Kornis Boldizsár balesetét, a kit a hajdúk Szolnok és Debreczen közt kifosztottak. Az ily vállalatok miatt gyülöletessé lett a hajdú név az országban, kivált a nemesek előtt, a kik közt sokan úgyis lenézték a jórészt »pásztorokból, kocsisokból, lovasokból és parasztemberekből« nemesekké lett katonaságot. Illésházy nem egészen így gondolkodott rólok. »Ugyan nem kell azért megvetni ezeket«, — így nyilatkozott a hajdúkról — »az kik országunk szabadságáért felkötötték volt kardjokat.« S így Kassán is hajlandó volt a hajdúk méltányos kivánságait teljesíteni. Különben is tekintetbe vette, hogy a Kállay család »nagy igazságot remél« Kállóhoz, melynek érvényesítését már a bécsi béke megigérte; tekintetbe vette továbbá, hogy a hajdúk békés kitelepítése után Kálló tisztán királyi végvárrá lesz, melynek ügyeibe Báthory nem avatkozhatik, s végül úgy gondolta, hogy a hajdúk majd kevesebbet garázdálkodnak, ha kedvök szerint való biztos lakást kapnak. Azért megegyezett az erdélyi követekkel abban, hogy a hajdúk hagyják el Kállót s kárpótlásúl az Erdélyhez tartozók Nádudvart vegyék át, a magyarországiak pedig Csegét.

A kassai szerződést az erdélyi rendek s a fejedelem esküjökkel erősítették meg az 1608 szeptemberi országgyülésen. Ezután Semyei Miklós és Kornis Zsigmond Pozsonyba utaztak s ott a fejedelem nevében előadott kívánságukra a XIX. törvényczikkben a király és a magyar rendek is megerősítették a szerződést.[1])

[1]) Szilágyi: Báthory Gábor 299. l. Erdélyi Országgyülési Emlékek VI. 90., 170. ll. Wolfgangi de Bethlen: Historia de Rebus Transsylvanicis T. VI. 505., 525. ll. Komáromy András: Levelek és Akták az 1607-8-iki Hajdúlázadás Tört.-hez *(Hadtört.* Közl. 1893. 72. l.) Komáromy: Az

Ez eredményt is Illésházy jóindulatának köszönhették a követek, mert a király tanácsosai közt sok ellensége volt a kassai szerződésnek. Ezek Báthory Zsigmond idejét emlegették s hivatkoztak arra, hogy Erdély, Oláhország és Moldva hajdan Magyarországhoz tartoztak. Khlesl is szerette volna a régi állapotot életre ébreszteni első sorban azért, hogy meggátolja a török terjeszkedését. De nem kevésbbé fontos volt neki az a másik szempont is, hogy a támadó politika Erdélylyel szemben módot ád a fegyveres erő gyarapítására a magyar területen. Már pedig e fegyveres erő megtörvén a protestáns és rendi ellenzéket, Magyarországban és a vele szövetséges tartományokban jelentékenyen emelte volna Mátyás tekintélyét.[1]) A király tanácsában a katholikus magyarok is az erdélyi fejedelem ellen fordultak, noha közülök csak kevesen követték volna Khleslt legvégső céljáig. A zágrábi és boszniai püspökök határozottan kimondották, hogy az erdélyi fejedelem oly hűséggel tartozik a magyar királynak, mint régen a vajdák. Illésházy nem szerette volna megsemmisíteni Erdély önállóságát, talán akkor sem, ha oly könnyen teheti, mint a tanácsadó püspökök képzelték. Hanem attól tartott, hogy az ifjú fejedelem több engedményt tesz a töröknek, mint kellene s általában óhajtotta a királyi hatalom erősítését az ország keletén. Ezért folytatta Pozsonyban a Kassán megkezdett alkudozást s 1609 tavaszán az Erdélybe küldött Daróczit bizta meg azzal, hogy új szerződést kössön Báthoryval. Az új szerződés első pontja az lett volna, hogy Erdély szövetsége Magyarországgal a török ellen is érvényes. Illésházy tehát engedett e pontra nézve az udvari hangulat nyomásának, de utólag megirta Daróczinak, hogy nem szükséges írásba foglalni e pontot, úgy is megegyezett már arról az erdélyi követekkel. De ragaszkodnia kellett Daróczinak ahhoz a másik két követeléshez, hogy Báthory évi tiszteletdíjat fizessen a királynak, s legalább tizezer főnyi segítséget igérjen neki. Viszont a nádor hajlandó lett volna a szabad fejedelemválasztás jogát elismerni a szerződésben.

1607-iki Hajdúlázadás Tört.-hez (Hadtört. Közl. 1891. 234. l.) Pogrányi 1608-iki levele, közli Torma (Magy. Tört. Tár XIII. 153. l.) s Majlát Béla: A hajdúk kibékítése kisérlete Ináncson (Értekez. a tört. tud. köréből X. k. 18. l.)

[1]) L. erre nézve Kerschbaumer könyvének 194. l. a 2. jegyzetet. Khlesl írja Ridolfinak: L'intenzione mia è stata sempre . . . voltare l'arme in Ungaria, per mettere le forze in mano dell'Imperatore. V. ö. ezzel, a mit Zierotin mond Khleslről (Chlumecky I. 770. l.) Zierotin élesen látó ellensége volt Khleslnek, tehát használhatjuk itéletét, ha leszállítjuk a kellő mértékre. Illésházyra nézve l. Katona id. k. 185. l. »Illésházy accurata diligentia erat.«

Báthory azonban ily alapon nem akart alkudozni, a kassai szerződéshez ragaszkodott s annak lényeges változtatását határozottan megtagadta. Nem akarta elfogadni a szerződésről szóló királyi hitlevelet, melyet Daróczi hozott magával. Ebben ugyanis hivünknek volt nevezve a fejedelem, pedig Fráter István, ki 1608-ban Pozsonyba kisérte az erdélyi követeket, maga húzta át e megszólítást a hitlevél fogalmazványában. Báthory a serenissimus czímet kérte a királytól, de Daróczi azt felelte erre, hogy e czím csak az uralkodóház tagjait illeti meg.

Más dolgokban több eredménye volt Daróczi küldetésének. A kassai szerződésnek Kállóra vonatkozó részét nem hajtották végre, mivel sokféle nehézségbe ütközött Nádudvar és Csege átadása. A zavar azonban nem szünt meg Kállón. Daróczi sürgetésére Báthory megigérte, hogy rendet csinál és kitelepíti a hajdúkat. Be is váltotta igéretét. 1609 szeptemberében Kálló városáért csere czímén százezer magyar forintban Böszörmény városát és Pród falut adományozta a hajdúknak.[1])

De a bécsi udvar ennél sokkal többet kivánt a fejedelemtől. Illésházy halála után Thurzó fentartotta a Daróczitól átadott követeléseket. Ekkortájt sok hamis hírt terjesztettek Báthory hadi készületeiről oly emberek is, a kik szogálatkészségök fitogtatásával érdemet akartak szerezni. Mindenesetre tanácsosnak látszott bizonyos jóindulatot mutatni Báthory iránt. Daróczi 1609 őszének elején ujra Erdélybe utazott s megvitte Báthorynak az illustrissimus princeps, vagyis a felséges czímet, egyszersmind értésére adván, hogy követeit szivesen látnák a pozsonyi országgyűlésen. Bethlen Gábor, Sennyei Miklós és Rhédey Ferencz valóban felutaztak Pozsonyba s ott a deczember 9-iki ülésen előadták kérelmüket a kassai szerződés megerősítése s egyes erdélyiek magyarországi birtokai ügyében. Igaz, hogy a követeket jól fogadták, de a dolog lényegére nézve semmit sem végeztek. Az udvar részéről azt mondották nekik, hogy a kassai szerződés érvénytelen, mert az 1608-iki országgyűlés csak abban a hiszemben hagyta jóvá, hogy Báthory kötelezni fogja magát a török ellen való segítségre is, mint követei megigérték. Bethlenék kelletlenül fogadták a választ, hanem Thurzó azzal biztatta őket, hogy mihelyt dolgai engedik, Erdély felé fog utazni, a fenforgó ellentétek kiegyenlitése végett. Úgy is volt, mert mikor a nádor hazatért az

[1]) Szilágyi: Orsz. Eml. id. k. 22. s 126. l. Történelmi Tár 1880. 321. l. (Szabó K. közl.) s Dr. Varga Gejza: Hajdumegye leirása 25. l.

1610-iki bécsi gyülésből, rögtön az erdélyi dolgok rendezésére gondolt. Mert újra rossz híreket kapott onnan. Erdély — írja ekkor a nádor — mint új Afrika a változások szörnyetegeit szüli. Igaz, hogy ez erdélyi szörnyetegek is mesebelieknek bizonyultak, de a nádor mégsem mondott le utazó szándékáról. Daróczi Ferenczet és Dengelegi Miklóst is útnak akarta indítani, hogy a követség színe alatt biztos értesülést szerezzenek Báthory törekvéseiről s hogy előkészítsék a nádor alkudozását. Bicsén nem sokáig pihent Thurzó, és a zsolnai zsinat eloszlása után vissza nem rettenve a nagy hótól, sártól és az áradásoktól Kassa felé indult. Április 2-án Nagyfaluban új erdélyi tragédia hirét hallotta. De most valódi és véres tragédiáról, Kendi és társai szerencsétlen végű összeesküvéséről beszélt a hír.[1])

Egykorú elbeszélések szerint az összeesküvésnek az lett volna fő oka, hogy Báthory Gábor meggyalázta Kendi István és Kornis Boldizsár nejeit. Jósika Miklós regénye meglehetős népszerűséget szerzett e magyarázatnak, mely elég természetesnek látszott. Mert tudjuk, hogy Báthory nem kímélte alattvalói házas életének tisztességét. Ha a rossz nyelveknek hihetünk, akadt olyan erdélyi úr, a ki a fejedelmi jogok ily kiterjesztését derült philosophiával tűrte. Kendi és Kornis nem ilyen emberek voltak. Hanem Kendinek nem is volt oka boszszút állani a fejedelmen neje sértett becsülete miatt. Kendi csak 1610 elején utazott Parnóba mátkájához, a már meghalt Rákóczi Zsigmond leányához, s ha márcziusban már Szamos-Ujvárra hozta is nejét, annyi bizonyos, hogy Báthory az összeesküvés kitörése előtt nem találkozhatott a fiatal asszonynyal. Hitelesebb feljegyzések tanúskodnak a Kornis Boldizsáron ejtett sértésről. Úgy látszik, hogy a fejedelem valóban üldözte a szép Kornisnét, s hogy »a tisztaságszerető, tökéletes házastárs«, mint unokája nevezi, visszautasította az erőszakos udvarlót.[2])

[1]) L. Kovács és Kemény: *Erdélyország Történetei Tára* II. k. 161. l. Thurzó levele a királyhoz 1609 junius 8. (Bécsi áll. levt. *Turcica.*) Forgách Zs. a királyhoz 1609 szept. 4. (u. o) és Thurzó különböző levelei (*Acta Thurzó* Fasc. I. nro 53., 56., 57. és Fasc. 3. nro 27.) Hidvégi Mikó F. *Historiája*, kiadja Kazinczy (Mon. H. H. II. VII. k. 182. l. s 274. l. az utolsó kikezdés). V. ö. ezzel, mit Szamosközy mond a követekről a *Conspiratio Kendianá*ban: Irati redierunt Posonio.

[2]) L. különösen Szilágyi: *Báthory Gábor* 78. l. V. ö. még Szamosközy Tört. Munkáiban a *Conspiratio Kendiana* című latin verset (id. h. 506. l.), melynek részletes adataiból combinálhatjuk, hogy találkozott-e Báthory Kendinével az összeesküvés kitörése előtt. V. ö. még Mikó: Erdélyi Történelmi Adatok II. 336. Kemény János *önéletírása* 28. l. s Szendrei közleményét *Történelmi Tár* 1891. 324. l.

Megengedjük, hogy az ily dolgok élesítették Kornisék gyűlöletét a kicsapongó fejedelem ellen. Hanem más okoknak lényegesebb befolyást kell tulajdonítanunk az összeesküvés keletkezésére. Mindenek előtt a vallási ellentétet kell kiemelnünk. 1607-ben Báthory megigérte Forgács bibornoknak, hogy támogatja a katholiczizmust, ha a trónra segíti. Lehet, hogy az erdélyi katholikusok bíztak a fejedelem őszinteségében. Pedig csakhamar kitünt, hogy Báthory nem a szülői ház, hanem az ecsedi udvar vallásos hagyományaihoz ragaszkodik. Kívánságára az 1608 szeptemberében tartott kolozsvári országgyűlésen azt határozták a rendek, hogy az unitárius Kolozsvár fogadjon be református papot, ki a fejedelemtől kijelölt helyen teljesítheti egyházi kötelességeit. A következő évben Báthory az óvári templomot ajándékozta a kolozsvári reformátusoknak, majd később a saját költségén felépíttetté a romba dőlt régi egyházat s a fiscalis jövedelmekből alapítványt tett a pap s az iskola ellátására.[1])

Nem így gondoskodott a katholikusokról. Nem akarta őket háborgatni, de régi hatalmuk visszahódítását nem tartotta kívánatosnak. Forró György jezsuitának megengedte, hogy Erdélyben tartózkodjék. A páter Kolozsváron volt, midőn Báthory bevonúlt. Üdvözlő beszédében emlékeztette a fejedelmet arra, hogy mit köszönnek a jezsuiták a Báthoryaknak. A keresztyén fejedelmek — mondá Forró — azt reménylik, hogy az új fejedelem visszahívja majd a társaságot és elődeinek nyomdokaiba lép. Báthory nyájasan felelt és igéreteivel a katholikus vallás jövőjére nézve reményeket ébresztett. De semmi sem történt, ami e reményeket igazolta volna. Az 1609 októberi országgyűlésen Forró ösztönzésére a katholikusok a jezsuiták visszahívását sürgették s az esetre, ha régi székhelyeikre vissza nem térhetnének, azt kivánták, hogy legalább a rendek a magok birtokán tarthatnák őket. A rendek azonban a fejedelem beleegyezésével a »religio dolgát« a jövő országgyűlésre halasztották.[2])

[1]) L. Szilágyi Ferencz: A *kolozsvári ev. ref. eklézsia tört.* Kolozsváron 1829. 12. l. Szilágyi: *Erd. Orsz. Eml.* VI. 111. l., az említett törvényczikk *a ngd religiójáu* való papról beszél. Ez a kifejezés zavarra adott alkalmat. Veszely (*Erdélyi Egyháztört. Adatok* I. k. 239.) azt következtette e szavakból, hogy Báthory ekkor még katholikus volt. Mások sem tudták, hogy miuő vallású volt a fejedelem 1608-ban. Pedig úgy hiszszük, hogy a Ngd religióján a református vallást kell értenünk. Bizonyítja ezt az 1612-iki törvénykönyv, mely az 1608-iki törvényczikkre hivatkozva ezt mondja: »Kolozsvári gyűlésünkben elvégeztük, hogy Kolozsvárra a Szent Háromságról való igaz Orthodoxa Confessió, melyet helvétiai confessiónak hivnak, bevétettessék.«

[2]) L. *Annuae Litterae Societatis Jesu* Anni 1609. Dilingae 282. l. s Szilágyi *Erd. Orsz. Eml.* VI. 164. l.

E határozatot igen komoly összeütközés előzte meg. Kornis Boldizsár hevesen kifakadt a protestáns többség ellen. Körülbelül így beszélt: Ti most örültök, mi meg búsulunk. De mi is elegen vagyunk, vagy kilencz ezren, még visszanyeri a mise régi értékét s ti fogtok búsulni. Erre nagy lárma keletkezett, a fejedelem megtudta, mi történt s Imreffyt küldé a rendek közé. Imreffy keményen megdorgálta Kornist. Szabad-e — úgymond — az országot fenyegetni? Ily beszéd halált érdemel. A többség felzúdulása fokozta még Imreffy beszédének hatását. A katholikus urak elnémultak.[1])

E jelenet is mutatja, hogy néhány katholikus főúr már 1609 végén mennyire gyűlölte Báthory kormányát. Néhány főurat mondunk, mert az összeesküvést nem tekinthetjük általános katholikus mozgalomnak. Oly főurak tervezték azt, akiknek lelkében a vallásos sérelmeket, erősen átérzett személyes sérelmek tetézték. E főurak segítették Báthoryt a trónra s csalódott várakozásuk halálos gyűlöletre vált. Talán Kornis Boldizsár volt köztök a legbuzgóbb katholikus, de reá is vonatkozik, amit unokája feljegyzett, hogy a családi megbecstelenítésen kívül »egyéb törvénytelen dolgok« is érték az elégületlen főurakat.[2])

Kendi volt az összeesküvés vezetője. Pedig őt kanczellárjának választotta Báthory s neki adta Szamos-Ujvárt. Kendi ezzel nem érte be, hanem pénzt is veretett egy régi ágyúból, mint némelyek hitték, Báthory tudtával, de a fejedelem egy embere határozottan állítja, hogy Báthory csak az összeesküvés felfedezése után értesült a pénzverésről.[3])

Kendi semmibe sem vette Báthory jótéteményeit, nyughatatlan ember volt teljes életén át. Fejedelem akart lenni, s míg az nem lehetett, a fejedelem után nem tűrt nagyobb urat magánál.[4]) De a fejedelem és kanczellárja közt Imreffy állott, a Báthory-család e Magyarországból származó híve, kit az elégületlenek Báthorynál is inkább gyűlöltek. Nehezen birták elviselni az ifjú uralkodó büszkeségét, de hogyan tűrjék ez ide

---

[1]) Szamosközy: *Conspiratio Kendiana* id. h. 508. l. Szamosközy elbeszélését megerősíti Báthorynak Thurzóhoz intézett levele. (Act. Thurzó Fasc. 95. nro 4.) »tavali gyülésünkben ugyan publice az egész országot meg is fenyegette volt Kornis Boldizsár«, írja Báthory 1610 április 9.

[2]) L. Szilágyi: *Báthory Gábor* 78—80. Igen becses Weisz Mihály rövid jegyzete az összeesküvésről *(Deutsche Fundgruben* N. F. I. 243. l.)

[3]) Szamosközy id. h. 538. l. Sepsi Laczkó Máté adata (Mikó: Erd. Tört. Adatok III. k. 125. l.) nem látszik hitelesnek.

[4]) L. Bethlen Gábor levelét Kendiről (Török-Magyarkori Állam-Okmánytár, kiadják Szilády és Szilágyi. I. k. 127. l.)

vetődött, velök nem egyenlő származású s hozzá még nagyon kevéssé tiszteletre méltó ember uralmát?

Kendi 1610 elején Parnóba utazott menyasszonyához. Ekkor sokat érintkezett a felsőmagyarországi katholikus urakkal, akiknek körében sokszor hallotta, hogy »kár eretnek embernek erdélyi fejedelemséget viselni.« Lehet, hogy Forgách Zsigmonddal is találkozott, még valószínűbb, hogy közvetve tárgyalt vele. A felsőmagyarországi generális nagyon hamar elhitte, amit szeretett hinni; az ő phantasiája növelte nagyra azokat az afrikai szörnyetegeket, melyekről Thurzó beszélt. Kendi bizonyára azt hirdette, hogy neki nagy pártja van Erdélyben, mert mindenki zúgolódik Báthory ellen; a katholikus urak pedig azzal biztathatták Kendit, hogy Magyarország részéről segítségre számíthat, ha megbuktatja Báthoryt.[1])

Ezalatt a fejedelem vígan farsangolt az egész országon végig. 1610 márczius 25-ikére hívta a rendeket a beszterczei gyűlésre. Az elégületlenek, a kik közt Kendi mellett Kornis Boldizsár volt a főintéző, nem akarták bevárni az országgyűlés megnyitását. Báthory nyiltan fenyegette Kornist s Kendi sem érezte magát teljes biztosságban. Attól tartottak, hogy Báthory úgy fog bánni velük Beszterczén, mint Zsigmond fejedelem bánt annak idején Kendi Sándorral és társaival.

Márczius 5-ikén Kendi is megjelent Báthory udvarában Nagy-Szebenben. Hivogatta a fejedelmet vendégségre valamelyik házához, különösen Szamos-Ujvárra. Azonban Imreffy már régebben gyanakodott s most úgy érezte, hogy e szokatlan meghivások valami rosszat jelentenek. Reábeszélésére a fejedelem elkerülte a veszedelmes vendégségeket s Kolozsvárról Széken át indult Beszterczének.[2])

Báthory ez óvatossága megdöbbentette az összeesküvőket.

---

[1]) Szamosközy id. h. 510. l. Sepsi-Laczkó Máté id. h. és Szilágyi: Erd. Orsz. Eml. VI. 168. l

[2]) L. Szamosközy id. h. 512., 517. s kk. Szamosközy határozottan állítja, hogy Kornis is hívta Báthoryt Radnótra, de a fejedelem nem fogadta el a meghívást. Azonban Báthory Thurzóhoz intézett levelében (id. h.) ép Radnótot nem említi a helyek közt, ahová hívták. Ez véletlen is lehet, de mégis kétségessé teszi Szamosközy adatát, aki a legkedvezőbb színben igyekszik feltüntetni Báthoryt. Másrészt vegyük tekintetbe, hogy Mikó is hallomás után ír, mert nem volt akkor Báthory udvarában. Különben a radnóti betérésnek történetíróink sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, mint a mennyit megérdemel. Ekkor már a végrehajtásig volt megérve az összeesküvés terve, a Kornisnéval való illetlenkedés jelentéktelen epizód, még ha ekkor történt volna is. Megjegyezzük még, hogy Szamosközy Kornis Boldizsár vallomása nyomán írja le a történteket, azért irt oly becses forrásművet. De amit Kornis a maga mentségére felhozott, nem fogadhatjuk el valóságnak.

Érezték, hogy cselekedniök kell. Kendi és Kornis együtt utazva a fejedelemmel, elrejtették zavarukat, úgy hogy a fejedelem mit sem gyanított készülődéseikről. A kanczellár jól kitalált okokkal arra birta Báthoryt, hogy gyalogságának és lovasságának egy részét küldje előre. Körülbelül ötven kék drabant s vagy harmincz nemes ifjú maradt a fejedelem körül. Kendi előre sietett, hogy a fejedelem szállását elrendezze.

Nagyon különös szállásrendező volt. Úgy intézte a dolgot, hogy a fejedelem minél nehezebben kapjon segítséget, ha szüksége lesz rá. Az ajtók zárjait s reteszeit levonatta, a sövényeket néhol kivágatta, néhol pedig felemelte. A fejedelem szállásán puskaporos hordót is akart elrejteni, de már késő volt, Báthory közeledett. Márczius 24-én vonúlt be Szék városába.[1])

Dél felé Kendi Szamosujvárra izent, hogy fegyveres szolgái éjjelre Széken legyenek. Sarmasági, Sennyei Pongrácz, Kovacsóczi és a Kornisok is ott voltak lovasaikkal. A szamosujvári gyalogokat és lovasokat Szilvási Péter, Kendi híve, egy csűrbe helyezte el és megparancsolta nekik, hogy mind talpon álljanak. Nagyon kevesen tudták, hogy miről van szó. A vezérek nem is szereztek meggyőződést arról, hogy van-e valami buzgalom az ügyért azokban, akiknek hűségétől s önfeláldozásától függött a siker.

Kendi és Kornis ébren töltötték az éjszakát. Éjfél tájban magokhoz hívták Török Jánost, Kendi nagy erejű fővajszát. A bátrabb s szenvedélyesebb Kornis előadta Töröknek, hogy nem akarják tovább tűrni Báthory gonoszságait. O maga fogja megölni a fejedelmet, mint udvari főkapitánynak szabad bejárata van hozzá, de szüksége van Török s még egy ember segítségére. Huszonöt ház jobbágyot igért neki a segítségért. Török megrémült, szabadkozott, de látta, hogy életével játszik, ha ellenkezik s így csak annyit mondott, hogy »Szolga vagyok!« Az összeesküvők Imreffyt s fiát is meg akarták ölni, de egyelőre nem gondoltak reájok, úgy is azt hitték, hogy mindent elérnek, ha Báthory elvérzett.

Mikor Kendi házából távozott, félni kezdett. Fele Lónát s tizezer forintot adtam volna, ha ezt nálam nélkül elvégzik — mondá egyik hivének. Már vissza akart fordulni, de Kornis tartóztatta. Töröknek előre kellett mennie, hogy kikémlelje,

[1]) L. Szamosközy id. h. Sepsi-Laczkó, Báthory id. levele. A beomlás napja korábbra van téve Deák Farkasnál (A széki merénylet 1610-ben. *Századok*, 1876.), de mi Szamosközy adatát fogadjuk el, melyet Desseőffy János Thurzóhoz írt levele is megerősít. (*Acta Thurzó*, Fasc. 3. nro 31.)

vajjon elindúltak-e már a darabantok, akiknek elmenetele előtt Kornis nem akart a dologhoz látni. Csakhogy idő közben a fejedelem egy szolgája észrevette az őrtüzeket. Oda sietett az őrökhöz s kérdé tőlök, hogy kit őriznek? A jó emberek nem titkolták, hogy hány emberből áll a sereg, s hogy a kanczellár parancsából virrasztanak. Mihelyt a szolga megjelentette tapasztalatait, Báthory magához hivatta Imreffyt.

A mint Török az udvarba ért, a fejedelem szolgái megkötözték és Báthory elé vitték. Itt mindent megvallott és kegyelmet kapott. Báthory fegyvert fogott és zaj nélkül házába gyűjtötte a drabantokat s a nemes ifjakat. Az összeesküvők még kétszer küldöttek kémeket a fejedelem házába, de azok is úgy jártak, mint Török.

Reggel felé aggodalmasan várakozva a kiküldött kémekre, Kornisnak végre eszébe jutott, hogy jó volna előadni az összegyűjtött katonaságnak a vezérek czéljait. Midőn a főurak fegyveres szolgái meghallották, hogy miről van szó, zúgolódni kezdének. Báthory a második kémnek elfogatása után meg akarta támadni az összeesküvőket, de Imreffy tanácsára más utat választott. Parancsából Kereki Ferencz nevű komornyikja az urakhoz ment s kérte őket, hogy siessenek a fejedelemhez, mert már itt az indulás ideje. »Megyünk« — volt a válasz, de egymás közt így folytatták: Bizony mind levágat bennünket, ha oda megyünk. Most már vége volt Kendi álmodott fejedelemségének s vége az összeesküvők bátorságának is. Futott az egész csapat a legnagyobb rendetlenségben. A fejedelem embereinek csak egy részét merte az üldözésre küldeni, mert attól tartott, hogy a menekülők lesbe csalják katonáit. Kendi, Senynyei Pongrácz, Sarmasághi, Keresztúri és Szilvási elmenekültek; Kornis Zsigmond pedig hallván a történteket, Radnótról Moldvába futott. Kornis Boldizsárt és Györgyöt utólérték az üldözők; Györgyöt megölték, Boldizsár egy ideig védte magát, de megsebesítették és elfogták.

Báthory azt hitte, hogy az összeesküvőknek hatalmas pártja van az országgyűlésen összegyült rendek közt. De Bethlen Gábor, a ki már Beszterczén volt, eloszlatta aggodalmát s így nyugodtan vonult be a fejedelem az országgyűlés színhelyére. [1])

Hanem a Szék városában töltött rémes éjszaka kemény kérget vont a fejedelem szivére. A beszterczei országgyűlés törvényeibe igtatta a fej- és jószágvesztés ítéletét a már említett

[1]) Szamosközy id. h., Deák Farkas értekezése id. h. és Hidvéghi Mikó id. h. 187. l.

összeesküvők ellen, a kikhez még új neveket is csatolt. Kornis Boldizsár éltéért aggódva raboskodott. Sokan szenvedtek, a kiket talán igaztalan gyanú terhelt. Legrövidebben bánt a fejedelem Kolosvári Jánossal, a fiscalis directorral, a ki a vádiratot szerkesztette az összeesküvők ellen. Aligha sejtette ekkor, hogy a maga fejére olvassa a mások ellen idézett törvényeket. Azzal gyanusították, hogy magára vállalta Kornis és Kendi védelmét az országgyűlés előtt, ha a gyilkosság után a rendek az összeesküvők ellen fordulnának. Báthory hirtelen elfogatta a mitsem gyanító Kolosvárit és minden törvényes eljárás nélkül felakasztatta a beszterczei kapu előtt. Beszélték ekkor, hogy Szamos-Ujváron a fejedelem parancsára Kendi Kamuthi nevű szolgáját ágyú elé kötözték s úgy lőtték darabokra.[2])

A megtorlás kegyetlensége még azoknak sem tetszett, a kik különben egyet értettek Báthoryval a megbukott mozgalom kihasználásában. A vallás ügye az 1609-iki határozat értelmében rendes körülmények közt is szóba került volna Beszterczén. De már az 1609-iki gyűlés hangulata sem volt kedvező a katholikusokra nézve, annál kevesebbet várhattak a beszterczei határozatoktól. A rendek a protestánsok sérelmeiből indúltak ki. Némely helyen, különösen Kraszna és Közép-Szolnok vármegyékben előfordult, hogy a katholikus patronusok papjaikat erőltették alattvalóikra s átadták nekik a protestáns templomokat a papi jövedelemmel együtt. Az országgyűlés eltiltotta a katholikus főurakat a cujus regio, ejus religio elvének alkalmazásától s elrendelte a sérelmes állapotok orvoslását. De itt meg nem állapodott. Megujította az 1588-iki törvényczikket, mely a jezsuitákat kitiltván az országból, meghagyja még azt is, hogy »egyébféle római religión való szerzeteseknek klastromok, collegiumok és közönséges helyen templomok ne lehessen.« Úgy gondoljuk, hogy e törvényt megujították volna a rendek Kendi mozgalma nélkül is, mert hiszen Rákóczi Zsigmond alatt egymás után két országgyűlés elevenítette fel az 1588-iki czikket. Különben megjegyezzük, hogy kevés jezsuitát sújtott a beszterczei határozat, mert a jezsuiták hivatalos jelentése szerint 1610 elején csak három páter volt erdélyi területen s ezek közül egy Wesselényi Pál kérésére tovább is megmaradt Csáky Istvánné jószágán, noha e Bálint (Fabo) nevű papot névszerint is kitiltotta a beszterczei határozat. Azzal sem mondottak egészen új dolgot a rendek, midőn elhatározták, hogy »az pápista papoknak pispekek ne légyen.« Mióta az 1601-iki

[2]) Deutsche Fundgruben N. F. 213. l., Erd. Orsz. Eml. VI. 176. l., Hidvéghi Mikó 187., 243. l. s Segesvári krónikája (Mikó és Szabó: Erd. Tört. Adatok IV. 174. l.)

országgyűlés elkobozta a püspökség javait, Erdélynek csak címzetes püspökjei voltak, a kiknek már a beszterczei határozat előtt is kevés volt a befolyásuk. De lényegesen súlyosbították a rendek a katholiczizmus helyzetét azzal a határozattal, melynél fogva több helyről, de különösen az egész Udvarhelyszék területéről kitiltották a »pápás papokat.« Ennél a tilalomnál különösen kiemelik a rendek, hogy a katholikus papok az »ő felsége ellen való practikában misceálták magokat«, noha itt első sorban talán nem is az erdélyi papokat vádolták.

Midőn már így felébredt a türelmetlenség szelleme a bevett vallások egyike ellen, szinte természetes volt, hogy a zsidózók ellen is fordul. A rendek a »káromló« papok üldözését határozták el s a felekezet híveit a következő országgyűlés szine elé idézték.[1])

A beszterczei vallásügyi törvények is elég világosan hirdették, hogy Kendi Istvánnak nincs számba vehető pártja Erdélyben. Thurzó igen nagy lelki nyugalommal fogadta a Kassára futott kanczellár azt az írásbeli nyilatkozatát, hogy Magyarországhoz való hűsége miatt kellett menekülnie társaival együtt s hogy Erdély nevében a két ország szövetségének fentartására kötelezi magát. A nádor úgy vette észre, hogy Kendi s barátai csak a magok nevében nyilatkozhatnak. Rögtön belátta, hogy képzelgés volna beszédeikre terveket építeni. Jól tudta, hogy Erdélyt most nem lehetséges Magyarországhoz kapcsolni, de még ha lehetséges is, — igy fűzte tovább gondolatait — ki birná fentartani e kapcsolatot az adott viszonyok közt? Thurzó tulajdonképen Illésházy erdélyi politikáját akarta folytatni. Midőn egészen őszintén beszélhetett, azt mondotta, hogy nem kellene mellőzni az Illésházytól kötött kassai szerződést, mert Erdély nem szegte meg annak pontjait.[2]) De csak ritkán beszélhetett ily őszintén. Láttuk már, hogy Illésházy is kénytelen volt engedni az udvar hangulatának, pedig akkor a nádor helyzete erősebb volt a királylyal szemben, mint Thurzó korában. Vegyük még hozzá, hogy Thurzó ha még úgy óhajtja is Erdély boldogulását, nem érezte magát kötelezve arra, hogy elősegítse Báthory dynastai nagyravágyását. S így a nádor

[1]) Szilágyi: Erd. Orsz. Eml. VI. 170., Veszely id. m. 234. l. s Annuae Litterae Soc. Jesu. Dilingae 346., 347. íl.

[2]) Kendy nyilatkozata: Jászay *ohlevelek.* (N. Múz. *Qu. l.* 2164.) s Thurzó levelei a királyhoz 1610 április 2 és 10. (Acta Thurzó Fasc. 1 nro 57. és F. 3 nro 31.) Az utóbbiból idézzük e fontos sorokat: Considerandum namque est, cum principe Transylvaniae simul et Regno illo mutuam nos habere confoederationem, medio defuncti Dni Comitis St. de Illésházy initum .... azután elmondja, hogy a fejedelem semmit sem tett a király s az ország ellen.

mind erősebb ellentétbe jutott Báthoryval hol akarva, hol akaratlanul.

Mégis lényeges volt a különbség Thurzó és Forgács Zsigmond politikája közt, még ha a nyilvánosság előtt úgy látszott is, hogy egy úton haladnak. Forgách mohón kapott a Kenditől nyújtott sovány alkalmon. »Nekem úgy tetszik — írja ekkor a nádornak, — szép dolog vona is még az régi mód szerint incorporálni Erdélt Magyarországgal, nem kellettnék mindenkor szentelt vizzel utánok járni.«[1]) Rögtön a munkához látott. Aprilis 19-ére Kassára hívta a szomszédos megyék és szabad királyi városok követeit. Már gyülekeztek is a követek, midőn a nádor Kassára érkezett április 14-én. Thurzó hazabocsátotta őket, mert szerinte ilyen részgyűléseket csak a király, vagy a nádor hivhat össze s mert az országbiró leginkább Erdély ellen hirdetett gyűlést, a mi fölösleges kihivás volt.[2])

Thurzó felfogása szerint tanácsosabbnak látszott megindítani a tárgyalásokat Erdélylyel, mert a mióta ki volt mondva a kassai szerződés érvénytelensége, a két állam viszonya szabályozásra szorult. Báthory nem utasította vissza a feléje nyujtott jobbot, de alig birta elfojtani ingerültségét a szenvedett sérelmek miatt. »Homonnai Bálint uram miatt idegenedett el tőlünk Huszt« mondották a rendek a beszterczei gyülésen. Báthory mind eddig hiában próbálta a várat visszaszerezni. »Ha hírt hall — írta erre nézve a fejedelem Thurzónak — gonosz indulatnak ne tulajdonitsa, meg akarjuk tartani az Confoederatiót, de oda nem engedjük a magunkét.« Báthory nem kapta meg a Bocskaynak adott török koronát s más drágaságokat, melyeket az elhunyt fejedelem végrendelete alapján követelt. Láttuk már, hogy mint intézkedett Thurzó a török koronáról. Gyanította, hogy az erdélyi fejedelem a koronát nem csupán kereskedelmi értéke szerint becsüli. Nagyon haragudott Báthory Forgács Zsigmondra Kendi pártolása miatt s a nádorra is neheztelt, hogy ki nem adta az árulókat. Méltán bántotta az, hogy az országos törvényben is elismert kassai szerződést érvénytelennek nyilvánították. Világos jele volt ez a rossz hiszeműségnek, melyet hiában próbáltak takargatni a legkülönbözőbb okokkal.

Másrészt Thurzó sem szerette Báthoryt erőszakosságai s ledérsége miatt. Midőn meghallotta IV. Henrik megöletését, azt jósolta, hogy Báthorynak »is végét érheti a latorság.« Különösen azt vette rossz néven tőle, hogy a magyar területen

[1]) 1610 április 5. (Acta Thurzó Fasc. 5 nro 12.)
[2]) Thurzó II. Mátyáshoz 1610 április 20 (Act. Thurzó Fasc 3. nro 33.)

letelepedett hajdúkat is »hittel kapcsolta« Erdélyhez. Az előző évek történetéből jól tudta mindenki, hogy minő hatalma van annak, a ki a hajdúkkal rendelkezik. A tiszavidéki nemesség nem érezte magát biztosnak otthonában, mert a jobbágyok is megirigyelték a hajdúk szabad életét és mivel »amaz útfélen vetett borsó módjára kezdett dolguk lenni« a hajdúk garázdálkodásai miatt, attól lehetett tartani, hogy elkeseredésökben magok is a pusztítók közé állanak.

Thurzó is próbálta megnyerni a hajdúkat a királyi szolgálatnak, hanem Báthory áldozatkézsége s törekvései nagyobb hatással voltak a hajdúk vezetőire. A fejedelem igen érzékenyen sebezte a nádort, midőn azt írta neki, hogy nem hadi vállalatra gyűjti a hajdúságot, mint a nádor gondolta, hanem a Thurzóval való személyes találkozás fényét akarván emelni Nagy Andrást, a kapitányokat s a hadnagyokat hívja magához — »minthogy Nsgd olyan igen hivatta őket, hogy Nsgddal magunk megismertethessük őket«.

Ily körülmények közt nem igen csodálkozhatunk azon, hogy a nádor és a fejedelem személyes találkozása a királydaróczi mezőn Szatmár és Tasnád közt eredménytelen volt. Nagy pompát fejtett ki a két úr. Báthory vagy ötezer ember kiséretében szállott Tasnádra. Thurzót csekélyebb, de »tekintetesebb« kiséret vette körül. A junius 8-iki találkozásnál »igen egymásra vigyáztak«, hogy egyik se szálljon le előbb a másiknál. A találkozás után is jártak még a követek ide s oda, de mind hiában. Báthory nem akart elállani az Illésházyval kötött szerződéstől. Thurzó azt fejtegette, hogy Erdély Oláhországgal és Moldvával együtt elismerve a magyar korona fenhatóságát helyet foglalhatna II. Mátyás országainak szövetségében, ha a szerződés kivétel nélkül minden ellenség s így a török ellen is irányulna. Erre a pontra Thurzónak súlyt kellett helyeznie, mert tudta, hogy különben el nem fogadják a szerződést Bécsben. Itt azonban a nádor engedett volna, ha Báthory a hajdúk és határszéli birtokok ügyében előzékenységet mutat. De Báthory e kérdésekben makacs volt s nagy terveire gondolva nem akarta kihagyni a szerződésből e végzetes szót: a török kivételével. [1])

Thurzó bizonyára eljárt a királynak abban a megbizásában, hogy igyekezzék megmenteni az elfogott Kornis Boldizsár életét, ha még nem késő. Báthory azzal válaszolt e közbenjá-

[1]) Hidvéghi Mikó 182 s 272 ll. Weiss: Liber Annaliumja 214 l. Szilágyi: Orsz. Eml. 168 l. s a *Báthory Gábor történetének* Függelékében közölt levelek; Báthory levelei Thurzóhoz 1610. (Act. Thurz. Fasc. 95 nro 3, 4 s 8.) s Thurzó 1610-iki levelei nejéhez id. h. II. k.

rásra, hogy julius 4-én lefejeztette a foglyot a kolozsvári pellengérnél s maga is végig nézte a kivégzést.[1])

Igen feszültté vált a viszony a daróczi találkozás óta. Mind a két fél készülődött, mert mindegyik tartott a másiknak támadásától. Thurzó most elővette Forgáchnak tavaszi tervét s Kassára hivta a felsőmagyarországi rendeket augusztus elejére. A gyülés a szokott módon intézkedett a katonaállításról s a táborba szállásról, mivel a nádor előterjesztése szerint »az erdélyi fejedelemnek velünk való tetetes barátságával magunknak hízelkednünk igen káros«. A nádor készületei s a gyülés egybehívása gondolkodóba ejtették Báthoryt. Imreffyt Nagyváradra küldötte, hogy a kint lévő tanácsosokkal együtt intézzék el a vitát és pedig úgy, hogy »ne menne kardra a dolog.« Thurzó sem akarta másként. Imreffy azonban nem mert Kassára menni, a Tiszán túl egy faluban várakozott társaira; lehetséges, hogy Kendi boszújától tartott. Sennyei Miklós, Prépostvári s Fráter alkudoztak a felsőmagyarországi rendekkel Kassán.[2]) Augusztus 15-én alá volt írva a második kassai szerződés. Az erdélyiek most oly követelésekben is megnyugodtak, melyeket Báthory nem fogadott el a daróczi találkozáskor.[3]) A nádor akkor azzal vádolta a fejedelmet, hogy »Szabolcs vármegyének jó részét benne való hajdúkkal egyetemben ő Felsége koronás király urunk birodalmától elszakasztván, dézmáját és egyébb jövedelmét a koronának magának tulajdonítván országunkban országunk törvénye folyását meggátolta«. A kassai szerződés most rendezte Báthory ecsedi uradalmának határait, de élesen elválasztotta a fejedelem földesúri s uralkodói jogát. A kassai pontok értelmében a szabolcsi és szatmári hajdúk is engedelmességgel tartoztak a magyar királynak. Az általános politika szempontjából a második kassai szerződés csak újabb kiadása volt az elsőnek. A nádor meg volt elégedve az eredménynyel. Az ecsedi birtokrendezés oly csere utján történt, mely igen szép birtokokkal gyarapította a tokaji uradalmat. »Én azért, édes szívem ma jól jártam« — írja a nádor nejének a cserére czélozva. De nem ez volt a döntő. A béke meg volt mentve, legalább

[1]) Segesvári Krónikája Mikó: Erdélyi Tört. Ad. to. IV. 175 l.

[2]) Mátyás levele Thurzóhoz (Act. Thurz. Fasc. 23 nro 14.) és Szilágyi: *Báthory Gábor 95 l.*

[3]) Nem áll tehát az, a mit Weiss Mihály után többen írnak, hogy Imreffy el sem búcsúzva Báthorytól Kassára szaladt s ott alkudozott a magyarországiakkal. Imreffynek megbizása volt a fejedelem részéről s különben nem is ment Kassára. L. Imreffy lev. 1610 julius 30. (Act. Thurzo Fasc. 39 nro 5). A nádor előterjesztése a kassai orsz. gyülésen (Act. Th. Fasc. 11. nro 25) és Thurzó 1610-ik levelei nejéhez.

remélhető volt, hogy a hajdúk támadása s a jobbágyok lázongása elmaradnak. De vajon remélhette-e a nádor, hogy az udvar megnyugszik Illésházy szerződésének megújításában? E remény nélkül meg nem egyezett volna az erdélyiekkel, hanem aggodalmait azzal némította el, hogy a békének megmentésével minden esetre igazolhatja eljárását.

Báthory nem a legjobban fogadta visszatérő követeit. Úgy látszik, hogy sokáig haragudott Imreffyre. Érdekeinek gondosabb megóvását kívánta volna. De mivel figyelme lassanként más felé fordult, elfogadta a szerződést, aláiratta rendjeivel s szívesen vette volna, ha a szeptember végén Bécsbe küldött Péchy Simon s Erdélyi István a ratifikált példánynyal tértek volna vissza. Ezt azonban hiában várta. Az erdélyi követek Bécsbe érkezése előtt a nádort az udvarhoz hívták. Mátyás tanácsosai valószínüen megmagyarázták Thurzónak, hogy a szerződést nem ártott megkötni, de most már Rudolf császárral megalkudott a király s így nem szükséges a kassai szerződést megerősíteni. Mennyivel okosabb volna megbuktatni Báthory Gábort. A dolog nem is volna lehetetlen, ha a titkos megbizással utazó Cesare Gallo Erdély szomszédjait felbujtja a fejedelem ellen. Thúrzó nem igen védelmezhette Báthoryt, mert biztos hirek érkeztek a hajdúk meg megújuló nyugtalanságáról s az erdélyi hadi készületekről. Kénytelen volt tehát megegyezni Khlesllel s Krenberg kanczellárral arra nézve, hogy az erdélyi követeket különböző ürügyek alatt Bécsben kell tartóztatni mind addig, a mig Cesare Gallo vissza nem érkezik. Az ürügy hamar meg volt. Az Erdélyből hozott okirat néhány szóban külömbözött a Kassán szerkesztett példánytól. A kisebb tollhibákat a követek is ki akarták javítani. De volt lényegesebb eltérés is. A törökre vonatkozó záradéknál az erdélyi példányban határozottan ki volt emelve, hogy Erdély nem tartozik segítséget adni Mátyásnak a porta ellen, mig a török okot nem ád reá *Erdélynek*. Ez utolsó szó nem volt meg a kassai példányban, már pedig e szó nélkül czélzatos magyarázattal úgy lehetett értelmezni a szóban forgó záradékot, hogy Erdély nem tartozik ugyan segítséggel Mátyásnak a király részéről megindított háborúban, de ha a török a támadó, akkor Erdély is köteles fegyvert fogni. Legalább úgy hiszszük, hogy Báthory e czélzatos magyarázatnak akarta útját állani az *Erdélynek* közbeszúrásával. Péchy és Erdélyi nem merték e pontot megváltoztatni s így hosszas veszteglés után eredmény nélkül távoztak.[1]) Báthory ez eljárást nyugodtan türte. Tulaj-

[1]) A nádor propositiói eml. helyen, Thurzó levelei nejéhez id. h. II. k. 275. l. Szilágyi: Báthory tört. 320. l. Erdélyi orsz. Eml. VI. 40,

donkép a türelmes önvédelem nagy erőt adott volna a fejedelemnek az udvar kétszinü s gyönge politikájával szemben. De Báthoryt messzeágazó terveinek bonyodalmai oly helyzetbe sodorták, mely újabb alkalmat nyújtott az udvarnak a támadások folytatására.

Még nem volt erdélyi fejedelem, midőn a lengyel trón elfoglalására készült. Összeköttetései voltak azokkal az elégületlenekkel, a kik 1606 óta Zebrzidowszky és Radziwill vezetése alatt veszedelmes mozgalmat indítottak III. Zsigmond ellen. Báthory e törekvéseit valószinüen Bocskai is támogatta.[1]) Úgy látszik, hogy különösen egy Herburt nevü lengyel úr közvetítette Báthory érintkezéseit Zebrzidowszky pártjával. Herburt előkelő, de könnyelmü és izgága ember volt. Nem lehetetlen, hogy Herburt annál nagyobb reményeket keltett Báthoryban, mennél nagyobb szüksége volt Ecsed urának pénzére. Meg is egyezett már a fiatal trónjelölttel a királyi méltóság elfogadásának föltételeiben. Nem tudjuk, hogy eléggé megbizható párthiveket toborzott-e Báthorynak, de annyit tudunk, hogy Zsigmond hivei Báthoryt tekintették az elégületlenek trónjelöltjének.[2]) Zsigmond király 1607 nyarán Guzownál legyőzte a felkelőket. Nápolyi Péter, az erdélyi diplomata, ki a lengyel viszonyokat jól ismerte, a guzowi vereség után azt irja, hogy Báthory megválasztása többé nem lehetséges, »Ha vagyon is oly szándoka Báthori Gábor uramnak« mondja Nápolyi, «jobb elhagyni, mert minden igyekezeti hiába leszen.«[3])

Csakhogy Báthory nem hagyta el. Úgy hitte, hogy növelve fejedelmi hatalmát, még elérheti a királyi trónt. Moldvai és oláhországi politikája összefüggésben volt lengyel terveivel. Rendelkezni akart a két vajdaság erejével.

Már pedig nem igen rendelkezhetett Moldvával, hol a még gyermekkorú Mohila Konstantin uralkodott a lengyelek segítségével. A tartomány városaiban lengyel őrség volt elhelyezve, a vajda Zsigmond király vasallusa volt. Báthorynak

---

41. l. 180. 194. l. Thurzó lev. a királyhoz. 1610. nov. 18. (Act. Th. Fasc. 2. nro. 23.) A magyar tanács a királyhoz (u. o. Fasc. 1. nro. 70.) Báthory Thurzónak 1610. aug. 27. (u. o. Fasc. 95. nro. 13.) Dóczi Thurzónak 1610. sept. 29. (u. o. Fasc. 57. nro. 3.) Mátyás Thurzónak 1610. szept. 20. (u. o. Fasc. 10. nro. 38.) Pécsi és Erdélyi Thurzónak 1610. nov. 15. (u. o. Fasc. 3. nro. 43.) Mátyás Albert fhgnek (Hatvani: Brüsseli okm. IV. 45. l.) s Segesvári krónikája id. h.

[1]) Schmidt Vilmos: Báthory Gábor és Bethlen Gábor viszonya a lengyel koronához. *(Századok* 1887. 28. l.)

[2]) L. Stanislai Lubienski *Opera Posthuma Historica.* Antverpiae 1643. 103, 104, 119, 132. ll.

[3]) L. Torma Károly közl. Magyar Tört. Tár XIII. k. 127. l.

nagyon kényelmetlen volt az ily szomszédság. El nem űzhette Konstantint, de legalább szövetségesévé akarta tenni, hogy így felhasználhassa céljaira. A vajda, ki igen nehéz helyzetben volt a portával s az ellenségeit támogató oláh vajdával szemben, szívesen ráállott a szövetségre 1608-ban, nemcsak segítséget igérve Báthorynak ellenségei ellen, hanem nyolczezer forintnyi ajándékot is. De Konstantin nem birt fizetni, elég baja volt a portai adó előteremtésével. Báthory megharagudott, 1609 juniusában visszaküldötte Jassyba a moldvai hitleveleket s visszakérte az erdélyieket. Konstantin nem akarta visszaadni a hitleveket, hanem novemberben kincstartójától ajándékokat s kétezer forintot küldött a fejedelemnek az adósság törlesztésére. Báthory nem fogadta el a pénzt s letartóztatta a kincstartót mindaddig, míg az erdélyi hitlevelek meg nem érkeztek Jassyból.[1]) Ekkor már úgy gondolta, hogy nemsokára még érzékenyebben büntetheti a lengyelek vasallusát.

Igy gondolkodott akkor Radulról is. Kezdettől fogva el volt szánva arra, hogy a császári udvar e kipróbált hívét nem tűri meg szomszédságában. Hozzájárult még az is, hogy Báthory András halálát s Erdély romlását meg akarta torolni az oláh népen s fejedelmén. Uralkodása legelső tényei közé tartozott az a levél, melyben Weiss Mihály brassai senatortól tanácsot kért Radul elüzetéséről. Konstantin vajda is örömest támogatta volna Báthoryt az oláh vajda ellen. Weiss azt felelte, hogy jobb a biztos béke, mint a remélt győzelem s hogy Radul gazdag, ravasz és hadi dolgokban jártas ember. Weiss leginkább Brassó érdekeit akarta megóvni, de szavának nagy súlya volt. A fejedelem még nem érezte magát elég erősnek a támadásra s végül elfogadta a jó tanácsokat. Radul sem számíthatott a testvéri viszálylyal elfoglalt ausztriai ház rögtöni segítségére, azért örült, hogy megköthette a szerződést az erdélyi küldöttséggel az argysi kolostorban 1608 május végén.[2])

Egyelőre úgy látszott, hogy a felek komolyan veszik a szövetséget, de csakhamar felébredt a kölcsönös gyülölet és gyanakodás. Báthory jól ismerte Radul összeköttetéseit Mátyás udvarával, meglepetésektől tartott s olykor készült is a védelemre. Radul pedig hallotta, hogy mennyire gyalázza őt Báthory, attól tartott, hogy ellene ingerli a törököt, békíteni is próbálta haragos szomszédját, de előre látva a veszedelmet, menedékhe-

[1]) L. Weiss. Liber Annalium id. h. 204—208. ll. Schmidt id. h. 19. l. és Zsigmond levelét Rudolfhoz Hurmuzaki: Documente Vol. IV. Part I. Bucuresci 1882. 417. l. s Suppl II. Vol. II. Bucuresci 1895. 359. l.

[2]) Weiss id. h. Mika Sándor: *Weiss Mihály* Budapest, 1893. 87. l. s Perneszi Gábor levele 1610. Dec. 13. (Act. *Thurzó* Fasc. 34. nro. 42.)

lyet igyekezett magának szerezni Lengyelországban s Magyarországban.[1])

A daróczi találkozás után kitűnt, hogy mennyit érnek a moldvai s oláh szövetségek. Midőn a fejedelem segítséget kért Thurzó készülődései ellen, Moldva egy embert sem küldött, az oláh csapat pedig akkor érkezett meg, mikor mindennek vége volt.[2]) Most már csordultig telt a pohár. A fejedelem alig birta fékezni haragját kivált Radul ellen.[3])

Mind jobban növekedett tehát Báthory ellenségeinek száma s gyülöletük sem csillapult. A lengyel király neheztelt reá a moldvai ügy miatt és talán az iránt sem volt közömbös, hogy Báthory még folyvást híveket akart szerezni magának a lengyel urak közt. 1610 nyarán egy feltünést keltő eset fokozta a lengyelek elkeseredését. Egy hajdúcsapat Stadniczky hívására Lengyelországba ment s ott kegyetlenül pusztított és zsákmányolt a főúr ellenségeinek birtokain. Sokan azt hitték, hogy a hajdúk Báthory tudtával vonúltak ki, noha a fejedelem határozottan tagadta.[4]) Akárhogy történt, a hajdúkaland újabb ösztönt adott a lengyeleknek arra, hogy Erdélynek bajait gyarapítsák. Kendit és társait nem csupán Mátyás király egyes hívei, hanem a moldvai s oláh vajdák és a lengyel főurak is biztatták. Kornis Zsigmond és Sarmasághy 1610 augustusában Moldvában voltak és türelmetlenül várták az alkalmat, hogy Erdélybe törhessenek.[5])

Kendiék készülődése s a második kassai szerződés meg nem erősítése, gyorsaságra ösztönözték Báthoryt. Konstantinápolyban élénkebben sürgette a két vajdának letételét. Báthory ügye ekkor rendben volt a portán. Juszuf csausz, a ki a fejedelmet Daróczra kísérte, Konstantinápolyban nem győzte dicsérni Báthory hűségét, erényeit s kiváló testi erejét. Az 1610 szeptember 23-án megérkező Petky Jánost, mint Erdély követét nagyon jól fogadta a porta. A két vajdára nézve határozott választ nem adtak a követnek; azt mondották, hogy az ügy vezetése a budai basára van bizva. Már pedig Hassan basa dicsérte az erdélyiek hűségét, azt mondotta rólok, hogy »az

[1]) Weiss id. h. 212—213, Szilágyi: *Erd. Orsz. Eml.* VI. 131. l. s *Báthory Gábor Tört.* 89. l.

[2]) Weiss 215. l.

[3]) V. ö. Weiss id. h. Perneszi id. levelének következő szavaival: **Hadait Havasalföldére küldi, azt semmivé tételi** ***(viselvén amaz nyári boszuságh is.)***

[4]) Casparus Bójthy: De rebus gestis Gabr. Bethlen (Engel: *Monumenta* 271. l.) s Báthory levele Némethy Gergelyhez 1610. Nov. 3. (Bécsi áll. levt. *Turcica*).

[5]) A két úr Stadniczkyhoz. (Act. Thurz. Fasc. 40. nro. 14.)

szép kifolyó kutfőnek az forrásából isznak«. Báthorynak pedig azt írta, hogy mi »az hatalmas győzhetetlen Császárunk kedves gyermekének tudgyuk édes fiam felségedet lenni.« Ez nem volt csupa szóvirág. Báthory úgy gondolta, hogy a porta szivesen veszi, ha valaki megszabadítja a két vajdától, a kik a lengyel és német pártfogásban bíztak. A végbeli basák nem küldöttek ugyan jelentékeny segitséget Erdélybe, de mégis támogatták Némethy Gergelyt, midőn Magyarországban hadat gyűjtött a fejedelem számára. Azért nem vette a fejedelem igen komolyan a Petkyvel megérkezett csausznak azt az intését, hogy ne hozzon idegen katonaságot az országba. Ibrahim ajándékokat s szép szavakat is hozott az intés enyhítésére és ezekre többet adott Báthory, mint kellett volna.[1])

Lengyelországból is jó hirek érkeztek. Úgy látszik, hogy valamelyik lengyel nagy úr jó izenetet küldött Báthorynak. Báthory számított Zsigmond király oroszországi bonyodalmaira; a törököt figyelmeztette a növekvő lengyel hatalom veszélyességére s alighanem maga is küldött követeket Moszkvába, hogy izgassa az oroszokat a gyülölt lengyel uralom ellen. Széles jó kedv uralkodott Báthory környezetében, már azon gondolkoztak, hogy a havasalföldi vállalat után há. yféle úton törnek majd Lengyelországba. El volt terjedve akkor Erdélyben az a hir, hogy Báthory emberei a nagy evés, ivás s tánczolás közben ilyeneket mondogattak: »Ez országot pusztitsuk el s az scythiai magyarokként vegyünk más országokat s azt éljük, mig ez az ország megépül.«[2]) Ez a hir mutatja, hogy bizonyos erdélyi körök nem a legjobban vélekedtek Báthory terveinek államférfiúi komolyságáról.

S nem volt-e alapja vélekedésöknek? Báthory úgy tüntette fel a dolgot, hogy az ellene készülő támadást akarja megelőzni. De vajon jól volt-e választva az idő a támadásra ép akkor, midőn a török biztatása csak határozatlan volt, de az

[1]) L. Starzer jelentéseit s Báthory levelezését 1610 végéről (Bécsi áll. levtár. Turcica 1610.) Starzer s a velenczei követ jelentései (Hurmuzaki: Documente Vol IV. Part. II. Bucuresci 1884.) megegyeznek abban, hogy a portán jól fogadták Petkyt s tulajdonképen biztatták Báthoryt, ha nem is mertek teljes nyiltsággal beszélni. Weiss id. h. 217 l. A mit Weiss elbeszélése szerint a csausz cselekedett, az aligha történt hivatalos megbizásból. Lehetséges, hogy Petky, a ki már ekkor gyűlölte Báthoryt, a portán pártot támasztott ellene. Különben Weiss elbeszéléséből is látszik, hogy a csausz lázítása gyönge kísérlet volt. Hassanra nézve l. még Géresi: Károlyi család oklevéltára IV. 57 l.

[2]) L. Perneszi id. levelét. Hasonlót beszél Borsos Tamás (Kemény és Kovács: Erdély. Tört. Tára 37 l.), de 1608-ra teszi a nyilatkozatot. A moszkvai dolgokra nézve l. Mátyás levelét Albrechthez 1611. aug. (Hatvani: *Brüsseli Okmánytár* IV. 49 l.)

összes szomszédok ellenségeskedése igen határozottan nyilvánúlt. A lengyel korona délibábja hinárba csalta az ifjú fejedelmet. És mintha nem lett volna elég a külső ellenség, közvetlenül a támadás előtt a legnagyobb kiméletlenséggel lázította maga ellen alattvalói egy hatalmas osztályát. Báthory gyűlölte a szászokat mint németeket, mint szabadságaikhoz makacsúl ragaszkodó polgárokat s mivel tudta, hogy veszély esetén magyar fejedelem nem igen számíthat hűségökre. Vegyük hozzá, hogy szabadabban kivánt rendelkezni vagyonukkal s területökkel.[1]) Már eddig is voltak surlódásai a szászokkal. Az 1609 tavaszi országgyűlésen 25,000 forint rendkivüli adót vetett ki reájok. Gúnyolta a szászokat, midőn rovásukra lakomázott városaikban, s egy alkalommal elfogatta a szebeni Rhener Jánost hűtlenség gyanuja miatt, egyszersmind elkobozván sok ezer értékű árúját. Nagy összeget és sok hadi szerelvényt követelt a szászoktól, midőn a daróczi találkozás után háborúra készült. Jóval kevesebbet kapott, semmint várt.

Midőn 1610 végén nagy hadi vállalatára elindúlt, alkalmasnak látta az időt arra, hogy megbüntesse az engedetlen szászokat. Szeben városát akarta fővárosává tenni, mert szüksége volt oly erősségre, a hol meghúzhatja magát, ha bajba kerül s a honnan a két vajdaság és esetleg más országok ügyeit is könnyebben vezetheti, mint Kolozsvárról. Különben is vádolta Szebent Báthory András halála miatt.

A szebenieknek feltünő volt Báthory nagy hadi készülete. Követséget küldöttek hozzá, mely arra kérte a fejedelmet, hogy kevés kísérettel látogassa meg városukat. Báthory el akarta oszlatni a szebeniek gyanúját, a mi nem sikerült ugyan teljesen, de mivel a polgárok ellenállás esetén még nagyobb bajtól féltek, megnyitották kapuikat. Egyszerre csak azon vették észre magukat, hogy Báthory deczember 11-én néhány ezer ember élén elfoglalta városukat. Deczember 17-ére országgyűlést hivott össze új fővárosába. Az országgyűlés arra volt hivatva, hogy törvényes szint adjon az államcsinynek. Imreffy kereste az adatokat Szeben hűtlenségének bebizonyítására. A történeti bünökön kívül egyebet nem bizonyíthattak a városra, mint azt, hogy a tanács habozott, vajon bebocsássa-e a fejedelmet. Ez alapon az országgyűlés kimondotta, hogy a város egész községi vagyonával együtt a fejedelem birtoka lett. A bécsi udvari kamara is

[1]) A Krauss Chronikja (Fontes Rer. Austr. Script. III. 6 l.) után idézett adoma, mely szerint Báthory az uralkodása első napjaiban adott lakomán megfenyegette a szászokat, valószinüen utólagosan van kigondolva. Kornis megjegyzése már azért sem valószinü, mert Kornis akkor híve volt a fejedelemnek.

alkalmazta e módszert, ha pénzt akart szerezni egyes áldozatúl kiszemelt magyar főurak vagyonából. Szomorú napok virradtak most az elitélt fővárosra. Báthory nem elégedett meg az országgyülésen kimondott büntetéssel. Fenyegetődzött, hogy megöleti a tanácsot és a százak tanácsát, feldúlatja az egész várost, ha százezer forintot le nem fizetnek neki. Végre megelégedett az összeg felével, de a nagy kegyelem kieszközléséért Imreffynek is járt kétezer forint. Azután minden házból a fegyvereket a piaczra, a fejedelem szállása elé kellett hordani. S hogy általában az egyéni tulajdont s női erényt minő tiszteletben részesitették Báthory és katonái, alig kell bővebben elmondanunk. De az igazság kedvéért megjegyezzük, hogy az erdélyi magyarok közöl még azok is, a kik Báthory eljárását politikai hibának tekintették, mintegy a nemesis művét látták Szeben pusztulásában.... »Ők minden változásokban magokat oltalmazták, olyankor hiztak, a mi romlásunk nekik volt hasznokra« — mondja Mikó Ferencz.[1])

Rögtön kitűnt, hogy minő hiba volt ép most, a veszedelmes hadjárat kezdetén így elkeseríteni a szászokat. Báthory meg akarta lepni Radult. De Weiss Mihály, Radul régi jó barátja, titokban tudatta a vajdával, hogy mi készül ellene. A válogatott lovassággal előre küldött Bethlen Gábor már nem foghatta el a vajdát, ki kincseit összeszedve Moldvába menekült. Báthory az 1611 év elején Oláhországba érkezett, oláh fejedelemnek czímezte magát s Tergovistból január 7-én a portára küldötte Keresztesi Pált. Keresztesi Konstantinápolyban előadta urának nagy politikai terveit. Az oláh fejedelemséget Báthory magának kérte, de úgy látszik, hogy ez ajánlat el nem fogadása után Keresztesi Báthory megbizásából a fejedelem András nevű testvére számára kérte a vajdaságot. Báthory a moldvai vajda helyébe Istvánt, János vajdának fiát ajánlotta, a kinek ügyét az angol követ már hosszabb idő óta hasztalanúl igyekezett előmozdítani a portán. Keresztesi azután fejtegette, hogy urának nagy pártja van Lengyelországban. Ha a maga, továbbá a két vajdaság erejével, s a szultán parancsára hozzá csatlakozó tatársággal most támadhatná meg Lengyelországot, midőn Zsigmond Moszkvában van elfoglalva, könnyen kivívhatná Báthory István koronáját. A Keresztesit kisérő csausz Báthorynak azt a nyilatkozatát terjesztette, hogy az oldalára kötött karddal még a magyar koronát is megszerzi.

ANGYAL DÁVID.

[1]) L. Weiss: Liber Annalium. Teutsch: Zeitgenössische Aufzeichnungen aus dem Hermanstädter Capitularprotokoll (Archiv d. ver. f. sieb. Land. N. F. Bd XVII. 705 l), Hidvéghi Mikó s Szilágyi: Erd. Orsz. Eml. VI. 98. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Horvát István életrajza. A M. T. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megbízásából írta dr. Vass Bertalan. Budapest, 1895. 8-r. 514, VIII l.

A magyar nemzetiség kifejtésének eszméje, a magyarság megmentésének gondolata tette a múlt század utólján s a jeleu század elején élt íróinkat apostolokká. A mint a szellemi élet különféle iránya határozottabban kialakúl, csak ez eszme alapján tehet előre néhány bátortalan lépést. A költészet és tudomány, szinészet és a művészet más ágai a nemzetiség erősbülésének hathatósabb vagy gyöngébb kifejezői. Képviselőik első sorban hazafiak, a kik érzik, tudják és hirdetik, hogy a magyarság erejét egyedül csak a nemzetiség eszméjének megszilárdúlt alapján lehet kifejteni s képessé tenni a veszendőbe jutott politikai jogok visszaküzdésére. Az írói művészet első képviselője Kazinczy, a külföldi irodalom tisztúltabb izlésének utánzásával szolgálja e czélt, ha a jövőre függeszti tekintetét; de midőn saját kora korcs felfogását akarja megjavítani, ő is bátran harczol a nemzeti nyelv jogaiért, a melyeknek biztosításáért senkisem lelkesedik hívebben, kitartóbban s hevesebben, mint a széphalmi vezér. A nyelvtudomány első képviselője, Révai Miklós, a régi magyar nyelv beható tanulmányával, ismeretével és ismertetésével lép az izgatók sorába, hogy haladásunk útjait egyengesse s a műveltség lehetséges kifejtésének egyetlen biztos alapját megóvja. Tanítványa, Horvát István, a mester kutató szellemét örökölve s azt szélesebb körbe vive, a történeti vizsgálódásnak előttünk addig ismeretlen parlag földjét járja, hogy a múlt dicsőség fényéből a jelenre is vethessen néhány sugárt a nemzetiségi önbecsérzet táplálékául. A sivár jelen ösztönzi íróinkat a munkára, küzdelemre, hogy az erőtlen magyarság lábbadozni kezdjen. Ez alapgondolat sugalja költőinknek a multba való menekülést s tudósainknak a behatóbb kutatást; ez a czélzat lebeg valamennyiök előtt, de senki

előtt sem inkább, mint Horvát István előtt. Ez működésének teljes alapja, a melyre szétágazó munkásságának minden iránya és szála visszavezethető.

Azonban ha a tudomány nem az igazságot tekinti végczéljának, hanem politikai czélzatot szolgál, a legtöbbször olyan hínárba jut, a melyből kimenekednie lehetetlen. A kívánt hatást megteheti, a nemzeti önérzetet erősítheti; de sem módszere meg nem tisztúl, sem eszközei ki nem alakulnak. Az igazság a legtöbbször veszélyeztetve van. Ime Horvát István pályájának hatása, dicsősége s tévedései.

Az emberi szellem nyilvánulásainak akármely ágában vakra fordúl az ügyekezet, ha mellékes czél szolgálatába szegődik. Ez történt a magyar szellemi élet majd minden ágával a múlt század végén s a jelennek legalább három első évtizedében, midőn a költészet végczélja nem a szép, a tudományé nem az igazság volt. Vagy helyesebben: mind a szép, mind az igazság maga a nemzetiség kifejtése volt. Ez a politikai czélzat tölti el a magyar szellem munkásait szent hevüléssel s teszi őket kitartókká, és avatja őket újabb történelmünk apostolaivá. Igy aztán a mily áldásos siker koronázza harczaikat tisztán nemzeti szempontból, majdnem oly hátra maradnak a költészet és tudomány végczéljának elérésétől.

E többször elmondott felfogást ismételnünk kellett a jelen alkalommal, midőn a magyar tudománynak oly rendkívüli szorgalmú és tehetségű bajnoka élettörténetéről elmélkedünk, mint a milyen Horvát István volt. Bár kutató szelleme a nyelv- és történettudomány terén sok tekintetben új irányt mutatott, óriási adatot felhalmozott s a múlt emlékei közé visszavágyó sovár szemnek több helyen tisztára egyengetett útat nyitott: hasonlíthatatlanul erős nemzeti érzése s ennek másokba ültetése volt hatásának titka s pályájának örök érdeme. S vajjon ezzel nem többet használt-e a mi speciális nemzeti viszonyaink között, mintha minden tekintetben jeles történetíróvá fejlődött volna? Aligha. S így működése bármily téveteg irányba csapott is épen buzgó nemzetisége alapján: az a nemzedék, a mely a jelen század politikai, irodalmi és társadalmi harczát oly derekasan megküzdötte, az ő honszerelmétől kapott szikrát, a mely hova-tovább lángra lobbant a keblekben. Mint tudós és tanár épen olyan irányt szolgált, a melyre legnagyobb szükség volt az ébredező nemzeti szellem hajnalán és szolgálta ez irányt éjjeli-nappali munkájával, tollával és szavával, rengeteg ismeretével, lelkesedésével, egész életével. Tévedéseit már korában észrevették, de azért mindenki hatása alatt állott. A mai történettudós szánalmas mo-

solylyal kisérheti Horvát István ábrándjait, azok vele együtt sírba szállottak; de hatása s működésének az az ága, a mely a régi emlékek nyelvét megérteni segíté, a mai történetíró előtt is nagybecsű marad. Horvát István kivételes alakja a mi nemzeti küzdelmünknek, a mi szellemi harczunknak. Egész élete alkotja hatását, nem egy-egy műve, sőt nem összes művei sem.

Életírója, Vass Bertalan is e szempontból igyekezett felfogni Horvát István rendkivüli pályáját. Ily szempontból igyekezett életadatait csoportosítani; csakhogy a rengeteg anyagban nem tudta megtartani mindig e főszempont követelte határokat. »Nem kívántam — írja Vass Bertalan munkája végén — működésének eredményeit úgy feltüntetni, hogy azok ma is minden tekintetben követni valók (ez bajos is volna!), de életének tanulmányozása után meggyőződünk róla, hogy a közmüvelődés processusában összekötő kapcsúl tűnnek fel s hazánk jobb létének fokozásában előkészítésül szolgáltak.« Az életírónak e felfogása tökéletesen helyes, de mi ennek alkalmazását az egész művön át csak kevésszer láttuk, a mit különben nem épen megrovásúl jegyzünk meg. Vass Bertalan műve általában töredékes. Sem mint embert, sem mint írót, sem mint tudóst összefüggőleg, bevégzett képben nem tudja elénk állítani. Az olvasónak magának kell összeszedni az egyes vonásokat, hogy azokból Horvát István alakját valamennyire kidomborítsa. Az egyet vonásokat megadja az életíró, de nem egyszer kúszáltan, mint a mesélő, midőn egyik szavát a másikba ölti. Horvát István életadataiból az egyes tárgyra tartozók közül ki-ki kap egyet-egyet, de nem mond el mindent, a mi ahhoz tartozik s később újra visszatér a már előzetesen nagyjából felsorolt adatokhoz és ekkor kibővítve, részletezve beszéli el az élettörténet valamely mozzanatát. Csak egy pár példát idézünk erre vonatkozólag. Mindjárt az ifjú Horvát nagyra törő czéljainak ismertetésénél, midőn annak kö'tői kisérleteiről megemlékezik, szóba hozza Horvát ifjúkori ideálját a nélkül, hogy tiszta képet nyújtana viszonyáról, s később a XIII. fejezetben újra kezdi e viszony részletes ismertetését. Igy jár el Vass Bertalan Horvát Istvánnak az akkori írókkal való kapcsolata, barátsága fejlődését illető elbeszélésében is. Egy-egy kiváló íróval kötött barátsága s egymásra tett hatásuk rajzát külön-külön újra kezdi; holott sokkal helyesebb lesz vala, ha az ilynemű adatokat összecsoportosítja az élettörténet azon mozzanata köré, a meddig elbeszélése haladt. Külön elmondja a Ferenczy Jánossal, Kazinczyval, Vitkovicscsal és Szemerével kötött ismeretsége, barátsága történetét, úgy, hogy mindig csak egy-egy oldalról

mutatja be hősét előttünk a nélkül, hogy akár az emberről, akár az íróról lehetőleg teljes képet nyerhetne az olvasó. Hasonlókép vagyunk az Ürményi-családdal való viszonyára nézve is; egy-egy részt kikap belőle az életíró, majd aztán újra ismétli s néhány jellemző adattal megtoldja. Egyáltalán a szerkezet nem erős oldala a műnek, a mit legszembetünőbb módon az akkori kor állapotának Horvát életére tett hatása s ennek felfogása éreztet. Az életrajzíró minduntalan belefog az akkori kor közszellemének ábrázolásába, de a kapcsolat fontosságát megértetni csak kevésszer tudja. Sokkal helyesebben jár el itt is az író, ha a szétszórt részleteket egy helyre tömöríti, midőn már Horvát István számottevő íróvá serdül, s ekkor ügyekszik a kor politikai s irodalmi viszonyainak keretébe beleállítani őt az író.

Óhatatlan s talán csak a legnagyobb íróknál kivétel, hogy a ki valamely kiváló politikai vagy irodalmi alak élettörténetével huzamosabban s behatóbban foglalkozik, egyben-másban túl ne becsülje hősének ilyen vagy olyan irányú szereplését. De minden életrajzirónak vigyáznia kell, hogy önkénytelenül nagyobb kegyelete szembetünő túlzásba ne vigye.

Vass Bertalan e részben eléggé megtartotta a józan ítélet kellő határait s csak egy pár helyen tévedt kisebb túlzásba. Például, midőn Horvát István iskoláit bevégzi, néhány irodalmi kisérlete kétségtelenül magára vonja az írók figyelmét, de hogy »kevéssel utóbb« már »Kazinczy mellett foglaljon el egyenrangú helyet«: ezt sem ő maga nem hitte, sem az olvasó el nem hiszi. Kazinczyval egyenrangú helyet nem is foglalt el sohasem; de Nagy Lajosról és Mátyásról írt művével akkor az első történettudósok közé jutott, sőt határozottan az első lett nálunk. Csakhogy e között és a Kazinczy pályája között egy kis különbség még mindig megmarad; ha más nem, legalább az, hogy Kazinczy ekkor még föltétlenül vezére a magyar íróknak, Horvát István pedig ilyen vezére nem lehetett a magyar tudósoknak, bár tehetségei és tanulmányai arra egészen képesítették volna. Különben az életrajzíró maga is tudja ezt, midőn a Révai és Verseghy közt kitört polemia hatásáról elmélkedik, a mely — szerinte — oly ellentéteket idézett elő a pesti irodalmi körök és a vidéki írók közt, hogy »utóbb *hosszú időre* Széphalom emelkedett az irányadó szerepre.« S hogy e polemia győzelmét Horvát 1806-ki munkája biztosította volna: szintén nem hihető. Biztosította az egész írói kar, a melynek legtehetségesebbjei, Kazinczyn kezdve, Révai zászlaja alá szegődtek. Kisfaludy Sándor költészetét sem azért méltányolta Horvát István, mivel »a romanticismus erejét és súlyát« fölismerte

abban: hanem mivel a hazafiságot őbenne látta költőink közt a legerősebbnek s egész költészete kimeríthetetlen forrásának.

Egyébiránt Vass Bertalan mind az irodalmi, mind a politikai élet rajzában szereti a rikító színeket, a melyek azonban néha magát az igazságot is veszélyeztetik. A Kazinczy triasza kétségtelenül nem csekély sikerrel gyámolítá íróink ügyekezetét, kivált Kazinczy törekvéseit, a melyeket terjesztett, ismertetett a vidéki írók s a nagy közönség körében is; de hogy a »triasz gyűlésein és estélyein folyt a harcz a jövő szabadság reményében«: ez legalább is szónoki nagyítás. Vass Bertalan e felfogását azzal igazolja, hogy akkor az »újságoknak meg volt tiltva háborús híreket közleni«, s a triasz mintegy közvetítő szerepet vitt. Az életrajzírónak ez az adata egészen hamis; az újságok tele vannak háborús hírekkel, csakhogy azokat a bécsi lapokból egyszerűen lefordítják. A triasz gyűlései pedig csupán barátságos eszmecserék voltak s nem valami rendezettebb értekezletek, minőket az irodalmi társaságok tartanak. A kor nyomasztó közszellemére nézve felhozza továbbá az általános részvétlenséget, az íróknak önmagukra való hagyatottságát, a mely minden igyekezetnek szárnyát szegte. Ez sok tekintetben igaz; de az adatok, a melyekkel Vass Bertalan e felfogását magyarázza, nem állják ki a kritikát. »Kazinczy — olvassuk az életrajzban — csak jó barátoktól gyűjtött pénzen, Berzsenyi a Helmeczy ösztönzésére felbuzduló pesti seminarium 690 frt bankóján tudja közzétenni szerzeményeit.« Az igazság az, hogy Kazinczy bizony jobbára a sajátjából adogatja ki munkáit, mert azok a »jó barátok«, a kiktől pénzt gyűjthetne, nem igen mutatkoznak; Berzsenyi pedig önmaga is ki tudta volna adni ódáit, hanem a pesti triasz meglepetést akart neki szerezni; ő nem szorúlt a pesti seminarium növendékpapjainak segítségére, s mikor ennek hírét hallotta, először nem is akarta elfogadni s csupán jó barátai rábeszéléseinek engedett.

Az életrajz folyamán máshol is találkozunk egy-egy téves adatból vont következtetéssel, a melyet az író önmaga is megjavít később. A munka elején Horvát István ifjúkori ideáljáról emlékezvén, azt mondja Vass Bertalan, hogy ez a leány »az volt, ki nélkül tán soha sem emelkedik Horvát a középszerűség fölé.« E felfogás önmagában is kétséget támaszt. Egy-egy költőnek az életére elhatározó lehet a szerelem hatalma, de már a tudóséra sokkal kevésbbé. Az író ki is javítja e felfogását, midőn arról szól, mit köszönhet Horvát István Révainak, a ki nélkül »talán soha sem lett volna a nemzeti eszmék oly törhetetlen harczosa.« Ebben már sokkal több igazság van, mint előbbi felfogásában. Később Kazinczyt Horvát Istvánnal

összehasonlítva, többször (143., 218. és 373. lapokon) ismétli, hogy amaz kosmopolita volt hazafiságára s működési irányára nézve. E felfogás, a mennyiben helyes, Kazinczynak csak működése irányára érthető. Ha Vass Bertalan a széphalmi vezér működésének voltaképi forrásáról mélyebben gondolkozik vagy legalább az úgy nevezett »Tübingai pályakérdést« egy kis figyelmére méltatja, nem fogja oly könnyen kozmopolitizmussal vádolni Kazinczyt. Uj adat, de valószinűen téves az is, hogy Bessenyey György aranycsinálással foglalkozott volna. (275., 276. lap.) Nem Bessenyey, hanem Báróczy volt a szenvedélyes alchymista; tehát az életrajzíró fölcserélte a neveket.

Ezek azonban a különben elismerésre méltó ügybuzgalommal írt mű használhatóságát aránylag csekély mértékben csökkentik. Horvát István írói működésének eredményei össze vannak gyűjtve számunkra. Vass Bertalan a kiváló tudósnak minden egyes munkájára kiterjeszkedik, s a mit elmond azokról, többnyire helyes észrevételeknek bizonyúlnak; csak az a baj, hogy az életrajzíró bizonyos krónikaszerűséggel mondja el megjegyzéseit. Például a Tudományos Gyűjtemény évfolyamainak egymásutánja szerint külön-külön szól Horvát István értekezéseiről, holott az egynemű dolgokat csoportosítania kellett volna s egyszerre mondania el, mit tartsunk azok értékéről. Az író szerkesztői ügyessége itt is több kifogás alá esik; ez okozza, hogy az olvasó sohasem látja Horvátban az egész tudóst, csak mindig egy-egy oldaláról. Az egyes munkák bírálatában nem esik ugyan túlzásba, és az iró felfogása általában helyesnek mondható. Legszembetűnőbb botlása szerintünk a Horvátországról szóló munka bírálatában van, midőn Deák »gyenge politikájának évről-évre jobban érezhető« tévedéseiről tesz említést. Kár volt az irónak bizonyos politikai szempontok vezérletére bíznia magát, midőn mint történetíró csak Horvát István művének értékéről akart megemlékezni. Horvát István történeti felfogása sok tekintetben helyes lehet a nélkül, hogy a változott viszonyok követelései előtt szemet hunyt volna Deák.

Még egy nagy hiányát emeljük ki e munkának. Vass Bertalan akkor tudta volna Horvát Istvánnak, mint tudósnak valódi érdemeit kitűntetni, ha megrajzolja vala az akkori tudósok ide vágó működésének kereteit, a mit alkalmasint elmulasztott. Ő mindjárt, hogy Horvát néhány kisérletéről szól (a legnevezetesebbet, Pápaynak *A magyar literatura esmérete* című munkájára írt fölötte becses bírálatát csak czím szerint említi meg), róla mint nagy tudósról beszél, de az olvasó előtt nem tűnteti föl ilyennek. Később helyreigazítja itt-ott a

mulasztást, de műve töredékességéből következő hiányait teljesen még sem pótolja. Vass Bertalan többször emlegeti, hogy hőse eltéved a részletekben; nyilván e sajnos írói hiba a Horvát műveinek olvasgatásából öröklődött át az életíróra. Ő is egy-egy részletkérdés mellett. készséggel időz a nélkül, hogy szerves összefüggésbe tudná azt hozni az egész szerkezet kereteivel. Rengeteg idézet tarkítja az ő munkáját is, mint a Horvát Istvánéit, a mi magában még nem baj, de hibává lesz, ha az író ez idézetekben nem válogatós és csak azért idéz, hogy a maga okoskodását ne kelljen bővebben kifejtenie.

A munka, a mint előttünk van, a bevégzetlenség hatását teszi ránk. Az ember és tudós jellemének szétszórt vonásai a jól rendező kéz hiányát éreztetik. Az író jelleme pedig majdnem egészen hiányzik. Pedig Horvát kritikáiban és önálló műveiben az igazi írói egyéniségnek több kiváló tulajdonságát mutatja: eleinte az éles itéletet is, a roppant tanultságot pedig minden munkájában. Pusztán mint magyar író — korának irodalmi keretébe állítva — sem becsmérlendő. A figyelmes kutató Nagy Lajosról és Mátyásról írt művében s a Rajzolatokban nem egy gondolatot, nem egy színt talál, a melyek nagy történetíróink munkáiban ismétlődvén, eredetöket a Horvát István írataiban kereshetjük. Erre Vass Bertalan kevés figyelmet fordított, ámbár elég lelkiismeretesen felkutatott minden hozzáférhető adatot. Igaz, hogy ehhez sokkal több elvonó s inductiv módszerű írói tehetség lett volna szükséges, mint a mennyit e munka feltűntet. De e nélkül csak kidolgozatlan adathalmazt kapunk, a melynek az átalakítása még egy második író munkáját kivánná. Az életíró önmaga is érzi ezt, azért számol be mintegy műve végén módszerével, a mire semmi szükség. Minden értelmes olvasó látja, ha a munkát végig olvassa, mit tartson arról. S ha már a kidolgozás módjáról is szót akart tenni: sikeresebben tehette volna munkája elején, legalább némileg tájékoztatja az olvasót, mit várjon tőle.

Szó sincs róla, Vass Bertalan igy sem végzett fölösleges munkát. Csak attól félünk, hogy kevés olvasója fogja legyőzni a könyv nehézségeit. Pedig hőse iránti rokonszenve s általában józan itélete a munkának csak becsére válnak s megérdemelnék, hogy Horvát Istvánnal mások is bővebben megismerkednének, fölkeltve iránta az érdeklődést épen mostan, midőn a régi mult iránti kegyeletünk e hazafias hangulatú időkben önkénytelenül is szívesen foglalkozik azokkal, a kik nemzetünk őstörténetét kutatták. E kutatásban senki sem tévedt úgy el, mint Horvát, de senki sem engesztelte ki annyira tévedéseiért

nemzetét, mint a magyar hazafiság leglánglelkűbb tudósa. Hibája és örök érdeme egyazon forrásból fakadtak, de emez a mi szemünkben amarra a feledés fátyolát borítja, míg érdeme folyvást növekedik az idővel.

Dr. Váczy János.

Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana. Digessit Dr. Fr. *Rački.* Monumenta Spectantia historiam slavorum meridionalium, Volumen XXVI. Scriptores vol. III. Edidit Academia scientiarum et artium slavorum meridionalium Zagrabiae, 1894. ex officina societatis typographiae, 8-rét, 225 lap és egy kőnyomatú tábla. Ára 2 frt.

Hasznos szolgálatot végzett Rački, midőn Tamás főesperesnek salonai történetét, melynek teljes címe voltaképpen ez: *Thomae archidiaconi Spalatensis historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium a sancto Domnio usque ad Rogerium* († 1266), szövegkritikával ellátta, helyreállította, valamint a zágrábi tudományos akadémia, midőn azt ujra kiadta.

Régóta közkézen forog ugyan ez érdekes történet főleg *Schwandtner* Scriptores rerum Hungaricarum (III. 533—636) című gyüjteményében, mely azonban mind ritkábbá válván, időszerű volt ez ujabb, gondos kiadás. Rački öt kéziratot vetett össze: a spalatóit, vatikánit, trauit, zágrábit és Barberini-félét és állapította meg a helyes szöveget, melyet szakszerű jegyzetekkel és mellékletekkel kisér. A mellékletek közül megemlítendők: a salonai érsekek sora Domniustól kezdve II. Honoriusig a 12. lapon, az 530. évi salonai zsinat a 13—18. lapon, epidurusi Florentius püspök a 20. lapon, János érsek és a Tomislav idejében tartott zsinatok a 36—41. lapon, Crescentius érsek és Svinimir király halála az 56. lapon, Gaudentius érsek a 64. lapon, a spalatói 1185. évi zsinat a 77. lapon, végre Rogerius mester (utóbb 1249—1266-ig spalatói érsek) Siralmas éneke a tatárjárásról a 132—160. lapon. Megemlítendő még a kiadás előnyére, hogy az jól szerkesztett név-, hely- és tárgymutatóval van ellátva.

Ki ne tudná, hogy Tamás főesperes műve elsőrendű kútfő hazánk Árpád-kori történetéhez, amiért érdemes személyével is, melyen hitelessége alapul kissé behatóbban foglalkoznunk. Sajnos, hogy Rački ezt nem teszi.

A főesperes az időben az érsek után való személy volt a spalatói egyházban és a káptalan feje. Ma Tamás urat ultramontán és zelóta papnak minősitenék, s ez nem válnék

se kisebbségére, se hátrányára; de előnyére nem vált se neki, se egyházának, hogy ügyetlenül buzgó, szeretet és kimélet nélkül buzgó, nem a maga helyén volt buzgó. E túlság az érdemes férfiú rendetlen ambitiójából sarjadt. Ezen szentes, titkos, soha be nem vallott, sőt eltagadott és ki nem elégített ambitiója tette őt denunciánssá azok ellen, kiktől előmenetelét féltette, kétszinűvé, áskálódóvá, igazságtalanná azok iránt, kik az érseki székbe jutottak, az ő — mint hivé — örökébe, melyet méltatlanul bitoroltak. A korabeli spalatói érsekek ezért mind igen gyarló emberek, mert magához méri, ki *szelid és nyugott lelkü, nem is tud róla senki olyasmit, amit szemére vethetne.* Csak az emberek irígysége rontotta és keserítette meg életét, élesítette fölfogó tehetségét a világ gonoszsága. mások tudatlansága iránt, azért itél nem ritkán oly elkeseredetten felőlök. Mint afféle jámbor ember azonban Istenre bízza a gonoszok büntetését. Ki is jelölé pontosan, ha Isten keze elérte ellenségeit. Nem hálálkodik ugyan róla, de sajátságos! ha őt különféle kellemetlenség éri, ha saját főpapja leteszi hivataláról, ha négy barátja közül a legválságosabb pillanatban három elhagyja, ha minden igyekezete mellett se lehet érsek, sőt a ráesett választásról — hiába minden ellenkezése — lemondani kénytelen, ha letépik a ruhát testéről, szitokkal, gyalázattal illetik: ebben nem látja Isten fenyítő kezét, bünei érdemlett jutalmát.

Egyébiránt származására is, míveltségére is latin, azaz olasz volt. Spalatóban 1200-ban született, ugyanitt 1268 május 8-án halt meg. Nemzete iránt előszeretettel viseltetik, ellenben éppen nem szereti a szomszéd, durva horvátokat, nem igen rokonszenvez a magyarokkal már azért sem, mert érsekei többnyire magyarok.

Amióta a magyar királyok elfoglalták Horvát- és Dalmátországot, arra törekedének. hogy e tartományokat mentül több kapocscsal fűzzék Magyarországhoz. E kapcsok egyike a spalatói érsekek valának. Már Kálmán király Manasses nevű magyar hívét tette érsekké; ennek utódja Absalon, szintén magyar volt; azután Péter, ki innét a kalocsai székbe jutott, egy másik Péter, Gönczöl (Guncellus [1]) és Hugrin († 1248 november 28-án), mind magyarok.

Ezen, a magyarok iránti ellenszenve mellett is nem csekély köszönettel tartozunk Tamás főesperes könyvének. Amit e

[1]) Guncellus, Kuncelinus, Kuncl, Kunc stb., a Konrád vagy Kunrád keresztnév kicsinyített alakja, mely a maig is virágzó Keönczeöll és Gönczöl nemes családoknak, Göncz városának, még a mennyei Gönczöl szekerének is nevet kölcsönzött.

könyvében régibb történetről irt, az sincs érték nélkül. Sokszor oly kútfők után dolgozott, melyek egy része már nem áll rendelkezésünkre. Amik azonban művét becsessé teszik, azok korrajzi, saját élményei, vagy oly események leirása, melyekről biztos tudomása volt.

Dalmátország, Nagy Lajos korát kivevén, ritkán tartozott oly szorosan Magyarországhoz, amint éppen e korban, midőn II. Endre király keresztes haddal indult a szent-földre a spalatói partokról és IV. Béla Spalatóba s a dalmát szigetekre menekült a tatárok elől, kik őt Spalató faláig üldözték. Ez események élénken foglalkoztatták a koriró tollát. Nem száraz adatok halmazát kapjuk tőle, mint krónikásainktól rendesen; nem is hivatalos oklevelek adatait, melyek a történelem számára már eleve ki vannak készítve; nem is csupán csodálatost hajhászó mendemondákat, amint azok kiválnak a közönségesből, a mindennapiasból: hanem eleven életet, melyben sokszorosan része volt a főesperesnek; a maga nézőpontjából ugyan, de közvetetlen megfigyeléssel felfogott friss eseményeket jó tollal, képzett irálylyal rajzolva, szinezve.

Szerző úgy itél magáról, mint aki kellő tudománynyal rendelkezik (competenti scientia praeditus) és az igazságot szereti (amator iustitiae). Ez önitélet megvallja magát egész művén keresztül azon hozzáadással mégis, melyet szintén önmaga vet jelleméhez, hogy *nimioque zelabat affectu*, azaz a mai magyarságra fordítva: kissé nagyon is türelmetlen volt.

Hogy nem haszon nélkül járta a bolognai egyetemet, arról ismeretsége a latin költőkkel, római és keresztény történetirókkal és szent atyákkal, nemkülönben gyakorlott írmodora tanuskodik. Ugyanakkor, az 1220-as években tartózkodott ő Bolognában, midőn assisi szent Ferencz, a minoriták alapítója ama városba jött és Nagy-Boldogasszony napján (augusztus 15-én) a városháza előtt az utczán prédikált. Szinte az egész város összecsődült hallgatására. Az angyalokról, emberekről és ördögökről, e háromféle eszes állatokról oly helyesen tárgyalt, hogy számos tanult férfiú nem kevéssé bámult e tanulatlan (idiota) ember beszédjén, mely noha nem volt műszónoklat, s egyik tárgyról a másikra szökellt, nagy hatást gyakorolt a hallgatókra. Férfiak és nők tódultak a szent férfiú köré, hogy ruhája szegélyét érinthessék s egy-egy csipetnyit letéphessenek habitusáról, mely ruhája, mond szerzőnk, eléggé szurtos vala. Személye is jelentéktelen, arcza pedig rút volt; de szavának annyi erőt adott Isten, hogy hatása alatt előkelő nemzetségek, melyek régóta vérengző ellenségeskedéssel üldözték egymást, kibékülének.

Mutatóul szabadjon némelyeket, a magyar történelemre érdekes részleteket kijegyeznem Tamás főesperes történetéből, például II. András király keresztes hadjáratát, hogy az olvasóban érdeket keltsek műve iránt.

Tamás tizenhetedik évét töltötte, midőn II. András magyar király keresztes hadjáratra indult, melynek leirását ekképen adja:

András Magyarország királya atyja (III. Béla) fogadalmát betölteni óhajtván, fölvette a kereszt jelét a szentföld segítségére útnak indulandó. Embereket külde előbb, kik Velenczétől, Anconától, Jadrától s az adriai öböl egyéb városaitól nagy hajókat bérlettek. E hajók a király parancsolatára a spalatói öbölbe gyülekezének.

Megelőzte pedig a királyt és a magyarokat a szászok töméntelen sokasága, kik szelídek és békeszeretők levén, nagy vágyakozással és áhítattal várakoztak a királyi hajók megindulására, minthogy ők is keresztesek valának. A spalatóiak pedig átengedték a király megkeresésére az egész külvárost a zarándokoknak szállásul, kiköltözvén házaikból átengedték azokat vendégeiknek. A külváros erre csakhamar annyira megtelt emberekkel és állatokkal, hogy a közlekedés megrekedt. Sőt a külvárosi házak, jóllehet mindenek szorulásig megtelének, befogadni képesek nem voltak a nagy sokaságot, és a királyi udvar egész kisérete kénytelen vala a városon kívül, a mezőségen szanaszét, sátrak alatt tanyázni.

A polgárok némelyei szepegtek, mások ámulva-bámulva nézték e szokatlan sokaságot.

Üdvösségünk 1217. évi augusztus hava 23. napján érkezék András király Spalató városához. Az összes polgárok és a piaczon lakók [1]) ünnepélyes menetben indulának a király elé. Az egész menet riogatással üdvözlé a keresztes hadat. Aztán következett a papság, mely szép, selyemszövetes ruhákba öltözve, keresztekkel, füstölőkkel és énekelve kiméne a város végeig a torony elé, amint ez a királyi fölséget megillette. Ómaga pedig a fönséges király, megpillantván ez ünnepies prosecciót, azonnal leszállott lováról, fejedelmi főemberei nagy száma által körülvéve, és jobbról-balról a vele jött két (egri és győri) püspökre támaszkodva, gyalog ment a sz. Domnius templomáig (azaz Spalató székesegyházaig), hol, miután szent misét hallgatott s az oltárra adományt tett, szállására vonult vissza.

A község e napon fölötte bőséges ellátásban részesítette

[1]) Az előkelőbbek t. i., kiknek a főtéren állottak házaik. A német városokban *Ringbürger* a nevök.

a királyt a házban, mely *Matá*-nak hivatik s a falakon kívül a nyugoti kapunál fekszik. Mondják, hogy a király kiséretében tizezernél több lovag volt, ide nem számítva a közemberek sokaságát, mely szinte megszámíthatatlannak látszék.

A király nagy kegyességet mutatott a polgárok iránt. Ő hítta fel őket, kérjenek tőle bármit, a mi a közönség hasznára lehetne. Azt is akarta a király, hogy vegye át a város saját oltalmára (a közelében fekvő) Klissza várát; továbbá a városra akarta ruházni a szigetek fölötti ispánságot is (comitatum); de a spalatóiak, szokások szerint, inkább a magok hasznát nézik, hogysem a közjót. A király azonban, noha a spalatóiak kevésbe vették e szándékolt jótéteményeit, melyekkel kegyesen és bőkezűen el akarta őket árasztani, mégse bízta ama várat valamely főúrra, tudván, hogy ekképen sok alkalmatlanság háramlanék a spalatóiakra, hanem kegyelmes önelhatározásából meghiván bizonyos Pontiust, ki a magyarországi templomos vitézek (templáriusok) mestere vala, reá bízta ama vár őrizetét, meghagyván neki, hogy szerzetebeli barátokat telepítsen oda.

Mialatt pedig András király a hajózásra készülődvén a városban időzék, Bernát érsek a halál adóját lerótta és eltemették sz. Domnius egyházában. A király azonnal elküldé a spalatói kanonokokhoz, kérvén őket és tanácsolván nekik, hogy azon egyháziak közül, kik körében valának, válasszanak valakit érsekül. Különösen instála bizonyos Sándor nevű orvosáért, ki tanúlt és tisztességes ember lévén, nagy hasznára válandott az egyháznak. Hanem a király kérelme meghallgatásra nem talált, mert az öregebb kanonokok szándéka másmerre hajlott.

Közben a király hajóira szállott és a kijelölt útra kelt; a spalatóiak pedig két gályával kisérték Dirrachiumig. (Durazzó, hol az időben Dalmátország déli határa végződött.) Azonban a király nem kaphatott annyi hajót, amennyi elég leendett az egész keresztes had számára, amiért némelyek kénytelenek voltak haza visszatérni, mások pedig a következő évig várakoztak.

II. András királynak a szent földön viselt dolgairól Tamás főesperes röviden, de elég jól volt értesülve.

Kikötvén a király Szyria partjain, — így veszi föl ismét elbeszélése fonalát, de már mint szakbeli történetiró — nagy félelmet gerjesztett a szaraczénusokban. Kifejtvén — ugyanis — hadait, a tengerparttól eléggé behatolt az ország belsejébe; várakat vitt meg, helységeket foglalt el, s a ki útját állotta, azt összetiporta. Hanem a sors irígy folyamata a jeles fejedelem megkezdett művét begátolta és nem engedte, hogy jó eredménnyel folytassa azt, mint már Lucanus mondja:

Invida fatorum series, summisque negatum
Stare diu . . .

Saját embereinek, vagy másoknak bűnös merénylete — ki tudja! — a király élete ellen tör, s a becstelen kéz pokoli ármánynyal mérget kever italába, mely bűnokozta halálos veszedelmet alig-alig kerülte el. Mire, még nem is nyervén vissza teljesen egészségét, haza kivánkozott, megértvén, hogy országában nagy válságok törtek ki s úgy vélekedvén, hogy az Urnak tett fogadalmát betölté. Visszafelé fordítá tehát minden kíséretével útját. De nem akarta még egyszer a tengerre bízni sorsát, hanem szárazon utazott és elérkezett Antiochiába, aztán átkelt Görögországba, hol eljegyezvén elsőszülött fia, Béla számára Lascaris görög király leányát, vele sógorságra lépett. Végig haladván pedig Görögországon fölméne Bolgárországba, hol Oxánus (Asszán) bolgár király letartóztatta s addig el se bocsájtotta, mig arról nem biztosította a bolgárt, hogy neki adja feleségül leányát. Igy érkezett vissza András király, zarándok útját befejezvén, országába. (Rački kiadása 88—92 lapjain.)

Tamás főesperes fölötte érdekes, habár nem elfogulatlan értesítését Csák Ugrinról, ki szintén érseke volt Spalatónak, másutt (Csák Máté 10—15 lap) használtam föl.

Hogy hosszadalmas ne legyek, ide még csak a spalatókülvárosi szent-ferenczrendi templomban fölállított sírköve föliratát igtatom, mely elég hűen jellemzi az elhunytat:

Doctrinam, Christe, docet archidiaconus iste
Thomas, hanc tenuit moribus et docuit:
Mundum sperne, fuge vitium, carnem preme, luge,
Pro vitae fruge lubrica bona fuge.
Spalatum dedit ortum, quo vita recedit,
Dum mors succedit, vitae meae gloria cedit,
Hic me vermis edit, sic iuri mortis obedit,
Corpus, quod laedit, animamve, qui tibi credit.
An. Dom. MCCLXVIII. mense maii VIII. die intrante.

(Tamás főesperes a Krisztus tanát tanította szóval és tettel, hogy a világot és földi hiú javakat meg kell vetni, a bűnt kerülni és a testet zabolázni, ha az élet bérét el akarjuk nyerni.

Született Spalatóban, meghalt ugyanott 1268 május 8-án.)

Pór Antal.

Die Kämpfe Ungarns mit den Osmanen, bis zur Schlacht bei Mohács. 1526. Von L. Kupelwieser k. u. k. Feldmarschall-Lieutenant a. D. Mit 12 Karten und Plänen. Wien und Leipzig, Wilhelm Braumüller k. u. k. Hof- und Universitäts-Buchhändler, 1895. VII és 253 lap. Ára 3 frt 50 kr.

Szinte meglepő dolog osztrák tiszttől, *magyar* tárgygyal foglalkozó hadtörténelmi munkát látni. Mert az, hogy osztrák történetirók, saját hazájuk multját kutatva ki-kitérnek a magyar dolgokra is, az ismeretes előttünk és könnyen érthető is. Hiszen amióta ezer és egy évvel ezelőtt jó Arnulf német király a magyarok segítségét Szvatopluk ellen igénybe vette, azóta — sajnos — nagyon sok dolgunk volt egymással. Aki tehát az egyik történetét kutatja, az kénytelen a másikéval is foglalkozni. Még azt se vesszük derék osztrák historikusainknak rossz néven, ha néha kissé elfogultak és saját hazájuk dicsőségét akarván kiemelni, rólunk rosszat beszélnek. Ez is természetes és ameddig hazugság, a tények eltagadása, vagy elferditése nélkül történik, kifogást ellene nem tehetünk; hisz nekik szükségkép más nézetük kell hogy legyen némely dolog felől, amint hogy nekünk is más van. Az osztrák történetirókkal tehát általánosságban jó barátságban élünk, egymás kutatásainak eredményét, amennyiben bennünket érdekelnek, kölcsönösen értékesitjük, egymás munkásságát tiszteljük, becsüljük.

Egészen másképen áll a dolog a katonákkal. Mátyás király alatt történt — nem először, de utoljára — hogy a magyar erő a német császárságot legyűrte, a császári székvárost elfoglalva, Ausztriát a magyar birodalomba bekebelezve, katonai felsőbbségét kimutatta. Mátyás halála után azonban a német katonák kerekedtek felül, olyannyira, hogy 36 évvel később, midőn a nagy Szulejmán Magyarországot fenyegeti, a magyar király és országtanács a németektől és jelesen az osztrákoktól kér *kölcsön* hadvezért, mert a harczias magyar nemzetben már ilyen nem találkozik. A kölcsönkért hadvezér azonban hirnevét nem koczkáztatja, nem jön el.

A mohácsi vész után a német és osztrák vezérek kezdenek szerepelni Magyarországon, de nem nagy szerencsével; a XVI. században és a XVII. század elején a magyar vezérek, bárha a németek által már háttérbe vannak szorítva, még mindig kiemelkednek, kivált Bocskay István és Bethlen Gábor időszakában. De már a XVII. század második felében Montecuccoli megvetően veti oda a magyar vezéreknek, hogy velök katonai dolgokban szóba nem áll, mert ők *ehhez nem értenek.* Még feljebb emelkedik a német vezérek tekintélye és ezzel

büszkesége, midőn a törököt az országból nem a magyarok verik ki, hanem ők. Midőn pedig a Rákóczy mozgalom leverése után a magyar katonai erő a császári hadseregbe egyszerűen beolvasztatott, ezzel Magyarország, ha politikailag nem is, de *katonailag megszünt létezni.*

A császári hadsereg ez idő óta államot képezett az államban, egy minden irányban független testületet, mely egyedül és kizárólag csak a császári tekintélyt ismeri el, egyebet nem. Rá nézve a monarchiát alkotó államok csak kiegészítő és elhelyezési körletek, melyek vagy jobbak vagy rosszabbak, de különben egyformák. Magyarország semmivel sem különb mint akár Krajna, vagy Bukovina.

A magyarság a katonai pályától mindinkább visszahúzódik, a tisztikarban elenyésző csekély arányban van képviselve, magasabb fokozatokra csak nagy ritkán emelkedik. A hadi tudományokat, melyek a nyers erő és vitézség helyére lépnek, magyar nyelven senki sem műveli, s amint nincs többé magyar hadsereg, úgy nincs magyar hadművészet, nincs magyar hadi tudomány- és nincs magyar hadtörténelem.

Általában a nemzetek történelme iránt többé a császári hadsereg tisztje nem érdeklődik; nem is tanítják neki. A *hadsereg története* lép a nemzetek története helyébe; a monarchia országai csak hadszinhelyek, melyeken a hadsereg, vagy egyes részei működnek.

Igy volt ez egész 1869-ig, amikor az általános védkötelezettség a monarchia haderejét átalakította. A *császári* hadsereg helyébe a *közös* hadsereg lépett, egyébként azonban a dolog nem sokban változott. A leendő tiszt ma is csak a császári ház és a hadsereg történetét tanulja, saját nemzete történelmét nem. Minek? Elvégre is csak nem lehet minden Kronland történetét külön tanítani? Hisz tanulja a hadsereg történetét! Abban benne van Magyarország története is, meg minden egyéb, amit neki tudni kell. Olyan ez, mint a Korán, befoglal mindent, amit tudni érdemes, ami pedig nincs benne, azt tudni veszélyes. Amikor pedig a növendékből tiszt lesz, nemzete története iránt *már* nem érdeklődik többé; különösen a magyar történelem iránt nem, mert ehhez a hazafias érzelem fejlesztése volna szükséges, amit pedig a poliglott állam hadserege leendő tisztjeinél fejleszteni nem lehet.

E rendszer következménye az, hogy a közös hadsereg tisztjei a magyar történelmet nem ismerik, s ha olvasnák is, nem értenék meg. Nem értenék meg, mert nincs érzékük a magyar nemzet törekvései iránt, amelyek a multban világra szóló nagy küzdelmeket idéztek elő, melyek azonban az érin-

tett rendszer szerint kiképzett tisztek szemében semmi egyebek, mint rebelliók.

Hogy az ezen rendszer szerint kiképzett tisztekből kikerülő katonai történetírók, — tisztelet az elenyészően csekély kivételeknek — a magyar hadtörténelem eseményeit tisztán császári szempontból itélik meg, hogy a császári hadsereg dicsősége mellett magyar hadi dicsőséget meg nem tűrnek, magyar győzelmeket agyonhallgatnak, magyar csapatoknak a közös dicsőségből — mint hajdan a zsákmányból — részt nem adnak, hogy a magyar irataikban soha se más, mint rebell és insurgens, az bár sajnos, de az előadottaknak természetes következménye.

Nem csoda tehát, hogy az osztrák hadi történetírás termékei előttünk általánosságban kevésbbé rokonszenvesek, mint azok, melyeket polgári kollégáik közrebocsátanak. Igen sokszor tapasztaltuk, hogy íróikban a történetíró első kellékei, az érzék a történelmi igazság, a tárgyilagosság és méltányosság iránt sokkal csekélyebb, hogy sem örülhetnénk azon, hogy nemzetünk történelmével foglalkoznak.

Örömmel látjuk, hogy Kupelwieser nem tartozik iskolájukhoz, s könyvét minden magyar átolvashatja a nélkül, hogy boszankodnia kellessék, meglevén írójában mindaz, amit a történetíró kivánatos tulajdonságaiként említettünk s így munkája is az örvendetes kivételek közé tartozik. Derék, becsületes, elfogultság nélküli munka, mely nem huny szemet a bajok előtt, melyek Magyarország állami, de kiváltképen katonai szervezetén rágódtak, míg végre a legvitézebb és legharcziasabb nemzet bukását előidézték, de méltányolja a vitézséget is, melyet őseink a török elleni küzdelemben kifejtettek; méltányolja ama hősöket, mindenek fölött pedig a török háborúk hőseinek virágát, Hunyadi Jánost, kik a magyar nemzetre nehezedő végzetet erős karral föltartóztatni igyekeztek.

Kupelwieser könyve általában véve egy érdekes, egységes monográfia a török-magyar háborúknak a mohácsi vészig terjedő időszakáról, s e tekintetben hézagpótló mű; mert a magyar történetírás ilynemű, egységes, az egész időszakot felölelő munkával eddig még nem rendelkezik. Ez nem is csoda, mert hiszen a magyar hadtörténelmi irodalom nálunk egész a legutóbbi időkig pangott s kivéve Salamon, Thaly egynéhány ide vágó munkáját, a magyar történetírás ez ága művelőkre, ép azon okoknál fogva, melyeket kezdetben kifejtettünk, nem talált. Hogy miért nem vetette szemét e tárgyra a Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága, melynek e téren az utóbbi időben elég sokat köszönünk, nem tudjuk.

Úgy véljük azért, mert az anyagot még nem találja eléggé előkészítettnek.

Aminthogy nem is az, mint alább magából Kupelwieser munkájából látni fogjuk. Számos mozzanata a magyar hadi történelemnek, de kiváltképen a magyar-török háborúk eseményeinek, még megfejtésre, megvilágításra vár, s míg az Árpádok koráról Pauler Gyula remek munkájában, az Anjouk korára Pór Antal munkáiban jó vezérfonalunk van, a magyar-török háborúkról ilynemű munkánk nincs. Teleki nagy monográfiája nem egyéb becsületes kisérletnél, mely talán csak akkor lesz becses, ha Csánki átdolgozza, Fraknói Mátyás királya pedig a hadi eseményeket annyira mellőzi, hogy általa Mátyás király hadjáratairól semminemű felvilágosítást nem nyerünk.

Ha eltekintünk azoktól a hiányoktól, melyeket még fölemlíteni fogunk, Kupelwieser munkája a magyar-török háborúknak a mohácsi vész előtti időszakára jeles vezérfonal és kétségtelenül kitünő előmunkálat, melyet e nagy események jövendő magyar monografusa nagy előnnyel fog használhatni. Mert e könyvből mindenekelőtt áttekintést nyer a harczokról, melyek ez időszakot betöltik. Kitünő csoportosításban adja elő Kupelwieser az eseményeket, a törökök első megjelenésétől fogva mindaddig, míg a török előbb a magyar hűbéres államokat, Bolgárországot, Szerbiát, Havasalföldet, Moldvát, Boszniát hatalmába ejti, elragadja a magyar fenhatóság alá tartozó szörényi és macsói bánságot, majd Nándorfehérvár elfoglalásával magának az utat az anyaországhoz is megnyitja, s a hódítás nagy művét a mohácsi győzelemmel szerencsésen megkezdi.

Az eseményeket mindenütt tisztán katonai szempontból kezeli, a politikával csak annyit foglalkozván, amennyit a háború megkezdésének, lefolyásának, vagy befejezésének megokolása okvetlenül megkiván. Katonai fejtegetései világosak, meggyőzők s lépten-nyomon a kitünő képzettséggel bíró katonát mutatják. Nagy előnye, hogy a harczterek közül többet személyesen látott s ezeknél fejtegetéseit közvetetlenül a szemléletre alapítja, más távolabb fekvők felől pedig magának alapos informatiókat szerzett.

Mindezen jeles tulajdonságai mellett azonban Kupelwieser könyvének vannak árnyoldalai is. Hogy a tárgyalt időszakra vonatkozólag levéltári kutatásokat nem tett, s így könyvében egyetlen új adatot sem hoz, az többé-kevésbbé természetes; ő nem történetíró, hanem katona s mint ilyennek sem alkalma, sem készültsége nincs arra, hogy levéltári kutatásokat végezzen; katonák erre egyáltalában — ha csak reá külön nem készül-

nek — nem alkalmasak. Nem is hisszük, hogy neki egy történelmi mű létesítése lett volna szándékában; egyesítette egyszerűen a nevezett korról különféle időkben tett, részben fel is olvasott, *katonai tanulmányait,* melyeket átnézett, kiegészített s midőn azokat kiadta, könyv lett belőlük. Igazságtalanság volna tehát munkáját ebből a szempontból bírálni. Hátrányául nem is ezt tudjuk be, hanem azt, hogy műve létrehozásánál az eredeti kútfőket nem közvetlenül, hanem a német történelmi munkák nyomán használja, a *magyar* forrásokat, a magyar hadtörténelmi irodalom eddigi termékeit pedig egyszerűen mellőzi. Nem szándékosan teszi ezt, hanem kénytelen vele, mert az ehhez szükséges nyelvismeretekkel nem rendelkezik.

E körülményből következik, hogy a német feldolgozásokra, Engelre, Fesslerre, Hammerre, Huberre, Köhlerre stb. teljesen támaszkodik, a magyar feldolgozásokat pedig figyelemre nem méltatja. Hogy az előbbiekre oly föltétlen bizalommal támaszkodni nem lehet, az közismert dolog; ép oly hiba az utóbbiakat mellőzni, lévén magyar dolgokra a magyarok mégis csak illetékesebbek mint a németek.

A magyar nyelvű forrásművek közül különösen feltünő, hogy a magyar hadtörténelem folyóiratát, a »*Hadtörténelmi Közlemények*«-et és Thúry József »*Török történetírók*« című művét nem használta eléggé. Már pedig az előbbiben 30—40 derék magyar történész és katonai író számos érdemes dolgot producált, az utóbbi pedig a másik félnek, a töröknek, kútfőit nyitja meg. Kupelwieser idézi ugyan mindkettőt, de a Hadtörténelmi Közleményekből csupán Kápolnainak a mohácsi csatára vonatkozó tanulmányát használta föl, Thúry könyvét pedig, amint arról meggyőződtünk, csak idézi, de nem használta. Az előbb említett folyóiratban azonban a mohácsi csatán kívül számos magyar-török eseményről jeles dolgok vannak, melyeket tanulmányozni és használni érdemes lett volna.

Hogy a magyar források mellőzése munkájára valóban káros, azt néhány példa fogja megvilágítani.

E példákat nem akarjuk Nagy Lajos török hadjáratával kezdeni, melyet a magyar írók elfogadnak és a mária-czelli templom alapításával támogatnak, mert e kérdés még eldöntetlen és eldöntetlen fog maradni mindaddig, míg a levéltárakból majd valamikor hiteles bizonyíték kerül elő. De ott vannak mások:

Kupelwieser a *szentimrei* ütközetet és a *szebeni* csatát egy és ugyanazon helyre teszi, bárha a magyar forrásokból megtudhatta volna, hogy ez nemcsak két külön esemény volt, de *külön* színhelyeken is ment végbe; ha ezt tudja, akkor aztán

könnyen megértette volna a szebeni szászoknak az utóbbi csatában való részvételét, s nem adott volna ez eseményről egy történelmi adatokkal nem támogatható leírást, s hozzá egy rajzot, mely merőben képzeleti.

Ugyancsak szabatosabban lettek volna meghatározhatók a magyar források alapján a *vaskapui* ütközet és Hunyadi János *hosszú hadjárata;* bár elismerjük, hogy kivált ez utóbbi sokkal jobb, mint az eddig közölt magyar leírások.

A *várnai csatára* nézve Rónai Horváth Jenő, Fraknói Vilmos és Thury József közöltek a Hadtörténelmi Közleményekben figyelemre méltó értekezéseket, melyeket fölhasználni hasznos lett volna.

A *rigómezei csatára* vonatkozó leírása Kupelwiesernek teljesen hibás; mert ő a szultán seregét dél felől hozza a harcztérre, ami történelmileg hamis. Magyar és török források teljesen megegyeznek abban, hogy a szultán Hunyadi seregét Nistől kezdve nyomon *követte* s a Rigómezőre *észak felől* érkezett. Kiss Lajosnak a fenti folyóiratban közölt dolgozata egyébként ez eseményt szabatosan megállapítja s kimutatja, hogy a csata nem ott ment végbe, hol Kupelwieser képzeli, hanem a Rigómező északi részén, a Láb folyónál. Természetes, hogy ennek folytán az adott rajz sem felel meg a történelmi valóságnak. Hogy a rajzon 1447 áll, az csak egyszerű sajtóhiba.

Ugyanezen hibába esik Kupelwieser a *kenyérmezei csatánál;* itt is tévedvén a török sereg közeledésének irányában, a szárnyakat fölcseréli és a csatáról általában megfordított képet ad; ez természetesen a rajzra is vonatkozik.

Nándorfehérvár 1456-ik évi ostrománál nagy anakronismust követ el, midőn Mohammed által rendszeres ostrom-munkálatokat végeztet, párhuzamokkal, közeledő árkokkal, ütegekkel stb., holott mint katona jól tudhatja, hogy ezek csak a XVI. század elején jöttek alkalmazásba s maguk a törökök a közeledő árkokat első izben Rhodus előtt használták. Rajza különben nemcsak e szempontból esik kifogás alá, hanem Nándorfehérvár topografiájára nézve is, levén a régi vár a földnyelv északi részén, egész Dunáig és Száváig, a város pedig a vár *déli* és *keleti* oldalán.

Mátyás király időszakára, *Nándorfehérvár 1521-ik évi ostromára* s még számos más eseményre a magyar és török forrásművek sok felvilágosítást nyújthattak volna a szerzőnek, ha azokat használja.

Végül még *Mohácsra* meg kell jegyeznünk, miszerint csodálkozunk azon, hogy a szerző Kápolnainak megkoczáztatott erdő-theoriáját komolyan veszi s még a rajzban is feltünteti. Jól tudhatná pedig, hogy ha akkor valóban erdő lett volna

ott, ez sokkal nagyobb befolyást gyakorol az eseményekre, és a számos *igen részletes* magyar és török források semmi esetre el nem hallgatják; már pedig ezek sokszor ismétlik a *mohácsi mezőt*, a *mohácsi sikot*, a *mezőn átvonuló kis emelkedést*, de erdőről sem a magyar, sem a török leírások, melyek pedig a Karassó melléki erdőket mind megemlítik, semmit sem tudnak. Ugyancsak Mohácsnál, eltérőleg Kápolnaitól, aki a Kausler-féle Atlas nyomán a törökök 300 ágyúját két részre osztván, belőle 150-et az első, 150-et a második harczvonalra helyez, Kupelwieser teljesen önkényesen *30 ágyút* helyez az *első*, *270-et a második* harczvonalba. Ennek semmi alapja nincs; az ágyúk a magyar és török források teljesen egybehangzó tudósításai szerint *csakis a második* harczvonalban voltak; ott volt tehát mind a 300 ágyú s arról, hogy az elsőben akár 150, akár 30 lett volna, a történelmi kútfők mit sem tudnak.

Mindezen dolgokat azonban koránsem azért, említettük föl, hogy általuk Kupelwieser munkájának értékét leszállítsuk. A felsorolt hiányok daczára is fentartjuk azon véleményünket, miszerint könyve jeles, történészekre és katonákra, de a nagy közönségre is érdekes mű, mely így is hasznos, de még hasznosabb és értékesebb lett volna akkor, ha a szerző a magyar forrásokat nem mellőzi, hanem kellőleg méltatja.

Különösen kiemelendőnek tartjuk még ama tiszteletet, vagy tán inkább szeretetet, melyet Kupelwieser e korszak valóban legrokonszenvesebb hőse: *Hunyadi János* irányában könyvének minden lapján tanusít; ezzel is bizonyítván, hogy megértette a magyar nemzet nagy küzdelmét, s teljesen méltányolja az erőfeszítéseket és áldozatokat, melyeket a magyar nemzet a fenyegető vész elhárítására tett és hozott.

Egészben véve tehát egy jól megírt, elfogulatlan, igazságos és méltányos könyv az, amit Kupelwieser altábornagytól kaptunk melynek még az a nem kevésre becsülendő előnye is van, hogy hazánk történelmének ez időszakát hivebben s e mellett mégis rokonszenvesebben közli a külfölddel, mint ezt eddig német szomszédaink tették.

A könyv külső kiállítása csinos, a hozzá csatolt rajzok, melyeket a bécsi cs. és kir. katonai földrajzi intézet készített, igen szépek. Azt már megemlítettük hogy az általa úgynevezett szentimrei csata, a rigómezei, kenyérmezei és mohácsi csaták, és a nándorfehérvári ostrom rajzai hiányosak; ellenben kiemeljük az áttekintési térképet, mely igen hasznos, továbbá a Hunyadi János hosszú hadjáratához és végül a várnai hadjárathoz a nikápolyi és a várnai csatához adott vázlatokat.

Huszár Imre.

La famille de Jean de Lasco, Réformateur polonais par César Pascal. — A Société de l'historie du protestantisme français által kiadott *Bulletin Historique et Litteraire* 1895-ki május junius és novemberi számaiban Librairie Fischbacher. Paris. — Ára a 3 füzetnek 5 franc.

Azon általános és meleg érdeklődés, melylyel a franczia és angol sajtó a fiatal Pascalnak Lasco Jánosról irt életrajzát (lásd a *Századok* 1894. folyamát) fogadta, arra birta a boldog szerző boldogabb édes atyját, hogy megirja a jelen »tanulmányt,« melynek reméljük az angol és franczia olvasó közönség több hasznát veendi mint akár a lengyel, akár a magyar. Mert mi tűrés tagadás, nagyon kevés az új dolog ebben a czikksorozatban és amit már mások megirtak, azt sem másolta helyesen a szerző. Úgy látszik, szerzőnek több a jó akarata, mint akár ereje vagy nyelvismerete.

Elmondja nagyon röviden a család régibb történetét s azután bővebben foglalkozik a reformátor nagybátyjával, János gneseni érsekkel és testvérével Jeromossal, a diplomatával. A tanulmány czélja megmutatni, hogy e két egyén mily érdemeket szerzett a reformáczió ügye körül.

Szerző fölhasználta ugyan a lengyel és magyar forrásokat is, amennyire szerény nyelvismeretei ezt megengedték neki, de vagy nem volt igen szerencsés kutatásaiban, vagy pedig mint a félszemű teve az arab mesében az útnak csak egy oldalát méltatta figyelemre s nem vette észre mennyi érdekes dolog kerülte el figyelmét a másik oldalon. Igy pl. ismeretesek előtte ugyan Lukovski és Zeissberg idevágó közlései, továbbá a régi latin krónikások, és persze az *Acta Tomiciana* s Theinernek Lengyelhont érdeklő gyűjteménye. De arról még csak fogalma sincs, hogy pld. Hirschberg Sándor már 1888-ban egy éppen nem vékony nyolczadrét kötetben tette volt közzé Lembergben Laski Jeremosnak meglehetősen alapos életrajzát. nagyrészben levéltári kutatások nyomán. E munkának majdnem minden lapján találhatott volna Pascal azonkívül egy sereg nyomtatott forrásidézetet, melyeknek áttanulmányozása közben lassankint lehúllt volna szemeiről a hályog és egészen új világ derült volna föl előtte. Szerző fölületességét jellemzi pl. az, hogy szerinte az érsek végrendelete a »*Sitzungsberichte der Philosophischen Historischen Gesellschaft* de Vienne« czímű folyóiratban jelent meg vagy az, hogy egy idézte latin passus forrását így jelöli meg: »*Tamze* IV. 201.« Majd ha a magyar irókra is bővebben ki fogja terjeszteni figyelmét szerzőnk, alkalma lesz a franczia olvasó közönségnek Monsieur »Ugyan-

ott«-ot vagy Monsieur »Id. mű« szapora szerzőket — vagy gyakorta idézett forrásokat — bemutatni. Magyar történelmi ismereteit eddig még csak Bél és Bethlen Farkasból s más ily régi magyar munkákból meríthette; a jelen századbeli forrásokból csak Hammerben és — *mirabile dictu;* — a »Történelmi Tár« című »revue de Buda-Pest« 1878-ki folyamában talált valamit. Ámbár fölötte megtisztelt hennünket magyarokat a szerző, az efféle magyar történelemből egyelőre nem kérünk többet.

Fiának munkáját is persze sürűen idézgeti, de — okosan! — nagy óvatossággal, mert sok a könyvben a »coquilles qui déparent le volume«. Pascal pêre munkájából is lehetne összeállítani hasonló érdekes kagyló-gyűjteményt. Így pl. hogy csak egyet említsek, Laski Albertet a reformator unokaöcscsét, 1684 ben fogadtatja a 80 évvel előbb elhalt Erzsébet angol királynéval audientián.

Magát a reformátort, Laski Jánost is persze többször fölemlíti szerzőnk. Azt hogy János veszprémi püspök volt, Pascal pêre teljes megelégedésére már bebízonyította volt Pascal fils s azért az öreg úr előtt nem tűnik föl gyanúsnak az a körülmény, hogy az érsek végrendeletében (1531. május 16) tanúként szereplő fiatalabb Laski János így van czimezve: Reverendus et graciosus dominus Johannes de Lasco, praepositus Gnesnensis et Lanciensis ecclesiarum, *etc.*« Szerzőnk szerint ezen igénytelen »etc.« szó alatt »egyébb elhallgatott czímeken kívül« a veszprémi püspök czímét is kell értenünk. Reticence prudente! Concession a la politique ambiguë de Sigismond et à la politique hostile du pape!« — így vélekedik szerzőnk. De hát Laskit János király nevezte ki veszprémi püspöknek *in partibus inimicorum.* Veszprémi püspök is volt már egy Szalaházy Tamás személyében, ki csak arra várt, hogy az általános béke helyreálljon Európában és hogy a katholikus oroszlány és protestáns bárány békében feküdjenek le együtt Németországban, hogy azután V. Károly és I. Ferdinánd rég megígért számtalan vitézei Magyarországba jöhessenek el és János király embereit kiverjék Egerből, sőt meghódítsák egész Magyarországot és sakkban tartsák a törököt. A kitűzött programm szerint azután Tamásból lett volna egri püspök és a veszprémi püspökséget átvette volna unokaöccse Kecseti Márton. Az európai concertben időfolytán csakugyan nagy változás állt be, de e változás nem vált Szalaházinak hasznára, Laskinak pedig éppen kárára volt. Pascal fils szerint VII. Kelemen egy 1529 augusztus 13-áról kelt brévéjében csak »praepositus«-nak czímezi a veszprémi

püspökjelöltet. Már pedig ugyanazon év végével a pápa kiengesztelődött és véd s daczszövetséget kötött a császárral és fivérével, és oly czélból, hogy kedveskedjék a császárnak — mint ezt az angol király állítja — egyházi átok alá helyezte János királyt, mely alól, mint Raynaldusból tudjuk, még 1534. julius havában sem volt föloldva. Már pedig ha a pápai consistorium a kiközösített királyt még a lutheránusok ellen sem segíthette, még pedig azért nem, mert egyházi átok alatt sinlődött, úgy aligha hagyhatta jóvá ugyanannak törekvéseit Szalaházy Tamásnak a törvényesen kinevezett s szabályszerűen beigtatott veszprémi püspöknek székéből való kitúrására. De még az is fölötte kétes, hogy VII. Kelemen ez időtájt egyáltalában szentesítette volna bármely János király részéről proponált egyénnek püspökké való kineveztetését. Ennek az érvelésnek helyességét talán maga Pascal César is belátná — ha jobban ismerné a kor történelmét. Alkalmasint belátta maga Laski János is, hogy reményei a veszprémi szék elfoglalására éppen nem valának kecsegtetők és azért, nem ünnepélyesen ugyan, hanem csak hallgatagon elejtette a veszprémi püspök czímét. Valószínűleg ez a magyarázata a dolognak, nem pedig az, mit szerzőnk állít, hogy t. i. a halálos ágyán fekvő öreg főpapnak végrendeletében — tehát egy magán használatra szánt okiratban — azért hallgatták el a fiatal Laski püspöki czímét, mert a lengyel király *félt* Jánost nyilvánosan királynak elismerni. Ha szerzőnk egy kissé jobban megismerkedett volna Zsigmond király személyével s kormányzása idejének történetével, ily badarságot nem írt volna róla.

Hogy Laski mikor tért át a protestantismusra, vagy pedig hogy a pápa mikor oldotta föl János királyt az egyházi átok alól: azt eddig a történetírásnak nem sikerült földeríteni. Annyi azonban bizonyos, hogy Szalaházi Tamás mint veszprémi püspök és »postulatus Agriensis« halt meg, ha a veszprémi püspökök történetírójának, Rókának igaza van: ámbár mint láttuk, Ferdinánd udvaránál »egri püspök« volt neve, és unokaöcscse figurált mint veszprémi püspök. János király püspökjelöltjei közűl Fráter Györgyről tudjuk, hogy a nagyváradi béke után már nem írja magát alá többé »electus«-nak hanem valóságos »episcopus«-nak s azért valószínűleg föl lett szentelve püspöknek, bármint csóválja is fejét életírója Utiešenović. Grittiből, még Laskiból is időfolytán lett volna püspök, ha az előbbit le nem nyakazták volna az erdélyiek és az utóbbi nem tért volna át az új vallásra.

Miután Laski János veszprémi püspökségéről van szó, legyen szabad Bucholtz hires »Coquille«-gyüjteményéből is

egy gyönyörűséges példányt bemutatnom. Szerinte János királynak a poseni meddő béke-conferentiára küldött (1530 végén) biztosai a következők voltak: Laski (Jeromos), Verbőczy, »Franz Frangipani, der Bischof von Wesprim und sein (értsd János) Magister Tavernicorum.« (IV. 63) Herberstein naplójából azonban tudjuk, hogy sem Ferdinánd sem János király veszprémi püspöke nem volt ott jelen s hogy »Bischof von Wesprim«-t Bucholtznál »Erzbischof von Kalocsá«-ra kell javítanunk.

Erasmus azon kelet nélküli levelét illetőleg pedig, melyben ezt tudatja barátjával Amerbach-chal, hogy »Justus regis secretarius (Justi di Argento?) scripsit illum (Joannem à Lasco) esse factum episcopum in Ungaria, et eo jam profectum esse, nescire tamen ubi resideat«, Morerinek valószínűleg igaza van, hogy ezt 1529-ben írta Erasmus, mert a levél elején kéri barátját »ut quam primum licuerit mittas nobis libellum Lutheri de bello adversus Turcas.« Kétségen kívül a hires mesternek Wittembergben »Vom Kriege widder die Türcken« czímü könyveskéjét érti, mely eredetileg kétféle dátummal a czímlapon (némely példányokon 1528 másokon 1529) jelent meg, de mindkét változatának colophonja 1529. április 16-áról van keltezve. Az ajánlás pedig az 1528-ki kiadásban 1529. október 9-éről, az 1529-kiben pedig 1528. október 9-éről van keltezve. »Graf Orindur — erklären Sie mir diesen Zwiespalt der Natur!«

Még egy botlásomat kell helyreigazitanom. George Pascal könyvének ismertetésében idéztem Contarini két leveléből. Ezek, ámbár 1534. január havában vannak keltezve, a ma dívó időszámítás szerint csak 1535-ben lettek írva. Beleestem a közlő kelepczéjébe.

KROPF LAJOS.

Clausen, Papst Honorius III. (1216—1224). Eine Monographie. Bonn, Hauptmann, 1895.

Talán egy pápára vonatkozólag sem mutathat az utolsó évtized irodalma oly nagyszámu forráskiadást és értekezést fel, mint III. Honorius idejére. Mindennek daczára összefüggő, a pápa uralkodását részletekig felölelő munkával nem birtunk, mely az ujabb kutatások eredményét is értékesítette volna. Clausennek előttünk fekvő könyve tüzte ki magának e czélt, melyet elég szerencsésen oldott meg.

Midőn Honorius pápa III. Incze után a pápai trónt elfoglalta, elődjétől nagy örökséget vett át. Az egyház válságos

helyzetben volt. Délfranciaországban az albigensek sectája fenyegette az egyház tekintélyét; fenn éjszakon, a mai Poroszországban, továbbá Livland és Esthlandban még a pogányság uralkodott. Az általános erkölcsi hanyatlás az egyházban is érezhetővé vált. A szerzetes rendek reformálása égető szükséggé vált, szóval nagy gondok nehezedtek az uj pápa vállaira. Mindezeken felül még egy uj keresztes-hadjárat létrehozása is kötelezte az uj pápát, mely hadjárat megindítását még az 1215-i lateráni zsinat mondotta volt ki, s melyet később II. Endre magyar király inditott meg.

Természetszerüleg első sorban Clausen könyvének Magyarországra vonatkozó része érdekel minket. Honorius pápa első izben a II. Endre és IV. Béla közti viszályban kezd szerepelni, midőn azok kibékitésére törekedik, de egyuttal az eladományozott jószágok visszavétele alkalmából a magyarországi egyháziak érdekeit védelmezi. Másodizben Endre keresztes hadjárata szolgáltatott nagyobbmérvü beavatkozásra alkalmat. Ezen események tárgyalásában Clausen uj dolgok elmondására nem törekszik, de a dolgok természetéből következik, hogy nem is igen mondhat ujat. Inkább arra törekszik, hogy a már ismert dolgokat, a valóságnak megfelelőleg, a források lehető teljes felhasználásával mondja el. E tekintetben elismerhetjük, hogy Clausen nagyon rigorosusan járt el. A III. Honorius pápára vonatkozó forrásokat úgy általánosságban, mint a magyar eseményekre vonatkozókat iparkodott lehető teljesen felhasználni. E tekintetben munkája ellen kifogást nem emelhetünk. Inkább azt kifogásolhatnánk, hogy a magyar eseményeket, pl. a II. Endre és IV. Béla közti viszályoknál, nem tárgyalja elég részletesen. Persze, a magyar események szélesebb alapon való tárgyalása nem való egy III. Honoriusról szóló monographia keretébe. Azt azonban mégis a munka hibájául kell felrónunk, hogy II. Endre keresztes-hadjáratával oly röviden végez. Ámde ez oly körülmény, mely hibának ugyan hiba, de a munka értékéből keveset von le A. A.

TÁRCZA.

A második ezredév hajnalán üdvözöljük Tagtársainkat!

Kik kitartásukkal, buzgalmukkal, ügyszeretetükkel hozzájárultak ahoz, hogy ezredéves történetünknek lapjait tisztábban ítélhessék meg a hivatottak: nemzetünk sorsának intézői és nemzetünk történetének irói, legyetek üdvözölve!

Legyetek üdvözölve, kik küzdöttetek, közreműködtetek velünk, támogattatok bennünket!

Ó fényes nap! Csak kettő esett egy emberöltőre ehez hasonló, melyet az egész nemzet osztatlan lelkesedése tett ilyen fényessé: az, mikor a rendi osztály az egész nemzetet keblére fogadta, s az, mikor felséges uralkodónk Szent István koronáját fejére tette.

Azok közűl, kiknek joguk lett volna e harmadik nap örömèhez is, az úttörők legtöbbje hijányzik. Áldás emlékükre! De mi kiknek megadatott az öröm, átlépni a második millenium küszöbét, kiáltsunk hozsánnát, hogy megértük e napot, emlékezzünk meg kegyelettel történetirásunk úttörő bajnokairól, s kérjük a mindenhatót, hogy a második ezredévet is tegye szenvedéseiben elviselhetővé s eredményeiben áldásossá nemzetünkre nézve.

EGY KIS HELYREIGAZÍTÁS.

Az Anjou-kor jeles történetírójának, dr. Pór Antalnak a Századok f. évi IX. füzetében »Ifjabb Erzsébet királyné, Nagy Lajos király felesége« című dolgozatában egy oly állítás ismétlését olvastam, mely már rég megérdemelte volna a helyreigazítást.

Pór Antal ugyanis, híven az összes hazai történetírókhoz, nem tudom ugyan bizonyoson, hogy kinek, hanem csak sejtem, hogy Dlugossnak a nyomán azt írja fentérintett dolgozatában, hogy Jagello, mielőtt a Hedvig férje és Lengyelország királya lett volna, pogány volt. Hogy mily téves ezen, különben, mint említém, az összes hazai történetírók által elfogadott állítás, — az alább előadandókból önként kitűnik.

A Dvina és Ilymen folyók közt elterülő posványos, mocsaras és rengetegekkel borított Litvánia évszázadokon át vadászatból, halászatból és állattenyésztésből tartván fenn magát kész és hálás piaczul kinálkozott a szomszéd országok, különösen pedig a szmolenszki fejedelemség kereskedői és iparosai számára. E kereskedők és iparosok azonban a dolog természeténél fogva ipar- s illetve áruczikkeikkel együtt culturájuk s első sorban vallásuk elemeit is bevitték a litvánok közé.

Innét magyarázható, hogy a különben igen elzárkozott életet folytató Litvániában a keleti kereszténység már a XIII. század közepe felé oly elterjedést nyert, hogy magára vonta a római szék figyelmét. IV. Sándor pápa ugyanis, hogy a litvánokat elvonja a keleti egyház befolyásától s a maga hatalma alá juttassa, a litvánok egyik még pogány vallású vitéz fejedelmének, Méndognak oda igérte mindazon területeket, amiket az oroszoktól elfoglal, ha megkeresztelkedik. Ez igéret folytán Méndog 1255-ben fel is vette latin szertartás szerint a keresztséget, mely alkalommal a pápa tiszteletére Sándor nevet nyert. Mivel azonban az oroszokkal folytatott harczai balul ütöttek ki s így elesett a pápa által neki igért területektől is, elhagyta a keresztény vallást s tovább is a pogány isteneknek áldozott.[1])

Ez időtől kezdve 1329-ig pogányok voltak a litván fejedelmek, miért az ez évben elhalt Gedimin, az első litván nagy fejedelem még pogány módon temettetett el.[2]) De ha Gedimin pogány is volt, gyermekei már keleti keresztények voltak az egy Keystut fiu kivételével, ki haláláig makacsul ragaszkodott az ősi pogány hithez.[3])

---

[1]) Gebhardi »Geschichte der königreiche Galiczien, Lodomerien und Rothreusen.« 85.

[2]) Alexander Barvinszky »Isatorija Russi« 106.

[3]) Albert Ragalovics »Historia Litvaniae.« Lib. I. p. 177.

Gedimint előbb Javnut nevű, ennek letétele után pedig rövid időn Olgerd nevű fia követte a nagy fejedelmi széken, ki 1377-ben halt el.[1]) Olgerd kétszer nősült. Első neje Mária vitebszki, második neje pedig Juliana tverd herczegnő volt s ez utóbbitól született Jagello, ki a keleti szertartás szerinti keresztségben Jakab nevet nyert.[2])

Az előadottakból három dolog világlik ki. Az egyik az, hogy Jagello Jakab nem mint pogány, hanem csak mint szakadár keresztény lett, bizonyára csak »sub conditione« a latin szertartás szerint 1386. február 18-án megkeresztelve, a mit Gebhardi is elismer, midőn azt írja, hogy Jagello csak a római egyházba vétetett fel ez alkalommal;[3]) a másik dolog az, hogy Jagelloban sokkal nagyobb volt a dics és birvágy, mint unokanagybátyja, Koriatovics Konstantinban, ki készebb volt a Kázmér és a lengyel rendek által neki 1339-ben felajánlott lengyel koronáról lemondani, mint az ősi keleti keresztény hitét a rómaival elcserélni;[4]) a harmadik dolog pedig az, hogy a hazai történetírók a jelen esetben nem méltatták kellő figyelemre, azon, különben általánosan ismert körülményt, hogy a középkori latin krónikások nemcsak a valóságos pogányokat illették a »paganus« névvel, hanem mind azon kereszténveket is, kik nem voltak egyességben a római székkel.

Zsatkovics Kálmán.

REPERTORIUM.

a) Külföldi munkák.

Fischer A. K., *Die Hunnen* im schweizerischen Eifischthale und ihre Nachkommen bis auf die heutige zeit. (Zürich, Orell-Füsli) 1876. 7 M. 50.)

Angeli M., *Erzherzog Karl v. Österreich als Feldherr u. Organisator.* (I. köt. 1. fele. Bécs. Braumüller. 12 M.).

Die Denkwürdigkeiten Schâh Tahmâsp's I. von Persien (1515—1566). Az eredetiből ford. és magyarázta *Horn Pál.* (Strassburg, Trübner, 1891.) Ebből a különben érdekes munkából csak azok az adatok. érdeklik hazai történetünket, melyek az V. Károly császár részéről a sah udvarába küldött követségre (Balbi) vonatkoznak (1529—30), melynek az volt a czélja, hogy a shat Szoliman szultán ellen háborúra és kooperálásra bírja.

Kaufmann D., Dr. Israel Conegliano und seine Verdienste

---

[1]) Barvinszky i. m. 109.
[2]) U. o.
[3]) Gebhardi i. m. 113.)
[4]) Barvinszky i. m. 116.

um die Republik Venedig bis nach dem Frieden von Carlowitz. (Bécs. Konegen 1895. 5 M.)

Schwerdfeger Jos., Papst Johann XXIII. u. die Wahl Sigismunds zum römischen König. (Bécs. Konegen. 59. l. 1. M.)

Polek Joh., Josephs II. Reisen nach Galizien u. der Bukowina. (Csernovicz. Pardini. 1895. 2 M.)

Bretholz B., Geschichte Mährens. (Brünn, Winkler.) E munkából megjelent az I. köt. II. fele., mely 1097-ig terjed.

Krones Ferencz, Festshrift zur Feier der Schlusssteinlegung des neuen Hauptgebäudes der Grazer Universität. 1895. (Gráz, az egyetem kiadványa. XI. 180. l.) Ez a munka folytatása az 1886. megjel. »Geschichte der Karl-Franzens Universität in Graz« cz. műnek. Mind a kettőben találunk magyar vonatkozású adatokat.

Hoen, »Gisela.« (Elbeszélés a magyar honfoglalás korából. 1895. 2. forint.)

Steinbach Gusztáv dr., Die Ungarischen Verfassungsgesetze. (Bécs, Manz. II. kiad. 1895. VIII. 145. l. 2 Mark.)

Schuller Frigyes., Volksstatistik der Siebenbürger Sachsen. (Halle-Wittenberg. Inaugural-Dissertation. 1895. 35 l.)

Spangenberg Hans, Cangrande I. della Scala. (II. rész. 1321—29. Berlin. Gärtner. 1895. 4 M. 50.)

Coquelle P., Histoire du Monténégro et de la Bonie, depuis les origines. (Paris 1895. 8 frank.)

Relman A., Ziemie dawnej Polski. I. A régi Lengyelország tartományai. I. köt. A Kárpátok. (Lemberg 1895. 657. l. 2. térképpel, 26 Mark 50 Pf.)

Loewe V., Die Organisation und Verwaltung der Wallensteinischen Heere. (Freiburg, Mohr. 1895. 2 M. 50.)

Cosmas, des Decans, Chronic von Böhmen. A Mon. Germ. kiadása nyomán németre ford. Grandaur G. (2. kiad. Lipcse, Dyk. 3. M. 40.)

Die Kriege Friedrichs des Grossen. Kiadja a nagy porosz táborkar. II. köt. (Berlin, Mittler.) E kötet 2 részből áll: az első az 1744. csehországi háború történetét tárgyalja (ára 15 Mk.); a másik monografia alakjában beszéli el a hohenfriedebergi csatát (11 M.).

Moritz Hugó, Die Wahl Rudolfs II. u. der Reichstag von Regensburg. 1576. (Marburg, Elwert. 1895. 12 Mark.)

Teuber Oszkar, Historische Legionen Habsburg. (Bécs. 1896. 10 Mark.)

Ottenfeld Rud. és Teuber Oskar, Die österreichische Armee von 1700—1867. Megjelenik 25, képes füzetben. I. füzet 1—44 l. Ára 10 Mark.) Ez a díszmunka megjelenik Bécsben, Berté és Czeigernél.

Glückmann Károly alezredes, *Das Heerwesen der österr. ungarischen Monarchie.* Für den Unterricht u. das Selbststudium verfasst. 4. kiad. (Bécs Seidl. 1895. VI. 383. l. 5 Mark.)

Kromar Konrad alezredes, *Gesch. des k. u. k. Infant. Regiments F. M. Gf. von Khevenhiller 7.* Nach der von Gusstav Ritter von *Amon* verfassten Regimentsgeschichte bearbeitet. (Klagenfurt. Heyn. 1895. 127 l. 80. Pf.)

Wolff Hanns, Johannes Lebel. Ein siebenbürgischdeutscher Humanist. (A segesvári gymnazium 1894. programmjában. 28 l.)

De Villermont, Marie Thérese 1717—1780. (Bruxelles. 2. köt. 1895. 15 M. 432 es 436 l.)

Forschungen zur deutschen Landes u. Wolkskunde., herausgegeben von Prof. *D. A. Kirchhoff.* (IX. köt. 1 és 2. füz. Stuttgart, Engelhorn. Tartalma: I. füz. *Teutsch Fr.*, Die Art der Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen. *Schaller Fr.* Volksstatistik Siebenb. Sachsen. — II. füzet.: *Wittstock O., Wolkstümliches der Siebenbürger Sachsen.* — *Scheiner A., Die Mundart der Siebenbürger Sachsen.* (138 l. 6 M. 50.)

Lörcher Ulrich, Aus Ungarns Schreckentagen. (Regényes korrajz a vallásüldözések korából. Lipcse, Braun. 1895. VII. 246. l. 3 Mark.)

Wyss A., Eberhard Windecks Buch vom Kaiser Sigismund. (Lipcse. Harrasowitz. 1894.)

Strässle J., Österreichs-Anteil an den Friedensverhandlungen von Oliva. (Bielitz, progr. értekezés. 1895.)

Jansen János »Geschichte des deutschen Volkes« cz. nagy művének kéziratban hátrahagyott VIII. kötetét *Pastor Lajos* rendezte sajtó alá. (Freiburg, Herder. 1894.) E helyen annak a felemlítésére szorítkozunk, hogy e kötet különösen a kereskedelem, az ipar, a gazdasági viszonyok, a társadalmi osztályok belső életére s a növekvő félben levő erkölcsi elfajulás vázolására vonatkozik. Hazai vonatkozású adatot ebben a kötetben keveset találtam. A 61. lapon felemlíti, hogy János Zsigmond brandenburgi választófejedelem Driesenben, közel a lengyel határhoz, pénzverdét állított és ezt oly embernek adtá bérletbe, a ki a magyar aranyok, tallérok és garasok utánzásában ügyességet tanusított és azokat forgalomba is hozta. — Az 1581-ben Frankfurtban, Feyerabend nyomdájából kikerült Rumpolt Miksa-féle szakácskönyv magyar ételek készítési módjának ismeretével is dicsekszik (170. és 275. old.) — Alább a magyar borok kelendőségéről hoz fel adatot (220. l.); a XVII. század küszöbén a német nemesség »magyar kalapokat« kezdett viselni (223. l.); 234 lapon is panaszkodik egy német censor a külföldi (magyar) divat lábrakapásáról. A 632 lapon egy boszorkány illetőleg babonás esetet említ, melynek szín-

helye Magyarország és Erdély volt. I. Ferdinánd és nejének buzgóságáról szól a 396. lapon. Az erdélyi boszorkánypörökről is szól, azt mondván, hogy ezek a reformáczió nyomában terjedtek el az országokban s így Erdélyben is. (548. l.).

Felsner József, Pettau und seine Umgebung. Ein 200 jähriges Städtebild. (Pettau, Blanke 1 frt 40.) Bennünket a IV. Béla és Mátyás királyunk korára vonatkozó rész érdekel.

Frantz J., Lehrbuch der Metaphysik für Kaiser Joseph. II. Kiadja *F. M. Wehofer*. (Paderborn 1896. 3 M. 60.)

Bretholz B., Der Verteidigunskampf der Stadt Brünn gegen die Schweden 1645. Kiadja a brünni községi tanács. Jubiláris munka. (Brünn, Rohrer. I. és II. kiad. 1895. X. 86. l. és 10 tábla. 4 Mark.) — Adalék I. Rákóczy György korához.

Giesebrecht L., Geschichte der deutschen Kaiserzeit. VI. (utolsó) kötet. (Lipcse. Dunker-Humblot. 1895. XIII. 814 l. 16 M. 40 Pf. Sajtó alá rendezte *Simson B.)* Hazai történetünket kül. a Rőtszakállú Frigyes keresztes hadjáratáról szóló rész érdekli.)

b.) Külföldi folyóiratok.

Revue Historique (58. köt. 1. füz.)

Paul Hunfalvy, Quelques réflexions sur l'origine des Daco-Roumains (69—84. l.) De Gérando fordításában. *Xenopol* ugyanebben a füzetben válaszolt is e czikkre. (84—86 l.)

Kwartalnik historycny. (VII. köt. 1893.) Tartalmából érdekel: *Finkel L.* értekezése, »A Habsburgok és Jagellók a mohácsi csata után, és *Leniek J.* czikke: Szapolyai János Tarnovban.

*Revue Critique d'*histoire et de littérature (1895. 14. sz.) Kritikát közöl Kohn S. művéről: A szombatosok Erdélyben.

Archiv für slavische Philologie. (17. köt. 1—2. füz.)

M. Rešetar, Die ragusanischen Urkunden des XIII. bis XV. Jahrhunderts. (Folyt. és befejező közlemény.) *Asmus Soerensen*, Beitrag zur Geschichte der Entwicklung der serbischen Heldendichtung. A 3. füzetből: *Olaf Broch.*, Zum Kleinrussischen in Ungarn.

Globus. (1895. 67. köt. 22. és 23. szám.) *Rhamm Károly*, Der heidnische Gottesdienst des finnischen Stammes.

Monatsschrift für Gesch. u. Wissenschaft des Judenthums. (Új foly. III. 12. füz.) *M. Pollack*, Daten zur Einwanderung ungarischer u. polnischer Juden nach Schlesien.

Österreich-ungarische Revue. (XVI. 3—5. füz.) *Schwicker J. H.*, Der Dakoromanismus.

Münchener Allgem. Zeitung. (1895. Melléklet: aug. 27—28 szám.) *Schwicker J. H.*, Zur siebenbürg.-sächsischer Geschichtsliteratur, die Frage nach Herkunft der Siebenbürger Sachsen 170.

sz. Rumänen und Magyaren 189—190 sz. *Schwicker J. H.*, Zur Geschichte des Dakoromanismus.

Ungarische Revue. (1894. 5—7. füz.) *Vámbery*, Die Enstehung des Magyarentums.

Archiv für Österr. Gesch. (82. köt. 1. füz.) *Beer Adolf*, die Staatsschulden und die Ordnung des Staatshaushaltes unter Maria Theresia. (A mellékelt két tábla az állami adósság ügyét tünteti fel 1765—1780-ig.)

Archiv für Österreichische Geschichte. (Bécs. Tempsky. 82. köt. 2. fele.) Tartalmából kiemeljük: *Hasenöhrl Viktor*, Deutschlands südöstliche Marken im X., XI. u. XII. Jahrh. (Külön lenyomatban is megjel. 144. l., 6 térkép. Ára külön 4. M. 40.) *Kaindl Raimund, Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen.* (III—IV. rész. Külön is megjel. 52 old. 1 M. 50.) E tanulmányaiban Kaindl először is a magyar-lengyel krónikával foglalkozik, melynek magva — szerinte — 1200 körül Esztergomban készült, de utóbb Lengyelországban átdolgoztatott. Végül a pannonhalmi apátság okleveléről szól, mely Istvántól származik és melynek eredetije 1035—1038-ik években kelt. Az oklevél, két interpolált helytől eltekintve, hiteles.

Revue des deux Mondes. 1895. Jul. *Charl Loiseau*, La Hongrie et l'opposition croate.

Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache u. Literatur. (XX. köt. 2. füz.) *J. Meier, Über die deutsche Bevölkerung von Siebenbürgen.*

Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich. (1894. XXVIII. évf. 1—2. füz.) *Bürgerstein*, Der Stock im Eisen von Waidhofen an d. Yps und von Pressburg.

The Academy (1895. szept. 7.) Ismertetést közöl Hunfalvy művéről: Az oláhok történetéről. (Kiadta Réthy).

Revue Historique (1895. 457). Felemlíti Csánki művét: Magyarország földrajza a Hunyadiak korában, az Erdélyi Országgyülési Emlékek XVII. kötetét és több más magyar munkát, hivatkozással a Revue Critique 29. számára.

Globus. (68. köt. 6. sz.) *N. Köppen*, Die Kulturentwicklung Finnlands.

Am Urquell. (6. köt. 6—7. füz). *Ed. Kulke*, Judendeutsche Sprichwörter aus Mähren u. Ungarn.

Die Gegenwart, Fr. Guntram Schultheiss, Die rumänische Frage in Ungarn u. Siebenbürgen.

Münchener Algemeine Zeitung. (1895. Melléklet 166. sz.). Rumänen und Ungarn.

Der Katholik. (1895. 12. köt. jul. füzet.) *Propst Joseph Danko in Pressburg.*

Münchner Allgem. Zeitung. (1895. 153. sz. melléklet). *Schultheiss F. G.*, Zur Statistik der Siebenbürger Sachsen.

Revue Critique (1895. 29. köt. 34. sz). Ismertetést közöl a Somogyi-féle Kossuth monografiáról. — 36. sz. *Hunfalvy*, Az oláhok története. (Ismertetés).

Revue Critique. (1895. 29. évf. 34. szám). *Somogyi*, Kossuth. (Bírálat). A 13. század második felére vonatkozó, *Sterzer* és *Redlich* által kiadott bécsi levél-gyüjteményről a lipcsei *Centralblatt* (37. sz.) közöl ismertetést.

Historisch-politische Blätter (1894. 113. évf. 943—48. l.). *Hipler F., Die alten Hymnen der ungarischen Kirche. (Dankó* »Vetus hymnarium eccles. Hungariae« nyomán).

Revue chrétienne. (Nouv. série 41. köt. 1894). *E. Sayous*, Madach, poète hongrois et la tragédie humaine.

Münchener Allgem. Zeitung. (1895. 129. sz. melléklet). B. Elischers Goethe Sammlung in Budapest.

Journal of Philology. (23. köt. 45. l.) *Hardy E. G.* Did Augustus create eight new legions during the *Pannonian rising* of 6—9. A. D. 2. E kérdésre Hardy, (ellentétben Mommsen-nal) tagadólag válaszol. Hardy szerint a pannoniai felkelés előtt nem 18 (mint Mommsen gondolja), hanem 22 legió volt és Augustus csak 4 újat szervezett.

Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich. (29. köt. 1—4 füz.) *Uhlirz K., Die Continuatio Vindobonensis.* Kimutatja, hogy ezen 1267-ig érő feljegyzések a hazai történészeink által is felhasznált klosterneuburgi évkönyveknek a folytatása. A feljegyzések nem Bécsben irattak és több szerzőtől származnak.

Allgemeine (Münchener) Zeitung (1895. melléklet. 222. sz.) *Tausk A.*, Der Anthropologenbesuch in Bosnien.

Am Urquell. (VI. köt. 6—7. füz.) Tartalmából kiemeljük: *Wlislocki H.*, Quälgeister der Rumänen.

Zeitschrift für kathol. Theologie. (1895. 4. füz.) Ismertetést közöl *Steinhuber* bibornok: »Gesch. des Collegium German-Hungaricum in Rom.« cz. művéről.

Delbrück Hans, Das Geheimnisz der napoleonischen Politik 1870. Ez értekezésben D. (Preussische Jahrbücher 1895. Nov.) *Lebrun* tábornok Souveniers militaires 1866—70. Missionen Belgique et à Vienne (Paris Dentu 1895. 332 l.) c. alatt megjelent emlékíratait birálgatja és a mellett Sybellel polemizál. Lebrun tábornok volt 1870. azzal a kényes feladattal megbízva, hogy a bécsi udvart III. Napoleonnal való határozott szövetség megkötésére rábirja. — Dellbrück szerint nem Ausztrián, hanem

Napoleon császáron mult, hogy a szövetség az utolsó perczben még sem jött létre.

Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegowina. (III. köt. 2 részben. Bécs. Gerold). Ebből megjel. külön lenyomatban: Archäologie und Geschichte (22 l. 62 ábrával 2 M. 40). és: Volkskunde (8 l. 5 ábrával 60 Pf.) Tartalmából kiemelendők: *Faber Mór* értekezik Farlati, Illyricum Sacrum« művének keletkezéséről; *Fiala F.* és *Patsch K.*, Untersuchungen römischer Fundorte in der Herzegovina. (27. old. 114 l. és 4 tábla.)

Fiala F., die Ergebnisse der Untersuchung prähistorischer Grabhügel auf dem Glasinac. (38 l. 81. ábra).

Hörmann Konst., Epigraphische Denkmäler aus dem Mittelalter. (22 lap. 29. ábra); *Jireček Konst.*, Die Edelleute von Hum auf der Inschrift in Veličani; *Radimsky W.*, Die römische Ansiedlung von Majdan (10 l. 10 ábra); *Ugyanaz*, Die Nekropole von Jezerine bei Bihač, (180 l. 625 ábra. 8 Mk); Der prähistorische Pfahlban vom Ripač bei Bihač (8 lap. 39. ábra. I. M. 20.) és: Archäologische Tagebuchblätter. (15 l.)

Ruvarac Hilarion archimandrita, Zwei bosnische Königinnen (17 l. 60 Pf.); *Thallóczy L.*, Bruchstücke aus der Geschichte der nordwestlichen Balkanländer (75 l. 8 ábra 1 tábla 2 M. 40); *Truhelka Ciro*, Die bosnischen Grabdenkmäler des Mittelalters (71 l. 108 ábra. 4 M.) *Ugyanaz*, Apokryphe Inschriften des Herzogs Stephan an der Kirche von Gorazda. (7 l. 1. ábra. 40 Pf.)

Truhelka C. és Patsch K., Römische Funde im Lasvathale 1893. Mellékletül: Die römische Inschrift won *Fazliči*, közli Hoffer Sándor. (21 l. 58 ábra. 2 M).

c) Hazai lapok.

Krebs, Hentzi und die Belagerung Ofens. (A sziléziai irod. és történ. társulat folyóiratában. 1895.) Krebs Selbstherr nevű kereskedő atyjának naplója nyomán írta e czikket, melyben Klapkának Hentziről vallott nézetét is idézi. V. ö. egyébiránt a Budap. Hirl. máj. 4-iki számát.

Mátyás Flórián, Szt. István kanonizációja (Magyar Állam, május 3. és 4.). Polemizál Pauler Gyulával.

Kossúth emlékiratainak új kötetéről *Kemechey J.* is írt ismertetést. (Budap. Hírlap, máj. 1.)

Zichy Jenő gf. elődjei. Régibb utazások a magyarok őshazájába. (Egyetértés máj. 1.) Szól különösen Júlián barát és Kőrösi Csoma Sándorról.

Jakab Elek, Pálffy János 1848—49. képviselőházi alelnöknek naplója. (Nemzet, május 5.) Pálffy 1804. sz. és 1856. halt

meg. Becses naplóját még eddig nem használták fel a történetírók.

Takács Sándor, A Harruckernek. (Budap. Hirl. máj. 9.) Éble Gábor új műve nyomán. Ugyanazt ismertették *Acsády Ignácz* a Nemzeti Ujságban (május 8.), továbbá a Pester Lloyd (május 11. számában). Szintúgy Marczianyi György (a bécsi Fremdenblattban, május 16.)

Régi nagy urak. (Budap. Hírlap, máj. 17.) Részlet *Sebestyén Gyulának* az Árpádok koráról írt új könyvéből.

Hentaller Lajos, A szabadság előőrsei. (A Martinovics összeesküvés története). Megjelent a Magyarország május 15—19. számaiban.

Goluchowski és a magyarok. Goluchowskinak párisi követségi titkár idejéből. Pesti Hirlap máj. 18.

Ujvidék története. (Budap. Hirl. máj. 6.) *Érdujhelyi Menyhért* műve nyomán.

Marczianyi Gy., Bánffy és Kálnoky. (Budap. Hirlap, május 21.).

Wertheimer Ede, Zur Geschichte Füreds. (P. Lloyd, máj. 21.). Vonatkozik a fürdőhelynek a század elején való nyomorúságos berendezésére.

Dr. Márki Sándor, Az erdőhegyi csata 1735. máj. (Nemzet máj. 15.). Részlet a Pero-féle összeesküvésről, illetőleg Aradmegye monografiájából.

Dr. Horváth János. 1795. május 20. (Pesti Napló máj. 21.) A vérmező tragödiája (u. ott.)

Az utolsó út. A vérmező mártirjairól. (Budap. Hírl. április 30.) A magyar jakobinusok. (Pesti Hírlap, máj. 21.)

A kékkői vár restaurálása. (Budap. Hírlap, ápr. 29.) Gróf Károlyi Tibor már is elrendelte a régi híres vár restaurálását.

Egy magyar guerillavezér. (Krudy.) Pesti Napló, május 1. Krudy az 50-es években mint híres szegény legény szerzett nagy hírt és különösen az udvarhoz szító tiszamenti nemesek kúriáit sarczolta meg. A Pallavicini- és Lónyai-kastélyt is meglepte és megsarczolta. 1861. menekülés közben agyonlőtték.

Palotás Fausztin, József nádor és az utolsó nemes insurrectió. (Magyar Állam, márcz. 30.)

Müntz Eugène, A nagy magyar királyról. (Pesti Napló, márcz. 30.) Tárgyalja Hunyadi Mátyás viszonyát a renaissance-hoz. Folytatása az 1894. szept. 26. megjelent czikknek.

Abafi Aigner L., Die Verschwörung des Martinovics. (P. Lloyd, jún. 2.)

Marczianyi Gy., Pan Janu Wengozin. Feleleveníti a Szigetvárról Lengyelországba szakadt W. életrajzát, ki kovácslegényből

Báthory István király idején lengyel hóhér lett, egy XVI. századbeli Háry János. (Budap. Hírl. jún. 5.)

Acsády Ign., Egy megye multjából. Ismerteti *Márki Sándor*nak Aradmegyéről írt monografiájának újabban megjelent kötetét. (Nemzeti Ujság, jún. 2.)

Civis, A régi jó időkből. Pesti és budai élet az elmúlt században. (P. Napló, ápr. 6.)

Árpád sírja. (Pesti Hírlap, márczius 20. és Magyar Ujság, márcz. 26.)

Wekerle László, Árpád sírja. (Magy. Ujság, április 11.) Felelet *Historicus* czikkére, ki u. o. április 13. replikázott.

Vörös László őse. (Vörös Antal, ki Temesvárott mint főbíró 1788. a szerb vajdaság újjáteremtését meghiusította. (P. Napló, április 10.)

Herrmann Antal, A Husvét a magyar néphiedelemben. (Hazánk, április 14.)

Vámbéry Ármin »A magyarság keletkezéséről« cz. új művéről eddig a köv. bírálatok, ill. ismertetések vagy mutatvány-czikkek jelentek meg: Egyetértés, P. Journal (ápr. 14.), Magyar Ujság (április 12. »A hunok Európában«), Hazánk (április 12.), Pester Lloyd (április 17.), Nemzet, (április 19.), Pesti Hírlap (április 21.), Egyetértés április 28. Borovszkytól.

Péterfalvy, A szombatos kisasszony. (Magy. Hírl. április 14.) A czikk hősnője Korniss Judit, Korniss Ferencz udvarhelyszéki főbíró leánya, kit I. Rákóczy György 1638. vallása miatt halálra ítéltetett, de azután beérte jószágának elkobzásával.

I. Ferencz József király és ősei vadászaton. (Magy. Hírlap, április 13.)

Jakab Elek, Egy magyar remete. (Budap. Hírlap, ápr. 13.) Ennek a tárczaczikknek Esztergár János a hőse (szül. 1831. Aradon), kit a nyomor 33 éves korában remete-életre késztetett. Előbb az Aranyos völgyében, Szolcsva községnek Cserbulya nevű sziklahegyén vájt magának üreget, a honnan 1864. Bélavára felé, Oresti oláh falu, majd Szegázd falu határába költözött. 1872. a szent földre zarándokolt, azután Csik-Somlyónál egy elhagyott kápolnában remetéskedett, jelenleg pedig Székely-Udvarhelyen él kunyhójában.

Zeitschrift für ungarisches öffentliches u. Privatrecht. (I. 1895. 2. füzet.) *Beksics G.*, Der Dualismus, seine Geschichte, staatsrechtliche Bedeutung und unsere nationalen Bestrebungen. *Vázsonyi Wilh.*, Das Placetum regium nach ungarischem Staatsrechte.

Zeitschrift für ungarischen öffentliches und Privatrecht. (I. évf. 8. füz.) *Fr. Nagy*, Das ungarische Seerecht. — W. *Vázsonyi* Das Placetum regium nach dem ungar. Staatsrecht. — Th. Vecseÿ,

gf. Stefan Széchenyi. *9. és 10. füzet. G. Beksics*, Die rumänische Frage und der Kampf der Rassen in Európa u. in Ungarn.

Dr. Váczy János. Egy derék magyar huszár. (Pesti Napló, április 19.) Csehy József emlékének szánt sorok, ki nemcsak a csatatéren, hanem a magyar irodalom pártolásával is érdemeket szerzett. Elesett Litvániában, Lubomnál az oroszok ellen vívott csatában. Kazinczy »Erdélyi levelei«-ben egyébiránt bőven megemlékezik róla.

A magyar jakobinusok relikviái. (Budap. Hírlap, április 19. és 20. a napi hírek között). Martinovics és társai kivégzésének 100. évfordulója alkalmával írt reminiscentiák.

Janovszky László, Lipszky János. (A Trencsén vármegyei természet-tudományi egyesület XV. évkönyvében.) Ez a levéltári kutatáson és Lipszky saját feljegyzésein alapuló, sok tekintetben úttörő életrajzi dolgozat a híres magyar térképrajzolónak és vitéz huszár-ezredesnek biografiáját (1766—1826.) öleli fel

Frankfurter S., »Aus Carnuntum. (N. Freie Presse, április 23.) Szól különösen a Mitras-oltárról.

Kossúth Lajos iratainak 5. kötetét ismertették a lapok ápr. 21-iki számai. Lásd azonfelül *Horváth János* czikkét a Pesti Naplóban, április 24. és Kemechey czikkét a Budap. Hirlapban máj. 1.

Szabó Mihály, Az ős magyarok tátosai. (Magyar Állam, április 24.)

A vallásszabadság egykori bajnoka. Beöthy Ödön. (Nemzet, április 24.)

Kozáry Gyula, A Conversio Bagoar. mint kútfő. (Magyar Állam, máj. 1.) Polemizál Salamon Ferenczczel, ki e kútfő hitelességét kétségbe vonta.

Bánsági, A fehértemplomi összeesküvés. (Budap. Hirl. 1895. jul. 16.) 1808-ban több elégületlen szerb (Deák Demeter pópa vezérlete alatt) jun. 12. felkelést tervezett, melynek az volt a czélja, hogy az összes sváb katolikusok megölessenek. Egy Popovics Ilja nevű pap azonban a dolgot feljelentette és erre a hadbiróság a czinkosokat fogságra itélte.

Junius, Mátyás fia (Budap. Hírl. jul. 14.) Korvin János rövid életrajza.

Marczianyi György, Mágnás kinevezések (u. ott. jul. 9.)

Zilahi Béla, Tótfalusi Kis Miklós, 1650—1702. (Magyarország aug. 30.) Kis M. a magyar nyomdászat terén szerzett nagy érdemeket.

Spinoza, Grassalkovics János mint író. (Budap. Hírl. aug. 30.) A »Beteges és unalmas gondolati« műnek ismertetése.

Tóth Béla, Halemberek (Magyar Hírlap. szept. 10.) Han Istókról szóló czikk.

Spinóza, Hám János primás a szabadságharczban. (Budap.

Hírl. aug. 20.) Ismeretes, hogy Hám szathmári püspököt a Batthyányi-kormány neveztette ki primássá, de a szabadságharcz után a Schwarzenberg-kormány lemondatta. *Pro Memoria* cz. emlékiratában Hám az 1847—49. évi eseményeket mondja el, a ki »érdemetlenül felemeltettem és büntelenül vettettem el.«

Kardos Albert, A Martinovics-összeesküvés és a magyar irodalom. (Budap. Hírl. aug. 8.). Ez az összeesküvés és elnyomatása kül. a magy. irodalom és a franczia szellem közötti összeköttetést vágta ketté.

Szádeczky Lajos, Mingrelia és Lebédia (A Zichy expedició.) Budap. Hírl. aug. 6.

Ürmössy Lajos, A Bach korszak és az oláhok. Budap. Hírl. jul. 25.)

Balogh Gyula, Polgári házasság 1689-ben. (Pesti Hírlap 1895. aug. 22.) Feleleveníti a gf. Draskovics Ádám és Rumy Mária házasságát, a kik 1689. különböző akadályok miatt csak egy licentiátus előtt, de több tanu jelenlétében házassági frigyre léptek. Kollonics Lipót győri püspök a házasságot felbontotta és Máriát arra kényszerítette, hogy vőlegényének, Csányi Ferencznek nyújtsa kezét, Draskovics grófnak pedig 3333 forint birságot kellett fizetnie a szombathelyi ferenczrendű kolostornak. Széchenyi György esztergomi érsek-primás ugyan időközben pártjára kelt a szeretőknek és Kolonicscsal, a ki a házasságot érvénytelennek mondotta, a tridenti zsinat határozatainak Magyarországra való föltétlen érvényességük fölött vitába elegyedett. Elvégül Kollonics győzött és a grófnak más nőt kellett választania hitvesül.

Junius, Magyar áriánusok. (Budap. Hírl. aug. 28.) Szól az unitáriusokról és különösen Dávid Ferencz püspökük életéről.

Acsády Ign., Egy főherczeg tragédiája (Nemzeti Ujság szept. 8. és P. Lloyd szept. 10.) A Luxemburgban (1795) szerencsétlenül járt Sándor főherczegről írt sorok.

Donoszlovits József, A szabadsághősök karriérja. (Budap. Hírl. szept. 12.)

A szabadságharcz dalai. (Magy. Ujság szept. 14.)

Szana Tamás, Székely József, (M. Hírlap. szept. 17.) *Vadnai Károly* is írt Székely levéltárnokról nekrologot (a Fővárosi L.-ban szept. 17.), szintúgy *Porzó* (Sekszpir Jóska) a P. Naplóban szept. 19. és *Tóth Béla* (a Hétben 38. sz.) és Szinnyei J.

Kaufmann Dávid, Vom ältesten jüdischen Friedhof in Ungarn. (P. Lloyd. szept. 17.). E czím alatt K. a budai Pauler-utcza helyén volt temetőről értekezik, melybe már az Árpádok korában temettek egész Zsigmond koráig.

Jancsó Benedek, Egy új monographia. Márki munkája Aradmegyéről. (Hazánk szept. 17.)

Beöthy László. (Magy. Hírlap. 1895. okt. 12.) A Komáromban leleplezett emléktábla napján (okt. 13.). Egyébiránt számos hírlap közlött czikket Beöthyről.

Engyeli Eugen, Die Habaner. (P. Lloyd, okt. 22.)

Domanovszky Sándor, Báthory Zsófia. (Hazánk szept. 28.)

Horvát István, az utolsó ázsiai magyar. (Vass Bertalan monografiája nyomán Hazánk okt. 2.)

Urmössy Lajos, Az erdélyi főúri rend. (Budap. Hírl. okt. 10.)

Kemechey Jenő, Vajda-Hunyad (Budap. Hírl. szept. 18.)

A zentai csata. (Egyetértés szept. 21.)

Szemtanúk október 6-ikáról (Budap. Hírlap. okt. 6.)

Ki vezetett a szent korona nyomára. (A Történeti Lapok nyomán Budap. Hírl. okt. 6.). Lederer kolozsvári kereskedő és neje.

Fraknói Vilmos új könyvéhez (A kegyúri jog története) *Borovszky* az Egyetértés okt. 6. számában érdekes adattal járúl az 1522. évből.

Dostál Károly, A Martinovics-összeesküvés. (Magyar Állam okt. 10. s. köv. sz.)

Jakab Elek, Gyergyó-Szent-Miklós 1848—49-ben. (Nemzeti Ujság okt. 13.)

Acsádi Ign., *Királyi vér.* (Nemzeti Ujság okt. 20.) Kiss munkája nyomán.

Magyar kir. dohányzó. (Adatok a dohánymonopolium történetéhez. Az 1850. nov. 29. rendelet és következményei.) Pesti Hírlap okl. 24.

Mihályi Béla, Légion des étrangers. (Budap. Hírl. okt. 27.)

Eötvös Károly, emlékbeszéd gf. Károlyi Gáborról. P. Napló és Egyetértés okt. 29. Gf. Batthyányi Lajos végére vonatkozólag is tartalmaz adatokat; a tőrt, melylyel a gróf torkát felmetszette, nem Bourget apát, hanem Károlyi György grófnő csempészte a siralomházba.

Acsády Ignácz, Széchenyi István napja. (Nemzeti Ujság. nov. 3.)

Szana Tamás, Pap Gábor ifjusága. (P. Napló nov. 5.)

V. S., A debreczeni fekete ember. (Magyarország nov. 28.) A czikk hőse Karácsonyi György, a ki 1569—70. felkelést rendezett és 1570. Báthory György által elfogatván, fejével lakolt

Ürmössy Lajos, A magyar kultura és Mária Terézia. (Nemzeti Ujság. nov. 30.) Méltatja kül. az irodalmat és az I. magyar hírlapot.

Wertheimer Ede, Vom alten Pest. (P. Lloyd. decz. 13. és 14. szám). Szól József nádornak a város szépítése körül szerzett érdemeiről, a szépészeti egyesületről és küzdelmeiről, Szentiványi helytartó-tanácsos vétkes mulasztásairól, nemzeti színház építéséről sat.

Werner Gyula, Erdély aranykora. (Budap. Hírl. decz. 14.) *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn* (IV. köt. 2—3. füz.) *Munkácsi B.*, Prähistorisches in den magyarischen Metallnamen. (Befejezés).; *Krausz F. S.*, Das Fräulein von Kanizsa. Ein moslimisches Guslarenlied. Sam. *Fenichel*, Das dakische Sichelschwert.

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

ÚJ KÖNYVEK.

— A ZICHY-CSALÁD okmánytárának VIII-ik kötete a millenáris év első napján megjelent. E kötet is gróf *Zichy* Ferencz főtárnokmester s a család seniorának áldozatkészségéből látott világot. E kötettel mondhatni új folyam kezdődik: mert a munkában levő VII-ik bezárja a hét elsőt, s annak indexét és tartalomjegyzékét fogja tartalmazni. Mint tudva van a hat első kötethez nem volt index, a datumok kivált az elsőbb kötetekben nem voltak feloldva, s az oklevelek chronologiai rendezése sem volt pontosan megtartva. Mind ez pótolva lesz a VII-ik kötetben. A most megjelent VIII-ikat *Kammerer* Ernő vál. tagtársunk szerkeszti, azt tartalomjegyzékkel, kimerítő indexszel látta el, s egyes okmányokat egész historiai excursiókkal kisért. Aztán az anyag nagysága miatt az egy ügyre vonatkozó okmányokat nagy szakértelemmel s gonddal összevonta, szóval Kammerernek egy valóban mintaszerű editiót köszönünk, melynek a választmány január 2-iki ülésében kifejezést is adott.

— »EMLÉKKÖNYV, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai cziszterczi rend.« E czím alatt a legmagyarabb szerzetes rend, a cisztercziták rendje, egy alkalmi könyvet adott ki a millenium alkalmából. Hazafiui kötelességet véltek teljesíteni a rend intéző körei, midőn hazánk ezredéves fennállása emlékére az 1142-ben Magyarországon megtelepedett rend történetét s működését a tudományok, iskolázás, lelkészkedés, földművelés terén az olvasónak bemutatják, s mintegy beszámolnak működéséről a rendnek közel 800 évi életéből. Az emlékkönyv szerkesztésével Békefi Remig dr. bizatott meg, ki egyuttal a rend történetét egész a legújabb időkig írta meg. Vele együtt osztoztak az emlékkönyv összeállításában Kassuba Domokos, Werner Adolf, Inczédy Dénes, Szenczy Győző, Piszter Imre dr., Szabó Otmár, Lővárdy Alajos Az emlékkönyv a rend tevékenységét a közéletnek úgy szólván minden terén tünteti fel, s a cisztercziták szereplésének hazánk történetében örökké kimagasló emléke lesz. A rend áldozatkészségét dicséri az emlékkönyv pazar fényü kiállítása, melynek létrejötte körül hazánk legelső művészei

fáradoztak. A nagybecsű munka megjelenését a legnagyobb örömmel üdvözöljük, mind a rend hazafiságának kiváló tanújelét. Tüzetes ismertetését folyóiratunk legközelebbi száma fogja hozni, ez úttal csak jelezni akartuk ez emlékkönyv megjelenését.

— Az Athenaeum Képes Irodalomtörténetéből megjelent az utolsó füzet is s így végre az egész nagy becsű munka be van fejezve. A két hatalmas kötetre terjedő munkában összesen *kilenczven önálló tanulmány van*, melyeket a szerkesztőkkel együtt *összesen 41 író írt:* a historiával, irodalomtörténettel és aesthetikával foglalkozó idősb és ifjabb irók sorából, kik közül mindenik a maga specziális tanulmánya köréből vett czikkel szerepel a nagy munkában. E vállalat ily módon emléke irodalomtörténetírásunk jelen állásának. Elmondhatjuk, hogy a magyar szellem termékei ily részletes és szakavatott méltatásban eddig még nem részesültek. A két kötet *szövegképeinek összege:* 499, s ehhez járul még 74 műmelléklet (negyedrészben szinnyomat), melyek nemcsak a szöveget magyarázzák. Csak most, hogy a két nagy kötetben együtt fekszik előttünk a roppant anyag, most látni, mily nagyjelentőségű vállalat ez, melyet tüzetesebben is fogunk ismertetni.

— Szent-Imrey Kálmán és Tamás »A Szent-Imreÿ és Krasznik Vajdai Szent-Imreÿ Nemzetség leszármazásának és nemzedék rendjének leírása: Geneologiája (sic!) Thonuzoba de genere Tomay Szent-Imreÿ de eadem et in Krasznik Vajda dictus Posár de Zakalos (hungarice Zakal) Geyza fejedelem idejétől mintegy 900-tól 1894-ig« czím alatt írták meg és adták ki családjok történetét. Mellékletül közlik a család czímerét s tizenegy genealogai táblázatot. A művet kőnyomat útján sokszorosították s czélja a család tagjaival megismertetni a család régi történetét s így nem lép föl nagyobb igényekkel s mi sem tartjuk szükségesnek bővebb ismertetésébe bocsátkozni.

— »Adalékul Zemplénvármegye Történetéhez« czím alatt figyelemre méltó vállalat indult meg *Dongó Gyárfás Géza* a »Zemplén« felelős szerkesztőjének kiadásában. Megjelenik minden hónap elsején. Czélja összegyűjteni a szétszórt adatokat, melyek Zemplén vármegye történetére vonatkoznak. Az eddig megjelent négy füzetben sok becses adat van összehalmozva. Ára egy évre 2 frt 40 kr. mely összeg Sátoralja-Ujhelyre a kiadóhoz küldendő.

— Yonge Charlotte nagyhírű munkáját »*Elbeszélések a római világból*« Hampelné Pulszky Polyxena átdolgozva s nagy számú igen díszes illustratiókkal ellátva Lampel Róbert kiadásában közzétette. Ifjusági irat ez, mint a munka czímlapján áll, de a felnőttek is kedvvel olvashatják, melynek minden elbeszélése teljesen ki van domborítva, de az egésznek még is meg van az összefüggése, úgy hogy a munka hű képet ad a római világról.

Nagy súly van fektetve az illustráczióra is, melyek vagy a legkiválóbb római emlékek reprodukcziói vagy restaurált épületek, tájrajzok a szöveggel szoros összefüggésben állanak, melyet szemléltetőleg bemutatnak. Kiállítása díszes s rendkívül alkalmas jutalomkönyvnek is.

— »Dr. Conegliano Izrael és érdemei a velenczei köztársaság körül a karloviczi béke utánig« czímen a budapesti országos rabbiképző intézet 1894/95. évi értesítőjében dr. Kaufmann Dávid hosszabb, kiadatlan forrásokon alapuló értekezést közöl e híres zsidó orvosról, ki Konstantinápolyban Velencze érdekeinek kiváló képviselője volt. A Páduában élő Conegliano József ifjabbik fia Izrael szülővárosában 1673 junius 8-án nyerte el az orvosi tudorságot, mire két év mulva 1675-ben Konstantinápolyba költözött, hol nehány szerencsés gyógyítás után csakhamar a legkeresettebb orvos, de egyuttal a legbefolyásosabb ember is lett. Már 1682-ben a velenczei tanács Donato Giambattista Velencze konstantinápolyi ügyvivője mellé rendkívüli követségi orvossá nevezte ki. Azonban nem sokáig maradhatott meg állásán, mert a kitört török háborúk, melyek színhelye Ausztria-Magyarország volt, őt Konstantinápolyból menekülni kényszerítették. A háború befejezte után több ízben szerepelt még Konstantinápolyban mint diplomatiai megbízott. Ekkori működése azonban hazánkat nem érdekli. Csak a karloviczi béke alkalmával jut Magyarország történetével szorosabb kapcsolatba. A békealkudozásokban Ruzzini velenczei követ oldalán vett részt, s a karloviczi békének Velenczét érdeklő pontja, mely szerint Morea és Dalmáczia tengerpartja a velenczeiek kezén marad, jórészt az ő közreműködésének volt köszönhető. A békekötés után Konstantinápolyban telepedett le, hol orvosi gyakorlatát tovább folytatta. Kaufmann munkájának függelékében közli a Coneglianora vonatkozó eddig kiadatlan okmányokat szószerint, melyek legnagyobb része a velenczei állami levéltárból van. Az érdekes, szépen megírt munkát ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— »A nyomtatásban megjelent leltárak egyetemes könyvészete« czímen *De Mély* Ferdinand és *Bishop* E. szerkesztésében két szép kötet jelent meg legközelebb Párisban a közoktatási tárcza költségén. Az egyes történeti leltárak országok szerint s ezenbelül évrendben vannak fölsorolva. Jól esett látnunk, hogy Magyarország is a megillető helyet foglalja el s a II. kötet 1. füzetében a 127—145. lapokon százötvenöt leltárral van képviselve. Ezek között legrégibb a pannonhalmi apátság kincseinek összeirása a 11—12. századból, legújabb Tököly Imre és Zrinyi Ilona ingóságainak összeírása 1707—1710. évekből. Forrásai között az első helyet *b. Radvánszky Béla, Magyar családi élet és ház-*

tartás cz. művének II., III. kötete foglalja el, a mely a magyarországi leltárak legteljesebb és egyetlen rendszeres gyűjteménye, ezen kívül a *Századok*, *Történelmi tár*, *Archaeologiai közlemények* stb. anyaga is föl van sorolva. Magyar nyelvén hasonló munka még eddig nincs s így itt is a külföld dolgozott helyettünk és számunkra egy olyan művet, a melyet magyar történész sem nélkülözhet.

— Földváry László a protestáns egyháztörténet e szorgalmas művelője »Szegedi Kis István élete s a Tisza-Duna mellékeinek reformációja« czímen külön kötetben is kiadta eredetileg a Protestáns Szemlében közölt értekezését. Révész Imre Sylvesterről és Dévayról írt nagybecsű tanulmányainak megjelenése óta ez az első mű, mely egyháztörténelmi szempontból kimerítőleg foglalkozik a magyar reformáczió egy nagy alakjának életrajzával s ezzel kapcsolatban magának a reformácziónak is történetével. Érdeme, hogy az idevonatkozó nyomtatásban megjelent adatok gondos megrostálásán és összeállításán kívül levéltári kutatásokra is kiterjeszkedett s több egyháztörténeti (mint pl. a toronyi zsinatra vonatkozó) vitás kérdésre először ad elfogadható feleletet. A tizennégy ívre terjedő mű mely Skaricza Máté rajza után a Szegedi K. I. arczképét is közli, a Hornyánszky V. czég kiadásában jelent meg s ára 2 frt.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-vállalatának múlt évi folyama már szétküldetett. E folyamban egy fordított s két eredeti munka van. Az eredetiek: A hadügy fejlődésének története *Bárczay* Oszkártól két kötetben, 68 ábrával. Rég érzett hiányt pótol ez irodalmunkban, mely a hadtudomány elemeit ismerteti meg a nagy közönséggel, s e czélra a szerző a legjobb formát választá: a történelmi fejlődésnek előadását. Az első kötet az ó-kornak van szentelve, a második a közép- és újkornak. A munka hat fejezete közül az utolsó, a legterjedelmesebb, a magyarok hadügyének van szentelve. Visszatérünk még ezen, egy kiváló szakember által készített munkára, melylyel a szerző valóban nagy szolgálatot tett a magyar történetírásnak. *Váczy János:* Berzsényi Dániel életrajza, egyike a legkitünőbb magyar irodalomtörténeti életrajzoknak, melylyel szerző a Lévay-díjat nyerte meg. — A fordított munka Burchardtól a Renaissencekori müveltség Olaszországban, egyike az európai irodalom legkitünőbb enemü munkáinak (az I kötet), melyet *Bánóczi* József kitünő fordítása ültetett át irodalmunkba.

Az Akadémia már kibocsátotta az új három éves cyklusra

az előfizetési felhivást, melyet olvasóink figyelmébe ajánlva egész terjedelmébe közzéteszünk.

A Magyar Tudományos Akadémia, az 1896-ik évvel, Könyvkiadó-Vállalatának egy új cyklusát indítja meg.

Oly eredeti és fordított műveket ad benne, melyeknek megválasztásában irodalmunk egyes hézagának betöltése és a művelt közönség szükségleteinek kielégítése a főszempontok.

E vállalat a *történet*, *irodalom* és *társadalmi tudományok* egész körét fölkarolja, nem terjeszkedvén ki természettudományi munkák kiadására, minthogy e téren a Természettudományi Társulat az Akadémiától támogatva, élénk és sikeres tevékenységet fejt ki.

Minden fordított munkát egy e végből fölkért szakember előzetesen átvizsgál és a fordítás helyességeért, hűségeért a felelősségben osztozik a fordítóval.

Az 1896-tól 1898-ig terjedő cyklusban a következő munkák kiadása kerül sorra:

Alexander Bernát: Kant világnézlete. Egy kötet.

Beöthy Zsolt: Az irodalom és története. Egy kötet.

Croizet: A görög éposz története. Egy kötet. (Fordítja Kempf József; fölülvizsgálja Némethy Géza).

Faguet: A XVIII. század. Egy kötet. (Fordítja Haraszti Gyula; fölülvizsgálja Pauler Gyula).

Gregorovius: Hadrián császár. Egy kötet.

Laveley: A tulajdon és kezdetleges alakulásai. Egy vagy két kötet. (Fordítja Bartha Béla; fölülvizsgálja, előszóval és jegyzetekkel kiséri Pulszky Ágost.)

Radó Antal: Az olasz irodalom története. Két kötet.

Ribot: A psychologiai öröklékenység. Egy kötet. (Fordítja Rácz Lajos.)

Ruskin: Velencze kövei. Három kötet. Számos rajzzal és műmelléklettel. (Fordítja: Geőcze Sarolta; felülvizsgálja Beöthy Zsolt és Fittler Kamill.)

Southey: Nelson élete. Egy kötet.

Évenként *négy* kötet fog megjelenni, összesen 100—120 nyolczadrétű íven. Egy-egy évfolyam ára 5 frt. Ha angolvászon kötésű példányok kivántatnak, minden kötetért még 40 kr számittatik a kötés ára fejében.

Az aláírás három évre (1896—1898.) kötelező. Egy-egy évfolyam ára vagy előre küldendő be a m. tud. Akadémia főtitkári hivatalának, mely esetben az évi könyv-illetmény bérmentesen küldetik meg; vagy pedig az első szállítmánykor utánvétellel fizethető be, az utóbbi esetben a szállítás költségeit a czímzett tartozván viselni.

A Könyvkiadó-Vállalat pártoló tagjai az Akadémiai Értesítő czímű folyóiratot, minden további ráfizetés nélkül, az évdíj fejében kapják s az Akadémia minden egyéb kiadványát (ha egyenesen a m. tud. Akadémia főtitkári hivatalához fordúlnak) 25% árengedménnyel rendelhetik meg.

Az Akadémia nemcsak a reáháruló kötelesség érzetével teljesíti tudományterjesztő feladatát, hanem azzal az örvendetes és bíztató meggyőződéssel is, hogy a nemzeti művelődésünkre oly fontos vállalat a magyar közönség méltó fogékonyságára számíthat.

A pártoló-tagsági nyilatkozatok, a példányszám megállapítása végett, mielőbb beküldendők; az eddigi pártoló tagok, ha csak kilépésüket 1896. január 1-ig be nem jelentik, továbbra is pártoló tagoknak tekintetnek.

Budapest, 1895. november 30-ikán.

A M. tud. Akadémia
főtitkári hivatala.

— A MILLENIUMRA KÉSZÜLŐ MONOGRAPHIÁK közül Bács-Bodrogh vármegyéé már annyira előrehaladt, hogy az I-ső kötet, mely 40 nagy ívre terjed s a történeti részt foglalja magában, teljesen ki van nyomva. Könyvpiaczra azonban e mű a most készülő II-ik kötettel együtt ez évi május hóban fog bocsáttatni, a midőn a megye alispánja azt minden közintézetnek és tudományos társulatnak, valamint a törvényhatóságoknak is meg fogja küldetni. A vármegye e műre összesen 12,000 frtot áldoz.

— A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT mult évi decz. 28-án tartotta évi rendes közgyűlését Zomborban Schmausz Endre szabadkai főispán elnöklete alatt. A közgyűlés első tárgyát a titkári jelentés képezte, melyben a társulat évi működéséről és a gyűjtemények gyarapodásáról volt szó, egyuttal meleg szavakkal történt ebben megemlékezés a nem rég elhunyt társulati első titkárnak, Grosschmid Gábornak, érdemeiről. A pénztári jelentés következett ezután, majd az évi számadások és az 1896. év költségelőirányzata, melyek letárgyalása után titkár bejelenté, hogy dr. Boromisza Tibor kalocsai kanonok a társulat alapító tagjai sorába lépett. Ennek tudomásul vétele után az üresedésben levő első titkári állás betöltése következett s ezen állásra az eddigi másod-titkár egyhangulag megválasztatott. Majd a felolvasásokra került a sor. Felolvastattak Érdújhelyi Menyhértnek: »A titeli káptalan története,« Czirfusz Ferencz kir. tanácsosnak: »Adatok Jankovácz történetéhez« és Frankl István főgymn. igazgatónak, a F. J. rend lovagjának: »Megyei tanügyünk története« czimű dolgozatai, melyek meghallgatása után Schmausz főispán-elnök szép beszéddel zárta be a közgyűlést.

— BEBEK LÁSZLÓ SIRJA. A műemlékek országos bizottsága a napokban a történelmi társulat átirata alapján arról értesitette az ezredéves kiállitás történelmi főcsoportját, hogy a pelsőczi templom minapi restaurálása alkalmával napfényre került Bebek László gyönyörü művű sirköve, a melynek a hollétéről eddig mit se tudtak. A történelmi főcsoport a levél alapján rögtön megtette a szükséges intézkedéseket, hogy az érdekes műemlék a történelmi kiállitásra kerüljön.

— THEÖKÖLY IMRÉNEK ÉS ZRINYI ILONÁNAK a marquis of Bath képtárában őrzött olajfestményű arczképei a kiállítás számára mint a lapokban olvassuk már megérkeztek. E képek reproductioja a Magyar Történelmi Életrajzok 1889-iki folyamában már megjelent. Mi azt gróf Apponyi Sándor szivességének köszönhetjük, ki azokról fényképet készíttetett. Az eredetiek Hágából 1692-ben kerültek vásárlás utján a családi levéltárba, mint azt a család birtokában levő számadás igazolja.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE. Képes díszmunka két kötetben. Szerkesztette *Beöthy* Zsolt. Kiadja az Athenaeum irodalmi és nyomdai r. társulat. Első kötet: a legrégibb időktől Bessenyey felléptéig. Budapest 1896. Nagy 8-adr. 516 l. Második kötet: Bessenyey felléptétől a kiegyezésig. Budapest 1896. Nagy 8-adr. 840 l.

— A PÉCSI ÁLLAMI FŐREÁLISKOLA története. 1857—1894. Irta *Requinyi* Géza. Pécsett, 1895. 8-adr. 261. 3. l. Az intézet tulajdona.

— A SZEGEDI MAGY. KIR. ÁLLAMI FŐREÁLISKOLA története. 1851—1894. Irta *Homor* István. Szeged, 1895. Traub B. és társa. 8-adr. 307 l.

— A MISKOLCZI EV. REF. FŐGYMNASIUM TÖRTÉNETE. Irta Dr. Kovács Gábor I. köt. kiadja az ev. ref. főgymnasium, Miskolcz, 1885. 8-r. 267 l. II. köt. Miskolcz, 1895. 8-r. 71 l. egy képpel.

— A KÖRMÖCZBÁNYAI KÖZÉPISKOLA története a XVI-ik századtól a jelenkorig. Irták: *Hlatky* József és *Schröder* Károly. Budapest, 1895. 8-adr. 218 l.

— AZ UNITÁRIUS TÖRTÉNETÍRÁS legújabb remeke. Néhány megjegyzés Kanyaró Ferencz »Unitarius Történetírás és Kálvin-Orthodoxia« című munkájára. Debreczen, 1895. 8-r. 35 l.

— SZEGEDI KIS ISTVÁN élete s a Tisza—Duna mellékeinek reformációja. Irta *Földváry* László. Budapest. Hornyánszky, 1894. 8-r. 223 l. Ára 2 frt.

— ELBESZÉLÉSEK A RÓMAI VILÁGBÓL az ifjuság számára Charlotte M. Yonge után Hampelné Pulszky Polixéna. Budapest Lampel Róbert. Nagy 8-adr. számos a szövegbe nyomott képpel.

— REGESTÁK a Vatikáni levéltárból. Közli *Áldásy* Antal. Budapest 1895. Az Athenaeum könyvnyomdája.

— DIE KÄMPFE UNGARNS mit den Osmanen bis zur Schlacht bei Mohács, 1526. Von L. *Kupelwieser*. Mit 12 Karten und Plänen. Wien und Leipzig. Wilhelm Braumüller, 1895. 8-adr. VII. 255l.

— MÁRIE THÉRÈSE. 1717—1780, par le comte de *Villermont*. Tome I. II. Paris, Desclée, de Brouver et Cie. 1895. 8-r. 432 l. 446 l.

— PAPST JOHANN XXIII. und die Wahl Sigismunds zum römischen König, 1410. Ein Beitrag zur Vorgeschichte des Konstanzer Conzils von Dr. Josef Schwerdfeger. Wien, Carl Konegen, 1895. 8-r. 59 l.

— STUDIEN über die Correspondenz der Generale Gallas, Aldringen und Piccolomini im Februar 1634. Von Dr. Alfonz *Huber*. Wien, 1895. 8-adr. 24 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1896 évi jan. 2-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, Dedek Cr. Lajos, Óváry Lipót, Szinnyei József, dr. Váczy János, Zsilinszky Mihály vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést az új esztendő és millenium küszöbén nehány alkalomszerű üdvözlő szóval megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesitőkül Zsilinszky Mihály és Szinnyei József vál. tagokat kéri fel.

1. Szilágyi Sándor titkár előterjeszti az új tagajánlásokat. Ajánltatnak a) *alapító tagúl:* Jankovics István káplán Ó-Barson 100 frt alapítványnyal (aj. Szilágyi Sándor); b) *évdijas r. tagokúl 1896-tól:* Benczúr Gyula Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), Fromm Frigyes fürészgyártulajdonos Aradon (aj. Kristyóry János), Lakoss Béla bölcsészethallgató Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), Mayer Gyula városi levéltárnok Verseczen (aj. Szilágyi Sándor), Móricz Károly jogtanár Kecskeméten (aj. Szilágyi Sándor), Tedeschi Viktor takarékpénztári igazgató Aradon (aj. Kristyóry János), Tompa József Budapesten (aj. Mika Sándor), lipótvárosi casino Budapesten (aj. Karasszon József).

Megválasztatnak.

2. Dedek Cr. Lajos bemutatja *Angyal Dávid* társ. tag »*Báthory Gábor uralkodása*« czímű dolgozatát, mely a *Századok*-ban fog megjelenni.

3. *Toldy László* társ. tag Budapest (Pest, Buda, Ó-Buda városok) régibb és újabb czímereit s a főváros számára készült legújabb czímtervezetet ismerteti.

Köszönettel fogadtatik.

4. Titkár előterjeszti a pénztárnok december-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt ... ... 9721 frt 95 kr,
» kiadás ... ... 7191 » 51 »
s így 1895. dec. 31-én a maradvány ... ... 2530 frt 44 kr,
melyből azonban Nagybánya város nevére 100 frt, Erdélyi Pál nevére 100 frt, összesen 200 frt befizetett alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 200 frtra nézve pedig határoztatik, hogy ezen összegnek megfelelő névértékben 4.5%-os m. jelz. hitelbanki záloglevél vásároltassék a társulat alaptőkéjéhez.

5. Következvén a f. évi r. közgyűlés napjának és tárgyainak kitüzése, a titkár javaslatára a választmány elhatározza, hogy a közgyülés február-hó 13-ra d. u. 5 órára hivassék össze: *tárgyai:* 1. elnöki megnyitó beszéd; 2. a titkár évi jelentése; 3. az 1895 évi zárszámadás és az 1896 évi költségvetés bemutatása; 4. az ig. választmányból szabály szerint kilépő 19 tag helyének betöltése; 5. Békefi Remigtől »*Árpádkori közoktatásügyünk és a veszpréni egyetem létkérdése*« czimű felolvasás. Az ig. választmányból ezúttal az 1893—1895-re megválasztott tagok lépnek ki, névszerint: dr. Ballagi Aladár, dr. Borovszky Samu, Bunyitay Vincze, dr. Csánki Dezső, Dedek Cr. Lajos, dr. Fejérpataky László, dr. Fraknói Vilmos, Géresi Kálmán, dr. Hajnik Imre, Jakab Elek, Lehoczky Tivadar, dr. Márki Sándor, Nagy Iván, dr. Pauler Gyula, b. Radvánszky Béla, dr. Schönherr Gyula, Tagányi Károly, Zimmermann Ferencz, Zsilinszky Mihály.

6. Titkár bemutatja a gróf Zichy-család Okmánytára sajtó alól kikerült legújabb kötetét.

Örvendetes tudomásúl vétetvén, a választmány gróf Zichy Ferencz senior ő nagyméltóságának azon áldozatáért, melylyel a kiadás költségeit fedezte, valamint Kammerer Ernő szerkesztő bizottsági elnök úrnak a gondos szerkesztésért hálás köszönetét és elismerését nyilvánítja.

7. Előterjeszti Budapest főváros árvaszékének 1895 évi dec. 4-én tartott üléséből 31482 sz. alatt kelt végzését, melynek egyik pontja szerint a Budapesten 1892 évi nov. 2-án elhunyt Irányi Dániel hagyatékában talált »*nem bontható ki 1914 előtt*« felirattal ellátott és lepecsételt csomagot, mint valószínűleg történeti adatokat tartalmazót, az árvaszék a Magyar Történelmi Társulatnál rendeli elhelyeztetni; egyszersmind a végzéssel együtt hozzá küldött lepecsételt csomagot is bemutatván, annak elhelyezésére nézve a választmány határozatát és intézkedését kéri.

A választmány elhatározza, hogy a csomagot, melynek zsineggel átkötött és négy helyen *I. D.* betűs pecsétnyomóval lepecsételt borítékán ezen felirat olvasható: *Kaptam április 24-én 1888. Ezen csomó nem bontható ki 1914 előtt. Irányi Dániel s. k.*, megőrzés végett elfogadja, s az egészet még egyszer erős papirosba csomagolva, az elnök és a társulat pecsétjével lepecsételteti; minthogy azonban a társulat ilynemű letétek elhelyezésére alkalmas szekrénynyel és helyiséggel nem rendelkezik, a M. Nemzeti Múzeum igazgatóságát kéri fel, hogy a lepecsételt csomagot letétül átvenni s a jelzett 1914-iki határidőig sértetlenül megőrizni szíveskedjék, a mikor is az a M. N. Múzeum igazgatósága, a M. Történelmi Társulat és Budapest székes főváros árvaszéke megbizottjainak jelenlétekben fog felbontatni. A választmány ezen határozata nyilvántartandó s a tett intézkedésről a fővárosi árvaszék hivatalos levélben értesítendő.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Jegyzette
Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Zsilinszky Mihály* s. k., *Szinnyei József* s. k.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Bordeaux Árpád, eddig: *Kolozsvár*, Egyetem.
Domján Elek theologus, eddig: *Vásárosfalu.*
Harmos János (Hihalmi), eddig: *Budapest*, IV. Magyar-u. 34.
Kádár Ermanno, eddig: *Budapest*, Király-u. 101.
Lonovics Sándor földbirtokos, eddig: *Makó* vagy *Nagylak*
Péchy Lajos, eddig: *Budapest*, Rottenbiller-u. 4.
Rudnyánszky Gyula, eddig: *Budapest*, Új-u. 14.
Sztancsek Zoltán, eddig: *Budapest*, Lónyay-u. 13.
Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra.*

A titkár.

AZ ÓNODI ORSZÁGGYŰLÉS TÖRTÉNETÉHEZ.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

II.

A túróczi pártütő kísérlet.

Hogy a túróczi scissiót a két hadakozó fél között mint békebiztos szabadon járó-kelő, s Rákóczi nagylelkűségéből túróczi curiájában, hűségeskü letétele nélkül szabadon tartózkodó vén, ravasz *Okolicsányi Pál* indította titokban, bécsi sugalmazásra, — az előttünk az idevonatkozó viszonyok és adatok egybevetéséből *kétségtelen*. Föntebb láttuk Stepney idézett leveléből, hogy a cs. udvarnál a beavatottak az 1706-ik év végén már tudtak erről, készülőben létéről. A minthogy 1707. január 27-kén már meg is kezdetett ez, Okolicsányi Pálnak fia, Kristóf alispán és meghitt barátja, Rakovszky Menyhért táblabíró által, — kiket tehát méltán ért utól Ónodon az irtóztató nemezis. Miként keletkezett és folyt le ezen egész ügy? Áldássy Antal monographiájában részletesen leírja. Ugyanő a 726—729 ll. ismerteti az általunk vele közlött túróczmegyei ama nevezetes okiratot is, melyet történetíróink eddigelé — csodálatosan — észre nem vettek, holott nyilvános levéltárban van: akárki hozzá juthatott volna régóta.

Mi a közelebb múlt 1894-ik év aug. havában levéltári búvárlatok végett Túróczban járván, átnéztük a vármegyei archivumnak Rákóczi-kori iratait s jegyzőkönyveit is. És ez utóbbiakban, az 1707—1708-ik évi kötetben, a 120—125-ik lapokon elolvasva az 1707. nov. 26-kán tartott megyegyűlés jegyzőkönyvét: annak az ónodi országgyűlés történetére nézve kiváló fontosságát fölismervén, azonnal lemásoltuk.

Meggyőződhetünk ezen okiratból, hogy az egész túróczi pártütés az említett két embernek (s a háttérben lappangó főintéző Okolicsányi Pálnak) műve volt, a kik ravaszúl úgy terjesztették a csak igen gyéren látogatott 1707. január 27-iki gyűlés elé készen a hirhedt köriratot, mintha azt *Trencsény*

vármegye határozta volna már el, s ők — a kis Túrócz — csak mintegy átvennék. Az itteni nemesség tehát *ártatlan vala a dologban; rászedték, megcsalták őket;* s a jelenvoltak nem is értették jóformán: miről van szó? Legföljebb a könnyelműség vagy a korlátoltság vádja érheti őket: honárulási, pártütési gonosz szándék legkevésbbé sem, — a mint ezt már, az ügyirat tartalmának ismertetése után Áldássy is megjegyzé. Mi tehát bővebben foglalkozni e kérdéssel nem kívánunk; hanem mivel a nevezetes okiratnak közlését magunknak tartottuk fenn: íme e helyütt közüljük azt, úgy a mint Turócz vármegye üléstermének, az ónodi véres tragoedia emlékezetére ma is *vörös posztóval* borított asztalán, 1894. aug. 23-kán lemásoltuk. Történetíróink jó használt vecendik.

Generalis Dominorum Statuum et Ordinum Inclyti Cottus Thurócziensis Congregatio, in Oppido Szent-Márthony celebrata, die 26. 9-bris Anni 1707.

Et quia praesens Congregatio vel maxime pro relatione Ablegationis Perillustrium ac Generosorum Dominorum Gabrielis Benyiczky et Petri Révay ad Excellentissimum Dominum Dominum Supremum Generalem et Locumtenentem Bercsényi expeditorum instituenda, publicata esset, igitur iidem Domini Ablegati praesto existentes, ejusdem Ablegationis suae seriem ore tenus pluribus referendo, *reportarunt idem Suam Excellentiam svadere Inclÿtis Statibus et Ordinibus hujus Comitatus,* quod suas Instantias ex parte exauthorisationis et degradationis suae in pristinum statum reductionis, in locis debitis promovere studeat, nec omittat, *seque — in quantum Suam Excellentiam idem negotium concernere videbitur, — paratum Inclÿtis Statibus servire et instantias promovere obtulit.* Quibus medio Domini Notarii gratiae condignae sunt repositae.

Quo tandem negotio suo modo peracto, nupera Ablegatio ad Conventum Cassoviensem [1]) ordinata nunc quoque confirmatur et Perillustri ac Generoso Domino Josepho Huszár adstipulantur praetitulati Domini Gabriel Beniczky et Georgius Eördögh nuper etiam electus, cum instructione infrascripta:

---

[1]) E convent december 5-kére vala összehíva, s az arra kiküldött követek: Huszár József, Zorkovszky Pál és Eördögh György, a vmegyének T.-Sz.-Mártonban nov. 22. tartott közgyűlésén választattak meg. *(Megyei jkv.* 111—119. l.).

Minthogy elmúlt Ónodi Országgyűlésnek alkalmatosságával bizonyos scriptum — a ki Felséges Vezérlő-Fejedelem Kegyelmes Urunkhoz ő Felségéhez némely álnok tagjaink által concinnáltatott vala, — és correspondentiális levél miatt minden jurisdictiójától, politiájától ezen Rendek exauthorisáltattanak, zászlója elszakasztatott és kópiája öszvetörettetett, authenticum pecsétek penig usque indagationem majorem megotii ad sequestrum vítetett, és az aránt articulariter degradáltatott ugyan, — *de Felséges Kegyelmes Urunk gratiájából és kegyelmes Protectionálissa mellett mindeddig is megmaradtunk és conservváltatunk*; szükség azért, hogy annak a scriptumnak *bécsusztatását* voltaképpen detegáljuk és magunk követjei által in locis debitis pro remedio innocentiae nostrae exprimáltassuk; mely ekképpen következik:

Szegény Okolicsányi Kristóff, akkorbéli vice-ispánya Nemes Vármegyének, publicáltatván Nemes Statusoknak pro die 27. Januarii anni currentis generális-gyűlést, azalatt kiment vala Tek. Ns. Trencsín vármegyében Bellusra, és onnét azon gyűlésre visszatérvén, annak alkalmatosságával, megnevezett scriptumot a több productumi közűl kivévén, — nyilván constál azoknak, a kik kevessen jelen voltak, kivált notáriusunknak,[1]) a kitűl leginkább megtudtuk, s publice fateálja, — ekképen szólott volna: »Tek. Ns. *Trencsín vármegye minémő memoriálist* Méltóságos Vezérlő-Fejedelem Kegyelmes Urunkhoz ő Nagyságához (akkorban úgy tituláltatván ő Felsége) *concinnálta*, némely böcsűletes emberek in paribus velem communicálták; azért én is Ngtokkal, Kglmetekkel közlöm.« Mely scriptum igen kevés frequentiában a midőn notariusunk által olvastatott volna: Rakovszky Menyhárt oly figyelmetessen hallgatózott és vigyázott reá, mintha ő éppen semmit sem tudott és soha nem hallott volna felőle; *post perlectionem penig mindjárt dícsérte és jovallotta:* Csak küldettessék Felséges Urunkhoz; azt asserálván: »Jól tudom — úgymond — ha csak praecise vármegyénk fogja küldeni, hogy egy vármegyének instantiáját — kivált ennek a mi legkissebbikünknek — elvetűdik *(így)*; hanem tanácsolja, hogy a Ns. Vármegye *más Tek. Ns. szomszéd Vármegyékkel correspondeálván, unitis viribus promoveálja!*«

[1]) Ularik András.

A mint is azonnal fogván papirost és egynéhány ratiókat és punctumokat pro fundandis correspondentionalibus literis feltévén, notáriusunk kezében adta, és miformán köllessék azokat felvenni s stylizálni, bűségesen őtet informálta. Mely expeditiókat notáriusunk in privato appromptálván, következendő gyűlésünkben, a ki 31. Januarii celebráltatott, béhozta, és minekelőtte a Statusok öszvegyűltek volna, Fő- és Vice-Ispányink, Rakovszky Menyhárt és Páter Administrator Urak előtt megolvasta; mellyek némely periodusokban nem tetszvén, *ugyan Rakovszky által egy exemplár corrigáltatván, újjobban notáriusunkkal leirattattanak és oly formán exmittáltattanak T. N. szomszéd Vármegyékre;* de a memoriális ki conceptussa lett volna? senkinek közűlünk nem constál. Üdő jártában penig, midőn már híre ment, hogy a Felséges Kegyelmes Urunk és más Méltóságok igen megindúltak rajta és nagy haraggal Vármegyénk ellen vannak: némelyek közűlünk jovallották következendő gyűlésünkben, hogy a haragnak megcsendesítésében mód kerestessék; azt mondotta mindenkor Rakovszky, — törvényeket előhányván, — hogy senkinek azért nem köll félni, asserálván, hogy ország törvényin fundáltatott volna. Arra nézve is, midőn országgyűlésére Ónodhoz köllett indúlnunk — úgy reménljük, féltvén már magát, — instructiót formált és notáriusunknak kezében adta: mintha notárius concipiálta volna. Mellyet említett notáriusunk die 12. Maji gyűlésünkben előhozván, — midőn már Ónodhoz in procinctu itineris voltunk, — kezdte vala olvasni: de nagyobb részről annak mind contradicáltunk; hanem vége felé a gyűlésnek, midőn már a Státusok potiori in parte eloszlottak volna, vice-ispányunk megolvastatván, notáriusunkkal ugyan csak expediáltatott, és nála lévén a pecsét, maga nyomta-é, vagy nyomtattatta reá? nékünk nem constál. A mellyet egész Felséges, Méltóságos, Tekintetes és Nemes Confoederatió előtt, azon scriptumot és correspondentionálist, publice mérészlett oltalmazni, sőt ott levő Vármegyénk Státussit arra inducálni akarta: egy szóval mindnyájan felkiáltsuk, hogy egész vármegyénk dolga és munkája!

Így lévén azért a dolog: követ Uraiméknak incumbálni fog, hogy Felséges Urunkat, a Senátorságot, Méltóságos Generális Urakat és T. N. Vármegyék követjeit informálják, hogy oly for-

mán mind Rakovszky, mind Vice-Ispány reávette Vármegyénket és abba a labyrintusba hozta, — mi penig in communi ártatlanok vagyunk. Azért említett Mlgos Columnákat kérjék, hogy mind Felséges Kegyelmes Urunknál, mind az egész Confoederatiónál szószólóink és promotorink méltóztassanak lenni. Másodszor. Említett Columnákat követ Urak megjárván s kérvén, ha szükség úgy hozza és azon Mlgos és Tek. Columnák jovallani fogják: Felséges Kgls Urunkhoz és egész Conventushoz egy alázatos Memoriálist fundálván, mindezeket declarálják ő Kglmek. Post declarationem penig vegyék fel szépen ő Kglmek: mely álnokúl bántanak ezek mindnyájunkkal és az egész Ország előtt akképen magok álnokságát oltalmazták és ártatlan Vármegyénket ilyen veszedelemben hozták, elannyira, hogy ha Felséges Urunk gratiája és protectionálissa, úgy az több Mlgos Columnák patrociniumja hozzánk nem járult volna: mindnyájunknak, nemcsak az kik Ónodnál voltak, de a kik idehaza is maradtak vala, gyermekeinkkel együtt el köllett volna vesznünk. Hogyha penig propter non institutam contra hanc factionem contradictionem az egész Státusok tovább is culpáltatnának: alázatossan követ Uraimék repraesentálják, hogy azon gyűlésben sokan közűlünk jelen nem voltanak és felőle semmitsem tudtanak; sokan, ha jelen is voltanak, nem értették a dolgot; a kik penig értették volna is, semmi rosszat nem gondoltak, nem is szándékoztak semmi factióra, azért nem contradicáltanak. A mennyire mindazonáltal, ezeket elmúlatván, vítettek volna a Státusok: alázatossan kegyelmet kérnek; utolsó csep vérek kiontásáig, valamíg Isten ő szent Felsége éltet, igaz hívséget és állandóságot mindenekben ajánlják. Harmadszor. Ha Isten és más Méltóságok segítsége s kegyelme által felszabadúlásunkat követ Uraimék ő Kgmek obtineálnak: alázatossan instáljanak, hogy a Vármegyénk in suis avitis libertatibus, praerogativis et omnibus negotiis articulariter restituáltassék, meghólt Fő-Ispány helyett más constituáltassék, cum restitutione sigilli authentici et documentorum ad sequestrum acceptorum, necnon reformatione loco distracti vexilli; nemkülömben arestáltak, — ha valami ellenek meg nem bizonyosodik és valami factióban nem tapasztaltatnak, — szabadon bocsáttassanak.«

Az utasítás többi része egyéb ügyekre vonatkozik, neveze-

tesen a 4-ik pont a vármegye dicáinak leszállítására, -- az 5-ik a fejérpénz szűk voltára és az ónodi quantumra, — végre a 6-ik általános, netalán előfordulható egyéb dolgokban követendő eljárásukra a követeknek.

E vármegyei jegyzőkönyv adatait megerősítik, sőt a pártolásra felbújtó turóczi körlevél keletkezésének s annak fogalmazásában *Rakovszky Menyhért főfő-ténykedésének* történetét még bővebben megvilágítják továbbá némely más iratok, melyekre a vörösvári Rákóczi-levéltár ónodi csomagában szintén csak mostanában bukkantunk. Ezek a Rakovszky és Okolicsányi Kristóf mellett — mint látandjuk — csak ártatlan *író-gép* gyanánt szerepelt megyei jegyzőhöz: a jóhiszemű, jámbor *Ularik* (Uhlárik) *Andráshoz*, akkoriban és kevéssel utóbb intézett levelei, utasításai, fogalmazatai a legelől megnevezett tekintélyes táblabírónak, valamint bűntársának, az alispánnak.

A túróczi nemeseket, — a jan. 27 és 31-iki gyűlésen jelen volt csekélyszámúak korlátoltságát, nem akarjuk mondani: együgyű bambaságát, -- leszámítva, csakis azon szemrehányás érheti, hogy a megye amaz állítólagos végzése ellen, még akkor is, mikor ennek a Confoederatióba ütköző volta kiderült, *tiltakozni elmúlasztották*, — bizonyára csak meggondolatlan hanyagságból, nehány gyanús ravasznak kivételével. Egyetlenegy főúr akadt a vármegyében, a ki, mikor az ügy tudomására jutott: a megye közönségéhez intézett levelében *ünnepélyesen ellentmondott* a sérelmes határozatnak; egy lángoló hazafiságú ifjú, tüzes kurucz ezredes, gr. Pekry tábornagy veje: *báró Révay Imre*, — az elaggott túróczi főispánnak, br. Révay Ferenczcnek nem *fia*, — mint Áldássy a 720. l. hibásan irja, — hanem távolabbi unokaöcscse. Ez be is jelenté Ónodon a fejedelemnek, hogy ő *protestált;* azért a véres jelenet után épen őt küldötték ki a rendek lovas-karabélyos katonasággal Túróczba, a főispánnak, Okolicsányi Pálnak, Kostyál Györgynek, Czemanka Ádámnak, Lehoczky Györgynek és a többi ludas nemeseknek összefogdozására, levelezéseik lefoglalására, inquirálásra, stb.

Az ezredes kemény szigorral végre is hajtá, a mit reábiztak.[1]) A többek közt *Ularik András* megyei jegyzőt is vallatóra fogván, ez készséggel elmondott mindent, a mit ezen ügyről tudott, — sőt bizonyítékokúl Rakovszky Menyhértnek és Okolicsányi Kristófnak őhozzá írott s általa híven megőrzött leveleit is átadá Révay Imrének, — a ki a becsületes tisztviselő

[1]) L. ezekről, Prékopáról 1707. jún. 23-kán gr. Bercsényihez irott katonás levelét, az *orsz. ltárban.*

ártatlanságáról meggyőződvén, szabadon s hivatalában hagyta őt. Hanem a leveleket, mint a további vizsgálathoz szolgáló becses okmányokat, általadta a fejedelemnek. Így kerültek azok Vörösvárra, ennek archivumába. Itt közzé teszszük.

1. »Ajánlom sok szolgálatomat Kglmednek Kedves Notárius Uram!

Visszajövet (Túrócz-Szent-Mártonból, a vármegyei gyűlésről) útamban gondolkodván és conferálván Administrator (a turóczi prépostság papi administrátora) Urammal correspondentiális-levelek (a hat vármegyének szólók) mivoltát: mivel úgy hallom, *Kegyelmes Urunkhoz nem megyen addig in communicato conceptu feltett* és Nemes Vármegye által acquiescált *instantiánk, miglen szomszédságban lévő Ns. Vármegyéktül nem érkezik válaszunk:* [1]) circa resolutionem Suae Serenitatis ad propositiones Regni datam oblique lévén föltéve, hogy replicát adjanak az Uraink *ő Felségének* (I. Józsefnek), *fejedelemnek való conceptus penig nem communicáltatik a Ns. Vármegyékkel,* — ne terheltessék *világossabban feltenni,* hogy az ő Felsége *(a császár)* resolutiói (az 1706. júliusiak) *nem szintén idegenek a megbékéléstül,* diaetára nagyobb részint ő Felsége elhalasztván a publicumokat. Mentül rövidebben lehet, feltévén azon ratiókat, mellyek exstálnak in conceptu, hogy megértsék: *ő Felsége legaliter resolválta a dolgokat.*[2]) Gvarantia iránt is fölteheti az állapotot, a mint in conceptu exstál,[3]) de mennél rövidebben: *mert azt a declaratiót nem sok ember tudja, a kit énvelem egy nagy ember közlött. Et haec sub rosa.*[4])

Pro 5. praesentis elvárom Kglmedet, sógor Czemanka Ura-

---

[1]) Ez is a Confoederatió szabályaiba ütközött, s alkalmasint a főbűnszerző Okolicsányi Pál tanácsára történt.

[2]) Ez, íme, határozott állásfoglalás *a császári párt mellett* s a Confoederatio ellen, a melynek hűséget esküdött és a melynek országtanácsa I. József ama resolutióit a békefeltételekre, a törvényeknek meg *nem* felelőkül jelentette ki.

[3]) Ezek, mint a nov. 26-iki megyei jegyzőkönyvből már tudjuk, Rakovszky *saját fogalmazatai és correctiói valának.*

[4]) Íme, bizalmas (»sub rosa«) bevallása annak, hogy ők a császári titkos »declaratiókat« ismerő — tehát bécsi udvari — *»nagy emberekkel« érintkeztek.* Talán az új udv. cancellárral *gr. Illyésházy Miklóssal,* a trencsényi földesúrral, titokban, *ott,* vagy morva határszéli jószágaiban.

mot is, szintai (?) terminusra. Köteles szolgálatom ajánlása után maradván, — etc.

Rákó, 1. Febr. 1707.

Rakovszky Menyhárt m. k.«

Külczím: »N. V. Ularik András Uramnak Ns. Túrócz Vgye Notáriussának,« etc.

2. Másik, dátumtalan levele ugyanannak: ú. l. *május hó elejéről.*

»Kedves Notárius Uram, etc. Vice-Ispán Uram (Okolicsányi Kristóf) megtanálván engem azon, hogy Assa-Kürtre (temetésre) meg köllett indulnia: *az országgyülésére kivántató instructiót vegyem conceptusban projectualiter; én valamiformán rapiáltattam, melly is készen vagyon.*[1]) Ollyat is jelentett, mihelyest megtér, hogy azonnal hozzám divertál, *közölvén maga elméjét* (véleményét) *vélem: minémő dolgokat föl köllennék tenni?*

Én holnapi restauratóriára reá nem megyek, mert előre meg akarok indúlni Ns. Nógrád vármegyébe; ha pedig nem restelkednék (Kglmed) vagy még ma hozzám fordúlni, avagy (holnap) korán reggel, igen kedvessen venném, — *azon* (utasítási) *projectumot Kglmed kezéhez consignálnám.* Nem ártana pedig magával elhozni (a megyei levéltárból) azon instrumentumokat, mellyekben parancsoltatott, hogy in particulari, vel in individuo *a Ns. Vármegyék adjanak opiniót quantum ad facilitationem tractatus pacis;*[2]) nemkülömben *azon* (érsek-újvári, 1706. július 30-iki) *pátenst is: mire nézve rumpáltatott az armistitium? és békesség nem succedálhatott;* tulajdon arra nézve: mikor publicáltatott légyen (a vármegye gyülésén), és annakutánna mely hamar (október közepén túl,) compelláltak légyen bennünket ad insurrectionem.[3])

Vice-Ispán Urammal szemben nem lehetvén (említett elutazása miatt): Kglmeddel azért praevie szóllani akarnék, — maradván, etc.

R. M. m. k.«

Mellékelve: »*Puncta ad prioris literas, ipsius manu scripta.* (A hirhedt körlevélben fölsorolandó sérelmei és terhei a vármegyének).

---

[1]) Tehát a két főbűnös maga fogalmazá meg magának a megyei utasítást az országgyűlésre!

[2]) Ez már, valamint a közvetlenül alábbi irat, az ónodi gyülésen előrevárt felelősségre vonáskor való védekezéshez kellett nekiök.

[3]) Forgách Simon tbk. rendelte azon vármegyék nemességét a Vág mellé táborba.

Portarum importabile onus, qua afficiuntur rustici.

Praestare coguntur haydones, arma et vestitum.

Pressuram quarteriorum importabilem sustinent.

Condescensiones et vecturae indesinentes loca obvia exhauriunt.

Ad gratuitorum laborum praestationem compelluntur.

Curruum ad castra necessariorum statutioni obnoxiantur.

Limitata annona et alia naturalia ad montanas (civitates) expetuntur.

Restantia menstrua pro praeteritis expetuntur.

Mensibus aestivis annona et mactilia praestari debent.

Quantum a 1-ma Novembris flor. 2093 den. 80 menstruatim imponitur.

Necessitate vero ita postulante, personaliter insurgere rusticitas cogitur.«

3. *Okolicsányi Kristóf alispán levele, Ularik András megyei jegyzőhöz.* (»Paria literarum Dni Vice-Comitis«.)

»Generoso Dno Andreae Ularik, Inclyti Cottus Thuróczien-sis Jurato Notario, etc.

Ajánlom kötöles szolgálatomat, etc. Mivelhogy Fő-Ispány Uram ő Nga nemcsak az minapi szentmárthonyi congregatiónak alkalmatosságával, hanem másutt is megmondotta vala, hogy az restauratoriát fogja differálni: azért, Istenben elnyúgodt Napja-Asszony temetése mához egy hétre incidálván, még ma Assa-Kürtre, annak böcsületessebb végbenvitelére meg fogok indúlnom; az honnét hogy megjöhessek hovahamarébb: azon vagyok, hogy ad 10. praesentis itthon lehessek, *kiváltképen minthogy az ónodi gyülésre való elkészülés is únszol.*

Minekelőtte penig megindúlnék házomtúl, íme tudtára adom Kglmednek, hogy particuláris gyűlést hirdettessen az jövő keddre Mossóczra, a ki esik 3. praesentis; mely terminusra jóllehet magam nem lehetek is jelen, mindazonáltal substitutus Uramnak informatiót adván, ő Kglme fog praesideálni.« Ezután elmondja, hogy ezen gyűlés összehivására azért van szükség, mivel Beszterczéről a Hadi Commissariatusból sürgős rendelet érkezett, »hogy 120 m. húst szolgáltassunk a mezőben kiszálló hadak számára, melyből is immár 100 mázsát Generális Forgács Uram ő Nga regimentjének deputáltak. Azonban osztán, hogy 6. praesentis a (téli) quártélyozók is ki fognak bontakozni, — a mint a főtisztektűl tudósíttattam;« a kik alá, hogy a hadi commissáriusok rendénkívűl sok

szekerot ki ne hajtassanak, s úgy a 120 m. hús is katonai végrehajtás nélkül beszolgáltattassék, — jó rendelést tegyen Kglmetek azon a gyűlésen. Ezzel Isten éltesse, etc. Datum Tót-Pronae, die 1. Maji 1707.

Kglmednek kötöles szolgája,« — etc.

Sokkal érdekesebb magánál e levélnél annak következő utóirata.

»P. S. A portális-szekérnek velünk való kivitele iránt *az ónodi gyülésre*, szólhat és proponálhatja Kglmed Mossóczon; hogy a mikor eljövendek, tudhassam: mi válasz lészen errül a Ns. Vármegyétül? — .

Jóakaró Notárius Uram! Valamint a minap is, ha jól emlékezem, szólottam vala Kglmednek, *hogy a* (védekezésökre) *szükséges actákat mind készen tartsa, hogy magunkkal elvihessük a megleendő ónodi gyülésre;* de kiváltképen az egész parancsolatokat, *és azt a levelet, kit a Méltóságos Fejedelem pro opinione tractandae pacis küldett a vármegyékre,*[1]) nemkülönben azon Commissariatusság leveleit is, az benne általam föltett Notabenére nézve, azok közé inserálja: *minthogy azon levelünket, kit a Ns. Vármegyékre elküldettünk, valóban hántorgatják;* hogy tudniillik *császár ideiben a leveleket meghántuk,*[2]) most *pedig nem.* Hiszem, maga is meglátja Kglmed, *mellyik lesz szükséges, és mellyik nem?*«

Látjuk ezen utóiratból, valamint Rakovszkynak 2. alatti leveléből is, hogy e bűnszerzők az ország közvéleményének ellenök való fölzúdulásról tudomással birtak már, s azért ugyancsak szepegtek és védekezésre készülének. Még jobban kitűnik a számadásra vonatás miatt érzett félelmük a vén Okolicsányi Pálnak Tót-Prónáról, 1707. május 16-kán, Ónodra induló fiához intézett búcsúzó és bíztató leveléből, melyet az orsz. levéltár Rákóczi-lymbusából lemásolva, Aldássynak felhasználás végett átadtam. Remélem, munkája külön kiadásában felhasználandja, — azért nem is közlöm itt, csak említem.

4. *Mi történt Révay Imre tiltakozó-levelével?* Ezt a nyomozásra kiküldött főúri ezredes, természetesen, tudni kívánván, kérdést intézett Ularik jegyzőhöz: fölolvasták-e a vármegye gyűlésén az ő protestáló iratát? mit határoztak reá? s annak rendi szerint jegyzőkönyvbe vették-e?

---

[1]) Ebbe akartak tehát ürügyül kapaszkodni, a hat szomszédos vármegyét pártolásra ösztönző gonosz köriratuk mentegetésére.

[2]) Meghánytuk-vetettük, megfontoltuk.

Megfelel reá Ulariknak következő levele:

»Mint nagy Patronus Uramnak, ajánlom kötölességgel való szolgálatomat Ngodnak.

Tegnapi napon visszatérvén Ngodtúl azonnal az Ngod úri protestatoria- és contradictoria-leveléért az egész augmentákot nemcsak estig, de majd éjfélig hánván és keresvén, — *réá nem akadhattam.* Hanem azután eszemben jutott: mi formán publicáltatott? Mellyet *nem én, hanem szegény* (néhai) *Vice-Ispány Uram publice olvasta meg,* és azok, kik ottan voltak még (?), *mintegy tréfának vélvén az Ngod úri szép intentióját, — a levelet csak magánál megtartotta,* nem is volt kezemben; és arra nézve, hogy a kezemhez nem jutott, *prothocoláris minutában sem tettem, nem tudván ab ovo: mi légyen benne?* És így quid facto opus sit? én bizony nem tudok, (így.) *Ezeket hitemre irok: úgy voltak!*

Ezek után Ngod úri gratiájában ajánlván magamat, etc.

Tharnó, die 23. Junii 1707.

alázatos szolgája
Ularik András m. k.«

Külczím: »Spbili ac Magn. Dno Dno *Emerico* Lib. Baroni *de Réva,* Inc. Cottus Thurócziensis Perpetuo Comiti, necnon Suae Serenitatis Principalis et Ducalis etc. Colonello, etc. etc.

Priekopa.«

Egy szóval, mint a vármegye hites jegyzője, ugyan hite alatt állítja: a ravasz Okolicsányi Kristóf a hazafias főúrnak — bizonyára lelkes hangon írt — tiltakozó-levelét, az előterjesztői szerepre hivatott jegyzőnek által sem adván, maga olvasá föl a gyűlésen, de olyan hangon és modorban, hogy a jelenvoltak tréfának vélték, és mint ilyenre, semmit sem határozva, — az alispán a felolvasott levelet zsebre vágta *s egyszerűen elsikkasztotta,* hogy a jegyzőkönyvben és irattárában nyoma ne legyen. Ez is jellemző elbánás volt!

A Révay Imre által a fejedelemnek átadott e föntebbi levelek mellett találtatik még az ónodi gyűlésen Túróczmegye részéről jelen volt egyik ottani szerepvivő nemesnek, Okolicsányiék közeli rokonának: *Platthy Sándor*-nak — e »szájas prókátornak« (mint őt Rákóczi nevezi) és a túróczi scissió tudójának, de eltitkolójának, — a fejedelemhez intézett hálálkodó levele. A nagy fölháborodásban ugyanis, mikor az ország sátorában Rakovszkyt és Okolicsányit vagdalták: a tüzes Ilosvayak — vagy Kolinovics szerint br. Zaÿ András — villogó kardjától Platthyt is hasonló veszedelem fenyegette; mely elől a megrémült ember Rákóczi trónja elé menekült, és ott térdre omolva

s a fejedelem lábait átölelve, halálsápadtan esdett életéért. Mire a nagylelkű fejedelem a saját testével védte meg a remegőt; azután pedig, a többi túróczi nemesekkel együtt, hogy a szilaj haragra lobbant rendektől és hadaktól bántódásuk ne legyen: őrizet alá tételé, s végre, nehány nap múlva — a kedélyek lecsillapultával — felszabadítá onnan is.[1]) Az ónodi táboron 1707. jún. 23-kán kelt hosszú levelével, Rákóczinak e nemeslelkűségeért mond áradozó szavakban forró köszönetet Platthy. Jellemzésül szórúl-szóra közlünk belőle egy részt, — az elejét:

Felséges s kegyelmes jó Vezérlő-Fejedelem!

Mentem volt ugyan tegnap eleiben Felségednek, *velem tett nagy kegyelmességét* megköszönni akarván: de nem volt — megvallom — annyiraváló erőm, hogy elégségesképen megköszönhettem volna; *megfogódott volt a szívem, s megnyomott volt a keserűség, ki miatt nem szólhattam.* Megyek azért újonnan ez írásommal fejedelmi személye eleiben, s hű alázatossággal *szegény fejemmel tett kegyelmességét, hogy tudnia illik, jelenvaló veszedelembűl személyemet kiragadta, életemet visszaadta,* és a midőn már rabságomban szerencsétlenségemet nagy becstelenséggel netalántán tetézni kívánták volna: *nagy kegyelmessen az ellen is Felséged megoltalmazott,* — abbéli kegyelmességét agnoscálom s köszönem. Mindezekért *áldja meg az Isten még a nyomát is Felségednek; minden emberi példák felett tegye személyét dicsőségessé; e terhes munkában erősítse karjait, útjaiban Szent Lelke által vezérelje, minden veszélyek ellen oltalmazza,* — maradhasson egész világ előtt dicsőséges nevének dicsőséges emlékezeti, *és fejedelmi magvának is lehessen* (a midőn Istennek tetszeni fog), *nyúgodalmas országlása!*

Hányom, Felséges Uram s vetem ez esetemet elmémben; *culpálom — igaz dolog! — hallgatásomat;* de valaminthogy *ezt megvallom:* úgy igaz lélekkel hozzá teszem, hogy *nem gonoszságtúl viseltetvén hallgattam.* Ellenben magam szerencsétlenségét senkinek nem tulajdonítom.« Mert »négy esztendőtűl fogvást üldöz engem valamely kegyetlen fátum.« Kárvallásokat, méltatlan persecutiókat, nagy keserűségeket szenvedtem, — »most pedig, a midőn valamely veszedelemrűl ingyen sem gondolkodtam volna: *csaknem halálnak kapujáig tasztított.* Érzem, megvallom, ezeknek terhes súlyát. Megsértődött nagyon jó hirem-nevem, édes hazám előtt való hitelem; oda azért mindenem, — pusztán az életem maradott meg, eztet is pedig Istennek s Felségednek szentelem s kegyelmes protectiója alá ajánlom.« Kéri a fejedelmet, hadd mehessen haza,

[1]) E jelenetet Rákóczi maga említi föl Emlékirataiban; s az alábbi eredeti levél ismét egy újabb bizonysága ezen Emlékiratok hitelességének.

túróczi házához. — Eleresztették, el is ment; s másfél év múlva háládatlanúl — *labanczczá lett.* . . .

Ugyanez iratok között van még a br. Révay Imre által Tót-Prónán elfogott és vasra verve Eger várába küldött, majd innen a fejedelem parancsából Munkácsra vitetett főbünszerzőnek: a vén *Okolicsányi Pál*nak is két eredeti levele Rákóczihoz. Ezek elseje 1707. nov. 30-kán kelt, munkácsi rabságából. Okolicsányi hosszasan elbeszéli s mentegeti magát: mint akart ő a békesség tractájának előmozdításával mindakét félnek szolgálni, — de íme, milyen kimondhatatlan keserűségbe és szerencsétlenségbe esett! Rákóczinak fejedelmi, könyörűlő szívéhez folyamodik és esedezik immár nagy-alázatosan: elégelje meg eddigi súlyos rabságát, és bocsáttassa őt haza, túróczi házához. Avagy, ha ezt a kegyet még most talán meg nem nyerhetné: hát hadd lehessen legalább házához közelebb. »Blatnicza, Szklabinya, Árva, Liptó-Újvár is az Fölséged protectiójában vannak:« hadd vinnék át őt e várak valamelyikébe. Majd »megnyomorodott« vármegyéjeért, melyhez »mégis közét tartja,« könyörög; s minthogy az öreg br. Révay Ferencz főispán egri fogságában elhalálozott: ennek tisztét idősb Révay Mihálynak, vagy a még korosabb Révay Zsigmondnak ajánlja »*szoros praescriptióval* kegyelmesen conferálni.« Ha pedig a Révayak ifjabb nemzedékéből kíván a fejedelem valakit e méltósággal fölékesíteni: »az ifjú urak között, úgy jut eszemben, hogy legörögjebb Révay Gáspár Uram.«

Rákóczi ezen utóbbi kérdést úgy oldá meg, hogy a törvényhatósági *teljes* jogkörébe még vissza nem helyezett Túrócznak nem főispánt, hanem egyelőre csak főispáni-helytartót (administratort) adott, — a sok praetendens báró Révay közűl kiválasztván a nemzeti ügy tekintetében legérdemesebbet: az elhúnyt Ferencznek fiát, a katonai téren is hasznos szolgálatokat tett egy gyalogezred élén vitézkedő *Révay Gáspárt.*[1])

---

[1]) Főispáni-helytartóvá kinevező pátense Kassán, 1707. decz. 29-kén, az országtanács-ülésből van keltezve, s érdekesek a következő passusai: »Quibus ex rationibus nuper, sub ipso Grali Conventu ad Ónod celebrato, sua authoritate magistratuali Cottus Turóczіensis merito sit exutus: totius Confoederationis eotum superinde concinnati testantur Articuli. Ne tamen ob privationem officiorum, defectum et damnum publicum Regni patiatur servitium: universa Regni publica, politica atque oeconomica, per Officium Administratoris agenda, tractanda et exequanda fore desideramus.« Mely túróczi fő-administratori tisztre kinevezzük tehát ezennel Tek. és Ngos *Révay Gáspár*, a Haza és szabadság szolgálatában eleitől fogva érdemesült úri hívünket, úgy, hogy »ipse ac totum in gremio Turóczіensium incolarum, convocatis compossessionatis Baronibus ac Nobi-

A raboskodó öreg, beteges, törődött Okolicsányi Pálon pedig, mint fejedelmi házának hajdani bizalmas jogtanácsosán s őneki egykori, német-újhelyi fogolytársán, s talán e régi visszaemlékezésekért — nemes szíve újból megkönyörült; és őt, 1708. april havában, letett hite s több jóakarójának kezes-levele mellett, hogy hű marad és magát többé semmibe nem ártandja: fogságától fölmentvén, csakugyan hazabocsátotta tót-prónai házához. Második, — Munkácson, 1708. april 4-kén írt — hosszú levelében ezt a kegyet köszöni meg Okolicsányi. A ki azonban, áskálódó, megrögzött gonosz jelleméhez következetesen, épen nem volt e kegyre méltó; mert Túróczban alig lakott félévig: midőn a legelső alkalmat felhasználva, — 1708. nov. 13-kán *általpártolt a császáriakhoz,* megszegvén »*kiprésült hitét*« (a mint írja), s a csávában hagyván érette több ezer forint erejéig jót állt kezeseit, közöttük »nagy bizodalmas sógor-urát« és meghitt czimboráját: a magánál nem sokkal különb *Ottlyk Györgyöt.* Ennek még hozzá ráadásul — Szklabina várából 1708. nov. 15-kén — egy, lelke egész romlottságát kitáró, s I. József, mint »a természet, a törvény és rend szerint való király« iránti hódoló hűségét fitogtató, viszontag Rákóczi, de kivált Bercsényi ellen fenekedő, szemtelen, galád levelet írt, — melyet Ottlyk beküldött a fejedelemhez, eredetiben. Egy pár hó múlva aztán Okolicsányi hálátlanságát és esküszegését még avval a gonoszsággal tetézé, hogy a vejét, ifj. Révay Mihályt is, kurucz dragonyosalezredest, maga után csábította labanczságra, — a ki mit sem gyanító depôt-századát a németek közzé vezette. Ilyen vala a túróczi vén pártütőnek, hazaárulónak és hitszegőnek jelleme, becsülete, hűsége!

III.

Az 1707-iki ónodi emlékérem.

II. Rákóczi Ferencz igen szép vésetű három emlékérmének (»*nummisma*«) eredeti, aczél-matrice-ai a munkácsi várban feltaláltatván, jelenleg az Erdélyi Múzeum nevezetességei között őriztetnek Kolozsvártt. 1889-ben pénzügyministeri engedélylyel verettünk is róluk Körmöczön — alólirott indítványára és a Nemzeti Múzeum szives közbenjárásával — egy-

libus, cum iisdem« hat commissáriust constituáljon, a kik közül egy a viceadministrátori, egy pedig a jegyzői teendőket végezze, és ezen hat biztossal intézze aztán a közügyeket, az ország további rendelkezéséig. (*Eredeti fogalmazat*, az orsz. levéltár Rákóczi-lymbusában.)

egy arany-, két-két bronz-, és hét-hét ezüstpéldányt, az idevonatkozó hivatalos iratokban megnevezett érdeklődők számára.

E három rendbeli pompás érem közül kettőn, t. i. a szabadságharcz megkezdésének, továbbá a szécsényi országgyűlésen a Confoederatió megalkotásának emlékére vert, vagyis 1703. és 1705-iki érmeken rajtok van a vésnök neve: D. WAROU F. = *Daniel Warou fecit;* s illetőleg: D. W. = *Daniel Warou.* Azonban a harmadik, a legnagyobbik méretű, t. i. *az ónodi abrenunciationiális országgyűlés emlékére vert* 1707-iki, ugyanazon művészi kézre valló nummismán semmi vésnöknévjelzés nem látható. (Az előlapon Rákóczinak köriratos, harczi mellvértes, remek metszetű arczképe; a hátlapon a hétfejű hydrát lebunkózó Herculesnek gyönyörűen, finom izomzat-tanulmánynyal vésett alakja áll, TENDIT PER ARDUA VIRTUS felirat alatt. Kit jelképez e hydra és kit a Hercules? Fölösleges magyarázni.)

Kapcsolatban föntebbi közleményeinkkel, most ezen ónodi emlékérem matrice-áról, annak készítőjéről s az érmeknek hol, melyik pénzverő-házban történt veretéséről kívánunk érdekes új adattal: egykorú tudósítással szolgálni, — kimutatván, hogy ezt is szintén a mesteri kezű franczia »példametsző,« *Warou* (vagy, mint nálunk magyarosan nevezték: *Varró)* Dániel uram véste, az 1707-ik év nyarán Körmöczbányán, az érmeket pedig róla ugyanezen esztendő őszén, a Warou verőgépével Munkácson készítették, melynek alsó-várában már 1705. óta létezett pénzverde, Nagy-Bányáról odaszállított eszközökből és szerszámokból összeállítva. A veretésre maga az e czélból Munkácsra utazott Warou ügyelt föl.

Mindezekre nézve, a sok mindenhez, de különösen fegyverek készítéséhez, ágyúk, bombák öntetéséhez jól értő Szandai *Sréter János* kurucz brigadéros, Rákóczi hadszertárainak és gyárainak igazgatója, tüzérségének főfelügyelője — Thököly idejében pedig párisi követ és franczia tüzérkapitány, — ekként tudósítja a fejedelmet, Beszterczebányáról, 1707. szeptember 25-kén:

» . . . Az minémő *nummisma-csináláshoz elkészíttetett eszköz* iránt méltóztatott Felséged kegyelmesen parancsolni, hogy *Munkácsra küldjem:* azon machinát tegnapi napon *elhozattam Körmöczről;* mellyet is artolleriabéli szekeren (tüzérségi társzekéren) *ugyan Munkácsra elküldöttem,* írván odavaló Commendáns (Ludányi Baÿ László) Uramnak, hogy *míglen maga Varró Uram odaérkezik:* (az éremveréshez) szükséges requisitumoknak elkészíttetésekről parancsolna ottvaló Udvarbíró

(Kálnássy János) Uramnak. Ugyanazon eszközzel *küldötte Varró Uram maga emberit*, a ki informálni fogja Udvarbíró Uramot: minémő fa- és egyéb requisitumok fognak kívántatni *ad erectionem illius operis?* — Az mely *két pecsétet* kegyelmesen parancsolt vala Felséged metszettetni ugyan *Varró Uramnak:* azok még nincsenek készen; hanem mostanában rajta vagyon, hogy *e héten elkészíthesse.* (Azután vala indulandó Munkácsra.) Minémő mentsége volt, hogy el nem készíthette azon két pecsétet: ezennel, includálva írásbéli mentségit alázatossan elküldöttem Felségednek.«[1])

A levélben említett »nummisma-csináláshoz elkészíttetett eszköz,« és »machina« kifejezéseket mi úgy értjük, hogy az egy hordozható — ámbár teljesen még föl nem szerelt — *pénzverő gép* volt, a melybe a felső, alsó és karima-matriceokat tartalmazó aczél-stampigliákat Warou Dániel már Körmöczön, kimetszve, elkészítve, beléillesztė; a fölállítás foganatosítására szakértő közegét küldötte el a géppel, a kinek maga csak a vésés alatt levő fejedelmi két pecsét elkészülte után, akkor vala utána-utazandó Munkácsra, a mikor tőle értesülendett, hogy ott a gép immár fölállíttatván, s a még hiányzott fa- stb. eszközökkel fölszereltetvén, az érmek verését meg lehet kezdeni.

Mert ámbátor Warou mester jól tudta ugyan, hogy vannak Munkácson a pénzveréshez értő, begyakorolt művesek, sőt van — a veretésre, a matrice-ok pontos fekvésére stb. ügyelő, — derék példametsző is, név szerint Ocsovay Dániel; mindazáltal, mivel a munkácsi pénzverdében csakis — nagyobb műbecsű kiállításra igényt nem tartó — egyszerű *forgalmi pénzeket* (leginkább libertásokat, polturákat és lengyel tymphákat) szoktak verni: a mesteri finomsággal vésett *nagy emlékérem* veretését, művészi ambitiójából, *személyesen óhajtotta vezetni.* És annyivalinkább, minthogy a korábbi két emlékérem példájából ismeretesnek kellett lenni előtte, hogy ezen, aranyban, ezüstben és bronzban veretendő nummismák számos példányát a fejedelem uralkodóknak, udvaroknak, fő-főméltóságoknak is megküldendi, továbbá idehaza katonai kitüntető jelvényekül, érdemrendekként osztogatandja hadi tisztei közt. Kiváló gonddal kívánt tehát ezen érmeknek mennél szebb, mennél sikerültebb példányokban leendő előállítására felügyelni, s ha a veretés közben a gépen netalán valami baj esnék: a szükséges correc-

[1]) *Eredeti levél*, gyűjteményemben. A végén említett csatolvány — Warou levele, — fájdalom, ma már nincs meg.

tiót maga megtenni. E verőgépet pedig Rákóczi azért szállíttatta családi fővárába, az erős Munkácsra: mivel ottan minden időkre sokkal biztosabban volt elhelyezve, mint a katonailag könnyebben hozzáférhető Körmöczbányán.

Az 1707-ik évi ónodi országgyűlés ezen emlékérme, a nummismaticai gyűjteményeknek — úgy bel- mint külföldön, — egész napjainkig igen keresett, és drága áron, csak olykor-olykor megszerezhető ritka díszét képezi. Hogy azt *Warou* Dániel véste légyen *Körmöczön*, és hogy *Munkács várában verték:* eddigelé senkisem tudta; jogunk van tehát föltenni, hogy Sréter föntebbi tudósításának közzététele az érmészeti szakköröket érdekelni fogja.

Végül megjegyezzük még, hogy Warou a következő 1708-ik év tavaszán Rákóczi szolgálatát s azzal együtt hazánkat örökre odahagyta, és így *az ónodi emlékérem vala az utolsó minálunk,* melynek matrice-ait e jeles vésnök készíté.

Thaly Kálmán.

BÁTHORY GÁBOR URALKODASA.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A portán igen kedvezőtlen benyomást keltettek Báthory tervei. Eddig csak néhányan ismerték azokat s talán ők sem tudták, hogy hová törekszik a nagyravágyó vasallus. Nagyon megköszönték Báthorynak a jó szolgálatot, de félre nem érthető módon tudatták vele, hogy ne fáradjon a vajdaságok osztogatásával. A portának már vannak jelöltjei. Oláhországot a Konstantinápolyban nevelkedett Michne Radulnak szánták, Moldvát pedig egyelőre nem akarják bántani. A török el volt foglalva Perzsiával, az európai dolgok minél simább elintézését kívánta s csupán ez okból is kelletlenül fogadta Báthory nyugtalan terveit. A kajmakám csodálkozva kérdé Starzertől, Mátyás követétől, hogy tulajdonképen kiben bízik Báthory, mikor ellenségeivé teszi a moldvát, az oláht, a lengyelt s a törököt. Fiatal bolondnak, bolondos királynak nevezték a portán a fejedelmet, kinek hatalma a havasalföldi hadjárat óta meg volt rendítve.[1])

Gúnyosan jegyzi meg Mikó, hogy »így mi a hajdúknak megvevők az országot, elpusztíták, dúlák, égeték. Onnat mi sem Moldovára, sem Lengyelországra nem menénk«. Báthorynak vissza kellett vonnia hadait, csak Lugosi Jánost hagyta ott az új vajda mellett »valami négyszáz lóval«. De idő közben Serbán Radul moldvai s lengyel csapatokat gyüjtött s tavaszra kelve az idő Michne Radulra tört. Az oláhok a régi vajdához pártoltak, a kis erdélyi csapaton könnyü győzelmet aratott Radul; maga Lugosi is ott veszett. Radul most Erdély ellen készült.

Weiss két brassai senatorral Radulhoz utazott. Megbe-

[1]) L. Báthory két levelét a szultánhoz s Jussuf basához. Hurmuzaki: Documente IV. P. II. 313. l. és VIII. 337. l. Mika Sándor: *Weiss Mihály* 119. l. Bojthi 275. s 279. jól mondja Bojthi: purpurati . . . principem . . . in suo malo volutari et perire communi quasi decreto sinerent.

szélte vele a hadjárat tervét s kalauzokat hagyott nála. Most bebizonyúlt, bogy Weiss Mihály nem ok nélkül figyelmeztette Báthoryt Radul hadvezéri ügyességére. Valóban e tekintetben Báthory nem mérközhetett vele. Radul az ó-sánczi szorosnál kelt át a hegyeken ott, a hol nem várták. Visszaszorította Báthorynak a tömösi szorosnál álló csapatait s julius 9-én tábort ütött Brassó falai alatt. Az erdélyi sereg majdnem kétszer akkora volt mint a Radulé. A Szent-Péter és Brassó között elterülő síkságon ütközött össze a két ellenfél. Radul volt a támadó, de a székelyek visszaverték. A győzelem felbontotta a rendet Báthory táborában. Radulnak a papirosmalom mögé rejtett lovasai gyors támadással teljesen megzavarták az eddigi győzőket. Ekkor Radul újra támadott és szétverte Báthory seregét. A fejedelem nagy bajjal menekült, seregének jó részét a csatatéren hagyva. Elesett Imreffy is, a hizelgő tanácsadó, a ki fő szerzője volt a szerencsétlen kalandnak. Talán az a magyar lovasság gázolta el testét, melyet Kendi vezetett Radul táborába. Majdnem egy hónap mulva temették el Imreffyt Weiss parancsára, a ki a szászok Hamanjának szokta volt nevezni Báthory e rossz geniusát.[1])

A fejedelem ügye e perczben veszve látszott annál is inkább, mert a brassai csata napján már útban volt a magyar király hadserege Forgács Zsigmond vezetése alatt. Történetírásunk felfogása szerint Forgách támadása jó részt Thurzó Báthory ellen érzett személyes gyülöletének tulajdonítható. Pedig nem úgy áll a dolog. Thurzó határozottan ellenezte az Erdély ellen tervezett háborút, úgy hogy az udvar Báthory pártolásával vádolta. Ha a nádor duzzogva félreáll, semmit sem akadályozott volna meg. Inkább magára vállalta a dolgok intézését, hogy a mennyire lehet, jó végre fordítsa a szerinte czélszerűtlen vállalatot. Nem ellenezte Cesare Gallo útját a két vajdához, csak arra figyelmeztette Serbán Radult, hogy előrenyomulása nem biztosít neki jogot Erdély birtokára. Legjobban szerette volna, ha az udvar megerősíti a második kassai szerződést. Pécsi Simon és Erdélyi eredménytelen útja után is azon volt, hogy a tárgyalások fonala meg ne szakadjon. A király követei Erdélybe utaztak 1611 elején s még Radulnak győzelme előtt Báthory Wesselényi Istvánt és Frátert Bécsbe küldötte a Thurzóval kötött szerződés kassai szövegének megerősítésével. Azon kívül Báthory a maga és az erdélyiek nevében kiállított reversalist igért, melynek értelmében segítséggel tartozik a magyar királynak, ha a

[1]) L. Mika: Weiss Mihály 127—135. ll.

török támadja, de egyszersmind magának is segítséget kér, ha a porta őt támadja. Thurzó nagyon ajánlotta a követektől átadott szerződés megerősítését. Mind hiában. Bécsből megparancsolták az erdélyi hadjáratot. Thúrzó 1611 junius 15-ére Eperjesre gyűlésbe hivta a felsőmagyarországi rendeket. A gyűlés elhatározta a személyes felkelést s a megyei katonaság táborba szállását — a hajdúk ellen. Erdélyről a nyilvános tárgyalások nem igen szóltak. Thurzó is azt remélte, hogy a hadjárat czéljait az eperjesi határozatok értelmében bizonyos korlátok közé szoríthatja.[1])

Annál többet remélt Forgách Zsigmond, midőn junius 29-én kiindúlt Kassáról a rég óhajtott hadjáratra, körülbelül ötezer emberrel. Átkelve a Tiszán serege ugyancsak megszaporodott. Nagy András, a rettegett és gyűlölt hajdúvezér 1611 elején Báthorynál volt, de még Serbán Radul támadása előtt Magyarországba szökött. Elpártolásának fő oka az volt, hogy értesült az eperjesi gyűlésről. Nem birta megakadályozni Forgách átkelését a Tiszán, jónak látta tehát megadni magát. Forgách most azt hitte, hogy minden meg van nyerve. A hajdúk segítségével akarta elfoglalni Erdélyt a hozzá tartozó vármegyékkel együtt. Thurzó megijedt s Tokajra sietett Forgáchhoz. A nádor a hajdúkat ártalmatlanná akarta tenni, nem bizott hűségökben s attól tartott, hogy szövetségök »nagyobb tüzet és zűrzavart« fog támasztani. Forgáchot azonban nem lehetett mérsékletre és óvatosságra birni. Reményeit még fokozta az, hogy a hajdúk elfoglalták Sarkadot, Kerekit, Telegdet nehány más kisebb bihari erősséggel együtt. Várad ellen nem boldogúlt Forgách, pedig e törekvésében a nádor is támogatta. Ott Rhédey kapitány »megfelelt tisztének hazája és nemzete javáért,« noha oly beteg volt, hogy a maga erejéből mozdúlni sem tudott.[2]) Forgách Szabolcson, Szatmáron és a Szilágyságon át Kolozsvárnak tartott, hogy Serbán Radullal minél hamarább egyesülhessen. Zilahon értesülve Radul diadaláról, Sennyei

---

[1]) L. Szilágyi: Okmányok és Levelek az 1611. év tört. (Történet. Lapok I. 709.) Thurzó leveleit Radulhoz s a királyhoz (Act. Th. Fasc. 2. nro. 43. s 40.); Thurzó véleményére nézve jelleméből s helyzetéből merítjük a bizonyítékokat. De vannak közvetlen bizonyítékaink is. L. különösen *az Instructio Pro Dno Andrea Keczer 1611 aug. 19.* (Act. Th. Fasc. 1. nro 108.). Itt mondja: Recordatur benigne S. R. M. me Palatinum S. Mtis fidelem servitorem, demisse semper institissem, ut dispersis hajdonibus cum Bathoreo non armis sed per compositionem omnia transigantur . . . Verum dum S. Mtis expressa voluntas accessisset crebrisque mandatis injunctum fuisset. . . .

[2]) Thurzó levelei nejéhez II. 291. s Komáromy András: *Rhédei Ferencz* (Hadtört. Közl. 1894. 431. l.) Szilágyi: Erd. orsz. Eml. VI. 50. l.

Pongráczot és Kornis Zsigmondot előre küldötte Kolozsvár elfoglalására. Midőn utánuk akart indúlni, seregében lázadás keletkezett. A felsőmagyarországi nemesség nem akart tovább menni, azt mondották, hogy a katholikusok törnek Báthoryra, hogy szégyen magyarnak az egyetlen magyar fejedelem ellen támadni, a ki semmit sem vétett a király ellen. Hivatkoztak az eperjesi határozatokra. Hangulatukat jellemzik a Forgách támadásával foglalkozó egykorú versnek következő sorai:

Pápa akaratja: egy magyart másikra
Támasszon egymásra: őket elfogyassa;

Mit vétett ellened neked Erdélyország,
Ellenséged mert volt neked csak hajdúság.[1])

Sokan elhagyták a tábort, az ott maradtak is kelletlenül követték Forgáchot, a ki julius 21-én érkezett Kolozsvárra. A város néhány napig ellenállott, de julius 25-én megadta magát. Forgáchot itt még nagyobb öröm érte: sok erdélyi jelent meg táborában. Ezek közt volt Sarmasághy Zsigmond, a ki 1610 végén Kendiéktől Erdélybe szökött s most újra elpártolt. Vele jött Kemény Boldizsár, a későbbi fejedelem atyja és Petky János, a volt erdélyi kanczellár, a »Virtus és Voluptas vetekedésének« fordítója, a kinek nejét, mint akkor beszélték, Báthory meggyalázta, midőn Petky a portán járt követségben.[2]) A Thurzótól kapott utasítás szerint Forgáchnak Kolozsvárnál meg kellett volna állapodnia. A nádor talán úgy számított, hogy a Kolozsvárra összehivott országgyűlés beleegyezésével vagy az új fejedelem, vagy Báthory oly feltételeket fogadna el, melyekben az udvar is megnyugodhatnék. De Forgáchnak még nem kellett a béke, tovább ment, elfoglalta az üresen hagyott Gyulafehérvárt s augusztus 5-én Szerdahelynél ütött tábort, nem messze Szebentől, a hol Báthory tartózkodott. Radul is Szeben felé tartott, de a várnak derekas ostromához nem foghattak alkalmas tüzérség és gyalogság hiányában. A szerdahelyi táborban megjelent Bethlen Gábor is, Erdélynek ekkor tekintélyre és vagyonra első főura, aki Forgách állítása szerint hűséget esküdött a királynak. Úgy látszik, hogy Bethlen ki akarta kémlelni Forgách szándékait s talán hajlandó lett volna a fejedelemséget elvállalni, ha a török fenhatóságát Forgách feltételei meg nem sértik. Hanem úgy vette észre, hogy Forgách helyre akarja állítani azt a német uralmat, »a kinek elrázásáért sok halmot raktak

[1]) L. Thaly Kálmán: *Ismeretlen Históriás Énekek.* (*Századok* 1871. 325. 327. ll.)

[2]) Starzer 1610 nov. 13-iki jelentése szerint (Bécsi áll. levt. Turcica.)

az erdélyiekből.« Azért visszaérve Dévára megizente Forgáchnak, hogy elindúl a török császár segítségének sürgetésére.[1]) Más csapás is érte ekkor a reményekben még mindig kifogyhatatlan hadvezért. Nagy András meghallotta, hogy Bosnyák Tamás Bajom várát, a hajdúvezér tulajdonát elfoglalta, s hogy háborgatja a debreczeni harminczad jövedelmében is, melyet Báthory ajándékozott e változékony hivének. Több se kellett Nagy Andrásnak. Szebenbe szökött Báthoryhoz, a ki már úgy is kisértgette, azután Magyarországba sietett s megverte Bosnyák Tamást Diószegnél. Báthory a Bosnyáktól nyert zászlókat a töröknek küldötte. Ekkor Erdélyben lényegesen megváltozott a hangulat Forgách rovására.

Augusztus 24-én a Radullal egyesült Forgács tábort ütött Medgyes mellett, mert Forgács a következő napra országgyülést hívott össze Medgyesre. Itt akarta magát, vagy talán Homonnai Györgyöt fejedelemmé választatni. Hanem oly kevesen jelentek meg, hogy meg nem tarthatta a gyülést. A székelyek nem akartak elpártolni Báthorytól s ezt az alkalmat Radul felhasználta a székely föld feldúlására. Forgách nem átallott neki segíteni. A tizenkét napi pusztítás után az egyesült csapatok Radul ajánlatára Brassó elé vonúltak. Itt tudták meg, hogy Báthory elhagyta Szebent, elfoglalta Szászsebest és Medgyesnek tart. Forgách utána akart menni, de az oláhok haza felé takarodtak a székelyektől szerzett zsákmánynyal. Azt mondották, hogy védelmezni kell országukat a török s tatár ellen. Most látta csak Forgács, hogy miért kivánkozott Radul Brassó felé. Alig hogy Radul elhagyta Erdélyt, a Bethlentől megsürgetett török segitség is átkelt az erdélyi határon. Forgách próbálta ugyan megakadályozni a tatárok átkelését, de több baja volt a saját embereivel, mint az ellenséggel. Hiában igyekezett Czobor Mihálylyal, Nyáry Istvánnal, Melith Péterrel s Bocskay Miklóssal együtt féken tartani seregét, haza vágyódó katonái nem engedelmeskedtek. September 18-án kénytelen volt Radul után menni Oláhországba. Midőn innen még egyszer vissza akart fordúlni Erdélybe, a magyar katonák azzal fenyegették, hogy megkötözik s úgy viszik Báthorynak. Le kellett tehát mondani a hadi vállalatokról. September 29-én érkezett Forgách Radullal a moldvai határhoz. A következő napon egy erdőben a tatárok és oláhok táborára törtek, elvették összes ágyúit és szekereit. Radul most elvált Forgáchtól. Ekkor a megfogyott csapatok

[1]) Mikó 206. l. s Bethlen fontos levele Kemény és Kovács: Erdélyország Tört. Tára II. 189. l.

vezére a legrövidebb úton szeretett volna haza jutni. Egy kalugyer s egy Mármarosban született szatmári katona megigérték, hogy a hegyeken át Mármarosba vezetik a sereget. Forgách nagy jutalmat igért nekik. Azonban a vezetők magok sem ismerték az útat. Tiz napig bolyongott a hadsereg uttalan útakon. A hideg, az éhség s a fáradság miatt az emberek és lovak nagy része elpusztult. A fejedelemség keresésére indult főuraknak csak lóhus volt a tápláléka. Egyszerre a kalugyer is eltünt, már azt hitte a kimerült csapat, hogy a hegyekből ki nem menekül. Végre két pásztorra akadtak, a kiktől megtudták, hogy Mámarostól ugyan messze vannak, hanem a moldvai Kimpolung nem messze van tőlük. Innen azután Szucsavába tértek, ott kissé felfrissültek s a lengyel határszélen át a homonnai uton Kassára érkeztek november 19-én.[1]) Forgách hadseregének talán felét sem hozta haza.

A gúny tárgyává lett hadvezér itthon is nagy zavart talált. Nagy András diószegi győzelme jeladás volt az általános hajdúlázadásra. Nagy volt az ijedelem Kassán. Cesare Gallo és Kis Lukács, a szepesi kamara pénztárnoka, nem mertek kimozdulni Szatmárból, mert Nagy András leselkedett reájok. Kassán oly égi jeleket láttak, melyek Bocskay idejére emlékeztettek. A nádor fegyverre szólította a nemességet, segítséget kért a lengyeltől, a királytól s fogadott hadat, a hol csak tudott. Hanem a megyék csak »ráklábon ballagtak«. Attól tartottak, hogy Báthory ellen viszik őket. Nagy András már Kállót merte ostromolni törökökkel együtt. De itt vereséget szenvedett, még nagyobbat mint Ladánynál. A nádor most örült, hogy Báthory is hajlandó a békére. Hanem Forgách és Czobor, a nádor veje folytatni akarták a háborút. Thurzó, a kinek előrelátását az események oly fényesen igazolták, most már könnyebben beszélt. »Ha Forgách uram még is örüli és kivánja az ló hust és búdosást, ám lássa« — így nyilatkozott s deczemberben fegyverszünetet kötött Báthory megbízottjaival Tokajban. Báthory kötelezte magát, hogy követeket küld Mátyáshoz s a magyar országgyűlésre, hogy kiadja a hajdúk közé menekült jobbágyokat s hogy a régi hajdúságot csendességben tartja.[2])

---

[1]) Forgách jelentését l. Hurmuzaki: Documente Vol. IV. Part. I. 447. l. V. ö még: Teutsch: Gleichzeitige Berichte (Archiv d. V. f. sieb. Land. N. F. 7. Bnd. XXII. 345. l.)

[2]) Szilágyi: Okm. és Lev. az 1611-ik év törthez (Történeti Lapok I.) Thurzó levelei nejéhez II. 288—298. ll. Sepsi Laczkó krónikája Mikónál id. h. Szilágyi: Erd. Orsz. Eml. VI. 211. l. és Teutsch: Gleichzeitige Berichte id. h.

Békében akart élni nyugoti szomszédjával, hogy megfékezhesse engedetlen alattvalóit. Brassó, a szász föld leggazdagabb városa, nem akart Szeben sorsára jutni. Lehetetlen volt kicsinyelni ez ellenállást a polgárok vagyona, a város földrajzi helyzete s közjogi állása miatt. Brassó ura volt a Havasalföldre vezető legfontosabb útnak s fenhatóságát kiterjesztette az egész Barczaságra, sőt Fogaras egy részére is.[1]) Növelte a mozgalom jelentőségét, hogy oly ember állott élén, aki nem könnyen hajolt meg. Weiss Mihály, a brassai senator, ki csak 1611 karácsonyán lett bíróvá, művelt, világlátott és diplomatiai dolgokban tapasztalt ember volt. Báthorynak eleintén jó szolgálatokat tett, de mindinkább meggyülölte a szászokkal szemben annyira kiméletlen fejedelmet. Weiss büszke volt a szászok szabadságára, azt képzelte, hogy Nagy Károly küldötte őket Erdélybe. Nem volt elvi ellensége a nemzeti fejedelmeknek, de Báthoryval szemben bárminő külföldi hatalommal szivesen szövetkezett Erdély ellen. Brassó nagysága volt törekvéseinek központja. »Én a városé voltam s vagyok s nem az enyém« irta Báthorynak és e szavaknak súlyt adott élete feláldozásával. A szász történetírás e hősét Jósika Miklós regénye is az államférfiúi bölcseség és önzetlenseg példájának tünteti föl. De úgy látszik, hogy e nyakas polgár, aki nemességet szerzett magának s a brassai aranypénzek egy nemét a saját czímerével verette, bizonyos hiú képzelgéssel vállalkozott a dictator szerepére. Szász eredetű ellenségei azzal vádolták, hogy a kanczellárságra törekedett.

Eleintén pénzzel s éber vigyázattal távolította el Báthory hadait Brassó falaitól, leplezve ellenséges szándékát. De Serbán Radul győzelme után a brassaiak krónikásuk szavai szerint felmondották a fejedelemnek a tüzet és vizet. Keserűen csalódtak a Forgách vállalatához fűződött reményeikben. A kassai generalis kivonulása után csupán Brassó daczolt még Báthoryval a szász községek élén. Weiss oly kevéssé vesztette el bátorságát, hogy lövésekkel akarta elriasztani a Báthory segítségére érkező török csapatokat. Omer basa azonban nem bántotta Brassót. Valószínű, hogy a szászok megvesztegették, de különben is elvégezte már teendőit Erdélyben, mert Forgách és Radul megszöktek előle. Nem azért küldötték, hogy Báthoryt erősítse, hanem hogy a török fenhatóságot védelmezze s a fejedelem örült, hogy nagy ajándékok árán megszabadíthatta országát az alkalmatlan segítségtől.

Weiss fentartotta összeköttetéseit a portával s az itt

[1]) Mika S.: Weiss M. 13. l.

szerzett pártfogás segítségével Brassó szerződést köthetett Michne Radullal, az új oláh vajdával. A városnak szüksége volt e szövetségesre első sorban azért, hogy élelmet szerezzen Oláhországból. Báthory érezte, hogy Brassó hosszadalmas ellenszegülése felbátorítja még valamennyi külső s belső ellenségét. Szerette volna hódolatra birni a várost. Egyebek közt a hozzá hű Weyrauch Dávid, kőhalmi királybíró útján szólította engedelmességre a lázadókat. Weiss erre azt izente, hogy Tamás a fejedelem kegyelmében s nem bánja, ha az egész ország reá támad, »van mivel megvendégeljük, a bors az ágyúkban van«. Báthory legalább a Brassóval tartó községeket akarta megfenyíteni. 1612 márczius végén indúlt ellenök s elfoglalta a kis barczasági községeket Hermány kivételével. A nem igen erős templomkastélyt egy cseh származású festő védelmezte. Az ostrom sikertelensége eléggé bizonyítja, hogy Báthorynak nem volt elég ereje a lázadás fészkének elfoglalására.

Különben így is nagy csapást mért Brassóra. A város összeköttetései éjszak felé el voltak vágva s kivált Törcsvár elfoglalása miatt az Oláhországgal való közlekedés is rendkívül meg volt nehezítve.[1])

Brassót a kiéheztetés veszélye fenyegette. E válságos pillanatokban nagy örömet szerzett a brassaiaknak az a hír, hogy a török vállalatot indít Báthory ellen. 1611 végén ugyanis a fejedelem Giczy Andrást a portára küldötte. Giczy hajdú volt s Illésházy pártfogásából emelkedett.[2]) A Mágócsi család szolgálatában forgolódva munkácsi kapitánynyá lett. E hivatalát mindenféle zsarolás és kegyetlenség elkövetésére használta fel. Végre menekülnie kellett, mert megölt egy kanonokot. Erdélybe szökött s hízelgéseivel csakhamar Báthory kegyébe férkőzött.[3])

A fejedelemnek 1611 végén tudnia kellett, hogy a portán rosszra fordúlt ügye. Nehezteltek reá, mivel formális engedély nélkül támadta meg Oláhországot és Serbán Radul elüzetése után meg akarta tartani az oláh vajda czímet. A brassai lázadás fokozta a porta elégületlenségét. A török jól ismerte a szászok jelentőségét; a basák nem olvasták közömbösen Weiss Mihály

[1]) U. o. 141—166. ll.

[2]) Forgách Zs. Thurzónak írja róla 1609. szept. 8. Szegény Palatinus mind efféle hajdú embereket promoveála (Bécsi áll. levt. Turcica.)

[3]) Bojthi id. h. 294. Jellemző Giczy levele Szilágyinál: Báthory Gábor története 322. l.

levelének e szavait: »nem hajdú, nem katona, hanem mi adtuk esztendőnkint az hatalmas Császárnak az adót.« [1]) Pedig az adó kérdése most nagyon égetővé vált. 1611 tavaszán letelt a három adómentes év, Báthory nem akart fizetni s most a reá nézve annyira kedvezőtlen viszonyok közt a Bethlentől kieszközölt kedvezmény megújításáról kellett gondoskodnia. Ily helyzetben igen lényeges dolog volt Báthoryra nézve az, hogy lelkiismeretes és tapasztalt ember védelmezze érdekeit a portán. S ő mégis Giczyre bízta a követséget. Giczy Báthory ellen használta fel a fejedelemtől küldött ajándékokat. Összeköttetésbe lépett Weissal s a Brassóba zárkózott elégületlen nemesekkel. Az ő nevökben bevádolta Báthoryt. Zsarnoknak s hűtlen vasallusnak tüntette fel. Az osztrák követ kapott a jó alkalmon, a renegát Mehemet agának tizenkétezer tallért igért, ha megbuktatja Báthoryt.[2]) Gyürcsi Mehemet kajmakámnak most nagy kedve volt a hűtlen vasallusok buktatására. Serbán Radult már elűzte, 1612 elején Tomsa Istvánt tette moldvai vajdává Konstantin helyébe. E sikerektől felbátorítva Giczyt akarta ültetni Báthory trónjára. Giczy tizenötezer arany évi adót igért a portának s kötelezte magát arra, hogy átadja Lippát, Jenőt a hozzájok tartozó kastélyokkal, városokkal és falukkal.[3]) Giczy junius 15-én érkezett Tergovistba. De Michne Radul vonakodott neki segitséget adni. Az erdélyiek pedig nem hallgattak Giczy csábitó leveleire. Báthory és Giczy közt könnyű volt nekik a választás. Csak julius 21-én vonúlt be Giczy a lázadó városba. Ezerötszáz főnyi oláh csapat volt mellette, de három nap múlva az is megszökött.[4]) A portán is megváltozott a hangulat. A budai basa megizente, hogy Giczynek nincsen pártja Erdélyben. A Perzsiából visszatérő Nazuf basa tehát megtiltotta Giczy támogatását.[5])

Ezzel a trónkövetelő jelöltsége elvesztette minden jelentőségét. Igaz, hogy a Giczyvel rokon lelkű Nagy András megigérte társának a támogatást. Nagy András az év elején a maga számára kereste a fejedelemséget, most azonban meghódolt Giczynek s biztatta azzal, hogy megöli Báthoryt. A levél a fejedelem kezébe került s a nagy sikerekről álmodozó hajdúvezér augusztus 23-án a hóhér bárdja alatt végezte életét.[6])

[1]) Weiss: Liber Annalium id. h. 231. l.

[2]) Szilágyi: Erd. Orsz. Eml. VI. 217 l.

[3]) L. Rozsnyay Történeti Maradványait (M. H. H. I. oszt. VIII. 51. l.) és Hurmuzaki: Documente Supplement. I. 147. l.

[4]) Mika S: Weiss. 184, 185 l.

[5]) Velenczei követjelentés Hurmuzaki: Documente Vol. IV. 2. 339. l.

[6]) Szilágyi: Erd. Orsz. Eml. VI. 65. Szabó Károly közl. Történelmi Tár. 1880 793 l. s Komáromy értek. Rhédeyről.

Weiss ügyének nem használtak az apró sikerek, a templomkastélyok visszahódítása s a többé kevésbbé szerencsés portyázások a székely földön. A Barczaság ki volt merülve a székelyek s a hajdúk pusztitásai miatt, Brassó városa pedig már roppant összegeket költött a felkelésre. Weiss türelmetlenné lett, nem birta bevárni a külföldi segitséget, azt képzelte, hogy erélyes támadással megszerzi Giczynek a fejedelemséget. Október 8-án kivonúlt Brassóból. Weiss sokkal büszkébb volt, semhogy a hadi dolgokban tapasztaltabb Giczy tanácsára hallgatott volna. Október 16-án Földvár alatt megütközött a fejedelem hadaival, kik szétugrasztották gyülevész zsoldosait. Weiss úgy látszik későn gondolt a menekülésre, a Barcza vizénél egy hajdú utól érte s levágta. A csatában vagy negyven brassai tanuló is elesett, a kik a székelyeket megpillantva igy kiáltottak: »Énekeljünk, talán nem vágnak le.« A tanulók sírdombját ma is »Studentenhügelnek« nevezik.[1])

Weiss halála után Brassó tovább folytatta a küzdelmet. Benkner, a nagyravágyó senator vezette a mozgalmat s a Brassóba menekült nemesek Nemes Balázs és Kálnoki János vezetése alatt támogatták a brassaiakat. Giczy András már lemondott vágyáról. Azonban a porta okúlt a Giczy esetén, nem akart oly vállalatba fogni, mely esetleg nagy háborúba sodorná. Jobb alkalomra várakozott s a nagyvezér néha remélte, hogy Báthory is jobb utra téríthető. Azért a brassaiaknak azt tanácsolta, hogy béküljenek ki a fejedelemmel. Ugyanerre intették őket Bécsből, a honnan segitség helyett csak jó indúlatú biztatásokat kaptak. Báthory is megunta a küzdelmet. Megkegyelmezett Giczynek, visszaadta a szász papoknak az 1611-ben lefoglalt tizedjövedelmet s Brassónak is megbocsátott. Szebent ugyan nem adta át a szászoknak, de visszaadta Brassó birtokait háromezer forintért s a Brassóval tartó nemeseknek is megkegyelmezett. 1613 junius 3-án Brassó hűséget esküdött Báthorynak.[2])

E csudálatos szelidség összefüggött Báthory politikájának nagy fordulatával. A havasalföldi hadjárat óta megutálta a portát s elég könnyelmüen a magyar királylyal kötött szövetségben bizott. Nem volt elég világos tudata arról, hogy menynyire gyülölik Bécsben. Minden kis hajdú mozgalmat neki tulajdonitottak, követeit kémeknek nézték, s bármily rosszúl

[1]) Mika id. könyve.

[2]) L. Mika: Egy év Brassó és Erdély történetéből (Erdélyi Muzeum Egylet kiadványai VIII. k. Kolozsvár 1891. 13 l.)

állott ügye a portán, minduntalan várták, hogy török segitséggel valami fölkelés élére áll. Mátyás eleintén nem akarta megerősíteni a tokaji fegyverszünetet.[1]) Csak 1612 áprilisában erősítette meg »a szent békességet« Thurzó sürgetésének engedve.[2]) Arról szó sem volt, hogy Giczy ellen segitséget adjon Báthorynak. Erre különben a magyar rendek sem voltak hajlandók. Az 1612 julius 25-én tartott trencséni részgyűlés csak a védelmi háború czéljából szavazta meg a megyei hadakra szükséges pénzt. A személyes fölkelést megtagadta, mert Forgách kudarcza óta gyanusnak látszott minden erdélyi vállalat.[3])

Báthory a végleges békét sürgette. Bécsben húzták halasztották, de végre még is megkötötték 1613 április 11-én. Báthory e szerződésben igen messze ment. Nem kötelezte ugyan magát a török ellen való segitségre, de a maga és utódai nevében megigérte, hogy Erdély a király seregét területére bocsátja a szükség esetén.[4])

Ennél többet lehetetlen volt kivánni. De Khlesl gyanakodását s vak gyűlöletét is lehetetlen volt kiirtani. Csak a nádor vette komolyan a szerződést.

Pedig Báthory ugyancsak reá szorult a szövetségesre. Hatalmasabb ellenjelöltje akadt, mint a minő Giczy András volt. Bethlen Gábor híven szolgálta Báthoryt s egy ideig jól érezte magát uralkodása alatt. Báthory bőkezű volt iránta, nagy vagyonu s hatalmas úrrá tette. Ugy hiszszük, hogy Bethlennek sem lett volna panasza, ha a fejedelem mindenben az ő tanácsát követi. De Báthory soha sem bírta megkedvelni Bethlent. A pillanatnak élő, a gondtalanúl vakmerő, majd hirtelen elcsüggedő fejedelmet mély s át nem hidalható ellentét választotta el előrelátó és az eshetőségeket nyugodtan latolgató alattvalójától. Imreffy tanácsai sokkal tetszetősebbek voltak. 1610 végén Bethlen rosszallotta a szászok ellen elkövetett jogtalanságokat s a havasalföldi kalandot. Ezt Báthory nem birta elfelejteni. Bethlennek találkozása Forgácscsal nem alaptalan gyanúval töltötte el a fejedelem lelkét. Midőn azután Bethlennek a temes-

[1]) L. levelét Trautsohnhoz s Molarthoz 1612. márcz. 19. (Hurmuzaki: Documente IV I. 472 l.)

[2]) L. Thurzó levelét Báthoryhoz (Géresi: Károlyi Levéltár IV. 79. l.)

[3]) L. Botka Tivadar: Kisfaludy Lipthay Imre emlékezete Pest 1867. 22 l.

[4]) Szilágyi: Báthory Gábor Tört. 234. s Erd. Orsz. Eml. VI. 269. l. Báthory követei talán még többre kötelezték magokat szóval, vagy az irásba foglalt titkos pontokban; a Mátyás királytól Albrechtnek küldött titkos tanácsi jegyzőkönyvben nem bizhatunk. (Hatv. Brüss. okm. 66. l.) Czélzatossága igen világos.

vári basához írt levele a fejedelem kezébe került, Dévának ura elmenekült szeptember 13-án. Ha Kapi András és Rhédei Pál még idején meg nem intik, Báthory megölette volna.[1])

Bethlen előbb meglátogatta a temesvári, budai, tolnai s eszéki törököket. Ellátta magát ajánló levelekkel s 1613 februárjában Drinápolyba ért. Itt nagyon jól fogadták s úgy látszik, hogy már ekkor megigérték neki a fejedelemséget.[2]) Régóta ismerték a portán s oly bizalmat tudott maga iránt ébreszteni, hogy minden aggodalmat elnémított. Mindamellett Báthory még fordíthatott volna a maga sorsán. De hihetetlen gondatlansággal hanyagolta el a portai viszonyokat. Giczy árulása óta nem volt embere a portán, csak 1612 deczemberében választotta Keresztessit főkövetének. De Keresztessi beteg lett, fia is meghalt, nem akart menni. A fejedelem 1613 áprilisáig várt s ekkor izente meg Balassi Ferenczneк, hogy Borsos Tamással indúljanak meg a portára.[3]) Balassiékat egy Borisi Bernát nevű velenczei származású ember is kisérte, a ki már a portán hasznára volt Báthorynak, de most nem sokat tehetett.[4]) Midőn Balassi és Borsos 1613 juniusában a nagyvezérnek átadták Báthory kívánságait, már késő volt igyekezetök. S a fejedelem még most is tizenöt évi adómentességet mert kérni s határozottan megtagadta Lippa és Jenő átadását. E postulatumok úgy hangzottak, mintha kihivások lettek volna. A vezér azt kérdezte Balassitól, hogy megbékélt-e Báthory az országgal? Igen, válaszolt a követ. »Hiában szólasz agg szakálú eb, mert én tudom, hogy nem békélt.« Máskor szeretetre méltóbb volt a basa.[5]) De már ki volt adva a parancs, hogy Magyar Ogli és Szkender basák két felől támadják meg Erdélyt. A nagyvezér nem akarta a dolgot elsiettetni. Voltak pillanatok, midőn a portán komolyan gondoltak arra, hogy Báthory még elfogadja a török föltételeket. Bethlen is gondolt kegyelemkérésre. De mind ezek csak múló gondolatok voltak. Az alkudozásokat leginkább azért folytatták Báthoryval, hogy meglephessék. Így is gyorsabban haladt volna előre a török

---

[1]) Bojthi 317—319. ll. Bethlen a nádorhoz Szilágyi: Erd. Orsz. Eml. VI. 246 l. s Szabó Károly: Régi Följegyzések id. h. Bethlen id. levele szerint Dengeleginé, Báthory szeretője is helyeselte a fejedelem azt a szándékát, hogy megöleti Bethlent.

[2]) L. Hurmuzaki: Documente Suppl. I. 154. l.

[3]) Erd. orsz. Eml. id. k. 257. l. s Szádeczky-Szabó: Székely oklevéltár IV. 188. l.

[4]) L. Hurmuzaki: Documente IV. 1. 493. l.

[5]) Kemény és Kovács: Erd. Tört. Tára 233 s Erd. orsz. Eml. 286. lap.

erő, ha Szkender és Magyar Ogli közt erősebb az egyetértés.[1]) Magyar Ogli augusztus 30-án átlépte a határt a bodzai szorosnál, néhány hét múlva Szkender is megmozdította hadait a »vaskapú alól«. Báthory majdnem az utolsó perczben határozta el magát arra, hogy mind azt megigéri a töröknek, amit Giczy András fogadott a portán.[2]) Nagyon sokáig bizott jó szerencséjében. Julius elején még azt hitte, hogy Bethlen Gábor vagy törökké lesz, vagy a tengerbe dobják.[3]) De midőn észre vette, hogy elhagyja a szerencse, kétségbeesett erélylyel sürgette Mátyás hiveit a szövetségben elvállalt kötelezettség teljesítésére.

Thúrzó meg akarta segíteni Báthoryt. De kezei meg voltak kötve, mert a királyi parancs egyre késett. Khlesl úgy gyűlölte a nádort, mint Báthoryt. Álarczot viselő lázadónak tartotta Mátyás királyi hatalmának egyik legerősebb támaszát. Igy ismerték Bécsben a magyar viszonyokat. Khlesl leginkább azért haragudott Thurzóra, mert nem akart politikájának szolgálatába szegődni. Thurzó mindig fen akarta tartani a békét Erdélylyel s ha Báthory nyugodtan viselte magát, a nádor nem titkolta az igazat. De Khleslt bosszantották a nádor békét jelentő hírei, mert tudta, hogy a németországi protestánsok Thurzó szavában bízva nem szavazzák meg a pénzt a Khlestől annyira óhajtott állandó katonaság fentartására. Másrészt Thurzó a német katonaságot nem akarta oly készséggel befogadni, mint Bécsben óhajtották. Most is szivesebben vették volna Thurzó előterjesztését, ha német katonaságot kér. De általában bajos volt katonákat fogadni a pénztár üressége miatt. Thurzó arra gondolt, hogy Serban Radult, a kegyelmi pénzen Nagyszombatban élő volt oláh vajdát lehetne felhasználni Báthory megsegítésére. Radul már tárgyalt is Báthoryval, de a büszke fejedelem igen kemény feltételeket izent hajdani ellenségének. Majd engedett kissé, hanem az udvar előtt nagyon gyanús volt a terv. Német csapatokat nem adhattak Radul mellé, magyar csapatokkal nem merték küldeni, már azért sem, mert Thurzó indította meg a dolgot. Ki tudja, mi lappang alatta? Különben is tudta az udvar, hogy a török őszre járván már az idő, nem megy tovább Erdélynél s ebben a gondolatban megnyugodott lelkiismerete.[4])

---

[1]) L. Bethlen és a Porta Szilágyi közl. Tört. Tár 1881. 545. l. és Toldalagi Évkönyve u. o. 2. l.

[2]) Rozsnyai Tört. Maradv. 63. l.

[3]) Történeti Lapok I. 804. l.

[4]) A fentiekre nézve l. Hammer: Khlesl III. Függelék 41—76. ll. Hurmuzaki: Documente IV. 2. 494—542. ll.

Báthory magára volt hagyatva. A szászok ujjongtak örömükben. A székelyek egy része Bethlenhez szított, a másik rész közömbös volt. A nemességre még hatott a Báthory név varázsa, a vidám s adományokat osztogató fejedelem alakja, de a vezér hiányzott. Több mint negyvenezer főnyi hadsereg támogatta Bethlent. Báthory az ellenségnek csak előljáróit sem nézte meg; »annál rettenetesb ijedtséggel való futást krónikákban sem olvastam« írja Bethlen.[1])

Báthory október 9-ike körül érkezett Váradra néhány száz emberrel. Giczy, Kamuthy Farkas s Wesselényi Pál is vele voltak. Dühös volt, hogy ennyire megcsalatkozott a szövetségbe vetett hitében. »Igy nem segítnek meg a beste k—ák Magyarországból, de bizony tromffal ütöm, ha Lippát, Jenőt oda kell adnom is az töröknek« — ilyeneket mondogatott. Sőt Prépostváry Zsigmond, ki a fejedelemre neje üldözése miatt haragudott, azt izené Dóczy Andrásnak, a szatmári kapitánynak, hogy Báthory Váradot át akarja adni a töröknek.[2]) A dolog igen valószínűnek látszott. Forgách Zsigmond a rakamazi táborból Abaffy Miklós, tokaji kapitányt vagy kétezer emberrel Váradra indította, nem hogy Báthorynak segítsen, hanem hogy a királynak elfoglalja a fontos végvárat. Dóczynak közvetlen vezetése alatt állott a Várad megszerzésére irányult vállalat. Ferdinánd főherczeg, aki kormányzó volt, amíg Mátyás a regensburgi gyűlésből vissza nem tért, jelentéseket kapott Dóczytól s nagyon dícsérte buzgalmát.[3]) Báthory nagyon keveslette Abaffy csapatját s állítólag kijelentette a kapitány előtt, hogy Váradot átadja a töröknek, ha meg nem segíti a király. Abaffy ezt meg akarta akadályozni. Giczynek s még néhány embernek szólt a dologról. Október 26-án Giczyvel együtt Báthory hálószobájába nyitott, dicsérni kezdé a fejedelem kardját, arra kérve Báthoryt, hogy mutassa meg neki. A fejedelem rögtön kivonta s átadta Abaffynak. Az előre megbeszélt terv szerint e karddal kellett volna levágni Báthoryt, de egy inas ajtót nyitott s a gyilkosok megrémültek. A tokaji kapitány más módot gondolt ki. Reábeszélésére Báthory elhatározta, hogy október 27-én délután három óra felé kihajtat a mezőre, hogy megszemlélje Abaffy embereit. Szilassi János. Ladányi Gergely, Basa János, Zámbó Balázs vagy ötven hajdúval várakoztak Báthoryra a

[1]) Erd. Orsz. Eml. VI. 341. l.

[2]) U. o. 80. l. és Gyulaffi levele. Közl. Szilágyi *Történeti Lapok* II. 836. l.

[3]) Ferdinánd levelét közli Szilágyi Történelmi Tár 1879. 219. l.

Velencze-utczában. Mikor a hintó ide ért, két lövés dördült el, a fejedelem kiugrott a hintóból Lónyai Farkassal s Komáromi Andrással együtt. Báthoryt megölték, két hű emberét pedig halálosan megsebesítették. Abaffy elhagyta Váradot, sietett Bécs felé a jutalomért. Giczyre bízta a várat abban a hiszemben, hogy a véres munka részese Váradot megszerzi a királynak. De Giczy Bethlentől várta a jutalmat. Khlesl örült, midőn azt hallotta, hogy a fejedelmet saját emberei ölték meg. Isten itélete, — így szólt — amihez barátaink nem akartak fogni, azt ellenségeink végezték el. Nem tudjuk, hogy kitől várta a püspök e veszedelmes baráti szolgálatot. Hanem a gyűlölet rossz tanácsosa volt. Arra ugyanis nem gondolt Khlesl, hogy a szerencsétlen fejedelem cserben hagyásával oly uralkodót segített az erdélyi trónra, akihez képest Báthory Gábor ugyancsak ártatlan ellenfél volt.[1])

ANGYAL DÁVID.

---

[1]) Abaffy jelentése a királyhoz már megjelent az *Ortelius Continuatus*-ban. Frankfurt, 1665. 44. l. E fontos jelentést történetíróink nem méltatták a kellő figyelemre. V. ö. Sepsi-Laczkó krónikáját, Giczy András levelét Kemény és Kovács Erdély Történetei Tárában, Thurzó levelét Tört. Lapok II. 839. l., s Hammer: Khlesl III. Függ. 76. l.

KIS KÁROLY ÉS ERZSÉBET UTOLSÓ ÉVEI.

Durazzoi Károly herczeg, kit mint harminczkilencz napig uralkodott magyar királyt II. vagy Kis Károly néven ismer történelmünk, fia volt Lajos durazzoi herczegnek, azon fejedelmi foglyok egyikének, kiket Lajos király Visegrádon őriztetett, és unokája Jáhos durazzoi herczegnek II. vagyis Sánta Károly és Árpád-házi Mária szicziliai királyi pár fiának — Perigordi Ágnestől. Született Nápolyban 1354-ben.[1])

Kis Károly atyját, mint lázadót Johanna királynő bebörtönöztette a Castello del Ovoban, Nápolynak még maig is a tengerbe szökellő váradjában, hol 1362. julius 22-én meghalt.[2])

Árva fiát Johanna királynő fejedelmi sarjadékhoz illően neveltette. Nevelője — valószinűleg nagybátyja, Perigordi Talleyrand bíboros ohajtásához képest Vilmos commachioi püspök volt.[3])

Johanna királynő rehabilitáltatta Lajos herczeg emlékét, mint a ki nem a saját gonoszságából, hanem a trón ellenségei bujtására követte el a fölségsértést, feloldatta az ellene hozott ítéletet, fiának pedig vissza adatni rendelte javait, jogait.

V. Orbán pápa is pártfogásába vette az árva fiút és arra kérte Lajos magyar királyt, hogy ezen rokonát, már a szentszék iránti tiszteletből is kegyelmébe fogadja.[4]) Lajos, kinek ekkor örökösei még nem valának, hajlott a pápa szavára és 1365-ben Budára hozatta Károlyt nevelőjével együtt, mihez Johanna királynő is megegyezését adta.[5]) V. Orbán pápa aztán (1369. deczember 9.) igen magasztalta Lajos királyt, hogy

[1]) *Camera*, Elucubrazioni storico-diplomatiche su Giovanna I-a regina di Napoli e Carlo III di Durazzo. 176. lap.

[2]) *Chron. Siculum*, 24.

[3]) Nekem úgy tetszik, hogy ezen Vilmos egy személy a később Sienai, aztán (1377—1384.) győri püspökkel. (v. ö. *Chron. Senense* ap. Murator. XV., 268.)

[4]) De dato 1364. julius 31. *Theiner*, Monum. Hung. II., 62.

[5]) *Chron. Sicul.* 24. — *Camera* i. m. 255.

rokonát Durazzoi Károlyt atyai gondossággal fejedelmileg neveltette, és — amint minap követeitől halotta — a dalmát és horvát herczegséggel nagy kegyelmesen megajándékozta.[1])

Ez időben a tizenhat éves ifju nősülni készült. Lajos király kiszemelte számára az Aversában lenyakazott szerencsétlen Durazzoi Károly leányát, Margitot. Johanna királynő, ki Margitot, mint saját hugának Máriának leányát, miután anyja meghalt, gondosan neveltette, és mert magának gyermeke nem maradt életben, Kis Károlyt szemelte ki eshetőleg örökösének, nem ellenkezett, hogy Károly Margitot feleségül vegye. Lajos tehát folyamodott a pápához, hogy a jegyeseket a másodfokú oldalas atyafiság akadálya alól fölmentse. A pápa a fölmentést megadta és Lajos királyt erről 1370. január 9-én értesítette. Mire az egybekelés ugyanazon hónap 24-én a nápolyi Capovana kastélyban megtörtént. Az ifju pár aztán még Nápolyban maradt és csak szeptember 16-án indult Magyarországba Zárába, hol udvart tartott.[2])

Midőn a háború Velencze ellen kitört, Lajos király 1379-ben Durazzoi Károlyt, ki aztán Treviso ostromával volt foglalatos,[3]) bizta meg teljes hatalommal döntendő a béke és háború fölött; ekkor előlegezték neki a velenczeiek a *della Pace* melléknevet. — A magyar urak, kikkel a herczeg a táborozás kellemetlenségeit jókedvűen megosztotta, igen szerették őt egyszerű nyilt föllépte és finom müveltsége, valamint módjához képest tanusított bőkezűsége és nagylelkűsége miatt. De e mellett Károlyon becsvágya, hideg, számító ravaszsága és

---

[1]) *Theiner*, Monum. Hung. II., 91. — Erre nézve megjegyezzük, hogy Károly herczeg magát 1371-ben így czímezi: *Karolus de Duracio, Dux regni Sclavonie.* (*Fejér*, CD. IX/IV., 382.) Ugyanezen czímet adja neki a zágrábi főispán is. Ellenben 1373-ban sőt 1376-ban az oklevél záradékokban a főpapok, nádor, erdélyi vajda és tárnokmester után, a bánok közt így fordúl elő: *inclyto vero principe, domino Carolo de Duracio Dalmacie et Croacie banatum tenente.* (*Fejér*, CD. IX/IV., 498. — IX/V., 85. s egyebütt.

[2]) *Chron. Sicul.* 24. — *Camera*, 267. De úgy látszik, ez alkalommal csak rövid időre, minthogy Mária első gyermekét, Máriát Nápolyban szülte még 1370-ben. E gyermek azonban a következő évben Morconeban meghalt és Nápolyban eltemettetett. (*Camera*, 268.) Másik gyermekét Zárában szülte 13.3. junius 25-én, kinek Johanna nevet adott. (*Lucio*, Memorie di Trau, 300.) Ezen Johanna utóbb Vilmos osztrák herczegnek, Hedvig legyel királynő egykori jegyesének (mint érintők) volt felesége és öcscsének László királynak halála után, II. Johanna néven Sicilia királynője, az utolsó az Anjou-házból. Harmadik gyermekét az imént nevezett Lászlót, Nápolyban hozta napvilágra 1377. február 15-én. (*Chron. Sicul.* 126.)

[3]) Felesége ez idő alatt Nápolyban tartózkodék. (*Chron. Sicul.* 29. *Camera*, 33.)

önzése annyira uralkodott, hogy eszközökben nem válogatott és nem rettent vissza a legvégsőtől sem, ha tervei sikerűlte ettől függött.[1])

Hogy az egyházi szakadás megtörtént, Johanna nápolyi királynő egy darabig, míg tudniillik férje, Braunschweigi Ottó a pápa körében tartózkodott, biztatta VI. Orbán pápát, hogy vele tart; de mihelyt értesűlt róla, hogy Ottó veszélyen kivűl van, legott az ellenpápa részére állott és annak volt legbuzgóbb pártolója[2]). VI. Orbán előbb barii püspök, tehát Johanna alattvalója, ki közvetlen tapasztalásból ismerte ez asszonyt, kemény bullát intézett ellene (1380. aprilis 21.), melyben őt trónjától megfosztottnak nyilvánította, alattvalóit a hűség esküje alól felmentette és föllíttta a magyar királyt, jőjjön és foglalja el Nápolyt. — Lajos királyunknak erre már nem volt kedve és Durazzoi Károlyt, az olasz Anjouk egyetlen férfi sarját ajánlotta. Azonban kezdetben Kis Károly se mutatkozott hajlandónak föllépni a királynő ellen, ki neki annyi jót tett; de elvégre a Durazzóiak határtalan ambiciója hálaérzetét elnémította. — Lajos király megengedte neki, hogy a velenczei területen álló csapatokból gyüjtsön magának hadat, melynek vezéreül Horváti János bánt jelölte ki. Pénzt — az állam kincstára ki levén merítve — nem adhatott ugyan, de Zágrábban 1380. junius 2-án hitellevelet iratott számára, melyben százezer forint kölcsön felvételére hatalmazta föl.[3]) Mintegy kilenczezren szegődtek hozzá magyarok, sokan az előkelők közűl; a tizedik ezer olasz zsoldosokból telt, a Szent-György csapatjából, melyet Alberico da Barbiano szervezett és melynek kapitányául Károly herczeget emlegetik a korírók.[4]) — Hova, mi végett indulnak? azt talán az egy Horvátin, kit öcscse László is kisért, alig tudta valaki. Az olasz városok, Firenze, Bologna, Pistoja, Siena, melyen a csapatok átvonúltak, se sejtették azt. Lajos hadainak csak annyit adatott tudtára, hogy némely ügyei elintézése végett küldi őket Itáliába.

Nem szándékozom a Durazzoit utjában kisérni, melyen 1380 november 11-én Rómába ért, hol a pápa kegyesen fogadta, pénzzel ellátta, 1381. junius 2-án Nápoly királyának koronázta és áldásával elindította, hogy foglalja el királyságát.

Johanna tapasztalván Durazzoi Károly hálátlanságát, örökbe fogadta és utódjául kijelölte V. Károly franczia király

---

[1]) *Nyem* és *Colluccio Salutati* jellemzése szerint.
[2]) *Chron. Sicul.* 36. — *Camera* i. m. 287.
[3]) *Anjouk. dipl. Eml.* III, 339.
[4]) *Cronica Sanese* ap. Muratori XV, 263.

öcscsét, Lajost, (1380. január 20.), ki viszont az ellenpápa áldásával indult meg.

Nem beszélem el újra,[1]) miképpen lett Károly Nápoly ura, miképpen verte meg Braunschweigi Ottó hadait, tette fogolylyá Johannát és fojtatta meg. — Anjou Lajos a franczia herczeg nagy sereggel ugyan, de későn érkezett és kevés szerencsével harczolt a Durazzoi ellen, kit Nagy Lajos király míg élt, holta után a magyar királynők hathatósan pártfogoltak, míg nem ezen legveszedelmesebb ellenfelétől, a franczia királyfitól Baribán 1384 szeptember 24-én a járvány megszabadította.

Azt sem akarom körülményesen leírni, mi okon és mekkora hálátlansággal viseltetett VI. Orbán ellen, kit Nocera várában ostromolt, s ez viszont őt 1385 február 2-án ünnepélyesen megátkozta. Ez átok fogott rajta, úgy mond a koriró.

Az elégületlen magyar főurak követei, Pál zágrábi püspök, ezek feje[2]) és Kanizsai Miklós addig beszéltek neki az ország elgyarlódott állapotáról, melyen csak ő segíthet és a Lajos király fényes terveiről, melyeket csak ő valósíthat, hogy végre elfogadta a meghivást. Hasztalan törekedett őt határozatában megingatni felesége, Margit királynő előadván, hogy hisz még a siciliai királyság meghódításával se végzett egészen. Férje csak annyiban engedett neki, hogy visszahagyta László fiát, kit szintén magával készült vinni, mint vélem, azon szándékkal, hogy őt Máriával eljegyezze.[3])

1385. szeptember 14-én este felé ment Durazzoi Károly király Nápoly kis molojára, hol három gályája volt kikötve, melyek egyikére szállott, el azonban csak a következő napon indúlt Castellamare, Sorrento és Manfredonia felé. Itt vette föl a szárazon utána eredt nápolyi nemeseket, kik közt a főbbek valának: Alberico da Barbiano a siciliai seregek főparancsnoka és Naccarella Dentice Ferencz udvarmester.[4]) Mindössze, odaszámítva a magyar követséget, se sokan valának, minthogy elfértek négy kis hajóban, melyek Mantfredoniából Magyarország felé október 23-án eveztek el. A király — úgymond a koriró — nem akart sok embert vinni magával, mert erősen bizott magyar párthivei hatalmában. Valószinűleg azért

---

[1]) L. *Nagy Lajosom* 541 és köv. lapjait.

[2]) *Qui origo et sator notorius exstitit cunctarum disceptationum, periculorum et iurgiorum intra ambitum ipsorum regnorum nostrorum temporibus noviter retroactis emersorum* mondja Mária királynő Debreczenben, 1387 szeptember 14-én kelt levelében, *(Fejér*, CD. X/III., 313.)

[3]) *Andrea Gataro*, Istoria Padovana (Murator. XVII., 521.) V. ö. *Monacit* és *Thuróczyt.*

[4]) *Anjouk dipl. eml.* III., 490.

sem, minthogy Nápoly védelmére, melynek kormányát feleségére bizta, kellett visszahagynia hadi népét, amiért viszont Scrovegno Jakabot, padovai nemest lándsásokból és számszeres íjászokból álló csapatjával szegődtette.[1])

A gályák Zengnél kötöttek ki, hol nagy örömmel fogadták Károlyt; fokozódott a lelkesedés, midőn Zengből Zágrábba érkezett, hol deczemberig Pál püspök vendége volt.

A forradalmárok szándékát már régen ismerték a magyar királyi udvarban, de a királynők, ugy látszik, nem tudták a veszélyt, mely őket ez oldalról fenyegette, kellőleg mérlegelni. Talán erősen bíztak az ígéretben, melyet Durazzói Károly (állítólag) Nagy Lajosnak tett, hogy leányait nem fogja örökük birtokában háborgatni. Hisz a viszony köztök az utóbbi időkig szíves volt; Károly le volt kötelezve kedves rokonainak. A királynők mától holnapra látó politikát űztek. A közelebbi veszély pedig Zsigmond részéről fenyegetett, ki nem volt hajlandó menyasszonyáról és a magyar koronáról könnyű szeren lemondani. Ellenkezőleg; minthogy ünnepélyes kötésekben nem bízhatott, fegyverrel erőszakolta jussait. Bátyjának Venczel királynak átadta Brandenburgot, rokonainak Jodok és Prokop morva markolóboknak 200000 forint erejéig lekötötte a hajdani Mátyus földet, a Vágmentét a Morva határtól a Dunáig; más főurakat is megnyert igéretekkel, hogy fegyveresen segítsék. Augusztus elején betört Magyarországba, elfoglalta Nyitrát, honnét Pozsonynak fordult, melynek német polgárai meghódoltak neki. Részletes adataink ugyan nincsenek, de annyi kétségtelen, hogy (ha nem is őszintén) a királynők megbékültek Zsigmonddal, Zsigmond egybekelt Máriával s aztán megengesztelődve Csehországba távozott, hogy segélyt gyüjtsön Kis Károly ellen.

A kiengesztelődés egyik részleteül vehetjük a levelet, melyet a királynők Demeter esztergomi bíborosnak éppen neve napjára (október 26) küldöttek, melyben őt szeretetökről biztosíták és merő mende-mondának, gonosz besúgásnak állítják, mintha őt az esztergami érseki széktől el akarnák mozdítani.[2])

A fősúlyt a kiengesztelődéseknél a nemességre fektették, mely sűrűn panaszkodott, hogy régi szabadságai, kiváltságai sok tekintetben csorbulást szenvedtek. Mária királynő tehát

[1]) *Chron. Sicul.* 63. — *Camera* szerint (pag. 330.) Károly Barlettában szeptember 4-én szállott hajóra. A *Chronicon Estense* szerint (Murator. XV., 512.) Carolus rex Apuliae szeptember 10-én discessit de Neapoli. V. ö. *Caraccioli Genealog.* (Murator. XXII., 112.) *Chron. Placent.* (U. o. XVI., 540.) *Gataro* említi az idézett helyen.

[2]) *Fejér*, CD. X/I, 221.

Budára, 1385 november 8. napjára összehítta az országyűlést, mely ez alkalommal minden vármegye négy követéből állott. És november 14-én kelt jeles alakú levélben, tekintve a tántoríthatatlan hűséget, melylyel a nemesek Magyarországnak és a szent korona összes jogainak, kivált a határok védelmében és megtartásában minden alkalommal készségesen tanusítottak; tekintve hogy az országot ő maga is ezen hűség által birja: ujból megerősítette a nemesek jogait és kiváltságait, melyeket a szent királyoktól, legutóbb Nagy Lajostól kaptak.[1])

Habár, mint minden kapkodás, idétlen és kései volt ez is, teljesen haszontalan munkának mindazonáltal nem tekinthető, minthogy sok haragost megengesztelt, sok keserűségnek élét vette, másokat pedig szánalomra, jóindulatra hangolt a királynők, a kegyes emlékű Nagy Lajos elárvult gyermeke és özvegye iránt. Többen dolgoztak ez irányban a hazafiak közül; legsikeresebben Kanizsai János akkor még csak egri püspök, utóbb esztergami érsek, az első primás, kinek kedves egyénisége, megnyerő modora, békéltető édes beszéde sok szenvedélyt lecsillapított, számos ellenzéket megnyert a királynők részére.[2])

Közben Kis Károly, ki még mindig a közvetítő szerepét játszotta, eléggé megerősödve látván pártját, melyhez régibb barátai, fegyvertársai és hívei, talán a padovai Scrovegno is ekkor csatlakozott, Zágrábból Buda felé indult. — A királynők barátaik tanácsára, kik közül kútfőnk a vajdát (Lackfi Istvánt-e avagy Losonczit?) és (Horváti) János bánt említi, a Budához közeledő Károly elé kocsin indultak. Károly a szabadban megpillantván a királynők kocsiját, mintegy hat főuri kisérőjével együtt leszállott lováról és gyalog ment elébök, mit látván a királynők, ők is kiszállottak kocsijokból és szintén gyalog lépkedtek a király elé sok főúri hölgy kiséretében. Igy találkoztak egymással. Károly mélyen meghajtva magát üdvözlé a királynőket, aztán megölelték és homlokon csókolták egymást. A kölcsönös üdvözlések és bemutatások közt csaknem egy óra telt el, mire Károly a királynők kocsijába ült s így együtt vidáman és ünnepélyesen vonultak Buda fővárosba, hol Károly egyik hivénél szállott meg.

Budán Károly azonnal kezébe vette az ország kormányát; a csakhamar megint egybegyűlt országgyűlés megválasztotta őt az ország kormányzójának. A felbőszült nép, mely egyre azt hajtogatta: »Meddig tűrjük még az asszonyok igáját?« elhatározását szükségesnek tüntette föl. Szükségesnek azt is.

[1]) *Kovachich*, Vestigia LXVIII. et sequ. — *Fejér*, CD. X/I, 216.
[2]) *Fejér*, CD. X/I, 402.

hogy Buda várát olasz és magyar őrséggel lássák el. E kényszernek látszott engedni Károly is, midőn mintegy a királynők védelmére a királyi palotába költözött, hol »minden tehetségével azon volt, hogy szeretetteljes modorával az országnagyokat megnyugtassa, kibékítse egymással és ekképen az egyenetlenséget tartós béke váltsa föl.« Ez igen hamar sikerült Károlynak, ugy hogy kevés idő multával az egész országban visszaállította a békét és egyetértést, udvarába hivogatván az országnagyokat mind, kik azután közakarattal megválasztották királyoknak.« Igy értesítenek egész általánosságban a korírók.[1])

Részletesen csak annyit tudunk, hogy Károly király az ország főméltóságait elosztogatta és eligérgette hiveinek, ez lévén a kibékítésnek akkoriban egyetlen módja. A nádorságot meghagyta Szécsi Miklósnál; Kaplai János helyébe Bebek Imrét megtette országbirónak; Simontornyai Istvánt (Lackfi Dénes fiát) visszahelyezte a lovászmesteri hivatalba és kinevezte trencsényi ispánnak és várnagynak; Horváti János — ugy látszik — Szlavon bán lett. Forgách Balázst is megtette királyi pinczemesterének és igen kedvelte. Frangepán István vegliai és modrusi grófnak azt a kiváltságot adta, hogy fiusított leánya örökölhessen utána.[2])

Ellenben Mária királyné másképpen beszéli el mindezt. Szerinte Kis Károly a hűtlen lázadók csalogatására indulván Magyarországba, ravaszsággal, álnoksággal, ármánnyal nyert magának hiveket, jóllehet előbb azt igérte neki, mint legkedvesebb húgának édes és hízelgő szavakkal, hogy a koronát föntartja, az országot megvédi számára. Utóbb azonban kitűnt, hogy el volt határozva Erzsébet királynét összes hű főpapjaival és főuraival egyetemben megyilkoltatni és őt (Máriát) száműzni.[3])

Mind e tudósítások kiegészítik egymást és a képet teljessé teszik. Egyuttal világot derítenek a koríró (Gataro) további, valószinűleg hű előadására:

Károly király értesülvén, hogy őt akarják királynak megválasztani, (színleg vagy egyelőre) visszautasítá a királyi méltóságot, nem akarván megsérteni Mária királynőt és mondá: elég neki Apulia királysága, mert hogy még ezt se hódította meg egészen. Azonban az országnagyok bebizonyították neki, hogy Magyarország trónja őt joggal megilleti; ez országot nem kell meghódítania fegyverrel, mint Apuliát, hanem meg-

[1]) *Gataro* és *Monaci* az idézett helyeken.

[2]) *Zichy Okmt.* IV, 312. — *Hazai Okmt.* VII, 420. — *Fejér*, XI, 271.

[3]) *Fejér*, CD. XI, 279.

hódította azt szeretettel. Nyomós okokkal czáfolgatták, hogy nem szabad visszautasítania az ország koronáját, mert csak úgy teljesedik be az ország összes nagyjainak óhajtása, és csak úgy biztosítható az ország nyugalma, az alattvalók boldogulása, ha ő veszi át az ország uralmát. Károly kénytelen volt az okoknak engedni; ellent se mondott immár, hanem ráállott, hogy megkoronázzák.[1])

Szóval: a szerencse gyorsan fölkapta, hogy épp oly sebességgel lesujtsa. Csak még a királynőkkel kellett végezni csínján és békés úton, mert az álarczot nem volt szabad még letenni, a komédiát végig kellett játszani.

Károly a nemeseket, kik őt (könnyű szeren) rávették a szent korona elfogadására, Mária királynőhöz küldötte, hogy őt lemondásra birják. Ezek előadták a szegény királynőnek, hogy a közvélemény ellene van, nyugodjék meg tehát sorsában. A nemzet nem akar engedelmeskedni nőnek. Jog szerint sem illeti meg őt a trón, mert nincs példa rá, hogy a magyar valaha nőt uralt volna. Neki elég képessége se lehet ily nagy ország kormányzására. Férfiú dolga ez. Maga megitélheti, az ország zavaros viszonyai közt ér-e valamit a gyönge asszony? Ez az ország akarata, a közvéleményé, melynek engedni kell, kivált ha változtatni nem lehet a dolgon.

A gyönge nők, a királynő és anyja, csaknem eszméletöket vesztették erre a lesujtó nyilatkozatra. Önuralmát legelőbb Mária nyerte vissza. »Atyámnak engem jogosan megillető koronáját — szólt, miközben könyei előtörtek — meg nem tagadhatom. Tegyetek úgy, a hogy akartok. Mint asszony ellene nem állhatok az ily tömegnek és csak arra kérlek, hogy atyám érdemeit tekintve (ha ugyan becsülitek még valamire) legalább életünket hagyjátok meg és engedjétek, hogy Magyarországot száműzöttként elhagyva, uramhoz mehessek.«

Erzsébet szárazabban válaszolt és kijelentette, hogy Károlylyal személyesen kiván beszélni. A mint magokra maradtak, anya és leánya zokogva borultak egymás karjaiba, hogy panasszal könnyítsenek fájdalmukon. Udvari hölgyeik se tartózkodhattak a sirástól. Első felindulása legyőzése után azonban Erzsébet ismét a régi lett. Meg akarta győzni a koronához amúgy se ragaszkodó leányát, hogy erőszak ellen nincs mit tenniök. Ha át nem adják a koronát, az elbizakodott áruló talán véröket is ontja. A tömeget ingerelni nem szabad, mert az megfeledkezik magáról s a koronát életök árán is elveszi tőlök. Méltóságok és nemök aligha volna ment-

[1]) *Istoria Padovana di Andrea Gataro.* (Murator. XVII, 522.)

ség. Ha lemond Mária, kíméletre számíthatnak; és még élnek lehet reményök, hogy újra megszerzik az elveszett országot, mert Isten megfizet minden rosszért.

Aztán fölszárította könyeit, Károlyt hivatta és szólt hozzá ekképen: »A büszke és féktelen magyar nemzetet aszszonyi kéz nem vezetheti. Vedd át őseid országát!«[1])

A palota-forradalom sikerült. Mária és Erzsébet nyilatkozatának híre azonnal elterjedt. Mindenki azt hitte, hogy valamint a királynők hívták meg Durazzoi Károlyt az országba, hogy itt rendet csináljon, azonképpen Mária önként mondott le a koronáról.

Az országgyülés Fehérvárra tette át üléseit. Az ország rendei forma szerint megválasztották Károlyt Magyarország királyának és az év utolsó napján megkoronázták. Hogy hitelre találjon a királynők önkéntes lemondása híre, az ünnepélyen Máriának és Erzsébetnek is jelen kellett lenniök.

Zára város közönsége volt az első, mely Nápolyba Margit királynénak ujságolta, hogy férjét a magyar királynőknek, az összes főpapoknak és főuraknak közkivánata szerint Székes-Fehérvárt, deczember 31-én, reggeli 9 órakor (in ora terciarum) királynak megkoronázták. E tudósítás január 21-én érkezett Nápolyba, amiért az nap este fényesen kivilágították a várost.

Február 10-én Károly királytól is érkeztek levelek a nápolyi királynéhoz, főurakhoz és a polgársághoz, jelentvén megkoronáztatását. Amiért ismét nagy kivilágítás és ünnepélyek valának Nápolyban. A február 18-ára eső vasárnapon a nápolyi polgárok lóháton és gyalog Margit királynő üdvözletére mentek a Castello Nuovoba. Hasonlóképpen cselekedének a czéhek is. Valamennyit megelőzték a capuai és nidoi nemesek. És vala nagy öröm és általános ünnepség. Firenze városa is küldöttséget menesztett Budára és Nápolyba. Ez utóbbiakhoz csatlakoztak a Nápolyban lakozó firenzeiek letakart lovakon, selyem ruhában. Este pedig fáklyásmenet volt. Hasonlóképpen cselekedtek a genovaiak. Margit királyné, mintegy viszonzásul ennyi megtiszteltetésért, kiséretével, kilencz fehérbe öltözött főrendű hölgygyel végig lovagolt Nápoly utczáin. Karjaikon aranyos szalagokat viseltek.

Még márczius 1-én is Standardo Jakab, Caracciolo Jakab és Minutulo Miklós Nápoly főutczáján lovagjátékot, disztornát rendeztek, mely alkalommal zászlóikon díszül magyar czímert

[1]) Ezen *Monaci*, *Thuróczy* és *Bonfin* után szépen leirt képzeleti jelenetet *Márki Sándor*-tól kölcsönöztük.

viseltek. Pedig ekkor már gyásztort ülhettek és halálfőt viselhettek volna zászlóikon.

A firenczei polgármester és követség, mely Kis-Károly koronázása ünneplésére érkezett Nápolyba, márczius elseje éjjelén a Castello Nuovoba siettek és az ott levő főuraknak Firenzéből érkezett levelet mutattak, melyben az állott, hogy Károly királyt Budavárt februárius 7-én a magyar királyné parancsából meggyilkolták.[1])

A katasztrofák.

Valóban megdöbbentő azon sorsváltozás, mely Kis-Károlyt érte. Nem az döbbent meg bennünket, hogy Garai Miklós, mint a királynők hű embere utat és módot lelt arra, hogy Károlyt, a királynők veszedelmes ellenségét láb alól eltegye; az se lep meg bennünket, hogy Erzsébet királyné megegyezését adta hozzá, hisz be kellett látnia, hogy ketten egymás mellett meg nem állhatnak; Forgách Balázs-féle ember is találkozott mindenkoron: de hogy a magyar főurak, kik nehány hét előtt rút hálátlansággal viszonozták a sok jótéteményt, melylyel Nagy Lajos őket fölemelte; kik az országos méltóságokba és jövedelmes tisztségekbe, melyeket Károlytól elfogadtak, még bele sem okulhattak, ellene fordították fegyveröket, aztán pedig az imént elárult királynőket tovább szolgálták, mintha misem történt volna: ezen erkölcstelenség, ezen romlottság az, mely megdöbbentő.

Az olasz és német korírók, kik Kis Károly katasztrófájával sokat foglalkoztak, habár a dolog lényegére sokszor megegyeznek, a körülményekre nézve egymástól eltérnek. Gataro, a padovai történetíró, kinek ez alkalommal nyilván földije, Scrovegno Jakab volt a kútfője, legbővebben adja elő az eseményt és kiterjeszkedik annak okaira is, midőn ezeket írja: Az ország nagyjainak határozata és akarata folytán elméne Károly király Székesfehérvár városába, a királyok koronázása helyére s ott a legnagyobb ünnepélyességgel, a koronázási mise és officium után levetvén ruháit, megkoronázták arany koronával és mint koronás király tért vissza Budára, hol megkezdvén kormányzását, egyenlőn szolgáltatott igazságot mindenkinek.[2]) Igazságos kormányzatot gyakorolván, kénytelen volt azok ellen fordúlni, kik Lajos halála után illetéktelenül

[1]) *Chron. Siculum* 63. 64. *Gobelin* hozzá teszi: *Maledictio Urbani VI. sicut aqua ingressa interiora ipsius.*

[2]) *In cunctis iuste versaretur* mondja a közel egykorú Ebendorffer Tamás is. (ap. *Pez*, II, 820.)

állami s egyéb javakat ragadtak magokhoz. Ezen rendetlenségeket megszüntetni akarván, ellenkezésbe jött a nagyokkal, kezdék gyűlölni Károly királyt, uralma ellen fondorkodni és sokan átpártoltak a királynőkhöz, kiknek több alkalommal előadták, hogy Károly király megfosztotta őket uraságoktól, hogy nem vernek többé pénzt Mária királynő, hanem Károly király képével, sőt hogy elfogatni szándékozik őket és megöletni, nehogy uralmát féltenie kelljen tőlök. Az asszonyok hitelt adtak ily beszédeknek és fejökbe vevén azt, tanakodtak, miképpen lehetne elkerülni a veszélyt. Elhatározták tehát Garai Miklóssal és bizonyos más országnagyokkal Károly vesztét és erre a napot is kitűzték,[1]) február 7. napját tudniillik.

Kik voltak a főurak, kik Károly király ellen szövetkeztek, megtudjuk az estei krónikából, mely 1386 február 7. napjához röviden, de velősen ezeket írja: Károlyt, Apulia és Magyarország királyát áruló módon, fején halálosan megsebezte bizonyos Balassa nevű magyar, a magyar királynők szobájában, az ő, Miklós nádor, a pécsi püspök, György és Imre (Aimericus) urak és más árulók jelenlétében, megegyezésével és rendeletére.[2])

Kik az imént csupán keresztnevökön említett urak? nem nehéz meghatározni. Balassát, vagyis Balázst maga Mária királynő határozza meg ekképen: Hű vitézünk Forgách Balázs, Koszmáli Miklós fia, főpinczemesterünk oroszláni bátorsággal és oly dühhel megrohanta Károly királyt uralkodása harminczkilenczedik napján, hogy nehány nap múlva föladta lelkét.[3]) Hogy Miklós (volt) nádor alatt Garait kell értenünk, hogy a pécsi bíboros püspök Alsáni Bálint volt az időben, ezt tudjuk. De nem szenved kétséget az sem, hogy György alatt Bebek Györgyöt, Erzsébet királyné tárnokmesterét,[4]) Imre alatt pedig fiát, előbb Dalmát- és Horvátország bánját, aztán orosz vajdát, a Károly által kinevezett országbírót, ki — mintha misem történt volna — 1392-ig viselte az ország főbírája méltóságát, kell értenünk.

Világos tehát, hogy Gataro, kinek kútfője a katasztrófánál nem volt jelen, hanem a várat őrizte, nem jól volt értesülve, midőn azt így meséli el: E végből, hogy t. i. vesztét okozzák, értésére adták a királynők Károly királynak, hogy mindenképpen beszélniök kell vele. Szokása levén gyakori láto-

[1]) *Muratori*, XVII, 523.
[2]) *Chronicon Estense* (Muratori, XV, 512.)
[3]) *Fejér*, CD. X/I, 279.
[4]) (Sírkövét l. *Turul*, VI, 160.)

gatásokat tenni a királynőknél, elment az nap is reggeli kilencz óra körül, s oda érkezvén, a királynők a királylyal egyedül visszavonúltak egy terembe, mindhárman beszélgetvén. Oda benyitott aztán Forgách Balázs, köpenye alatt hosszú kést tartva kezében és mintha fontos ügyben érkezett volna, egyenesen az egymással beszélgető fejedelmi személyek felé tartott, és midőn közelébe jött Károly királynak, reá emelte fegyveres kezét, teljes erővel fejére sujtott úgy, hogy keresztül vágta koponyáját egészen le a bal szeméig, mely szintén tönkre ment, és mindjárt ezen egy csapás után kiment a teremből egészen nyugodtan távozván, elmenekült.

Mária maga beszélli el oklevelében, melyet Forgách Balázs számára állíttatott ki, hogy Forgách bicellusával sürűn, tehát többször csapott a királyra és Forgách viszont oly súlyos sebeket kapott, hogy március 1-én, tehát három héttel később, midőn, t. i. a Mária oklevele kelt, még kétséges volt, életben marad-e?

Tehát valóságos dulakodás volt a királynők szobájában, mely alkalommal a Naccarellának nevezett Dentice Ferencz is megsebesűlt, Károly király pedig a Chronicon Siculum [1]) szerint három vágást kapott: egyet képére, mely által elvesztette balszemét, kettőt pedig fejére.

A fegyvert, melylyel Forgách a királyt megsebzette, a magyar hagyomány kivétel nélkűl csákánynak nevezi, talán azért, mert a *bicellus* szót Parizpápai szótára csákánynak fordítja. De a magyarosítás téves, vagy későbbi gyakorlatról tanúskodik. Bicellus, melyet Mária királynő világosan, mint a Kis Károly ellen használt fegyvert említi, azon rövid kard volt, melyet a XIV. századbeli urak és vitézek rendesen viseltek, mint az több egykorú képen látható.[2])

Gataro előadása, mely szerint a királynők azonnal fölugráltak, lármát csaptak, mire sok cseléd szaladt a terembe, aztán pedig rögtön orvosért küldöttek, igen enyhe fölfogásra mutat és talán annyit bizonyít, hogy a jó viszony Padova herczege és a magyar királynők közt Nagy Lajos halála után is fönnállott, amiért Scrovegno vagy talán Gataro kímélettel beszélt felőlök. A Chronicon Siculum, mely ellenkező álláspontot foglalt el, és amely a visszaérkezett olaszok által érte-

[1]) pag. 64.

[2]) A hadi kard, olaszul spada, igen hosszú alkalmatlan eszköz volt; a csákány azon korban nem ismeretes, szalonképes fegyver pedig soha se lehetett. Az összes kútfők ezen tőrszerő kurta kardot, melyet Gataro *coltella lungá*nak nevez, említik és értik. *Maigne* Lexicona a bicellust így értelmezi: *hastula amentata, pugio.*

sült az eseményekről, úgy beszéli, hogy a sebes királyt az éjjel hetedik órájáig valamely szobában őrizték. Hét órakor a királyné (nyilván Erzsébetet kell érteni) parancsából a magyarok elzárták azokkal együtt, kik vele maradtak.

Ellenben teljesen hitelt adhatunk Gataro azon tudósításának, hogy Garai Miklós legott fegyvert fogott és a királynő pártján levő sok főúrral Buda utczáin riogatá: Éljen Mária királynő! minthogy ugyanezt állítja Monaci, hogy Garai már aznap reggelén nagy fegyveres kisérettel jött a várba, színleg bucsuzóul szerémi uradalmaiba eltávozni készülvén — mint mondá — leánya lakodalmára.

Garai törekvésének folytatja Gataro — ellenállottak Barbiano és Naccarella. De elvégre a királynők pártjára állott nép becsődült a várba, azaz, hogy az ellenállás hasztalan volt, és csak a vár főerőssége a torony (torre, donjon) tartotta magát több napon át, melyet a padovai számszeresek védelmeztek Károly király nevében, kapitányok levén a nemes lovag, padovai Scrovegno Jakab, ki mint mindig, úgy most is hiven kitartott sebes fejedelme Károly király mellett és kitünő őrségével megállotta helyét a mondott erősségben.

Egy napon azonban Károly királyt, kit az orvosok folyton kezeltek, arra kényszerítették, hogy elhagyja szobáját, személyesen elmenjen a nevezett erősségbe és megparancsolja Scrovegno Jakab mesternek, hogy a tornyot adja át Garai Miklós grófnak, mit az meg is tett, mire az erősség Garai Miklós gróf kezére került.

Nincs ok, a miért ezen, eddig nem méltányolt adatot egészében el ne fogadjuk.

A városban és városon kivül pedig híre terjedvén Károly király balesetének — szúrja közbe Gataro, minthogy az esemény februárius 7-ére vonatkozhatik csupán — (Csáktornyai Lackfi) István vajda és (Horváti) János bán fegyveres csapataik élén bejárták az utczákat kiabálván: Éljen Károly király, halál a királynőkre! az egész várost körülvették s egész éjjel fegyverben állottak.

Ez is így történt. De Horváti látván, hogy hiába való minden erőködése, februárius 8-án reggel Zágráb felé vette útját és kétségbeesve sorsa fölött Tvartko karjába vetette magát. Innentúl egyesült a lázadók két, különnemű csoportja: a Tvartkóék nagy szláv eszmével szaturált tábora a magyar forradalmi csapattal, mely utóbbinak egyik főeszméje az lehetett, hogy Tvartkót levervén, az ország integritását helyreállítsa és a magyar állam hatalmát növelje.

Egy napon (februárius 14-én, a Chronicon Siculum szerint)

Károly király nem érezvén magát biztonságban Budán, mondá a királynőknek, hogy el akar menni Visegrádra, mert ott jobb a levegő a fejfájás ellen, mint Budán. A királynők hozzá járultak e kívánsághoz és elkisérték Károlyt Visegrádra. Oda érkezvén orvosokért küldöttek, kik másnap meglátogatván a királyt oly szert adtak be neki, mely a beteget öt napon át igen meghajtotta,[1]) minek következtében sebe is nagy fájdalmat kezdett okozni és erejét is hanyatlani érezte annyira, hogy közel látszék a halálhoz. Fölismervén állapotát Károly király, hozzá fogott ügye rendezéséhez. Apulia trónjának örökösévé László fiát tette, kit Naccarella gondjaira bizott. Hasonlóképpen ennek gondjaira bizta leányát Joanellát, feleségével Margit királynéval egyetemben.

E rendelkezése arra mutat, hogy olasz hívei, valószinűleg kútfőnk Scrovegno lovag is Károly király körében maradtak.

Végső rendeletét megcsinálván, — folytatja Gataro — noha Orbán pápa által ki vala közösítve, az egyház szentségeit kérte és meggyónván áhitattal vette magához az Isten fiát, kinek tetszett rövid idő mulván lelkét kiszabadítani az elkínzott testből, februárius 24-én az estei, 27-én a sziczilia krónika szerint.

Holt testét, melynek megtekintésére a királynők szivesen bocsájtottak mindenkit, az oly nagy fejedelmet megillető pompával temették el a nevezett város szent Lőrincz templomában 1386. junius 3-án.[2])

Hitelesebben értesülünk temetése körülményeiről IX. Bonifáczius pápának az esztergami érsekhez Rómából, 1391 februárius 3-án intézett bullájából: Néhai Károly királyt — írja a pápa — jóllehet közvetlenül halála előtt töredelmének nyilvános jelét adta, mégis azon ürügy alatt, mert b. e. VI. Orbán pápa által ki volt közösítve, nem temették el egyházi szertartással, hanem a visegrádi előhegyen fekvő szent-endrei benedek-rendi monostor közelében valamely házba eltették, de még

---

[1]) *In cinque giorni evacuo settanta volte con grandissimo flusso,* mely tudósitással megegyeztethető a Chron. Siculum azon állítása, hogy mérget adtak innia, s ez italtól meghalt; pag. 64.

[2]) *Muratori.* Scripp. rer. ital. XVII., 524 — Gatarotól eltérőleg, de — úgy látszik — helyesebben jelenti a *Historia Sozomene Pistoriensis* (Murator. XVI., 1129.) *Satis inhonoratus fuit in una capsa sepultus in Sancto-Andrea, et quasi nolebant eum sepelire ex eo, quod dicebant eum fuisse excommunicatum a papa Urbano VI. Et hoc evenit iusto iudicio Dei etc.* — Ellenségesebb indulattal ír az osztrák *Ebendorffer: illigatis vulneribus ab Ungaris detruditur in carcerem, in quo siti plurimum afflictus, tandem (ut dicitur) impotiatus miserabiliter decidit in fata, et usque hodie (?) iacet insepultus in feretro. (Pez,* II., 820.)

el nem hantolták. Azért fiának, László szicziliai királynak folyamodására elrendeli a pápa, hogy az érsek (Kanizsai János) ha rövid uton beszerzett értesüléséből kiderülne, hogy néhai Károly király csakugyan töredelmesen hunyt el, temesse vagy temettesse el a mondott monostor templomában.[1])

Károly harminczkét éves volt halálakor. Kis termetű, rőt hajú, csinos külsejű, nyugott beszédű és járású ember volt, ki szeretett ebéd és vacsora után tudós férfiakkal társalogni.[2])

A kiállott veszedelem és szenvedett izgalmak Erzsébet királynét elnézőbbé igen, de nem tették bölcsebbé. Miután leánya, Mária királynő által e sebeiből alig lábbadozó Forgách Balázst Gímes várával, mely Csák Máté halála után szállott a koronára, s annak nagy kiterjedésü, Nyitra, Bars és Esztergam, vármegyékben fekvő uradalmaival, jogaival és élvezményeivel megjutalmaztatta; az udvarból száműzött urakat, köztök a Czudarokat ismét szivesen látta; Czudar Imre is visszakerült Imolából az erdélyi püspöki székre; a Károlyhoz szegődött árulók nagy részének is megbocsájtott, azaz tűrte, hogy méltóságaikat tovább viseljék, valószínűleg alkalmas időt várva, még szemenkint elbánhatik velök: de hogy a kormány gyeplőit kezéből kiadja, Zsigmondot a királynő férjét királynak koronáztassa, arra rávehető nem volt semmi áron. Viszont Zsigmond minden áron ur akart lenni Magyarországon. A sereggel, melyet Károly ellen gyüjött, az országba jött és már Győr közelében táborozott, hogy jogainak érvényt szerezzen. Vele voltak Venczel cseh király, Jodok és Prokop morva markolábok, és a dolog oly színt kezdett ölteni, hogy Zsigmond második Károlylyá növekszik.

A királynők megijedtek és a cseh királyt kérték meg közbenjáróul, hogy a közöttök és Zsigmond közt fenforgó viszályokat kiegyenlítse. Venczel elfogadta ez ajánlatot és miután a királynőknek szabad jövést, menést és Győrben biztos tartózkodást igért, a királynők megjelentek Győrött. Kiséretökben érkezének: Demeter esztergami és Bálint pécsi bíbornok, Péter váczi és János csanádi püspökök, Csáktornyai Lackfi István volt vajda, Zámbó Miklós királyi tárnokmester, Czudar Péter volt bán, Kónya bánfia Frank, Bebek Detre és Drág máramarosi vajda.

A királynők május 1-től 12-ig tartózkodtak Győrött, a

[1]) *Vatikáni magyar okirattár*, I/III., 136.

[2]) *Nyem*, de Scismate edit. *Erler*, pag. 90. *Carolus erat brevis statura et ruffus et pulcher aspectu necnon loquela et incessu placidus, poetis et historiis sufficienter instructus, in quibus etiam libenter post cenam et prandium cum doctis in illis plerumque conferre consvevit.*

béke okiratok legalább ezen keletet viselik. A fő, de titkos okirat az, melyben Mária és Erzsébet királynők megígérik Venczel királynak, hogy az ő akaratok ellenére Zsigmondot nem engedik megkoronáztatni Magyarország királyának. Mihezképest kétségtelen, hogy Venczel ezen engedmény ellenében szintén állított ki kötelezőt, melyben biztosította a királynőket, hogy ellenökre nem fogja sürgetni Zsigmond megkoronáztatását. Azonban ezen oklevél nem maradt korunkra. — Aztán egy külön okiratban megkérték a királynők Venczelt, hogy békebiró legyen egyrészről köztök, más részről Zsigmond a Mária férje, Jodok és Prokop morva markolábok közt a következő pontokban: hogy kibékítse Zsigmondot az egyházi és világi magyar urakkal, kikkel haragot tart; hogy Zsigmondot kötelezze az ország szabadsága és törvényes szokásai tiszteletben tartására; hogy a békét helyre állítsa a háborgó országban; hogy biztositsa Erzsébet hitbérét, javait és jövedelmeit azon levél értelmében, melyet férjétől Lajos királytól kapott; hogy rendelkezzék afölött, miszerint Mária újból átadassék Zsigmondnak egybekelés végett *(quoad traduccionem thori*, de dato 1. maji 1386.)

Ezek ellenében Zsigmond, Jodok és Prokop követelései, szintén megbízván Venczel itéletében, ezek valának: Zsigmondnak adják vissza Máriát; róla állásának megfelelőleg gondoskodjanak, nevezet szerint, hogy az Ausztriával és Morvaországgal szomszédos várakat birhassa; adósságait kifizessék; a Vág és Duna közötti országrészt a morva markolábóknak adják át, amint ezt Zsigmond nekik levélben lekötötte; egyéb adományos leveleket is, melyeket párthiveinek adott, megerősítsék és megbocsássanak azon magyar főuraknak, kik őt eddig pártolták. (de dato 11. maji.)

Mire a békeszerző Venczel király 1386 május 12-én a következő egyezséget hozta létre:

1. Béke legyen a felek: Mária, Erzsébet, Zsigmond, Jodok és Prokop, valamint összes párthíveik közt.

2. Az adományos levelek, melyet a felek egyes országlakóknak adtak, mint érvénytelenek visszaadandók.

3. Az ország szabadságát egyik félnek se szabad megsértenie.

4. A kárt, melyet eddig szenvedett, tűrje kiki békén.

5. Erzsébet királyné hitbére biztosításáról külön levél adatik ki.

6. Zsigmond ellátása czímén megkapja Vasvármegyét. Trencsény várát és mindazon osztrák és morva határszéli uradalmakat, melyeket hajdan »István úr« Lajos király öcscse

bírt; a mit még ezen felül akar, az iránt Venczel király fog határozni.

7. Zsigmond feleségével, Mária királynővel lakhatik mindenütt, a mint ez férj és feleség közt illik.

8. Zsigmond adósságait kifizetik az ország jövedelméből.

9. Jodok és Prokop a Duna és Vág közeért, melyet magoknak megszereztek, kapnak kárpótlásul jövő évi november 11-ig kétszázezer forintot, mely összeget, miután Pozsonyban, Nagy-Szombatban vagy Semtén kifizették, a mondott országrész átszármazik Zsigmondra.[1])

A béke ekképpen Zsigmonddal legalább papíron helyreállván, a királynők aligha jókedvüen Győrből Budára visszatértek[2]) s immár arról tanakodhattak, miképpen lehetne a szlavón vidéken mindinkább gyarapodó zavargásokat lecsöndesíteni? Horváti János ugyanis és öcscse László, Kis Károly katasztrófája után csatlósaikkal és egyéb elégületlenekkel Zágrábba menekültek testvérökhöz, Pál püspökhöz, azon kényszerű szándékkal, hogy Tvartko bosnya királylyal, kinek főembere Palisnai János, a keresztes vitéz, velök tartott, egyesülve a fegyveres lázadás zászlaját kitűzik. Pál püspök e czélra eltékozolta a zágrábi egyház javait, kincseit és egyházi szereit, hogy zsoldosokat fogadjon, kik Ivanics szigetéről, a püspök jószágáról szerte kalandozva raboltak, pusztítottak, elfoglaltak városokat, sőt egész megyéket. Főleg Gara (ma Gorján Verőcze, akkor Valkó vármegyében) várára vágyódtak, Garai Miklós székhelyére, melyben a volt nádor gazdagságát, kincseit összehalmozta.

A királynők megemlékezhettek arról, hogy harmadfél év előtt mily könnyű szeren csöndesítették le a kedélyeket, és most is azt remélhették, hogy kegyelmekkel, adományokkal ez ismét sikerülni fog nekik. Julius közepén elindulának Budáról Gyakovár (Diakó), a bosnya püspökség székhelye

[1]) *Codex Diplom. et epist. Moravie*, XI, 351—356. — *Fejér*, CD. X/I, 183.

[2]) Nagy valószinűséggel merem állítani, hogy ezen 1386. évi pünkösdkor Hedvig és férje Jagyello-Ulászló meglátogatták anyjokat Budán. Következtetem ezt azon Budán, 1386. junius 9-én kelt levélből, melyben Erzsébet Ulászló lengyel királyt (immár ismételve és most) *maternalis dilectionis amplexu* fiának fogadja és segítséget igér neki minden emberfia ellen, Máriát, a magyar királynőt kivéve; sőt ha Mária a lengyel királylyal és királynővel ellenkeznék, ez esetben is Hedvig és Ulászló részére áll. Én e levél kifejezéseit oly közvetlen hatásból eredőknek és a látogatást oly természetesnek találom, hogy hiszek benne, habár a lengyel kútfők sem említik. *Caro*, Gesch. Polens III, 638. közli Ulászló tartózkodási helyeit, de 1386. május 23-tól junius 30-ig üres a tábla, és éppen ez azon időköz, melyben Ulászló feleségével Budán látogatását tehette.

felé. Kiséretökben nem kevesen valának főpapok, országnagyok, vitézek, főurak, előkelő nemes asszonyok és kisasszonyok; kiket név szerint megemlíthetünk, a következők: Garai Miklós a volt nádor két növendék fiával: Miklóssal és Jánossal, valamint unokatestvéreivel: István fia Pállal, Pál fia Jánossal és Botos Gergelylyel, a Keresztúri András fiával; Forgách Balázs a királyi főpinczemester, Nevnai Treutel János, néhai Alsáni János bán fia Pál mester s ennek fiai: László és Miklós; Kanizsai János fia István, Ákos bán fia Mick, Korogi Fülpös fia István macsói bán és Maróti János.

Gyakovárban egy-két napig megpihenvén, alighanem azért, mert hirét vették, hogy a lázadók őket itt megtámadni akarják, a királynők és kíséretök julius 25-én, szerdán, szent Jakab apostol napján, korán reggel elindultak Gara felé, hogy ott a nádor jól megerősített várában nagyobb biztonságban lehessenek, midőn Garához közel az országúton Horváti János, Palisnai János keresztes és gonosz társaik [1]) vezérlete alatt megszámlálhatatlan fegyveres nép lándzsával, karddal és íjakkal őket váratlanul megrohanták.

Garai Miklós fiaival, rokonaival és csatlósaival, Forgách Balázs, Korogi István és a többiek, kiket név szerint említettünk, vitézül védték a királynőket, minthogy ezek kocsija körül folyt leginkább a harc; de a sokasággal szemben elégtelen volt erejök. Forgách harczolva elesett, legott a királynők láttára le is nyakazták; Garai Pál fia János szintén elbukott, őt is lefejezték; Botos Gergelyt leszúrták; Garai István fia Pál súlyosan megsebesült és fogságba került, azonképpen Garai Miklós, a nádor ifjabbik fia, míg a másik gyors futással menekült; fogságba kerültek még: Alsáni Pál két fiával, Treutel János, Kanizsai István, Ákos fia Mick, Korogi István és Maróti János többé kevesbbé megsebesülve. Leghősiesebben a nádor védelmezte úrnőit. Leugorva lováról, hátával a királynők hintajának támaszkodva osztogatta a csapásokat. Lándsával, karddal nem mertek hozzá közeledni, nyilakat lőttek reá, de ő azokat, mint a nádszálat tördöste testébe, nehogy gátolják. Végre valaki hátulról, a kocsi alól rántotta le lábáról. Arczczal bukott a földre, a tömeg rárohant fejét vette s azt azon véresen dobta a királynők hintajába.

Levervén ímmár kíséretét, a dühös hadi népség a királynőknek esett, megfosztotta őket drága ruháiktól, ékszereiktől, tömérdek kincsöktől, podgyászoktól és előbb a zágrábi püspökség Gunach várába, aztán Ujvárba (Novigrádba) vitték,

[1]) Ezek közül Korpádi Jánost és Lászlót, valamint Szerdahelyi Koron Pétert említhetjük,

a fogoly főurakat pedig Pozsegavárába, Orjava várba, Csáktornyába és Pachytelbe (? Petenyevára) zárták, hol kezökön, lábokon és nyakokon megvasalva tartották.[1])

A meggyilkolt három főúr fejét, Garai Miklósét, Forgách Balázsét és Garai Jánosét,[2]) Pál zágrábi püspök Nápolyba szállította. A fejeket szamaras kárén körülhordották Nápoly utcáin, aztán szemlére kitették Nápoly piaczán. (1386. szeptember 16.)

A nápolyi királyi család mindekkorig kétségben volt Károly király haláláról. Bizonyosságot Pál zágrábi püspöktől és a vele érkezett magyar uraktól nyertek. Margit királynő daczára annak, hogy Nápoly egyházi tilalom alá volt rekesztve, ünnepélyes gyászmiséket mondatott férjeért. Fia László pedig, midőn tudatta az ország lakóival atyja halálát, azzal biztatta őket, hogy nem sokára boszút fog állani halálaért; már most is az árulók közül csaknem mind elvesztek, mások pedig a börtönben senyvednek.

Kétséget alig szenved, hogy özvegy Margit királyné, ki atyját is, férjét is erőszakos halállal vesztette el, Erzsébet és Mária kiadatását követelte Pál püspöktől és társaitól. Minden esetre ezért hozták a királynőket a püspök várából a tengerparti Novigrádba. De mert a szorgalmasan czirkáló velenczei gályák a merénylet kivitelét lehetetlenné tették, a bakók egy napon váratlanul megjelentek a királynők novigrádi börtönében és Erzsébet királynét leánya szemeláttára iszonyú kegyetlenséggel meggyilkolták.[3])

Január 16-án 1387-ben az a hír terjedt el Zárában, hogy az idősbb királyné meghalt novigrádi fogságában; február 9-én pedig tetemeit elhozták Zárába és eltették szent Chrysogonus monostorában.[4])

Ily szomorú véget ért Nagy Lajos király özvegye, miközben a Tvartkóval szövetkezett lázadók, immár hazaárulók, elfoglalták Dalmát-, Horvát- és Szlavonországot, Pozsega vármegyét. a macsói és szörényi bánságot.[5])

Pór Antal.

---

[1]) A királynők elfogatásának ezen hű történetét Mária királynő maga írta le Debreczenben, 1387. szeptember 7-én kelt levelében (*Fejér*, CD. X/III., 313.), mely eddig történetíróink figyelmét elkerülte. V. ö. *Hazai Okmt.* VII, 434. — *Károlyi oklt.* I, 546. — *Fejér*, CD. X/I, 333, 339. 343. 367. 426.

[2]) Magni comitis Ungarie et Fulcarii Balasii, qui percussit regem et tercius vocabatur Care Sanese (*Chron. Sicul.* 65.)

[3]) Mária királynő idézett levele.

[4]) *Memor. Pauli* (Schwandtner, III, 726.)

[5]) Ugyancsak Mária királynő imént idézett levele szerint.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai cziszterczi rend. Budapest, 1896.

Harangzugások, milliók ajkáról fakadó hálaénekek közt virradt reánk hazánk fennállásának ezredéves ünnepe. Kit annyi balszerencse, oly sok csapás sujtott, e nemzet megmutatta, hogy meg nem törhető őserő lakozik karjaiban, hogy azt, mit ezer év előtt alapítottak honfoglaló ősei, ezer éven keresztül meg bírta oltalmazni, védeni minden támadás ellen, és csorbítatlanúl viszi át az ősei vérén szerzett örökséget egy új ezredévbe.

Valóban kevés nemzet az, melynek ily dicső mult jutott osztályrészül. Kevés nemzet mondhatja el magáról, hogy az ősök által elfoglalt földön már ezerév óta, küzdve ezer meg ezer ellenség ellen, megfogyva bár, de törve nem, él és uralkodik. S midőn a második ezerév küszöbén a bennünk lángra lobbant érzelem arra késztet, hogy buzgó imát, hálaadást rebegjünk el a magyarok Istenéhez, a hálaadás, az öröm mellett megrezzen szívünkben egy húr s mind hatalmasabban halljuk a benső szózatot: »Emlékezzünk Régiekről.«

Igen, »Emlékezzünk Régiekről.« A második ezredév küszöbén önkénytelenül is egy pillantást vet vissza a lefolyt ezredévbe nemzetünk, s midőn lelkében felidézi a mult emlékeit, midőn végig jártatja szemeit a mult eseményein, önkénytelenül is érzi, hogy kötelessége beszámolni honfoglaló ősei szellemének arról, hogyan bánt a kezére bízott kincscsel, hű, becsületes sáfárja volt-e annak?

E törekvés, beszámolni a nemzet ezredéves történeti múltjáról, gyújtotta meg az irodalomban a fáklyát, melynek fénye messze bevílágítja egész hazánkat, Nemzet-testünk minden egyes tagja a mult emlékein lelkesedve leteszi a kegyelet virágát a hon oltárára. Vármegyéink, városaink, egyházi és világi testületeink vállvetve iparkodnak történetükkel

megismertetni, s beszámolni arról, hogy mily átalakuláson, mily változásokon mentek keresztül, jól tudván hogy »a múlt helyes ismerete a jövő nagyságának biztos záloga.«

Őszinte öröm tölt el minket, midőn az ezredéves ünnep első napjának felvirradtával a magyarországi cziszterczita rendnek az ezeréves ünnepre készült Emlékkönyve megjelent. A legmagyarabb rend, mely vér a mi vérünkből, csont a mi csontunkból, nem maradhatott el, midőn történetírásunk nemzetünk ezredéves állam-életének emel templomot. E rend, mely összeségében és egyenként a legmagasztosabb eszme, a nemzeti eszme művelésében kereste és találta feladatát, a mely tevékeny részt vett a nemzet multjának megalkotásában, s tevékeny részt vesz ki a jövőből is az ifjuság nevelése s oktatásával, méltán megkövetelheti magának a jogot, hogy az elsők között lehessen áldozva az ősök emlékének s beszámolva multja minden egyes mozzanatáról s jelen állapotáról.

Mert valóban beszámoló az, mit az Emlékkönyv nyujt. A cziszterczi rend történetéről, átalakulásairól, jó és rosz sorsáról, szóval egész történetéről s a rendi élet különféle megnyilatkozásairól úgy a tanügy, mint a lelkészkedés, és a gazdasági élet terén számol be a könyv, melyet, mint szerkesztője mondja »Ábel áldozatként« helyez a rend a magyar nemzet áldozat oltárára.

Midőn 1891-ben Békefi Remig dr. tollából a hazai cziszterczi rend történetének első kötete, a pilisi apátság történetének első része megjelent, e rendtörténelmet szánta voltaképen milleniumi emlékének a rend. De az idő rövidsége nem engedte, hogy egy ily multtal dicsekvő rend története befejezve juthasson az olvasók kezébe. Csak három kötet jelent meg belőle, a pilisi és czikádori apátság története. Ekkor midőn látni lehetett, hogy a többi kötet megírása még hosszú időt követelend, Fábián Sebestyén rendi alperjel egy oly emlékkönyv kiadását indítványozta, mely a hazai cziszterczi rend történetét és annak működését a tanügy, a tudomány, lelkészkedés és gazdaság terén feltűntesse, s ilyformán beszámoljon a nemzetnek arról, hogy a reá bízott úgy szellemi, mint anyagi kincseknek hű gondozója volt. A rend apátja Vajda Ödön hazafiúi lelkesedéssel tette magáévá ez indítványt, s így jött létre ez emlékkönyv, mely a rend multjához, s az alkalomhoz egyaránt méltó.

Az Emlékkönyv szerkesztését az apát körültekintő figyelme Békefi Remig dr. választmányi tagtársunk szakavatott kezeire bízta. Ő írta egyuttal a rend történetét egész a jelen időkig feltűntető részt. Vele együtt osztoztak a munká-

ban Kassuba Domokos, Werner Adolf dr., Inczédy Dénes, Szenczy Győző, Piszter Imre dr., Szabó Otmár, Lővárdy Alajos és X+Y.

Békefi Remig dr. czikke, a rend magyarországi története, foglalja el az első helyet az Emlékkönyvben. Azon alapos készültség és a források, főleg a levéltáriak pontos felhasználása, mely a pilisi és czikádori apátság történetét jellemzi, e czikkben is föltalálható. Békefi bámulatos tehetsége, a fontosat a kevésbbé lényegestől elválasztani, s az adatokat ügyesen csoportosítani úgy, hogy semmi ki ne maradjon, de egyuttal röviden mindent elmondjon — a mint erre a jelen czikk mivolta is kötelezte őt — ezen czikkben nyilvánul legjobban. A mellett, hogy a rend történetéről röviden számol be, előadását mindenütt a források lehető teljes felhasználásával támogatja. Három fejezetben mutatja be a rend történetét, melyek elseje az 1142—1541-ig, a második az 1541—1814-ig, a harmadik az 1814—1896-ig terjedő időszakot öleli fel. Különösen érdekes a III. fejezet, melyben a rend jelenlegi szervezetét tárgyalja, élénk képben állítva elénk a rendi élet egyes mozzanatait. Meleg hangon szól Supka Jeromos apát emlékéről, kinek nevéhez füződik a rend föllendülésének korszaka, ki a rendi kormányzatban a kor vivmányai és követeléseinek érvényt szerzett, s ez által lehetővé tette, hogy a rend a modern élet követelményeinek is minden téren eleget tehessen.

Az 1814. évvel a cziszterczi rend történetében új korszak nyilik meg. Ekkor nyilt meg előttük egész széltében az iskolázás és oktatás tere. A franczia forradalom tulzásai birták rá Ferencz királyt már 1802-ben arra, hogy az egri gimnaziumot a cziszterczitáknak adja át. Majd a helytartótanács 1813 február 9-i jelentése szerint a király a székesfehérvári és pécsi gimnaziumot is átadta nekik. Az Emlékkönyv második része ismertet meg minket a rend működésével a tanügy terén. Jelenleg négy gimnaziumot tart fönn a rend u. m. az egrit, székesfehérvárit, pécsit és bajait. E négy középiskola történetével, tanulmányi rendszerével, iskolaügyi viszonyaival ugyanannyi fejezetben ismerkedünk meg. Az egri gimnazium történetét Kassuba Domokos, a székesfehérvárié Werner Adolf dr., a pécsiét Inczédy Dénes, a bajaiét Szenczy Győző tollából bírjuk, kik a legnagyobb buzgósággal igyekeztek megfelelni feladatuknak, a rend működését a nevelés és oktatás terén elénk állítani. Nincs arra helyünk, hogy a rendnek e téren kifejtett működését bővebben méltassuk;

csak e czikkekből látjuk, mily óriási áldozatokat hoz a rend, hogy kötelezettségének a tanügy terén eleget tehessen.

Természetes, hogy e czél elérése, de meg a rendi élet sajátos volta, mely szükségessé teszi, hogy minden a rendbe belépett új tag a rend egész szelleméhez mérten éljen és cselekedjék, csak a rendtagok czélirányos kiképzése és nevelése által érhető el. A középkorban a kiképzésre a rend részéről nagy gond fordíttatott, míg a török hódoltság utáni időkben, midőn a rendi apátságok legnagyobbrészt külföldi cziszterczi apátságoktól függtek, a kiképzés, miután nagyrészt külföldön Heinrichauban történt, nagyon is hiányos volt. Midőn II. Frigyes a heinrichaui intézetet a magyarországiak előtt elzárta, Zirczen alakult egy hittudományi intézet. 1810—1866-ig a rendtagok Bécsben, Pesten és egyébb helyeken végezték tanulmányaikat, míg végre 1866-ban Zirczen magán újból hittudományi intézet alakult, mely 1888-ban a budapesti hittudományi s tanárképző intézetté változott át, amire főleg a tanárképzés ügye folyt be. Piszter Imre dr. a budapesti intézet igazgatójának czikke mutatja be nekünk a rend intézkedéseit tagjai kiképzése körül. Mintegy folytatását képezi ennek Szabó Otmárnak nagy fáradsággal összeállított czikke, mely a magyarországi cziszterczi írók rövid életrajzát és műveiket mutatja be, mely ékes tanubizonysága annak, hogy a rend nemcsak a tanítás, hanem az irodalom terén is hivatott szolgája volt a hazai közművelődésnek.

Érdekes jelenség, hogy a cziszterczi rend, mely első sorban a hitéletet szolgálta, lelkészkedéssel, legalább a középkorban, nem foglalkozott, sőt ettől egyenesen el volt tiltva. IX. Bonifácz 1400 deczember 16-i búcsút engedő okmánya első okleveles bizonyítéka annak, hogy a rend a lelkészkedést is bevonta működése körébe. Azonban csak a XVIII. század óta, midőn a rend ujból megtelepedett hazánkban, vonta be működése körébe nagyobb mértékben a lelkészkedést is. A rend működéséről e téren Lővárdy Alajos értekezik. Jelenleg a rend 14 helységben látja el a lelkészi teendőket, a kegyúri jogot pedig a birtokain lévő lelkészségek fölött mindenkor gyakorolta.

Szellemi munka mellett a cziszterczi rend, mint rend, első sorban az anyagi munkát, főleg a földművelést vallotta feladatának; hiszen a cziszterczi kolostorok élete tisztán a földbirtokon nyugodott. Földművelés képezte már a franczia-országi kolostorok főfoglalkozását, s a magyarországi kolostorok lakói csak a szerzet ősi traditióit követték. A nyugati művelődés ismereteivel betelepedésük után hazánkban új kor-

szakot nyítottak meg a nemzetgazdaság terén. Azon óriási kiterjedésü birtokok, melyeket hazánkban a rend bírt, mintegy fejleszteni voltak hivatva a rend voltaképeni czélját. Hat nagy uradalom s ugyanannyi szőlőgazdaság tesznek tanuságot ma arról, hogy a cziszterczi rend feladatát ma is nagy ügybuzgósággal oldja meg. Természetesen — mint ezt X+Y. czikke mutatja — a rend számolt a körülményekkel, s ma már nem tisztán egyoldalú, hanem a mezőgazdaság, majd minden egyes üzemét felölelő gazdaságot folytat.

Nem lenne teljes ismertetésünk, ha nem emlékeznénk meg azon művészekről, kik a munka külső fényét munkájukkal emelni törekedtek. Benczúr Gyula ki a czímképet, s Háry Gyula, ki a szövegben adott képeket rajzolta, tehetségük legjobbját adták ez Emlékkönyv kiállításában. Dicséret illeti Weinwurm Antalt is, ki a képek reproduktiójában rég adott ily tökéletes munkát. Az egész mű technikai kivitele a Hornyánszky czéget dicséri. A művészi és technikai erők vállvetett működésének eredménye a munka pazar fényű kiállításában nyilatkozik meg.

Midőn e monumentális munkáról szóló ismertetésünket bezárjuk, lehetetlen újból kifejezést nem adnunk azon örömünknek, mely minket e munka megjelentével elfogott. A cziszterczi rend hazafiúi érzületének legfényesebb tanujelét adta, midőn történeti multjáról s jelenéről honfitársainak ez Emlékkönyvvel beszámolt. Az Emlékköny minden egyes írója igaz hálára kötelezte le maga iránt a nemzetet. Az oroszlán rész mégis a szerkesztőt Békefi Remig drt illeti, ki nemcsak hogy egyöntetűséget adott ezen, annyi különböző tárgyat felölelő, s ennek daczára tősgyökeres magyarsággal írott munkának, hanem finom ízlése és műképzettsége által oly külső díszt és fényt adott neki, mely valóban ritkítja párját. A munka megadja neki a legfényesebb elégtételt arra nézve, hogy nem fáradt hiába. A magyarországi cziszterczi rend minden egyes tagja azon édes megnyugvással teheti le kezéből e könyvet, hogy rendje multjához méltó emléket emelt szent Róbert rendjének.

Dr. Áldásy Antal.

A gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Nyolczadik kötet. Budapest 1895., szerkeszti Kammerer Ernő, kiadja a M. Tört. Társulat.

E felette érdemes vállalatnak, — melynek hatodik kötetét 1894-ben volt alkalmunk megismertetni — elég gyorsan vettük nyolczadik kötetét; e gyorsaság annál is inkább dicsé-

rendő, a mennyiben a legújabb kötet minden tekintetben nagy haladásról tanuskodik.

Történelmi forrásmunka méltatásánál nem elég a benne felhalmazott forrásanyag belértékét bonczkés alá venni, kell, hogy itt az alakot, a technikát és az anyag csoportosítását is megbiráljuk. — Jelen kötet mindkét irányban még a legszigorúbb és elkényeztetett követelményeknek is eleget tesz.

Huszonöt év óta érezzük a Zichy-okmánytár tárgy- és névmutatójának hiányát; a szerkesztő bizottságnak most közzétett igérete, hogy a már munkában lévő VII. kötet az eddig megjelent hat kötet indexét fogja tartalmazni, tehát felette értékes, mert — feltéve, hogy az index a hozzá füzött várakozásoknak meg fog felelni — az eddig megjelent kötetekben letéteményezett óriási anyag csak ezentul lesz könnyen hozzáférhető. — Az előttünk fekvő nyolczadik kötet azonban már oly mutatóval dicsekedhetik, mely párját ritkítja, s melyről bátran állíthatni, hogy az eddigi magyar történelmi irodalomban ilyent nem ismerünk.

Távol attól, hogy száraz neveknek terv- és rendszernélküli összeállítása legyen, ezen index lépten-nyomon arra törekszik, hogy az indexek szerkesztésénél eddig követett sablónszerűségnek hadat üzenjen, hogy az index szerkesztésébe bizonyos rendszert oltson, s hogy még a mutatóból is érdekes olvasmányt teremtsen. Minden helységnek meglehetős pontos földrajzi meghatározása mellett ez indexben pl. azon ujitásra akadunk, hogy minden egyes személy neve mellett lehetőség szerint az illető működésének éve, hivatalos állása és valamelyik fontosabb szereplése meg van jelölve, a mi egyes családokról és személyekről szóló kutatásoknál roppant értékü segédeszköz. Találjuk továbbá ez indexben az okiratokban érintett történeti eseményeknek összeállítását különös tekintettel egyes megyékre, — magyar nevek és szavak külön lajstromát és megyénként felsorolt megbecsülhetetlen archontologiai adatokat. Hogy minden egyes kiválóan szerepelt személynél az illetőnek tartózkodási helye is ki van emelve, ez az index értékét még jobban emeli.

E kötetnek nem elég kiemelendő ujítását abban is leljük, hogy az okmányok szövegében középkori stylusban előforduló időhatározások margináliák alakjában feloldvák, s hogy minden transsumptnak kezdő sorai dőlt betűkkel szedvék, tehát szembeszökőbbek, a mi a transsumptum önállóságát azonnal kitünteti; és ha végre még kiemeljük, hogy a pecsétek leirásában mindenütt a czímerészeti álláspontnak meg van felelve,

akkor — úgy hiszem — mindent említettünk, a mi e kötetnek igazán nagyszerű technikai értékét illeti.

Megfelel ennek azonban a könyv érdemleges tartalma is; van benne annyi országos — család — és művelődéstörténelmi anyag, hogy az eddig megjelent hat kötetnek bármelyikével is versenyezhetne.

A Zsigmond-korszaknak itt 471 okmányban (1421 nov. 25. — 1439 deczemb. 11.) felhalmozott történeti eseményei oly különböző természetüek és helylyel-közzel Magyarország határain kívül is fontosak, hogy legjobban chronologice vázolhatjuk. E korszak nagyon nyugtalan. 1421—1422 Ozorai Pipót találjuk a csehek elleni hadjáratban; az utóbbi évben Zsigmond pártján szerb segélyhad harczol Csehországban; 1423-ban Pipó Havasalföldön harczol; 1424 nyarán az esztergami érsek serege (közte egy Báthory is) a husszíták ellen — az év végén Pipó a törökök ellen vonul. 1425-ben hadat készítnek a csehek ellen, nov. 13-án Zsigmond és hadserege Godon vára előtt táboroz; 1426-ban Pipó a havasalföldi hadjárat fővezetője; 1427—1428 török háború; 1429—1431 hadjáratok a husszíták és taboriták ellen; 1431 deczember 18-án Várdai Miklós Milanóból írja atyjának, hogy Zsigmond király 1431 nov. 25-én Milanóban koronáztatott s deczember 18-án útját Róma felé veszi; 1432-ben betörnek a husszíták Nyitramegyébe, mely alkalommal Tapolcsánt ostromolják; 1433 április 25-én írja fennebbi Várdai Miklós, hogy Zsigmond e napon Sienát elhagyta és koronázása czéljából Rómába indult; 1435-ben hadi szerelményeket szállítanak Nándorfehérvárra; 1439-ig folyik a török háború stb.

Az itt közöltek halmazából azonban néhány okiratot ki kell emelnünk, mert némi tekintetben ama bizonyos korszak megvilágításához vezetnek. Értem a 310-ik és 670—672-ik lapon olvashatókat. — Rozgonyi István győri főispán 1427 jan. 25-én a brassómegyei Rozsnyóból özvegy bátmonostori Töttös Lászlónénak írja, hogy Zsigmond király egy nappal azelőtt (jan. 24-én) a portugál királyt, Dán havasalföldi vajdát és a jelenvolt magyar főurakat székely segélyhadukkal együtt a Havasalföldre menesztette, hogy Radul vajdát fogságba ejtsék és arra az esetre, ha a Duna befagyott, tűzzel vassal a török birodalomba betörvén egészen a tenger torkolatáig hatoljanak. A király és neje egyelőre ott marad Rozsnyón stb. — Hogy e némileg már ismert hadjáratban (v. ö. Fejér X. 6. 876. 886.) a portugál királyi család egyik tagja: Péter coimbrai herczeg († 1449 május 20-án) is részt vett (I. János király fia, a burgundi Capetingok természetes ágából), azt már 1843-

ban az olasz Poggio Ozorai Pipó életéről irt értekezésében közölte, csakhogy állítását eddig magyar egykorú forrás még meg nem erősítette. Rozgonyinak bátmonostori Töttös Lászlóhoz intézett levele már most Poggio adatát kétségtelenné teszi, habár Rozgonyi a külföldi királyfit túlbecsülvén, ezt Portugal királyával azonosítja.

A 670—672-ik lapon közzétett okmányok egy másik, okiratilag szintén nem elég megvilágított személy ismeretéhez vezetnek. Albert király t. i. Szontán 1439 október 9-én Erzsébet királyné és a főurak beleegyezésével kincstárnokmesterét, bátmonostori Töttös Lászlót utasítja, hogy a kúnok és jászok adójából Chalapia Dávid török császárnak ezer aranyforintot utalványozzon. Özvegy Erzsébet királyné pedig Budán 1439 november 4-én ugyanazon kincstárnokmestert utasítja, hogy hivének, Chalapia volt török császárnak a még esedékes és általa már utalványozott összeget kifizesse. Maga »Dávid Chalapie imperator Turcarum« Reszkén (csongrádmegyei helység, melyet Albert király 1439 junius 11-én nejének, Erzsébet királynénak, adományozott) 1439 november 5-én bátmonostori Töttös László kir. kincstárnokhoz levelet intéz, mely tudtunkra adja, hogy a királyné subventio és fizetés fejében számára bizonyos összeget utalványozott, melyet 15 nap letelte előtt kellett volna kapnia, — hogy azóta már más határidő is eredménytelenül letelt, — hogy most ő is, kisérete is idegen házakban és idegen birtokokon tartózkodik, s hogy az utalványozott pénz nélkül az országnak semminemű szolgálatot nem tehet, miért is az ügynek gyors lebonyolítását sürgeti. Ebből a levélből és azon körülményből, hogy Albert király Szontán 1439 október 9-én egyúttal Dán fiának, Bazarád havasalföldi vajdának is 600 aranyforintot utalványoz (670-ik lapon), arra következtetünk, hogy Chalapia Dávid török trónkövetelő (kit eddig 1433-ban csanádmegyei birtokosnak ismerünk) Magyarországban politikailag is szerepelt.

Kiemelendők ezeken kivül még a 64-ik és 80-ik lapon közölt okmányok is. Az egyikben Alszeged előljárósága 1422 julius 21-én a Szeremlére átköltözött Mátyás nevü kovácsnak és nejének erkölcsi bizonyítványt állít ki; a másikban Zsigmond király Visegrádon 1423 február 13-án a Rómába és a szent földre utazó Várdai Mihály részére nemzetközi úti- és ajánló-levelet bocsát ki.

E korszak ismeretesebb *családjai* sorában jelen kötetben a következők szerepelnek: Blagaji, bolondóczi Stibor, bátmonostori Töttös és Vesszős, Báthory, Bessenyei, Csáholi, Csapi, Csarnavodai, Csáki, lévai Cseh, Csepcsi, pataji Czobor, Gut-

keled nb. Daróczi, Fraknói, Garai, szekcsői Herczeg, Kállai, Károlyi, Koroghi, kusali Jakcs, Marczali, Matucsinai, Maróti, Pok nb. Megyesi és Megyesaljai, Nagymihályi, Perényi, Pethő, szeri Pósafi, Gutkeled nb. Rakamazi, Rozgonyi, Serkei, sóvári Sós, Surányi, Gutkeled nb. Szokolyi, Sztáncsi, szentgyörgyi Vincze, Szécsi, szomszédvári Tót, Thallóczi, Héder nb. Tamássi, Ujlaki, Gutkeled nb. Várdai, Velikei, Zrinyi stb.

Művelődéstörténelmi tekintetben kötetünk kevesebb anyagot szolgáltat; egészben csak két okmányra akadtunk, mely szorosan véve ide számítható, ez pedig igen nagybecsü. Az egyikben (Nándorfehérvár 1429 szept. 3-án) tanusítja Raguzai Frank kevei főispán, hogy bátmonostori Töttös Lászlótól bizonyos (egyenként felsorolt) hadi szerelvényeket átvett, — a másik (Pataj 1435 április 1-én) a néhai Czobor Jakab és özvegyének tulajdonát képezett ingóságokat sorolja fel. Mindkét okmány — nevezetesen pedig az első — művelődéstörténelmi értékükön kívül annyi philologiai kincset rejt magában, hogy szaklapban történendő megismertetése felette szükséges.

Ismertetésünket azon őszinte óhajjal végezzük be, hogy a VII. és a szerkesztőbizottság által már jelzett IX. kötet minél előbb kezünkhez jusson.

Dr. Wertner Mór.

A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. A család áldozatával a maros-vásárhelyi levéltárból kiadja a Magyar Történelmi Társulat. I. k. 1206—1437. II. k. 1438—1526. Szerkesztette Barabás Samu vál. tag. Budapest, 1895.

A régi Erdélynek sajátságos közjogi viszonya: az ő három nemzetével, a dolgok természetes rendje szerint visszatükröződik történetírásában is.

Az a sajátságos hajlam a separatióra, mely századokon keresztül jellemző vonása volt a három nemzet kettejének: a székelynek és a szásznak, nem enyészett el teljesen napjainkban sem. Régi erejéből sokat veszítve érvényesül ez még mai nap is — egyiknél több, másiknál kevesebb erővel — s nem tisztán történelmi reminiscentia, ha még ma is székely és szász nemzetről, Székelyországról és a szász földről hallunk beszélni. Közjogi tekintetben ugyan ezek ma már üres kifejezések, ellenben a három nemzet régi politikai életének természetes következménye, hogy a székely és szász nemzet történelméről jogosan beszélhetünk s ennek megfelelőleg hazai történetírásunkban a székely és a szász történetírás kiváló helyet foglalnak el.

Legnagyobb elevenséggel a szász történetírás terén talál-

kozunk. A szászok történetírói már régtől fogva nagy szorgalommal gyűjtik össze a nemzetök történelmére vonatkozó adatokat s egyesületök a Verein für siebenbürgische Landeskunde jelentőségben az erdélyi történetírásra messze túlhaladja a hasonló czélra alapított, de e czéljáról megfeledkezni látszó Erdélyi Múzeum Egyletet. A szász történetírók munkásságának a hazai történetírás számára egyik legbecsesebb emléke a Werner és Zimmerman áltat kiadott Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Ez a szászok Codex Diplomaticusa, melyhez hasonlót adott már előbb a székely nemzet számára Szabó Károly az ő Székely Oklevéltárában.

Míg ilyformán Erdély két régi nemzete megteremtette a maga Codex Diplomaticusát, addig a harmadik nemzet, a magyar, melyben a separatióra való hajlam nagyobb erővel soha nem nyilatkozott, az Erdély régi történelmére vonatkozó okleveles adatok összegyűjtésében is elmaradt a két testvérnemzet mögött. Mindazok, kiknek alkalmuk volt Erdély középkori történelmével foglalkozni, mélyen érezték e hiányt, vagy talán helyesebben mulasztást, melynek pótlására még az utóbbi években is kevés remény mutatkozott. Most azonban örömmel jelenthetjük, hogy a mulasztás részben jóvá van téve, s hogy az említett hiányt, ha nem is teljesen, de jó részben pótolja a Teleki család oklevéltárának a múlt év folyamán megjelent két első kötete.

És ezzel mindjárt ki is jelöltük a Teleki Oklevéltár eddig megjelent részének igazi nagy jelentőségét. A mi a Székely Oklevéltár a székely földre, a szász Urkundenbuch a szászok földjére, ugyanaz a Teleki Oklevéltár két első kötete a magyarok földjére. Kalauz, mely elvezet minket Erdélynek legnagyobb, a székely és szász földdel ellentétben magyar földnek nevezett részébe, melynek segítségével felderíthetjük a testvérországnak eddig nem egy pontban homályos viszonyát az anyaországhoz a mohácsi vész előtt s megismerkedünk a régi Erdély közigazgatási és igazságszolgáltatási viszonyaival.

A gróf Teleki családnak maros-vásárhelyi levéltára, mely történelmünk e becses emlékeit megőrizte, 1879-ben nyilt meg a történelmi kutatás számára. Ezen évben rándult ki a Történelmi Társulat a székelyföld fővárosába s a társulat vezető tagjai csakhmar meggyőződtek, hogy a gróf Teleki család levéltára nemcsak a Tököly Imre és a bujdosók korára vonatkozó emlékekben gazdag, mint azt egész jogosan sejtették, hanem megbecsülhetetlen anyagot rejt magában Erdély régibb történelmére is. A nemes grófi család azonban nemcsak megnyitotta levéltára ajtait a történelmi kutatás számára, hanem

még többet is tett. Elhatározta, hogy oklevéltárát kiadva az eddig csak egyeseknek hozzáférhető emlékeket, történetírásunk közkincsévé teszi. E tervnek megvalósítását a Történelmi Társulatra bizta, melynek választmánya szives örömmel vállalta el a megbizatást. Így alakult meg Szilágyi Sándor elnöklete alatt a »Teleki Oklevéltár« szerkesztő bizottsága, mely a levéltár legrégibb részének, azaz az 1526-ig terjedő okleveleknek kiadásával Barabás Samut bizta meg.

A levéltár e legrégibb része, a Teleki Oklevéltár két első kötete, szorosabb értelemben nem a gróf Teleki család okleveleit tartalmazza. E legrégibb rész egy már kihalt erdélyi főúri család, a somkereki Erdélyiek levéltára volt. Az Erdélyi család tulajdonképpeni megalapítója Somkereki Antal, az első, ki már az Erdélyi nevet is kezdi használni, Zsigmond király korában élt. Vitéz férfiú volt, ki 1396-ban Nikápolynál Zsigmond oldala mellett küzdött, később is gyakran kitüntette vitézségét, a miért Zsigmond nagy birtokokkal jutalmazta. Innen kezdve a 15., 16. és 17. században mindig találkozunk az Erdélyi családból kiváló férfiakkal, mignem 1642-ben Erdélyi Istvánban a hatalmas és gazdag családnak magva szakadt. Az Erdélyi birtokokat s ezekkel együtt a család gazdag levéltárát is később fejedelmi adomány útján a gróf Teleki család nagynevű megalapítója, Teleki Mihály nyerte el.

A Teleki Oklevéltár két első kötete tehát az Erdélyiféle oklevéltárnak 1526-ig terjedő részét öleli fel. 649, a pótlékokkal együtt 676 oklevelet találunk e két kötetben, melyek közül a legrégibbek az Árpádok korából (1206—1299), a VII. számut kivéve, már régebben és részben ismételten ki voltak adva. Ellenben, igen kevés kivétellel, ismeretlenek voltak eddig a gyűjteménynek későbbi oklevelei az 1310—1526-ig terjedő évekből, melyeknek túlnyomóan nagy része, mint középkori okleveleink általában, a birtokviszonyokkal foglalkozik ugyan, de világot vet a közigazgatásra, az igazságszolgáltatásra, és a mi itt különös kiemelést érdemel, a vajda és az al-vajdák hatáskörére. Ez oklevelek nagy jelentőségét Erdély belső viszonyainak megismerésére már hangsúlyoztuk, csak még azt akarjuk megjegyezni, hogy országos érdekű oklevelek is fordulnak elő, leginkább N. Lajos és Zsigmond korából s ezek közül a legérdekesebbek egyike egy 1348-ban kelt oklevél, mely a dalmát-velenczei viszonyokra nyújt igen becses felvilágosításokat. Értékes és diszes mellékletei a gyűjteménynek a Garázda és Szilágyi családok és a somkereki Erdélyiek czímereinek szines hasonmásai.

A Teleki Oklevéltár a két első kötetének kiadását Bara-

bás Samu végezte igazi szakértelemmel s csak sajnálnunk lehet, hogy e különben mintaszerűnek nevezhető kiadás sem maradt sajtóhibák nélkül. M. S.

Hulló Levelek. Várady Gábor naplója. Három kötet. Máramarossziget, 1850—5. 8-adr.

Alig van érdekesebb olvasmány egy nevezetes multtal bíró kiváló ember jól megírt naplójánál. Becses az nemcsak a történetírónak, a ki sok használható adatot talál benne, hanem a nagy közönségnek is, a mely szórakozva okul belőle. Ily naplóval gazdagodott a magyar memoire-irodalom Várady Gábor — közéletünk e nagytehetségű régi munkása — »Hulló Levelek« című három kötetes művének megjelenésével. Az első kötet, a melyhez, a szerző előszava elé, Szilágyi István írt egy igen becses, tanulmányszerű bevezetést, a szerző ifju korától fogva az 1848/9-iki szabadságharcz végéig lefolyt nevezetes eseményeket foglalja magában, addig az időig, mikor a »Rebellen-Major« — így hívta a szerzőt az osztrák rendőrség a »Pestofner Zeitung«-ban közzétett körözvényében — és csapatai üldözésére Urbán ezredes Máramarosba küldetett; szóval addig az időig, mikor a szerző külföldre menekült. A II. kötet az elnyomás és az egyezkedés korszakát ecseteli az 1867-iki koronázásig. A most megjelent III. és egyszersmind utolsó kötet a koronázástól napjainkig tartó idő nevezetes eseményeinek leírását tartalmazza. Tehát történelmünknek legnevezetesebb évtizedeit öleli fel a napló.

»Sok százados multunkban — mondja, említett bevezetésében Szilágyi István — alig van fontosabb, nagyobb jelentőségű korszak, mint az utolsó ötven esztendő. Politikai, társadalmi, kulturális életünk renaissance-a ez, mely mikor bezárta a multat, az ujnak nyitotta meg sorompóját a következő nemzedék előtt, mint olympiai pályaterét a nagy küzdelmeknek. Mert ez a félszázad csakugyan nagy küzdelmeknek, viszontagságoknak volt időszaka. Rombolás és teremtés, öröm és szenvedés egymást váltották fel, s hogy a formából semmi se hiányozzék, a vérkeresztség felavatása által létre jött az »Uj Magyarország«. E változó viszonyok között nőtt és élt e könyv írója. Ezeken a változatokon vezeti végig az olvasót saját tapasztalatai után. Egy hosszú élet élményei vannak itt lerakva, kezdve az első ifjuság rajongó napjaitól a 70 éves kor végső stadiumáig. És mindezek azzal az éles megfigyeléssel, az élet realis volta által megszűrt, higgadt

itélettel, a melyben való virtuózitásnak az író nem közönséges jeleit adta úgy egyéb műveiben, mint kiválóan »Országgyűlési levelei«-ben. Az írónak e memoire-jai méltóan fognak egykor csatlakozni legujabb memoire-íróink (Pulszky, Wirkner stb.) ilynemű műveihez, sőt ránk, megyeiekre nézve, annyiból még érdekesebben, mert szerencsésen látjuk bennök a két egyént egyesülni, az országost és megyeit; az országos dolgoknál figyelme kiterjedvén azoknak speczialis megyei viszonyok szerént való hatására, a megyei ember pedig országos szempontokra emelkedik mindenütt, a hol e két irány egymással szemközt áll.«

Az a kor, a mely az érdekes napló I. és II. kötetében van rajzolva, több nevezetes emberünk kiadott naplójában is részletesen meg van írva; de arról a korról, a melyről a III. kötet szól, legalább tudtunkkal, az eddig megjelent naplók egyikében sincsen szó. Nem is könnyű munkára vállalkozik, a ki a legujabb kor eseményeiről akar írni, kivált, ha azokban az eseményekben ő maga is tevékeny részt vett. A »Hulló Levelek« szerzője is jól érezte helyzete kényes voltát, azért mondja a harmadik kötet elején: »Ha igéretem (melyet a szerző naplója I. kötetének előszavában tett) nem köt, talán tollhoz sem nyúlok a koronázástól mostanig terjedő idő, tehát programmom szerint a harmadik korszak nevezetes eseményeinek vázolása és ezen események folyamán saját tapasztalataim följegyzése végett. Igéretemen kívül az az érzelem is ösztönzött, mely a férfiunak, midőn ez magát valamire elhatározta, a féluton megállást nem engedi meg. Nem az ejtett töprengésbe, hogy még nagyon közel van hozzánk az a mult, s hogy még sokan élnek a szereplők közül, mert ez inkább még biztatólag hatott reám: az élő tanubizonyságokra hivatkozhatás megkönnyíti föladatomat; hanem az a gondolat nehezedik tollamra, hogy az igazság őszinte kimondása s a hű rajz mellett, a melyekre törekszem, vajjon sikerülend-e a diskréczió korlátain mindig belül maradhatnom. Törekedni fogok erre is, mert nem a pikánsat, nem az érdekfeszítőt keresem, hanem keresem a hű képhez a megfelelő színezetet, csak annyiban véve igénybe az árnyékokat, a mennyiben azokat a fényes pontok előtérbe állítása, tisztán föltűntetése megköveteli.« És e törekvése sikerült is. Mert, buzgó pártember létére, mindig tárgyilagos és igazságos az események és emberek megítélésében. Joggal mondta naplója I. kötetének előszavában: »A történelmi hűséghez ragaszkodás és meggyőződésem vezéreltek ez igénytelen »levelek« megírásánál, s ha ezzel csak bármi csekély mérvben is növeltem a mult idők megvilágítását, — nem hasztalanul fáradtam.«

Az ékesszólásban és a tollforgatásban egyaránt gyakorlott szerző naplójának elbeszélései, leírásai s jellemzései egyaránt sikerültek; nyelve eleven, folyékony; a tárgy természete szerint, majd komoly, majd elmésen víg, szóval olyan, a milyennek a naplók nyelvének lenni kell.

BELLAAGH ALADÁR.

Fasten der Provinz Dacien mit Beiträgen zur römischen Verwaltungsgeschichte von Dr. Julius Jung. Innsbruck. 1—191. l.

Jung prágai egyetemi tanár kiváló előszeretettel foglalkozik Dáczia multjával s buzgóságának már többrendbeli értékes munkát köszönhetünk. A czímben foglalt munka is legutóbbi utazásainak és a Dácziára vonatkozó irodalom lelkiismeretes tanulmányozásának gyümölcseül tekinthető, s abban nemcsak Dáczia helytartóiról, hanem a tartományi prokurátorok, légióparancsnokok, sőt a tribunusi személyekről, az egyes alák, cohorsok praefectusairól, sőt centuriói felől kimerítő tájékozódást és irodalmi áttekintést nyerünk. Majd az exercitus dacicus alkatelemeivel foglalkozik, bemutatva: hogy míg a birodalom legtöbb provinciájában Hadriánus uralkodásával a territoriális rendszer érvényesült: Dáczíában, mint Britannia és Judaea területein a megbizhatatlan föld népe miatt később is idegen területekről folyt az ujjonczozás. Így a XIII legio, melyre a tartomány helyőrségi gondjai Septimius Severusig nehezedtek, jobbadán a nyugati provinciákból nyerte kiegészüléseit. Különösen sürü viszonosságot találunk Dáczia és Numidia között. A belföldi elemekből egy, az Ala I. Ulpia Dacorum Cappadociában állomásozott s az Ala I. Dacorumról is tud a Corp. III. 5044. számu felirat. Három cohors Dacorum (C. I. Allia Dacorum, C. II. Augusta Dacorum veterana milliare equitata tribunusa Teutoburgiumbul s egy Cohors III. Dacorum a keleten Corp. III. 600) szerepelt. Idegen tartományi segédcsapatokban, így az Ala Gallorum, A. I. Illyricorum, A. Campagorum s az equites singularesek között is találkozunk dákokkal. Így M. Aurelius Deciani F. Decianus colonia Malvese ex Dacia 230-ban Róma equites singularesei között polgáriasíttatik. Sőt Jung Domasewskijvel a tartományi népfelkelésnek is nyomát találja az alsó-kosályi volt b. Huszár kastély hírneves feliratában: beneficiarius consularis miles leg. XIII. geminae Gordianae agens sub signis Samum cum regione Ans. . . . . Ezen tartományi népfelkelők Hadrianus után tünnek fel s nem birtak határozott katonai szervezettel, hanem »numerus«-ként támogatták a légió csapatait ott, a hol a parancs-

nokság helyén látta alkalmaztatásukat. A dácziai helyőrség beosztását jobbára saját szemlélete alapján s a legújabb kutatások értékesítésével fejtegeti, többször vonatkozva az Archaeologiai Értesítő, az erdélyi múzeum, a hunyadmegyei történelmi régészeti társulat s legkivált a nagyszebeni Verein für Landeskunde munkásaira. A *Limes dacicussal* szemben nem teszi magáévá Domasewskíj merev tagadását, hanem Torma Károly adatait összegezve Téglás Gábor megerősítő észleleteire is hivatkozik. Kimerítőleg foglalkozik Dácziа legrégibb telepeivel s a déli határhavasok összeköttetéseivel, a kereskedelmi áramlat utaival, irányával. Az aranyvidéknek épen külön fejezetet szentel, a hova a külföldi írók figyelme idáig csak szórványosan terjedt ki.

Majd a helytartósági élettel foglalkozva, azok kettős eredetét (t. i. ősi telepekből vagy római alapítások) előrebocsátva, az egyes municipiumokat jellemzi röviden. A táborhelyek körül letelepedett üzletemberek sokasodásával a béke évei alatt alakultak egyes coloniák, mint Apulum, Potaissa. A kisebb castrumok mellékére is jókora polgári elemet vonzott az üzleti élet, a kik féltettebb holmijaikat a castrumokban rejtették el. Legtöbbször *veteránusok* csatlakoztak a »negotiatoresek«-hez, a kik szolgálatuk jutalmát a megszokott körben polgárilag értékesítették.

A tartomány igazgatásáról szóló fejezet zárja be az értékes munkát, melyből Dácziа történetének minden barátja sok tanuságot meríthet. Elismeréssel adózunk a derék szerzőnek s szivesen látnók őt minél gyakrabban Dácziának megfogyatkozott munkásai között. — T. G.

TÁRCZA.

WERBŐCZY ISTVÁN SZÁRMAZÁSA.

(Komáromy András jelentése.)

Tisztelt választmány!

Kis-Küküllő vármegye alispánja azzal a kérdéssel fordult társulatunkhoz, hogy van-e komoly históriai alapja annak az erdélyi hagyománynak, mely szerint Werbőczy István, a *Hármaskönyv* hirneves szerzője, a törvényhatóságnak *Szőkefalva* helységében született volna?

A t. választmány f. évi junius hó 6-án tartott ülésében a kérdés tanulmányozásával engem bizott meg és én a Werbőczy-család eredetére, birtokviszonyaira, vérséges elágazására vonatkozó oklevelek és más források tüzetes átvizsgálása után, határozottan kijelenthetem, hogy ez a Kis-Küküllő vármegyében és állítólag »*az ország erdélyi részeinek legtöbb pontján*« elterjedt szájhagyomány a valóságnak nem felel meg, mert a nagy törvénytudós, minden kétséget kizárólag az Ugocsa vármegyei *Verbőczről* származott.

Magától értetődik, hogy csakis származásáról lehet szó, mert *születése helyét* föltétlen bizonyossággal megállapítani bajos dolog volna. De ha tudjuk, hogy *Istvánnak* atyja, nagyatyja, testvérei, legközelebbi rokonai mind Ugocsa vármegyében és jobbára *Verbőczön* laktak s Erdélyben sem birtokuk, sem családi összeköttetésük nem volt: épenséggel semmi okunk sincs arra, hogy bölcsőjét a Kis-Küküllő vármegyei *Szőkefalván* keressük.

Már pedig régibb iróink közül *Bod Péter*, *Horányi*, *Buday Ferencz* stb. határozottan emellett nyilatkoznak, úgy hogy tulajdonképen nem közönséges *szájhagyományról*, hanem fontos irodalomtörténeti kérdésről van szó, a mely megérdemli, hogy behatóan foglalkozzunk vele.

Szirmay Antal volt az első, a ki Werbőczyt Ugocsa vármegyének követelte. Ő fedezte föl a *Huntpázmánokkal* és anyai ágon

a *Szapolyai* családdal való vérségét.[1]) Ez az utolsó alaptalan combinatio, ha ugyan nem czélzatos koholmány, a mire Szirmaynál több példát találunk; de az első jóhiszemű tévedés, mert az ugocsai Huntpázmánok — *Zowárdffyak, Ujhelyiek* — csakugyan használták egyidőben a Werbőczy nevet.

Ez a körülmény vezette félre az igazságra törekvő tudós *Horvát Istvánt* is, a ki azt akarta bebizonyítani, hogy a legelső magyar jogász, a dölyfös uraktól titkon lenézett és gyülölt *parvenu*, a köznemesség vállán magasra emelkedett *paraszt nádor:* a Szentgyörgyi és Bazini grófok, Forgáchok, Korlátkövyek stb. híres nemzetségéből származott. Czélját ugyan nem érte el, mindazonáltal az ő érdeme, hogy Werbőczy eredetét ma már nem a mondák és hagyományok ködös világában, de a történeti igazság fényében látjuk.[2])

Mert annak előtte még azt se tudták, hogy ki volt az atyja, sőt eredetére és családi összeköttetéseire vonatkozó összes tudásunk jóformán ma is Horvát munkáján alapul. A kik azóta egyetmást írtak Werbőczyről, mint Jankovich, Perger, Szalay, gr. Kemény József, ifj. Palugyay Imre és mások, származását vagy egészen figyelmen kívül hagyták, vagy megelégedtek azzal a kijelentéssel, hogy a vitás kérdést eldönteni nem lehet. — *Fraknói Vilmos* — az egyetlen, a ki eddáig Werbőczy életéről és nagy históriai szerepléséről számot tévő munkát írt, — legalább határozottan szint vallott s a régibb írókkal szemben, a Horvát kutatására támaszkodva kimondá, hogy történetünknek e páratlanul kimagasló alakja, mint a Beregből Ugocsa vármegyébe költözködő *Kerepeczy Barla* unokája Verbőczről származott.[3])

Példáját a *Hármaskönyv* legújabb fordítói is követték, a kik általában véve Fraknói nyomán haladnak, itéleteit, következtetéseit elfogadják, jellemzését magukévá teszik, szóval Werbőczyről — akár mint embert, akár mint tudóst és államférfit tekintjük — önálló véleményük nincs.[4])

Így áll ma a kérdés az irodalomban. Nagyobb bizonyosság okáért még elmondhatjuk, hogy az a *Kerepeczy Barla*, a ki 1429-ben testvérével, *János deákkal* a Zowárdffyaktól Verbőczön egy nemes udvarházat szerzett,[5]) nem volt idegen vagy jövevény Ugocsa vármegyében. Mert a Kerepeczyek, a velök egy törzsökből származó *Lápy*-akkal együtt, már az Anjou-korban birták *Láp* falut

---

[1]) Szirmay Antal: Notitia Comitatus Ugochiensis. Pest, 1805.

[2]) Horvát István: Verbőtzi István Emlékezete. II. k. Pest, 1819.

[3]) Fraknói Vilmos: Werbőczy István a mohácsi vész előtt *(Századok*, 1876.)

[4]) *Kolozsváry Sándor és Óvári Kelemen:* Werbőczy István Hármaskönyve stb. Budapest, 1894. *Előszó.*

[5]) Horvát id. m. 82. l.

meg *Izsóföldét*, melyre Zsigmond király 1430-ban *nova donatiót* adott nekik.[1])

Barla ebben az időben már tisztviselő ember volt és mint a királyi étekfogó mester helyettese elég tekintélyes állást foglalt el. Később megvállott hivatalától, haza jött gazdálkodni s közbeközbe mint Ugocsa vármegye *szolgabirája* (1437—1453.) igazgatta az ügyes-bajos nemes emberek dolgát.[2])

Állandóan Verbőczön lakott, de azért holta napjáig *Kerepeczy*-nek hivták. Testvére *János deák*, a ki akkortájban híres prókátor vala, már a *Verbőczy* nevet is viselte.[3])

A szomszéd birtokosok *Ujhelyiek* és *Zovárdffyak* rossz szemmel nézték a közéjük származott idegen embereket és minden áron ki akarták becsültetni *Barlát* a verbőczi jószág birodalmából. Sok pörlekedés után végre választott bíróság ítélete alá bocsátották az ügyet, mert Barla 1460-ban igazolta, hogy 31 esztendővel az előtt 100 arany forintért szerezte a *Zovárdffyaktól* azt a kuriát, minden tartozandóságaival együtt. De utoljára mégis ő húzta a rövidebbet és törvényes becsü mellett vissza kellett adni a jószágot az igazi örökösöknek.[4]) Hanem már akkor több birtokuk is volt a Kerepeczyeknek *Verbőczön*.

Három fia maradt: *Ilyés*, *Osvát* és *János*, a ki nagybátyja példájára — úgy látszik — maga is prókátor lett, de mindenesetre oskolázott, tanult ember vala, mert az oklevelekben *litteratus*-nak neveztetik. *Ilyés* a beregi jószágot kapta és ivadékai megtartották a *Kerepeczy*, nevet, a melyhez még *Osvát* is ragaszkodott, ámbátor János deákkal együtt Verbőczön lakott.

Az Ujhelyi és Zovárdffy-család tagjai örökösen háborgatták őket s addig villongtak és torzsalkodtak a határokon, míg egyszer *Ujhelyi Pétert* valami nagyobb hatalmaskodásért főben járó vétségben marasztalták. Természetesesen kiegyeztek, de Ujhelyinek 2 *verbőczi* meg két *ardai* jobbágytelke bánta meg a dolgot.[5]) János deák magtalan halála után összes jószága a testvérekre, nagyrészben pedig *Osvátra* szállott, a kiket még 1498 körül is életben találunk. Fiai fölvették a Werbőczy nevet, melyet *István* — a ki, úgy látszik, legidősebb volt a testvérek között — örök betükkel vésett be a magyar történelem lapjaira. És — mint Fraknói igen szépen mondja: »*nagy embereink sorából már azáltal is kiválik, hogy nem . . . a születés kedvezései, vagy a fejedelmi kegy által jutott a hatalom magaslataira, hanem a tömegek rokonszenve*

[1]) Leleszi országos levéltár.
[2]) U. o. és az Ujhelyi cs. levéltárában Tisza-Ujhelyben.
[3]) Horvát id. m. 93. l.
[4]) Ujhelyi-család levéltára.
[5]) Ujhelyi cs. levéltára.

és saját szellemi felsősége emelte oda . . . Emlékét nem homályosította el az idők folyása, miként a diadalmas hadvezérekét és nagy főpapokét.«

Werbőczy Istvánnak *Kerepeczen* már nem is volt birtoka s fényes pályája kezdetén összes gazdagsága az Ugocsa vármegyei kis örökségből állott. Ragaszkodott is ahhoz s nemcsak megvédelmezte a hatalmaskodó szomszédoktól,[1]) de gyarapítani is igyekezett. Mikor azonban az Úr Isten fölvitte a dolgát és nagy, hatalmas gazdag emberré lett, atyjáról reá szállott és Ulászló királytól 1502-ben adományba kapott *verbőczi* jószágát átadta testvéreinek. Meg is maradtak annak békességes birodalmában a Werbőczy utódok egész a mult század közepéig, mikor a fiscus valahogy fölfedezte, hogy a donatio tisztán csak fiuágra szólt. Bepörölte tehát a leányági utódokat és 1754-ben elfoglalta tőlük a jószágot.[2])

A t. választmány talán fölment engem attól, hogy Werbőczy István ugocsai eredetét ez alkalommal bővebben bizonyítgassam: de rá kell mutatnom annak a *szájhagyománynak* a forrására, a melyre Kis-Küküllő vármegye alispánja hivatkozik.

A XVII. század végén történt, hogy *Homoród-Szentpáli Német Ferencz*, másülönben vizaknai alkirálybiró s a maga idejében híres vers szerző ember, — Werbőczy *Hármaskönyvét* ékes rigmusokba szedve magyarra fordította.[3])

Ajánlotta pedig *kissárosi Sárossi János* erdélyországi itélő mesternek, ekképen:

»Mint régen Athenás bölcs tanítványokat,
Ugy két Küküllő is nevelt jó fiakat:
Bethlen, Haller, Horváth nemzetből állókat,
Beszter Praecopita neméből valókat.
Verbőczy Istvánt is Küküllő vármegye
szülte Szökefalva és Ádámos völgye.
Övé volt Szent-Márton, Borzás, Majoshegye,
Désfalva, Kápolna, Dombó, Pánád s Bénye.
Olyan jeles fiak ott megszaporodván,
Virágzott általok Hazánk Isten után;
Te is mint egy Phönix hamuból ujjulván,
Kis Küküllő mellett élsz most Szökefalván.«

Ennek előre bocsátása után Solonhoz, Catohoz hasonlítgatja, bölcs elméjét, jeles tetteit az égig magasztalja s végül — nagyon

---

[1]) István *mester* 1499-ben panaszolta, hogy a Zowárdffyak az ő lápi birtokára törtek, az erdőt levágták és többrendbeli hatalmaskodást követtek el. (Ujhelyi levéltár.)

[2]) Országos Levéltár *Proc. Tab. 4—1414.* A Werbőczy-család leányági utódjai a Nagyidayak, Kutassyak, Komáromyak, Gönczyek voltak.

[3]) »*Verbőczy István Törvénykönyvének Compendiuma, mely közönséges magyar versekre formáltatván iratott és kiadatott Homoród Sz.-Páli N. Ferencz által Kolozsárott 1701.*« Az ajánló levél Vizaknán, 1698-ban kelt.

természetes consequentiával — kéri, hogy könyvének kinyomatására kincsét ne kimélje s az ő jószándékát pénzével segítse.

Igen épületes *Dedicatio*, melyből bennünket legközelebbről az érdekel, hogy a *Maecenas* Werbőczynek az itélőmesteri hivatalban utódja volt, és a mi fődolog, *Szőkefalván* lakott!

Sapienti sat. Mert valószinű, hogy a felsorolt Küküllő vármegyei jószágokat s köztük *Szőkefalvát* is, Szapolyai János király adományából csakugyan birta Werbőczy, de aligha jutott volna eszébe Szentpálinak épen az *Ádámos völgyében* keresni a nagy jogász bölcsőjét, ha Sárossi János itélőmester uram, hamvaiból megujuló *Főnix*, véletlenül nem Szőkefalván lakik . . .

A »*Magyar Athenas*« szerzője pedig, erdélyi ember létére, örömest hitelt adott a vizaknai királybirónak [1]) s nem sokkal utóbb *Horányi*, már a Szentpáli tekintélyére való hivatkozással, czáfolgatta azokat, a kik azt állították, hogy Werbőczy Nógrád vármegyéből származott.[2])

Ez a kérdés irodalmi oldala.

A mi pedig a *hagyományt* illeti, Werbőczy verses fordítása közkézen forgott Erdélyben és ha szinte nem is olvasták olyan mohón, mint azokat a pasquillusokat, a melyekkel Szentpáli — *Bod Péter* szerint — más emberek tisztességét *megkormolta*,[3]) de bizonyos dolog, hogy nagy népszerűségnek örvendett, kiváltképen a deákul nem értő kurta nemesek között. — És ha meggondoljuk, hogy azóta ide s tova 200 esztendő mult el, nem fogunk csodálkozni rajta, hogy Szentpáli meséje, mely az erdélyi ember hiuságának különben is mód nélkül hizelgett, a régi nemes udvarházakból lassanként a nép ajkára került, szóval *hagyománnyá* vállott.

Így keletkeznek gyakran a traditiók, de sajnos, csak ritkán vagyunk abban a szerencsés helyzetben, hogy keletkezésük, továbbterjedésük és fejlődésük processusát világosan lássuk. Mert a Werbőczy monda tovább is fejlődött s az erdélyi hagyomány a tordamegyei *Vécs* várában iratja Werbőczy Istvánnal a »*Hármaskönyvet*.[4])

Budapesten, 1895. deczember 5.

A tisztelt választmánynak

kész szolgája

Dr. Komáromy András.

---

[1]) Bod Péter: »*Magyar Athenas*« 326. l.

[2]) *Horányi:* Memoria Hungarorum. III. k. 504.

[3]) »Jó vers szerzőnek tartatott s maga is úgy tartotta magáról. Ez írta volt a *Szász János* emlékezetét előhordó verseket, írt sokakról afféléket, a melylyekkel megkormolta tisztességeket, melyre nézve volt is baja a versei miatt.« *Bod Péter* id. m. 263. l.

[4]) Kőváry László: Erdély régiségei 215. l.

VÁLASZ ZSATKOVICS KÁLMÁN HELYREIGAZÍTÁSÁRA.[1])

A mennyiben Zsatkovics úr nem olvasta volna a *Századok* 1895. évfolyama 844. lapján levő jegyzetemet, jól *sejdítette*, hogy *Dlugosz*-ból merítettem Jagyello megkeresztelkedésére vonatkozó adatomat — és *Caro*-ból, kit — megbocsásson — *Gebhardi*-nál és minden egyéb általa idézett történetirónál többre becsülök.

Caro is tudja ugyan, hogy Jagyello testvérei: *Skirgiello* és *Borys*, valamint nagybátyja *Olgimunt* keresztények, sőt Borys katholikus vala, épp azért küldé ezeket Krakóba 1385 elején, hogy megkérjék Hedvig királynő kezét, de őt magát — helyesen — pogánynak mondja: »absichtlich hatte der *Heidenfürst* (Jagyello) lauter christliche Botschafter gewählt«; noha ő róla is úgy nyilatkozik: »für ihn (Jagyello) war es von vornhinein nur noch eine Zeitfrage, ob er die Taufe nehmen solle, und mehr noch der Wunsch, mit dieser That so viel zu gewinnen, als aus den Umständen möglich war.«[2])

De nem esküszöm ily nagy mesterekre sem, mint Dlugosz és Caro: okmányra hivatkozom, melyet maga Jagyello adott ki *Krewo*-ban 1385 augusztus 14-én, azon alkalommal, midőn követei Magyarországból, Erzsébet királynétól ennek követeivel: István csanádi prépositus, Kazai Kakasfia László pataki várnagygyal és némely lengyel főúrral visszatértek.

Ezen oklevél szerint, melynek hártyára írt eredetije a krakói káptalan levéltárában őriztetik, számot adnak a követek eljárásokról, Jagyello nagyfejedelem pedig a maga és testvérei nevében késznek nyilatkozik mindazt teljesíteni, amit követei Erzsébet magyar királynénak és a lengyel főuraknak megigértek.

Álljon itt ezen, hazánk történetére is jelentős okirat, mely megjelent a krakói tudományos Akadémia *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia* II. kötete 4. lapján, egész terjedelmében:

»Nos Jagalo virtute Dei dux magnus Lithvanorum Russiaeque Dominus et heres naturalis, notumfacimus, quibus expedit universis, presentium tenorem inspecturis nobis memoriale dicendorum a serenissima principe, dei gratia regina Ungariae, Poloniae, Dalmatiae etc. per honorabiles et nobiles viros dominos Stephanum praepositum Chanadiensem, Ladislaum filium Kakas de Kaza, castellanum de Potok, Wlodconem pincernam Cracoviensem, Nicolaum castellanum Zavichostiensem et Cristinum tutorem Kazimiri. Et primo dixerunt, qualiter magnificus Jagalo, dux magnus Lithvanorum etc. suos solennes ambasiatores ad dominos regnicolas Poloniae destinavit. demumque et ad eius reginalem maiestatem. Hi autem, qui ad reginalem maiestatem fuerint transmissi, assumserunt secum litteras credentiales a potiori maiori et excellentiori nuntio videlicet inclito prin-

[1]) Mely megjelent a *Századok* 1896. évfolyama 73. lapján.
[2]) *Caro*, Geschichte Polens, II. 470., 489.

cipi (sic) Skirgalone, duce fratre domini Jagalonis, ducis magni, qui ex quibusdam certis causis personaliter ad eiusdem reginalem maiestatem transire nequivit. Nuntii vero eiusdem dux Borisz et Hanco, capitaneus Wilnensis eidem dominae reginae Ungariae taliter exposuerunt et dixerunt: quomodo multi imperatores, reges et principes diversi cum eodem duce magno Lithvanorum cupiebant, affectabant et desiderabant parentelam proximitatis contrahere perpetuam, quod factum Deus cunctipotens usque in personam eiusdem reginalis maiestatis reservavit. Ideo serenissima princeps pro tanto saluberrimo misterio suscipiat vestra maiestas eundem dominum Jagalonem, magnum ducem in filium et inclitissimam principem Hedwigem, filiam vestram carissimam reginam Poloniae sibi in legitimam consortem coqulantes (sic). Et exinde credimus laudem Deo, salutem animarum, honorem hominibus et augmentum regni exstitisse. Dum autem ea ut praeferuntur, fine terminabuntur ordinato, *interdum dominus Jagalo, magnus dux cum omnibus fratribus suis* **nondum baptisatis,** *proximis, nobilibus, terrigenis, maioribus et minimis in suis terris existentibus fidem catholicam sanctae ecclesiae romanae nititur, cupit et desiderat amplexari. Et quia super eo multi imperatores et principes diversi laboraverunt, quod ab eo* **usque nunc minimo obtinere valuerunt,** *verum tamen Deus omnipotens hunc honorem ipsius reginalis maiestatis conservavit.* In huius rei robur, evidentiam et firmitatem idem Jagalo dux magnus promittitur universos thezauros suos ad recuperationem defectuum regnorum. utrorumque tam Poloniae quam etiam Lithvaniae ponere et exhibere. Et hoc nisi eadem domina Ungariae filiam suam Hedvigim reginam Poloniae praenarratam sibi matrimonialiter copulabit. Etiam idem Jagalo dux magnus promittit pactum pecuniae ratione vadii inter ipsam dominam reginam Ungariae ex una et ducem Austriae parte ex altera constitutum videlicet ducenta millia florenorum dare et exsolvere effective. Item, idem dux Jagalo magnus promittit et spopondit universas occupationes et defectus regni Poloniae per quorumvis manus distractas et occupatas propriis laboribus et expensis reintegrare. Item, idem Jagalo dux magnus promittit cunctos Christifideles et praecipue homines utriusque sexus de terra Poloniae receptos et more exercituantium transductos pristinae reddere libertati ita, quod quisquis eorum vel earum transibit quo suae licebit voluntati. Demum etiam Jagalo, saepedictus dux, promittit terras suas Lithvaniae et Russiae coronae regni Poloniae perpetuo applicare. Et nos Jagalo. dux magnus Lithvanorum praefatus, praemissas legationes ex parte nostri per praedictum Skirgalonem, fratrem nostrum carissimum praenominatis, dictis baronibus regni Poloniae propositas et modo praehabito declaratas ac demum per nuntios eiusdem fratris nostri serenissimae principi, dominae Elisabeth, reginae Ungariae praenotatae similiter et modo praehabito explicatas in praesentia praedictorum ambasiatorum et nuntiorum ipsius dominae reginae tam Ungarorum quam etiam Polonorum ad nostram celsitudinem destinatorum una cum fratribus nostris infrascriptis. videlicet domino Skirgalone, Coribut, Vitoldo, Liguen ducibus Lithvanorum et in persona aliorum fratrum nostrorum praesentium et absentium processisse et tam praedictae dominae reginae, quam etiam praefatis baronibus regni Poloniae intimasse, quas quidem legationes cum nostri et fratrum nostrorum praescriptorum sigillorum praesentium duximus fore ratificatas et per omnia modis praemissis affirmatas. Datum in Krew feria secunda in vigilia assumptionis beatae Mariae virginis gloriosae, anno Domini MCCCLXXX quinto.«

Világos ezen Jagyello által kiadott, testvérei és atyafiai által megerősített, igen fontos okiratból, hogy Jagyello 1385-ben

még nem volt megkeresztelve, jóllehet sok császár és fejedelem, de eleddig minden eredmény nélkül fáradozott azon, hogy a keresztséget fölvegye. Kiviláglik leveléből az is, hogy atyafiai és sógorai közt is sokan találkozának, kik a keresztséget még föl nem vették. Ő maga is a keresztség fölvételére csak azon esetben hajlandó, ha a magyar királyné neki adja Hedvig leányát, a lengyel királynőt feleségül.

Teljesen lehetetlen belebötüzni ez oklevélbe, hogy Jagyello nagy fejedelem keresztény volt ugyan, habár nem római katholikus, minthogy a keleti kereszténységet is a keresztség által nyerhette volna el, ő azonban a *nondum baptisatus*-ok közé sorolta magát. Nem is nevezi magát *Jakab*-nak soha, pedig így kell vala magát nevezni, ha Jakabnak lett volna keresztelve, valaminthogy 1386 február 18-án történt megkeresztelése után mindenkor és következetesen Ulászlónak hítta magát.

Mivel pedig a föntebbi okirat hitelességéhez a legkisebb kétség sem fér, önként következik, hogy Zsatkovics úr történetírói tévedtek, a mi rajtunk nem egyszer megesik, és hogy neheztelt állításom nem szolgált rá a helyreigazításra.

*

Ezek után megköszönvén Zsatkovics Kálmán úrnak szíves érdeklődését, minthogy már ennél a munkánál vagyok, melylyel foglalkoznom annál nagyobb gyönyörűségem, mentül kevesebb ez időben hozzá való érkezésem, meg akarnám mutatni, ha telnék tőlem, ki volt a közlött okiratban megnevezett *Hanco capitaneus Vilnensis*, kit Dlugosz (Hist. Polon. l. x. a lipcsei 1711. kiadás 96. és 97. hasábjain) *Hanulo*-nak és *Hanul*-nak nevez, és akiről Caro (id. m. II. 489.) a jegyzetben ezeket írja: *Unter den verschiedensten Namen kommt, wie es scheint, bei Jagiello in hohem Ansehen stehende deutsche (?) Bürger (?) vor. Bald heisst er Hanco, bald Hannulo. Der Grossfürst verdankte ihm 1382 den Abfall Wilno's, denn jedenfalls ist es derselbe, der nach Scriptt. rer. Pr., II. 611. Note 1495 in der Popow'schen Chronik Ganiulew genannt wird.*

Ugy látszik nekem, hogy ezen Hanko (Hanulo, Hanul) régi ösmerősöm, habár egészen tisztában nem voltam vele soha.[1])

Legelőbb előfordul az Anjou-kori Okmánytárban (III. köt. 176. lap. de dato 1335 június 21-én), midőn első Károly király őt Hennico herczegnek *germanus domine regine consortis nostre carissime*-nek nevezi, ki szintén Nápolyban járt, talán mint Endre herczeg játszótársa, midőn Károly király ezen fiát oda vitte. (1333/4.)

[1]) *Wertner* barátom is foglalkozott vele *Der Deutsche Herold* 1890. 2. számában e czím alatt: *Genealogische Räthsel*, de még kevesebb szerencsével.

Volt idő, mikoron azon véleményben valék, hogy *germanus* nevezet alatt *testvért* kell érteni, és mert I. Károly király feleségének Henniko (Henrik) nevű törvényes fivére, a genealogia eddigi tudása szerint, nem volt, ahhoz a nézethez hajoltam, hogy ezen Henniko Lokietek Ulászló lengyel királynak természetes, házasságon kívül született fia.[1]) De későbbi tanulmányaim azon nézetre hoztak, hogy a *germanus* nevezet alatt nálunk a XIV. században oldalági rokont, unokatestvért értettek,[2]) amiért ma már nem tarthatom a mondott Hennikót idősb Erzsébet királyné testvérének, hanem tartom valamely távolabbi rokonának, valamely — a cseh koronához csatolt — sziléziai herczeg fiának, minthogy Nagy Lajos király őt *Henico boemus noster familiaris dilectus*-nak nevezi és 1362 május 8-án kelt levelében arra kéri Kanizsai István zágrábi püspököt, engedné át a sopronmegyei Kertes (Pamgort, Baumgarten) és Nádasd nevű birtokait a nevezett Henikónak. — A püspök szó nélkül teljesítette királya óhajtását annál inkább, minthogy ez megigérte neki, hogy majd megszolgálja ezt a szívességét.[3])

E birtokokat alighanem azért adta Nagy Lajos király Henikónak, hogy megházasíthassa. Mert nemsokára úgy találjuk, hogy Heniko, ki Sopron vármegyében Szászlopot (ma Oszlop) is birta és e birtoka után, melyen valószínűleg rendesen lakott, Szászlopinak neveztetett, férje Pothli (Petőfalvi) Pál leányának, *Moz*nak,[4]) kit a király, miután testvérei elhalának, fiúsított (praeficiált) is.

Igen ám; de a Szászlopi fiúsított Moz asszony fivére, Pothli Pálfia Miklós még halála előtt eladta Pothl, Pordány és Bideskút nevű birtokait a Kanizsaiaknak. Ekkor Heniko, kit immár *Hamul*-nak is hínak, ármánykodásra adta magát, melynek következménye az lett, hogy az országbíró a szóbanforgó fekvőségeket neki itélte, Kanizsai István püspököt pedig bebörtönözték, utóbb a pápa közbenjárására száműzték.[5])

De az ármány végre is kiderült; Nagy Lajos király megsemmisítette az országbíró itéletét, idősb Erzsébet királyné pedig meghagyta Oppelni Ulászló nádornak, mint Sopron vármegye ispánjának, hogy Pordányt, Pothlt és Bideskutat adja vissza a

---

[1]) *Kath. Szemle*, 1891. 208.
[2]) *Turul*, 1892. 123.
[3]) *Sopronm. Oklt.* I. 336.
[4]) Ezen Pothliak, ha nem csalódom, bevándorlott olaszok valának, talán Nagy Lajos király zsoldosai a nápolyi hadjárat alatt, mint a Wolfartok, minthogy családjok egyik tagja *Lombard, Lombár, Lambár* ragadvány nevet visel. *(Sopronm. Oklt.* I. 368., 373., 408. sat.)
[5]) *Sopronm. Oklt.* I. 356., 383., 386. — V. ö. *Fejér*, CD. IX/IV. 212.

zágrábi püspöknek, kit a király száműzetéséből haza hívott és mind nagyobb bizalmára méltatott.[1])

Ezzel vége szakadt Heniko (Hamul, Hanulo) szereplésének Magyarországon. Ha mint vilnói várnagy még egyszer visszakerült ide, és pedig mint egy litvai herczeg követtársa, annak okát a rokonságban gyanítom, mely őt ifjabb Erzsébet királynéhoz, kit személyesen is kellett ismernie, fűzte.

Gyanításomat a lengyel történetírók, ha ugyan tudomást szereznek jelen törekvéseimről, — lehet — bizonyossága emelik.

PÓR ANTAL.

ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI ÉRTESÍTŐKBEN.

E czím alatt jórészt ama kisebb terjedelmű, de fontos tárgyú dolgozatokról szólunk, a melyek középiskoláink történetét foglalják magukban. A múlt iskolai év végén ugyanis a közoktatásügyi kormány rendeletére a legtöbb értesítő az illető iskola rövidebb-hosszabb történetéről sorol fel adatokat, többé-kevésbbé feldolgozva azokat. Általában elmondhatjuk, hogy középiskoláink tanárai a lehető legnagyobb buzgalommal teljesítették feladatukat s mind a politikai, mind kivált a művelődés-történelem nagy épületéhez sok becses anyagot halmoztak össze, a melyeket nem is mellőzhet az, a ki hazánk művelődés-történelmét tanulmányozza. Az ilyen tárgyú dolgozatokon kívül néhány szóval megemlékezünk az olyan értekezésekről is, a melyek akár az irodalomtörténet, akár a politikai történet körébe tartoznak. Először az iskolák történelmét tárgyaló dolgozatokról szólunk.

Vojnits Döme »AZ ESZTERGOMI KÁPTALANI ISKOLA ÉS GYMNASIUM TÖRTÉNETE. I. RÉSZ« czímű műve »a pannonhalmi sz. Benedek-rend esztergomi főgymnasium« értesítőjében jelent meg. Egyike a leghasználhatóbb s legbecsesebb ily tárgyú dolgozatoknak. Irója számos kiadott és kiadatlan forrást felhasznál, hogy az esztergomi káptalani iskola legrégibb történetét tisztázza. Ez iskola — véleménye szerint — már az ezredik évben fennállott s folytonosan működött 1543-ig, midőn a káptalan a városból elköltözött. Erre hosszú szünet következett, mígnem a jezsuiták 1687-ben újra megnyitották az iskolát s vezették 1773-ig. Ennek a kornak iskolai történetét öleli fel Vojnits dolgozata, a melyben egyszersmind a középkori tanítás rövid, de szabatos képe is elénk tárul. A szerző igen helyesen nem elégszik meg annak elmondásával, kik alapították az iskolát, kik tartották fenn, hanem azt is fejte-

[1]) L. ily czím alatt a *Kath. Szemlé*-ben (1891. évf.) megjelent értekezésemet: *Kanizsai István, zágrábi püspök.*

geti, milyen tárgyakat tanítottak benne s mikép fejlődött az oktatás szelleme. A XVIII. század elejéről már a tanulók névsorát is közli s a XVII. század végéről egészen 1744-ig a jezsuita tanárok lajstromát évek szerinti egymásutánban. E mellett világosan megállapítja az igazgató és tanárok működési körét, szól az iskolai szinjátékok előadásáról s tárgyáról, a tanulók fegyelméről s az iskola általános szabályairól.

Hörk József »AZ EPERJESI ISKOLA TÖRTÉNETÉNEK III-IK IDŐSZAKA« czímű dolgozata »az eperjesi ág. ev. kerületi collegium értesítőjében« látott napvilágot. A nagyobb műnek e része azon mozgalom ismertetésével kezdődik, a mely 1665-ben megindulván, Eperjesen egy magasabb tanintézet alapítását czélozta. Az adományokat itt a hazában épen úgy, mint a külföld protestans köreiben nagy buzgalommal gyűjtötték, s már a következő évben letették a collegium alapkövét. Az építés kezdetét vette, s hiába tiltakozott ellene I. Lipót, folytatták is azt. A király azonban újra tiltakozott az intézet felállítása ellen, de ez nem akadályozta az új iskola felügyelőségét, hogy a már teljesen kész épületet át ne adja rendeltetésének 1667 okt. 18-kán. Ide iratkozott be Thököli Imre gróf is 1668 jan. 22-kén. Ez iskola első tanárainak irodalmi működése ismertetésével végződik a jelen rész.

*Csépl*ő *Péter* »A NAGYVÁRADI R. KATH. FŐISKOLA TÖRTÉNETÉ«-ből a második részt közli a »jászóvári prémontrei kanonok-rend nagyváradi főgymnasiumának értesítőjé«-ben. E rész a XVIII. század elejével kezdődik, midőn a váradi gymnasium Okolicsányi János püspök alapítványával egésszé fejlődött. Ez időből a szerzőnek nagyon kevés adata volt, s annál dicséretesebb, hogy amit az egyetemi könyvtár okiratai s az országos levéltárban levő adatok közt talált, igyekezett értékesíteni. Nem csuda, hogy az iskola története bizonyos krónikaszerűséggel van előadva. Ezt azonban a világért sem megrovásúl mondjuk. A szerzőnek csupán szerkesztésmódjára értjük, a mennyiben évrendi egymásutánban állítja össze, ki volt az iskola igazgatója, kik voltak a tanárok, mily nagy volt a tanulók száma. Némely évről ezt sem sikerült megállapítania a szerzőnek. A jezsuiták eltörlése után a váradi gymnasium ügyét Patachich Ádám püspök vette kezébe, a ki új épületet emeltetett s a tanítást jobbára világi papokra bízta. E korból már valamivel több adata volt a szerzőnek s egyik-másik hírnevesebb tanárnak életrajzát is megkisérthette összeállítani 1807-ig. Közben az iskola történelmének fontosabb változásaival a tanítás ügyére is figyelemmel van a szerző, fejtegetvén, mely tárgyból mily fokú képzettséget kivántak a gymnasium különböző osztályaiban. A gymnasiummal a jogakadémia történetét is együtt tárgyalja, de ennek csak külső viszontagságait mondja el nagyon is dióhéjban.

Horváth István A JÁSZBERÉNYI KÖZSÉGI KATH. FŐGYMNASIUM TÖRTÉNETÉT tárgyalja ugyanazon intézet értesitőjében. A jászberényi főgymnasium alapját abban a két osztályu latin iskolában kell keresnünk, a melyet áldozatra kész férfiak Jász-Apáthiban állítottak fel 1767-ben. Ez iskola már két esztendő mulva megszűnt, s akkor a budai főigazgató, Vörös Antal is arra törekedett, hogy a jász kerület középpontjában állíttassék fokozatosan egy középiskola. Csak a város áldozókészségével sikerült a nemes törekvést valósitani, s csakugyan a jászberényi községi gymnasium már 1779-ben megnyitható volt; tiz esztendő mulva már nagy gymnasiummá fejlődött, midőn a város lakói s maga a kerület is újabb áldozatot tett a magyar mivelődés oltárára. A tanitást a sz. Ferencz-rend vállalta magára s ügybuzgalommal teljesitette munkáját. Egészen 1822-ig zavartalan volt az iskola működése, de ekkor a helytartótanács kinyilatkoztatta, hogy a tanulmányi alap segélyforrása kimerülvén, az egész terhet magának a városnak kell magára vállalnia. A helytartótanács leirata nagyon elkeserítette a jászokat. A szerző mosolyt keltőleg kissé nagyon távolról vett argumentummal igazolja ez elkeseredést, igy irván: »Azonnal visszaemlékeztek (t. i. a jászok) a nagy áldozatra, melyet Kun László idejében hoztak a szegény Habsburgi Rudolfnak, ki aligha be nem végezte volna pályafutását, ha a jászkun lovas-csapatok tönkre nem teszik a hatalmas és gőgös Ottokárt seregével együtt.« De ez a keserves visszaemlékezés nem akadályozta a jász és kun kerületeket, hogy megint csak önmaguktól ügyekezzenek e fontos hivatású iskola életét biztositani. Igy aztán tovább működött az intézet s 1865-ben 8 osztályúvá lett. Kár, hogy az igazgatók és tanárok kiválóbbjainak életrajzát nem állította össze a szerző, lelkiismeretes műve ezzel nagyon sokat nyert volna.

Faragó Bálint A MEZŐTÚRI EV. REF. FŐGYMNASIUM TÖRTÉNETÉT irta meg ez intézet értesitőjében, jobbára a gyászos véget ért Bodolay László igazgató hátrahagyott adatai nyomán. A mezőtúri iskola — ugy látszik a XVI. század közepe körül keletkezett, a későbbi néhány évtizedből már ismeretesek a tanárok is, a kik közül Túri György költő és nyelvész nevével is találkozunk. A XVI. század végével megszakadnak az iskolatörténetének adatai s csak a következő század hetvenes éveiből vannak ismét világos nyomai, hogy Mező-Túron valamelyes középiskola tényleg volt. Csak a szatmári béke után dereng némi fény az iskola multján, de még ekkor is nagyon szórványos adatokból lehet egyet-mást kiböngészni. De azért 1705-től kezdve időrendben már megkapjuk a tanárok névsorát egészen a jelen századig. A mult századról csak az iskolai törvényeket közli a szerző, mint olyanokat, a melyek a fegyelemre is vetnek némi világot. A jelen század eleje óta

működő igazgatók rövid életrajza zárja be a dolgozatot, a mi nagyon becses. Az egyes adakozók névsora azonban bátran elmaradhatott volna.

A NAGYBECSKEREKI GYMNASIUM TÖRTÉNETE (az értesítőt Balázsi József közli, az értekezés irója nincs megnevezve) csak 1846-ban kezdődik, midőn a város polgáraiнál közmeggyőződéssé válik egy középiskola létesítése. Már előbb néhány évvel a protestans lakosság felállított ugyan egy négy osztályú gymnasiumot, de ez nem elégíthette ki az összes érdekeket. 1843-ban tehát a városi tanács a kegyes-renddel megegyezett egy hatosztályú gymnasium létesítésére, s így nyílt meg az iskola az 1846/7. évben. Az egész dolgozat inkább csak feldolgozatlan adatok közlése, mint rendszeresebb értekezés. Bátran elhagyhatta volna a szerző az egyes adományozók névsorát, sőt az alapító oklevelek és szerződések közlését is, e helyett csak a nagyon szükséges tudnivalókat illesztvén azokból dolgozatába. Az Organisations-Entwurf tantervét sem lett volna szükséges közleni, mert ez általánosan ismeretes.

Ambrus Mór A LOSONCZI GYMNASIUM VÁZLATOS TÖRTÉNETE című dolgozatát közli az intézet értesítőjében. Losonczon a XVI. évszázad utolsó tizedében állíttatott föl az ev. ref. gymnasium, a melyről azonban csak az emlékezet maradt fenn, tényleges adatok hiányzanak. Csak a XVIII. század elejéről vannak bővebb ismereteink ez intézetről, midőn gyámolítói és tanárai közt már országos hirű emberek (Ráday Pál, Wallaszky) is szerepelnek. Ez az iskola 1869-ben államosíttatott. E mellett a jelen század harmadik tizedében egy ágost. ev. gymnasium is létesült, a melyet Kazinczy is meglátogatott 1831-ben. Ez intézetből állami tanitóképző fejlődött. Az állami gymnasium tanári karának rövid életrajza zárja be a dolgozatot, a mely a régebbi időre nézve fölötte hiányos és hézagos, úgy hogy művelődésünk történetének multjára nézve alig nyujt néhány számbavehető adatot, s erre a dolgozatra nem mernők utasítani a kutatót.

ÚJ KÖNYVEK.

— A TITELI KÁPTALAN TÖRTÉNETE czím alatt *Érdujhelyi* Menyhért tagtársunk Zomborban egy érdekes egyháztörténeti füzetet adott ki, melyben az e tárgyra vonatkozó történelmi adatok össze vannak gyűjtve. Az I. fejezet szól a káptalanról felszámlálva annak alapítására vonatkozó adatokat, a prépostokat, a káptalan javait és hazafias törekvéseit. A II. fejezet szól arról mint hiteles helyről. A III. fejezet Titel várnak van szentelve. A IV. fejezet a vár pusztulását s a mohácsi vész utáni sorsát írja le. Nagy szorgalommal s ismerettel összeállított monografia.

— Az Ónodi Országgyülés Története *Áldássy* Antaltól, mely az Akadémiában a Vitéz-díjjal koszorúztatott s a Századok múlt évi folyamában látott világot, külön kiadásban mint önálló monographia is megjelent. Nem egyszerű lenyomat ez, hanem itt-ott bővítésekkel van ellátva s megtoldva egy függelékkel, mely a Századokban nem látott világot. Olvasóink ismerik e nagy szorgalommal s új adatok alapján összeállított munkát, melynek sikerét nagy mértékben előmozdította, hogy Thaly Kálmán gazdag gyüjteményét a szerző rendelkezésére bocsátá.

— A Hadtörténelmi Közlemények a millenáris év beköszöntésével egy rendkívül becses ajándékkal lepte meg olvasóit: egy nagy fontosságú s történeti irodalmunkban fontos hézagot pótló munkával, — mely, mint a Hadtörténelmi Közlemények V-ik füzete látott világot — *A magyar hadi krónika* első kötetével, melyet Rónai *Horváth* Jenő a M. Tudom. Akadémia hadtörténelmi Bizottságának buzgó s nagy érdemű előadója ennek megbizásából irt. Ez az első rész a honfoglalástól a mohácsi vészig terjed s térképekkel és csatatervekkel van ellátva. Történetirodalmi szempontból most csak jelezzük e munkát, melynek hiányát eddig-elé is nagyon éreztük: valamelyik közelebbi füzetünkben tüzetesebben fogjuk ismertetni. A millenáris kiállításnak egyik fénypontja a hadtörténelmi kiállítás lesz — már ez a körülmény is alkalmas a közönség figyelmét e nagybecsű munkára felhívni.

— A Körösi László által szerkesztett »Korrajzok«-ból közelebbről három kötet jelent meg: Beöthy Zsolt (15—17), E. Kovács Gyula (18—19), Kneip Sebestyén (20—21), mindenik az illetőnek arczképével s kéziratával ellátva. Díszesen kiállított s gonddal összeállított életrajzok.

— »A korponai országgyülés 1605-ben« czím alatt Károlyi Árpád tagtársunk tollából ismét egy ujabb nagybecsű köz- és alkotmánytörténeti tanulmány jelent meg. A Korponán tartott gyülés, mint tudva van, a bécsi békét előkészitő gyülés volt s ugy eredményeiben, mint kihatásában a legnevezetesebb országgyülések egyike s bizonyára megérdemelte, hogy egy ilyen külön beható tanulmány tárgyává tétessék, a milyenre a szerző méltatta s ez a tárgy is aligha találhatott volna hivatottabb történetíróra, mint Károlyi Árpád. K. azzal a ritka történetírói tulajdonsággal bir, hogy rendkivül ügyesen és érdekesen tudja csoportositani az eseményeket s a mellett jó elbeszélő és zamatos stilja lévén, a mint művét olvassuk, észrevétlenül visszamegyünk vele ama korba, melyből tárgyát vette s szemünk előtt folynak le az események, melyeknek létrehozó okait is megértjük, mert a szerző sorra veszi a gyülés tárgyát képező 15 czikket az u. n. »tizenöt követelést« s mindeniknek előadja létrejötte történetét s az ezt megelőző

tárgyalásokat. Fölhasználta erre vonatkozólag nemcsak a bécsi udvari kamarai, de a vatikáni, turini, florenczi, Borghese — stb. levéltár összes ide vonatkozó irományait. A legmelegebben ajánljuk olvasóink figyelmébe.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Ráth György alapító tagtársunk a M. Tudományos Akadémiának olyan adományt tett, melynél ha nagyobbal igen is, de becsesebbel talán senki sem ajándékozta meg ez intézetünket: ez az ő hungarikákból álló tulajdon könyvtára. Pénzösszeggel ennek az adománynak értékét ki sem lehet fejezni; nem mintha nem volna meg minden könyvnek a maga értéke — mert ha e könyveket antiquáriusi ár szerint becsüljük meg, valószínűleg negyven-ötvenezer frt jön ki. De ennek a könyvtárnak *egyik* értékét az adja meg, hogy együtt van évtizedek fáradsága, a külföldi antiquariusokkal való összeköttetés, szakismeret (s ez nagyon fontos), fáradságot nem ismerő kutatás, buvárkodás, néha még utazás is kivántatott hozzá, hogy ez így összegyűljön. Igy összegyűjteni ezt a könyvtárt, mint itt együtt van, ma már lehetetlen volna. A másik a mi ennek a könyvtárnak értéket ad az, hogy válogatott, szép, tisztán tartott ép példányok. Mintaszerű, szolid és fényes kötésben: soknak meg van az eredeti kötése, de az új kötések is mind stilszerű utánzatok. Már az 1882-iki könyvkiállításban is feltünt ek Ráth könyvtárának egyes példányai — mennyi kincscsel gazdagodott az azóta. Ennek, mint tudva van, ő volt kezdeményezője és rendezője s ő adta ki annak nagybecsü kalauzát. Az Akad. Értesítő f. évi januári száma közli a Ráth és az Akadémia közt kötött szerződést. Most már hát biztosítva van ennek a nagy nemzeti kincsnek együtt maradása — még pedig az adományozó nagylelkűségéből. Adja Isten, hogy még sok éven át gyarapíthassa ezt a könyvtárt, mely az ő liberálitásából mindig nyitva állt a kutatóknak s melyet barátja, Szabó Károly több ízben kellően méltányolt is.

— Báró Radvánszky Béla »Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században« cz. három kötetes nagy művéből, a mint értesülünk, az első kötet eddig hiányzó második fele is kikerült a sajtó alól, úgy hogy az még e hó folyamán teljesen befejezve jelenik meg a könyvpiaczon. Valóban alkalmasabb időt alig választhatott volna a szerző műve befejezésére, a melynek a millénium bizonyos alkalmi jelleget kölcsönöz, s a mely még inkább fokozza az érdeklődést, a melyre a jeles munka valóban oly méltán tarthat számot.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A Magyar Nemzet Története. Harmadik kötet. Az Anjouház és Örökösei. 1301—1439. Irták *Pór* Antal és *Schönherr* Gyula. Budapest. Kiadja az Athenaeum nyomdai és részvény-társulat 1895. Nagy 8-adr. 667 l. Ára 8 frt.

— Újabb tanulmányok a Rézkorból. *Hampel* József r. tagtól. Ötven ábrával. Budapest 1895. 8-adr. 58 l. (A Történettudományi Értekezések XVI-ik kötetének 6-ik száma.) Ára 60 kr.

— A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. A schwatzi ferenczrendi kolostorban őrzött egyetlen példányból közzétette bevezetéssel és magyarázattal ellátta *Szamota* István. Egy fényképi hasonmással. Budapest 1896. (A Nyelvtudományi Értekezések XVI-ik kötetének 7-ik száma.) 8-adr. 46 l. Ára 50 kr.

— Berzsenyi Dániel életrajza. A Magyar Tud. Akadémiától Lévay díjjal jutalmazott pályamű. Irta *Váczy* János. 1895. 8-adr. VI és 482. (A Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalata.)

— A Renaissanszkori művelteség Olaszországban. Irta *Burckhardt* Jakab. A M. Tudományos Akadémia megbizásából fordította *Bánóczi* József. I. kötet. Budapest 1895. 8-adr. 408 l. (A M. Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalata XXIV kötete.)

— Hulló levelek. Irta Várady Gábor. III füzet. M.-Sziget. (Schermann Mór) 1895. 8-adr. 395 és XXX ll.

— A titeli káptalan története. Irta Érdújhelyi Menyhért. Zombor. (Bittermann) 8-adr. 37 l.

— Az 1707 évi ónodi országgyülés története. A. M Tud. Akadémia által Vitéz-díjjal jutalmazott pályamunka. Irta Dr. *Áldásy* Antal. Budapest. (Athenaeum) 1895. 8-adr. 157 l.

— Mittheilungen des kaiserl. und königl. militär-geographischen Institutes. Herausgegeben auf Befehl des k. u. k. Reichs-Kriegs-Ministeriums. XIV. Bd. 1894. Mit 11 Beilagen. Wien. Verlag des k. u. k. militär-geographischen Institutes. 1895. 8-adr. 313 l.

— Wittenberger Ordiniertenbuch. II. Bd. 1560—1572. Mit Berichtigungen und Ergänzungen für die Jahre 1558—1568. aus Paul Ebers Aufzeichnungen. Veröffentlicht von Georg Buchwald. Leipzig, Verlag von Georg Wigand. 1895. XXVIII. és 218 l. 8-r.

— Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe (Dispacci di Germania). Herausgegeben von der Historischen Commission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. III. Bd. Bearbeitet von Gustav Turba. Wien, F. Tempsky, 1895. 8-r. XXXVII. 778 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1896 évi febr. 6-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Thaly Kálmán elnöklete alatt dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, dr. Fejérpataky László, dr. Hajnik Imre, dr. Kammerer Ernő, dr. Komáromy András, Majláth Béla, Óváry Lipót, Pettkó Béla, dr. Schönherr Gyula, Tagányi Károly vál. tagok, Hegedüs Sándor gazd. biz. elnök, Szilágyi Sándor titkár, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül Óváry Lipót és dr. Schönherr Gyula vál. tagokat kéri fel.

8. Szilágyi Sándor titkár előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak *évdíjas rendes tagokúl 1896 tól:* Balás Ádám bölcsészet-hallgató Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), Barczán Endre bölcsészet-hallgató Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), dr. Kérészy Zoltán jogakadémiai tanár Debreczenben (aj. Thaly Kálmán), Kossuth Benjamin tanár Prágában (aj. Szilágyi Sándor), Láng Aurél prem. főgymn. tanár Rozsnyón (aj. Tóth Lőrincz), Péczely Árpád adóhivatali ellenőr Abauj-Szántón (aj. Czékus László), Rohonyi Gyula orsz. képviselő Budapesten (aj. Kammerer Ernő), Roszival István apát-kanonok Esztergomban (aj. Pór Antal), gróf Zichy István Kis-Jenőn (aj. Thaly Kálmán), érsekujvári casino, kun-félegyházi gymnasium, privigyei gymnasium (mind a hármat aj. Karasszon József).

Megválasztatnak.

9. Dézsi Lajos társ. tag felolvassa *Wertheimer Ede* dolgozatát, *az 1807-iki országgyülésről*, mely — a *Századok*-ban fog megjelenni.

10. Titkár előterjeszti a pénztárnok pót-jelentését a mult év december haváról, mely szerint a január-havi ülés alkalmával kimutatott 2530 frt 44 kr maradványból még a mult 1895 év

terhére eső, de csak január-hó folyamán teljesített 1672 frt 32 kr kiadás levonandó lévén s az így felmaradó 858 frt 12 krhoz a P. H. E. Takarékpénztártól utólag beérkezett folyó számlákon 65 frt 70 kr követelés járulván, a zárszámadási maradvány 1895 végével 923 frt 82 krt tett ki.

A jelentés tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

11. Előterjeszti a január-hóról szóló pénztári kimutatást, mely szerint összes bevétel volt ... ... 2952 frt 74 kr,
» kiadás ... ... 1109 » 78 »
maradvány ... ... 1842 frt 96 kr;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő ... ... 62 frt 20 kr
követelést, 1896. jan. 31-én összesen ... ... 1905 frt 16 kr
készpénz áll a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

12. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 1252 számú értesítése szerint 200 frt alapítvány a f. évi 4 jk. p. alatt kelt vál. határozatnak megfelelően tőkésíttetett.

Tudomásúl szolgál.

13. Olvastatik az 1895 évi számvitel és zárszámadások megvizsgálására kiküldött bizottság f. évi jan. 24-én kelt jelentése, mely szerint a bizottság Strömpl János min. számellenőr, mint felkért szakértő közreműködésével az 1895 évi összes számadásokat és pénztári könyveket a mellékletek és számla-kivonatok alapján tételenkint átvizsgálván, a pénztári kezelést rendesnek és szabályszerűnek, a kézipénztárt hiánytalannak, a törzsvagyon (értékpapirok) főkönyvét, valamint a külön rendeltetésű tőkék és alapok kimutatásait a P. H. E. Takarékpénztár számláival igazoltaknak, végül a pénztárnoktól készített zárszámadásokat helyeseknek s az előirányzattal szemben itt-ott mutatkozó túllépéseket indokoltaknak találta; minél fogva Karasszon József társulati pénztárnok úrnak az elmult 1895 évre a felmentés megadását javasolja.

A bizottság megemlítvén jelentésében azt is, hogy a társulatnak még négy olyan bejelentett alapító tagja van, ki alapítványát sem be nem fizette, sem arról kötelezvényt nem adott, e körülményre az elnökség figyelmét hívja fel. Javasolja továbbá, hogy a gróf Zichy Jenő-féle pályázaton megmaradt 100 darab arany, melyet a P. H. E. Takarékpénztár egy év óta természetben őriz, további intézkedésig gyümölcsözően kezeltessék. Végül a Salamon-szobor alapjára vonatkozólag jelenti, hogy azon 1107 számu betéti könyvecske, melyet az alap javára történt első gyüjtés eredményeként dr. Borovszky Samu vál. tag az 1893 évi

junius-havi ülésen adott át a választmánynak, nem 55 frtról, mint az ülés jegyzőkönyve 82 jk. p. alatt tévesen mondja, hanem csak 50 frtról szól, a mit a takarékpénztári kimutatások is igazolnak.

A választmány a számvizsgálók jelentését tudomásúl vévén: *a)* Karasszon József pénztárnoknak, valamint a társulat vagyonát kezelő P. H. E. Takarékpénztár-Egyesületnek is az 1895 évi számadásokra nézve a felmentést a közgyülés jóváhagyásának fentartása mellett megadja; *b)* felkéri az elnökséget, hogy a még függőben levő alapítványok biztosításáról mennél előbb gondoskodni sziveskedjék; *c)* elhatározza, hogy a gr. Zichy Jenő-féle 100 db. arany váltassék be s további intézkedésig mint kamatozó tőke kezeltessék; *d)* a Salamon-szobor alapjához tartozó 1107 számú betéti könyvecskére vonatkozólag tett jelentést tudomásúl veszi s ezzel az 1893 évi 82 jk. pont alatt álló téves feljegyzést helyreigazítja.

A számvizsgálati jelentés összes mellékleteivel együtt a f. hó 13-ra kitűzött közgyűlés elé fog terjesztetni.

14. Olvastatik a gazdasági bizottság f. évi jan. 26-án tartott ülésének jegyzőkönyve, melynek 3-ik és 4-ik pontjában a tagdíj-hátralékok behajtása, 5-ik pontjában a tag-gyűjtés nagyobb mérvben való megindítása iránt ad javaslatot a bizottság, 6-ik pontja alatt pedig az 1896 évi költségvetésre vonatkozó javaslatát terjeszti a választmány elé.

A bizottság javaslatai elfogadtatván, a titkári hivatal megbizatik, hogy a tagdíj-hátralékok behajtása és a tag-gyűjtés iránt a bizottsági jegyzőkönyv 3-ik és 4-ik illetőleg 5-ik pontjai értelmében intézkedjék; az 1896 évre szóló költségvetés pedig 13428 frt 79 kr bevétellel, 13412 frt kiadással és 16 frt 79 kr maradványnyal, illetőleg a *M. Tört. Életrajzok*-nál 7854 frt 23 kr bevétellel, 7025 frt kiadással és 829 frt 23 kr maradványnyal a jelen jegyzőkönyvhöz csatolt alakjában megállapíttatván, jóváhagyás végett a közgyűlés elé fog terjesztetni s egy-egy példányban az elnöknek, a titkárnak és a pénztárnoknak adatik ki hozzátartás végett.

A választmány egyúttal mind a számvizsgáló, mind a gazdasági bizottság tagjainak a társulat érdekében tett buzgó fáradozásukért és alapos munkálataikért hálás köszönetét nyilvánítja.

15. A gazdasági bizottság elnöke a számvizsgálat és költségvetés tárgyalása alkalmából szükségét nyilvánítván annak, hogy a számvizsgálati jelentés összes mellékleteivel együtt a költségvetési javaslat elkészítése előtt mindenkor adassék ki a gazdasági bizottságnak, — a választmány felkéri az elnökséget, hogy jövő-

ben, az ügyrend 46-ik szakaszának is megfelelően, ehez képest szíveskedjék intézkedni.

16. Olvastatik Trencsén vármegye alispánjának mult évi dec. 27-én 24645 sz. alatt kelt levele, melyben meleg hangon tolmácsolván a vármegye közönségének a társulat iránt táplált érzelmeit, kinyilatkoztatja, hogy bármennyire sajnálja a közönség a mult nyáron tervezett kirándulás váratlanúl bekövetkezett elmaradását, tudomásúl vévén a kényszerítő okokat, abból semmiféle árnyat nem enged vetni azon igaz tiszteletre és rokonszenvre, melylyel a társulat iránt viseltetik, és melylyel vele a jó viszonyt továbbra is fentartani és fejleszteni kívánja.

Örömmel és viszonzás őszinte kifejezésével vétetik tudomásúl.

17. Titkár előterjeszti Győr sz. kir. város polgármesterének f. évi jan. 25-én 231 sz. alatt kelt átiratát, melyben a város zászlajának, illetőleg címerének heraldikailag helyes megállapítását kéri.

Kiadatik dr. Fejérpataky László, Tagányi Károly és Bárczay Oszkár tagtárs uraknak azzal a kéremmel, hogy a kérdést tanulmányozni s az eredményről Győr sz. kir. város polgármesteri hivatalát a titkár útján mennél rövidebb idő alatt értesíteni szíveskedjenek.

18. Jelenti, hogy Farkas Balázs orsz. képviselő úr Thaly Kálmán alelnök közvetítésével a Szabolcs megyei Fuló család 38 darab többnyire I. Mátyás korabeli eredeti oklevelét küldte be a társulatnak felhasználás végett.

Köszönettel fogadtatván, a beküldött oklevelek dr. Csánki Dezső vál. tag úrnak adatnak ki oly czélból, hogy azokat a Hunyadiak korára vonatkozó tanulmányainál értékesíthesse; a titkár pedig utasíttatik, hogy annak idején az oklevelek visszaküldéséről gondoskodjék.

19. Jelenti, hogy Fejér József úr a csáktornyai uradalom levéltárából a Zrinyiekre vonatkozó némely XVII századi iratok másolatait küldte be a társulat számára.

Köszönettel fogadtatván, Zrinyi Miklós életrajzához leendő felhasználás végett dr. Széchy Károly társ. tag úrnak küldendők el, esetleg a *Történelmi Tár*-ban teendők közzé.

20. Jelenti, hogy a rendkivüli felolvasásokat rendező bizottság Káldy Gyula m. kir. opera-igazgató urat a tavasz folyamán tartandó két zenetörténeti előadásra nyerte meg, melyek egyike a bizottság január 8-iki ülésében Káldy Gyula úrral egyetértőleg létrejött megállapodás szerint martius 8-án d. e. $10^1/_2$ órakor, másika pedig május-hóban, később meghatározandó napon fog megtartatni; az első előadás tárgya a régi magyar tánez-

zene, a másodiké a legrégibb magyar énekek és régi hangszerek bemutatása leend.

Örvendetes tudomásúl vétetvén, a további intézkedésekre a bizottság, illetőleg a titkári hivatal bizatik meg.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Jegyzette
Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Óváry Lipót* s. k., *Schönherr Gyula* s. k.

Az 1895 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt Választmány!

A Magyar Történelmi Társulat 1895 évi számadásainak megvizsgálásával bizatván meg, szerencsénk van eljárásunk eredményéről a következő jelentést tenni.

A pénztárnok úr által vezetett könyveknek, valamint a számadásokhoz mellékelt utalványoknak, nyugtáknak, számláknak stb. részletes, tételenként való átvizsgálására, mint szakértőt, Strömpl János miniszteri számellenőr urat kértük meg, ki e megbizatásban eljárván, munkája eredményéről az 1·/. alatt mellékelt jelentésben adott számot.

A szakértői vizsgálat megtörténte után f. évi január-hó 24-én, a társulati titkár, ügyész és pénztárnok urak jelenlétében, az említett szakértő úr közreműködésével, bizottságilag ejtettük meg a vizsgálatot.

Vizsgálatunk legelsőben a *kézi pénztárra* terjedt ki. Ebben 279 frt 23 krt készpénzben és 255 frtot előleg-nyugtákban, összesen tehát 534 frt 23 krt találtunk. Ez összeg helyességének constatálására átvizsgáltuk az 1896 évi pénztári főkönyvnek január-havi tételeit és összehasonlítottuk azokat az igazolásukra szolgáló okmányokkal. Ennek alapján megállapítottuk, hogy a tavalyi maradvány és a f. évi január-hó 24-ig befolyt pénzek összegei együttvéve 1493 frt 21 krra rúgnak, mely bevétellel szemben ugyanazon napig 958 frt 98 krnyi kiadás áll, s így a kézi pénztárban csakugyan a mondott összegnek, vagyis 534 frt 23 krnak kell lennie. Ez összeget tényleg megtalálván, meggyőződtünk a kézi pénztár rendes kezeléséről.

Ezután az 1895 évi *pénztári főkönyv* vizsgálatára tértünk át. A főkönyvet 593 frt 21 kr készpénzzel és 264 frt 91 krnyi postatakarékpénztári folyószámla-fedezettel s így összesen 858 frt

12 krnyi pénzmaradványnyal igazoltnak találtuk és lezártuk. A kimutatott 593 frt 21 krnyi készpénzhez hozzáadván a postatakarékpénztárból jan. 4, 7 és 17-én folyó kiadásokra kivett, összesen 900 frtnyi összeget: ez a két tétel együttvéve adja azt az 1493 frt 21 krnyi összeget, melyet előbb a jan. hó 24-ig terjedő bevételek összegéül constatáltunk s mely összeg a kézi pénztár megvizsgálásánál alapúl szolgált.

A *törzsvagyon-főkönyv* vizsgálatánál meggyőződtünk, hogy annak 52,400 frtnyi főösszegéből 51,300 frt a P. H. E. Takarékpénztár letétszámla kivonatával, 1100 frt pedig a kézi pénztárban őrzött alapítványi kötelezvényekkel teljesen fedezve és igazolva van. A takarékpénztárnak e letétek felől hiteles alakban kiállított kimutatását 2. alatt mellékeljük. Megjegyezzük, hogy a törzsvagyon állománya 1894 dec. 31-ike óta 6500 forintnyi szaporulatot mutat, mely növekedésből 900 frtot a társulat saját vagyonából tőkésített.

Jelezzük egyúttal azt is, hogy a P. H. E. Takarékpénztárnál elhelyezett 51,300 frtnyi törzsvagyonon kívül ugyanazon pénzintézet a társulat nevén takarékpénztári könyvekben még 2498 frt 92 krnyi tőkét és természetben 100 drb osztr. csász. aranyat őriz. E tőkéknek azonban külön rendeltetésük van és azok a társulat törzsvagyonához nem tartoznak. E tőkék a következők:

1. Pénztárnok biztosítéka	300	frt	—	»
2. Rodostói-alap	1001	»	33	»
3. Gr. Nádasdy-féle Árpád sírja alap	227	»	61	»
4. Salamon-szobor alapja	969	»	98	»
5. Gr. Zichy Jenő pályadíja				100 db arany
Összesen	2498	»	92	» és 100 db arany.

Ez utóbbi 100 drb osztr. csász. aranyra nézve, melyeket a P. H. E. Takarékpénztár egy év óta természetben őriz, javasoljuk, hogy az a pályadíj kiadásáig gyümölcsözőleg kezeltessék.

A *folyószámla ellenőrző-főkönyvet* átvizsgálván és összevetvén annak adatait a postatakarékpénztár folyószámla-kivonataival, a könyv vezetését 65 frt 50 krnyi pénzmaradványnyal, úgyszintén a Történelmi Életrajzokét 20 krnyi maradványnyal helyesnek találtuk.

Átnéztük és egyeztető próbák által helyesen vezetettnek és rendben levőnek találtuk az *alapító tagok*, *évdíjas tagok* és *előfizetők törzskönyveit* is.

Az alapító tagoknál örömmel győződtünk meg arról, hogy míg tavaly 11 oly alapító tag volt 1200 frtnyi tőkével, kik alapítványukról sem kötelezvényt ki nem állítottak, sem pedig azt be nem fizették, addig az idén e tagok száma 6-ra szállott le,

kik 800 frtnyi tőkét képviselnek; e tagok közt van 2 törvényhatóság 300 frtnyi alapítványnyal, kiknek alapítványa új keletű hivatalos átiratokkal biztosítottnak tekinthető, s így csak 4 alapító tag (500 frtnyi tőkével) volna a t. elnökség által újból felszólítandó, hogy alapítványaik felől a társulatot az alapszabályokban előírt módokon biztosítani szíveskedjenek.

Az *1895 év zárszámadását* 3'/. alatt jelentésünkhöz mellékelve, annak első általános részéről a következőket mondhatjuk el:

A *Bevételek* csoportjánál constatálnunk kell, hogy a rendes bevételek között a tagdíjakból 464 frt 18 krral, a Tört. Tári előfizetésekből 66 frt 88 krral *kevesebb* folyt be az előirányzott összegeknél. Ezzel szemben azonban vannak tételek, melyeknek tényleges eredménye az előirányzatot tetemesen fölülmúlta. Igy az alapítványi kamatokból 55 frttal, a Századok és egyéb kiadványok eladásából 101 frt 70 krral, ideiglenes kamatokból 34 frt 89 krral és előre nem látható bevételekből 134 frt 19 krral *több* folyt be, mint az előirányzat. Úgy hogy az előirányzat 14,098 frt 51 krnyi rendes bevételével szemben 13,893 frt 23 krnyi tényleges rendes bevétel áll, s így a hiány a rendes bevételeknél csak 205 frt 28 kr., mi az előirányzott összeg mennyiségét tekintve tetemesnek nem mondható. Máskép alakúl az arány, ha az átfutó bevételeket is tekintjük: mert míg új alapítványokra csak 500 frtnyi bevétel irányoztatott elő s a tényleges eredmény ennél 1234 frt 45 krral több volt, addig conversióból (illetőleg kisorsolt papirok értékesítéséből) származó bevétel 3049 frt 50 kr. volt, pedig ezzel szemben az előirányzat semmi összeggel sem szerepel. Úgy hogy az összes (rendes és átfutó) bevételek az előirányzat szerint 14,598 frt 51 krra, a tényleges eredmény szerint 18,677 frt 18 krra, s így 4078 frt 67 krral többre rúgtak.

A *Kiadásokról* általában constatálhatjuk, hogy azok a budget keretében maradtak s hogy hiteltúllépés kevés tételnél és ezeknél is csekélyebb összegek erejéig történt. Igy a nyomdai és expeditionális költségek 5000 frtot meghaladó tételénél 2 frt 2 krral, könyvkötői munkálatoknál 42 frt 22 krral, postaköltségeknél 37 frt 7 krral, irói tiszteletdíjaknál 20 frt 50 krral (a Névkönyv egy részének honorálása által okozva) és a szolgák díjazásánál (választmányi határozat által indokolva) 12 frttal. Ellenben tetemes megtakarításokat mutat az előre nem látható kiadások tétele 173 frttal, a pénzkezelési és postai megbízások költségeinek rovatai 74 frt 59 krral, a rendkívüli felolvasások rovata 199 frt 50 krral stb. Az a körülmény, hogy tőkésítésre az előirányzott 500 frtnál 5106 frt 97 krral *több* fordíttatott, valamint hogy a társulati névkönyv kiadása az előirányzottnál 252 frt 40 krnyi többletet vett igénybe: a társulat érdekében

történt és teljesen indokolt. Az előirányzott 13,689 frtnyi rendes és rendkívüli (átfutó) kiadással szemben mint tényleges eredmény 18,627 frt 59 kr. áll, vagyis 4938 frt 59 krral több; csakhogy e tetemes túlköltségből 5606 frt 97 kr tőkésítésre fordíttatott.

Az *1895 évi maradvány* 909 frt 51 krral irányoztatott elő; ezzel szemben az 1896 év javára eső maradványként csak 49 frt 59 kr. szerepel; csakhogy választmányi határozat következtében az 1895 év folyamán 900 frt tőkésíttetett a társaság saját vagyonából, mely összeg az előirányzatban nem szerepelt; s így e tőkésített összeg betudásával a tényleges maradékot az előirányzatnak megfelelőnek jelenthetjük.

Áttérve a *Történeti Életrajzok* 4/. alatt mellékelt zárszámadására, annak főbb eredményeit a következőkben adhatjuk elő:

A *Bevételek* általában az előirányzat mögött maradtak, még pedig egyik-másik tételnél tetemes összeggel. Ráth Mór kiadótól 590 frttal, egyéb kiadók és könyvárusoktól 75 frttal, az előfizetésekből pedig 106 frt 60 krral kevesebb összeg folyt be az előirányzottnál. Oka e bevétel-kevesbletnek kétségtelenül az, hogy a folyóiratnak a lefolyt évben csak három füzete volt kiadható; a megkésett két füzet kétségtelenül apasztotta a vállalat bevételeit. Általában véve a bevételek 766 frt 69 krral maradtak az előirányzott összeg mögött. annak daczára, hogy a vállalat igénybe vette úgy az 1894-ben föl nem használt, mint az 1895-ben neki járó kamatkülönbözetet a társulat 200 frtos alapító tagjai után.

A *Kiadások*, a Bevételekhez arányítva, még nagyobb mértékben maradtak az előirányzott összegek mögött, nem esvén két füzet kiadási költségei az 1895 év terhére. Igy a nyomdai költségeknél 680 frt 26 krral, képek nyomásánál 301 frt 18 krral, cynkographiai clichéknél 276 frttal, tiszteletdíjaknál 200 frttal, expeditio költségeinél 150 frt 54 krral stb. volt kevesebb a kiadás. Egyedül a rajzolási költségeknél mutatkozik 204 frt 40 krnyi kiadás-többlet, mely azonban igazoltnak tekinthető, mert a szerkesztő alkalom-adtán esetleg később megjelenendő füzetek számára már korán kénytelen a rajzkészletet beszerezni. Mindent összevéve a kiadások 1508 frt 71 krral maradtak az előirányzat mögött s az év végén mutatkozó maradvány az előirányzott 132 frt 21 krral szemben 874 frt 23 kr. Ez utóbbi összeg az 1896 évi költségelőirányzatba mint bevétel át lesz viendő.

Tavalyi jelentésünkben azon javaslatot tettük, melyet a t. választmány magáévá is tett, hogy a társulatnak külön tudományos czélok megvalósítására átadott összegekről (minők a Zichy-Okmánytár, a gr. Teleki-Oklevéltár alapjai) külön könyvek és számadások vezettessenek. Szerencsénk van jelenteni, hogy e határozat

végrehajtatott, s így tisztünk szerint átvizsgáltuk úgy a Zichy, mint a gr. Teleki-Oklevéltárak alapjai felől vezetett számadásokat s azokat teljesen rendben levőknek találván, az előbbit 5 frtnyi, az utóbbit 293 frtnyi egyenleggel lezártuk. Ez összegek igazolására 5/. és 6/. alatt mellékeljük a P. H. E. Takarékpénztár erre vonatkozó értesítéseit.

Végül vizsgálatunk kiterjedt a *Salamon-szobor alapjára* is, mire nézve szintén a nevezett szakértő úr közreműködését vettük igénybe, kinek erről szóló jelentését ide mellékeljük. A vizsgálat a dolog és a gyűjtés természeténél fogva csakis a Századokban kimutatott pénzküldemények és azok összegének constatálására szoritkozhatott, melyekre nézve fedezetül ugyanazon összeget feltüntető takarékpénztári betét-könyvek szolgálnak. A gyűjtés alapjául szolgáló takarékpénztári könyvre nézve, melyet dr. Borovszky Samu vál. tag 1893. jun. 7-diki vál. ülésben nyújtott át magánkörben történt gyűjtés eredményeként a társulatnak, megjegyezzük, hogy azt az u. a. évi 82 sz. jegyzőkönyvi pont 55 frttal szerepelteti, holott a pénztárnok úr állítása szerint az akkor átadott 1107 sz. betéti könyv tartalma 50 frt, mit a takarékpénztári kimutatások is igazolnak. A dolog így állván, esetleges félreértések kikerülése végett az 1893 évi 82 sz. jegyzőkönyvi pont ennek megfelelőleg kiigazítandó, illetőleg egy újabb jegyzőkönyvi határozattal pótlandó volna. A Salamon-szobor alapja különben jelenleg 969 frt 98 kr, mely összeg három belvárosi és három P. H. E. takarékpénztári könyvecskében, mint letét, ez utóbbi intézet által őriztetik.

Az elmondottak alapján tiszteletteljes indítványunk az, hogy a társulati pénztárnok úrnak a felmentést a szokásos fönntartással, az 1895 évre megadni, és az itt-ott előforduló hiteltúllépéseket, melyek a körülmények és a dolog természete által igazoltak, utólagosan jóváhagyni méltóztassék.

Budapesten, 1896 évi január-hó 24.

Dr. Bonecz Ödön s. k. számvizsg. b. tag.

Dr. Fejérpataky László s. k. v. t. számv. biz. tag.

II. mell. a számv. biz. jelentéséhez.

Kimutatás

a P. H. E. Takarékpénztárnál elhelyezett értékpapír-törzsvagyonról 1895 végével.

1.	Pesti Lloyd-épület kötvény	200 frt	— kr.
2.	5%-os m. jelzálog-hitelb. záloglevél	500 »	— »
3.	4·2%-os Osztrák járadék-kötvény	100 »	— »
4.	4·5%-os m. regale-váltság kötvény	8,300 »	— »
5.	4·5%-os Kisbirt. földhitelintézeti záloglevél	15,200 »	— »
6.	4·5%-os m. jelzálog-hitelb. záloglevél	20,900 »	— »
7.	4%-os m. korona-járadék	4,100 »	— »
	Az értékpapírok összege	49,300 frt	— kr.
8.	Bay Ilona alapító levele	2,000 »	— »
9.	Alapítók kötelezvényei a kézi pénztárban	1,100 »	— »
	Összesen	52,400 frt	— kr.

Fejérpataky László s. k.
számv. biz. tag.

Boncz Ödön s. k.
számv. biz. tag.

Dr. Kovács Pál s. k.
társ. ügyész.

Karaszon József s. k.
pénztárnok.

Strömpl János s. k.
min. számellenőr
mint felkért szakértő.

III. mell. a számv. biz. jelentéséhez.

Pénztári zárszámadás 1895-ről.

I. Bevételek.

A) Rendesek:

1.	Pénztári maradvány 1894-ről a kézi pénztárban	1,384 frt	25 kr.
	a P. H. E. Tkptárnál folyó számlán	49 »	06 »
2.	Alapítványi kamatokból	2,375 »	20 »
3.	Tagdíjakból	7,630 »	82 »
4.	Előfizetések a Tört. Tárra	733 »	12 »
5.	A M. T. Akad. hozzájárulása a Tört. Tár kiadásához	1,000 »	— »
6.	Régi Századok s egyéb kiadványok eladásából	151 »	70 »
7.	Ideiglenes kamatokból	184 »	89 »
8.	A P. H. E. Takarékpénztár adományából	100 »	— »
9.	Egyéb előre nem látott bevételek	284 »	19 »

B) Átfutók:

10.	Új alapítványokból	1,734 »	45 »
11.	Conversióból	3,049 »	50 »
	Összesen	18,677 frt	18 kr

II. Kiadások.

A) Rendesek:

a) *Személyiek:*

1.	Titkár fizetése	800 frt	— kr.
2.	Jegyző »	600 »	— »
3.	Pénztárnok fizetése	500 »	— »
4.	Segéd-személyzet: *a)* titkári segéd fizetése	300 »	— »
	b) corrector »	200 »	— »

b) *Dologiak:*

5.	Nyomdai költségek u. m. *a)* a Századok 61 ív 2000 pl. *b)* a Tört. Tár 50 ív 26 frtjával *c)* Boríték a Századokhoz » a Tört. Tárhoz *d)* Expeditió: a Századoknál » a Tört. Tárnál *e)* Czímszalagok és egyéb nyomtatványok	5,142 frt	02 kr.
6.	Könyvkötői munkákra: *a)* Századok 10 füzet *b)* Tört. Tár 4 »	262 »	22 »
7.	Postai költségekre (Századok és Tört. Tár):	377 »	07 »
8.	Irói tiszteletdíjakra:		
	a) a Századoknál	2100 frt	50 kr.
	b) a Tört. Tárnál	656 »	05 »
9.	Irodai költségekre	354 »	35 »
10.	Három szolga díjazására	156 »	— »
11.	Ujévi ajándékokra	72 »	50 »
12.	Előre nem látott kiadásokra	27 »	— »
13.	Á M. Tört. Életrajzokat illető kamat-különbözet a 200 frtos alapítók után	475 »	— »
14.	Takarék- és postatakarékpénztári kezelési díjakra	139 »	41 »
15.	Helybeli tagoktól beszedett tagdíjak után az eljárónak adott %-ra	49 »	60 »
16.	Postai megbízásokra	146 »	— »

B) Átfutók és rendkivüliek:

17.	A rendkivüli felolvasásokra	160 frt	50 kr.
18.	Alapítványok tőkésitésére és conversióra	5606 »	97 »
19.	Évkönyv kiadására	502 »	40 »
	Összesen	18,627 frt	59 kr.

Összes bevétel	18,677 frt	18 kr.
» kiadás	18,627 »	59 »
Maradvány	49 »	59 »

Boncz Ödön s. k.
számv. biz. tag.

Fejérpataky László s. k.
számv. biz. tag.

Dr. Kovács Pál s. k.
társ. ügyész.

Karasszon József s. k.
pénztárnok.

Strömpl János s. k.
min. szám. ellenör.
mint szakértő.

IIII. mell. a számv. biz. jelentéséhez.

A M. Tört. Életrajzok zárszámadása 1895-ről.

I. Bevételek.

1.	Pénztári maradvány 1894-ről:		
	a kézi pénztárban	244 frt	21 kr.
	a P. H. E. Takarékpénztárnál	23 »	— »
2.	Ráth Mór kiadótól	1,285 »	— »
3.	Más könyvárusoktól	225 »	— »
4.	A M. T. Akadémia segélye	500 »	— »
5.	A társulattól járó kamatkülönbözet	475 »	— »
6.	Előfizetésekből	3,013 »	40 »
7.	A clichék használatáért az Athenaeumtól	150 »	— »
8.	Előre nem látott bevételek	104 »	91 »
	Összesen	6,020 frt	52 kr.

II. Kiadások.

1.	Nyomdai költség	1,219 frt	74 kr.
2.	Képek nyomására	298 »	82 »
3.	Expedítio	124 »	46 »
4.	Írói tiszteletdíjak	800 »	— »
5.	A szerkesztő tiszteletdíja	400 »	— »
6.	Cynkographusnak	1,024 »	— »
7.	Festőknek	1,104 »	40 »
8.	Könyvkötői munkákra	108 »	62 »
9.	Vegyes kiadásokra	66 »	25 »
	Összesen	5,146 frt	29 kr.
	Összes bevétel	6,020 frt	52 kr.
	» kiadás	5,146 »	29 »
	Maradvány	874 frt	23 kr.

Fejérpatakay László s. k.
számv. biz. tag.
Boncz Ödön s. k.
számv. biz. tag.
Dr. Kovács Pál s. k.
társ. ügyész.

Karasszon József s. k.
pénztárnok.
Strömpl János s. k.
min. számellenör
mint szakértő.

A M. Történelmi Társulat 1896 évi költségvetése.

I. Bevételek.

A) Rendesek:

1.	Pénztári maradvány 1895-ről	49 frt	59 kr.
2.	Alapítványi kamatokból	2,395 »	20 »
3.	Tagdíjak *a)* 1606 tag után	8,030 »	— »
	b) hátralékokból	170 »	— »
4.	Előfizetések a Tört. Tárra	784 »	— »
5.	A M. T. Akad. hozzájárulása a Tört. Tár kiadásához	1,000 »	— »
6.	Régi »Századok« s egyéb kiadványok eladásából	50 »	— »
7.	Ideiglenes kamatokból	150 »	— »
8.	A P. H. E. Takarékpénztár adományából	100 »	— »
9.	Egyéb előre nem látható bevételek	200 »	— »

B) Átfutók:

10.	Új alapítványokból	500 »	— »
	Összesen	13,428 frt	79 kr.

II. Kiadások.

A) Rendesek:

a) *Személyiek:*

1.	Titkár fizetése	800 frt	— kr.
2.	Jegyző »	600 »	— »
3.	Pénztárnok fizetése	500 »	— »
4.	Segédszemélyzet:		
	a) titkári segéd fizetése	300 »	— »
	b) corrector fizetése	200 »	— »
	b) *Dologiak:*		
5.	Nyomdai költségek, és pedig:		
	a) Századok 61 ív 2000 példányban	3,160 »	— »
	b) Tört. Tár 50 ív 26 frtjával	1,300 »	— »
	c) Boríték a Századokhoz, 10 ív 19 frtjával	190 »	— »
	» a Tört. Tárhoz, 4 ív 5 frtjával	20 »	— »
	d) Expeditio a Századoknál, 10 füzet 20 frtjával	200 »	— »
	» a Tört. Tárnál, 4 » 5 »	20 »	— »
	e) Címszalagok s egyéb nyomtatványok	250 »	— »
6.	Könyvkötő munkákra (Századok 10 füzet, Tört. Tár 4 füzet)	240 »	— »
7.	Postai költségekre:		
	a) a Századoknál 10 füzet 30 frtjával	300 »	— «
	b) a Tört. Tárnál 4 » 10 »	40 »	— »
8.	Irói tiszteletdíjakra:		
	a) a Századoknál (9 ív tárcza és hivatalos értesítő nem díjaztatván) 52 ív 40 frtjával	2,080 »	— »
	b) a Tört. Tárnál 44 ív 15 frtjával	660 »	— »
9.	Irodai költségek	400 »	— «
10.	Három szolga díjazása	192 »	— «
11.	Újévi ajándékokra	80 »	— »
12.	Előre nem látható kiadások	120 »	— »
13.	A M. Tört. Életrajzokat illető kamatkülönbözet negyvennyolcz 200 frtos alapító után	240 »	— »
14.	Takarék- és postatakarékpénztári kezelési díjakra	200 frt	— kr.
15.	Helybeli tagoktól beszedendő tagdíjak után az eljáróknak adandó %-ra	50 »	— »
16.	Postai megbizásokra	160 »	— »
17.	Rendkivüli felolvasásokra	360 »	— »

B) Átfutók és rendkivülieK:

18.	Új alapítványok tőkésítésére	500 »	— »
19.	A Zichy-codex indexének előkészítésére	250 »	— »
	Összesen	13,412 frt	— kr.

Előirányzott bevétel	13,428 frt	79 kr,
» kiadás	13,412 »	— »
Mutatkozó maradvány	16 frt	79 kr.

A M. Tört. Életrajzok költségvetése 1896-ra.

I. Bevételek.

1.	Pénztári maradvány 1895-ről:	874 frt	23 kr.
2.	Ráth Mór kiadótól	2,485 »	— »
3.	Más könyvárusoktól	375 »	— »
4.	A M. T. Akadémia segélye	500 »	— »
5.	A társulattól járó kamat-különbözet	240 »	— «
6.	Előfizetésekből 630 előfizetőtől 5 frtjával	3,150 »	— »
7.	A clichék használatáért az Athenaeumtól	150 »	— »
8.	Előre nem látható bevételek	100 »	— »
	Összesen	7,854 frt	23 kr.

II. Kiadások.

1.	Nyomdai költség 40 ívre 44 frtjával	1,760 frt	— kr.
	» » boritékokra	140 »	— »
2.	Képek nyomása	600 »	— »
3.	Expeditióra:		
	a) bélyegekre	150 »	— »
	b) expediálásra	75 »	— »
	c) czímszalagokra	50 »	— »
4.	Irói tiszteletdíjak	1000 »	— »
5.	Szerkesztői tiszteletdíj	400 »	— »
6.	Cynkographusnak	1800 »	— »
7.	Festőknek	900 »	— »
8.	Könyvkötő munkákért	150 »	— »
9.	Vegyes kiadások	100 »	— »
10.	Rendkívüli megtérítés képekért	400 »	— »
	Összesen	7,025 frt	— kr.

Előirányzott bevétel	7,854 frt	23 kr.
» kiadás	7,025 »	— »
Mutatkozó maradvány	829 frt	23 kr.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Kádár Ermanno, eddig: *Budapest*, Király-u. 101.
Krausz Arthur orvos, eddig: *Visegrád.*
Lonovics Sándor földbirtokos, eddig: *Makó* vagy *Nagylak.*
Péchy Lajos, eddig: *Budapest*, Rottenbiller-u. 4.
Rudnyánszky Gyula, eddig: *Budapest*, Új-u. 14.
Szalánczi Ferencz földbirtokos, eddig: *Nyir-Bogdány.*
Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra.*

A titkár.

GRÓF TELEKI GÉZA

ELNÖK

MEGNYITÓ BESZÉDE,

melyet az 1896 febr. 13-án tartott közgyűlésen elmondott.

A második ezredév küszöbén állunk. Állami életünk e nagy határkövénél lehetetlen vissza nem tekintenünk a nemzet történetének első ezer esztendejére. Ezer éve vagyunk e földön, s ezer éves multunk nem egyéb a küzdelmek, a megpróbáltatások hosszú lánczolatánál. Nem is lehetett ez másként.

Mióta Árpád ez országot elfoglalta, az általa alapított állam képezte Európa védőbástyáját a keresztény civilisatio ellenségeivel szemben s ezen a védőbástyán tört meg azoknak a félelmes hatalmaknak ereje, melyek az emberiség bölcsőjéből, Ázsiából kiindulva ismételten megsemmisítéssel fenyegették a nyugat kulturáját.

A vészektől környezett állomáson a magyar nemzet fényesen megállotta helyét, betöltötte a missiót, melyet az emberiség sorsát intéző gondviselés kijelölt számára. Ez képezi legnagyobb dicsőségét, és méltán. De a dicsőségnek nagy volt az ára. A hosszú harczok megakasztották a nemzet szellemi életének fejlődését; a küzdelemben eltöltött századok alatt egymásután pusztultak el egykor oly virágzó kulturánk emlékei. S a veszteségek között talán legnagyobbnak kell tekintenünk azt a pusztulást, mely a harczokban történelmünk irott emlékeit érte.

Historiai nemzet voltunk mindenha. Kegyelettel csüggött e nemzet minden fia a mult hagyományain; abból merített vigaszt a szomorú napokban, az adott erőt a balsors csapásainak elviselésére, az táplálta lelkünkben a szebb jövő reményét.

De az igazi magyar történetírás akkor kezdődik, midőn a harczok megszüntek s a nemzet a béke és nyugalom napjait zavartalanul használhatta fel, hogy az ősök félbenmaradt munkáját folytassa s a magyar kultura templomát ujjá építse.

Historiai multunk emlékeit ma azokból a romokból kell összegyüjtenünk, a melyeken a modern Magyarország felépült. Nem a véletlen műve: elődeink erős történelmi érzékének köszönhetjük, hogy a pusztulásból is annyi kincs maradt reánk örökségül. Hogy ezt az örökséget megtudtuk becsülni s nem hevertettük parlagon, annak bizonyításául talán elég reá mutatni a magyar történelmi irodalom mai fejlettségére, a fényes sikerekre, melyek történetíróink munkásságát koronázzák.

Bármily sok is a teendő a történetírás terén, bármily sok kérdés vár megoldásra, a legridegebb bírálat sem tagadhatja meg elismerését attól a munkától, melyet historikusaink az utolsó évtizedekben végeztek.

A mit Pray lánglelke kezdeményezett, a mit Szalay és Horváth betetőzött, azt a munkát folytatni kellett. Elmúltak az idők, hol egy ember buzgalma pótolta társulatunk feladatát — Pray, Kaprinay, Hevenessy, Horváth István, Fejér a történeti források veszendő kincseit összehordták. Egy ember buzgalma többé ezeket nem pótolhatta. Pray alkotásainál épen olyan kevéssé lehetett megállani, mint Fejér Codex Diplomaticusánál. Az első historia pragmatikája épen úgy, mint az utóbbi nagy munkája csak az első lépést képezték, s ha összehasonlítjuk, hogy mi állott azoknak rendelkezésére, azzal, a mit ma történetíróink publikált anyagban felhasználhatnak: lehetetlen bámulatos haladást nem konstatálnunk. Történet-tudásunknak mondhatni egész képe megváltozott: más színben látjuk ma a honfoglalás problemájától kezdve az Árpádok, Anjouk, Luxemburgok, a Hunyadyak, a reformáczió és ellenreformáczió, az absolutismus és Rákóczi szabadságharczának történetét, mint csak nehány évtizeddel ez előtt.

Ez eredményben a Magyar Történelmi Társulat joggal követel részt magának. Társulatunk gyűjtötte egységes, czéltudatos csoportba a történetírás hivatott művelőit; ez hozta összeköttetésbe a történettudósokat a művelt közönséggel,

melynek egyik bizonynyal nem kis fontosságu eredménye egyes vidéki társulatok felállítása s a számos vidéki monographia megjelenése. Az érintkezés a tudomány és a társadalom között megtermékenyitette a talajt a további productióra, megnyitotta történelmünk annyi rejtve maradt kutforrását és új nemzedéket nevelt, mely egymást támogatva, közös erővel dolgozik történelmi multunk rekonstruálásán.

Az ezredik évforduló az egész magyar nemzet ünnepe; kétszeresen ünnepe társulatunknak melynek épen ez ezer év történetének kutatása képezi feladatát. De a milleniumi esztendő más tekintetben is nevezetes reánk nézve. Ez évben telik le a harmadik évtized az óta, hogy történetirásunk lelkes bajnokai a Magyar Történelmi Társulat megalapítására megtették az első lépéseket. Harminczéves multunkra jogos büszkeséggel mutatva vissza, ez emlékezetes napokban az ezeréves mult emlékei által lelkesítve újíthatjuk meg a fogadást, melylyel önként igértük el magunkat nemzeti kulturánk szolgálatára.

Van szerencsém megnyitni a Magyar Történelmi Társulat 30-ik évi közgyűlését.

A TITKÁR JELENTÉSE.

Épen tíz év előtt fővárosunk mondhatni házi ünnepet ült: Buda visszafoglalásának kétszázados évfordulóját. Az eszme társulatunk kebelében keletkezett — az indítványt erre Thaly Kálmán elnökünk tette meg. Arra a nagy nemzeti ünnepre, ezer éves fenállásunk megünneplésére, melynek ez évben tanúi leszünk, hasonlókép társulatunk hívta fel az ország figyelmét. A Századok olvasói emlékezni fognak Botka Tivadarnak és Pauler Gyulának a honfoglalás évére vonatkozó eszmecseréjükre, erre az első nyilvános szózatra a sajtó terén, mely a kérdést tudományos szempontból tárgyalta. Az elvetett kis mag terebélyes fává nőtte ki magát s örömmel láthatjuk, hogy nemcsak hazánkban általános az érdeklődés, hanem annak határain túl is. Nem kisebb megelégedésünkre szolgálhat, hogy ez alkalomból egy egész gazdag millenaris irodalom keletkezett, mely a monographiák hosszú sorával gazdagítá irodalmunkat s hogy a képzőművészeti alkotások, történeti képek oly nagy számmal vannak megrendelve, mekkorára azelőtt gondolni is alig mertünk volna: bizonnyal mindkettőben — megvan a mi ossztályrészünk, mert azok létrejöhetésének előkészítésében a társulatunk által kifejtett munkálkodásnak jelentékeny része van. Nem társulatunkon múlt, hogy kitartó munkálkodásának csak eredményeivel segíthette azokat elő: mert az csak saját csekély erejére, a vele híven kitartó, ügyszerető és buzgó tagtársak támogatására számíthatott!

Ez a jó akaratú támogatás tette lehetővé, hogy társulatunk a mult évben is megfelelhetett feladatának s rendes folyóíratai mellett más nagyobb publicatiókat is eszközölhetett. S most midőn munkálkodásunk eredményeiről beszámolok, mindenekelőtt arra a három vaskos kötet okmány-publicatióra mutatok, mely két főuri család levéltárának anyagát foglalja magában és czímlapján két főúri család czímerét hordozza.

Az egyik ezek közül egy már rég megkezdett publicatiónak folytatása: a Zichy család Okmánytárának VIII-ik kötete, melynek megjelenését gróf *Zichy* Ferencz liberálitása

tette lehetővé, s melyet *Kammerer* Ernő tagtársunk szerkesztett. E kötet kiadása körül a szerkesztő sok újítást léptetett életbe, a mi az okmányok használhatóságát is nagyban megkönnyíti, indexszel látta el, szóval okmánytárainknak számát egy mintaszerü editióval gazdagította.

A másikat, a gr. Teleki-család Okmánytárát, ugyan e nemzetség liberálitása tette a magyar történetírásra nézve hozzáférhetővé. Ezt Barabás Samu v. tagtársunk szerkesztette, s egy valóban mintaszerű editióval hazánk egy olyan részének történetét világitotta meg, melyről nagy számú előtanulmányok daczára is keveset tudtunk.

Megkezdettük felolvasásaink gyűjteményének kiadását is, de csak egy füzet jött ki. Ebben Káldy Gyula tagtársunk zenetörténetünknek nehány igen érdekes és emlékezetes lapját illusztrálja.

Három folyóiratunk, a magyar történetirásnak három közlönye tükrözi leginkább társulatunk működését. A legrégibb időket világítja meg Fiók Károly *Östörténet és Kritika* czimü tanulmánya. Szent István korából Mátyás és Pauler folytattak érdekes polemiát. Gr. Wilczek Ede történetünknek egy elhanyagolt részét, az Anjouk alatti tengerészetet tette tanulmánya tárgyává. Fraknói Vilmos Simor patrasi érsek történetét állítja elő új világításban, Lánczy Gyula sienai dolgai érdekes olaszországi kutatások eredménye, Kropf Lajos Londonban gyűjtött igen becses adatokat Egervár elestéhez s II. Ulászló nejéhez Anna királynéhoz. Egy napi kérdést, a lengyelországi négyszázados határvillongást, Lehoczky Tivadar világosította meg. Thaly Kálmán Rákóczy gömöri kelyhéről s Páriz Pápayról értekezett, a XVI-ik századi kassai viszonyokba Ráth György beható és nagy apparatussal irt dolgozata, az érdekes Illicini-féle esethez Kollányi új adatokban gazdag értekezése, az erdélyi történet egyik legérdekesebb alakjának Gálfi Jánosnak életéhez Jakab Elek tanulmánya szolgáltattak új adatokat. Az ónodi országgyülés drámai eseményekben gazdag történetének Áldásy Antal pályakoszorus munkája adja világos képét, mig Szádeczky Lajos Bod Péter maecenásának, Bethlen Katának kimerítő életrajzát dolgozta ki. Emlékbeszédet elhunyt tagjaink felett kettőről tartottunk: Szádeczky Deák Farkasnak szenvedésekben és tevékenységben gazdag életét, a titkár Salamon Ferencz érdemeit méltányolták, — ezeken kivül még 16 kisebb értekezés és 43 könyvismertetés teszik a füzeteket változatossá. A Századok mellett jelent meg az utolsó három évre vonatkozó Évkönyvünk Szinnyei nagybecsü necrologiumával, mely rövid életrajzokban elhúnyt tagtársaink emlékét tartja fen.

A Történeti Életrajzok ez évi folyama Bubics püspök és Merényi tollából Eszterházy Pál nádor életrajzát közli a kismartoni levéltárból vett s nagy részben eddig nem ismert adatok alapján. A második rendkivül nagy apparatussal kezdett életrajz, Zrinyi a költő, még nem volt befejezhető. E vállalat segélyezéséhez Bay Ilona száz s az akademia 500 frttal járultak. Épen a millenium alkalmából képzőművészeink nagy hasznát vették e vállalatunknak.

A Történelmi Tár, melyet az Akademia Történelmi Bizottságával közösen adunk ki, hazai és külföldi levéltárakból merítette közleményeit: a vatikániból, herczeg Wallerstein, herczeg Dietrichstein levéltáraiból, a drezdai s berlini levéltárakból. A hazaiak közül a Klobusiczkyak zétényi, a gr. Eszterházyak pápai, a Kassa városi, az erdélyi káptalani, a Kolozs városi, a báró Perényiek nagyszőllősi, a gróf Telekiek marosvásárhelyi levéltáraiból új forrásokat nyitott történetirásunknak, s néha oly meglepő eredményeket hozott napfényre, hogy a bécsi udvari tervekkel szemben Zrinyi Ilona és gyermekei jogait Karaffa az eperjesi vértörvényszék rendezője védi.

A törvényhatóságok a mult évben is felkeresték társulatunkat, hogy egyes történelmi vitás kérdésekről véleményt adjunk, melyet mi készséggel teljesítettünk. Csak egynek: Trencsén vármegye meghivásának nem tehettünk eleget. Az oda tervezett kirándulás mindnyájunk nagy sajnálatára maradt el. De épen a millenáris év annyira igénybe vette a történetirással foglalkozó erőket, hogy a kirándulásra nem jelentkeztek elegen.

A Nemzeti Muzeumban elhelyezett gyűjteményünk a múlt évben is gyarapodott. Ipolyi leveleihez báró Mednyánszky Dénes ismét nagybecsű adományokkal járult. Kivüle még Ludaics Miksa és Ernst Lajos tagtársaink több érdekes régi emlékkel gazdagították gyüjteményünket.

Választmányunkat a halál a múlt évben megkímélte. De alapító tagtársaink közül többen haltak el.

Az évdíjasok közül huszonhárom elhunyt tagtársunk nevét kellett névkönyvünkből törölnünk.

A mult évben az alapítók száma tízzel, az évdíjasoké ötvenhattal szaporodott. Hálával fogadjuk ezt is, bár tekintve a feladatok fontosságát, melyek megoldása társulatunkra vár, jelentékenynek nem mondhatjuk. Alaptőkénk 52,400 frtra emelkedett.

S most végig tekintve veszteségeink és nyereményeink mérlegén, adjunk kifejezést azon reményünknek, hogy a milleniumi év által felköltött érdeklődés hazánk története iránt, annak lezajlása után sem fog csökkenni.

ADALÉK AZ Ó-HIT TÖRTÉNETÉHEZ MAGYARORSZÁGON.

Jágics V. a bécsi egyetemen a szláv philologiának hírneves tanára, a honfoglalásra vonatkozó szláv források fordítása közben, a közösen szerkesztett munkálatba fölvett egy byzantin forrásból eredő szláv szöveget is, melynek címe: »Latinokról való történet, miképen szakadtak el a görögöktől és az isteni anyaszentegyháztól.« E szöveg már több ízben is megjelent, legjobban Popov András adta ki: »Историко-литературный обзоръ древне-русскихъ полемическихъ сочиненій противъ Латинянъ.« (A latinok ellen való régi orosz vitairatoknak történet-irodalmi áttekintése) cz. 1875-ben Moszkvában megjelent munkája 176—189 ll.

A szláv szöveg kétségtelenül görög szövegből való fordítás s nem régibb a XIV-ik századnál, azonban a görög eredeti eddig nem került napvilágra s így a magyarokra vonatkozó hely e szöveg szerint itélendő meg. Minthogy ez adalék nem vonatkozik közvetlenül a honfoglalásra s a vele kapcsolatos külföldi hadjáratokra, a kiadvány szerkesztője: dr. Pauler Gyula t. barátom beleegyezésével a szöveget e helyen teszem közzé. A szöveg latin fordítása dr. Jagicstól való, a magyar fordítás tőlem s dr. Hodinka Antaltól ered. Közöljük az adalékot azért, mert történeti irodalmunk eddigelé nem méltatta, s mert oly részleteket tartalmaz, melyek bizonyos fokig újabb világot vetnek az ó-hit elterjedésének a kérdéséhez.

Adjuk előbb a szöveget, mely után méltatása következik:

a) Szláv szöveg.

Сиꙗ же всѧ ꙗзыкы видѣвъше Пеони глемѣи Оугри, иже сами нарицаютсѧ Магерѣ, ꙗко въ ѥдино бѣша съ Грекы и просвѣщенїе разоума видѣвъше въ нихъ паче себе — бѣахоу же си и ѥще въ нечьстии, ꙗкоже прѣжде Болгаре и Роусы — абие мановенїемь бж҃иимь въздвигошасѧ два кнѧзѧ Пеѡнскаго ꙗзыка, и тако съ всею силою своѥю снидоша ити даже и до самаго Констѧнтинѧ града съ всѧцѣмь смиренїемь и любовью, и сии ищоуще ст҃ое кр҃щенїе приꙗти и просѧще слова бж҃твнаго разоума, ѥмоуже и сподобишасѧ. И приимъшимъ ст҃ое кр҃щеѥ и ѥѵ҃лїе хв҃о и възвратишасѧ въ своꙗ си. И ѥще не добрѣ доспѣвъше гречьстии архиѥреи вънити въ землю ихъ и наказати ихъ словесы книжныма и абиѥ ѥдинъ ѿ кнѧзь ихъ, ѥмоуже имѧ Стефанъ, престависѧ въ бл҃гочт҃нои вѣрѣ хв҃ѣ, многаѧ добра и бг҃ооугодна дѣла съвершивъ, ѿиде съ миромъ въ цр҃тво нб҃ное. И ꙗзыкомъ же многымъ наставъшимъ ѿ въстока и сѣвера и юга, и оуже многы млъвы и пагоубы ѿ толѣ насташа на грецкое цр҃тво и не възмогоша въскорѣ потвердити ꙗзыка сего Пеѡнскаго на вѣроу, понеже по ꙗзыкоу своѥмоу книгъ не имѣхоу.

Се же видѣвъше Латыни изънеможение греческое оудобно, Пеѡни гл҃емыѧ Оугрѣ и прочии ꙗзыкы ближнꙗѧ симъ и Оуны и Ипиды ѿ Рима исъшедъше, своими книгами и писанми обратиша на свою злочт҃ивоую вѣроу

b) Magyar fordítás.

Látván mindezen népeket a paeonok, a kik ugroknak neveztetnek, kik magokat *magerok*-nak mondják, minek utánna érintkezésök volt a görögökkel és ezeknek az eszét a magokénál míveltebbnek tapasztalták, — mert ők még mindig tisztátalanok voltak akár előbb a bolgárok és ruszok (oroszok),-

a paeon nép két vezére (*KNAZ*, fejedelem) isteni sugallat következtében összes hadokkal egyetemben elhatározá, hogy teljes szeretettel és alázattal Konstantinápolyba mennek, ohajtván a szent keresztség felvételét s az isteni bölcseség szavaitól való megvigasztaltatást, mire méltóknak is találták őket. És felvévén a keresztséget s a Krisztus evangeliomát, övéikhez visszatértek. De minekelőtte a görög püspökök jóformán országokba jöhettek és őket az írás szavaival megoktathatták volna, legott egyike a két vezérnek, az István nevű, igaz keresztyén hittel eltöltve meghala, ki sok, istennek tetsző cselekedetet mívelvén, békén tért a mennyei birodalomba. Csakhamar keletről, éjszakról és délről számos nép tört elő, sok rázkodás és ijedelem fogta el a görögök birodalmát, úgy, hogy ezt a paeon népet hamarjában nem tudták megerősíteni a (keresztyén) hitben. És saját nyelvükön írott könyveik sem valának. Mely rájok nézve alkalmatos tétlenségét a görögöknek látván a latinok, Rómából felkerekedtek s a paenokat, kik ugroknak neveztetnek s a többi velök szomszéd nemzeteket: a hunokat és ipidákat könyveikkel és irásaikkal istentelen hitökre térítették.

(Thallóczy-Hodinka.)

c) Latin fordítás.

Omnes has gentes cum vidissent Paeones, qui Ugri dicuntur, qui se ipsos Mageros appellant, postquam cum Graecis convenerunt eorumque ingenii cultum potiorem esse suo viderunt — erant quidem isti etiam tum procul veneratione, quemadmodum prius Bolgari et Russi — statim numine divino duo principes gentis paeonicae exorti sunt et cum omnibus viribus suis consilium ceperunt, ut usque ad Constantinopolim cum omni modestia et gratia pergerent, desiderantes sacrum baptisma accipere et verba sapientiae divinae audire, qua re etiam digni facti sunt. Atque sacro baptismate et evangelio Christi accepto ad suos reverterunt. Sed priusquam episcopi Graecorum in terram eorum bene intrare eosque verbis scripturae instruere potuissent, extemplo unus ex principibus, cui Stephanus nomen erat, pia fide Christiana imbutus, vita decessit, qui multis deo gratis operibus perfectis, cum pace in regnum coeleste abiit. Mox multis gentibus ab oriente et septemtrione et meridie coortis, magni tumultus et terrores super imperium Graecorum venerunt neque statim hanc paeonicam gentem ad fidem (christianam) corroborare potuerunt. Neque enim libros sua lingua scriptos habuerunt. Quam Graecorum languorem cum Latini opportunum sibi vidissent, Paeones,

qui Ugri dicuntur, coeterasque vicinas eorum gentes, Unos et Ipidas, Roma exorti, cum libris etscripturis, in impiam fidem suam converterunt. (Jágics V.)

A szöveg méltatása.

Ismeretes, hogy Schwarz Godofréd »Gabriel de iuxta Hornád« álnév alatt 1740-ben »Initia religionis christianae inter Hungaros ecclesiae orientalis adserta« czím alatt egy tanulmányt tett közzé, melyben (20—24 ll.) a byzanti keresztyénségnek a magyarok közt való elterjedésének bizonyítására idézi Szkülitzesz, Kuropalátész, Kedrenosz és Zonarasnak — a byzantin írók párisi kiadásából — erre vonatkozó helyeit. A három idézett iró közölte szöveg nagyjából megegyez; az alap-textus a Szkülitzeszé. E szerint IV. Konstantin uralkodása alatt:

»A turkok mindaddig nem szüntek meg a római birodalomba ütni, s azt pusztítni, míg fővezérök Bulcsú Konstantinápolyba nem jött tettetve, hogy a keresztény hitet felveszi, ki is Konstantin császár által megkereszteltetve, patriczius ranggal megtiszteltetve, s kincsekkel elhalmozva tért vissza hazájába. Nem sokkal azután Gyula is, ki hasonlóan fejedelmök volt a turkoknak, a császári városba jön és megkereszteltetik s ugyanazon jótéteményekre és tisztességekre lett méltatva. Ez elvitt magával egy kegyességéről híres Hierotheosz nevű szerzetest, kit Theofülaktosz Turkia püspökévé felszentelt, ki is a barbár tévelygésről sokakat keresztyénségre térített. Gyula aztán megmaradt a hitben és sem maga nem ütött besoha a rómaiak birodalmába, sem a fogoly keresztyéneket kiváltatlan nem hagyta, hanem megvette, gondjokat viselte és szabadokká tette, ellenben Bulcsu istennel kötött szerződését megszegvén, gyakorta beütött egész népével a rómaiak birodalmába. S midőn ugyanezt kísérlette a frankok ellen is, fogságba kerülvén, a frankok királya (Kedrenosznál: Joannész; Szkülitzesznél helyesen: Otto) által karóba huzattatott. (Szabó K. ford. Vezérek kora 233.)

Ezen az adaton alapúlt a Schwarz Godofréd elmélete, mely a görög térítes elsőbbségét vitatta. Ezt az állítást már 1747-ben Stilting János »Vita S. Stephani«-jában (22 l.) erősen vitatja. A ker. hit — szerinte — nem Bulcsu és Gyula megkeresztelkedésével kezdődik. E két vezérnek a megkereszteltetése valószinüleg koholmány, vagy álkeresztelkedés. Kételkedik a görög írók hitelességében, mondván, hogy a XI. század végeig, Szkülitzeszig minden görög iró hallgat erről, sőt az

egykorú Konstantin, a bíborban született azt mondja, hogy a *korabeli* magyar terület »ἡ ἀβάπτιστος« tehát pogány. (Ezt Konstantin a XL. fejezetben mondja: nagy Moraviáról, melyet a magyarok elpusztítottak). Katona a Historia Ducumban (I. 416.) tagadja, hogy Hierotheosz valaha járt volna Magyarországban. Fejér György Religionis s. ecclesiae christianae apud Hungaros initia Budae 1846. 72—82 ll. ugyancsak erősen támadja a görögséget, tagadja, hogy Géza felesége Sarolta, a Gyula leánya, keresztyén volt, s ő vette volna rá Gézát a keresztyén hit elfogadására.

Szabó Károly (Vezérek kora 230—234 l.) szerint a bíborban született Konstantin császárnak az volt a politikai terve, hogy az udvarában Árpád másodunokájával megfordult Bulcsút a kereszténység elfogadására bírta s a birodalom patrícziusi méltóságára emelte. Nézetét a császár művének XL. fejezetére alapítja: »Tudni kell, hogy Tevel Árpád unokája meghalt, de él fia Termas, ki minap ide jövén vendégbarátunkká lett Bulcsúval, Turkia 3-ik fejedelmével és karkhászával.« Szabó feltevése szerint a φίλος vendégbarát azt jelenti, hogy Bulcsu a keresztyén hitre térés alkalmával lett azzá s ez 949-nél előbb nem történhetett meg.

Szabó Károly az adatból azután azt következteti, hogy »Gyula a kormánya alatt álló Erdélyben a görög papok által buzgón terjesztette a keresztyénséget« s hogy ennek nemcsak az oláhok, de a magyarok közt is volt foganatja — azt a csiki székely krónikából látja. Bulcsú csak színleg tért át, ennek meg az a bizonysága, hogy túl a Dunán nem maradt nyoma a keresztyénségnek, mint Erdélyben.

Kétségtelen, hogy elhunyt jelesünknek ez a nézete teljességgel meg nem állhat s összes következtetéseit megdöntötték az ujabb nyomozások, de érdeme az, hogy Konstantin császár munkájának XL. fejezetére utalt s így viszont a régieknek azt az egymástól átírt nézetét döntötte meg, hogy a görög írók Bulcsuról Szkülitzeszig hallgatnak. A különbség abban áll, hogy Szabó az eredetiből merített, elődei pedig rossz latin fordításokból.

Horváth Mihály (a keresztyénség első százada Magyarországon 46 l.), a rhetorikai előadás kedvéért, ebből az egy adatból mindjárt állampolitikai rendszert formált, az »úgy látszik« és »valószínű« szók segedelmével. Állítja, hogy Gyula erdélyi vajda túszúl ment Byzanczba, ott patrícziussá neveztetett és egy Hierotheus nevű szerzetest hozott el onnan magával. Gyula a byzanti udvarnál — ugymond — megismerkedett

az európai politikával s ő le*het*ett az, a ki vejét Gézát figyelmeztette »azon veszélyekre, melyek a nemzetet fenyegetik, ha az eddigi irányban folytatja életét: ázsiai, félig nomád módon rabolva, kalandozva él Európa polgárosodottabb népei közt, pogány vallásán marad a keresztyénség közepette.« Horváth ezt a rendszeres magyarázatát önmaga megczáfolja munkája 51. lapján, a hol igen helyes kritikával megjegyzi, hogyha elfogadjuk is Gyula megtértét és Hierotheosz bejöttét, abból még nem következik, hogy a görög téritésnek sikere lett volna.

Lányi-Knauz (M. Egyháztört. I. 154—156. Knauz adja az irodalmat) nem tulajdonítanak a Hierotheosz küldetésének nagy fontosságot, bár Szkülitzesz adatát nem tagadják. Megjegyzik azonban, hogy a Marosmenti Ajtony (Ohtum) birodalmában a görög ritus terjedt el. Nem mond újat Balics sem a r. kath. egyház története (I. köt. 223—4. l.) cz. munkájában, kivonatolja Lányit.

Az elmondottakból látjuk, hogy — a mint az rendesen történni szokott — egyik iró átvette a másiknak a nézetét, legfeljebb toldott hozzá egy-két hypothezist, melyről azt hitte, hogy az adatból folyó következtetésként tünhet majd föl.

Pedig az kétségtelen, hogy a Szkülitzesz-féle adat, bár egy századdal később iratott is, hiteles följegyzésen alapúl, mert a benne előforduló személyek, viselt dolgaik más forrásokból is igazolhatók. Csak a Hierotheus püspöki ordinatiója és küldetése van itt akképen megemlítve, hogy egyebütt sem találunk rá adatot. Ebből a körülményből azonban nem következik, hogy az adatot elvessük.

A közöltük szláv adat kiegészíti a gorög írók előadását, ha az egyes részletekben eltér is, de viszont tartalmaz olyan részleteket, melyeknek alapján immár a görög adatból folyó következtetéseket helyes alapon vonhatjuk le. A görög írók elbeszélése politikai szinezetű, a szláv közleményen a legmerevebb, latingyűlölő orthodoxia szelleme vonúl végig. a későbbi időknek szüleménye tehát. A görög adat két vezérnek a nevét említi meg: Bulcsut és Gyulát, a szláv forrás csak egyet, Istvánt említ. Már most, hogy ez az István Gyulának volt-e a keresztneve, s Vajkot. a mi későbbi Szent-Istvánunkat ekképen a nagyatyja nevéről keresztelték Istvánnak, ezt a föltevést azoknak a kedvéért említjük, a kik az efféléket kutatni szokták. Míg a görög adat Bulcsunak és Gyulának Konstantinápolyba érkezését a magyarok pusztításaival köti össze, a mi forrásunk az isten sugallata következtében készteti ebbeli utjokra. Megegyezik a két előadás abban,

hogy az egyik vezér: Gyula-István ájtatos, a másik: Bulcsu a görögök szerint nem az, a mienk hallgat róla. Legfontosabb azonban a szláv adatnak az a kijelentése, hogy a görög püspökök be sem jöhettek az országba, mert

a) a keresztyénségben állhatatos István meghalt;

b) mert a byzanti birodalom a X. század folytán belső és külső bonyodalmaktól vétetvén igénybe, ügyet sem vethetett a térítésre.

A szláv szövegnek az a kijelentése, hogy a latin térítők ügyesebbek voltak a görögöknél, ismét csak az orthodox térítés sikertelenségét bizonyítja.

Még két fontos kijelentés foglaltatik a közöltük adatban, hogy a magyarok a két vezérnek Konstantinápolyba érkezése idején pogányok voltak, akár a bolgárok és ruszok, (a bolgárokat illetőleg ez csak annyiban igaz, a mennyiben a turani (uralo-finn) eredetű arisztokráciának egy részét érti, mert a nép nagy tömege már a IX. század vége felé áttért) s hogy a magyarok akkor még nem bírtak a saját nyelvökön írott könyvekkel. Miféle hunokat és ipidákat ért forrásunk elbeszélésében, az avarok maradványait-e? — azt nem tudjuk.

Az adatok egybevetése után tehát úgy áll a kérdés, hogy a X. század derekán — 950 körűl — két magyar vezér: Bulcsu és Gyula a görög forrás, István s egy névtelen a szláv adat szerint, Konstantinápolyban felvették a keresztséget, még pedig hozzátartozóikkal egyetemben. Hogy a görög írók említette Hierotheosznak a kiküldetése — melyet más adat nem említ — *tényleg* megtörtént-e, lehet igaz is, meg nem. Térítési kisérlet, ha más formában is, de mindenesetre történt.

A szent Gellért legendájában olvassuk, hogy a marosmenti Ajtony úr Marosváron Szt.-Jánosról nevezett monostort épített, s oda Viddinből (Bodon) görög barátokat telepített. A megtelepítés idejét nem tudjuk, de a X. század végső évtizedében történhetett, körűlbelől fél századdal az első görög keresztelés után. Ajtony, a mint Karácsonyi János bebizonyította, az Ajtony magyar törzs feje volt, s így a Gyula-Bulcsu keresztelés az ő atyja idejében (950) eshetett meg. Ha Hierotheosz meg is indúlt, Viddinben maradt, a honnan Ajtony a szerzeteseket elvitte. Csanád, állítólag a megkeresztelt Gyulának a fia, nem űzi ki a marosvári barátokat, hanem áttelepíti őket Oroszlánosra. Nagy hézagok vannak ez előadásban, mert nem tudjuk Ajtonyék viszonyát.

Gyuláékhoz, de csak itt kereshetjük a görög keresztyénség első nyomait.[1])

Tény azonban, hogy a görög térítésnek a latinnal szemben sikere nem volt. Magyarországban a latin és görög ritus soha sem vívott egymással döntő csatát. Akkoriban a két egyház közti szakadás nálunk s a Balkán *nyugati* részén legföljebb az etiquette-nek volt kérdése, mert a két ritus jól megfért egymással. Gézának a nyugati keresztyénséghez való vonzódása nem volt valami mélyreható, a jövőbe pillantó visiónak az eredménye. A dolog úgy áll, hogy a Nyugot törődött velünk s a Gézát uraló túl a dunai vidék a Nyugot hatását érezte s ezért onnan indúl ki az eredményes térítés. Konstantinápolynak pedig ha volt is kedve, de nem volt módja benne, hogy térítsen; száz évvel az előtt a bolgár Boris-Mihály habozhatott Róma és Konstantinápoly között, mert mind a két áramlat elhatolt hozzá, Géza s István nem habozhattak, mert a Nyugot ritusát uralta az országnak a keresztségre hajló része.

THALLÓCZY LAJOS.

---

[1]) Úgy értesültem, hogy leletek is bizonyítják a görög keresztyénség emlékét azon a maros-menti vidéken.

ÁRPÁDKORI KÖZOKTATÁSÜGYÜNK ÉS A VESZPRÉMI EGYETEM LÉTKÉRDÉSE.

— első közlemény. —

Milléniuin — e szó hangzik szerte-szét a magyar hazában. Nagy eszme, s még fölemelőbb valóság rejlik e szóban, — hisz Magyarország ezer éves életét tartalmazza. Magyarország, édes hazánk, életének első ezer éve tehát már a multé, — s így a történelemé. De ennek meg nálunk hivatott letéteményese a »Magyar Történelmi Társulat.« Ha valahol, úgy e körben van helyén szellemi művelődésünk jelen magaslatáról visszatekinteni azon alapokra, melyekben tudásunk s szellemi életünk csiráit ismerjük föl. S nekem jutott a szerencse, hogy társulatunk millenáris közgyülésén áldozhatok a magyar kultúra géniuszának, midőn »*Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése*« című tanulmányomat bemutatom.

Értekezésem tárgyát négy csoportba foglalom: I. *Az Árpádkori iskolázás itthon.* II. *A veszprémi egyetem létkérdése.* III. *Árpádkori iskolázásunk külföldön.* IV. *Az Árpádkori általános műveltség.*

I. Az Árpádkori iskolázás itthon.

Kolostori iskolák. — Nemzetünknek a keresztény vallásra térése a művelődés utján hatalmas lépést jelez. Az európai kultúra áldásai ezóta táplálják a magyar földet, s vele a magyar nemzetet.

Az első keresztény hittérítők java részben *benedekrendü* szerzetesek. — és pedig olaszok.[1]) Koruk tanultságával érkeznek meg hozzánk és fognak a munkához. A gyors egymásutánban alapított kolostorokat a rendi szabályzat, szükséglet és szokás szerint szervezik. Az apátságok kebelében tehát

[1]) *Wolf György:* Első keresztény térítőink. (Akad. Értesítő 1895. 513—517 és 686—692. l.)

iskolát is létesítenek, hogy ezekben a jövő nemzedéket fölneveljék és kiképezzék. S tényleg a Gellért-legendában ilyen megnyugtató dolgokat olvasunk: A király parancsára az ország különböző kolostoraiból — (Pécs-)Váradról István és Anzelm, Zalavárról Konrád és Albert, Bélből (Bakony) Krátó és Tasziló, Pannonhalmáról Fülöp, Henrik, Lénárd és Concius—szerzetesek jöttek össze. Ezek mindnyájan fölszentelt papok és tanult egyének (viri litterati)[1] . . . Közülök heten.— Albert, Henrik, Fülöp, Konrád, Krató, Tasziló és István — ügyes magyar tolmácsok (ungarica lingua interpretes expediti.)[2]

Ezen sorokból megértjük tehát, hogy mind a négy kolostorban — Pannonhalmán, Pécsváradon, Zalavárott és Bakonybélben — már Szent István király korában volt olyan benedekrendű szerzetes, aki magyarúl tudott. S én ezeket nem külföldi származásuaknak, hanem született magyaroknak tartom. Mert ekkor már az 1029-ik év volt letelőben. S lehetetlen föltennünk, hogy ekkorra az egyes kolostorok nem gondoskodtak utónemzedékről, — vagyis hogy nem vettek be magyart. Sőt bizonyára szinte kaptak a kolostorok a magyar egyéneken, mert föladatuk — a hittérítés — megoldását csak oly mértékben remélhették, amily erővel hozzá tudtak férkőzni a nép lelkéhez. Ennek pedig legbiztosabb eszköze épen a magyar nyelv volt.

De ha már vettek föl magyar egyéneket a rendbe, kiképzésökről is kellett gondoskodni. Erre pedig egyedüli mód az iskolázás volt. S ki tudná elgondolni Pannonhalmát, a benedekrendűek magyarországi bölcsőjét s a királyi rokonszenvnek annyiszor kitüntetett tárgyát, kolostori iskola nélkül? S csakugyan maga Mór, a későbbi pécsi püspök írja, hogy ő iskolás gyermek (puer scholasticus) a szent-mártonhegyi (pannonhalmi) kolostorban volt.[3]

De meg éppen a benedekrendűek rendi szervezete módot nyujt arra, hogy ne csak a pannonhalmi kolostorban lássunk iskolát. Ezen rendben ugyanis mindegyik kolostor független volt a másiktól, s így mindegyiknek magának kellett gondoskodnia saját kiegészítéséről, vagyis az utónemzedék nevelése- és oktatásáról. Ebből azonban nem következik, hogy

---

[1]) Vita S. Gerardi cap. XI. *(Endlicher:* Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. 218. l.)

[2]) Vita S. Gerardi cap. XII. (U. o. 219. l.)

[3]) Mauri episcopi Quinque-Ecclesiensis: Vita S. Zoerardi, s. Andreae Confessoris et Benedicti martyris. Eremitarum. cap. I. *(Endlicher:* Rer. Hung. Mon. Arpad. 134. l.)

egyik kolostor a másikba nem küldhette növendékeit tanulás czéljából. Miért is tehát csak annyit következtethetünk, hogy Pannonhalmán kívül valószínűleg más benedekrendű kolostorokban is volt iskola.

Ugyanezen állításra késztet azon tény is, hogy a benedekrendűekre nálunk a nemzet megtérítése várt. Ezen munkára pedig elő kellett nekik készülniök. De meg jó részök fölszentelt pap is volt, s így a papi álláshoz szükséges ismereteket el kellett sajátítaniok. Tanultságukra vall az is, hogy az ország főpapjai eleinte tisztán közülök kerülnek ki. A somogyvári apátság franczia benedekrendű szerzeteseinél meg már éppen származásuknál fogva magasabb fokú képzettséget kell föltételeznünk; hiszen Franciaország a XI. század óta erősen kitünt tanintézeteivel — s éppen a hittudomány terén.[1]) S tényleg látjuk is, hogy már az apátság alapításakor (1091) ott szerepel a királyi adományt elfogadó szerzetesek, vagyis az új somogyvári konvent tagjai között »Petrus Pictaviensis *Grammaticus*.« [2]) A dolog természetéből folyik tehát azon állítás, hogy a somogyvári apátságban a grammaticus tanított is.

A XII. század közepén (1142) hazánkba (Czikádorra) települő *ciszterczieh* hazai iskolájáról tényleges adatunk nincs. De azt tudjuk, hogy III. Honor pápa 1221-ben az esztergomi érseket arra kéri: küldjön hozzá a nép javának megbeszélése végett néhány *derék és tudományos* szerzetest, — de, ha lehet, *mégis cziszterczieket*.[3]) Ebből látjuk, hogy képzettség tekintetében jó nevök volt. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha tanultak, ha iskolákat végeztek. A papi állás nálok is föltételezte az egyházi ismeretek megszerzését. Természetes tehát, hogy maga a rend is óhajtja a tagok szellemi fokának emelését. Ezért mondja ki az 1245-iki nagykáptalan, hogy a mely apátság akarja vagy kibirja, vagy legalább minden tartományban (provincia) egy apátság székhelyén hittudományi intézet jöjjön létre.[4])

Ezen rendeletnek hazai apátságainkra is meglett a maga hatása; mert ha nálunk ezen alapon nem állítottak volna is föl iskolát — amire nézve sem igent, sem nemet nem mondhatunk — de annyi tény, hogy hazai apátságaink

[1]) *Specht A. F.:* Geschichte des Unterrichtswesens in Deutschland 1885. 195. l.

[2]) *Fejér:* Cod. Dipl. I. 470. l. — *Fuxhoffer-Czinár:* Monasteriologia P. I. 223. l.

[3]) *Békefi Remig:* A pilisi apátság története. I. 92. l.

[4]) *U. az:* U. o. 93. l.

is elküldötték tagjaikat azon iskolába, mely a tartományban (provincia) létrejött.

A rend folyton éber szemekkel őrködött tagjainak tanultsága mellett. Így a nagykáptalan 1263-ban kimondja: aki tanultság tekintetében nem üti meg a mértéket, maradjon a rend kebelén kívül.[1]) 1281-ben meg már megkívánja, hogy ahol legalább nyolcz szerzetes tag van, nemcsak a hittudományra, hanem a többi szakokra is állítsanak föl intézetet.[2]) 1300-ban pedig megköveteli, hogy, a hol a szerzetesek száma a hatvanat eléri, kell állítani iskolát, melyben a »lector« tanítson; de ahol a lector nem tanít, már karácsonra kötelesek a szerzeteseket tanfolyamra küldeni.[3])

A cziszterczieknél rendi szabály volt, hogy csak azon apátság alapíthat újat, melyben legalább 60 rendtag van.[4]) De azt meg tudjuk, hogy hazai apátságaink hoztak létre fiókapátságokat — mint teszem Pilis 1190-ben Pásztót, 1232-ben Bélháromkutat, 1263-ban meg Ábrahámot; Zircz 1232-ben a posegai tisztesvölgyit; az egresi a kerzit 1202-ben és a szent-keresztit 1214-ben.[5]) Következőleg az ilyen kolostorban legalább is 60 rendtagnak kellett élnie. S így most már arra is következtethetünk, hogy az ilyen kolostorban — nálunk első sorban Pilisen — kellett iskolának is lennie.

A *prémontreiek* iskoláiról forrásainkban nincs emlékezés.[6]) De már franczia országi eredetök s maga a rendi szervezet és élet is követeli ilyennek a föltevését.

Az *Ágoston-rendüeknek* keletkezőben levő iskolájáról van tudomásunk. IV. László király ugyanis az Ágostonrendűek esztergomi kolostorának kibővítésére az örmények telkét adományozza.[7]) III. Endre ezen adományt 1290-ben megerősíti, de föltételül kitűzi, hogy itt azután a *hittudományi intézet* és *más rendbeli iskola* elhelyezhető legyen.[8])

---

[1]) Statuta Capituli Generalis Ord. Cist. a 1263. nr. 4. (*Martene et Durand:* Thesaurus novus Anecdotorum T. IV. cz. művéből idézem a nagykáptalani határozatokat.)

[2]) Stat. Cap. Gen. Ord. Cist. a 1281. nr. 9.

[3]) U. o. a. 1300. nr. 2.

[4]) *Békefi R.:* A pilisi apátság története. I. 241. l.

[5]) *Békefi R.:* A cziszterczi rend milléniumi Emlékkönyve 8—10. l.

[6]) Maga a rend történetírója — *Danielik:* A prémontreiek — egyetlen adatot sem tud kiböngészni.

[7]) *Fejér:* Cod Dipl. T. V. Vol. III. p. 77—78. — *Knauz:* Monumenta Ecclesiae Strig. II. 142—3.

[8]) . . . »ut Studium Theologie et aliarum archium ibidem cum aliis ministeriis Studiorum valeat, nostro mediante ofâcio, aptissime collocari et iugiter exerceri.« (*Knauz:* Monumenta Eccl. Strig. II. 275. l.)

A *karthausiak* a bizalmat és becsülést minden körben hamar megszerezték magoknak. A rendet majd az erények »fönnen lobogó fáklyájá«-nak, majd a »tudomány világá«-nak nevével illetik.[1]) S ezt Európaszerte meg is érdemelték; hiszen rendszerök az erénygyakorlaton kívül a tudomány szolgálatáról is gondoskodott. Mindegyik rendtagnak kijár a toll, kréta, pergamen és tábla, két vesszö az írás felgöngyölítésére, két horzsakö a pergamen kisimítására, egy ár, egy pontozó, két törlökés, egy darab grafit, vonalzó és ólom.[2])

Nálunk azonban az Árpádok korában nincs is idejök ezen jól szervezett szellemi elökészület érvényesítésére, mert *véglegesen* csak 1299-ben telepednek meg. S így szellemi fejlödésök már az Anjou-korra esik.

A *Domokosok*, Dömések, vagy prédikátorok rendjének fö feladata a hitszónoklat volt. Ez erös elökészületet követelt. Az értelem alapos kifejlesztésén kívül sok oldalú ismeretre, a hittudomány teljes átölelésére és szónoki ügyességre volt szükségök. Erre pedig csak jó szervezetü iskola segítségével juthattak. Ezt ök maguk tudták legjobban. Miért is az iskolára nagy gondot fordítottak s tanulmányi rendszeröket már 1228-ban kidolgozták. A Pesten (apud Pest) 1273-ban tartott nagy káptalan határozataiból tudjuk, hogy voltak »lector«-jaik[3]) Rendi szabályuk szerint a hol 10 tag élt együtt, ezek egyikének oktatónak (lector) kellett lennie.[4]) Találóan nevezték el tehát a rendet »az egész világon szétszórt egyetemnek.«[5])

Györi iskolájokra a XIII. században határozott adatunk van. A Margitlegendában elöfordúl: »Néminemü frater Péter, ki vala Györött *lector*, annuk utánna lön Magyarországban Provincialis.«[6]) Budán is volt kolostoruk, és pedig — úgy látszik — a legkiválóbb; mert 1241-ben a nagykáptalan helyéül ezt tüzik ki s a gyülést 1244-ben Budán meg is tartják. Joggal következteti Vass József, hogy itt — Budán — már ekkor volt iskolájok.[7])

Az 1273-iki káptalani határozatok azt mutatják, hogy a domokosok hazulról máshova — bizonyára valamely külföldi

[1]) *Dedek Crescens:* A karthausiak Magyarországban. 237. l.
[2]) *Dedek Crescens:* A karthausiak Magyarországban. 56. l.
[3]) Denifle: Die Universitäten des Mittelalters I. 719. — *Fejér:* Cod. Dipl. T. VII. Vol. II. 24. l.
[4]) Ferrarius: De rebus Ungaricae Provinciae S. Ordinis Praedicatorum. 1637., 539. l.
[5]) *Lányi-Knauz:* Magyar Egyháztörténelem. I. 534. l.
[6]) Nyelvemléktár. VIII. k. 34. l.
[7]) *Vass József:* Hazai és külföldi iskolázás az Árpád-korszak alatt. 1862. 39. l.

hiresebb iskolába is küldték egyéneiket. Azt olvassuk ugyanis, hogy a tanulók a tartományfőnöktől (provincialis) vagy a konventtől kezökre bizott pénzen hittudományi könyveken kívül egyebet ne vegyenek, hacsak a provinciális meg nem engedi. Ha azonban tanulmányaikról visszatérnek, számadásra kötelesek.[1])

Iskolázottságukra mutat a nagykáptalannak azon rendelkezése, hogy, ha valamelyikök az »officium« kijavítását jónak látná, *irásban* terjeszsze elő szándékát;[2]) hogy addig egyik rendtag sem teheti közzé irodalmi termékeit, mielőtt a generális, vagy a provinciális megbizásából valamely szakavatott rendtárs át nem vizsgálja.[3])

De, úgy látszik, voltak közöttök olyanok is, akik még a jót is elrontották ügyetlen másolásukkal. Ezt következtetem abból, hogy az 1244-iki nagykáptalan — amelyet épen Budán tartottak[4]) — már szükségesnek tartotta elrendelni az egyházi könyvek és a rendi szabályzat (regula) kijavítását.[5])

A conversusok, vagyis laikus testvérek képzésére nagy hatással volt, hogy részökre minden hétköznap anyanyelvökön, — tehát magyarúl is mondottak szent beszédet.[6])

A *Jánosvitézek*, *templomosok* és *német lovagrendiek* egy része pap volt; s így ezeket már hivatásuknál fogva is meg kellett oktatni azon ismeretekre, melyeket a kor a papnál megkövetelt. De meg a Jánosvitézek hiteleshelyi feladatot is oldottak meg. Természetes tehát, hogy nálok iskoláztatásnak is kellett lennie.

A *Pálosok*, mint eredetében magyar szerzet, kétszeres erővel irányítják magukra a figyelmet. Nálok a szellemi működés azonban nagyon is másodrendű feladat volt, s így érte nem is igen hevültek.[7]) De az iskolázás elől nem tértek s nem is térhettek ki, hiszen a pappá szentelést bizonyos fokú ismeretnek kellett megelőznie. Az pedig tény, hogy közöttök a rendtagok egy része misés volt.

A szerzetes rendek szervezetének és történetének egybevetéséből kiviláglik tehát, hogy az iskolázás mindegyiknél megvolt. Most már az a kérdés merül föl: *Milyen iskoláik voltak?*

---

[1]) *Fejér:* Cod. Dipl. T. VII. Vol. II. 27—28. l.

[2]) U. az: U. o. T. VII. Vol. I. 289. l.

[3]) *Fejér:* Cod Dipl. T. VII. Vol. I. 287. l.

[4]) Az 1241-iki káptalan legalább úgy intézkedik, hogy a következő nagykáptalant Magyarországban, Budán, tartják meg. *(Fejér:* Cod. Dipl. T. VII. Vol. I. 274. l.)

[5]) *Fejér:* Cod. Dipl. T. VII. Vol. I. 286—287. l.

[6]) *U. az:* U. o. 288. l.

[7]) *Horváth Cyrill:* Világiak régi magyar imádságos könyvei. (Irodalomtörténeti Közlemények V. évfoly. 1895. 3. füz. 257—262. l.)

Midőn ezen kérdésre felelni akarunk, szükségképen *európai alapra kell helyezkednünk.*

A kolostori iskolák tárgyai. — A kolostori (hasonlóan a székesegyházi és káptalani) iskolák *elemi osztályában* Európaszerte a latin[1]) *olvasással* kezdték az oktatást. E czélra kis táblácskákat, vagy lapokat használtak, melyekre a betüket *abc* rendben irták föl. A betűk megismerése után a folyékony olvasást a zsoltáros könyvben gyakorolták. Az olvasás tanításánál arra nagyon figyeltek, hogy a gyermekek a szótagokat szabatosan és érthetően ejtsék ki és jól hangsúlyozzák. Ennek oka pedig az volt, hogy a kar-imánál és az étkezés alatti olvasásnál nagyon kényesek voltak a jó olvasásra.

Az olvasás begyakorlása czéljából többször ismételték a zsoltárok szövegét. Így a zsoltárokat kívülről is megtanulták, — de Olaszországon kívül legnagyobb részt nem értették,[2]) mert a zsoltárok szövege latin volt.[3]) Míg az olvasást s vele a zsoltárokat megtanulták, három év is bele telt.

Az *irást* rendszerint akkor tanulták, midőn már tudtak olvasni. A tanítás egészen úgy történt, mint a rómaiaknál. A táblát bekenték viaszszal s hegyes íróvesszővel, melynek másik vége lapos volt, a viaszba vésték a betüket. A tanitó előbb maga írta a táblára a betüket; a fiúk azután ezt utánozták. Ha szükségesnek látszott, a tanitó még a kezét is vezette a növendéknek. A viaszba írás azonban később csak a fogalmazásnál és a számolásnál maradt szokásban.[4])

A ki viaszba már tudott írni, nádtollat kapott a kezébe. A lúdtollat a X. századtól használják. A déli országokban papyrusra, az éjszakiakban meg pergamenre, esetleg fa kérgére írtak tintával. A gyapotpapirt a XI. században, a rongypapirt meg még később kezdték készíteni. A tintát koromból, borkőből, szénből, majd vitriolból csinálták. Tintatartóúl a szarvat használták, melyet az iróasztalba erősítettek.[5])

Az írás tudása nem kis jelentőségü volt, mert a könyvmásolás kiváló foglalkozás számba ment. A szorgalmas tanulók már csak azért is megtanultak írni, hogy magoknak vagy kolostoruknak így könyvet (codex) teremthessenek. Az az eredeti

---

[1]) *Koldewey:* Schulordnungen der Stadt Braunschweig. XXXII. l. (Monum. Germaniae Paedagogica I. B.).

[2]) *Specht:* Geschichte des Unterrichtswesens in Deutschland. 1885. 67—70. l.

[3]) *Denk Ottó:* Geschichte des gallofränkischen Unterrichts- und Bildungswesens. 217. l.

[4]) *Specht:* Geschichte der Unterrichtswesens. 70—71. l.

[5]) *Stöckl:* Lehrbuch des Geschichte der Pädagogik. 125. l.

dolog is megtörtént, hogy olyan gyermekek másolták a latin szövegü iratokat, akik nem tudtak latinúl. Ezek azonban sok hibát ejtettek. Miért is a szentírás és a liturgikus könyvek másolásától eltiltották őket. A mely codex-et ily gyermek másolt, »puerili police scriptus«-nak nevezték.[1])

Hogy az ünnepeket, főleg a husvétot ki tudják számítani, tanították a *számolást is*. Ebben egészen a rómaiakat követték, mert az abakust s az újjakat használták ők is. Ezeket hajlították, görbítették s helyezték egymásra, midőn valamely számot ki akartak fejezni.[2]) Természetesen hosszú gyakorlatra volt szükségök, midőn magokat a számjeleket és az egyszeregyet tanulták.

A gregorián *ének* megtanítására nagy sulyt fektettek, mert a gyermekeket az istenitiszteletnél és a karban alkalmazták az éneklésre.[3]) Ezen éneklés megtanulása azonban nehéz dolog volt. Csak az egy grammatika volt az, melylyel többet bajlódtak mint az énekkel. Magok a hangjelek, ezeknek megtanulása és olvasása, az ütem megtartása, a mélyebb és magasabb hang alkalmazása s a hangszinezet kellő változtatása nagy fáradságot tételezett föl. A jó éneklésre nagyon kényesek voltak. Szent Benedek szabályzata szerint, ha valaki a zsoltározás, a felelet, antiphona vagy leczke közben hibáz, — hacsak ezért eleget nem tesz, nagyobb büntetés alá esik; ha pedig gyermekről van szó, meg kell verni. Ha tehát valahol, úgy épen itt volt kelete a botnak, mert nemcsak a megtanulása volt nehéz, hanem hibázni is itt lehetett legkönnyebben.[4])

Az elemi iskolában tanulták még a *latin nyelvet* is. A beszédrészek-, a névejtegetés- (declinatio) és igehajlítással kezdték; ezután szókat tanultak és gyakorolták magukat a beszélgetésben. E czélra egyes jelesebb tanférfiak készítettek beszélgetéseket, melyek tárgyát az élet különféle jeleneteiből vették. Ezen beszélgetések segítségével, aki akarta, belegyakorolhatta magát a nyelvbe.[5])

Az elemi tanulmányok befejeztével a hét szabad mesterség (septem artes liberales) tanítása következett.

---

[1]) *Baumeister:* Handbuch des Erziehungs- und Unterrichtslehre für höhere Schulen. I. Band. 26. l.

[2]) *Denk Ottó:* Gesch. der gallofränkischen Unterrichts- und Bildungswesens 222. l. — *Günther Zsigmond:* Geschichte des mathematischen Unterrichtes im deutschen Mittelalter. 9. és köv. l., 88., 92. l. (Monum. Germ. Paed. III. B.)

[3]) *Koldewey Fr.:* Schulordnungen der Stadt Braunschweig XXXII. l. (Monum. Germ. Paedag. I. B.)

[4]) *Denk Ottó:* Gesch. d. gall. fränk. Unterrichts- und Bildungswesens 219—222. — *Specht:* Gesch. d. Unterrichtswesens. 73—75. l.

[5]) *Specht:* Gesch. d. Unterrichtswesens. 75—78. l.

A középkor a római birodalomtól tanügyi téren is sokat átvett. Maga a »septem artes liberales« is római örökség. Tárgyai: a grammatika, rhetorika, dialektika (Trivium), az arithmetika, muzsika, geometria és asztronomia (Quadrivium). A hét tárgyat a következő vers [1]) foglalja össze:

Gramm(atica) loquitur; Dia(lectica) vera docet; Rhe(torica) verba colorat;
Mus(ica) canit: Ar(ithmetica) numerat; Geo(metria) ponderat; As(tronomia) colit astra.

A **trivium** tárgyai a nyelvészeti, a quadriviumé pedig a mathematikai csoportot alkották.[2]) Amazok feladata volt az alaki, emezeké a tárgyi képzés. Az első csoportot fontosabbnak tartották a másodiknál.

Mind a hét tárgyat természetesen nem mindenütt, hanem csak oly helyeken tanították, ahol volt arra való ember. Aki valamennyit kitanulta, nyolcz évig is kellett munkálkodnia.

A »septem artes liberales« legfontosabb s alapvető tárgya a »**grammatika**« (nyelvtan) volt;[3]) vele foglalkoztak legtovább és legtöbbet. A grammatika Rhabanus Maurus szerint »scientia interpretandi poetas atque historicos et recte scribendi loquendique ratio«.[4]) Ezen szavak szerint tehát a grammatikát azért tanulták, hogy az irókat megérthessék s jól tudjanak (latinul) irni és beszélni.

A grammatika tanításánál kezdetben — s jó ideig — Donatus »Ars minor«-ját[5]) használták a tanulók; a tanároknak pedig jó szolgálatot tett a sokkal bővebb »Ars grammatica«. Az iskolában nagyon szerették Donatus »Ars minor-« ját, mert katechetikai módszerével nagyon közel férkőzött a tanulók felfogásához.

Donatus művével azonban a középkori tanulók meg voltak akadva. Mert ez eredetileg latin ajkúak részére készült; s igy hiányoztak belőle azon dolgok, melyek a nyelvtanulás kezdetéhez szükségesek. E bajon egyesek azután segíteni akartak. A munkát átdolgozták és a hiányzó részletekkel ellátták. Igy sok selejtes munka is jött létre, de a jelesebb férfiaktól is

---

[1]) *Lubrich:* A nevelés történelme II. köt. 124. l.
[2]) *Specht:* Gesch. d. Unterrichtswes. 82. l.
[3]) *Reichling:* Das Doctrinale des Alexander de Villa-Dei. III. l. (Mon. Germ. Paed. B. XII.)
[4]) *Baumeister:* Handbuch der Erziehungs- und Unterrichtslehre für höh. Schul. I. B. 26. l.
[5]) *Reichling:* Id. műv. XIII. l.

— Rhabanus Maurus, tiszteletre méltó Beda (Beda Venerábilis), Alkuin — maradtak ránk.[1])

A tanárok és a tanultabb egyének nagy sikerrel használták Priscián »Institutio de arte grammatica«-ját.[2]) Főleg igen alkalmas volt arra, hogy a tanár Donat »Ars«-át jól megmagyarázhassa. Ezt meglehetősen megnehezítette azon körülmény, hogy a tankönyv latin, a tanulók pedig németek voltak. Miért is a tanár a szövegben előbb minden szónak megmondotta a jelentését. Kézi könyve kevés tanulónak volt. Miért is a tanár többször előre mondta a szöveget, a tanulók pedig utána mondották s igy tanulták be. S hogy ezt könnyebben tehessék, a tanár előadását viasztáblájokra irták s erről fenszóval tanultak. Egyes törekvőbb tanulók a viasztábláról otthon pergamenre is letisztázták a dolgot, s igy lassankint kézi könyvre tettek szert.[3])

Alexander de Villa Dei (1199) hexameterekben irt tankönyvével kiszorította még Donatus és Priscián műveit is.[4])

A grammatika tanulása közben a zsoltárokon, a hymnusokon és a szentiráson a szabatos olvasást gyakorolták be. Olvasmányul használatban voltak Aviannak Aesop meséi, továbbá Catonak verses erkölcsi mondatai. Ezeket fordították, kivülről betanulták, mértéköket elemezték és az egyes szótagokat ejtették. A versmérték megtanulására nagy gondot fordítottak. Erre is voltak kézi könyveik. Ezek azonban leginkább Maximus Victorinus munkája alapján készültek. A könnyebb prózai és verses olvasmányok után elővették a fogósabb prózairókat, a költők közől pedig legszélesebb körben Vergiliust olvasták. Hogy a vallásos irányú középkor Vergiliust nem szorította ki az iskolából, arra sokat tett Donat és Priscián kézi könyve, mert ezekben a példák legnagyobbrészt Vergilius műveiből valók. De meg az is döntött a dologban, hogy Vergilius negyedik »Eklogá«-ját Krisztusra vonatkozó jövendölésnek tartották. Fölkarolták Ovidiust is. Ezeken kívül egyes kolostori iskolában más ókori latin költőt is olvastak. Ahol azonban a pogány költőkről mit sem akartak tudni, Juvencust, Seduliust és Prudentiust olvasták. Olvasmányul szolgált a szentirás is. Mig a tanulók a latin nyelvet nem értették, a tanár az olvasmányban az egyes szókat az anyanyelvre fordította s grammatikai, lingvisztikai szempontból fejtegette. Később már csak körül-

[1]) *Specht:* Gesch. d. Unterrichtswesens 86—90. l.
[2]) *Reichling:* Id. műve XIV. l.
[3]) *Specht:* Gesch. d. Unterrichtswes. 91—92. l.
[4]) *Reichling:* Id. műve XV. l. a 7—178. lapon maga a »Doctrinale« szövege olvasható, a mely megtekintésre ma is érdemes.

irta, megmagyarázta — a régiségtani, mythologiai és történeti adatok közbeszövésével. E célból a tanárok és tanulók a kommentárokat egyaránt használták. Rendelkezésökre álltak a szótárak is. A grammatikai oktatásnál az ejtegetésen és hajlításon kívül, a helyesirásra és az irásjelekre is kiterjedt a figyelem. Ezt már maga az a tény követelte, hogy a könyvmásolás fontosságát általánosan elismerték. Ami az irásjeleket illeti, az ókoriakat kezdték ismét használni.

A tanár úgy győződött meg fáradozásának eredményéről, hogy a tanulók a megértelmezett szöveget a magok szavaival előadták. De — főleg a költői műveknél — szokásban volt a szóról szóra betanulás is. Ezzel csak könnyebben akarták elérni a czélt, a latin nyelv megtanulását oly fokban, hogy élőszóban és irásban könnyen kezeljék. [1])

Ugyanezen czélra szolgáltak az irásbeli dolgozatok is. A tanulók latin nyelven fogalmaztak. Megkövetelték tőlök, hogy a szók és kifejezések megválasztásában kifogástalanúl járjanak el, hogy igy a szó teljesen födje a gondolatot. A képek s hasonlatok alkalmazásánál a szerzők hű utánzását kívánták. Nem nézték el az idegen és elavult szók használását; épen ezért nagy gondot fordítottak Donatus harmadik könyvének tanulmányozására. Az irásbeli dolgozatokat »dictamina«-nak nevezték. Ezek kétfélék — prózai (dictamen prosaicum) és költői (dictamen metricum) — voltak. [2]) A költői dolgozatnak több becse volt annál. A tanulók szellemi fejlettségét a költői munkálat sikere után itélték meg.

Mindezt, természetesen, nem egy, hanem négy évfolyamban végezték el, — mint Walafried Strabo saját tapasztalása alapján leirja.

A paedagógiai irók a görög nyelvet is rendesen a grammatikai oktatás körébe szokták vonni. [3]) Specht azonban kimondja, hogy sem a görögöt, sem a zsidó nyelvet nem tanították egyetemlegesen a grammatikai tanfolyamban. Ez a csalódás szerinte úgy keletkezhetett, hogy az ir és angol-szász szerzetesek, akik Németország területén telepedtek meg, tudtak görögül. De ami meg volt az ireknél és angol-szászoknál, azt nem kell és nem is szabad egyuttal német földön is keresni. Egyes helyeken, mint Reichenau és Sz.-Gallen, az ir szerzetesek otthonosították ugyan a görög nyelvet, de más helyütt bizony csak a betüket tanulták meg belőle. [4])

[1]) *Specht:* Gesch. d. Unterrichtswes. 93—103. l.

[2]) *Baumeister:* Handbuch der Erzichungs- und Unterrichtslehre. I. B. 27. l.

[3]) *Browning:* A nevelés elméletének története 37. l.

[4]) *Specht:* Geschichte d. Unterrichtswes. 105—110. l.

A trivium második tárgya a **rhetorika** (szónoklattan). Mielőtt azonban valaki ezen fokra lépett, szigorú vizsgálatot kellett kiállania a grammatikai tanulmányokból. Épen az a körülmény, mely a rómaiak iskolájában a szónoklat tanításánál oly nagy figyelmet követelt, a középkori iskolánál a szónoklat tanítását háttérbe szorította. A római forumon és senatusban ugyanis a szónoki erő érvényesülhetett, mig a nyugati államoknál a szónoklatra nem igen volt szükség.[1]) Megelégedtek tehát azzal, hogy a tanulók a szónoki beszéd lényegesebb fajaival, fő részeivel, a műszókkal és a szónoklat alapszabályaival megismerkedjenek. Ezeket leginkább Cicero[2]) beszédein mutatták be és magyarázták meg. Tankönyvül Ciceronak »De inventione« és »Rhetorica ad Herennium« művét, továbbá Quintilián, sőt Martianus Capella, Alcuin és Beda munkáját is használták.

A szónoklás megtanulása helyett sokkal nagyobb gondot fordítottak a »dictamen prosaicum«-ra, — vagyis arra, hogy a tanulók levelet és okiratot jól tudjanak fogalmazni. Ez nagyon érthető. Mert az írásmesterséghez leginkább a papok értettek, s így őket alkalmazták a kanczelláriáknál és a főurak a levelezések végzésére. S hogy erre vállalkozhassanak, elő is kellett őket készíteni. Beavatták őket a jogi és történelmi ismeretekbe is, mert a levelek és okiratok tartalmában nagyon sokszor jogi kérdés s történelmi vonatkozás fordult elő.[3])

A dialektika (szorosabb értelemben: logika, vitatkozástan) lassan jutott azon tekintélyhez, melylyel később birt. Alcuin szerint azon tudomány, melynek segítségével az ember vizsgálódhatik, a fogalmakat meghatározza, a dolgokat kifejtheti s az igazat a valótlantól megkülönböztetheti (potens quaerendi, diffiniendi et disserendi, etiam vera a falsis discernendi.)[4]) Rhabanus Maurus »disciplina disciplinarum«-nak nevezi. S ez érthető; mert a dialektika napról napra jobban érvényre jutott. A hittudományban már a XI. század óta alkalmazzák; s így lassankint a grammatika fölé küzdi magát. Az lett a felfogás, hogy a »littera sordescit, logica sola placet.«

A dialektika tanításánál Boethius logikai tanulmányai, s az ő fordításában Aristoteles »kategóriai« és »de interpretatione« czímü könyve, továbbá Porphyriusnak »Isagoge«-ja, Martianus Capella, Cassiodor, Izidor munkája és főleg Alcuin kivonata szintén használatban voltak.

---

[1]) *Denk Ottó:* Gesch. d. gall.-fränk. Unterrichts- und Bildungswesens 236. l.

[2]) *Stöckl:* Lehrbuch der Geschichte der Pädagogik. 130 l.

[3]) *Specht:* Gesch. d. Unterrichtswes. 115—122. l.

[4]) *Baumeister:* Handbuch der Erzich. 27—28. l.

Szokásosak voltak a vitatkozások is. Ezek a dialektika egyes részeiről s ezeknek gyakorlati alkalmazásáról folytak. Az egyik meghatározta a fogalmat vagy tárgyat, a többiek megtámadták, ha nem voltak vele egy véleményen. A vitatkozók gyakran nagyon is neki hevültek. S midőn már személyeskedéstől lehetett tartani, a tanár felfüggesztette a vitatkozást, melyet csak másnap folytathattak.[1])

A trivium bevégeztével a tanuló a **quadrivium** (Plato ezt még »physiká«-nak nevezi) tárgyaihoz fogott. Ezek megtanulását nehéznek tartották s velök ellentétben a trivium tárgyairól csak mint »gyermekjáték«-ról beszéltek. Miért is a quadrivium tárgyait alaposan csak azok végezték el, akik tehetségesebbek voltak; a többiek csak egyet-mást tanultak meg belölök.[2])

A quadrivium tárgyai között először a *számtant* (arithmetika) tanulták. Nagy sulyt fektettek a »computus«-ra,[3]) vagyis hogy az egyházi ünnepek kiszámításához s így az egyházi naptár megkészítéséhez mindegyik tanuló értsen.[4]) Ehhez is Boethius írt kézikönyvet (institutio arithmetica), midőn Nikomachus művét lefordította. A római számokkal nagyon nehezen mentek a számtani műveletek; pedig az arab számok ismeretét csak Gerbert ültette át a XI. században az araboktól, akik az algebra ismeretével is megajándékozták Európát. A szorzást úgy végezték, hogy ismételten összeadtak. Az osztásnál kerekszámmal dolgoztak. Az abakust a quadriviumi tanításnál is használták, csakhogy már módosított alakban.[5])

Nagy előszeretettel fürkészték a számok titokzatos (mysticus) jelentését is.[6]) S még a legnagyobb tudósok is — mint Alcuin és Rhabanus Maurus — azon hitben éltek, hogy minden számnak van titkos jelentése is.[7]) Miért is ezt meg kell ismerni, hogy a szentírás egyes helyeit, ahol t. i. számok fordúlnak elő, annál jobban megérthesse az ember.

Az egyházi naptár készítésének kötelezettsége az egyháziakra nézve természetszerűleg követelte az *asztronomiai* ismeretek tanítását is.[8]) Nagy Károly maga is szivesen foglalko-

[1]) *Specht:* Gesch. d. Unterrichtswes. 122—126. l.

[2]) *U. az:* U. o. 127. l.

[3]) Günther Zsigm.: Geschichte des mat. Unterrichtes. 86. l. (Monum. Germ. Paedagogica. III. B.)

[4]) *Baumeister:* Handbuch der Erzieh. I. B. 28. l.

[5]) *Specht:* Gesch. des Unterrichtswesens. 130—136.

[6]) *Denk Ottó:* Gesch. des gall.- fränk. Unterrichts. 237—238. l. *Browning:* A nevelés elmélet. történ. 37. l.

[7]) *Specht* Gesch. d. Unterrichtsw. 134—135. l.

[8]) *Günther:* Gesch. d. mathem. Unterrichtes. 126. l. (Mon. German. Paed. III. B.)

zott az asztronomiával. Példája annyira hatott, hogy udvarában még a nők is rá szánták magukat a csillagvizsgálásra.[1]) A csillagászati ismeretek ekkor még elég szűk körben mozogtak, és sokszor inkább az asztrologia körébe esnek. Az égi jelenségeket bizonyos események előjelének tartották. Tanulmányozták a nap járását, a hold fényváltozatait s a csillagok állását; ismerték a nap és holdéveket, az ókori népek naptárát, az állócsillagokat és a bolygókat,[2]) az állatövet, a solstitiumot, az aequinoctiumot,[3]) az aranyszámot és az epaktát. Volt naptáruk is, — a Cisio-Janus-féle.[4]) A kezdő szótól nevezték így. Ezen naptárban volt 24 sor vers. Mindegyik hónapra kettő esett. A verssorban a szótag sorszáma jelentette, hogy az illető nap hányadik a hónapban. Voltak külön asztronomiai tankönyveik. De ezen czélra használták a »computus«-t tárgyaló könyveket is, mert ezek rendszerint a csillagászati ismereteket is felölelték. Akik az asztronomiával behatóbban akartak foglalkozni, az ókoriak íratait is tanulmányozták. Ezek között Aratusnak »Phaenomena« című tanító költeményét[5]) és C. Julius Hyginus »Poetica astronomicá«-ját kedvelték leginkább.[6])

Az elemi iskola *zenei* képzését folytatták. Zenetanítókat Nagy Károly még Rómából is hozatott; de ilyeneket egyes nevesebb helyeken — mint a metzi székesegyházi és a sz.-galleni kolostori iskola — is neveltek. Akik a zenében kitüntek, »cantor« czímet kaptak. Gondot fordítottak a gyakorlati zenei ismeretekre is; miért is a fuvó és húros hangszerek kezelésére is megtanították az ifjakat. Ily húros hangszerük volt az egy húrral fölszerelt »monochord,« mely a mai zongora őséül tekinthető. A fősúlyt azonban az elméleti zeneoktatásra fektették. A zenét a mathematika ágának tekintették s a zenei időközök és a mathematikai arányosság között kapcsolatot láttak.

A zenei ismereteket Boethiusnak »De musica« cz. öt könyvéből merítették. Ezen műben Boethiusnak főleg Pythagoras volt a forrása. A zenetanárok szorgalmasan tanulmá-

[1]) *Specht:* Gesch. d. Unt. 136. l.

[2]) *Günther:* Gesch. des math. Unterrichtes 125. l. (Mon. Germ. Paed. III. B.).

[4]) *Specht:* Gesch. d. Unt. 137. l.

[3]) A középkori naptárakra nézve részletes tájékozást nyújtanak *Heinrich Gusztávnak* »A Cisio-Janus történetéhez« (Egyet. Philologiai Közl. 1879. III. évfoly. 537—554. l.) és »A magyar cisiók« (Egyet. Phil. Közl. 1880. IV. évfoly. 140—145. l. és 246—253. l.) cz. értekezései.

[5]) *Denk Ottó:* Gesch. d. gall. fr. Unt. 239. l.

[6]) *Specht:* Gesch. d. Unt. 139 l.

nyozták Boethius »De musica«-ját, sőt a tankönyveket is ennek nyomán készítették.[1])

A *geometriára* alig hogy ügyet vetettek; de a kör, a három- és négyszög területét ki tudták számítani. Tankönyvük is alig volt. Cassiodort és Marcianus Capella enciklopédiáját tanulmányozták, mignem Gerbert a XI. században megtalálta Boethiusnak »De geometria« cz. művét, melyet Euclid-ból kivonatolt. Hogy mily gyöngén álltak a geometriai ismeretek dolgában, kézzelfoghatólag mutatja sz. Frodebert esete. Tanuló korában egyik társához körzőért küldték. Ez megtréfálta. A körző helyett malomkövet adott neki, sőt a nyaka közé tette. Ő észre sem vette a felültetést s megindúlt a kővel.

Másrészről azonban egyeseknek, főleg a műépítő szerzeteseknek fejlett geometriai ismeretekkel kellett birniok. Hiszen stilszerü templomaik és kolostoraik oly szakavatottságot tételeznek föl, melynek korunk is szíves készséggel nyujtja az elismerést.

A geometria helyett leginkább földrajzot tanítottak. Ennek tárgya volt: a föld alakja és nagysága; a világrészek és országok; a hegyek, folyók és tengerek; a tengeri és légköri áramlások; a földövek s a föld lakói és állatai. Érdekes, hogy a földrajzot már ekkor a természetrajzzal kapcsolatban adták elő.

Földrajzi tankönyvük »Dicuil«-nek »De mensura orbis terrae« volt; segédkönyvül pedig Solinus »Collectanea rerum memorabilium«-át használták. Iskoláikban voltak térképek is, melyeket a régiek nyomán magok készítettek. Az állattanhoz a »Physiologus«-t, s a természetrajzhoz egyáltalán Sevillai Izidor »XX. libri originum seu etymologiarum«, majd később Rhabanus Maurus »De universo« cz. művét.[2])

Az elemi oktatásnak a mi kolostori, úgyszintén székesegyházi és káptalani iskoláinkban is meg kellett lennie; mert csak ezen ismeretek megszerzése után foghattak hozzá a triviumi tanulmányokhoz.

A trivium tárgyait — grammatika, rhetorika és dialektika — kétségkívül nálunk is előadták a kolostori iskolákban a szerzetes-jelölteknek, vagy legalább azoknak, akik fölszentelt

---

[1]) *Denk Ottó:* Gesch. d. gall. fr. Unt. 240. l. — *Specht:* Gesch. d. Unt. 140—143. — *Günther Zsigm.:* Gesch. des math. Unterrichtes 71. l. (Mon. Germ. Paed. III. B.)

[2]) *Günther Zs.:* Gesch. d. math. Unt. 73. l. (Mon. Germ. Paed. III. B.) — *Denk Ottó:* Gesch. d. gall. fr. Unter. 240—241. l. — *Specht:* Gesch. d. Unterrichtes. 143—149. l.

papokká lettek. Ezen föltevést megköveteli tőlünk a papi állás fogalma. De határozott adatunk is van rá. A budai zsinat (1279) szerint egyházi kiközösítés alá esik mindazon szerzetes, aki a kolostort elhagyja és prelátusa engedélye nélkül látogatja az iskolát, — vagy pedig ebben *mást* hallgat, mint a grammatikát, theologiát és logikát.[1])

Ebből tehát az következik, hogy a szerzetesnek 1279-ben ezen utóbbi három volt a tárgya az iskolában. Mivel pedig a hittudományi ismereteket részben a rhetorika keretében adták elő, az említett három tantárgy nagyjában összeesik a Triviummal.

A Domokosok között akadt, aki az alchymiával is foglalkozott. Ezt kell következtetnünk az 1273-iki nagy káptalannak ezen rendelkezéséből: »A rend generálisa, a tanácsosok akaratából és ajánlatára, szigorúan s az engedelmesség kötelező erejével megparancsolja valamennyi rendtagnak, hogy alchymiát egyik se tanuljon, ne tanítson, vele ne kisérletezzen s rá vonatkozó iratot magánál ne tartson.«[2]) Hiszen a tilalom ily testületeknél nem óvó, hanem javító, tehát utólagos intézkedés szokott lenni.

A quadrivium tárgyainak tanítására a kolostori iskoláknál nincs adatunk. De annyit egybevetés alapján állíthatunk, hogy lehetett kolostori iskola, melynek tananyagába a quadriviumi tárgyak valamelyike beleeshetett.

BÉKEFI REMIG.

---

[1]) Constitutiones synodus Budensis anni 1279. nr. 66. *(Endlicher:* Rer. Hung. Monumenta Arpadiana. 598. l.)

[2]) *Fejér:* Cod. dipl. T. VII. Vol. II. 28. l.

FULLÁR ERASMUS.

(Adalékok az 1451. és 1456. évek történetéhez).

Egészen váratlan helyen akadtam egy-két apró adalékra Hunyadi János utolsó éveinek történetéhez; t. i. egy XV. századbeli hittudományi lexiconban, melyet dr. Gascoigne Tamás kanonok »Liber Veritatum« czím alatt írt össze, s melyből néhai Thorold-Rogers oxfordi tanár 1881-ben közölt kivonatokat *Loci e Libro Veritatum* czím alatt. Ismétlések elkerülése végett csupán a dolog velejét adom, mert a szerző több helyen tér vissza a tárgyra, de folyvást ugyanazokat a dolgokat ismétli.

Mindenekelőtt elbeszéli, hogy egy Angliába érkezett kósza hír szerint »az illető had áratban«, t. i. Belgrádnak 1456-iki védelmében 20 ezer keresztény vett részt és hogy ezek közül mintegy ezer elesett. De a hír — a rendes szokás ellenére — kicsinyítette a dolgot, mert mint Hunyadi Jánosnak egy Angliába érkezett leveléből kitünt, 40 ezer keresztény vett részt »a háborúban« és ezek mintegy 18 ezer ember veszteségével körülbelül 150 ezer törököt öltek meg. Hunyadi levelét egy Fullár Erasmus nevű magyarországi pap hozta el Angliába, ki szemtanúja volt az ostromnak, és kinek fivére, Fullár Oswald lovag, maga is elesett az ostrom alatt.[1]) Dr. Gascoigne maga beszélt Oxfordban Fullár Erasmussal és saját szemeivel látta Hunyadi János kormányzónak ennek czímeres pecsétével ellátott levelét. A keresztények aratta fényes győzelemnek híre hidegen hagyta ugyan Bourchier Tamás canterburyi érseket, kinek Calixtus pápa megküldötte a győzelemről hírt adó bullát, és a többi angol püspököket; de ámbár a főpapok némák maradtak, »maguk a kövek hirdették Isten dicsőségét.« Oxfordban a hír hallatára megkondúltak a harangok, hálaadó isteni tisztelet tartatott, a

[1]) Erasmus Rómában is járt »IV. Jenő pápa idejében« (1431—1447. közt.)

hívők ünnepélyes körmenetet tartottak és maga dr. Gascoigne Szent-Frideswitha szűz templomában egy alkalmi prédikációban emlékezett meg az eseményről, a Szent Lucza napját követő napon (deczember 14. 1456).

A török sereg számát szerzőnk egy ízben 250 ezernek említi, még pedig Calixtus pápának Angliába küldött bullája nyomán, két ízben pedig csak 160 ezernek, kik közül, szerinte, csak 10 ezer menekült meg a Dunán Törökországba a szultánnal. A 160 ezernyi számot Hunyadi Jánosnak Angliába küldött leveléből tudja. Szerinte továbbá a török számos ostromgéppel (multis instrumentis bellicis) érkezett a vár alá.

A keresztény sereg száma (40 ezer) négy ízben és vesztesége (18 ezer) három helyen van ismételve, a török veszteség pedig ötször (négy ízben 150 ezer, egy ízben, talán tollhibából, 180 ezer). A keresztény harczosok, szerzőnk szerint, Capistrán János vezérlete alatt kirohantak a várból és megtámadván az ostromló török hadsereget, megfutamították őket. Maga a szultán is megsebesült és előkelő pasái elestek.[1] Capistrán magasra emelt nagy feszülettel és »Jézus« nevének kiáltásával lelkesítette a keresztény harczosokat, kik szintén »Jézus« nevének folytonos kiáltásával rohanták meg a pogányokat. Szerinte a keresztény sereg zömét magyarok képezték s csak kevés erdélyi szász harczolt mellettük.[2])

A döntő harcz, szerinte, Mária Magdolna napján és az ezt megelőző napon (julius 21. és 22-én) folyt. A keresztények dús zsákmányt (captis . . . magnis diviciis) ejtettek.

Hunyadit így nevezi meg »dominus Johannes de Hungat, comes perpetuus Wistcrciensis (Bistriciensis) . . . gubernator regis et regni Hungariae.« A török szultán pedig, szerinte, így czímezte magát: »Waldewach, gracia Macometi Imperator Turcorum, et Tartarorum, Graecorum, et inimicus omnium Christianorum.« Szerinte továbbá: »Waldewach ... fuit filius bastardus imperatoris Turcorum, qui captus et redemptus per Ungaros in tempore Sigismundi imperatoris Romani, vocabatur Cassinus seu Cassianus.«[3]) Egy más helyen pedig azt állítja róla, hogy

[1]) Hogy a szultán is belekeveredett a harczba, azt maguk a török történetírók is állítják, mint pl. Nesri, Turszun bég, Szeád-Eddin; és azonkívül Khalkokondylas is; ez utóbbi szerint is a szultán megsebesült. Gascoigne szerint is »Turcus . . . . graviter vulneratus est«. — Kritobulosz szerint czombján sebesült meg a szultán. A seb nem volt nagy, de mély.

[2]) »In quo bello facto in regno Ungariae fuerunt bellatores tantum Ungari non aliae gentes, exceptis paucis Teutonicis habitantibus in Ungaria, in provincia seu patria quae vocatur 7 castrorum.«

[3]) Más helyen pedig »Imperator Turcorum, Waldewach nomine

»frater ejus ex parte patris imperatoris Turcorum, haeres Turcorum, captus fuit per Venetos et Romae mandato Papae Calisti 3-ii baptisatus fuit, et vocatus fuit Valentinus, sicut fuit papa ille vocatus ante suum papatum.« De III. Calixtus (1447—1458) pápának neve Alphonso Borgia volt és Gascoigne állítása oda módosítandó, hogy Valentia érseke volt, mielőtt pápának megválasztották. Hogy pedig »Waldewach« alatt csakugyan II. Mohammed szultánt érti, kitűnik már abból is, hogy szerinte »Waldewach . . . invasit et adquisivit sibi et Turcis civitatem Constantinopolim et occidit imperatorem orientalium Christianorum.« Már pedig II. Mohammed apja, II. Murát (1421—1451), volt a várnai győztes, s tudtunkkal sem ő, sem fia soha nem került európai fogságba. Itt azért, úgy látszik, egy valóságos történetirási *olla potrida*-val van dolgunk. Dr. Gascoigne alkalmasint hallott valamit az angorai csatáról 1403-ban, mely alkalommal I. Bajezit ellenfelének, Timur szultánnak hatalmába került és a fogságban meghalt. Talán hallott valamit azonkívül Szaudsiról is, a vak császárról, kit apja, I. Murád zendülésért vakíttatott meg és ki Zsigmond korában valami úton-módon Magyarországba került és itt családostól letelepedett. Hallott a szerző továbbá valamit azon török herczegről is, ki a hír szerint Calixtus pápának udvaránál tartózkodott. Ezt a hírt is valószínűleg Fullár Erasmustól hallotta. A »Cassinus seu Cassianus« név valószínűleg »Kászim«-nak értendő. Hammer szerint[1]) I. Murátnak († 1389) volt egy Kászim nevű fivére és egy ily nevű unokája is (»vagy Mahmud«), de hogy e két Kászim közül egyik vagy a másik valaha fogságba került volna, arról nincs tudomásunk.

Az állítólag III. Calixtus pápa udvaránál tartózkodott török herczeg neve pedig, Cambini szerint, Calapino volt. Szerinte azonban e herczeg csak hat hónapos gyermek volt II. Mohammed szultán trónralépésének idején (1451-ben).[2])

---

filius bastardus Cassiani Imperatoris Turcorum.« Egy más helyen pedig »Macometus Bey«.

[1]) »Tables généalogiques«. a franczia kiadás II. köt. végén.

[2]) *Del origine di Turchi* d'Andrea Cambini Cittadin fiorentino, a Francesco Sansovino-féle gyűjteményben *Hist. Univ. dell'Origine, guerre et imperio de Turchi* (Venetia, 1654.), p. 149. — Cambini elbeszéli a várnai csatát s azután említi, hogy Amurát visszatérvén országába, az országlást ismét átadta fiának és Brussába vonúlt vissza, hol nemsokára meghalt. Halála előtt »Calibassa Bascia« gondjaira bízta egy kis 6 hónapos fiacskáját, névszerint »Calapino«-t, kinek anyja »Sponderbei, nobile Satrapa in Penderacia« volt (így a szerzőnél, de valószínűleg ennek leányát érti), Murád halála után Calibassa pasa kedveskedni akarván az új szultánnak.

Különben pedig Calapino alkalmasint csak a »Cselebi« szó elrontása és czím, nem pedig tulajdonnév.[1])

Nándorfejérvárt így nevezi meg és írja le szerzőnk: »castrum vocatum Altum Gradum et . . . . villam ei annexam vocatam Cris Wissenberge, i. e. Christi Alba Villa«; más helyen pedig »juxta civitatem Bellegrade, i. e. pulcher gradus situatam juxta flumen vocatum Danubium, quod est clavis et ostium civitatis Hungariae«.[2]) Miután a Duna mellett feküdt a vár, ez lehetségessé tette a szultánnak, hogy gályáit a tengeren át a folyamon fölfelé küldje.

Fullár Erasmus azonkívül még furcsább dolgokat is mesélt el angol ismerősének. Igy pl. azt, hogy 1451-ben V. Miklós pápa Nicolaus de Cusa bíborost (cardinalis tituli Sancti Petri in Vinculis) mint legátust Magyarországba küldötte, hogy ott mint a pápa meghatalmazottja és ennek nevében »indulgentiá«-kat adjon — olyanokat, milyeneket a megelőző jubileumi évben Rómában osztogattak — bárkinek. ki Rómába küldendi azon összeg felét, melybe neki egy az örök városba tett zarándoklás kerülne. Az ilykép összegyűjtött pénzeket azonban Hunyadi János és Magyarország rendei lefoglalták és egy három kulcscsal elzárt ládába helyezték. Ezeknek rendeletéből a lefoglalt pénznek az országban kellett maradnia s az ország határait fenyegető törökök elleni hadjáratra fordíttatnia. Midőn e dolog Miklós pápa füléhez jutott, ő Hunyadi Jánost és az ország főurai és más lakosai közül mindazokat, kik a bíboros által összegyűjtött pénz lefoglalásához beleegyezésüket adták volt, kiközösítette az egyházból. De Hunyadi és honfitársai nem is hederítettek a pápai átokra, hanem Miklós pápától egyenesen Urunk Jézus Krisztushoz »apelláltak«, kinek vallásának védelmére határozták volt el a

a fiúcskát kiszolgáltatja neki, kit a szultán megfojtat és azután anyjának visszaküldi. Némelyek véleménye szerint a pasa azonban egy más gyermeket szolgáltatott ki a szultánnak, Calapinot pedig titkon fölneveltetí Konstantinápolyban, honnan a gyermek esetleg (valószínűleg még a görög főváros eleste, tehát 1453 tavasza előtt) Velenczébe s innen Calixtus pápa udvarába került. Szerző nem áll jót az elbeszélés hitelességéért, ámbár — megjegyzi — az ilyenféle eset hébe-hóba kétségkívül megtörtént.

[1]) Igy pl. Gelcich *Ragusai Oklevéltár*-ában az indexben »Zelopia« név alatt két vagy több egyénre vonatkozó adat van összezavarva. — Joviusnál is »Ciriscelebi I.« (azaz Kürisdsi Cselebi) »Calepino«-nak van nevezve, a szerző szerint hibásan, de azért ő maga is azonnal annak nevezi. L. *Informatione di Paolo Giovio à Carlo V. Imperadore* Sansovino id. m. 228. l. — V. ö. Hammer, *Hist. de l'Emp. Ottom.* II. 125. 461.

[2]) »Cris Wissenberge« persze a német »Griechiseh-Weissenburg« elrontása. »Bellegrade« pedig nem a romanesque »belle« és »grade« szókból van összetéve, hanem a szláv »bielo« (fehér) és »grad« (vár) szókból.

vitában forgó pénzt költeni, még pedig egy, a törökök császára ellen intézett háborúban, ki minden úton-módon a kereszténység megsemmisitésére törekedett. Azonkívül ugyancsak 1451-ben kemény büntetés terhe alatt meg lett tiltva minden magyarnak hazáját elhagyni és Rómába zarándokolni. Ennek hallatára maga Miklós pápa azonnal föloldozta a magyarokat az egyházi átok alól. Más helyen pedig azt írja szerzőnk, hogy a pápa félvén attól, hogy a magyarok majd föllázadnak, Pisa püspökét mint legátust küldötte Magyarországba, hogy ez a magyar papoknak fölhatalmazást adjon a lakosokat az egyházi átok alól föloldani. Azt tudjuk, hogy éppen ez időtájt Hunyadi Jánosnak volt egy kis kellemetlensége Miklós pápával a dömösi monostor ügyében, de ez még 1451 tavaszán lett békés uton elintézve.[1]) A többi, úgy hiszem, új; de Fullár elbeszélésének annyiban van történeti alapja, hogy a pápa csakugyan indulgentiát adott minden magyarországi lakosnak, ki azon összeg felét ajánlotta föl a szentszéknek, melybe neki a Rómába való zarándoklás és 14 napi ott mulatás került volna. Határidőül ezen engedményezésre pedig 1451 április hó utolsó napja tüzetett ki. A pápának ezen végzését Dénes érsek és bíboros kivonatában, mely a lőcsei templom ajtajára szegeztetett, Wagner közölte.[2])

Gascoigne szerint továbbá »praedictus doctor Johannes de Capistrano fecit multos praedicaciones et reformaciones in regno inclito Hungariae de episcoporum moribus malis, et abbatum, et religiosorum et sacerdotum et laicorum adjuvantibus *eum* et contra eosdem defendentibus eum dominis temporalibus in Ungaria«. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azt, hogy dr. Gascoigne egész könyve tendentiosus munka s azért alkalmasint itt-ott kissé túlzott is.

Szerzőnk, dr. Gascoigne, 1458 márczius 13-án halt meg, Fullár Erasmusnak nevét ő őrizte meg számunkra.

Kropf Lajos.

---

[1]) L. Fraknói czikkét »A dömösi conflictus« a *Századok*-ban. XXVII. 385—397.

[2]) *Annales Scepus.* I. 277. — V. ö. Teleki, *A Hunyadiak-kora* II. 159 és köv. ll.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Gr. Kuun Géza: Relationum Hungarorum cum Oriente Gentibusque Orientalis Originis Historia Antiquissima. Vol. I—II. Claudiopoli. E tipogr. Societ. Közművelődés irod. és műnyomdai részvénytársaság. 1892—1895. 8-r. 272 és 231 l.

Három év telt el, a mig megjelenhetett egész terjedelmében *gr. Kuun Géza* alapvető nagy műve, melyben azelőtt részint ismeretlen keleti, részint kellő figyelemben nem részesitett bizanczi kútfők adatai alapján összeállította a magyarság múltjából annak a homályos évezrednek a történelmét, mely megelőzte a honfoglalás korát. A munkáról — latinul lévén írva — jóformán csak a szakemberek vettek tudomást, a művelt magyar közönség alig, jóllehet épen az utóbbi évek alatt tett fényes tanubizonyságot ez a közönség arról, hogy a komolyabb irányú művek iránt is érdeklődik s különösen, ami a magyarság multjára vonatkozik, még csak rövid idő előtt nem is sejtett támogatására számíthat. De ha akadályúl szolgált is a latin nyelv a munka elterjedésének, aligha tagadhatnánk, hogy már ez idő szerint is termékenyítő befolyást ne gyakorolt volna irodalmunkra. Elég legyen csak azt az egy dolgot megemlítenem, hogy a nyelvészeti iskola, mely néhai Budenz tanítványaiból áll s a mester életében a nyelvi jelenségeknek, — hogy úgy mondjam — pusztán csak fizikai eredményeivel számolt, mostanában mind sűrűbben kezdi a mögöttük rejlő históriai hátteret és kapcsolatokat is keresni. Nem elégszik meg többé az olyan, történelmi szempontból mit sem mondó általános kifejezésekkel, minő p. az, hogy a magyar nyelvre valamely ó-csuvas dialektus gyakorolt nagy befolyást, hanem e hatás időpontját, valamint ama népnek históriai egyéniségét is igyekszik közelebbről meghatározni, melynek nyelve a mai napság csuvasnak nevezett nép nyelvében maradt fenn s a nyelvészettel nem csupán olyan czélból foglalkozik, hogy bizonyos szavak és nyelvtani formulák hasonló-

ságát s bizonyos hangtani tünemények szabályszerűségét megállapítsa, hanem ezen fölül a nyelvi adatokban rejlő kulturális és sociális vonatkozásokból fejlődésünk és őstörténelmünk menetére is iparkodik fényt deríteni.

A magyarság őstörténelmével foglalkozó művekben eddigelé ép a történelmet nélkülöztük, s ez az a mi *Hunfalvy* és *Vámbéry* nagy munkái után gr. Kuun G. művét korszakalkotóvá teszi. A mit ama két munka nyújtott e tekintetben, az a kevésnél is kevesebb. Pedig *Hunfalvy* sokoldalu és lelkiismeretes históriai forrástanulmányokat tett, csakhogy sokkal több volt benne egyfelől a túlhajtott scepticismus, más felől a nyelvészet iránti elfogultság, sem hogy a honfoglalás előtti időkre vonatkozó szórványos történelmi adatokat értékük szerint megbecsülni s azokat összefoglalni tudta volna. Őstörténelmünket megtisztította a babonáktól és meséktől, de ebben aztán a legnagyobb túlzással járt el s olyan históriai részleteket is a nyelvből akart megmagyarázni, a mire a nyelv, melyben a hosszú időn át tartó fejlődésnek eredményei csak nagy általánosságban vannak lerakódva, nem képes. Ehhez járult, hogy a keleti forrásokat csak másodkézből használhatta s ezen kivül a néplélekben, s erkölcsi jellemben és egyéb ethnographiai sajátságokban rejlő bizonyítékok iránt sem volt elég érzéke. Mindez hozzájárult, hogy bár *ő benne tiszteljük* és *méltán* a tudományos értelemben vett *magyar őstörténelem megalkotóját*, másra várt az a feladat, hogy őskorunk nagyjában megállapított keretébe a történelmet is belevigye.

Ezt a feladatot *Vámbéry* sem tudta megoldani, bár ő akár a keleti források ismerete, akár az ethnographiai és néppsychologiai jelenségek iránti érzék tekintetében jóval fölötte áll is Hunfalvynak. De Vámbéry nagy nyelvismeretét és a nomád népek életviszonyaira vonatkozó bő ethnographiai tapasztalatait sem mélyre ható történelmi tájékozottság, sem igazi kritikai szellem nem egészíti ki. Ennek tulajdonítható, hogy csaknem minden évtizedben más-más elmélettel áll elő, a mi nem eshetik meg a nélkül, hogy nem csupán egyes részletekre, hanem egész felfogására és a módszerre nézve is sokszoros ellenmondásba ne keverednék saját magával. Kritikátlanságának legkiáltóbb tanujele, hogy sem a nyelvi, sem a históriai, sem a mondai jelenségek bizonyító erejének mértéke és határai felől nincsen megállapodott véleménye, hanem a körülmények szerint, a mint egyik vagy másik illik jobban bele a dolgok általa elképzelt keretébe, hol az egyikre támaszkodik a másikkal szemben, hol pedig megfordítva. Például a nyelvtudományról azt tartja, hogy őstörténelmi és

ethnikai kérdésekben a legmegbizhatlanabb valami, a mire nem lehet épiteni; mégis a magyarok és altaji törökség közti szorosabb kapcsolatot, úgy szintén finn-ugorokból álló őseinknek, kik »a török avarokkal, esetleg hunnokkal is egybeolvadva, már a régi időben azt az *ethnikai magvat* képezték, melyből a *mai magyarság keletkezett*«, mondom, ezen finn-ugor magyaroknak az avarok alatti megtelepedését és Árpád magyarjaitól való különbségét semmi másból, egyes egyedül csak nyelvi momentumokból akarja bebizonyítani, mert hiszen maga mondja, hogy »történelmi följegyzések sehol sem emlékeznek meg finn-ugor eredetű emberekről, a kik Pannóniába a hunnokkal és avarokkal költözködtek, e nép sorsának részesei voltak s azután letelepedtek.« Ugyanilyen eljárást tanusít krónikáinkkal és a bennük rejlő hagyományokkal szemben; egyszer rendkívül becseseknek és fontosaknak állítja, »mert bármit mondjanak is (Hunfalvy sat.), határozottan keleti szellem az, mely a magyar történeti mondák hálózatát áthatja«; másszor pedig ezzel homlokegyenest ellenkezőleg azt mondja, hogy »hazai történetiróink és krónikásaink adatai nagyobbára a legotrombább képzelet szörnyszülöttei és teljesen értéktelenek.« Történeti állításai néha hihetetlenül naivak s még nagyobb baj az, mondhatnánk, irályának egyik jellemző sajátsága, hogy kétségtelen történeti ténynek szereti oda állítani, a mi csak az ő helyes vagy helytelen kombinációja s ha ez csupán stilisztikai formula alakjában jelentkeznék, talán elnézhető volna, csakhogy arra is vannak példák, hogy nem mindig lehet észrevenni, valami ismeretlen adattal vagy ismert adatnak téves idézetével, vagy épen a Vámbéry felfogása szerinti »helyesbítésével« van-e dolgunk s az arab, perzsa és török forrásokban, valamint a közép-ázsiai nomádok viszonyaiban való járatlanságunknál fogva az ilyen nem elég pontos adatok a téves következtetések egész láncolatára nyujthatnak alkalmat. Mindezen hibák mellett sem lehet kétségbe vonni Vámbéry azon érdemét, hogy Hunfalvy módszerének hézagosságát és egyoldalúságát legelőbb ő mutatta ki s bár nem kisebb egyoldalúsággal és túlzással, sok pontatlansággal, még több semmit nem mondó üres beszéddel, de alapjában véve mégis sok igazsággal ő foglalta össze azon rendkívül fontos erkölcsi, jellembeli, társadalmi és ősműveltségi sajátságokat, melyeket őstörténelmünk összeállításánál nem szabad szem elől tévesztenünk.

De mind Hunfalvy, mind Vámbéry művének java részét a magyarság eredetének és alakulásának tárgyalása foglalja

el. s mint említettük, abból, a mi a szorosabb értelemben vett historiára tartoznék, nagyon keveset adnak.

Hunfalvy szerint, ki a magyarok legközelebbi rokonainak a nyelvi tények után a jugriai vogulokat és osztyákokat állítja, az őshaza is ezek szomszédságában volt, távol mindenféle tengertől, mert míg a vogul-osztyák és permi népeknek közös szavuk van a tengerre, a magyar csak akkor ismerte meg, mikor a Fekete tenger mellékén török-tatár népek környezetébe jutott. Magyarok, vogulok és osztyákok együtt képezték a régi bizanczíak által emlegetett ogor vagy ugor népet s hazájuk az oroszoknál még a későbbi időkben is Jugria néven volt ismeretes. Ide utalnak a magyar hagyományok is, mert ezek Baskiriát vagyis azt a területet mondják a magyarok régi hazájának, mely Jugria és Biarmia déli oldalával határos. Ezen erdős vidéken töltötte a magyarság vadászattal és halászattal foglalkozva történelmi életének legelső korszakát, mígnem — mikor és mi okból, azt nem tudhatni — leszállt a déloroszországi Lebediába, hol a csuvas nyelvű kozárok hatása alá került s azok egyik törzsével, a kabarokkal egyesült. Ez a magyarság történelmének második vagyis a török hatás korszaka, míg a harmadik, azaz a szláv hatás korszaka, melynek tartama alatt a bessenyők és kúnok részéről egy újabb török áramlatnak volt kitéve, a Pannóniában való megtelepedéssel kezdődött. Ennyi a históriai magva Hunfalvy elméletének, s mind azt mesének nyilvánítja, a mit krónikáink a hunnokkal való atyafiságról vagy későbbi történetíróink a szkithákkal, parthusokkal s más ilyen történelmileg szerepelt régi néppel való akármiféle kapcsolatról beszéltek.

Vámbéry sokkal keletibb vidéken, az Altáji hegység mentén keresi a magyarok őshazáját. Szerinte az ősmagyarok korántsem tartoztak a finn-ugor népek közé, hanem a keleti törökséggel, altáji tatárokkal, kirgizekkel sat. voltak legszorosabb ethnikai kapcsolatban, melyek környezetéből azok a nagy belső-ázsiai népmozgalmak szakították ki, a mik a keleti törökség más törzseit is, mint a hunnokat és avarokat, nyugot felé vetették. De míg régebbi felfogása szerint a finn-ugorokkal való keveredés még a történelem előtti időkben megkezdődött, midőn t. i. a Jeniszei és felső-Obvidéki finn-ugor törzsek közé törökök nyomultak, újabb meg újabb ethnikai alakulásokat hozva létre s az elfinnesedés az Altajitól a Volgáig terjedő hosszú vándorlás alatt folyton tartott: újabban a keleti törökségből kiszakadt magyarok és a finn-ugor elemek egymással való kapcsolatát oly módon képzeli, hogy az csak a honfoglalás után, a mai Magyarországban jött

létre, hol talán már a hunnok, de minden esetre az avarok alatt finn-ugorok telepedtek meg, a kik az itteni germánokkal, szlávokkal sat. valamint az avarokkal összevegyültek s ezektől származik a mai magyarság; a tulajdonképeni magyar néptörzs azonban, mely nevet adott a pannóniai finn-ugoroknak s Árpád vezérlete alatt a Közép-Dunánál államot alkotott, török volt s a X. század kalandozásai alatt annyira megfogyott, hogy a mai magyarság vérében alig van belőle valami.

Gr. Kuun Géza, a mi az eredet kérdését illetí, egészben véve Vámbéry régebbi nézetéhez csatlakozik, a kérdés tárgyalásába azonban nem becsátkozik. Egy. a törökséggel közelebbi rokonságban levő népnek fogja föl a magyart (ebben kétségkívűl téved), mely történeti, földrajzi, ethnographiai és nyelvi nyomok szerint legelőbb az *Altaji* hegység környékén tünik föl s legrégibb történelme közösen folyt le a nagy és számos törzsből álló *újgur, ugor* vagy *ogor* és a *hunn* nemzet történelmével.

Majdnem 18 század folyt le azóta, hogy a magyarság kivándorolt az Altaji vidékéről, de azért ma is vannak egyes nyomai egykori itt létének. Nem nagy súlyt fektetek arra a körülményre, hogy az Altaji hegységtől északra, a Felső-Abakan mentén, a Jük pusztáján a mai minuszinszki kerületben a kizilek, egy közép-szibériai tatár törzs földjén ma is *Madsar*nak neveznek egy folyót és tavat; a név újabb eredetünek látszik s alighanem azon eltatárosodott középázsiai madsar törzstől származik, mely a XVI. század elején Murid nevű sejkjének vezérlete alatt Sejbani özbegjeihez csatlakozott s részt vett Transoxania meghódításában. Több valószinűség van abban, hogy az Abulghazi, Marco Polo és Plan Carpini által emlegetett altajimenti *mekrit* vagy *metrit* nép nevében maradt fenn az ősmagyarok emléke; a *magyar, magyari, mogyer, megyer* név ősi alakja ugyanis még abban az esetben is, ha előrészének a vogulok nemzeti neve, a *manyszji, manyszj* vagy *menyszji* felel meg, az összetett *mad-eri, mad-erje, mad-erge* (azaz a föld embere, siksági ember) szóra vezethető vissza, melyből további hang fejlődéssel egyfelől a »magyar«, másfelől pedig az altajimenti turánok, törökök és mongolok ajkán a »mekrit« (az az medrig, medirg) származott.[1]) De ha

[1]) *Munkácsi B.* »Az ugorok legrégibb történeti emlékezete« című nagy becsű tanúlmányában (Ethnographia. V. 177.) a finn-ugor vagy szabatosabban csud-magyar nyelvekben levő *má. mé, mî, mú, maa, moda* (föld, ország) szókat az iránból származtatja, nevezetesen a Szasszanida-kori perzsa, az ú. n. pehlevi *matá* (kerület, tartomány, vidék) szóval

kétség férhet is a mekrit és magyar nevek azonosításához, bizonyos az, hogy az Altajitól északnyugatra fekvő területre vezetnek vissza nyelvrokonaink, a finn-ugor népek hagyományai is. Itt volt az Altaji vidékén, különösen a mai minuszinszki kerületben, a Jeniszei közép folyásánál, az Abakan folyó mentén eredete annak a bronz kulturának, mely déli Szibérián s a kirgiz pusztaságon át az Irtis, Isim és Tobol mentén az Uralig terjedt s innen átment a Káma vidékére, Vjatkába, Kazánba, Ufába és Szaratovba, sőt kisebb mértékben a Felső-Volga mentén Muromba és Moszkvába is elhatolt s tovább fejlesztve legnagyobb virágzását a régi Biarmiában (Perm) a Káma vidékén érte el, hol körülbelől a Kr. e. III. században ment át a vaskorba.[1]) A régészeti bizonyítékon kivül az Altaji vidékére vezetnek a finn terület egyes geographiai nevei is. Finnországban *kymi*nek, *kem*nek nevezik a nagyobb folyókat, a votják *kam*, sürjén *komi* szintén ilyen jelentésű, mely szó egyúttal a *Káma* folyó tulajdonnevévé vált; de az altaji tatárok is *Ulu-Kem*nek, nagy Kemnek nevezik a felső Jeniszei egyik ágát. Az *Oka* a Felső-Volga egyik nagyobb mellékfolyója, hol ezer évvel ezelőtt még mordvinok laktak; de a Szajantól északkeletre az Angara egyik nyugoti mellékfolyója is *Oka*. Gr. Kuun G. az *Ob* folyó nevét hozza föl, mint a magyarok egykori ittlétének emlékét; az Ob forrásvidéke az Altaji északnyugoti lejtőin van, az osztyákok *Asznak* vagyis »atyá«-nak, a folyók apjának nevezik; de ugyanezt jelenti az »Ob« név is, mely megfelel a magyar *apa*, ó-magyar *oba*, vogul *abe* sat. (atya, ős s aztán medve) szónak.

Mikor hagyták el nyelvrokonaink, a csud (finn, lapp, volgai és permi) népek az Altaji vidékét, vagyis mikor váltak

---

hasonlitván össze. A szó azonban nyilván a szumir-akkad nyelvből ment át a perzsába, aztán a szanszkritba (madhya), meg a sémi nyelvek közül az asszirba és aramba; a szumirban ugyanis *ma* vagy *ma-da* a. m. föld, tartomány, ország (V. ö. *Haupt* P. Die sumerischen Familiengesetze. Lipcse. 1879. 9. – Szumir szövegben l. Proceedings of the Society of Biblical Archaeology. 1895. XVII. 2. füz. 65. l.) s annál inkább eredeti turán vagyis a csud-magyar nyelvek ősi szókincséhez tartozó szónak tekinthető, mert megvan a mongolban is (modsi = tartomány). A vogulok neve, a »manyszji«, ha csakugyan a »magy-ar« név előrészének felel meg, s ebben, úgy látszik, igaza van Munkácsi Bernátnak (Keleti Oroszországban s a Kaukázusban a »madsar«, »madjar« alakok mellett »mancsar«, »manzsar« is előfordúl), nem rendes hangfejlődés, hanem a »magy« szó analogikus átalakitása az olyan szók mintájára, minők magy. *agyar* = vog. *anyszjer*, középkori magy. *hugy* (csillag) = vog. *chunyszj* sat.

[1]) *Aspelin J. R.* Antiquités du Nord Finno-Ougrien. Az orosz régészek, *Antonovics* és *Anucsin* kutatásainak ismertetését l. Archiv für Anthropologie. 1895. XXIII. 3. füz. Referate. 524. l.

el az ősmagyaroktól: nem tudjuk; mindenesetre több századdal előbb kellett e vándorlásnak végbemenni a biarmiai vaskor kezdete előtt; már pedig, mint föntebb is említettük, a biarmiai régészeti leletek tanusága szerint a vas használata már a Kr. e. III. században megkezdődött, s így a csud népeknek, tekintve a biarmiai bronz kultura gazdagságát és kifejlett voltát, előzőleg már valami félezredévet kellett Biarmiában tölteniök. Ilyenformán körülbelől a Kr. e. VIII. századig mehetünk vissza s ugyanezen idő nagyjában összevág egyfelől a szkitha mozgalmakkal, másfelől annak a kulturalis hatásnak a végeztével, melynek az ázsiai árják, hinduk és zendek részéről csúdok és ősmagyarok közösen voltak kitéve s emléke az egész csud-magyar nyelvcsoportban elterjedt szanszkrit-zend eredetü szavakban, minők: *ház, név, ár, száz, hét, méh, méz, ravasz, szarv* sat. maradt fenn. E hatásról gr. Kuun Géza is megemlékszik, utóbb tüzetesebben *Fiók Károly* és *Munkácsi Bernát* foglalkozott vele, mi itt egy-két olyan szempontot akarunk felhozni, ami az ő figyelmüket kikerülte vagy legalább egészen nem fejtettek ki.

Mindenekelőtt föltünik, hogy oly szavakban, hol a zend és szanszkrit hatás szabatosan megkülönböztethető egymástól, a szanszkrit újabb keletünek látszik amannál, nem pedig régibbnek, mint ahogy gondolnánk. Specialis szanszkrit jellegü szavak, minők a vogul-osztyák és zürjén-votják *szâter, szjursz* = ezer, *szjáreszj, zarezj* = tenger, vogul *âter* = úr sat. a csud-magyar nyelvcsoportnak csupán keleti ágában fordulnak elő, ellenben a volgai és balti nyelvekben nem, sőt még a magyarban is ritkábban mint a vogul-osztyákban és zürjén-votjákban. Ebből azt következtethetjük, hogy, mig a zend hatás idejében egymás mellett lakott a csud-magyar népség, a szanszkrit hatás alatt már szétváltak s csak a keleti törzsek kerültek valamely szanszkrit nyelvü népnek a szomszédságába. A Pamir környékén, a Hindukuson át Kafirisztánba nyúlva ma is laknak olyan hindu törzsek (darduk, szijapusok sat.), melyeknek nyelve még a szanszkrit-korban vált el a később kifejlődött hindu nyelvektől. Ezek a hindukusi szanszkrit nyelvü törzsek az ó-korban egész a Szir-Darjáig terjeszkedtek, mert e folyam ó-kori nevének, a *Jaxartes*nek (jak-szartesz) utórésze nem az óperzsa »daraja« (folyó) vagy zend »zrajañh«, hanem a szanszkrit »szarasz« (tó) szónak felel meg. Azt kell tehát hinnünk, hogy ugyanaz a nyomás, mely a csud népeket a Felső- és és Közép-Jeniszei mellékéről, vagyis a keletoroszországi bronz kultura bölcsőjétől, az Ural és Káma vidékére szorította, az ősmagyarokat hátrább, a keleti turánok felé, a vogul-osztyá-

kokat délnyugotra, a Jaxartes, Aral és Balkas közti vidékre vetette (mert hiszen Munkácsi B. kutatásai nyomán ma már kétségtelen, hogy a vogul-osztyák nép hajdan sokkal délibb helyen tanyázott), közvetlen mellettük, nyilván fölöttük észak felé a *Barama* pusztaságon, melynek nevét később az Ural tulsó oldalára is átvitték (Biarmia, ma Perm), laktak a zürjén-votják nép ősei. Azt mondtam föntebb, hogy az ősmagyarok hátrább szorultak kelet felé, közelebb a keleti turánokhoz. Két körülmény vall erre; egyfelől az, a mit már említettem, hogy t. i. valamely szanszkrit nyelvü népség, mely körülbelől délkeletre tanyázott a Jaxartestől, a mai Szir-Darjától, erősebb hatást gyakorolt a vogul-osztyákok őseire, mint az ősmagyarságra; másfelől pedig az a keleti turán (mongol-mandsu) hatás, melyet a magyar nyelv tüntet föl nagyobb mértékben, mint legközelebbi rokonainak, a vogulok- és osztyákoknak nyelve; itt is van nyoma, de a magyarban egész sereg olyan mongol-mandsu szó található, p. *érdem, üdom, csemege, harang, kebel* sat., mely a vogul-osztyák nyelvből hiányzik.

Föntebb ezen változások időpontját megközelítőleg a Kr. e. VIII. századba tettem. Az ilyen vándorlások nem szoktak izolálva maradni, melyek egy kis körben folynak le s egy pár év alatt nyom nélkül elenyésznek, hanem hullámverésük messze érezhető s épen azért, midőn a csud-magyar népség szétválásának idejét akarjuk megállapítani, első sorban is a szkithák vándorlásaira kell gondolnunk. A szkithák régebben valahol a közép-ázsiai pusztaság belsejében tanyáztak, hol egy töredékük a thysszagetáktól és jyrkáktól észak vagy kelet felé még Herodotus korában is fentartotta magát. (IV. 22.) A Kr. e. 700—650 körül élt s Herodotus által idézett Aristeas eposzköltő szerint innen keleti szomszédaik, az isszedonok szorították ki őket, a kiket meg az arimaszpok kergettek ki régebbi lakhelyükről. Az arimaszpok már az arany termő Altaji vidékén laktak; nevük Herodotus szerint szkitha nyelven »egyszemüt« jelent, mert *arima* szkitháúl a. m. egy, *szpu* pedig a m. szem. Az *egyszemü emberekről* szóló hír azonban nem a szkitháktól, hanem az isszedonoktól ered; úgy látszik tehát, hogy az arimaszp név valamely isszedon elnevezésnek a szkitha fordítása, a mi szintén azt jelentette: »egyszemű«. A népek egymás utáni sorrendjét tekintve, az isszedonokban valamely csud-magyar népséget gondolhatunk s ilyenformán a csud-magyar nyelvek segítségével talán megkapjuk az arimaszpok históriai nevét is. Fiók Károlynak egy, nézetem szerint hibás magyarázata vezetett arra a föltevésre, hogy nem ugyan szkitha nyelven, a minek föltevésére Hero-

dotus egész határozott nyilatkozata nem jogosít fel. hanem talán az isszedonok nyelvén nevezték az arimaszpokat olyanformán, a mi a mai vogul *äk-sempe* = egy-szemű szónak felel meg. Ha ez igaz, akkor az arimaszpok ugyan az a nép, mely *szienpi* vagy *sziampi* név alatt később is nagy szerepet vitt Belső-Ázsia történetében s ez esetben az isszedon: »*äk*-sempe« vagy ehhez hasonló elnevezés egyszerű népetimologiai magyarázata az »ak-szienpi« = fehér szienpi (v. ö. fehér ugor, fehér kun, fehér hunn sat.) historiai névnek. Ilyenformán az *arimaszpok* vagy mondjuk, *szienpik* lakhelyét az Altaji hegység északkeleti vidékére tehetjük; tőlük nyugotra laktak az *isszedonok*, talán az a nép, melyet a khinaiak *usziunnak* neveztek s ezektől nyugotra tanyáztak a *szkithák* vagy *szakák*, körülbelől az Ili vidékén, hol a khinaik Kr. e. 165 körül *sze* vagy *szu* néven említik őket.

Mindenesetre délibb helyet kell kijelölnünk a szakák régi hazájának, mintsem Herodotus visszamaradt szkithái-nak lakhelye után következtetnénk, mert az isszedonok által kiszoríttatva, nem az Uralon költöznek át — arra a csud népek vonultak (talán a jyrkákban, thysszagetákban és masszagetákban kereshetjük őket), hanem egy részük a VII. század közepe felé Mediába s onnan egész az Indus folyóig Pathala, a későbbi Haiderabad városig hatol, másik részük pedig az Alsó-Volga, Maeotis és Feketetenger vidékére nyomul, onnan kiszorítja a kimmereket, kik aztán Kis-Ázsiába vándorolnak s Lydiát háborgatják, mígnem Gyges (Gugu) király Kr. e. 670—660 körül szétszórta őket.

Természetes, hogy e népmozgalmak az irának elhelyezkedésében is nagy változást idéztek elő. Iránban a Kr. e. IX—VIII. század folyamán még nagyon gyenge és jelentéktelen volt a perzsa fajta elem. Asszurnazirhabal asszir király (883—850) idejében Mediában, a Zagros hegység vidékén a *maták* (médek) mellett egész sereg más fajta, valószínűleg az alaródi (gruz-kaukázusi) családhoz tartozó népség tanyázott, mint: kharkarok, namrik, zimrik, a *parszuák* (perzsák) a matáktól keletre, a Káspi tenger mentén s az Elboruz déli oldalán laktak s Irán délnyugoti részében még állt az egykor hatalmas Elam vagy Szusziana szintén alarodi eredetű népességével, melyet 12 évi véres küzdelem után csak K. e. 650 körül tudott megsemmisíteni Asszurbanhabal asszir király. Azok a hadjáratok, melyeket a nagy asszir hódítók, II. Szalmanasszár (850—823), II. Tiglath-Pileszar (745—727), Szarjukin vagy Szargon (721—704) indítottak Irán törzsei ellen, inkább csak portyázások voltak s ellentállás nélkül,

könnyű szerrel széltiben-hosszában bejárják egész Iránt a Hindukusig. A VII. század folyamán azonban rohamosan gyarapodik és terjeszkedik az irán elem. Már Kr. e. 700—650 közt megalapítja Dejokes a Zagros hegység mellett a méd államot, bár egyelőre az asszir fennhatóság elismerése mellett s körülbelől ugyanezen időtájt a Kyros vagy Kurus (558—529) előtt öt nemzedékkel előbb élt Achaemenes délnyugoton a perzsákat egyesíti. Midőn pedig Kyaxeres méd király (633—593) Médiát felszabadítja a néhány évtizeddel előbb betört szakák vagy szkithák uralma alól s kelet felé szorítja őket vissza, Media Elő-Ázsia nagyhatalmai közé emelkedett s az iránság kulturális és hatalmi súlypontja Baktriából átment Médiába, innen pedig a VI. század derekán Perzsiába. Az a körülmény, hogy az iránság kebelében végbement ezen nagy változás összeesik a szkitha mozgalmak idejével, világosan mutatja, hogy az irán elemnek északkeletről délnyugot felé való tolódása a legszorosabb összeköttetésben volt az Aristeas által megénekelt közép- és belső-ázsiai népvándorlásokkal. Az ezen mozgalmakat megelőző időben a zend nyelvű törzsek s a zend vallás és műveltség hazája. Baktria volt az iránság központja, hova a Zend-Aveszta szerint Transoxaniából, Sogdianából és Margianából szorították a nomádok s még korábban az »árja hazában«, Airjanam-Vaidsôban lakott az irán elem, melyet a *hidegtől kényszerítve* hagyott el. Elég tiszta képet nyerünk ez adatokból az iránok vándorlásairól. Előbb Transoxaniától északra, egy hideg országban tartózkodtak, nyilván tehát az Altajitól északra és nyugotra tanyázó csud-magyar népség szomszédságában s innen az Aral és Kaspi tenger közti területen át lenyultak Baktriába, hol a Kr. e. VII. századot megelőző időkben megalakult a zend vallás és műveltség. Az arimaszpok által megindított népmozgalom aztán a VIII—VII. század folyamán kiszorította őket Közép-Ázsiából s délnyugatra tolta, egyfelől Médiába és Perzsiába, másfelől pedig a Fekete tenger vidékére, hol az egész ókor alatt laktak iránok s egy kis töredékük egész napjainkig fenmaradt a Közép-Kaukázus északi völgyeit elfoglaló osszétokban. Ezzel aztán megszünt az az általános hatás is, melyet előbb az iránság az egész csud-magyar népségre gyakorolt; a mennyiben tovább tartott e hatás, az már csak részleges volt, nem is zend-, hanem osszétféle. De ilyenformán a zend hatás megszünése nagyjában megmutatja a csudok és ősmagyarok szétválásának idejét s az arimaszpoktól kiinduló népmozgalom ennek okát is; Kr. e. 700—670 közt már Elő-Azsiában is

mindenfelé érezték következményeit, így tehát Belső- és Közép-Ázsiában a VIII. század folyamán kellett azon változásoknak végbemenni, melyeknek a magyarság életében is korszakalkotó jelentőségük volt. Több mint harmadfélezer esztendő mult el azóta, elég hosszú idő arra, hogy a merőben különböző viszonyok közé jutott magyarok és rokonaik közt mindazon nagy erkölcsi, jellembeli, testi, sőt nyelvi különbségek is kifejlődjenek, melyek sokakat, köztük az idézett munka nagyérdemű szerzőjét is, arra a nézetre vezették, hogy a magyar egészen más nép mint a rokonainak állított finnek, volgai csudok, permiek és vogul-osztyákok.

Az ősmagyarok és vogul-osztyákok azonban, mint már föntebb is jeleztük, ekkor még nem szakadtak el egymástól. Nem kell azt gondolnunk, mintha ekkor, sőt az előbbi korszakban is egy népet alkottak volna; ellenkezőleg minden jel azt mutatja, hogy a csud-magyar népség már a szétválását jóval megelőző időkben több egymástól különböző dialektusu önálló törzsre oszlott. Csakis így magyarázható meg, hogy a magyar nyelv bizonyos tekintetben, a mik már a nyelv szerkezetéhez tartoznak, a lapp vagy zürjén nyelvvel inkább egyezik mint a legközelebbi rokon vogul-osztyák nyelvvel. Az ilyen egyezések csakis úgy fejlődhettek ki, ha magyart, lappot, zürjént, vogult sat. már a geografiai megoszlás előtt külön egyéniséggel biró néptörzsnek veszünk föl, melyeknek nyelvi és törzsi egysége az idők homályában vész el.

Az a kor, melyet a Jaxartestől északkeletre körülbelől az Altaji hegységig elterülő vidéken vogul-osztyákok és ősmagyarok egymás szomszédságában töltöttek s egyfelől szanszkrit nyelvü elemek, másfelől keleti turánok befolyása alatt álltak, jóformán eltartott egész addig, mig egyfelől a baktriai görög állam visszaszorította a nomádokat, másfelől az ugyanezen időtájban, a Kr. e. III. század dereka felé, megalakult hiungnu állam terjeszkedése ismét mozgásba hozta a belső-ázsiai népeket. Khinai források szerint Kr. e. 165. a *hiungnuk* hosszas harczok után legyőzték a mai Kanszuban, a Felső-Hoangho mellett lakó *jüecsiket*, kik áttörve a hiungnuktól nyugotra tanyázó nagyszámu, »zöld szemü és vöröshaju« *u-sziunu*kon, északra az Ili felé menekültek s az Ili alsó völgyeiből kizavarták a *sze* vagy *szu* népet s ezek helyén telepedtek meg. A sze nép most Sogdianába nyomul, de már 22 év mulva innen is kiverték őket a jüecsik, a kiket meg az usziunok szorítottak ki az Ili mellől. A szek átkelve a Hindukuson, a róluk ma is Szegisztánnak vagy Szeisztánnak nevezett tartományt foglalják el; a jüecsik pedig Kr. e. 124 körül az Oxus felső folyásánál

telepednek meg s véget vetnek a baktriai görög államnak, melynek utolsó királya Hermaios Soter (138—120) volt. Említik ezen eseményeket a görög-római irók is, Strabo és Trogus Pompeius kivonatolója, Justinus, kik ezeket a »Jaxartesen túl lakó szkithákat« asioi v. asiani, tokhar v. thocari, pasian és sakaraul vagy sarauca néven említik. Az *asioi, asian* nép nyilván az usziun, a *sakaraul*ok vagy *saraucák* pedig a szakák (sze, szu), még pedig a török *lar-ler* többes képzővel (sakaraul = szaka-lar); a *tokhar*ok és *pasian*ok a jüecsik. Kr. e. 27 körül a jüecsik Indiába is benyomultak s a második nagy indo-szkitha birodalmat alapítják. Keleti Iránban és Sogdianában Baktria (Balkh) fővárossal, melyet Theophylactus régi zend nevével (Bachdhî) egyezően Bakathnak nevez s állítása szerint az unnugurok alapitottak, egész a VI. század derekáig uralkodtak, a mikor az altaji turkok vetettek véget hatalmuknak. A bizanczíak ezen időben *euthalita, efthalita, kidarita* vagy *fehér hunn* néven emlegetik őket, a perzsák *haitâl*, az örmények *thetal* néven, az utóbbiaknál *chus* vagy *chusan* néven is említtetnek; ez utóbbi elnevezés a keleti törökség *oghuz* ágának nevével függ össze; kidarita a. m. tokharita; míg az euthalita, haital, jüecsi vagy jüeczi valamennyi azon egy név árja és khinai torzítása, mely az indó-skytha királyok érmein genitivusban görögül *ZAOOY* vagy *ZAΘOY*, prakritul *yavuga*-sa alakban fordul elő s ma is megvan a India északkeleti részében lakó mintegy $2^1/_2$ milliónyi *jat*ok vagy *dsatt*ok nevében, kiket általában elhindusodott jüecsiknek tartanak. A név eredeti alakja ezek szerint *javut* vagy *zavut*, a mi a szaka név keleti turán változatának látszik a többes *t* képzővel.[1]) Gr. Kuun G. műve második részében tüzetesebben foglalkozik az eftalitákkal (Excursus de Epthalitis), kiket a hunnok egyik ágának tart, míg Fiók K. szerint finn-ugorok voltak. Nem lehetetlen, sőt valószínü, hogy a jüecsik magyar és vogul-osztyák elemeket is ragadtak magukkal, mert hiszen ezek utjokba estek, de a nép nagy tömege keleti turán s különösen török volt, a mint az kitünik a sakaraul azaz szaka-laur = szakák név többes képzésének tiszta török jellegéből s az indo-szkitha érmeken a görög »Sôter« jelzőnek a *KOPANO* szóval való helyettesítéséből, a mi a török *kuran* = védő szóval egyezik. Egy másik szó, a *kozulo* vagy *kozola*, prakrit irás szerint *kodsola* vagy *kudsula* még a szaka korszak maradványa, mely Keleti Irán-

[1]) Egy török néptörzs Szibériában a Lena mentén ma is *szakának*, többes raggal *szakalar*nak nevezi magát; a név tunguz változata szintén többes raggal *jakut*.

ban a Kr. e. VII. századba nyúl vissza; legelőb az utolsó baktriai görög király, Hermaios (138—120 Kr. e.) nevével ellátott érmek egyik változatán fordul elő oly módon, hogy az előlapon, melyen a görög fölirat szokott lenni, ennek korumpált alakját találjuk (Basileôs Stèrossy Ermain), de már a hátlapon a prakrit (hindu) fölirat egészen más: »Kujula Kasasa (Kapisasa) Yavugasa dhramathidasa«; később már a görög szöveg is megváltozik s ugyanazon idegen szók fordulnak elő benne, mint a prakritban:

Κοζουλο Καδφιξου Ζαοου (*Ζαθοι*)
Κοζολα Καδαγες Ζαοου (*Ζαθου*)
Κοζουλο Καδφιξου Κορανο sat.

Mi ez a kozulo, kudsula sat. szó? A király neve: Kadafes, genitivusban: kadfizu, prakritul szintén a genitivusi-*sa* végzettel: Kasa-sa, Kaphsa-sa, Kapisa-sa; a nép neve: jat. jüet-, eut-, jethe sat. vágyis a görög szövegben: zath-u, a prakritban: javuga-sa; a korano a görög »sôter« fordítása; hátra van még a görög »basileus«, árja »maharadsa«, a később indo-szkitha érmeken *ϱαναο ϱαο* (shâhônânŏ shâho, perzsa sahan sah) azaz király szónak megfelelő indo-szkitha kifejezés, melynek ezek szerint a kozulo, kudsul sat. felel annál is inkább, mert a föliratok úgy a görög, mint a prakrit nyelvü oldalon a »basileus« és »maharadsa« szóval kezdődnek, a mikor pedig hiányoznak, e szók helyett a kozulot, kudsulat találjuk első helyen. S hogy szaka nyelven csakugyan ezt a szót használták a »király,« »uralkodó« fogalom kifejezésére, más egybevágó körülmények is bizonyítják. Megvolt a szó a pontusi szkitháknál, kiknek nyelvéből mint a mondai első királyok Lipo-*xais*, Arpo-*xais* és Kola-*xais* (Lipo király, Arpo király, Kola király) nevének végzetét nyilván eltorzított alakban Herodotus után ismerjük s *kszaj* vagy *kaszaj* alakban rekonstruálhatjuk; a pontusi szkitha nyelv egyik sajátságának látszik a rhotacismus vagyis a szóközépi és szóvégi sziszegőnek *r*-ré való átváltozása [1]) s így a k*sz*aj- vagy ka*z*ajból is később ka*r*aj lett, tehát nem egyéb, mint a szláv *kral*, magyar *király*, litván *karálus* (nagy, hatalmas). A szó eredete különben a szumir-akkad nyelvre megy

[1]) A szkitha Poseidon nevében a *Thamimaszada*ban (tenger-atya) a tenger szónak *thamimasz* vagy *thammasz* felel meg; a *Temerinda*, *Temarunda* = mater-maris, tenger-anya, *Tamyrakê* (egy tengerből neve) névben már *temer*, *tamyr*. A szkitha eredetű *kannabisz* (kender) szó a magyarban és törökben *kender*, *kendir* s hogy ez csakugyan szkithából való, mutatja az *nn-nd* hangváltozás, a mit a Temerinda névben levő *inda*, *unda* (szumir-akkad: *anna*, tör. *ana*, magy. *anya* sat.) szó is feltűntet.

vissza, melyekben a *kusz* tő a. m. kormányoz, igazgat; megvolt a szuzaiaknál is *kuszih* (kormányzó) alakban.

Azok a változások, melyeket az usziunok, jüecsik és ilimelléki szakák vándorlásai idéztek elő a Kr. e. II. század folyamán Közép-Ázsiában, egyfelől abban jelentkeztek, hogy a Jaxartes mellől eltüntek a csud-magyar fajta elemek. Egy részüket a jüecsik és szakák ragadták magukkal keleti Iránba és Indiába, talán ezek közé tartozott a *kathi* nép (v. ö. thyssageta, massza-geta) észak-keleti Indiában, Kathiavar tartományban, melynek legharcziasabb törzsét *khuman*nak nevezték, kiket *Coman* néven, mint a baktrok felé lakó népet a *jatok*kal (jatii) és *mandruan*okkal (a mancsi, mancsar ősi alakja?) együtt Plinius is emlit. Más részük az Alsó-Volga és Kaukázus vidékére szoríttatott, hol az ugyanezen időtájban feltünt *urgok*kal (Herodotus jyrkái), *tyragetá*kal (thysszageták),[1]) meg a *jazygok*kal vagy *jazamatá*kkal a későbbi *jászok*kal azonosíthatók, kiknek neve nyilván összefügg az *asz*ik (asioi, asiani), *u-sziunok* nevével,[2]) a jazygok nyelvéből ismerjük a törzsnevek képzésére szolgáló *gant* szót (limi-gant, arkara-gant), a mi a magyar, vogul, finn *had, kant, kunta* szókkal egyezik; a mennyiben a szorosabb értelemben vett magyarság később nem olvasztotta ezen elemeket magába, elvegyültek a kaukázusi népekben leszkhegben, osszétekben, cserkeszekben sat., miként ezt a nyelvükben levő nemcsak magyar eredetü, hanem speciális vogul jellegü szók is bizonyítják. A harmadik részt északra vetette ez a vándorlás s ettől származnak a mai vogulok és osztyákok, kik mindamellett, hogy mai hazájukban alig használható a ló vagy az északi területeken épen ismeretlen, ünnepélyesebb alkalomkor ma is lovat áldoznak, kedvelik a lóhust, mythicus énekeikben a hősöket mindig paripájukkal említik s gazdag terminologiájuk van a ló megnevezésére, a mi világosan mutatja, hogy valamikor ők is a lovas népek közé tartoztak s délibb vidéken laktak, hol a lovon kivül juhot és disznót is tartottak, a mi az északi voguloknál most teljesen ismeretlen.[3])

Másfelől az a következménye lett a föntebb vázolt népvándorlásnak, hogy a magyarság vagyis azon közös eredetü, de mindenesetre több dialektust beszélő törzsek, melyek a

[1]) A szóközépi *sz—r* hangváltozásról l. az előbbi jegyzetet.

[2]) A jazygok a Don és Közép-Volga mellékén tanyázó szarmatákkal vegyülve a görög-római írók által szarmatáknak neveztetnek; a jaza-mata név is amazok névképzőjével (szauro-mata, aga-mathae, V. ö. még thisamatai) van ellátva.

[3]) L. *Munkácsi B.* ide vonatkozó adatait. *Ethnographia.* V. 166., 170. sat.

történeti magyar nemzet alap elemét képezik, elszakadtak minden olyan rokon elemtől, mely nem vált később a magyarság alkatrészévé, hanem külön néppé fejlődött. Megkezdődött a törökséggel való azon szoros kapcsolata, melyet gr. Kuun Géza olyképen jellemez, hogy a magyarok legrégibb történelme az Altáji mentén közösen folyt le az újgur és hunn vagy hiungnu nemzet történelmével. Erre az időre vonatkozik az a török hagyomány, hogy az *onujgurok*, kik előbb két hegy között tiz folyó mellett laktak, elszakadva törzsrokonaiktól, az Irtis forrás vidékére költöztek s föllhagyva a földműveléssel és állattenyésztéssel, halászattal s vadászattal foglalkoztak, nyusztot, hódat, nyestet és evetet fogdostak, azoknak a husával táplálkoztak s bőrével ruházkodtak. Ezen idő emléke a fejedelmi méltóság két régi magyar elnevezése, a *kende* vagy *kündü* és a *gyula*. Amaz megvan ma is az altaji tatároknál, főméltóságot jelent s a lenamenti jakutoknál a. m. tisztelt; a *dsala* a szibériai tatároknál a. m. fejedelem.

Körülbelől a Kr. u. I. század végéig tartott, a míg a magyarok az Altáji vidékén tanyáztak. Ekkor döntötték meg a khinaiak és szienpik a hiungnuk belső-ázsiai birodalmát, melynek következtében a déli ág meghódolt a khinaiaknak, az északi hiungnuk részint a szienpikkel egyesültek, részint pedig nyugot felé költöztek. Hihetőleg ugyanazon okok miatt, melyek a hiungnukat vagyis hunnokat Belső-Ázsia elhagyására kényszerítették, a magyarok is kivándoroltak az Irtis forrásvidékéről s az Altáji mellől. A húnnok, köztük s nyomukban a magyarokkal, már a Kr. u. II. század derekán feltünnek Kelet-Európában, nevük a görög-római világ előtt is ismeretessé lesz. Vándorlásuk főiránya nem délfelé volt, mint három századdal előbb a szakajüecsi-usziun vándorlásé, hanem a közép-ázsiai pusztaság északi részében, a Felső Irtis, Isim és Tobol mentén az Uralon át a Közép-Volga felé, mert ugyanez a nyomás a finneket mai hazájukba szoritja s az észak-keleti germánok (lyg-vandalok, gótok sat.) közt is nagy mozgalmat idézett elő, melynek következtében számos törzs régi hazáját elhagyva, az Elbe Odera és Visztula mellékéről dél felé, a mai Magyarországba vándorolt.

A nagyérdemű szerző ezen költözködéssel kapcsolja össze a magyaroknak Jugria déli részében és Baskiriában történt megtelepedését s ennek tulajdonítja, hogy a magyar és vogul-osztyák nyelv között soknemű közös tulajdonság fejlődött ki az egymásra gyakorolt kölcsönös hatás következtében. A dolog természeténél fogva következik, hogy a magyaroknak ezen

vándorlások alatt valahol az Ural mellékén kellett megtelepedni, akár a keleti, akár a nyugoti oldalon, a mely alkalommal ismét szomszédai lettek a valami három századdal előbb elszakadt rokonaiknak, a vogul-osztyákoknak. de már nem az egész népségnek, hanem csak a vogul törzsnek, a mire bizonyos specialis vogul-magyar egyezések utalnak, minők p. *három*, vogulban szintén *r*-es alakban: *kórom, hórom*. holott az osztják megőrizte a többi rokon nyelvben is konstatálható *l*-es alakot vagy az *l* helyett egyéb szavakhoz hasonlóan *d*-s alakot használ, minő az irtisi osztyák *chudem;* a *turul* szóra is, a mely különben török eredetü, a vogulban találunk megfelelő szókat (északi vog. *turuj*, loszvai *turrei*, szigvai *turi)*, az osztjákban nem; ezzel az a körülmény is összevág. hogy a magyarok és vogulok közös *történelmi*, ismételjük *történelmi* életének emlékét viselő *manszji* és *jogra, jugor* az az *magy*(ar) és (hun) *ugor* népnevek az osztjákoknál ismeretlenek, bár a vogul és osztják nyelv sokkal közelebbi rokonságban van egymással, mint a magyarral. Mindamellett, mivel a magyar és vogul nyelvek közös sajátságainak alap forrása nem ezen históriai érintkezésre, hanem közös eredetre vezetendő vissza s az egymásra gyakorolt hatás eredményét sokkal kisebb körre kell szorítanunk, mint a nagy érdemü szerző tette: a magyarok ezen időbeli tartózkodását sem kell épen Jugriába, a vogulok és osztjákok mai hazájába helyeznünk, hanem csak a vogulok szomszédságába, nagyában véve arra a területre, a mely az Aral és Ural közt a Tobol és Isim felső folyásának vidékét vagyis a mai kirgiz pusztaság északnyugoti részét foglalta magában. Délnyugoti irányban a magyarok szomszédai, részben velük összekeveredve, azok a hunnféle törökök voltak kik *ogor* vagy *ugur* néven lettek ismeretesekké s történelmükkel már az Altaji mellékén összeszövődött a magyarok történelme. Ezek olvasztották magukba a régi pontusi szkithák maradványait s úgy látszik, ennek az eredménye, hogy az ogor (hunn-bolgár) nyelv mai képviselője, a *csuvas,* több olyan hangtani sajátságot fejlesztett ki, a mi eredetileg a pontusi szkitha nyelvnek volt a jellemző tulajdonsága.[1]) Az *ogor* vagy *ugor* népnévről, mint

[1]) Ilyen a már emlitett s a csuvasban is meglevő *r*—*z* a szóközépi vagy szóvégi sziszegő helyett (p. csuvas: *jeger*, török: *igiz* = kettő). Ilyen az *l*—*s* változás (csuvas: *pillik*, török: *bes* = négy). Ilyen a szókezdő és szóközépi gutturalis átalakulása (csuvas: *jun*, tör. *kan* = vér; csuv. *ûwel*, tör. *oghul* = fiú). Mindezen hangsajátságok constatálhatók részint a szkithában, részint a szumir-akkad nyelvben, melylyel a szkitha a fennmaradt néhány szóból ítélve szoros rokonságban volt (p. szkitha: *sior-pata* = férfi-ölő, szumir-akkad: *uru-bata* = u. a.; szkitha: *Oitosyros, Geito-skyros* a napisten, Apollo, Mithra neve, szum. akk. *ud-sarra*,

eredetileg a hunn-féle nyugoti törökség nevéről, mely hangtanilag pontosan megfelel a keleti törökség *oghuz* nevének, nem régiben tartott Munkácsi B. egy, az »Ethnographia« idei

gud-sarra = nap-király; szkitha: *kszaj* (kaszaj), *kozol* = fejedelem, király, akk. *kusz* = uralkodni, kormányozni sat.). A szumir-akkadban ilyen csuvasos hangsajátságok: *vas-var* (öt), *daghas-szaghar* (por), *dis-dil* (négy), *gusgin-vuldin* (arany), *gun-vun-un* (tiz), *ugul-ivil* (fiú) sat. Hogy pedig a szkitha nyelv révén a magyarba is került egy pár szumir-akkadféle elem, mutatja *nap* szavunk, mely sem a rokon, sem ama nyelvekben nincs meg, melyek nyelvészeink szerint a magyarra hatással voltak, csupán a szumir-akkadban találjuk megfelelő analogiáját, hol a *nab, nap* a. m. fény, világosság. (A szót már *Lenormant* is fölveszi a *La langue primitive de la chaldée* Páris. 1875. cz. művéhez csatolt szótárban; egy szumir szöveget, hol a szó előfordúl »light« jelentéssel, az angol *Proceedings of the Society of Biblical Archaeology* közöl 1895. évf. XVII. 1. 16.) A mi különben a szumir-akkad nyelvet illeti, melyre már föntebb is hivatkoztam a magyar név magyarázatánál, szükségesnek tartom, hogy egy pár szót szóljak róla, mert a magyar nyelvészek, nem tudom, miért s miért nem, egyáltalában nem akarnak tudomást venni róla, holott a nyugoti tudományos világ, angolok, francziák, németek egyformán már évtizedek óta folyton úgy tárgyalják, mint az ural-altáji nyelvcsalád egyik ágát. Hogy pedig e nyelvnek mily rendkivüli fontossága van épen a mi nyelvi, őskulturai s egyéb kérdéseink megvilágítása tekintetében, kitűnik abból, hogy míg az ural-altáji nyelvcsalád többi ágánál összefüggő nyelvemléket alig találunk ezer éveset (legrégibb Kül-Tegin altáji turk khágán sirfölirata Kr. u. 731-ből, IX—X. századbeliek a Jeniszei menti ujgur-török föliratok, aztán a szintén ujgur-török Kudatku-Bilik 1067-ből való s 1220—30 körüli a magyar Halotti Beszéd), addig a szumir-akkad nyelv emlékei Hommel szerint legrégebbiek az egész földkerekségen s a Kr. e. 3000—3500. évtől kezdve eltartanak a Kr. e. VI. századig. Csakis a szumir-akkad nyelv ignorálásának tulajdonitható, hogy p. egyik kiváló nyelvészünk a csud-magyar érczkultura eredetét az irániaknak tulajdonitja, holott maguknak a perzsáknak mondái szerint ők a szkitháktól tanúlták el az érczek feldolgozásának mesterségét s archaeologiai tanúságok szerint, de már a természeti viszonyoknál fogva is épen az aranyban és mindenféle érczben bővelkedő Altaji hegység vidéke volt egyik legelső s legrégibb góczpontja az érczkulturának, hol a természetes állapotban más fémekkel való vegyülés nélkül előforduló arany az első ércz, melyet ragyogásával fölkeltve a figyelmet megismert az ember, szükségkép rávezette az ott lakó népeket arra, hogy azt ékszernek s más eszköznek a kőeszközökhöz hasonlómódon feldolgozzák. S erre nézve épen a szumir-akkadban találunk nyelvi bizonyítékokat is. A magy. *vas*, finn *vaski* (réz), lapp *veszk* (réz), szamojéd *vesze, besze, basza* nem egyéb, mint a szumir-akkad *guskin, gusgin*, dialektusi változatban *vusdin, vuldin* az az arany, mely szó szerint a. m. *kuus-gin* az az fénylő »gin« (ércz) s máskép *azag-gin* = tiszta-arany alakban is előfordúl; a szó utórésze, a *gin, din* megvan a khinai (*kin, jun* = arany) és japán (*ko-gane* = arany, *siro-gane* = ezüst az az szó szerint »fehér ércz«) nyelvekben is s ugyanez képezi utórészét a csud-magyar *arany, zarni, szorni, szareny, szornya, szirnä*, cseremisz *sörtnyö* szavaknak vagyis a szó eredetileg egy a magyar *szár, sár* (v. ö. sárarany), *sárga* szóknak megfelelő jelzőből és az ősi *gin, din* (ércz) szóból van alkotva s ha ugyanez a szó a Kr. e. VIII. századot megelőző időkben az ázsiai árja nyelveknek is tulajdonává vált (szanszkrit *hiranya*, zend

1-sö füzetében megjelent igen tanuságos értekezést s ép azért itt csak annyit akarunk megjegyezni, hogy a magyarok és hunn-török ugorok azon történelmi kapcsolata, melynek követ-

zaranya), ebből csak az tűnik ki, hogy midőn a hindu-irán nép valamikor a Kr. e. XIV—XV. század körül elhagyta európai őshazáját, a mai Oroszország belsejét, hol ugyan nem láthattak aranyat, Közép-Ázsiában legelőbb az aranytermő Altáji hegységnek csud-magyar népségével kerültek szomszédságba s ezek révén ismerték meg az aranyat. Szintén a szumir-akkad *urud* (réz) szóra vezetendő vissza az irán *ród, rói* (réz), szláv *ruda* (ércz), latin *rudus, raudus* (u. a.), skandináv *raudhi* (nyers vas), finn *rauta*, lapp *route* (vas) szó is. Talán a szkitha nyelvből való a magy. *ezüst*, zürjén *ezyszj*, vogul *átweszj* (ón), *atwes* (u. a.), *áthkwesz* (u. a.), osszét *ävziszt, avzsekte* (ezüst), melynek előrésze megfelel a szumir-akkad *azaga* (tiszta, fényes, fehér) szónak, utórésze, az *üst* (az az ércz) kazán, bogrács értelemmel ma is használatos a magyarban, gr. Kuun G. szerint (id. m. I. rész, 19. lap, jegyzetben) megvolt a gótban is (*huzd* a. u. arany) tulajdonkép pedig a *vas, vaski, vesk* változata. Ilyen nagy jelentősége levén a szumir-akkadságnak a magyar őstörténelem kérdéseiben, a magyar nyelvészek magatartása érthetetlen. Igaz, akadt egyetlen egy tudós, Halevy, a ki tagadja, hogy egyáltalában lett volna szumir-akkad nyelv s azt állítja, hogy azok az ékiratos föliratok, melyekből a nyugot-európai tudósok egész serege egy külön nyelvet igyekszik rekonstruálni, tulajdonkép nem egyebek az asszir-babyloni (khald) nyelv régi ideografikus jegyekkel történt följegyzéseinél. De nem szükség szakszerűen foglalkoznunk az ékiratokkal, hogy meggyőződést szerezzünk Halevy elméletének tarthatatlanságáról. Olyan ideografikus jegyek, melyeket, mint a *nap, atya* sat. fogalmának kifejezését a babylonok és asszirok sémi nyelvükön *samasz*nak, *ab*unak mondtak, de ha ugyanazon jegyek szótag jelzéseként fordúltak elő más értelmű szavakban, akkor *ud*nak és *ad*nak olvastak, nem származhattak sémi nyelvű néptől, mert ez esetben, mint szótagok is a »samasz« és »abu« szavakkal volnának összefüggésben. Effajta jegyek pedig nagy számmal vannak, a miből az következik, hogy egészen másféle népségtől valók, olyan néptől, melynek nyelvében a napot *ud*nak, az atyát *ad*nak vagy pontosabb jelzés szerint *addá*nak nevezték. Vannak azonban jegyek, melyek három-négyféleképp is olvashatók s mivel az írásban ideografikus, szótagos és egyszerű betűjegyek vegyesen fordúlnak elő, tulajdonképen ez az, a mi olyan bonyolódottá teszi a teljesen elfeledett és kihalt szumir-akkad nyelv kérdését. Ebbe kapaszkodik aztán Halevy, kinek ítéletét nyelvtudósaink vakon elfogadták. De csupán a nyelv rekonstruálásánál vannak nagy nehézségek, a melyek nem mindig oldhatók meg olyan könnyű szerrel, mint mikor p. az eget és istent közösen jelölő ideogramma utána *-ra* szótag jegye következik, a mi világosan utal arra, hogy a részint *an*ának, részint *samuu*nak, részint *ilu*nak, részint pedig *szingirá*nak olvasható ideogramma csakis az utolsó szót jelenti. Arra, hogy a szumir-akkad nyelv csakugyan létezett, hogy az merőben különbözött Elő-Ázsia sémi eredetű nyelveitől, hogy tehát Halevy elmélete egészen alap nelküli, a legnagyobb bizonyítékot a Kr. e. 667—647 körül uralkodott Asszurbaripal asszir király könyvtárából fennmaradt s régebbiek után lemásolt kettős nyelvű hymnusok, szójegyzékek, jegy, és paradigma-gyűjtemények szolgáltatják. Igen fontosak e tekintetben a jegygyűjtemények, melyek az ideogrammák jelentését magyarázzák meg, még pedig oly módon, hogy a föliratos jegyzék három oszlopból áll, középen van az ideogramma, jobbról és balról fonetikus átírással ennek a magya-

keztében a magyarság a szlávok és más kelet-európai népek előtt *onogur, hunugur, hungar* név alatt vált ismeretessé, már az Altaji mellékén megkezdődött; a török mondák *onujgurai*, kik az Irtis forrás vidékén a többi ujgurok életmódjával ellentétben vadászattal és halászattal foglalkoztak, már nem török-, hanem magyarfajta népséget képeztek s igy a népvándorláskori ogorokban, különösen pedig az onogur népben, nem egyszerűbb törököket, hanem egy török fajta és magyar fajta elemekből álló népséget kell tekintenünk.

Az unnugur nép vagyis a hunn-bolgárféle törökség és magyarság legkésőbb az V. század derekán már a Kaukázustól északra elterülő pusztaságon tanyázott s ma már alig lehet kétségbe vonni Kuun G. azon állitását, hogy a népnek legalább egy része Attila hadjárataiban is részt vett. A VI. század második felében az altáji turkok egész a Maeotisig kiterjesztették hódításaikat, melyeknek következménye lett, hogy a később a régi *akaczir*ok után *kozár*oknak nevezett keleti törökök megtelepedtek az Alsó-Volga vidékén s a hunn-bolgárokból és magyarokból álló ugorok egy részét visszanyomták észak felé, a Közép-Volga vidékére és Baskiriába. Itt alakúlt meg a VII. század második felében Nagy-Bolgárország, melytől keletre a Káma mellékén nyugot felé a Vjatkán túl is elnyúlva terült el Nagy-Magyarország.[1]) Hogy a bolgárok és baskiriai magyarok egy, a nomádok és félnomádok életében elég gyakran ismétlődő jelenség szerint csakugyan délről szoríttattak vissza északibb vidékre: azt többféle körülményből következtethetjük. Az V—VII. század között bolgárok és onogurok folyton a Kaukázus északi oldalán, az Alsó-Volga,

---

rázata; p. az *ég* és *isten* fogalmának kifejezésére, mint föntebb említettük, ugyazon egy ideogramma szolgál, már most egyik oldalon van az asszir nyelvű magyarázat: 1. *sa-mu-u* = ég, 2. *i-lum* = isten, másik oldalon ugyancsak fonetikus irással egészen más hangzású szókat találunk, nevezetesen az asszir »sa-mu-u«-nak megfelel *a-na*, tehát ez is a. m. ég, az »ilum«-nak a párja pedig *di-in-gir*, tehát a. m. isten. Ez a *dingir*, *dingara* vagy más fonetikus átirás szerint *dimmer* pedig tisztán turán szó, megfelel neki a török-tatár: *tengri, tanri, tangara* (a. m. ég, isten), a keleti hiungnuknál khinai átirásban *czemli* (czemli-khutu = isten fia), a kelet-európai hunnoknál *tengri-ata* (isten-atya), ép olyan turán szó az emlitett *adda* = magy. *atya*, tör. *ata*, pontusi szkitha *ada* (Thamimasz-adasz = tenger-atya, a tenger istenének nevében) s az *ud, udug* vagy *gud* (dies) = magy. *idő*, ó-tör. *üd, öd* (idő), mongol *edor* (dies), pontusi szkitha *oito, goito* (a nap isten nevében).

[1]) A vjatkai kormányzóság malmysi kerületében ma is van egy *Madjar* s az orlovi kerületben *Madjarovo* nevű község. Még nyugotibb vidéken, Kosztromától keletre, a Felső-Volga egyik északi mellékfolyója, az Unza mellett van *Ugor* község.

Kuban és Maeotis mellékén tanyázó népségnek említtetnek, sőt a bizanczíak a Maeotis és Kuban menti vidéket mondják a a bolgárok eredeti hazájának; a kazáni kormányzóságban lakó csuvasoknak, a bolgárok egyenes ivadékainak mondái szerint ők a régi időkben déli vidékről, a tenger mellékéről költöztek mai hazájukba; Nagy-Magyarország északi határán olyan helynevek fordúlnak elő, melyek sokkal délibb vidéken tartózkodó népek emlékét őrizték meg, minő a kaukázusi szabirok után *Ó-Szabarszkoje* nem messze Kungurtól a Felső-Szilva folyó közelében a Káma és Ural hegység között s aztán a vogul földön *Kazarovi* Tyumentől északra a Tura folyó mellett nem messze a Tobolba való szakadásától: a nagy-magyarországi helynevek közt a Káma, Bielaja és Ufa közt egymás mellett ilyenek fordúlnak elő: *Szenaz*, *Szalmaz*, *Almaz*, melyek nagyon emlékeztetnek a magyar »szénás«, »szalmás« és »Almás« szókra s ha csakugyan ezeknek felelnek meg (s magyar eredetüket abból is sejthetjük, hogy nem messze tőlük *Szaruz* = Sáros? és *Varjas* helyneveket is találunk): arra mutatnak, hogy a nagy-magyarországi magyar elem már előbb szlávokkal érintkezett, mert a *széna, szalma* szláv eredetű s ez csak úgy magyarázható meg, ha ugyanazt a magyarságot nem Baskiriában visszamaradt, hanem e korábbi időkben dél és nyugot felé messze elkalandozó s aztán bizonyos történelmi események következtében visszaszorított elemnek fogjuk fel.

A kelet-oroszországi pusztaság déli részében vagyis a nagyérdemű szerző szavai szerint *Alániában* egész a IX. század elejéig tartózkodtak a magyarok. Emlékük a Kaukázus több pontján fennmaradt a helynevekben, az egyes kaukázusi törzsek hagyományaiban s mint Munkácsi B. kimutatta a gr. Zichy Jenő részére Erckert tábornok által gyűjtött szójegyzék után, a cserkesz, kabard, osszét, csecsencz, leszgh sat. nyelvek magyar eredetű szavaiban is. Ezen időben, mint Konstantin írja, *szabartoiaszfaloi* néven voltak ismeretesek, a mi gr. Kuun Géza magyarázata szerint a *szabir* és *barzil* vagy *baszal* törzsek nevének felel meg; e magyarázathoz csak annyit fűzünk, hogy maga az *aszfal* alak is előfordúl Jordanesnél, nézetem szerint ugyanis azon *szpalok* neve, kiket a III. század elején a gótok hódítottak meg, nem egyéb az »aszfal« névnek szlávos változatánál.

Alaniából a bessenyők szorították ki a magyarokat, a mi az érdemes szerző egybevetései szerint 836—837 körűl történt, midőn a keleti nomádok ellen a kozárok a Volga és Don összehajlása között Szarkel várát emelték. Részletesen tárgyalja aztán gr. Kuun G. a magyarok lebediai és etelközi történel-

mét, a magyar nemzetségeket, a magyarok szokásait és hadviselését, a régi bolgárok nemzetiségét s a honfoglalás történelmét, mindenütt kiemelve krónikáink azon adatait, melyek egy vagy más tekintetben igazolhatók s egy külön fejezetben szólva azon forrásokról, melyekből az ázsiai dolgokról való ismereteiket merítették. Ennek a félszázadnak kronológiáját ezekben foglalja össze: 836. vagy 837-ben költöztek a magyarok Lebediába, honnan 839. v. 840. az Al-Duna mellékére törnek s a maczedonokkal harczolnak; 840. vagy 841. az Alaniában visszamaradt magyarok a mohamedánokkal szövetkezve Kis-Ázsiát háborgatják; 856. a lebediai magyarokat Sz. Konstantin (Cyrillus) keresi föl; 862. Németország valamelyik részét pusztítják; 889. a bessenyőktől szoríttatva egy részük Lebediából visszamegy Alaniába, nagyobb részük pedig Etelközbe vándorol; 892. Arnulf német király hivására Nagy-Morvaországba rontanak; 894. Etelközből Pannoniát zaklatják; 895. Bolgárországot rohanják meg s 896. a bolgárokkal három csatában megütköznek; 897. átkelnek a Kárpátokon s 898. elfoglalják Pannoniát. Külön fejezetekben szól aztán az eftalitákon s a magyar krónikák kútforrásain kívül a kazarok kereskedelméről s a Kaukázus szorosairól; közli a nehezen hozzáférhető s Bölcs Leót kiegészítő Maurikius tudósítását a magyarok hadviseléséről s a függelékben eredeti szöveg szerint adja a sokszor idézett arab, perzsa, török és héber adatokat a magyarokról s a rokon fajta kelet-európai népekről. Részletes és kimerítő névmutató zárja be a munkának úgy első, mint második részét.

Egy mozgalmas és viszontagságokban gazdag évezrednek a történelmét állította össze — a legnagyobb és legaprólékosabb szorgalommal, összegyűjtve minden legkisebb nyomra vezető adatot — gr. Kuun Géza abban a munkában, melyet föntebb méltattunk. Erről a homályos évezredről Hunfalvy történelmi szempontból azt lehet mondani, semmit sem tudott vagy legalább nem akarta figyelembe venni, a mi észrevehető volt, Vámbéry pedig a sok általános megjegyzés közt alig sejtetett belőle valamit. Hat kimagasló történelmi tény megállapításában találjuk mi gr. Kuun Géza nagy művének tudományos eredményét, u. m. 1. a magyarok, t. i. a már külön néptörzssé alakúlt s külön egyéniséggel, külön történelemmel biró magyarok őshazája nem Jugria, hanem az Altáji hegység környéke volt; 2. az Ural vidékén a magyarok a hunnokkal körülbelől egy időben tűnnek föl; 3. a hunnokkal s aztán 4. a szabirokkal szoros kapcsolatban voltak; 5. a Kaukázus északi részeiben s a Maeotis tava mellett huzamosabban

tartózkodtak; 6. Lebediába a IX. század harminczas éveiben költöztek.

Egyes részleteket a további kutatások módosíthatnak, vagy a mint már eddig is történt s miként a föntebbi sorokban mi is megkísérlettük, nagyobb arányokban kibővíthetnek; mindez nem kisebbítheti e nagy korszakalkotó munka elévülhetlen érdemét, hogy t. i. az eddigi nyelvészeti általánosságokat végre valódi históriai tartalommal látta el s a honfoglalás előtti évezredről lerántotta azt a sűrű fátyolt, mely eddig takarta. Történelmi tudásunkat a magyar őskorról rendkívül kiszélesítette ez a munka s az a páratlanúl gazdag anyag, melyet magában foglal, még sok időn keresztül fog szolgálni azoknak, kik ős történelmünk megvilágítását tűzték ki feladatuknak.

NAGY GÉZA.

Magyar Hadi Krónika. A magyar nemzet ezredéves küzdelmeinek katonai története. Irta Rónai Horváth Jenő m. kir. honvéd-alezredes. Első rész. A honfoglalástól a mohácsi vészig. 362 lap egy melléklettel és tizenegy szövegbeli hadműveleti és csatavázlattal. — Budapest, kiadja a M. tud. Akadémia hadtudományi bizottsága. 1895. (Ára?)

A Hadtörténelmi Közlemények 1895 évi 5-ik (deczemberi) füzete helyett a fennebbi című könyv jelent meg. — A M. Tud. Akadémia hadtörténelmi bizottsága arra való tekintettel, hogy a magyarok hadtörténete nincs még megírva, 1894 október 23-án tartott ülésében elhatározta, hogy a magyar katonák számára olyan hadtörténeti kézi könyvet készíttet, a mely nemzetünk ezeréves küzdelmeinek hadi eseményeit a legújabb kutatások világításában mutatja be. E végből kötelességévé tette R. Horváth Jenő alezredesnek, a hadtudományi bizottság előadójának, — a kire e munka megírását bizta, — hogy az anyag csoportosításánál a könnyü áttekintésre nagy gonddal legyen, s a jelentékenyebb hadjáratokat, csatákat, ostromokat stb. hadműveleti- és csatavázlatokkal kisérje, továbbá, hogy a műhöz hadtörténelmi helynévtárt csatoljon, azért, hogy különösen a katonáknak áthelyezésük és utazások alkalmával az illető vidéken lefolyt hadi események tanulmányozását lehetővé tegye. Mielőtt az egyes részek méltatásához fognék, örömmel sietek kijelenteni, hogy a munka szerzője céltudatos munkát végzett, olyat, a mely feladatának megfelel. Könyvének becsét azzal is növelte, hogy rövidre szabta és a részletekbe nem bocsátkozott tulsá-

gosan. Csak azon részletekre terjeszkedem ki, a melyek az egész megértésére valók.

A magyar történelem hadtörténelmi ágával íróink — kevés kivételével — eddigelé csak annyiban foglalkoztak, a mennyiben az az általános történelem keretében elkerülhetetlen volt. Katonai irodalmunk pedig — valljuk be — még alig jár a maga lábán. Ez nem gáncs, csak constatálása annak, a mi a fenforgott körülmények között nem is lehetne másképp, hiszen azok az előfeltételek hiányoztak, a melyekből a katonai irodalom fejlődhetett volna, katonai irodalom katonaság nélkül nem lehet, magyar katonaság pedig századok óta nem volt.

Az 1848/9 honvédségnek egyéb dolga volt, nem ért rá írni, az új dicséretesen igyekszik ugyan az elmulasztottat pótolni, de az idő rövidségénél és sajátságos viszonyainál fogva teljes eredményt még nem érhetett el.

A katona írók első nemzedékének az a feladata, hogy a következők számára az utat egyengesse.

Teljes, a részleteket is kidomborító hadtörténetet mindaddig nem lehet írni, míg az anyag nincs kellően előkészítve, és minden korszaknak nem fejlődött egy saját kis irodalma, a hová a nézetek megkristályosodva nem jutottak a kritika retortájából.

Valamint a szobrász nem dolgozhatja ki a tervezett alak idomait, míg vázat nem készített s a jól megválasztott anyagot össze nem gyúrta, úgy az író sem írhatja meg egy nemzet egész hadtörténetét a részleteket is kidomborítva, a maga teljességében, míg váza nincs hozzá és a míg az anyagot össze nem gyűjtötte.

A szobrász és az író dolga között csak az a különbség, hogy dolgát az első egy maga is elvégezheti, az írónak pedig mással kell a munkát megosztania.

A czél, tehát, első sorban az volt, hogy a magyarok hadtörténete vázlatosan írassék meg. Ezt tétette meg a hadtudományi bizottság R. Horváth Jenővel. Ez az első lépés azon az úton, a melyen egy teljes és részleteiben is kimerítő hadtörténelmi mű megvalósításához juthatunk. Ezután következik az anyag gyüjtés, anyag osztályozás és csak azután egy szerves egészet képező részletes mű megírása, a mely az első ezredévben lefolyt hadieseményeket a politika és stratégia világításában mutatja be s a taktikai részletekre is kiterjeszkedik. Az előttünk fekvő könyv szerzője nagy fáradsággal írt olyan munkát, a melyből az olvasó kevés fáradsággal megismerheti hadtörténelmünk vázát és részeinek összefüggését.

E könyvből aránylag rövid idő alatt megismerheti a tárgy elemeit az a katona, a ki hadtörténetírással kiván foglalkozni és megszerezheti azon alapot, a melyből kiindúlva tájékozva járhat azon kincses bányában, a mely az események lefolyásának leírásához szükséges anyagot rejti.

Ilyen útmutatóra volt szüksége a katonáknak, hogy katonai tudásához a történelmi előképzettséget könnyebben megszerezhesse. Mert ki merné tagadni, hogy a hadieseményeknek jó leirásához épp oly szükséges a katonai mint a történelmi képzettség.

A Hadi Krónika hasznos kézikönyv és útmutató, mert vázlatosan, a legujabb kutatások világitásában mutatja be az eseményeket, s a végből, hogy megmutassa, hol kell keresni azt a mi benne nem foglaltatik t. i. a részleteket, a fejezetek élén sok olyan forrásmű czímét sorolja fel, a melyek az illető korszak behatóbb tanulmányozására a levéltári anyagon kivül szükségesek.

A szerző anyagát nyolcz fejezetbe szedte. Az első a honfoglalás és a külföldi kalandozó hadjáratok, a második a királyság harczait az ország függetlenségeért, a harmadik a hódító hadjáratokat s a keleti háborúk időszakát, a negyedik a tatárjárás és a nyugati háboruk időszakát, az ötödik az Anjouk időszakát, a hatodik Zsigmond, a hetedik a Hunyadiak korát és végre a nyolczadik az országnak sülyedését a Jagellók alatt öleli fel.

Az első fejezetben a magyarok hadművészete megismertetésére néhány jellemző sort szentel, előrebocsátván, hogy ez »szorosan véve nem ide tartozik, de róla még is meg kell emlékeznünk.« Elmondja, hogy a nemzet politikai szervezete volt egyszersmind hadiszervezetének alapja is. Ha háború tört ki, a nemzetség fő köré gyülekeztek a családok fegyverfogható tagjai, a nemzetségek pedig a törzsfőnöktől kijelölt helyen gyülekeztek, hogy zászlaja alatt egy-egy hadosztályt formálva induljanak a harczba, továbbá, hogy e tagozás azért fűzte szorosabban össze a sereget, mert békében is fennállott.

A honfoglalás sikerét Árpádnak tulajdonítja, a kit Mózessel hasonlit össze.

E nagy fontosságú esemény mikéntjére nézve nemcsak egyedüli, de lényegében teljes hitelességü forrásnak tartja Anonymust, mert, ha »előadását térkép segitségével tanulmányozzuk, a honfoglalásnak minden tekintetben mesteri, az igazság minden valószinűségével bíró képét nyerjük s arra a meggyőződésre jutunk, hogy a honfoglalásnak igy kellett végbe menni.«

»Kövessük Árpád főseregének s mellékoszlopainak utját Anonymus előadása alapján szerkesztett s az e munkához csatolt hadműveleti vázlaton, s be kell ösmernünk, hogy a foglalás kitünő-hadvezérhez teljesen méltó módon, oly remekül hajtatott végre, hogy azt ma sem tudnánk jobban megtenni.«

Ezen utolsó szavakból azt kell értenünk, hogy tökéletesen a strategia alapelvei szerint hajtatott végre a honfoglalás. A strategia alapelvei ma is azok, a melyek ezer év előtt voltak, mert azon feltételek, a melyektől függ, állandóak. Nincs tehát okunk kételkedni Anonymus előadása hitelességében, mert az, hogy az örökké igaz stratégiai alapelveknek megfelelő módon mondja megtörténtnek a honfoglalást, csak akkor tenné előadását kétségessé, ha be volna bizonyítva az, hogy Árpád mindig, vagy legalább többnyire az ellenkezőt tette annak a mit tennie kellett volna, ez pedig eddigelé meg nem történt.

Úgy látszik azonban, hogy a szerző is érzi annak szükséges voltát, hogy Anonymus leirásában az igaz a meseszerüből végre már kiburkoltassék és a mondai elemeket a történelmiektől elválasszuk, mert korántsem hisz el mindent neki.

»A honfoglalással kapcsolatos harczok leirása Anonymusban — mondja R. Horváth — nem érdemel föltétlen hitelt.« »Hiszen a legujabbkori csaták és ostromok leirása is néha a legnagyobb nehézségekbe ütközik, daczára annak, hogy egyik-másiknak egész önálló irodalma van. Hogy birhatnánk tehát hiteles leirását oly küzdelmeknek, melyeket csak szájhagyomány adott ivadékról ivadékra tovább? Anonymus előadásának e része semmi esetre sem tekinthető egyébnek szájhagyománynál, mely addig is, mig Anonymushoz jutott, a legkülönbözőbb változásokon mehetett át. Lehet, hogy ő e hagyományt is lelkiismeretesen, úgy a hogy hozzá jutott, adja, lehet azonban, sőt valószinü, hogy megtoldja; . . . . hiteles történeti tényeknek semmi esetre sem tekinthetők.«

A külföldi kalandozó hadjáratokat rabló háborúknak nevezni, mint azt sokan teszik, nem tartja helyesnek. Bizony nem is lehet, mert nem felel meg az igazságnak és mert majmolása a németnek, a kinek rossz szokása a nem az ő érdekében viselt háborúkat »rabló« jelzővel emlegetni, mint például XIV. Lajos háboruit is.

Háborút nem azért viselnek, hogy valamit adjanak, hanem inkább azért, hogy valamit elvegyenek az ellenségtől. Semmi esetre sem lehet rablóháborunak nevezni az olyat, a melyet valamely politikai czél elérése végett viselnek. E kalandozó hadjáratoknak pedig volt politikai czélja: egyrészt a magyar nép és a szomszédok lakta vidék közt egy puszta lakatlan

határövet létesiteni, másrészt a magyar fegyvereket félelmessé tenni, és közvetve az új hazát biztosítani.

Hiszen ha a czél rablás lett volna, e vállalatokra nem küldtek volna 10, 20 sőt 50,000 főnyi sereget és végrehajtásukban nem látnánk tervszerüséget. — Ebben az időben, sőt 7—8 száz évvel később is rablással jártak a hadjáratok, mert máskép nem lehetett a sereget élelmezni.

E kalandozó hadjáratokat, szerző szerint, czélszerű lett volna hadszinhelyek szerint csoportosítani; ebben is igazat kell neki adnunk, s hogy könyvének krónika jellegére való tekintetéből ezt nem tette, csak azért nem fájlaljuk, mert hiszszük, hogy e háládatos munkára fog valaki vállalkozni, az egyes korszakok részletes tanulmányozói közül.

Az egymást követő korszakok változó szerencsével folytatott háboruinak leirása közben a szerző röviden politikailag is tájékoztatja az olvasót a háboru oka és czélja felől. E közben az Ottokár ellen viselt háborúnál határozottan vallja azt a nézetet, — a melyet bizonyos írók a legközelebbi ideig annyira szerettek elhallgatni, — hogy a dürnkruti csatában a magyarok vitték a főszerepet és hogy a magyar hadak segítették a Habsburg dinasztiát a császári trónra épp úgy, mint később Rudolf fiát is, a ki csak erős küzdelemmel, a magyarok támogatásával kivívott göllheimi győzelem után lehetett a németek fejévé. — Az ötödik fejezet történetünk azon korszakának háborúit irja le, a melyben egy idegen eredetü dinasztia küzdött a magyar trónért s magyar fegyverrel magának s a nemzetnek világra szóló dicsőséget szerzett.

Érdekes N. Lajos első nápolyi hadjárata leirásában látni, hogy e nagy uralkodó milyen körültekintő s politiko-strategiailag mily helyesen rendezte el seregének menetét Italián keresztül úgy, hogy a surlódásokat lehetőleg elkerülje s az élelmezést könnyítse. A sereg nem ment együtt, hanem 300—1000 főből álló csoportokban. A Hunyadiak kora, a többi fejezettel össze hasonlitva részletesebb, de azért nem aránytalan. Itt Mátyás nyugoti politikájára nézve azt olvassuk, hogy »Mi sem mutatja inkább Mátyás nyugati politikájának hivságosvoltát, mint e gyors fordulat (t. i. hogy Mátyás halála után csakhamar minden elveszett). A miért lángészszel, genialitással, annyi vér és pénz elpazarlásával évek hosszú során át küzdött, az négy hóval halála után már mind elveszett. Csehország Ulászlót, Ausztria és Bécs Miksát uralta, — sőt a magyar trónra sem fia, hanem Ulászló került.

»Mennyivel hálásabb, dicsőbb feladat lett volna atyja hagyományait folytatni, mennyivel inkább növelte volna hatal-

mát, az ország boldogságát s mennyivel inkább biztosította volna az ország és talán fia jövőjét is, ha azt az erőt, a melyet Csehország és Ausztria megszerzésére pazarolt, a török leküzdésére fordítja.«

Ezen észrevételével nem érthetek egyet. Mátyás nem egyedül a maga jószántából harczolt nyugati szomszédjaival, erre éppen ők kényszerítették, s ez az oka, hogy teljes erejét nem fordíthatta a török ellen annyival inkább, hogy a mint szerző is mondja — jól ismerte és vallotta a rómaiak azon nagy fontosságú elvét, hogy, ha csak elkerülhető, több háborút egyszerre nem kell viselni.

A törököt korántsem tekintették még akkor olyan veszedelmes ellenségnek, mint a milyennek ma a legtöbben hiszik. Nem is volt olyan veszedelmes sem Mátyásra, sem az ország függetlenségére mint Fridrik. Fridriknek nem kis része van abban, hogy Mátyás nyugat felé igyekezett terjeszkedni. Fridrik soha sem szünt meg Magyarország trónjára igényeket formálni s a mint csak kedvező alkalom mutatkozott, mindig érvényesíteni is akarta ezt. Nem csoda tehát, hogy Mátyás ellene harczolt, s hogy e közben a római császári korona elnyerésére is gondolt.

Ha nem ezt teszi, hanem teljes erejével a török ellen fordul, biztosan elveszti Magyarországot, a hol találkoztak volna önző emberek, a kik czímért, pénzért stb. elárulták volna hazájukat s törvényes királyukat a fontoskodó, fekete lelkű Fridriknek.

Hiszen már éltek azok, a kik okai lettek annak, hogy a nagy király halála után négy hóval mind az elveszett, a mit évek hosszú során elfoglalt volt, és hogy Magyarország trónjára nem Corvin János, hanem Ulászló jutott. Mátyás csak annyiban oka, hogy feleségével szemben nem akarta, vagy nem tudta akaratát keresztül vinni és Jánost még életében meg nem koronáztathatta. Inkább bel- mint nyugati politikája volt a hibás, hiszen fegyverét kénytelen volt nyugat felé fordítani és azt kivált az utolsó időben sikerrel is használta. Belpolitikájának rosszaságát fokozta az, hogy Beatrixnek tulságos beleszólást engedett a dolgokba, ez pedig hatalmát arra használta fel, kogy az árulásra különben is hajlandó, önző urakat corrumpálta és ezzel előkészítette az ország romlásához vezető utat.

Ezen önző emberek féltek a királyi hatalom megerősödésétől, a mi alkalmasint bekövetkezett volna, ha nemzeti dinasztiának biztosítjuk a trónt, ezért álltak Ulászló pártjára. Az ő szellemük hatása akadályozta meg az országot abban,

hogy a mohácsi veszteséget kiheverje. Ezek az önző, a közügyért lelkesedni nem tudó emberek voltak okai a közállapot sülyedésének Mátyás halála s az ország függetlensége elvesztenék Mohács után, és nem Mátyás nyugati politikája meg a mohácsi csatavesztés.

Különben a szerző Hunyadi János és Mátyás személyeiről méltó lelkesedéssel szól s helyesen jegyzi meg, hogy »Mátyás hadserege. daczára a számos idegen elemnek, mindvégig megtartotta nemzeti jellegét s a nagy király győzelmei nem idegen zsoldos kapitányok, vagy külföldről bevándorolt vezérek, hanem kizárólag magyar vitézek: Báthori István-, Kinizsi Pál-, Magyar Balázs-, Szapolyai István-, Bánffi Miklós-, a Rozgonyi-, Újlaki-, Gereb-. Csupor-, Dóczi-, Both stb. nevéhez füződnek.«

A munkához mellékelt, szerző utasításai szerint készült rajzok nagyon sikerültek, könnyü áttekintésüket lényegesen elömozdítja, hogy a hegyeknek vonalkázását végre mellőzték; különösen érdekes a honfoglalás hadműveleti vázlata.

Nyugtalanul várjuk a II-ik részt, a mely ha olyan lesz mint az első, jó szolgálatot fog tenni különösen a fiatal katonáknak, a kiktől méltán várjuk, hogy művelni fogják a hadtörténelem irodalmát. Gyűjtsék s dolgozzák fel azon időszakok anyagát, a melyeknek eseményei megvilágításra várnak. Például az I. István belháborúinak kora — ha erre vonatkozó egyátalán maradt még fenn s lehet reménlenünk, hogy eseményeit s azon személyek jellemét még tisztán láthassuk, a kik azon eszme zászlajának hordozói voltak, a mely a Bocskaiak, Bethlenek, Rákócziak és Kossuthokban élt tovább s mindig akkor lelkesítette tettre a nemzetet, a mikor arra leginkább volt szükség.

Kövesse az ifjú nemzedék a Hadi Krónika irójának példáját, igyekezzék a katonai tudást a történelmivel kiegészíteni, mert a »Magyar nemzet Hadtörténetét« csak katona irhatja meg jól, de csak olyan katona, a ki a szó szoros értelmében historikus is. BÁRCZAY OSZKÁR.

Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis, ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV. *Jussu et sumptu* piae memoriae Eminent. ac Reverendissimi domini **Joannis** quondam Cardinalis **Simor** principis primatis regni Hungariae, archi-eppi Strigon. etc. etc. — Ex authenticis fontibus collegit et notis illustravit *Ludovicus Némethy* de eadem, parochus ad S. Ignatium Strigonii etc. — Nagy 4-rét. VII és 1064. l. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál Esztergom. 1894. Könyvkereskedésekben nem kapható.

Az egyház napszámosainak nevét a feledéstől megóvni, azoknak, kik a nap hevét és terhét viselik, emléket alkotni, a

kegyelet szavát megörökíteni: ez volt czélja azon nagyszabású két műnek, a mely b. e. *Simor* kardinális agyában megszületett, buzgólkodására megiratott és költségén napvilágot látott. Az egyik mű, a *Necrologium Sacerdotum archi-dioecesis Strigon.*, még 1888-ban jelent meg; ez a halottak emlékét tisztelte s azt maga Simor küldette meg úgy az egyházmegye egyes papjai mint a hazai főbb kulturális intézetek részére. A másik mű, mely most előttünk fekszik, nem találta már életben nagy nevü maecenását. *Simor* elköltözött azokhoz, a kiknek emlékét a Necrologium révén örök életüvé tette. Az élők buzdítására s a munkálkodók önérzetének gyarapítására czélzó *Series*nek ő csak egyes nyomdaiveit láthatta; a befejezés és a szétküldés terhe és dicsősége már *az esztergomi főkáptalan* kegyeletességét hirdeti. Azt pedig, hogy a kegyelet műve a tudomány kincsévé lőn, hogy kivált a *Series parochorum* a magyar történelem elsőrangú segédkönyvévé, s az esztergomi főmegye leendő monographiájának nélkülözhetetlen forrásává vállt, azt a kivitellel megbizott szakavatottságának, fejlett történelmi érzékének, buzgó fáradozásának, *Némethy Lajos* irói egyéniségének köszönhetjük.

A Series parochorum két részre oszlik. Az első részben az egyes plébániák vannak betürendes sorba előszámlálva. Minden egyes plebániánál pontosan fel van tüntetve, hogy melyik főesperesség melyik esperesi kerületéhez tartozik; a lehetőség szerint megvan mondva, mikor alakúlt a plébánia, mikor és melyik védőszent tiszteletére épült a templom, mely évtől kezdve vannak az illető egyháznak anyakönyvei; milyen nyelveket beszélnek hivek s végül, hogy van-e s ha van, ki az egyház kegyura. A plébánia ezen rövid, de velős és beható leirása után a plébánosok névsora következik azon sorrendben, a mint azt az egyes évek szerint összeállítani lehetséges volt.

A mű második része a főegyházmegyében plebánosi alkalmazást nyert egyházi férfiak életrajzi adatait tartalmazza, betürendben sorolva fel az egyes személyeket. Ezen kivül az első részhez jó tartalom mutató, mindkét részhez pedig nagy gonddal egybeállított s a nyomtatás közben történt változtatásokról, felmerült újabb adatokról tájékoztató függelék járul. Ez a mű rövid pragmatikája, a Simor eszméjének megvalósítása A mi azonban e művet elsőrangú történelmi segédmunkává teszi, az az a mód, a melylyel Némethy Lajos nehéz feladatát megoldotta.

A Series első része nem csak azon plebániákat öleli fel, a melyek ma az egyházmegye kebelébe tartoznak, hanem kiter-

jedt azokra is, a melyek az idők folyamában, különféle alakulások folytán, más egyházmegyékbe osztattak be, valamint azokra is, a melyekből ma már, a Némethy által eruált neveknél egyéb alig maradt fenn, vagy a melyek idővel megszüntek s mint fiók egyházak más anyaegyházakhoz csatoltattak. Ilyenek például, Nyitramegyében: Belcz, Nemricz, Sztrazsa, Vitkócz. — Esztergom megyében: Bény, Kis-Bény, Táth, Tokod. — Hontban: Garam-Keszi, Inám, Hort. Ipoly-Balog, Páld, Terbegez. — Pozsonymegyében: Conkárd, Limbach. — Nógrádban: Leszenye. — Barsban: Garamkeszi és Zsitva-Ujfalu. — Zólyomban: Zolna és mások, a melyek leirása főként a mű 442—447. ll. olvasható.

Némethy előtt, midőn a mű megirásába fogott, nagy halmaz kézirat feküdt. Ott volt Lipovniczky István dolgozata, mely az 1763—1863 közé eső évek anyagát ölelte fel s ott feküdt Horváth Ferencz theol. tanár műve, a mely az egyes plebánosok által beküldött relatiók feldolgozását képezte. Azonban úgy ezen kéziratos művek, mint a nagy halomban egybegyűlt relatiók nem alkottak elég erős alapot, hogy azokon egy, a történelmi itészet követelményeinek megfelelő mű felépülhetett volna. Azért Némethy, szakítva az eddigi előmunkálatokkal és azok irányával, a múlt idők emlékeinek kutatására egyedül alkalmatos módot, az okiratok, oklevelek, siriratok stb. beható áttanulmányozását kezdé meg. Hogy azonban a gyüjtendő nagy anyag kezelését, sőt magát a gyűjtést és kutatást megkönyítse, kiindulási pontúl és vezérfonalúl az ismert *Pázmány*-féle katalogust vette.

Pázmány Péter ugyanis maga is azon iparkodott, hogy a főmegye plebániáinak sorozatát egybe állítsa. Munkáját három régi registerből alkotta össze, a melyek közül az egyik a XII. századba nyúlt vissza, a másik s talán a legfontosabb, az esztergami káptalan 1397-ik évből ismert statutuma vala, mely utóbbit *Pázmány* egy 1562-ben Mathias Graecus által készült hiteles másolatból ismert, s mely az egyházmegyéhez tartozó prépostságokat, apátságokat, esperességeket és exemptus plebánosokat taxative sorolja fel. A Pázmány-féle katalogus, *Acta et Decreta synodi dioecesanae Strigon. celebratae Tirnaviae* czimű művében, 1629-ben, látott először napvilágot s azóta számos másolatban jelent meg. Így lenyomata azt *Lippay* primás 1649-ben *Szelepchényi* 1667-ben, Péterffy 1742-ben (egy Pázmány saját kezü jegyzeteivel ellátott példányról) és végre Fejér a Codex Dipl.-ban, meg Batthyányi a Leges Eccl.-ban.

A Pázmány-féle katalogusen kivül nagy szolgálatot tett

szerzőnek az az összeirás, a melyet Leonardus de Pensauro pozsonyi vikárius készített 1390-ben és a pápai számadási könyveknek ide vonatkozó adatai, a melyek az 1281—1375 évek közzé eső idők plebániáit tüntetik fel, s *Ortvay* ismert nagy művének is alapját képezik.

Mindezeken kivül Némethy a hangya szorgalmával vetekedve átböngészte az összes régi okleveleket, az okmánytárakat épúgy, mint a levéltárak rejtett kincseit. Ily módon sikerült azután a szerzőnek az 1559 előtti évekből 655, addig jóformán ismeretlen plebános nevét megörökítenie.

A XVI. század egyházi állapotának felderítése már aránylag sokkal könnyebb munka volt. Ez időből számos egyházlátogatási jegyzőkönyv létezik, a melyeket Némethy teljes számmal s nagy lelkiismeretességgel dolgozott fel. Megkönnyíté munkáját e részben azon örvendetes körülmény, hogy *Maszlaghy* Xav. Ferencz, levéltárnok korában, nagy gonddal egybe gyűjtötte mindazon egyházlátogatási jegyzőkönyveket, a melyek az esztergami érsekség levéltárában fellelhetők voltak és azokról részletes indexeket készített. Ezeken kivül szerző felhasználta a *Zathay* Balázs által Zólyomban 1561-ben, *Náray* György által ugyanottt 1692 és 1696-ban, *Jezerniczky* Ferencz által 1694-ben Liptó- és Hontmegyében, *Pongrácz* Imre által Nyitrában, Arvában és Túróczban 1695-ben és végre Pálffy Ferdinánd által Pozsonyban 1673-ban tartott egyházlátogatásoknak az egyetemi könyvtárban, részint eredetiben, részint másolatban őrzött jegyzőkönyveit is.

A XVII. és XVIII. századok anyagát Némethy oly kútforrásokból állította össze, a melyeket eddig még senki sem tanulmányozott át. Ilyenek a nagyszombati gymnasium és akadémia anyakönyvei (1616—1693); a pozsonyi gymnasium anyakönyvei (1650—1725); a nagyszombati egyetem évkönyvének egy régi kivonata (1693); az esztergami s a budai Szécsényi-féle papnevelő intézetek registrumai (1617 és 1712—1773); a főmegye papnevendékeinek erkölcseiről kiállított informatiók és pappászenteléseket, meg áthelyezéseket tartalmazó registerek, a melyek, kevés megszakítással, 1614—1851 terjednek. Igen becses és kultúrtörténelmi szempontból is bővebb áttanulmányozást érdemlő kútforrás a Protocollum s. Sedis Spirituális Strigoniensis, mely 1525—1742-ig terjed s a nagyszombati helynökség levéltárában őriztetik.

Ezen nagybecsü forrásokból 818 plebániának és 7273 plebánusnak nevét sikerült Némethynek kiböngésznie. Természetes, hogy ezen plebániák között, az esztergami főmegyéből kiszakított s 1776-ban alakított egyházmegyéknek: a beszterce-

bányainak, a rozsnyóinak és a szepesinek plebániai is jórészt benfoglaltatnak. Ámbár éppen ezen részben nagyobb teljességet óhajtottunk volna. Feltünő, hogy Némethy számos oly plebániát, a melyek a XVI. század végével a protestansok által elhódíttattak, nem sorolt fel. Ilyenek Dobrócz, Lónyabánya, Thamásfalva, Szennabánya, Turiczka, Osdin, Uhorska, Poltár stb. Sajnálattal nélkülözzük Némethy művében a Prayféle kéziratok között meglévő »Collectura decimae Pontificae« czimű 3 kötetes gyűjtemény nem egy becses adatát, valamint a Gömörben 1688-ban, a Szepességben 1600-ban, a Nógrádban 1688-ban Komáromban 1658-ban, a sasvári főesperességben 1696-ban pótlólag tartott és 1694-ben megelőzőleg megejtett egyházlátogatási jegyzőkönyveknek adatait is. Néhány kisebb tévedésre is fel kell hivnunk figyelmét. Így Balonynak neve nem volt előbb Balony, sem a medvei plebania nem lett transferálva, hanem eredetileg mindkét helyen külön plebania volt, a melyek a protestantismus terjedése következtében szüneteltek egyideig s a hivek hol Wámosra, hol meg máshová jártak az istentiszteletre. *Bobot* János még 1696-ban is, mint závadi plebános szerepel s így ott Duliczky Ferencz 1680-ban legfölebb kisegítő pap lehetett. Lindvay György nem lehetett 1687—1693 nagyzellei plebános, mert 1688-ban a plebános Zolnai András volt. Haraszka Mihály csak 1688-ig volt varbói plebános, mert már ez évben Váradi György vezette a plebaniát. Buga Mátyás 1688 óta volt vadkerti plebános. Szalai András mielőtt Szölgyént kapta volna ásványi plebános vala, a hol már 1688-ban szerepelt.

Ezen és hasonló csekélyebb hibáktól eltekintve, a melyeknek oka kétségkivül az a siettetés lehetett, mely a nagy emlékezetű s gyöngéd lelkü főpásztornál oly természetes és érthető vala, örömmel és ismételten hangsúlyozzuk, hogy ezen művel *Simor* az egyházmegyének, *Némethy* önmagának posuit monumentum aere perennius. Vajha a többi egyházmegyék is követnék a Simor által fölvetett eszmét, hogy így hazánk és egyházunk geografiai múltja véglegesen megállapítható legyen s a nemzet és egyház napszámosainak nevét nemcsak a múlt, hanem a jövő is uralhassa. Crescens.

Zwiedinek-Südenhorst, Geschichte und Geschichten neuerer Zeit. Bamberg, 1894.

Nálunk még nem eléggé terjedt el az a szokás, hogy az irók önálló kötetbe gyűjtik elszórva megjelent tanúlmányaikat. Pedig szükségtelen volna bővebben fejtegetnünk az ily eljárás

hasznát. Zwiedinek-Südenhorst történeti rajzai megérdemelték az összegyűjtést. A szerző sok mindenről tanúlságosan s érdekesen tud beszélni. Ezt a kis kötetet szívesen fogja végig olvasni minden művelt olvasó. Az általános történet körébe vágó tanúlmányok közűl a Wallensteinről szóló czikket kell kiemelnünk. Ajánljuk azoknak, a kik e bonyolúlt kérdésről tájékozódást akarnak szerezni. A könyvnek két czikke a magyar történetbe vág. Az *Ein Kaiserhusar* czímű rajzban a Rajna melletti Bingenben született Ettingshausen élete van elbeszélve. Ettingshausen tizennyolcz éves tanuló volt, midőn abba hagyva a jogi pályát, Bécsben, szülői tudta nélkül, katonának állott. Katona lett és pedig egyszerű huszár a császár huszárezredében 1778. október 9-én. 1809-ben mint generális vonúlt a nyugalomba. A ki a közlegénységtől idáig felviszi, annak sok az elbeszélni valója. Szerzőnk Ettingshausen feljegyzéseiből merítve jellemző vonásokkal rajzolja az akkori katonai szolgálat viszonyait. Ettingshausen sokat köszönhetett annak, hogy jól tudott németűl írni s olvasni. Ez a tudomány nem igen volt elterjedve ezredében. Midőn József császár egyszer megparancsolta Ettingshausen őrnagyának, hogy írjon valami izenetet az ő nevében a lembergi generálisnak, az őrnagy szörnyű zavarba jutott. Nagyon megörűlt, midőn Ettingshausen magára vállalta a nehéz feladatot. Ettingshausen József császárt is bemutatja, a mint nagy leereszkedéssel katonái közt forgolódik. A mainzi választó területén született huszár annyi ideig érintkezett magyar bajtársakkal, hogy jól megtanúlt magyarúl. Még magyar verseket is írt. A sikerűlt történeti rajznak csak egyetlen kifejezése ellen volna megjegyzésünk. Szerzőnk elbeszéli, hogy Ettingshausent, mint közkatonát, szívesen látta a magyar ezredes családja. Érdekes dolgokat beszélt a rajnai városokról, utazásáról, családjáról s a divatokról a ház asszonyának s a kisasszonynak, a kik, szerzőnk szerint »talán csak a magyar globust« ismerték. Ez a rossz bécsi élcz itt nincs a helyén. A múlt századi magyar nők nyelvben s szokásokban annyira szerették az idegent, hogy nemzeti kizárólagosságukat gúnyolni legalább is igazságtalan dolog. Azután az ezred épp akkor Csehországban állomásozott. Lehetséges, hogy az ezredes családja a galicziai és a cseh globust még jobban ismerte, mint a magyart. A tanúlt fiatal ember társalgásában aligha lelték volna kedvöket, ha azon a sokat emlegetett globuson túl nem akarnak látni.

Szerzőnk egy másik czikkében Herberstein Ádám 1609-ki jelentését ismerteti konstantinápolyi küldetéséről. Ezt a jelentést a Herberstein-család gráczi levéltárában találta a szerző

Úgy tudjuk, hogy Herberstein relatiója megvan a bécsi állami levéltárban is. Eddig még kiadatlan s így Zwiedinek-Südenhorst bő kivonatát köszönettel kell fogadnunk. Tudjuk, hogy Herberstein és Rónay 1608-ban a portához utaztak a zsitvatoroki béke ratifikált példányával. Azzal voltak megbízva, hogy haza hozzák a szultántól aláírt török példányt, melynek teljesen egyeznie kellett volna a Rudolftól aláírt okirattal.

Herbersteint már elindulása előtt figyelmeztette Illésházy, hogy a török rosszban töri a fejét. A nagykövet elkérte a török szerződés fogalmazványát s észrevette, hogy abban lényeges eltérések vannak a hiteles példánytól. 1608. október 30-án a kajmekám egy lepecsételt aranyzacskóban átadta Herbersteinnak a szultán ratifikációját. A nagykövet nem akarta elfogadni, neki — úgy mond — tudnia kell, hogy mi van az iratban. A kajmekám esküdözött, hogy nincs benne semmi hamisság, majd azt állította, hogy nem törheti fel a pecsétet. Herberstein nem tágított, a kajmekám végre felbontotta a zacskót s Herberstein olaszra fordíttatta a török okiratot. Most kitűnt, hogy mit rejtegetett a török. Az oklevél hű másolata volt a fogalmazványnak, melynek hibáira Herberstein már előbb figyelmeztette a kajmekámot. Most azt a török példányt tették elébe, melyet Zsitvatoroknál Rudolf biztosai is aláírtak. Csakhogy ez hamis volt. Herberstein a maga példányához ragaszkodott. Azzal kell egyeznie a török hitlevélnek, különben el nem fogadhatja. Jól tudja, hogy Zsitvatoroknál rászedték a törökül nem tudó keresztény biztosokat. Fejébe kerülhet, ha ő azt az írást elfogadja. A kajmekám most kaftánt és szép lovakat igért a követnek, ha nem makacskodik, de mind hiába. Ekkor a török az öreg dragománt fenyegette, hogy a tengerbe dobatja, mire a szegény Ferro sírva fakadt, mert már sokat szenvedett a portán s tudta, hogy ott nem tréfálnak.

November 6-án végre oly okiratot olvastak fel Herberstein előtt, melyet egyezőnek talált a hiteles példánnyal, ha nem is szó szerint, de a lényeges dolgokban. Ezt az okiratot a követ szeme láttára tették az arany zacskóba, melyet azután bevarrtak s lepecsételtek.

Zwiedinek-Südenhorst ez elbeszélést a következő szavakkal kíséri: »S így Herberstein szívóssága és rendíthetetlen kötelességérzete dicséretes győzelmet aratott a török agyafurtságán s hamisságán. Valószínűnek tarthatjuk, hogy a porta diplomatáinak conventionalis baráti nyilatkozataiba a nagyrabecsülés és tisztelet érzete is vegyült, melyet a német követ becsületessége s az a fejedelem keltett fel bennök, a kit ily becsülettel szolgáltak.«

Mind ez igen szép, s ki merné tagadni, hogy Herberstein nagyon becsületesen viselte magát Rónay János követtársával együtt. Hanem szerzőnk elfelejti megjegyezni, hogy Herbersteint is megcsalták. Az a ratifikáció, melyet ő Mátyás királynak átadott, hamis volt s hogy mennyiben tért el a Rudolftól aláírt példánytól, az ki van mutatva Salamon Ferencz *Két Magyar Diplomata a Tizenhetedik Századból* című művének előszavában. Valószínű, hogy a megrémített dragomán nem merte figyelmeztetni Herbersteint a lényeges eltérésekre. Sajnálattal kell tehát megjegyeznünk, hogy a török diplomaták conventionális baráti nyilatkozataiban a csel sikerén érzett öröm is vegyült. Csak Negroni hozta haza 1610-ben a hiteles ratifikációt. A. D.

A nyugoti nagy egyházszakadás története VI. Orbán haláláig. 1378—1389. Irta Dr. *Áldásy Antal.* Budapest, Pfeifer Ferdinánd. 1896. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál Esztergomban. XXV és 566 l. Ára?

Az általános egyháztörténelem mívelése oly tér, melyet mi magyarok úgyszólván teljesen átengedtünk a külföld íróinak. Ezen irányban csak elvétve találunk történelmi irodalmunkban egy-egy szerény kisérletet. Pedig az egyház életének lefolyása, kivált annak egyes kimagaslóbb mozzanatai, azon időtől kezdve, midőn országunk a kereszténység kötelékébe lépett, éppen annyira érdekel minket is, mint a külföldet, éppen oly hatással, sőt gyakran nagyobb mérvűvel, volt a mi egyházi és állami fejlődésünkre, mint a külföldére. Ennek következménye azután az, hogy történelmünk egyes részei, kivált az ujkorig terjedő rész homályosak és érthetetlenek. Részben azért, mert íróink kénytelenek az általuk tárgyalt kérdésekhez a keretet a külföldi írók sokszor éppen a mi szempontunkból elfogúlt műveiből meríteni, részben és főképpen azért, mert e művekben egyházi szempontból a magyart a natio germanicával, vagy még legjobb esetben a polonicával veszik egy kalap alá s a gyakran elhatározó befolyással biró önnálló tényeinket és cselekményeinket vagy félreismerik, vagy egyáltalában ignorálják.

Nagy örömmel vettem éppen azért kezembe *Áldásy* könyvét, látván, hogy az egyetemes egyháztörténelem mívelése iránt érzett előszeretete, mely már a szent Bernátról szóló értekezésében megvillant, megizmosodva került ki az idők folyamából. A hazai tudományosság szempontjából őszintén és melegen üdvözlöm őt e téren, mely ámbár nem is tartozik a gyümölcs-

szüret szempontjából a leghálásabbak közé, a jövő idők elismerését azonban annál fokozottabb mérvben biztosítja.

Áldásy szerencsésen választotta tárgyát. A nyugati egyházszakadás a katholiczizmus történetének legszomorúbb, de legtanulságosabb s az egyes nemzetek történelmének szempontjából a legkevésbé méltányolt része. Az obedientia kérdésének szoros meghatározása, területi körülirása és fixirozása kiválóan alkalmas arra, hogy egyes eddig érthetetlennek látszó tényekre világosságot vessen. Nemzeti történelmünk szempontjából a nyugati egyházszakadás történelmében ez, és a szakadásnak véget vető konstánczi zsinat képezik a kardinális részt. Az előttünk fekvő kötetben, mely tulajdonképpen csak a szakadás születésének történelmét tartalmazza, éppen az obedientia kérdése az, a mely a legbehatóbban s a legújabb források alapján van feldolgozva. Ezen körülményre tehát per eminentiam hívjuk fel az érdeklődő körök figyelmét s azt Áldásy művének ténypontjaként emeljük ki.

Azon körülmény, hogy a verduni szerződés folyományaként létesült nemzeti királyságok, trónjaik biztositása és a seniorok hatalmának megtörése czéljából, az egyházi hűbérek szaporitására törekedtek s ez által a főpapságot bizonyos tekintetben vazallusaikká tették, mélyreható következményeket szült. A hűbériség révén a fejedelmek kezébe jutott az investitura joga, melyből ismét a királyi kinevezések kizárólagossága fejlődött. Az egyház oszlopai ilymódon elvesziték önállóságukat s természetszerűen az egyház függetlenségének inogását okozták. Viszont a fejedelmek hatalmi vágyaikat kielégíteni óhajtván, az előállott helyzet kizsákmányolására törekedtek. Ily módon létesült azon évszázados küzdelem, mely az egyház és állam, az egyházi és világi hatalom között dúlt s bizonyos mértékben létezik ma is. A küzdelem kezdetben a pápák és a nemzeti fejedelmek, utóbb a pápák és a római császárok között folyt le. Midőn pedig Európa politikai súlya Francziaországban pontosúlt össze: a pápák és a franczia királyok között. Ezen utóbbi küzdelem előjátékát a VIII. Bonifácz Unam Sanctam bullája fejezte be. Magát a franczia akcziót az avignoni fogság, az epilogust pedig a nagy nyugati egyházszakadás szolgáltatta.

A franczia befolyás fölülkerekedése létesité a pápák 70 évig tartó Avignoni tartózkodását, a rómaiak szükségképen beállott reakcziója szülte az egyházszakadást. Az európai konczert tehát az egyházszakadás megszüntetésére irányzott törekvésekben nyilvánult s annak voltaképpen Zsigmond magyar király és római császár volt a főrendezője. Ilyen mélyre ható egyházi és politikai jelentősége lévén a nyugati egyházszaka-

dásnak, annak történelme nyilvánvalóan egyike a középkor legérdekesebb és legfontosabb eseményeinek.

Áldásy műve különben négy könyvre van osztva. Az első könyvben VI. Orbán választását; a másodikban a szakadás létrejöttét; a harmadikban az európai államoknak az egyházszakadással szemben tanusitott magatartását és végre a negyedikben VI. Orbánnak és az ellenpápának, VII. Kelemennek küzdelmét tárgyalja. Ugy a harmadik, mint a negyedik könyv, valamint főképpen a függelék számos helyen foglalkozik az obedientia kérdésével, vagyis azzal, hogy az egyes fejedelmek, az egyes területi részek, főpapok, egyházmegyék, szerzetesrendek, apátok, egyetemek stb. melyik pápát ismerték el törvényesnek. Igen jó szolgálatot tenne e részben Áldásy, ha a rendkivül nagy buzgalommal egybeállitott adatok alapján, a szemléltetés szempontjából, az obedientia térképét megtervezné s azt a következő kötetekhez (mert úgy vélem, még vagy két kötet telik a nagy anyagból) mellékelné. Ezzel azután az összes külföldi irókon túltenne s könyvének kelendőségét a külföldi könyvpiaczokon is biztositaná.

Az első könyvben rendkivül érdekesek a XI. Gergely végső napjairól és a barii érseket megválasztó konklavénak viszontagság teljes lefolyásáról irt részletek. Itt azonban, úgy vélem, igen helyesen cselekedett volna a szerző, ha egyes polemikus részeket, az egész előadás pragmatikus és áttekinthetőbb szerkesztése czéljából, a vonal alá szorít.

A második könyvben igen szépen fejti meg a VI. Orbán és a franczia bibornokok között kitört egyenetlenséget, a franczia király szereplését, a fondii választást, mely VII. Kelement juttatta az avignoni székbe s végre azon buzgó fáradozást, melyet a törvényes pápa a szakadás megszüntetése körül kifejtett.

A harmadik könyvben előadja szerző, hogy az európai hatalmak miképen viselkedtek s mily állást foglaltak el a szakadással szemben. A könyv folyamában bepillantást nyerünk az egyes államok politikai életébe, megismerjük az okokat, a melyek állásfoglalásukat indokolták s azon következményeket, melyek ezen állásfoglalásból folytak.

A negyedik könyv az egyháztörténelem leggyászosabb lapja. Itt irja le szerző azon küzdelmeket, melyeket VI. Orbán és VII. Kelemen egymás ellen folytattak: az Angyalvár ostromát; a marinói ütközetet; VII. Kelemen eredménytelen nápolyi útját; VI. Orbán meg nápolyi Johanna és Durazzói Károly között folyt alkudozásokat; Nagy Lajos beavatkozását, a nápolyi királyság birtokba vételét Durazzói Károly által;

a franczia expeditio lefolyását (Anjou Lajos); a VI. Orbán ellen támasztott összeesküvést s végre VI. Orbán végső intézkedéseit és halálát.

A könyvhöz csatolt függelék a szerzetes és lovagrendek, meg az egyetemek viszonyát az egyházszakadáshoz, a VI. Orbán-féle kanczelláriai szabályzat nehány intézkedését s egyes pótlásokat szolgáltat, mely utóbbiak azon adatokat tartalmazzák, a melyeknek birtokába Áldásy a munka nyomtatása közben jutott s a melyek történetírói lelkiismeretességét helyezik fényes világításba. Az egész művet végre kimerítő s igen pontos névmutató fejezi be.

Sajnálattal vagyok kénytelen a tollat letenni, mert a rendelkezésemre bocsátott tér nem engedi, hogy e kiváló munka minden egyes előnyét felsoroljam, józan és elfogulatlan felfogással, erős történelmi érzékre és fegyelmezett gondolkozásra való fejtegetéseit bővebben ismertethessem. A tudomány igaz barátainak mint érdekes olvasmányt, a történelem munkásainak mint e korra (1378—1389.) minden általánosabb jellegü kérdésben csaknem nélkülözhetetlen segédmunkát, a legmelegebben ajánljuk Áldásy művét.

A szerzőtől pedig a magyar tudományosság érdekében joggal várjuk, hogy a megkezdett ösvényen szakadatlanúl fog tovább haladni s azt az érdemet és nevet, melyet jelen munkájával szerzett, öregbíteni fogja.

Dedek Crescens Lajos.

Chroniques de Louis XII. par Jean d'Auton. Édition publiée pour la Société de l'Histoire de France par R. de Maulde la Clavière. Tome quatrième. Paris. Librairie Renouard. 1895. — 8-adrét. XLIV és 557 ll. — Ára nem-tagoknak 9 franc kötetenkint.

Ami a magyar történelmet érdeklő dolgot találtam XII. Lajos krónikájának 2. kötetében, azt már fölhasználtam a II. Ulászló nejéről, Anne de Foix-ról közlött rövid czikkben. Ez újabban megjelent 4. kötetben is akad egy-két apró, de érdekes adat, melyeket a következő sorokban czélom bemutatni.

Ismerjük az osztrák ház azon régi mottóját, hogy *Bella gerant alii, tu felix Austria, nube!* melynek szerzőjéül, nem tudom miért, Stirling-Maxwell angol iró ami Hollós Mátyás királyunkat jelölte meg, de forrást adni nem vala képes. E mottóhoz híven I. Miksa császár, ekkor még csak római király, az öreg »Pochidenari« — mint őt az olaszok folytonos pénzzavarai miatt gúnyosan elnevezték — unokájának, Károly-

nak (későbbi V. Károly császár) nejéül a franczia királynak egyetlen leányát, Claudiát szemelte ki, kivel hozományképen egy franczia tartomány, valószínűleg Bretagne esett volna a területkapzsi felix Austria papzsákjába. A királyné, Anne de Bretagne, az utolsó herczeg leánya, azonban hallani sem akart hozományának és hazájának elidegenítéséről s azért összezörrent királyi férjével s elvégre sikerült neki leányát François Comte d'Angoulème-mal (későbbi I. Ferencz királylyal) összeházasítani. E kellemetlen hírt már most tudtára kellett adni a kikosarazott vőlegény nagypapájának, Miksának, kinek 1506-ban éppen Magyarországgal gyült meg a baja, hova a krónikás szerint egy (Szapolyai) István nevű magyar gróf (értsd: fia János) ellen vezetett hadat, kinek nagyravágyó czélja az volt, hogy a magyar király (kétéves kis) leányának (Annának) kezét megnyerje, kit a császár másik unokájának, Ferdinandnak (későbbi magyar királynak) szemelt volt ki jegyesül (faisant la guerre a ung conte dú pays, nomme le comte Estephe, pour ce qu'il vouloit avoir la fille du Roy de Hongrie, que le Roy des Rommains vouloit avoir pour le filz du Roy de Castille).

A Miksához küldendő követség tagjaiúl a következő urak lettek kiszemelve: Messire François Rochechouart főkövet és vele Maistre Anthoine du Prat és secretariusuk Maistre Anthoine Jourdan. A jelen kiadó Marino Sanutónak utána fecsegi, hogy Accurse Maynier is járt a római királynál ez ügyben, de ha kissé figyelmesebben olvasta volna el Sanuto naplóját, könnyen meggyőződhetett volna arról, hogy Maynier julius 14-én Velenczébe érkezett, innen követtársával a magyar udvarhoz utazott; jelen voltak Anna királyné temetésén s innen Zenggen és Goricián át visszatértek Velenczébe, hova október 10-én érkeztek meg. Valószínűleg továbbá ő egy és ugyanaz avval a »Marini« nevű »französische Sendling«-gel, kihez Miksa életírója, Ulmann szerint, Miksa írt Vasvárból 1506 junius 15-én s kinek elfogatására, a mint osztrák területre lépett, parancsot adott volt. De a franczia ember neszét vette a dolognak és társával együtt Velenczén át tért vissza hazájába.[1])

A Claudia házasságával együtt elszalasztott zsíros hozo-

[1]) Miksa (a következő jegyzetben idézett levelében) azt írja az angol királynak, hogy minden úton-módon megigyekezett tudni e követség czélját, de sikertelenül. Biztosítja azonban a királyt, hogy nem kell tartania attól, hogy Magyarország fog tenni valamit a magyar udvarnál tartózkodó De la Pole Richard, Anna királyné rokona ügyében. Miután a királyné meghalt, sem a »modernus rex«, sem pedig a magyarok »propter nimiam eorum barbariem« nem fognak érdekében mozogni.

mány elvesztése hírének rendkívül kellemetlenül kellendett hatnia az öreg terület-kapzsi császárra [1]) s ezért a követek XII. Lajos utasítására egy fegyverhírnököt küldöttek előre hozzá és levél utján tudatták vele jövetelük czélját. Maguk a követek ezért csak 1506 május 25-én indultak el Toursból és Regensburgban találkoztak a császártól visszatérő herolddal. Ennek társaságában jött Miksa egy futára is levéllel, melyben fölhivta a francziákat, hogy menjenek Karinthiába s várjanak ott rá; miután ezek azonban vonakodtak erre reá állni, Linzet proponálta nekik, hova a követek el is mentek és 8 napig várakoztak a császár további rendelkezésére. Ujabb sürgetésükre aztán fölkérte őket Miksa, hogy jőjjenek le Eisenerzig, Styriába. A követek ide augusztus 1-jén érkeztek meg. Ugyane napon Miksa egy másik futára érkezett oda és fölszólította őket, hogy Gráczban várják be őt. Elmentek tehát a stájer fővárosba s itt ismét 14 napig várakoztak, anélkül, hogy az öreg rókától hírt kaphattak volna. Ennek a manoeuvre-nek, a krónikás szerint, az volt a czélja, hogy a császár nem hagyhatta el a tábort és a világ minden kincséért (pour chose du monde) meg akarta akadályozni azt, hogy a francziák eljőjenek hozzá táborába és meglássák az ő szánalomra méltó szedett-vedett hadseregét (l'armée, qu'il avoit tant pouvre et désordonée) mert csak kevés katonája volt, és ami volt, az is oly rongyos, mint az arab (car ses gens estoyent a peu de nombre et nudz comme Arabbes). Ha olvasóink közül valaki azt hinné, hogy ez túlzás, azt ajánlanám neki, hogy olvassa el egy loyális osztrák hadvezérnek, Salm Miklós grófnak jelentését a császárhoz seregének siralmas állapotáról 1490-ben, mely a *Hadtörténelmi Közlemények* 1892. folyamában van közölve. Miután pedig Miksa pénzügyei soha föl nem virágoztak, Salm jelentése az 1506. évre is rá illik.[2])

Azalatt, hogy a franczia követséget távol marasztotta, a császár egyezkedni igyekezett a magyarokkal, kik erősebb sereggel rendelkeztek, mint ő.[3]) Mert midőn például a követek

[1]) V. ö. pl. rendkívül mérges levelét az angol királyhoz 1506 szept. 14. (a *Letters ... of Henry VII.* a Master of Rolls seriesben No. 24. I. 301.), melyben a franczia királyt esküszegéssel vádolja, mely vád alól azonban öt előkelő flandriai jogtudós, kikhez Miksa maga fordult véleményük végett, teljesen föloldotta XII. Lajost. Kár hogy a magyar örökség ügyében is nem szólította föl őket véleményadásra. Sok tintát és papirost takarítottak volna meg a német kanczellária ban.

[2]) Accurse Maynier is látta Miksa »szegény, mezítlábas bús vitézeit« Goriczában (a Goricia à visto le zente dil re di Romani discalze e povere) Sanuto VI. 445.

[3]) Palacky szerint *(Geschichte Böhmens* V. 2., 121.) Miksának 20

Linzben időztek, hír érkezett, — a krónikás szerint — hogy a magyarok a császári tábor közvetlen közelében, ettől alig négy-öt kilométernyi távolságban fölpörzsölték a császárnak mintegy 35 faluját,[1]) anélkül, hogy ez egyetlen egyszer rajtuk csapott volna (»iceulx Hongres, jucques a une lieue pres du camp du Roy des Rommains, brullerent trente et cinq villaiges de ses pays, sans ce qu'il leur donnast, ung seul allarme«). Egyezkedni akarván, tehát a magyarokkal. Miksa Bécsbe ment és innen egy lovagját küldötte a magyar táborba, mely mintegy 4—5 kilométernyire (une lieue) volt azon helytől, hol a császári tábor állt volt elébb. De küldöttét, alighogy megjelent a magyar táborban, a katona-legénység (la commune gent du camp des Hongres), nem törődve követi minőségével, megtámadta és szidalmazta, mondván: »Nem kell nekünk sem parlamentär a császártól, sem béke vele, mert minden méltányos panaszra való ok nélkül megtámadta országunkat és háborút indított ellenünk.« És agyonverték őt. Miksa éppen egy magyar követség elfogadásával volt elfoglalva Bécsben, midőn követének megöletéséről értesült és rendkívül megharagudott, de egyelőre elfojtotta haragját. A bécsieket azonban rettentően fölbosszantotta a gyilkosság híre és véres boszút akartak állni a magyar követségen; de a császár becsületbeli dolognak tartotta a követséget megvédeni és — hier liegt der Hund begraben! — különben is nagyon kívánta a magyar nemzettel való békét és ezért lecsillapította a lázadókat s megegyezkedett a magyarokkal, mely egyezségnek értelmében a magyarok lekötelezték magukat arra, hogy két ezer darab ökört és három ezer rőf posztót adandnak neki azon katonáinak eltartására és ruházására, kikkel Rómába készült, hogy ott magát császárrá koronáztassa.

Így egyezkedett meg Miksa a magyarokkal, jegyzi meg a krónikás. Mely egyezkedés után azután a fejedelem elküldötte seregének javát, a »gens d'armes«-okat Villachig, ő maga pedig elment az ausztriai hegyekbe szarvas és zerge-vadászatra. A franczia követség további sorsa nem érdekel e helyen bennünket s elég lesz fölemlíteni, hogy további huza-vona után Grácból Leobenbe, három napi útra a Mura folyó mellett, mentek a francziák, hova Miksa is eljött és kihallgatást adott nekik.

Ha már most Jean d'Auton elbeszélését összehasonlítjuk

ezer embere volt, a magyaroknak pedig 40 ezer emberüknek kellett volna összegyülniök Székesfejérvárnál. Forrást azonban nem idéz.

[1]) »Domino Acursio disse . . . che Hongari non stima l'imperador, et li ha brusato 200 (!) Ville, et fino nel borgo di Viena, quando si tratava acordo.« Sanuto VI. 445.

a többi egykorú forrással, azt fogjuk találni, hogy pl. Tubero és Marino Sanudo is említik, hogy Szapolyai János II. Ulászló leányának kezét el akarta nyerni,[1]) mielőtt II. Lajos a világra jött (1506. jul. 1.) és születésével az örökösödési kérdést megoldván, véget vetett a háborúnak. Miksa és II. Ulászló a csecsemőt eljegyezték Máriával, a kis Anna pedig mint már említettem, már el volt jegyezve Ferdinánddal s ez teljesen kielégítette Miksát, kinek — egy angol szólásmód szerint, — már most két húrja volt íjához, ha az egyik elszakadna, megmarad a másik.

A háború okát illetőleg Huber Alfonz azt írja, hogy »fájdalom, teljesen ismeretlen« az, mi indította Miksát a háború megindítására és arra, hogy Ulászló király szivélyes előzékenysége daczára a magyar határterületeket földúlja.[2]) Ulászló t. i. saját érdekeinek veszélyeztetésével alkudott volt meg Miksával a magyar trónörökösödés ügyében. A szerző azonban, úgy látszik, nem látja az erdőt a tömérdek fától. Miksa császár maga írja május elején,[3]) hogy a rajta és utódain néhány magyarhoni főfő »lázadó« által a nemrég lefolyt (1505. okt. 13. rákosi) országgyűlésen elkövetett méltatlanságot akarta megtorolni. Említett alkalommal ugyanis a megemberesedett magyarok kitették a római királynak és kedves utódainak szűrét. Az osztrák írók és utánzóik, kik *in usum germanorum* írnak történelmet,[4]) folyvást a magyarok esküszegéséről, szószegéséről fecsegnek. Szükkeblüségükben persze arról nem is álmodnak, hogy elfogulatlan, nem-német, szempontból ítélve a magyarok épúgy nem követtek el esküszegést, mint a hogyan pl. az öt flandriai jogtudós véleménye szerint nem szegte meg szavát XII. Lajos.

Hogy vajjon Ulászló őszinte volt-e a hadjárat megindításában, mint ezt némely írók állítják, mások pedig tagadják, az teljesen közönyös dolog. Tagadhatlan az, hogy Miksa a főfő

---

[1]) »Si fa una dieta ad Alba Real zercha queste cosse; et esser zonto li il conte palatino, al qual il re li daria la figlia per moglie, si non fusse Maximiano.« VI. 356.

[2]) *Geschichte Oesterreichs* III. 434.

[3]) L. levelei máj. 1-ről és 5-ről Praynál, *Epist.* Procerum I. 53 és köv. ll. — V. ö. azonkívül Herberstein naplóját *(Fontes Rerum Austriacarum* Script. I.), Ulászló leveit Szapolyai Jánoshoz és a bártfaiakhoz *(Epist. Procer.* I. 59—62), és a cseh rendekhez Palackynál *(Gesch. Böhmens* V. 2. 120—121.) — A velenczei követ jelentését Marino Sanutonál VI. 342., 343. — János király »exposé«-ját Simonyinál *Mon. Hung. Hist.* Dipl. V. 139., 140. — És — last but not least — Miksa versióját Treitzsauerwein *Weisskunig*-jában. *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des . . . Kaiserhauses* VI. 506.

[4]) Lásd pl. Dr. Heinrich Ulmann, *Kaiser Maximilian I.* czimű munkáját, melynek számos helye inkább panegyricus, mint életrajz.

lázadók ellen fogott fegyvert, mert nem bizott Ulászló jó szándékában vagy akaraterejében, hogy ez képes lesz a titkos alkut az örökösödést illetőleg a Szapolyai-pártiakkal elfogadtatni és mert Miksa félt, hogy Szapolyai János a nemzeti párt segélyével orra elől el fogja ragadni a magyar koronát.[1]) A franczia király magatartása is gyanúsnak tünt föl előtte s bizonyára jókorán értésére esett, hogy a magyar királyhoz követség vala menesztendő a franczia udvartól.[2])

Hogy Miksa nagy botorságot követett el a háború meg-

[1]) A *Weisskunig*-han maga Miksa örökítette meg. hogy »wie der p. k. (blaue König, azaz XII. Lajos) und gruen Kunig (II. Ulászló) ain pünduiss machten das ain p. (blaue, azaz franczia) botschaft bey den gruen kunig stee und die botschaft auf französisch geklaidt sey.« Egy más helyen (p. 269.) pedig »wie der plab Kunig den gruenen Kunig beweget wider den jungen weissen Kunig (Miksa) zu kriegen.« Ehhez »Randbemerkung«-ul áll »ainen gros mechtigen herrn beweget genant grafen Hans.« (p. 505). A tudós kiadó azt a véleményt koczkáztatja, hogy »der Graf Hans könnte Johann Corvin sein.« Könnte bizony, csakhogy az egész előadásból világos, hogy az 1506. évi eseményeket meséli el a császári szerző, már pedig akkor Corvin János már nem volt életben. A »Graf Hans« tehát nem volt más, mint a szepesi gróf, Szapolyai János. Tudjuk, hogy Miksának volt alapos oka félni attól, hogy ha a folyton betegeskedő Ulászló király fi-örökös nélkül halna meg, úgy Szapolyai a nemzeti párt segélyével könnyen elfoglalhatja a magyar trónt. Már a kölni tartomány-gyülésnek panaszolta el azt (1505 jul. 17—31.), hogy »wiland graff Steffen son von Zips« — tehát Szapolyai János — Ulászló nehéz betegsége idején magához akarta ragadni a koronát, de Ulászló fölgyógyult s most a nagyravágyó főúr ki akarja túrni a királyi párt »bei lebendigem Leibe«. (Johann Janssen, *Frankfurt's Reichskorrespondenz* II. 689.) Ulászló ez évben csakugyan fenyegetett helyzetben volt a nemzeti párt forrongása miatt, amint ezt pl. egy Palackynál (V. 2. 117.) idézett levélből (Kanzler Albrecht von Kolowrat an Peter von Rosenberg de dato 15 Juli 1505) is kitünik. — A *Weisskunig*-ban említi továbbá Miksa, hogy az öreg magyar király igen megbetegedett, sőt — ha jól értem meg a császári szerzőt — halálos beteg volt s fia nem volt. A hir hallatára Miksa Ausztriába sietett sereget gyűjteni oly czélból, hogy még mielőtt a király meghalna, az említett grófot kikergesse az országból, »das er nach des Kunigs absterben in pund keine Irrung machen thu oder successe.« A gróf segítségére hivtá a pártjabeli urakat és tagadta azt, hogy oly nagyravágyó terveken törte volna fejét. Pártja azonban nem segítette őt, s ez okul szolgált a két párt kiengesztelődésére, kik most egyesült erővel fordultak a közös ellenség ellen.

[2]) V. ö. pl. amit Sanudo említ 1506 okt. 11-én *Magyar Tört. Tár* XXIV. 143. A következő dolgokat Wenzel azonban nem közölte.

1506. junius 22. »L'altro orator (il Re di Franza) manda in Hongaria per adattar quel re col re di Romani.«

Szept. 17. »Domino Accursio e l'altro, oratori francesi, stati li (Buda) dal re di Hongaria per le cosse dil re di Romani.«

Okt. 4. »Domino Acursio et l'altro, qualli dicono vegnir a Venetia (di Hongaria) et haver cosse di gran importantia di conferir con la Signoria.« *Diarii* VI. 357.. 420., 438.

indításával, azt még legnagyobb bámulója. Dr. Heinrich Ulmann.[1]) is elismeri, ki azonban valóságos lelkesedéssel írja le a tűzzel vassal dúló rongyos koldús csapat »diadalmenetét« Miksával élükön; ámbár nagyon naivul maga jegyzi meg, hogy Miksa a magyar sereggel jó ideig »nem jött érintkezésbe« (nicht in Fühlung gekommen). Szerinte Miksának czélja volt »den groben (?) unverständigen (??) Übermuth (?!) der feindlichen Grossen persönlich zu bestrafen, unter möglichster Schonung der armen unschuldigen Leute.« Hogy ez mennyire sikerült neki, azt az ellenpárt és Ulászló leveleiből tudjuk meg, kik szerint Miksa tűzzel vassal pusztította a mondott »szegény ártatlan emberek« jószágait. Amint azonban a magyar sereg megérkezik a dúlás szinhelyére és a magyar huszárok betörnek a »deutsche Erblande«-ba, ez dr. Ulmann együgyű véleményében »grausame Rache«. Midőn pedig Ulászlónak fia született (»unvorhergesehenes, überraschendes Erreigniss!«) és fegyverszünetre került a dolog, nem háborodik föl fogékony német lelkiismerete azon, hogy Miksa parancsára a német koldús banda nem szüntette be rablásait, hanem »nordostwärds« igyekezett bekeríteni a magyar hadsereget. *O sancta simplicitas! O tempora, o mores!* A tudós dr. Ulmann-nál, mint láthatjuk, nemcsak a logika, hanem még az erkölcstan is tótágast áll.

Kifogásolnunk kell azonkívül a doktor úr azon rossz szokását is, hogy forrásait oly formában közli, hogy olvasója ritkán képes megitélni, miszerint hol végződik az idézet egy-egy egykorú levélből és hol kezdődik a tudós professor úr kommentárja. Kiadott forrásoknál ez nem baj, de szerző sokszor kiadatlan dolgot közöl. Munkájának azért a jegyzetekben adott dátumok képezik fő érdemét.

A »hadjárat« dátumait és lefolyását illetőleg, dr. Ulmann szerint, Miksa junius havának elején tört Stájerországból Magyarhonba, elfoglalta Sopront, és junius 14-én már Vasvárnál járt;[2]) innen északi irányban vezetve tovább seregét, a szent-györgyi és bazini gróf jószágait pusztította a Duna mindkét oldalán, junius 19-én azután már Waltersdorfból, Felső-Ausztriából keltezi egy levelét. Vezérei pedig átkelve a Dunán, körülzárták Pozsonyt és elfoglalták a Csallóközt. Vilmos jülichi herczegnek Pozsony alól, julius 9-éről kelt és Miksához írt levele szerint a fegyverszünet másnap vala megkezdendő. Rudolf anhalti fejedelemnek egy szintén Miksához intézett és Pozsony alól julius 16-áról kelt levele szerint pedig kifogyott

[1]) *Kaiser Maximilian* I. (Stuttgart, 1884—1891.) II. 277—283.

[2]) Ulmann előbb Vasvárba viszi Miksát s csak azután Sopronba.

a pénzmag s azért nem volt képes Miksa zsoldosait fizetni, kik emiatt forrongani kezdettek.

Cuspinianus naplója szerint[1]) pedig a német legátusok julius 6-án indultak el Bécsből, útközben találkoztak a magyar követséggel[2]) és ezekkel együtt visszatértek julius 10-én. Ugyanazon hó 19-én azután »pax facta est hora octava in occasu solis.« A békepontok megvannak pl. Katonánál (XVIII. 449.). Ezekből megtudjuk azt is egyebek közt, hogy Miksa czélszerűnek találta Sopron és Pozsony lakosait is belefoglaltatni a magyar király által adandó amnestiába azok számára, kik »vel nobis (t. i. Maximiliano) adheserunt vel neutralitatem promiserunt et servaverunt.« E körülmény figyelembe vételével és tekintettel azon rohamos sebességre, melylyel a dr. Ulmann közölte dátumok szerint Miksa előrehaladt diadalmenetében az említett két magyar város polgárai, úgy látszik, nem fejtettek ki valami hősies ellentállást.[3])

Jean d'Auton szerint a Rochechouart és követtársainak fogadtatásánál Miksa kiséretében jelen voltak a jülichi herczeg, azonkívül a gurki püspök, a brandenburgi őrgróf és »le comte de Sornes«, mely név alatt, úgy vélem, Salm Miklós gróf lappang.

Egy kissé hosszúra nyúlt ismertetésem, de remélem, hogy nem végeztem hiábavaló munkát, hanem hogy sikerült egy kis világot vetnem hazánk történelmének egy igen homályos lapjára.

KROPF LAJOS.

---

[1]) *Fontes Rerum Austriacarum.* Scriptores. I. 400.

[2]) Marino Sanuto *Diarii* VI. 357.

[3]) *Weisskunig* junior azonban szerényebben adja elő a dolgot. Sem Sopron, sem Pozsony elfoglalását nem említi, »hanem csak azt, hogy a háború kitörésével ő elfoglalt »ain landschaft in Hungern haisst die Schütt« s itt akarta bevárni a magyar sereget. Ezek azonban a Duna másik oldalán gyültek össze és ütöttek tábort »und resten herauf gen Oesterreich.« A »resten« szót nem érti meg a kiadó, de a szöveg elég világosan azt akarja értetni meg velünk, hogy a magyarok Ausztriába törtek be. Miksa erre hidakat veretett a folyamon, átkelvén seregével a magyarok után sietett. Midőn azonban már 3—4 napi útra volt tőlük, megérkezett Lajos születésének híre. Erre azután megindultak a tárgyalások arra nézve, mint lehetne a »háború«-nak véget vetni »und den Grafen (Hans) zu richten.« A két fél békebiztosai a Habsburg és Jagello házak közti kettős házasságot proponálták a két fejedelemnek. »Also Kunig Wladislaus gefiels wol und pat graf Hans in gnaden nemen den weiss Kunig, er sols thun und darauf solhes nam der weiss Kunig an.« Mint látjuk, a rex sapiens junior — a kétségbeejtésig rossz fogalmazó volt. Ha találgatnunk szabad, azt akarja velünk megértetni, hogy László Zápolya Jánost a Weiss Kunig kegyeibe ajánlotta s hogy ez utóbbi engedett a magyar király kérelmének.

TÁRCZA.

ŐSTÖRTÉNETI VISZHANG.

Az »*Ethnographia*« VI. évfolyam 448—51. lapjain Munkácsi Bernát megjegyzéseket tesz azon czikkemre, mely »*Őstörténet és kritika*« czím alatt a Századok mult évi novemberi és deczemberi számaiban látott világot. »*Nagyhangúságommal*« szemben több oldalúan bizonyítgatja saját *szerénységét* olvasóinak, ha azok régóta nem ismernék már e lyrai dal értékét! *Szerénység* — és *valóság!* mit kell még megérnünk?

Hiábavaló fáradságnak tartja, hogy vastag tévedéseit »gombostüre szurkáltam«, »mikor azt régóta észrevette maga is és későbbi idézetüknél ki is hagyta.« Milyen szép a nyiltság! De hát vajon az, hogy egy régebbi állításomat később nem ismételem meg, azt teszi-é, hogy azt az állításomat ezzel visszavontam? Az én és tán sok más ember felfogása szerint, nem teszi. Már pedig akinek volt kedve és bátorsága olvasóit bizonyos képzelt tekintély színével tévutra vezetni, annak, miután tévedését — állitólag! — észrevette, legyen férfiassága ezt bevallani és a félrevezetetteket az igaz utra terelni!

De e reflexiók Munkácsi azon tévedéseinek, melyekre rá mutattam, alig egy tizedrészére vonatkoznak. Kilencztized részét hatalmas botlásainak nemcsak be nem ismeri, sőt azokba tüzes makacssággal egészen a körömszakadásig kapaszkodig és megkisérli — legalább egy részének — az igazolását is, természetesen a »*Munkácsi módszer*« elvei szerint.

A *hunok mongolságára* vonatkozó véleményét egyszerűen megismétli; látszólag csupán azért, hogy azt ne gondoljuk, hogy *visszavonta*. Bizonyítani egy szóval sem bizonyítja, érthető okokból, most se, pedig e téren előmunkálatokat is talált volna elég bőven. No de ha nem bizonyítja is, — becsületére legyen mondva logikája következetességének — ugyanazon füzetben egy másik czikkében alaposan agyon üti ám, ő, jómaga!

E dolgozatában ugyanis, mely »*az* »**ugor**« *népnevezet ere-*

dete« címet viseli, a hunoknak Attila halála után a Feketetenger északi partjaira huzódott és ott *utrigur* és *kutrigur* stb. nevet viselő két nagy törzsének nevét, mit már egyszer vogulból fejtegetett, most törökből igyekszik *öt ugor* és *hat ugor* jelentéssel értelmezni!

Az ember nem tudja elgondolni, mi hajthatta rá e mongolokat, hogy magokat akár vogul, akár török nyelven *öt* vagy *hat ugornak* nevezzék. Talán a régi mongolok vogulúl beszéltek? Vagy a mai vogulok és törökök nyelve a mongolnak csak egy-egy elszakadt dialektusa? Vagy tán az idők folyamában nyelvváltozás ment végbe, mint a Szoszva, úgy a Kuku-nor mellékén is? Vagy — de ne találgassuk a dolgot. Legvalószínűbbnek látszik a kérdésnek azon egyszerű és világos magyarázata, hogy a *mongolos Munkácsi* soha komolyan szóba nem állt az *öt-hat ugoros Munkácsival*, különben elképzelhetlen, hogy e két úr egymást föl ne világosította volna azon kiáltó ellenmondásról, melynek mindketten szomoru áldozatai lettek. Csak *ötletezés közben verte bele magát oly ellenmondások hinárjába, amelyből többé ki nem menekül!*

No de hát hagyjuk őt ott magára! Mindnyájunkat érhet baleset! Ime magunkra nézve is egy szomoru példája az igazságnak. Azt állítottuk egyik jegyzetünkben, hogy a *Chavilâh földe* kifejezést sem a biblia, sem krónikáink nem ismerik. Ez állításunk első feléről Munkácsi kimutatja, hogy nem felel meg a valóságnak, mert a *terra Chavîlâh* több izben előforduló bibliai szólam. Igaza van! Ha Munkácsi volna a nevem, azt mondanám: »*régóta észrevettem magam is*,« de így, egyszerűen igazolom. — Sajnos, hogy ez igazolás ama jegyzetben kifejtett nézetem lényegét nem módosítja, sőt nem is érinti; mert e lényeg voltaképen ennyi: *Az Evilath név a bibliában sehol nem fordul elő, a terram Chavîlâh pedig ismeretlen a magyar krónikákban:* tehát gr. Kuun G. midőn a *Terram Evilath* helyett minden világosító jegyzet nélkül emlegeti a *Terram Chavîlâh*-t, úgy, mintha a két kifejezés azonos volta mindenki előtt ismeretes volna, egyszerűen »*csürcsavar*,« azaz nem szól szabatosan, bebizonyítottnak vevén oly dolgot, melyet sem nem bizonyított, sem nem bizonyíthat be senki.

Munkácsi azonban mer nagyot! Belefog a bibliai Chavîlâh és a krónikai Evilath egy-voltának igazolásába! Ha sánta maradna tán az igazság a műtét után, arra való a Munkácsi-módszer, hogy takarja el a rut hibát. Okoskodása ez: »Ha *Chavvâh*, *Chánók* nevekből *Éva*, *Énok* lehetett és lett az átírásban: akkor a *Chavîlâh*-ból is *Evila* alaknak kell kiválni.« Eddig rendben volnánk, kis hangtani engedménynyel (*i* helyett rövid *i*) elfogadnók e tetszetősen kinálkozó magyarázatot. A végzetes bökkenő azonban az, hogy a krónikák nem *Evila*, hanem *Evilath* alakot

ismernek. Oly árok, mely előtt más ember ugrás előtt meggondolkodik, de Munkácsi ugorja bátran. »Annak, — folytatja — ki oly magas hangon beszél, tudnia kell, hogy *Evilath* végzetében a tőalakot tűkrözi.« És tudjuk is mi ezt, de kissé *másképpen*. Hogy csakugyan másképpen szól a törvény, ezt úgy látszik M. is sejti, legalább a tűkör által való kifejezés nekünk ezt tükrözi. A hivatolt héber nyelvtani törvény ez: *Nőnemű*, **âh** *végzetű szavak* **constructusa** *(M. szerint:* **tőalakja**: egyre megy) **at**-*ra végződik:*« péld. *czedekâh* (igazság) constr. *czidkat* etc. E törvény kizárólag nőnemű szavakra érvényes, *Chavilâh* pedig (Khus fiának neve) himnemű szó. Ezért lehetetlen a *Chavilat* alak, ezért valóban nem is létezik a *Chavîlat* forma a bibliában.

De ha csakugyan nem létezik a *Chavîlat* alak, hogy jött hát e lánczszem nélkül létre az *Evilath?* Azt csak nem kívánja tán elhitetni Munkácsi, hogy az a héber nyelvtörvény, mely a héber nyelv körében nem birta igájába fogni a *Chavilâh* szót, áttörve természetes korlátait, a latin vagy görög nyelv körében érvényesítette a már transcribált *Evila* alakon jogtalan igényeit. Megható volna, ha ilyesmit ohajtana igazolni!

Ámde megvan az *Evilath* szó tagadhatatlanul krónikáinkban. Honnan került hát ide, ha már a bibliából, ahol nincs meg, nem származhatott? Röviden felelek rá, de úgy, hogy kitűnjék, hogy M. itt is »módszere« elvei szerint járt el! Amely mondatot *kihagyásokkal* idéz ő, annak igazolására, hogy az *Evilath bibliai kifejezés*, ugyanazt idézem én *kihagyás nélkül czáfolására*, zárójelbe vevén az idézet azon részét, amit M. elhallgatott. — *Marci Chronica I pars*, (4. lap.) »Ergo sicut dicit sacra scriptura et sancti doctores, Hungari descenderunt a Magor, filio Japheth, qui post diluvium anno quinquagesimo VIII-o, sicut dicit sanctus Sigilbertus Episcopus (Antyochenus in Cronica Orientalium nationum,) intravit terram Evilath« etc. E mondatnak a vitatott kérdést leginkább érdeklő, mondhatni, *döntő* részét M. úgy látszik »előre megfontolt szándékkal« elejtette, mert nunc non erat his locus!

Honnan származott hát már az *Evilath földe* kitétel? Származhatott

1. *A keleti népek régi krónikáiból*, tehát ugyanazon forrásból, amelyből ment át a régi biblia-magyarázók műveibe is; (ide való többek közt a hivatolt Heyse-féle latin biblia is.) Tehát az *Evilat* név csakugyan egy eredetű a görög és arab írók által ránk hagyott és dolgozatomban már felsorolt Ἔφθαλῖται stb. névalakokkal. Ezek pedig szigoru philologiai módszerrel egyedül az ugor nyelvekből fejthetők meg. Magyarázni pedig nem egyik alakot a másik nélkül. hanem mindet egyszerre és együtt szabad csak! Ennyit a philologiai kritikából kezdő ember is tud.

2. Kézai *Evilath* szavára mondhatom azt. hogy ennek néphagyományból való eredete is vitatható. Okom ez állításra imez: Tudtommal egyedül Kézai ismeri a *Togora* folyónevet Scythiából. E név magyarázatával a merő conjecturánál egy lépéssel sem mentünk tovább maig. — Krónikásaink még azt is tudják, hogy az *Evilath földe* Persiában van (que regio isto tempore Persiden nominabatur); tehát geographiailag pontosan határozzák meg az Ephthaliták országát. Ez ország pedig hivatalosan *Tocharistan, Thogaristan* nevet visel az azt elfoglaló *fehér hunnak* is nevezett népről, az indoscythák egyik ágáról, a *thogarokról* v. *tocharokról*. Igy aztán ha a *Togora* név, mely a *Tocharistan* és *thogar* nevekkel azonos, Kézainál néphagyomány utján (más utat kimutatni nem tudunk) maradt meg: akkor feltehető, hogy a nála olvasható *Evilath földe* is ugyanazon forrásból eredt.

3. Az *Evilath* szó a bibliai *Chavilâh*-ból nem magyarázható, ha csak szemfényvesztésekkel a philologiát pellengérre nem akarjuk állítani. E téren pedig már nálunk, ismételhetem, *satis, superque peccatum.*

Ennyit kelle az *Evilath* névre felvilágosításul elmondanom. És ennyiben áll feleletem lényege! Mert azt, hogy M. megpróbálja *béka* [1]) szavunk török eredetét szótári úton megmutatni, és

[1]) M. sietett a *béka* szó török eredetének igazolásával. Egész bizonyítási eljárása a török-tatár-mongol alakoknak üres egymásmellé irásából áll. Hogyan vált e szegényes alakokból *(baka, baga)* a magyar *béka* szó, azt egy analogiával igazolná. Persze elébb azt kellene *bizonyítani*, hogy csakugyan onnan való hát a magyar szó! A votják nyelv szóalakjait *(ebek, baka)*, mely jóval nagyobb formabőséget mutat e szónál, mint az összes török-tatár nyelvek együttvéve, egyszerüen említetlenül hagyja; tehát a legfőbb tanuk a bizonyítási eljárásból *módszeresen* ki vannak tudva. Philologiai szempontból ez épen oly perfid eljárás, mint volna jogi tekintetben. De kitudta a magyar *ebi* szót is, mely az *ebi-hal* (más alakjai *eb-hal, czigány-hal, béka-hal*, sőt népetymologiával *kutya-hal* is) kifejezésben él nálunk és melynek *eb*(=canis) szavunkhoz absolute semmi köze nincs. Ezt bizonyítja a szintén kitudott osztják *vobi* szó, melyet Ahlquist *vobi-nĕ* alakban jegyzett és tartott fel nekünk (l. Spr. d. Nord-Ostjaken 156 l.) — E *vobi* és *ebi* alakok (a hangszinváltozásra nézve v. ö. a magyar *erdő*-t az osztják *vor, or* és a magyar-török *orman* szókkal) őrzik kétségkívül a *béka* szó legeredetibb alakjait, melyekkel szemben a votják *ebek, baka*, és az ez utóbbiból eredő összes török-tatár alakok, valamint a magyar *béka* is továbbképzés útján származott diminutiv formák *(k* és *ka* diminutiv képzőkkel). Tehát a *béka* szónak úgy eredeti formáit, mint formabőségét az ugor nyelvterületen találjuk, amiből bárkinek könnyű megitélni már, hogy milyen eredetű hát maga a szó.

Különben a szanszkrit *bhĕka* szó már alakjával elárulná magyarból való eredetét még akkor is, ha nem tudnók, hogy e szó a hindu renaissance korában (Kr. u. V. és VI. sz.), tehát közvetlen az indoscytha korszak után jelenik meg először a szanszkrit nyelv körében és éppen az északnyugati tartományoknak, melyekre a scytha hódoltság terjedt, írói-

voltaképpen csak kettőt bizonyit be: 1. hogy e kisérlete balul ütött ki; 2. hogy a nyelvészeti bizonyításról tiszta fogalmai nincsenek, mint ezeket eleve megmondtam; — vagy azt, hogy a kezéből Nöldeke által kiütött *chatán* szót is megsóhajtja, — nem érdemes említni sem!

Csak módszere és tudománya új illusztrálására mutatom még be azt, amit *tehén* szavunk eredetére nézve elmond. Tudni való, hogy e szó a szanszkrit *dhēnu (mutterkuh)* szóból került igen tiszta átvétellel nyelvünkbe; de M. görcsösen és lázasan ragaszkodik azon balvéleményéhez, hogy ez a zend *daenu (Weibchen bei Thieren)* átvétele. Azt, hogy a magyar szó hangképét így megértetni, a szóközépi *h* betű ottlétét a *daenu* alakból kimagyarázni nem lehet, nem nézi. Azon bizonykodik sok naivsággal, hogy a szanszkrit szó kezdő *dh*-jából el kell esni magyarban a *h* betűnek, mert a *cholera*, szóból is *kolera* lett. Szemmel látható azonban, hogy nem esett el. Igen, mert a szanszkrit nyelv *h* betűje nem a görög, hanem a magyar nyelv *h* betűjével egyezőleg mindig *önállóan és függetlenül* hangzik; mint pl. *élhet, adhat* szavainkban, miket az *élet* és *adat* szavaktól kiejtésben is élesen megkülönböztetünk, amint ezt már elsőrangú tekintélyre (Whitney) hivatkozva is eléje tártam. Nem akarja vagy tán nem birja a dolgot felfogni!

Vergődésében aztán a vizbefuló szalmaszálához kapva, azt mondja: »végre is a szóban forgó alak nem is *daenu*, hanem *daénu* (l. Justi Wb. 143.)«. Mekkora simplicitas! Ha »nem szorult Fiók nagy tudományára,« legalább simuljon oda más akárkiéhez, az eredmény mindegy, és tanulja meg, hogy *a zend nyelvnek egyetlenegy* **ae**-*féle diftongusa van;* tehát a Justi és Schrader által írt *daénu*, a Geiger, Hübschmann, Horn és többek által írt *daenu* alakok csak *transscriptio tekintetében térnek el egymástól, egyébben nem*. Ilyen gyönge maszlagot hinteni, igazán nem értem, mire való. — De így jár, aki más mankóján járni nem tud, saját lábán pedig állni nem bir.

Miután pedig így megkoronázta magát jeles *módszer*ének ismét előtérbe tolásával, én elhagyom e meddő vitát és nem pazarlom tovább a szót.

Bpest, 1896 febr. 18.

FIÓK KÁROLY.

---

nál és dialektusaiban van meg mai napig: s még akkor is, ha eredete csakugyan a törökben volna, amiről ugyan a komoly kritika itélőszéke előtt szó sem lehet. daczára annak, hogy M. előtt komoly számba jövő nyelvészek *(Budenz. Vámbéry)* is megkoczkáztatták ez állitást.

UJ KÖNYVEK.

Az Akadémia által kiadott Történettudományi Értekezések XVI. kötetének 6-ik száma »Újabb Tanulmányok a Réz-korról« *Hampel* József r. tagtól, ötven ábrával ellátva megjelent s az újabb kutatásoknak eredményeit foglalja magában, nagy apparátussal, de szépen és könnyen érthetően feldolgozva. — A Nyelvtudományi értekezések XVI-ik kötetének 7. száma a korán elhúnyt szép reményű *Szamota* Istvánnak utolsó munkáját tartalmazza: »A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból«. Szamota ezt a schwazi (tiroli) ferencz-rendi könyvtár egyetlen példányából írta le s bevezetéssel és jegyzetekkel látta el. Egyik lapjának facsimiléje is hozzá van mellékelve.

— Fraknói Vilmostól a M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának kiadásában egyszerre két nagy becsű munka jelent meg: »Mátyás király levelei« második kötete, mely az 1480—90 közt kelt leveleket foglalja magában s melyben előre van bocsátva szerző nagy becsű tanulmánya »Mátyás király mint levéliró«, mely társulatunk mult évi octóber havi ülésében felolvastatott, továbbá »A magyar kegyuri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig.« Mind két munkát tüzetesebben is fogjuk méltatni.

— Pesti Gábor »Nouum Testamentum seu quattuor evangeliorũ volumina lingua Hungarica donatae« című 1536. megjelent művét legujabban facsimile kiadásban bocsátotta közre a Magyar Tudományos Akadémia. Mintegy tizenhárom éve annak, hogy az Akadémia irodalomtörténeti bizottsága elhatározta a ritka régi magyar nyomtatványok hasonmás kiadását. *Komjáthy Benedek* »*Epistolae Pauli 1534.*« cz. műve nyitotta meg a sorozatot 1884-ben, ezt követte *Telegdi Miklósnak a keresztyénségnec fundamentomiról 1562.* írt műve s a *Szegedi Gergely énekes könyve.* Mind a Szilády Áron gondos felügyelete alatt s becses irodalomtörténeti bevezetéseivel, melyek az illető iró életrajzát a legujabb adatok felhasználásával mutatják be. A most megjelent s czímben fent közölt mű e sorozatnak immár negyedik kötetét képezi, s szintén a Szilády szakértő keze rendezte sajtó alá. Kiadásának szükséges voltát eléggé indokolja azon körülmény, hogy mindössze négy teljes példányban maradt fent s így nehezen hozzáférhető. Nyelvész és irodalomtörténész egyaránt örömmel üdvözli ez új kötet megjelenését, melynek azonkivül becsét nagyban emeli a Pesti Gábor életrajza, melyet Szilády szerényen a mű végéhez »Jegyzetek« czímen csatol, a melyben annak származását, Erasmushoz való viszonyát stb. először hozza tisztába. *D. L.*

— A milleniumi kiadványok közt kétségtelenül egyik legdíszesebb és legfényesebb az, melyet a Délmagyarországi Törté-

nelmi és Régészeti Társulat adott ki: »Temesvármegye Nemes Családai« czím alatt. Irta *Lendvai* Miklós. A munkának most első kötete jelent meg. Az előszót lovag Marczianyi György irta. A valóban nagy gonddal és szorgalommal megirt becses munkának I. fejezete: A Temesvármegye törvényhatóságánál kihirdetett nemes családok jegyzékét (Catastrum nobilium incliti comitatus Temesiensis 1779) tartalmazza. A II. fejezet: »Nemes családok a vármegye visszaállitásáig« ismerteti azokat a családokat s az azokra vonatkozó családtörténeti, genealogiai és heraldikai adatokat, melyek a középkorban s a török hódoltság alatt szerepeltek. A III. fejezet: A hatósági czímeres pecsétek gyűjteményét foglalja magában. A IV. fejezet: Eredeti czímeres nemes levelek Temesvármegye területén, közli azon czímeres nemes levelek jegyzékét, melyek Temesvármegye, a csanádi káptalan, a Muzeum-egylet, a verseczi muzeum gyűjteményében őriztetnek, s melyek közül nyolcz nincs a királyi könyvekbe beigtatva. Az V. fejezet: »Községek és birtokosok a XVII-ik századig, ismerteti Temesvármegye területén a középkorban létezett helyneveket s a helységek birtokosait. Az első kötethez 5 darab hatósági és 41 darab családi szinezett czímer van mellékelve, melyek legnagyobb részben az eredetiek után készültek. Szóval Lendvai és a Temesvármegyei Muzeum egy valóban nagybecsű munkával ajándékozták meg genealogiai s heraldikai irodalmunkat. A mű második kötete a jövő év elején kerül ki sajtó alól s a kettőnek ára együtt 20 frt, mi tekintve a munkának pazar fényes kiállitását s mellékletei nagy számát valóban jutányosnak mondható. Melegen ajánljuk a nagybecsű munkát az érdeklődők figyelmébe.

— A Szepesmegyei Történelmi Társulat millenniumi kiadványai gyorsan követik egymást. Csak nehány hét előtt adtunk hirt a második kötet megjelenéséről s már a harmadik is elhagyta a sajtót, mely Hradszky József kanonoktól a Tiz lándzsások székének, az úgy nevezett Kisvármegyének történetét tartalmazza. Ez a nagy becsű vállalat *Demkó* Kálmán társulati titkár fáradhatatlan buzgalmára vall, ki a legjobb szepesi irodalmi erőket tudta a körül egyesitni. A megjelent két kötethez méltán csatlakozik ez a harmadik is, s nemcsak kidolgozás és összeállitás, hanem az adatok (legnagyobb részben levéltári adatok) összehozása által is monographiai irodalmunkra nézve valóságos nyereséget képez. Hazai történetünknek egy homályosan ismert lapjára vet ez a munka világot s melegen ajánljuk tagtársaink figyelmébe.

— Németh Péter kir. kuriai biró »*Magyarország szent László király idejében*« czímen adott ki egy jogtörténeti rajzot. Miután előadta a politikai eseményeket, László megválasztatását, megkoronáztatását, viszonyát a német-római birodalomhoz stb. áttér

László törvényhozásának, kül. három decretumának ismertetésére s nagy vonásokban népszerű előadásban mutatja ki ennek jogi jelentőségét. A diszes kiállítású 24 lapra terjedő füzetben megjelent értekezés felolvasásra készült s a »Szent László« társulatnak 1895. decz. 10-én tartott közgyülésén olvastatott föl.

— A PALLAS NAGY LEXIKONÁBÓL immár a XI. kötet is elhagyta a sajtót, mely a *Közép-Magyal* szavak közé eső czikkeket foglalja magában. E kötet valamivel kisebb terjedelmü mint az előbbi kötetek, a minek oka azon nemes intentióban rejlik, hogy a szerkesztőség a következő kötetet a *Magyar* vonatkozásu czikkekkel akarta megkezdeni. E kötetnél is ismételten kifejezést kell adnunk azon elismerésnek, a melyben az előző kötet történelmi czikkeit részesitettük.

— »A HUMANISTÁK ÉS SCHOLASZTIKUSOK KÜZDELME A XVI. SZÁZAD ELEJÉN« czim alatt Dr. *Acsay* Antal megirta azon nagyjelentőségü szellemi harcz történetét, mely a középkori eszmék képviselői s az újkor férfiai között a reformácziót közvetlen megelőző időben folyt s az utóbbiak győzelmével végződött. Hutten, Erasmus, Reuchlin a főhősei e nemes küzdelemnek egy csapat névtelen harczos ellenében. Az érdekesen megirt művet, mely mindamellett tévedésektől és bizonyos tendentiától nem ment, főleg vonzó előadásáért és jó stiljáért elismerés illeti meg.

— STROMP LÁSZLÓ pozsonyi theol. akad. tanár protestans egyház történeti irodalmunkat már több becses munkával gazdagitá. *Somogyi Péter* fogsága czimü monographiájáról már annak idejében megemlékeztünk: ez Somogyi »Libellus contribu lationis« czimü kézirata alapján más források felhasználásával készült monographia. Újabban II. *Pilarik István* élete czimü monographiát adott ki, melyben Pilariknak változatos és szenvedésben gazdag életét ennek 1673-ban Wittembergben kiadott életrajza után tárgyszeretettel, elfogulatlanul, de igazi melegséggel megirta, ezen munka mellett felhasználván irodalmunknak többi tárgyára vonatkozó adatait is. Mind két munka megszerezhető Pozsonyban szerzőnél, az elsőnek ára 1 frt az utóbbié 40 kr.

— PAYR SÁNDOR egyház történeti irodalmunkat becses monographiával gazdagitá. Ez Telekesi Török Istvánnak életrajza, ki Rákóczi Ferencznek kormánytanácsosa, huszárezredese s a pesti vallásügyi bizottság tagja volt, s 1666 és 1722 közt élt. Annyival becsesebb e történeti rajz, mert egy történetünk által kevéssé ismert és méltányolt férfiunak életrajzát elevenitette fel. Előre bocsátja Török családjának ismertetését, áttér azután ifjuságára, festi megyei szolgálatait, majd tüzetesebben szól részvételéről Rákóczi hadjárataiban s működéséről a szabadság leveretése után — s méltányolja mint szabadság szeretö s vallásához ragaszkodó férfiút.

Nyomtatott kutfőkre nem támaszkodhatván munkája jelentékeny részét kézirati forrásokból kelle merítnie, s e részben nemcsak levéltáraknál, de magánosoktól — többi közt Thaly Kálmántól — nyert becses adalékokat. Gondosan és jól kidolgozott munka, melyet bátran ajánlhatunk olvasóink figyelmébe.

— A Revue de Cavallerie utolsó füzete három huszárezredesről közöl igen érdekes czikket: Conflans marquis, gróf Esterházy és herczeg Laurun a kik Marie Antoinettenek s II. Katalinnak kegyenczei voltak. De természetesen nem egyformán. Komoly viszonyról a királynéval szó sem lehet; de a czárnénak csakugyan kegyenczei közé tartoztak. Esterházy a pillnitzi conferentia alkalmával oly nagy benyomást tett a czárnéra, hogy ez a »szép magyar« diplomácziai előterjesztéseit csak figyelmetlenül hallgatta s végül ajánlatot tett neki, hogy maradjon nála.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A magyar közélet és Társulatunk két kiváló halottjáról kell megemlékeznünk. Mindkettőt a múlt február hóban vesztettük el. Gróf *Erdődy* István királyi fölovászmester febr. 10-én hunyt el. Társulatunk első alapítói közé tartozott, s azt a fényes eredményt, melyet társulatunk 1870-diki vasvármegyei kirándulásával elért, kiválóan neki köszönhetjük. Ennél gazdagabb levéltár azóta sem nyílt meg a búvároknak, értvén ezalatt olyan levéltárt, mely a legnagyobb fontosságú történelmi adatokat — a Rákóczy-levéltárt — tárta fel a búvároknak. Szoros barátság füzte az elhúnytat Szalay Lászlóhoz és Thaly Kálmán alelnökünkhöz, s ez utóbbi ezen kirándulás alkalmával már harmadszor volt a levéltárban s épen ennek lehet köszönni, hogy ezen gazdag levéltár nemcsak megnyílt a búvárok előtt, hanem annak kincsei Budapestre szállíttattak az Akadémiába lemásoltatás végett. Míg az öreg gróf élt és Vörösvárott tartózkodott, mindig szívesen látta otthonában a magyar búvárokat.

Kellemesi Melczer István február 19-én hunyt el. Nevével egy ma már történetivé vált díszes állás van kapcsolatban: ő volt az utolsó királyi személynök. Társulatunknak mindjárt alapításakor alapító és később igazgató választmányi tagja lett. Nemcsak tevékeny részt vett a társulat ügyei intézésében, hanem irodalmilag is hasznos szolgálatokat tett a történettudománynak az által, hogy családi levéltárának nevezetesebb okleveleit közrebocsátotta »Okmányok a Kellemesi Melczer család levéltárából« czímen. Ezen kívül megírta neje családjának, a Lopresti család történetét is.

Szintén a mult hó végén, febr. 28. hunyt el *Kápolnai Pauer István*

nyugalmazott ezredes, akadémiai levelező tag, a kinek nevével régebben többször találkoztak olvasóink a Századok lapjain. Az elhunyt egész életét a katonai pályán töltötte el s a magyar katonai szakirodalom legtevékenyebb mívelői közé tartozott, s ezzel kapcsolatban a magyar történettel is foglalkozott. Ide vonatkozó két műve: »Az Árpád család még nem halt ki. Turin 1862,« »Magyarország hadászati védelme Budapest. 1867.«

— Dr. Kvacsala tagtársunk, jelenleg dorpati egyetemi tanár, ezen egyetem »Acta et Commentationes« czimű folyóiratában levéltári kutatásuk alapján közzé tette, megelőzőleg felolvasván azt ezen egyetem aulájában, Jablonskynak életrajzát mintegy előtanulmányt nagyobb munkájához. Jablonszkynak II. Rákóczy Ferencz szabadság harczában is volt része, ő volt Clementtel Rákóczy diplomatájával Hollandban, s Londonban is. Gonddal irt, velős, tömör életrajza ez egy felolvasás keretében, kiemelve a legérdekesebb s legmegkapóbb részleteket. De Kvacsala folyton gyüjti az anyagot a tárgyhoz. Jelenleg Posenban is kutat. Ujabban felfedezte Lissában Comennak »Sermo secretus Nathanis ad Danielem« czimű munkáját, melyet Rákóczy Zsigmondhoz intézett házasság kötése alkalmával. Ekkor többi közt a herczeget egy tudományos Akadémia felállítására szólítja fel, mely ha létrejön, tiz évvel előzte volna meg a Londoni Royal Society-t. Érdekes lesz ezt a későbbi Aparrai-féle terveléssel összehasonlitni. Kvacsala utjában mindenfelé nagy gondot fordit a magyar történelmi adatokra. Jelenleg a Monumenta Germanie Paedagogica számára gyűjti össze a XVII-ik századi paedagogiai reformokat s sajtó alá adta Comen leveleinek collectióját. Posenban Jablonovszkynak egy halmaz Rákóczyhoz irt levelére akadt 1704-en kezdve, s ezek közt van egy csomó levél Rákóczytól comte de Saaros aláirással. Hazatérő utjában ezekről tüzetes jelentést fog tenni társulatunknak.

— Vasmegyében mozgalom indult meg abból a célból, hogy a *kőszegi* vár hires védőjének, *Jurisits* Miklósnak hamvai hazaszállittassanak. Jurisits sirját báró *Malcomes* Boszniában *Bihács* közelében találta meg s maradványait uj koporsóba helyeztette. Jurisits hamvainak hazaszállitását leginkább a kőszegiek szorgalmazzák, akik ezzel akarják a millenniumot megünnepelni.

— »A Pozsonyi kir. kath. Főgymnasium Története« czimű munkára előfizetési felhivást bocsátott ki az igazgatóság, melynek megirásával dr. Schönvitzky Bertalan tanár bizatott meg, ki a szakirodalom ismeretes termékein kivül felkutatott minden hozzáférhető forrást; az intézet irattárának és a pozsonyi városi levéltárnak ide vágó adatain kivül felkutatta az Országos Levéltár jezsuitairatainak rengeteg halmazát és azokban sok olyan dolgot talált, a

mi az egész hazai történetirásnak nyereségeül tekinthető. A bécsi udvari levéltár anyagát is felhasználta, sőt a jezsuita-rend római levéltárának adataival világitott meg egyes kérdéseket. Munkája már sajtó alatt van és körülbelül 25 nagy nyolczadrét-ívnyi terjedelemben, illusztrácziók és facsimilékkel ellátva, a jövő év elején, körülbelül húsvétkor fog megjelenni. Tiz fejezetre van felosztva: I. Rész. Pozsonyváros iskolaügyi viszonyai a jezsuita-gymnasium megalapitása előtt. 1000—1627. II. Rész. A jezsuita-gymnasium története. 1627—1773. III. Rész. A gymnasium története 1773—1812-ig. IV. Rész. A gymnasium a Sz.-Benedek rend vezetése alatt. 1812—1849. V. Rész. Gymnasiumunk az absolutismus idejében. 1849—1867. VI. Rész. Gymnasiumunk az alkotmány visszaállitása óta. 1867—1895. VII. Rész. Gymnasiumunk tanulmányi és fegyelmi állapota és igazgatása, 1773—1895-ig. VIII. Rész. A gymnasium temploma és helyiségváltozásai. IX. Rész. A gymnasium alapitványai, szertárai, könyvtára. X. Rész. Az Emericanum. A »Függelék«-ben közli az intézet történetére vonatkozó fontosabb aktákat, történeti érdekességű tanulmányi terveket, fegyelmi szabályokat, módszeres jelentéseket, órafelosztásokat, vizsgálati rendeket stb; továbbá a gymnasium igazgatóinak és tanárainak teljes névsorát 1627—1895-ig; a tanulók létszámának táblás kimutatását 1766-tól kezdve máig, és nevezetesebben tanitványainak névsorát 1766-tól kezdve. Ezen kivül diszes illusztrátiókkal lesz ellátva. A tanulságos és érdekes munka ára két forint, mely összeg az igazgatósághoz küldendő be. A munka bolti ára magasabb lesz.

— Az Izr. Magyar Irod. Társulat igazgatósága utolsó ülésében elhatározta, hogy egy Magyar Zsidó Okmánytár kiadását inditja meg, mely az Árpádkori okmányokkal fog kezdődni s a receptionalis törvénynyel végződni. A szerkesztéssel Dr. Kohn Sámuel és Dr. Marczali Henrik bizattak meg. Ugyanez ülésen jelentették be, hogy a deczember 31-én lejárt pályakérdésre, mely valamely zsidó hitközség történetének kútfők alapján való megirását kivánta, egy pályamű érkezett be.

— Ujhegyi Béla nyug. őrnagy, a magyar történelmi társulatnak is tagja »*Közép-Európa katonai földirata*« czimű művet szándékozik kiadni. Az orographiai és hydrographiai viszonyok, közlekedési vonalak, útcsomópontok pontos feltüntetése mellett a szerző az által igyekszik művének kiváló érdeket kölcsönözni, hogy az egyes földrajzi helyeknél az ott előfordult csatákat is fölemlíti s egyszersmind tüzetes és szakszerű magyarázatát adja annak, hogy a földrajzi viszonyok micsoda jelentőséggel birtak azok lefolyására. Ily irányú művel ez ideig nem bir különben is szegényes katonai irodalmunk s mi is érdeklődéssel nézünk megjelenése elé.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A MAGYAR KIRÁLYI KEGYURI JOG Szent Istvántól Mária Teréziáig. Történelmi Tanulmány. Irta *Fraknói* Vilmos; kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest 1895. 8-adr. 559 l. Ára 5 frt.

— MÁTYÁS KIRÁLY LEVELEI. Külügyi osztály. Második kötet 1480—1490. A M. T. Akad. Tört. Bizottságának megbizásából közzé teszi *Fraknói* Vilmos r. tag. Budapest 1895. 8-adr. LXX és 406 ll. Ára 4 frt.

— A SZEPESMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT Milleniumi kiadványai. A választmány megbizásából szerkeszti Dr. Demkó Kálmán. III. kötet. A szepesi tíz lándzsások széke vagy a »Kisvármegye« Irta *Hradszky* József. Löcse 1895. 8-adr. 226. l.

— GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN Levelei szüleihez. A Magyar Tudományos Akadémia megbizásából összeállitotta, előszóval s jegyzetekkel ellátta *Zichy* Antal. Budapest 1896. (Széchenyi István Munkái IX. k.) XXXIII és 389 ll. Ára 3 frt.

— A HUMANISTÁK ÉS SCHOLASZTIKUSOK küzdelme a XVI. század elején. Irta *dr. Acsay Antal.* Budapest 1895. 8-r. 66 l.

— MAGYARORSZÁG SZENT LÁSZLÓ KIRÁLY IDEJÉBEN. Jogtörténeti rajz. *Irta Németh Péter.* Felolvastatott a »Szent László« társulatnak 1895. decz. 10-én tartott közgyűlésén. Budapest 1895. 8-r. 24 l.

— II. PILÁRIK ISTVÁN ÉLETE. Egyháztörténeti tanulmány. Irta *Stromp* László. Budapest 1895. (Hornyánszky) 8-adr. 40 l. Ára 40 kr.

— TELEKESI TÖRÖK ISTVÁN Vas és Sopronmegye táblabirája, a dunántuli ev. egyház oszlopa, II. Rákóczi Ferencz kormánytanácsosa és huszárezredese, a pesti vallásügyi bizottság tagja 1661—1722. Egyháztörténeti monographia. Irta *Payr* Sándor. Budapest 1896. 8-adr. 52 l.

A SZLÁV KERESZTÉNYSÉG hazánk mai területén a honfoglalás előtt, *Hummer* Nándor rendes tagtól. (A Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának felolvasó üléseiből. 13. szám.) Budapest, 1896. Szent-István-Társulat, 8-r 139 l. Ára 80 kr.

— GIOVANNI BATTISTA DE ROSSI emlékezete. Dr. *Czobor* Béla r. tagtól. (A Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának felolvasó üléseiből. 15. szám.) Budapest, 1896. Szent-István-Társulat. 1896. 8-r. 79. Ára 80 kr. l.

— ÁRPÁDHÁZI BOLDOG MARGIT Élete. Legendák és egyéb történeti kútfők nyomán irta *Demkó* György hittudor, egri érseki lyceumi hittanár. Érsek-főpásztori engedélylyel. Budapest, 1895. Franklin-Társulat, 8-r. 280, 2. l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1896 évi febr. 13-án d. u. 5 órakor tartott r. közgyülésének

jegyzőkönyve.

Gróf Teleki Géza elnök a nemzet ezer éves történetére visszapillantó beszéddel megnyitván a társulat harminczadik rendes évi közgyülését, jegyzőkönyv-hitelesítőkül Bánó József és Bárczay Oszkár t. tagokat kéri fel.

21. Szilágyi Sándor titkár felolvassa a társulat mult esztendei munkásságáról szóló jelentését.

Tudomásúl vétetvén, eredetiben a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

22. Előterjeszti az ig. választmánynak folyó hó 6-án tartott r. ülésében az 1895 évi számadásokra vonatkozólag a számvizsgáló bizottság jelentésére 13 jk. p. alatt hozott határozatát, mely szerint a választmány a számvizsgálók jelentését tudomásúl vévén, Karasszon József pénztárnoknak, valamint a társulat vagyonát kezelő P. H. E. Takarékpénztár-Egyesületnek is az 1895 évi számadásokra nézve a felmentést a közgyülés jóváhagyásának fentartása mellett megadta.

A választmány határozata jóváhagyatik.

23. Felolvassa az ig. választmánynak ugyancsak a folyó hó 6-án 14 jk. p. alatt kelt határozatát, melylyel a gazdasági bizottság javaslata alapján a társulat 1896 évi költségvetését állapítja meg.

Hasonlóképen jóváhagyatik.

24. Következvén az ig. választmányból 1895 végével szabályszerüen kilépő tizenkilencz (19) tag helyének választás útján

való betöltése, elnök a szavazatok beszedésére dr. Kammerer Ernő elnöklete alatt Áldásy Antal és dr. Sebestyén Gyula t. tagokat küldi ki.

A szavazó lapok beadatván, míg a szavazatszedő bizottság a szavazatokat összeszámítja, —

25. dr. Békefi Remig felolvassa »*Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése*« című értekezését, mely a *Századok*-ban fog megjelenni.

26. Dr. Kammerer Ernő, mint a szavazatszedő bizottság elnöke jelenti, hogy az ig. választmányban betöltendő tizenkilencz (19) helyre beadott 40 érvényes szavazatból Bunyitay Vincze, Csánki Dezső, Fejérpataky László, Fraknói Vilmos, Lehoczky Tivadar, Márki Sándor, Nagy Iván és Pauler Gyula 40—40, Borovszky Samu, Dedek Cr. Lajos, Géresi Kálmán, Hajnik Imre, Schönherr Gyula, Tagányi Károly és Zsilinszky Mihály 39—39, báró Radvánszky Béla 38, Jakab Elek és Zimmermann Ferencz 37—37, Ballagi Aladár 36 szavazatot, ezeken kívül Sebestyén Gyula 3, Bárczay Oszkár és Karácsonyi János 2—2, Áldásy Antal, Beőthy Zsolt, Éble Gábor, Kollányi Ferencz és Mika Sándor 1—1 szavazatot nyertek; a minek alapján elnök kihirdeti a választás eredményét, mely szerint 1896—98-ra: Bunyitay Vincze, dr. Csánki Dezső, dr. Fejérpataky László, dr. Fraknói Vilmos, Lehoczky Tivadar, dr. Márki Sándor, Nagy Iván, dr. Pauler Gyula, dr. Borovszky Samu, Dedek Cr. Lajos, Géresi Kálmán. dr. Hajnik Imre, dr. Schönherr Gyula, Tagányi Károly, Zsilinszky Mihály, báró Radvánszky Béla, Jakab Elek, Zimmermann Ferencz és dr. Ballagi Aladár választattak meg az ig. választmány tagjaivá.

Több tárgy nem lévén, elnök a gyűlést feloszlatja.

Kelt mint fent.

Jegyzette:

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Bánó József* s. k., *Bárczay Oszkár* s. k.

Figyelmeztetés.

A közgyülési elnöki beszéd és a titkári jelentés a jelen füzet elején olvashatók.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1896 évi márt. 5-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Jakab Elek elnöklete alatt dr. Csánki Dezső, Dedek Cr. Lajos, dr. Kammerer Ernő, hg. Odescalchi Arthúr, Óváry Lipót, Pettkó Béla, dr. Schönherr Gyula, Tagányi Károly, dr. Váczy János, Véghely Dezső vál. tagok, Szilágyi Sándor titkár, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Az elnök és alelnökök távollétében Jakab Elek mint legidősb vál. tag foglalván el az elnöki széket, az ülést megny-tja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Csánki Dezső és dr. Schönherr Gyula vál. tagokat kéri fel.

27. Szilágyi Sándor titkár jelenti, hogy gr. Vigyázó Ferencz alapító tag eddigi 100 frtos alapítványát 200 frtra emelte; gr. Esterházy Miklós Móricz évd. r. tag 100 frttal, Győry Elek és Luczenbacher Jenő évd. r. tagok pedig 200—200 frttal az alapító tagok közzé léptek.

Köszönettel örvendetes tudomásúl vétetik.

28. Előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak *évdíjas r. tagokúl 1896-tól:* dr. Esztegár László muzeumi tisztviselő Budapesten (aj. Erdélyi Pál), Gajzágó László megyei aljegyző Deésen (aj. Bod Gyula), Kruplanicz Kálmán főispán Esztergomban (aj. Pór Antal), Óváry Ferencz orsz. képviselő Veszprémben (aj. Békefi Remig), Péterfi Zsigmond mérnök Kolozsvárt (aj. gr. Teleki Géza), Tüzes Karácson kir. közjegyző Deésen (aj. Bod Gyula), dr. Várady László Budapesten (aj. Fiók Károly), Domanovszky Sándor és Madzsar Imre bölcsészet-hallgatók Budapesten (mindkettőt aj. Mika Sándor), ifj. Hlavács Kálmán, Loysch Ödön, Salinger Rezső, Teller Kálmán, Vinaperger Károly és Xantus Gábor bölcsészet-hallgatók Budapesten (mind aj. Barczán Endre), Deutsch Leo bölcsészet-hallgató Budapesten, Keller Imre bölcsészet-hallgató Uj-Pesten, Szevéra János bölcsészet-hallgató Gödöllőn (mindhármat aj. Domanovszky Sándor), Eötvös-collegium Budapesten (aj. Karasszon József), az Orsz. m. kir. Statisztikai Hivatal könyvtára Budapesten (aj. Findura Imre), m. kir. áll. főgymnasium Szamosujvárt (aj. Karasszon József), az ungi ev. ref. egyházmegye könyvtára Ungvárt (aj. Szilágyi Sándor).

Megválasztatnak.

29. Nagy Géza társ. tag felolvassa »*Gróf Kuun Géza és a magyar őstörténeti kutatások*« című értekezését, mely a *Századok*-ban fog megjelenni.

30. Szilágyi Sándor titkár bejelenti Kellemesi Melczer István alapitó és ig. választmányi, s gróf Erdődy István alapító tagoknak a mult február-hó folyamán történt gyászos elhunytokat, meleg hangon emlékezvén meg történetirodalmunk iránt családi levéltáraik megnyitása, illetőleg kiadása által szerzett érdemeikről.

A választmány a gyászjelentést szomorú tudomásúl veszi s a két jeles férfiu tiszteletre méltó emlékezetét jegyzőkönyvében örökíti meg.

31. Előterjeszti a pénztárnok február-havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt ... ... 4332 frt 24 kr,
» kiadás ... ... 2222 » 86 »
maradvány ... ... 2109 frt 38 kr,
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő ... ... 1462 frt 20 kr
követelést, 1896. febr. 29-én összesen ... ... 3571 frt 58 kr
készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban Győry Elek nevére 200 frt, Luczenbacher Jenő nevére 200 frt, gr. Vigyázó Ferencz nevére 100 frt, gr. Esterházy Miklós Móricz nevére 100 frt, összesen 600 frt befizetett alapítvány tőkésitendő.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésitendő 600 frtra nézve pedig határoztatik, hogy ezen összegnek megfelelő névértékben 4·5% m. jelz. hitelb. záloglevél vásároltassék a társulat alaptőkéjéhez.

32. Jelenti, hogy a gróf Zichy Jenő-féle 100 db arany a választmány f. évi 13/c. jk. p. alatt kelt határozata értelmében a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 3857 számú értesítése szerint 567 frtért beváltatván, ezen összeg további intézkedésig mint kamatozó tőke kezeltetik.

Tudomásúl szolgál.

33. Előterjeszti Moson vármegye alispáni hivatalának f. évi 1270 és 2007 számok alatt kelt kétrendbeli megkeresését, Iványi Ede ny. k. r. igazgató tanárnak »*Moson vármegye multja és jelene*« című s a vármegye közönségének kiadásra felajánlott monographiája megbirálása iránt.

A monographia megbírálására Békefi Remig és Majláth Béla vál. tag urak kéretnek fel.

34. Vonatkozással a mult február-havi vál. ülés jegyzőkönyvének 17 sz. pontjára, felolvassa Győr sz. kir. város polgármesterének f. évi 486 sz. alatt kelt levelét, melyben a város banderiumi zászlajának heraldikai megállapításáért köszönetét nyilvánítja.

Tudomásúl vétetik.

35. Jelenti, hogy Thaly Kálmán ifj. Rákóczi György fejedelemnek egy 1645. jul. 26-án kelt eredeti oklevelét küldte be ajándékúl a társulat gyűjteménye számára.

Köszönettel fogadtatván, megőrzés végett szokott módon a M. N. Muzeum könyvtárában fog letétetni.

36. Odescalchi Arthúr herczeg a Majthényi család levéltárában általa felkutatott érdekesebb okiratok és levelek másolatait ajándékozza a társulatnak.

Köszönettel fogadtatván, a *Történelmi Tár*-ban leendő közzététel végett a titkárnak adatnak át.

37. Olvastatik Bárczay Oszkár társ. tag f. évi febr. 25-én kelt levele, melynek kiséretében a nem rég elhalt Kápolnai Pauer István honv. ezredes hagyatékából egy csomó hadtörténeti tárgyú, az Ott-huszárokra vonatkozó s a M. Tört. Társulat tulajdonába tartozó iratot küldött át az özvegy megbizása szerint a társulat titkári hivatalához.

A választmány Bárczay Oszkár úrnak szives közbenjárásáért köszönetét nyilvánítja s a titkárt megbízza, hogy neki az átvett iratokról elismervényt adjon. Az iratok, melyek még az 1885 évi jan. 2-án tartott közgyülés 6. jk. p. alatt kelt határozatából adattak volt ki néhai Kápolnai P. István úrnak, a M. N. Muzeum könyvtárában helyezendők el.

38. Odescalchi Arthúr herczeg tudomására hozza a választmánynak, hogy a Dresdában »*Verein für historische Waffenkunde*« név alatt legközelebb megalakult tudományos társaság, mely működése és kutatásai körét Magyarországra is kiterjeszteni szándékozik, valószinűleg junius-hó folyamán fogja ezredéves kiállításunkat meglátogatni, érintkezést keresendő a magyar szakférfiakkal.

Örvendetes tudomásúl vétetik.

Zárt ülésben —

39. a Beszédes-féle hagyaték megvásárlását illető ügyben intézkedett a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Jakab Elek s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Dr. *Csánki Dezső* s. k., Dr. *Schönherr Gyula* s. k.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

elnöksége, tiszti kara, ig. választmánya és bizottságai 1896-ban.

Elnök: Gróf Teleki Géza
Első alelnök: Pulszky Ferencz
Második alelnök: Thaly Kálmán.
Titkár: Szilágyi Sándor
Pénztárnok: Karasszon József
Jegyző: Nagy Gyula
Ügyész: Dr. Kovács Pál.

Igazgató választmány:

Balássy Ferencz
dr. Ballagi Aladár
dr. Ballagi Géza
id. Bánó József
Barabás Samu
dr. Békefi Remig
dr. Bonez Ödön
dr. Borovszky Samu
Bunyitay Vincze
dr. Csánki Dezső
Csaplár Benedek
dr. Czobor Béla
Dedek Crescens Lajos
Emich Gusztáv
gr. Esterházy János
dr. Fejérpataky László
dr. Fraknói Vilmos
Géresi Kálmán
dr. Hajnik Imre
dr. Hampel József
Jakab Elek
dr. Kammerer Ernő
dr. Károlyi Árpád
dr. Komáromy András
Lehoczky Tivadar
Majláth Béla
dr. Marczali Henrik
dr. Márki Sándor
Melczer István (Kellemesi) † 1896. febr. 19.
Nagy Gyula
Nagy Iván
Nátafalusy Kornél
Némethy Lajos
b. Nyáry Jenő
hg. Odescalchi Arthur
dr. Ortvay Tivadar
Óváry Lipót
Zsilinszky Mihály.
dr. Pauler Gyula
Pettkó Béla
Pór Antal
b. Radvánszky Béla
dr. Réthy László
dr. Schönherr Gyula
dr. Szádeczky Lajos
Széll Farkas
dr. Szendrei János
Szilády Áron
Szilágyi Sándor
id. Szinnyei József
Tagányi Károly
dr. Thallóczy Lajos
dr. Váczy János
Véghely Dezső
Villányi Szaniszló
gr. Zichy Jenő
Zimmermann Ferencz

Gazdasági bizottság:

Hegedüs Sándor biz. elnök — Szabó Albert
dr. Borovszky Samu biz. jegyző — Emich Gusztáv
dr. Pauler Gyula.

Hivatalból: a titkár, jegyző, pénztárnok és ügyész.

Számvizsgáló bizottság:

dr. Fejérpataky László — dr. Boncz Ödön.
Hivatalból: az ügyész.

A gróf Teleki-Oklevéltár szerkesztő bizottsága:

id. gr. Teleki Géza (a család részéről) biz. elnök — dr. Fejérpataky László
Szilágyi Sándor biz. előadó — Gergely Samu
Barabás Samu — dr. Schönherr Gyula
— dr. Szádeczky Lajos.

A gróf Zichy-Okmánytár szerkesztő bizottsága:

dr. Kammerer Ernő biz. elnök — dr. Illéssy János
dr. Áldásy Antal — Nagy Iván
Barabás Samu — Novák Sándor ltárnok
dr. Fejérpataky László — Pettkó Béla.

A rendkivüli felolvasásokat rendező bizottság:

Az ügyvezető elnök elnöklete alatt

dr. Boncz Ödön — dr. Pauler Gyula
dr. Fejérpataky László — Tagányi Károly
Hivatalból: a titkár és jegyző.

Az 1895 év folyamán elhalt tagok:

Ács Rudolf Veszprémben,
Albrecht főhg ő cs. és kir. fensége (alapító t.) Arcoban,
Alleker Lajos Nyitrán,
Baligó János Temesváron,
Böszörményi Elek Szatmáron,
Dankó József Pozsonyban,
Fehér Sámuel Sopronban,
Győry Elek Debreczenben,
Jakabfalvay Gyula Budapesten,
Kovácsics Lajos Pécsen,
Kiszelák Sándor Püspök-Ladányban,
Kuun Kocsárd gróf (alapitó tag) Algyógyon,
Lanfranconi Grazioso Énea (alap. t.) Pozsonyban,
Mártony József Sorki-Tótfaluban,
Miklós László Nyiregyházán,
Péch Antal Selmeczbányán,
Simkó Frigyes Balassa-Gyarmaton,
Steingassner Kálmán Török-Becsén,
Szamota István Budapesten,
Szígyártó Sámuel Losonczon,
Terhes Pál Rimaszombatban,
Tolnay Gábor Budapesten,
Ujfalussy Sándor Nagy-Károlyban,
Wenrich Vilmos Segesváron,
Vizkelethy Imre Trakostyánban,
Zmeskal Lajos Sipeken.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Apor Irma bárónő, eddig: *Abbazia.*
Kádár Ermanno, eddig: *Budapest*, Király-u. 101.
Krausz Arthur orvos, eddig: *Visegrád.*
Lonovics Sándor földbirtokos, eddig: *Makó* vagy *Nagylak.*
Péchy Lajos, eddig: *Budapest*, Rottenbiller-u. 4.
Rudnyánszky Gyula, eddig: *Budapest*, Új-u. 14.
Szalánczi Ferencz földbirtokos, eddig: *Nyir-Bogdány.*
Vay Géza szolgabíró, eddig: *Tisza-Löb.*
Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra.*

A titkár.

AZ 1807-IK ÉVI MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉS.

Kiadatlan források alapján irta: *Wertheimer Ede.*

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Az általam már más helyen [1]) vázolt 1807-iki országgyűlés történetéhez óhajtanék, a már kifejtettek kiegészitéséül, e helyen újabb adalékokat szolgáltatni. Az uj és eddig föl nem használt adatok egész sorozata, névszerint a bécsi udvar bizalmasainak hazánkból küldött jelentései alapján, lehetségessé válik ama viharos országgyűlés egyes olyan eseményeit megvilágitanom, melyeknek nyomait a hivatalos iratokban hiába fürkésznők. Mindenesetre hiba volna e tudósítókat vakon követni és minden kijelentésüket hitelesnek tartani. És az ilyen fajta történelmi okmányokkal szemben kell a legszigorubb kritikát gyakorolni, mert hisz tartalmukat gyakran a túlbuzgalom mondatja tollba. De e körülmény még sem csökkenti azok becsét, mely, — egy sereg új részlet föltárása mellett, — főképen abban rejlik, hogy az ellentábornak az országgyűlés tevékenységéről táplált fölfogását élénk világitásba helyezi. Az sem csekély jelentőségü körülmény, hogy nem egyszer ezek a nagyon bizalmas jelentések szabták meg a bécsi irányadó körök elhatározásait hazánkkal szemben. Mindenekelőtt pedig amaz ellentét képét ecsetelik, mely ép ama napokban Magyarország és Ausztria közt megint oly kirivó módon föllobbant. Mai nap azonban, hazánk nemzeti önállósága teljes birtokában lévén, már sine ira et studio jellemezhetjük ama törekvéseket, melyek a centralistikus párt részé-

[1]) L. Wertheimer: Ausztria és Magyarország a XIX sz. első tizedében II. köt. 5 fej.

ről a buzgón védett nemzeti önállóság megsemmisítésére irányultak. E törekvések már a történeléméi és nem téveszthetők össze a jelen tendenciával. Ezek az értekezésemhez fölhasznált okmányok, egynek kivételével, — mely a bécsi cs. és kir. állami levéltárban van és amelyet Dr. Károlyi Árpád osztálytanácsos úr volt szives rendelkezésemre bocsátani, — mind a bécsi cs. k. belügyminiszterium levéltárában vannak. Többször volt már alkalmam hálásan megemlékezni arról a szives előzékenységről, melyet az osztrák cs. kir. belügyminiszterium levéltárában, Dr. Fellner levéltári igazgató és Dr. Schuster úr részéről, tapasztalni szerencsés valék és ezuttal is kötelességemnek tartom azért a készséges támogatásért, melyben tanulmányaimat részesiteni szivesek voltak, meleg köszönetet mondani.

* * *

Az 1805-iki vereség után, mely Ausztriát mélyen megrendítette, az állam pénzügyei a legválságosabb állapotba jutottak. Az ország minden zugát elárasztá a majdnem teljesen értéktelenné vált papirpénz. Ha egyáltalában elejét akarták venni annak, hogy a monarchia a »papirgazdaság«, az osztrák hitel e »rágó férge« miatt tönkre ne menjen, ugy a segitséggel többé már egyetlen pillanatig sem lehetett késlekedni. E szorongatott helyzet közepette az osztrák államférfiak tekintete természetesen hazánk felé fordult, mely az utolsó háborúk alatt kevesebbet szenvedvén, még sok erőforrás felett rendelkezett, melyeket a pénzügyek javitására akartak fölhasználni. Magyarország részéről azonban, a rendek hozzájárulása nélkül, egy krajczárra sem lehetett számítani. A bécsi köröknek tehát meg kellett barátkozni azzal a gondolattal, hogy a magyar országgyűlést, mely csak 1805 november 7-ikén oszlott szét,[1]) újból összehivják. Ugyde a magyarok hangulatáról beérkezett tudósítások vajmi kevés biztatót tartalmaztak. Az egyik jelentés szerint a nemesség hangosan hirdeti, hogy el van határozva »királyának egészen másként fütyülni, mint ezt eddigelé tette«.[2]) Hajlandók voltak hinni, hogy hazánkban olyan »kapczáskodó nemesség« van, melynek érzülete és kivánságai soha sem talál-

[1]) L. ezen országgyűlés leirását id. művem I. kötetében XV. fej.

[2]) Jelentés 1806 febr. 3-ikáról, mellékelve Sumeraw 1806 febr. 10-iki előterjesztéséhez. B. M. (E betükkel mindig a cs. kir. belügyminiszterium levéltárát jelölöm meg.)

kozhatnak az uralkodó fölfogásával.[1]) A nyomorult pénzügyi helyzet mellett azonban, keserű kényszerűség volt, e gonosz jóslatok figyelmen kivül hagyásával, az országgyűlés egybehivásához fogni. Magyarország leghivatottabb tényezőjére, József főherczeg-nádorra várt a föladat, hogy a császár kérdésére megjelölje azokat a módokat, melyek segélyével a rendektől hathatós és tartós segitséget lehetne kieszközölni. A nádor most is azzal a nyiltsággal közölte nézetét, mely minden cselekvényét jellemezte. Fölkérte császári bátyját, hogy mindenekelőtt és még mielőtt az országgyűlés összeülne, orvosolja önkényt az ország sérelmeinek legfőbbjeit, melyek elintézését eddig állhatatosan elnapolák.[2]) Károly főherczeg, kinek a császár József nádor emlékiratát átadá, ezt Stadion grófnak küldé meg, hogy, mint a külügyek vezetője, arra vonatkozó votumját szintén beadja. Stadion a sérelmeket fölosztja olyanokra, melyek »egészen méltányos, sőt talán szükséges kivánalmakat képeznek, igy tehát föltétlenül teljesitendők, és ismét olyanokra, melyek ugyan elutasítandók, de a melyek nem teljesítése »kegyes rezolucziók« utján egyenlitendő ki.[3]) Stadion abban is egyetértett a nádorral, hogy a császár hivja Magyarország néhány legkiválóbb férfiát Bécsbe egy tanácskozmányba, hogy igy közvetetlenül az ő szájukból hallhassa, mit lehessen az adott viszonyok között a rendektől várni. Az országgyűlés összehívására nézve azonban a külügyek vezetője más véleményben volt, mint a nádor. Hogy a kedélyek az udvar iránt kedvezőbb hangulatba jőjjenek, József azt javasolta 1806 július 24-ikéről keltezett emlékiratában, hogy a magyar nemzet képviselőit ne hivják 1807 április hava előtt egybe. Stadion viszont azt a kivánságát jelentette ki, hogy az országgyűlés még 1806 ban lásson hozzá teendőihez, »amennyiben« — mint ő mondja — »az eldöntésre váró fontos ügyek, a monarchia kára nélkül,

[1]) Jelentés 1806 febr. 3-áról: »Wenn ich nun alles combinire, was während der Anwesenheit der Franzosen vorgegangen, wenn ich alles vergleiche, was ich bei dieser Gelegenheit erfahren, so ergiebt es sich, dass sich in Hungarn eine Rotte von Adel befinde, deren Gesinnungen mit den Gesinnungen und Wünschen ihres Königs nie vereinbart werden können«. B. M.

[2]) L. id. művemet II k. 239 l.

[3]) Stadion Károly főherczeghez, Bécs 1806 sept. 6. Bécsi államlevéltár. Hungarica. »Eine freiwillige Zugestehung der ersten (méltánylandó sérelmek), einige gnädige Resolutionen auf die zweiten, werden, wenn sie jetzo und aus freiem Willen Sr. Majestät hervorgehen, gewiss unter die ergiebigsten Mittel gerechnet werden müssen, um die hungarische Nation zu gewinnen und in dem nächsten Reichstag zum voraus manchen gehässigen Incidenzpunkt zu beseitigen.«

nem halaszthatók el a következő évig«.[1]) De ő maga is kénytelen volt bevallani, hogy a rendeknek 1806-ra kilátásba vett összehivása mellett alig marad idő oly hangulat keltésére, mely a bécsi kormány követelései szempontjából kedvezőnek volna tekinthető. Ő tehát hajlandó volt e fontos kérdés eldöntését a nádornak és azoknak a férfiaknak itéletére bízni, kik 1806 szeptember 15-ikére Bécsbe tanácskozásra hivattak össze. »Meg kell azonban jegyeznem« — teszi hozzá Stadion — »hogy, ha az első előkészületi lépések és az országgyűlés tényleges megtartása között oly hosszú, septembertől márcziusig terjedő idő telnék el, ugy könnyen az a veszély állhatna elő, hogy a megindítandó ügyek igen korai megismertetésével ugyan bőséges idő jutna a tervezett előkészitésre, de viszont tág tér nyilnék az ármánykodások és ellenmachinácziókra is, mi által a halogatás a tulajdonképeni egyengetés helyett káros bonyodalmakra vezethetne, amelyeket pedig épen kerülni kellene«.[2]) A császár külügyminiszterének álláspontját fogadta el.[3]) Valamint Stadion mindenféle fondorlatoktól félt, ugy Ferencz császár is attól tartott, hogy az országot álszerzetesek és emigránsok képében bebarangoló franczia emissariusok[4]) 1807 áprilisig, szabad tért nyernek áskálódásaik részére. Bár minden áron igyekeztek az idegenek bejutását Magyarországba megnehezíteni,[5]) a fáradság mégis tökéletesen kárba veszett, mivel a magyarországi helyi hatóságok mit sem törődtek az utasokkal és az útlevelekkel egyáltalában nem bajlódtak.[6]) Habár Ferencz, Stadion megokolása alapján, az országgyűlést 1806 novemberre óhajtotta egybehívni, mégis kénytelen volt a nádor és a tanácskozmányban részt vett magyar urak óhajtásának engedni. Igy aztán határozatba is ment, hogy az országgyűlés, József főherczeg javaslata értelmében, csakis 1807 április havában kezdje meg és pedig Budán működését. Némely udvari emberek a székhely

[1]) Stadion Károly főherczeghez 1806 Bécsi áll. levélt. Hungarica.
[2]) Stadion Károlyhoz, 1806 sept. 6.
[3]) L. id. művemet II k. 241 l.
[4]) Sumeraw előterjesztése 1806. nov. 29-ikéről. »Ew. Majestät ist es durch eine Reihe allerunterthänigster Vorträge bewusst, wie sehr sich das französische Gouvernement bemüht, durch Absendung von Emmisairen, die unter allerlei Gestalten Ew. Majestät Staaten durchstreifen, Kundschaften einzuziehen und böse Pläne durchzusetzen«. B. M.
[5]) Sumeraw előterjesztései 1806 sept. 13. és decemb. 8-áról. — A császár rezolucziója az 1806 sept. 13-iki előterjesztésre. Ugyanannak legf. kéziratai Sumerawhoz 1807 április 3. és 16-ikáról és rezolucziója Sumeraw 1807 április 20-iki előterjesztésére. B. M.
[6]) A bécsi főrendőrigazgatóság jelentése 1806 decemb. 18-áról.... »weil in Ungarn selten oder gar nicht nach Pässen gefragt, sich überhaupt um Fremde nicht bekümmert wird.« B. M.

ilyetén megválasztását kárhoztaták. Az ő felfogásuk szerint ezzel lemondtak arról az előnyről, melyet Pozsony mint az országgyűlés helye nyujtott volna, mert hisz az udvar a közeli Bécsből sokkal könnyebben gyakorolhatott nyomást a régi koronázási városra, mint a császári székhelytől oly távol eső Budára vagy Pestre.[1]) Ugyde a magyarok mellőzhetetlen követelése volt immár az országgyűlés székhelyének Pestre leendő áttétele, mert ekkoriban már mindenfelé ezt kezdék az ország fővárosának tekinteni. — A nádor az országgyűlési tárgyalások kedvező eredményének biztositására irányzott javaslataiban nemcsak azt ajánlotta, hogy a sérelmeket idejekorán orvosolják és a rendeket 1807 április havára egybehivják. Emlékiratában, a támasztott követelésekkel szemben tartózkodás nélkül rámutatott arra, hogy mit lehet még a legkedvezőbb esetben is várni. Mert Magyarországtól nemcsak azt követelték, hogy a pénzügyek javitásához tetemes segitséggel járuljon, hanem azt is megkivánták, hogy a nemesi fölkelés szabályozása és a magyar ezredek kiegészitése utján, Ausztria hadi erejét is növelje. Amennyire József főherczeg a nemzetnek, — melynek tagjai közé számitá önmagát is, — a hangulatát ismerte, tekintélyes pénzsegély kieszközlését lehetségesnek tartotta. Azt azonban már egyenesen kétségbe vonta, hogy a magyarok hajlandók legyenek a nemesi fölkelést sorhaddá átalakitani és a hazai ezredeket kiegészíteni. De ép' mivel az inzurrekczió folyvást hiányosnak mutatkozott, követelte Károly főherczeg, mint az egész hadierő fővezére, a magyar ezredek hézagainak teljes kiegészitését.[2]) Stadion ugy vélekedett, hogy okvetetlenül útat és módot kell találni, a nemesi fölkelés és az ezredkiegészités ügyének megnyugtató megoldására. »Azt a kérdést merem koczkáztatni« — így ir ő József főherczeg emlékiratára vonatkozó előterjesztésében — »ha vajjon nem volna-e lehetséges a 2. és 3. alatti ügyekben legalább kerülő úton czélhoz jutni és a magyaroknak hízelgő *formák* kiválasztásával a *valóságban* oly intézkedéseket életbe léptetni, melyek az inzurrekczió szervezetét Fenséged (t. i. Károly főherczeg) hadvezényletével szorosabb összefüggésbe

[1]) Jelentés, Pest 1807 sept. 24. B. M. »Erinnern Sie sich, dass ich sowohl vor als nach ergangener Festsetsung unseres Landtages auf den 5. April d. J. Ihnen geschrieben habe, dass unsere Nation nicht in der besten Stimmung und die Gemüther zu einem Landtag gar nicht vorbereitet seyen; dass ich Ofen und Pest nicht für geignet zum Sitze des Landtages halte, dass Pressburg wegen seiner Nähe an den Gränzen Österreichs der schicklichste Ort für den Landtag sey.« — Mások is ily értelemben nyilatkoztak.

[2]) L. id. művem id. k. 251 l.

hoznák és így a sorhadhoz közelebb vinnék.« [1]) Semmi szín alatt sem volt azonban Stadion hajlandó József főherczeg abbeli ellenvetését elfogadni, hogy Magyarország ereje nem engedné meg a csapatok javadalmazásának az uralkodó drágasághoz mért föl-emelését és hogy ilyenformán nincs kilátás egy ily értelmű követelésnek az országgyűléssel leendő elfogadtatására. »A csapatok javadalmazásának szaporitásáról elmondottak« — veti ellene Stadion — »annyiban ellenkeznek az én meggyőződésemmel, amennyiben Magyarország az utóbbi évek alatt, nemcsak mint a többi osztrák tartományok, a bankjegyek esésének arányában, hanem ennél sokkal nagyobb mértékben gazdagodott, és igy talán csak lehetséges volna a monarchia mostani helyzetét a magyar nemzet előtt élénk színekkel és mint olyant föltárni, mely nem közönséges, hanem rendkívüli erőfeszítéseket követel, hogy a monarchia és maga Magyarország is a függetlenség és jóllét tűrhető fokára juthasson«.[2]) Mint külügyminiszter, ki összes gondolatait a Napoleonnal megvívandó nagy döntő mérkőzés eszközeinek előkészítésére irányozta, Stadion legelső sorban arra törekedett, hogy a rendek a kormány követeléseinek főbb pontjait megszavazzák. »Azok« — igy nyilatkozik ő Károlylyal szemben — »az osztrák monarchia érdekében oly égetően szükségesek, hogy, nézetem szerint, semmi munkától, fáradságtól és semmiféle oly módosítástól nem szabad visszariadni, mely azokat legalább nagy részben és kölcsönös vonatkozásaikban megvalósítja.« [3])

Ily körülmények között mélységes aggodalommal néztek az országgyűlés elébe. A gondot csak növelte az a hír, hogy Magyarországon titokban kézről kézre jár egy magánnyomdában készült röpirat, mely a követeket óva inti, hogy ne vezettessék magukat az udvar által tévútra.[4]) Ezért, még mielőtt Ferencz császár az országgyűlés megnyitása végett Budára volt menendő, még egyszer bizonyosságot akartak maguknak szerezni az ott uralkodó hangulatról. Bécsből legügyesebb meghittjüket küldék Magyarországba, hogy az ott az iránytadók érzületét kifürkészsze. A mit ez mindjárt Pozsonyban a megyebeliek szájából hallott, az nagyon kevéssé volt kecsegtető a legközelebbi jövőre nézve. Daczos büszkeséggel jelenték ki neki,

[1]) Stadion Károly főherczeghez, 1806 sept. 6. Bécsi áll. levélt. Hungarica.

[2]) Stadion Károly főherczeghez. 1806. sept. 6. Bécsi áll. levéltár Hungarica.

[3]) U. o.

[4]) Vlatkovich levele, Zágráb, 1807 márczius 11. Mellékelve Sumerawnak a magyar kanczellárhoz intézett jegyzékéhez, 1807 márcz. 18. B. M.

hogy követelni fogják, miként a bécsi miniszterium, legalább fele részben, magyar államtanácsosokkal töltessék be. Szükségesnek fogják tartani különösen a külügyek vezetésére döntő befolyást gyakorolni, nehogy az ország javát jövőben is a német tartományoknak rendeljék alá és Magyarországot olyan háborúk folytatásához kényszerítsék hozzájárulni, melyeknek czélja előtte teljesen idegen.

Az inzurrekczionak álló hadsereggé átalakítását készek voltak elfogadni, de csakis azon föltétel mellett, hogy a költségeket egyedül a király hordozza és az előljárók kinevezését a megyéknek engedje át, — hogy oly nemzeti hadsereg létesüljön, mely a rendek minden intésére figyel. A legszenvedélyesebben tiltakoztak azonban a megyebeliek az általános államadósságok egy részének átvétele vagy biztosítása ellen, mert hisz, a mint mondák, az egyetlen jó, amit követeink az utóbbi időkben keresztülvittek, ép csak az, hogy az országot az adósságoktól és a német pénzügyek rákfenéjétől megóvták. »Abból« — jegyzi meg a bizalmi férfiú, ki csak most kezdé érteni, hogy miért jelezték mindenfelé a küszöbön álló országgyűlést »döntőnek és nagyfontosságunak« — »abból, mit útközben hallottam és kérdezősködéseim alapján megtudhattam, meggyőződtem, hogy az ország nemessége királyát, nem személye, hanem királyi méltósága miatt kevéssé szereti és, a legdurvább és illetlen kijelentések mellett, szakadatlanul arra törekszik, hogy az uralkodó törvényes hatalmát, bárki legyen az, megszorítsa és megsemmisítse.«[1]) E kijelentések első tekintetre túlzottaknak látszottak. Úgy Pesten, mint Budán, hol Ferenczet már 15 év óta nem látták, mindenki előre örült a császár megérkezésének.[2]) Ellenzéket sem lehetett az országgyűlésen észrevenni, és csak azok hangját lehetett kezdetben hallani, kik nyiltan hirdették az udvar iránti rokonszenvüket. Hallgassuk csak meg, az első ülésekre vonatkozólag, egy szemtanú elbeszélését. »A királyi előterjesztések fölolvasásakor« — írja a szemtanú, — sem in sessione mixta regnicolari, sem ad tabulam statuum az elégedetlenség legkisebb moraját sem lehetett hallani, sőt ellenkezőleg a királyi követeléseket nemcsak igazságosaknak és szükségeseknek, hanem magát az előterjesztést is kiméletesen szerkesztettnek találták. Ő császári fenségének a nádornak erre, in sessione mixta, a magyar nemzethez intézett fölhivásakor többeket láttam, kiknek szemeiből legkegyelmesebb urálkodónk atyailag szeretetteljes gondoskodása

[1]) Leurs jelentése 1807 ápr. 6-áról B. M.
[2]) Jelentés ápr. 6-árol. U. o,

könnyeket csalt ki, többen arról biztosítottak engem, hogy ilyesmit sok jelenlevőnél láttak. A nyilvános helyeken tegnap mindenfelé a nemzet eme tiszta érzelmeinek nyilvánulásáról beszéltek és a sok, részben a legalsóbb osztályhoz tartozó ember közül, kiket beszélni hallottam, egyetlen egy sem akadott, ki a királyi előterjesztésekre vonatkozólag valamely kedvezőtlen nyilatkozatot szalasztott volna ki a száján.«[1])

A helyzet azonban nemsokára megváltozott és csakhamar feltüntek a bécsi kormány kívánságaival szemben a keletkezett ellenállás legelső jelei. Sok követ jött össze kerületi üléseken, hogy jövő magatartásuk tekintetében megállapodásra jussanak. Ezek mellett a nyilvános jellegü gyülekezetek mellett, Borsodmegye követének lakásán számos összejövetelt tartottak, melyek titokban maradása fölött szigorúan őrködtek. De annyi mindjárt napfényre jutott, hogy a rendek nem hajlandók a királyi előterjesztéseket, sérelmeik orvoslása előtt, tárgyalás alá venni.[2]) Itt már kitünt, mily hibásan járt el Ferencz, midőn elmulasztotta a nádor tanácsát követni és a legsürgősebb sérelmek idejekoráni elintézésével a rendeket meghódítani. Minthogy elmulasztották a nemzet képviseletét ilyképen megnyerni, a félreértés nőttön nőtt. Az események egy figyelmes szemlélője már most jogosítva hitte magát arra a jövendölésre, hogy ez az országgyülés nagyon viharos lesz.[3]) Egy pillanatig ugyan hinni lehetett, hogy a rendek, nyugodtabb megfontolás után, el fognak állani a szándékuktól, hogy sérelmeik orvoslása előtt a királyi előterjesztések tárgyalásába bele ne menjenek,[4]) de már a következő ülések megmutatták, hogy minden ilyen reménység hiú csalódáson nyugszik. Ez különösen kitünt május 6-án. Rendkivül heves és zajos vita után elhatározta a karok és rendek táblája, hogy a főrendekhez egy küldöttséget meneszt, melynek föladata a nádortól, mint a főrendiház elnökétől, határozott feleletet kérni, ha vajjon a király el akarja-e intézni az előterjesztett sérelmeket, vagy sem; mert ezen utóbbi esetben a rendek egyik királyi követelést sem fogják teljesíteni. Az udvar bizalmas emberei, kik, a május 6-iki zajos ülés alatt, a terem karzatán tartózkodtak, mindent veszve hittek, ha a követelt felelet tényleg azonnal megadatnék. Még mielőtt a küldöttség a főrendekhez indult volna, siettek ők a rendek szándékát a nádor tudtára adni. Azonnal megtettek minden intézkedést, hogy az elintézés.

[1]) Jelentés, 1807. ápr. 11. B. M.
[2]) Jelentés, Pest, 1807 ápr. 12. B. M.
[3]) Jelentés, 1807 ápr. 17. U. o.
[4]) Jelentés, Pest, 1807 ápr. 15. U. o.

a császárral létesítendő előzetes megállapodás nyomán, más napra maradjon. A különben is hosszadalmas szónoknak ismert kassai püspökre várt az a hivatás, hogy egy hosszúra elnyújtott, unalmas beszédet tartson, mely több mint két órai időt vett igénybe. A szónoki erőfeszítés e nem közönséges példánya nem is tévesztette el a várt hatást. Az alsó tábla küldöttei elfáradva és kiéhezve — már délutáni 4 órára járt az idő — mélyen föllélegzettek, midőn a nádor azt az indítványt tette, hogy az ülés folytatását a következő napok egyikére halasszák.[1]) A szinfalak mögött végbement tanácskozások azonban nem vezettek a várt eredményre. A rendek rendületlenül ragaszkodtak ahhoz a nézetükhez, hogy az udvar kívánságai csakis a kikötött feltételek mellett teljesíthetők.[2]) Követelték, hogy ha már az örökös tartományok és Magyarország között fennálló vámokat teljesen nem törlik is el, de legalább méltányos törvényes szabályozásnak kell azokat alávetni. Követelték továbbá ama törvények végrehajtását, melyek elrendelték, hogy csak jó érczpénz veressék. Ép így kérték a császárt, tiltaná meg a nemes érczek kivitelét Magyarországból és igérné meg a létező papirpénznek lehető apasztását. A leglényegesebb azonban az a követelés volt, hogy a császár tegye át székhelyét Budára és tudtuk nélkül se háborut ne kezdhessen, se békét ne köthessen. Ily eltérő nézetek mellett az ellentét mindinkább kiélesedett. Ha az udvar egyik bizalmi férfia már április 18-ikán azt irá Bécsbe, hogy: »Ön nem is képzelheti, mily sok boszuságot szereznek itt a mi jó császárunknak,« [3]) úgy egy másik bizalmas e szavakkal fejezi ki elkedvetlenedését: »A rendek oly elkeseredett és daczos szellemben ragaszkodnak követeléseikhez, mely miatt fejük egy szigorú uralkodó alatt a vérpadra jutna.«[4]) Minthogy tudták, hogy idegen emmissáriusok folyvást törekedtek a magyarokat az udvar ellen föllingerelni, most, midőn a rendek ellenállása ily szembeszökő módon nyilvánult, még inkább hajlandók voltak ellenséges befolyásra gondolni.

A bécsi kormány megbizottjai tehát azt az utasítást kapták, hogy, fáradságot nem kímélve, igyekezzenek az idegen

[1]) Jelentés, Pest, 1807 máj. 7. B. M.

[2]) U. o. »Die Landtagsgeschäfte sind keinen Federzug vorgerückt, im Gegentheile gestern in den Zustand gerathen, in welchem sie am 10. April waren; man spricht blos von Formalitäten, witzelt über leere Worte, ohne eine einzige Proposition zu berühren.«

[3]) Jelentés, 1807 ápr. 28-ikáról. B. M.

[4]) Leurs jelentése, Budán 1807 máj. 29. B. M. Ceux-ci (a rendek) persistent dans leurs prétentions avec un esprit d'aigreur et de fronde qui sous un chef imperieux leur feroit porter la tête sur l'échaffaud.« B. M.

ügynökök netaláni fondorkodásainak nyomára jönni. Az ő egyhangú tanúságtételük azonban határozottan megczáfolja azokat a híreket, melyek akkoriban a franczia emissariusok aknamunkájáról keringtek. »Különben be kell vallanom,« — így szól az egyik tudósító jelentése — »hogy az országgyűlési tárgyalásoknál eddigelé semmiféle idegen befolyást sem lehetett észlelni, sőt inkább ki kell jelentenem, hogy a rendek barátságos összejövetelei alkalmával, melyeken én is többször részt vettem, hazafias hévvel ócsárolták a külföldön jelenleg fennálló franczia intézményeket.«[1]) És ez már azért is nagyon valószínű, mivel a Napoleon iránt hazánkban tanusított rokonszenv, egy idő óta, szembetünően alább szállott. Mióta ő a császári koronát fejére tevé és korlátlan egyeduralkodó módjára kormányzott, már nem látták benne, mint annak előtte, a népek fölszabadítóját. Tudták nálunk, hogy ő a magyar alkotmányt nem olybá veszi, mintha valami »Hermes volna az úton,« hanem mint »redves kölönczöt« az utban tekinti, a melyet adandó alkalommal egy pillanatig sem fog késlekedni, hogy a nála megszokott erélylyel az útból félre lökjön.[2])

A magyarokhoz intézett 1809-iki híres proklamáczióját csábos igéretei — hogy ezt már itt fölemlítsük — mindjárt erős kételyeket támasztottak azon kevés számú emberekben, kik azt láthatták.[3]) Bizonyos az is, hogy nálunk Napoleont, Mária Lujzával kötött házassága óta, a magyar alkotmány leggonoszabb ellenségének tekinték, kit képesnek tartottak arra, hogy császári apósát valamely alkotmányellenes csinyre birja rá.[4])

Ép ily bizonyos, hogy Magyarországon kitörő örömmel fogadták Napoleon oroszországi vereségének hírét és bensőleg

---

[1]) Jelentés, Pest 1807 máj. 7-éről és Leurs jelentése, Pest 1807 ápr. 11-éről »C'est en vain que j'ai battu juiqu'ici Pest et Bude dans la vue d'y faire des découvertes relatives au second objet de la mission dont on a bien voulu se remettre à moi. «B. M.

[2]) Jelentés Pestről 1807 dec. 8. Csatolva Sumeraw 1807 dec. 14-ike előterjesztéséhez. B. M.

[3]) L. erre nézve »I. Napoleon viszonya Magyarországhoz« cz. értekezésemet. Budapesti Szemle 1883.

[4]) A mint Pestről híre érkezett Bécsbe arról, hogy a magyar nemesség most az alkotmány fölforgatásától fél, e tényre nézve a rendőrség feje a következő megjegyzést tette: 1810. márcz. 13-áról kelt előterjesztésében: »Der Berichtleger ist zwar nicht für höhere Cirkel geeignet und ich würde daher seine Angabe noch als ein ungegründetes Gerücht halten, wenn ich mich nicht selbst bei Gelegenheit der Vermählungsfeierlichkeiten überzeugt hätte, dass diese Stimmung und diese Furcht wirklich bei dem hungarischen Adel herrschten.« B. M.

ohajták az ő teljes tönkrejutását.[1]) Egyáltalában nem volt szükség hazánkban Napoleon nevének varázsára a czélból, hogy a nemzet valamelyik osztálya a bécsi udvar ellen oppositióra hangoltassék. Minden külső ösztönzés nélkül is, mint már említve volt, el volt szánva a köznemesség, a főrendek többségével ellentétben, arra, hogy a királyi hatalomnak Bécsben tervezett és keresztülvinni szándékolt megerősítését minden áron megakadályozza. Ezek a köznemesek, a bécsi államférfiaknak minden követelése mögött, hatalmuk alájásására irányuló titkos czélzatot gyanítottak. A magyar nemes, az alkotmány ez elszánt védelmezője, a miatt jutott ferde világításba, hogy ő, nem törődve az új idők haladásával, önös módon csakis jogaihoz ragaszkodott és mit sem gondolt a sok ezer paraszt nyomorával, kiknek vajmi szánandó sors jutott osztályrészül. Soha sem szabad felednünk, hogy amaz, az alkotmány csorbitatlan fenntartásáért oly elszántan küzdött nemeseknek elenyészőleg csekély része gondolt arra, hogy az alkotmány jótéteményeit ama velük egy égboltozat alatt élő, szerencsétlen lényekre is kiterjeszsze, kiknek számára az akkori Magyarországban nem létezett semmiféle jog és igazság. Bár sejtették, hogy az az alkotmány, mely csak a nemesség javára állott fenn, alig lesz a franczia forradalom által fölszínre hozott és mindenfelé elterjedett, új eszmék hatása alatt hamisítatlan középkori állapotában fenntartható. De ép ezért küzdöttek mindazok, kik abban a fölfogásban nevekedtek föl, hogy a fennálló alkotmány azonos az ő személyes kiváltságaikkal, annak mindennemü átalakítása ellen, épp ezért feleltek ők a bécsi udvar minden kívánságára egy rideg nemmel, mi által a »nem-lehet-párt« elnevezésére tettek szert.[2]) Ösztönszerűleg

[1]) Jelentés 1812 decemb. 23-áról. — Mailáth Ignácz gr. Hager báróhoz. Budán 1813 jul. 19. — Egy szabolcsi nemes így kiáltott föl a megyegyülésén: »si constitutionem nostram salvare volumus, istum hominem (Napoleon) humiliare et annihilare debemus. — Jelentés 1813. aug. 5-ikéről. — Az 1813 aug. 28-iki jelentés a következőket tartalmazza: »Alle Briefe (a Magyarországból jövők) können den Enthusiasmus nicht genug schildern, welcher alle Stände seit dem Augenblick des erklärten Krieges (melyet t. i. Ausztria üzent) gegen Frankreich ergriffen hat«. Fragner őrnagy sauerbrunni fürdőgondnok Bártfa mellett, ezeket írja 1813 aug. 19-én: »Kurz zu sagen. die Hungarn befürchten, die Polen hoffen noch alles von Napoleon und dem sich vorwärts drängenden Zeitgeist, weshalb Erstere für den Krieg — Letztere für den Frieden mehr gestimmt scheinen.« B. M.

[2]) Göhausen rendőrfőigazgatósági irattárnok jelentése Magyarországról. 1807, okt. 15-éről. E jelentéshez, melyből jelen műhez sok érdekes részletet merítettem, Hagen báró a legf. udvari rendőri hivatal elnöke a következő megjegyzéseket fűzi, 1807 okt. 20-áról kelt előterjesztésében: »Seine Wahrnemungen über den Geist der hungarischen

érezték, hogy a fennálló törvényes intézmények bárminemű megváltoztatása azt a rést jelentené, melyen át a végrombolás bevonulhat és Magyarország önállóságára halálos döfést mérhet. Ezek a férfiak szivesebben fogadták az olyan II. József-féle impulsive föllépő kormányzatot, mint a Mária Terézia mintája szerinti uralmat. József nyilt támadása egyenes fölhivás volt az uralkodói tulkapásokkal szemben való erőszakos ellenállásra. De Mária Terézia lassan és csendesen ható eljárása, mely végeredményben szintén a fia szemei előtt lebegett czél felé tört, csak hogy sokkal szelídebb modorban, azt a veszélyt rejté magában, hogy a kedélyeket elzsibbasztja és a kiváltságok apródonként való szétmorzsolását idézi elő. Ezért igaza volt Komárommegye t. szolgabirájának Aranyossy Pálnak, midőn fölkiáltott, hogy két oly egymás után következő kormány, mint a Mária Tereziáé, föltétlenül megsemmisítette volna az alkotmányt.[1]) E nemesek, kik bár önös szándékból, de mégis mindig résen állottak, valahányszor a jogok megszorítása ellen kellett föllépnie, teljes mértékben kiérdemelték a mai Magyarország köszönetét.

Az ő kitartásuk nélkül eltünt volna a föld szinéről az alkotmány, mely kevéssé szabadelvű alkotása daczára is erős vára volt a nemzet önállóságának. Az övék az érdem, hogy a jelen évszáz országgyűlésein a nemzeti nyelv ujjáélesztéséért küzdöttek, mi által öntudatlanul annak a szellemnek előmozdítói és annak a mozgalomnak a megindítói valának, mely az idők folyamában az elavult és hazánkat a középkor bilincseiben fogva tartó intézmények átalakítására vezetett.

A mint állítják, az ellenállást a nemzet írói, kik a közvéleményre oly nagy befolyást gyakoroltak, még inkább táplálták és szitották. A bécsi udvar bizalmi férfiait azzal vádolták, hogy ők ezt a láthatatlan, mert csöndben működő, hatalmat észre sem vevék. A legelső, ki a főhatóságok figyelmét erre a Magyarországon oly nevezetes tényezőre, — ép az országgyűlésen mind sűrűbben előforduló zajos jelenetekre utalással, — fölhivá, egy irodalmi dolgokban igen járatos bécsi hivatalnok volt, ki egyúttal a censor tisztét is betölté. Ez a férfiú föltétlenül szükségesnek tartotta ezt a tényezőt ártalmatlanná tenni, hogy így az ellenzéknek legalább egyik forrása beduguljon. Sőt ő nemcsak ezt remélte elérni, hanem azt is keresztülvihetőnek vélte, hogy az írókat, anélkül hogy ezek sejtenék.

Nationen überhaupt und insbesondere der Landtagsglieder bestätigen die Ew. Majestät auch durch andere Wege schon bekannten Beobachtungen.« B. M.

[1]) Leurs jelentése. 1807 ápr. 6-áról. B. M.

arra használhassák föl, hogy általuk a közvéleményt az udvarra nézve kedvezőbb nézetre bírják. Az a férfiu, ki ilyen nézeteket hangoztatott, Armbruster udvari titkár, az udvari rendészeti hivatal egyik legmüveltebb és legkiválóbb hivatalnoka volt. »Aki« — így szól ő főnöke Sumeraw báróhoz beterjesztett javaslatában — »az irodalom állapotát ismeri, az jól tudja, hogy a némileg nevesebb nemzeti írók sehol sem gyakorolnak a müvelt és félmüvelt néposztályok gondolkozásmódjára oly nagy befolyást, mint Magyarországon. De sehol sem létezik olyan esprit de corps az írók között, mint a magyaroknál. Míg a többi tartományokban az irodalom oltárán áldozó emberek egymást üldözik, lerántják, rágalmazzák, addig a magyar írók bizonyos láthatatlan egyházat alkotnak, melynek tagjai, akár otthon, akár pedig külföldön éljenek, az egésznek és minden egyesnek dicsőségéről mint közjavukról gondoskodnak és saját, valamint a haza ügyei érdekében, a közvéleményt megnyerik és fentartják. Ők — igy folytatja Armbruster — egymással állandó levélváltásban állanak és az irodalom önáluk karöltve jár a politikával. Befolyásuk van Németország legérdekesebb folyóirataira, és ritkán történik valami jó vagy (szerintük) nem jó Magyarországon, mely azokban szóvá nem tétetnék, amiben a Németországban állandóan lakó avagy ott tanuló magyarok mindig készségesen segédkeznek. Ebből a forrásból kerül ki oly sok félig való vagy elcsürt-csavart jegyzék, melyek nyilvánosságra jutása a belföldre is visszahat és gyakran kellemetlen hatásokkal jár.«[1])

E »hangadó osztály« kiválóbb tagjait akarja Armbruster, irodalmi levelezés ürügye alatt magához vonzani, amire nézve megfelelő eszköznek látta az általa tervbe vett »Östereichische Blätter« alapítását, mely mint »Vaterländische Blätter« később csakugyan megjelent és Ausztria egyik legtartalmasabb folyóiratává nőtte ki magát. Dicséret, kitüntetés, hizelgés és egy kis megvesztegetés segélyével remélte ő az írókat czéljaira fölhasználhatni.[2]) Első sorban Schedius tanárra[3]) gondolt, kit szerinte, egy császári elismerő irat kiséretében egy arany dohányszelenczével kellene megtisztelni,[4]) továbbá Rumyra.[5])

[1]) Armbruster Sumerawhoz, Bécs, 1807 okt. 26. B. M.

[2]) U. o.

[3]) U. o. Schediusról azt mondja Armbruster, hogy ez »ein Mann von viel Bildung, ausserordentlicher Thätigkeit, grossem Kredit bei seinen Landsleuten, von einem guten Charakter, bescheiden in den manichfaltigsten Verhältnissen; etwas stolz auf seinen schriftstellerischen Ruf.«

[4]) Armbruster Sumerawhoz, 1807 okt. 26.

[5]) U. o. Rumyról e nyilatkozat olvasható: »ein Vielwisser und Vielschreiber, noch jung, ohne ausgezeichnetes Talent, aber thätig und zudringlich, ein literarischer Etourdi.«

kinek »magyar Muzsaalmanach«-jából a császárnak 30 példányt kellene átvennie. »És ekkor« — így kiált ő föl — »ez a két férfiú, kiket soha sem lehetne megvásárolni, meg volna nyerve.«[1]) Javaslatba hozza továbbá Schwartner tanárt,[2]) Röslert, az »Ofner Zeitung« szerkesztőjét,[3]) Dr. Lübecket Torontálmegyéből. Batthyány Vincze grófot,[4]) Bredeczky lembergi hitszónokot,[5]) Engel történészt,[6]) Rosemannt,[7]) a Bécsben megjelenő »Europa« című latin ujság kiadóját és végül Décsit,[8]) a bécsi »Magyar Kurir« szerkesztőjét. Föltünhetik, hogy Armbruster az általa megnevezett írók sorozatában sem Kazinczyról, sem Berzsenyiről, Virágról, Horváthról és egyáltalában ama férfiak egyikéről sem emlékezik meg, akik akkoriban a magyar irodalom igazi bajnokai valának. Ennek magyarázata első sorban abban rejlik, hogy ő e szorosan vett nemzeti irókkal semmiféle érintkezésben sem állott, és másfelől inkább azok megnyerésére törekedett, kik külföldi összeköttetéseik révén, az ország határain kivül befolyást gyakorolhattak és igy kedvezőbb fölfogást kelthettek az osztrák kormány magyarországi működése felől. Különben is remélte ő, hogy az általa megnyert tudósok amaz irodalmi férfiakkal, kiknek magyar nyelven írt műveit ő amugy sem ismerheté, irásbeli összeköttetésben állanak és igy Magyarország vezető szellemei, bár közvetett úton, szintén a befolyás körébe lesznek vonhatók.[9])

---

[1]) U. o.

[2]) U. o. Schwartnerről, ki akkoron Pesten a heraldika tanára volt, azt mondja Armbruster: »ein vortrefflicher Kopf, dessen höchster Wunsch dahingeht, eine Lehrkanzel der Statistik zu erhalten.«

[3]) Röslerről eként nyilatkozik Armbruster: »Ein Mann von vielen Kenntnissen und von einem gut lenkbaren Character, etwas eitel; in hohem Grade freymüthig in Beurtheilung der Gebrechen von Ungarn; aber weniger thätig als man wünschen sollte.«

[4]) Erről az orvosról azt mondja Armbruster: »mehr thätig als talentvoll, aber in vielen Verbindungen; er hat die hungarischen Miscellen herausgegeben.

[5]) Erről így szól a tudósítás: »Ein Mann etwas exaltirt, aber von ausgezeichnetem Talent und grossem Beobachtungsgeist.«

[6]) U. o. Róla e jellemzést olvashatjuk: »ein Mann von ausgebreiteten Kenntnissen und vielen Verbindungen in Ungarn und im Auslande.«

[7]) E férfiúról megemlíti Armbruster, hogy ő inkább az ellenzékhez mint az udvarhoz vonzódik, de mégis kész lapjában mindent tölvenni, amit a kormány kiván.

[8]) Décsiről e megjegyzést olvashatjuk: »ein Mensch unbestimmten Charakters, aber durch Geld leicht zu gewinnen.«

[9]) Armbruster, 1807 okt. 26. B. M. »Nimmt man nun an, dass jeder dieser Menschen nur mit 5 bis 6 anderen Ungarn von Kopf und Bildung in Verbindungen oder Correspondenz stehe, und dem Centrum die Resultate der Beobachtungen derselben mittheile, so müsste ein Gewinn erscheinen, der die unbedeutenden Auslagen weit überwiegen

Ugy a császár,[1]) mint Stadion gróf[2]) kész volt az Armbruster megjelölte útra lépni, mely egészen új kilátást nyitott meg.

Gyorsan hozzáláttak a kétségtelenül merész és nagy terv keresztülviteléhez. Igy reméltek egyrészt a mind hatalmasabb arányban terjedő ellenzék legbelsőbb műhelyébe bepillanthatni, mely, az udvar részéről eddig alkalmazott bizalmi férfiak szemei elől, teljesen elrejtve maradott. De másfelől arra is számitottak, hogy az irók segélyével az ellenállás tűzhelyét le fogják rombolni. Támogatásukkal ellensulyozhatni vélték azt az ellenzéki szellemet, melyet eddigelé semmiképp sem voltak képesek megszelidíteni.[3]) Érdemes azonban már ezen a helyen néhány főbb személyiséggel ismeretséget kötnünk, kik a rendi ellenzék élén állottak és akik az ország sorsát legnagyobb részt kezükben tarták.[4])

A nemzeti ellenzék vezérének lelkes szónoklatai és különösen a miatt, hogy a császár, heves beszédei következtében, ad audiendum verbum regium, tehát megrendszabályozás végett, Bécsbe hívta, felsőbbükki *Nagy Pált* tartották.[5]) Mindazok, kik őt közelebbről ismerék nem is kételkedtek abban, hogy Nagy Pált kiváló képességei a vezér szere-

und mehr wahres Licht über die Stimmung und die Angelegenheiten jenes Reiches verbreiten würde als durch ein *Heer* von Vertrauten geschehen könnte.«

[1]) A császár rezolucziója Sumeraw 1807 decz. 1. előterjesztésére. B. M.

[2]) Stadion Sumerawhoz. Kelet nélkül. Mindenesetre november végéről. »Bei einer Nation, welche auf ihre Geschichte, auf ihren Nationalruhm, auf ihre Sprache einen so grossen Wert legt, wie die ungarische, ist der National-Schriftsteller ein einfliessender Mann, und durch ihn kann sicher auf manche bedeutende Individuen gewirkt, von manchen gute und weit wichtigere Notizen gesammelt werden als durch Dutzende von bezahlten Beobachtern, deren Gesichts und Wirkungskreis sich auf die Strassen und höchstens auf die Wirthstuben beschränken«.

[3]) Sumeraw előterjesztése 1807 decz. 1-éről. B. M. »Da, wo eine staatsnachtheilige Tendenz mittelbar oder unmittelbar von Menschen ausgeht, die entweder durch Rang oder durch Kultur und Geist über die Sphäre der gewöhnlichen Vertrauten erhoben sind, da reichen die alltäglichen Mittel nicht hin und die Polizei muss nach höheren und nach Menschen greifen, die jenen entweder an Stand oder an Kultur und Geist gleichen. Dieser Fall tritt zum Theil jetzt in Ungarn ein. Die Opposition, welche bei dem Landtag sichtbar war und nun schon die denkenden Menschen des Landes in Parthien theilt, geht von den höheren Regionen und zum Theil von solchen Menschen aus, die durch Kenntnisse mancher Art sich auszeichnen und eben deswegen entweder von Männern einigen Ranges geleitet werden oder an diese sich anklammern und aus ihnen ihre Vertrauten bilden.«

[4]) Az egyes követek jellemzését Leurs 1811-iki iratából meritem, melyet Hager 1811 decz. 26-iki előterjesztésében »eine wahrhaft classiche Ausarbeitung«-nak nevez.

[5]) Csengeri, Magyar szónokok és államférfiak.

pére utalják.[1]) A nemzet örök háláját biztosítá ő magának azzal a lelkes buzgalommal, melylyel a magyar nyelv érdekében síkra szállott. De az, ki az 1807-iki országgyűlés szellemi irányát megszabta, ki a jelszót kiadta és aki után a többiek igazodtak, nem ő, hanem Vay József udvari tanácsos volt.[2]) »Ő« — így emlékezik meg róla Leurs, aki őt egyuttal az ország és rendek legnevezetesebb emberének nevezi — »az 1790/91-ben vadon és szétszórtan lobogó tűzet, mely gondos élesztés nélkül ki is hamvadott volna, egy tűzhelyen egyesíté és az egységes gyujtó pontot ugy tudá éleszteni, hogy az nemcsak saját belső erejéből tartja fenn magát, hanem folyvást terjed és az egész államépületet fölemésztéssel fenyegeti.«[3]) Készségesen meg is hajolt Nagy Pál az ő szellemi fölénye előtt. Egy kerületi ülés alkalmával összekocczantak. Midőn Vay, szokott sajátos rövidségével, véleményét megmondá, anélkül hogy ezt megokolta és Nagy Pál ellentétes nézetét figyelembe részesítette volna, utóbbi megütközve kiáltott föl: »A követek jogai egyenlők és az a delfii jósdaszerü hang oly önhittségre vall, mely neki nem imponál és őt véleményétől elhárítani sem fogja.« Nyugodtan felelé Vay, hogy ő is egyetért ezzel az alapelvvel, oly okokra alapította előadott nézetét, melyeket nem tanácsos nyilvánosan kifejteni. Kész azonban azokat mindazokkal megismertetni, kik látogatásukkal megtisztelik, és meg van győződve, hogy, okai meghallgatása után, mindenki vele fog tartani. Tényleg sikerült is neki Nagy Pál elismerését kivívnia, aki kartársa által meggyőzetve, barátai előtt ki is jelenté, hogy csakis a Vay javasolta titkos tanácskozási mód képes az egyeduralom sajátját képező titkolódzás előnyeit ellensulyozni és hogy minden nagyszámú gyülekezet veszve van és jogaiból kiforgattatik a kormány elleni küzdelemben, hacsak a jelzett módszert nem követi. Ha tehát a külvilág, elragadó szónoklatainál fogva, Nagy Pált tartotta volna is az országgyűlés legkimagaslóbb tagjának, a beavatottak jól tudák, hogy a rendeket Vay irányozza és vezeti. Vay ugyan nem állott nagy szónok hírében, de logikus bizonyítása mindenkire ellenállhatatlan hatást gyakorolt. Emellett sokoldalú műveltséggel és az ország törvényeinek és szokásainak beható ismeretével bírt, mely utóbbira hivataloskodása alatt folytatott kitartó munkásságával tett szert. Mindezeken

[1]) Leurs, 1811. B. M.

[2]) Jelentés, Pest 1807 okt. 24. B. M. »Dieser Mann (Vay) hat sehr viel Einsicht, übersieht alle übrigen, ist aber auch um so gefährlicher und gegen unsern allerh. Hof sehr undankbar.«

[3]) Leurs, 1811.

felül gazdag és független volt, és így igazi példányképe lehetett a magyar köznemesnek, ki szívósan ragaszkodott ősei erkölcseihez. Daczolva a kor divatos áramlatával, leányait nem neveltette franczia nők által, mert, mint mondá, nem városi kisasszonyokat, hanem nemes asszonyokat akar belőlük csinálni. A régi állapotok változatlan fenntartására irányuló törekvése a nemzet függetlenségének leglelkesebb védőjévé tevé, anélkül azonban, hogy a Habsburg-háztól való elszakadásra tört volna. Mint az angol alkotmány rajongó híve, egy pillanatra sem akart attól az elvtől eltérni, hogy a kormány az ujonczok megajánlása és a pénzsegélyek megszavazása tekintetében a rendek mindenkori hozzájárulásától függjön. Neki tulajdonították azt a törekvést is, hogy polgártársait mindig a külső viszonyok figyelembe vételére és arra inté, hogy határozataikat azok érett, önálló mérlegelése, ne pedig a kormány kívánsága szerint irányozzák. Ezért látszott az ő magatartása felségárulással határosnak mindazok előtt, kik Magyarországban a királyi hatalom megerősítésének lekűzdhetetlen akadályát látták, mely miatt, szerintük, Ferencz császárnak Vayt már régen a bünfenyítő bíróság elé kellett volna állítani. De a szigoru, durva jellemű férfiuhoz, kinek tekintélye előtt mindenki meghajolt, senki sem mert közeledni. És valamint 1807-ben, azonképen az 1811/12-iki országgyűlésen is ő játszotta Dessewffy József gróf mellett a legkiválóbb szerepet.

ÁRPÁDKORI KÖZOKTATÁSÜGYÜNK ÉS A VESZPRÉMI EGYETEM LÉTKÉRDÉSE.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

Székesegyházi és káptalani iskolák. — Szent István a kereszténység behozatala után püspökségek fölállításáról gondoskodott. A püspökség székhelyén rendszerint káptalant is szervezett. Ennek jeles feladat — a világi papság képzése — jutott osztályrészéül.

Érdekesek és tanulságosak azon adatok, melyeket a *csanádi*[1]) székesegyházi és a *székesfehérvári káptalani iskoláról* a Gellért-legenda őrzött meg. E szerint: »Egyik nap harmincz új keresztény férfi jött a püspökhöz azon kéréssel, hogy gyermekeiket vegye át, taníttassa ki és szentelje papokká. Ez elfogadta, alkalmas házban elhelyezte és Valter mester kezére adta őket, hogy tőle a nyelvtani és zenei ismereteket megszerezzék. Rövid idő alatt szép sikert mutattak föl. Ennek láttára a nemesek és az elökelők átadták gyermekeiket az említett Valternak, hogy a szabad mesterségek tudományára megoktassa őket. Ezek lettek Szent György monostorának első kanonokjai. Ezeket a püspök nagyon kedvelte, mert nem voltak idegenek, hanem hazafiak, s általok az Isten egyházára nagyobb dicsőség hárulhatott. . . . . A püspöknek nagy gondja volt a szegény iskolás gyermekekre, a szerzetesekre és a vendégekre (idegenek). A kicsinyeket az ő házába hozták; ő meg átadta őket az iskolába. A tanítás oly buzgalommal folyt, hogy még az éjjelt is nappallá tették. Az első harmincz az olvasásban (lectura) és éneklésben (cantu) egészen otthonos lett; a püspök őket fölszentelte és kanonokokká tette. Küldött követeket a Dunántúlra

[1]) Helyesebben »*marosvári*«-nak kellene neveznünk, mert a XI. században így hivták. Mivel azonban a XII. századtól kezdve hivatalosan mindig a »csanádi« egyházmegye elnevezéssel találkozunk, megtarthatónak véltem én is a közkeletü »csanádi« elnevezést *(Karácsonyi János:* Szent Gellért élete és művei. 103—4. l.).

is és összegyűjtötte a tanulókat. Ezeket azután pappá szentelte és a lelkészségek élére plébánosokúl rendelte. Jött hozzá német, cseh, lengyel, franczia és más nemzetiségü, akiknek fölszentelésök után egyházmegyéje javadalmait adományozta. Amint meg Valter mester a tanulók számának növekedését látta, a munka terhének tapasztalatára így szólt a püspökhöz: Ezen nagy sokaságot kettős hivatalomban — az ének és olvasás tanításában — elégtelen vagyok szolgálni. Küldj el és hozz ide vagy lectort, vagy énekmestert. A püspök most Mór szerzetest elküldötte Székes-Fehérvárra a király üdvözlésére, azon meghagyással: tekintsen be az iskolákba is, melyek ekkor Székesfehérvárott virágzók voltak, hogy a tanulók között doktort, vagyis oktatót találjon, akit hozzon is el magával. Mór, a mint Székesfehérvárra érkezik, a királynál dolgát végzi és bemegy az iskolába. Itt találta a német származású Henriket, ki a gyermekek segédmestere volt. Ez, a mint Mór fölszólította, engedett a meghivásnak, fogta könyveit s Mórral együtt a püspökhöz ment. A püspök szivesen fogadta és a tanulók lektorává tette, Valter pedig az éneket tanította«.[1])

Ezen sorokból egy éppen keletkező *székesegyházi* és egy, már virágzó *káptalani* iskoláról értesülünk, — sőt burkoltan többnek is nyomára ismerünk.

Gellért ugyanis Csanádon először 30 fiú részére nyit iskolát, melyet külön e czélra rendelt házban helyez el. A mester Valter, aki a tanulókat a nyelvtanban és zenében (scienciis gramatice et musice) oktatgatja.

Kérdés most már: Minő iskola volt ez a csanádi?

Vannak adatok, melyek a felelet megadását egy pillanatra késleltetik. A legenda szerint ugyanis az első harmincz tanuló mind az *olvasásban* (in lectura), mind az éneklésben *tudós* (docti) lett. A »lectura« széleskörű fogalom, melynek tartalma általában a triviumból is ölel föl valamit; amint a »lector« is nemcsak az olvasás tanítóját, hanem általában a tanférfiút — nem értve bele az ének tanítóját, a »cantor«-t — illette meg. Ezen alapon tehát az ember hajlandó volna a triviumi tanításra is gondolni; — annál is inkább, mert ezen harmincz egyénből nemcsak egyszerű fölszentelt pap, hanem — részben legalább — kanonok lett, akik, mint főesperesek, az egyházmegye vezetésében osztoztak. De meg, a legenda szerint, a nemesek és előkelők azért adták át gyermekeiket Valternak, hogy ezek az »ars liberalis« tudományának gyümölcsében részesüljenek.

[1]) Vita S. Gerardi cap. XII. (*Endlicher*: Berum Hung. Mon. Arpad. 219—221. l.

Mindezek ellenére is a csanádi iskolát *elemi iskolának* tartom.[1]) A legendának »sciencie artis liberalis« kifejezése korán sem követeli, hogy az ismereteknek azon fokát tételezzük föl, mely a triviummal járt. Ezenkívül nem szabad feledni, hogy itt csak egy kezdődőben levő iskoláról van szó, a melyben eleinte egy, majd két ember tanít; s hogy a nagy paphiány nem is engedte a behatóbb kiképzést, mert az oktatásnak gyors egymásutánban és rövid idő alatt kellett végbe mennie. Megelégedtek tehát itt is a latin olvasás és írás, továbbá a számolás és ének elemeinek tanításával, — miként ez a külföldi kolostori, székesegyházi és káptalani iskolák elemi fokán szokásos volt.

Érdekes tudni, hogy a csanádi iskolának első növendékei nemzetiségre nézve magyarok, akiket Gellért épen ezért nagyon szeretett.

Ebből meg a magyar nemzet ügyét igazán szivén viselő püspökre ismerünk Gellért személyében. Hiszen rokonszenvét a magyar ajkúak iránt az a fölfogás fakasztotta meg, hogy a magyar nemzetet kereszténnyé csak oly egyének tehetik, akik csontok a nemzet csontjából s vér a nemzet véréből. — s így a nemzeti érzületnek osztályosai s beszélői azon nyelvnek, melyet a nép szivel is, ért is, s amely lelkét épen ezért legkönnyebben meghódíthatja a kereszténység eszmekörének.

Rajta van, hogy minél több tanuló látogassa az iskoláját. Szivesen felfogadja tehát a kicsinyeket, akiket hozzá hoznak, és beadja az iskolába, ahol azután szinte éjjel-nappal folyik a tanítás.

De még ezzel sem elégszik meg. Szétküldi embereit a Dunántúlra, ahol ekkor már szépen neki lendülhetett a tanultság. Hiszen három püspökség — Pécs, Veszprém és Győr, — továbbá a székesfehérvári káptalan és néhány apátság sok ifjút kiképezhetett annyira, hogy ismereteik megütötték a papnál megkövetelt mértéket.

Küldöttei nem térnek vissza siker nélkül. Felhivásukra iskolát végzett egyének érkeznek Csanádra s fölvételöket kérik a papságba. Gellért teljesíti kérésöket. Fölszenteli és a lelkészségek élére állítja őket.

De Gellért püspök, bármennyire hajlott is a szíve a magyarokhoz, nem volt túlzó, soviniszta. Látta, tudta, hogy egyházmegyéjét különböző nemzetiségek lakják.[2]) Ezek meg-

[1]) Ezen nézetet vallja *Karácsonyi* is: Szent-Gellért élete és művei 117. l.

[2]) Nem osztozom azon felfogásban, mely azt vallja, hogy Magyarország ekkor »egy nyelvű,« »egy nemzetiségű volt.« *(Marczali Henrik:* A magyar nemzet története. II. 285. l.)

térítésére *csak* magyarúl — s másként nem — beszélő egyén nem lehetett alkalmas. Ezek lelkébe is saját nyelvökön át akarta szürni a keresztény eszmét, szellemet.

S számítása jó volt. Mert ezen lakók, amely pillanatban megkeresztelkedtek, a kereszténység nagy családjának tagjaivá lettek, — s így egygyel több lett azon kapocs, mely őket a kereszténynek proklamált Magyarországhoz és magyar nemzethez fűzte.

Ezen felfogás alapján elgondolhatjuk, mily öröm szállotta meg lelkét, midőn értesült, hogy német, cseh, lengyel, franczia és más nemzetiségű egyének érkeztek Csanádra. Sőt aligha tévedünk azon állításunkkal, hogy ezek is Gellért követeinek hivására, vagy legalább terveinek hallatára határozták el magokat a csanádi utra.

Gellért őket is bevette, papokká szentelte és plébánosoknak alkalmazta. Így biztosította a nem magyar ajkuak megtérítésének, vagyis vallási életének ügyét is. De nagy szolgálatot tett egyúttal a művelődésnek is; mert ezen idegenek régi hazájok ismereteit és műveltségi készletét is magokkal hozzák és új itthonukban is érvényre juttatják, amennyire a helyi viszonyok és a nemzeti s országos szempontok megengedték.

A mily arányban terjedt a kereszténység, oly mértékben kellett növelni a papság számát is. Érthető tehát a szorgosság, melylyel Gellért egyházmegyéje klérusának szervezéséről gondoskodik. Meg is telik a csanádi iskola annyira, hogy Valter nem tud mit csinálni növendékeivel. Nehezen bár, — de kimondja püspökének, hogy a nyelvtani és zenei tanítás kettős kötelezettségének ily nagyszámú tanuló körében már nem tud megfelelni.

Igazán szerencse, hogy a csanádi iskolát ennyire ellepték a tanulók; hiszen különben talán örökre csak sejtelem maradt volna, hogy az Árpádok jeles városában, Székesfehérvárott is volt iskola. De így nemcsak létéről, hanem virágzásáról is értesülünk.

Gellért ugyanis elküldi Mór szerzetest Székesfehérvárra. Utasításában elmondja neki: Megnézze ám itt az iskolákat is, mert ezek ekkor jelesek voltak; s ha talál tanítónak való embert, hozza el Csanádra.

Mór megérti püspöke szándékát. Székesfehérvárott ellátogat az iskolába, melyben épen egy német ember, Henrik, viselte a segédtanító (vicemagister) tisztét. Szóba ereszkedik vele s föltárja előtte kérését. Henrik nem tér ki ez elől,

hanem összeszedi könyveit s Mór kíséretében megindul Csanád felé.

Megérkezésének Valter örül legjobban. A nehéz munka egy részétől fölszabadúl, midőn Gellért püspök a lectori teendőkkel Henriket bizta meg, az ő kezében meg az éneket hagyta. Így szervezkedett még Szent István életében a csanádi székesegyházi iskola, melyre Dél-Magyarország művelődésének szolgálata várakozott.

A Gellért-legenda alapján tehát a csanádi és székesfehérvári iskolát névszerint ismerjük, sőt ezen utóbbinak létezését még a XIII. században is tudjuk. — hiszen III. Honor pápának 1217-iki levelében »Scholasticus Albensis«-ről olvasunk.[1])

De a Gellért-legendájából még azt is megértjük, hogy a Dunántúlban Székesfehérváron kívül másutt is kellett lennie ilyen iskolának. Hiszen Gellért a Dunántúlra küldte követeit, hogy iskolát végzett egyéneket, vagyis papjelölteket szedjenek össze.

Azt pedig tán még sem szabad gondolnunk, hogy az egész Dunántúlban csak Székes-Fehérvárott — ha mindjárt királyi város volt is — létezett káptalani iskola, a püspöki székhelyeken — Pécs, Veszprém és Győr — meg nem. Maga az egyházi szervezet, a káptalanok helyzete és feladata, a térítés következtében hirtelen követelt nagy papi létszám s azon tény, hogy a közfelfogás a Dunántúlban sok iskolázott egyénről tudott, bizonyítja már Sz. Gellért korában a dunántúli székesegyházi, vagy káptalani iskolák létezését egyik-másik, ha nem is mindegyik püspöki székhelyen. Nem alaptalanul vesz észre Balics[2]) egy keletkezőben levő iskolát *Pécsett*. Bonipert, Pécs első püspöke, ugyanis Hilduint azon megbizatással küldi Fulbert chartresi püspökhöz, hogy tőle Priscian munkájának egy példányát kérje el. S csakugyan valószínű, hogy nem Bonipertnek magának, hanem pécsi iskolájának volt szüksége e műre, amely az ekkori trivialis iskolákban közkézen forgott. A *veszprémi* iskola létezését Szent István korában ezen tanulmány folyamán fogom igazolni.

A kisebb legenda előadja, hogy Sz. István *Esztergomban* született. S mindjárt ezzel kapcsolatban elmondja, hogy a grammatika tudományára még mint gyermeket teljesen

---

[1]) *Fejér:* Cod. Dipl. T. III. Vol. I. 228. l. — *Theiner:* Monumenta Hist. Hung. I. 8. l.

[2]) *Balics:* A róm. kath. egyház történelme. I. 457. l. — *Fejér:* Cod. Dipl. T. I. 287—288. l.

megtanították.[1]) A születést és kiképzést oly összefüggésben olvassuk, hogy mind a két tény szinhelyéül Esztergomot tarthatjuk. De éppen ez a körülmény tévesztett meg sokakat. Mert így okoskodtak: István Esztergomban tanulta a grammatikát, tehát itt volt is iskola, — és pedig székesegyházi, vagy káptalani.

Ez pedig erős tévedés. Mert István a grammatikát gyermek korában tanulta, s így székesegyházi, vagy káptalani iskolába Esztergomban nem járhatott; hiszen az érsekséget s vele a káptalant ő — István — alapította.

A legenda szavait tehát úgy kell érteni, hogy Istvánt fejedelmi atyja, aki hazánkat Nyugattal kapcsolatba hozta, magán úton — lehet,hogy Esztergomban — taníttatta a grammatikára, hogy megadja fiának azon ismereteket, melyek Nyugat-Európában ekkor a főbb követelményekhez tartoztak.

Van azonban más szempont, mely az esztergomi székesegyházi iskola létezése mellett szól. Így Esztergom érseki székhely. Bajos elgondolni, hogy éppen az egyházi középpont maradt volna iskola nélkül.

Ez azután az egész Árpádkorszakon át, sőt még tovább is fennállott, miként okiratainkból kiderül. Hiszen ezek »magister scholarum«-ról,[2]) »scholasticus«-ról,[3]) olvasókanonokról (lector),[4]) és éneklőkanonokról (cantor)[5]) a XII. századtól

[1]) Legenda S. Stephani Minor cap. III. (*Endlicher:* Rer. Hung. Mon. Arp. 155.)

[2]) *Knauz:* Monum. Eccl. Strig. I. 180.

[3]) *Fejér:* Cod. Dipl. T. III. Vol. I. 130. l.; T. V. Vol. I. p. 275.

[4]) *Knauz:* Monum. Eccl. Strig. I. kötetben előfordúl: Jakab (1209—18) a 193, 194, 196 és 219 lapokon; Benedek (1225—36) a 256. 261, 265, 268, 273, 274, 279, 285 és 316. l.; Rikárd (1231—43) 279, 335 és 356 l.; György (1244—48) 357, 359, 369 és 375. l.; Sükösd (1255—85) 424, 428, 444, 451, 452, 454, 500, 517, 538, 563, 566, 581, 587, 591, 592, 598, 601, 607, 611 és 673. l. és a II. kötetben: 26, 45, 49, 61, 73, 78, 85, 114, 123, 124, 125, 146, 153, 162, 171, 179 és 194. l.; Czyprián (1286—1301) 216, 221, 222, 224, 225, 243, 245, 248, 250, 489, 491, 866 és 867. l. — *Vojnits Döme* az esztergomi főgymn. Értesitőjében (1895. 26—27. l.) szintén felsorolja az esztergomi lectorokat. — A Nemzeti Múzeumban van egy 1272-iki oklevél, melyen Sükösd (Sixtus) olvasókanonoknak hosszúkás függő pecsétje látható. A pecsét Sükösd lektort ülő helyzetben ábrázolja; előtte könyvállvány (pulpitus) van, melyen kinyitott könyv látható. Ezen érdekes pecsétre *Kammerer Ernő* t. barátom hivta föl figyelmemet.

[5]) *Knauz:* Monumenta Eccl. Strig. I. kötetben: Gaufridus (1183) 128. l.; Domokos (1208—10) 186, 193, 194, 196. l.; Amand (1218) 219.; Hyke (1233) 291. l.; Péter (1243) 355. 356. l.; Bensa (1247—55) 366, 371, 425. l.; Bálint (1259—83) 456, 528, 564, 568, 587, 607 és 672 l. és a II. kötetben 72, 161 és 475. l; Urkundinus (1294) 355. l.; Jakab (1297) 397, 398, 406, 754, 774, 776 és 867. l. — *Vojnits Döme:* Az esztergomi

kezdve állandóan beszélnek. Pedig ezen név mindegyike egy-egy tanférfiút jelent.

A kolostori iskolák feje a »magister principalis,« a székesegyházi és káptalanié meg a »scholasticus«, a kit eleinte »magister »scholarum«, »didascalus«, archimagister« és »capiscolus« (caput scholae) néven ismertek. A »scholasticus« szervezte a tanári testületet, megszabta a tantervet, látogatta az iskolát, megtartotta a vizsgálatokat, kiállította a bizonyítványt s gyakorolta a föltétel jogát.[1])

A dolog természetéből és az egyházmegyék szükségletéből kifolyólag föltehetjük, hogy székesegyházi, esetleg káptalani iskola mindegyik püspöki székhelyen volt.

A váradi egyházmegye monografusa, Bunyitay, szerint Váradnak mindjárt keletkezésekor volt iskolája, melynek tanárai a kanonokok közől kerültek ki.[2]) Tényleges adattal azonban ezen állítást nem lehet igazolni.

Maguk az egyetemes egyházi határozatok is megkövetelik, hogy mindegyik püspökség székhelyén lássunk egy-egy iskolát.

Már II. Jenő pápa elrendelte 826-ban, hogy mindegyik püspöki és plébániai egyháznál legyenek mesterek és doktorok, a kik, a tudományokba és a szabad mesterségekbe beavatva, a dogmákat állandóan tanítsák.[3]) A compostellai (1056) majd meg a római zsinat (1073) is megköveteli a papoktól a tanultságot.[4])

Ezeknek bizonyára nálunk is meglett a hatása; mert itt ekkor volt legnagyobb a buzgóság a kereszténység terjesztése és biztosítása ügyében. Mindenki, tehát a püspökök is szivesen és lelkesedéssel felkarolták ezen nemes czél elérésének eszközeit.

A III. lateráni zsinat (1179) meg elrendeli, hogy minden püspöki székhelyen illő javadalommal kell ellátni azon mestert, a ki az egyház papjait és a szegény tanulókat ingyen tanítja, — hogy igy ő se szenvedjen szükséget, meg a tanulóknak is nyiljék meg az út a tudományokhoz.[5])

---

káptalani iskola és gymnasium története. 26—27. l. (Az esztergomi főgymn. Értesitője (1895).

[1]) *Specht:* Geschichte des Unterrichtswesens 186—187. l.

[2]) *Bunyitay V.:* A váradi püspökség története I. 151. l.

[3]) *Mansi:* Coll. concil. XIV. 1008. l.

[4]) *Mansi:* Collectio Concil. T. XIX. 855. l.

[5]) » . . . . per unamquamque ecclesiam cathedralem magistro, qui clericos eiusdem ecclesiae et scholares pauperes gratis doceat, competens aliquod beneficium assignetur, quo docentis necessitas sublevetur et discentibus via pateat ad doctrinam. In aliis quoque restituatur ecclesiis sive monasteriis, si retroactis temporibus aliquid in eis ad hoc fuerit

Mivel azonban ezen határozatot sok helyütt — talán nálunk is — figyelmen kívül hagyták, a IV. lateráni zsinat (1215) megújította és azzal toldotta meg, hogy minden székesegyházban, s ha telik, másutt is a püspök a káptalannal, vagy a káptalan nagyobb és józanabb részével olyan mestert szemeljen ki, a ki az egyházak növendékeit és másokat is ingyen oktasson a grammatikai tanulmányokban, vagyis az »artes liberales«-ben.[1])

Az érseki székhelyekre meg egy-egy theologust is rendel a IV. lateráni zsinat, hogy az a papokat a szentirás ismeretére, de különösen a lelkipásztorkodás teendőire megoktassa.[2])

A püspökségek székhelyén kívül a káptalani helyeken is jött létre iskola, — s ezt *káptalaninak* nevezték. Ilyent láttunk már virágában Székes-Fehérvárott; de volt Budán is. XIII. századi okleveleinkben a »scholasticus«,[3]) »lector« és »cantor«[4]) névvel több izben találkozunk.

Kalocsán is volt iskola. Egy 1251-iki oklevélben olvassuk, hogy Babay Nemhisz Bódog, kit szülői a káptalan részére harangozóul ajánlottak föl, a tudományban (in genere litterature) sikerrel haladott előre.[5]) Ebből azt értem meg, hogy a

---

deputatum.« Concil. Later. III. a. 1179. c. 18. (*Mansi:* Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collectio. Tom. XXII. 228. l.)

[1]) »Quia nonnullis propter inopiam et legendi studium et opportunitas proficiendi subtrahitur, in Lateranensi concilio pia fuit institutione provisum, ut per unamquamque cathedralem ecclesiam magistro, qui clericos eiusdem ecclesiae aliosque scholares pauperes gratis instrueret, aliquod competens beneficium praeberetur, quo et docentis relevaretur necessitas et via pateret discentibus ad doctrinam. Verum quoniam in multis ecclesiis id minime observatur: nos praedictum roborantes statutum adiicimus, ut non solum in qualibet cathedrali ecclesia, sed etiam in aliis, quarum sufficere poterunt facultates, constituatur magister idoneus a praelato cum capitulo seu maiori ac saniori parte capituli eligendus, qui clericos ecclesiarum ipsarum et aliarum (alios?) gratis in grammatica facultate ac aliis instruat iuxta posse.« Concil. Later. IV. a. 1215. c. 11. (*Mansi:* Sacr. Conciliorum nova et ampl. Collectio. T. XXII. 999. l.)

[2]) »Sane metropolitana ecclesia theologum nihilominus habeat, qui sacerdotes et alios in sacra pagina doceat et in his praesertim informet, quae ad curam animarum spectare noscuntur. Assignetur autem cuilibet magistrorum a capitulo unius praebendae proventus, et pro theologo a metropolitano tantumdem: non quod propter hoc efficiatur canonicus, sed tamdiu reditus ipsius percipiat, quamdiu perstiterit in docendo. Quod si forte de duobus magistris metropolitana ecclesia gravetur, theologo iuxta modum praedictum ipsa provideat, grammatico vero in alia ecclesia suae civitatis sive dioecesis, quod sufficere valeat, faciat provideri«. (*Mansi:* Sacr. Conciliorum nova et ampl. Collectio. T. XXII. 999. l.)

[3]) *Fejér:* Cod. Dipl. T. IV. Vol. II. 205. l.

[4]) *Knauz:* Mon. Eccl. Strig. I. 628. II. 804. l.

[5]) *Wenzel:* Árpádkori Új Okmánytár. VII. k. 332. l.

káptalan Babay Nemhisz Bódogot elkezdte taníttatni, — és pedig bizonyára a saját iskolájában.

Mind a világi, mind a szerzetes papság képzése nálunk is oly módon indult meg, mint a hogyan a külföldön végbement. Külföldi emberek voltak a mi iskoláink szervezői; természetes tehát, hogy úgy intézkedtek, amint ők otthon látták.[1]) Bizonyára voltak tehát nálunk is *belső* és *külső* iskolák úgy a kolostorok-, mint a székesegyházak- és káptalanoknál. S mindegyiknél voltak oblatusok, akiket gyermekségöktől fogva az egyház szolgálatára neveltek. Így Pál veszprémi püspökről (1263—75) tudjuk, hogy gyermekkora óta az egri egyház nevelte és tartotta.[2]) Az oktatást ezen iskolákban is az elemi ismeretekkel kezdték, s ezután tértek rá a trivium, s esetleg a quadrivium tárgyaira. A vezetés, a fegyelem és az egész rendszer nagyjában szintén a külföldi iskolákéval volt azonos. A hittudományt tehát nálunk sem tanulták eleinte külön, hanem a többi tárgyakba szőve. Hiszen ekkor minden tárgy a vallás szolgálatában állt. Az olvasást nálunk is a szentíráson, főleg a zsoltárokon gyakorolták be; tárgyi olvasmányul meg a klasszikusok mellett szintén a szentírást és az egyházatyák műveit használták. A latin nyelv ismeretét már az első esztergomi zsinat előírja ezen rendeletével: A kanonokok a kolostorban, a káplánok meg az udvarban (curia) latinul beszéljenek.[3]) A XIII. század vége felé Esztergomban már *külön* hittudományi intézet keletkezéséről tudunk.[4])

Az iskolai fegyelmezésre egy érdekes adatunk is van: Ha valamelyik pap (clericus) ludat, tyúkot, almát vagy más effélét csen el, a mester (magister) vesszővel veri meg, — mondja Szent László törvénye.[5])

Népiskolának létezéséről nálunk mit sem tudunk. Hogy itt-ott a plébános a falu gyermekeit oktatgatta, csak gyanítjuk, mert a külföldön is megkövetelték a falusi gyermekek oktatását. De meg a gyakorlati szempont is ezt sugalmazza. Hiszen az ilyen, úgy ahogy kitanított egyént azután a pap is használhatta segítségül az istenitisztelet végzésénél.

---

[1]) Érdekesen világositja meg ezt Sz. Gellért is a trivium tárgyairól szóló megjegyzésével: »Ergo ut nullus intritorum diceret, nescio, a quo creatus sum litterarum ignarus, coelum pro grammatica, terram pro rhetorica, solem et lunam et stellas pro dialectica, atque pro ceteris cetera *(Batthyányi:* S. Gerardi Scripta et acta 165. l.).

[2]) *Fejér:* Cod. Dipl. T. V. Vol. II. 304. l.

[3]) S. Ladislai reg. Decret. II. nr. 11. *(Endlicher:* Rer. Hung. Mon. Arp. 338. l.).

[4]) *Knauz:* Monumenta Eccl. Strig. II. 275. l.

[5]) S. Ladislai reg. Decret. nr. 11. *(Endl.:* Rer. Hung. mon. Arp. 338. l.)

Hogy *városi* iskola nálunk is létezett, a dolog természetéből következtetjük, de tényleges adattal nem igazolhatjuk.

Királyaink abban is utánozták a külfödet, hogy *udvarukban iskolát* szerveztek. Ez a királyi család s az előkelők sarjainak nevelésére és kiképzésére szolgált. Jártak tehát bele világiak is. Ilyen volt Dénes fia Dénes — a későbbi lovászmester, — a ki IV. Béla királylyal együtt gyermekeskedett, vagyis játszótársa volt neki.[1]) Ez a viszony meg föltételezi, hogy iskolába is együtt jártak. Ez pedig a királyfiú részére csak a királyi udvarban lehetett. Itt szerezték meg azon ügyességet és ismeretkört, amely őket az ország kormányzatára és ügyeinek kezelésére is alkalmasokká tette. Így itt látjuk fejlődőben a kanczelláriának jövő személyzetét. Rogerius mondja, hogy Mátyás kanczellár — később esztergomi érsek — IV. Béla királylyal együtt nevelkedett.[2]) Tamás notáriust testvérével,[3]) továbbá Lőrincz mestert, IV. Béla udvarbiráját,[4]) szintén a királyi udvarban nevelték. Ugyanerről tanuskodnak okleveleink azon helyei, melyek egyes kanczellárok vagy notáriusok kinevezésénél gyermekségöktől (a primaevis puericiae suae) kezdődő szolgálataikat emlegetik.[5])

Zsidó iskolának is maradt fönn emléke. A IV. Béla korabeli (1251) zsidótörvény szerint, »ha valaki a zsidók iskoláit vakmerően háborgatja, a zsidók birájának másfél márkát fizet.[6]) »Zsidók ellen, köztük keletkezett pörökben, birájuk sehol másutt, csak iskoláik előtt szolgáltathat igazságot.«[7])

Ezen helyeken azonban — mint Kohn vitatja — nem egyszerű iskolákról, hanem a zsinagogáról van szó; mert a középkorban a zsidók a vallástanulmányokat itt végezték, sőt a törvényszéket is gyakran itt tartották.[8])

A *nőnevelés,* miként külföldön, úgy nálunk is az apáczák kezébe jutott. A kit apáczának szántak, rendesen már

---

[1]) » . . . elapsis puericie annis, quibus nobiscum adolevit« . . . . . »a primevis puericie nostre ac sue temporibus nobis adherens grata familiaritate et societate iucunda« . . . . *(Fejér:* Cod. Dipl. T. IV. Vol. I. 21 és 22. l.).

[2]) *Rogerius:* Carmen Miserabile cap. 30. *(Endlicher:* Rer. Hung. Mon. Arp. 277. l.).

[3]) *Wenzel:* Árpádkori Új Okm. VIII. 171. l. — *Fejér:* Cod. Dipl. T. V. Vol. III. 180. l.

[4]) *Fejér:* Cod. Dipl. T. IV. Vol. III. 197. l.

[5]) *Fejérpataky László:* A királyi kanczellária az Árpádok korában. 60. l.

[6]) *Kohn:* A zsidók története Magyarországon I. k. 106. l. — *Endlicher:* Rerum Hung. Mon. Arp. 475. l.

[7]) *Kohn:* U. o. 109. l.

[8]) *Kohn:* U. o. 106. l. 2. jegyz. és 109. l. 3. jegyz.

kis korában beadták a kolostorba. Az »*oblata*« intézmény nálunk is érvényben volt. Boldog Margitot szülei már mintegy három éves korában a veszprémi domokosrendű kolostor lakójává tették; hiszen a Margit-legenda szerint: »Ez időben Szent Margit asszony még jól nem szólhat vala«.[1]) De Margiton kívül voltak itt »egyéb kisded leányok« is.[2]) Maga a Margit-legenda meggyőz bennünket, hogy az apáczák között tizenkilencz még 16 éves sem volt, sőt ezek mintegy felerészben életöknek még csak 2—10-ik évét élték, midőn szülőik őket apáczának adták.[3])

Az apáczák tanítását életnemök föltételezte. Nekik ugyanis naponkint zsolozsmát kellett énekelniök. De ezt csak úgy cselekedhették, ha értettek az énekléshez és az olvasáshoz. Első dolog volt tehát az olvasás megtanítása. Látjuk is, hogy Margit már Veszprémben, tehát még jó szerével mint kisded »kezde tanulni abcét, Ave Mariát.«[4]) S hogy Margit mily gyorsan megtanult olvasni, a nápolyi legenda így beszéli el: »És mert alig tudott még beszélni, a rendbe lépése után félesztendőre úgy előhaladott az istenitiszteletben, hogy a Boldogságos Szűz hóráit teljesen megtanulta, szívébe beültette és a többi nővérekkel ájtatosan végezte.«[5])

Amint ezen túl volt, egyébre is megoktatták. A legenda úgy tudja, hogy »kevés időnek utánna igen jól kezde tanulni és énekleni.«[6]) A sorok között olvassuk tehát, hogy Margitunk most — egészen külföldi gyakorlat szerint — a latin nyelv tanulásához fogott. Mestere Katalin nővér volt, a »ki őtet tanétá először deákul.«[7]) Mindez még Veszprémben történik, midőn Margit még tiz éves sincs. Érdekes tudni, hogy ekkor az ő »társa vala« Erzsébet, Olympiades asszony leánya, akivel »egy könben (könyvben) tanolnak, olvasnak vala.«[8]) Ugyancsak társa volt »gyermekségétől fogva« Judith, Ipoly ispán urnak leánya; s »mikoron egymásnak szólnak vala, egymástúl imádságot tanolnak vala.«[9])

A tanításnak másik főtárgya az ének. Ranzanus szerint, a priorissa Margit mellé Ilonát rendelte, hogy az éneklésre

---

[1]) Nyelvemléktár VIII. k. 1. l.
[2]) U. o.
[3]) U. o. 73—85. l.
[4]) U. o. 1. l.
[5]) Nápolyi legenda (*Knauz:* Magyar Sion 1867. 648. l.)
[6]) Nyelvemléktár VIII. k. 1. l.
[7]) U. o. 73. l.
[8]) U. o. 77. l.
[9]) U. o. 80. l.

és a lelki dolgokra megtanítsa.[1]) Margit ily lényeges dologban, ha királyleány volt is, nem eshetett kivétel alá. S van is rá adatunk, mely őt a zsolozsma éneklése közben állítja elénk. A Margit-legendában olvassuk: »... mikoron el hivattatik az cantrixtúl, hogy meg mongya az ő versét, tahát el megyen vala és meg mongya vala... És ugyan azon estve completának utánna énekli vala igen ájtatossan, magas szóval és siralmakkal az salve reginát.«[2])

Amit képzés dolgában Margitunkról a legendában olvasunk, lényegében általánosíthatjuk a többi apáczákra is. Hogy a latin nyelv és az éneklés terén nálunk mennyire vitték, adatokkal nem bizonyíthatjuk. A külföldön azonban főleg a zenei és számtani ismeretek terén itt-ott a quadriviumba is átcsaptak.[3])

Az apáczakolostor ősi melegágya a női kézimunkának is. A mai koronázó palást készítőjének mesterei is apáczák voltak. Margitunkról meg tudjuk, hogy szórakozó perczeiben egyházi ruhák, különösen az oltárok és ereklyék diszítésére szolgáló tárgyak készítésével foglalatoskodott.[4])

Az oktatás *nyelve* — mint ekkor Európában mindenütt — nálunk is a latin volt. S ez a középkori emberek — férfiak úgy, mint nők — műveltségére bizonyos tekintetben szép világot vet; mert a latin nyelv segítségével mindazon forrásokhoz hozzá férhettek, melyekből az ókori tudományosság patakzott elő, s így látókörüket ezen alapon szélesbíthették.

II. A veszprémi egyetem létkérdése.

A herczegi intézmény, majd az ifjabb királyság az Árpádok korában gyakori meghasonlásnak, küzdelemnek és háborúnak lett szülőanyja. E közben a főurak hatalma sohasem nehezedett oly veszedelmesen a nemzetre, mint a XIII. század utolsó évtizedeiben. Ekkor ugyanis az országos érdeket szinte feledni látszanak. Egyes főuri családok tagjai valóságos dinasztákként viselkednek. Egyéni sérelem, vagy családi szempont elégséges ok a fegyveres mérkőzésre. Gyászosan, de tán leghívebben mutatja be e kort a Németujváriak és Chákok versengése.

E két család és rokonságuk Kún László alatt már a politikai hatalomért versenyez. Készek minden lépésre, csak

[1]) *Ranzanus:* Epitome rerum Hungaricarum velut per indices descripta. XXXV. fol.
[2]) Nyelvemléktár VIII. k. 24. l.
[3]) *Specht:* Geschichte des Unterrichtswesens in Deutschland. 270. l.
[4]) *Ranzanus:* Epitome rerum Hung. XXXVI. fol.

hogy egymásnak ártsanak. Ily körülmények között rontanak Chák Péter nádor[1]) hadai — hihetőleg 1276. május vagy junius[2]) havában — Veszprémre, melynek püspöki székében ekkor a gyűlölt Henrikfiak egyike, Németujvári Péter ül.[3])

Borzasztó a pusztítás, melyet ezek véghez visznek. A kincseket és drágaságokat, melyeket egyes főurak megőrzés végett ide hoztak, továbbá magának az egyháznak ékszereit, aranyát, ezüstjét, edényeit, ruhanemüit, szőnyegeit és könyveit elrabolják; a püspökségnek s másoknak itt őrzött okiratait megsemmisítik; az oltárokat, mint akár nagypénteken, minden ékességeiktől megfosztják;[4]) a prépostokat, főespereseket, kanonokokat és az egyszerű papokat meztelenre vetkőztetik, lóhoz kötve körülhurczolják[5]) s közülök — szolgáikat is beleszámítva — vagy hatvannyolczat az oltár mögött meggyilkolnak.[6]) S mindennek betetőzéséül a templomot és iskolát majdnem izzé-porrá égetik.

Az Árpádkori veszprémi iskolának egyszerű említésére visszahangzik lelkünkben *a veszprémi egyetem* (studium generale). Annyit hallottunk, még többet olvastunk és tanultunk róla, hogy szinte közkeletü lett ismeretkörünkben. Itt az ideje, hogy most, európai életünk első és második évezredének ölelkezésénél, ezen dologban is tisztán lássunk.

Sajátságos, hogy Veszprém iskolájának életéből, mig létezett, egyetlen mozzanat sem maradt ránk. Elmondhatjuk, hogy létezésére csak poraiban ismerünk rá. Katonáé az érdem, hogy a veszprémi káptalan levéltárából közrebocsátotta[7]) IV. László királynak 1276. nov. 18-iki keletü oklevelét, mely Árpádkori művelődésünknek ezen ősi fészkéről egyedül beszél.[8])

Sajnos azonban, hogy a Katona kezébe került okirat nem volt ép. Egyes szavait az idő vas foga megemésztette. S nagy

---

[1]) Pauler nem látja bebizonyítva (A magyar nemzet tört. II. 706. l.), hogy ezt a rablást a Németujváriak elleni boszúból követte el Péter nádor. Igaz, okiratos adatunk nincs rá; de ha tekintetbe veszszük a Chákok és Németujváriak közötti viszonyt és politikai ellentétet, — aligha marad kétségünk a boszú munkájára nézve.

[2]) *Pauler Gy.:* A magy. nemz. tört. II. 706. l.

[3]) *Szabó Kár.:* Kún László. 36. l. (Magy. tört. Életrajzok II. k.).

[4]) *Fejér:* Cod. Dipl. T. IX. Vol. VII. 694. l.

[5]) *U. a.:* U. o. T. VII. Vol. II.

[6]) *U. a.:* U. o. T. IX. Vol. VII. 694. l.

[7]) *Katona:* Hist. Crit. Regum Hung. stirpis Mixtae. Tom. I. Ordine VIII. a praefatióban.

[8]) Én már nem találtam meg ezen oklevelet a veszprémi káptalan levéltárában; de nem tudott hozzájutui Fraknói Vilmos sem, ki 1895. decz. havi kelettel igy irt hozzám: »Sajnos, a kérdéses okmánynak, bár azt kerestem, a veszprémi levéltárban nyomára nem akadtam.«

szerencsétlenségre, az olvashatatlanná lett helyeknek mindjárt az elseje oly fontos, hogy ennek kiegészitése a veszprémi iskola természetének megállapítását is bizonyos fokig befolyásolja.

Vass József általánosságban helyesen fogja föl és egészíti ki IV. László oklevelének ide vágó részét, melyet magyarra igy fordít: »Tudja mindenki, miszerént *Veszprém városában azon időtől fogva, hogy Magyarországban* Isten jóvoltából *a katholika hit virágzik, a szabad mesterségek tanulmányai*, melyek által főleg az isteni parancsok legvilágosabban megmagyaráztatnak, valamint Párizsban Francziaországban, a tanitók kitünő tudományával s a tanulók nagy seregével *egész Magyarország egyházai között növekedő hirrel fénylettek* s a törvénytudomány az ország jogai fentartására ott fő rangot foglal el.[1])

Vass véleményéhez csatlakozik Kerékgyártó is.[2])

Megpróbálkozott e helylyel *Schönvisner* is, de kevés szerencsével. Ő a hézagos szöveget igy töltötte ki: . . . in Vesprimiensi civitate a tempore, quo in Hungaria *(vigent)* catholica, Dei dono, liberalium arcium studia.[3]) Schönvisner tévedésével maga után rántotta jelenkori tudományosságunknak nem régiben elhalt jeles filologusát, *Ábel Jenöt* is.

Ő ugyanis a Schönvisner által kijelelt nyomon indult meg s a kérdéses helyet igy fordította magyarra: Tudja meg mindenki, miszerint azon idő óta, hogy Magyarországon a szabad mesterségek virágoznak, ... tanitóinak kitünő tudománya és tanulóinak nagy száma miatt Veszprém városának virágzó hire egész Magyarország egyházai között mindig növekedő dicsőséggel ragyogott.[4])

Ezen felfogás ellen azonban az okirat szövege és szórendje tiltakozik. A »catholica« szónak a »liberalium arcium studia«-hoz kapcsolása erőszakos eljárás. A hazai és az egyetemes történeti forrásokból egy helyet sem lehet fölhozni, melyből az derülne ki, hogy a »studium generale« és a »studia generalia« helyett a »studium catholicum« és a »studia catholica« kifejezés fordul elő. Már pedig Schönvisner és Ábel nézete szerint e kettőnek egyenlő értékü és kölcsönösen használt kifejezésnek kellene lennie.

De meg szórend szempontjából is erős szó fér az ő nézetökhöz. Szerintök a szöveg igy hangzanék: Noticie pateat uni-

---

[1]) *Vass József:* Hazai és külföldi iskolázás az Árpádkorszak alatt. 47—48. l.

[2]) *Kerékgyártó Árpád:* A miveltség fejlődése Magyarországban I. 484. l.

[3]) Budapesti egyetemi könyvtár: G. 162. sz. kézirat 29. l.

[4]) *Ábel Jenő:* Egyetemeink a középkorban. 48. l.

versorum, quod in Vesprimiensi civitate a tempore, quo in Hungaria *vigent* catholica, Dei dono, liberalium arcium studia, etc. De ha ezt a kiegészítést fogadjuk el, akkor a »vigent«-nek nem a »catholica« szó előtt, hanem a »studia« után kellene állania; ezt pedig az okirat szövege nem igen engedi meg.

De tegyük föl, hogy a »*vigent*« a »catholica« szó előtt áll. Még ekkor is megfejthetetlen nehézségül áll előttünk a »Dei dono« kifejezés elhelyezése. Mert az már még gondolatnak is sok volna, hogy a jelzőt (catholica) és a jelzett szót (liberalium arcium studia) egymástól elválasztva és a »Dei dono«-t e kettő közé helyezve képzeljük. Igy az ember sem beszélni, sem irni nem szokott.

Mindenesetre felötlő, hogy ezen hely Ábelt is megtévesztette. Ha fürkészszük az okot, rájövünk a dolog nyitjára. Ábel észrevette, hogy, ha a Vass-féle alapra helyezkedik, akkor a magyarországi katholikus vallás és a veszprémi iskola egykorúságát is el kell ismernie. De Ábel a veszprémi iskolát egyetemnek tartotta, s azt is tudta, hogy Szent István korában még nem lehet egyetemről beszélni. Hogy tehát az előtte megfejthetetlennek látszó nehézség elől kitérjen, csatlakozott Schönvisner nézetéhez. Tévedése tanulságos eset, hogy a történetirónak nem szabad eltérnie a diplomatikának ezen alapszabályától: Aki okiratot olvas, nem szabad előzetesen véleményt alkotnia az okirat szövegére nézve, hanem meg kell hallgatnia, mit mond maga az okirat. Szóval, nem szabad az okiratba bele beszélni a nézetünket.

Az Árpádkor jeles történetirója, *Pauler* e helyütt is fején találta a szeget. Felfogásában a Vass-féle értelmezéshez csatlakozik, de ezt, ahol javításra szorul, megigazítja. Ő már nem a »katholikus hit virágzásáról«, hanem »meggyökerezésének kezdetéről« beszél.[1])

Szerintem ez az egyedüli helyes álláspont. Miért is ezen alapon megindulva, igy egészítem ki és fordítom az okiratot: Tudja meg mindenki, hogy Veszprém városában azon időtől fogva, melyben Magyarországon a katholikus vallás meggyökerezni kezdett, Isten kegyelméből, a szabad mesterségeket, melyek által leginkább az isteni parancsok világosabban megmagyaráztatnak, miként Párisban Franciaországban, a tanítók tudományának kitünősége és a tanulók tömeges látogatása által, egész Magyarország egyházai fölött a virágzó hirnév eddig egyre növekedő fénynyel ragyogta be, és a jogtudomány

[1]) *Pauler:* A magyar nemzet tört. II. 416. l.

az ország jogainak megőrzése czéljából ugyanott első rangra emelkedett. [1])

A veszprémi iskoláról szóló oklevél lényeges helyének megállapítása után érdekes tételül kínálkozik ezen iskola *természetének s rangjának* nyomozása.

Íróink a legújabb időkig majdnem kivétel nélkül *egyetemnek* (studium generale) tartották az Árpádkori veszprémi iskolát.

Toldy szerint, »hogy tudományos tekintetben semmit ne nélkülözzön a haza, jókor gondoskodtak királyaink egy, a külföldet pótló *egyetemről:* ennek széke *Veszprém* volt. . . . Alapítóját határozottan nem tudjuk, de hogy sz. István volt, alig kételkedhetni.«[2])

Vass József is úgy véli, hogy egyetem volt a veszprémi iskola. De létrejövését — Toldytól eltérőleg — már nem Szent István idejére teszi. Tudja, hogy ekkor nálunk erre hivatott tanerő még nincs; s a mi fő, hogy Szent István korában egyetem még egyáltalán nem létezett. Eredetében székesegyházi iskolának tudja; »egyetemi időszakát meg a legnagyobb valószínűséggel III. Béla kormányidejétől számítja« s »a való derült színében látja, hogy a veszprémi egyetem a XII. század második felében már fennállott.«[3])

Vass nézetét a maga összességében és részleteiben elfogadta és tanította *Ábel Jenő* is. Hiszen szerinte »valószínű,

[1]) Az okirat latin szövegét így egészítem ki: Noticie pateat universorum. quod in Wesprimiensi civitate a tempore, quo in Hungaria *(fides incepit)* catholica. Dei dono, liberalium arcium studia, per que mandata maxime divina manifestius declarantur, prout Parisius in Francia, doctrine docencium preeminencia et copiosa discencium fr*(equencia pre tocius)*s regni Hungarie ecclesiis fama florida crebrescente celebritate hactenus corruscavit et cultus iusticie ad regni iura conservanda inibi obtinuit principatum. (A zárójelbe tett betük és szók az oklevél hézagainak kiegészitését képezik.) — A *Parisius* szót *Fejér* (Cod. Dipl. Tom. V. Vol. II. 347. l.) *Parisiis*-re javítja, — de helytelenül; mert a középkori oklevelek a »Párisban« kifejezést rendesen »Parisius« alakban tartalmazzák. Így teszem: »Provisor studii *Parisius* in omnibus abbaciis ordinis, ad quas venerit, stet in choro abbatis immediate ubique post abbates.« (*Denifle:* Chartularium Universitatis Parisiensis Tom. I. 220 l.). — »Quosdam pueros tam in arabica, quam in aliis linguis orientalium parcium peritos *Parisius* mitti disposuimus ad studendum.« (U. o. 212. l.). — »Sane ex pia devocione scolarium, qui olim *Parisius* studuerunt« . . . (U. o. 540. l. az 1276-ik évről; tehát IV. László oklevelével teljesen egykorú.) — Ugyancsak 1276-ból: »Mandamus Tibi, quatinus universitatem magistrorum et scolarium *Parisius* studencium defendas ab iniustis violenciis et gravaminibus manifestis (U. o. 538. l.)

[2]) *Toldy Fer.:* A magyar nemzeti irodalom története. 1862. I. k. 69. l.

[3]) *Vass J.:* Hazai és külföldi iskolázás 48—49. l.

hogy a Szent István uralkodása alatt (1008-ban) alapított veszprémi püspökség és káptalan mellett hihetőleg fenállott egyházi iskolából fejlődött« és »Úgy látszik, hogy csak III. Béla (1173—1196) emelte a veszprémi káptalani iskolát egyetem rangjára.«[1])

Kerékgyártó szintén egyetemet lát a veszprémi iskolában.[2]) *Szabó Károly* úgy véli, hogy az iskola Szent István korában jött létre, de egyetemmé csak később fejlődött.[3]) *Beöthy* szerint »A veszprémi egyetemet is még a XII. században alapította valószínűleg III. Béla.«[4]) *Baróti Lajos* most megjelenő munkájában tanítja, hogy »az Árpádok korában volt már egyetemünk is, Veszprémben. Ez a párisi mintájára volt szervezve.«[5]) *Pauler* névszerint nem jeleli meg a veszprémi iskola fokát, hanem »hires iskolá«-nak mondja, »mely az egyház mellett, mióta a keresztény katholikus hit az országban meggyökerezni kezdett, fennállott.«[6]) Ezen eljárásból — hiszem, helyesen — azt következtetem, hogy Pauler a veszprémi iskolát nem tartja »studium generale«-nak. *Denifle* a veszprémi iskolát nem veszi föl a »studium generale«-k közé.[7])

Kérdés most már: *Helyes-e azon felfogás, mely a veszprémi iskolában egyetemet (studium generale) lát, vagy nem?* Vagyis arról van szó: *Egyetem (studium generale) volt-e a veszprémi iskola, vagy nem?*

A válasz megadása nagy körültekintést s óvatosságot követel. Miért is a kérdés tárgyalásánál az összehasonlító módszert követem. Hiszen a természettudományoknál is ez járt legtöbb sikerrel; — pedig a természeti törvények az emberiség és a nemzetek életében ismétlődnek. S tényleg, mióta a történetírás a nemzeteket egy nagyobb organizmus kölcsönös hatású részeinek tekinti, — a nemzet életét irányító eszmék sokkal világosabbak, az intézmények sokkal érthetőbbek úgy keletkezésökben, mint fejlődésök valamennyi fokozatán.

---

[1]) *Ábel Jenő:* Egyetemeink a középkorban 3. és 4. l.

[2]) *Kerékgyártó Árp.:* A míveltség fejlődése Magyarországban I. 484—485. l.

[3]) *Szabó Károly:* Kún László 36. l. (Magyar Tört. Életrajz. II. k.)

[4]) *Beöthy Zsolt:* A magyar nemzeti irodalom történeti ismerteéset. I. k. 19. l.

[5]) *Szalay-Baróti:* A magyar nemzet története. I. 392. l.

[6]) *Pauler:* A magyar nemz. tört. az Árp. II. 416. l.

[7]) Ezen eljárás azt mutatja, hogy a veszprémi iskolát ő nem tartja studium generalénak; habár szavaival nem tagadja meg határozottan, hanem csak kételkedik rajta. *Denifle:* Die Universitäten des Mittelalters. I. 415. l.

Mindenekelőtt tehát a középkori egyetem *nevével* és *keletkezésével* kell tisztába jönnünk, hogy az egybevetés munkáját elvégezhessük.

A tanitézetet még a XIII. század legelején is »scolae«-nak hivták; a tanitás jelzésére meg a »studium« szolgált.[1]) De ekkor már változás esik a dologban. A »studium« tanintézet értelemben lesz használatos.[2]) Természetes dolog, hogy a kevéssel előbb létrejött, vagy ekkor keletkező egyetemeket is eleinte ezen néven nevezték.

A szervezetében s egész lényében új tanintézet, az egyetem, azonban a régi elnevezéssel nem éri be, mert ez nem fejezte ki híven természetét. Így születik meg a »studium generale« név, amely írásban csak 1233—34-ben fordul elő legelőször, — habár bizonyára előbb is használták.[3]) Az új elnevezés (studium generale) azonban nem tudja a régit (studium) egyszerre kiszorítani, sőt ez a XIII. században még gyakrabban fordúl elő, mint amaz.[4])

A »studium generale« elnevezés kijegeczesedett alakjában olyan tanintézetet jelent, melyet mindenki látogathat. Ezt tehát nemzeti különbözőség nélkül mindenki fölkereshette. Aki a tanfolyamokat itt elvégezte, vizsgálatra bocsátották, akadémiai fokot szerezhetett magának, s tanulmányi végzettségét és jogát a tanításhoz mindegyik studium generalén elismerték; — csak Páris és Bologna biztosított magának kiváltságos helyzetet.[5])

A veszprémi iskoláról szóló 1276-iki oklevélben IV. László király »studium«-nak nevezi a tanintézetet.[6]) Ez az elnevezés azonban nem döntő. Mert ekkor nemcsak az egyetemeket, hanem a többi tanintézeteket is, sőt egy helynek összes tanintézeteit is »studium« néven ismerték.[7]) S így IV. László is használhatta a »studium« elnevezést, ha nem egyetemet, hanem egyszerűen csak iskolát értett is alatta. *Szóval a veszprémi iskolának »studium« elnevezéséből a tanintézetnek egyetemi volta mellett és ellen egyenlően alkothatunk bizonyítékot.*

Az egyetemek (studium generale) létrejövését a legújabb

[1]) *Denifle:* Die Universitäten des Mittelalters. I. 9—10. l.
[2]) *U. az:* U. o. I. 7. l.
[3]) *U. az:* U. o. 2. l.
[4]) *U. az:* U. o. 3 és 5. l.
[5]) *Denifle:* Die Universitäten. I. 19, 21 és 22. l.
[6]) . . . . ut ibidem studium, quod hactenus floruerat, reformetur. (*Katona:* Hist. Crit. T. I. Ord. VIII. a praefatióban. — *Fejér:* Cod. Dipl. T. V. Vol. II. 347. l.).
[7]) *Denifle:* Die Universitäten des Mittelalt. I. 7. l.

időkig kétféleképpen magyarázták. Az egyik felfogás az egyetem létrehozásában az egyházi befolyás megszüntetésére s a székesegyházi, káptalani és kolostori iskolák ellensúlyozására irányuló törekvést ismeri föl; a másik szerint meg a studium generale a székesegyházi, káptalani és kolostori iskolából keletkezett, részint belső fejlődés, részint külső kapcsolódás, — hozzátétel útján.[1])

A középkor szelleme és világnézete, de különösen az a bámulatos egyetértés, melylyel a pápa és a világi hatalom a »studium generale«-k létrehozásánál és szervezésénél mindenkor eljárt, egyszerre kirántják az alapot az első tábor állítása alól.[2]) S így ezzel részletesen foglalkozni fölösleges s megokolatlan dolog.

Vizsgáljuk tehát a második felfogás jogosultságát.

Az olaszországi egyetemeknél — a XV. századig — nincs rá egyetlen eset sem, hogy valamelyiknek székesegyházi vagy káptalani iskola képezte volna a csiráját.[3]) Az Olaszországon kívül eső egyetemekkel már nem egészen így áll a dolog. De lássuk a kérdést a maga részleteiben.

Az egyetem jogi része nem fejlődhetett ki a székesegyházi, káptalani, vagy kolostori iskolából. Mert jogot — egyházit, úgy mint világit (római) — minden studium generalén adtak elő; sőt többnél éppen a római jog játszotta a fő szerepet. A székesegyházi, káptalani és kolostori iskolákban meg a világi (római) jognak nem volt helye. S a hol ezt mégis tanították, csak visszaélés útján történt. S így ezen iskoláktól a studium generale a világi jogot át sem vehette.[4])

Az orvosi tudomány művelését a világi papságnak III. Honor pápa alatt, a szerzeteseknek meg már egy századdal előbb megtiltották.[5])

A székesegyházi, káptalani és kolostori iskoláktól a hittudományt sem vette át a studium generale, mert ennek legtöbbjén nem is adtak elő hittudományt.[6]) De a hol volt is theologia, vagy az egyetem alapítása után jóval később állították föl; vagy az egyetemmel egykorú ugyan, de kézzelfoghatólag be tudjuk bizonyítani, hogy az egyetem mint tanintézet egészen újból, vagy pedig városi iskolából keletkezett.[7])

Az »artes liberales«-re nézve a kolostori iskolát megkülönböztethetjük a székesegyházi- és káptalanitól.

---

[1]) *Denifle:* Die Universitäten des Mittelalt. I. 653—654. l.
[2]) *U. az:* U. o. 738—741. és 792—796. l.
[3]) *U. az:* U. o. 738. l.
[4]) *U. az:* U. o. I. 695—702. l.
[5]) U. az: U. o. I. 703. l.
[6]) *Denifle:* Die Universitäten des Mittelalters I. 703. l.
[7]) *U. az:* U. o. I. 704—709. l.

Arról szó sem lehet, hogy a studium generale a kolostori iskolák útján jutott az »artes liberales«-hez. Hiszen a benedekrendű iskolák közül alig egy-kettő virágzik a XII. század végén, — az első egyetemek létrejövésekor. De meg tény, hogy ott nem keletkezett egyetem, ahol előbb híres kolostori iskola volt. A cisztercziek kollégiumaival meg csak ott találkozunk, ahol már állt az egyetem, vagy ahol ilyen soha sem létezett. A Domokosok, rendi szervezetökből kifolyólag, az »artes liberales«-t csak elvétve tanulhatták. S midőn a kor és viszonyok ezen rendszabályon változtattak, a Domokosok idegenkedése az »artes liberales« iránt annyira fenmaradt, hogy ezeknek tanitására nem akadt közöttük vállalkozó. A Ferenczesek a Domokosokat utánozták, s igy ezekkel azonos elbirálás alá esnek. Szóval, az »artes liberales«-t tekintve, a kolostori iskolák nem képezhették a studium generale magvát.[1])

A székesegyházi és káptalani iskolákkal már másképen áll a dolog. A III., majd a IV. láteráni zsinat (1179, 1215) mindegyik székesegyháznak előírja, hogy, az egyház papjai és a szegény tanulók részére, kellően javadalmazott mesterről gondoskodjanak, aki azután ezeket ingyen oktatja a szabad mesterségekre (in grammatica facultate) és a lehetőség szerint másra is.[2]) Ezen iskolákban tehát tanították az »artes liberales«-t. S igy megeshetett, hogy egyik-másik studium generale, ezen tárgyakat tekintve, a székesegyházi, esetleg káptalani iskolához kapcsolódott. Habár — Denifle szerint — igen csekély számú székesegyházi és káptalani iskolára nézve állapítható meg a kapcsolódás a studium generale-val.[3])

Habár az Itálián kivüli studium generalék keletkezésére nézve általános érvényű elvet[4]) nem lehet is fölállítani, azt teljes biztossággal kimondhatjuk, hogy Itálián kívül kolostori iskolából egyetlen egy studium generale sem keletkezett, — és pedig sem belső fejlődés, sem külső kapcsolódás útján. Székesegyházi és káptalani iskolából is csak két német és két spanyol studium generale jött létre; — de ezek sem úgy fejlődtek ki amazokból, mint a kalász a magból, hanem csak társulás, egyesülés útján. Más szóval ezen négy esetben is a studium generale nem úgy nőtt ki a székesegyházi és káptalani iskolából, hanem csak hozzájok csatlakozott.[5])

---

[1]) *U. az:* U. o. I. 711—721. l.
[2]) *Mansi:* Coll. Conc. XXII. 228. 999. l.
[3]) *Denifle:* Die Universitäten. I. 722. l.
[4]) *U. az:* U. o.
[5]) *U. az:* U. o. 728. l.

Ha már most ezen tényt a veszprémi iskolára alkalmazzuk, ily eredményre jutunk:

A veszprémi iskola kolostori iskolából egyáltalán nem jött létre. Igaz, hogy ennek ellenkezőjét soha senki sem állította; de azért mint ténynek megállapítása nem fölösleges.

A veszprémi iskola székesegyházi és káptalani iskolából sem keletkezett belső fejlődés útján.

De arra is elenyészőleg csekély, majdnem semmi a valószinűség, hogy a veszprémi iskola a székesegyházi vagy káptalani iskolából *külső egyesülés* útján nőtte volna ki magát studium generalé-vá. Hiszen az egyetemek története Itálián kívül erre mindössze is csak négy esetet tud felmutatni. Más szóval *a lehetősége ugyan nincs kizárva, de teljesen valószinütlen, hogy a veszprémi iskola a székesegyházi vagy káptalani iskolából külső kapcsolódás útján emelkedett studium generalévá.*

A két utóbbi eredmény elseje teljesen lehetetleníti azon régi felfogást, melyet Ábel így fejezett ki: »Nem valószinütlen, hogy úgy mint többnyire a régibb egyetemek, úgy a veszprémi is a helybeli káptalani iskolából fejlődött«.[1]) A második meg arra utal bennünket, hogy hagyjunk föl azon nézettel is, mely szerint Veszprémben a studium generale a székesegyházi vagy káptalani iskolából külső kapcsolódás által keletkezett. *Mert ez lehetetlennek ugyan nem lehetetlen, de valószinünek teljesen valószinütlen.*

Most már a veszprémi iskola, ha studium generale volt, csak egy módon, — egészen újból, egyszerre studium generalé-nak szervezve, jöhetett csak létre. De ezt meg IV. László királyunknak sokszor emlegetett 1276-iki oklevele zárja ki. Hiszen studium generale nálunk a legjobb esetben is csak a XII. század végén, vagy a XIII. elején keletkezhetett volna. Pedig ezen oklevélben olyan veszprémi iskoláról van szó, melyben »a szabad mesterségeket a virágzó hirnév azon időtől fogva ragyogta be egyre növekedő fénynyel, melyben Magyarországon a katholikus vallás meggyökerezni kezdett.«[2]) Más szóval a veszprémi iskola és jó hire-neve a kereszténységgel egykorú; — *s így »studium generale«-nak nem születhetett.*

Az eddigiek összegezéséül most már kimondhatjuk, hogy *a veszprémi iskola sem keletkezésekor, sem később nem volt studium generale, vagyis egyetem.*

De nem is volt oly egyszerű dolog egy »studium gene-

[1]) *Ábel Jenő:* Egyetemeink a középkorban 4. l.

[2]) *Katona:* Hist. Crit. T. I. Ord. VIII. a praefatióban. — *Fejér:* Cod. Dipl. T. V. Vol. II. 347. l.

rale« létrejövése. A tudományok valamelyikének új módszerben, vagy legalább új alakban kezelése, a kiváltságok megszerzése, majd meg a »corporatio«-k megalakulása mindmegannyi föltételekké lesznek, hogy studium generale keletkezhessék.[1])

Ezen állításom további igazolásában és a veszprémi iskola mivoltának megállapításában segitségemre jő IV. Lászlónak 1276-iki ismeretes oklevele is. Ennek egyik helyén ugyanis a király szembe állítja a veszprémi iskola kitünőségét Magyarország többi *egyházaiéval.* Már ezen párhuzam is sejteti, hogy itt papi, egyházi iskoláról van szó.

Ezen sejtelmet meggyőződéssé emeli az okiratnak ezen helye: A város (Veszprém) sanyargattatása után, már több ízben visszahelyeztetett régi fényébe a szabad mesterségek iskolája, mely most ugyanezen egyház ellenségeinek gonoszsága következtében majdnem izzé-porrá égett. A mely pusztítást és rombolást a könyörület részvétével körülfogni óhajtván és ujjá virágoztatását összes törekvésünkkel elérni lélekből igyekezvén, hogy ott az iskola, amely eddig virágzott, ujjáalakíttassék és a jogtudomány művelése s az istenitisztelet eszközei, melyek fölfüggesztettek, visszaállíttassanak: a (sió)foki vám azon részét, amely eddig a somogyi ispánnak járt, kegyünk teljességéből *ugyanezen veszprémi egyháznak* örök és sérthetetlen joggal adjuk, saját pusztulásának és rombadöltségének megszüntetése végett.[2])

Ezen sorok között különösen méltó a megszívlelésre azon részlet, melylyel a király a siófoki vámot *a veszprémi egyháznak adja* azon czélzattal, hogy a fölperzselt iskola és templom ujjáépüljön. Ha a veszprémi iskola studium generale volt volna, ezen adomány bizonyára nem a *veszprémi egyház,* hanem a *studium generale javára* történik vala. Mert a studium gene-

[1]) *Denifle:* Die Universitäten des Mittelalters. I. 45—135. l.

[2]) »Civitate exagitata, sepius in lucem fulg*(entem restaurata sunt, q)*ue nunc, malignitate persequutorum eiusdem ecclesie faciente, peno redacta fuerant in cinerem et fauillam. Cuius nos destruccioni et vastacioni miserendi compassione condescendere cupientes, eiusque re*(staura-cionem conatu)* omni asse*(qui)* ex animo aspirantes, ut ibidem sudium, quod hactenus floruerat, reformetur et cultus iusticie divineque laudis organa, que suspensa fuerant, restaurentur: porcionem tributi, quam in Fuk comes Symigiensis percipere consueverat usque modo, eidem Wesprimiensi ecclesie, in sue desolacionis remedium et ruine, de nostre gracie plenitudine, duximus conferendam, perpetuo, irrefragabiliter possidendam.« (*Katona:* Hist. Crit. Tom. I. Ord. VIII. a praefatióban. — *Fejér*: Cod. Dipl. T. V. Vol. II. 347—348. l.). — A zárójelbe tett és ritkábban nyomtatott betük, szótagok és szók azt jelentik, hogy az okirat hézagait velök töltöttem ki.

rale autonom testület volt, mely birtokjogot élvezett és saját anyagi és szellemi ügyeit és javait maga kezelte és intézte. Mivel tehát az adományozás a veszprémi *egyház* részére szólt, következik, hogy az iskola is, melyet a vámból ujjá kellett alkotni, a veszprémi egyházé volt. Más szóval ezen adatból megtudjuk, *hogy Veszprémben székesegyházi iskola volt.*

Ezen állítást szépen támogathatjuk még egy-két adattal. Az 1276-iki pusztulás idején a veszprémi káptalannak tizenöt tagja kettős — kánoni és római — jogdoktor. Mindmegannyi hivatott egyén, hogy a székesegyházi iskolában a tanítást végezzék. A tanárok egy része bizonyára közülök került ki. De — miként az említett öldöklésből tudjuk[1]) — volt Veszprémben még kivülök is igen sok pap. S igy tanárnak való ember bőven lehetett közöttük. De ki is emeli IV. László király a veszprémi tanárok *kitünőségét* a többi egyházakéival *szemben.*[2])

Tudjuk ezenkívül, hogy a rombolás alkalmával csak maga Pál mester 1000 márkányi kárt szenvedett könyvekben. Tönkre mentek továbbá a káptalanbeli tizenöt jogdoktornak összes egyházi és római jogi könyvei;[3]) úgyszintén a többi tudományokba vágó könyvek is, melyek a sekrestyének egy szobáját egészen megtöltötték.[4])

Érdekes dolgok ezek. Nemcsak azért, mert megtudjuk, hogy nálunk már a XIII. század második felében mily gazdag könyvtár létezett: hanem — s bennünket jelenleg inkább ez érdekel, — hogy ez a szép könyvtár a sekrestyének egyik külön szobájában, szóval *a templomban* állt. Mivel pedig a veszprémi hires iskola tanárainak ez a könyvtár nyújtotta a szellemi táplálékot: következik, hogy a tanárok a veszprémi egyház szolgálatában álló papok, s nem egy »studium generale« testületéhez tartozó egyének voltak. Mert ellenkező esetben a könyvtárt sem a sekrestyében, hanem a studium generale körében helyezték volna el. Szóval a könyvtár elhelyezése is oda utal bennünket, *hogy Veszprémben nem egyetem (studium generale), hanem székesegyházi iskola volt.*

Az előzőkben tehát két dolgot bizonyítottam be: **1. Veszprémben nem volt egyetem (studium generale); 2. a veszprémi iskola székesegyházi iskola volt.**

Itt most már meg is állapodhatnám. De nem teszem. Kötelességemnek ismerem azon adatok mérlegelését is, *melye-*

[1]) *Fejér:* Cod. Dipl. T. IX. Vol. VII. 694. l.
[2]) *U. az:* U. o. T. V. Vol. II. 347. l.
[3]) *U. az:* U. o. T. VII. Vol. II. 47. l.
[4]) *U. az:* U. o. T. IX. Vol. VII. 693. l.

két valaki esetleg a veszprémi iskola egyetemi rangja mellett felhozhat.

Azt mondhatná valaki: Hiába bizony minden beszéd, — egyetem (studium generale) volt az a veszprémi iskola, hiszen maga IV. László király is a párisi iskolához hasonlítja.[1])

De mélyedjünk el csak kissé az okiratban s nyomozzuk az igazi értelmet.

IV. László király azt mondja 1276-iki oklevelében, hogy a veszprémi iskola a többi magyarországi egyházak iskolái között, tanítóinak kitünősége és tanulóinak nagy száma által, úgy tündöklött, mint Páris iskolája a franciaországi iskolák között.[2]) Ezen szavak tehát nem azt jelentik, hogy Veszprémben is egyetem volt, miként Párisban: hanem, hogy a veszprémi iskola is — tanárainak képzettségét és tanulóinak létszámát tekintve — ép úgy első volt az összes magyarországiak között, mint a párisi valamennyi franczia iskolával szemben. Szóval IV. László király Páris és Veszprém iskoláját nem egyetemi fokukat, hanem tanáraik tanultságát és a hallgatók számát tekintve vonta párhuzamba. Eddig éppen az volt a tévedés oka, hogy az összehasonlítás alapjául Páris és Veszprém iskolájának egyetemi rangját tekintették.

Az előzőnél kissé nyomósabbnak látszik azon tény, hogy IV. László király szavai szerint a veszprémi iskolában, a hazai jog megőrzése czéljából, a jogtudományt is művelték, sőt ez játszotta a legfőbb szerepet.[3])

Már ekkor két külön tudománykört képezett a kánoni és a római jog. A hazai jogról, mint rendszerről, természetesen még szó sincs ekkor; — s így tanításáról sem beszélhetünk. IV. László király okírata is tehát csak e kettő egyikéről szólhat. De kérdés, melyikről?

A római jogról nem; mert nálunk a jogélet nem a római jog alapelvein nyugodott, — s így tanításának sem volt czélja. S ha tanították volna is, szerepe mindig csak másodrendű marad vala a kánoni joggal szemben.

Nem marad tehát más hátra, mint hogy az oklevél szavait a kánoni jogra értsük. S ebbe teljesen bele nyugodhatunk. Mert az államélet irányítása nagyrészt az egyháziak kezében volt; ezek jogviszonyait meg igen sok tekintetben, sőt még másokét is több dologban csak a kánoni jog szabta

[1]) »prout Parisius in Francia« *(Fejér:* Cod. Dipl. T. V. Vol. II. 347. l.)

[2]) *U. az:* U. o.

[3]) *Fejér:* Cod. Dipl. T. V. Vol. II. 347. l.

meg, — s így a kánonjognak nálunk gyakorlatban volt részét bizonyos értelemben hazai jognak is tarthatták és megtanulására méltán kiváló gondot fordíthattak.

Ha pedig az oklevél szavait a kánoni jogra vonatkoztathatjuk, akkor semmi nehézség sincs; mert kánoni jogot nem egy székesegyházi iskolában adtak elő,[1]) — s így a veszprémiben is túlsúlyra juthatott a trivium és quadrivium tárgyaival szemben.

A veszprémi iskola egyetemi voltát — látszatra — talán legerősebben támogatja IV. Incze pápának egy 1254-iki oklevele, melyet Franczia-, Angol-, Skót-, Spanyol- és Magyarország s Wales főpapjaihoz intézett. Keserűen panaszolja el ebben a pápa, hogy ezen helyek papsága — a hittudományokról nem is szólva — a bölcseleti tanulmányokkal felhagyott s a világi (római) jog tanulására adta magát. A legtöbb országban előkelő papi állásra csak a római jog avatottjai jutnak, — pedig éppen az ilyenek előtt kellene az emelkedés utját elvágni. A kik a bölcseleti tudományokat kora gyermekségöktől fogva tanulták s egészen bele nevelődtek, kenyér nélkül s nyomoruságosan ruházkodva kénytelenek az emberek elől bujdokolni, mint az éjjeli baglyok. A római jogot végzett főpapok meg lóháton, aranynyal, ezüsttel és drágakővel ékesített bársony és selyem ruhákban járnak, — nem mint az Üdvözítő helyettesei, hanem mint Lucifer örökösei. Bárhol jelennek meg, látványosságot idéznek elő s a világi emberek méltatlankodását és gyűlöletét keltik föl személyök, sőt — a mi nagyobb baj — az egész egyház ellen. Mert azt mondják a világiak: Ime az emberek, akik nem Istent tették segítőjökké, hanem gazdagságuk nagyságával dicsekesznek, a mit gőgjök és hozzájok nem illő viseletök eléggé bizonyit. Úgy látszik, beteljesedett, amit a pogány jós mondott: Mindaz, a mi a természettel ellenkezik, törvénynyé lesz. Most Sára szolgál, Ágár meg parancsol. A szabadokat elnyomják, a szolgák meg főszerepet játszanak.

De ezen gőgön — mondja a pápa — változtatni akarunk. Miért is, hogy annál tökéletesebben foglalkozzanak a hittudománynyal, mely az üdvösség útját egyenesen mutatja, vagy legalább a bölcseleti tanulmányokkal, melyekből hiányzik ugyan a jámborság, de legalább tudásra vezetnek és kiölik a vágyat, melyet minden rossz gyökerének és a bálványok szolgaságának tartanak: sérthetetlen intézkedésünkkel elrendeljük, hogy a római jog tudósai közül senki se jusson a nagyobb és kisebb

[1]) *Denifle:* Die Universitäten des Mittelalters I. 698. l.

egyházi javadalmakra — bármily kiváló legyen is e téren, — hacsak a szabad mesterségekben is nem jártas, élete és erkölcse meg nem kifogástalan. Ha valamelyik főpap ezen rendelet ellen cselekszik, elveszti a javadalom adományozásának jogát; ismétlődés esetén meg javadalmától is megfoszthatják.

Franczia-, Angol-, Skót-, Spanyol- és Magyarország s Wales területén — folytatja IV. Incze — a világiak ügyeit nem a császári törvények, hanem a szokásjog alapján, az egyháziakét meg a Szent-atyák határozatai értelmében kezelik. Pedig a római jog — főleg gonosz volta miatt — inkább zavar, mint segít az egyházi és szokásjogban. Miért is a püspökök és szerzetesek tanácsa és kérése következtében elrendeljük, hogy ezen országokban világi jogot ne tanítsanak. Ha azonban az uralkodó akaratából mégis tanítanának, az első rendeletnek, mely a római jog tudósait a papi javadalmakból kizárja, jogereje és kötelező volta ezen esetben is fenmarad.[1])

Bonczoljuk csak szét ezen oklevelet, hogy igazi értelmét kinyomozhassuk.

Az okiratot értelmi tekintetben két részre tagolhatjuk.

Az egyikben IV. Incze pápa elmondja, hogy Franczia-, Angol-, Skót-, Spanyol- és *Magyarországban* és Wales fejedelemségben azon papok, akik a római jogban képezték ki magokat, igen nagy számmal vannak s a nagyobb és kisebb javadalmakat szinte elözönlötték. S mivel szellemök nem egyházias s épen ezért a világiakat megbotránkoztatja, — ezen országok főpapjainak megtiltja az ilyen papok beültetését az egyházi javadalmakba.

Látjuk tehát, hogy a magyar papok, főleg a főpapok, a XIII. század közepén római jogi képzettséggel birtak. Ez pedig más szóval annyit jelent, hogy a magyar papok a XIII. század első felében sürűn keresték föl a külföldi »studium generale«-k jogi tanfolyamait.

Az okirat ezen része tehát a veszprémi iskola kérdését nem érinti. De annál több figyelmet követel a második része.

Ebben kimutatja a pápa, hogy az említett országokban, tehát Magyarországban is fölösleges a római jog tanítása. Mert itt a világiak dolgát a szokásjog — más szóval a hazai jog, — az egyháziakét meg a kánoni jog szerint birálják el. Mivel pedig fölösleges a római jog, el is rendeli IV. Incze, hogy ezen országokban ne tanítsák, — hacsak az uralkodó nem akarja.

---

[1]) *Fejér:* Cod. Dipl. T. IV. Vol. II. 254—256. l.

IV. Incze az okirat első részében már kizárta a római jogot végzett papokat az egyházi hivatalokból. Most a második részben még a lehetőségét is ki akarja zárni, hogy római jogi képzettségű tanárok az említett országokban, tehát nálunk is, még jövőre is legyenek. Ezért rendeli el, hogy a római jogot ezen országokban, tehát Magyarországban se tanítsák.

Ezen tilalomból azonban nem következik, hogy nálunk a római jogot ezelőtt tanították, — s így kellett lennie »studium generale«-nak is. Mert a mi papjaink a római jogi tanfolyamokat szép számmal hallgathatták és hallgatták is külföldön, főleg Bolognában és Paduában.[1]) Hogy a jövőre nézve meg Magyarországból is kitiltja a római jogot a pápa, az oklevél első részében rajzolt viszonyok mérlegelése után egész természetesnek találhatja bárki is.

De meg az is könnyen érthető, hogy IV. Incze pápa a római jog tanítása ügyében épen úgy intézkedik Magyarországra, mint azon országok mindegyikére nézve, melyekben a baj is egyenlő volt a miénkkel. S ezt még akkor is megtehette, ha a többi országokban már a multban is előadták a római jogot studium generale-kon, — s ha nálunk meg — itthon — római jogi tanítás a multban nem volt is, — amint tényleg nem is volt. Hiszen a baj is, a czél is egyenlő, — tehát az eszközben, a római jog tanításának megtiltásában, sem lehetett eltérés.

Szóval IV. Incze pápa rendeletének Magyarországra nézve nem az az értelme, hogy a római jog eddigi tanítását szüntessék be; hanem hogy a *római jogot ezentúl se tanítsák.*

Végül tájékozódnunk kell Ábel Jenőnek ezen állítására nézve is: »Legelső bizonyítéka a veszprémi egyetem létezésének IV-ik Incze pápának egy 1246-ban kelt okmánya (Waillynál, Histoire de Louis IX., mint Marczali Henrik úr szíves közléséből tudom), melyben Franczia-, Magyar- és Olaszország egyetemeiről történik említés, melyből azonban, sajnos, az egyetem belszervezetére nézve szintén vajmi keveset tanulunk.«[2])

Wailly művéhez nem tudtam hozzá férkőzni; de megkérdeztem Marczali Henriket. Ő kijelentette, hogy Ábel tévedésből írt Wailly-t, mert ő Wallon művére utalta.

Kérdés tehát, mit tartalmaz műve? Beszél IV. Incze pápának imént értelmezett 1254-iki oklevéléről.[3]) Ezt ugyan

---

[1]) Ezen értekezés III. részében a külföldi iskolák látogatásánál.
[2]) *Ábel Jenő:* Egyetemeink a középkorban. 5. l.
[3]) *H. Wallon:* Saint Louis et son temps. T. II. 188—189. l.

első pillanatra lehet studium generaléra is vonatkoztatni, de hogy tényleg erre *nem szabad* érteni, — csak imént mutattam ki. Igy tehát Ábel állítása egészen elesik.

Kifejtettem tehát azon bizonyítékokat, melyek kizárják a föltevést, hogy a veszprémi iskola egyetem (studium generale) volt. Feltártam azon tényeket, melyek Veszprém részére székesegyházi iskolát követelnek. S végül megvilágosítottam azon adatokat, melyek *látszatra* a veszprémi iskolát studium generale alakjában tüntetik föl. S így most már teljesítem azon feladatot, melyet az igazság követel, — kimondom meggyőződésemet, mely szerint **Veszprémben nem egyetem (studium generale), hanem székesegyházi iskola volt.**

Ezen kijelentéssel egyetemeink száma egygyel kevesbedik, de növekszik az igazságoké. S ez a tudat bőven kárpótol a veszteségért, mert a történetírás is — mint minden tudomány — az igazság keresésében és megállapításában oldja meg feladatát.

Dr. Békefi Remig.

ERSEK-ÚJVÁR ALAPITÁSI ÉVE.

Alig van fiatalabb város hazánkban, mint Érsekújvár, s kevésnek multja oly szép, mint az övé, különösen a kurucz fölkelések és a török-magyar harczok idején; de alapítási éve még most is eldöntetlen.

1540—84-ig terjed az időköz, melybe történészeink Érsekújvár alapítását helyezik. Így *1540*-ik év körüli időre Hamar Pál;[1]) *1543*-ra Fábián János,[2]) Schmitt,[3]) Pauer;[4]) *1543 utánra* Lányi K.;[5]) *1544—46.* évek közé csekélységem,[6]) *Várday Pál érseksége idejébe* (1526—49.) határozott évszám nélkül Istvánffy,[7]) Korabinszky,[8]) Buday F.,[9]) Schmitt,[10]) Rupp J.[11]) és Fényes Elek;[12]) *1551 körüli időre* Veráncsics Ant.[13]) *1558*-ban találja először említve Tagányi Károly;[14]) *1573*-ra teszik az alapítást Katona[15]) és Feig[16]) s végre az 1584-ik év tájára Pilarz és Moravec.[17])

Ezzel a sok véleménynyel hamar végezünk.

Fábián, Érsekújvár multjának alapos ismerője kimutatta,[18]) hogy 1546-ban a vár építése, legalább nagyjában, befejeztetett, mert ezen évi október 2-án veszi a Prágában időző I. Ferdinánd király Várday Pál esztergomi érsek levelét, melyben tudomására hozza az új vár letrejöttét, s a

[1]) István b. Napt. VIII. 1863. 105. l.
[2]) Magy. Sion. 1888. 40.
[3]) Ep. Agr. Nagyszombat. 1768. 293.
[4]) Az egyh. rend érdemei M. 405.
[5]) Magy. cath. cler. érd. II. 122.
[6]) Nyitramegyei Közlöny 1888. évf. 18. sz.
[7]) Hist. R. Hung. 1724. L. XIX. 218.
[8]) Lexikon.
[9]) Polg. Lexikon. III. 372.
[10]) Aeppi Strigon. II. 51.
[11]) Magyarorsz. helyr. tört. I. 8.
[12]) Magyarorsz. geogr. szótára. I. 308.
[13]) *Kovacsich*: Script. R. Hung. Bud. 1798. II. 147.
[14]) Nyitram. Közl. 1887. évf. 52. sz.
[15]) Histor. Crit. XXXV.
[16]) Wunderbarer Adlers-Schwung. Ortelii Cont. 1694. II. r. 188.
[17]) Historia Moraviae. III. r. 32.
[18]) Id. h.

király a többi között ezekben válaszol a primásnak: »Megparancsoltuk főkapitányunknak, hogy kdnek új erődjét szemügyre vegye s a szükséges helyőrséggel, a mint lehet s a tehetség engedi, megerősítse.« [1]) Érsekújvár tehát 1546-ban már készen volt s így most már csak azok véleményé jöhet számba, a kik a vár alapítását az *1540—46*-ig terjedő időbe helyezik.

1540-ben, mikor Esztergom még a magyar hadak kezében volt, nem lett volna értelme tőle rövid 5 órányi távolságban új várat építeni, melynek rendeltetése csakis a portyázó török csapatok megfékezésében állhatott. Vajjon föltehető-e Várdayról, — kérdi Fábián — hogy annyi pénzt, annyi erőt czéltalanúl elvesztegetett volna?

Érsekújvár alapításának eszméje csak Esztergomnak, az éjszaknyugati Magyarország e védőbástyájának 1543-ban történt bukása után merülhetett fel. — A primás és káptalana a török elől Pozsonyba, majd Nagyszombatba menekülnek, s hogy az esztergomi törököt portyázásában akadályozzák s a hódítástól visszatartsák: a Nyitra és Vág völgye, de meg Pozsony és Bécs fedezésére is új várat kellett építeni.

Ez volna Érsekújvár alapításának oka s így az alapítást 1543 előtt gondolni sem lehet. Az alapítás ideje tehát 1543—46 októberéig terjedő időközre esik.

Esztergomot a török 1543. aug. 10-én foglalta el. Az ország rendei ezen évi október első napjaiban összeültek Pozsonyban, hogy a hon védelméről tanácskozzanak. E gyűlésen még nem említik Érsekújvár alapítását, sem annak szükségességét, hanem kimondották s elrendelték, hogy *Surány várát, mely mint egyetlen erőd Komárom és Esztergom közelében,* fekvésénél fogva kiváló fontossággal bír, nagyobb őrséggel kell ellátni.[2]) És Surány meg is kapta a dunáninneni tartalék őrséget 1543-ban, hogy Ferdinánd területét a bányavárosoktól Pozsonyig védje. S mennyire megfelelt Surány a hozzá kötött általános várakozásnak, megmutatta a következő 1544-ik év nyarán (júl.). Husszain, *esztergomi* pasa lovas és gyalog hadával zsákmányolás s esetleg Léva elfoglalása végett Lévára ütött. Kapitánya Balassa Menyhárt s Horváth Bertalan, balassagyarmathi kapitány [3]) könnyű lovasoktól megüzenik ezt Nyáry Ferencznek, a surányi kapitánynak, hogy sietve jöjjön segítségül. Nyáry 350 huszárral nyomban még éjjel útnak ered. De midőn Kürthhez érkezett, megtudta,

[1]) *Knauz:* Magy. Sion. IV. 379.
[2]) *Fraknói:* Magyar Országgyűlési Eml. II. 480., 536.
[3]) Monum. Hung. Hist. I. 264. Uj Magy. Muzeum. 1858. 211. l.

hogy Horváth, ki erre czirkált, de kételkedvén Nyáry idejövetelén, Komárom felé vonult vissza. Míg Nyáry ott töprenkedett, mi tévő legyen? szerencsére éppen akkor hoztak egy török foglyot, ki a sötét éjszakában eltévedt. Ettől tudta meg Nyáry, hogy a török Lévárról már visszatérőben van. Hamarosan küld tehát Horváthért, Surányban levő többi katonáiért s a Vág-Sellyénél tartózkodó morva csapatokért, szigorúan meghagyva nekik, hogy a lehető leggyorsabban siessenek hozzá. Azok csakhamar ott is termettek s az ellenséget Szalkánál tönkre verték. 500 török lovas maradt a csatatéren s a janicsárokból csak néhány menekülhetett vissza Esztergomba. Ezen ütközetben Zolthay Lőrincz, a primaciális lovasság vezére, Husszaint, a török lovasság vezérét kopjával átszúrta.[1])

Ezen elbeszélésben említve vannak 1. az összes e vidéki őrségek. Érsekújvárról még szó sincs 1544 júliusában. 2. Komárom vára szomszédnak van mondva a surányival, a mi nem történik, ha a kettő között már fennállott — vagy legalább épült volna az érsekújvári. 3. Az 1543-iki országgyűlésen említett tartalék őrséget Surányba küldik s ott van 1544-ben is, mely bizonyára Érsekújvárba kerül, ha ez már akkor fennállott volna.

Érsekújvár tehát 1544 juliusában még nem volt meg s így az alapítása *1544. augusztusától 1546 októberéig* terjedő időre esik. Hogy Érsekújvár még 1544-ben sem létezett, mutatják Fráter György leveles könyvének[2]) következő adatai.

1544. »Regestum super decimis et nonis frugum et bladorum A.-Eppatus Strigon.

Nyarhyd	capecias[3])	108.
Lek	»	125.
Gwg	»	163.
Anyala	»	112.
Wdward	»	125.
Baych	»	180.

Ime, itt meg vannak említve a primaciális birtokok, de köztük nem találjuk Érsekújvárt. Azután ott vannak Lék, Gúg falvak, melyek a vár alapításakor Érsekújvárba olvadván megszüntek létezni.

De menjünk tovább.

---

[1]) *Istvánffy L.* XVI. 170. *Pray:* Ann. r. Hung. L. V. 292—295. *Katona* XXI. 449. *Schmitth M.:* Imp. Ottom. I. 159. stb.

[2]) Tört. Tár. 1890. évf. 281—283.

[3]) Köpécze, űrmérték.

»1544. 12. Julii.

Zolthay pro serviciis praeteritis (talán a szalkaiért is!) fl. 94.

Augustino Was pro mense *Augusti* fl. 16.

Peditibus de *Suran* pro serviciis fl. 20.

Eisdem pro *futura* solucione ultra fl. 32.

De censu *s. Michaëlis* (szept. 29.) dandi.«

Tehát a primacia még 1544. szeptemberének végén a *surányi* őrségnek fizet szolgálataiért. Még híre sincs Érsekújvárnak, s a közeledő téli időszak miatt ezen évben hozzá sem foghattak a vár építéséhez.

De felvirradt az 1545-iki év, melyre nézve Fráter id. könyvében ezeket találjuk: »1545. Peditibus [1]) fl. 34. Augustino Was fl. 10. stb. Ad *Novum Castellum* navis empta fl. 2. *Fodulas* ad eundem fl. 1. *Claviculos, sendel et leecz* fl. 2. *Magistris fossoribus* fl. 18. *Portariis* bibalia fl. 1. Wyzesgyani ad *dominum rmum* (primás) *misso* fl. 7. Palffy cum sebellinis Strigoniensibus misso fl. 1. *Eidem Viennam misso.* fl. 2. *Zolthay* pro menstruis duorum mensium fl. 104.«

Ime 1545-ben jelenik meg előttünk először Érsekújvár Novum Castellum neve s az előbb felsorolt adatok ismerete mellett e csekély és ritka adatok világánál is látjuk a vár alapítását, építését; látjuk a hírvivőket a primáshoz és Bécsbe jelentésekkel járni az építés miként s meddig való haladásáról. Sőt látjuk az új vár (Ujvár) első felügyelőjét, első kapitányát, Zolthay Lőrinczet,[2]) már előbb is a primacialis lovasság kapitányát; mert ő az első Érsekújvárnál említett személyek között a legelőkelőbb, kinek köztük legnagyobb fizetése van, s a ki 1551-ben tényleg mint Érsekújvár vitéz kapitánya említtetik.[3]) És kit is bizhatott volna meg mást az érsek új várának védelmével, mint épen a törökök rémét, a hős Zolthay Lőrinczet?

Most tehát hosszas kutatásunk eredménye gyanánt átadhatjuk Érsekújvár alapítási évét 1545-öt s első kapitányát Zolthay Lőrinczet a történelemnek.[4])

MATUNÁK MIHÁLY.

[1]) Még mindig a surányiaknak, mert Érsekújvárba őrséget küldeni csak 1546 októberében rendeli el a király.

[2]) Csekélységem már 1889-ben mondotta annak. V. ö. Érsekújvári Lapok 1889. évf. 8. sz.

[3]) *Buday F.* i. m. III. 432. *Kovachich* id. h.

[4]) Annyi azonban bizonyos, hogy az erődítvények építése nagyban folyt még *Oláh Miklós* érseksége idejében és költségén is, a kinek nevéről nevezték egy darabig *Oláh-Újvárnak* Érsek-Újvárt. — A szerkesztő.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Gróf Széchenyi István levelei szülőihez. A Magyar Tudományos Akadémia megbizásából összeállította, előszóval s jegyzetekkel ellátta Zichy Antal. Budapest, 1896. 8-r. XXXIII, 339 l.

A Széchenyi Istvánról szóló irodalom egy fölötte becses művel gazdagodott ama levelek kiadásával, melyeket gr. Széchenyi István 1809-től 1819-ig szüleihez írt. Életének abból a korszakából kaptuk most a leghitelesebb adatokat, a mely eddig a legkevésbbé volt ismeretes; ezek nélkül a nagy reformator pályája épen fejlődésének kezdetén mindig csak nagyon hézagos maradt volna előttünk. A most megjelent kötet míg egyfelül ismereteink eddigi hézagait alkalmasint pótolja, másfelül Széchenyi katonai pályájának oly adatait hozza fölszínre, a melyek nemcsak az ő élete, hanem a napoleoni háborúk története szempontjából is kiváló érdeklődésre tarthatnak számot. Ez adatok világosan mutatják, hogy az ifjú Széchenyi mint katona is nehezebb feladatok megoldásában kereste életczélját, s az a bátorság, a mely a század harmadik évtizedétől kezdve oly elszántan szállt szembe a politika terén az ósdi előítéletekkel, már ifjú korában is meg volt benne s életét már akkor is az egyetemes nemzeti érdekek szolgálatára szentelé. Valóban e kötet lapozgatása közben mind erősebb a meggyőződésünk, hogy Széchenyitől már ekkor semmi sincs távolabb, mint a közönséges, mindennapi életbe való elvegyülés; hogy keresve keresi a nagy feladatokat, a melyeknek megoldásában egész erejét kimutathatja; hogy az összeütköző érdekek kútfeje körül érzi magát elemében, mintha mindig számítana arra, hogy a kiegyenlítésnél neki döntő szerep jut.

Alig hogy katonának áll a tizenhét éves ifjú, olyan körülmények közt, midőn a veszedelem a legfenyegetőbb, mindjárt egy rendkivüli fontos megbizatást kell teljesítenie. A nádor és János főherczeg seregeitől a győri ütközet (1809. jun. 14.) után el volt vágva Meskó tábornoknak mintegy 5000 főnyi

fölkelő serege; majd minden attól függött tehát, hogy ennek a seregnek mozdulatait mennél gyorsabban tudhassa a magyar fölkelő sereg főparancsnoka, József nádor, mert csak így lehetett az egyesülés útját előkészíteni. A Meskó tábornok seregének hadi tanácsa, miután a sereg a Győr alatti sánczokból kivonult, egy jelentést küldött a nádornak. E jelentést gr. Széchenyi István főhadnagy vitte rendeltetése helyére, bizonyára életveszélyek közt, mert a Duna mindkét partja Győrtől Gönyőig az ellenség kezében volt. Széchenyi éjnek idején, csónakon Komárom alá jutott úgy, hogy a nádor már junius 15-én értesítve volt a Meskó hadtestének vállalatáról, s a kivánt egyesülés julius 13-kán az ellenség háta megett csakugyan meg is történt.

Széchenyit ezért a nádor körlevélben nyilvánosan megdicsérte. Ez volt az első emlékezetre méltó tette. Attól az értesítéstől, a melyet Széchenyi a nádorral közölt, kétségtelenül több ezer ember élete függött. Nem csoda, hogy a hadseregben csakhamar némi hírre jutott. Vlasics ezredes már 1810-ben így ír Széchenyi Ferenczhez: »Minden erkölcse ez ifjú úrnak bizonyossá tészen, hogy hazánknak és Excellenciádnak reménységét bőven be fogja teljesíteni.« Későbbi politikai pályáján is hatalmas ösztönzője volt a siker; hogy ne emelte volna most az ifjú önérzetét a nádor nyilvános dicsérete. Ily kezdet után fontos következményeket remélhetett, s az 1813-ki év próbára is tette kitartását, türelmét, kötelességérzetét s nagy feladatokkal küzdő erélyét. Átszenvedi a hadjárat minden fáradalmát s nyomorát; betegséggel s a zord időjárással egyaránt sokat vesződik; legjobb lovát ellopják podgyászával s pénzével együtt, de azért nem csügged. Sajátságos azonban, hogy legfontosabb hadi tettéről alig emlékezik meg; voltaképen átsurran rajta, mintha nem tartaná valami nagy dolognak. Csak általánosságban írja le ama »borzasztó, rémületes« napokat, a melyeket a lipcsei ütközettel átélt, maga is sebet kapott hátán, lovát is kilőtték alóla, de »egyéb baja nem történt.«

Zichy Ferdinánd gróf azonban egy fölötte érdekes levélben elmondja Széchenyi legfontosabb hadi tettét, a melyet döntő hatásúnak ismerhetünk el a »népek csatája« kimenetelére. Schwarzenberg ugyanis Széchenyit, ekkor már kapitányt, Blücher tábornagyhoz küldötte éjnek évadján, hogy őt az ütközetre felszólítsa. Széchenyi Blücherhez menvén, ezt ingadozni látja, mire a tábornagytól egy jó lovat kér, hogy a svéd trónörököst is rábirja az ütközetre. Kérése teljesül s ő elvágtat a mondott helyre s a porosz tiszteknek kijelenti, hogy a két császár és

a porosz király nevében föl akarja a trónörököst szólítani, hogy azonnal induljon Lipcse felé. Széchenyinek tudvalevőleg ilyen megbizatása nem volt, de azért irást kért a trónörököstől, hogy a három uralkodó meghivását vele tudatta. Ki is jelölte neki az út irányát, s holmi kitérések s ingadozások után »a koronaherczeg megindul, kellő pillanatban érkezik s eldönti a lipcsei csatát, mely különben menthetetlenül elveszett volna.« E hadi tetteért első osztályú kapitányi rangot nyert s az orosz Wladimir-rendet. Még több fontos megbizatást teljesített Széchenyi ekkor, mint a schaffhauseni szoros védelménél, s máskor, midőn Schwarzenberg újra Blücherhez küldötte két ízben is, és Széchenyi iszonyú időben s még iszonyúbb útakon szerencsésen el is jutott küldetése helyére. Párisba érve, boldognak is mondja magát, hogy az elért eredményben neki is volt »parányi része.« Olaszországban hasonlóképen ő döntötte el a Tolentino melletti ütközetet, melyben Murat »pompás gárda-ezrede« megsemmisült; a fermói csatában szintén kitüntette magát, itt «lova és csákója megsérült, ő maga két lapos vágást kapott.«

E hadi tényekre vonatkozó adatok azonban csak egy részét foglalják el a Széchenyi leveleinek; nagyobb részökben nem a katonai élmények, hanem a világfi örömei, a békét szerető polgár, a tanulni vágyó hazafi s a mindent fontolóra vevő leendő államférfiú eszmélkedései, gondolatai nyilatkoznak leplezetlen őszinteséggel, de mindig azzal a gyakorlati észjárással, a mely Széchenyi külföldi tartózkodását s mindenoldalú tanulmányait annyira jellemzi. Jellemének, írói stiljének egyik legtartósabb s legjellemzetesebb vonása, a mély érzékenység minden során elömlik. Az apai áldást oly talizmánynak tartja, a mely nélkül egy napig sem tudna élni. Naiv kedélyében egyre árad a fiúi érzés, a melyet igazi vallásos ihlet szentel meg. A mint ő foglalja imába szülőit, tőlük is azt kéri, hogy folyvást imádkozzanak érette. Bízik egy magasabb, földön túli lényben, a ki minden veszedelemtől megőrzi. De már ekkor elégedetlen eddigi életével. Nem a szerencsére panaszkodik, hanem benseje nyugtalanságára. »Csak egy dolog tudna nyugodtabbá és szerencsésebbé tenni és semmi más a világon, — azt azonban elérni talán már késő; mert a kezdet egészen oda van s az soha többé vissza nem tér.« És irja 1819-ben Athénből, mint »szürkülő hajú ifjú,« a ki »életét elrontotta, s a kinek dolgát többé javítani nem lehet.« De a szülői háztól kapott levelek kiengesztelik sorsával s ha szülei vele meg lesznek elégedve, ő is boldognak érzi magát. Ez a beteges érzékenység micsoda szöges ellentétben van a csaták tüzében

edzett katona vakmerőségével s a világfi ezerféle szórakozásával, de mennyire egy gyökérből sarjad vallási áhitatával, a hivő keresztény buzgóságával. E nemzetséges jellemvonást bizonyára csak erősítik azok az összeütköző érdek-harczok, a melybe Széchenyi a szülői háztól egyenesen került.

Jellemének még egy másik vonását is többféle adat világosítja meg. Gyakorlati érzéke hamar talál tért, a hol érvényesülhet. Összefügg ez kitartásával, türelmetlen erélyével, a mely a legszorongatóbb körülmények közt is a megoldást kutatja s az életsors különböző változataiba is beletalálja magát. Világoson eleinte panaszkodik a rossz szállásra, de csakhamar segít helyzetén. Aradmegye bortermő vidékeit a leendő nagy nemzetgazda szemével vizsgálja s annyira érdeklődik gazdaságunk ez egyik legfontosabb ága iránt, hogy egy darab elhagyatott földet vesz magának Magyarádon, a melyet majd ménesi szőlővel fog beültetni, s már számítani kezdi, hogy milyen jövedelemre számíthat a jövőben. Hatalmas táplálékot nyer gyakorlati érzéke, midőn Angolországban megfordul; a világhirű angol lóvásárokon és versenyeken lovakat vesz nemcsak használatra, hanem nyereségre is. Az angolok gyakorlati jellemvonásának tartós szemlélete nem teszi lelketlen utánzóvá; vizsgálja, mit és mennyiben hasznos más nemzet fiának tőlük tanulni. Idejét a legjobban felosztja; a lóversenyek és gyártelepek tanulmányozása mellett a költészet remekeit is mohón élvezi, néha napokig szobájában marad, Shakspert olvassa, hogy szelleme költői szépségekben gyönyörködjék. Mint mondja, sok mindenfélében tökéletesíteni akarja magát, hogy idővel szolgálatára lehessen hazájának.

E sejtelem lassanként mind határozottabb alakot ölt. Eleinte mint katona, csak szigorú kötelességérzetből vállalkozik az érintett nagy feladatokra, de »a király és haza« iránti hűség újabb ösztönt ád ifjú lelkének. Majd az emberiség jólétének s boldogságának eszméje lebeg előtte mint végczél, a melynek elérése — megvallja — rendkivüli munka, a mely sok derék vitéz vérébe kerül. De egyszersmind nem tartózkodik kimondani, hogy ő egyedül csak abban a reményben él, hogy magát minden tekintetben alkalmassá tegye *saját hazájának szolgálni.* E szempont aztán uralkodóvá lesz egész életén, e szerint ápolja a test és lélek összhangját; mert érzi, hogy egy bizonyos rendszernek kell kalauzolni az embert minden tettében. Ezért ügyekszik tapasztalatokat szerezni, mert véteknek tart csak egy napot is hasznos munka nélkül eltölteni.

Bármerre veti is sorsa, Párisba, Londonba, Athénbe: mindenütt felébred honvágya, s élénk szinekkel rajzolgatja

képzelete azt az időt, midőn tapasztalatokkal bőven megrakodva visszajöhet hazánkba s jó szüleinek keblére borulhat. Keleti utazásaiban már rendszeres naplót vezet Széchenyi, s ha azt leveleivel összevetjük, rendkivül tanulságosan tűnik elénk az az elhatározás, a mely lassankint mind világosabb arányokban bontakozik ki lelkében, hogy eddigi élményei alapján fog új élethez, a haza javára s boldogitására. Majdnem lépésről-lépésre kisérhetjük e kétrendbeli adatok segítségével Széchenyi fejlődését, amint azt Zichy Antal, a kinek annyit köszönhetünk e részben, meg is teszi.

A tudós kiadó nemcsak a közzétett anyagot használja föl, hogy Széchenyi életének e legkevésbbé ismert korszakát tisztázza, hanem más forrásokat is felkutat, hogy a mutatkozó hézagokat kitöltse. Csak helyeselhetjük abbeli eljárását is, hogy a közlött levelek tartalmát rövid kivonatban nyújtja a kötet végén, a mivel úgy a használhatóság, mint a gyors áttekintés szempontjából egyaránt szükséges munkát végzett. Az egész kötet nemcsak méltán sorakozik Széchenyi műveinek eddigi köteteihez, hanem érdekesség szempontjából majd a legelső helyre sorozandó.

Dr. Váczy János.

A hadügy fejlődésének története. Irta *Bárczay* Oszkár. Első kötet 68, második kötet 135 szövegbeli ábrával és 2 melléklettel. Budapest. Kiadja a magyar tud. Akadémia 1895.

Az általános védkötelezettség korát éljük s a haderő a szó teljes értelmében a fölfegyverezett nemzetté nőtte ki magát, melyet a vér és az érdek ezerszeres kapcsai fűznek össze a társadalommal. A katonai szellem bizonyos tekintetben áthatolja a tömegeket s mélységes mélyeiben befolyásolja a békés munka szervezetének egész szövevényét. Nincs szociális réteg, nincs népelem vagy akár csak család, mely valamelyik tagja által a véderővel közvetlen összeköttetésben nem állana. Nincs felnőtt ember, a ki ha maga nem katona, esetleg fia, testvére, vérrokona útján a véderő iránt, régente ismeretlen, érdeklődést nem érezne, állapotáról, szervezetéről, belső életéről a maga módja szerint és műveltségéhez képest némi tájékozást szerezni nem óhajtana. Aktuálissá vált minden könyv s az olvasó közönség szélesebb köreire is számíthat, mely a véderővel, a hadügyekkel foglalkozik s erre az érdeklődésre legalább a műveltek sorában az olyan munkák is bizton számíthatnak, melyek nem a jelennel foglalkoznak, hanem arról nyújtanak felvilágosítást, hogyan katonáskodtak a rég porladozó nemzedékek, minő

szellemben és eszközökkel, minő védszervezettel tették hódításaikat vagy állottak ellent más hódító népek támadásainak. Mind e nagyérdekű és fontosságú mozzanatokat megvilágítani czélja Bárczay Oszkár két kötetes művének, mely az Akadémia könyvkiadó vállalatában számos rajzzal diszítve jelent meg. A tárgy tehát aktuális, tanúságos s Bárczay könyvében egy darab világtörténet, valami harmadfélezer év különböző nemzeteinek védszervezete elevenedik meg az olvasó előtt.

Szerző rövid bevezetés után, mely a hadügy jelentőségét, alapfogalmait s legelső alakulását röviden vázolja, annál bővebben, behatóan, nagyobb részt világosan s a lényeges mozzanatok kidomborításával adja elő a régi Görögország klasszikus népeinek hadügyét. Ismerteti a honvédelem szervezetét, annak alakulását és működését békében, valamint háborúban s mind azt, a mi vele összefügg. Itt természetesen a legfontosabb kérdések azok, hogyan egészíttetett ki a véderő, tagjai minő anyagi ellátásban részesültek, hogyan voltak fölfegyverezve, minő technikai segédeszközökkel rendelkeztek hadi gépek, ostromszerek alakjában czéljaik elérésére, minő módon szerepeltek a várak és erődítési rendszerek a terület védelmében, avagy támadó műveletek, külső kirohanások támaszpontjaképen, minő módon folyt a várvivás s általában minő más tényezőket és segédeszközöket használhatott a haderő, hogy feladatait a gyakorlatban mentül nyomatékosabban megoldja.

Görögország után az ó-kor legnagyszerűbb hódító államának, Rómának hadügye következik, ép oly bőven, sokszor másodrendű, kisebbszerű részletekre is kiterjedve s mint Görögországnál, itten is sokféle tisztán hadtörténelmi kitérésekkel tarkítva. A harmadik fejezet az ó-korból a középkorba vezet át bennünket. Kelták, gallok, bizáncziak, gótok, arabok, frankok és normannok gyors egymásutánban vonulnak el előttünk, s szerző itt már rövidebben, csak a legjellemzőbb fővonásokban körvonalozza e különféle népek hadügyi viszonyait, harczmodorát és harczi eszközeit. A negyedik fejezet a tulajdonképeni középkort, a lőfegyverek általános elterjedéseig menő időszakot, a hűbériség korát, a lovagvilágot öleli föl. E korszakban azonban már a zsoldosság, a bérkatonaság is nagyban szerepel s szerző egy hosszú fejezetben tárgyalja az akkori kiváló európai s a velök gyakoribb hadi érintkezésben álló ázsiai és afrikai népek hadügyének és hadviselésének legfőbb mozzanatait. Az ötödik fejezet a lőfegyverek korát, az állandó hadseregek idejét ismerteti a jelen századig. Végül az utolsó kizárólag a magyarok hadügyének van szentelve. Ez a legterjedelmesebb rész, hisz a magyar olvasót épen saját nemzetének hadszervezete s a

szervezetnek a századok viharaiban való fejlődése és átalakulása érdekli a legközelebbről.

Szerző helyesen vette számba ez érdeklődést s nemcsak külön, hanem terjedelmére nézve a többieket tetemesen meghaladó szakaszt szentelt a magyar nemzet honvédelmi tényezői fejlődésének. Egész munkájában kétségkívül sok a tanúságos, s én bizonyára nem akarom tőle megtagadni azt az elismerést, melyet minden író már azzal is megérdemel, hogy egy szertelenül nehéz, szertelenül bonyolult tárgyról 63 nyomtatott ívre terjedő munkát ír. Művében sok az érdekes, de sok a fölösleges, a tárgygyal csak laza kapcsolatban álló részlet is. Különösen sok a hadtörténelmi kitérés, csaták, egész hadjáratok aprólékos leírása. Pedig a hadügy nem a hadtörténelem s katonai akciók hosszadalmas rajzát senki sem keresi olyan munkában, mely a hadügy fejlődését, a honvédelmi tényezők szervezetét akarja leírni. Már a munka külalakja is, jelzi, hogy nem kezdettől fogva világosan megállapított s következetesen keresztül vitt terv szerint készült. Az első kötet vékony s csak 22 ív, a második kötet vastag s 43 ív, vagyis kétszer olyan nagy, mint a másik. Ez nem csupa külsőség, melyen segíteni lehetett volna a második kötet ketté osztásával, mely esetben a munka három arányos kötetből állt volna. A bajon ez legkevésbbé sem segített volna, mert itt nem a formáról, hanem szervezeti hibáról van szó. Aránytalanság van az anyag feldolgozásában, fontos dolgok röviden, mellékesek túlbőven tárgyaltatnak. Így például a görögök hadügyét a munka 118 oldalon adja elő, ellenben angolok, francziák, olaszok, németek hadügyére külön-külön csak 10—20, a törökökére meg épenséggel csak 4 oldal jut. Pedig a magyar olvasót végre is leginkább azon népek katonai szervezete érdekli a legközelebbről, melyekkel a magyar állam évszázadokon keresztül hadakozott, vagy melyek katonai intézményei az ő hadügyi viszonyaira is több kevesebb hatással voltak. Ez okból sokkal közelebb állanak hozzánk s magyar író részéről több figyelemre is tarthatnak igényt a közép- és újkori művelt vagy szomszéd népek, mint akár görögök, akár rómaiak. A magyar ősök a legtöbbet a németekkel és törökökkel harczoltak; hozzájok a keleti és déli népek, oláhok, szerbek, bosnyákok, bolgárok csatlakoznak, kikkel a magyar állam nemcsak hadakozott, hanem őket a saját befolyása alá vetette s seregöket időnként a magyar honvédelmi tényezők sorába iktatta. A munka a Zsigmond korabeli banderiumok közt említi is Bolgárországot 4000, az oláh és moldvai vajdák hadait 10,000 emberrel. De minő szervezete volt e hadnak, arról ebben a könyvben, mely

görögökkel és rómaiakkal oly behatóan foglalkozik, semmiféle felvilágosítást nem találunk. E népek hadügye teljesen mellőztetett. Helyesen és előre megállapított terv mellett a munka bizonyára több tért szentelt volna nekik s kevesebbet az ó-kornak, s ha az első kötet nagyobb része görögök és rómaiak helyett az említett népekkel foglalkozik, a két kötet külsőleg sem különböznék oly feltűnően egymástól, mert a második kötet anyagának nagy része belefért volna az elsőbe.

Az utolsó és legnagyobb fejezetet szerző, mint már jelzém, a magyar hadügynek szenteli és pedig igen helyesen. Mindazáltal a magyar olvasó épen e nagy fejezetben fogja leginkább észrevehetni, hogy lényegileg dilletáns, kezdő történész munkájával van dolga. Egyetlen egy korszak sincs, melynek hadügyéről ez a fejezet feldolgozott, kikerekített, teljes képet adna. Töméntelen részlet, száraz adat van benne a nemzeti állam minden korszakából, de rendszeres egészszé feldolgozva egyik sincs. Szerző itt is sokszor összezavarja a hadtörténelmet a hadügy fejlődésével. 12 oldalon taglalja a morva-mezei csatát s a vele kapcsolatos eseményeket, 15 oldalon adja a nikápolyi csata leírását s a hozzá fűződő eseményeket, a melyeket ebben a munkában senki sem keres s melyek nagyban zavarják az előadás egységét és összefüggését. De akad ilyen zavaró a fejezetben még több, mert tele van szó szerinti idézettel régi és modern iróktól, mely idézetek helyett az a közönség, melynek a munka szánva van, méltán összefüggő feldolgozást várt volna. Így például Bölcs Leóból szó szerinti fordításban ad 4 oldalt; Zsigmond király 1433-ki katonai rendeletét czikkelyről-czikkelyre 4 oldalon kivonatolja, további $4^1/_2$ oldalon közli a bandériumok létszámát, 2 oldalon egy másik decretum pontonként való kivonatát, 3 oldalon szószerint adja Mátyás király egy ismert levelét. Valami 2 más oldalon Bonfiniusból nyujt fordítást, $3^1/_2$ oldalon egy 1705-ki rendeletet, 3 oldalon kivonatolja a Károlyi-huszárezred szervezetére vonatkozó szabályzatot, 3 oldalon eredeti *német* nyelven közöl egy 1745-ki rendeletet, mely szerint a sárga-fekete szín nem családi színök a Habsburg-Lotharingiaknak, 4 oldalon a Greven-ezred kérvényét, 1 oldalon Czobor leírását a tornai várról, 2 oldalon Kritobulosz könyvéből az ágyúöntésről szóló részt adja. Mindezek, az 1745-ki rendelet kivételével, ismert dolgok, sőt részben, mint e rendelet maga, nem tartoznak a munka keretébe. Másfelől általában nem szószerinti közlést, nem is kivonatot, hanem feldolgozott egészet vár az olvasó ezen munkától, mert hogyan alkothat magának a laikus kellő képet az ágyúöntésről Kritobulosz alapján? Ilyen képet rajzolni a munkáról magá-

nak lett volna feladata. Ép úgy az íróra magára hárult a feladat, hogy képet adjon Zsigmond király hadügyi alkotásairól s ne csak czikkelyről-czikkelyre kivonatolja az ide vonatkozó rendeleteket. Ez a könyv feldolgozott munka igényével lép a közönség elé, mely azonban csak idézeteket, aktakivonatokat, meg nem elevenített, meg nem magyarázott, száraz részleteket talál benne. Egyetlen egy korszak hadszervezete sincs e fejezetben kellőleg kidomborítva, egységesen feldolgozva. Szerző minduntalan eltér főtárgyától, írókról, királyokról, élőkről, halottakról subjectiv véleményeket mond, melyekre pedig senki sem kíváncsi s melyek nem indokoltatnak, de ott, ahol elmondatnak, helyökön sincsenek. Szent Istvánról például azt találja, hogy nem járt el »a nyugati civilisatio átvételénél critice«, hogy továbbá »készséges végrehajtója volt a német érdekeket szolgáló feleségnek«. Föltétlen barátja vagyok a vélemények legkorlátlanabb szabadságának. Nem is szeretek, nem is akarok véleményeket bírálni, de mikor ilyeneket olvasok — s van ilyen a munkában bőségesen, mert szerző a nemzeti királyokról is általában azt tartja, hogy »nem azonosították érdekeiket a nemzetével«, — eszembe jut az egyszeri ember, kiről azt mondották, hogy Phidias műremekét egy fejérvári bicskával akarja megjavítani. Szent Istvánnak szerző által nem helyeselt alkotásairól a munka egyszerre átugrik a tatárjárásra s bőven foglalkozik vele, a közbeeső két századról ellenben csak annyit mond, hogy a magyarok hűtlenek lettek a régi hadviselési módhoz. Pedig e két században a magyarok győzelmes hadjáratokat vívtak, csatákat nyertek, várakat, tartományokat hódítottak s irányadó hatalommá tették a magyar államot Európában. Másrészt szerző a XVI. és XVII. századi végvárrendszer iránt épen nem érdeklődik. Csak nehány vár 1554-ki őrségéről s költségéről közöl egy töredékes kimutatást. Hogy e végvárak mögött húzta meg magát a magyarság kétszáz esztendőn át, hogy itt várta a jobb idők hajnalhasadását, hogy e végvárak tették honvédelmi szervezetének leglényegesebb részét, hogy törvényeink ismételve megmondják, hogy tőlök függ az ország megmaradása, ennek a munkában legkisebb nyoma sincs. Ha Balassa Bálint vitézi énekei nem elevenítenék meg előttünk a végbeli életet, ha Szondy, Dobó, Zrinyi s annyi sok hős dicsősége nem hirdetné emléköket, bizony a magyar hadügy fejlődését tárgyaló munkából fogalmat sem nyerhetnénk jelentőségükről. Ép oly kevéssé tudjuk meg e munkából, hogy egy Bocskay István, Bethlen Gábor, I. Rákóczy György tulajdonképen minő sereggel vívták csatáikat, minő katonai eszközök segélyével juttatták törvénykönyvünkbe a

bécsi és linczi békét. Az illetők a magyar hadügyek terén is szerepet játszottak, nagy és nyomatékos szerepet, részben még katonai reformjaik által is. Nevök azonban elő nem fordúl a munkában, mely pedig idegen nevekkel, köztük sok egész jelentéktelennel, tömve van. Sok lényeges hiányzik tehát belőle, sok felesleges meg bőven akad benne s így egy új feldolgozás lesz hivatva az egyes részek közötti aránytalanságokat megszüntetni, a sok nyers anyagot feldolgozni s másnemű hiányokat is pótolni.

Acsády Ignácz.

Észrevételek.

Azt tapasztaltam, hogy az olyan birálatból fejlődő polemia, a melyről írója azt hiszi, hogy objectiv s a birálatot szenvedő, hogy subjectiv, senkire sem jár haszonnal. A fennebbi birálat ebbe a categoriába tartozván nem azért válaszolok reá, hogy a gáncsolt helyek megvilágítását, vagy a köztem és a biráló úr közötti vitás kérdéseket tisztázni óhajtanám, hanem egyedül azért, mert tudom, hogy a hozzánk intézett szóra felelni illik, és hogy ennek figyelmen kívül hagyása tiszteletlenség azon hely iránt is, a hol megszólíttattunk.

A biráló úr a többek közt a munka beosztását tekintve nagy hibának tartja, hogy az első kötet 22 iv, a második 43, és azt, hogy a görögökről és rómaiakról szóló rész túl hosszú, holott a francziák, angolok stb. hadügyéről nagyon kevés van mondva. Ha a biráló úr a lapok számának megolvasása helyett a rájuk nyomott betűket is elolvasta volna, látná, hogy a túl hosszúnak mondott görög és római hadügyet tárgyaló fejezetnek nagy részét olyan fogalmak magyarázata foglalja el, a melyekről tisztába lenni szükséges, tehát okvetetlenül meg kellett magyaráznom és pedig ott, azon a helyen a hol tettem.

A franczia, angol, német stb. rokonnemzet hadügyében sok lévén a rokon vonás s nagy a hasonlatosság, elég volt a kisebb, nagyobb eltérésekre s a különösen jellemző dolgokra szorítkozni. Együttvéve adják a nyugat-európai hadügy képét. A különféle keleti népek hadviselési módja között annyi hasonlatosság van, hogy ha a biráló kívánságának megfelelőleg többet írtam volna a törökökről, okvetetlenül ismételnem kellett volna a más keleti népekről elmondottakat.

Egy másik gáncs a sok között az, hogy száraz adatokat is kevertem munkámba. E tekintetben az a vigasztalásom, hogy száraz adatok minden eféle könyvben előfordulnak, mert szükségesek. És ismét egy másik gáncs: hogy subjectiv nézeteimnek

sok helyt adtam kifejezést, a melyekre biráló úr nem kiváncsi. Erre csak azt mondhatom, hogy a ki valamely írónak subjectiv nézeteire nem kiváncsi, az ne olvassa el munkáját.

Ezekben kivántam a fennebbi sorokra válaszolni s csak azt teszem még hozzá, hogy én magam is látok több hibát e munkámban, de nem ott a hol a biráló úr. S ha idő múltával — feltéve de meg nem engedve — e munka újra való kiadása és ezzel átdolgozása szükségessé válnék, e hibákat mellőzném is, és ott a hol esetleg kételkedném, s tanácsra volna szükségem, egy *szakértő* véleményét kérném ki.

BÁRCZAY OSZKÁR.

Mátyás király levelei. Külügyi osztály. Második kötet 1480—1490. Közzéteszi: *Fraknói Vilmos.* Budapest, 1895.

Mátyás király leveleinek ezen kötete a külügyi levelezéseket zárja be. Összesen 249 levelet tartalmaz e kötet, melylyel együtt a két kötetben közzétett levelek száma hatodfélszáz, ezek között 245 olyan, mely e gyűjteményben látott első izben napvilágot. E levelek között a legtöbb azon összeköttetést világítja meg, melyben Mátyás a szentszékkel állott; összesen 215 levél vonatkozik ez összeköttetésekre, a legtöbb valamennyi között. mert a császárral folytatott levelezés nagyon is hézagos, a Fridrikhez írt levelek közől csak 20 maradt reánk.

A kötet élén Fraknói tollából nagyobbszabású tanulmányt olvasunk, melyben Mátyás királyt mint levélírót jellemzi. Levelei irály tekintetében két csoportra oszthatók. Míg az elsőbe tartozók a klassikus mintákat utánozni törekvő humanisták művei, s mint ilyenek, gyakran a legapróbb részletekig kicsiszolt formát mutatnak, addig a másodikba tartozók a formában, szerkezetben észrevehető pongyolaság által tűnnek ki. Ez utóbbiakban nyilvánul legjobban a nagy király egyénisége, melyekben ő maga közvetlenül szólal meg, saját maga fogalmazván azokat. Az 1462—68. években a királyi kanczelláriát elhagyó ékes formában írt levelek nagyrésze Janus Pannonius és Vitéz János tollából erednek. Magukon viselik e levelek fogalmazóik szellemének minden bélyegét. De nem mind került ki az ő tolluk alól. Ők iskolát alapítottak, melynek kiválóbb tagjai Beckensloer János és Hantó György az ő szellemükben működtek ugyan. de mestereiket utól nem érték. 1471-ben Veronai Gábor működésének nyomait látjuk Mátyás leveleiben, de már a következő évtől kezdve maga fogalmazza leveleit, sőt a neki bemutatott fogalmazványokon sajátkezűleg nem egyszer javításokat is tesz. Ily módon az 1471. év nemcsak

Mátyás politikájában, hanem levelezésében is fordulatot hozott. Saját maga fogalmazta leveleiben az irály szépségére, a forma tökéletességére nem sok gondot fordított. Latinul írt, de magyarúl gondolkozott. Ez kitűnik leveleinek nem egy helyéből.

Amint Mátyás személyes föllépése a két véglet között, az embereket megnyerő nyájasság és mindenkit megfélemlítő indulatosság között váltakozott, ép úgy levelei is a két szélsőség között váltakoznak. Igazi elemében akkor volt, ha vádolás, fenyegetésre nyílt alkalma, mit főleg azon leveleiben látunk, melyekben alattvalóival érezteti neheztelését, de viszont a pápához és rokonaihoz intézett leveleiben az érzelem gyöngébb húrjai is megpendülnek.

Mátyás külügyi levelezéseinek jelentékeny részét azon levelek képezik, melyekben politikájának irányát és egyes tényeit magyarázzák. E levelek, hogy szerzőnek kifejezésével éljünk, mintegy arra szolgáltak, hogy hangulatot keltsen a maga javára, s ezért a tőle távol álló tényezőkre is kiterjeszti figyelmét, fölkeresvén őt ilyen tárgyú leveleivel. Fraknói külön szakaszt szentel ezen leveleknek s külön szakaszban nagy gonddal állítja össze a levelekben használt megszólítási formákat. Mátyás kanczelláriája szervezetének ismeretét ez összeállítás, mondanunk sem kell, mennyire gyarapítja.

Önkéntelenül is felvetődik azon kérdés, hogy Mátyás, kinek személyében a nemzeti királyság legjelentőségesebben megnyilatkozott, ki a nemzettel együtt érzett, maga is közőle való volt, használta-e leveleiben a magyar nyelvet, vagy sem. A külügyi levelek nagy része latinul van írva, 108 db német, egy cseh nyelven van írva. 1466 végéig kizárólag a latin nyelv van használatban, ettől kezdve jön használatba a német nyelv is. És ebben is Mátyás bölcs politikájának megnyilatkozását látjuk. 1466 őszén követséget meneszt a nürnbergi birodalmi gyűléshez, hogy a birodalom segélyét a törökök ellen megnyerje. Mikor e követség visszatér, Mátyás akkor indítja útnak az első német levelet a választókhoz. Mi más ez, mint hangulatkeltés tervei s szándékai iránt.

Magyar nyelven írt levél vagy okirat Mátyás idejéből fönn nem maradt. Hogy a XV. században a magyar nyelv a közügyek tárgyalásában szó és irásban használtatott, arra nyomós bizonyíték a pozsonyi követeknek az 1446-i országgyűlésről tett jelentése. Ami a leveleket illeti, ismeretes, hogy Galeotti a magyar nyelv helyesirásának meg nem állapított voltából magyarázza azt, hogy Magyarországon a levelezés kizárólag latin nyelven folyik. Galeotti ezen állítása, daczára írói hitelességének, több mint kétséges, s egyetérthetünk szer-

zővel, midőn arra concludál, hogy ezen nyilatkozatból azt, hogy a magyar nyelv teljesen ki volt zárva a levelezésből, következtetnünk nem lehet.

Hogy Mátyás külügyi összeköttetéseinek történetéhez e kötet is mily fontos anyagot szolgáltat, azt fejtegetnünk teljesen fölösleges dolog volna. Mátyás diplomatiai összeköttetéseinek története kora történetének egyik legérdekesebb kérdése. Külügyi levelezésének közzététele ennek ismeretét nem csekély mértékben gyarapította. Az épületanyag megközelítő teljességgel össze van már hordva. Fölépíteni ez anyagból a magyar nemzet története egyik legdicsőbb korszakának történetét. kijelölni a részletekig azon helyet, melyet Magyarország a külállamokkal szemben e korban elfoglalt, nem csekély. de fölöttébb érdemes tárgy volna. A. A.

Archaeologiai Közlemények. Közrebocsátotta a magyar tudományos Akadémia archaeologiai bizottsága. XIX. kötet. Uj folyam XVI. kötet. Ára 2 frt 50 kr. Budapest 1895.

Az Archaeologiai Közlemények legujabb XIX. kötete 1—134 lapján négy hazai tárgyú értekezést tartalmaz. Téglás Gábor A Limes dacicus két Küküllő és Olt közötti részletét ismerteti (1—54 lap) Udvarhelymegye északi és keleti hegységeiben. A 35 ábrával kisért dolgozat a Kakas barázda stb. néven emlegetett hargitaalji sánczokat és töltéseket római határvonal gyanánt ismerteti a vonatkozó katonai erődítvényekkel együtt.

Dr. Posta Béla »Sziráki ásatások Nógrádmegyében« czím alatt (55—86 l.) a gróf Dégenfeld Lajos tulajdonába átment Szontagh-féle belsőségen lawn-tennis pálya előkészítése közben feltalált és vaskorbeli kezdetre helyezett népvándorláskori temetőnek általa eszközölt ásatásáról számol be. Különösen jellemző két lovas sírban (38. és 39-ik) a zabla és kengyel, a népvándorláskori lovas temetkezések eme két fontos járulékára akadtak, sőt ezek egyike (39.) egy teljes kantárdíszítmény garniturát is szolgáltatott. A zabla formája azonos a tsertomliki (nikopolisi) ezüst korsó domborművén szemlélhető skytha lovakéival. A kantárdíszítmény két préselt díszitésű dúdora, a pofa és homlokszíj találkozási pontján, a stepan-trmindai vagy kazbeki (Kaukazus) sírmezőn Felimonov által kiásott ezüst dúdorokra emlékeztet s a minőket a *kúnágotai* leletből ismerünk itthon. A sírok egyetlen fegyverét egy hatalmas csákány képezi. Ékszerekül az elipsoid pócsmas sodronykarika függők említhetők hatoldalú hasábalakú csüngőjükkel. Érdekesek a

sodronyhajkarikák, a korongos ruhakapcsok, (minők idáig a pásztói és nemesvölgyi sírmezőkről ismeretesek), karpereczek, gyűrűk, bronz és üveggyöngyök (carneol és kristálygyöngyök), vascsattok, karikák, kések és a keszthelyi és nemesvölgyi sírmezőkéhez hasonló szíjvégek, orsógombok említhetők.

Dr. Posta szerencsés ásatását előnyösen egészítik ki dr. Sötér Ágost csunyi (Mosonymegye) leletei. (87—116.) A pozsony-szombathelyi vasút építése vezetett a sírmező felfedezésére. A népvándorláskori sírmezők felkutatásában érdemes szaktársunk által 1894. augusztusban gróf Henckel Laura földterületén feltárt 151 sírok mindenike északnyugat-délkeleti fekvéssel birt, mint az előzőleg 244 sírral feltárt nemesvölgyi és 120 sírral biró szentpéteri sírmezők. A temetkezés legtöbb esetben koporsó nélkül történt s utólag a sírok egy részét kirabolták. A kard a baloldali felső lábszár mellett, a csákány, tőr és kés rendszerint a jobbkéznél; de a kés, tőr és nyílvégek balkézt is találhatók. Kard összesen 3 került ki épségben, ezek közül az 54. sírbelinek markolata 12 cm., pengéje 76 cm. hoszú, 2 cm. széles fatok nyomaival és felül 9 cm. keresztvédvassal, egy másik a 44. sírból 11 cm. markolattal, 52 cm. hosszú, $3^1/_2$ cm. széles és fatok nyomait mutató pengével. A láb végénél az alsó lábszárak táján vagy ritkán a fejnél található s fekete földből gondosan idomított, nyílt tűznél pörkölt s ritka esetben sárga agyagból jól kiégetett sírbögrékben olykor madárcsontételmaradványok is mutatkoztak. A legtöbb italnemű befogadására szánt szűkszájú korsó s ezek közt vannak a jobban égetettek is. Mosonymegye régiségtárát a 3 vaskard s 12 ép bögre mellett 912 egyéb tárgy, köztük igen sok bronz fülönfüggők, üveggyöngyök, tömör és bronzsodronykeretre erősített ezüstlemez szíjvégek, prizmaalakú aranykapcsokkal készült aranyfibula, bronzgriffes csattok, bronzlemezzel készített medaillon, orsógömbök, háromélü nyílvégek vasból, vaskések, vastőr, bronzcsiptető, övdíszek jobbára bronzból, bronzkarikagyűrűk, majd rézgyűrű, reczéskeretű, betétes lemezgyűrű, többször sodort bronzspiralis karikagyűrű, tömör sodrott bronzfibulák, vasszegek stb. gazdagították. A vascsákányok egyike 15 cm. hosszú (a 4. sírból), másika 10 cm. hosszú. A bronznéműk között aranyozott is található.

Míg ezek a népvándorláskort képviselik: Kandra Kabos Diósgyőr pusztuló váromladékainak alaprajzát és történetét közli a vonatkozó oklevelek és történeti feljegyzések bő kivonatolásával. A költői lendülettel és nagy tárgyszeretettel megírt (117—134 l.) czikket 9 csinos rajz és egy alaprajz illusztrálja. T.

Boldog emlékü Hám János, szatmári püspök élete. Irta Irsik Ferencz. Szatmárt. 1894. 8-ad r. 298. l.

A mint a XVIII. század elején a »Regnum Marianum« visszaállítását irányadó elvvé nyilvánították, Magyarország katholikus püspökségei és érsekségei élére egyre sűrűbben nevezték ki a főuri családok sarjait, kiknél biztos kilátás volt, hogy főpapi működésöket széles körü családi összeköttetésökkel s hatalmas családi vagyonukkal is támogathatják. A XVIII. század második felében azonban letettek az egyhitü Magyarország eszméjéről. E pillanattól kezdve, ha nem kerülték is, de legalább keresve nem keresték az előkelő származást a magyar főpapi méltóságok viselőinél. Így jutnak az egyszerü földmüves s iparos szülők gyermekei — a kikből a papság javarészt ma is újonczozza magát — a püspökségek s érsekségek élére pusztán személyi érdemök és értékök alapján. Így kapja meg Szatmár is püspökéül a *derék Hám Jánost.*

Gyöngyösön született ipáros szülőktől 1781. jan. 5-én. Hogy tanult, előkelő emberré lett, egy jóravaló ferenczrendi szerzetesnek, Lovassy Benedeknek köszönhette. Ez vette észre benne a tehetséget, fogadta pártfogásába és taníttatta. Hám a papi pályát választotta s az egri növendékpapok közé kérte fölvételét. Az 1809-iki franczia háború őt Egerben találja mint tanulmányi felügyelőt.

Midőn Napoleon a főhadiszállást Bécsbe tette át, a királyi család hozzánk, Egerbe menekült. Hámot érte a kitüntetés, hogy a magas vendégek naponkint az ő miséjét hallgatták. Egyénisége annyira megnyerte a királyné. Mária Ludovika, nagyrabecsülését, hogy 1817-ben, tehát alig 36 éves korában, éppen ennek a kívánságára nevezték ki egri kanonokká; sőt saját érdemein kivül talán még arra is közreműködött egri szereplésének emléke, hogy 1827. máj. 25-én a szatmári püspöki székbe emelték.

Hám szelid lélek tele jósággal. Valóságos emberbarát. Még püspök korában is alig költ magára, csak hogy annál több jusson a közre. Kiadásait s bevételeit pontosan jegyzi. Százezrekre rúg, amit jótékony czélra fordít. Kiválóan szivén hordja a nevelés s oktatás, a szenvedő emberiség, a papság és az egyház érdekeit. Ezért alapít apácza kolostort, leánynevelőt, konviktust, kórházat, szegényintézetet, építi s fölszereli a templomokat és iskolákat. Szóval a magyar nemzeti művelődés, s első sorban Szatmár városa nagyon sokat köszönhet ezen állására méltó püspöknek.

Mint pap mélyen vallásos érzésü s ritka példás életü.

Szigorú önmaga, de mások iránt is. Megköveteli, hogy papjai Szatmárt sorban prédikáljanak, — de maga-magát sem vonja ki közülök; mi több, püspök létére egy évig mint plébános is működik Szatmárt.

Husz éves püspöksége alatt érdemet érdemre halmozott. Ezt akarta jutalmazni az első független felelős magy. kir. minisztérium, midőn Hámot — a magyar püspöki kar nesztorát — 1848. jun. havában Magyarország herczegprimássává nevezte ki.

Váratlanul, s nem is kellemesen érintette őt e kitüntetés. Ismerte önmagát, látta a minden oldalról felcsapkodó lángot s érezte, hogy a politikai küzdelmekben edzettebb erő is elégtelen lenne arra, hogy most irányítson s az ellentéteket kiegyenlítse. A férfiú, ki egy egyházmegye kormányzásában kitünt, az összes magyar katholikusok élén az 1848/49-iki nehéz időben gyöngének bizonyult. A nemzet rokonszenvét nem nyerte meg, — de az udvar bizalmát sem sikerült maga részére biztosítani. Így történt meg, hogy 1849. jul. 17-én a herczegprimásságról le kellett köszönnie. Kegyvesztett azonban nem lőn, mert a szatmári püspökségre újból kinevezték. Itt 1857. decz. 30-án bekövetkezett haláláig folytatta áldásos működését, melylyel a kortársak tiszteletét és az utódok kegyeletét biztosította magának.

Irsik is e nemes alakot a kegyeletes tisztelet ecsetjével rajzolta meg híven és találóan. Az adatokat gondosan összegyűjtötte és rendezte.

A mű kiállítása is izléses. A szöveg nyomása csinos. a képeké azonban gyenge.

Dr. Békefi Remig.

Geschichte der Familie Martius. Geschrieben in den Jahren 1858. bis 1863, von Carl Friedrich Philipp von Martius, — fortgeführt, ergänzt und in Druck gegeben von Carl Alexander Martius. Berlin, 1895. Erster Theil. — Nagy 4-r. arcz- és czímképekkel (Csupán a család számára kiadva, nem bocsáttatott a könyvkereskedés piaczi forgalmába.)

Mind a mi személyes vonatkozással fűződik hazai történetünk fénykora keretéhez a XV. században, melynek képviselője Mátyás király hatalmas alakja és az általa közvetlen körében honosított olasz renaissance virágzása — mind az tüzetes érdekkel bir magyar történeti szempontból mi számunkra is: és minthogy a felülczímzett munkának főtárgya s kiindulási alapja egy nálunk igen ösmert, sőt irodalmilag is

szereplő egyéniség Mátyás király udvarán, ez elegendően indokolhatja, hogy szabad legyen azt nálunk is figyelembe ajánlani.

Galeottus Martius Narniensis olasz humanista ismételten s huzamosan tartózkodott a király környezetében, sőt itt második házasságban egy magyar nemesi család leányát vette nőül, kitől született fia után leszármazott a család napjainkig, melynek egy kitünő ivadéka: Martius Károly Fülöp híres füvész, utóbb Münchenben a bajor tudom. akadémiának állandó titkára, megvetette alapjait a nagy munkának: fáradhatlan gyűjtéssel összehordott minden elérhető adatot a család története és tagjainak összessége okmányos kidolgozására.

Elhúnyta után fia kegyeletes buzgósággal felkarolta ezen atyai hagyatékot és bámulatos szorgalommal, de nem kevésbbé bámulandó sikerrel az elért teljességre nézve — befejezte a feladatot, melynek előlegesen statisztikai eredményét — az ettől tovább ágazó nemzedékek táblázati kimutatásait a legujabb napokig — külön füzetben kinyomatta, külön pedig az illető szakaszokra vonatkozó szövegnek most első kötete igen díszes és régies stylszerű kiadásban napvilágra került. Tartalma felette változatos, élénken színezett vonzó előadása kellemes olvasmányt nyujt, és adatainak meglepő bősége tanúskodik, mennyi beható utánjárással igyekezett szerző felkutatni s egybehordani minden nyomot és vonatkozást, mely tárgya képének kikerekítésére szolgálhatott, úgy hogy ily eljárása fonalán ezen kép valóságos korrajzi vázlattá kitágult. De a tudós iró be nem elégedett azzal, hogy ősének életirását és családja körülményeit irodalmi s okmányi forrásokból lehető teljesen összeállítsa, hanem mielőtt ezen tárgyához fogna, bevezető fejezeteket bocsátott előre, melyek saját philosophiai felfogását ismertetik a maga elé tűzött feladat felől; azután a nemzedékek során kinyomozott egyéniségek vizsgálásából kidomborítani igyekszik bizonyos közös jellemvonásokat, melyek összesítéséből levezeti a törzsnek ivadékfokozatain át ismétlődő s tehát maradandóan átöröklő közös személyi sajátságait.

Ezen előkészítés után hozzáfog tárgyának tüzetes előadásához, azon általános czim alatt: A Martiusok törzskönyve, a család régiebb története György és Egyed fokáig (mely a XVI. század vége felé kezdődik): — azután alczímek alá csoportozva taglalja az anyagot. Első és legbővebb fejezet természetesen: »Galeotus Martius 1427—1493. a mi ősatyánk«, kinek életirását adja a feltalálható források és némi családi feljegyzések és hagyományok nyomán oly részletesen és kritikailag behatóan, hogy ily teljességben egybeállítva másutt eddig alig lelhető. — Hozzáfüződik kiegészítésül egy fejezet: »Elmél-

kedések ősatyánk jelleme felől«, melynek küszöbén szerző védekezik Walter Scott ellen, ki Quintin Durward regényében Galeotus személyét fellépteti, hanem igen kétszinű szereplést tulajdonít neki, melynek ellenében mai utódja igen erélyes érveléssel felszólal, és Galeotusnak a tudományok terén nyilvánult fellépéseinek bírálása mellett, az ő viszontagságteli életsorsa válságaiban tanusított magatartásából egészen más és ellenkező következtetéseket vezet le javára. Vonatkozással az életirásra mintegy arabeszkek ide csatoltatnak egyes szakaszok ódonos németségben irva, mint azok családi hagyományok feljegyzéseiben találtattak Galeotus különféle vándorlásai és kalandjai felől, mely darabok végsője elmeséli az ő véletlen rögtöni halálát, midőn Znaim felé utazásában lova vele leborult és az igen testes öreg az erős zuhanásban fején halálosan megsérült. Következik jegyzéke Galeotus munkáinak, mint azok részint kézirati Codexekben, részint nyomtatásban kiadva ösmeretesek, azután mint függelék életkorából való részint hozzá intézett, részint felőle szóló versezetek és levelek.

Mindezek után jól szolgálja érdeklődésünket, hogy Galeotusnak még emberi személye felől is nyer képzeletünk eléggé megközelítő fogalmat részint azon két felőle létező emlékérem által, melynek rajza és leirása közöltetik, részint és főleg pedig az egész álló alakot ábrázoló arczkép (kisebbített) hű másolatával, mely családja bölcsője Narni városa tanácsházában mint falfestmény létezik. — Ezenkívül, noha irodalmilag ugyan tudatik, hogy Andrea Mantegna paduai hires festő ugyanegy képen egymásmellett Galeotust és Janus Pannoniust lefestette 1458-ban: de vajjon ezen névszerint bennünket magyarokat érdeklő és az azt készítő mester miatt is becses arczképpár valahol még létezik, vagy pedig elenyészett-e? sajnos, hogy többé ki nem deríthető.

Berekesztésül adatnak Galeotus irodalmi megítélése felől idézetek az utána következő századokból.

Az eddigiekkel ki van merítve mind azon adatok és részletek köre, mely úgy magára az egyéniségre nézve, mint mindennemü vonatkozásai tárgyalásában tekintetbe jöhetett. A következő fejezet: »Galeotus olaszföldi ivadékairól« — rövid, mert ugyan valamicskét igen, de mindössze vajmi árva keveset tudni felőlök.

Bővebb és alapos értekezés fordíttatik a család czímere és czímerlevelei tárgyalására; — amazoknak rajzai, ezeknek szövegszerinti másolatai közöltetnek. A különféle változatokban előforduló czímernek alkotórészei: a szárnyas griff, mely egyúttal Narni szülővárosnak jelvénye, s így valószinűleg általa

engedélyeztetett korán hiressé lett fiának használatul; továbbá a heraldikai (franczia) liliom, mely Galeotus vonatkozásaiból XI. Lajos franczia királyhoz származónak mondatik, és egy vörös ruházatú nőalak, mely jobbjában babérkoszorút tart. Ezen utolsó, a babértartó nő, úgy látszik a mérvadó főjelvényt képviseli, mert mindenütt ismétlődik, ott is, hol a pajzsból kimarad, legalább mint oromdísz; sőt sírköveken egyedül, az egyebek teljes mellőzésével.

Midőn a szerző most továbbhaladva átmegy Galeotus fia és ivadékai leirására s előadja, hogy ezen Magyarországban magyar anyától 1465-ben született fiu (kit atyja a két Hunyadi, János és Mátyás alias Máté dicsőitett neveire kereszteltetett) már ifju években Csehországban megtelepült, a táborita Rosenberg családból nőt vett, s ott terjesztette családját: ezzel elhagyja tárgyával országunk szinkörét, és véget ér további közvetlen érdekeltetésünk, mely minden magyar vonatkozás megszakadta után többé táplálékot nem talál.

Ha tekintjük, hogy Galeotus oly soká tartózkodott és foglalkozott Mátyás személye környezetében, hol már állásánál fogva is gyakran társalgott Corvin János herczeggel, kit a király gyengéd szeretettel mint szemefényét czélba vett örökösül nevelt s maga körül tartott, s említtetik, hogy Galeotus fia a herczegnek pajtásai közé tartozott, főleg pedig a családi viszonynál fogva, hogy itt nősült és magyar rokonsági kötelékbe lépett: felmerülhet bennünk a kérdés, miért s mi módon történt, hogy mindezen előzmények ellenében az idegen oltvány ezen uj haza földjén meg nem gyökerezett? Nincsenek ugyan feljegyezve tüzetesen oly ténykörülmények, melyek közvetlenül előidézék a kivándorlást; azonban kielégítően magyarázza azt szerzőnek részletesben kifejtett véleménye, miszerint Galeotusnak iratai és tanai miatt folytonos surlódásai a papsággal és az inquisitióval, mely őt Velenczében súlyos börtönnel is sanyargatta, őt elkedvetleníték és figyelmét Csehország felé fordították, hol a husszita mozgalom a hitujítási áramlatot megindította, és azért ott biztosb menedéket remélt családjának azon üldöztetések elől, melyek olasz hazájából őt végképen kiüzék, sőt azután annak határain kívül is ott, hol a pápai hierarchia még uralkodó túlsúlyát gyakorolta, végül bántatlanul nem hagyák. Ebből mintegy önkényt következett, hogy az ivadékok protestánsok lettek, és — mint szerző egyhelyütt megjegyzi — azóta mindmaiglan, egyetlen kivétel nélkül, ezen felekezetben meg is maradtak.

Galeotusnak gyakoriabb utazásai és hosszabb távolléte talán nem engedék, hogy önmaga következetesen vezesse fia

nevelését és oktatását, sőt még ha tehette volna is, talán épen saját életfolyása ügyesbajos tapasztalásai indíthatták, hogy nem terelte a sok küzdelmű és kétes sikerű philosophus és litterator pályára, hanem csendesebb és biztosabb kereseti irány felé fordította: a fiú jogtanulmányokban kiképződött és Csehországban előbb Czaslau, azután Eger városában municipalis hivatalokat viselt, ugyanigy fia is, és azután ennek fiai Asch-ba, — tehát Csehország északnyugati sarkába átültették a magyar földből származó csemetét.

Minthogy pedig e származás okából épen a magyar anya és a magyar családi kapocs érdekel bennünket szempontunkból, azért sajnálom, hogy reményem személyisége felől döntő meghatározást nyerni a kiadó részéről — eddigelé nem teljesült.

Réghajdanában ugyanis, midőn ifjukori tanulmányi időben Münchenben szerencsém vala a Martius-házba bevezettetni, a tüzeslelkű kedélyes öreg úr különös hévvel kezet szorított a magyar ifjuval, mondván: »hiszen az én ereimbe is átöröklött egy csepp magyar vér, mert az én egyenes ősanyám, Galeotus neje, Szepessy Mária magyar nemes családból való leány volt.« — Midőn nemrég a Turul hasábjain e családnak egyik érdemes tagja közzétette nagyszámú családi okmányainak regestáit, azonnal átkutattam a számbavehető időt, a XV. századot (mert Galeotus neje Mária 1495-ben elhalt), hogy talán valami nyoma akad ősiségi jogviszonyaink alapjából a sokféle pénzbeli és birtokügy irományok során? Egyúttal az ezen korbeli összes regesták kivonatát darabonként évszám és előforduló személynevekre nézve megküldtem az akkor épen atyja dolgozata kiadását előkészítő ifj. Martius úrnak Berlinbe, csudálkozásom kifejezése mellett, hogy ezen hosszu okmánysor számtalan Szepessy nevei között egyetlen egy Mária sem található? — Mire a kitérő válasz lőn: hogy a legrégiebb iratokban előforduló családnév olvasása kétes: vajjon Szepessy vagy Szapary legyen-e? — mely válaszból oly látszat előtünvén, mintha csupán egy paleographiai helyes megoldásban rejlenék a bökkenő: viszont kértem, küldene meg egy pár facsimile másolatot az illető sorokról, melyekből minálunk tán biztosban kisütjük a név helyes olvasását? De azóta e kérelemre ujabb válasz nem jött, és utóbb a becses ajándékul megküldött nyomtatott könyvben látnom kellett, hogy szövegében megmaradt a kétely mint függő kérdés.

Az eddig előadottak után legyenek berekesztve e sorok, melyeknek korlátolt feladata csupán arra szoritkozik: ismertetni czímzett monographiai munka keretét s tartalmának felosztását, mert ha engednénk a kísértésnek böngészni belőle egyikmásik

anekdotai részletet vagy helyzeti vázlatot, vagy már épen jellemezni a főszemély szellemi működése minősítését és különböző szinhelyeit — oly sokféle anyag kinálkoznék, hogy messze túl csábítana azon határon, mely egy bejelentésnek tűzött czélja által kiszabva mutatkozik. Legyen elég ismételve említeni, hogy a tudós szerző érdemes munkát végzett; hogy könyve bővelkedik sokféle érdekes részszel, és főtárgya által vonatkozásban állván történetünk egy nevezetes epochájával, méltán ennek illustráló adalékai közé sorozandó, és mint ilyen becses nyeresége Nemz. Muzeumunk könyvtárának, hova a kiadó kérelmemre szives volt egy példányt felajánlani, minthogy a könyvpiaczon áruba nem bocsáttatván, máskép nem kapható.

Br. Mednyánszky Dénes.

Genealogisches Handbuch der europäischen Staatengeschichte von *Dr. Ottokar Lorenz.* Berlin, Wilhelm Hertz, 1895.

Habár a történelmet »történik« szóból származtatjuk és az idők folyamán lezajlott események előadásának nevezzük, — gyakorlatilag véve ez még sem más, mint nagyban és egészben az embereknek és azon mozzanatoknak története, melyeken az emberek évezredek óta átmentek s vörös fonalként itt egy és ugyanazon tényező húzódik végig: hogy emberi esztelenség és bölcseség, emberi erő és gyengeség az idő örökösen változatlan törvényeitől vont körre befolyást gyakoroltak. Csak ennek elismerése helyezi a történelmet a hasznos és *szükséges* tudományok keretébe: elmult nemzedékek tetteinek szemlélete és megbírálása intelmül szolgáljon jelenre és jövőre, s miután hibákból vont tan helyesebb cselekvésre vezessen, a történelem éppen úgy szolgál tökéletesítésünkre, mint a hullaszemle a kórismére.

E czélra azonban még nem elég a történt dolgoknak száraz felsorolása, hanem az indító okoknak és azon elért eredményeknek tanulmányozása itt is irányadó, melyek az embereknek részint az idő, részint saját énje által vezényelt cselekvéseiben szerepeltek. Változatlan és azért tulajdonképen mindig egy és ugyanaz maradt időtörvénynek évezredek folyamán különbözőleg alakult jeleneteinek ismeretéből legfeljebb e törvény állandóságának meggyőződésére jutunk: de az embereknek az állati közönyösség által előmozdított meggyőzetése, vagy pedig szellemi öntudat által vezényelt e törvény elleni küzdelme a történelmi oktatásnak örökös forrása.

Ezen a mindenkori önkormányzási joggal párhuzamban járt küzdelem különféle korszakokban különböző természetű

volt. Az emberek azon percztől kezdve, midőn kulturlényekként felléptek, egészen a görög és római politikai és társadalmi teljvirágzásnak klasszicitásáig önkormányzási jogukat és a vele egybekötött, a létérti harczban érvényesítendő jogokat egyesekre ruházták át, mely állapot a népvándorlásszülte erjedési folyam bevégeztével frank minta szerint ismétlődött, hogy különféle változások után lényegében még is egy és ugyanaz maradván, maig fennálljon. Ennek pedig az a kifolyása, hogy a népek életének és az államok alakulásának főmozzanatai egyes családok genealogiai momentumaitól befolyásoltattak. Mily eredményeket szült e befolyásolás különböző korszakokban és különböző helyeken az emberek sorsára és haladására? azt e lapok keretében nem igen lehet kritikai vita tárgyává tenni; annyi azonban áll: *hogy a középkori megszilárdult állapotok belépte óta az európai népek életének és az államok alakulásának erjedési folyamában a genealogia képezte a kovászt.*

Azért nem elég dicsérendő dolog, hogy oly kiváló történész, mint Dr. Lorenz Ottokár tanár 1891-ben megjelent »Genealogischer Hand- und Schulatlas« czímű művében kijelentette, hogy az ő meggyőződése szerint senki sem képes történeti eseményeket más mint genealogiai úton megérteni és felfogni. E nyilatkozatnak a genealogiai tudományra való nagy jelentőségét e helyen már méltattam, — ma csak egyet-mást a fennebbi atlasznak második, bővített és javított kiadásaként megjelent »Genealogisches Handbuch der europäischen Staatengeschichte« czímű könyvről akarok mondani.

A könyvnek alapterve és czélja változatlan maradt; a ki a »Handbuch«-ban talán az Európában kihalt és még élő uralkodó családok nemzedékrendjét keresi, nagyon csalódik, hisz maga a könyv sem akar *család*történelmi szolgálatot tenni; a ki pedig graphikai, plasztikai úton arról akar tájékozást nyerni, hogy az idők folyamán miként szállt át a hatalom egy kézről a másikra, hogy a politikai jelentőség mérlege miként szállt fel és alább, szóval, a ki tudni akarja, hogy miképen jegeczedett ki az európai államok rendszere *genealogiai úton?* az, habár nem mindig és nem mindenütt, de a legtöbb esetben meg lesz elégedve; nem ok nélkül mondom »nem mindig és nem mindenütt«, mert a könyvnek mennyiség és minőség tekintetében meg vannak bizonyos hézagai.

Ily természetű könyvnek semmi szín alatt nincs megengedve, hogy — habár szándék nélkül is — valamelyik államot feltünőleg kiemeljen vagy mellőzzön; még a legkisebb

államot is fel kell vennie tárgyalása körébe; a tárgyalt államoknál pedig okvetlenül szükséges, hogy fejlődésüknek összes mozzanatait első fellépesüktől kezdve napjainkig egyenlően ecsetelje; magától értetődik, hogy a már nem létező államokat sem szabad mellőznie, hisz az államok történeti fejlődésének azok is képezik egyik tagját! Majd meglátjuk, hogy Lorenz könyve e tekintetben hiányos.

A mi a felveendő anyagnak genealogiai tárgyalását, azaz technikai csoportosítását illeti, szerző helyesen járt el, midőn művének czélját és feladatát szem előtt tartva, csak azon személyeket vette be tábláinak keretébe, kik a táblán való helyüket valamely nemzedékrendi alapon jogosan megérdemlik; de hogy távolabb rokonsági esetekben valamelyik későbbi ivadéknak sokkal korábbi korszakba eső közös ősatyától való leszármazását csak hosszabb vagy rövidebb kigyóvonallal ábrázolja, a nélkül, hogy a közbeesett nemzedékeket megnevezné, ez, véleményem szerint, ki nem elégítő. Nemzedékrendi táblákon és genealogiai összeállításokon a szem nem igen szereti az üres tért, ez nagyon kopasznak, tarnak látszik; a hosszú kigyóvonal akaratlanul felkelti a kiváncsiságot; szeretnők ilyenkor tudni, hány és mely nemzedék töltötte ki az űrt, és elvégre a közbeesett nemzedékek felsorolása leginkább alkalmas arra, hogy két vagy több személynek közös leszármazását első pillantásra megszemlélhetővé tegye. Illusztráljuk ezt csak egyetlen egy példával (pedig volna belőle számtalan). A 24-ik táblán világosan látjuk, hogy szerző Stuart Máriának és második férjének, Darnley Henriknek a tíz nemzedékkel öregebb Stuart Waltertől való közös leszármazását akarja rajzolni. Mily kopasz és rideg módon jelöli pedig ez esetben a kigyóvonal a valóban szép és meglepő genealogiai jelenséget (a 22-ik táblán még hathatósabban látjuk ezt kiemelve a Medici-családnál), míg pl. a 19-ik tábla, mely az első portugál királyoknak Róbert franczia királytól való származását az összes közbeesett nemzedékek felsorolásával adja, az olvasóra nézve valóban jótékony hatással bír!

A mi már most az egyes államok tárgyalását illeti, mindenek előtt kiemelem, hogy egynéhány apróbb német állam (Lippe, Reuss, Waldeck; a régiebbekből Szilézia, Pommeránia stb.) hiányzik; a mi pedig a felvett német államokat illeti, még az irigységnek is el kell ismernie, hogy Lorenz ecsetelése úgy a legcsekélyebb genealogiai mozzanatok, mint az összes irányadó személyeknek helyes kiemelése tekintetében genealogiai átnézeti tábláknak eddig el nem ért mintaképe. Egyes, a vonal

alatt, illetőleg a jegyzetekben előforduló nemzedékrendi, családtörténelmi és chronologiai adatokat belértékük szerint meg nem bírálhatok, mert az erre vonatkozó legújabb okirati anyaggal nem rendelkezem, — annyit azonban mégis akarok koczkáztatni, hogy az »Eticho«-féle rendszernek a 8-ik táblán történt felvétele az alapeszmének minden »szeretetreméltósága« daczára nem valami szerencsés fogás volt; lesz elég olvasó, ki szerzőnek a táblát megelőző lapon tett megjegyzéseinek figyelembevétele nélkül, az Eticho-tábla adatait készpénznek veendi, ilyen leszármaztatásokat pedig az okirat korszakában egyszer s mindenkorra ki kell irtanunk! Ugyanazon táblán találjuk, hogy Habsburgi Rudolfnak Clementia nevű leánya 1281-ben Martell Károlyhoz (»magyar király«-hoz) ment férjhez. Szerző Magyarország történészeit és genealogusait nagyon lekötelezné, ha e chronologiai adatot bebizonyítaná; eddig nincs bizonyítva. Tudjuk, hogy Martell Károly 1272-ben született és hogy arra az esetre, ha 1281-ben nősült, nősülésekor kilencz évesnek kellett lennie, miből azonban még nem következtethető, hogy akkori időben hasonló házassági összeköttetéseket nem kötöttek.

A nem német államok egészben véve kevesebb gonddal és előszeretettel vannak kidolgozva. Francziaországnál mindjárt hangsúlyozandó, hogy azon számos duodeczállam, mely egészen a XV-ik század végéig Francziaország zömét képezte és mely többnyire genealogiai úton lassan-lassan a koronával összeolvadt, alig van említve; a királyi családnak számos ágát, még az egyetemes történelemben is jelentékeny courtenayi vonalt sem találjuk; vitéz Róbert két fia: Eudo és Róbert tényleges király volt, a mit, tekintettel Capet Hugó trónra emelésére, a szerzőnek meg kellett volna jegyeznie.

Magyarországnál hiába keressük az Árpádokat. Csak az Anjouházi királyok vannak felvéve. Martell Károly persze még mindig tényleges magyar király; I. Mária királynő 1392-ben halt meg; mily genealogiai úton került a lengyel korona I. Lajos kezébe, nincs ábrázolva; Erdély uralkodó családai nyomát hiába keresnők. — Lengyelországban csak a Jagellók nyitják az uralkodók sorát, Oroszországban az utolsó Rurikok; a nem német államoknál a régibb uralkodók egyáltalában nincsenek felvéve.

A »keleti kérdés« legmostohábban van tárgyalva. Byzáncz, Montenegró és Törökország hiányzik teljesen; hogy Szerbiában a Nemanjidák valamikor nagy szerepet vittek, és hogy ezeknél is elég fontos és érdekes genealogiai mozzanat megjelölhető, arról szót sem találunk; csak a Karagyorgyevics és

Obrenovics család van felvéve. A bolgár Asenidákat hatalmas családi összeköttetéseivel szintén nem találjuk; Bolgárország történetét itt csak Battenberg Sándor nyitja meg stb.

A legújabb történelem képét ábrázoló táblák azonban helylyel-közzel a tökéletesség mintája; csak sajnálandó, hogy némelyikön térszüke miatt az uralkodó családok mai állása mégis hézagosan van ecsetelve.

Midőn záradékul a könyvnek valóban elegáns kiállítását, az izléses nyomtatást és a szedésnek nagyon jártas kézre való technikai elhelyezését kiemeljük, azon meggyőződésünknek adunk kifejezést, hogy Lorenz műve, minden hézagai daczára még akkor is meg találná mindenhova útját, ha a maga nemében nem is állana magányosan a világirodalomban.

Dr. Wertner Mór.

Genealogia Piastów, napisal *Oswald Balzer*. Wydanie akademii umiejetnosci w Krakowie, 1895. (»A Piastok genealogiája« irta Balzer Osvát, Kiadja a krakói tudományos akadémia. Krakó, 1895.)

Ha a genealogia történetének kifejlődési menetével a legrégibb időktől kezdve mai napig megismerkedünk, találjuk, hogy a genealogiai fogalom az emberekben úgyszólva eredetileg fejlődött ki, — hogy az idők folyamán különböző népek és nemzeteknél kisebb vagy nagyobb álladékokra akadt és hogy a fogalomnak gyakorlati genealogiai működésre való átvitele a mindenkori művelődéssel párhuzamosan járt.

Találjuk, hogy a genealogia az ókor kezdetén lassan ugyan, de mégis és mindig gyökeret vert magának, — hogy a rómaiaknál jelentékeny polczra kezdett emelkedni, — hogy ezután több századig tartott teljes pangás korszakát addig élte, míg a frank állami rendszer által kezdeményezett s a Karolingok által megszilárdított európai nemességi rendszer e tekintetben új lendületet adott, — hogy erre fénykorát érte, oly korszakot, melyben a genealogia, habár helytelen alapon is, a gazdagok, nagyok és hatalmasok kedvencz disciplinájává s az irodalmi harcz legélénkebb küzdterévé vált és hogy elvégre, midőn a komoly, kutató és igazságos tudományok sorában helyet tudott magának kivívni, e helyét minden ellenséges áramlatnak daczára mai napig is elfoglalja, midőn a tudományok rangfokozatában azon álláspontra emelkedett, melyet neki a mindenkori, hely- és időbeli mozzanatok okozta áramlat tulajdonít s hogy a genealogiai társulatok némely egyoldalúságai daczára e társulatokban mégis állandó és biztosított különös ápolást lelt.

De vegyük már most a dolog lélektani oldalát.

Valamint minden korban oly mozzanatok léteztek, melyek valamely tudományos irány kifejlődését, illetőleg felvirágzását és különös ápolását akadályozták, úgy létezett kétségkívül elég momentum is, mely különösen az itt méltányolt tudomány kifejlődése számára kedvező talajt nem adhatott.

Úgy látszott, hogy napjaink nem éppen régmultjukban sem igen kedveskedtek tudományunk különös ápolásának és annak népszerűsítésének.

Napjaink uralkodó irányát legtalálóbban következő két tényező határozza: a demokrata szellem (de igen távol a valódi, hamisítatlan szabadelvűségtől) és jelenkorunk túlbecsülése, mely utóbbi, igaz! csak élvvágyon alapuló gyors élésünkre vezetendő vissza. A demokrata irány tán attól tart, hogy a genealogiának különös művelése az egyén túlbecsüléséhez és a család bálványításához vezethetne és hogy ellentétben napjaink haladó tendenciáival a conservativismus, a feudalismus, szóval a politikai, társadalmi és szellemi életben kisebb-nagyobb mérvben hanyatlást okozó tényezők győzelmét előremozdíthatná.

A másik irány abban mutatkozik, hogy saját korszakunkat a tökéletesség mintaképének tekintjük. Annak következtében annyira jutottunk, hogy elődeinket gyakran arra sem tartjuk képeseknek, hogy csak a mai tökélyünkre tudtak volna emelkedhetni; miután pedig a genealogia a történelem valamennyi társtudományainál nagyobb mérvben arra van hivatva, hogy a mult alakjait előtérbe helyezze, attól kellett tehát félnünk, hogy napjaink fenn érintett iránya a genealogia törekvéseit csak szánalomteljes vállvonással kisérendi.

Csak hogy a genealogiának a nevezett mai áramlatok egyikétől sem kell félnie; — harczol mellette oly tényező, mely elég gyakran már élesebb áramlatokkal szemben is győzött: — mert ha még a legszélsőbb demokrata is zokon veszi, hogy fia nem »jó« családból származó feleséget vesz magának, — ha még a segélyt keresőt is bővebben és szivesebben támogatjuk, ha »jó« családból származik, és ha végre a biró is a bűnösnek »jó« családból való származását tekintetbe veszi, akkor el kell ismernünk, hogy ezen az emberi kedélyi életnek semmi górcsővel észre nem vehető végpontjaiban székelő genealogiai érzék mindaddig fenn fogja magát tartani, míg egyáltalában érzetteljes emberek lesznek.

Ez érzék megszilárdulását már most a legujabb irodalom gerjedelmeiben is leljük. Gyakrabban mint azelőtt mutatja a napi sajtó azon készségét, hogy valamely különösen kiváló személy szereplése alkalmával annak családtörténelmi multjába belenyuljon; az exact történetkutatás és történetírás nagyjai lassan-

lassan kezdik dolgozataikban a genealogiai mozzanatok jelentőségét és kellő méltatását kiemelni, — családtörténelmi monographiák gyors egymásutánban látnak napvilágot és, a mi talán legjobban nyom a latban, egyetemek és tudományos akadémiák, azon legmagasabb fórumok, melyek a genealogiát és a történelem segédtudományait egyáltalában eddig csak nagyon visszatartó figyelemben részesítették, most az egyszer tiszta genealogiai munkák létrejövetelét is pártolják.

Ez örvendetes irány egyik folyománya Balzer Osvát lembergi egyetemi tanárnak fennebbi czímen f. é. február havában kiadásra jutott műve.

Azon felette élénk érintkezéseknél fogva, melyek a Piastok és a magyar uralkodó családok közt egészen a XIV-ik század közepéig léteztek, magától értetődik, hogy e helyen különösen a műnek azon része érdekel, mely a magyar vonatkozásokkal foglalkozik; meg is adjuk röviden minden birálat nélkül:

a) A Ditmar krónikájából ismert *Prokuj*, szent István király avunculusa, szerzőnk szerint határozottan Adelhaidnak, Géza vezér nejének fivére.

b) Géza vezér neje: *Adelhaid Biala Knegini*; férjhezmenetele 973 előtt történt; szerző elismeri, hogy Géza azelőtt Saroltával, Gyula erdélyi fejedelem leányával kelt egybe; Géza halálozási éve nála 995. Adelhaid sz. Istvánnak az anyja, mely állítását többi között azzal támogatja, hogy a kamieneczi évkönyvek szerint Chrobry Boleszló Istvánnak a »consobrinusa,« »consobrinus« pedig Du Cange szerint az anyai részről nagybátya.

c) Gézának 986-ban Chrobry Boleszlóhoz férjhez ment *leányának* nevét nem ismeri; elválása történt 986—987. Dlugosz, ki valamelyik korábbi kútfő alapján Juditnak nevezi, összetéveszti őt Salomo magyar király özvegyével Judittal, lengyel Ulászló Hermann fejedelem második nejével.

d) I. Béla nejét, II. Mscziszló leányát, kit még mindig *Rixá*-nak nevezünk, névszerint nem ismeri. — Egybekelésének ideje 1039-1042. Szerinte a Rixa nevet csak Schier adta neki, de nincs bebizonyítva.

e) Salomo özvegye, *Judit Mária*, Ulászló Hermann második neje 1092. márczius 14-e után halt meg. Egybekelési éve nála is 1088.

f) Az egyik Árpádházi leánynyal egybekelt III. Mscziszlónak születési éve (Dlugoszal szemben, ki 1131-re teszi) 1126—1127. Hogy ennek (első) neje Gertrud II. (vak) Béla királynak a leánya, — a hogy Dlugosz mondja — nem áll; nincs bebizonyítva. A krónikások csak magyar király leányáról

szólnak, a nélkül, hogy a leányt vagy atyját megjelölik. Okiratilag (Kodex dypl. Wielk. III. w. 2020) be van bizonyítva, hogy *Erzsébet* nevű s hogy Mscziszlónak első neje. Erzsébet nevét még egyéb hiteles hely is tanusítja. Férjhezmenetele 1040-ben történt meg. II. Bélának azért nem lehetett leánya, mert legjobb esetben csak 1032-ben születhetett s ilyformán 1040-ben csak nyolcz éves lehetett; szerző azért majdnem biztosra veszi, hogy Béla nővére, Álmos királyfinak a leánya. Meghalt 1155 előtt.

g) Judit, III. Boleszló leánya, az imént említett III. Mscziszló nővére, szerzőnk szerint 1136-ban II. Géza királynak a jegyese. Az illető táblán nejének nevezi ugyan, de a magyarázó szövegben (180 old.) csak jegyesének nevezi. (1148-ban, tehát még Géza életében, brandenburgi I. Ottó őrgrófnak a neje).

h) IV. Béla veje, *kalisi Boleszló* 1221-ben született; meghalt 1279. április 13-án; Béla leánya, Jolán, Ilona (Boleszló neje) 1244 táján született; férjhez ment 1256-ban. 1279. deczember 10-e óta apácza a gnezeni klarisszák zárdájában; utoljára említi őt 1298-ban Lokietek Ulászlónak egyik okirata. Elhalálozási évét nem ismerjük. XII. Leo pápa 1827-ben emeli őt a boldogok sorába.

i) IV. Bélának másik veje, *szemérmes Boleszló,* 1226-ban született; meghalt 1279. deczember 7-én; egybekelt 1239-ben IV. Béla leányával, Kunigunddal; ez született 1234-ben; 1279. deczember 10-e óta Saczon klarisszaapácza; meghalt 1292. julius 24-én; boldoggá nyilvánítva 1690-ben VIII. Sándor pápa által. Utolsó általa kiállított okmánya 1292. május 28-án lett írva; 1292. október 8-án már nem él.

j) Salome, II. András menye, született 1211—1212-ben, klarisszaapácza Zawichoścon 1245 óta, Skala-n 1259. áprilisa óta; meghalt 1268. október 10-én; Kálmán királyfival 1214-ben kelt egybe; boldoggá avattatott 1673. deczember 18-án.

k) IV. Béla unokája, halicsi Rosztiszló leánya *Gryphina* született 1244—1251; férjhezment 1271—1274; meghalt május 26-án 1303 és 1309 között. (1303-ban egyik okíratban még élőként szerepel; 1309-ben róla már mint »olim«-ról tesznek említést).

l) Fenennának (III. András első nejének) családi viszonyait szerző teljesen egyetértőleg a legújabb magyar kutatásokkal ecseteli. Ritka hangzású nevére vonatkozólag érdekes tudni, hogy Brückner berlini egyetemi tanár figyelmeztetésére találta, hogy bibliai, mert Sámuel krónikája (I. 1.) mondja: »Elcana habuit duas uxores . . . nomen secundae Phenenna.« —

A hű szófejtés érdekében csak azt akarom hozzátenni, miszerint az eredeti név: פְּנִינָה = *Pnina*.

m) Garai János neje, *mazóviai Hedvig* (kinek genealogiai viszonyait szerző a magyar források lelkiismeretes felhasználásával adja) 1393. október 16-a előtt született.

n) Mazóviai Zsófia, Báthory István és Pekri Lajos neje 1497—1499-ben született; meghalt 1543. márczius 11-e előtt; Báthoryval egybekelt 1523-ban.

o) A Róbert Károly királynak 1335-ben kiállított egyik okiratában említett *Hennico* herczegre vonatkozólag, kiről a király mondja, hogy nejének (lengyel Erzsébetnek) »germanus«-a, azt hiszi szerzőnk, hogy alatta nem Lokietek Ulászló fia, hanem talán az 1346-ban elhalt fürstenbergi és jaueri I. Henrik nevű sziléziai Piasta értendő. Tekintettel arra, hogy e Henrik bátyja, fürstenbergi Bernát († 1326. május 6-án) Erzsébet királyné nővérének, Kunigundnak, a férje, Balzer feltevése nagyon figyelemre méltó.

A Piasták további viszonyait illetőleg első sorban kiemelendő, hogy jelen mű czíme azért nem felel meg teljesen tartalmának, mert a Piasták összes családjának genealogiáját feltételezi, valóságban pedig a nagy terjedelmű szilé-, ziai ágot teljesen mellőzi. Szerző azzal indokolja ez eljárását, hogy Grotefend 1889-ben második, javított, kiadásban megjelent »Stammtafeln der schlesischen Fürsten bis zum Jahre 1740« czímű művében a Piasták ezen ágát genealogice jól ecsetelte. Ez indokolás nem elég kielégítő.

Oly mű, mint a Balzer-féle, nem tartozik minden évnek irodalmi terményei közé; azért a Piasták össz-genealogiája érdekében szükséges lett volna a II. Ulászlótól († 1159) kiinduló sziléziai nemzedékeket *legalább is táblázatalakban a mű kötelékébe felvenni;* a magyarázatokat, tekintettel az általuk elfoglalandó nagy térre és arra, hogy a sziléziai uralkodó családok nem annyira Lengyelország, mint inkább Németország történelmébe valók, lehetett volna mellőzni. — De van még más ok is, melynél fogva a sziléziai Piastáknak jelen munka keretébe való beillesztése szükséges lett volna: Grotefend könyve t. i. minden elismerésre méltó példássága daczára némi tekintetben felette hézagos és e hézagok kiegészítése éppen Balzer művében lett volna helyén. — Kiemelendőknek tartom a magyar viszonyokra vonatkozókat: Grotefend nem mondja, hogy a szép glogaui Margit, alsólendvai Bánfi Miklós neje (II. János glogaui herczeg leánya) férje halála után Ernust Jánossal második házasságra lépett (V. ö.

II. tábla 49. sz.); — nem tudja, hogy Briegi Margit (IX. 20.) Zsigmond királynak (jegyese vagy) neje, — nem tudja, hogy troppaui Gutha (igaz, hogy ez nem Piastaleány, de szilézíai) Szentgyörgyi és Bazini Györgygyel kötött házassága előtt óvári és vöröskői Wolfurt Pálnak a neje. — Nem ismeri továbbá auschwitzi Ulászló (VII. 1.) leányát, Annát, ki Kathyz nb. Szécsényi Tamás erdélyi vajda özvegyeként 1354-ben még életben van; — nem ismeri Kunigundot, opuliai II. Bolko herczeg (VI. 2.) leányát, ki 1355-ben Ó-Budán klarisszaapácza; a másik Kunigundot sem ismeri, opuliai László nádor (VI. 11.) leányát, ki 1369. és 1373. között szintén az óbudai klarisszák zárdájában élt stb. stb.

A jelen műben tárgyalt lengyel Piastáknak genealogiai sorát, a mesebeli elődök mellőzésével, Ziemomysl nyitja meg (I. Mszciszló atyja), kitől kezdve szerző az 1526-ban meghalt mazóviai III. Janusz-ig a nemzedékeket tizenkét, a Grotefend-féle könyvben foglaltak hű alakjában kiszedett táblán ábrázolja. A 72 nyomtatott ívet tartalmazó munka zömét azonban a magyarázatok foglalják el 526 oldalon; utána jönnek pótlékok, helyreigazítások, kiegészítések, házassági összeköttetések és betürendszeres névjegyzékek és mutatók.

Hogy a Balzer-féle táblákon ábrázolt genealogiai és chronologiai adatok tartalombőség és teljesség tekintetében mindent felülmulnak, a mi eddig a Piasták genealogiájára nézve közzététetett, arról a főszöveg egyes oldalai alján található forrás-kimutatások kezeskednek; nagyban és egészben véve mondhatni, hogy a legnagyobb becsületességgel és lelkiismerettel lettek felhasználva; hogy szerző némely külföldi kutatónak legújabb kutatási és felfogási eredményeit ki nem aknázta, annak legkevésbbé ő az oka; de a mit művében az e tekintetben rendelkezésére állt anyagból feldolgozott, az úgy minőségileg mint mennyiségileg valódi irodalmi eseményszámba menő ritka őszinteségről és *noblesse*-ről tesz vallomást.

Midőn végre még kiemelem, hogy a mű külső kiállítása szigorú követelményeknek is megfelel, el nem mulaszthatom a következő megjegyzést. Magától értetik, hogy Lengyelország első *nemzeti* dynastiájának a krakói tudományos akadémia által Krakón kiadott genealogiájának lengyel nyelven kellett megjelennie, habár — s azért elvállalnám a kezességet — azon lengyel olvasók, kiknek kezébe jelen munka jutni fog, úgy a német, mint a franczia nyelvben jártasak is. Tekintettel azonban arra, hogy a Piasták és számos más európai uralkodó család közt nagyon is beható genealogiai összekapcsolatok voltak, igen helyesen javasolva lenne, hogy a Balzer művében óriási módon

felhalmozott és szépen kidolgozott anyag pl. német vagy franczia fordítás útján nagyobb olvasókör számára hozzáférhetővé tétessék.

Dr. Wertner Mór.

A Thousand Jears of the Tartars by E. H. Parker, Her Britannic Majesty's Consul, Kiungchow. (Shanghai 1895) London, Sampson Low, Marston and Co. IV. és 372 ll. 8-rét.

Az előszó szerint szerző czélja volt e 372 nyolczadrét, széles margóval nyomtatott lapon közölni velejét mind annak, a mit a khinai irók följegyeztek a nomád tatárok történetéről a Dsingiz khán megjelenése előtti időkből. A mi az olvasónak azonnal szemébe ötlik az, hogy egyetlen egy jegyzet, egyetlen egy forrás-idézet sincs az egész kötetben. Ennek magyarázatául azt adja a szerző, hogy ő lefordított szóról-szóra (de idéző jelek nélkül) mindent, a mit tárgyára vonatkozólag a khinai irók munkáiban talált, de kénytelen volt kihagyni minden magyarázó jegyzetet, forrás-idézetet stb. a nagy tömeg miatt, mert ezeknek száma a kéziratban meghaladja a hét ezeret. Erre elmondhatjuk a franczia emberrel, hogy »c'est magnifique, mais ce n'est pas comme çà qu'on écrit l'histoire!«

Mulasztását azonban némileg jóvá igyekszik tenni a szerző olyképen, hogy biztosítja az olvasót arról, hogy teljesen megbízhat a közölt történeti adatok hitelességében. Ha ennek daczára akadna mégis skeptikus, hát írjon a szerzőnek Kiungchow-ba (Hai-nan Island, China). »Fölfegyverezve az irók eredeti szövegével kész vagyok elégtételt adni mindenkinek, ki képes meggyőzni arról, hogy azt megérdemli.« — így végzi előszavát.

Azon olvasóink kedvéért, kik minden gyarlóságai daczára mégis talán hasznát vélik vehetni a könyvnek, elmondjuk, hogy a tatárok történetét egy Krisztus előtti 1200. évbeli hagyománynyal kezdi, sőt még K. e. 1400-beli dátummal is találkozunk a szövegben; de a keresztyén időszámítás előtti második század elejéig csak »lakonikus följegyzések«-et talált szerzőnk egy-egy khinai kivivott győzelemről a vad nomádok fölött. A Kr. előtti 200-dik évvel már nem mint addig cseppenkint, hanem egy kissé bővebben kezdenek bugyogni a források. Ekkor jelennek meg De Guignes »hún«-jai, azaz a »Hiung-nu« nevű vad kóbor lovasok, kiket az említett franczia szerző ideje óta Attila húnjaival, Herodotus szittyáival szeret identifikálni a tudós világ egy része, mivelhogy épp oly módon éltek mint amazok. Csakhogy a mióta Pór Antal kimutatta, hogy az

észak-amerikai indiánok a maguk pemmikánját ugyanazon recipe után készítik el. mint Villani Máté tanúskodása szerint I. Lajos magyar király könnyü lovasai elkészítették volt a maguk *háchis à l'hongroise*-ját, vak hitünk ama tudósok következtetéseiben némileg megrendült, — ha már nem korábban.

A szerző hét könyvben adja elő mindazt, a mit neki, mint említettük, a khinai irók irataiból összehordani sikerült a Hiung-nu, Sien-pi, Iwen-Iwen törzsek, továbbá a turkok, nyugati törökök, uigurok és Cathayiak által alapított birodalmakról.

Névjegyzéket nem ad a szerző, pedig ha ilyent összeállított volna, sok oly nevet tarlalmazna ez, melynek láttára örömkönnyekre fakadt volna az öreg Horváth István és újjongana még mai napság is számos (tudtokon kivüli) követője. Magyar phonetikával irva találkozunk ily tőről szakadt magyar kinézésü nevekkel mint pl. Kancsó, Kankali, Botszkai, Mercső, stb.

Csak itt-ott árulja el a szerző, hogy tudomása van arról, hogy már mások is jártak előtte ugyanazon az úton s hogy nem teljesen járatlan útakon botorkálunk pislogó mécse után. Bocsánatot kell kérnem e könyvismertetés frivol hangjáért; komolyan Parker könyvéről nem lehet irni.

KROPF LAJOS.

TÁRCZA.

A FULÓ CSALÁD OKLEVELEI.

Farkas Balázs orsz. képviselő ur, társulatunk ügybuzgó al-elnökének: Thaly Kálmán urnak, a Fuló család birtokában levő, összesen 38 drb. oklevelet adott át, társulatunkban leendő bemutatás végett.

A kérdéses oklevelek legnagyobb része az Iklódi család birtokügyeire vonatkozik, még pedig leginkább a XV. századból. De találunk bennök genealogiai adatokat más szabolcsmegyei egykorú családokra is, főleg a Petenyeháziakra (Petneháziak), Ramocsaháziakra, Jákóiakra sat., melyeket Szabolcsmegye monográfusa nagy haszonnal értékesíthet.

A gyűjtemény legkiválóbb darabja Csezmiczei Jánosra, a későbbi Jannus Pannonius európai hírű humanistára és költőre vonatkozik s tartalma kivonatosan a következő:

Mátyás király 1459-ben »die dominico proximo post festum B. Mathei apostoli« azaz szeptember 23-án rendeletet intéz »*venerabili Johanni de Chezmicze specialis presentie locum tenenti*«, azaz személynökéhez.

E rendelet szerint Iklod-i János és Benedek előadták, hogy őket Petenyeházi Benedek és Gergely, Szilágyi (Zylagy) Gergely, Petenyeházi Benedek fia Gergely s neje: Jákói Zsófia, Güti Illés és neje Ilona, Olyvári Tamás és neje Prisca s Rohodi Tamás bizonyos birtok-ügyben a kir. személyes jelenlét elé idéztették, alperesek azonban a czímzett Csezmiczei Jánost érdekelt birónak állítják (iudice haberent presuspecto.) Mivel pedig »in presentia iudicum suspectorum non sit tutum litigare«, meghagyja a király Csezmiczeinek, hogy ebben az ügyben mondjon itéletet s ha ezzel Petenyeházi Benedek és Gergely nem lesznek megelégedve, »extunc eandem causam, cum tota sua serie vestre adiudicationis, gravamine absque omni, ad curiam nostram regiam, personalem scilicet in presentiam, nostreque (ac) prelatorum et baronum deliberationi« küldje át (transmittere).

VISZONVÁLASZ A PÓR ANTAL UR VÁLASZÁRA.

Mikor elolvastam a Pór Antal úr válaszát,[1]) az én »Egy kis helyreigazítás« című közleményemre,[2]) hirtelen azt hittem, hogy e válasz, s illetve az abban foglalt Jagello-féle oklevél oly súlyos argumentumokat rejt magában, melyek előtt nekem okvetlenül kapitulálnom kell. De közelebbről megvizsgálva és szétszedve ez oklevelet, valamint végig gondolva az alább előadandó száraz, de kétségbevonhatlan tényeket, — arra a meggyőződésre jutottam, hogy ez oklevél, legalább az én tárgyamra vonatkozólag, csak ép oly súlyos argumentumokat rejt magában, mint a czirkuszbeli papir-machéból készült vas-rudak.

A vilnai szt. Paraszkerióról nevezett templom egyik harangján a következő ó-szláv nyelvű felirat olvasható: »Ime én, az Isten szolgája, Ombrovics Jakab anyámmal, Alexandrovna Ulcana Litván nagy fejedelem nővel öntettük e harangot a vilnai szt. Paraszkerio templomába a világ 3887, vagyis 1379. évében.« E feliratból nemcsak azt tudjuk meg, hogy Jagello — mely név a Jakab névnek csak népies változata — 1379-ben már keresztény volt, — hanem azt is, hogy a Jagello atyjának, Olgerdnek, András volt a keresztény neve.[3])

A sumdeti kerület Staviz község templomában egy ősrégi falkép van, mely Jagellonak 1386 február 14-én Krakkóban történt megkeresztelését ábrázolja. E képen Jagello bal kezét a mellén tartja, jobbjával pedig a görög hármaskeresztet készül az oltár lépcsőjén álló érsek elé dobni. Az érsek vizet önt a Jagello fejére, a mellette álló püspök pedig magasra emeli a latin kettős keresztet. E kép nem jelenthet egyebet, mint azt, hogy Jagello 1386 február 14-én elhagyta a görög kereszténységet és belépett a latin vagyis római kereszténységbe.[4])

Olgerd halála után a német lovagrend rábeszélésére Jagello egyik öcscse, — ki 1386 február 14-én szintén felvette Krakkóban a keresztséget, — késznek nyilatkozott a latin egyházba lépni át. A rend ezzel meg nem elégedve, 1392-ben arra birta az özvegy nagy-fejedelemnőt, miszerint birja rá többi fiait is, hogy kövessék a Skirgájlo példáját. A fejedelemnő azonban, ki attól tartott, hogy a latin szertartású kereszténység elfogadásával fiai a rend hű béreseivé lesznek, nemcsak többi fiait nem buzdította a latin egyházba való belépésre, hanem még Skirgájlót is rábirta,

[1]) Századok, 1896. évf. 168—70. l.
[2]) U. o. 73. l.
[3]) Fr. V. Sasinek, O krtu Jagello-Vladislava, krali Polsteto o Kralove 14. . . . . 1386. Praze 1886. 11. l.
[4]) U. o. 12. l.

hogy igérete daczára maradjon meg az ősi hitben. Hogy pedig ez ősi hit nem is pogány volt. bizonyítja azt egy hazai krónika, mely a fenti dolgok előadása után panaszosan említi, hogy Skirgájló tovább is »male christiano« maradt.[1])

Midőn Jagello elfoglalta a nagy-fejedelmi széket, csakhamar viszály tört ki közte és Keistut nevű nagybátyja közt. Mielőtt kardra került volna a dolog, Jagello álorvul elfogatta Keistutot Tibold nevű fiával együtt. Keistut orgyilkosok keze alatt halt el, míg Tiboldnak sikerült börtönéből a német lovagrendhez menekűlni.[2]) Hogy a rendet a Jagello elleni háborura annál könnyebben megnyerhesse, még ugyanazon évben, t. i. 1382-ben az ősi pogány vallásról a latin kereszténységre tért át és a keresztségben Konrád nevet nyert. A Tibold-Konrád ösztönzésére a német rend hadat indított Jagello ellen, de ez, — a harcz változó esélyei közt, — arra a meggyőződésre jutott, hogy terveit csak úgy hajthatja végre délen és keleten, ha nyugati szomszédaival, a renddel békét köt. Tudva azonban azt, hogy míg Tibold-Konrád a rend segélyére szorul, addig a renddel békét nem köthet, — nagy igéretekkel rábirta Tibold-Konrádot, hogy ez atyai örökségének visszanyerése fejében elhagyta a rendet, kibékült Jagelloval, sőt kibékülésének őszinteségét bebizonyítandó, 1384-ben felvette a görög kereszténységet régi Tibold neve alatt. Ugyanazon Tibold-Konrád 1386 február 14-én visszatért a latin egyházba és a keresztségben Sándor nevet nyert.[3])

Mivel pedig maga a budai krónika is azt mondja,[4]) hogy Jagello a Hedvig, s illetve a lengyel korona kedvéért csak »ad fidem catholicam« ment át, — azt hiszem, hogy a Jagello-féle oklevélbe nemcsak nem lehetetlen, de föltétlenül szükséges is belebetűzni azt, hogy ő és testvérei 1386 február 14. előtt görög szertartású keresztények voltak, — és hogy egy, az ezen oklevélben dűlt betűkkel szedett sorok valódi értelmét csak ugy kapjuk meg, ha a *nondum baptisatis* szavak után ezt is gondoljuk »secundum ritum ecclesiae romanae«, valamint e szavak után: »*usque nunc minime obtinere valuerunt*« hozzá tesszük: »ut ad ecclesiam romanam eum perducant.« Különben maga az oklevél sem mondja, — amint nem is mondhatta, hogy Jagello »fidem Christi« vagy »religionem christianam ..... desiderat amplexari,« hanem csak »fidem catholicam sanctae ecclesiae romanae«, — ami pedig nem egy dolog.

Igaz, hogy a fentebb előadott dolgok ellentmondani látsza-

[1]) Sasinek i. m. 14. l.

[2]) V. Antonovics D.. Ilovajnak »Fortorija Velikoho Komjáriszter Litroszloki«. Tarnopol, 1637. 125. l.

[3]) Sasinek i. m. 17. l.

[4]) Sasineknél i. m. 6. l.

nak, de csakis látszanak, a római egyház azon dogmájának, melynél fogva a keresztség meg nem ismételhető. A dogma szerint azonban csak az »érvényes« keresztség nem ismételhető meg, míg az »érvénytelen keresztség nemcsak megismételhető, de meg is ismétlendő.« Ha pedig tudjuk, hogy az »intentio«, »forma« és a »materia« szempontjából mily könnyen támadható meg a keresztség érvényessége, — nem fogunk csodálkozni, hogy könnyen lehetett okot, vagy ha ilyen nem volt, legalább ürügyet találni a keresztség megismétlésére abban a korban, midőn az egyik egyházból a másikba való átlépést egyértelműnek tekintették a pogányságból való áttéréssel. ZSATKOVICS KÁLMÁN.

VÉGSŐ VÁLASZOM ZSATKOVICS KÁLMÁN ÚRHOZ.

Hát hiszen, ha Zs. ur nem »papirmachéból készült« rudakkal, hanem el van készülve a tudomány fényes aczéljával szállani síkra, akkor helyesebben cselekszi, ha nem engem választ ellenfelének, ki se oroszul, se litvánul, se ruténul, se lengyelül, se más szláv nyelven nem tudok; hanem választ magának a lengyel történetben és a mondott nyelvekben jártas férfiakat, kik esetleg ugyanazon nézetben vannak Jagyello vallásáról, mint jó magam; vagyis helyesebben szólva: kiknek nézeteit vallom én is, mint ezt Caroról, pedig őt nem utolsó lengyel történetírónak tartja egész Európa, megmutatni szerencsém volt.

A lengyel történetírók bizonyára nagyra becsülik, ha Zs. urral összemérhetik szellemi fegyvereiket. Rajtok nem fog múlni, hogy megismerjék, ha vajjon Ombrovics Jakab egy személy-e Olgierd fia Jagyelloval? és méltatni fogják Zs. ur egyéb, másodkézből kapott érveit.

Azért hangsúlyozom pedig a *másodkézből* szót, mert kútfője a budai krónikás idézésével, ki nem más az egykoru Küküllei Jánosnál[1]) tévútra vezette.

A krónika ide vonatkozó részlete egészében így hangzik: »Aduiga vero post mortem patris in reginam Polonie extitit coronata; que postmodum per magnates, barones et nobiles regni Polonie potentissimo principi Lythuanorum Jagula nomine ad fidem catholicam conuerso, et cum suis fratribus *baptizato*, extitit matrimoniali federe copulata. Quem in regem Polonie solemniter per eos coronatum Ladizlaum nominarunt. Qui similiter cum coniuge conregnant letanter in eodem.«[2]) Tetszik látni: itt az a kicsi, de ez esetben igen fontos *csak* szócska teljesen hiányzik.

[1]) Ha bővebben kiván értesülni Küküllei Jánosról, szíveskedjék a *Századok* 1893. évfolyamát mindjárt az 1. lapon megnézni.

[2]) *M. Florianus*, Historiae Hungaricae Fontes domestici III, 192.

Abban a reményben, hogy Zs. urnak mentül előbb gratulálhatok a lengyel történetírókon nyert diadalához, befejezem vitámat. PÓR ANTAL.

ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI PROGRAMMOKBAN.

II.

Nemes Tivadar a PÉCSI FŐGYMNASIUM TÖRTÉNETÉT vázolja az iskola értesítőjében. Néhány pontban, megemlíti a város történeti fontosságát, a régi főiskola és egyetem szerepét s a hódoltság alatti viszonyokra is ügyet vet. Pécsett a török járom alól való felszabadulása után, Széchényi György esztergomi érsek alapított gymnasiumot s vezetését a jezsuitákra bizta; de az 1694-ben megalapított iskola csak a XVIII. század negyedik évtizedében kezdhette meg működését s folytatta zavartalanúl a jezsuiták eltörléseig; ekkor világiak tanítottak évtizedeken keresztül, mignem a cisterciek 1813-ban átveszik az iskola vezetését. A szerző rövid néhány mozzanatot emel ki csak a gymnasium életéből, de részletesen ismerteti a tanulmány szervezetét s annak változásait. Összeállítja a használt tankönyvek és működő igazgatók s tanárok sorát, de emezek életrajzi adatait nem kutatja, a mi kétségtelenül nem kis fogyatkozása a munkának. Hasonló formában írja meg *Tóth Lőrincz* a ROZSNYÓI KATH. FŐGYMNASIUM TÖRTÉNETÉT szintén az iskola értesítőjében. A rozsnyói iskolát Lippay György alapította 1659-ben s természetesen szintén a jezsuiták vezetésére bizta. Az iskola eleintén csak három osztályból állott, mignem gr. Koháry István és Matheidesz János szepesi kanonok bőkezű alapítványai teljes gymnasiummá fejlesztették. 1773 után pár évig a sz. Ferencz-rendiek, majd aztán a prémontreiek vették át az iskola vezetését s némi megszakítással egész napjainkig tanítanak itt. A szerző lelkiismeretesen beszámol a különféle tanulmányi rendszerek miként való érvényesítésével, s mindegyik rendszernél ismerteti, mit s mily alakban tanítottak a gymnasiumban. Ő is összeállítja az intézetnél működő igazgatók s tanárok névsorát időrendben. Tóth Lőrincz munkája nem követel nagy igényeket, de az oktatás belső történetére nézve tanulságos.

Requinyi Géza a PÉCSI FŐREÁLISKOLA TÖRTÉNETÉT külön is közrebocsátotta (261, 3 l.) egy szép kötetben. S hogy mégis itt szólunk e műről, ennek oka, hogy a pécsi reáliskola története alig negyvenéves, és történeti fejlődése, úgy szólván, szemünk előtt ment végbe. Annyit azonban el kell ismernünk, hogy e mű egyike a legszebben kidolgozott iskola-történeti műveknek. A szerző nagy gonddal keresi ki az adatokat s csinos formában állítja össze. Nem elégszik meg azzal, mint legtöbb társa, hogy az adatokat

egymásután felsorolja, hanem lelket igyekszik azokba önteni. Figyelme mindenre kiterjedt az iskola életében s annak külső és belső világát részletesen elénk rajzolja. A munka nagy méltányla-tot érdemel, szerzőjének ügybuzgalma és szakértelme pedig igazi dicséretet. Pontról-pontra kiséri a mozzanatokat, de azért sohasem száraz és unalmas; látszik, hogy hosszas tanulmányt fordított munkájára.

Schuster Henrik a SZÁSZRÉGENI ALGYMNASIUM TÖRTÉNETÉT közli az értesítőben (német nyelven). Két forrást említ 1619-ből és 1722-ből, de ezeket bővebben nem magyarázza; csak a XVIII. század utolsó előtti évtizedéből fenmaradt egyházi jegyzőkönyv adatait használja fel az iskola épületének s a működő tanárok javadalmazásának történetére nézve; részletesebben azonban az 1792-ből való tanulmányi rendet ismerteti, illetőleg közli, a melyből a tananyag felosztása is kitünik. Eleinte, egészen a jelen szá-zad ötvenes éveiig csak elemi iskola volt Szász-Régenben, 1853-ban állította fel az egyházközség az algymnasiumot, a melynek tehát számba vehető története alig van. A dolgozat alapos és rövid vonásaiban is teljes képet nyújt Szász-Régen iskolai életéről.

Laukó Albert »A MAGYAR KIRÁLYSÁG A XIII. SZÁZADBAN« czímű dolgozatát az aradi áll. főreáliskola értesítőjében közli. Leg-inkább a vármegyei felosztással foglalkozik s a legjobb forrásokra támaszkodik. Hangsúlyozza, hogy az Árpádok alatt nem volt még kikerekített megyei terület; alapjuk a vár volt s körüle terültek el a királyi birtokok, a melyeken az udvarnokok és jobbágyok laktak. A megyék határait igyekszik lehető potossággal meghatá-rozni, a melynek alapján — mint írja — az ország térképét is elkészítette erre a századra vonatkozólag. A rövid kis dolgozat beható tanulmány eredményének tetszik.

Baróti Lajos »RÉGI UTAZÓK BUDAPESTRŐL« czímű becses kis dolgozata a budapesti VIII. ker. reáliskola értesítőjében látott napvilágot. A szerző sorra veszi a legrégibb forrásokat a XII. századbeli Arnoldustól kezdve s a fenmaradt tudósításokat nagy közvetetlenséggel magyarázgatja. Hosszabban szól Bertrandon de la Broquiere értesítéséről, a ki 1433-ban a Szentföldről visszajövet látogatta meg Budát és Pestet. Aztán Bonfini és Oláh Miklós adatainak felhasználása után Eschenloer Péter boroszlói követ leirásának fontosabb részleteit közli, a ki tudvalevőleg Mátyás királynak Beatrix királyleánynyal tartott fényes esküvőjéről hagyott ránk élénken megírt tudósítást. A mily pompás városnak tűnik föl Buda a boroszlói követ leirásában: épen oly gyászos képe rajzolódik annak elénk a XVI. századból Busbeck, Gerlach és Schweigger adataiban, valamint a Bocatiuséiban. Az utolsó író, a kinek tudósítását a szerző felhasználja, Brown Eduárd a XVII.

századból, a ki a törökök reménykedéseiből azt értette, hogy nem sokára ismét Bécs alá vonulnak szerencsét próbálni. Baróti ügyesen válogatja össze jellemző adatait és gondosan, könyed nyelven beszéli el a legérdekesebb mozzanatokat. Rajza a testvérváros régi képét élvezetes módon mutatja be.

Fodor Dániel »ZILAH VÁROS EZER ÉVES MULTJÁNAK RÖVID ISMERTETÉSE« címmel a zilahi polgári iskola értesítőjében vázolja a város régi történetét a honfoglalástól kezdve egészen korunkig. Mint dolgozata elején mondja, csak a legfontosabb eseményekről szól, mert hiszen rendszeres munkát nem nyujthat oly szűk keretben. Különösebb figyelemmel kiséri az iskola keletkezését s úgy találja, hogy már a XVII. század első felében Zilahnak »virágzó latin iskolája volt.« Több adatot szó szerint is közöl, ámbár ily rövid dolgozatban jobb lett volna csak azoknak tanulságait elmondani, mert így meglehetősen aránytalan az értekezés; főleg az ipar fejlődésére vannak fontos adatai, a melyek élénk világot vetnek a város multjára.

Kiss Ernő »VÖRÖSMARTY MINT NYELVÉSZ« című értekezése a váczi kegyes-rendi főgymnasium értesítőjében jelent meg. Nem e helyre való, hogy e dolgozatról bővebben szóljunk, de annyit el kell ismernünk, hogy a szerző huzamos elmélkedés és tanulmány eredményét nyújtja, s ha egyben-másban, főleg a mit Kazinczyról ír, nem értünk is vele egyet, magát a kitűzött czélt ügyekszik több oldalról megközelíteni. Dolgozata annál figyelemre méltóbb, mert Vörösmartyt ilyen irányban még kevesen tanulmányozták.

Királyi Pál »SZEMELVÉNYEK«-et közöl egy sajtó alatt levő művéből a fehértemplomi főgymnasium értesítőjében. Az Árpádok korával foglalkozik; s bár e szemelvények ügyes kézre vallanak, azt sejtetik, hogy vagy tankönyvből valók, vagy valamely, az ifjúságnak szánt olvasmányból. Legfigyelemreméltóbb az első és utolsó előtti szemelvény; amaz a római életet ismerteti Pannoniában és Daciában, emez Magyarország néprajzát adja néhány tömör vonásban az Árpádok korából.

Győrik Márton »SCHIMKOIANUM« czím alatt most már a tizedik közleményt írja meg a pozsonyi ág. h. ev. lyceum értesítőjében. Ezzel a Schimko-féle érem- és régiséggyűjtemény leirása befejeződik. A jelen közleményben a külföldi érmeket s az ázsiai, amerikai, stb. filléreket, czímjegyeket, pénzsúlyokat és sigillumokat ismerteti. A leiró kétségtelenül nagyon fáradságos és hasznos munkát végzett e gazdag gyűjtemény szakszerű feldolgozásával, a mely szorgalmának és képzettségének egyaránt becsületére válik. V.

REPERTORIUM.

a) Külföldi munkák.

Turba Gustav, Venezianische Depeschen vom Kaiserhofe. Dispacci di Germania. (III. köt. Bécs, Gerold. 1895. XXXVII. és 778. l. 11 M.) — Register a 3. kötethez külön 2 M. 40.

Forschungen zur deutshen Philologie. Festgabe für Rudolf Hildebrand. (Lipcse, Weith. 1894. 324 l. 7. M. 50.) — A legelső értekezést *Mogk E.* irta; címe: »Über die älteste Wanderung der deutshen Heldensage nach dem Norden.« Tárgya az Attila-monda és a burgundok országának pusztulása.

Svátek József, *Dějiný Čech a Moravy nové doby.* (Csehország és Morvaország története az Ujkorban.) III. köt. 2-féle. Prága, 1894. 452 l. 3 forint. — E munka I. Lipót uralkodását tartalmazza 1663—1705-ig és behatóan szól a török háborúkról, a Vesselényi-féle összeesküvésről, Thököli felkeléséről és az 1683—99. hadjáratokról. Kiemeli Csehország részvétét ezekben az eseményekben. A munka a *Rezek* tanár által kezdeményezett nagy munka folytatásának tekinthető.

Löwe V., Die Organisation u. Verwaltung der Wallensteinischen Heere. (Pályanyertes dolgozat. Freiburg i. B. és Lipcse, Mohr. VIII. 99. l. 2 M.) Szerinte Wallensteinnal kezdődik az osztrák hadsereg büszke tradicziója, Wallenstein még az osztrák hadsereg igazi megalapítója.

Meier Vilmos, Compositions- und Successionsverhandlungen unter Kaiser Matthias während der Jahre 1615—1618. (Bonn, 1895. Cohen. 1. M. 50.)

Elvert Keresztély lovag, Zur Geschichte der Juden in Mähren u. Österreich.-Schlesien, mit Rücksicht auf Österreich-Ungarn. (Beiträge zur österr. Rechtsgeschichte (Brünn, Winker. IV. rész. 1895. IV. 269 l. 4 M.) Kiadja a morvaországi tört.-statist. társulat. Tárgyalja az ellenreformáczió és a 30 éves háború korát, továbbá Morvaország átalakulását a XVII és XVIII. században.

Kaufmann Dávid, Dr. Israel Conegliano und seine Verdienste um die Republik Venedig bis nach dem Frieden von Carlovitz. (Bécs, Konegen, 1895. 103 és CXXXI lap. 5 M.) Az 1673. a padovai egyetemen tudorrá avatott Conegliano titkos ügynök minőségében fontos szolgálatokat tett Velenczének a hazánkkal folytatott háborúk idején (1682—90) és az 1698—99-iki karlóczai békealkudozások alkalmával hivatalosan képviselte a signoriát Ruzzini követ oldalán.

Tomecsek György, *Szigethi Barthos János* (1821—1894). Ez a rövid, de meleg hangú és hazafias szellemben irt életrajz hőse Barthos János, magy. miniszteri tanácsos, majd államtitkár

helyettes, a magyar kormány bizalmi férfia a Therezianumban. a ki Rudolf trónörökösnek a magyar közjogot adta elő sat. A dolgozat a Terezianum múlt évi programmjában jelent meg magyar nyelven.

Wereschagin W. W., Lebenserinnerungen. Jogos. ford. *Eug. Zabel*-tól. (Berlin 1895. Cronbach. VI. 296 l. 3 M.) A hirneves festő önéletrajzát immár németre is lefordították, sajnos, ezer meg ezer ortografikus hibával és egy csomó félreértéssel. A fordító még a szerzőnek nevét is hibásan irja! Magyar viszonyokra vonatkozólag is találunk benne nehány adatot, de ezekben is sok a hiba. »Görgei« helyett például (193 l.) »Georg« tábornokot találunk.

Gierth Wilh., Die Vermittlungsversuche Kaiser Sigismunds zwischen Frankreich u. England im J. 1416. (Halle-Wittenberg, Inauguraldissert. 1895. 46 S.)

Fiala Ed., Die Collection des Prinzen Ernst zu Windisch-Grätz. (I. köt.) *Münzen und Medaillen des österreichischen Kaiserhauses.* (I. rész. Prága, Dominicus. 1895. V. 192 l. 4 tábla. 6 M.)

Monumenta historica ducatus Carinthiae. Kiadja a karintiai történeti társulat. (I. köt. Klagenfurt, 1895. Kleinmayr. XXIII. és 432 l. 30 M. 40.)

Gross Gyula és *Kühlbrandt Ernő*, Die Rosenauer Burg. (Kiadja a Verein für siebenbürg. Landeskunde. Bécs, Graeser. 1896. 72 l. 12 képpel. Ára 2 M. 80.)

Altmann Wilh., Die Urkunden Kaiser Sigismunds 1410—1437. Ebből a fontos vállatból közelebb megjelenik az I. füzet. (Innsbruck, Wagner. Ára 12 Mk.)

Auby F., Zeittafeln zur österreichischen Geschichte. (Bécs, Austria. 5 M. 60.)

Meitzen A., Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen u. Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slawen. (Berlin, Hertz. 48 Mark.)

Der österreichische Erbfolgekrieg 1740—48. Nach Feldakten und anderen authentischen Quellen. Kiadja a cs. és kir. hadi levéltár. (I. köt. Bécs, Seidel. 20 Mark.)

Spangenberg Hans, Cangrande della Scala. Ezen, a Századokban is ismertetett munkából megjelent a II. rész. (Berlin, Gärtner. 1895. 168 l.)

Huber Alfons, Geschichte Österreichs. (V. köt. Gotha, Perthes. 1896. XX. és 618 l. 12 M.) Ez a kötet az 1608—1648. időszakot öleli fel.

UJ KÖNYVEK.

— »BUDAPEST RÉGIBB ÉS UJABB CZÍMEREI« czím alatt a napokban megjelent az az értekezés, a melyet *dr. Toldy László* Budapest fölevéltárnoka társulatunk január 2-ikán tartott választmányi ülésén olvasott fel. Ebben Toldy a három város — Buda, Pest és Ó-Buda — összes régibb és újabb czímerei rajzok kiséretében mutatja be s ismertetése végén arra az eredményre jut, hogy Budapest főváros mostani 1873-ban kombinált czímere úgy szólván minden vonásában hibás s nem felel meg a három város multjának s egyszersmind egy újabb czímertervvel is lép föl, melyben, nem úgy mint a most használatban lévőnél, Ó-Buda is méltóan képviselve lenne. Erre nézve a Thaly Kálmán, Fejérpataky, Szendrey, Altenburger tanácsának meghallgatása után köv. czímert ajánlja: »Háromszögletes pajzs, melyet a pajzs felső vizszintes vonalának felezési pontjából kiindulva a pajzs magaslatának körülbelül negyedrészéig egyenesen, azontúl köriv alakjában jobbra és balra kanyarodó vékony aranyszinű vonal oszt három részre. Az így keletkező felső jobb mezőbe Buda, a felső bal mezőbe Pest és az alsó mezőbe Ó-buda czímere helyeztetnék el. A pajzs fölé a magyar szent korona jön.« A módosítások (3 czímerterv van közölve) a czímer összetétel egyes részleteire és a czímertartókra vonatkoznak. Tény az, hogy a Toldy L. által ajánlt czímer úgy heraldikai, mint történeti tekintetben inkább megfelelő mint a város jelenlegi czímere, s a város tanácsa helyesen járna el, ha most a millenium alkalmából az itt ajánlottal cserélné ki a város czímerét.

— »C. VELLEIUS PATERCULUS RÓMA TÖRTÉNETÉRŐL IRT KÉT KÖNYVE. LATINUL ÉS MAGYARUL« czímen ismét egy újabb kötet jelent meg abból a sorozatos gyűjteményből, a melyet *Görög és latin remekirók* czímen bocsát közre a m. tud. akadémiának classica-philologiai bizottsága, s a melynek eddig megjelent kötetei immár egész kis könyvtárt képeznek. Ezt a kötetet *Szölgyémy Ferencz* fordította és látta el jegyzetekkel és bevezetéssel. A görög történetirók közül már régebben megjelentek e gyűjteményben a Herodotos és Thukydides művei, s most Velleius a latin történetirók sorozatát nyitja meg. Talán helyesebb lett volna egy első rendű írót pl. Liviust vagy Tacitust választani ki e czélra, kiknek műveit szintén nem vagy már elavult fordításban birja irodalmunk, de így is örömmel üdvözöljük e kötet megjelenését, azon reményben, hogy nem soká követni fogják ezt a latin történetirók többi classicusai is, kiknek művei sok tekintetben e téren örök mintaképül fognak szolgálni.

— »GÖRGEY ARTHUR 1848—49-ben« czím alatt a Franklin-társulat kiadásában egy kis hét ivre terjedő tanulmány jelent

meg, *Elemér* Oszkár tollából. E munka — mint szerző a czimlapon is megjegyzi, »a történelmi kritika eredményeinek rövid összefoglalása«, s ennek a czélnak kitünően megfelelt. Jól van irva, élvezetes olvasmány, minden felesleges frázisok nélkül hagyja beszélni a tényeket. Ha az olvasó a munka végére ér, önkénytelenül az a kérdés támad fel lelkében: hogyan lehetett ezt az embert a legnagyobb magyar hadvezérek egyikét, kinek dicsőségével a mi fegyvereink dicsősége össze van forrva, csak nem egy félszázadig árulónak bélyegezni? Akkor az elkeseredés első hevében még érthető volt az — de ma már, a millenium évében ideje volna e felett is napirendre térni. Ajánljuk e munkát olvasóink figyelmébe.

— Hummer Nándor a Katholikus Szemlének múlt évi folyamában megjelent czikksorozata: »A szláv kereszténység hazánk mai területén a honfoglalás előtt« külön lenyomatban is megjelent. Szerzőt, ki egy régebben megjelent tanulmányában a honfoglalás előtti mai magyar földön, a kereszténység itteni életére vezető nyomokat kutatta, jelen tanulmányában a magyar kereszténységet közvetlenül megelőzött szláv kereszténység fejlődése, alakulása s megszüntével foglalkozik. És itt egy századokon át domináló falsummal állt szembe, t. i. hogy a pápa Magyarország mai éjszaki és nyugoti vidékein szláv egyházat alapított. Mint szerző nagy apparatussal bebizonyítja, ezen állítás merőben téves. Kimutatja annak alaptalanságát is, hogy a honfoglaló magyarok a szláv kereszténységet gyökerestől kiirtották, úgy, hogy azt újra kellett hazánk mai területén elterjeszteni. E két állítás helytelen voltát bizonyítja szerző és így két oly téves állítást igazit helyre, mely a külföldi s a magyar történeti irodalomban eddig mint axioma szerepelt.

— Tóth Bélától »Mendemondák. A világtörténet furcsaságai« czím alatt az Athenaeum kiadásában díszes kiállításu és érdekes munka látott világot, mely ugyancsak a múlt évben Szájról-szájra, A Magyarság szálló igéi czím alatt megjelent gyüjteményes munkának folytatását képezi. Tiz fejezetre van osztva: kezdi a magyar történeten, mely a munkának felét foglalja el, folytatja a régi görögök, rómaiak, olaszok, spanyolok, francziák, németek, szláv népek mendemondáin. Az egész rendkivül érdekes gyüjtemény, ügyes collectio, felkutatja a mendemondák kezdeteit, jól megválogatja, hogy mi érdekli a közönséget, szóval, olyan collectiót állit össze, melyet mindenki élvezettel olvas. »Ez a könyv, mondja a szerző előszavában, az igazságot keresi, holott csak furcsaságok gyüjteménye s nem is akar egyéb lenni. Pragmaticába és kritikába avatkoznia nincs jussa. A mit tudományos itéletekből közöl, egyszerü idézetek. E dologban alig tett egyebet, mint hogy végig lapozott egy csomó könyvet és minden eredetiség keresése nélkül elmondja, mely stadiumban van ma egy s

más kérdés.« Tegyük hozzá, hogy a mit olvasott, helyes kritikával használta fel és olyan jó magyarsággal, mely manapság már érdem számban mehet. Ára 3 frt. Ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— Dedek Crescens Lajos társulatunk ig. választmányi tagja »*Kolostorból Kolostorba*« czímű igen érdekesnek igérkező művére hírdet előfizetést. Dedek irodalmi és történeti kutatás czéljából sorra bejárta Orosz-Lengyelország, Galiczia, Morva- és Csehország, s Bosznia nevezetesebb kolostorait, s ott töltött ideje alatt többszörös alkalma nyilt megismerkedni a különböző szerzetesrendek, u. m. a pálosok, kamalduliak, ferenczesek, domokosok, ágostonosok stb. történetével és szervezetével. Itt szerzett benyomásait s élményeit beszéli el utirajzok keretébe illesztve be, a melynél az »utirajz inkább csak a tálalás módja, az étel maga a szerzetesrendek eredetének, régi és mai életének leirása.« A mű képekkel és rajzokkal illustrálva ápril havában jelenik meg. Előfizetési ára 2 frt, stilszerű díszkötésben 3 frt. A sokat utazott, jó stilü irónak s a szerzetesrendek történetére vonatkozólag egyszersmind szaktekintélynek e megjelenendő művére fölhivjuk olvasóink figyelmét és érdeklődését.

VEGYES. KÖZLÉSEK.

† Tompa Árpád, a b. Eötvös József collegium egy kiváló tehetségű és szépreményű tagja márcz. 20-án rövid szenvedés után meghalt. A történetirói pályára készült lelkesedéssel és szorgalommal, s kik ismertük, szép jövőt jósoltunk neki, melynek immár a halál véget vetett. Ő a mi halottunk is, mert tagja volt társulatunknak. Nyugodjanak porai békében!

— Dr. Czobor Béla tagtársunknak a szt. István társulat tud. és irodalmi osztályában a keresztény archaeologia fejedelme, Giovanni Battista de Rossi felett tartott emlékbeszéde a nevezett osztály kiadásában most látott napvilágot. Noha de Rossi a magyar tudós világtól meglehetősen távol állott, még akadémiánknak sem volt kültagja, azon kimagasló állás, melyet a keresztény archaeologia terén elfoglalt, a vezérszerep, melyet e téren vitt, eléggé megokolják, hogy Magyarország első katholikus egyesülete emlékének sietett áldozni. Czobor Béla, kit személyes ismeretség is csatolt ezen kiváló tudóshoz, kihez hasonló nem egy hamar fog támadni, lelkesedéssel s meleg hangon emlékezett meg róla. Megismertet de Rossi tanulmányaival, felfedezéseivel, viszonyával IX. Pius pápához, kinek bizalmas emberei közé tartozott, és saját visszaemlékezéseivel füszerezi előadását, mely ily módon különös élénkséget mutat, mely előnyösen különbözteti meg ez emlékbeszédet a többi hasonló megemlékezésektől.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— TEMESVÁRMEGYE NEMES CSALÁDAI. Irta *Lendvai* Miklós. Kiadta a Délmagyarországi történelmi és régészeti Muzeum-Társulat. I kötet. Budapest, 1896. 4-edr. XI és 167 ll. 45 színnyomatú czímermelléklettel.

— ZALAVÁRMEGYEI évkönyv a Milleniumra. 140 képpel. Szerkesztették *Halis* István és *Hoffmann* Mór. Rákosi Jenő elüljáró beszédjével. Szerkesztők sajátja. Nagy-Kanizsa, 1896. Wajdits József nyomdája, 8-r. 33 l. l. Ára 4 frt.

— MURAKÖZ ÉS NÉPE. Irta *Gönczi* Ferencz. — Minden jog fenntartva. — Budapest, 1895. Boruth E. könyvnyomdája, 8-r. III. 154. 2. l. Ára 2 frt.

— A BOROSJENEI TISZA CSALÁD ŐSEI. Irta Komáromy András. (Különnyomat a »Turul« 1895. évi folyamából. Budapest, Franklin-Társulat, 8-r. 162. l.

— BUDAPEST RÉGIBB ÉS ÚJABB CZÍMEREI. Czímertani és történeti értekezés; irta és a Magyar Történelmi Társulat 1896. január 2-án tartott választmányi ülésében felolvasta Toldy László. (Különlenyomat az »Ország-Világ« 1896-iki februáriusi számaiból.) Budapest, Kilián Frigyes, 8-r. 22 l.

— A MISKOLCZI KIR. KATHOLIKUS GYMNASIUM TÖRTÉNETE. (Az 1896-iki milleniumi évre.) Irta Bajay Amand. Miskolcz, Forster Rezső, 1896. 8-r. 216 l.

— FÜNFZIG JAHRE im preussischen Hofpredigerdienste. D. E. Jablonsky. Vortrag gehalten in der Aula der Universität von Prof. Dr. J. *Kvacsala*. Jurjew (Dorpat). Druck v. J. Mathiesen. 1896. 8-adr. 23 l.

— MONUMENTA SPECTANTIA HISTORIAM SLAVORUM meridionalium; edidit academia scientiarum et artium slavorum meridionalium. Volumen XXVII. Monumenta Ragusina. Libri reformationum. Tomus III. A. 1359—1364. Zagrabiae, 1895. 8-r. 369. l.

— MONUMENTA HISTORICA DUCATUS CARINTHIAE. Geschichtliche Denkmäler des Herzogthumes Kärnten. I. Bd. Die Gurker Geschichtsquellen 864—1232. Im Auftrage der Direction des Geschichtsvereines für Kärnten zum hundertsten Geburtstage Gottliebs Freiherrn von Ankershofen und zum fünfzigjährigen Jubelfeste des Vereines, herausgegeben von dessen Archivar August von Jaksch. — Im Anhang zwanzig Siegelbilder. Mit Unterstützung der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, des Kärntnischen Landtages und der Kärtnischen Sparcasse in Klagenfurt. Klagenfurt. Ferd. v. Kleinmayr. 1896. 8-r. XXIII. 432 l. 2 tábla.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1896 évi mart. 25-én d. e. 10½ órakor a M. T. Akadémia dísztermében tartott rendkivüli nyilvános felolvasó ülésének

jegyzőkönyve.

Elnökök: Gr. Teleki Géza elnök, utóbb Thaly Kálmán alelnök.

Gr. Teleki Géza elnök a nagyszámú díszes hallgató közönséget üdvözölve, az ülést megnyitja s felkéri Káldy Gyula társ. tag urat, hogy a jelen alkalomra kitűzött előadását megtartani szíveskedjék.

40. Káldy Gyula felolvassa *»A régi és újabb magyar tánczokról 1563-tól 1848-ig«* című értekezését, melynek végeztével Kuliffay Izabella úrnő, Faludy Károly, Waldman Albert, Willmouth Bódog tanár urak, Várady Sándor a m. kir. opera tagja, Maier Adolf, továbbá Payer Margit és Melczer Jenke kisasszonyok, a m. kir. opera zene- és ének-kara több tagjának közreműködésével, a jelen jegyzőkönyvhöz csatolt műsor darabjait adják elő a felolvasás illustrálására.

A nagy tetszéssel fogadott élvezetes előadásért — gr. Teleki Géza elnök időközben eltávozván — Thaly Kálmán alelnök mind Káldy Gyula úrnak, mind a közreműködött művészeknek a társulat meleg köszönetét nyilvánítja s azzal az óhajtással végzi szavait, hogy a felolvasó úr ez évre tervezett második zenetörténeti előadásán, melynek tárgya a legrégibb magyar énekek és régi hangszerek bemutatása leend, Lehel kürtjét is megszólaltathassa.

Több tárgy nem lévén, az ülés eloszlik.
Kelt mint fent.

Jegyzette:
Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Thaly Kálmán s. k.
alelnök.

A f. évi április 2-ra hirdetett ig. választmányi rendes havi ülés, mivel a tagok a beállott nagyhéti ünnepek miatt kellő számmal össze nem gyülhettek, nem volt megtartható.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Apor Irma bárónő, eddig: *Abbazia.*
Kádár Ermanno, eddig: *Budapest*, Király-u. 101.
Krausz Arthur orvos, eddig: *Visegrád.*
Pesthy Pál joghallgató, eddig: *Berlin.*
Rudnyánszky Gyula, eddig: *Budapest*, Új-u. 14.
Szalánczi Ferencz földbirtokos, eddig: *Nyir-Bogdány.*
Szobonya Mihály, eddig: *Budapest*, Kerepesi-út 49.
Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra.*

A titkár.

MALVEZZI ELFOGATTATÁSA.

Az 1547-től 1552-ig kötött »fegyverszünet« idejében történt események elbeszélésénél Bucholtz [1]) és utána Horváth Mihály [2]) úgy adják elő a dolgot, mintha a szultán magától Malvezzitól [3]) értesült volna először Erdélynek Castaldo általi fegyveres elfoglaltatásáról. Az előbbi író közli Ferdinándnak 1551. junius [4]) 18-áról kelt híres exposéjának német fordítását s azután naivul hozzá teszi, hogy a Malvezzi közölte »előterjesztés azonban nem elégítette ki a szultánt« (»für diese Darstellung aber hatte Suleiman kein Ohr«). Amint értesült a szultán arról, hogy »Ferdinand békésen elfoglalta már Keleti Magyarországot« (értsd: Erdélyt és a Részeket) annyira haragra lobbant, hogy a követet tüstént a Bosporus (ázsiai) partján álló fekete toronyba vettette. Azt a kérdést, hogy vajjon a bécsi levéltár iratai valamelyikében olvasta-e ezt Bucholtz, vagy pedig képzelő tehetségének gazdag tárházából merítette-e ezen adatot, bajos eldönteni egész bizonyossággal; mert ama diribes-darabos módszer, vagyis inkább módszertelenség után, mely szerint ama levéltárnak a szóban forgó korszakra vonatkozó iratai eddigelé közzé lettek téve, nehéz megitélni, hogy mi van meg ott és mi nincs.

Huber Alfonz, ki még egyszer átböngészte a bécsi levéltár iratait, szintén úgy adja elő a dolgot, hogy a június 18-ki utasitásban adott fölvilágosítások után került Malvezzi a fekete toronyba. Szerinte a követ fölvilágosításai »persze nem gyakoroltak semmi befolyást a szultánra«, de rögtön meghazudtolja saját szavait, mert előadja, hogy az »Ausführungen« befolyása

[1]) *Geschichte Ferdinands I.* VII. 260.

[2]) *Fráter György élete.* (1882.) 297. l.

[3]) Thallóczy Malvezzit, ki a keresztségben a János Mária neveket kapta, elkereszteli Virgiliusnak. *(Csömöri Zay Ferencz.* 71. l.) Volt ugyan egy ily keresztnevű egyén, de egészen más valaki volt az.

[4]) Nem július 18-án, mint Horváth írja. (296. l.) — Schuller is azt irja, hogy Malvezzi július 18-án Konstantinápolyban megtette az előterjesztést és hivatkozik Bucholtzra; ott azonban egészen más dolgot és dátumot találunk. *Die Verhandlungen von Mühlbach.* 38. l.

alatt Malvezzit börtönbe vettette a szultán; Rumili beglerbégje pedig s Buda és Szemendria pasái és más szandsákbégek (Statthalter) parancsot kaptak, hogy rögtön hadakat gyüjtsenek Erdély (vissza) foglalására.[1])

Malvezzi elfogattatásának valódi történetét azonban, egy szemtanú tollából, már 1677-ben közölte Ribier.[2]) Az illető szemtanú Phebus volt, Aramonnak szekretáriusa, ki a követnek ideiglenes távollétében mint chargé d'affaires vezette a franczia követség ügyeit és 1551. augusztus 3-ról kelt levelében részletes jelentést küldött Malvezzi esetéről II. Henrik királynak. Szerinte a dolog így történt.

Azóta, hogy a Földközi tengerben operálandó török hajóraj elvitorlázott volt Kontantinápolyból, — tehát 1551. május 22-e után[3]) — jelentés érkezett a szultánhoz a budai pasától (ses gens, qui sont à Bude ès confins de la Hongrie), hogy György barát elhatározta Erdélyt Ferdinánd királynak »adni« és hogy a barát egy Castaldo nevű kapitány vezérlete alatt spanyol és német hadakat küldött »Erdély királynéja és királya« ellen (contre la royne et roy de Transylvanie). A nagyúr parancsára e hírt nyilvános kihallgatásban (en pleine Porte) közölték Malvezzivel, ki emiatt kérdőre lett vonva. A követ a hírt hamisnak jelentette ki és váltig erősítette, hogy Ferdinánd a szultánnak sokkal nagyobb barátja, mintsem róla gonosz nyelvek híresztelik s hogy kész mindent megtenni, mit kívánnának tőle. A kihallgatás erre el lett napolva Malvezzinak Ferdinándhoz menesztett futárának visszaérkeztéig. Midőn embere megtért Magyarországból, ez a nagyvezérnek (le bassa) Nikápoly szandsák bégjének előre adott parancsára elfogatott amint átlépte a török határt és egy csausz őrizete alatt a porta elé vezettetett, hol elvették tőle összes leveleit, melyeket a császártól és Ferdinándtól hozott a szultán, a nagyvezér és Malvezzi részére. E leveleket a törökök azonnal (a meny-

[1]) *Erwerbung Siebenbürgens durch Ferdinand I.* (Wien 1889) 38. l.

[2]) *Lettres d'Estat et Memoires* II. 300.

[3]) E dátumot említi a velenczei franczia követ. V. ö. Charrière *Négociations du Levant* II. 146 (n). — Egy konstantinápolyi levél szerint pedig a török hajóraj május 23-án indult el. *State Papers, Edward VI.* Foreign. p. 142. - - Castaldo azonban, mint tudjuk, csak május utolsó napjaiban vagy június elején lépte át Erdély határát.

nyire lehetséges volt, lefordíttatták,[1]) és valamennyüket, még azokat is, melyek titkos jegyekkel voltak írva és a közös követhez (Malvezzihez) intézve, megmutatták Phebusnak oly kérelemmel, hogy ez utóbbiakat, ha lehetséges, számukra megfejtse. E kívánságuknak azonban nem volt képes megfelelni, mert, ámbár a címzések szláv, magyar, olasz vagy spanyol nyelven voltak írva, nem tudta a követhelyettes, hogy vajjon a titkos jegyekkel irt szöveg latinul volt-e vagy nem. A spanyolul és latinul írt feleletek, melyek a nagyvezér számára jöttek Károly császártól, és Ferdinándtól még a szokottnál is zavartabb irályban voltak fogalmazva és nem egyeztek meg azzal, amit Malvezzi már előbb állított volt. A leveleket erre megmutatták a szultánnak, kinek parancsára az egész csomag, a titkos jegyekkel irottaknak kivételével, átadatott Malvezzinek, ámbár tartalmuk nem igen volt a nagyúr inyére. Egyidejűleg azonban a szultán rendeletére Malvezzi saját házában (ès maisons) két csausz és hat janicsár őrizete alatt fogva tartatott a Magyarországból érkezendő további hírek vételéig. A levélíró szerint Malvezzi ezen enyhe bánásmódot annak köszönhette, hogy a szultán naponkint várta a Ferdinánd igérte évi adó megérkeztét.[2])

Időközben Erdélyből egy St.-Aubin nevű gascon kapitány érkezett meg Konstantinápolyba fontos levelekkel Petrovichtól. St.-Aubin, saját vallomása szerint, Skóciában járt volt a franczia király valami ügyében s onnét valahogyan eljutott Erdélybe, hol katonai szolgálatot keresett és éppen abban az időtájban érkezett ide, midőn Castaldo és Fráter György tárgyalásban voltak Izabella királynéval. A kapitány át akart hatolni Castaldo spanyol katonáinak és a barát fegyveres népének táborán, midőn nehány, a spanyol csapatokkal szolgáló olasz zsoldos franczia embernek ismerte fel őt. E miatt le tartóztatták mindaddig, míg a barát Izabellával meg nem egyezkedett. Az egyezség létrejöttével Castaldo és tisztei, és velük maga St.-Aubin is tisztelegni készültek a királynénál és kezet csókolni. Midőn Erdélybe érkezett a gascon ember, arról értesült, hogy

[1]) A szöveg szerint »en Tudesque« (németre), de ez valószinüleg hiba »en Turquesque« helyett.

[2]) T. i. a Magyarország után fizetendő részletét.

Petrovich, a király (János Zsigmond) nagybátyja, ki unokaöcscse érdekében a barát ellen pártot ütött, éppen a fejedelemségben tartózkodott. St.-Aubin tehát hozzá szökött, egyrészt azért, hogy Castaldo körmeiből megmeneküljön, másrészt pedig, hogy valami utat-módot találjon Konstantinápolyon át Parmába juthatni s ott a franczia király seregébe állni. Szökni pedig azért volt kénytelen, mert midőn nyiltan engedelmet kért a Petrovichhoz való menetelre Castaldótól, ez megtiltotta azt neki és halálbüntetéssel fenyegette őt. Petrovich lehetségessé tette neki a Konstantinápolyba való utazást s leveleket adva át neki a szultán, a nagyvezér és Aramon, a franczia követ részére, a szultánnak egy éppen akkortájban nála járó emberének társaságában (en la compagnie d'un esclave du Grand Seigneur qui y estoit allé avec le-dit Piétrovich) elküldte őt a török határig. A szultán embere átadta őt a szandsák bégnek, ki őt haladéktalanúl elküldte egy csausz társaságában a portához. A Petrovichtól hozott levelek elolvasása után a nagyvezér azonnal maga elé hivatta Phebust s ezzel szembesítette St.-Aubint. A követhelyettes nem ismerte személyesen a jövevényt, de beszéde után ítélve csakugyan francziának tartotta. St.-Aubin egyelőre a franczia követség »vendége« maradt és két-három nap mulva ismét meg kellett jelennie a nagyvezér előtt, hogy ennek bővebb fölvilágosításokat adjon az Erdélyben imént a barát és Izabella közt lefolyt dolgokról. St.-Aubin elbeszélte, hogy mint foglalta el a barát Erdélyt és adta át ez országot Ferdinánd királynak, kinek fia, a cseh király, elment országába, hogy ottan pénzt szerezzen »az Erdélybe vezető szorosok eltorlaszolására.« Végre augusztus 1-jén St.-Aubin egy csausz kiséretében a portához vezettetett és itt Malvezzi jelenlétében újra kihallgattatott. Malvezzi nem tudott mit felelni a hallottakra. Legalább nem mondott olyasmit, mi hitelt érdemelt volna. A jelenlévő pasák erre mind ellene fordultak és szitkokkal halmozták el a szerencsétlen embert. Emlékezetébe idézték vissza mindazt, mit császárja és Ferdinand valaha a szultán ellen elkövettek: árulóknak és hitszegőknek (traistres, fausseurs de foy) nevezték őket. A franczia királyt pedig fölmentették a Malvezzi emelte vád alól, hogy

t. i. ő volt a Pármában a császár ellen folyó háború kezdeményezője. Más szitkokkal is illették a halálra sápadt Malvezzit. St.-Aubint pedig jelenlétében selyem köntösbe öltöztették.[1])

A többit már ismerjük. Malvezzit a fekete toronyba zárták s vagyonát elkobozták és nyilvánosan elárverezték. A követségi személyzet tagjait pedig eladták rabszolgákul, kiknek elárusítása alkalmával a velenczei baillo, mint a császáriak őszinte jó barátja, igen dicséretre méltóan viselte magát.

Phebus hozzáteszi, hogy a szultán rendkívülien megharagudott a két testvérre (t. i. Károly császárra és Ferdinándra) és rögtön parancsot adott, hogy két gyors brigantine keresse föl a török hajórajt a Földközi tengerben és adja át a török tengernagynak a szultán rendeletét, hogy ennek vétele után tüstént támadja meg Sziczilia, Nápoly vagy Calabria, vagy a császár birtokát képező bármely más tartomány legelső, hozzá legközelebb fekvő pontját, mert »vége van a fegyverszünetnek és kitört a háború!« Eddig terjed a követhelyettes elbeszélése.

A törökök hajóraja azonban ez időtájban az afrikai partokon volt elfoglalva és egyelőre, ámbár nem sokáig, az európai tengermellék meg lett kímélve prédálásaiktól és dúlásaiktól.

Kropf Lajos.

[1]) Schuller azt gyanítja (id. m. 25. l.), hogy St.-Aubin talán a franczia királynak az a titkos követe volt, ki János Zsigmondnak a franczia király egy leányával való eljegyzésére nézve tett ajánlattal érkezett Gyula-Fehérvárra Izabellához. Phebus egész előadásából azonban világos, hogy a gascognei ember nem volt a franczia diplomatia rendes szolgálatában. Nézetem szerint közönséges kóbor lovag volt, ki mint szabad martalócz bevándorolta Európát és kardjával kereste kenyerét és szerencséjét. — Ferdinándnak nem igen volt kellemes a hír, hogy a lovag Erdélyből elillant. »Santibium Gallum« — így írja Castaldónak július 27-én — »ad hostes transfugisse non libenter audivimus.« (U. o. 26.) — Centorio szerint, ki »Monsignor de Santon cavaliero Francese«-nek hívja őt, a kóbor lovag pláne magának V. Károlynak ajánló levelével érkezett Ferdinándhoz. E szerző szerint St.-Aubin a franczia hadseregben szolgált mint »capitano«, de nem mehetett haza szülőföldére mindaddig, míg valami fényes fegyverténynyel a becsületén esett valamiféle csorbát ki nem köszörülte. Penitentiájának ideje alatt haját nem nyiratta és ez válláig ért. Castaldo folyvást gyanús szemmel kisérte őt, mert úgy hitte, hogy a törökök és a franczia király kéme volt. Szászsebesből Lippába szökött Petrovicshoz, ki hírt küldött ugyan Castaldónak a szökevény megérkeztéről és késznek nyilatkozott őt az osztrák vezér kezébe juttatni, de időközben erős födözet alatt elküldötte őt Belgrádig, honnan Konstantinápolyba ment Petrovics leveleivel, melyekben az Erdélyben lefolyt dolgokról a portának értesítést adott. Ascanai Centorio *Commentarii*. 84., 85. ll.

AZ 1807-IK ÉVI MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉS.

Kiadatlan források alapján irta: *Wertheimer Ede.*

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Vay legkedveltebb és legbensőbb bizalmasaihoz tartozott *Szentkirályi László*, pestmegyei követ, kit, szellemi jelentőségénél és nagy befolyásánál fogva, az országgyűlés második vezéregyéniségének kell tekintenünk. Miként pártvezére, úgy ő is ügyes és hallgatag volt. Társalgás közben úgy megválogatta szavait és oly óvatos volt kijelentéseiben, hogy soha senki sem hivatkozhatott reája, viszont minden tartózkodást félretett, valahányszor arról volt szó, hogy pártja gondolatait írásban fejezze ki. Ő volt az ellenzék tolla. Hozzá jött mindenki, hogy eszméit és véleményét vele közölje és ő, bármily tarkák és elütők voltak azok, bámulatos módon tudá e tarka egyveleget egységes egészszé összeforrasztani. Mint zárkozott, mogorva ember, ki az élet minden örömét kerülte, csakis az egyszer megállapított tervek keresztülvitelében lelte minden örömét, melyekhez lénye egész szívósságával és makacsságával ragaszkodott.[1])

Egészen más benyomást tett az idegen személyekkel való érintkezésben *Balogh János* alispán, Komárommegye követe, országgyűlési dolgokban nagy gyakorlattal bíró férfiu és az u. n. országos pártnak valóságos oszlopa, melytől őt sem fenyegetéssel, sem csábitgatással nem lehetett eltántoritani. Mig Vay és az ő legközelebbi bizalmasa belsejüket az egész világ elől elzárták, addig Balogh vidám és kedélyes természetével mindenütt barátokat tudott magának szerezni. Mesteri szónoklatait örömest hallgatták. Mint a törvények alapos ismerőse, hivatva érezte magát azokat minden támadás ellen megvédeni. Tőle ered az a kijelentés, hogy: büszke arra, hogy ő az a nemes ember, kitől még a király is fél.[2])

---

[1]) Leurs. 1811.

[2]) Leurs 1811. — 1807 jun. 4-én igy ir Baloghról: »Le boutefeu de ces districts (du Danube) est le vi-comte Balogh de Comorn.« B. M.

A Vayhoz szorosan csatlakozott ellenzéki férfiak közül említést érdemel *Németszöghy István*, ki tehetséges szónok volt. Bár buzgó katholikus hirében állott és mindig azt mondotta, hogy Magyarország évszázados szerencsétlenségei csakis a protestánsoktól származnak, azért mégis minden politikai kérdésben az ő oldaluk mellett küzdött. Ő volt az, ki annak idejében azt inditványozta, hogy az osztrák örökös császári czímet mindaddig ne ismerjék el, mig Ferencz ünnepélyes kötelező igéretet nem tesz, hogy az uj méltóság époly kevéssé érinti Magyarország sorsát, mint a német császári czím. De bár szenvedélyes és heves férfiú volt, azért mégis nélkülözte a szilárd jellemet. Midőn az 1807-iki országgyűlés folyamában nejétől megtudá, hogy magatartása miatt a császár visszatetszésének fenyegető módon adott kifejezést, a legnagyobb mértékben megijedt. Azonnal kérte, tudatnák Ferenczczel, hogy ő kevésbbé hibás mint Vay, mert mindaz, amit ő mondott, tulajdonképen az utóbbitól származik. Viszont minden rosszalással és fenyegetéssel szemben rendületlenül megmaradt a helyén *Vitéz János*, ki később, ugyszólván mint az ellenzék apostola, megyéről-megyére járt, hogy az udvarral szemben az ellenállás szellemét szítsa. Vakmerő szónok volt, ki szenvedélyesen kikelt az ország törvényeinek és szokásainak és különösen az alkotmánynak minden megváltoztatása ellen.[1]) Kissé mérsékeltebb, de nem kevésbé hű pártfele volt Vaynak *Péchy Imre*, e gazdag és művelt férfiu, ki mint tehetséges és kiváló szónok a legelső sorban állott. Ő és Balogh hatalmas eszközök voltak Vay kezében arra, hogy segélyükkel pártja részére a távolabb álló követeket is megnyerje. Mert Vay, ki a nyilvános ülésekben világosan és szabatosan, de mindig nagyon józanul beszélt, egész egyéniségénél fogva képtelen volt arra, hogy az emberekben a lelkesedés tüzét fölleleszsze. Péchy és Balog tehát kitünő közvetitő személyek valának, kiknek segélyével ő a többieket is uralma alá vonván, magát méltán tekintheté egy hatalmas ellenzék fejének.[2]) Miként Péchy és Balogh, ugy *Prileszky* trencséni követ is lelkes híve volt az »országos párt pátriárchájának«, amint Vayt nevezék. Ő is tettel és tanácscsal igyekezett az ellenzék ügyét előbbre vinni. Ő volt az, ki főispánja Illésházy gróf érdeklődését is ki tudta Vay pártja részére vívni.[3])

E követek mellett és gyakran az ő társaságukban küzdött még egy férfiú, ki már most magára voná a közfigyelmet, bár tevékenységének súlypontja egy későbbi időre esik. E férfiú

[1]) Leurs, 1811.
[2]) U. o.
[3]) U. o.

Dessewffy József gróf volt, ki mágnás létére is az alsó táblán foglalt helyet. Vágyódva a vezérszerepre, mélyen sértve érzé magát, hogy Vay Nagy Pált és nem őt jelenté ki a jövő emberének. Nagy műveltsége és szónoki képessége csakugyan első helyre jelölék őt az akkori Magyarország politikai férfiai között. Semmiféle akadály nem riasztá őt a támadástól vissza. A legnagyobb föltünést kelté az országgyűlésen, midőn egy alkalommal a leghevesebben kikelt a titkos följelentők ellen.[1]) Az ő politikai hitvallása, az egyik jelentés szerint, nem volt ellenséges a monarchia egységével szemben. De egység alatt nemzete főuralmát érté. Magyarország — igy nyilatkozott állítólag — meg kellene hogy hódítsa a császárt, alávetvén magának az örökös tartományokat, mert máskülönben ezek fogják hazánkat magukhoz ragadni.[2])

Főképen ezekből a férfiakból,[3]) — kiknek szövetségét Bezerédy György csodálatos módon középpártnak nevezi,[4]) kik azonban az összes tudósításokban mint szélső ellenzékiek jelöltetnek meg, — állott az a párt, mely vezérelvül tűzé ki a bécsi kormány kívánságainak megtámadását. Ezzel az alsóház legnagyobb tehetségeit egyesítő ellenzéki fálánksszal állottak szemközt azok a követek, kik, mint u. n. »miniszteri párt,«[5]) örömest tolták volna előre minden alkalommal az udvar szekerét. E párt, mely egyetlenegy számba jövő szónokot sem tudott fölmutatni, reménységét a mágnásokba helyezé, kiknek túlnyomó többsége a bécsi kormánnyal tartott. Utóbbiakat azonban úgy a törvények, mint a latin és magyar nyelv ismerete,

---

[1]) Jelentés, Pest 1807 sept. 27. »Welchen gefährlichen Eindruck diese Rede bei vielen noch Gutgesinnten machte, kann ich Ihnen nicht beschreiben. — Ich habe mit der grössten Mühe meine Sorge dahin zu richten, dass jene, die bisher mit mir für die gute Sache gearbeitet haben, durch Furcht und Schrecken (nicht) von ihrer Anhänglichkeit an den besten und gnädigsten Monarchen abgebracht werden.« B. M.

[2]) Leurs 1811.

[3]) Itt természetesen csak azokat a férfiakat neveztem meg, kik inkább előtérbe jutottak.

[4]) L. id. m. II. 257 l.

[5]) Jelentés, Pest, 1807. nov. 26. B. M. E párthoz tartoztak Semsey személynök, Rhédey, Eötvös Ferencz. Lónyai, a főrendiházból különösen Amadé gróf, Széchenyi gr., és a mint a nov. 26-iki jelentés mondja, »más fölvilágosodott férfiak«. Minthogy a pártok ezen az országgyűlésen kezdettek először élesebben kiválni, természetesen különböző elnevezések is kerültek forgalomba. Egyik tudósító »királyi pártról« szól és ezt a leggyöngébbnek mondja: azután szó van rendi pártról, mely a köznemességből áll és végül nádori pártról, melyet ő a legerősebbnek, de egyúttal a legveszélyesebbnek nevez, mert ez nem akarja, hogy a király rendiesen gondolkozónak, és hogy a rendek a király felé hajlónak tartsák. (Jelentés 1870. nov. 2-ról. B. M.)

— úgyszintén erély és elszántság dolgában messze túlszárnyalá az országos párt.

Az sem növelheté erejüket, hogy a legtehetségesebb főrendek, — közöttük Illésházy István gróf, Trencsén és Liptómegyék főispánja — az udvar ellenfeleivel rokonszenveztek.

Ez az *Illésházy*,[1]) egyik legnagyobb magyar név örököse, tüneményes, mindenkit lebilincselő jelenség volt. A természet pazarul ellátta minden széppel és jóval. Meg volt benne a népvezér minden tulajdonsága, és a későbbi napokban őt jelölték meg, mint azt a férfiut, akit a magyarok, föltéve, hogy 1809-ben Napoleon csábításaira hallgatnak vala, Ferencz császár helyébe királyukul választottak volna.[2]) Fejedelmi, mindenkit elbűvölő alakja mellett átható éles elmével volt megáldva, mely a legbonyolultabb ügyben is tisztán látott. Ha nyilvánosan beszélt, mindenkit magával ragadott szónoki képessége nagy varázshatalmával. E mellett, a mi a nép képzeletére leginkább hat, nagylelkű, bőkezű főúr volt, ki tele marokkal szórta a jótékonyság adományait. Államférfiúi képességét leginkább azzal tünteté ki, hogy, fölülemelkedve a két tábla között folyvást napirenden volt szakadatlan czivódásokon, mindig a kivezető utat kutatta, mely az ellentétek kiegyenlítéséhez vezet. De ebbeli igyekezete nem gátolta őt abban, hogy nagy tekintélyével az alsó táblánál levő elvtársai igényeit támogassa.[3])

Podmaniczky József bárót is, ki vidám kedélye és szellemes társalgása miatt a nádor kedvenczei közé tartozott, úgy említik, mint a ki élénk érintkezésben állott az ellenzékkel. Multját tekintve ez nagyon valószínű. Ifjú éveiben ugyan azoknak a magyaroknak élén állott, kik ellentétben atyáik szokásával, az uj divat szerint öltözködtek, harisnyát és papucsot hordtak és fejüket hajzacskóval disziték, de később — 1788-ban — ahhoz a mozgalomhoz csatlakozott, mely II. József művének megsemmisitésére tört. Ezóta és amióta különösen Angolországot is megjárta, a hazai alkotmány lelkes tisztelőjének mutatkozott. Angolországi tartózkodását, mely alatt az angol nyelvet is elsajátitá, mindig politikai műveltsége főiskolájának nevezé. És valamint Vay, úgy ő is a magyar alkotmányban az angolnak testvérét látta, melylyel mindenben versenyeznie kell, hogy tökéletességét elérhesse. Azon csekély

[1]) Ő az országgyülés megnyitása előtt egy óriási feltűnést keltő levelet intézett volna a nádorhoz. (Leurs 1811.) Fájdalom, e levelet nem ismerhettem meg.

[2]) Leurs 1811.

[3]) Leurs 1811.

számú magyar mágnások közé tartozott, kik, mint Fekete [1]) és Illésházy grófok, [2]) 1790-ben megyei követekként foglalták el az alsó táblán helyeiket,[3]) hol, kiváló ismeretei és tapasztalatainál fogva, nagy tekintélyre tett szert.[4])

Bár nem egész határozottan, de titokban a nemzeti párt törekvéseit támogatták *Ürményi* országbiró és *Balogh Péter* zólyomi főispán is. Ürményit mint ügyes köpenyegforgatót említik, ki a kormány tagjai előtt »jozefinisztikus és jó osztrák szelleműnek« mutatkozik, máskülönben pedig az alkotmány minden kinövésének híveként szerepel.[5]) Balogh Péter már 1789/90-ben résztvett Poroszország társaságában, a II. József ellen irányzott mozgalomban. Egy följelentés folytán, melynek értelmében ő Nógrádmegye közgyülésén különösen lázítólag viselkedett volna, elmozdittatott a hétszemélyes táblánál elfoglalt udvari tanácsosi állásától,[6]) rövid időre azonban, midőn barátainak az ő eljárását kimenteniök sikerült, állásába visszahelyeztetett.[7])

Belsejében ő is óhajtotta Magyarország teljes elválasztását Ausztriától. De mivel természeténél fogva óvatos és elővigyázó volt s emellett okúlt a múlt tapasztalatain, ezért ellensége volt minden elhamarkodott forrongásnak és többre becsülte a félfüggetlenséget a vele járó jogokkal és szabadságokkal annál a teljes függetlenségnél, mely csak nagy áldozatok árán volna fenntartható. Mint okos ember tehát mindent kerülni igyekezett, mi az udvarnál visszatetszést szülhetett volna.[8])

A bécsi államférfiaknak többször volt alkalmuk az ezen főbb tagok által vezérelt ellenzék hatalmát érezni. Nagy kitar-

[1]) 1790-ben Arad megyének képviselője.

[2]) 1790-ben Trencsén megyének képviselője.

[3]) Podmaniczky 1790-ben Heves megyének képviselője volt.

[4]) Leurs, 1811.

[5]) Leurs, 1811.

[6]) II. József kézjegye a magy. udv. kanczellárhoz, 1789 novemb. 22. »Da ich vernehme, dass der Rath Peter Balogh bey der Septemviral-Tafel sehr nachlässig ist und wegen kränklichen Umständen den Raths-Sessionen selten beywohnt, sich aber bey der abgehaltenen Congregation besonders aufrührerisch und widerspenstig bezeigt hat, so will Ich ihn hiemit meines Dienstes entlassen, wornach Sie das Behörige zu verfügen haben werden.«

[7]) II. József rezolucziója az udvari kanczellár 1789 decz. 12-iki jegyzékére: »Ohne in eine weitere Untersuchung einzugehen noch Zeugen dagegen aufzuführen, will Ich, da der königl. Comissär (Almássy) versichert, dass Balogh zwar abschlägig, jedoch nicht unanständig sich in der Neograder Comitats-Congregation ausgedrückt hat, demselben, da er (a biztos) am besten hat hören müssen, Glauben beimessen und also den Balogh wieder zum Hofrath bei der Septemviral-Tafel ernennen.«

[8]) Leurs, 1811.

tásra és mindenekelőtt a nádor közvetítő művészetére volt szükség, a végből, hogy az ellentét gyógyíthatatlan összetűzésre ne vezessen. Végre heves szócsaták után megajánlottak a 8000 ujoncz helyébe a követek 12.000-et és segély fejében megszavazták a földbirtok tiszta jövedelmének $^1/_6$-át, valamint az ingó vagyon egy százalékát ennek becsértéke alapján. Viszont azonban ellene szegült az országgyűlés Károly főherczeg azon kívánságának, hogy a hadsereg kiegészítésének megfelelőbb módozatául a kapitulácziót fogadja el és tovább is ragaszkodott a régi toborzási rendszerhez.

Ámbár a rendek a királyi előterjesztések közül a két legfontosabbat kedvezően intézték el, azért Bécsben még sem voltak az ő renitens magatartásukkal megelégedve. Vay tábornok, Vay József egyik fivérének letételével, ki az országgyűlésen nagyon merész kifejezéseket használt, meg akarták mutatni, hogy a kormány szigorú büntetéssel sújtja mindazokat, kik a trón iránt a köteles hódolatot figyelmen kívül hagyják. Csakhogy az erélynek vajmi csekély fokára vallott az, midőn a kormány az eljárása okozta általános ingerültséget nyomban csillapítani igyekezett a lefokozott tábornok rangjának visszaadásával.[1])

Ezzel a szólásszabadság joga, mely megköveteli, hogy az országgyűlés tagjait ott tett nyilatkozataikért ne üldözhessék, megóvatott. Sőt Nagy Pálnak szándékában állott volna egy oly törvény indítványozása, mely megtiltja a királynak, hogy oly vétségeket, aminőt Vaynak tulajdonítottak, előzetes rendes vizsgálat nélkül megbüntethessen.

Alig csöndesült le a nádor bölcs közbenjárásával a támadt zivatar, midőn három királyi leirat érkezett Budára, melyek az udvar és alsó tábla közötti ellentétet újból teljes mértékben fölidézék. Miután a rendek a pénzsegélyt és az ujonczokat megszavazák, a bécsi kormány az országgyűlés

---

[1]) A közelebbi részleteket l. id. művében id. k. 263 s k. l. Fölemlíteni óhajtom e helyen, hogy midőn Vay tábornok önigazolás végett Bécsbe, Ferencz császárhoz sietett, egyidejűleg sok főúrtól, mint fültanúktól bizonyítványokat szerzett be arra nézve, hogy semmit sem mondott, mi a császárt sérthette. E bizonylatokat latin és magyar nyelven sokszorosítva, a különböző vármegyéknek megküldte, így felebbezvén, mintegy a nemzethez. Erről az eljárásról Sumeraw a következőket mondja 1807 aug. 21-iki előterjesztésében (B. M.): »Dies ist nicht die Art, die etwaige Schuldlosigkeit vor Ew. Majestät allerh. Thron zu erweisen und Aufnahme in Gnaden zu erwirken, dies ist die Art, den Partheigeist zu nähren, dem Ew. Majestät landesväterliche Absichten wiederstreben, den Theil der Stände in ihrer Opposition beharrlicher zu machen und eine eingreifende Gährung der Gemüther vorzubereiten.«

fölöszlatását akarta elrendelni.[1]) De ez távolról sem felelt meg a követek kívánságának, kik most, a legfontosabb királyi előterjesztések elintézése után, az 1790 óta függőben maradt sérelmeket akarták elővenni. Igaz ugyan, hogy Vay szeptember közepén, egy nála tartott magántanácskozás alkalmával kifejezte abbeli szándékát, hogy a császárt, tekintettel a bekövetkező szüreti időszakra, az országgyűlésnek egy időre leendő elnapolására kérjék föl, mely javaslata tényleg köztetszésre is talált, de ezt mégis megbuktatta Balogh föllépése, ki ama lépés aggályos voltára figyelmeztetett.

Veszedelmes volna — ugymond — még ideiglenes fölöszlatást is kérni. Félreérthetetlenül hangsulyozta, hogy semmiesetre sem szabad a császárnak, ki az ország sérelmeinek elintézését mindig az idő hiánya miatt halogatja, alkalmat nyujtani, hogy a rendeket haza küldhesse.[2]) Mikor pedig a kormány azt, amit olyannyira elkerülni kivántak, tényleg elrendelte, a csalódás érzete szállta meg az emberek lelkületét, látva, hogy a király csak saját kívánságaival gondol, de az ország sérelmeivel mit sem törődik. Nagy Pál emlékeztetett az országgyűlés megnyításakor kijelentett királyi igéretre, mely a sérelmek tárgyalását megengedte s utalva a sérelmek figyelmen kívül hagyása miatt származott országos elégületlenségre, nyiltan kimondá, hogy a francziák, bécsi tartózkodásuk idejében (1805), mindenfelé hangoztatták, hogy a magyar nemesi fölkeléstől nincs mit tartani, mivel az ország sérelmei egy évszázad óta nem hogy elényesztetve, hanem még tárgyalásra kitűzve sem voltak.[3]) A karok és rendek elnöke, ki, mint személynök, egyúttal a kir. tábla elnöke is volt, nyomban megjegyezte, hogy: »amit ön, Nagy úr, most mondott, az nem tartozik a dologra és még kevésbbé ide. Ha Ön még egyszer hasonló beszéddel állana elő, ez a kir. tábla tudni fogja kötelességét és azt, hogy miképen kell Ön ellen eljárnia.«[4]) Az ily kijelentések persze nem igen hangolhatták a bécsi kormányt az országgyűlés együttartására és Sumeraw báró, az udv. legf. rendőrhivatal elnöke, Nagy szavaira czélozva, meg is mondá a császárnak, hogy: »úgy tetszik, minél tovább maradnak együtt a követek, annál inkább fokozódnak követeléseik és annál zajosabbak lesznek tanács-

[1]) Leirat 1807 szept. 4-éről, közölve az acta comitialia-ban 174. l.
[2]) Jelentés 1807 szept. 17-éről. B. M.
[3]) Jelentés 1807 szept. 30-ról. B. M. L.: »Történeti Lapok« II. Évfolyam (1875) 1062. l.
[4]) Jelentés Pest, 1807 okt. 1-ről. B. M. L. »Történeti Lapok« II. évfolyam (1875) 1062 l.

kozásaik.«[1]) Bécsben az országgyűlés fölószlatását könnyen keresztülvihető rendszabálynak tarták. A felküldött jelentések úgy tüntették föl a dolgot, mintha az ellenzék legfeljebb 15 zajongóból állana, kik azonban Vay vezetése alatt valóságos rémuralmat gyakorolnak.[2]) A többség, állítólag, csak meg van félemlítve, valójában pedig kívánja a fölószlatást, csak nem meri ezt nyiltan is megmondani.[3]) »Sokan« — írá valaki Pestről — »sőt a legtöbben, jobb érzelmű követeink közül, nyiltan kijelenték az én jelenlétemben, hogy nincs más mód ezen országgyűlés káros következményeinek elkerülésére és a jövő biztosítására, mint a lehető gyors fölószlatás.«[4])

De a rendeket még sem lehetett oly könnyen elszélészteni, mint ezt Bécsben gondolák. Az u. n. »zajongók«, kikről tudósítónk is elismeri, hogy »ezek teszik ki az országgyűlést«,[5]) nem »zajongók«, hanem a követek szellemi vezérei valának. És ezek az összes sérelmek orvoslása előtt mit sem akartak az országgyűlés fölószlatásáról hallani. Ők a császárhoz föliratot készültek intézni. Semsey személynök azzal a javaslattal igyekezett őket szándékuktól eltéríteni, hogy ha minden áron együtt akarnak maradni, úgy az országgyűlés költségeit ne a contribuensek, hanem a nemesség tagjai hordozzák. E szavak — ezt írja egy szemtanú — »mint mennykőcsapás érték a jelen voltakat és nehány perczig halálos csend uralkodott.«[6]) Ezt a hatást megmagyarázza az a körülmény, hogy Semsey szavai az akkori viszonyok nyilt sebét érinték, melytől örömest elfordíták tekintetüket, hogy azt ne lássák. Embertelen állapot volt, hogy a követek napidíjait is a súlyos terhek alatt már-már összeroskadó parasztnak kellett megfizetni; e követekre szólott az a gúnyos megjegyzés, hogy ők nem a tulajdonképeni nép, hanem az u. n. »populus Verbőczyanus« képviselői[7]) és érthető, ha egy fölvilágosodott kartárs eként kiált föl: »Bün olyan napidíjakban részesülni, melyekhez a nyomorult adózók verejtéke és vére tapad.«[8]) Valamint Nagy indítványát, mely

[1]) Előterjesztés 1807 okt. 5-éről. B. M. Nagy Pált, említett beszédje után, hivták ad audiendum verbum regium Bécsbe.

[2]) Jelentés 1807 okt. 24-éről. B. M.

[3]) Jelentés 1807 nov. 19-éről B. M.

[4]) Jelentés, Pest, 1807 okt. 22-éről B. M.

[5]) Jelentés, Pest, 1807 okt. 24-éről B. M.

[6]) Jelentés, Pest, 1807 okt. 19-éről B. M. Az 1807-iki napló megemlíti Semsey indítványát.

[7]) Jelentés 1807 nov. 14-ről B. M.

[8]) Jelentés 1807 nov. 4-éről. B. M. Egy magyar állítólag úgy nyilatkozott volna, hogy amig a cassa domestica (amelyből tudvalevőleg a követek napidíjait megfizeték) létezik, nehezen lesz vége az országgyűlésnek. Göhausen jelentése 1807 okt. 7-éről. B. M.

a jobbágyok sorsának általános javítására irányult, őrületes kezdeményezésnek[1]) jelentették ki, úgy Semseynek, mindenesetre politikai cselfogásból benyujtott javaslatáról sem akartak mitsem hallani. Anélkül, hogy ezt feleletre méltatták volna, a személynök ujitását követő első ijedség legyőzése után, nyomban kitört az országgyűlés fölloszlatása elleni hangos tiltakozás. Sőt a rendek, céljuk elérése érdekében, még egy egészen szokatlan lépésre is készek voltak. Ezúttal ugyanis, még az országgyűlés berekesztése előtt, a többi törvényczikkek szentesítését be sem várva, mint ezt a törvény kivánja, hajlandók voltak a megajánlott 12,000 ujonczot és a hadisegélyt a király rendelkezésére bocsátani. Ezzel teljesítvén a császár kívánságát, mintegy rászorítani akarták szava megtartására, mely a rendeknek, még az országgyűlés folyamára, kilátásba helyezé a sérelmek tárgyalását. Ambár József nádor folyvást mindent elkövetett, hogy az izgalom magasra csapó hullámait lecsöndesítse és az udvar kivánalmait elősegítse és keresztülvigye, mégis azzal vádolták, hogy a császár irányában nem teljesíté kötelességét és magát az »alkotmányos« alapelvek által túlságosan »megbabonáztatni« engedte. Nemcsak az udvar bizalmasai, hanem még magyarok is illették őt ilyféle szemrehányásokkal. Az egyik úgy okoskodott, hogy a nádort gyakrabban kellene Bécsbe hivni és »őt ily módon az alkotmányos elvektől elvonni«, ami a Habsburg-házra nézve a legüdvösebb következményekkel járna.[2])

Az ily gyanusítások szerfölött megnehezíték Bécsben a nádor helyzetét, ki legnemesebb föladatának tekinté az ellentétek elsimítását. Igaz ugyan, hogy döntő pillanatokban Ferencz császár leginkább fivére tanácsára hallgatott. De a császár füleit minden oldalról körülzsongó gyanusítások miatt vajmi tövises úton kellett keresztültörtetnie, mig a czélhoz juthatott. Sok akadályt kellett leküzdenie, mig nézetét érvényre juttathatta. Gyakran az sem sikerült neki és ilyenkor fájó szivvel szemlélte azok győzelmét, kik Magyarországot vezetni és irányozni akarták, anélkül, hogy azt ismerték volna. Ha az ügyek, ugy mint a jelen esetben, az elkövetett hibák miatt rossz fordulatot vettek, ugy őt, ki a követett eljárást hibáztatá és ismét csak őt terhelé a nehéz hivatás, hogy egy jobb fordulat bekövetkezéséről gondoskodjék. Hát nem ő volt-e az, ki idejekorán hangsulyozta, hogy néhány legnagyobb jelentőségű sérelem még az országgyűlési tárgyalások előtt önkénytesen orvoslandó? Ha

[1]) Csengeri, Magyar államférfiak stb.
[2]) Jelentés, Pest, 1807 okt. 20-áról. B. M.

a bölcs tanácsot követik, ugy az országgyűlés lefolyása soha sem lett volna oly viharos jellegü, mely azt, egy szemtanu kifejezése szerint, majdnem »valóságos lengyel országgyűléssé« bélyegezte.[1]) Mily nehéz szerep várt a nádorra, ki ily viszonyok közepette volt kénytelen a császárért a rendek ellen föllépni! Míg Bécsben őt az »alkotmányos elvekhez« való túlságos ragaszkodással vádolták, addig a magyarok azzal gyanusították, hogy jogtalanul fogja az udvar pártját, igy jutván az oly emberek sorsára, kik két vitázó fél közül sem egyik, sem másik mellett nem foglalhatnak állást.[2]) És kényes volt a nádor helyzete azzal a kérdéssel szemben is, mely 1790 óta a kedélyeket élénken foglalkoztatá és azóta a napirendről többé levehető nem volt. Ez volt a nemzeti nyelv kérdése, melynek az országgyűlés föloszlatása ellen hangoztatott tiltakozások közepette még nagyobb figyelmet szenteltek. Mit tegyen a nádor, mint az ország első méltóságának viselője? Elősegítse-e avagy akadályozza azt a mozgalmat? Ugy látszik — hisz ő maga is kezdett már magyarul tanulni[3]) — hogy ő nem viseltetett az ellen ellenséges érzülettel és a nemzeti törekvéseket minden esetre jobb szemmel nézé, mint a magy. udv. kanczellária, mely a latin hivatalos nyelv fenntartása mellett kardoskodott.[4]) És a nemzeti nyelv elleni küzdelemben hazánk legfőbb hatósága hű szövetségesekre talált azokban a bizalmi férfiakban, kik hivatva valának a császárt az országgyűlésen és az országban történtek felől informálni. Lépten-nyomon sikra szállanak ama mozgalom ellen, mely a magyar nyelvet a közéletben az őt megillető helyre akarta juttatni. Az egyik nevetségesnek találja, hogy az ősi magyar nemzeti jelleget ily módon akarják föléleszteni. »Annyira előrehaladtunk« — ugymond — »felejthetetlen József császár ideje óta a német kulturában, hogy a nemzeti nyelven való társalgást még a mindennapi érintkezésben sem lehet hallani és ha már elő is fordul néha ilyesmi, ugy mindig látom, hogy a fő németül gondolkozik és csak a száj beszél magyarul. Hát igazán ismerni szeretném azt a férfiút« — igy kiált föl emberünk, aki láthatólag nagyon csekély jóstehetséggel volt fölruházva — »aki a dolgok ilyetén állapotát megváltoztatja.«[5]) Egy másik bizalmi férfiu a magyar nyelv meghonosodását az üzleti és társadalmi életben

---

[1]) Jelentés 1807 máj. 7-éről. B. M.

[2]) Valaki ezeket irta: »Der arme Erzherzog hat eine der schwersten Rollen zu spielen und braucht mehr als englische Geduld.« Jelentés, Pest, 1807 decz. 13-áról. B. M.

[3]) Badics: Fáy életrajza 110. l.

[4]) L. id. művem. id. köt. 272. l.

[5]) Jelentés, Pest, 1807 decz. 8-áról. B. M.

oly jelenségnek tekinti, mely sulyos politikai következményekkel fog járni. A rendek kivánságának teljesülésével ő megtéve látja a döntő lépést arra nézve, hogy Magyarország a császár többi államaitól teljesen elszigeltessék.[1]) »Leirhatatlan, hogy ez mennyire megakasztaná« — igy vélekedik ő — »a közönséges ember czivilizálását és mennyire táplálná az összes határos tartományok elleni nemzeti gyűlölséget, és ez volt az oka annak, mint a magyarok igen jól tudják, hogy Mária Terézia és II. József német iskolák megalapításával, ugy mint Csehországban és Galicziában, a német nyelv meghonosítására törekedtek, hogy igy a gondolkozásmód egységét és az összhangot a többi tartományokkal megteremtsék«.[2]) Bécsben is hasonló fölfogásnak hódoltak és aggódó figyelemmel lesték egy — mint nevezék — »nem jelentéktelen klikknek« fáradozásait, mely a német nyelv kiküszöbölésével, Magyarország és az örökös tartományok összeköttetésének egyik legerősebb kötelékét igyekezett föloldani.[3]) A magyar nyelv ápolására tervezett nemzeti intézet alapítását is államfölforgató kezdeményezésnek tekinték.[4]) Oly eszközök után kutattak tehát, melyek segélyével a magyar nyelv fölényének kivivására irányuló mozgalmat már csirájában el lehetett fojtani. »Ama klikk szembetünően veszélyes czélzatait tekintve« — így ír Sumeraw báró Stadion grófhoz — »czélszerű volna nézetem szerint a czivódó pártok közé üszköt dobni, de egyuttal azoknak a nyugodtabban és helyesebben gondolkozó embereknek a véleményét is megfigyelni, kik ama veszélyes tervet ellenzik.[5]) Az »üszköt« egy pályatétel képviselné, fölhivandók lévén Magyarország összes hozzáértői, hogy »a magyar nyelv kizárólagos uralmának előnyeit és hátrányait« kifejtsék. Hogy azonban a kormányi befolyásnak még látszatát is elkerüljék, a pályázat kiirását a titokba beavatott Cotta-féle tübingai könyvkereskedésre akarták bízni, hogy a kiadásában megjelenő lapban (»Morgenblatt für gebildete Stände«) kihirdesse, miként egy gazdag magyar hazafi 100 aranyból álló díjt tűzött ki a pálya-

[1]) Göhausen jelentése 1807 okt. 7-éről. B. M.
[2]) Göhausen, 1807 okt. 7. B. M.
[3]) Sumeraw báró Stadion grófhoz, 1807 nov. 19. B. M.
[4]) Sumeraw előterjesztése 1807 okt. 28-áról. B. M. »Es wird Ew. Majestät auffallen, dass nur die wenigen gewöhnlichen Landtagspreher, an deren Spitze der genug bekannte Hofrath von Vay ist, gegen die Meinung der bei weitem grösseren Zahl der gutgesinnten Deputirten eine Anstalt in's Werk setzen wollen, die mit dem Interesse Ew. Majestät Monarchie, mit dem wahren Vortheil des Königreichs Hungarn selbst, und ich möchte fast sagen, auch mit der kräftigen innern öffentlichen Sicherheit des Staates so wenig verträglich zu sein scheint.«
[5]) Sumeraw Stadionhoz, 1807 nov. 19. B. M.

kérdés megfejtője részére. »Nagyméltóságod éleslátását« — mondja Sumeraw Stadionnak — »ki nem kerülheti, hogy a rendőrség mily érdekes bepillantást nyerhet az emlitett eszköz segélyével Magyarország jelenlegi állapotába és hangulatába és emellett a kormány észrevétlenül, de biztosan elfojthatná nehány politikai rajongó agyrémét, anélkül, hogy a hatalom szavához volna kénytelen folyamodni.«[1]) Ezzel meg van fejtve a titok is. melynek kitalálása akkor Magyarország legkitünőbb iróit foglalkoztatá és a melyet mindeddig senki nem tudott megmagyarázni.[2]) Kazinczy és Dessewffy tehát tévedtek, midőn a nádorban vélték azt a »hazafit« rejleni, a ki a pályakérdést egy külföldi német lapban közzététeté.[3])

A rendek még a nyelvkérdés fölött vitáztak és abban a reménységben éltek, hogy a sérelmek tárgyalása meg fog engedtetni, a mikor megérkezett a császár válasza az október 22-iki föliratra. A leirat határozott nemet mondott és a föloszlatást deczember 15-ikére rendelte el.[4]) Most már kitört a

---

[1]) Sumerav Stadionhoz, 1807 nov. 19. B. M. A pályatétel, melyet a Cottaféle könyvkereskedés 1808-ban, lapjában, — melyből azt más ujságok is átvevék, — közzétett, szó szerint így hangzott: In wie weit würde es ausführbar, räthlich, mit dem Wohl und mit den Privilegien der verschiedenen, das Königreich Ungarn und die mit demselben vereinigten Länder bewohnenden Nationen vereinbarlich seyn, die ungarische Sprache ausschliesslich zur einzigen Geschäftssprache bei Verhandlung der öffentlichen Angelegenheiten, bei der Justizpflege und bei dem öffentlichen Unterricht zu erheben? Besitzt diese Sprache die hiezu unumgänglich nothwendige Ausbildung? Und welches sind die Vortheile, welches die Nachtheile, die hieraus in politischer, Kommerzial — und literarischer Hinsicht entstünden?« Itt mindjárt föl kivánom említeni, hogy Metternich 1813-iki utasítása szerint a díjat annak a műnek kell kiadni, mely a kormány titkos szándékának megfelelően, a legjobban és legmeggyőzőbben mutatja ki, »dass die Einführung der *deutschen* Sprache als Geschäftssprache in Ungarn nicht nur diesem Königreich und allen dessen Bewohnern in politischer, commerzieller und litterarischer Hinsicht die wesentlichsten Vortheile gewähren, sondern auch das Band der Eintracht zwischen sämmtlichen Unterthanen eines und desselben Souverains unauflöslich knüpfen, sonach die beglückendsten Resultate erwarten lassen würde.« Metternich Hager báróhoz, 1813 márcz. 1.

[2]) És ezzel romba dőlnek azok a különben érdekes okoskodások is. a melyeket Dr. Váczy János a »Pesti Napló« 1895 február 12-iki számában közlött tárczaczikkében (»A régi rossz időkből«) ehhez a pályakérdéshez fűz. Más alkalomra tartom fenn magamnak ennek az ügynek kimerítő ismertetését.

[3]) »Nem tartozom« — írja Dessewffy Kazinczynak — »és nem is akarom tudni, hogy a nádorispány a 100 aranyos kérdések szerzője.« Gróf Dessewffy József bizalmas levelezése Kazinczyval I. köt. 57. l.

[4]) Szapáry Pál gróf Barkóczy grófhoz Pesten. Bécs. 1807 nov. 10. »Gestern ist in der (Staats) Konferenz beschlossen worden, dass der Landtag den 15. Deczember geendiget und durch den Kaiser, der selbst nach

vihar. A terem visszhangzott a megütközés szavaitól. Ha valaki a leirat mellett mert fölszólalni, a karzaton nagy számban összegyűlt jurátusok közbekiáltottak: »ezt a semmirevalót föl kell akasztani, est homo regius«, míg azokat, kik ellenkező értelemben nyilatkoztak, e szavakkal üdvözlék: »Vivat, iste est verus patriae filius.« [1]) Merész és tartózkodás nélküli kijelentéseikkel leginkább Balogh János és Nagy Pál tüntek ki. akiket ezért »a két enragés« elnevezéssel illettek.[2]) »Az uralkodó előtt semmi sem lehet szentebb« — így szólott Nagy — »mint királyi igéreteit híven megtartani és az ország irányában tett kijelentéseit teljesíteni. Ha ez meg nem történik, úgy a másik fél kötelezettsége is megszünik.« Abból indulva ki, hogy a sérelmek fölvétele conditio sine qua non-ja a királyi kívánságok teljesítésének, beszédjét eként fejezé be: »Ha ő Felsége az országgyűlés föloszlatását visszavonhatatlanul deczember 15-kére tűzte ki, a nélkül, hogy a sérelmek elintézésére a szükséges időt engedélyezte volna, ugy nézete szerint, a rendeknek is mulhatatlanul vissza kell vonniok a már megszavazottakat.«[3]) E kijelentés nyiltan tartalmazá azt a fenyegetést, hogy a hozott határozatokat érvényteleneknek fogják nyilvánítani. Ily értelemben akartak a császárhoz egy újabb föliratot intézni. mely a rendek »ultimatum«-ját foglalná magában.[4]) A Vay befolyása alatt megszerkesztett irat csak úgy hemzsegett, mint egyik jelentés mondja, az uralkodó tekintélyét sértő kifejezésektől. Midőn a szöveg fölolvasásra került, az u. n. »miniszteri párt« fölkiáltott: »Istud est manifestum Rákócziánum.«[5]) A nádor egész befolyásának latba vetésére volt szükség, hogy a tiszteletet sértő fölirat megváltoztatása keresztülmenjen. Inkább lemond ő — úgymond — nádori méltóságáról, mielőtt ily jogellenes eljárásban részt venne.[6]) Csakis a nádor befolyásának tulajdonítható, hogy a fölirat oly gyökeres változáson ment át, mely mellett az az eredeti szöveghez többé már nem is hasonlított. Jogosan hivatkozhatott tehát császári bátyja előtt fáradozásai sikerére, mi mellett azonban az országgyűlésen történteket a lehető legszelidebb színben igyekezett lefesteni, viszont azonban túlzott szépítés számba jöhet az a tudósítása,

Ofen kommen wird, geschlossen werden soll.« B. M. E tanácskozmányban a nádor is részt vett. A föloszlatást elrendelő császári rezoluczióval ő november 14-én estve érkezett Budára. Jelentés, Pest 1807 nov. 15-éről. B. M.

[1]) Jelentés, 1807 decz. 8-áról B. M.
[2]) Jelentés, Pest, 1807 nov. 23-áról. B. M.
[3]) Jelentés, Pest, 1807 nov. 19-éről. B. M.
[4]) Jelentés. Pest. 1807 decz. 13-áról. B. M.
[5]) Jelentés, Pest. 1807 nov. 26-áról. B. M.
[6]) U. o.

hogy ő a követeket még soha sem látta oly discréteknek, mint ezzel az alkalommal, igyekezvén ők — szerinte — a föliratból minden olyan részletet kihagyni, mely a koronánál megütközést kelthetne.[1]) Hisz különös világításba helyezi ezt a discrétnek rajzolt magatartást az a tény, hogy a követek az eredeti szöveget, a királyi tekintélyt sértő összes kijelentéseivel, ki akarták nyomatni, hogy belőle igazi gondolkozásmódjukat az utóvilág is lássa. Erre azonban nem került rá a sor.[2])

Az országgyűlés folytatását kérelmező, megnyirbált föliratnak sem volt semmi sikere. Bécsben megelégelték a rendekkel való szakadatlan bajlódást. De még ennél is nagyobb sulyt fektetett a kormány arra a körülményre, hogy az országgyűlés föloszlatásával elvonják a külföld tekintete elől azt a renitens gyülekezetet, mely mindenfelé nagy föltünést keltett és a császár hatalmát az ország belsejében nagyon gyöngének láttatá. Ilyen föltevésekre sem Franciaországban, sem másutt nem akartak tápot adni, ezért Ferencz környezetében az összes iránytadó tényezők az engedékenység ellen nyilatkoztak. És azt vélték, hogy az egyszer kiadott rendelkezéshez annyival is inkább ragaszkodhatnak, amennyiben az összes tudósítások a leghatározattabban hangsulyozták, hogy a magyarok részéről semmitől sem kell tartani. Mert az ősmagyar erőteljes jellemet önösség, apáthia, elpuhulás és az érzéki élvek hajhászása váltá föl. Az emberek nem bíznak magukban és nem számíthatnak idegen segélyre, mert ez egyetlen oldalról sem mutatkozik. »Ha vannak is egyes heveskedők« — így folytatja tudósítónk — »saját tapasztalatomból határozottan tudom, hogy egyiknek sincs bátorsága tételéhez ragaszkodni és csakis rakétákat röpítenek a levegőbe, hogy egyik vagy másik párt előtt tündököljenek. Nyiltan megmondom, hogy már ezek sem hísznek alkotmányuk halhatatlanságában, sőt inkább várják már a végső döfést északról, vagy nyugatról.« [3]) Csaknem hasonló értelemben nyilatkozik egy másik Magyarország megfigyelésére kiküldött férfiu is. Ő is úgy vélekedik, hogy az az idő, midőn a magyarok, mint II. József alatt, Poroszország segélyével a forradalmi

[1]) L. id. művem II. k. 269. l.

[2]) Jelentés, Pest, 1807 decz. 4-éről. B. M. Az országgyűlési naplót először 1790-ben nyomaták ki. Már akkor javasolták, hogy ez a káros következményekkel járó intézkedés szüntettessék meg. Landerer Mihály, pozsonyi könyvnyomdász, kinek atyja, II. József alatt, a Bánságban birtokot vásárolt és nemességet nyert, kapott engedélyt a napló közzétételére. Bizalmas irat Pestről, 1807 decz. 18-áról. B. M.

[3]) Jelentés, Pest, 1807 dec. 8-áról. B. M.

zászló kitűzésére gondolhattak, örök időkre elmult. Az kizárólag a protestantizmus műve volt, mely, Poroszországnak Napoleon általi legyőzetése óta, a legszörnyűségesebb rázkodtatást szenvedé. Most a katholiczizmus kerekedett felül és ennek részéről nem lehet ily fölforgató szándékokat föltételezni. Egyáltalában hiba volna — igy találja emberünk, — a magyaroktól félni. Inkább ők félnek az országban táborozó császári katonáktól, kiknek legcsekélyebb szaporítása egy csapással el fogja majd az összes zajongókat tüntetni.[1])

Habár az ily jelentéseket Bécsben nagy örömmel fogadák, mégis távol állottak a javaslatba hozott rendszabályok alkalmazásától. Sőt inkább az volt a Ferencz császár kívánsága, hogy a rendek, miután a pénzt és az ujonczokat megszavazák, a föloszlatási rendelet daczára is jó hangulatban menjenek széjjel. Erre föltétlen szükség volt a Franciaországgal való viszonyok miatt. Ép ezért Ferencz császár maga ment le Budára, hogy az országgyűlést személyesen rekessze be. Megjelenése, úgy látszik, a legjobb következményekkel járt. »Szavamra mondhatom« — így szól az egyik pesti jelentés — »hogy a rendek magatartása ő Felsége rövid ittlétte alatt szembetünően javult. Az emberek félnek immár lármázni és azt gondolják: »Longas esse regibus manus.«[2])

Ferencz megérkezése óta az országgyűlés szakadatlanul munkában volt, hogy az utolsó formalitásokat elintézze.[3]) Persze, Vay, Balogh és Nagy Pál hajszálnyira sem tértek el az ő álláspontjuktól és igaz hévvel jelenték ki, hogy a kinyomtatott napló biztosítani fogja hazafiságuk részére az utódok elismerését[4].) Még december 14-én, tehát közvetetlenül az országgyűlés föloszlatása előtt, követelték ők, hogy az összes magyar ezredeknél magyar vezényszó léptettessék életbe, ami, egy bizalmas jelentés szerint, azon szándékkal történt, hogy ezt a végső pillanatot is méregpohárul használják ki.«[5])

---

[1]) Göhausen jelentése, 1807 okt. 7-éről. B. M.

[2]) Jelentés. Pest, 1807 dec. 13-áról. B. M.

[3]) Jelentés, Pest 1807 dec. 15-éről. B. M.

[4]) Bizalmas irat, 1807 dec. 18-áról. B. M. »Diese Menschen schrieen noch bis zum letzten Augenblick und als sie sahen, dass der Landtag noch in den letzten Zügen liege, wandten sie noch alle Kräfte an, um ihr vorhergegangenes schädliches Umwesen zu rechtfertigen indem sie äuserten, das gedruckte Landtags-Diarium werde hinlänglich beweisen, wie sie gearbeitet haben und die Nachwelt werde ihrem Patriotismus Gerechtigkeit wiederfahren lassen.«

[5]) Bizalmas irat, 1807 dec. 18-áról B. M.

Kilencz havi heves és izgatott viták után véget ért az országgyűlés, kézzel fogható eredmény azonban csak az udvar javára mutatkozott. Az országot pedig nagy csalódás érte. Amde azért ez az országgyűlés még sem maradott minden jelentőség nélkül hazánk történelmére nézve. Mert az elernyedt, elaggott és kipusztulóban levőnek vélt közszelemet új életre ébreszté. És ha abban reménykedtek, hogy a magyar országgyűlés 1807 december 15-én éjfélkor örök sírjába szállott,[1]) úgy már a következő év és még inkább az 1811/12-iki országgyűlés megmutatá, hogy a magyar alkotmányban sokkal szívósabb életerő rejlik, semmint azt gondolák. Kétségtelenül annak a követnek volt igazsága, ki ép ezen napok alatt jelenté ki, »hogy alkotmányunkat meg kellene változtatnunk.«[2]) Mert az ugyancsak rászorult a reformokra. Nemcsak a kormány, hanem vele együtt sok osztrák férfiu is szívből üdvözölte volna az átalakulást. A bécsiek, megütközve a rendek ellenzékies magatartásán, így szóltak a császárvárosban lakó magyarokhoz: »A ti alkotmányotok nem talál többé a mai kormányok rendszerébe; le kell azt rombolni.«[3]) A bécsi miniszterium pedig mindenekelőtt az alkotmány olyatén átalakítását óhajtotta volna, mely mellett a magyarok inkább azonosították volna magukat a monarchia érdekeivel és nem tekintik magukat az örökös tartományoktól különálló államnak. Ez okból örömmel üdvözölték Piringernek, a bécsi cs. kir. udv. kamaránál működő és magyar nemesi származású titkárnak, ki hazája viszonyaival behatóan foglalkozott,[4]) ide vágó tervezetét. Ő e czím alatt: »A magyar mint az osztrák császári állam hazafija« (»Der Hungar als Patriot des österreichischen Kaiserstaates«) egy népszerű modorban tartott röpíratot akart közzétenni, melyben az alkotmány pragmatikus kifejtésével,[5]) »az alkotmányosnak nevezett bajok, túlkapások és visszaélések ellen« szándékozott síkra szállani. E mű hivatása volna továbbá kimutatni, hogy az alkotmány a századok folyamában sok változáson ment keresztül és merőben téves ama sem a történelem, sem pedig a corpus juris által nem támogatható nézet, hogy »a

[1]) Jelentés, Pest, 1807 december 15-éről. B. M. »Heute Nachts um 12 Uhr wird er (az országgyűlés) geschlossen, und, wie ich es und mit mir Gleichdenkende wünschen, ins Grab vielleicht auf ewig getragen!«

[2]) U. o. »Nostra constitutio amplius stare non potest. deberemus illam mutare.«

[3]) Jelentés, Bécs 1807 sept. 12-éről. B. M.

[4]) Ez ugyanazon Piringer, aki a bandériumokról szóló művét közzétevé.

[5]) Piringer Sumeraw bárónhoz Bécs, 1807 nov. 17. B. M.

magyar alkotmány ne szenvedhetne más államok mai alkotmányának megfelelő változásokat.«[1]) Erőteljes, minden himezést-hámozást kerülő kijelentésekkel és történelmi példákra támaszkodva, kellene kimutatni hogy a magyar — kit a Habsburg-ház a törökök uralmától szabadított meg — igenis köteles a közterhekhez hozzájárulni, melyek soha sem voltak kevesebbek, mint most, amint hogy a nemesség soha sem fizetett kevesebbet, mi több, a nemesi fölkelés kötelezettségének terjedelme a választó királyság korában jóval nagyobb volt, mint jelenleg.[2]) Egy ily tartalmú műtől Piringer a legjobb hatást várta. »Egyetlen józan magyar sem vonhatja — ugymond — »e tételek helyességét kétségbe, ha különösen azok kellő megvilágításban részesülnek és ha végre lerántatik a lepel a szemfényvesztésnek arról a művéről, melynek mint valami sanctum sanctorumnak tiszteletben tartását szenvelgik, úgy mindazok egymás után sietni fognak az igazságot nyiltan elismerni, kiknek száját eddigelő csakis néhány, folyvást saját érdekét kergető szájhős határtalan ostobasága tartotta befogva.«[3]) A császár,[4]) Stadion, mint külügyminiszter[5]) és Sumeraw báró,[6]) mint a rendészeti ügyek és czenzura legfőbb intézője osztatlan tetszéssel fogadták az előrebocsátott tervet. Midőn azonban Piringer nevének, mint a mű szerzőjének örökös titokban tartását kérte, Stadion viszont azt kivánta, hogy a kormány befolyásának minden látszata elkerültessék, »mert máskülönben — ugymond — »eltévesztetnék a főczél és a felségjogok körül folyó vitában egyébként sem tűnhetik föl az uralkodó vitázó fél gyanánt.«[7]) A röpíratot tehát külföldön kellene kinyomatni és valóban szerfölött érdekes, hogy mint igyekszik a legfőbb czenzurai hivatal

[1]) Piringer Sumeravhoz, 1807 nov. 17. B. M. »Die Wendung, welche der gegenwärtige Landtag von Hungarn bekommen hat und der Ausschlag davon, den man leicht voraus sehen kann, flösst einem wohlgesinnten Patrioten des österr. Kaiserstaates den Gedanken ein, es dürfte für die Gemeinsache von einem wesentlichen Nutzen seyn, wenn ein Aufstatz zuerst deutsch, so dann auch in lateinischer Übersetzung in Druck erschiene, welcher eine pragmatische Zergliederung der hungarischen Verfassung enthielte, um die darüber so sehr über Hand genommenen Vorurtheile zwar mit Anstand und Würde, aber zugleich auch ohne Schonung und mit einem eingreifenden Tone zu wiederlegen.«

[2]) Piringer Sumerawhoz, 1807 nov. 17. B. M.

[3]) Piringer Sumerawhoz, 1807 nov. 17. B. M.

[4]) A császár rezolucziója Sumeraw 1807. dec. 1-éről kelt előterjesztéséhez. B. M.

[5]) Stadion jegyzéke Sumerawhoz. 1807 nov. 28. B. M.

[6]) Sumeraw előterjesztése 1807 dec. 1-éről. B. M.

[7]) Stadion jegyzéke Sumerawhoz, 1808 ápr. 12-éről B. M.

elnöke segédkezet nyujtani, hogy a magyar udvari kanczelláriának ez ügyben oly kényelmetlen felügyeleti joga kijátszható legyen.

A fenálló szabályok szerint ugyanis minden, a magyar alkotmánynyal foglalkozó mű kézirata, kinyomatás előtt, jóváhagyás végett a magyar udvari kanczelláriának volt bemutatandó. Ámde előre látható volt, hogy ez a hatóság semmi esetre sem lesz hajlandó oly mű közzétételébe beleegyezni, mely annyira hevesen ki kel mindazon előjogok ellen, melyek legfőbb örének a magy. udv. kanczellária önmagát tekinté.[1]) Sőt még arra sem lehetett számítani, hogy ily művet habár kinyomatva lenne is, az országba bebocsásson.[2]) Ez okból Sumeraw azt javasolta, küldenék Piringer kéziratát, valamely harmadik személy útján, bármelyik, Ausztriával élénk üzleti összeköttetésben álló könyvkereskedőhöz, ki a kinyomatott példányokat nagy tömegben juttatná Ausztriába. Az önálló hatáskörrel fölruházott prágai czenzurára várt volna az a hivatás, hogy a röpiratot egyelőre a »toleratur« jelzéssel ellássa, a bécsi czenzura pedig addig halogatná a prágai hatóság intézkedésének fölülvizsgálását, míg a Piringer-féle mű titokban és kéz alatt, úgy Ausztriában, mint Magyarországon, megfelelő számú példányokban elterjedne.[3]) De erre a leleményességre, melyet Sumeraw saját czenzurája kijátszására oly ravaszul eszelt ki, már nem volt szükség. Mert a már félig kinyomatott kézirat soha sem került a napvilágra.[4]) Ferencz császár egész 1816-ig habozott azzal a rezolucziójával, melylyel a mű közzétételét megtiltá.[5]) Az első pillanatban, midőn az 1807-iki országgyűlés magatartása mind ellenségesebbnek látszott, örömest dobták volna ki Piringer röpiratát a tömeg közé. Midőn azonban Franciaország felől mind vészesebb felhők tornyosultak, mégis tartózkodtak attól, hogy a magyarokat egy, minden esetre kétséges eredményü irattal keserítsék el. 1809 után kétségtelenül létezett Bécsben egy pillanatig az a szándék, hogy Magyarországban mélyreható átalakításokat kezdeményezzenek. De annak keresztülvitelétől mégis visszariadtak és pihenni hagyák azt a művet, mely, megjelenése után — Piringer sza-

---

[1]) Sumeraw előterjesztése 1808 ápr. 12-éről. B. M.

[2]) U. o.

[3]) Sumeraw előterjesztése 1808 április 12-éről. B. M.

[4]) Piringer 1808 április havában 45 ivet adott egyelőre Sumerawnak át; ez képezte volna az 1-ső kötet tartalmát. A kézirat azonban nem látható az okmányok mellett.

[5]) A császár rezoluczioja 1816. aug. 23-áról Sumeraw 1808 ápr. 12-iki előterjesztéséhez. B. M. »Dieser Gegenstand hat auf sich zu beruhen.«

vai szerint — minden zugban nagy zene-bonát támasztott volna.[1]) Miután Ferencz nem merte a létező alkotmányt reformálni, az 1807-ikinél még sokkal viharosabb $18^{11}/_{12}$-iki országgyűlés után igyekezett magát azon egészen túltenni és az országot egyáltalában a rendek közreműködése nélkül kormányozni, hajolva arra a tanácsra, hogy: »az állam kormányozzon tekintet nélkül a keresztes háborúk és az ököljog idejéből fennmaradt formákra.[2]) De ez a korlátlan uralom balul ütött ki. 1825-ben megint kénytelen volt ahhoz az országgyűléshez folyamodni, melyet 13 éven át nem hivott össze.[3]) E hosszú idő alatt sem feledé azonban a nemzet, hogy legjobb oltalmazóját és örökösen fenyegetett önállóságának legerősebb várát a rendek gyűlésében kell látnia. Nagy és a szenvedélyeket teljesen elragadó küzdelemre volt szükség, míg maga Magyarország pálczát tört korhadt alkotmánya fölött és helyébe olyan nemesebb és tökéletesebb alkotást állított, melynek gyökérszálai minden esetre szintén a multba nyúlnak vissza.

---

[1]) Piringer Sumerawhoz, 1807 nov. 17. B. M.

[2]) Jelentés, Pest, 1807 decz. 15. B. M.

[3]) Az 1811/12-iki és 1825-iki országgyűléseket más alkalommal fogom behatóan leírni.

ÁRPÁDKORI KÖZOKTATÁSÜGYÜNK ÉS A VESZPRÉMI EGYETEM LÉTKÉRDÉSE.

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

III. Árpádkori iskolázásunk külföldön.

Franciaország a szellemi téren már a XI. század óta kezében tartotta a vezérletet. A lovagság eszméje innét terjed szét Európában; a művelődés utján induló vagy haladó európaiak, s így nemzetünk is ide küldi fiait kiképzés czéljából. A szellemi élet középpontja, a XII. század óta, Páris az ő iskoláival.

A *párisi egyetem* (studium generale) keletkezésére nézve azelőtt téves felfogásban élt a tudományos világ. Azt hitték, hogy Páris egyeteme Szent Genovéva, Szent Viktor és Notre Dame iskoláinak egyesüléséből alakult meg. E szerint a párisi egyetem székesegyházi és kolostori iskolából jött volna létre.

Denifle azonban más alapon építi föl a párisi egyetemet. Kimutatja, hogy a Szent Genovéva iskolában 1147-ig az »artes liberales«-t tanították. Ekkor a kanonokok helyébe a clugnyiek, majd a Szent-Viktor kolostor szabályozott kanonokjai (canonici regulares) telepedtek és itt házi hittudományi intézetet állítottak föl. Szent Genovéva és Szent Victor iskolája a XIII. század legelején még Páris falain kívül volt, s így ekkor Notre Dame-mal nem is egyesülhetett.

A párisi egyetem csirája a Notre Dame székesegyházi iskolában rejlik. De nem oly értelemben, mintha a székesegyházi iskola tanárainak bensőbb viszonyba lépésével született volna meg az egyetem; hanem azon tanárok teremtették meg az egyetemet, akik tanári képesítésöket a székesegyházi kanczellártól szerezték meg s működésöket ő tőle függve folytatták. Jogosan és helyesen tehát nem a Szent Genovéva, hanem a Notre Dame iskola a párisi egyetem »bölcsője.« [1])

[1]) *Denifle:* Die Universitäten des Mittelalters bis 1400. I. B. 1885. 655—682. l.

A XII. század második felének társuló szelleme kedvező volt az egyetem eszméjének kifejlődésére. A párisi egyetem már a XII. században létrejő, de az egyetem fogalmához szükséges tulajdonságok mindegyikére csak a XIII. században tesz szert.[1])

Magyar tanulók már a XII. században megfordultak Párisban.

Az angol Gualterus Mapes beszéli, hogy Girardus à Puella mester iskolájában *Lukács* nevű derék és képzett magyar emberrel találkozott.[2]) Lukácsnak nagyon humánus embernek kellett lennie. Mert a szegényeket szívesen látta asztalánál s annyira gyöngéd volt irántuk, hogy ezek meghívott vendégeknek, s nem alamizsnában részesülőknek tudták magukat.[3])

Ez a Lukács azonos a III. Béla korabeli híres esztergomi érsekkel.

A Szent Genovéva iskolába járt *Bethlen* magyar papnövendék. István apát, a későbbi tournay-i püspök ugyanis 1175-ben értesíti III. Béla királyt, hogy Bethlent a Szent Genovéva kolostor egyházában temették el. A szülők kívánságára vizsgálatot indítottak, vajjon a megboldogultnak nincs-e adóssága. A nyomozásból kitünt, hogy sem zsidónak, sem kereszténynek nem tartozott. A vizsgálók között volt három magyar pap is: — Adorján, Jakab és Mihály, akik szintén párisi tanulók.[4]) Bethlennek jómódú egyénnek kellett lennie. Mert szülői a párisi kolostornak, amely gyermeköket nevelte és képezte, ajándékúl két selyem miseruhát (casula), egy zászlót, egy ezüst márkát, egy arany pénzt és öt arany solidust kehelyre,[5]) s végül egy fehér lovat adtak azon czélból, hogy ez az épülőben levő kolostorhoz követ hordjon.

III. Béla királyunk házassága Margittal, II. Fülöp franczia király nővérével, még közelebb vitte nemzetünket a

[1]) *U. az:* U. o. 745. l.

[2]) A Girardus (Giraldus, Geraldus, Gerardus, vagyis Gellért) egyéniségére vonatkozó irodalmat közli *Pauler Gyula:* A magy. nemz. tört. az Árp. kir. alatt I. 636—637. l.

[3]) »Vidi Parisiis Lucam Hungarum in schola magistri Girardi Puellae, virum honestum et bene litteratum, cuius mensa communis fuit sibi cum pauperibus, ut viderentur invitati convivae, non alimoniae questores (Gualteri Mapes: De Nugis Curialium. Dist. II. VII. Bodley Cod. lat. 3578. XII. sz. Marczali Henrik közlése: Árpádkori emlékek a külföldön. Történelmi tár 1878. évfoly. 171. Wright kiadásában a »De Nugis Curialium«-nak Dist. II. C. 7. 73—4. l. szól Lukácsról.)

[4]) *Fejér:* Cod. Dipl. T. II. 189—190.

[5]) »marcam argenti cum nummo aureo et V sol.« *(Fejér:* Cod. Dipl. T. VII. Vol. IV. 63.)

franciához. A franczia nyelvet ekkor a magyar király udvarában is beszélik; »a kanczellária nyelvébe már becsúszott a »baro« szó, s a »dapifer«-t, »agazo«-t néha már sénéchalnak, maréchalnak nevezék;« [1]) Páris iskoláját is bizonyára mind gyakrabban fölkeresték tanulóink.

Nem érdektelen, hogy minden franczia iskolázás mellett is II. Endre idejében nem egy franczia ember jut magyar püspökség élére. Így a lüttichi Róbert veszprémi, a franczia Bertalan pécsi,[2]) s a normandiai Raynald erdélyi püspök lett.

A hires Ugrin kalocsai érsek is Párisba küldi unokaöcscsét, Csák Ugrint, a hittudományok végzésére. Tizenkét évi itt tartózkodása alatt ki is képzi magát; tudós emberré lesz — főleg a hittudományban. Párisból hazatértekor nagy pénzösszegen egy teljes bibliát vett kommentárokkal és glosszákkal. Ezen Ugrin a császmai nagyprépostságból a spalatói érsekségbe jut.[3])

Ágoston, idővel zágrábi püspök, a bölcseletet és hittudományt Párisban végezte.[4]) A Párisban levő *ferenczrendi* egyetemi hallgatókat már 1268-ban négy nemzetiségi csoportra osztják. A mieink is bizonyára ezek egyikéhez tartoztak.[5]) A *Domokosok* is ide küldték kiválóbb tagjaikat.[6])

A párisi egyetemen kiválóan a hittudományt művelték. A dialektika széleskörű érvényesítése az itteni módszernek sarkalatos pontja volt. Champeauxi Vilmos törte meg ezen irányban a jeget; majd utána nyomban következett Abaelard. Az ő munkájok szolgált alapul, hogy Páris egyeteme a hittudományok terén az elsőséget kivivhatta magának, s hogy a theologiában a XIII. századi virágzás kora bekövetkezhetett[7].)

Az elsőség dicsőségén — habár más téren — osztozott a párisi egyetemmel a bolognai, mely a jogtudományoknak lőn melegágyává. Ennek nagyságához Irnérius és Gratián rakták le az alapköveket. Amaz a XII. század elején a világi jog kezelésébe vitt új szempontokat; emez meg ugyanezen század közepén a kánonjog számára jelelt ki új utakat.[8])

Páris és Bologna lesz most a tudásra törekvő egyének gyülekező helye. Az egyes országok székesegyházi, káptalani

[1]) *Pauler Gy.:* A magy. nemzet tört. az Árp. kir. alatt. II. 60. l.
[2]) *Koller:* Hist. Episcopatus Quinque-Eccl. T. II. 1—136. l.
[3]) *Schwandtner:* Scriptores Rer. Hung. III. 627—628. l. — *Pauler Gy.:* A magyar nemzet tört. az Árp. kir. alatt. II. 270. l.
[4]) *Ferrarius:* De rebus Ungaricae Prov. S. Ord. Praedicatorum. 116 l.
[5]) *Denifle:* Die Universitäten des Mittelalters. I. 96. l.
[6]) *Ferrarius:* De rebus Ung. Prov. S. Ord. Praedicat. 79. l.
[7]) *Denifle:* Die Universitäten des Mittelalters. I. 46. l.
[8]) *U. az:* U. o. 47. l.

és kolostori iskolái másodrangúakká válnak. Mert ezóta csak az egyetemre előkészítő iskolákúl tekintették őket. Ezen viszony kifejlődésére maga az egyház is közreműködött. Mert III. Honor pápa a hittudományhallgató egyéneket öt évre fölmentette a helybenlakás (residentia) kötelezettsége alól; az érseki káptalanokat pedig kötelezte, hogy küldjenek tehetséges egyéneket az egyetemi tanfolyamra.[1])

Ezóta, természetesen, még inkább növekedett az egyetemeken a hallgatóság száma. Bolognában a hallgatók és a tanárok már 1250 előtt két testületet (corporatio) — az ultramontánokét és a citramontánokét — alkottak. Ezen utóbbinak 13 nemzetisége között 1265-ben már a *magyarral*[2]) is találkozunk; — fényes bizonyítékául, hogy szép számmal lehettek.

Névszerint azonban kevés magyart ismerünk a bolognai tanulók között. Így *Pálról*, a ki később a Domokosok rendjébe lépett, tudjuk, hogy nemcsak tanult, de tanított is a bolognai egyetemen.[3]) *István* pápai káplán és pozsonyi prépost létére találja jónak a bolognai egyetem látogatását. Ügybuzgalmát a kalocsai káptalan elismeréssel viszonozza, midőn érsekévé választja. A választást a pápa 1266. decz. 11-én erősíti meg.[4])

A bolognai egyetem nemcsak azért érdemel figyelmet, mert a párisi mellett a legrégibb és legtekintélyesebb, hanem mert a többi olasz egyetemnek is mintaképe. Sarti szerint a *vicenzai* egyetem a bolognaiak kivándorlása következtében jött létre. Keletkezése idejét 1204 tájára tehetjük.[5]) Mittarelli egy nevezetes oklevelet közöl az 1209-ik évről, mely a vicenzai egyetem cseh, német, franczia, burgund, lengyel, spanyol és olasz hallgatóin kivül magyarokról is beszél.[6]) Bizonyos tehát, hogy több magyar látogatta ekkor az itteni egyetemet. Névszerint azonban csak egyet ismerünk közülök, — s ez *Berthold* kalocsai érsek.

Szerfölött érdekes és tanulságos, amit Berthold egyetemi életéről tudunk.

III. Incze pápa megtudta, hogy Berthold, kinek kalocsai érsekségét II. Endre királyunk többszöri próbálkozással való-

---

[1]) U. az: U. o. 746—747. l.

[2]) U. az: U. o. 156—157. l.

[3]) *Ferrarius:* De rebus Ungaricae provinciae sacr. ord. Praed. 1637. 25. l.

[4]) . . . . . te tunc Capellanum nostrum et Posoniensem prepositum, Bononie litterarum studio insistentem . . . (*Theiner:* Monum. Hist. Hung. T. I. 291. l.).

[5]) *Denifle:* Die Universitäten des Mittelalters I. 298—299. l.

[6]) *U. az:* U. o. I. 299. l.

sággal úgy erőszakolta keresztül, — érsek létére a vicenzai egyetemet látogatja.

A pápát ezen hir nagyon megboszantotta. Nem a kiképzésre törekvés bántotta. Hiszen ezt épen maga az egyház mozdította elő, midőn a »residentia«-tartás kötelezettségét az egyetemi hallgatókra 5 évre szólólag megszüntette. Az esett rosszúl III. Inczének, hogy Berthold mint érsek ment el egyetemi hallgatónak, s így még a külföldiek előtt is szégyent hozott állására.

Nem is hagyja III. Incze szó nélkül a dolgot. Éles hangú levelében erős szemrehányásokkal illeti II. Endrét. Súlyos panaszunk van — mondja a pápa — királyi okosságod ellen, mert a kalocsai választott érsek érdekében kifejtett többszörös sürgetölődzésed, úgy látszik, félrevezetett bennünket. Sokan felhányják nekünk, — s amint látszik, van is erre okuk, — hogy a mesterek mesterévé tettük azt, aki még a tanítványok tanítványának sem válik be, s a püspökök püspökévé mozdítottuk elő azt, aki a főpaphoz illő tudományoknak nagyrészben híával van . . . . Ő most Vicenzába vonult s itt az ismeretek alapelemeit gyűjtögeti. Nem restelli készületlenségét, amelyet otthon könnyen pótolhatott volna, künn csavarogva gyalázatosan nyilvánossá tenni. Elmondja ezután a pápa, hogy Bertholdot levélileg haladéktalanul hazá rendelte s meghagyta neki, vegyen maga mellé néhány tanult embert, akik a szükséges dolgokra megoktassák, s igyekezzék képzettségének hiányát erkölcsösségével és életmódjával úgy pótolni, hogy legalább megtürhető legyen az állásában. Mert ha nem így lesz, akkor azt követjük, aki kimondotta: Bánom, hogy embert teremtettem; s amit zaklatásra megtettünk, — megfontolás után megsemmisítjük.[1])

Páduában is a bolognai egyetemi hallgatók átköltözése hozott létre egyetemet 1222 táján. Már maga a leszármazás mutatja, hogy itt is főleg a jogi tudományokat művelték ép úgy, mint Vicenzában; de virágzott az orvosi tudomány is.

A páduai egyetemet látogató magyarok közől egy *főesperest* ismerünk. Ő 1231-ben járt itt az egyetemre. Nagy tehetségű, az »artes liberales«-ben jártas fiatal ember; főesperes létére beáll a Domokos rendbe.[2]) Ugyancsak a páduai egyetem hallgatója volt *Orbáczius* posegai nagyprépost, Báncza István unokaöcscse. Hihető, hogy — részben legalább — tanulmá-

[1]) *Fejér:* Cod. Dipl. T. III. Vol. I. 74—75. l.

[2]) A Domokosok generálisa, a szász Jordán, így nyilatkozik róla: . . . iuvenis magni ingenii optime institutus in artibus . . . *(Denifle:* Die Universitäten des Mittelalters. I. 282—283. l.).

nyainak folytathatása végett biztosította neki IV. Orbán pápa 1264. ápr. 18-án a Páduában legelőször megüresedő kanonoki széket[1]) s a susoli Szent-Kereszt és az esztergomi Mária Magdolna egyházat, amelyek nem voltak lelkészkedéssel összekötve.[2]) *Tamás*, mint Szent István vértanúról nevezett esztergom-hegyfoki prépost s még hozzá segédmester (vicemagister), vagyis a székesegyházi iskola másodmestere, szintén egyetemi hallgató Páduában 1291. jun. 3-án.[3])

Nagyon valószínű, hogy *Anonymus* a Névtelen jegyző. is valamelyik külföldi — s nem hazai — iskolában végezte tanulmányait. Előszavában ugyanis ezt írja: »Midőn egykor iskolai tanulmányokon együtt valánk és a trójai történetben, melyet én Dares Phrygius és mások könyveiből nagy szeretettel tanulván, amint mestereimtől hallottam, saját stilusommal egy kötetbe foglaltam össze, — közös akarattal olvasgatánk.«[4]) Minthogy a trójai háború történetét a XII. század második felében főleg Franczia- és Angol-országban tanulmányozgatták nagy buzgalommal,[5]) föltehetjük, hogy Anonymusunk is valamelyik nyugateurópai — talán franczia — iskolának volt növendéke.

Ha ezen föltevést valóságnak fogadjuk el, akkor Anonymus barátjában, a kinek művét ajánlotta, szintén külföldi iskola látogatóját ismerjük föl; — hiszen együtt jártak iskolába.

Anonymus képzettségét s olvasottságát saját munkája igazolja legjobban, — barátjáét meg maga Anonymus, midőn őt a tudományokban avatott egyénnek írja.[6])

A külföldi egyetemre menő magyar tanulók nemcsak a hittudományi és jogi, hanem az orvosi tanulmányokat is végezték. Bizton következtetjük ezt azon tényből, hogy a XIII. században nálunk több orvossal találkozunk. Ilyen volt Sándor, II. Endre orvosa, kit a király a spalatói érsekség élén szeretett volna látni, de a káptalannál nem sikerült a választást keresztülvinni.[7])

IV. Béla király orvosa 1256-ban Bernát mester budai

---

[1]) *Fejér:* Cod. Dipl. T. IV. Vol. III. 229—231. l.

[2]) *Knauz:* Mon. Eccl. Strig. I. 499; *Theiner:* Monum. Hist. Hung. I. 267. l.; *Fejér:* Cod. Dipl. T. IV. Vol. III. 231—232.

[3]) *Knauz:* Monum. Eccl. Strig. II. 288—289.

[4]) *Anonymus:* Gesta Hung. Prolog.

[5]) *Pauler Gy.:* A magy. nemz. tört. az Árp. kir. alatt. I. 464. l.

[6]) . . . . »viro venerabili et arte litteralis scientie imbuto *(Anonymus:* Gest. Hung. Prologus.).

[7]) *Kerékgyártó Árpád:* A míveltség fejlődése Magyarországban. I. 304. l. — *Pauler Gy.* A magyar nemz. tört. az Árp. kir. a. I. 80. l. — *Demkó Kálmán:* A magyar orvosi rend története. 93. l.

kanonok[1]) és 1257-ben Tiborcz mester, a ki, mint királyi követ, Fülöp zágrábi püspökkel együtt a római széknél és Konrád királynál is megfordult.[2]) Ismerjük IV. Bélának még egy másik orvosát, Gellért mestert is. Ez még V. István és IV. László korában is orvosa a királynak, a kiknek testét az óhajtott egészségi állapotban hosszabb ideig fentartotta.[3]) Sőt Gellért mester nemcsak orvos, hanem tanár is, — mint maga Kún László nevezi.[4])

IV. László idejében más orvosokról is van tudomásunk. Egy alkalommal ugyanis a király a Nyulak-szigetén súlyos betegségben feküdt. Mivel udvari orvosa, Gellért, nem volt kéznél, hamarosan négy más orvost hivattak. Ott látjuk a beteg ágyánál Theodosiust, a minorita szerzetest; Guarcin mestert, Majs orvosát; János mestert, Joakhim orvosát és Bertalan mestert.[5])

A Margit-legenda Kún László esetén kívül beszél a margit-szigeti Domokos-apáczák és szerzetesek orvosairól is. »Soror Candida . . . meg betegüle oly igen, hogy orvos is kétségben esett vala az ő meg gyógyulásáról.« [6]) János prédikátor szerzetbeli paraszt fratert negyednapos hideg gyötörte. Az »orvosoknak semegy orvosságok csak valami kevéssé sem használt volna.« [7])

Muthmerius mester, a hires szepesi prépost is V. István és IV. László korabeli orvos.[8]) Kún László idejében Jakab ispánt, ki a csatában megsebesült, sokáig orvosok gyógyították.[9])

Ezen orvosok nagy része pap volt. S ez annál felötlőbb, mert az egyház a világi jog és az orvostudomány művelését kiközösítés terhe alatt tiltotta. Bizonyítja ezt IV.

---

[1]) *Wenzel:* Árpádkori Új Okm. VII. k. 444. l.

[2]) Hazai Okmánytár VII. k. 64. l.

[3]) . . . »nostrum et eorundem corpora in adoptate sanitatis statu conservando per tempora longiora . . . *(Wenzel:* Árpádkori Új Okm. XII. k. 115. l.

[4]) . . . quod gratam fidelitatem et commendabilia merita circumspecte providencie viri magistri Gerardi, artis medicine professoris, fidelis phisici nostri. *(Wenzel:* Árpádkori Új Okm. XII. 115. l.)

[5]) A gyulafehérvári másolatban (a Margit legendáról van szó) a XLII és XLVIII. tanuvallomás közötti csonka vallomás. *(Demkó György:* Árpádházi Bold. Margit élete. 268. l. 41. jegyz.) — Nyelvemléktár VIII. k. 65. l.

[6]) Nyelvemléktár VIII. k. 44. l.

[7]) U. o. 48. l.

[8]) *Kerékgyártó Árp.:* A míveltség fejlőd. Magy. orsz. I. 304. l. — *Demkó Kálmán:* A magyar orvosi rend története. 93. l.

[9]) *Kerékgyártó Árp.:* A míveltség fejlődése Magyarországban I. 304. l.

Orbán pápa maga, midőn 1263. okt. 3-iki kelettel az esztergomi érseknek jogot ad, hogy az alsó és főpapság azon tagjait, akik az egyház tilalma ellenére (világi) jogot vagy orvosi tudományt hallgattak, az egyházi kiközösítés alól feloldozhassa.[1])

A budai zsinat még 1279-ben is megparancsolja a papságnak, hogy a sebészetnek azon részével hagyjon fel, mely égetéssel és metszéssel jár.[2])

De nemcsak a királyok, az egyházi és világi főurak s a kolostorok, hanem a városok körében is találkozunk orvossal. Így Zágráb városnak 1242-iki kiváltságleveléből tudjuk, hogy a ki mást késsel, karddal, lándsával, nyillal vagy ilyesmivel megsebez, s a megsebzett meggyógyul és egyik testrésze sem marad csonka, — a megsebesült orvosának az egész díjat, magának a megsebzettnek huszonöt, a város részére meg öt pénzt fizet.[3]) Esztergomban Jób felesége 1255-ben azért adja el külvárosi birtokát, mert az orvosi költségek fedezése czéljából pénzre volt szüksége.[4])

A Margit-legenda szerint meg Benedek váczi szabó poklosságba esett »és nem csak önnön magától, de ő házabeliektől és *orvosoktól* az ő életitől avagy életirűl kétség vala.«[5]) Az Ó-Budán lakó Károly vitéznek Ágnes leányáról olvassuk: »Mikoron ez Ágnes asszonynak ő anyja és ura sokat költöttek volna orvosokra és semmit sem használtanak volna neki, három orvos doctorok az ő életirűl kétségben esének.«[6]) Mihályfi Jakab Nyitra vármegye ispánja szembajban szenvedett és már »kétségben esék orvosoknak segítségérűl.«[7]) Albert bán »nyilván bél poklosnak mondatnék. Sem az ő betegsége vala orvosoknak miatta meggyógyulható.«[8]) Miklós nevű embernél »orvosoknak itéleti szerént mondatik vala közelleni bél poklosság.«[9])

Úgy látszik tehát, hogy a tehetősebb osztály, ha mód-

[1]) . . . »quoslibet eciam clericos in prelaturis, dignitatibus vel personatibus constitutos, nec non presbiteros, qui contra constitucionem ecclesie leges vel physicam audierunt, ab excommunicacionum sentenciis, quibus propter hoc tenentur astricti.« . . . *(Theiner:* Mon. Hist. Hung. I. 248. l.)

[2]) Constitutiones synod. Bud. a. 1279. *(Endlicher:* Rer. Hung. Mon. Arp. 569. l.)

[3]) *Endlicher:* Rer. Hung. Mon. Arpad. 452. l.

[4]) *Wenzel:* Árpádkori Új Okmánytár. VII. k. 415. l.

[5]) Nyelvemléktár VIII. k. 55. l.

[6]) U. o. 67. l.

[7]) U. o. 69. l.

[8]) U. o. 69. l.

[9]) U. o. 64. l.

jában volt, betegsége esetén orvoshoz fordult. Vajjon a városokban vagy esetleg a vidéken működő orvosok között mily arányban volt az egyházi és világi elem, nem dönthetjük el.

Nemzetünk gyermekei nemcsak Nyugat- és Dél-Európa iskoláit keresték föl, hanem ellátogattak a messze Keletre, Azsiába is. Itt találkozunk az izmaeliták fiaival, kiket mohammedán vallásuk utalt a keleti érintkezésre. Jakut arab írónak köszönjük a rólok szóló adatot. Ő 1220 táján Aleppóban járt, találkozott velök s úgy tapasztalta, hogy »hajuk és arczuk igen barna.« S midőn egyiköket megszólította, ez így válaszolt: »A mi hazánk Konstantinápolyon túl van egy nép országában, mely a frankok között lakik s melyet »hungár«-nak neveznek. Mi bár mozlimek vagyunk, az ő királyuknak engedelmeskedünk. . . . Mi a magyarok nyelvét beszéljük, úgy öltözködünk mint ők, hadseregökben szolgálunk s velök együtt hadakozunk minden ellenségeik ellen. . . . . Mi ide egyházi törvényeket jövünk tanulni. Midőn hazánkba visszatérünk, tisztelettel fogadnak s a vallás ügyét reánk bizzák . . . . . Azok, kik közülünk fegyvert viselnek, leborotválják szakálukat s a frankok viselete szerint öltözködnek, de nem így a többiek.«[1])

Ezen sorokból kiviláglik, hogy a kiket az izmaeliták papi pályára szántak, Aleppóba küldötték az egyházi törvények tanulmányozása czéljából. De arról is van tudomásunk, hogy papnövendékeik egy része Jeruzsálemben végezte tanulmányait.[2])

Érdekes az ellentét, melyet már Pauler észrevett,[3]) hogy a magyarországi izmaeliták papjai azon helyek közelében végzik iskoláikat, melyeket a keresztény Európa keretében a magyar nemzet fiai, mint keresztes vitézek, egyidejüleg vérökkel szenteltek meg.

IV. Az Árpádkori általános műveltség.

A középkori társadalomnak különös fogalma volt a szellemi művelődésről. Azt tartotta, hogy a tanulás csak a papnak való. Ez a felfogás nálunk is érvényesült. A tanulás a magyar ember szemében is a papságra készüléssel volt egyértelmű. Az esztergomi zsinat szerint ugyanis, ha valaki más szolgáját, vagy oly szolgálatban levő egyént, aki ura beleegyezése nélkül nem idegeníthető el, vagy bárkit a szolgálati viszony-

[1]) *Hunfalvy Pál:* Magyarország Ethnographiája. 1876. 335—336. l.
[2]) *Röhricht:* Beiträge. II. 260. l. 35. jegyz.
[3]) *Pauler Gy.:* A magyar nemzet tört. az Árp. kir. II. 97. l.

ban levő népből *tanít, vagyis pappá tesz*, váltsa meg s ezenfölül ötvenöt pénzt fizessen.[1])

A Szent István korabeli papság egy része külföldi volt, s igy régi hazájának müveltségi fokán állott. A kebelébe lépő magyar elemet meg bizonyára átgyurta saját képére. S ez mindkét részről annál könnyebben mehetett, mert nagy volt ekkor a hitbeli buzgóság. Ezen kor papságának messze kiemelkedő alakja Szent Gellért. Tanultságát művei bizonyítják; buzgalmáról meg a Gellért legenda igy beszél: Könyveit, melyeket maga írt, kocsizás közben javítgatta.[2])

A papság tanultságára az egyház mindig súlyt helyezett. A Szent László idejében tartott esztergomi zsinat elrendeli: Tanulatlan egyént ne szenteljenek pappá; vagy ha már fölszentelték, tanuljon, — különben el kell csapni állásáról.[3])

Érezhető is ennek a hatása még a rendelkezésünkre álló néhány adatnál is.

A Kálmán korabeli Lőrincz esztergomi érsekről tudjuk, hogy erős filozófiai képzettségéről volt ismeretes.[4])

Az erősen szinező bajor Gerhoh szerint meg II. Géza korában a magyar püspökök, »ámbár az ország barbár és oly fejedelmek alatt van, kik még csak névleg is alig tartoznak a kereszténységhez, *mint tanult emberek* tüzetes vizsgálat alá vették a háború okát.« [5])

Mindazonáltal igaza van Paulernak, midőn III. Béla idejéről igy vélekedik: . . . . »e kor magyar papságáról valami nagyobb tudományosságot nincs okunk föltenni.«[6]) De nem szabad feledni, hogy ezen itélet a mai korral vont párhuzamon sarkall. Mert ha a papság képzettségét saját koráéval vetjük egybe, mindjárt több bizalommal leszünk tudománya iránt.

Van ugyan a világi elem között is tanult ember, — mint Kálmán király, kiről még a lengyelek is úgy tudták, »hogy a világ valamennyi királya között a legtudósabb.«[7]) De ő királyi sarj, s igy nem esik általános elbirálás alá; s hozzá még eleinte papnak szánták, — s igy képzettségének csiráit ezen tényben is kereshetjük. A nemzet zöme azonban tanulatlan. Hiszen —

---

[1]) Synodus Strig. prior. art. 65.

[2]) Vita S. Gerardi Cap. 14. *(Endlicher:* Rer. Hung. Mon. Arp. 223. l.)

[3]) Synod. Strig. prior. art. 6.

[4]) Laurencii viri opulentissimi, philosophie rivulis gratanter perfusi *(Fejér:* Cod. Dipl. T. VII. Vol. IV. 57 l.)

[5]) *Pauler Gy.* A magyar nemzet tört. az Árpádházi királyok alatt. I. k. 361. l.

[6]) *U. az.:* U. o. I. k. 462. l.

[7]) *U. az.:* U. o. I. k. 273 és 595. l.

Pauler szerint — az urak látóköre Szent László korában a mai parasztokéhoz hasonlított;[1]) sőt — szerintem — még ezt a mértéket sem ütötte meg. Még egy jó századdal később III. Béla korában is csak ilyennek látja az elfogulatlan történetirás a világiak általános műveltségét: »Nálunk még azoknak, kiknek a magyar irodalom termékei kellettek volna, kik az ország ügyeit magyarul intézték, kormányozták, magyarul vitatkoztak és parancsoltak, pihenő óráikban pedig az igriczek, regősök magyar dalait hallgatták, — hiában jegyezték volna fel magyarul a rendeleteket, az énekeket; azok sem magyarul, sem latinul nem tudtak olvasni.« [2])

Ha az emberek III. Béla korában is ennyire tanulatlanok, mit tartsunk az egy századdal még korábban élőkről? Habozás nélkül kimondhatjuk, hogy a Kálmán korabeli magyarok között a papok voltak az egyedüli irástudó emberek. S ezen alapon állva, midőn Kálmán törvénye elrendeli, hogy keresztény és zsidó csak alkalmas keresztény és zsidó tanuk előtt köthet üzletet, s ekkor is az eladás tárgyát és a tanuk neveit egy lapra feliratják s ezt saját pecsétjökkel ellátják:[3]) tulajdonképen papoknak teszi kötelességökké az irásbeli följegyzést.

A világiak szellemi művelődésének ezen teljes hiánya mellett — természetesen — a papságnál sem lehet várni, s még csak gondolni sem »valami nagyobbb tudományosságot«. Sőt egyes helyeken — mint a váczi egyházmegyében, ahol a papság az egyházmegyei zsinatra sem járt el — annyira tanulatlanok, hogy Boleszló váczi püspök szerint még a hívek lelki ügyeinek vezetésében is avatatlanok.[4])

Mily ismeretet követeltek meg a XIII. század elején egy főpaptól, utba igazít bennünket a Meráni Berthold esete.

Ez a fiatal ember pappá lőn s összeköttetése révén csakhamar a bambergi nagyprépostságig fölvitte. Rohamos emelkedését újabb fokozattal akarta tetézni nővére, Meráni Gertrud magyar királyné utján. Kétségkívül ennek a keze nyult bele azon választásba, melylyel a kalocsai káptalan Bertholdot szemelte ki érsekévé.

A dolog azonban nem ment oly könnyen. A pápai trónon az erélyes III. Incze ült. Neki kétsége merült föl Berthold

---

[1]) *U. az.:* U. o. I. k. 177. l.

[2]) *U. az.:* U. o. I. 462—463.

[3]) *Endlicher:* Rer. Hung. Mon. Arp. 371—372. l.

[4]) *Wenzel:* Árpádkori Új Okm. I. 82. l. — *Fejér:* Cod. Dipl. T. II. 200. l.

életkora és tanultsága iránt. Megbizta tehát a salzburgi érseket mindkettőnek kipuhatolásával.

A találkozás szinhelye: Magyarország határa. Ide jő a salzburgi érsek, Berthold a kalocsai érsekség két »suffraganeus« püspökével, s más hivatott egyének, — többek között az érsek nevelője, bizonyos katona ember.

A vizsgálatból kiderül, hogy Berthold a szöveget ügyesen olvassa és saját nyelvére (a németre) helyesen fordítja, azonkívül tisztában van a grammatikai szerkezetekkel is; életkorát tekintve pedig lehet 25 éves, vagy több is.

A válasz ily értelemben érkezik Rómába. A pápa ebből azt érti meg, hogy Berthold még sokkal fiatalabb kelleténél — az egyházjogban és egyházi szónoklatban meg teljesen járatlan vagy nagyon gyönge.

Ez a tapasztalat kényes helyzetbe sodorta III. Incét. Egyfelől az egyház érdeke és törvényei, s hozzáadhatjuk: saját lelkiismerete; másfelől a hivatlan Berthold — háta mögött a magyar királylyal. A pápában előzetesen meg volt a hajlandóság a megerősítésre; hiszen kimondotta, hogy, ha Berthold életkora és tudománya csak közelről is megüti a mértéket, ő nem tagadja meg hozzájárulását a választáshoz. Most azonban úgy cselekedett, amint méltósága és a közjó megkövetelte, — nem erősítette meg Bertholdot a kalocsai érsekségben. A remény szálait azonban nem vágta el a jövőt tekintve. Mert, mig II. Endrét kéri, hogy nyugodjék bele a határozatba: másrészről biztatja, hogy gondoskodjék Bertholdnak hittudományi és jogi kiképzéséről, a mely őt azután alkalmas egyénné teszi, hogy egykor közösen gondoskodhassanak.[1])

Érdekes tehát, hogy a XIII. század elején nálunk sem elégedtek meg egy főpapnál az olvasás s a nyelvtan tudásával és a latin szöveg megértésével; hanem az egyházjog ismeretét s az egyházi szónoklathoz értést is megvárták tőle.

Berthold esete rombolólag hatott a magyar papok érzületére. Találkozott közöttök, ki a példa után indúlt s úgy gondolkozott, miért ne lehetne neki is — habár kellő alap nélkül — magas egyházi állásra jutnia. Ilyen volt a ravaszdi származású[2]) Gönczöl is. A világi papságon kezdte, de vékony tudásával semmire sem ment. Ekkor beállt a Jánosvitézek közé s egész a házfőnökségig (rektor) fölvitte. Nagyravágyó lelke ekkor sem telt be. Rokonai révén keresztűlvitte, hogy a spalatói káptalan érsekévé választotta. Igaz, hogy ezen álláson — nagy

[1]) *Fejér:* Cod. Dipl. T. III. Vol. I. 49—52. l.
[2]) *Wenzel:* Árpádkori Új Okmánytár. I. 186. l.

szegénysége miatt — nem igen kaptak; hiszen hat megválasztott egyén közől egyik sem fogadta el.[1])

Volt azonban a XIII. század főpapjai között más szabású alak is. Ez Báncza István, a tatárjárás után (1243—1252) esztergomi érsek. Bizonyára nagyon képzett egyénnek kellett lennie, mert arra érdemesült, — ami még magyar embert ő előtte nem ért, — bíbort küldött neki a pápa.[2]) János kalocsai érseket III. Incze pápa 1203-ban tanult embernek mondja.[3]) György győri püspök a tatárjáráskor.[4]) Gellért (Girardus) mester tanultságát IV. Incze pápa ismeri el 1244-ben.[5]) Albert esztergomi főesperes a tatárjárás idején annyira képzett ember, hogy másokat is tanított,[6]) megvolt a tudományosság, — mint IV. Béla tanusítja.[7]) Ivánka fia András ispán gyermekét, János budai prépostot, ki az egyházjogból doktori babért szerzett, képzett embernek ismerték.[8]) Mihály zágrábi püspök tanultságát maga XI. Benedek pápa hangsúlyozza, midőn esztergomi érsekké kinevezi.[9]) Gergely székesfehérvári őrkanonok kiváló egyházjogi tudományosságát meg Lodomér esztergomi érsek 1297. jun. 29-én egyik főokul hozza föl, midőn részére a székesfehérvári prépostságban megerősítést kérelmezi;[10]) s ezen tudományos képzettséget maga VIII. Bonifácz is elismeri 1299. jan. 28-iki levelében, melylyel Gergelyt az esztergomi érsekség kormányzásával megbízza.[11]) Szép számmal voltak a jogdoktorok.[12]) A veszprémi káptalan tagjai között 1276-ban tizenöt olyan egyént látunk, akik mind a két jognak doktorai voltak.[13])

---

[1]) *Schwandtner:* Scriptores Rer. Hung. III. 575—578.
[2]) *Knauz:* Monumenta Eccl. Strig. I. 395—396. l.
[3]) *Fejér:* Cod. Dipl. T. II. 418. l.
[4]) *Rogerius:* Carmen miserabile c. 30. *(Endl.:* Rer. Hung. 276. l.)
[5]) *Fejér:* Cod. Dipl. T. IV. Vol. I. 355. l.
[6]) *Rogerius:* Carm. Miserab. cap. 30. *(Endlichernél:* 277. l.)
[7]) *Fejér:* Cod. Dipl. T. IV. Vol. I. 379. l.
[8]) *Várossy Gy:* Schematismus Archiepiscopatus Coloc. 1889. XXIII. és köv. l. — *Pauler:* A magy. nemz. tört. II. 427. l.
[9]) *Theiner:* Monum. Hist. Hung. I. 406. l.
[10]) *Knauz:* Monum. Eccl. Strig. II. 424. l.
[11]) *Theiner:* Monum. Hist. Hung. I. 383. l.
[12]) Névszerint többet felsorol *Balics:* A róm. kath. egyháztört. II. k. II. rész. 547—548. l. — Az itt említettekhez adhatjuk még: Pál veszprémi prépostot, a ki 1276-ban doctor legum *(Fejér:* Cod. Dipl. T. VII. Vol. II. 47. l.), továbbá Jakab császmai prépostot 1280-ban, a ki doctor decretorum *(Fejér:* Cod. Dipl. T. V. Vol. III. 15. l.)
[13]) . . . . »exceptis libris iuris canonici et civilis quindecim personarum de capitulo doctorum iuris utriusque« *(Fejér:* Cod. Dipl. Tom. VII. Vol. II. 47. l.).

Maga a római szék is szépen tanuskodik az Árpádkori magyar papság egyes alakjainak kimagasló tudománya mellett, midőn VIII. Bonifácz pápa imént idézett levelében a multat a jelennel szembe állítja és kiemeli, hogy Magyarország papjai között kitünő tudományú férfiakat számlált.[1])

Főpapjainknál a közfelfogás elvárta a képzettséget; s ha ez hiányzott, nem mulasztotta el soha sem megróni. Miklós erdélyi prépost ellen is a tanultság hiányát hozza fel egyik okul (1278. jun. 1. előtt) Pál veszprémi prépost, midőn — az esztergomi érsekségért Miklóssal versenyező Péter veszprémi püspök érdekében — a római szék előtt Miklós egyéniségét leirja.[2])

Volt egyes egyházi méltóság is, melynél külön szakismeretet követeltek. Igy az egri püspöknél elengedhetetlen föltétel volt, hogy nemes származású és a jogban jártas legyen. Ennek az volt az oka, hogy, ha zavargás esetén a királyi család veszélyben forgott, a király fiát — régente a negyedszülöttet — neki kellett őriznie és nevelnie.[3])

A budai zsinat (1279) a főesperesek ismeretkörének mértékét szabja meg. A főesperesek ugyanis részint a törvény, részint a szokásjog alapján a házassági és esetleg egyéb ügyekben is a vizsgáló és itélő bíró szerepét vitték. Miért is a zsinat megköveteli tőlök, hogy az egyházjogban annyi ismeretök legyen, amennyi ezen ügyek megvizsgálásához és elbirálásához szükséges; vagy legalább a szabad mesterségekben (artes), vagy pedig más tudományokban is annyi alapjok legyen, hogy — ha Isten is úgy akarja — a szükséges előmenetelt megtehessék. Ezen utóbbi esetben az illető köteles három évi egyházjogi tanfolyamra menni. Ez a kötelezettség a zsinat előtt kinevezett főesperesekre is kiterjed. S egyáltalán csak azon főesperesek esnek kivétel alá, akik saját hibájokon kívül annyira szegények, betegesek, gyöngék vagy alkalmatlanok a tanulásra, hogy a tanfolyamok megkezdésére vagy befejezésére teljesen képtelenek. A három évi tanfolyam alatt főesperesi és egyéb javadalmuknak összes jövedelmét élvezik, mintha tényleg benn volnának a főesperesi hivatalban, — de a naponkinti kenyér- és bor-osztaléktól elesnek.[4])

---

[1]) *U. az:* U. o. 382. l.

[2]) . . . . »intolerabilem patitur in litteratura defectum« *(Theiner:* Monum. Hist. Hung. I. 324. l.)

[3]) *Fejér:* Cod. Dipl. T. V. Vol. I. 154. és 156. l.

[4]) Constitutiones synod. Budensis a. 1279. nr. 38. *(Endlicher:* Rer. Hung. Mon. Arpadiana. 581–582. l.).

A papság tanultságának emeléséről a budai zsinat egye temlegesen is gondoskodik, midőn elrendeli, hogy a papok a jó irányú tanulmányokban gyakorolják magukat.[1])

A papok iskolázottságának kézzel fogható bizonyítéka az ő irodalmi működésök. Legendáinkat és krónikáinkat ők írják; az okleveleket fogalmazzák és kiállítják;[2]) majd meg, mint közjegyzők, hivatalos tényeket állapítanak meg és öntenek írott alakba.

A világi emberek között a XIII. században is találkozott tanult ember. Ilyen lehetett Aba Sükösd fia[3]) Demeter is, a ki azon bizalomra érdemesült, hogy még Meráni Gertrud életében II. Endre ifjabbik fiának, Kálmánnak, tanítója, mestere[4]) legyen, — később meg a tanácsadó szerepet játszhassa mellette.[5]) Igaz, hogy a király Demeternél csak erkölcsi életének dicséretre méltó előkelőségét emlegeti[6]) s tanultságáról nem emlékezik; de már maga a királyi család intelligenciája, s így a dolog természete követeli, hogy a szellemi képzettséget is föltételezzük a királyi sarj nevelőjében. Miklós magyar ember Kingának, IV. Béla leányának, a nevelője és gondozója lett.[7])

A trónörökös — Béla — nevelésére, s így nevelőjének megválasztására kétségkivül még nagyobb gond irányult. Ép ezért Miskát, Salamon ispán atyját, mint a későbbi IV. Béla király nevelőjét,[8]) szintén tanult s iskolázott embernek kell tartanunk.[9])

---

[1]) Constitutiones synod. Bud. a. 1279. nr. 7. *(Endlicher:* Rerum Hung. Monum. Arp. 569. l.

[2]) *Fejérpataky László:* A királyi kanczellária az Árpádok korában, és Kálmán király oklevelei cz. műveinek majd minden lapja.

[3]) *Fejér:* Cod. Dipl. Tom. III. Vol. II. 196. l.

[4]) . . . in didascalum prefecimus et magistrum« *(Wenzel:* Árpádkori Új Okmánytár VI. k. 546. l.).

[5]) . . . »eidem fecimus adherere *(Wenzel:* Árp. Új Okm. VI. 546. l.).

[6]) . . . propter laudabilem morum ipsius eleganciam. (U. o.)

[7]) Lapso ablactatioris tempore dignam institucionem sortita, virque illi ex omni Hungarorum cetu tam nobilitate pollens, quam religione Nicolaus nomine, in curatorem et nutritium cum nonnullis matronis et virginibus, quarum cum devotione eminebat genus, in contubernium et obsequium iunctus est. A quibus in literis latinis primum, deindes in timore Domini, in orationibus ad Denon et Sanctos fundendis et in omni virtutum ac morum praestantia apprime instituta est. Nec paedagogi eruditione contenta in altiores virtutes, quam quae sibi imperabantur, animum assidue intendebat. *(Acta Sanctorum* Ungariae. Semestre secund. 80. l.)

[8]) *Fejér:* Cod. Dipl. T. VII. Vol. I. 191. l.

[9]) *Klingsor*, kit a »dalnokverseny« alapján szintén tanult magyar embernek tartottak, nem történeti alak. Bebizonyította ezt *Heinrich Gusztáv:* »Klingsor aus Ungerland« cz. értekezésében. (Egyet. Philolog. Közl.

Nem nevelőnőnek, hanem inkább dajkának tartom Alicet, azt az előkelő származású franczia nőt, ki Jolánt, II. Endre király második feleségét, már mielőtt magyar királyné volt, hűségesen szolgálta, később meg, mint magyar királynét, hazánkba is követte. Itt, úgy látszik, a harmadszülött királyfinak, Andrásnak, lett a dajkája, mert II. Endre király 1220-ban azon szorgosságot emeli ki és tudja be érdemül, melyet Alice Endre herczeg körül fejtett ki.[1])

De általában a világi emberek műveltsége még a XIII. században is nagyon alacsony fokon állt. Irni nagyon kevés tudt közöttök. A Margit-legenda olvasása azon tapasztalatra vezet, hogy még az előkelő emberek sem tudták: mikor születtek, hányadik életévöket tiporják, s ez meg ez az esemény mikor történt. Szóval ezen időre már teljesen igaza van Paulernek, hogy »műveltségök olyan volt, mint mai nap a tanulatlan paraszt emberé«.[2])

Dr. Békefi Remig.

1878. II. évfoly. 137—146. l.) Ily módon tehát nem fogadjuk el tényül azt sem, a mit *Theodoricus Thuringus* »Vita Beatae Elizabeth« cz. művében »Clycsor« tudományosságáról olvasunk Canisiusnál: Thesaurus monumentorum eccles. et historic., sive Lectiones Antiquae T. IV. 118. l.

[1]) . . . . »pre oculis nostris habentes indefessam circa filium nostrum Andream sedulitatem« *(Fejér:* Cod. Dipl. T. III. Vol. I. 286. l.).

[2]) *Pauler:* A magy. nemz. tört. II. 419. l.

A NÉMETUJVÁRIAK ÉS HÉDERVÁRIAK LESZÁRMAZÁSÁHOZ.

(Családtörténeti jegyzetek.)

I.

A »Századok« mult é. I. és II. füzeteiben »A Güssingiek« czím alatt megjelent nagybecsű értekezés, mely a hazánk történeti fontosságú eseményeinél főszerepvivő Németujvári grófok zajos multját tárgyalja, nagy hézagot pótol. Mindazok, kik a családtörténet iránt érdeklődnek, elismerni fogják, hogy hasonló pontossággal és szorgalommal szerkesztett munka tulajdonképeni czélját, a kihalt családok ismeretének terjesztését hathatósan előmozdítani — hivatva van.

Azon körülmény, — hogy az említett Németujváriakból a híres Iván nádor utódjára, Pernstein Iványra vonatkozó oklevelek, eltérőleg a hazai okleveleinkben divatozó szokástól, sehol sem említik, hogy ki volt az atyja, — minden esetre nehezíti a nemzedékrend összeállítását; s ezért legkevésbbé sem lehet csodálni, ha ilyen helyzetben a legnagyobb óvatosság mellett, csakis az adatok hiányos volta miatt, néha nem sikerül az itt-ott mutatkozó homályt, a fölmerülő kétség árnyékát teljesen eloszlatni, s az észlelt hézagot nyomban betölteni.

Így ha vizsgálatunk tárgyává tesszük az értekezéshez csatolt családfának Iván nádor gyermekeire vonatkozó részét, itt egy föltünő jelenséggel találkozunk, melynek szokatlansága, sőt mondhatni rendkívülisége azonnal leköti figyelmünket. Ugyanis Iván nádor első fia Gergely 1287-ben már tálnokmester lévén, föl kell tennünk, hogy ekkor legalább is 20 éves volt, noha sokkal idősebb is lehetett; de mondjuk, hogy csak 1267-ben született, vegyük föl a rendkívüli esetet, hogy az ő születése s testvérének Jánosnak, vagy a mint az értekezésben neveztetik, Ivánnak. születési éve közt egész 30 év telt el; tegyük már most föl, hogy ez az Iván ily módon 1382-ben,

midőn még mindig élt, 85 éves volt: még is ezen föltételezett ritka eseteknek számbavétele mellett ha látjuk, hogy Gergely születésétől 1267-től számítva 1382-ig 115 év telt le, akaratlanul kérdeni kell, vajjon a tapasztalat bizonyítja-e, hogy kivételkép egy generatio ily hosszú időkort betölthet? Ha ehhez még azt is hozzá adjuk, hogy az értekezésnek a Pernstein Iványra vonatkozó 7-dik számú oklevél kivonata szerint Iványnak még két fiatalabb testvére is volt, kik természetszerűleg még néhány évvel tovább élhettek, mint ő: akkor a 115 év helyett talán 120 évre fog rúgni azon időkor, melyet Iván nádor gyermekei betöltöttek. A lehetőség szerint mindez megállhat, hanem más családleszármazásokból merített tapasztalást vévén mértékül, a valószinűséget a kétségnek minden utó íze nélkül bebizonyítani alig sikerül.

A most elmondottakból, s különösen azon körülményből, hogy Iván nádornak a hazai oklevelekből ismert Gergely és Iván nevű fiain kívül a 7-dik számú oklevélkivonat még két eddig éppen nem ismert fiút (azaz Pernstein Ivánnak még két testvért) tulajdonít, — azt következtetem, hogy Iván nádor fiának, II. Ivánnak, szinte Iván nevű fia volt, kit III. Iván névvel a családfára illeszteni kellene, s kinek István és Miklós fivérei voltak.

A 7-dik számú oklevélkivonat értelmezésének indokolhatására szükségkép kutatni kell, hogy Pernstein Iván családjának birtokait hol keressük. A család- s hely-nevek, melyek Pernstein Iván családjára vonatkozó, 1349—1382-ig kelt okiratokban előfordulnak, igen alkalmasak arra, hogy a kivánt irányban kellő tájékozást nyujtsanak. Stubenberg Ulrikkal, a Stadecker, Rappach, Meissau, Pucheim, Kranichberg, stb. családokkal Styria történetében találkozunk, de azért közülök némelyik Alsó-Ausztriában is szerepelt; egy Eckertsau Chadolt 1334-ben Arnstein várát Alsó-Ausztriában birta; egy Wallse Eberhardt az ugyanott fekvő Walse várnak birtokosa 1357-ben halt meg; egy Wallse Eberhardt felső-ausztriai kapitány, egy másik egészen hasonnevű pedig stiriai kapitány volt 1360-ban. A helynevek közül Neunkirchen, Kirchberg, Kranichberg Alsó-Ausztriában ismeretesek, de azért Kirchberg, azután a Pernstein Ulrik által birt Friedberg, Kroisbach (hof), (Ober)-Mayerhofen, mely utóbbi három előbb a Holbeurain családé volt, a XIX-dik század elején kiadott geografia szerint Stájerország gráczi kerületében léteznek. Ehhez saját jegyzeteim alapján hozzá tehetem, hogy Pernstein Iván birta még Alsó-Ausztriában Wartenstein várát is, melyet ő 1382-ben Albrecht

herczegnek eladott. Pernstein Iván családjának birtokai tehát Alsó-Ausztriában és Stájerországban feküdtek.

A 7-dik számú oklevélkivonat tartalmából bebizonyul, hogy 1351-ben Pernstein Iván testvéreivel, Forchtensteini és Hornsteini Istvánnal és Miklóssal egyetemben az osztr. máriaczelli kolostor javára a Lajta folyó mellett fekvő Alrams-ban, s azután Ottová-ban — mely utóbbit a XIV. században a magyarok Szántónak nevezték — birtokrészleteket ajándékozott. Ennek értelme nem lehet más, minthogy Pernstein Ivánnak István és Miklós nevű testvérei a Stájerhonban fekvő Forchtensteint és Harthensteint (esetleg az alsó ausztriai Hörensteint) birták; de minthogy Fejér György tévedésébe esni nem lehet szándékunk, ki az Albert hg. rendeletére 1282-ben a salczburgi érsek részéről lerontandó stiriai Forchtenstein várát Fraknóval azonosítá: azért mi az idézett nevek alatt sem Fraknót sem Szarvkőt nem kereshetjük. Annyiban azonban az adományozás tárgya még is emlékezteti az olvasót Fraknóra, mert akkor Fraknói Miklós Alrams főbirtokosa volt; de Szarvkő vára, gondolom, ez időtájban alig volt Laczkfy István kezében, hanem talán már a Wohlfart család birta egész 1364-ig, a midőn az utóbbitól vétel utján a Kanizsaiak birtokába jutott. Hogy Szántón Pernstein Iván családjának valamely részjószága volt, az nem lephet meg, mert ott az Osli, Pothli, Ludbreg sat. családok is mint birtokosok a XIV. században előfordulnak. Ezen Ludbreg családból a »Sopr. okltár« szerint ismeretes Chuz Pál (1323), kinek valószínűleg fia volt: János dictus Chuz de Ludbreg 1357—1374, a ki rövid ideig a Horv. Szlav. és Dalmáczia országok báni méltóságát is viselte; a többi családtagok leszármazását a most idézett okltár adatai segítségével csak hézagosan, de más forrásmunkák, különösen Fejér codexe alapján, úgy hiszem, kifogástalanul lehetne lehozni egész azon időig, midőn az 1464. évi oklevél szerint a Sopronvármegyében szereplő Ludbreg család egyik tagjának, Györgynek, halálával magban szakadt, s ottani birtokai másokra szálltak. Mindezt azon okból említettem, hogy kitünjék, miszerint ezen sopronvármegyei birtokos Ludbreg család a Németujváriak Kakas ágával nem áll közelebbi rokoni összeköttetésben, hanem az utóbbi csak úgy juthatott a Ludbreg névhez, hogy ott birtokot szerzett.

Azokból, miket eddig fölsoroltam, véleményem szerint az következik, hogy Iván nádornak fia, II. Iván, vagy már 1339 előtt, vagy nem sokára reá meghalt, s hogy az utóbbinak fiára, III-ik Ivánra, vonatkoznak mind azon okleveli adatok,

melyek ez idő után a »Güssingiek« című jeles értekezésben foglaltatnak; végre, hogy III. Ivánnak testvérei voltak: István és Miklós.

Ha a kiindulási pont, melyre jelen czikkem alapját fektettem, helyesnek bizonyul, s ha a »Güssingiek« cz. értekezésben a 7-ik tétel alatt fölhozott s általam idézett oklevélkivonatnak világos szövegét jól alkalmaztam: úgy, azt hiszem, levont következtetésem sem lehet helytelen.

II.

A »Güssingiek« nagyérdemű szerzője a »Századok« 1892-ki folyamában számos okirati adattal megállapítá, hogy Keménnek fiát, Lőrincz nádort (1267), kit az írók eddig a lébenyi Pótokkal együtt a Hédervári család tagjai közé soroltak, a kihalt Hédervériak családjához nem számíthatjuk. Ezen fölfedezés egy, a családtörténetbe becsúszott és konokul fentartott lényeges tévedést szüntetett meg; s csak óhajtani lehet, hogy az, ki a Fraknói grófok és legújabban a Németujváriak leszármazásával ismertette meg az olvasót, s ki e szakbeli munkájával eddig is általános elismerést vívott ki magának: a Pótok eredetére nézve még ez ideig fennálló kétséget is az által eloszlatni fogja, hogy eddigi kutatásai alapján nem sokára a Hédervériak családfáját ismerteti meg az olvasó közönséggel.

A most említett Lőrincz nádornak atyja Kemén volt, az, kit az írók a lébenyi Pótokkal, miután ezeket is a Hédervériak nemzetségéhez számították, összekapcsolni iparkodtak. Hogy igénytelen nézetem szerint a Pótok nem tartozhatnak a Hédervériak családjához, azt a »Századok« 1891. folyamában egy rövid czikkben már előadtam; de minthogy ezen véleményemmel nem egyező s az irodalomban annyiszor ismételt ellenkező állítás még újabban is visszhangra talál, most néhány sorral szeretnék járulni azon nyomok megjelöléséhez, melyeken haladva mások szakértelmük segítségével végleg eldönteni fogják, hogy a lébenyi Pótok (tán helyesebben Póthok) és Hédervériak egy közös törzsből származnak-e vagy nem? Véleményemet főleg a Póthokra vonatkozó némely családtörténeti adatokkal szándékom igazolni.

Kézai Simon a jövevény nemzetségek közt a Hédervériak őseit s a lébenyi Póthot is kitünteti, de egymástól elválasztva külön czikkben sorolja föl őket, jeléül annak, hogy nem egy nemzetséghez tartoznak, s különböző időben vándoroltak be hazánkba. Krónikásunk, ki különben a beköltözött

jövevényeknél a bevándorlás időrendjét nem látszik mindenhol pontosan követni, de adatainak nagy részét oklevelek is támogatják, lébenyi Póthról szólva azt mondja, hogy tőle veszi eredetét Konrád altenburgi gróf; s ez állítása annyiból is hitelt érdemel, mert Konrád, kit okleveleink Óvári és Altenburgi grófnak is neveznek, az ő kortársa volt. Ezzel ellenkezőleg a Póthokról némely írók, köztük Lehóczky, Ráth Károly, Rupp Jakab, Pesty Frigyes és Nagy Iván egészen egy véleményben vannak, állítván, hogy azok a Héder nemzetségből származnak. Turóczy egészen visszásan azt állítja, hogy a Póth név Altenburgi Konrádtól eredt; ugyan Turóczy után egy író a »Bothe« német szóbul vont magyarázatot annyira elfogadja, hogy Póth nádort mindig Bothnak írja; pedig sokkal természetesebb volna a külföldön elégszer előforduló s Kézai írásmódja által is igazolt Poth (= Poto) mellett maradni, akár Péter névből, akár — a mi még valószínűbb — a Philipo és Philipoto rövidítéséből eredt légyen ez a személynév; de a mint egy lapban közzétett rövid mutatványból meggyőződtem, a legújabban készülő »Mosonvármegye történeté«-ben is ezen, a fennidézett írók részéről elfogadott s így mintegy hagyománnyá vált leszármazás, melyet, szerintem, oklevelekkel igazolni nem tudnak, megörökítve leend.

Hogy a Póthok a Dersfy családdal közösen a Győr nemzetségből erednek, s hogy Óvári Konrád baranyai birtokára költözködvén, mint a Póthok ivadéka ottani birtoka után »de Kemud« (ma Kemend) név alatt lett ismeretes, azt 1891-ben a »Századok«-ban már hangsúlyozni törekedtem. Az Óváriak ez időbeli viszontagságainak egy részét, s a régi Becse-Gergely nemzetségből eredt Balog családdal való érintkezését éppen dr. Werthner Mór úrnak a »Századok« 1892-ki folyamában foglalt s általam fent idézett értekezéséből ismerjük; ugyan ezen időkorba esik, hogy baranyai birtokukat Filpes fia Fülöp a »Hazai okltár« 152. lapja szerint 1296-ban kegyetlenül pusztítá.

Azon ellenvetés, hogy hiszen a Győr nemzetséget íróink a gyökeres magyar nemzetségek közé sorolják, nem másíthatja meg véleményünket; mert ha a Póthok mint külön nemzetség jöttek be külföldről, akkor a Hédervváriak törzséből nem származhatnak; ha pedig ők a gyökeres hazai Győr nemzetségből erednek, akkor még kevésbbé lehet őket az idegen Hédervváriak közé helyezni; általában azt gondolom, a gyökeres magyar nemzetségek kérdésének végtárgyalása sincsen egészen befejezve, de az eddigi állapot szerint a Győr nemzetség a gyökeres magyar nemzetségek közé sorolandó.

A lébenyi Póthok és a Dersfy család összeköttetésének történetéből még némely adatokat fogok most fölsorolni, mi által a jelen czikkem közlésével kitűzött czélt is könnyebben elérni reménylem.

Hogy a Póthok különösen Moson s Győr vármegyékben birtak, s a lébenyi apátság alapítói valának, azt a hazai oklevelek és a »Várispánságok története«, Rupp helyrajzi munkája, »Győrmegye leírása« is tanusítják; de egyuttal azt is bizonyítják, hogy a Dersfy család tagjai közül Saul és Serafin Somosnak (helyesebben tán Chamaz-nak) fiai 1226-ban Mosonvármegyében birtak, különösen Saulnak egy Gesztencze nevű birtoka a mosoni vár földje mellett ugyancsak Mosonmegyében feküdt; a két testvér hogy Győr nemzetségbeli volt, azt a »Hazai okm. tár« 1258—1259 közti s egy 1279-ki oklevelei teljesen igazolják. Hogy a somogyvármegyei Zseliz nevű benczés apátság véduraságát az említett Póthok és Dersfyek együtt gyakorolták, azt a többször idézett 1891-ki czikkemben már érintettem; s most még pótlólag ehhez megjegyezni kivántam, hogy a »Győrm. leírása« szerint Csécsényi Konrád (kiben e forrásom a Csécsényi nemzetséget vélte fölfedezni, de a ki a mi Óvári Konrádunk volt) és az ő unoka öccse, György, mint a zselizi apátság kegyurai s kétségen kívül csécsényi, illetőleg tényői közbirtokosok az apáttal együtt egy 1258-ki oklevélben említtetnek. Ez időben Konrád, noha az austriai sz.-kereszti apátság levéltári adata szerint már 1258-ban a borsodi főispánságot viselé, még nem volt oly korban, hogy, a mint forrásom a latin »nepos« szónak szigorú értelmezése alapján véli, a nevezett György neki »unokája« lehetett volna, mert ekkor még saját gyermekei is, a mint szereplésükből következtetem, kiskorúak lehettek; de ily nevű unokáját tényleg nem is ismerjük. Ez a György tehát, kit tágabb értelmezés szerint unokaöccsének, vagy csak rokonának kellene nevezni, a »Hazai okm. tár« 1258. évi oklevelében előforduló Győr nemzetségbeli Dezső (=Ders) fiával. Györgygyel lehet azonos; a mi azon okból is hihető, mert épen az idézett oklevélben egy másik Győr nemzetségbeli Petrus de Chechen comes is előjön. Igy a Dersfyekre nézve megállapítva van, hogy Győrvármegyében a Póthok társaságában mint birtokosok tünnek elő. Midőn pedig 1386-ban, talán az Óvári Konrád ivadékainak kihalta miatt, a zselizi apátság kegyuri joga kizárólag a Dersfyekre szállott: valószínűen ezek örökölték amazoknak a birtokait is; legalább azt tapasztaljuk, hogy a XVI. század elején a Szerdahelyi Dersfyek

úgynevezett Danch ága Csécsényt és Tényőt Győrvármegyében tényleg birták.

És most legyen megengedve, hogy a Póthok nemzedékrendjét egy pár helyreigazító rövid megjegyzéssel megtoldhassam. Csépán nádornak (1209) egyetlen fia, István (Rupp szerint) 1221-ben a sz.-gothardi apátságnak hagyá egész apai örökségét, s maga is szerzetes lett, hagyománya a pornói apátság alapítására fordíttatván. Csépán nádor fivérének, Póth nádornak (1212) fia szinte Póth, kiről később még az okiratok emlékeznek, nem hagyott gyermeket hátra; a »Győrm. leirása« 518. lapon ugyanazt mondja Fejér után, hogy Póthnak, a nádornak 1209-ben Demeter és Tamás nevű fiai is voltak, de ezzel ellenkezőleg a »Várisp. történeté«-ben Pesty Frigyes Fejérnek ugyanazon oklevele alapján fölhozza, hogy 1209-ben Póth nádor kérelmére Demeter és Tamásnak (de nem az ő fiainak) a győrvármegyei Kapi falu adományoztatott. Csépán nádornak másik fivére, Mór, ki 1209-ben már nem élt, az ő fia István által tartá fenn a Pótok családját, ez Istvántól eredvén Konrád az óvári várnak birtokosa, kinek fiáról. Jánosról, mint baranyai és mosoni birtokosról a »Várisp. tört.« 171. és 329. lapján 1274. és 1288. években történik említés, de vele később nem találkoztam. Konrádnak második fia Jakab 1292-ben comes Mosoniensis volt. Kiemelni lehetne, hogy Óvári Konrád, ki majdnem a XIII. század végeig élt, 1292. évben a baranyai »Gyulai« remete szerzetes monostort alapítá. Az »Anjoukori okm. tár« 1302-iki adatai szerint Balog Györgynének leánya Stefánia Konrádunknak »unokája«, Konrád fiának, Jakabnak pedig »rokona« gyanánt szerepel. Az unokaszót szükebb értelemben véve, az kétségen kívül azt jelenti, hogy Balog Györgyné Konrádnak eddig még ismeretlen nevű leánya volt; de miután az oklevelekben előforduló »unoka« kifejezés gyakran s egyéni véleményem szerint jelen esetben is tágabb értelemben vétetik, valószinűbbnek tartom, hogy Óvári Konrád korán elhalt fivérétől, Mórtól származott az említett Stefánia. A többi családtagokra nézve nincs mit hozzá adnom ahhoz, mit róluk az idézett 1891. évi czikkemben már közöltem; kivéve talán azt, hogy Jakab fiának, II. Konrádnak fiairól a zselizi apátság története 1376-ban még emlékezik. Hogy mily módon tüntek le azután a lébenyi Póthok a láthatárról, s mikor halt ki az utolsó nemzedék, azt talán az »Anjouk. okm. tár« s egyéb kútfők adataiból, 1345-től kezdve a század végeig, földeríteni lehetne.

Ha azt, mit eddig a fölvett kérdésre nézve előadtunk, mérlegelve fontolóra vesszük, s ahhoz hozzá csatoljuk, hogy

mióta Óvári Konrád és családja Mosonmegyéből baranyai birtokára költözködött, a Póthokról, mint a lébenyi apátság védurairól mit sem olvasunk a történetben: azon következtetésre jutunk, hogy ő utánuk a lébenyi apátság kegyurasága más családra szállott; miből azután könnyű volna megfejteni, hogy a lébenyi templomban fölfedezett két sirkő, melyek mindegyikén a Hédervári czímer van kivésve, nem a Póthokra, hanem az utánuk következő kegyurakra, a Hédervváriakra vonatkozik. Miután azonban azt sem lehet tagadni, hogy azon körülmény, miszerint az idézett apátság története, mennyire én tudom, a Póthok után következő kegyurakról általában egészen hallgat, indokul szolgálhat azon conclusióra, hogy a talált sírkövek, melyek a rajtuk levő alakok, jelvények sat. után ítélve, Ipolyi szerint az alapító kegyurak emlékét látszanak megörökíteni, az alapító Póthokra, mint egyedül ismert kegyurakra vonatkoznak; noha másrészt Ipolyi maga is beismeri, hogy nagyon föltünő s czélját se tudni annak, hogy az egyik sírkövön egy trónuson ülő királyi alak liliomos jogarral kezében van kifaragva, melynek jelentőségét nézetem szerint annál kevésbbé lehet megfejteni, mert a kövek kitöredezett és elmosódott oldalain bizonyosan állott még valamely emberi vagy más alak, mely az egésznek ismeretét megkönnyítené. A királyi alak azt is jelenthetné, hogy, mint analog esetből következtetni lehet, bizonyos időben a király maga gyakorolta a véduraságot, s ezt utóbb a Hédervváriaknak adományozta; a kövek tehát ehhez képest szinte későbbi időből származtak volna.

Noha az egykori Locsmánd-megye birtokai adományozásáról szóló 1263-iki oklevélből tudjuk, hogy IV. Béla király Óvári Konrádtól hűtlenség miatt Óvár várát s egyéb birtokait, a lébenyi apátság kegyuri jogával együtt elvette, s neki nem sokára megint visszaadta; de azért még is semmi nyomát sem látjuk annak, hogy e javakat ő és családja meddig birta. Habár könnyen sejteni lehet, hogy a Póthok után nem sokára következett kegyur a lébenyi templomot restauráltatta, s így, különösen az egyik sírkövön látható templom az ő kegyuraságának jelét képezi; másrészt az sincs kizárva, hogy a Hédervváriakat csak mint rendkívüli jótevőket temették a templomba, azért még is a biztos történeti adatok hiánya miatt támadt űrt merő sejtelemmel áthidalni nem tudjuk.

Az ellentmondó különféle vélemények szülte bizonytalanság idővel elviselhetlenné válván, csak azzal vigasztalom magamat, hogy alig képzelhető, miszerint Kézai egy jövevény nemzetséget külön nemzetség gyanánt soroljon föl, ha az a

Hédervváriak törzséhez tartozott volna; de azt sem lehet föltételezni, hogy az oklevelek a XIII. és XIV-dik században a Póthok utódait a Győr nemzetségből származtassák, ha a Hédervváriak törzséből eredtek volna; végre azt is nehéz érteni, hogy a Győr nemzetségből eredő egyik családág, állítólag, a Hédervváriak czímerét használja, midőn a másik ág (a Dersfyek) a Győr nemzetség czímerét viseli.

A homály és kétség, mely lépten nyomon e kérdés körül borong, — a sokoldalú és irányú combinatio, mely gyakran közönséges találgatásnak a szinét viseli, — kifárasztják az emberi elmét; s mindaddig kisértetként fogják a gondolatokat behálózni, míg ütni nem fog a megváltás órája, míg el nem készül a Hédervváriak annyira óhajtott családfája! S ekkor bármely nézet nyerjen is diadalt, legalább megszünik a családtörténetet elhomályosító ingadozás és bizonytalanság.

STESSEL JÓZSEF.

KOLONICH-ALAPITVANY A RÁKÓCZYAK KORÁBÓL.

Midőn II. Rákóczy György, kinek a lengyel trónra való vágyódása miatt a bosszúálló lengyelek az északkeleti megyékben volt gyönyörű birtokait oly kegyetlenül elpusztíták, e tragikus esemény után három év múlva, 1660. június hó 8-án elhúnyt, nagy terjedelmű fejedelmi javait ifjú neje, az erélyes és tevékeny özvegy, *Somlyai Báthory* Zsófia vette gondozás alá, hogy azt árván maradt gyermeke I. Rákóczy Ferencz részére épen fentartsa. Az özvegy hévvel kezelte uradalmait Sárospatakról és Munkácsról, hol felváltva tartózkodott s gazdatisztei s udvarbírái által összeiratta jobbágyait s azok fiait és vagyonait, mint melyek alapját képezék jövedelmeinek, nem hagyván ki az úrbéri összeírásból a görög-katholikus papokat, az akkor úgynevezett *batykó*-kat sem, valamint azok fiait a *popovicsokat*, kik többnyire szintén papoknak beváltak, vagyha többen voltak, mint »*gyakok*«, azaz »orosz-deákok« kántori minőségben élősködtek a falukban, fizetvén a censust, vagy mint batykok a *nyestpénzt*, mi rendesen négy forintot tett évenként.

Terjedelmes gazdasági utasításokat is bocsátott ki tisztei számára s erélyesen védte érdekeit a megyékkel szemben; de a bécsi udvar irányában mély hódolatot tanúsított s onnan várván oltalmat és szebb jövőt, annyira elragadtatott annak szellemétől, hogy 1661. évben fiával együtt a r. katholikus hitre visszatért, mi felett Leopold császár és király azon évi nov. 13-ki levelében örvendezését nyilvánítá s őt és fiát kegyelméről s oltalmáról biztosítá;[1]) de ezért minden igyekezete mellett sem tudta a király kegyét annyira hajlítani, hogy elkobzott erdélyi javait visszanyerte volna. A többi közt idő folytán Leopold király 1669. febr. 10-dikén szabadalmat adott neki hogy munkácsi uradalma területén sóbányákat nyithasson s

[1]) Budai kamarai levéltár 16. cs. 14 k.

azokat tiz évig tehermentesen, azontúl pedig tizedadás mellett élvezze, mely tized a szepesi kamarának természetben vagy pénzül volt adandó.[1])

De ebből alig ha volt nehány hordónyi sósvízen kívül egyéb haszna, mert ha Beregmegyében, különösen a Háthegység nyugoti lejtőin mutatkozik is némi nyoma a sórétegnek, mennyiben az egyes völgyekben fakadnak ily sósforrások, melyeket a hatóság magas palánkokkal vétet körül, de a kősó nagyon mélyen fekhetik a föld gyomrában, melyhez nem fértek. (Drágabartfalván a belső telkeken is fakadnak ily sósforrások; azért 1729. évben is tett az uradalmi igazgatóság a felsőbbségnél kérdést az iránt, hogy szabad-e jobbágyainak e sósvizet használniok; mire válaszúl a máramarosi kincstári igazgatóság a forrásokat betömette s eltiltotta. Ez okból itt ily dombot maiglan *Cárszki horb*-nak, azaz császári halomnak nevezi a nép.)

1666. évben pedig a királyi udvari kamara felhívta Veselényi Ferencz nádort, adna véleményt arról, mikép lehetne a Rákóczy-családnak a munkácsi, sárospataki, ecsedi, tokaji és regéczi várakat s azokhoz tartozó uradalmakat ujabban adományozni, hogy az özvegynek adott királyi szó megtartassék s a fiskus igénye se veszélyeztessék; mire nézve azután különféle ellenkező véleményeket terjesztett be az esztergomi érsek, az udvari kanczellária s a szepesi kamara igazgatósága, melynek élén Selb Gábor tanácsos és királyi jogigazgató állott.[2])

E közben az ifjú Rákóczy Ferencz felserdűlvén s szíve sugallatát követve, Zrinyi Péter és neje Frangepán Anna Katalintól 1643. évben született *Zrinyi Ilona* kezeért esengett s midőn csakhamar a trencséni fürdőben az eljegyzést megtartá, őt új rokonai Zrinyi Péter, Frangepán Ferencz, Nádasdy Ferencz és Veselényi Ferencz beavatták azon titkos szövetségbe, melynek, mint tudjuk, czélja elébb az ország zilált állapotának javítása, később pedig eltörpült magánérdek volt. Zrinyi magát török és franczia segedelemmel Magyarország, Rákóczy Ferenczet pedig Erdély fejedelmévé óhajtá emeltetni. Elbizakodottságukban annyira mentek, hogy egyéb befolyásos helyeken kívül a szövetségesek báró Schönborn Fülöp János, mainzi érsek és választó fejedelem s birodalmi főkanczellártól is kértek gyámolítást; ki azonban e helyett nemcsak a bécsi udvart csakhamar értesíté e titkos szövetségről s arról, hogy tőle is segélyt kértek,[3]) hanem ellenkezően az érsek igért s felajánlott a királynak segedelmet.

[1]) Ugyanott 762. cs. 33. k.
[2]) U. o. 679. cs. 51. k.
[3]) Pauler Gyula, Veselényi összeesküvés 54. 108.

S Rákóczy 1670. évben csakugyan tényleg megkezdé a támadást; Sárospatakon elfogatta a vendégeiül meghívott tokaji cs. parancsnokot tiszteivel együtt s összeszedett nyolczezer lovas és négyezer gyalog fegyvereseivel Ónod, Kálló és Szendrő elfoglalása után Munkács felé is közeledett, hogy e fontos várat magának biztosítsa; de itt édes anyja, ki fia veszélyes vállalatát mindig ellenzé, zárt kapuval és ágyúlövésekkel fogadá s elutasítá őt, minek következtében ismét Tokaj alá ment s azt ostromolni kezdé. Hol értesülvén arról, hogy a császár, ki Rákóczyt s szövetkezett társait *honárulók*nak s felségsértőknek bélyegzé s hogy a megindított tekintélyes seregek nemcsak a Dráva körül akadálytalanúl előre nyomúlnak, hanem Spork cs. altábornagy ellene is siet a felvidékre, megréműlvén merész vállalata veszélyétől, csakhamar elbocsátá sárospataki foglyait és felfogadott zsoldosait, ő kevés kíséretével a beregszentmiklósi kastélyba menekült, hol egyideig titkon tartózkodott, míg feje felől a villámterhelt fellegek elvonúltak. Lipót király 1670. április 22-ről kibocsátványt is intézett a megyékhez, melyben inté a népet, hogy a felkeléstől óvakodjék s az Eperjesre kitűzött gyűlésen senki részt ne vegyen.[1])

Az elég gyorsan véget ért összeesküvés gyászos következését tudjuk: Zrinyi és Frangepán egy év múlva Német-Ujhelyt, Nádasdy pedig Bécsben lenyakaztattak s a murányi várban lefoglalt iratok alapján háromszáznál több egyén, többnyire protestáns úr és pap, a pozsonyi vésztörvényszék elé idéztetett és hurczoltatott; Rákóczy Ferencz pedig csupán anyja s a jezsuiták közbenjárására tetemes pénzáldozattal válthatá meg fejét oly feltétel alatt, hogy összes váraiba császári őrséget fogadjon.

Rákóczy 1671. május 27-én zemplénmegyei borsi kastélyában, Szentkirályi István és Kolonith Mátyás, leleszi konvent küldöttei előtt kiadott íratában elismeré, hogy elcsábíttatván, ő felsége ellen fegyvert fogott, de megbánván meggondolatlan tettét és bűnét, miután a kegyes szívű király, anyja, Báthory Zsófia közbenjárására életének megkegyelmezett s arra kötelezte, hogy az ellene, Felső-Magyarországba Spork vezérlete alatt indított császári had költségei fedezéseül *négyszázezer forintot* fizessen a kincstár számára, készpénz hiányában kénytelen birtokait elzálogosítani. Ebből ötvenezer forint beszámíttatván trencséni jószágába, 150 ezer forintot élelmi czikkekben és járulékokban, 200 ezer forintot pedig

[1]) Beregmegyei levéltár XXXIII. cs.

készpénzben kelletvén letennie, anyjától felvesz a munkácsi uradalomra és a borsi kastélyra 100 ezer forintot, oly feltétel alatt, hogy ha anyja a zálogjószágokat végrendeletileg másnak hagyományozná, Rákóczy Ferencz és illetőleg örökösei feljogosítva legyenek, a zálogösszeg felének letétele mellett, azokat viszaváltani; ha pedig ő örökösök nélkül előbb halna meg anyjánál, ez a két uradalmat bárkinek hagyhassa százezer forintban. Az ecsedi várat s tartozékait szintén leköté zálogúl anyjának.[1])

Azonban Báthory Zsófia sem tudván egyhamar a bűndíjt letenni, felvett a győri jezsuitáktól és a kassai kollégiumtól 16—16 ezeret, a bécsi Pazmáneumtól 15 és Szelepcsényi György primástól 20 ezer forintot; azonfelül Zrinyi Ilona is járúlt 28 ezer tallérral és 6290 aranynyal az összeg kiegészítéséhez, miért férje Regécz várát, Regéczkét, Szántót és Tályát más hat helységgel együtt íratta rá.[2])

Rákóczy Ferencz pedig ifjú nejével, szerencsétlen bűntársainak gyászos sorsán okúlva s mélyen megrendűlvén, Makoviczára vonúlt vissza s ott minden idegen társalgást kerűlvén élt.

Ez alatt az ország népei, az itt elhatalmasúlt osztrák parancsnokok túlkapásai és zsarnok zaklatásai által nyomorgattatván, nyiltan kezdének lázongani, daczára annak, hogy a hatóságok minden csoportozást és gyülekezést, sőt még a vásárokat is eltiltották; s midőn 1672. évben Petrőczy, Kende, Szuhay s más buzgó hazafiak Erdélyből nehány száz felkelővel Magyarországba törtek, csakhamar tizenötezerre szaporodott fel azoknak száma, kik fegyvert ragadva a lázadókhoz állottak s kik dühöket leginkább a katholikus lakosságon és papságon kitöltötték. Sokan az így szorongatottak közűl Báthory Zsófiánál a munkácsi várban kerestek oltalmat, kinek tekintélyes drabantcsapat állott rendelkezésére, melylyel a Munkács környékén portyázó bujdosókat némileg megfékezte s a fellázadt csapathoz szegődött itteni alattvalóinak vagyonát elkobozta.

E fegyveres villongás éveken át tartott s az országot igen gyászos helyzetbe sodorta; de I. Rákóczy Ferencet lethargikus nyugalmából nem birta kizavarni, kinek élete tartalmát Makoviczán egyedűl neje és gyermei szeretete képezte s hol 1676-ban alig harminczegy éves korában megszűnt élni; özvegye pedig a két árvával együtt anyósához a munkácsi várba költözött, hová sorsa mindaddig köté, míg hazáját végleg elhagyni kényszerűlt.

[1]) Leleszi levéltár.

[2]) Horváth Mihály, Zrinyi Ilona életrajza 15. l.

A vár rideg falai közt s anyósa még ridegebb hívei, nővére Erzsébet a benczésrendű apácza és Kis Imre jezsuita és gyóntató papja társaságában nem a legvidámabban folytak a szép özvegy napjai; a fejedelemnő jóllehet vagyonának nagy részét a jezsuitáknak osztogatta, mégis a Rákóczy-javakat is nemcsak híven megőrzé, hanem még meg is szaporítá, mennyiben 1680. évben a Homonnai Drugeth-családtól örökáron 33 ezer forintért megvette a beregszentmiklósi és podheringi részeket. De ő még azon évi június 14-dikén elhúnyt a munkácsi várban s csak a következő évben márczius 16-dikán temettetett el ünnepélyesen Kassán, az általa alapított jezsuita társház templomában.[1]) Zrinyi Ilona pedig az elhúnyt fejedelemné különféle intézkedései daczára nemcsak nem engedé ki kezéből gyermekei vagyonát, hanem a vár őrségét is hűségére megeskettetvén, még Caprara Aeneas cs. hadvezér unszolását is meghiúsítá, ki a várba német őrséget akart behelyezni s midőn végre 1682. évi június 15-dikén itt nagy pompával *Thököly Imrével* egybekelt, ezentúl ennek oltalma alatt osztá meg vele a kezelés gondjait.

Munkács megerősített vára azután Thököly hadvezér és fejedelem hadainak s harczainak egyik kiváló pontjául szolgált; itt gyűjté össze csapatait s innen indúlt győztes hadjárataira, midőn Kassát s a felvidéket elfoglalá, s hol a téli pihenésre ismét csapataival vissza-visszatért. 1684. évben ismét kibontá itt harczi lobogóit, midőn Saponara Fülöp császári meghatalmazottnak Szatmárról január 27-ről kibocsátott azon intésére, hogy a magyarok ne hallgassanak azokra, kik a törökökkel szövetkezve dúlnak hazánkban,[2]) Thököly Kassáról április 23-ról azzal felelt nyilatkozványában, hogy elősorolta a német nemzet méltatlan tetteit, az alkotmány és szabadság eltiprására irányzott törekvéseit s így fegyverre szólított minden igaz hazafit, »nehogy a vér, mely a szent ügyért eddig ömlött, eredmény nélkül párologjon el.« [3]) S mind a mellett, hogy seregei vitézül harczoltak, a szerencse csillaga mindinkább elborúlni kezdett s nemsokára maga is a szövetségesének, a török vezérnek foglya lőn, ki őt Drinápolyig viteté, míg hőslelkű neje a munkácsi várat az azt ostromló császári

[1]) Budai k. levéltár N. R. A. 770. cs. 47—48. k. A Kassán általa alapított jezsuita kollégium épületén maiglan látható az ő kőbe metszett czimere, mely egy koronás paizsból áll, ennek négyfelé osztott mezein jobbról fent a sugaras nap, alatta a sas; balról fent a negyedhold és csillag, alatta a hét bástya, a közepén pedig sárkány körében a Báthory-féle három hegyes agyar látszik és az 1680. évszám.

[2]) Beregmegyei levéltár.

[3]) U. o.

hadak ellen három évig védé, sóvárogva várván férjét felmentő seregével, kinek ebbeli szándékát azonban a balsors meghiúsítá.

Végre gróf Caraffa Antal cs. hadvezérrel 1688. január 14-dikén megköttettek a várfeladási feltételek, melyeknek 2-dikában az állott, hogy a fejedelemasszony az árvákkal Bécsben lakjék; a 11-dikben pedig, hogy a két árva, Rákóczy Júlia és Ferencz a király gyámsága s az általa kinevezendő gondnok alatt álljon. Ezen *Leopold* király által február 1-én megerősített feltételek következtében Zrinyi Ilona márczius 20-dikán vonúlt ki a munkácsi várból, melyet többé soha sem látott. A király pedig Bécsben a két árva főgyámnokául *Kolonich* Lipótot, ki győri püspökből kalocsai érsek és nemsokára esztergomi érsek és bíbornok lett, s algyámúl *Klobusiczky* Ferencz, zemplénmegyei alispánt kinevezé, kire egyszersmind a Rákóczy-féle javak jogkezelőségét is bízta s így együttesen igazgaták a nagyterjedelmű uradalmakat.

Júlia négy év múlva, 1692-ben Bécsben *gróf Aspermont Ferdinánd Góbert* cs. tábornok nejévé lőn s óhajtván szülői vagyonából őt illető részét kezéhez venni, 1693. márczius 10-dikén öcscsével *Rákóczy Ferenczczel* ezer arany kötbér megállapítása mellett egyezségre lépett a Rákóczy, Báthory és Lorántffy-féle javak, nevezetesen az ecsedi, makoviczai, sárosi, szerencsi, ledniczei, ónodi, dobronyi, helmeczi, dobóruszkai, barsi, gyarmati, csetneki és szentmiklósi uradalmak és birtokrészek s a hegyaljai szőlők elosztása iránt; ellenben a munkácsi, sárospataki, regéczi és tokaji négy uradalom, a kizárólag fiágat illető jog természeténél fogva, Rákóczy Ferencznél meghagyatott annak nagykorúsága beálltáig.[1])

Ugyanakkor leszámolt Kolonich érsek eddigi gyámi működéséről is, a felmutatott adatokkal kimutatván s beigazolván, hogy *a két árva neki 5483 rénus forinttal adósa* maradt; egyszersmind kijelenté *Kolonich, hogy ez összeget a munkácsi görög egyesült püspök sorsának javítására alapítványúl letétetni óhajtja,* sőt azt további rendelkezésig a két árvánál kamatfizetés mellett meghagyni kész.

Ennek következtében Aspermontné és Rákóczy Ferencz Bécsben 1693. április *16-án oly együttes kötelezvényt állítottak ki,* melyben kijelenték, hogy ezen Kolonich ő eminenciája által a munkácsi g. c. püspök javára tett 5483 r. forintnyi alapítványi tőkét, melyet a kardinálistól nyert feljogosítás szerint nekik szabadságokban áll akár készpénzben vagy javakban

[1]) Budai kam. levéltár 305. cs. 8. és 775. cs. 37. sz. a.

letenni, akár tetszésök szerint kamatfizetés mellett megtartani, kölcsönül megtartják s attól a püspöknek 5 százalékot fizetni fognak.[1])

Kolonich bíbornokot ez alapítvány tételére bizonyára azon körülmény indítá, hogy ismerte a munkácsi pöspökök sanyarú sorsát s állásukhoz nem illő alacsony helyzetüket, melyben a kormányuk alatt levő műveletlen s az unió ellen még mindig ingerült papsággal küzdeni s a mellett szegényesen, úgy szólván, a munkácsi bazilita szerzetesek kegyelméből élősködni kényszerültek. Hogy e viszás állapoton némileg javíthasson, s a papok elhanyagolt lelki állapotán is változtasson, köztök, a kevéssé művelt és tanúlt papok közt némi új szellemet behozzon, kiszemelte e czélra 1689. évben, midőn Rómában tartózkodott, erre alkalmas főpapúl *De Camelis József* nevű görög áldozárt, kit püspökül Munkácsra hozott és 1690. évben április 20-dikán a nagyváradi püspök és Klobusiczky Ferencz uradalmi igazgató által ünnepélyesen be is iktattatott;[2]) s azonfelül 1691. szept. 20. elrendelé, hogy *Babuliska*

[1]) E latin nyelven kiállitott kötvény következő:

Nos infrascripti oneribus et quibuslibet graviminibus universorum haeredum, successorum, legatariorum et cessionariorum, quos scilicet praesens infrascriptum nunc vel inposterum tangeret aut concerneret, tangereve et concernereve posset negotium per omnia in nos assumtis et levatis fatemur et recognoscimus tenere praesentium significantes, quibus expedit universis, quod nos ad praevium ex parte excellentissimi principis ac Domini Domini *Leopoldi*, S. R. E. presbiteri Cardinalis a Kolonits (titulo pleno) coram nobis ex Sufficientibus iisque originalibus, nobis per manus assignatis documentis, factam liquidationem restantiarii manserimus quinque millibus quadringentis et octuaginta tribus florenis rhenensibus, quos siquidem praettae suae Eminentiae, pro episcopatu Munkácsiensi ad 5 percentum annuatim pendendum Interesse pie deputare ordinareque placuisset, per nos aut in bonis aut in parata pecunia persolvendos vel ad praescriptum Interesse retinendos, proinde ad persolvendos ejusdem Summae vel modo fati Interesse pensionem eidem Episcopatui fiendam, juxta gratiosam ejusdem suae Eminentiae dispositionem, nosmet, cunctosque praenotatos, praescripto modo obligamus ac adstringimus, casu in contrario attribuentes eidem suae Eminentiae, praefatoque episcopatui, vel quibus eadem Sua Eminentia voluerit, plenariam atque omnimodam Satisfactionem, placita sibi modalitate impendendi facultatem harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Actum *Wiennae* die decima sexta Aprilis millesimo Sexcentesimo nonagesimo tertio. Franciscus Princeps Rákóczy mp. L. S. Juliana Barbara comitissa ab Aspermont nata principissa Rákóczy. L. S. Ferdinandus Gobertus Comes Asperi montis mp. Consentiente me Comite Adamo de Bottyan. L. S.

[2]) A munkácsvidéki akkori papok lelki világát s műveltségét eléggé jellemzi az, hogy midőn De Camelis püspök zsinatra összehívta papjait, diariuma szerint azok nagyobb részben gubában, bocskorban s tarisznyával az oldalon jelentek meg, mi arra vezette őt, hogy a papoknak tisztességes öltözködést megrendeljen.

és Lauka nevű két helység Munkács közelében, melyeket a munkácsi uradalom birtokosai még a XV. században elfoglaltak s az uradalomhoz csatoltak s melyek az 1360. évi alapítványi levél szerint Koriathovich Tódor podoliai és litvániai herczeg által az általa alapított Munkács melletti *csernekhegyi* bazilita monostornak javadalmául adományoztattak, — a monostornak visszaadattassék, mi meg is történt s azóta azokat a szerzetesek nyúgodtan birják.

Bizonyára azért viseltetett e bíbornok a monostor irányában annyi jóindulattal, mert valamint a munkácsi orthodox püspökök azelőtti századokban, úgy most az egyesült püspök is itt volt kénytelen tartózkodni s oly épületben lakni, mely rá nézve teljesen lealázó lehetett. Ugyanis Csernekhegyen egy fából épült templom közelében állott egy szűk s alacsony földszinti házikó, melyben *hat*, négy lépés hosszú és három lépés széles czella szolgált a szerzetesek és a püspök lakásául. A közös étterem hasonlóúl sötét és parányi s az épületet kétfelé választó folyosó oly keskeny volt, hogy abban csak egy személy fért el. De Camelis közbenjárására tehát a régi épület annyiban megnagyobbíttatott s kényelmesebbé tétetett, hogy a püspöki lakosztály, mely két kis szobából állott, egy konyha, kamara és pinczével megtoldatott, mi 457 frt és 10 denárba került.

E helyen tölte azután a nagyvilágból idekerült idegen püspök tizenhárom évet, de e közben aligha megnyeré hitsorsosainak s papjainak szeretetét s bizalmát, mert midőn 1703. évben II. Rákóczy Ferencz alatt kitört a szabadságharcz, ő e vidéken, mely a felkelt kuruczok harczi zajától rengett, biztonságban nem érezvén magát, Eperjesre vonúlt, hol 1704. évben meghalt s az ottani minorita templomban eltemettetett. Helyére pedig Rákóczy fejedelem még azon évben kinevezé *Kamenszki Petroniusz* nevű lengyelországi ruthén papot munkácsi püspökül, azon hű szolgálatai jutalmazásául, melyeket Lengyelországban való tartózkodásakor neki tett, többízben járván követül az orosz czárhoz. S jóllehet e püspök itt 1707. évig működött, addig, míg József cs. és király Hodermarszki József Jánost kinevezé püspökül, őt a munkácsi püspökök névjegyzékéből mégis állandóan kihagyják, valószínűen azért, mert a római szentszék által megerősítve nem volt.

Ez időben a ruthén papság nagy része még mindig a műveltség és tudomány alacsony fokán állott, mennyiben sokan a batykók közül csupán a czirill-betüket ismerték s az ily nyomatott lithurgikus orosz könyvekből olvastak, egyéb tudományokból és a hittanból pedig csekély vagy éppen semmi

ismeretekkel sem birtak, minek következése az volt, hogy az ily tudatlan s az orosz jobbágy gazdánál nem sokkal műveltebb papokat a földesurak vajmi kevésre becsülték, sőt őket, ha családi vagy uradalomtól kapott telken laktak, jobbágyokúl tekintették s akkor is, ha parochialis funduson tartózkodtak, census fizetésre szorították s az úrbéri lajstromba bevezettették. Az ily batykók tartoztak tehát a földesúrnak évenként az akkori régi szokás szerint egy-egy nyestet, vagy e helyett váltságúl négy forintot adni, mi *nyest-pénznek neveztetett;* mégis a földesúr különös kérelemre helyenként leszállította a valóban szegény és nyomorúlt helyzetű papokra nézve e díjt felére, vagyis két forintra, de ez csak kivételesen és ritkán történt s az úrbéri lajstromban mindig azzal indokoltatott, hogy a batykó szegénysége miatt leszállíttatott az uraság további tetszéséig. Mind a mellett a XVII. században a legnyomorúltabb ruthén faluban is volt ily batykó, sőt a nagyobbakban néha 2—3 is, kik nemcsak atyáik földeit művelték vagy híveikkel dolgoztatták, hanem a nép szellemi elmaradottságával visszaélve, annak keresményén élősködtek. Igy az 1649. évi urbárium szerint özvegy Rákóczy Györgyné Lorántffy Zsuzsánna idejében találtatott a munkácsi uradalom területén annak ruthén helységeiben 84, a szentmiklósiban, leginkább a hegyvidéken, az úgynevezett Verhovinában fekvő 33 helységében pedig harmincz ily pap, kik családi neveiket elhagyván, többnyire »*Papp*« vezetéknevet vettek fel annyira, hogy a munkácsi uradalomban akkor ténykedett batykok közűl *ötvenheten* viselték e nevet. Még külföldről idevetődött batykok is használták a Pap nevet, így a trosztanicai atyusról fel van jegyezve az említett úrbérben, hogy ő Lengyelországból jött s itt *Papp* nevet vevén fel, azzal mindadig élt, míg ismét vissza nem ment.

A XVII. században keletkezett vallás-unio következtében a ruthén papok sorsa némileg javult ugyan s Leopold alatt az 1692. évben kibocsátott legfelsőbb rendelkezés következtében tekintélyök is nagyobbodott; de azért még sokáig fizették a munkácsi és szentmiklósi uradalmakban szokásos nyestpénzt a pénztárba.

Ennek lehet tulajdonítani, hogy midőn II. Rákóczy Ferencz 1693. év után ősi birtokát átvette s Munkácson s az ország felvidékein, így Sárospatakon is tartózkodott, uradalmait *Hagara Mátyás* nevű tiszte által úrbérileg s kimerítően összeiratta, akkor a ruthén papok részére is fél és negyed telkeket kijelöltetett, kik azokért a nyestpénzt beadni tartoztak. S mennyiben nővére Aspermontné őt a mindkét ágra szóló

jószágok és zálogbirtokokra vonatkozó irományok felmutatása és közlése végett megperelte, ennek következtében 1697-ben a testvérek új osztályra léptek, hivatkozással az 1693. évben köztök létrejött bécsi egyezményre.[1]) Azonban még ez sem vezetett teljesen czélhoz, mert 1699. szeptember 18-án ismét új egyezséget kötöttek, mely szerint a megállapított *választott bíróság* előtt háromezer arany kötbér kikötése mellett, Rákóczy Ferencz nénjének végkielégítésül Makoviczán bizonyos részeket, Zboró, Orlics, F.-Polánka s egyéb sárosmegyei helységeket, Zemplénmegyében Keresztúrt, Nagytornyát, Borsit, Nagybart, Izsépet, Istvánt, Uport, Dobó-Ruszkát, Bezőt, Zahart, Radicspusztát, pinkóczi részeket és Tokajon s Tarczalon szőlőket átengedett; ellenben Júlia Munkácsot, Regéczet, Tokajt, S.-Patakot, Helmeczet, Dobronyt, Vadászt és Telkibányát R. Ferenczneк juttatá, azokhoz egyedül a királyi és öröklési jogot maga és utódai számára fentartván.[2]) Ez osztály következtében azután Aspremontné, hogy minden ügyét végleg rendezze, 1701. évben a Kolonich-féle alapitványból őt *illető felerészt, vagyis 2741 forintot és 30 krt de Camelis József püspöknek kifizetvén*, e tehertől végleg megszabadúlt; ellenben II. Rákóczy Ferencz az őt terhelő alapítvány másik felerésze iránt akkép egyezkedett ki a nevezett püspökkel, hogy mennyiben a pénzt most lefizetni nem akarja, azt tőkéül továbbra is megtartja és a 2741 frt 35 krajczár után járó 5% kamatúl 137 frt 4 krt évenként akkép törlesztendi, hogy feljogosítja a püspököt, miszerint ezen kamatjárulék fejében a munkácsi és szentmiklósi uradalmakban szokásos papi nyestpénzeket a következő helységekbeli batykoktól közvetlenül szedje vagy szedesse be a kamatösszeg erejéig; kötelezvén a kijelölt papokat, hogy a 4—4 frtnyi nyestpénzt a püspöknek közvetlenül fizessék, míg ő vagy utódai a tőkét le nem fizetik. A nyestpénzt fizetni kötelezett papok ezek valának: Suszta Pál, Melles Papp és Popadinec Jakab huklivai,[3]) Papp László verbiási, másik Papp László vereczkei, harmadik Papp László kis-bisztrai, Papp Lőrincz uj-rosztokai, ismét Papp László kanorai, úgy a szkotárszkai, timsori, ábrahamkai, szolocsinai, zsdenovai, polenai, laturkai, uklinai, tisovai, drahusóczi, pisztraházi, ploszkói, olenovai, izvori, serbóczi, bartházi, remetei, sarkadi, lucskai, léczfalvi, martinkai, gorondi, iványi, lohói, bresztói, nagytilavai, roszosi, pláviai, duszinczi és sztrojnai; a nagybisztrai

[1]) Budai kam. lev. 764. cs. 33. sz.

[2]) U. o. 768. cs. 26. sz.

[3]) Hukliva, ma *Zugó* népes helység a *Velikiverch*, *Nagy* nevű havas tövében; akkor két fatemploma s három ruthén papja volt.

pap tartozott 4 frt 8 denárt, a bukóczi 4 frt 20 denárt és a zavadkai szintén annyit fizetni. Kiköttetett a kötelezvényben még az is, hogyha idő folytában a megnevezett papok közül valamelyik elhalna, vagy a helység, melyben lakik, teljesen elpusztúlna, akkor az előbbi helyett más fog részére megállapíttatni s ekkép a kamatjárulék a püspök részére mindég teljesen biztosíttatni.[1])

Igy folytak azután az évek mindaddig, míg 1703. évben kiütött Beregmegyében a szabadságharcz, melyet az itteni rengeteg erdőségekben gyülekező és tanácskozó elégedetlen haza-

[1]) E kötelezvény tartalma következő:

Nos Franciscus Princeps *Rákóczy* de Felső-Vadászi Cottus Sárosiensis supremus at perpetuus Comes etc. tenore praesentium recognoscimus, Quod cum Reverendissimo Johanne Josepho de Camellis Episcopo Munkacsiensi occasione Fundationis per Eminentissimum Cardinalem a *Kolonits* praedicto Episcopatui facta et ex florenis Rhenensibus quinque mille quadringentis octuaginta tribus constante, a cujus medietate hoc est bis mille septingentis quadraginta uno et xris trigintaquinque pro Cento Interesse computando et ad florenos Centum triginta septem et xros quatuor se se extendentes, quod nos annuatim Solvere teneremur et essemus obligati, taliter convenimus, ut vigore praesentium praescriptum Interesse a Sacerdotibus ruthenicis possessionum infrascriptarum, nonnullorumque nominibus declaratis et in bonis nostris Munkácsiensibus existentibus habitis, a singulo quidem floreno hungaricali quatuor vulgo *Nyest pénzt*, quibus illi nobis obligarentur, annuatim percipere possit et valeat, veluti praemissum esset, usque dum Capitalis per nos aut Successores nostros deponeretur, et primo quidem a Paulo Szuszta, Melles Pap, Jacobo Popadinecz Huklivaiensi, Ladislao item Pap Verbiasiensi, item altero Ladislao Pap Vereczkiensi, tertio quoque Ladislao Pap Kisbisztrensi, Laurentio Pap ujrosztokiensi, nec non itidem Ladislao Pap Kanoriensi, item Skotárkiensi, Timoriensi, Kisabrahamkiensi, Szolocsiensi, Zsdenovatensi, Polenkaiensi, Laturkensi. Uklinensi, Tisováiensi, Drahusóciensi, Pisztraháziensi, Ploszkensi, Olenovensi, Izvoriensi, Serbociensi, Bartháziensi, Remeteiensi, Sarkadiensi, Lucskaiensi, Martinkaiensi, Gorondiensi, Ivaniensi, Jobovicensi, Lecfalusiensi, Bresztóviensi, Nagytibavaiensi, Roszosiensi, Plaviensi, Duszinensi, Sztrojnensi a singulo (ut praemissum esset) per quatour hungaricales florenos, Nagybisztrensis vero florenos hungaricales quatuor, denarios octo, Bukovicensis item florenos quatuor hungaricales, denarios viginti, Zavatkaiensis itidem florenos hung. 4, denarios viginti, possessionum praedictarum Sacerdotibus, qua summa in simul Sumpta et computata, siquidem ad florenos Rhenenses Centum triginta septem et xros quatuor exurgeret et praescitum Interesse sine diminutione adaequaret, ideo per eundem Dominum Episcopum vel homines Suos libere (uti attactum esset) de anno in annum exigatur, hoc etiam declarato, casu quo aliquis praescitorum Ruthenorum Sacerdotum medio tempore e vivis decideret, vel vero pagus ille, in quo habitaret et hic Specificatus esset, totaliter desolaretur, tunc loco mortui alius substiti vel assignari, loco vero similis non entis pariter alter demonstrari debebit, usque ad totalem complanationem Suprascripti Interesse. In cujus fidem hasce nostras Recognitionales extradandas esse voluimus. Datum Munkács, die 7-ma Martii Anno 1701. Franciscus Princeps Rákóczy mp.

fiak szítottak, kiknek élén Esze Tamás tarpai nemes állott, ki felkelő társaitól kisértetvén, azon évi tavaszon Beregszászon s majd Tarpán és Váriban kibontá a Lengyelországba menekült II. Rákóczy Ferenctől kapott *Pro libertate* feliratú zászlókat s kihirdette a vásárokban öszegyűlt népek előtt a fegyverre szólító proklamációkat, melyeknek hatása, mint tudjuk, óriási volt. S midőn néhány hét múlva maga Rákóczy az elébe a Beszkid hegyig ment fegyveres csoportok élén Munkács alá jött, itt junius 28-dikán megszólalt az első ágyú, mely azután nyolcz éven át az országban mindaddig dörgött, míg Munkács várfokáról 1711. június 22-dikén elhangzott az utolsó dörrenés, mely egyszersmind jelzé a szabadságharcz gyászos bevégzését.

A Majténynál történt fegyverletételnek tudjuk mi volt következése, főleg azokra nézve, kik mint Rákóczy, Bercsényi s más hajlíthatlanok inkább veszni hagyták roppant értékű fejedelmi vagyonaikat, semhogy meghódoljanak. Igy gróf Bercsényi Miklós ungvári és Rákóczy összes birtokai s azok közt a munkácsi és szentmiklósi uradalmak is elkoboztatván, a koronára szálltak, melyeket a szepesi kamara kezelt egészen 1728 évig, a midőn III. Károly császár és király *gróf Schönborn Buchheim Lothár Ferencz* mainzi érsek, választó fejedelem és német birodalmi kanczellárnak az uralkodóház iránt tanúsított hűséges szolgálatai s a császári seregeknek tett nagy áldozatai némi jutalmazásául addig is, míg illendőbb és megfelelőbb adományt tehetne, adományozta, a munkácsi várat azonban a király a maga és utódai részére fenntartá. E gróf különösen a XVIII. század elején dühöngött török háborúk alkalmával a saját költségén szervezett és fenntartott egy dragonyos ezredet, mely Schönborn-ezrednek neveztetett s az 1717-diki belgrádi ostrom alkalmával is ezer főnyi létszámmal tevékenyen működött.[1])

E királyi adománylevélbe teherül befoglaltatott a *Kolonich-féle alapítvány is e szavakkal:* »Capitale fundationis episcopi condam *de Camelis* florenos bismille Septingentos quadraginta unum constituens inhaereat praenotatis Munkács et Szentmiklós dominiis et donec capitale per Donatarium restitutum fuerit, idem Donatarius et ejusdem Successores interrusurium persolvant.« Vagyis: hogy az adományos és utódai addig, míg a De Camelis püspök-féle 2741 forintnyi tőkét le nem teszik, annak kamatját fizessék.

Természetes, hogy azon időben, midőn 1711-től az ura-

[1]) Monum. Hung. Hist. 27. kötet 594. lap.

dalmakat a kincstár kezelte, a kamatokat is az fizette, jóllehet eleintén megfeledkezett arról a kamara, a mi onnan is kitűnik, hogy 1721. évben *Bizanci Genadi György, munkácsi görög keleti püspök* kérvényt intézett III. Károly királyhoz, ki azon évi június 8-dikán Laxemburgban kelt rendeletében [1]) ez alapítvány jogosúltságát elismervén, kamatainak fizetését megigérte s a kamaránál utalványoztatta s azontúl rendesen fizették is, annyira, hogy midőn az adományos gróf az uradalmak élvezetébe, a szepesi kamarával történt megállapodás szerint, 1728. október 1-jén lépett, az alapítvány kamatai 1729. január hó végéig ki valának fizetve s azontul *gróf Schönborn Frigyes Károly,* bambergi és würzburgi püspök az adományos új birtokos fizetett febr. 1-től e kamat évi járuléka fejében 164 frt 50 krt magyar értékben, mi annyit tett, mint 137 rénus vagy hosszú forint, s gondja volt a grófnak, hogy az a g. k. püspöknek rendesen fizettessék. Igy 1730. márczius 15-dikén Bécsből e tekintetben így írt a gróf *Duschek János* József nevű munkácsi uradalmi tiszt főnökének, ki adminisztrátori czímet viselt: »Von Gottes Gnaden Friedrich Karl Bischof zu Bamberg und Würzburg etc. Inzwischen wir an dich nur soviel hiehero gnädigst zuerinnern finden, dass weilen das Capitale fundationis Episcopi de Camelis eine in Donationalibus caesareis besonders inserirte Sach ist, du hiefür die Verzinsungen zu entrichten hast, bis wir seine Zeit das Capitale allenfalls erledigen.«

Történt azonban, hogy a ruthén püspökök változván, az újak az alapítvány természetét nem ismerték s így 1745-ben Olsavszky Emánuel terjedelmes kéréssel járúlt gróf Schönborn Ferencz György trevisói érsekhez, mint kiskorú gróf Schönborn Ervin Jenő gondnokához, melyben nemcsak az egész 5483 forintnyi Kolonich-féle alapítványt, hanem annak 1693. évtől járó hátralékos kamatait is igényelte s szép szavakban még azt is kifejezni törekedett, hogy kérése megtagadása esetében annak a polgári bíróságoknál érvényt fog szerezni. Természetes, hogy alapos információ után könnyű volt a püspököt alaptalan követeléséről meggyőzni.

Nagyobb baj keletkezett azonban akkor, midőn 1764. évben a királyi fiskus az uradalmat egyszerűen vissza akarta venni s az adományt érvénytelennek kinyilatkoztatta. Gróf Schönborn Ervin Jenő az ellen ugyan erélyesen tiltakozott,

[1]) Érdekesek e királyi leiraton az aláírások, igy Carolus mp. Ad mandatum Sacrae cesareae et *catholicae* Hungaricaeque Regiae Majestatis proprium: Joannes Jac. Comes a Lövenburg. Georgius Száraz. Joannes Franc. Dietrichstein.

hivatkozván, hogy a felség a per útján való visszavételt rendelte el és óvást tett az ellen is, hogy a királyi leirat nem olvastatott fel az országgyűlésen, de a visszavételt meg nem akadályozhatta, mert a királyi ügyész az úgynevezett koronai vagy táblai pert megindítván az adomány megszüntetése iránt, minthogy a keresetlevél tartalma szerint az 1514. évi III. törvényczikk és az 1518. XIV. t.-cz. szerint a munkácsi uradalom elidegenítethetlen koronai birtokúl kijelöltetett, az, bár a gróf erélyesen védekezett, 1786-ban akkép fejeztetett be, hogy a grófi család az adományozott munkácsi uradalomtól elmozdittatott, a tett javításokért azonban 150 ezer forintot kapott s a szentmiklósi uradalmat is megtartá.

Az ekkép visszavett uradalmat azután a kassai kincstári igazgatóság, közvetlenül azonban az ungvári kincstári főnökség (praefektura) kezelte, melynek élén fügedi Csathó Ádám állott; ekkor a Kolonich-féle alapítványra nézve is akkép egyezkedtek ki a felek, hogy 1789. év óta a kamatjáradék felét a kincstár s felét a grófi család fizesse, mint a szentmiklósi uradalom birtokosa, mely szintén II. Rákóczy Ferencztől eredt.

Azonban nemsokára ismét más fordulatot vett az ügy, a gróf erélyes utánjárására Leopold király kieszközlé, hogy a rendek ráhajlottak, hogy a munkácsi uradalom adattassék a gróf Schönborn-családnak vissza cserébe s ráfizetés mellett a tiszáninneni uradalomért; így azután az 1790/1-dik évi VII. t.-cz. szerint a munkácsi uradalom a koronai birtokok sorából végleg kitöröltetett s annak helyébe a tiszai kerület beiktattatott, gróf Schönborn Buchheim Ervin Jenő pedig Munkácson 1792. január hó 20-dikán ismét ünnepélyesen beiktattatott s azon idő óta az alapítvány kamatját is rendesen fizeti az uradalmi főpénztár a munkácsi püspöknek.

1833-dik évben, midőn a számadásokat ezüst pénzben kezdték rendeletileg vezetni, az alapítvány kamata is conventiós pénzül 54 frt $49^{8}/_{10}$ krra redukáltatott. És 1846. évben ismétlődött az 1745-diki, tehát épen száz év előtti eset, tudniillik, hogy Popovics Vazul munkácsi püspök, ki nem igen ismerte az alapítvány eredetét és történetét, szept. 7-dikén bíróilag megintette az uradalmak új birtokosát, gtóf Schönborn Buchheim Károlyt, (ki az azon évi május 7-dikén az uradalmak birtokáról s a főispánjogról lemondott gróf Schönborn Ervin után beiktattatott az uradalmak birtokába) s felhivatá őt, hogy a Rákóczy Ferencz és Júlia által 1693. április 16-án kiállított kötvény értelmében az egész alapítványi tőkét, t. i. 5483 frtot

tegye le, vagy annak, a püspöknek 1837. évi márczius 16-án történt kinevezése napjától kezdve a hátralevő $2^1/_2$ száztóli kamatot, t. i. 1233 frt 36 krt s jövőre nézve a kötvény szerint 5%-tóli kamatot fizessen; »ellenkező esetben, végződik az intetés az akkori hivatalos stilus szerint, a méltóságos püspök úr a teendő lészen, mit törvény és igazság magával hozand.«

Természetes, hogy a kellő felvilágosítás és az adatok felmutatása után a püspök is téves helyzetéről meggyőződött. És talán javára van ez így, hogy az uradalom ma is kezeli az alapítvány fele részét, mert különben talán az is már rég eltűnt volna, mint az, melyet szegény Aspermont grófné százkilenczvennégy év előtt lefizetett.

Igaz, hogy azóta úgy a ruthén papok, mint a püspökök sorsa óriásilag javult; a munkácsi püspök Ungváron fényes palotában székel, melyet 1773. évben Mária Terézia királynő alakított át részére az egykori jezsuita kolostorból s fundált számára Tapolczán Péter-Páli apátúrságot is, melyhez külön tizenkétezer forintnyi jövedelem van csatolva s így a csekély alapítványi kamat most parányi részét képezi tisztes jövedelmének.

LEHOCZKY TIVADAR.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A magyar irodalom története. Képes díszmunka két kötetben. Szerkesztette Beöthy Zsolt. Kiadta az Athenaeum irodalmi és nyomdai r. társulat. I. kötet: A legrégibb időktől Bessenyei (!) fellépteig. II. Bessenyey (!) felléptétől a kiegyezésig. Budapest, 1896. Nagy 8-r. 6, 516; 2, 840. l.

Senki sincs a művelt magyar közönség között, a ki őszinte örömmel ne fogadta volna annak a díszes vállalatnak megindulását, a mely immár be van fejezve s a magyar irodalomtörténetnek eddig hasonlíthatatlanúl legjobb könyve. A Toldy Ferencz nagy hagyományai után, ha iskolai kézi könyveinket nem veszszük figyelembe, nagyobb összefoglaló munkát épen nem találunk e téren. A mennyire föllendűlt a monographia-irodalom, olyan rendkivűl becses művekkel gazdagítva szellemi életünk történetét, mint a Gyulai, Szilády Áron, Beöthy Zsolt, Imre Sándor stb. ide vágó munkái: majdnem annyira elmaradt a nemzet egész irodalmi életét felölelő s egyöntetű munkásság. A mi nem is lehetett máskép. Ez új tudomány terén sem volt meddő az utolsó két-három évtized. Régi és újabb iróinknak egész serege foglalkozott s foglalkozik jelenleg is e tudomány ismertetésével, búvárlatával, szeretetének s ápolásának terjesztésével; de az anyag sokkal terjedelmesebb, a részletes vizsgálódások sokkal szórványosabbak, az európai általános szellemnek a magyarra tett hatása még sokkal kevésbbé tisztázott, hogysem egy valódi pragmatikus mű megírására bárki is vállalkozhatott volna. Évekkel ez előtt Bodnár Zsigmond kisérletet tett a magyar irodalomtörténet megírásával, de a tűrhetőleg indúlt mű később elsekélyesedett s félben is maradt. Pedig hogy egész művelődésünknek nagy szüksége van irodalmunk rendszeres kutatására s történetének pragmatikus megírására: senki sem tagadhatja.

E czél lebegett Beöthy Zsolt előtt, midőn négy évvel ez előtt a magyar irodalomtörténet majd minden valamire való

munkását ama vállalat köré csoportosította, mely az eddigi kutatások fogyatékosságát épen azzal volt kiegészítendő, hogy minden részét oly szakember írta meg, a mely »sajátlagos tanulmányai körébe« esett. Igaz, hogy ez a mód a mennyi biztosítékot nyujt »megbizhatóság és alaposság tekintetében,« majdnem annyira veszélyezteti a munka egységét, a felfogás rendszerességének teljességét s a fokozatos szellemi fejlődés utjának nyomozását s egyöntetű rajzát. A szerkesztő maga bevallja, hogy tisztában volt a nehézségekkel, a melyekkel »e terv alapján a vállalatnak meg kell küzdenie, sőt a vele járó bajok kikerülhetetlenségével is;« de a munkának elvitázhatatlanúl nagy érdemei vannak, a melyeket minden tárgyilagos kritikának el kell ismernie. Vannak fogyatkozásai is, a melyeket többékevésbbé talán az adott móddal is el lehetett volna kerülni; de határozottan több a fény-, mint az árnyoldala.

A vállalatnak egyik főbaja már alaptervezetében volt. Beőthy oly nagy számú írót csoportosított a munka köré, hogy azokkal még a legrészletesebben kidolgozott terv alapján sem lehetett csak valamennyire is egységes művet alkotni. Ez írók tehetsége és tanulmányai a legnagyobb mértékben különbözők. A nagyobb rész csakugyan sajátlagos tanulmányai körébe eső tárgyról írhatott s meg is felelt becsülettel a szerkesztő bizalmának; de vannak olyanok is, a kik az előtt bizony édeskeveset foglalkoztak a megírt részletekkel, legalább a nyilvánosság előtt nem. Például nem tudjuk, hol foglalkozott Badics Ferencz a XVI. század elbeszélő költészetével, Széchy Károly a katholikus visszahatással, Rupp Kornél Gyöngyösi Istvánnal és Listius Lászlóval, Kelemen Béla Kölcsey Ferenczczel, Váczy János a klasszikai éposz művelőivel, stb.

Ez nem azt teszi, hogy az itt felsorolt íróktól származó részleteket egyaránt gáncsoljuk. Még sokkal többet is felhozhatnánk a negyvenegy író közül, a kik az előtt az általuk megírt részlettel tudtunkra nem igen foglalkoztak; de azért szakszerű alapossággal s nagy ügyszeretettel végezték munkájukat. Ellenben felhozhatnánk olyanokat is, a kik akár irói tehetségüknek, akár tanulmányaiknak kétségtelenül megbecsülendő jeleit adták, s mégsem sorakoztak a vállalat köré. Természetesen ezért eszünk ágában sincs a szerkesztőknek, Beőthynek és Badicsnak szemrehányást tenni, noha sajnáljuk, hogy ilyen terv mellett például a XVI. század elbeszélő költészetéről nem Szilády Áron, Gyöngyösi Istvánról és Listiusról nem Fülöp Imre, Kölcseyről és Bajzáról nem Péterfi Jenő, stb. írtak, a kiknek idevágó dolgozatait méltán nagy érdeklődéssel fogadta a szakközönség. Egy szóval: íróink körében egyik-másik rész-

let megírására kétségtelenül sokkal arravalóbb erőket is talált volna a szerkesztő; de a munka egységes iránya így is körülbelül csak olyan fogyatékos lett volna, mint jelenleg. Ezen csak úgy segíthetett volna a vállalat vezetője, ha egy-egy nagyobb korszakot egy íróra bízott volna s az összekötő kapcsolatot, a szellemi haladás egymásutánjának fonalát együttesen állapították volna meg, vagy maga Beőthy öntött volna a laza részekbe egységet.

Mert így a munka inkább apró, többé-kevésbbé önálló mozaikok csoportja, mint irodalmi életünk összefüggő képe, a melyen némely részlet egyaránt életet és gazdag színezetet mutat, másik ellenben halvány, elmosódó, s nem tud csak valamennyire is igazodni a kerethez. Ha ezért a hiányért az »alaposság és megbízhatóság« kárpótolnának: nem sok szavunk volna ellene. Csakhogy nehány esetben ezt sem mondhatjuk; és pedig nemcsak az ifjabb, de a régibb írók dolgozatai közt is találunk olyanokat, a melyek, ha nem mondhatók is épen gyöngéknek, nincs is bennük semmi megkapóbb sajátság sem az adatok rendezésében, sem az író megítélésében, sem az előadás stíljében.

Az egyöntetűség hiánya mellett másik szembetűnő fogyatkozása a munkának az aránytalanság az egyes részek terjedelme és tárgyalás módja között. Az első kötetben általában kimerítőbb tárgyalással találkozunk, mintha ott még nem kellett volna az íróknak a tér szűkével küzdeniök; a második kötetben már jobban számot kellett vetni a terjedelemmel, azért itt némely nagyon fontos jelenség is épen csakhogy érintve van, bővebben kifejtve nincs. »A magyarság az Árpádok korában« című rész például a nemzet politikai történetében is elégséges fejtegetése volna e tárgynak. Lánczy Gyula e czím alatt sok oly kérdést felölel, a melynek itt inkább csak említése lett volna helyén, nem pedig bő részletezése. Senki sem vonhatja kétségbe, hogy az Árpádok korabeli magyarság szellemi életének legfontosabb nyilvánulásai épen a kereszténység tanainak átvételében, a fenmaradt törvényekben, stb. kereshetők; de akkor, midőn e szellemi életnek irodalmi hajtásait kell vizsgálnunk, bizonyára e kérdésekkel oly terjedelemben nem foglalkozhatunk, mintha a nemzet politikai történetét tárgyalnók. Ellenben a »Középkori költészetünk« czimű czikkben Horváth Cyrill a kelleténél is szűkebb szavú, főleg a nemzeti tárgyú énekek vizsgálatában, a melyek pedig alaposabb fejtegetést is bátran megkívánhattak volna. Fraknói Vilmos dolgozata inkább csak Pázmány életét s általános hatását tárgyalja; de mint írót kevésbbé veszi vizsgálat alá; holott a régi magyar

irodalomban alig van nagyobb név a Pázmányénál. Sajnáljuk, hogy a jeles történetíró Pázmány irodalmi hatásának, nyelvi sajátságainak jellemzésére Toldy Ferencz rövid szavaival beéri, midőn azt mondja, hogy »a magyar könyvnyelvet ő teremtette meg,« a mi — mellesleg megjegyezve — nagyon merész s nem eléggé igazolt állítás Toldytól is.

Azonban az aránytalanság nem kevésbbé felötlő a felfogásban és előadásmódban is. Arról nem szólunk, hogy egyik író élete egyfolytában van tárgyalva s külön annak munkássága; másik írónak pedig az életrajzába van szőve működése. Ez a különböző feldolgozásmód nemcsak nem rontja az egész munka használhatóságát, hanem inkább a változatosság kedveért vehető. De fontosabb az, hogy például Kardos Albert a »protestans kor áttekintése« czímű vázlatában határozottan protestans álláspontból indul ki s a protestantismus gyors elterjedésének okát főleg abban keresi, hogy »a magyar nemzet józan gondolkozása és egyszerű érzése — úgy látszik — soha sem forrt teljesen össze a középkor mysticismusával; annál inkább egyezett a reformatióval, mely az érzelmi rajongással bizonyos értelmi józanságot, az érzelgő vallásossággal komoly buzgóságot állított szembe.« Ha ez igaz: akkor középkori vallásos és nemzeti lyránk meg sem érthető, s az előbbi dolgozatok írói általában roppant tévedésben vannak. Csakhogy Kardos kissé más helyen kutat, mint a hol valódi okot találhat. Nem szükség megtagadnunk a középkori magyar egész életnézetét, szellemének legtőrőlmetszetebb nyilatkozatát, hogy a föntebb érintett jelenség okait tisztán lássuk. A reformatio szellemének s a bel- és külpolitikai tényezők hatásának számbavétele véleményünk szerint eléggé megfejti a gyors és teljesnek mondható siker okait.

Szintén protestans szempontból indúl ki a XVII. század vallásos irodalmának tárgyalásában s határozottan protestans írókat lát Komjáthi Benedekben és Pesti Gáborban; de nem fejti ki bővebben az eddigi felfogástól eltérő véleményét. Nincs kétségünk felfogásának helyességében, de az ilyen újabb véleménynek bővebb okát is adhatta volna, nemcsak azt, hogy »tévedés volt őket az ó-egyház híveihez sorolni és még nagyobb tévedés fordításaikban kath. egyházi munkákat látni«. Mind a mellett szívesen elismerjük, hogy a szerzőt elfogultsággal e czikkben egyáltalán nem vádolhatjuk; a katholikus írók kiválósága sem kerüli el figyelmét s méltánylatát.

De már Széchynek a katholikus visszahatásról írt dolgozata, bár egészben véve tömör, s itt mégis elég világos csoportosításával egyike a sikerültebbeknek, inkább mutatja az

író felekezeti álláspontját, ítéletének némi hiányát. Széchy s Kardos is úgy fogják fel a kath. egyház helyzetét a XVI. században, hogy az egészen az örvény szélén állott; hogy a század vége felé a szószék, az iskola és a sajtó »*csak* megingatták az erejebíró magyar protestantismust«. Igaz, egyelőre *csak* megingatták; de később segítségükre jövén a jezsuita-rend, a felidézett kül- és belpolitikai hangulat, a régi erő visszanyerését mutató önbizalom, az egész kor szelleme le is győzték vagy legalább túlhatalmától megfosztották a protestans vallást. Hogy »a király, a katonaság, a földbirtokosság verte le a jezsuitaság sugalmazásai szerint« a protestantismust: ez a felfogás látszatra igazolt, de valójában nem egészen helyes. S midőn Széchy a protestans írók közül egyiket-másikat összeméri Pázmánynyal, Káldyval és másokkal: megfeledkezik különösen a katholikus egyház főpapjainak kiváltságos közjogi és társadalmi állásáról; mert az csak nem tagadható, hogy bármily gyorsan terjedt is az előbbi században a protestantismus: a régi egyház nagy hagyományai, papjainak kiváltságos közjogi helyzete még mindig hatalmi tényezők maradtak továbbra is. És a mint a szellem ereje most a XVII. században épen a kath. egyház főpapjaiban s közkatonáiban nyilatkozott oly hatalmasan, mint előbb a protestans prédikátorokban: nem volt-e sokkal könnyebb helyzetük, sokkal sikert igérőbb izgatásuk, sokkal akadálytalanabb haladásuk mint amazoknak, a kik ujjáalkotók voltak, míg emezek csak a megingatott régi felfogás visszaállitói? Természetesen a királyi hatalom döntő tényezőként szerepel mellettük; de azt állítani oly mereven, mint Széchy Károly teszi, hogy ez verette le a katonasággal a protestantismust, aligha nem elhamarkodott s a dolog természetének nem eléggé pontos vizsgálatából származó nézet.

Kardos a XVI. század bibliafordításairól értekezvén, nem tartja méltóknak habár csak nehány sorban is megemlíteni az előbbi század bibliafordításait, a melyek a különböző codexekben szétszórva maradtak reánk, holott az előzmény megállapítása épen e téren különösen fontos lett volna. Hiszen a biblia a reformatio beköszöntése idejére már jóformán le volt fordítva, ha kiadva nem volt is. Van ugyan a munkában egy czikk a codexekről Simonyi Zsigmondtól, de a tudós nyelvész nem az irodalomtörténeti s kivált nem a stil fejlődése szempontjából szól a codexekről, csupán nyelvtörténeti szempontból. S így Kardos dolgozatából azt kellene következtetnünk, hogy a bibliát előbb sem nem ismerték, sem nem fordították. A kapcsolat hiánya alig szembetünőbb másutt, mint épen e korszakalkotó mozgalom irodalmának vázlatánál.

Nem kevésbbé visszásan hat az olvasóra, midőn egyik író a másik véleményének homlokegyenest ellene mond; vagy midőn egy-egy jelenség okait más-más helyen keresik a különböző írók. Például Széchy Károly, hogy minden mást mellőzzünk, azt állítja Alvinczi Péterről több merészséggel, mint igazsággal, hogy »az észbeli okok és tekintélyi hivatkozások ugyanoly bőségével rendelkezik, a magyaros szólások és közmondások ugyanoly csattanósságával, és a logikának ugyanazzal a syllogismusokban és alternativákban mozgó kérlelhetetlen következtetéseivel,« mint Pázmány; holott Fraknói egyenesen, kétséget kizáróan a legelső helyre teszi Pázmányt, a kinek a *Kalauzá*-val szembeszállni »a magyar hittudósok között *egyet sem* tartottak képesnek«. Az olvasóban méltán megütközést kelt ez ellenmondás ily közel egymáshoz, s méltán kérdheti: melyik állítás már most az igazi? A protestantismus elterjedésének okait Széchy csak az érintett tényezőkben találja, holott Kardos, tudvalevőleg, mind ennek messzibbre vezető okait födözi föl.

Számos más példát is hozhatnánk fel az aránytalanság iménti vázolt hibájára, a melyeknek magyarázata az alaptervben keresendő; de nem időzünk tovább a munka ilynemű fogyatkozásainál. Csupán még azt említjük meg, hogy a XVI. és XVII. század lyrájában nem jutott feltünőbb hely az unitarius és szombatos énekköltészet derekasabb méltánylatának, a mit pedig azok nagyon megérdemeltek volna tartalmi és alaki, irodalomtörténeti és aesthetikai szempontból egyaránt.

Az egyes részleteknek tudományos becse fölötte különböző. Némelyik egy szépen kidolgozott essay hatásával van reánk, tanulságos eszméinél, kidolgozásánál, tárgyánál fogva; más czikkek inkább egy iskolai kézikönyvbe illő bővebb, de nem alaposabb dolgozatok értékével birnak. Amazok közé soroljuk Hegedüs István, Sebestyén Gyula, Szilágyi Sándor, Szilády Áron, Felméri Lajos, Négyesy László, Angyal Dávid, Beöthy, Badics, stb. dolgozatait; emezek közé Kardosnak Balassáról, Kelemen Bélának Kölcseyről, Badicsnak a tudományos irodalmunkról, Marczali Henriknek az újabbkori magyar történetírásról, Erdélyi Pálnak a magyar nyelv és műszellem búvárairól írt értekezéseit. Egy-egy iró különféle dolgozata is nagyon különböző értékű. Csak egy párt említünk a legkiválóbbak közül. Széchynek a régebbi irodalom köréből vett értekezései világosabbak, egyáltalán élvezhetőbbek mint az újkori irodalom egyik-másik alakjáról írt czikkei. Bessenyey korának jellemzése a legkevésbbé igaz; Mária Terézia megítélése épen elhibázott. Szász Károlynak Tompáról készített rövid,

de velős tanulmánya sokkal sikerültebb, mint a Vörösmartyról írott. Baráth Ferencz Eötvöst nagy szeretettel s nagy alapossággal tárgyalja; Kossuthot is, de ennek írói és szónoki művészetét kissé bővebben is fejtegethette volna. Bayer József a nemzeti színházról írt dolgozatában említést tesz Bajza és Vahot Imre röpíratáról, a színpadi vitáról, de bővebb fejtegetésével adós marad. Váczy János Kazinczyról sikerültebb czikket ír, mint a klasszikus eposz művelőiről, stb. A számos ismétlés a jelen tervezet mellett alig volt elkerülhető, s ez nem is okoz zavart az olvasóban. Csak az egyes czikkek bevezetései aránytalanok, némelyik épen teljesen elmaradhatott volna az egész munka legkisebb kára nélkül. Például különösen a Rákosi Jenő tanulmányai elől.

Lapokra terjedne, ha csak a nagyobb és érdemesebb dolgozatokról is külön-külön kellene elmondanunk megjegyzéseinket akár méltánylólag, akár kifogásolva egyet-mást. Csupán nehány feltünőbb hibát jegyzünk meg, hogy aztán a munka általános értékéről szóljunk.

Széchy Károlynak a Zrinyi nagy eposzáról irt dolgozatában az eposzi cselekvény történeti fontosságát szerettük volna jobban kiemelve látni s az ő alkotó művészetének jelességeit példákban bemutatni. Nem tartjuk véletlennek, hogy Beőthy az Arany Jánosról írt gyönyörű tanúlmányában mintegy esetlegszerű bevezetéssel ugyan, de Széchynek némi fogyatkozásait pótolva, különösen hangsúlyozza Zrinyi alkotó képességének nagyságát. Kardos Albert Kisfaludy Károlyt nem eléggé sikerült dolgozatban mutatja be s általános irodalmi értékét épen csak hogy megkísérli kidomborítani; hasonlót mondhatunk Rákosinak Szigligetiről szóló értekezéséről, a mely nem tartozik a legsikerültebb dolgozatok közé. Különösen meglepő azonban, midőn jól ismert adatokat is elferdít. Például Katona Józsefről azt állítja, hogy városi aljegyző volt, holott az iskolás tiú is tudja, hogy előbb al-, majd főügyész volt, a mi talán még sem mindegy. De nem kevésbbé feltűnő, midőn Rákosi Katona *Bánk bán*jának nyelvéről szólván, így ír: »Eszembe ötlik róla a magyar paraszt, a ki oly egyszerűen, világosan és természetesen beszél a magához hasonlók közt és oly bolondúl és érthetetlenűl czifrázza, ha úrifélének szónokol vagy épen írni kénytelen.« Elhiszszük, hogy ez nagyon eredeti felfogás, de hogy igaz volna a példa találó voltára épen a *Bánk bán*nal szemben, azt alig hiszi valaki az írón kivűl.

Sebestyén Gyula tanúlmányai általában véve sok jelességgel dicsekedhetnek, de a »magyar népköltészet és gyűjtői«

czimű oly nehézkes és mesterkélt előadású, hogy néhol szinte a homályig leszáll. Sok merészen koczkáztatott, de szinte megcsontosodottnak hirdetett véleményt olvasunk e tanulmányban, a melynek egy-két pontjáról lehetetlen itt is meg nem emlékeznünk. A haza földje és éghajlata — úgy mond Sebestyén — megállapodott faji sajátságainkon alig változtatott valamit; a társadalmi átalakulás, a mely a nemzeti élet legmélyeig hatott, »folyton táplálta ugyan a máig is csörgedező epikai eret; *de nem gazdagította* a képzelő és megtartó erőt.« Hogy egyeztethető össze az összetett mondat első és utolsó tagja egymással? S állítható-e szigorú logikai alapon, hogy a nemzeti élet gyökeres felforgatása nem gazdagította volna a nép képzeletét? Állítható-e, hogy a lyrai dalnál a naiv epika semmivel sem szívósabb, a melynek fentartásában, az általános emberi érdek mellett, még nemzeti érdekre is támaszkodhatik, holott a lyrai jobbadán csak az elsőre? S hogy állíthatja akkor »a királymondák és énekmondók«-ról írt czikkben, hogy maga a királyság »veteményes kertje lett a mondaköltészetnek?« Ez utóbbi tökéletesen helyes és azt kell belőle következtetnünk, hogy nagyon is táplálta és erősítette a nép képzelő tehetségét, hiszen — mint a szerző maga is mondja — »ma is élnek még emlékei«. Már pedig csakis az olyan tárgy tudott századokon keresztül fenmaradni a nép mondáiban, a mely egyszersmind képzeletének is táplálékot nyújtott. »A múló szájhagyomány segítségére siető írásművészet olyan kései — olvassuk e czikk elején — hogy mindenütt *fejlett műköltészetre* talált.« Nem tudjuk, mit ért a szerző a *műköltészet* fogalmán; mert hogy a műköltészet már fejlett állapotban lett volna az »írásművészet« elterjedésével: bajosan állíthatni. A népdaloknak is szerettük volna jellemző sajátságait legalább főbonásaiban megállapítva látni, a miről a szerző szót sem tesz.

Riedl Frigyesnek a Petőfiről írt tanúlmánya a könyv legsikerűltebb részei közé tartozik ugyan, de Petőfi iskoláztatásának kissé részletesebb adatait is elmondhatta volna a szerző. »Tíz éves korában, írja Riedl, szülei Budapestre küldik iskolába,« a miből a dologhoz nem értő azt gondolhatná, hogy akkor kezdte csak rendszeres iskoláztatását. Hasonlókép Petőfinek a katonáskodása sincs egészen szabatosan elmondva, főleg nincs megemlítve a főok, a miért ő katonának csapott fel. Aztán hogy Petőfi mint »*vezérczikkíró* szolgálta a szabadság eszméjét« az idők forrongó árjában: eddig még nem tudtuk, s most sem tudjuk, melyek azok a vezérczikkek, a melyekkel a »szabadság eszméjét szolgálta«. Ismerjük politikai tartalmú

prózáját, de vezérczikknek e közül alig válik be egy is. Zichy Antalnak a Deák Ferenczről írt jeles dolgozatában is kissé különösen hangzik, hogy fölveti azt a kérdést: vajjon *író* volt-e Deák? Igaz, hogy jól megfelel rá, ámbár szónoki és levélírói stíljének néhány igazán nagy íróra valló sajátságát különösebben is kiemelhette volna a szerző.

Végre még csak Erdélyi utolsó czikkéről jegyezzük meg, hogy Szarvas Gábor működésének oly fontosságot tulajdonít, a mi ellen bizonyosan maga Szarvas tiltakoznék, ha élne. »Nyelvünk ma már alkalmassá lett arra, hogy az európai élet színvonalán megállva, saját szellemének megfelelően, saját rendszere és anyaga keretében tolmácsa lehessen minden szellemi mozgalomnak.« Ebből mindenki azt következteti, hogy Szarvas müködése juttatta ide a magyar nyelvet, holott Erdélyi, nem hiszszük, hogy ezt merné állítani. Aztán Marczalinak a jelen század nagy történetíróiról adott jellemzése különösen fogyatékos. Kivált Salamon Ferenczről szólhatott volna részletesebben s nagy érdemeiről méltánylóbban. És ha már Kerékgyártó Árpádot megemlíti: miért hallgat el másokat, a kik még érdemesebbek volnának legalább a puszta megemlítésre, sőt a bővebb tárgyalásra is. Az Athenaeum köré csoportosúlt írók közül meg Tóth Lőrinczet egészen kifeledték a szerkesztők, s veterán irónk neve elő sem fordúl a műben.

Ez észrevételekhez még számosat fűzhetnénk, de a munka valódi értéke sokkal nagyobb, hogysem azt fogyatkozásai szembetűnőbben csökkenthetnék. Mert annyi teljesen bizonyos, hogy az irodalomtörténet ismeretét általánosságban s egyes részeiben lényegesen előbbre viszi, szellemi törekvéseink folyamatát kiegészíti s több helyen tisztázza, kiválóbb íróink működésének határait megvonja s az egyetemes nemzeti míveltségtörténet keretébe illeszti. Nem szorítkozik csupán a költők és művészibb prózaírók munkásságának ismertetésére, hanem felöleli a magyar szellem nyilvánulásainak majd minden ágát, a mint az az irodalomban, tudományban, iskolában, művészetben a nemzeti életre átalakító hatással volt.

Ez az első számba vehető mű, a mely nemcsak a magyar nyelvű irodalmi termékekkel foglalkozik, hanem az idegen nyelvű, hazai irodalmi munkákat is figyelmére méltatja akkor, a midőn például a magyar elme, — a külföldi nagy eszmeáramlatok máshol is csak utóbb teremtettek nemzeti irodalmat, — inkább a renaissance európai szellemét mutatta. Hegedüs István a XV. századbeli latin költészetet, főleg Janus Pannonius munkásságát itt illeszti először bele a magyar

műveltség történetébe; itt nyer bővebb méltatást a múlt század latin nyelvű történetirodalma s a politikai irodalom, a mely oly nagy mértékben hatott a nemzet gondolkozására. Hasonlóképen a középkori művészetnek a magyar szellemi élet fejlesztésében mutatkozó stílváltozásai, a melyek hazánknak a külfölddel való szoros kapcsolatát szemléltetik, e munkában találnak alapos fejtegetőre. Pulszky Ferencz rövid. de találó képet rajzol a XIV. és XV. század pezsgő művészeti életéről, a melynek nemzetünk is részese volt. A középkori iskola képét Felméri Lajos írja meg rövid vonásokkal ugyan, de mély bepillantással ama kornak tudóskodó szellemébe. Aztán vázolja az újkori átalakúlást, részletesebben foglalkozik Pázmány egyetemével s a protestáns iskolák fejlődésével. Sajnáljuk, hogy legalább ebben az arányban nem folytatta senki a magyar iskolázás történetét egészen a jelenkorig. Valamint azt is, hogy a magyar nyelv politikai jogainak az utolsó három századbeli ingadozásait figyelmen kivűl hagyta e nagy munka. E hiány ugyan itt-ott pótolva van a múlt században részint a Szinnyei József és Imre Sándor tanúlmányaiban, részint Zichy Antal czikkeiben is; de nagyon helyén lett volna e kérdést külön összefoglaló czikkben tárgyalni.

Azonban azt csak dicsérnünk lehet a műben, hogy úgy a középkori krónikák, mint a XVI., XVII. és XVIII. századbeli emlékiratok méltó helyet foglalnak el nemzetünk ezer éves múltjának történetében; hogy a XVI. és XVII. század vallásirodalma különösen kidomborodik s a száraz nevek helyét irodalmi tények felsorolása és azok fejlesztő elemeinek a kor irányzatába illesztése foglalják el. Ez okból a munka aránytalansága is könnyen elnézhető. Régebbi irodalmunk részletesebb tárgyalása rendszeresebben itt található először. S ezért talán megbocsáthatjuk azt az aránytalanságot, hogy a különben is ismertebb újabb irodalmunk néhány kiváló alakja kevésbbé részletesen van fejtegetve.

S még egy rendkivűl fontos tulajdonságát említjük fel e műnek. *Ez az első irodalomtörténetünk, a mely az eddigi nagyobb és kisebb monographiáink megállapított eredményei alapján készült;* a mely számba vette az újabb minden irányú kutatásainkat s ügyekezett azt értékesíteni. Ez egymagában is oly becsessé teszi a munkát, a mely majd minden fogyatkozásait feledtetni képes. S ehhez járúl *az a számtalan szemléltető kép, hasonmás, a melyekkel a munka pazarúl van díszítve.* Hogy mily fontossága van ennek kivált iskolai tanításunkra nézve, az alig kiszámítható. Nemcsak a szerkesztők kötelezték le maguk iránt a szellemi életünk történetét figyelemmel kisérő

művelt közönséget, hanem az Athenaeum-társulat is, a mely oly áldozókészséggel, oly igazi diszszel állította ki e két vaskos kötetet.

Nem pusztán a tudományos érték teszi e művet előttünk becsessé, hanem az az érdek is, a mely összekapcsolja ezredévi fordulónk ünnepélyeivel. Ime a magyarság szellemi életének eddig leghűbb, leggondosabban rajzolt képe, irodalmi törekvéseinknek mintegy beszélő emléke, a mely a nagy múlthoz s a biztató jövőhöz méltó alakban tárúl elénk a második évezred kezdetén!

Kovács P.

A róm. kath. egyház egyetemes történelme tekintettel Magyarországra. Középiskolák használatára. Főpásztori jóváhagyással írta Buday Gerő zombori állami főgymn. hittanár. Második kiadás. Budapesten, 1896. Eggenberger-féle könyvkereskedés. Ára 80 kr.

Az előttünk fekvő könyv méltán szállhat versenyre mindazon egyháztörténelmi tankönyvekkel, melyeket középiskoláinkban jelenleg használunk, mit még azon körülmény is megerősít, hogy rövid három év alatt második kiadást ért, s főpásztori elismeréssel ékeskedik, mi egyszersmind annak bizonyítéka, hogy tisztán tudományos kérdésről a kalocsai érseki aula birálói miképen vélekednek. Egy jó tankönyvnek elengedhetetlen feltétele, hogy valamely tudomány körébe vágó, széleskörü ismeretek közül a tényleges, főbb és már megállapított ismereteket, igazságokat egy kis egészszé összefűzve, érthető világos nyelven, történelemnél, elbeszélő modorban adja elő, mert így a tanuló ifjaknak is könnyebben érthető és elsajátítható. Ezen feltételnek a jelzett tankönyv teljesen megfelel. Legfőbb érdeme pedig az, a mit eddigi e nemű tankönyveinkben sajnálattal nélkülöztünk, hogy t. i. részletesebben tárgyalja a magyar kath. egyház történelmét, felhasználja az e téren tett ujabb kutatásokat. Az egész munkán meglátszik, hogy a szerző a tanuló ifjuságot *jó hazafiaknak* akarja nevelni. Érdekes volt tudnunk, hogy a kalocsa-bácsi érseki egyházmegye eredetére nézve miféle álláspontot foglal el a szerző, — kiről, ha jól tudjuk épen Városy kanonok ur tanitványa volt, — mely főpásztori jóváhagyással látott napvilágot, a történeti iskolák melyikéhez szegődik e kérdésben. A kalocsa-bácsi érsekmegye történetéről eleddig igen sokan irtak, s ezen irók két különböző, historiai meggyőződést vallottak. Egyik rész élén ugyanis Katona és Horváth Mihály áll, ki a bácsi és kalocsai püspökségek alapítását szt. Istvánnak tulajdonítja, míg a másik

rész nézete szerint szt. István csak a kalocsai püspökséget alapítá és idő folytán került e püspökség székhelye Bácsba akkor, a midőn a kalocsai püspökség a Szerémségben is hatáskört nyert, s így Bács kényelmesebb egyházmegyei székhelynek kinálkozott. Pauler szintén ez utóbbi iskolához csatlakozott. Buday könyvében szintén foglalkozik ezen kérdéssel és nem helyezkedik Városy volt tanára álláspontjára, hanem Katona és Horváth M. után azon történeti iskolához, mely a kalocsai és bácsi püspökségek megalapítóját szt. István személyében látja.

Városy kanonoknak az egyházmegyei Schematizmusban követett tanulmányát a bács-bogroghmegyei történelmi társulat könyvében birálat alá vettük, s mi is Buday álláspontját foglaltuk el, s most, midőn könyve érseki jóváhagyást nyert, látni engedi azt is, hogy e tisztán tudományos kérdésről a kalocsai érseki aula birálói mikép vélekednek.

Az egyház egyetemes történetének nagyon is bőséges és nagyfontosságu tárgyából jól megválogatva, csak azokat a momentumokat emeli ki és füzi *jó rendszerben egy egészszé*, melyek a leglényegesebbek és melyekből bárki az egyház nagy jelentőségü életét megismerheti. Az egyes nemzetek történelmét ugyan csak *fővonásaiban* tárgyalja, de annál *több gonddal adja elő az egész társadalomra* kiható *eseményeket*. Az egyes korszakok bevezetéseiben igen ügyesen mutat rá azon eszmékre, melyek azokat áthatották és az eseményeket irányították. Igy érte el a szerző azt, hogy eléggé szükre szabott keretben *mindent összefoglalt;* az egyes korszakokat arányosan tárgyalja, az eseményeket ügyesen csoportosítja, minek következtében műve könnyen áttekinthető. A magyar egyházat illetőleg végig megy összes királyaink során s mindegyiköknek az egyházi dolgokra vonatkozó lényeges intézkedéseit fölemlíti. Ezt nem szoríthatta egy helyre, de nem is *szórta szét* annyira, mint *egyebütt találjuk*. A 96. §. a magyar primásokkal foglalkozik 1526—1890, kik közül Pázmány Péterrel foglalkozik tüzetesebben, mi azt mutatja, hogy Buday könyve irásában a magyar irodalom történelmet is szeme előtt tartotta, mit csak helyeselni tudunk, ha a hittanár a többi profán tárgyakkal a mennyire lehet összefüggőleg ad elő.

Előadása szabatos, világos; a jegyzeteket mellőzi. *Nyelve magyaros, világos és érthető.* Nagyon megérdemlené, ha a németes *Wappler tankönyve helyett* a középiskolai hittanáraink figyelmükre méltatnák és a jövő iskolai évben tankönyvül alkalmaznák. — Feltétlenül el kell ismernünk, hogy a szerző a források ügyes felhasználásával oly tankönyvet készített, mely

minden követelményeknek teljesen megfelel. A könyv terjedelme (126 lap 124 §) olyan, hogy heti két óra mellett is elvégezhető, annál is inkább, mert az ifjaknak világtörténelmi ismeretei segitségül szolgálnak. X. Y.

Histoire de Monténégro et de la Bosnie depuis les Origines par P. Coquelle. — Paris, Ernest Leroux 1895. VI. és 492 ll. 8-rét. Egy mappával és genealogiai táblával.

Szerző már előbb írt egy gyarló kis könyvet *Le Royaume de Serbie* czím alatt, melynek második kiadása Párisban 1894-ben jelent meg és Sándor Szerbia királyának volt ajánlva. Történetirási szempontból e könyvnek absolute semmi értéke sincs, de megirásának volt eredménye mégis annyiban, hogy szerzője számára, ki úgy látszik renjel-vadász, megszerezte egy portugal ordo mellé Szent-Száva rendjelét. E sikertől fölbátorítva Monsieur Coquelle megírta ezután Montenegro történetét és ezt most Miklós fejedelemnek ajánlotta. Reméljük, hogy ép oly szerencsés eredménye lesz ezen ajánlásnak is mint az előbbinek, és hogy a siker további babérok és rendjelek aratására fogja sarkalni szerzőt, kiből időfolytán — még történetíró is lehet. Jelen munkája bizonyos tekintetben lényeges haladást mutat; mert míg pl. Szerbia történetében csupán egyetlen egy forrás idézetet találunk (Figuier *Les races humaines*), jelen munkájában elég sűrűen akadunk idézetekre s mindaddig, míg jobban át nem nézzük lapjait, futólagos átlapozásnál imponál a szerző forrás és nyelv ismereteivel. De az illusio nem tart sokáig.

Szerző állítása szerint a dél-szlávok történelme nem volna teljes, ha a bosnyákok történetét elhanyagolná, s azért, miután könyvének első részében elbeszélte Montenegro középkori történetét (900-tól 1516-ig), a második részben valami 90 lapot szentel Bosznia középkori történelmének (955-től 1526-ig), melyben idéz mintegy 25 különféle forrást és szerzőt Biborban született Konsztantintól a jelenkorig. Legtöbbjük (mintegy 22-en) csak egyszer, kétszer vagy háromszor vannak idézve és kivételt csak Miklósich *Monumenta Serbica*-i, Theiner és Klaics képeznek, kiket gyakrabban idéz, t. i. a *Monumenta*-kat 13-szor, Theiner magyar és dél-szláv gyűjteményeit összesen 10-szer és Klaics-ot 6-szor. Élek azonban a gyanúpörrel, hogy szerzőnk Klaics könyvének Bojnicsics eszközölte német fordításán kivül más forrást nem látott, mert idézetei mind megvannak Bojnicsicsnál és nincs talán egyetlen egy idézet sem a franczia könyvben a Bosznia történetét tárgyaló részben, mely nem

volna meg az említett német munkában s nincsen benne hivatkozás egyetlen egy oly dolgozatra sem, mely 1885 óta, tehát Bojnicsics fordítása óta, megjelent. Pedig hát a bosnyák történetirás a lefolyt évtized alatt nem szünetelt és Bosznia történetét azóta sokan sokféleképen világították meg újabb adatokkal.

Monsieur Coquelle könyve tehát nem nyereség, sőt ellenkezőleg ő még sokat abból is, mit már Klaics tisztázott, teljesen elhomályosított ismét, mert nagyon pongyola munkát végezett. Idézeteit elferdíti; így pl. »Diocleas presbyter«-ből nála »Chroniques des prêtres de Dioclétie« lesz és nem említi, hogy ezt a krónikát valamint »Michac (így) Madii *De Historia Hungaria*«-ját Luciusnál találhatjuk meg, Luciust pedig Schwandtnernél.

A műnek több mint fele Montenegro modern történetét tárgyalja, s így nem érdekel bennünket e helyen. A mi pedig legjobban érdekel másik feléből az, ha nem plágium, úgy gyarló átdolgozása és helyenkinti elrontása egy derék munkának.

KROPF LAJOS.

TÁRCZA.

Az első ezredévet lezáró ünnepélyek alkalmával ünnepi hangulat tölti el hazánk lakosságának minden egyes tagját. Egy nagy magasztos ünnep az, melynek megülésére egybegyűl egész nemzetünk. Nemzetlétünk ezredéves ünnepét üljük hálás kegyelettel áldozva honfoglaló, honalapító őseink emlékének, dicső multunk emlékein elmerengve.

»Emlékezzünk régiekről.« A költő e mondása kétszeres fontossággal bir most az ezredéves ünnepek alatt. Őseinkről, kik a hazát elfoglalták, azt megszilárdították, vérükkel öntözték, kétszeres kötelességünk most megemlékezni, midőn az általuk szerzett hon ezredéves fennállásának ünnepét üljük.

Ünnepet ül a haza minden egyes lakója. Ünneplő díszt ölt magára e hon minden egyes polgára, s leborulva Isten, a magyarok Istene előtt, koronás királyával együtt hálát ad a seregek vezérének, hogy ez ünnepre minket felvirrasztott. Az áldozati tömjén füstje felszáll az Egek Urához, betölti a templomok magas boltvajtásait, s felhangzik az ország első főpapja ajkiról a hálaadó »Te Deum laudamus.«

Ti honfoglaló ősök, kiknek csontjai századok óta lenn porlanak elhagyott sirok fenekén, elfeledve, egygyé válva a földdel, melyet nekünk szereztetek, véretekkel öntöztetek, el kell, hogy jusson hozzátok a milliók ajkain felhangzó háladal. Hatoljon ez be sirotokba, rázza fel poraitokat, idézze fel szellemeiteket, hogy megjelenve körünkben lássátok, miként hiven megőriztük a reánk bizott

legdrágább kincset: a hazát és szabadságot. Ti, kik mindegyikének része volt abban, hogy sértetlenül maradt reánk e hon, tekintsetek reánk, utódaitokra, kik szent fogadást teszünk, hogy a példát, melyet ti nyujtottatok, hiven követjük, s megőrizzük az oltalmunkra bizott kincset, hogy az sértetlenül jusson utódainkra.

És te Isten, magyarok Istene, tekints le reánk, hű magyar népedre, mely a harczok tüzében számra bár megfogyva, de meg nem törve, szent hatalmadba vetett bizalommal fordul feléd. Nyujtsd oltalmazó jobbodat felénk, kik egy dicső múlt emlékeiből egy szebb, egy dicsőbb jövő reményét merítjük. Add, hogy a másik ezredév meghozza mindazt, mit az elmult tőlünk megtagadott. Büntető kezedet ne éreztesd velünk, hű magyarjaiddal, mert

»megbünhödte már e nép
a multat és jövendőt.«

JOHANNA NÁPOLYI KIRÁLYNŐ HALÁLA NAPJA.

A tragikus véget ért Endre magyar herczeg özvegye: Johanna halálnapjára eddigelé különféle adatokkal rendelkeztünk. A legkorábbi dátum 1382. május 12,[1]) a legkésőbbi ugyanazon év julius 12-e volt.[2]) A chronicon Siculum kiadója Blasiis szerint Johanna holtteste május 22-én hozatott Nápolyba. E két dátum volt a legszélső végpont, melylyel eddig birtunk. Positiv adatunk csak egy volt, mely szerint Durazzói Károly parancsára julius 31-én a nápolyi Santa Chiara templomban ünnepélyes gyászistentisztelet volt Johanna lelki üdveért[3])

Johanna nápolyi királynő a nyugati nagy egyházszakadásban, mint tudjuk, eleintén VI. Orbán, később VII. Kelemen ellenpápa pártján állott. Midőn 1384-ben Durazzói Károly legyőzte Braunschweigi Ottót, Johanna királynő férjét, magát Johannát vette Nápolyban ostrom alá. Szeptember 2-án Johanna a castello d'ovoban elfogatott,[4]) s eleintén itt, majd 1382. márczius 28-ától Muri várában őriztetett[5]) halála napjáig.

Valois egyik ujabban közzétett értekezésében Anjou Lajos nápolyi expeditiójával foglalkozva, Johanna nápolyi királynő fogságáról és haláláról is szól.[6]) Halála napját azonban ő sem meri

[1]) Giornali Napoletani Muratorinál SS. XXI. 1045.
[2]) Chron. Siculum ed. J. de Blasiis 45.
[3]) A magyar nemzet története. III. 341.
[4]) Chron. Siculum 39.
[5]) U. o. 45. és nem Bocca di S. Feliceben, a mint ezt a diar. Napolet. Mur. XXI 1044. Annales L. de Raimo Mur. XXIII. 223. Annales Bonincontrii u. o. XXI. 42. állitják.
[6]) L'expédition et la mort de Louis I. duc d'Anjou en Italie. Revue des questions historiques 1894. 119 és 120 l.

a két szélső pont között kijelölni. Legujabban Pór Antal Johanna nápolyi királynő halála napját május 22-re tette.[1]) Pór Antalnak ezen állítását azonban, úgy szintén a többi combinatiókat is megdönti egy ujabban Jarry által kiadott okmány, mely Johanna halála napját ugyan az eddiginél is későbbi időre: julius 27-re helyezi, de a mely adat, tekintve a forrás minőségét, a legnagyobb hitelre tart igényt.[2]) Ez okmány Flórencz városának levele Gambacorti Péter pisai főkapitányhoz, a flórenczieknek szövetségéséhez, formájára nézve pedig hivatalos irat jellegével bír. Szól pedig a következőképen:

»Idem (Florentini) ad Petrum de Gambacurtis.«

»Magnifice domine, amice carissime. Ex instinctu carnis et sanguinis, quo illustri domine Johanne, Jerusalem et Cicilie regine nos natura conjunxit, non sine mentis amaricatione referimus, quod ipsa, divino beneplacito, quodam gravi morbo depressa, infirmitatis sue lectum pluribus diebus incoluit, ac, ex divina inspiracione gratie mentalibus seculis ad lucem veritatis appertis, ad cor suum reversa cognoscensque se falsis sismaticorum suggestionibus fuisse delusam, assumpsit plenitudinis spiritum, verumque pastorem ecclesie dominum nostrum Urbanum papam VI. ore et corde in confessione et contrictione professe extitit. Et receptis per eam sacrosanctis ecclesiasticis sacramentis, die XXVII. julii nuper elapsi, sicut domino placuit, ab hac vita decessit. Et quanquam ipsa dicto erroris devio fuisset obducto, speramus tamen, quod cum lapsum suum ex aliorum sismatibus cognovit in ultimis, ipsaque in aliis suis catolice et exemplariter vixit, ad eternam gloriam Christi domini miseratione migravit. Cumque ex amoris zelo et devotionis affectu quem semper gessistis et geritis ad regiam domum, vos presupponamus de ipsius obitu exinde dolere, nos, vobiscum perinde condolentes, vobis talia significantes providimus, ut de ipsius abhoc seculo laudabilis exitus certos vos exinde ad consolationis spiritum facimus.«

E levelet olvasva, három uj dolog tűnik szemünkbe. Az első a halálozási dátum, melyet e levél 27-re tesz, tehát 15 nappal későbbre, mint a chronicon Siculum. A levél hitelessége ellen, miután egészen hivatalos irat benyomását teszi, kifogást alig emelhetünk. Úgy a levél elküldője, mint a czimzett tekintélyes egyének. Flórencz diplomatiai kara pedig a középkorban európai hirű volt, ágensei jól értesültsége ellen kifogást nem igen emelhetünk. Ilyformán a julius 27-i datum ellen alapos okot alig hozhatunk fel. Igaz ugyan, hogy a levél dátum nélküli, eredetiben nincs meg, csak XIV. század vége, XV. sz. elejéről való másolatban. A levél irásának idejét julius 31-e előtti napokra, esetleg augusztus első napjaira kell tennünk. Tekintve azon körülményt, hogy a julius 31-én tartott gyászistentiszteletről nem szól, tehát ennek híre Flórenczbe még el nem juthatott, a levél irásának idejét julius

[1]) Az idézett források.

[2]) Kiadva Biblioth. de l' école des chartes 1894. 236—237 l.

27 és augusztus 4-e közti napokra vagyok hajlandó helyezni. Ámbátor e körülmény mellékes, fő dolog, hogy a julius 27-i datum ellen érdemleges kifogás alig emelhető.

A második ujdonság, mivel bennünket a levél megismertet, az, hogy Johanna VII. Kelemen pártját elhagyva, VI. Orbánét ismerte el. Ami ezt illeti, szintén nagy valószinűséggel bir. Igaz ugyan — mint Jarry is megjegyzi — hogy feltünő, miszerint VI. Orbán pártja nem kürtölte ki világgá Johanna áttérését, de lélektanilag véve: Johanna áttérése elég plausibilis. Orbán pártiaktól környezve, halálos ágyán méltán tarthatott attól, hogy ha nem ismeri el VI. Orbánt, a vallás vigaszai nélkül kénytelen meghalni. Tudjuk, hogy a középkori felfogás mily nagy súlyt fektetett arra, hogy valaki az egyházi szentségek felvételével muljon ki. És igy Johanna kényszeritve látta magát VII. Kelemen pártját elhagyni. Az persze még mindig nyilt kérdés marad aztán, hogy miért nem használta fel Johanna áttérését a római párt a maga céljaira. Ez egy oly kérdés, melyre nézve feleletet adni a kérdés mai állása, a források elégtelen száma mellett, nem lehet.

A harmadik és nem kevésbbé érdekes dolog, mit e levélben olvasunk, az, hogy Johanna királynő több napi betegség után természetes halállal mult ki. Általános volt eddigelé azon nézet, hogy Johannát Durazzói Károly, midőn hirül vette, hogy Anjou Lajos Olaszország földjére lép, a börtönben megfojtatta. Erre nézve több adattal rendelkezünk. Nyem,[1]) a s.-denysi krónika,[2]) Gobelinus Persona,[3]) a cronica Sanese,[4]) a vita I. Clementis,[5]) Caracciolo[6]), Raimo,[7]) a bonincontrii évkönyvek[8]) ez adatot tartalmazzák, Minerbetti krónikája,[9]) mely Johannát méreg által öleti meg, illetve midőn a méreg sem működött eléggé gyorsan, megfojtatott. A forlii évkönyvek szerint Károly meggyilkoltatta,[10]) Caracciolo I. János életrajzában azt mondja, hogy Johanna megfojtatott.[11]) Természetes halált emlit a s.-denysi krónika, de megjegyzi, hogy közönségesebb hir, hogy megfojtatott. Azonkivül Donatus Degli Albanzoni Boccaccio de claris mulieribus könyvéhez irt jegyzeteiben fölemlíti, hogy Johannát — mint mondják — Károly meg-

[1]) De schismate I. 25.
[2]) Ed. Bellaquet I. 122.
[3]) Cosmodromium VI. 76.
[4]) Muratori XV. 274.
[5]) Baluze I. 506.
[6]) Mur. XXII. 109.
[7]) XXIII. 223.
[8]) U. o. XXI. 42.
[9]) Tartini, Rer. Ital. SS. II. ad an. 1385. §. 16.
[10]) Muratori XXIII. 192.
[11]) Muratori XXII. 16.

mérgezte, de sokkal hihetőbb, hogy természetes halállal mult ki. Ezen adatokhoz sorakozik most a flórenczi köztársaság fönt közölt levele, mely határozottan mondja, hogy Johanna természetes halállal, több napi betegség után halt meg.

Mi igaz ebben, mi nem, bajos eldönteni. Johanna halála napjára s halálának okára csak csekély számu adataink vannak, s ezek is nagyrészt roppant szükszavuak. Az eddig ismert források alapján döntő itéletet tehát nem mondhatunk. Ezen, jobbára krónikák és évkönyvek adataival szemben egy hivatalos, hogy ne mondjuk államokmány adatai állanak, melynek hitelességéhez kétség alig fér. Mig a kérdés jobbra vagy balra el nem dől, azt hiszem, misem gátol abban, hogy az utóbbi, hivatalos adatokat tartsuk helyeseknek.

Dr. Áldásy Antal.

UJ KÖNYVEK.

— Báró Radvánszky Béla nagyszabású és alapvető munkájának (»Magyar Család és Háztartás«) utolsó füzete is megjelent, s így most ez a munka már teljesen a közönség kezén van. Három kötetből áll: az I. a feldolgozás, régi család életünk kimerítő részletes rajzát, a II-ik és III-ik az okmányokat foglalja magában. Most épen a millenium alkalmával azért is kiváló érdekkel bír, mert a háztartásra és öltözetre vonatkozó dolgokat adja összegyűjtve és összeállítva együtt találja az olvasó. Tüzetesen is fogjuk e nagybecsü munkát ismertetni.

— A honfoglalás története czímen Rohonyi Gyula tollából az Athenaeum kiadásában kisebb terjedelmű munka jelent meg, mely a honfoglalás történetére vonatkozó kül- és belföldi kútfők felhasználásával tisztán a honszerzés 10 évi időszakát tárgyalja. Három részre oszlik a munka, melynek elseje a nemzet eredetére, a második a nemzet költözésére, a harmadik a honfoglalásról magáról szól. A munkához két térkép van csatolva, melyek egyike a magyarok vándorlását, a másik Magyarországot a honfoglalás idejében ábrázolja. Figyelmet érdemlő körülmény, hogy a szerző a milleniumi esztendőt 1899-re teszi. Kiterjeszkedik természetesen Anonymus hitelességének kérdésére is, külön fejezetben tárgyalva azt, korát IV. Béla előtti időre teszi, tehát ő is III. Béla jegyzőjének tartja. Rohonyi munkájára legközelebbi füzetünkben még visszatérünk, ezuttal csak a figyelmet kivántuk reá felhivni.

— A régi magyar költők tárának 6-dik kötete megjelent, melynek tartalmát XVI. századbeli magyar költők művei teszik. 1545—1559 között. Következő költőkkel találkozunk e kötetben névszerint: Szegedi Kis István, Sziráki Balázs, Armbrust Kristóf,

Mádai Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. Minden költőről külön kimerítő tanulmány van írva s ezek és a jegyzetek egész tárházát képezik az irodalmi történeti kincseknek, ára 6 korona.

— Dr. Máté Sándor tagtársunk a millenium alkalmából a budapesti egyetemi könyvtár történetét 1774—1895 megirta. A munka két fejezetre van osztva, az első az 1867 előtti, a második az 1867 utáni történeteket mondja el. Dr. Máté egy egész nagy, eddig ki nem aknázott levéltárt használt fel, s úgy szólva új világot derített a könyvtár történetére. Rengeteg sok új adatot mutatott be minden felesleges szószaporítás nélkül, tömötten vázolva a történetet. Rendkivül érdekesek az ő statisztikai összeállításai a könyvtár forgalmáról, állományáról, személyzetéről. A munkát nehány csinos kép disziti, ezek között a könyvtár régi épülete és új épülete stb. A munka Kilián könyvkereskedése útján megszerezhető, ára 1 korona.

— Gaál Jenőtől, ismert közgazdasági írótól egy szociálpolitikai mű jelent meg »*Társadalmi béke a közgazdasági patriarchalismus alapján. Budapest, 1896.*« czímmel. E kiváló jelentőségű irodalmi termékre felhívjuk olvasóink becses figyelmét. E munka a maga nemében első és egyetlen irodalmunkban, a mely Magyarországon a munkásügyből folyó társadalmi kérdést egész terjedelmében, minden oldalról behatóan tárgyalja és a munkásügy történelmi fejlődését a legrégibb időtől kezdve napjainkig bemutatja. A szerző művét három fő részre osztja. Az elsőben behatóan taglalja a szoczialisták elméleteit és ezekkel szemben beigazolja, hogy az az alap, a melyen újabbkori társadalmunk nyugszik, teljesen jogosúlt; a másodikban részletesen leírja, kijelöli az útat, módot arra nézve, hogy a társadalmi rendet zavaróok miképen szüntethető meg; végre a harmadikban munkásviszonyainkat a szorgalmasan összehordott, nagyterjedelmű adatok alapján ismerteti. A mű a Földes Béla által szerkesztett »Társadalom- és gazdaság-politikai könyvtár« irodalmi vállalatban, mint annak egy kötete, VII., 301 lapnyi terjedelemben jelent meg. Ára 2 frt 50 kr.

— A kolozsvári nyomdászat története czím alatt dr. Ferenczi Zoltán a kolozsvári egyetemi könyvtár igazgatója nagybecsü munkát bocsátott közre, melyet a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara megbizásából irt. A kolozsvári nyomdászat kiválóságáról Szabó Károly nagy művének átlapozása által egy pillanat alatt meggyőződhetünk. Az összes hazai nyomdák között 1711-ig

itt jelent meg a legtöbb magyar nyelvű könyv, s a mi a legjellemzőbb, a kolozsvári nyomdák a XVI—XVII. századokban és utóbb is mindegyik felekezet ügyét szolgálták, nem szorítkozván kizárólag egy vagy másik felekezetre mint a többi városok nyomdái. Szerző munkáját három részre osztja s az elsőben a Heltai-nyomda időszakát (1550—1660), a másodikban a nyomdászatot mint műipart (1669—1784), a harmadikban a hanyatlás és ujraébredés korát (1785—1896) tárgyalja. A könyvet a régi kolozsvári nyomtatványok czímlapjainak facsimilei díszitik. Ferenczi munkája nemcsak érdekes, élvezetes olvasmány, hanem a magyar bibliographiának valóságos kincsesbányája. A mű kiállítása a nyomtató czég díszére válik, a vidéki nyomdatermékek közt párját ritkitja szép és izléses kiállításával.

— A British Museum régi magyar nyomtatványai között kiváló helyet foglal el a »Schema primum generale sive forma studiorum Albensium pro hoc anno Domini MDCLVII« czímű munka, mely eddigelé csak kevéssé volt ismeretes. A gyulafehérvári iskola tananyagát ismertető munka úgy a közoktatásügy, mint a bibliographia terén kiváló fontosságu, s csak sajnálhatjuk, hogy oly kevéssé volt hozzáférhető. A nagyenyedi collegium most, indíttatva a munka rendkívüli fontosságától, fototipiai hasonmásban kiadta előfizetés utján a British muzeumban őrzött példányt. Sajnos, hogy e példány csonka, a 112. oldallal szakad meg. A reproductio a legmagasabb igényeket is kielégiti. A nagyenyedi collegium, mely e munkának nagyobb körben való elterjedését lehetővé tette, a hazai bibliographia művelőit valóban nagy hálára kötelezte le maga iránt.

— Firtinger Károly tervezetében a magyar állam nyomdászat-történelmi térképe látott napvilágot. A tulajdonképeni térképet egy rövid bevezetés előzi meg, mely a Hesz András-féle budai nyomdából kiindulva, századokként sorolja fel a Magyarországon virágzott nyomdákat. Érdekes itt megjegyeznünk, hogy a Honter János által 1534-ben Brassóban alapitott nyomda egész mai napig szünet nélkül, bár különböző czégek alatt működik. Horvát-Szlavonország nyomdáit külön sorolja fel a füzet, majd a jelenleg fennálló nyomdákról közöl városok szerint érdekes statistikai kimutatást, feltüntetve a városok lakosságainak s nyomdáinak számát. Végül személyzeti s egyéb adatokat találunk. Maga a térkép szépen kidolgozva, különféle, a nyomdák keletkezési idejét feltüntető jeleivel igen tetszetős benyomást tesz.

— A Szent-István-Társulat a Millenium alkalmában nehány igen díszes, jól szerkesztett illustrált munkát állított ki, melyek a fiatalság számára vannak s kiválóan alkalmasak emlékkönyveknek. Ezek: 1. A Magyar történet századai Dr. *Lőrincz* Gyulától: Magyarország politikai és müvelődéstörténetének összefüggő s csinosan

írt előadása, 166 lap. 2. Irodalmunk a Milleniumig *Pintér* Gyulától = a gyermekek felfogásához mért rövid áttekintés, 123 l. 3. Milleniumi Emlékkönyv a katholikus ifjúságnak ajánlva. Több, ismert nevű szerzőtől *(Dalmady* Győző, *Walter*, *Hummer*, *Latkóczy* stb.) irt elbeszélések, versek, 250 l. Ezeknek ára, diszes, elegans vászonkötésben, kötetenként 80 kr. Ezekhez sorozható végre 4. »Vezérkönyvecske a katholikus fiu- és leányiskolákban tartandó ezredévi ünnepségekre.« Összeállította: a »Népnevelő« szerkesztősége. Kiadja a Szent-István-Társulat. 4 iv, két képpel diszítve. Tartalmazza az ünnep tárgysorozatát, az ünnepre szánt beszédeket, előadásokat, imát és költeményeket, az utóbbiakat igen dús választékban. A csinos és tartalmas füzet az ünnepség emlékkönyvéül is szolgál. Ára 12 kr. Kaphatók a Szent-István-Társulat kiadó hivatalában Királyi Pál-utcza 13.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Kammerer Ernö országgyülési képviselőt s vál. tagtársunkat a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter a minisztertanács hozzájárulásával az orsz. képtár és a vele kapcsolatos történelmi képcsarnok kormánybiztosává kinevezte s e minőségében egyszersmind a létesitendő szépmüvészeti muzeum ügyeinek vezetésével megbizta. Társulatunknak a Történelmi Életrajzoknak illustrálása körül az országos képtár eddig is jelentékeny szolgálatokat tett. Az új igazgatónak támogatására biztosan számitunk; az intézet élére a minister kiváló szakerőt nyert meg, kinek munkásságától és alapos tudásától szép eredményeket várhatunk.

— A Millenium emlékei közt kétségkívül nemcsak kiváló, hanem maradandó helyet foglal el az a hét emlék, mely az ország hét történelmileg nevezetes pontján fog felállíttatni. Az indítványt *Thaly* Kálmán társulatunk elnöke tette az országgyülésen, mely azt egyhangulag elfogadta, s hogy a dolog gyorsan és sikeresen megoldatott, abban is kiváló része van Thaly Kálmán tapintatának s a miniszterelnök buzgalmának. Ő egy hármas bizottságot nevezett ki, mely Thaly Kálmán orsz. képviselő vezetése alatt Romy Béla miniszterelnöki titkár és Berczik Gyula müszaki tanácsosból állott s Pusztaszeren, Zimonyban, a Zoborhegyen, a Czenkhegyen, Pannonhalmán, Munkácson és Dévényen helyszini tanulmányok alapján kijelölte volt az építkezés helyét. Az emlékek tervezésével és művezetésével a miniszterelnök Berczik Gyula müszaki tanácsost bizta meg, ki ez idő szerint munkájával már annyira haladt, hogy az emlékek tervei és részben föszmintái teljesen elkészültek, sőt hogy hat emlék már tényleg munkába is vétetett. Az emlékek koncepcziójánál tekintettel kellett lenni egyes helyek történelmi

multjára és a mérvadó körök speziális kivánságaira is. Igy történt, hogy Pusztaszeren egy dóri, egyszerű, de erőteljes portikusszerű emlék terveztetett, melynek tetejében oroszlánoktól védett gula emelkedik, mely egyúttal a hatalmas Árpád-szobor talapzatát képezi. Ezen emlék magassága 16 méter. A dévényi emlék hegycsúcson emelkedő gazdag korinthusi oszlop erőteljes talapzattal, az oszlop tetején egy harczos alakjával. Ezen emlék, mely 24 méter magas, pendantját képezi a czenkhegyi emléknek, azzal a különbséggel, hogy ott dóri oszloptörzs és más kiképzésű talapzat hordja ezen harczos alak mását. A nyitrai emlék durva gránitkövekből épített piramis, a mely 22 méter magasra nyúlik fel és derekán négy turulmadár alakjával van diszítve. A pannonhalmi emlék tekintettel ezen hely multjára és jelenére, mint kupolás csarnok képeztetett ki, tetejében a magyar koronával. A csarnok belül 10 méternyi átmérővel bir és gazdag freskó-diszítéssel ellátva; közepén a főapátság Astrik szobrát helyezteti el. Ezen emlék magassága 26 méter és kiterjedésére nézve is egyike a legnagyobbaknak. A munkácsi emlék, a jelenleg fegyháznak használt vár azon bástyáján épül, a mely Zrinyi Ilona terme előtt terül el. Ide a vár jellegének megfelelő kiképzésű magas talapzaton egy 24 méter magas piramis fog állíttatni, melynek tetejében egy óriási turulmadár bronce-alakja nyer elhelyezést. A zimonyi emlék a hajdani Hunyadi vár udvarában épül s ebből kifolyólag indokolva volt az emléknek várszerű kiképzést adni. Ezen emlék egy donjon és pedig hármas toronynyal, melyek közül a középső hatalmas méretű torony 36 méter magasságig emelkedik fel s remek kilátó hely lesz. A torony tetejében bronce-öntvényből készült turulmadár nyer elhelyezést.

— A HUNYADI LEVÉLTÁRNAK megszerzése a bajor állami levéltárból végre sikerült. Közel 20 évi tárgyalás után — a tárgyalások 1877-ben indultak meg — sikerült az 584 darabból álló lajstromozott részét a levéltárnak Magyarország részére megszerezni. Tudvalevő, hogy a Hunyadi levéltárnak egy részét, 1166 darabot, mikor az még Anspachban őriztetett, II. József császár a magyar királyai kamarai levéltárnak ajándékozta. Később a még hátralévő rész a müncheni állami levéltárba került. 1877-ben megkezdődtek a tárgyalások e rész átengedése ügyében, felajánlván a magyar nemzeti muzeum a tulajdonában lévő bavaricakat csereanyagul. A tárgyalások azonban megfeneklettek, mert a bajor kormány keveselte a felajánlott anyagot. 1888-ban Thallóczy Lajos udvari tanácsos ujból meginditotta a tárgyalásokat, s az ő fáradozásainak sikerült a dolgot eldönteni. A bécsi cs. és k. udvari és állami titkos levéltár, és a közös pénzügyminiszterium levéltára hajlandóknak nyilatkoztak a tulajdonukban lévő bavaricakat ellenértékü

anyag nélkül átengedni. A bajor kormány kiegészitésül még a nemzeti muzeum bavaricait is kérte, mi megadatván, a csere megtörtént. A nemzeti muzeum az átengedett anyagért az országos levéltártól nyert megfelelő kárpótlást. A Hunyadi levéltár lajstromozott része tehát most már kezeinkben van. Az át nem engedett lajstromozatlan rész a Corvin János halála és özvegyének Frangepán Beatrixnak Brandenburgi Györgygyel kötött házassága után kelt oklevelekből áll. Talán sikerülend ezt is valamikor megszerezni, addig is örvendhetünk, hogy a már itt lévő levéltárt a müncheni részszel kiegészíteni sikerült.

— Péter Pál álnév alatt egy kis nyomtatványt adott ki közéletünknek egyik tisztelt alakja »Ezredéves küzdelmünkről s az ünnepből kifelejtett legnagyobb kötelességünkről« czím alatt. Melyben egy mindenesetre igen figyelmet érdemlő indítványt tesz, melynek indokolását következő sorokkal vezeti be: »Állami létünk ezredik éve fordulóján, nem temetésünkre, — örömünnepünkre gyűlnek a népek ezrei. Tanulságosnak, nagyszerűnek igérkező, de muló emlékű, szokásos kiállításunk és körmeneteink mellett szép és üdvös volna, ha az elmaradók is megösmernék történetét ezredéves küzdelmünknek, melynek indokát és czélját egyik nagy prófétánk által kimondott jóslat annyi melegséggel, oly eszményi ragyogó tisztaságban tünteti föl.« Azután egy rövid, de gonddal összeállított áttekintéssel jellemzi az ezeréves küzdelmet, az önfentartás harczát s végül megteszi indítványát. »Tisztesség parancsolta mulaszthatlan testvéri kötelességünk, ezredéves ünnepünket ülve, államilag beszámolnunk a világ népeinek történetünk hű angol, franczia, német, orosz, olasz fordításainak elküldésével az egyes államok és nagyszámú példányokban azok minden egyeteme, akadémiája, főbb iskolája, egylete részére, azon kéréssel, hogy egy-egy példányát megőrizve, a többit oszszák el érdeklődő tagjaik, hallgatóik között, a magyar állam ezeréves fennállása emlékeül, ajándékául. Az idén ez országgyűlésileg mondassék ki; ez a lényeg, bár ez évben nem teljesíthető. Czélszerű volna, kevesebb időt igénylő s így inkább olvasandó correct rövid kivonata fordításának aránytalan nagyobb számmal szétküldése s a nagy közönség részére kiadók útján is terjesztése.« Ez indítvány mindenesetre megérdemli, hogy figyelembe vétessék. S óhajtandó volna, hogy létesüljön is. Nem nagyon valószinű, hogy a kiadás tetemes költségeit meglehetne szavaztatni, hanem igenis valószinű, hogy valamely talpraesett vállalatnak kormányilag s országgyűlésileg szubventiót lehetne biztosítani. De erre nézve szükség volna conkrét javaslattal előállani. Ilyen kisebb, nagy közönség számára írt magyar történet jelent meg angol nyelven Vámbérytől. Van franczia is. De mindezek egyes collektióknak teszik részét s

nem állanak útját a Péter Pál terve megvalósításának. Szivünkből óhajtjuk, hogy létre jöjjön az.

— GRÓF ZICHY JENŐ Közép-Ázsiából hozott rendkívül gazdag gyűjteményét felajánlotta a Nemzeti Múzemunak. *Wlassics* Gyula közoktatásügyi miniszter a nemes grófnak nagybecsü ajándékát következő levéllel köszönte meg s intézkedett annak elhelyezése iránt:

»F. hó 3-áról hozzám intézett nagybecsű sorai hazafiúi örömmel és hálás érzelemmel töltöttek el nagylelkű elhatározása felett, melylyel középázsia és különösen kaukázusi utazásainak gazdag eredményét, a népvándorlás korszakából több ezer darabra menő régiséget és leletet, és nagymenyiségű néprajzi tárgyat, nehánynak kivételével, melyet Nagyméltóságod emlékül megtartani szándékozik, az országnak ajándékozni méltóztatott oly rendeltetéssel, hogy e gyűjtemény a maga egészében Nagyméltóságod neve alatt a nemzeti múzeumban, az ott létesítendő »kaukázusi osztály«-nak legyen alkatrésze. — Az egész nemzet meleg érdeklődéssel kiséri Nagyméltóságod lelkes törekvését, melylyel honkereső őseinknek nyomdokait lángoló hazaszeretetének kitartó buzgalmával kutatni s fáradhatlan vezetése alatt hazai tudósaink közreműködésére áldozatkész önzetlenséggel alkalmat nyujtani méltóztatott. Ez utazásainak magasztos czélja kétszeres becset kölcsönöz Nagyméltóságod ajándékának, mert általános közművelődési fontosságán kívül a hazai történeti kutatást a magyar fajeredetének teljes felderítésére fogja állandóan serkenteni és Nagyméltóságodnak lelkesítő, fényes példáját mindenkor ébren fogja tartani a nemzeti múzeumban, mely Nagyméltóságod pártfogásának már oly nagy mérvben volt eddig is részese. Nagyméltóságod is későbbre kivánja fentartani a gyűjtemény végleges elhelyezésének megállapítását, nagy súlyt fektetek tehát arra, hogy e kérdés megoldásánál Nagyméltóságod teljes hozzájárulását biztosíthassam. Ez idő szerint a legnagyobb készséggel bocsátom Nagyméltóságodnak rendelkezésére a nemzeti múzeum egyik avatott tisztviselőjét, hogy a lajstromozásnál és a rendezésnél segédkezzék oly czélból, hogy Nagyméltóságod e gyűjteményt az ezredéves kiállításon mutathassa be először a hazai közönségnek. A nemzeti múzeum igazgatóságát felhivtam, hogy e tisztviselőt Nagyméltóságodhoz haladéktalanul küldje ki s egyszersmind lépjen Nagyméltóságoddal közvetlen érintkezésbe, hogy a gyűjtemény átvételének és elhelyezésének módozatai iránt még az ezredéves kiállítás bezárása előtt Nagyméltóságod kivánságaihoz képest, részletes megállapodás jöjjön létre. Hozzám intézett nagybecsű levelét, mint elévülhetetlen hazafiúi érdemeinek egyik legfényesebb tanuságát, alapító okmányul fogom megőrizni.«

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA kiadásában megjelent munkák és folyóiratok czímjegyzéke czím alatt egy kis füzetet bocsátott közre első tudományos intézetünk, mely az akademiai kiadványok sorozatát tünteti fel 1831-től 1895 végeig. Sokkal rövidebben, de egyuttal világosabban tájékoztat az akademia kiadványairól, mint a pár évvel ezelőtt megjelent nagy katalogus. Az akademia osztályainak megfelelőleg három részre oszlik. Legimposansabb a II. rész, mely a történelmi kiadványok jegyzékét foglalja magában.

— A KŐRMÖCZBÁNYAI MAGYAR EGYESÜLET működésének XVI. évéről számol be a Bellaagh Aladár által szerkesztett kis füzet, mely a napokban küldetett szét. E derék közművelődés egyesület

működéséről már mult évben megemlékeztünk. Örömmel látjuk, hogy az egyesület működése a lefolyt évben nem csökkent, s minden alkalmat megragadott, hogy hazafias feladatának eleget tehessen.

— KEMÉNY LAJOS tagtársunktól, ki Kassa város levéltárából már oly sok becses anyaggal gyarapította historiai irodalmunkat, a »Felsőmagyarország« f. é. április 9-i számában »Vármegye és nemesség« czím alatt érdekes tárczát bocsátott közre, melyben a nemesség viszonyát a vármegyéhez tárgyalja, főleg az ispánokkal foglalkozva tekintettel Abaujvármegyére, melynek monographiáján most dolgozik. Abaujmegye ispánjai már a XII. században feltünedeznek, a XIII. században köztük találjuk Bánk bánt is, a XVI. században már a Perényiek szerepelnek, mint Abaujmegye főispánjai, kik aztán századokon át örökösen bírják e méltóságot.

— LIPTÓMEGYÉBEN bizottság alakult arra, hogy Balassa Bálintnak állítólag Hibbe, liptómegyei községben levő sírját felkutassa. A bizottság küldetése teljes sikerrel járt, a mennyiben minden kétséget kizárólag megállapította, hogy Balassa sírja a hibbei katholikus templom sanctuáriuma alatt levő kriptában van.

— BAYER JÓZSEFNEK »*A magyar drámairodalom története a legrégibb időktől 1867-ig*« czímű két kötetes s a magy. tud. akadémiától a Bézsán-féle díjjal jutalmazott munkájára az Akademia következő előfizetési felhivást bocsátotta ki: »A magyar drámairodalom, mely a mult század végével rohamos fejlődésnek indult s Kisfaludy Károlylyal és Katonával első emelkedése tetőpontját elérve elhanyatlani látszott, a Nemzeti szinház megnyitásával új korszakát kezdi meg és a szabadságharcz kitöréseig új irányokat ölelve föl, nemzeti szellemben magyarrá válni is törekszik. De a második korszakot teljes kifejlődésében megakasztja a szabadságharcz leveretése, úgy hogy az ötvenes évek iró világának ujra kell kezdeni az erőszakkal megakasztott munkát. E harmadik kor, mely a kiegyezéssel nyer külső betetőzést, tulajdonképen csak első szakasza a magyar drámairodalom legújabb kora történetének és összekötő kapcsot képez a negyvenes évek régibb és a kiegyezés utáni legújabb kor drámairodalma között.

E három nagy korszak drámairodalmának történetét eddig jobbára csak kézikönyvekből ismerjük, melyek nem bocsátkozhattak részletekbe, sőt első rangu drámaíróinknak is csak jelentékenyebb műveit tárgyalták. Nincs oly munkánk, mely a teljességet részletes fejtegetés kiséretében tűzte volna ki czéljául, pedig csak ez nyujthatja hű képét drámairodalmunk történetének, mely szoros kapcsolatban van társadalmi és politikai fejlődésünkkel, s melyben a korrajzi érdek ott sem szünik meg, a hol talán az aesthetikai pyöngül. *Bayer* Józsefnek a Magyar drámairodalom története czímén gályázatra készült művét a birálók egyhangu itélete jutalomra

érdemesnek találta. E munka értékét — mely felöleli az egész anyagot — csak fokozza azon körülmény, hogy nem feledkezik meg a magyar színészetről sem és annak a magyar dráma kifejlesztésére való hatását mindenütt párvonalosan tárgyalja a műfajok méltatásánál. A magyar drámairodalom történetére *alapvető munka ez*, mely felölel nagyot, kicsinyt, lehetőleg mindent, a mi 1867-ig a magyar dráma terén történt. Keresi azon nyomokat, melyek e korokat megelőzve vagy eredeti forrásokig visznek vissza, vagy ezek hiányában a nyugoti népek drámája fejlődésével rokon vonásokat mutatnak, szóval: a modern dráma mellett az egyházi szinjáték és iskolai dráma fejlődését is kimutatja, keresve a tárgyi érték mellett azon vonásokat, melyek jövendő irányok életrevaló csiráit rejtik magukban.

A munka két kötetre fog terjedni és függelékül gazdag adattár áll a kutatók rendelkezésére. Fölkérjük tehát az érdeklődőket, sziveskedjenek *aláírási nyilatkozatukat* legkésőbb f. é. *junius 1-éig* hozzánk beküldeni, hogy a nyomatandó példányok száma felől magunkat tájékozhassuk. E munka az év végén jelenik meg; terjedelme 60 ív körül lesz. Ára az aláírók részére 5 forint, kötve 6 frt; bolti ára 7 frt, illetőleg 8 frt lesz.«

— Jedlicska Pál tagtársunk s Vágvölgyének jeles monographusa előfizetési felhivást bocsátott ki »Adatok erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza- és korához (1552—1600.)« cz. eredeti történeti munkájára, melyhez az adatokat már hosszabb idő óta gyűjti. Társulatunkban több mint tiz év előtt Pálffy Miklós jellemrajzával pályadijat nyert, de adatai összegyüjtésével teljesen csak most készült el. Felhivásából kiemeljük. »Munkám elején Pálffy Miklósnak életrajzi vázlata vagy 5 nyomtatott iven lesz közölve. Ezt követik a Pálffyra és korára vonatkozó okleveleknek hű s hiteles kivonatai, melyek között — a fontosabb oklevelek, szószerinti másolatban is közölvék. Az okmány kivonatok száma 1200. Az okmányok legnagyobb része eddig sehol sem volt közzé adva, s munkám ez okból méltán eredeti történeti forrásmunkának nevezhető. — Munkámban a Pálffy Miklós életét illető már ismeretes okmányokra csak itt-ott csekély ügyet vetettem. Minden okmánykivonat előtt rövid fejezetben annak tartalma van jelezve. A tartalomjegyzéken kivül tüzetes név- és tárgymutatót fogok a munkához csatolni. Munkámban meg fog jelenni Pálffy Miklós hű arczképének csinos fametszetű másolata és Vöröskő várának két képe, mely várban Pálffy és családja huzamosabb ideig laktak. A munka 32—35 nagy VIII. r. ivben, diszes kiadásban és szép papiron f. é. szeptember hó végéig fog megjelenni. Ára fűzve 3 frt 30 kr. diszes vászonkötésben 4 frt, mely összeg Felső-Diósra küldendő Pozsony megyében a szerzőhöz. Melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe e munkát, melyet a M. Tudományos Akadémia is segélylyel látott el.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— MAGYAR CSALÁDÉLET ÉS HÁZTARTÁS A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN. Irta Báró Radvánszky Béla. Első kötet. Budapest, 1896. Hornyánszky. 8-r. 494 l.

— RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. Kiadja a magyar tudományos akademia. Hatodik kötet 1545—1559. Budapest, 1896. VIII + 403 l.

— A HONFOGLALÁS TÖRTÉNETE. Irta Rohonyi Gyula. Két térképpel. Budapest, Athenaeum, 1896. XII. 183 l. Ára 2 frt.

— MENDEMONDÁK. A világtörténet furcsaságai. Gyűjtötte és magyarázza Tóth Béla. Négy. képpel. Budapest, Athenaeum, 1896. 8-r. XII. 354 l.

— A BUDAPESTI MAGYAR KIRÁLYI TUDOMÁNY-EGYETEM könyvtára. A milleniumi országos ünnepély alkalmára hivatalos adatok alapján irta dr. *Máté* Sándor, a Budapesti Egyetem-könyvtár első őre 1774—1845. Budapest, 1896. 8-adr. 24 l. a szövegbe nyomott képekkel.

— AZ IGLÓI ÁG. H. EV. FŐGYMNASIUM TÖRTÉNETE. Irta Páckh Károly. Igló, Schmid József, 1896. Ára egy korona. 8-r. 127 l.

— A ZSOLNAI KIR. KATH. GYMNASIUMNAK a magyar haza ezer éves fennállása alkalmából kiadott Értesítője 1895—96 tanévre. Közli Csáki Károly kir. igazgató. (A zsolnai kir. kath. gymnasiumi története) Turócz-Szt-Márton (A magyar nyomda: Muskovy Ferenczné). 1896. 8-adr. 251 l.

— A KOLOZSVÁRI NYOMDÁSZATTÖRTÉNETE. Irta Ferenczi Zoltán. Kolozsvár, Ajtai K. Albert »Magyar Polgár« könyvnyomdája. 1896. 8-adr. + VIII. 118 l.

— A MAGYAR ÁLLAM NYOMDÁSZAT TÖRTÉNELMI TÉRKÉPE. Tervezte és magyarázó szöveggel ellátta Firtinger Károly. A millenium alkalmából kiadta a könyvnyomdászok szakköre. Budapest, 1896. 8-r. 28 l. 1 térkép.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSÁBAN megjelent munkák és folyóiratok czímjegyzéke 1831-től—1895 végeig. Budapest, Akadémia, 1896. 8-r. VII. 39 l.

— AZ IPARMŰVÉSZET 1895-ben. Kiadja a magyar iparművészeti társulat. Budapest, 4-r. 149, 3 l.

— TÖRTÉNELMI ELBESZÉLÉS a magyarok eredetéről. Irta Tóth József 1846-ban. Kiadta 1896-ik évben. Esztergom, Laiszky János, 1896. 8-r. 16 l.

— AZ ESZTERGOM-VIDÉKI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULAT első évkönyve. Szerkesztette Rózsa Vitál. Esztergom, 1896. Laiszky János könyvnyomdája. 83 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1896 évi máj. 7-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gr. Teleki Géza elnöklete alatt Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, Csaplár Benedek, dr. Hajnik Imre, dr. Kammerer Ernő, dr. Marczali Henrik, dr. Pauler Gyula, dr. Schönherr Gyula, dr. Szádeczky Lajos, Szinnyei József, dr. Váczy János vál. tagok, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Pauler Gyula és dr. Marczali Henrik vál. tagokat kéri fel.

A titkár távollétében —

41. Jegyző jelenti, hogy Thaly Kálmán társulati alelnök eddigi 100 frtos alapítványát 200 frtra emelte.

Köszönettel tudomásúl vétetik.

42. Előterjeszti az új tagajánlásokat. Ajánltatnak a) *alapító tagúl:* dr. Gorove László Budapesten 200 frt alapítványnyal (aj. Szilágyi Sándor); b) *évdíjas r. tagokúl 1896-tól:* Albert János theologus Jenában (aj. Márki Sándor), Balogh Endre prem. r. főgymn. tanár Rozsnyón (aj. Tóth Lőrincz), Bekény Nándor p. ü. min. tisztviselő Budapesten (aj. Karasszon József), Boros Benő p. ü. ig. számgyakornok Szegszárdon (aj. Szilágyi Sándor), Dékáni Kálmán tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Vass Miklós), Écsy Ferencz József festőművész Budapesten (aj. Roskovics Ignácz), Follmann Alajos kir. táblai biró Budapesten (aj. Debreczenyi Miklós), Hajós Béla bölcsészet-hallgató Budapesten (aj. Kovács Sándor), Munczhart József kir. mérnök Nyiregyházán (aj. Kovács István), Rákosi

Endre tanárjelölt Kolozsvárt (aj. Vass Miklós), Schneller István egyet. ny. r. tanár Kolozsvárt (aj. Márki Sándor), dr. Stokka Tankréd udvari levéltári fogalmazó Bécsben (aj. Károlyi Árpád), Szikora Béla Devecseren (aj. Szilágyi Sándor), dr. Szikszay György kir. alügyész Nyiregyházán (aj. Kovács István), dr. Wertheimer Ede jogakadémiai tanár Bécsben (aj. Szilágyi Sándor), Wouvermans Ferencz kir. törvényszéki bíró Nyíregyházán (aj. Kovács István), állami főreáliskola Aradon (aj. Szilágyi Sándor), a VIII-ik ker. főgymnasium Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), főreáliskolai ifjusági könyvtár Debreczenben (aj. Karasszon József).

Megválasztatnak.

43. Thúry József társulati tag felolvassa »*A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai*« czímü értekezését, mely a *Századok*-ban fog megjelenni.

44. Jegyző előterjeszti a pénztárnok kétrendbeli kimutatását, mely szerint *a)* mart. hóban összes bevétel volt 4405 frt 78 kr,

» kiadás ... ... 2959 » 53 »

maradvány ... ... 1446 frt 25 kr,

a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő követelés ... ... 3662 frt 20 kr

összes készpénz mart. 31-én ... ... 5108 frt 45 kr;

b) aprilis-hóban összes bevétel volt ... ... 3003 frt 16 kr,

» kiadás ... ... 1100 » 25 »

maradvány ... ... 1902 frt 91 kr;

a folyó számlákon levő követelés ... ... 3048 frt 03 kr

összes készpénz apr. 30-án ... ... 4950 frt 94 kr.

Mindkét kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

45. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi május 5-én 11301 sz. alatt kelt értesítése szerint a társulat értékpapirjai közül 1000 frt értékű 4·5%-os m. jelzálog-hitelbanki záloglevél beváltatván, ennek helyébe új értékpapirok lennének vásárlandók.

Határoztatik, hogy a beváltásból befolyt 1000 frtnak megfelelő névértékben 4·5%-os m. regale-kártalanítási kötvény vásároltassék a társulat alaptőkéjéhez.

46. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 8534 számú értesítése szerint 600 frt alapítvány a f. évi 31 jk. pontban hozott vál. határozatnak megfelelően tőkésíttetett.

Tudomásúl szolgál.

47. Bemutatja Kossuth Benjámin prágai tanár f. évi apr. 24-én kelt levelét, melyben az ezredéves ünnep alkalmából üdvözletét küldi a társulatnak.

Szíves tudomásúl vétetik.

48. A f. évi 33 jk. pont kapcsán bemutatja Békefi Remig és Majláth Béla vál. tagok bírálatát Iványi Ede »*Moson vármegye multja és jelene*« című monographiájáról, melyet mint kiadásra érdemes munkát ajánlanak a vármegye közönségének figyelmébe.

A bírálat egész terjedelmében közöltetni fog Moson vármegye alispáni hivatalával.

49. Jelenti, hogy Breznóbánya város tanácsa f. évi apr. 17-én 2189 sz. alatt megkeresést intézvén a társulathoz a város szineinek heraldikailag helyes megállapitása végett, az elnökség, tekintettel az ügy sürgősnek látszó voltára, a választmány utólagos jóváhagyása reményében Bárczay Oszkár, dr. Fejérpataky László és Tagányi Károly tag urakat kérte fel a kérdés tanulmányozására, a minek eredménye már közöltetett is a város tanácsával.

Tudomásúl vétetik.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

	jegyzette
Gróf Teleki Géza s. k.	Nagy Gyula s. k.
elnök	jegyző
Hitelesítjük: *Pauler Gyula* s. k.	*Marczali Henrik* s. k.
vál. tag.	vál. tag.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Apor Irma bárónő, eddig: *Abbazia.*

Bock János, eddig: *Budapest*, Izabella-u. 65.

Kádár Ermanno, eddig: *Budapest*, Király-u. 101.

Krausz Arthur orvos, eddig: *Visegrád.*

Láng Menyhért orvos, eddig: *Budapest*, Nagy-Diófa-u. 30.

Machek Gusztáv honv. százados, eddig: *Budapest*, Kőbányai-út, honv. fegyvergyári laktanya.

Murk István theologus, eddig: *Belovár*, Raca.

Pesthy Pál joghallgató, eddig: *Berlin.*

Rudnyánszky Gyula, eddig: *Budapest*, Új-u. 14.

Szalánczi Ferencz földbirtokos, eddig: *Nyir-Bogdány.*

Szobonya Mihály, eddig: *Budapest*, Kerepesi-út 49.

Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra.*

A titkár.

PRESBYTER DIOCLEAS KRÓNIKÁJÁNAK MAGYAR VONATKOZÁSAI.

E közlemény eredetileg a honfoglalásra vonatkozó kútfők szláv fejezetének volt a kiegészítő részlete. Azért soroltuk a szláv nyelvű kútfők sorába, mert, bár a déli szláv történetnek ez a sokat vitatott egyik vezérkrónikája eddig csak latin fordításban maradt fenn, de amint a »Regnum Starorum« czimű krónika szerzője a Diocleai Presbyter — ez a közkeletű szerzői jelzés — írja, szláv, szlavon nyelvből forditotta latinra. (»ex sclavonica litera verterem in latinam.«)

Minthogy a M. Tud. Akadémiától kiadandó kútfőgyüjtemény csakis a szoros értelemben vett honfoglalásra vonatkozik, ezek az általán (s nem kritikailag) 959—962 közé helyezhető részletek kiszorúltak. A szerkesztők szíves felszólítása következtében e helyen tesszük közzé e kútfő tanulmányt.

Megjegyezzük, hogy Diocleas krónikájának magyar vonatkozásairól szólván, kétféle változatú, de lényegében egy eseményről van szó. Az egyik változat Diocleas krónikájában foglaltatik, s azt A)-val jelöljük, a második változat ugyancsak Diocleas nyomán horvátra fordított részlete ugyanennek az eseménynek s »Hrvatski Lêtopis«, a Kaletić Jeromos horvát krónikája nevén ismeretes. Ezt B)-vel jelöljük. Ennek megvan az egykorú latin fordítása is.

Adjuk előbb e vonatkozásokat az eredeti szövegben, azután magyar forditásban, s utóbb méltatjuk becse szerint.

1. A szövegek.

A.) *Diocleas Presbyter de Hungaris.*

Regnante ergo Ciaslavo rege[1]), Kiis princeps Ungarinorum cum suo exercitu venit Bosnam et devastabat atque depraeda-

[1]) Regnante Ciaslave 933—962 (!)

batur eandem provinciam. Tunc rex congregans populum exiit ei obviam in Drina jupania juxta fluvium. Ubi commisso bello Tycomil[1]) supradictus adolescens hinc inde hostes vulnerans cucurrit et interfecit Ungarinorum principem et amputato illius capite regi praesentavit. Ceciderunt die illa innumerabiles ex gente Ungarinorum in loco, qui Civedino dicitur, quasi prorugitus pecorum. Sic enim rugiebant ibi Ungari, dum interficerentur, ut porci in loco, ubi interfectus fuit Kiis princeps, Ciscono usque in praesentem diem. Post haec rex Ciaslavus valde laetus dedit Tycomil jupaniam Drinae et filiam bani Rassae dedit ei uxorem eo, quod interfecisset Kiis principem. Uxor autem principis audiens mortem viri sui, perrexit ad regem Ungariae, quaesivit et adjutorium et exercitum, quatenus vindicaret mortem viri sui. Accepta autem innumerabili gente venit supra regem Ciaslavum invenitque eum in Seremo. Nesciente autem rege nocte irruerunt Ungari in ejus castra et captus est rex Ciaslavus et omnes parentes illius, quos jussit uxor Kiis ligatis manibus et pedibus projici in flumen Saum. Sicque factum est, *conversus est dolor ejus* in peccatum, quod exercuit circa patrem suum[2]) *super caput ejus* et periit ipse et domus ejus tota.[3])

Magyar fordítása:

Ciaslav király uralkodása alatt[4]) tehát Kiis, a magyarok fejedelme seregével Boszniába jött és elpusztítá s fölprédálá ezt a tartományt. Ekkor a király egybegyűjtvén a népet, eleibe jött a Drina-jupaniáig, a folyó mellé. A hol csatára kelvén, a felülnevezett ifjú Tycomil[5]) szerte száguldván, sebeket oszta az ellenség között és megölé a magyarok vezérét és levágván fejét, felmutatta a királynak. Számtalan esett el aznap a magyarok népe közül azon a helyen, mely Civedinonak, mintegy baromordítónak mondatik. A magyarok ugyanis ottan, mikoron ölték őket, ordítottak, mint a disznók, azon a helyen, a hol Kiis vezért megölték, s a mai napig Ciscono a neve. Ezek után Ciaslav király nagy örömében Tycomilnak adta a Drina-jupaniát, meg feleségül adta hozzá a rassai bán leányát.

[1]) Cf. cap. XXII. Eo tempore Tycomil in partibus Sraga pastor ovium principis Budislai, in venatum exiens, illius canem casu interficiens, venit ad Ciaslavum, a quo statim susceptus est.

[2]) Cf. cap. XXII. »Tunc Ciaslavus, elevatus in superbiam expulit patrem suum.«

[3]) »Convertetur dolor ejus in caput ejus.« Psalm. 7. v. 17.

[4]) 933—962.

[5]) V. ö. XXII. fej. Tycomil Budislav knez pásztora volt, de agyonütvén annak egy kedvencz kutyáját, Ciaslavhoz menekült.

a miért megölte Kiis fejedelmet. A fejedelemnek a felesége értvén azonban a férje halálát, elment Magyarország királyához, segedelmet és sereget kért tőle, melylyel a férje halálát megboszúlhassa. Megkapván pedig azt, megszámlálhatatlan sereggel jöve Ciaslav király ellen, a kit Szerémben talált. A magyarok pedig éjjel meglepték a királyt táborában és elfogták Ciaslav királyt és összes atyafiságát, a kiket Kiis felesége, kezeiket, lábaikat összekötöztetvén, belédobatott a Szávába. Ekképen történt, hogy az ő munkája fordula a maga fejére, a bűnért, melyet atyja ellen elkövetett[1]) s elveszett ő meg egész háza népe.[2])

B.) *A »Hrvatski lêtopis«* (horvát krónika) *horvát szövege 1546-ból:*

I Seislav proklet ad Boga videci, da otac njegov ubiže u more, vrati se i uze zemlju i poče na otčevo misto kraljevati. Ju toj vrime biše jedan mladić Tehomil popović i taj pisaše i držaše razlog od ovac nikoga kneza ali hercega na Ugrih. I Tehomil biše vele ljubljen od svoga gospodina, jere biše mnogo jaki u životu i dobar na noge i brz vele. I kadagodir ovi gospodin njegov u lov grediše, vazda ktiše, da Tehomil šnjim bude. I jedan loveći, Tehomil udri jednu vižlicu, ka se zoviše paluša, ku ne kteći toličma udriti, zgodi se da ju udri po glavi u takoj misto, da ju ubi tom misti. Cića česa Tehomil pobiže prid strahom, koji imaše ad gospodina, zašto rečeni mimo sve ine pse, cićo dobrote, ovuj vižlicu ljubljaše. I pribiže Tehomil ko kralju Seislavu i on ga drago primi. [XXIII] I u toj vrime ovi hercog skupi vojske na Ugrih i pride u Bosnu i plinovaše ju i rassipaše. I čuvše kralj Seislav, svelikom vojskom pojde najti ga. I najde ga na Drinskoj županiji, blizu Drine rike. I stavša se, biše mnogi boji. I rečeni Tehomil kako lav nosaše se i hrabro, mimo inih noseći se, nemilostivo siciše. I dodje na hercoga, jere jure Ugri bihu potisnuti i posiče ga i pade s konja. I Tehomil priskočivši, glavu mu usiče i vazam ju, ponese i prikaza ju kralju Scislavu. I toli mnogo jednih i druzih pomanjka od mača, da veće Ugar. I onde biše mnogo cviljenje od Ugar, koji bihu uhičeni, a ki ranni ležahu, skukahu, kako prazove. A Seislav dobivše, osta s velicim veseljem, i poda Tehomilu župu na

[1]) V. ö. XXII. Ciaslav atyját Radoszlávot álnokúl kiűzte országából.

[2]) A végső záradék a 7. zsoltár 17-ik verséből van összealkotva. »Fordúl az ő munkája az ő maga fejére és az ő tetejére száll az ő álnoksága.«

Drini, ka se zove Drinska županija, i da mu kčer bana Raškoga za ženu i mnogo ga počtova. Ičuvše žena onogaj hercega smrt muža svoga, pojde kralju Ugarskomu i splačem povidi hercega, vojvode njegova, a muža svoga smrt. I izprosi u kralja vojske za osvetiti tolike Ugre i muža svoga. I skupi kralj mnoštvo vojske, koji svi dobrovoljno gredihu na takovu osvetu, i da onoj gospoji, da ona osveti muža svoga i tolike viteze Ugarske pobiene. I ona vazamše vojske, dojde u zemlju Seislavovu i najde ga brez reda, jere za nju ništar neznaše, nere kada dojde na šatore, jere u lovu biše. I Ugri udriše na šatore i kralja, prvo nere može na konja skočiti, uhitiše živa snemalo sve blištvo njegovo, jere svi pri njem bihu. I ta zena hercegova zapovidi vitezom svojim, da svežu Scislava, ruke i noge njegove. I svezav ga obruže i po vaz dan onako naružena svakomu na oči drže, a douečer, ča jest na ishodu dne, čini ga vrići u riku Savu. Itako stvoreno bi i izpunjeno glavi njegovi proklectvo na njem učinjeno od dobroga kralja, otca njegova, zač on in vas dom njegov zlom smrtju poginuše i za konac učiniše. I tako pojde po zlu Seislav, on i duša njegova.

Egykorú latin szabad fordítása:

(Marcus Marulus [Marulić] fordítása változatokkal.)

Interim impius Seislavus fugato patre regnum possedit, donec deo ulciscente hostili manu, ut monstrabimus, interemptus poenas daret. Per idem enim tempus erat in Pannoniae partibus vir quidam nomine Tecomilus, presbyteri filius, magister custosque armentorum principis Vdislavi inter Pannones nobilissimi, cui inprimis charus fuit, nam cum ipse Vdislavus mirum in modum venationibus deditus esset, semper in his exercendis Techomili opera usus est. Hic enim inter hostium globos leonis instar discurrens et exiliens fundebat fugabatque nunc huc nunc illuc, irrequieta eius ratione reddens, alios saucians, alios protinus interimens. Plurimis denique in fugam conversis, ipsum consecutus principem, inflicto vulnere ex equo in terram deturbat ruentique imminens caput abscindit, abscissum regi iam victori offert. Ea tamen pugna eis quoque, qui vicerant, cruenta fuit; cum de ipsis etiam non pauci tunc desiderati sint. Seislauus igitur victoria potitus, cum suis laetus ac triumphans rediit. Sed non ita tunc feliciter dimicavit, ut paulo post infeliciter corruit, ne quis diuturnam impunitatem sceleri suo speret. Mox enim Vdislavi uxor, ingentis animi mulier audita mariti caede, Pannoniae regem adiit auxilium ab eo petens. Quo cuncta, quae exigebantur, concedente, con-

tinuo magnam vim militum comparat, Seislavi regnum ingreditur, ipsum in agro forte venantem reperit statimque tentoria ejus invadit. Seislavus, cum nec equum inscendendi spatium habuisset, capitur; nec quisque ex cognatione ejus reliquus fuit, qui tunc in potestatem inimicorum non venisset. Omnes enim una cum eo venatum ierant nihil tale veriti, neque omnino quidquam suspicantes. Jussit mulier Seislavum in vincula conjici, naribus auribusque truncari, et omnibus ostentui esse foedum sane spectaculum, sed tantis hominis flagitiis non indignum. Vesperi deinde in flumen Sauum cum vinculis dejectus praefocatur. Atque hunc exitum habuit illa in patrem impietas, in deumque contemptus.

Magyar fordítás:

Az isten átkozta Seislav pedig látván, hogy az atyja tengerre menekült, visszatért, elfoglalta a földet, és uralkodni kezdett atyja helyett. Volt abban az időben egy ifjú, Tehomil, papnak a fia, a ki valamely fejedelemnek, vagy herczegnek a juhait tartotta számba és rendbe Magyarországon. Tehomilt nagyon szerette az ura, mert igen életrevaló, jó és gyors lábú volt. És a mikor csak vadászni ment az ura, mindig kívánta, hogy vele legyen Tehomil. Egy napon vadászaton lévén, Tehomil főbe ütött egy Palusa nevű vizslaszukát, a melyet nem akart főbe verni, de véletlenül a fején találta olyan helyen, hogy rögtön elhullott. Ezért Tehomil urától való félelmében, a ki összes kutyái közt jóságánál fogva épen ezt a vizslát kedvelte legjobban, elmenekült és Seislav királyhoz futott, a ki örömmel fogadta. Az időben ez a herczeg sereget gyűjtött Magyarországon és Boszniába jött, melyet dúlt és pusztított. Hallván Seislav király, nagy sereggel megindúlt, hogy felkeresse. És megtalálta a drinai zsupániában, közel a Drina folyóhoz. És megállapodván nagy harcz fejlődött ki. Nevezett Tehomil pedig úgy viselkedett, mint az oroszlán, vitézebbül a többieknél, kegyetlenül öldökölvén. És rátámadt a herczegre, mert a magyarokat már megnyomták volt, és összeszabdalta, hogy lefordúlt a lováról. Tehomil egy ugrással lenn termett, leszelte a fejét és magához vévén elvitte és megmutatta Seislav királynak. És igen sokan estek el kardnak általa, egyik, úgy mint a másik oldalról, de mégis több magyar. A megvert magyarok nagy sírást tettek, sebesültjeik pedig visítottak, mint a malaczok. A győztes Seislav nagy vigassággal volt; Tehomilnak egy zsupát adott a Drina mentén, mely Drina-zsupániának neveztetik, és a raskai bán leányát feleségül és nagy kegyekben tartotta őt. Annak a herczegnek a felesége azonban hall-

ván férje halálát, a magyar királyhoz ment és könyek között elbeszélte a herczegnek az ő vezérének, neki pedig férjének halálát. És sereget kért a királytól, hogy megboszúlja annyi magyarnak és férjének halálát. A király nagy sereget gyűjtött, mert mindnyájan önként jöttek, hogy a boszúban részt vegyenek, és annak az úrasszonynak bocsátotta rendelkezésére, hogy megboszúlja férjét és annyi elesett magyar vitézt. Ő vévén a sereget, bement Seisláv földjére, s azt rendetlenségben találta, minthogy (a király) semmit sem tudott felőle, azt sem, hogy sátoraira tör, mert vadászaton volt. A magyarok rátörtek a sátrakra és a királyt, mielőtt lóra kaphatott volna, élve elfogták és vele együtt egész udvarát, mert mindnyájan vele voltak. Az a herczegasszony pedig megparancsolta vitézeinek, hogy kötözzék meg Seislavot lábain s kezein. És megkötöztetvén, körűlvagdaltatta és így megcsonkítva egész nap mindnyájok szemléletére kitétette, este pedig úgy nap lementekor a Száva folyóba dobatta. És így bevégződött és beteljesedett feje fölött az átok, melyet atyja a jó király mondott rá, mert gonosz halállal pusztúlt el ő és egész háza és rossz véget ért. És így nyelte el Seislávot a rossz, őt és a lelkét.

2. Kútfő méltatás.

Lucius János korszakos munkájában (De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex. Frankfurt 1661. és Amsterdam 1668) jelent meg, mint a Rerum Dalmaticarum Scriptores első közleménye, »Presbyteri Diocleatis regnum Slavorum« czím alatt egy latin nyelvű krónika (287—302. ll.), melynek bevezetésében azt mondja az író: »Krisztusban testvéreink a diokleai szent érseki szék főt. papjai, nem különben a város vénei s ifjai kértek, kik nemcsak hallani s olvasni, s az ifjúság szokása szerint gyakorolni is szokták a háborút, a góthok könyvét, mely latinúl a szlávok országának mondatik, s a melyben azoknak összes viselt dolgai foglaltatnak, hogy *a szláv nyelvből fordítsam latinra.* Erőt véve öregségemen, testvéri óhajtástoknak engedtem s engedelmeskedtem szeretettel; ne higyje azonban az olvasó, hogy egyebet írtam annál, mint a mit atyáinktól s régi öregeinktől valóságképen elmondatni hallottam.«

Ebből kitűnik, hogy a diokleai, illetőleg antivarii (horv. Bar) érsekségnek egy papja — a krónikás szerint:

1. lefordított szlávból egy munkát, mely a góthokról vagyis a szlávokról s országokról szól;

2. egybegyűjté a néphagyományt.

A krónikának abban a formában, a mint Lucius kiadta,

nem ismerjük sem a Lucius használta szövegét, sem egyéb változatát, mert a vatikáni könytárban 7019. sz. a. őrzött codexben [1]) Marcus Marulus latin fordítása foglaltatik, melyről később lesz szó. Kétségtelen azonban, hogy Dalmácziában a diokleai pap krónikás összeállításának több példánya volt ismeretes. Tudjuk ezt abból, mert Mauro Orbini Pesaroban 1601-ben »Il regno degli Slavi« czímű munkájában (206—239) olaszra fordítva kiadta e krónikát, s Lucius munkájában megjegyzi, hogy »non usquequaque cum originali conveniens.« Ez igaz, mert Orbini igazgatott rajta, de szövege nagyjában megegyezik a Luciuséval. Azonban ismerték a krónikát már a XVI. század elején is. Tubero Lajos Commentarjai V. köt. §. IV. (a Schwandtner fol. kiad. III. köt.) Raguzáról írja: »sequens inprimis Diocleatem auctorem, qui incolumi adhuc Dioclea nobili Dalmatiae urbe, slavorum res, excidiumque Epidauri et originem Ragusanae urbis commemoravit.« Azonban —»bármennyire kutattuk is Paduában, a hová állítólag Orbini kéziratai kerültek, s Rómában, valamint Dalmácziában a forrásokat — a Lucius kiadta szövegen kívül egyéb textusra nem akadtunk, régibb annál nincs. Abból nyomatta ki újabban dr. Črnčić Iván a római illyr collegium kanonoktagja.[2])

---

[1]) Fraknói Vilmos volt szíves Rómában e kéziratot megnézni. Azt irja:

»A vatikáni könyvtár 7019. számú codexét az élén álló irat tanúsága szerint Lucius ajándékozta a könyvtárnak. (»Római útja alkalmával (t. i. Lucius) vitte el magával ezt a krónikát, együtt az ő latin bevezetésével, s együtt Tamás spalatoi esperes salonai története másolatával s több történeti adattal. A mikor Rómában meghalt, mindezen kéziratok, nem tudni hogyan, a vatikáni könyvtárba kerültek, a hol máig 7019. sz. a. őrzik.« Igy ír a kézirat provenientiájáról Kukuljević I. az Arkiv za pověstnicu jugoslavensku I. köt. — Zágráb 1851. — 1. lapján a »Kronika hrvatska iz XII. věka« cz. közleményben.) Erre ad felvilágosítást Fraknói tudósításának bevezető passusa.

Öt darabot tartalmaz:

Fol. 1—81. Tamás esperes munkájának XIII. vagy XIV. századbeli kéziratát. (Rački 1895. kiadásában 6525. sz. a. állít egy vatikáni kodexet, melyből Tamás krónikáját kiadta.)

Fol. 82—95. A diokleai pap krónikáját latin fordításban, melynek kéziratát részben Lucius, részben még Marulus (Marulić) irta.

Fol. 96—102. Dalmatiai feliratok.

Fol. 103—123. A diokleai pap krónikáját az eredeti szláv nyelven, melynek kézirata a XVI. vagy XVII. századra vall. (Itt nem a diokleai pap krónikájának eredeti szláv szövegéről, hanem, mint látni fogjuk, Kaletić másolatáról van szó 1546-ból.)

[2]) Popa Dukljanina lětopis po latinsku i toga nekoliko i još nešto po hrvatsku, po prepisu popa Jerolima Kaletića. U Kraljevici (Porto-Ré) 1874. XXVI † 59. ll. Schwandtner folio kiadásában III. 476—509. l. adta

Diokleas krónikájának hitelességét átalában véve kell[1]) méltatnunk, hogy a magyarokra, illetőleg a magyaroknak egy berohanására vonatkozó adatát kellőkép mégvilágíthassuk.

*

A diokleai pap krónikája, szláv katholikus felfogását tekintve, határozott irányú alkalmi összeállítás s a tendenczia ellentétes voltától eltekintve analog a mi névtelenünkkel.

Jó források is voltak előtte, melyeket kénye-kedve szerint dolgoz föl czéljaira, beléilleszti a különféle szláv szájhagyományokat elbeszélésébe s ezeknek a módjára, nem törődvén a chronologiával, a saját képzeletével tölti be a hézagokat. Hogy a hagyományt leírta, abban nincs hiba, mert a szláv törzsek megtelepedésök után jóval tanúlták meg az irás mesterségét s eredetökről, vándorlásokról és viselt dolgaikról nem is meríthettek egyebünnen, mint a mit apáiktól hallottak, vagy igriczeik énekeltek. A bíborban született Konstantin munkája is abban a hibában leledzik, hogy azok a részek, melyek a déli szláv törzsekre vonatkoznak, jobbára hallomáson alapúlnak.

Ilyenféle hagyományt jegyzett fel Dioklea papja, mikor a Dalmáczíában a keleti góthokról kerengő mondákat Totilaról, s Ostroyllusról — a kiről a történet nem tud — számba vette s kifejtette, s azért teljesen igaz, a mit Rački ír, hogy Diocleas munkája első részének, mely a libellus Gothorumot tartalmazza: »a horvát és szerb történetre nézve egy csöpp hitelessége sincs, sem tárgyi, sem forma szempontjából.« A hagyománynak ez a teljes összezavarása koczkára teszi a benne rejlő kis históriai magnak a hitelességét is. Egyébként a Lucius kiadta szöveg hibás másolat lehetett, csak p. o. az első bolgár »chagan« neve Kris nála, Krum helyett.

Egész sorozatát a valótlanságoknak kellene felhoznunk, hogy a krónikának e tekintetben értéktelen voltát megvilágítsuk.

Jobban értesült Diokleas Cyrill és Methodék küldetéséről. Előadásának a színezete arra vall, hogy »illyr« vagyis horvát-glagol liturgiát követő katholikus volt. Előtte egy katholikus szláv nagy hatalomnak a képe lebeg, melynek alapja

ki Lucius után jegyzetesen Diocleast s XLII. caputra osztotta, Črnčić XLVII-re. Szerb fordítása 1853. jelent meg a Matica »Letopis«-ában XXVII. k.

[1]) V. ö. Kukuljević i. k., és dr. Rački Ferencznek a Književnik cz. tud. szemle I. köt. 200—227. l. Diokleasról s a vele egybefüggő horvát krónikáról (Letopis) irott beható tanúlmányát.

több, különböző időben megtörtént dolognak a czélzatos összeállításából indúl ki. (289—291. Luciusnál.) Segedelmül hívja a nagy morva birodalmat, s Szvatoplukot Svetopelek formában az Adria mellé telepíti. A delminiumi (dlmnói) síkon a frank országgyűlések mintájára, országgyűlést tartat vele. A hány szláv nemzete van a világnak, az mind neki hódol, nem is említ egyéb nemzetet; messze keleten ül III. Mihály, a görög császár, nyugaton meg VI. István pápa. Mindezek követeket küldenek hozzá, hogy üdvözöljék. A pápai követség élén egy bíboros áldozár áll, oldala mellett két bíboros püspök, akárcsak a mesében. A világi és egyházi méltóságok 12 napig tanácskoznak, 8 napon át a szent törvényeket, 4 napig a világiakat »de potestate regis, de ducibus et centurionibus et de statu regis« vitatják. Azután Honorius pápai legatus a »római királyok módjára« megkoronázza. Birodalmának azt a részét, mely északra feküdt az adriai folyók vízválasztójától *Sumbra*nak nevezte, a délit *Maritimá*nak. Ez utóbbit aztán felosztotta Croatia albara (központja Salona-Spalato) és Croatia rubrara (központja Antivari). A salonai suffraganeusok, a kiket említ, körülbelől a XII. század derekán létezett állapotoknak felelnek meg, csakhogy Epitaurust (Ragusát), mely külön érsekség volt, Salona alá rendeli. Az antivarii suffraganeusok nagyjából egyeznek a II. Sándor pápától Péter antivarii érsek részére kiállított palliumi oklevélben említettek neveivel. Ez az oklevél — a mint Jaffé megállapította — 1067-ben kelt. 1102-ben ezek a suffraganeusok átmentek a ragusai érsekség részére kiállított palliumoklevelekbe, közöttük az ecclesia Bosoniensis. Ezzel ellentétben áll Diocleas Sumbra-ja, vagyis Surbiája, melyet két tartományra oszt:

»unam a magno flumine Drina, contra occidentalem plagam, usque ad montem Pini, quam et Bosnam vocavit,

alteram vero ab eodem flumine Drina contra occidentalem *(így!)* plagam usque ad Lapiam et lab, quam Rassam vocavit.«

Nem kell magyaráznunk, hogy Diocleas Svetopelekje az ő előadásában légből kapott alak, a kivel bánokat rendeltet« et supanos, id est comites, et sednicos, id est centuriones« s megállapíttat vele egy monarchiát. »Quos, qui velit agnoscere, librum sclavorum, qui dicitur Methodius, legat.« Mindez a delminiumi országgyűlésen történt. Ezeket az állításokat nem kell czáfolnunk. Legfeljebb érdekes tudnunk, hogy Szvatopluk, (Konstantin Σφερδοπλόκος-a) korában a nagy Moráviai uralom leért — ha nem is tényleg — de a vallás révén a déli szlávokig s köztük voltak bizonyára érintkező kapcsolatok. Ebből szár-

mazhatott a hagyomány meséje az Adria melléki Szvetopelek, a kit azután a Cyrill-Method-féle térítés nimbusába öltöztetve megtett a krónikás egy nagy szláv birodalom monarchájának. Diokleas aligha maga költötte ezt az anachronistikus elbeszélést, valahonnan merítette, mert egyebütt is van nyoma annak. Dandolo András[1]) krónikája (lib. VIII. cap. V.) rövidebben, de hasonló ténysorozatos rendben közli ugyancsak a »gót« vérből eredett Svethopolusnak nagy intézkedéseit. E katholikus réven alakúlt mondának ténybeli alapja lehetett az a körülmény, hogy Borna horvát herczeg — a VIII. század elején — a pápához követeket küldött, s a kereszténységet elhagyta nép újból megtérítésére püspököket rendelt. Végleg azután Branimir volt az, a ki VIII. János pápához fordúlván, a római keresztyénségnek hódolt be 879-ben. Arról, — a mit már Lucius is észrevett — hogy horvát és szerb királyokat összezavart, nem is kell beszélni. Diocleas Svetopelek unokájául Vladislavot, az »impius rex«-et említi, ez csakis Ladislav lehetett, a ki csak Jámbor Lajos császár segedelmével maradhatott meg országában, ezért gyűlölték. Számos, egyebütt nem található fejedelmeit a komoly történetírás már rég nem veszi komolyan. A régiek közül az éles elméjű Luciuson kívül, egy eleddig ismeretlen szerzőtől eredő krónikás összeállítás a XVII. századból (Padua, városi múzeum, »Antiquitatum Illyricarum« tom. I. p. 110.). mesének nyilvánitja a presbyter felosztását. Épp oly keményen bánik el vele Appendini »Notizie istorico-critiche sulle antichità de Angusei« 1802. I. 75. cz. munkájában.

Ragusa mesés régi története egészen a krónikás találmánya. Szláv alapítás szerinte Ragusa, azért Paulimir mesekirályt Rómába meneszti száműzetésbe, azután megalapíttatja vele Ragusát a VII. században.

A mint látjuk, óriás törmeléket kell félre hánynunk, míg arra a pár való adatra akadunk, melyek a történet kritikailag megállapitott köztudattal egyeznek.

Diokleas krónikája tehát — a mennyiben adatait egyéb forrásokból nem támogathatjuk — összeállításának rendszerénél fogva ellenőrzés alá nem vehető adatait illetőleg, föltétlenül elvetendő. Ennek előrebocsátása után áttérünk egyéb magyar vonatkozásaira.

Cap. XII. (Črnčić.)

»Regnante Thomislavo Ungarinorum rex nomine Attila pro-

Tomislav uralkodása idején, a magyarok Attila nevű királya megindítá a sereget meghódol-

[1]) Muratori XII. 182—183.

movit exercitum, ut debellaret eum. Rex autem Thomislavus fortis iuvenis et robustus bellator, plurima bella cum eo commisit, et semper eum in fugam convertit.«

tatására. Tomislav király azonban erős ifjú s kemény harczos lévén, számos csatát vívott vele s mindig megfutamodásra késztő.

Orbini 212. l.

»Et nel suo tempore vennero gli Ungari à saccheggiare il suo paese, co quali fece egli molte battaglie et sempre restando vittorioso, finalmente gli scaccio di tutto il suo regno.

A király neve hiányzik.

Cap. XIII.

»Dum haec agerentur, Attila rex Ungarinorum cum exercitu intravit in terram Sebeslavi regis et depraedavit, destruxit atque incendit maximam partem terrae illius et reversus est in locum suum. Indo abiit contra occidentalem plagam, Sebeslaus autem rex reversus non invenit eum, caepitque recuperare terram suam.«

»A míg ezek történtek, Attila, a magyarok királya Sebeslav király földjére jött, felprédálta, megdúlta s az ország legnagyobb részét felgyújtotta, s aztán hazatért. Innen nyugatnak ment, Sebeslav király pedig visszatérvén, nem talált rá s kezdé visszahódoltatni országát.«

Ezt Orbini szövege nem említi.

Cap. XIV.

Vladimirus autem Sumbram (Surbiam) regebat, qui accepit uxorem filiam regis Ungarinorum, genuitque ex ea filios et filias. Et facta et pax firma inter Ungaros et Sclavos.

Vladimir azonban Szerbián uralkodik vala, ki feleségül vette a magyar király leányát s vele fiakat s leányokat nemzett. És erős béke kötteték magyarok és szlávok között.

Orbini p. 212.

A Vuladimir la Surbia. Il quale tolta per moglie la figliuola del Rè de gli Ungari, hebbe con lei figliuoli. Con occasione adunque di questo matrimonio fù fermata la pace frà gli Vngari et Slavi.

Sorrra véve ezeket a vonatkozásokat, kétséget nem szenved, hogy ebben a formában Diokleas tudósítását nem lehet históriai tények bizonyitékaiúl tekintenünk.

A XII. caputban elbeszéli, hogy Tomislav horvát fejedelem Attilát, a magyarok királyát, a ki ellene indúlt, több ízben megverte.

Klaić Alajos [1]) horvát történetíró akkép értelmezi ezt a helyet, hogy Atilla helyébe Árpádot teszi, s azt következteti, hogy Tomislav, a ki egyike volt a leghatalmasabb horvát uralkodóknak, a ki 927-ben megverte Simeon bolgár czár vezérét Alogobaturt, a magyar betöréseket is győzedelmesen visszautasítá, sőt valószínű, hogy a Dráva-Száva közti régi Szlavoniát, mely a IX. század végeig külön fejedelmeket uralt, ő csatolta végleg Horvátországhoz.

Történetkritikusnak nem szabad oly esetben, mikor a forrásnak csak egy szövege ismeretes, önkénytesen beléolvasni azt a nevet, mely neki tetszik, még abban az esetben sem, mikor a forrás közölte személy neve, — mint ez esetben nyilvánvaló — anachronismus. Olyan eljárás ez, mint a régi módú etymologizálás, mikor a szavakat egyszerűen elfacsarták.[2]) Tény, hogy Attila és Tomisláv egymás mellé téve, képtelenség. Azonban Árpád sem illik oda; mert Árpád 907 körül halt meg, Tomislav pedig hitelesen csak 914 és 924-ben említtetik, némelyek szerint 914—940-ig, mások szerint (Smičiklas, Povjest Hrvatska I. 217—226.) talán 900—930-ig uralkodott: annyi bizonyos, hogy chronologiája pontosan meg nem állapítható, s hogy e két egyéniség kritikailag egymás mellé nem állítható. Ez adatból tehát sem Szlavoniára, sem positive megtörtént tényekre következtetni nem lehet.

Mit mond ezzel szemben a magyar hagyomány?

Névtelenünk XLII. fejezetében azt írja, hogy Lél, Bulcsu és Botond, miután meghódoltatták Bulgáriát, megindúlván »a Wazil kapuhoz menének és innen megindúlva a Racy földet meghódíták s annak elfogott vezérét sokáig vasba verve tartották. Innen pedig megindúlva a tengerig jutának és azon hon minden népét hatalommal és szép szerével Árpád magyar vezér uralma alá hódíták és Spalató városát bevevék és egész Horvátországot meghódíták s innen megindúlva a nemesek fiait túszokúl vevék s Magyarországba visszatérének Árpád

[1]) Slavonien vom X. bis zum XIII. Jahrhundert. Zágráb, 1882. 18—19. l.

[2]) Annál kevésbbé volt szabad egyenesen Árpádra fogni Attilát, mert Mauro Orbininak korábban kinyomatott szövege e helyet illetőleg nevet nem is említ.

vezérhez. *Kiknek is hadait és minden vitézi tetteit, ha jelen levelem betüinek nem akarjátok hinni, higyjétek a hegedősök csacska énekeinek, és a parasztság hiú meséinek, kik a magyarok vitézi tetteit és hadait mind a mai napig sem eresztik feledségnek.*«

Majd meg a XLIII. fejezetben Bulcsu, Bél és Botond a Kulpa-Száva vidékét, Zágráb, Posega és Valkó várakat veszik be, a XLV-ben Szoárd és Kadocsa beveszik Barancsot (Branicsevot) túl a Dunán, azután »Scereducy« (Serdica, Srêdec, Sofia) várát, Filippopolt s »birák az egész földet Durasu (Durazzo, Drâč) városától a Rachy földig.«

A föntebb említett történetíró [1]) Névtelenünknek ezt az elbeszélését, mert ellenkezik a X. század geographiai helyzetével, mert lehetetlen, hogy lovas népek oly erődített helyeket oly hegyes vidéken könyedén bevegyenek, s mert ezekről a tényekről más tudósításunk nincs, pedig Spalató bevételének okvetlen föl kellett volna jegyeztetni, igen helyesen elveti.

A tényeket, mert nem igazolja más forrás, elvetjük ez időre mi is. De Névtelenünk egy helye sem tanulságosabb ennél, mert oda teszi, hogy énekekben s mesékben maradt meg e tettek emléke, tehát a chronologia és geographia, a történetnek e két főkriteriuma hiányzik elbeszéléséből s ezt maga a krónikás jelenti ki. Névtelenünk e mondásával teljesen megegyez Diocleas mondása, hogy ő nem írt egyebet mint a mit apáitól s a vénektől hallott. A két forrás tehát egyenlő értékű, e részben *históriai* tényleges hitele nincs.

Sőt tovább menve még inkább kiderül a két forrásnak atyafiságos volta. Anonymusunk a magyar vezérekkel — nem Árpáddal — hódíttatja meg egész Horvátországot, de a mondáknak csak a velejét adja, az egyes kalandokra nem terjeszkedik elbeszélése. Diocleas Attilát megszalasztatja Tomislavval, de aztán a XIII. fejezetben elmondván, hogy utódja fia Sebeslaus lett, mialatt ez a görögökkel harczol Scutarinál (Scodranál) s ezeket veri, addig Attila betör országába, de aztán nyugatnak menve Sebeslaus visszaveszi az országot. Erre nem kell bővebb czáfolat. Tomislav utódja I. Kresimir volt, a ki körülbelől 945-ig uralkodott, Sebeslaus nevű király, ha *Sedes(c)laust* annak vesszük, 877—879 között fordúl elő. Ha a regefejtő irányt követnők, azt mondhatnók, hogy ime a névtelen adata megegyez Diocleas előadásával, csak össze kell egyeztetni a kettőt. *A magyarok elfoglalták tényleg Horvátországot* (lásd Névtelen XLII.);

[1]) Klaić i. m. 14—18. l.

igaz, hogy Tomislav eleinte visszaszorítá őket (lásd Diocleas c. XII.);

de aztán mégis bevonúltak (lásd Diocleas c. XIII. Névtelen XLV.);

de nyugati kalandozásaik miatt ez a hódítás nem volt tartós. (L. Diocleas c. XIII.)

Ez az összeegyeztetés azonban teljesen értéktelen, mert tények összezavarásán alapuló regéket egyeztetni annyi, mint különféle dalokat össze-vissza énekelni.

Szabó Károly a vezérek korában (194. l.) elfogadja a Névtelen adatát és Solt vezér idejébe teszi a horvát hódítást. Ezzel ellentétes az, a mit helyesen mond, hogy a magyaroknak a keleti birodalomban tett kalandozásáról a X. század három első évtizedében a byzanti forrásokban mit sem olvashatunk. A névtelen s a diokleai pap előadását tehát más kútfő nem támogatja s így a X. század első három évtizedére nem lehetnek hiteles források. Két nagyobb magyar beütést igazolnak a byzanti kútfők s Nesztor: 934. és 943-ban Ezekre vonatkozik-e a magyar monda, vagy egyéb fel nem jegyzett beütésre, összefügg-e a névtelen Diocleassal? — nem tudjuk. Valószínűnek valószínű, hogy a honfoglaló magyarság a Balkán nyugati ékébe már ekkor is (900—934) betört, hogy ott győzött s vereségeket szenvedett, s hogy úgy a horvátokkal, mint a szerbekkel érintkezett, de ez csak feltevés, melynek támogatására felhozható Diocleas és a Névtelen, de nem mint történeti bizonyíték, csak mint jellemző forrás.

Diocleasnak itt közölt harmadik magyar vonatkozásával, hogy Vladimir »Surbia« fejdelme elvette a magyarok királyának a leányát s magyarok és szlávok közt ekkor békét kötöttek (cap. XIV.), még kevesebbre megyünk. Egyszerűen adják Diocleas vonatkozásaként, de azzal a megjegyzéssel, hogy egyátalán nem bizonyos, honfoglaláskorbeli X. sz. adatról van-e szó.

Ezekből a vonatkozásokból válik érthetővé Diocleasnak sokszor idézett s formailag érdekes, hosszabb tudósítása a magyaroknak egy kalandjáról.

*

Diokleasról megjegyeztük, hogy latin redakciójú szövegét egyedűl a Lucius munkájából ismerjük, de hogy annak több változatú példányának kellett lenni, bizonyítottuk. A diokleai pap krónikájával azonban szorosan egybefügg az ú. n. horvát krónika, melyhez Papali, Marcus Marulus és Kaletić Kaletich) Jeromos nevei fűződnek.

Diocleas szövegét a magyarokról A. alatt, a horvát krónikáét B. alatt adtuk. Ezúttal a B. szöveg provenienciájáról adunk számot.

1510 előtt Papali (horvátosan Papalić) Domokos poljiczai knéz, az úgynevezett Krajnában Markovići nevezetű helységben[1]) egy »dalmát nyelven szerkesztett« krónikát talált, melyet barátjának Marulus (Marulić) Márknak, a híres spalatói történetírónak küldött meg a végből, hogy fordítsa le a dalmát, tehát tengermenti horvátból latin nyelvre. Fordításának a kézirata Luciushoz került, s ebből aztán ki is adta nyomtatásban »Regum Dalmatiae et Croatiae gesta« czím alatt, mindjárt Diokleas krónikája után (Amsterdami kiadás 304—309.). A kézirat a vatikáni könytár említett 7019. sz. codexében foglaltatik 82—95. f. alatt. Marulusnak e fordítása nagyjából egyezik Radoslavig — mint Lucius megjegyezte — a Diokleas-krónikával, annak egy más példánya után készült, tehát variánsa. Ámde Marulus Márk a Papali fölfödözte horvát példányt javítva, a mint mondja, tehát nagyon szabadon fordította, el-elhagyogatott belőle, úgy hogy Diokleashoz és a lefordított horvát szöveghez hasonlítva valóságos eltérő példányát képviseli az alapjában egy krónikának. A Marulus krónikát Schwandtner jegyzetekkel s a Diokleastól való eltérésekre utalással a III. kötet 511—524. ll. I—XIII. cap. osztá.

Marulus Papalinak visszaküldte a horvát szöveget, s meglehet, hogy magának is lemásolta. 1546-ban Kaletić Jeromos pap Almissában latin betűkkel leírta a Papali-féle krónika horvát szövegét, mely némelyek szerint glagol, mások szerint cyrill betűkkel volt írva. Kaleticnek ez a másolata Luciushoz került, s az előbb említett 7019. Vat. Codex 103—123 f. foglaltatik. Innen adta ki Kukuljević Iván[2]) s ujabban Črnčić,[3]) a ki XXVIII fejezetre osztotta, míg Kukuljević félhasábosan 1158 sorba foglalta.

Kaleticnek ez a másolata ugyancsak nem egyezik sem a Marulus-féle másolattal, sem a Lucius Diocleassal teljesen, alapjában egy, de bővebb Marulusnál és rövidebb Diocleasnál. Diocleas Radoslavig, körülbelől 1180-ig terjed. Az I—XXIV. fejezetig egy a két krónika, csak szövegbeli eltérések

[1]) Lucius e helységet Antivari körül keresi, a poljicei kerületben — mely Almissa fölött terül el — keresik mások.

[2]) Arkiv. Zágráb, 1851. I. köt. 4—37 ll.

[3]) I. m. E kéziratnak egy másolata Zágrábba került, egyet a prágai n. múz. könyvtárában őriznek.

vannak, azután különválik a szöveg. Diocleas más feljegyzéseken alapúl, a horvát krónikának XXIV—XXVIII. fejezete pedig ugyancsak vegyítvén a XI. és XII. század dolgait, tényleg más munka.

A kéziratok ekképen alakúlnak tehát:

A = eredeti **Diokleas** szerint *szláv* feljegyzések, hagyományok írattak Dalmáczia déli részén

a) Orbini olasz fordítása 1601. | *b)* Tubero példánya | *c)* Lucius példánya nyomatva | $a + b + c$ = a Diokleai pap krónikája latinúl, állítólag szlávból *A*-ból fordítva

a_1 Papali horvát szövege, szerintünk ez nem az *A*. másolata, hanem az $a + b + c$ egy részének ujabb horvát fordítása + egyéb horvát feljegyzések latinból > *b)* Marulus latin fordítás = *a*-nak a kivonatos összeállítása latinúl.

leírta Kaletić 1546-ban, nyomtatva Örnciénél és Kukuljevićnál, másolat Rómában.

A két krónikának a XXIV. fejezettől kezdődő különbségét megvilágosítja az a körülmény, hogy Lucius Dioclease-ában Bellus Radoslav unokájával kapcsolatban a XXVII. fejezetben arról beszél, hogy a szerémieket meg a velök szövetséges magyarokat megvereti vele, a XXVIII. fejezetben meg Kresimir király kergeti el a bosnyák bánt (nevét nem említi) s az Magyarországba menekül. Ezek a mesés formájú, határozatlan hírek *csak* Diokleasnál vannak meg, a horvát krónika nem szól róla, hanem a XVIII. fejezetben Zvonimir királyról beszél I. Béla magyar királlyal kapcsolatban, időt, helyet, nevet és tényeket felcserélve. Ezeket a vonatkozásokat, mert már nem függnek össze a honfoglalással, csak a végből említjük, hogy e kézirat teljes méltatásának a keretét képezzék.

Legfontosabb azonban ránk nézve a két változatnak

Diokleasnak *A*.
és
Marulus-Kaletić *B*.
szövegének

a Ciasláv (Česlav, Csaszláv, Seislav) szerb fejedelemnek a magyarokkal való csatázásaira vonatkozó része.

Az A. és B. alatt közlött vonatkozás tartalma:

A.	B.
a) Ciasláv szerb király idejében egy magyar vezér — *Kiis* a neve — pusztítja Boszniát a Drina mentén.	*a)* Tycomil (l. A. b.) Magyarországban számadója egy magyar herczegnek, a kitől egy kutya miatt szökik el Ciaslávhoz. Ez a herczeg jön Boszniába pusztítani.
b) Ciasláv csatára kél, vezére Tycomil, a ki egy Budisláv nevű knéztől megszökött pásztor, megöli Kiist, a magyarok visítanak mint a malaczok, mikor ölik őket.	*b)* Egyezik, a helyszín Civedino elmaradt. Azonban — bár a magyarok itt is sivítanak — vitézül harczolnak a magyarok, s a szlávokból is estek el.
A hely neve Civedino = Govedino baromordító.	
c) Tycomil jutalmat kap: a Drina-zsupániát s a ráskai bán leányát.	*c)* Egyezik.
d) Kiis vezér neje boszúért liheg, a magyar királytól sereget kér és kap.	*d)* Egyezik, de bővebb szófordúlatokban.
e) Kiisné Szerémben meglepi Ciaslávot s éjjel meglepi s elfogatja.	*e)* Egyezik, Ciaslávot vadászaton fogják el, Szerémben-e, nem mondja, de a Száva közelében volt.
f) A boszú: összekötözteti a foglyokat s belédobatja a Szávába.	*f)* A boszú keményebb, mert Ciaslavot előbb megcsonkítják.
g) A morál: Igy jár, a ki az atyja ellen vét. 7-ik zsoltár 17. vers. Ciasláv Diokleas szerint ugyanis elkergette az atyját s ez megátkozta, »átkozott Ciasláv« ezért a neve.	*g)* Egyezik, de a befejezés erélyesebb.

Az elbeszélés vázlatából kitűnik, hogy az egy alapszövegből indúl ki, a horvát pedig az újabb, formásabb s költői színezésben gazdagabb.

Ciaslav (Seislav), ha Konstantin Porphyrogenneta »Τρεσθλάβον«-jával (cap. XXXII.) egyezik, kétségtelen történeti személy, a ki a szerbeket felszabadítá a bolgárok járma alól s görög fennhatóság alá helyezte Szerbiát.[1]) Uralkodott vagy 931—959.,[2]) vagy 933—962-ig. A bíboros császár azonban nem említi a magyarok hadjáratát, s ha csakugyan megtörtént ez az összetűzés, akkor csak a császár halála 959 után történhetett, ezért teszik az évet 960—2 közé azok, kik e hadjáratot, jobban mondva epizódot tényleg a diokleai pap részleteinek megfelelően megtörténtnek tartják. Vannak olyanok, a kik már csak azért is elfogadják, mert a macsói bánság, illetőleg akkor a mai Szerbia nyugati felének a Szerémségnek, Szerbiához tartozását vélik vele bizonyíthatni.

Nézetünk szerint ezt az adatot ugyanabból a szempontból kell vizsgálnunk, mint a diokleai krónikának egyéb magyar vonatkozásait, azzal a különbséggel, hogy ez a hely a mondának szerkezetét tisztán tünteti elénk. Mintha csak hallanók a guszlár (hegedős) énekét, a mint az atyjával tiszteletlenül bánó Ciaslávnak a méltó büntetését mondja el a hallgatóknak. A szökött pásztor hősiessége, azután a baromordító legelő magyarázata, mert a lekaszabolt magyarok visítottak, a jutalom, a magyar asszony vitézi felgerjedése és Ciaslav megbűnhődése, a mint keserves halállal lakoltatja a bosszúálló hitves. A feljegyző krónikás azután, — a ki pap lehetett — oda illeszti még a 7-ik zsoltár szavait. Mondával van tehát dolgunk, mely a szerbek és a szomszédos bosnyák területen élő népek között élt. Ilyen mondák s a vitézi tettekről szóló énekek a magyarság közt is virágzottak, sajnos: elvesztek.

Történeti magvok azonban az efféle mondáknak mindig van, olykor sikerül a bizonyítás, a legtöbb esetben azonban be kell érnünk a valószínűséggel.

Tény, hogy 958-tól kezdve a magyarság sűrű becsapásokat intéz a keleti birodalomba s Konstantinápolyig is elkalandoznak a csapataik, mint Simeon Magisternél[3]) és Theophanesnél[4]) olvassuk.

---

[1]) Jireček i. m. 173; Szrecskovics, Исторyja српскога народа I. 189—194 és egy külön értekezése.

[2]) Rambaud, L'empire grec au dixième siècle Paris, 1870. 463.

[3]) Bonni kiad. 756. l.

[4]) U. o. 462—3. l.

A magyarok ötször törtek át Bulgárián a birodalomba ebben az időben.[1]) Nem szervezett hadjáratokról, de vállalatokról van itt szó, melyeknek azután a bolgárokkal való szövetkezésök miatt, az orosz Szvjatoszláv behívása lett a következménye. Később magyarok, besenyők és oroszok együtt küzdenek a byzantiak ellen s a 969—971. mozgalmakban már katonailag szervezve küzd a magyarság.

958—971 között tehát a magyar fegyver a Balkánfélszigetre vetette magát, ez időből származik bizonyára a Botond mondája is.[2]) Minthogy Byzanczot uralta a Balkánfélsziget északnyugati szögletében összeékelt horvátság, a dalmát partok, s a szerbek: a valószínűség a mellett szól, hogy a magyarság ezeket a részeket is felkereste. A Száva síkját s a mai Boszniának felső-Drinamelléki rónás részét Rasa és Janja közt megjárta a magyar lovas. Az is valószínű, hogy a mint később is megtörtént, a hegyes vidékeken gyakorta pórúl járhattak az egyes csapatok, mert a Ciaslav monda is csak *Kiis*[3]) vezér vállalatáról szól, s az ott lakók azután a csapóra kerűlt lovasokat agyonütötték. Egy ilyen kalandnak, vagy két kalandnak egymással összefűzéséből származott a monda, mely azután Ciasláv személyéhez, meg Tihomilhoz fűzi a részleteket. Egyéb történeti jelentősége ez adatnak nem lehet.

Még csak arra a kérdésre kell megfelelnünk, hogy ezek a hagyományok mikor öltöttek irodalmi alakot. A szerbségnek és horvátságnak s velök együtt a bosnyákoknak s dalmáczíai déli szlávoknak, jobban mondva a déli szlávság egyetemének Ragusa volt az irodalmi középpontja. Itt kell keresnünk a hagyományok szerkesztőségét, és pedig nézetünk szerint alig a XIV. század dereka előtt. A ragusai megmaradt krónikás feljegyzések[4]) a XIV. század 30-as éveitől kezdve történeti adatokon alapúlnak épp úgy krónikásaiknak: Luccarinak, Restinek és Razzinak a krónikái is, melyek egy forrásból merítenek, valamint Orbini is. A XIV. századot megelőző

---

[1]) Jireček i. m. 173. Kedrenos, Bonni kiad. 372. l.

[2]) Szabó K. i. m. 330.

[3]) A horvát szöveg azt irja: »ovi hercog« ez a herczeg. Lucius »chijs«-t írt. Ez a változat mutatja, hogy a horvát szöveg újabb keletű fordítása a Lucius latin textusának. Diocleas ugyanis Budislavot teszi meg Tyhomil gazdájának, a horvát fordító Magyarországból szökteti meg őt s a gazdáját a latin chiist = hisnek véve mozgósíttatja Bosznia ellen. Ezzel a mese kerekebb formát öltött.

[4]) Kiadta Makusev, Izlyedovanije obj isztorícseszkich pamjatnikach 1864. 304—354., s elszórva több másolat. Paduai egyet. ktár 2240. sz. kézirat.

események mesék, tele ellenmondással, valótlansággal, csak itt-ott csillámlik fel valami kis igaz adat. Ebből a forrásból fakadt egy tőből a diokleai krónika is, csakhogy több ily évi feljegyzést, letopist gyűjtött egybe. Ezek az évi feljegyzések szerb, horvát s bulgár réven kerültek össze, azonban Ragusában eleinte latin, majd olasz szerkesztésben is feldolgozókra találtak.[1]) Diokleas krónikája is meglehet, hogy XV. századbeli szerkesztés ily alapon, melynek egyes részei eredetileg szláv nyelven lehettek írva, de a krónika megszerkesztése e formában későbbi, s ezután készülhetett a Papalić felfedezte krónika is. Egész joggal írhatta Marulus, hogy régi iratok közt találták, mert akkor az 50—60 éves írást is réginek vették.

Latba esik az a körülmény is, hogy a diokleai pap krónikája és változatai mind déli Dalmáciából kerültek elő, a hol a tengermelléki *régi* szerbség erős nyomokat hagyott az irodalomban, egyebütt nem találtak példányt.

Fontolóra véve, hogy mennyiféle szűrőn át jutott ez a X. századbeli eseményről keletkezett monda a magyarokról déli Dalmáciába, érthetők a hozzá toldott részek s a népköltészeti szempontból is érdekes szerkezet is.

THALLÓCZY LAJOS.

---

[1]) E részben még felderítésre vár Diokleas »liber gothorum«-ja, melynek tisztázására a római könyvtárakban őrzött krónikákból (Angelica D. 4. 6., Vallicellana C. 15. Corsini) kell kiindúlnunk nro 127.

AZ AL-DUNA FELSŐ ZUHATAGJAINAK SZEREPE A RÓMAIAK TÖRTÉNETÉBEN TRAJANUS FELLÉPTEIG.

A »Vaskapuszabályozás« gyű nevén emlegetett al-dunai szabályozás nagyszerű míveletei a Berzaszkától, illetőleg Felső-Lyubkovától vagyis a Sztenka zuhatagjától le a *vercerovai* nemzetközi állomással szemben zuhogó vaskapuig szétszórt munkatelepeikkel és mérnöki testületével a régészeti kutatásokra is hathatós segítségül szolgálhatott s az idefűződő történelmi hagyományok felelevenítésére kitünő alkalmat nyujtott.

Igy siettem én is az aldunai sziklafeliratok összekúszált és Marsigli óta majdnem feledésbe ment kérdésének tisztázásával, miután a Benndorf-Hirschfeld által ugyancsak Marsigli nyomán 1873-ban szerencsésen megfejtett Trajanus táblán kívül a többiről, a közbejött nyomozások daczára, egészen a legujabb időkig bizonytalanságban éltünk.[1])

A midőn tehát e feliratokra vonatkozó tanúlmányim alapján az Al-Duna zuhatagjaival kapcsolatosan összeböngészett gyérszámú történelmi adalékok feldolgozására vállalkozom, egyuttal Neudech Gyula nyugalmazott csász. és kir. főhadnagynak a Mérnök- és Épitész-Egyesület 1894. január és februári kiadványában megjelent dolgozatáról is meg kell jegyeznem: hogyha mindjárt nem tehetem is magamévá minden tételét és következtetéseit s feliratait nem igazolhatom is mindenben: készséggel hajlom meg főleg topographiai sikerei előtt. Még többet köszönhetünk az Al-Duna régészet-történelmi felderítésben kortársaink közül Kanitz Felix bécsi irónak, a ki még 1860-ban megkezdett és terjedelmes útleírásban közzétett vizsgálódásait 1887/88-ban újabb felvételekkel kiegészítve, a bécsi tud. Akadémia emlékiratait igen figyelemreméltó jelentéssel gazdagította.[2])

De az érdem oroszlánrésze az Al-Duna partvidékének régészeti nyomozásában is gróf Marsigli Lajos tábornokot, Budavár ostromának tüzérségi parancsnokát illeti meg. Mint határjárási bizottsági elnök, megbizatásán kivül a bejárt terü-

[1]) Neudeck Gyula, Tiberius útja az Al-Dunánál. A mérnök- és épitészeti egyesület közlönyének 1894. 1. és 2. füzetében.

[2]) F. Kanitz, Römische Studien in Serbien. Wien, 1892. Denkschriften der kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Bd. XLI.

let történelmi, néprajzi és régészeti sajátságaira is kiterjeszkedve, »Danubius« című díszművében a későbbi kutatásoknak, sőt sok tekintetben magának a dunai hajózásnak és szabályozásnak is kiindulási alapot szolgáltatott.[1]) S a mint Thaly Kálmán jelentéséből tudjuk, a Flórenczben őrzött családi levéltárban avagy a Danubiushoz tartozó térképeken, illusztrációkon kívül még a horvát és magyar nemesség czímereiről, a magyarok, székelyek, szászok, oláhok viseleteiről is becses rajzokat és munkálatokat hagyott hátra. Egészen az ő nyomdokain haladt, nélkülözve azonban az ő sokoldalú éleslátását és lelkiismeretességét Grisellini,[2]) a ki pedig igen követelődző, szigorú hangon a felülvizsgáló és bíráló szerepét kisérti meg Marsiglivel szemben. Igy különösen csak érinteni kívánjuk, hogy a Marsigli által legelőször felemlített hármas felirat (Tres lapides petrae montes incisi paululum supra Tatalia) kérdését még jobban összekúszálta, sőt az eredetiség látszatát erősen hajhászó rajzaival is Marsigli szolgai utánzójának kell nyilvánítnom. Tárgyunkra vonatkozólag Aschbachnak [3]) a turnuseverini római hídról írt munkájánál közelebb jár Arnethnek 1862-ben a bécsi tud. Akadémia elé tárt jelentése [4]) a Tiberius táblákról, csakhogy a helyi viszonyokról ő is tájékozatlan levén, a dunagőzhajózási társulat üzletvezetősége utján Cassian üzletvezető közvetitésével nyert adatokat annyira összezavarta, hogy a szakirodalomban a tényleg létező *két* Tiberius tábla egyikét hitelesnek el sem fogadhatták s az Safarik belgrádi tanár ujabb tanúskodása daczára a Corpus Inscriptionum Latinarum jegyzetei közé degredáltatott.[5])

Benndorf és Hirschfeld tanárok a bécsi tud. Akadémiától 1873-ban az aldunai és dácziai feliratok tanúlmányozására kiküldetvén, erre a Dunaszakaszra figyelmüket nem terjesztették ki s beérték a Trajanus tábla sikeres felülvizsgálatával.[6])

---

[1]) Danubius Pannonico Mysicus, observationibus geographicis astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus. Hagae Comitum Amstelodami 1726. Ugyanannak franczia kiadása.

[2]) Grisellini, Versuch einer Geschichte des Temeschwarer Banats. Wien, 1780. 287. lapján s a IV. szám rézmetszet.

[3]) Aschbach, Ueber Trajans Steinerne Donau-Brücke. Mittheilungen der k. k. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien, Bd. III. 1558. 200 lap.

[4]) Arneth, Archaeol. Analecten. Sitzungsb. der kais. Akademie. Wien, 1862. oktober. 360 lap.

[5]) Corp. Inscript. Latin. III. köt. II. rész. Additamenta 1024. lapján. III. Viae Moesiae inferioris 1698. számnál megjegyzés Mommsentől.

[6]) Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptionum Latinorum, Vol. III. am Dacien und Moesien. Hirschfeld- Benndorf, Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kas. Akademie der Wissen-

Ily módon reánk maradt e feliratok ügyének tisztázása s a m. tud. Akademiánál megjelent jelentésem alapján egyszerűen annyit akarok e helyen felemlíteni, hogy a Kazán alsó kijáratánál Ó-Gradena átellenében *Valterovič* belgrádi muzeumigazgató által nem a legszerencsésebben restaurált-atott *Trajanus* táblán kívül még négy felirat örökíti meg a rómaiak technikai míveleteit és pedig mind a négy a felső zuhatagok mentén. Összesen tehát 5 sziklafelirat hirdeti a rómaiak műszaki tevékenységét Drenkova és Orsova közt.

Időrendileg legrégibb Tiberius két táblája és pedig egyik a Gospodin szirtnél, a másik onnan 9 kilométerrel lentebb az Izlas zuhatag irányában a *Boljetenska reka* kis patak beömlésénél. Ez a két tábla szövegében teljesen egyezik, de kiállításra a Gospodin szirté sokkal díszesebb. Marsigli csakis a Gospodin szirtét ismerte, de azt kevéssel Tachtalia fölé jelölve, utódai nem akadtak többé reá és Arneth sem volt képes a hely kérdését megvilágítani. Grisellini Marsigli után közölte a Gospodin szirt Tiberius tábláját s a boljetint nem említi. A Gospodin szirtnél azonban Tiberiusén kívül még Vespasianustól és Domitianustól is sikerült egy-egy táblát megállapítanom, melyek közül Tiberius táblája középen, Vespasianusé attól balra és Domitianusé attól jobbra, jóval a 210 méter hosszú Gospodin szirt felső szélén, tehát innen valami 190 m. Gospodin forgatagja felett a víztükrétől 7 m. magasságban, de a sziklaleomlatok következtében száraz földről el nem érhetőleg fekszik. Ezt a táblát csakis Lukács Béla kereskedelemügyi miniszter meleg érdeklődése és hatalmi szava tette megközelíthetővé s azt a Szinte Gábor főreáliskolai tanár által számomra elkészített gypsmásolatban Déván láthatják az érdeklődők, a míg a szerb kormány gondossága esetleg a parton sziklaösvényt nem vágat az eredetihez. Elhelyezkedés szerint tehát így sorakoznak a Gospodin szirt táblái:

I. *Balfelől az általam felfedezett Vespasianus tábla.*

IMP CAESAR
VESPASIAN
AVG . . . . N . . pontifex Maximus
TRI . . . . T tribunicia potestate
. . . O . . . P
SOR . . . .
. . V . . . .
IVL . . . .
C . . . . . .
LEG VII . . . . .

schaften. Jhg 1874. 350—429. lapjain. A 418. lapon Benndorf szellemes megfejtése.

Neudeck Gyula közleményében a kíséretemben tett jegyzetek alapján így közölte:

IMP CAESAR
VESPASIANO
AVG PONT MAX
TRPOT PP
COS GEN
SOR

II. *Középen a Marsigli által is észlelt Tiberius tábla.*

TI CAESAR D AVG · F
AVGVSTO IMPERATORE
PONT · MAX · TR · POT XXXV
LEG IIII SCYT · LEG · MACED

Marsigli Danubius II. köt. 127. lap. III—IV.

TI CAESARE AV
AVGVSTO IMPERATORE
PONT · MAX · TR · POT · XXX
LEG IIII SCY ECVMACEI

Griselini 387. l. XXV.

TIB · CAESARI AVG DIVI
AVGVSTI F IMPERATORI
PON · MAX · TR · POT · XXX
LEG IIII SCYTI · ET · VMACED.

Vásárhelyi Pál a középső Tiberius tábláról szintén tudomással birt s a bécsi csász. és kir. kereskedelemügyi miniszteriumhoz terjesztett jelentésében rajzilag így mellékelte [1]) azt:

Traiano Caesare Auspicio
Augusto Imperatore
Pontifice Maximo trib. p. o. XXXVI
Legio III Scyth et Va Macedonica.

Ugyanezt a varianst olvashatjuk Gonda Bélának a *Földrajzi Társulat* elé terjesztett felolvasásában.[2])

III. *Jobbra az általam felfedezett és megfejtett Domitianus tábla.*

IMP CAESAR DIVI
VESPASIANI F DOMI
TIAN AVG · GERM PONT
MAXIMVS TRIB · POT · XII
IMP. XXII COS XVI CENSOR
PERPETVVS · PP. PER S@R
FVLARVM VETUSTATE ET
INCVRRUS DAN VI C
RVPTVM OPERIBV
LEG

[1]) Acktenstücke zur Regulirung der Stromschmellen der Donau zwischen Moldowa und Turnn-Severin. Herausgegeben vom Donau Verein Wien 1880. 8. lapján.

[2]) Az aldunai Vaskapu és az ottani többi zuhatag szabályozása.

Domitianus nevét utólag kivésték; de a betűk alakja azért kivehető. Alúl le van pattogzódva és a három utolsó sor sérült.

Marsigli említett rajzán jobbra szintén mutatkozik a harmadik felirat, melynek szóvégét azonban nem olvashatta ki, hanem ilyen vázlatban adta:

O . . . VIE CAESARI
PONTIF MA . . .
O . . . ESIG . . I
VMAC
FCM POPP

Hogy ez tisztán találgatáson alapszik, tán felesleges is megemlíteni. Ugyanezt közölte Muratori is Novus Thesaurusában.[1])

Grisellini ebből a saját phantasiája szerint a következőket formálta:

T · AVGV · STO CAESARI
PONTIF MA . . .
MILITES MOESIAE
F . . C . . . M . . . P . . .

Neudeck Gyula a Domitianus táblát Titusnak tulajdonítva következő szöveggel mutatta be a Mérnök- és Építészeti egylet közlönyében:

IMP CAESAR TITUS
VESPASIANVS
AVGVSTVS PONT
MAX TRIB POT IX
CENSOR COS VIII
IMP · XV PAT PATR
(ET CAESAR DOMITIANVS
COS VII).

A Gospodin szirttől lefelé 8 kilométerrel alább, ott, a hol a sziklautak, illetőleg bevágások végződnek, Tiberius a gospodinival azonos felirattal örökíti meg nagy vállalatukat. Itt az első kísérlet a kemény kőzetben meghiúsúltnak látszik, mert az első bevésést elhagyva újhoz fogtak.

A legelőször Arneth által a hely bizonyos megjelölése, illetőleg a Gospodinnek a Boljetennel összezavarása miatt figyelembe nem vett felirat így hangzik:

Budapest, 1892. Földrajzi Közlemények V—VI. füzet. Különlenyomatban 1 frt.

[1]) Novus Thesaurus veterum inscriptionum in principiis eorundem collectionibus hactenus praetermissorum collectore Lud. Ant. Muratori Mediolani 1739.

TI CAESARE AVG F
AVGVSTO IMPERATORE
PONT · MAX · TR · POT · XXXV
LEG III SCYT · LEG · VMACED.

Ez a második tábla, mintegy annak illusztrálásául is készülhetett annak idején, hogy a dunaparti sziklaútnak innen Gospodinig terjedő szakaszait tekinték a tervezők és végrehajtók legfontosabbnak.

Tiberius vállalkozása tehát csak a felső zuhatagsorozatra terjedt s Vespasianus és Domitianus sem terjeszkedtek az alsó Kazánszorosra, a hol Traianus a dák háború érdekében az Ó-Gradina átellenében a Nagy-Kazán alsó kijárójánál látható s az összes aldunai felirat legdíszesebbje szerint 99/100-ban nyitotta meg.

A rómaiak első térfoglalása és katonai érdeke tehát a fenn bemutatott két Tiberius, 1—1 Vespasianus és Domitianus táblákból kitetszőleg is a felsőzuhatagsorozathoz fűződött. A Duna ugyanis Baziástól Orsováig egy hatalmas

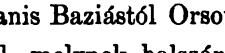

alakot formál, melynek balszárán Baziás, a jobbon Orsova és a csúcsában Jucz fenékgát fekszik. Baziástól Juczig terjednek a felső zuhatagok, melyeknek kapuját voltaképen az Arany János Rozgonyinéjában oly szépen apostrophált Galambócz (Goluboc) és a vele átellenesen Coronininél pusztuló László vára közti *Babagáj* nevű szikla képezi. Az első jelentékenyebb hajózási akadályt mégis a *Sztenka* nevű fenékgát és zuhatag alkotja a felső lyubkovai patak beszakadásával szemben, hol a magyar a hajózási csatornát már 1895. deczember 14-dikén forgalomképessé tette.

Ennél is jelentékenyebb veszedelmet és nehézséget képezett a dunai gőzhajózásra ősidők óta a Drenkován alól a *Kozla* nevű szénbányatelep irányában következő *Kozla* zuhatag. A Kozla sziklapadja által a jobbpartra átzúdított víztömeg a *Gospodin* szikla kiálló bordázataiba ütközve hatalmas örvényléssel rohan odább, hogy a Dunamederben óriás ék gyanánt felfelé vonuló Dojke fenékgátján átbukva a hirtelen 380 méterre szűkülő mederben erős forgatagokat képezzen. Ősidők óta a parti államok gondossága tárgyát képezheté ez a Dunaszakasz. De míg a mi részünkön a gr. Széchenyi István és zseniális munkatársa, Vásárhelyi Pál által készített Széchenyi-út csak a legujabb kornak nyitotta meg a parti közlekedést, addig a jobbparton a rómaiak már a Kr. u. első század kezdetén tért foglalva, bámulatos kitartással és a robbantó technika akkori fejlettségéhez képest igazán nagy leleményességgel le tudták vésni a 210 méter hosszú Gospodin szirtet.

Tiberius alig végezte be Pannonia meghódítását, legott a moesiai partok biztosításához fogott és nagy gonddal készíttetett emléktáblája máig büszkén hirdeti, hogy Kr. u. 33. szeptember 14-től 34. szeptember 15. között avatták fel a *legio IV. Scythica és legio V. Macedonica* legénysége által kivésett sziklaútat. Valóban ámulat fogja el a látogatót e nagyszerű munka szemléleténél, hisz 210 méternyi hosszúságban nem kevesebb, mint 2 méter magasságra és 2 méter szélességre kellett levésniök a sziklafalat! Az így kivágott sziklapad talpán alig 1—1 méternyi (helyenként azonban 2—2 m.) közökben 25 cm. mély, 18 cm. szélességű csatornavájatokba megfelelő méretű gerendákat illesztettek be olyanformán, hogy a gerendák belső végeit a szikla oldalába ékelték, a külső a víztükre fölé, legalább 1 méternyire kirúgó szabad végeiket pedig karfákkal, hídlással a gyalogjárók és hajóvontatók dobogójává alakították. Hogy azonban a sziklaút keménysége se ártson az igás állatoknak és hátas lovaknak, azt cementburkolattal ágyazták ki.

Rövidség okáért azonban a kirúgó sziklabordák közeit hidlásokkal kapcsolták össze, mely hidlások felszerelésével az egész parti közlekedés megakadt s a római felső épitmények megsemmisültével ez idő szerint ezen a szakaszon, *Dobra* községtől lefelé közlekedési úttal nem is rendelkeztek. A meredek sziklák még az ösvények folytonosságát is lehetetlenné teszik s a Gospodin szirt alatt látható szerb halász tanyától felfelé az 1 km. eső Ozerovic-féle Bosmann nevű szénbányákhoz szárazon eljutni csakis a sziklák felett s ott is alig lehetséges.

Sok fejtörésre ad okot az érdekes és a gőzhajóról is kivehető sziklaút meglátogatóinak a sziklakivésésen még 1·8 méterrel lentebb a meredek sziklafalban látható 0·35 m. magas, 0·25 m. széles és 0·75 m. szélességű bevésetek, úgy mondható gerendavégek sorozata. Legelfogadhatóbbnak tartják azt a Neudeck Gyula által kifejezésre is juttatott véleményt, mintha Trajanus a dácziai hadjárat előkészítésekor a *magasnak talált Tiberius út alatt egy tisztán keresztgerendákra* tervezett vontató dobogót és gyalogútat akart volna építtetni. Részemről azonban ezt a feltevést már azért sem tehetem magamévá, mivel a járművekkel való közlekedést épen ezen a Szerbia belső vidékeiről el sem érhető szakaszon a partőrség biztonsága és élelmezése is megkövetelte. Már pedig a feltételezett függő dobogón terhes kocsikkal is járható útat nem igen tarthattak volna fel s a Trajanus által Kr. u. 99/100-ban a Kazan-szorosban készíttetett sziklaút is csak a hajóvontatást közvetíthette. De ellene mond a jelzett feltevésnek a rések helyzete

is, hogy alig 0·3 m. esnek a legmagasabb vízállás fölött, ugy hogy az első jégzajlás menthetetlenül elsodorja vala a feltételezett gerendaútat. Sokkal valószínűbbnek látszik tehát előttem, hogy Tiberius katonái az örvénylő Dunán tutajállványokat nem építhetvén, kénytelenek voltak a sziklaoldalába lassankint eléhaladólag illeszteni be azon állványgerendákat, a melyekről aztán a sziklaoldal levésését eszközölték. Önkényt érthetőleg a jégzajlás beálltával e gerendázatokat ők is kénytelenek valának még munkaközben eltávolítni s csakis jégmentes időszakban és kis vizállásnál vehették annak hasznát.

De hogy a római császárok mekkora súlyt fektettek a Gospodin örvény és szikla környékének biztonságára: azt [1]) az ott látható hármas sziklafeliratból itélhetjük meg igazában. Mert Tiberius utódai is annyira becsülték a *Gospodinszirt* és az ott kifejlődő zuhatagok stratégiai fontosságát, hogy úgy *Vespasianus*, mint *Domitianus*, az általam megállapított feliratok szerint, odavonatkozó munkálataikat feliratokkal tették emlékezetessé.

A Burivista feltűnésével oly gyakorivá vált dák becsapások és rablótámadások kiindulási alapját úgy látszik a zuhatagok s legkivált a Goszpodin környéke képezték. Burivista dák király ugyanis a hatalma alá vont törzsekkel a Pontus Euxinustól az adriai tengerparti Apolloniáig (Avola), sőt Noricumig terjesztő rablókalandozásait. Sőt a dunai sziklapart meghódítására a Monumentum Anayraneumból olvashatólag egyenesen az vezetett, hogy a Duna jegén Pannoniába törtek a dákok. Csakhogy Tiberius [2]) a pannónok segítségére törekvő dákokat szerencsésen visszaverve, hadaival a Dunán át egész Dácziáig üldözi őket s a rómaiak fölényének elismerését kivívta. S még ez a kemény leczke sem púhítá meg a dákokat, hanem újból szerencsét próbálva, másodszor is megkisértik *Augusztus idejében* szerencséjüket, úgy hogy Aelius Catus 50 ezeret foglyúl ejtve Thráczia hegyeibe, hazájuktól jó távol szórja szét.[3])

Ez ismételt megaláztatások és vereségek daczára a dákok

---

[1]) *Téglás Gábor*, Ujabb adalékok az aldunai sziklafeliratokhoz. M. tud. Akadémia Archaeologiai Közlemények. 1894. Külön kiadás. Felolvastatott a m. tud. Akadémia II. osztályának 1893. évi deczember 4. ülésén.

[2]) Corpus Inscript. Latin. III. 796 C. 30. Quod Dacorum transgressus exercitus meis auspiciis profligatus victusque est et postea Damnorum ductus exercitus meus Dacorum gentes imperia populi Romani perferre coegit.

[3]) Suetonii Augustus Cap. 21. Coercuit et Dacorum incursiones pluribus eorum ducibus cum magna copia coesis.

végletekig fokozott erélylyel és kitartással folytatták az ellenségeskedést s különösen a Duna befagyását a Tiberius által határaikra épített katonai őrvidék megtámadására alkalmúl felhasználni soha el nem mulasztották. Már pedig köztapasztalat szerint még a Gospodin örvénynél is beszokott fagyni a Duna, hiszen a Marsigli óta kétszáz esztendőn át eredménytelenül keresett sziklafeliratról is úgy kaphattuk az első híradást, hogy *Bodi Ödön* szabályozási alkalmazott 1892/93. kemény jegét felhasználva merő kíváncsiságból a szerb partra látogatott s ott a hajózási vonalból nem látható, az örvénylés és magassága miatt rendes járművekkel pedig meg nem közelíthető s utóbb csakis Lukács Béla kereskedelemügyi miniszter kiváló érdeklődésének köszönhető segítséggel általam elért és gypsbe öntött Domitianus táblát megpillanthatá. A dák becsapások a Dobrudzsáig elterjesztek félelmes hírüket, hol Ovidius [1]) számkivettetésében nem egyszer vonatkozik reájuk s Rómában Horatius [2]) is élczelődött miattuk. A duna jobbparti helyőrség tehát éjjel-nappal a dákok tűzvonalában szenvedett. A Tiberius út elkészítésében jeleskedett legióból (legio V. Macedonica és legio IV. Scythica) a legio IV. Scythica alig egy évtizedig vett azonban részt az általuk szervezett és berendezett új tartományban, mert akkor Claudius [3]) Germániába vezényelte. Onnan 58-ban Syriába menetelvén, Moesiában a legio V. Macedonica mellett a legio VIII. Augusta teljesíté a helyőrséget, bár a legio V. Macedonicát az armeniai harcztéren mind kétségbeejtőbb helyzet csakhamar szintén odamozgósíttatá. Azonban Kr. u. 46-ban — egy Castulából ismeretessé vált felirat szerint — a két legio Thracia bekebelezésénél még feltétlenül együtt szerepelt.

A moesiaiai határvédelem küzdelmeiről igen kevés adattal rendelkezünk; de az a kevés is rémes világításba helyezi a helyőrség nehéz helyzetét. A Kárpátoktól a sarmat lapályig a szomszédos népeket a rómaiak elleni fékezhetetlen gyűlölség minduntalan a legmerészebb támadásokra tüzelte. S e nagy ellenszenv felkeltésében a helytartók tapintatlansága is közreműködött. Ritka kivételszámba jöhet az olyan helytartó, mint *Tiberius Plautius Silvanus,*[4]) a ki Nero idejében két legiójá-

[1]) P. Ovidius Naso. Ex Ponto Uber. IV. Epistola VII. 25—28 és Epistola IX. 75—86.

[2]) Horatius Satirae II. 61. Nam quid de Dacis audisti?

[3]) A Corpus Inscript. Latin. XI. kötete 1835. sz. feliratából kitetszőleg 48-ban még Moesiaban állomásozott a legio IV. Scythica.

[4]) Plautius Silvanus érdekes sirfelirata Corp. Inscript Latin. XIV. köt. 3608. Willmanns, Exempla Inscriptionum 1145. Orelli 750... legato pro praetore Moesiae, in qua plura quam centum milia et numero Tans-

val nemcsak tartományát tudta sikeresen megvédelmezni, de a támadókból 100 ezernél többet feleségestől, gyermekestől, a fejedelmeivel, királyaival együtt a Dunán áttelepít és a rómaiak adófizetőjévé tett. S jóllehet hadseregének egy részét az armeniai csatatérre kölcsönözték, ki mégis elfojtotta a skythák kitörését s azelőtt alig ismert népeket meghódoltatva királyostól a Duna jobb partjára telepítette. A bastarnok és roxolanok királyainak foglyúl ejtett fiait, a dákok testvéreit visszaszolgáltatva, tőlük kezeseket vett s tartománya nyugalmát megerősítve a skythák királyát is rábirta, hogy Chersonesus ostromával a Borysthenesen (Dnjepr) túl felhagyott s gabonaszállítmányaival a római nép élelmezését olcsóbbá tette.

E Domasewsky Alfréd[1]) által Kr. u. 62/63-ra helyezett sikeres fellépés annyival meglepőbb, mivel épen 62-ben a legio V. Macedonicát Moesiából a parthusok ellen kelle indítani. Ezt Dalmáciából, a Salona melléki *Delminiumból a legio VII.* Claudia válthatta fel, mint a melyet 68/9-ben Tacitus[2]) Moena helyőrségében említ. Ide járult a Thráciából szükség idején szintén besegítő 2000 főnyi helyőrség s a Pontus Euxinusba a Duna deltái közelében a tengeri kalózok ellen 3000 matrózzal 40 hajóból szervezett flotilla közreműködése.

Csakhogy a Nero halálával bekövetkezett villongások s moesiai és pannoniai helyőrségnek a császárválasztó tusákba vegyülése újból megbontá a nagy bajjal helyreállított rendet és a dákoknak szövetségeseikkel együtt kitünő alkalmúl szolgált elfojtott bosszúszomjuk kielégítésére. Alig vették hírét a császár halálának, már ott termettek Moesiában s a Dunaparton két cohors őrséget hirtelen felkonczoltak. De Marcus

---

danuvianorum ad praestanda tributa cum coniugibus ac liberis et principibus aut regibus suis transduxit. Motum orientem Sarmatorum compressit, quamvis porta magna (eredetiben partam magnam) exercitus ad expeditionem in Armeniam mississet. Ignotos aut infensos populo Romano reges Signa Romana adoraturos in ripam, quam turbatam, preduxit. Regibus Bastarnorum et Roxolanorum filios, Dacorum fratrum (fratrem vagy fratres értendő) captos aut hostibus ereptos remisit; ab aliquis eorum obsides accepit; per quem pacem provinciae et confirmavit et protulit; Scytharum quoque regem (rege helyett) a Chersonesi, quae est ultra Boristenem, obsidione . . . . Primus ex ea provincia magno critici modo annonam populi Romani ablevavit. Strabo is dicséri ezt a gabonabőséget. 310.

[1]) Domasewsky, Die Dislocation des römischen Heeres 66 n. Ch. Rheinisches Museum für Philologie. Neue Folge 43. Bd. 2. Heft 1892. 208. lapján.

[2]) Tacitus, Historia II. 85. vesd össze I. 79. és Josephus bell. Jud. II, 16, 4.

Aponius [1]) helytartóban emberükre akadtak, a ki keményen visszaverte vakmerő támadásukat. Ez a fegyverszerencse annyira megpúhította a Duna-Tiszaközén lakozott jazygokat, hogy a mikor M. Aponius [2]) legatus is eltávozóban volt, segítségüket önkényt felajánlották s a helytartó kezesek vételével biztosítá szövetségüket. Hanem a dákokat ez sem zsibbaszthatá el s azok most sem mulaszták el kihasználni a helyőrség megapadását s Mucianus legatus [3]) a VII. legióval alig vala képes Moesiát a teljes pusztulástól megvédelmezni. Alig szabadúlt meg a szerencsétlen tartomány a dákok rablásaitól, már — mintha csak kiosztották volna a szerepeket — a sarmaták törtek Moesiára s Fonteius Agrippát seregestől felkonczolták. A cremonai császárválasztó háborúból visszatérő *Rubrius Gallus* helytartónak csak nagy erőfeszítés árán sikerült a behelyezkedett sarmatákat kiverni s hadvezéri ügyességének a rablott zsákmány visszaszerzése is sikerült.

És Vespasianus a történteken okúlva — ha sereg szaporításra nem is telt a birodalmi pénztárból — legalább a mozgósítási terv javitásával s a parancsnoksági székhelyeknek a veszedelem tűzpontjaihoz közelebb tolatásával próbálta a dunántúli népek kalandozásait és örökös ellenségeskedéseit megfékezni. Idáig Spalato: Pettau-Belgrad képezte az éjszaki határvédelem alapját; ő azonban a Dunáig tolta elé a helyőrségi főhadiszállásokat. A judaeai harcztérről 71-ben Pannoniába vezényelt *legio XV. Appollinaris* a mai Magyarország nyugati határán Petronell és Deutsch-Altenburgnál *Carnuntumban, a legio XIII.* Germina *Paetovio* helyett szintén a dunaparti Vindobonaban (Bécs) a markomann quad törzsekkel szemben helyezkedett el, hogy azoknak a dákokkal való gyors csatlakozását megakadályozzák. A mai Belgrádból (Singidunum) és Kosztolaczból (Veminaceum) a legio VII. Claudia arczéle egyenesen Dáczia ellen fordúlt. Ezzel a Julius Caesar határrendezési tervei is megvalósúltak s a birodalom katonai és politikai határvonala a Dunához alkalmazkodott.

Vespasianus a felperzselt, elnéptelenített Moesiában is talált elég tennivalót s a dákok rendes taktikája szerint első sorban járhatatlanná tett parti út kitatarozásával az őrjáratok rendes közlekedését és szolgálati kapcsolatát sietett biztosítni. Ebbeli gondosságának egyik kevés szavú, de annál többet sejtető bizonyítékát képezi az az erősen lekoptatott sziklatábla, melyet a Gospodin szirt szerb halásztanya tűzhelye

[1]) Josephus Flav., Bell. Jud. és Tacitus Historia II. 83. l. I. 79.
[2]) Tacitus, Historia III. 5.
[3]) Tacitus, Historia III. 46.

felett, a Tiberius táblától balra 1893. juliusában épen Neudeck Gyula főhadnagy jelenlétében megállapítanom sikerült.

Csakhogy a rómaiak erélyes katonai intézkedéseit a dákok sem nézték tétlenül s ez eddig szétszórtan harczolt törzsek egyesülés által próbálták czéljaik kivívását, hisz a rómaiak elleni gyűlölségben együttérzett velük Közép-Európa minden szabadságszerető népe. A monda szerint a tehetetlenségig elaggott *Duras* maga választá ki *Decebalt*, a ki csakhamar éreztetni tudá a rómaiakkal is hadvezéri erélyét és diplomáciájának ügyességével a morva mezőtől a sarmat lapályig minden népelemet fegyvertársakká tudott avatni. A rómaiak nagyszabási hadi rendjük ellenállási erejében bízva, fel sem vették a szomszédos barbár törzsek készülődéseit, mígnem Kr. u. 86-ban hirtelen ki kelle ábrándúlniok. Decebal oly váratlanúl s akkora erővel törte át a dunai védvonalat, hogy *Oppius Sabinus* helytartót seregestől megsemmisítheté. A veszedelem nagyságát jelzi Domitianusnak abbeli kivételes intézkedése is, hogy L. Funisulanus Vettonius helytartó kezeiben egyesíté nyilván, az Itáliáig kiható veszedelem könnyebb elhárithatása czéljából Dalmáczia, Pannonia és *Moesia* parancsnokságát,[1]) sőt ő maga is Moesiába sietett, hol a barbarok becsapásai — a Dio Cassius[2]) szerinti mulatozásokat aligha meg nem hiúsították. A császár által a dákok megfenyítésére indított *Cornelius Fuscus*[3]) azonban nem levén elég óvatos a hegyeik közé visszavonúlt dákokat oly elbizakodottan követte, hogy azok kelepczéjébe került s mindenestől odaveszett. Utóda Julianus okulva elődjének katasztrófáján, óvatosabban haladt előre s a Vaskapu felé a mai Karánsebes környéki Tapaenál Decebealt oly elhatározólag megveri, hogy már-már a Sarmizegethusa, a királyi székváros ellen készült, a mikor hírét vette a jazygok pannoniai betörésének, s a legio XXI. Rapax felkonczoltatásának. Az Itáliát közvetlenebbül fenyegető markomann, quad, sueb[4]) lázadással szemben Domitianus eszélyesebbnek találta Decebal lealázó békejánlatának[5]) elfogadásával hadseregét a pannoniai harcztérre összpontosítni s 89-ben úgy látszik inkább a rómaiak kedvéért a kialkudott évdíj és katonai oktatók feledtetéseül valóságos Potemkin kiadású diadal-

[1]) Corpus Inscript. Latin. III. 4013.
[2]) Dio Cassius 6, 6. 3.
[3]) Jornandes, De rebus Getarum 13, 78.
[4]) Corp. Inscript. Latin. III. 291. Bellum Suebicum et Sarmaticum.
[5]) A békéről Dio Cassius 6717. 1—3. Henzen, Acta Arvalium, quae supersunt. Hermes 1874. 111. Dierauer, Beitrage zur einer Kritischen Geschichte Traians Büdinger Untersuchungen etc. I. 63—112. C. dé la Berge, Essai sur Traiane Pases 1877. 28 lap.

menetet tartott, melyen a nagyobb hatás céljából még Decebal fivére Diego és a dák előkelőségek küldöttsége is részt vett.

Már maga ez a diadalmenet s a dákok abban való részvétele kétségtelenné teszik, hogy a dákok magokat legyőzötteknek érezhették s a római sereg fölényét elismerték. Hogy mennyit koczkáztatott Domitianus az észszerűnek látszó békével s mennyiben volt feltételeivel túlengedékeny, azt bajos eldönteni. Tény az, hogy ezen lépésének szükségszerűségéről kortársait meggyőznie nem sikerült s visszavonulásában a birodalom fegyverdicsőségének olyatén csorbáját látták, hogy a császár legüdvösebb intézkedéseivel sem engesztelheté ki többé a felháborodott közvéleményt. Pedig a 86/89. vívott dák háborúk után sem vette le Domitianus gondjait az Al-Duna mellékéről s épen az általam nagy nehezen megfejtett *Domitianus* tábla tanúsága szerint uralkodásának XII-ik, tribunicia potestasának XII-ik esztendejében, vagyis Kr. u. 92. szeptember 14-től 93. szeptember 15-ig a legio VII. Claudia segítségével a Gospodin szirttől le a mai Milanováczig, vagyis a rómaiak *Toliataejáig* terjedő 20 kilométernyi hosszú nehéz vonalon a sziklaútat kijavíttatá és megszélesítteté. »*Per Scropelorum viam vetustate et incursu Danuvi corruptum (tam) operibus superatis a Toliatis refecit et dilatavit.*« [1]) A római önteltség által az idők avúltságára és a Duna áradásaira hárított rongálódásokat azonban minden lehetőség szerint a dákok idézték elé, a kiknek első teendőjét minden támadás alkalmával a Gospodin szirthez hasonlóan nagyobb tömegek összpontosítását már a hely fekvésével lehetetlenítő s így a támadás visszaverésére is alkalmatlanabb, de az egész dunaparti őrvonal megszakítását annál jobban megkönnyítő pontok megszállása képezé.

Azonban, ha Szerbia domborzati térképére tekintünk, arról is hamar megbizonyosodhatunk, hogy a rómaiak védelmi érdekét s a támadó dákok figyelmének erre a szakaszra irányítását Moesia általános határvédelmén felül még egyéb okok is befolyásolták. Nevezetesen ez a Dunapart le Milanováczig, vagyis a Juczi könyökhajlásig Szerbia érczvidékét fedezi s a Duna partjára dülő komor sziklák mintegy fedezni próbálják a Majdanpek, *Volnja*, *Sena*, *Kucajna* körül ősidők óta aknázott érctelepeket.

Már Golubáczon felül a Gradistyenél (a rómaiak Punicumja) betorkolló Pek víz forrásai körül réz és ólomérczek találhatók. A szerb népdalok a *Kucajna* nevű hegycsomónak

[1]) Ujabb adalékok az aldunai zuhatagok sziklafeliratahoz 15 lapján.

arany-ezüst gazdagságát zengik máig. D'Anville a Kucajnaban jelöli meg azoknak a guduscanusoknak otthonát, a kik a timocanusokkal rokonságban állottak s a kiknek fejedelme, mint dux »Guduscanorum et Timotianorum« Jámbor Lajosnak Herdalban hódolatát bemutatta. E fontos hegycsomóból úgy Milanováczhoz *(Toliatae)*, mint a Gradistyetől lefelé látható római táborhelyekhez utak szolgáltak, melyek a betörő ellenfélnek nagyon megkönnyítették a hadászati célokra vas- és rézbányahelyek megközelítését s guerilla csapatokban való kiraboltatását. S főleg a *Majdanpek* réz- és vasérczei a rómaiakra nézve kiváló becsben állhattak, hisz a Toliataeban (Milanovac) a dák occupatio részére úgynevezett fegyvergyárak is onnan nyerték a szükséges nyers anyagot s azon érczek megszerzése a dákokra nézve ilyeténképen kettős fontossággal birhatott, mert a római katonaság fegyvertárait károsíva, magukat és szövetségeseiket a harczviselés legnélkülözhetetlenebb kellékeivel gazdagíthatták. És a rómaiak is akkora becsben tartották eme bányavidéket, hogy a dunaparti (Milanovácz) fegyvevgyárakon kívül amott a Morava völgyén, a szerb kormány jelenlegi fegyvergyárai által ismertté tett *Cuprija* helyen Horraeum Margiban a dalmácziai és moesiai katonaság felszerelését szintén ebből gyártották. A középkori szász bányászokra emlékeztető *Saška* vize mellett *Rudna Glava* szolgáltatott még vasérczeket. A Timok felé *Egeta* (Bozo Palanka) közelében *Jablonica, Valekonje* régi vassalakjai s régiségei illusztrálják a rómaiak bányatevékenységét. A *Crni urch* nyugati lejtőjén ólmos ezüstöt bányásztak s ezek védelmére a Timok két ágának egyesülésénél *Gamzigrad* hatalmas vára épült, melynek 36 bástyája több méter magasságban daczol mind a mai napig az enyészettel.

Ime tehát a réz-vasbányászat, valamint az akkoriban itt űzött aranymosás, ezüstbányászkodás, ólomfejtés képezik a Dunamellék Eris almáját. A mily mértékben becses vala mindez a rómaiakra, ép oly mértékben ingerlé is állandóan a balparti barbárság kincsszomját is, a kiket szabadságuk védelme mellett, tehát a köznépre mindig harczi jelszóúl alkalmazható zsákmánylás lehetősége is minduntalan támadásra késztetett.

TÉGLÁS GÁBOR.

FORGÁCH FERENCZ ÉLETE.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY —

Változatos idők munkásáról vázolok képet. Viharos idők iróját mutatom be, kinek életén szintén átzúgott a bajok viharja, kiszakítá őt a megszokott életkörből s oly helyre vitte, melyen nyugodt s kellemes fejlődésre nem talált talajt. A benyomások hirtelen érték irónkat s néha szinte nyomot vesztünk a zavarban s nehezen keressük a kivezető utat, mely ujra biztos uton vezet élete eseményeihez. Dirib-darab adatok, levelek, okiratok, elszórt megjegyzések, ezek azok az apró szálak, melyeket össze kell fűznünk, hogy irányító, lehetőleg biztos fonalat nyerjünk. Életirói sok apróságot nem említettek eddig róla, némelyekben hibáztak. Még életét megnyitó születéséről sem tudtak elfogadható adatot találni. A XVI. század elejére, 1510-re tették születését, pedig ez a fölvevés nehézség után nehézséget vet utunkba. Kisérelјük meg tehát helyesebb s biztosabb adat megállapítását.

Forgách Ferencz apja Zsigmond, anyja Zólyomi Katalin volt. A házasság számos gyermeket adott, fiut, leányt. Részint Ferencznek följegyzésén, részint a családfák irói adatain [1]) ily sorban állapíthatjuk meg a tagok sorrendjét:

Forgách Zs. neje Zólyomi Katalin

Simon, Magdolna, Pál, Ferencz, Kata, Margit, Imre, Zsigmond, Ferencz stb.

Ezekre lesz némileg szükségünk, hogy a születésévet megállapíthassuk; sőt igazában csak legidősebb s legifjabb testvérről kell szólanunk. Kezdjük az okoskodás munkáját Imrénél, hogy adatot nyerjünk a legvégső évre, melyben Ferencz

[1]) Mocsárynál, Nógrád Vármegye Esmertetése IV. 169. l. (Pest 1826) megvan Forgách sajátkezű leszármazási táblája. Megjegyzem, hogy Mocsáry adta ki a fontos iratokat a Forgách levéltárból s a jövőben is főleg tőle idézem őket. — Nagy Iván, IV. 203 l. Budai Ferencz, Polg. Lexicon II. 31. Lehotzky, Stemmatographia II. k. 131. (Posonii 1798.)

születhetett. Erről az Imréről legközelebb azt tudjuk, hogy 1585-ben harmadik házasságra lép a szász herczegi család egyik tagjával. A házasság létrehozatalán Báthory István lengyel király s a Forgáchok közeli rokona fáradozik s ő kéri meg a feleséget Imre számára.[1]) Magában véve is természetes, hogy Imre, ha Báthory érdemesnek tartja a házassággal vesződni, 1585-ben még nem lehetett igen idős. Tényleg Báthory Ágost szász választóhoz azt írja, hogy Imre oly korban van, hogy gondolhat a harmadik házasságra és erre egyébként is vannak okai.[2]) Hozzá rövid idővel e házasságtervezés előtt veszté el második nejét. Már ez alapon azt mondhatjuk, hogy Imre ekkor ugy 45 éves lehetett s igy 1540-ben született. E fölvételünket egészen és biztosan megerősíti maga Forgách Imre, ki naplójában többi közt igy ir: »Anno 1580. 14. decembris cum agerem annum aetatis XLI . . . . uxor vero mea 34 . . . etc.« [3]) Visszamenőleg *ez alapból Ferencz születését 1535-re tehetnők*, de, mint majd látjuk, előbbre kell tennünk.

Térjünk át a legidősebb fiura, Simonra. Mivel *Ferencz születését 1510-re* szokták tenni, *Simon* legkésőbb *1507-ben* születhetett volna. Igen, de ekkor azt látjuk, hogy Simonnak csak 1565-ben, tehát 58 éves korában, születik a tőlünk ismert legidősebb fia, Zsigmond, a későbbi nádor s 1566-ban Ferencz, utóbb esztergomi érsek; sőt Borbála leánya születésekor, 1569-ben, 62—63 éves lett volna.[4]) Valóban oly feltételek állanak azon esetben, ha Ferencz 1510-ben születik előttünk, melyeknek valószinűségében joggal kételkedhetünk. De nem is született ám Simon 1507-ben. Sok adat mutatja, hogy Simon első nyilvános szereplése 1551-ben volt Lippa ostrománál. Legfontosabb ezekből egy Ferdinándtól eredő, a Forgáchok történetéhez különben is igen értékes okirat. Ez világosan megmondja, hogy Simon először Lippánál szerepel és pedig »*ifjúsága virágában*« (in flore iuventae.[5]) Tehát nemcsak 1507-ben nem született (40—41 éves ember nincs ifjúsága virágában), de 24 évesnél idősebbnek sem igen tarthatjuk. Ez az adat is arra vinne, hogy még 1530 utánra tegyem Ferencz születését. De ezt nem tehetem, mert akadályul szolgál *IV. Pius pápának bullája*, melylyel

[1]) A szász választó levele Báthoryhoz, 180—1. l.

[2]) Báthory levele a választóhoz U. o. 177—8. l.

[3]) Fasti Memorabiles per Magnificum olim dominum Emericum Forgách de Ghimes. Orsz. Levélt. Actor. Thurz. Fasc. 7. nr. 35. (Idézi a Turul VII. k. 70. l., hol a további lapokon Imre naplója is található.)

[4]) V. ö. Nagy Iván u. o.

[5]) E nyilván levéltári adatokon készült, adatokban fölötte gazdag, terjedelmes oklevelet l. Bélnél, Notit. Hung. Nov. IV. 36—42. l.

1560. jul. 17-én Forgáchot a váradi püspökségben megerősité.[1]) Ez ugyanis megmondja, kogy Ferencznek megvolt a püspöki méltósághoz megkivánt törvényes kora (» . . . te in legitima aetate constitutum« . .) Ez pedig a XIII. századtól a betöltött 30 év. *Igy tehát Forgách születését 1530-ra kell tennünk.* Ez esetben szükséges kifejezés a pápai bulla említett szavai s azt mutatják, hogy Ferdinánd az előtte kedves Forgách kinevezését buzgón siettette. (Másoknál nagyon is késett, így a már 1553-ban püspökké nevezett Verancsics jóval később nyert Forgáchnál megerősítést.) Tényleg ezt kell még *egyéb körülmények* miatt is helyes adatnak tartanunk. Csak igy nyerjük magyarázatát annak, hogy 1556-ban Ferencz »ifjusága« miatt Várad védelme bátyjára, Simonra, bizatott. 25 éves korában lehetett őt ifjúnak nevezni, de nem akkor, ha 1510-ben születik, mert így már 36 éves. Csak így tarthatjuk lehetségesnek, hogy a pápa 1573-ban Forgáchot szüzességi kötelme alól fölmentette. Oly pártfogó, mint Báthory kieszközölhette ezt a negyven egynéhány éves embernek, de szó sincs róla, hogy fölmentést kapjon 63 éves korában egy egyszerű nemes ember, kinek nem is egy férfi testvére van. Mindezen adatok arra birnak, hogy Forgách Ferencz születését 1530-ra tegyem.

Ifjukora, tanulmányainak kezdete ismeretlen előttünk. Vagyonos szülők gyermeke levén bizonyára élvezte már itthon azt a nevelést, melyet az előkelőbb családok gyermekeiknek nyujthattak. De az ifju több tudásra is szert tett. Istvánfi szerint[2]) Oláh Miklós buzdítására, küldésére a hires *paduai egyetemre men*t s itt fejezte be tanulmányait. Olaszország classicus földje, a fejlett humanismus lehetett első ösztönzés Forgáchnak a történelem buzgó tanulmányására. Itt ismerhette meg az ókor jeles történetiróit, Liviust és Tacitust, oly alaposan, hogy, midőn maga is arra vállalkozott, hogy kora eseményeit megírja, egész könnyűséggel tudta Livius és Tacitus mondataival saját előadását átszőni. Talán éppen Tacitus volt az is, kinek erkölcsi szigorusága, melyet személyei megitélésében alkalmaz, hasonló szigoru, magas erkölcsi fölfogásra oktatta. Bizonyos az, hogy *tanulmányait fényes sikerrel végezte;* mint a bölcselet és szabad mesterségek doctora tért vissza hazájába.[3])

Forgách Zsigmond, ki a belviszályok idején I. János pártján állott s annak választásában is tevékeny részt vett,

[1]) A pápai bulla Mocsárynál 148—56. l.

[2]) Forgách rövid életrajzában, a »Vita Auctoris«-ban, Kovachich, Script. Min.. I. 155—7. l. .és a kiadásokban. Igy a M. Tört. Eml. Irók XVI. LXXXVII—VIII. l.

[3]) Istvánfi u. o.

Báthory István nádor és mások ösztönzésére már rég Ferdinand pártjára tért.[1]) Elmult ama rövid ideig tartó kegyvesztés ideje is, melyet Puchaim hadnagyának, a Forgách-birtokokat pusztító Koppányi Györgynek megölése miatt magukra vontak. A családdal rokon Révay Ferencz és Mérey Mihály sikeresen jártak a Forgáchokért közbe. A fejedelmi kegy ujra fölragyogott a családra s gyarapodtak tisztségben és tiszteletben.[2]) *Forgách Ferencz jövő reményei* tehát az udvarhoz fűződtek s tényleg nem is csalatkozott. A haza érkező ifjúnak pályát kellett keresnie. A harczi dicsőség, ugy látszik, nem birt rá varázszsal; a nyugalmasabb s gyorsabb emelkedést biztosító *egyházi pályára lépett.* A nyitrai egyházmegye papjává lett[3]) s igen valószinüleg pappá szentelése után rögtön egri őrkanonokká is lőn.[4]) A fiatal pap emelkedése még nem végződött, sőt most kezdődik: *nagyváradi püspökké nevezte ki a király.* Már 1556. aug. 7-én megtörtént e kinevezés,[5]) bár a püspöki szék előző birtokosa, Zaberdin Mátyás, csak augusztusban halt meg.

Folytatása volt ez a fejedelem feléledt kegyének, mit fokozott az is, hogy a már jóhirü Simont Nagyvárad kapitányává tette Ferdinand. A pártosok ugyanis, irja Gregorianczi Pál, nem ereszték őt egyházába; épen ezért vitte Ferdinand az udvarhoz s tette titkárává.[6]) Bizony szerencsétlen idő volt 1536 Váradra. Alig menekedett meg a küzdelmektől, már is uj nyomás várt rá. A török sürgetésére az 1556. februárban tartott tordai gyülés ujra meghívta Izabellát Erdélybe, ki alig ért októberben oda, már is Nagyvárad ellen meneszté csapatait s még szaporitá velök a hadat, mely amugy is körülzárva tartá. Forgách Simonnak is, Ferencznek is szivén feküdt Várad ügye. Simon ismételve kérte, hadd menjen ki Váradból, megvédi ő hadnagyával is a várt; majd gyűjt künn sereget s azzal fölmenti az ostromtól, de hasztalan. Hasztalan akart Zrinyi csaknem semmiért saját költségén a fölmentésre vállalkozni; hasztalan emelt szót a tanácsban résztvevő Forgách Ferencz: magyar

[1]) Forgách (M. Tört. Eml. Irók XVI.) 250. l.

[2]) Istvánfi, Historiarum l. XVII. 197. (az 1758-i kiadás szerint).

[3]) A pápai bullában olvassuk: Demum ad te Presbyterum Nitriensis seu alterius Dioecesis . . . . direximus oculos nostrae mentis.

[4]) A pappá szentelést az időkor (ekkor 25—26 éves) miatt és azért kell ide tenni, mert máshol hely nincs rá. A mi a kanonokságát illeti, az Egri Schematismus (1838-ról, 22. l.) csak 1564-nél emliti ugyan, de Pray (Specimen Hierarchiae Hung. II. 188.) bizonyára okirat alapján azt irja, hogy 1556-ban őrkanonokból lett püspökké.

[5]) A kinevező okmány a budai orsz. ltárban van (Bunyitainál, A nagyv. püsp. tört. I. k.), mely Pray fönti állítását is igazolja.

[6]) A »Mnemosynon«-ban; Kovachich, Script. Min. I. 101. — és Istvánfi a Vita Auctorisban.

embert, ki a helyeket és viszonyokat, az embereket ismeri, állítsanak a sereg élére; ő kisérőül szegődik, áruba bocsátja apai birtokrészét, zsoldosokat szerez segitségül. Mindez hasztalan volt, a német Brandeisre bizták a fölmentést.[1]) De folytassuk, megszakítva kissé Forgách sorsát, Várad bajának ecsetelését s lássuk, mi lett püspökségével. Brandeis serege nem tudott segíteni; az ostromlott őrség, miután nyártól télig s ujra nyárig folyt a harcz s 1556. nov. 11-én maga Simon is életveszélybe jutott, végtére is élelemhiány miatt 1557 nyarán föladta a várat.[2]) *Ferencz püspöksége* tehát, mielőtt birta volna, *elveszett* s csak a remény maradt meg, hogy tán még visszakapja. Vigasztalhatta még, hogy a tordai országgyülés, legalább egyelőre, biztosította a váradi káptalant s az egyház kincseit.[3]) Püspöksége birtokaiból alig maradt neki valami. Csak Békésmegye, mely Ferdinandnak hódolt, adott számára tizedet olyformán, hogy Kerecsényi, a gyulai kapitány, ezen tizedért 550 frtot fizetett Forgáchnak (Kerecsényi levelei a bud. orsz. levéltárban). Miután azonban 1556. szept.-ben Gyula török kézre jutott, az egyházmegye már semmi jövedelmet nem nyujtott Forgáchnak.

De *térjünk Forgáchoz, kire* még 1556-ban *nevezetes föladat várt.* Ugyanis ebben az évben az országgyülés gondoskodott, hogy külsegélyt szerezzenek a haza védelmére. Követeket is választott, kik az 1566/7 telén tartandó regensburgi gyüléstől kieszközöljék, hogy a birodalom serege Magyarországba jöhessen.[4]) A követség azonban igen halogatva szedődött össze, s Ferdinand, ki már jelen volt Regensburgban, kénytelen volt sürgetni az esztergomi érseket, hogy tegyenek már valamit.[5]) Az érsek nem késett a király akaratát a nádorral tudatni s megjegyezte, hogy, ha a tinnini püspök nem mehet el, a váradi fog helyette elmenni.[6]) Tényleg *Forgách ment el*, miután decz. 20-án a kamra 600 frt utiköltséget utalványozott neki.[7]) A fiatal püspök volt a feje is a követségnek, mely kivüle még Macedoniay Péterből s Hosszutóthy Györgyből állott. *A gyülésen* Forgách *fényes beszédet tartott;* majd szánalomra keltette hallgatóit ecsetelve a bajokat, majd örömet keltett, szólva a dicső bátorság megragadó példáiról, majd meg sulyos elkese-

[1]) Forgách 149. l., 153—154. l.
[2]) 155. és 157. l.
[3]) Szilágyi, Erd. Országgy. Eml. II. 80—81. l.
[4]) Fraknói, Magyar Országgy. Eml. III. 492—93. l.
[5]) Ferdinandus ad Strig. Archieppum, Pray i. m. 103—104.
[6]) Strigoniensis ad Nádasdium. u. o. 104—105.
[7]) Acsády, Magyarország pénzügyei I. Ferd. alatt 189. l. V. ö. még Fraknói i. h.

redést támasztott a szivekben emlitve a török vad dulásait.[1]) A beszédet jellemzi a sikere: 40,000 gyalogot s 8000 lovast igért a birodalom nyolcz hónapnyi tartamra hazánknak. E beszéd s annak eredménye megalapitá Forgách szónoki jó hirét is és később még nem egy alkalommal mutathatta be e tehetségét. Midőn a követség 1557 márcziusban a jó hirt meghozta, közöröm fogadta őket. De *Forgáchnak* nem csak a dicsőség lett *jutalma* az eredményért, hanem czimben, vagyonban is öregbedett. Alighanem ez évben lett titkos tanácsossá s következő évben nyerte meg a pornói apátságot aug. 18-án. Bár nem igen sok jövedelmet hozott (száz aranyon nem ment felül), mégis jó segítség volt a megye s birtok nélkül szüköllködő püspöknek.[2]) Egyébként *élete szorosan az udvarhoz kötötte öt;* éveken át a királyi udvarban, a király kiséretében látjuk. Igy 1558 deczemberében Linczben találkozunk vele, hol ellenjegyzi Ferdinand iratát, mely a lőcseieket buzditja, maradjanak meg törhetlen hűséggel az uralkodó mellett.[3]) De akkor is követte a királyt, midőn a német birodalom zavaros ügyeit kellett elintéznie; igy jutott 1559 májusban Augsburgba,[4]) hogy ujra utra keljen s menjen Bécsbe, hol nov. 30-án kieszközölte családja számára, hogy a levéltárak fölhasználásával a család hiányos genealogiáját kiegészíthessék (Ferdinand oklevele a nemz. múz. Forgách-levéltárában).

Ténylegesen *részt vett-e* ezen években *a politikai tárgyalásokban?* Nem lehetetlen, hogy részt vett azon tárgyalásokban, melyeket Izabella királyné Ferdinanddal elkezdett. Az már bizonyos, hogy abban a béketárgyalásban, mely 1560 elején János Zsigmond és Zsigmond Ágost lengyel király követei s Ferdinand közt folyt, része volt. E követséget, mely egyszersmind Izabella halálát is hirül hozta, Forgách Ferencz s Hermsteiner Zsigmond fogadták s üdvözölték a király nevében. Egyébként a követség eredményt nem igen hozott; már

[1]) Forgách 155. l. Legyen szabad e helyen rámutatnom, hogy már Pray óta (Annal. Regni Hung. ..... V. 517. l. 1770. — i. kiadás) egész Toldyig tévesen 1557-re teszik e követséget. Sőt a mit bizonyitékul hoznak föl — nem számitva a már adtam argumentumokat — t. i. az 1557-diki országgyülés épen ellenök ad döntő érvet. Hisz az I. art. ez: Agunt gratias immortales ... imprimis, quod sicut antea multoties, ita etiam proxima hyeme in conventu Imperiali Ratisbonnae celebrato auxilia non contemnenda obtinuerit. — Fraknói az említett helyen kétségbe vonja, hogy Forgách a követség feje lett volna; nincs ok Forgáchban sem kételkedni, de világosan ezt mondja Istvánfi is (XX, 235.).

[2]) Bud. Orsz. levélt. Kincst. Oszt. Kir. Könyv, I.

[3]) Ferdinand oklevele Katonánál (Hist. Crit. Regni Hung.) XXIII, 98—99. l.

[4]) Ferdinand irata u. o. 283. l.

János Zsigmond »választott király« czime nem tetszett Ferdinandnak s kijelenté, hogy ő más »magyar királylyal« nem tárgyal.[1]) A sok szóvita közt folyt tanácskozás, melybe mégis belementek, néhány hónapi fegyverszüneten s egy, az erdélyieknek Bécsben árulást engedő kereskedelmi szerződésen kivül semmi eredményt sem adott.

Nem is e tárgyalások tették Forgáchra ez évet fontossá, hanem az a *nagy emelkedés*, mely ez évben családját érte, s más oldalról is, mert épen az ő érdemei is eszközölték, kitüntető a király kedvelt tanácsosára. Ezt az ősi családot, mely »folyton származással Hunt és Páznan neméből ered,«[2]) mint már 1226-tól okirattal bizonyítja, 1560-ban rangemelés érte. Ferdinand, mivel a János-párti lázadások és a török ellen életök és birtokuk veszélyeztetésével segítséget nyujtottak s Ferencz kedves és hű szolgálatokat tett neki, márczius 30-án »a nemesség gyülekezetéből és számából kivéve a családot Magyarország bárói sorába emelte.«[3])

Forgách ez idő alatt is *folytatja udvari szolgálatait.* Mint pap bizonyára örvendő érdeklődéssel kisérte Ferdinánd törekvését, melylyel az egyháznak sanyaru helyzetét javitani iparkodott. A török örökös pusztításai épen nem kedvező anyagi helyzetbe hozták a főpapságot. Főuraink hasonlóképen érezték a török rablások hatását, igyekeztek tehát ugy kárpótolni magukat a hogy tudták: lefoglalgatták a maradék főpapi és egyházi javakat. Ezen foglalások ellen bocsátotta Ferdinand ki apr. 10-én, Bécsben, Forgách ellenjegyzésével az egyházi javak visszaállításáról szóló rendeletet.[4])

Ezen év a király kegyének uj jelét is meghozta számára. Sürgetésére *a pápa jul. 17-én kiállította számára* (megelőzve az összes kinevezett püspököket) *a megerősitő bullát.* Bizonnyára nem csekély jele Ferdinánd kegyének. Hisz még a jeles Verancsics is kénytelen panaszkodni, hogy vannak társai, kik ujjal mutogatnak rá, maguk közt mormogva emlegetik, hogy még nem püspök, mert nincs megerősítve.[5]) Valósággal kényeztetett *kegyeltje volt Ferdinándnak,* ki ez évben még az alkanczellári hivatallal is szaporitá méltóságait.[6]) Már a következő évben alkalma nyilt Forgáchnak, hogy, bár püspöki megye nélkül,

[1]) Forgách 188. l.
[2]) Bél, Notit. Hung. Nov. (1742.) IV. pag. 383. nr. III.
[3]) Ferd. kinevező irata Mocsárinál 143—146 l.
[4]) Péterffi, Concilia in Regno Hung. II, 39—42. l.
[5]) V. levele Draskovicshoz M. Tört. Eml. Irók XIX, 141. l.
[6]) Gánóczy ugyan (Episcopi Varadinenses (Bécs 1796) II, 112. l.) azt irja 1560-nál, »hoc anno Franciscus Forgách munus regii cancellarii obivit«, de csak alkanczellár volt; Toldy látta a nemzeti muzeumban

egyháznagyi méltóságát gyakorolhassa, a méltósággal járó terheket viselje. Alkalmul erre az szolgált, hogy az az általános érdeklődés, szinte feszült figyelem, melyet a trienti zsinat keltett, hazánkban sem maradhatott hatás nélkül. Nem maradhatott; hazánk, mely politikailag három részre szakadt, vallásilag is három, sőt a török miatt négy részre szakadt. Püspökeink tehát irányitást vártak, mely a zűr-zavarban helyes utat mutasson; ilyent pedig legalkalmasabban épen a zsinattól nyerhettek. Hogy ezt tényleg megnyerjék s a közegyházhoz való csatlakozásuknak is kifejezést adhassanak, Oláh Miklós esztergomi érsek 1561. apr. 23-ra Nagyszombatba tartományi zsinatot hivott össze. A zsinat képviselőket választott az egyetemes zsinatra s közadakozás utján gondoskodott e képviselők ellátása költségeiről. Forgách szintén jelen volt s 55 aranynyal járult az adományok gyarapításához.[1]) Mint udvari ember persze nem sokáig tartózkodhatott itthon. Pár hónap mulva már Bécsben van s tudósítja Nádasdyt, hogy Szulejmannak is megvan ám a maga baja, viszálykodik a két fia, Bajazet és Szelim, meg a perzsákkal is meggyült a baja.[2])

Egyébként *a keleti politika*, melynek e levél mintegy bevezetője, még ebben az évben *igénybe vette Forgáchot;* igen érdekes és nevezetes ügy létesítője lett. A dolog ugy fejlődött, hogy egy krétai származásu kalandor, Bazilik Jakab (eredeti nevén János) 1557-ben Moldvába ment s hamis okiratok alapján a vajda rokonának mondta magát. A szives vendéglátással azonban nem elégedett meg, hanem trónbitorló terveket kezdett szőni. Ezek azonban napfényre kerülvén kénytelen volt odahagyni Moldvát és sok kóborgás után a Szepességbe jutott. Itt megnyerte terveinek Laszki Albertet, Késmárk gazdag kapitányát, ennek révén pedig Zay Ferenczet, a kassai kapitányt.[3]) Ezek arra birták, hogy terve megvalósitására Ferdinandtól kérjen segélyt. Bazilik tényleg vállalkozott erre és a segély fejébe hűséget s engdelmességet igért. Levelét fölolvasták a tanácsban; a titkos tanács most a szó szoros értelmében titkos: csak Oláh esztergomi érsek, Draskovics zágrábi, Forgách Ferencz váradi püspökök s az ország nádora, Nádasdy, vannak jelen Ferdinand mellett. A tanács általában ellenezte is a tervet; nem is lesz belőle semmi, ha Forgách igy nem

F.-nak 1563. nov. kelt nyugtatványán s itt is alkanczellárnak irja magát (V. ö. M. Tört. Eml. Irók XVI. XIII. l. 19. jegyz.)

[1]) Oláh körlevele s Forgách adománya Péterfinél i. m. 131—133. l.

[2]) A jul. 1-én kelt levelet l. Katonánál XXIII. 505—6; Magy. Tört. Eml. Irók XVI. 546—7.

[3]) Hunfalvy Pál, Az oláhok története. II. 290—91.

beszél: »Nem oly nehéz ez a dolog s nem is jár nagy pénzvesztegetéssel. Gyakran a játékra is többet adunk. Hozzá még, ha sikerül a dolog, a kereszténységnek nagy hasznára lehet. Mi nem inditunk háborut. Azt meg, hogy a határszéleken átcsapások ne legyenek, nem lehet megakadályozni; különben is Szulejman katonái is igy szoktak tenni. De meg kétségtelenül nem szabad feladni, legalább a mennyire az időviszonyok engedik, a régi jogot, melylyel ama tartományokhoz birunk.« Forgách most is elérte beszédével, hogy győzött. Ferdinánd csatlakozott Forgách nézetéhez s 8000 frt segélyt, meg szabad katonaszedést engedett Baziliknak.[1])

Bazilik a nyert segélylyel csakugyan győz, megszerzi Moldvát. Alig jutott Forgách fülébe a hír, hogy a despota november közepe táján döntő csatával urrá lőn Moldvában, már is uj, merész terv fogamzik meg agyában: Bazilik segélyével meg kell szerezni Erdélyt. Tervét irásba foglalja s az emlékiratot »*Deliberatio ad Ferdinandum Imperatorem de negotio Transsylvaniam a filio regis Joannis recuperandi cum succursu Despotae, Voyvodae Moldoviae*« czímen benyújtja a királynak.[2]) Mondja el maga Forgách, hogy gondolta lehetőnek a tervet.

Előterjesztem, írja, mily móddal lehet Erdélyt visszaszerezni, ha csak a végzet a jogos és biztos tervnek ellenére nem lesz.

A despota (Moldva vajdája) utatlan hegyi utakon gyalog és lovas haddal és ágyúkkal Moldvába hatolva nagy testi s lelki bátorsággal győzött; ha ugyanazt a bátorságot s gyorsaságot használja, bizonnyára, előbb mint reménylenők, visszaszerzi Erdélyt, leveri a mitsem sejtő hadsereg nélkül szűkölködő János Zsigmondot.

Ennek létesítésére elég hatalma van a despotának és a mi fő dolog, a császár iránt hűséggel viseltetik. Lesz katonaság, nem lesz hiány kipróbált, jeles vezérekben, mert a zsákmány reménye fölös számmal gyűjti őket a despota zászlói alá.

Ehhez járúl, hogy a két tartomány közel van, az utak meg olyanok, hogy ott váratlan ellentállásról szó sem lehet.

[1]) Forgách 220—221. l.

[2]) A Deliberatiót először Kemény József gr. adta ki (Uj Magy. Múz. II. 1854.), utána többen s utoljára a Magy. Tört. Eml. Irók XVI. 542—546. l. adta ki. Eredetije a csász. és kir. pénzügyminiszterium levéltárában van. Ezen irat meg az előtt kelt, hogy maga a despota tudatta volna a győzelmet. Ez a tudósítás ugyanis csak decz. 27-én kelt (A despota levele Hunfalvynál i. m. 264—265. l.), Ferdinand meg decz. 29-én Miksához levelet ír s abban már emliti Forgách tervét. Igy a deliberatio a szóhír után nov. végén, decz. elején készülhetett.

Sőt Majláth Gábor, ki Fogaras birtokában a hegyek aljáit őrzi, nemcsak szabad benyomulást enged, hanem sereget is fog adni, pedig ő egy hét alatt saját területéről 3000 embert kiállít. Hűségében meglehetne bízni, mert nyilvános jelei vannak, hogy Jánost gyűlöli. De más emberek is vannak, kik a császár iránt jóindulattal, János ellen pedig gyűlölettel vannak: Pathócsy Gáspár, Bethlen ura, Harinnai Farkas. Ezek rögtön a császár részére állanak. Ennek a tervnek létesítésére egy út van s ez a gyorsaság s ügyességben áll. Mentől előbb tudósítani kell a despotát s igéretekkel rá kell buzdítani, hogy tehetségének s fegyvereinek erejét gyorsan s nagy titkon Erdély ellen fordítsa. Igy azután a készületlen s tanácstalan erdélyi egyedűli reménye a futás marad s Erdélyt a bátorság veszély nélkül vissza fogja szerezni.

A vajdának a jól végzett munka jutalmául a terjedelmesebb s Moldvánál kivánatosabb erdélyi vajdaságot kell adni, azonkívül örökbirtokúl Kendy János és Antal, valamint Bebek Ferencz javait.

Laszki Albertnek, Székely Antalnak, Villyey Jánosnak hasonló értelemben kell írni s igéreteket kell nekik tenni. Laszkinak a somlyói Báthoriak összes javait, a többinek meg öt-ötszáz jobbágyot kell igérni azon hozzáadással, hogy, ha még valamit kívánnak, semmi kegyet meg nem tagadnak tőlök.

Ezek vonatkoznak Erdélyre. Miként azonban a jó orvosok el szokták távolítani a genyedséget s rossz vért, azon mód el kell zárni Magyarországból az utakat. Rendeletet kell küldeni a felső-magyarországi kapitányhoz, gyűjtse össze seregeit, szálljon táborba. Ez félelmet támaszt s megakadályozza, hogy Erdélybe segítség menjen. A török úgy sem tud most segélyt adni, mert jórészt visszahívták őket Konstantinápolyba.

Sőt az ellenség kijátszására még rendeletet kell küldeni a határszéli nemességhez, hogy fenyegetődzenek, szereljék föl az ágyúkat, terjeszszenek harczhírt, de nyilván ne működjenek, ne ütközzenek. Balassy Menyhárton kívül nincs harczban jártas, sereggel rendelkező ember Erdélyben, de Báthory András szerint ez sem idegen a császár kegyességéhez fordulni. Ha látja, hogy Erdélyben rosszúl állnak az ügyek, akkor, ha még nagyokat igérnek is neki, eltér Jánostól. Meg kell igérni, hogy, ha az ügy érdekét elősegítette, Drágffy Gáspár birtokai az övéi lesznek.

Ha ily módon szerencsésen vége lesz az ügynek, akkor 34 év viszálya megszűnik. Ha Erdélyt visszaszerezték, Balassy áttér, akkor a magyar részek is Ferdinánd részére állanak.

De a dolog sikerének legfőbb alapja az, hogy minden a

legnagyobb gyorsasággal, de e mellett legnagyobb titokban történjék, ne hogy az alkalom, melyet kopasznak szoktak nevezni, kicsúszszék kezünkből. A józan ész mondja, hogy a despota soká nem tudja megtartani az uralmat; vagy kimegy Moldvából, a mint bement vagy szövetkezik János Zsigmonddal s akkor azután kisül a tervezgetés s kárba vész minden fáradság.

Tényleg úgy lett, mint Forgách mondta. Az ügyet nem siettették, a despota maga összeütközésbe jött alattvalóival. Ezek nem tudták el nézni a vajda zsarnokságát, hozzá mint buzgó görög-keleti vallású nép zokon vették, hogy a vajda a protestantismushoz szít. E körülmények összehatása alatt lázadás támadt a vajda ellen, melyben 1563. nov. 9-én életével trónját veszté.

A nagy terv meghiúsult. Meghiúsították az udvar politikájának hibái: sokat hánytak-vetettek minden fölvetett eszmét, mikor aztán végre mégis rászánták volna magukat, akkor hiányzott a legfontosabb, a pénz. Pedig Forgách tervéhez, mely a tényleges viszonyok jó ismeretére volt fektetve, épen a gyorsaság s a pénz volt szükséges.

A terv dugába döltével Forgách igazi nagysága is letünt. Kétségtelenül bir a terv mint érdekes kisérlet így is fontossággal, de mi másként alakúlnak Forgáchra a viszonyok, ha terve megvalósúl. Ez esetben a XVI. században bizonnyára két nagy diplomatát emlegetünk, a két váradi püspököt: Martinuzzit és Forgáchot.

Mi volt e terv czélja? Kettős czélt kereshetünk s lelhetünk benne, egy *nemzetit* s egy *egyénit.* Nem kellett ahhoz valami éles szem, hogy észrevegye, mily döntően átalakító hatással birna a nemzet jövő fejlődésére, ha Erdély s Magyarország ujra egyesül. Nemcsak erőben való gyarapodás lett volna ennek a következménye, de útját vágta volna annak a sok viszálynak, támadásnak, mely a jövőben Erdély miatt és Erdélyből jött. *A nemzeti czél* tehát Erdély visszakapcsolása. *Az egyéni czél* ebből a nemzetiből következett s Forgách igen egyszerűen s természetesen levonhatta a maga számára. Ha Erdélyt s a részeket visszakapcsolják, akkor Magyarföld ujra egy úr, Ferdinánd alatt egyesül. Ferdinándhoz kerül Várad is, ki nem késik a kedvelt tanácsosát püspökségébe helyezni, szóval: ha az egyesülés sikerül, akkor Forgách, ki megindítója a szerencsés eseménynek, elfoglalhatja eladdig puszta czímet adó püspökségét. A terv meghiúsúlt, Forgách reményei végleg letűntek s nagyság helyett megmaradt szorgalmas bár és tehetséges, de bizony csak egyszerű titkos tanácsos, ki hűségesen szolgálja s követi Ferdinándot.

Erre az 1562. évben tényleg nyilt is alkalma. Már a múlt évben írta Nádasdynak, hogy Miksa cseh királylyá választását előkészítették. Nem sokára 1562-ben be is következett. Ferdinánd kiséretében jó korán elért már Forgách Prágába, jan. 29-én már itt találkozunk vele.[1]) Tartózkodása huzamosabb időre nyúlt, mert igen valószínűleg még a szeptemberben történt koronázáson is ott volt, közel egy évig tartózkodott Prágában.[2]) A cseh királylyá koronázás után, melynek fényét négyszáz magyar lovas is emelte, új dísz várt Miksára, a német császárrá koronázás.[3]) E czélból az udvar Frankfurtba ment, hol november utolsó napján megkoronázták Miksát. — *Forgách* ide is *követte az udvart.* Mivel már ily mélyen hatolt a német birodalom szívébe, fölhasználta a ritkán kinálkozó alkalmat arra, hogy a műveltebb nyugat meglátogatásával ember és világismeretét, műveltségét gyarapítsa. E czélt keresve egész a tengerig ment, *meglátogatta Németalföldet.* Oly időben jutott tehát ide, midőn a jövő bajok csirái megkezdték fejlődésöket. A spanyol kormányzás ellen már hangzottak a panaszok, az elégedetlenség hovatovább jobban terjedt. Ily viszonyok közt ért ide Forgách és oly szerencsés helyzetbe jutott, hogy a jövő harczok két hősével, kik rövidesen egész Európa figyelmét magokra irányozták, *oraniai Vilmossal s Egmont gróffal érintkezhetett.* Sokat és barátságosan beszélgetett ezekkel II. Fülöp erőszakoskodásairól, melyekkel a németalföldiek ősi szabadságát, ősi jogait elnyomni akarta. Ezeknek ajkairól merítette azt az érdeklődő jóakaratot, mely művében a németalföldi eseményekről szóltában megnyilatkozik, ezektől nyerhette a szabadságharcz okainak, természetének azt az alapos ismeretét, mely alkalmassá tette arra, hogy e harcz folyamatáról oly világos, oly tárgyilagos képet rajzoljon.[4])

---

[1]) Ferd. oklevele a Forgách-levéltárban.

[2]) Forgáchnak Nádasdyhoz írt levele, melyből a Prágába tett utat tudjuk, nem 1563-ban kelt, mint a Horányi s Akademia kiadásai keltezik. Világos ez már abból, hogy Forgách történelmében (281. l.) egész helyesen 1562. jún. 2-ra teszi Nádasdy halálát, mit ugyanott Istvánfi egy lapszél jegyzete is megerősít, bár Istvánfi a maga művében (XX., 251. l.) hibásan 1561. jún. 2-ra teszi.

[3]) Forgách 244. l.

[4]) Kissé bizonyítanom kell, hogy ez az ut nem 1557-ben a regensburgi követség alkalmával volt, mint azt Forgách eddigi életirói állítják, hanem most 1562-ben s 1563 elején. Nem építve a személyes jelenlétet mutató kifejezésekre, leirásokra (245—246. l.), később az 1568. év eseményei közt igy emlékszik meg Forgách erről az utról (392. l.): »Paucis ante annis (Agemontanus) cum Anrangio familiariter et multa de iis, quas supra memoravimus causis, nobis conquerebatur.« Ha Forgách 1557-

Ez az 1562. év egyszersmind az, mely némi bepillantást enged *Forgách magán ügyeibe*, baráti összeköttetéseibe. Ebben látjuk meg, hogy jó viszonyban volt Nádasdyval, kinek leveleit legtöbbször irta, sőt még arra is vállalkozott, hogy Nádasdy s a magyar király képviseletében Trientben időző Draskovics levelezését közvetitse.[1]) Verancsicscsal, ki utóbb Forgáchhoz még a legnehezebb viszonyok miatt is hű maradt, szintén érintkezik ez időben. Az első közlekedés hivatalos természetű, s némi nehezteléssel kezdődik. Ugyanis Verancsics királyi birói minőségében kénytelen volt Forgách kerekesi jobbágyai ellen kedvezőtlen itéletet hozni, mit Forgách zokon vett. De Verancsics szépen megvédte magát az ellen, hogy nem hozott igaztalan itéletet. Kijelenté, hogy a felügyelő oly visszaéléseket követett el, hogy kénytelen volt kedvezőtlenül itélni, de higygye Forgách, hogy nincs neki buzgóbb törekvése, mint hogy ő épen oly szeretetre találjon Forgáchnál, mint milyennel ő viseltetik iránta.[2]) A béke úgy látszik szent lett s ezután inkább barátinak látszó érintkezés nyomaira akadhatunk csak.

E csekély nyomok merülnek csak föl ez idei magánéletéből akkor, midőn Prágában van említettem útja előtt. *A tanulmányút*, úgy látszik *hosszabb időre terjedt*, mert csak 1563. juniusban találjuk újra az udvarnál, hol ellenjegyzi az Insbruckban kiadott országgyűlési meghivó levelet.[3]) De lehet, hogy már előbb is megérkezett a hazába, hol súlyos csapás érte: aprilisban vagy inkább májusban *elvesztette édes apját*. Késő öregségében halt meg Forgách Zsigmond; hisz már Ulászló alatt szerepelt némileg, kora elég hosszú volt arra, hogy láthatta fiai dicsőségét, láthatta, hogy tisztes életével szeretetet nyert.[4])

---

ben lett volna ott, akkor »paucis ante annis-«t aligha ir, levén 12 évvel előbbi dolgokról szó; de irhatta, ha 1562-ben volt ott, illetve 1563-ban. Továbbá nem panaszkodhattak neki. Először azért nem, mert Fülöp tulajdonképen akkor kezdte meg igazában az uralmát, másodszor, mert nem volt ok, harmadszor mert oraniai Vilmost 1556-ban Fülöp aranygyapjas vitézzé tette, fontos diplomatiai megbizást ruházott rá, Seeland, Utrecht, Holland helytartójává tette, tehát nem panaszkodhatott. Az 1562—3-i ut mellett szól Istvánfi is a Vita Auctorisban, hol megemlékezik erről az utról, de nem ott, hol az 1556-i dolgokat mondja, hanem közvetlen ennek elmondása után már 1564-ről, Ferdinand haláláról szól.

[1]) Draskovics levele Nádasdyhoz 1562. jan. 27-ről Praynál Epist. Proc. III, 154—157 V. ö. Pallavicinit (Vera Conc. Tridentini Hist. Antwerpiae MDLXX, Pars II, Lib. XV, cap. 16. num. 6.), hol ez van Draskovicsról: Filius sororis interfecti Georgii Cardinalis Martinusii, orator Caesaris, quatenus Hungariae regis.

[2]) M. Tört. Eml. Irók XIX, 370—373. l.

[3]) Magy. Országgyül. Eml. IV, 510. l.

[4]) Forgách 250. l.

Láttuk, hogy gyásza még alig enyhülhetett már is áz udvarhoz kellett mennie sőt meg kellett jelennie a zajos sept. 8-i pozsonyi koronázó gyülésen. Részt vett itt magában az ünnepi menetben is, a mennyiben, Verancsics tudósítása szerint, a megkoronázandó Miksa előtt Forgách vitte a »pax«-ot, a békesség czimerét.[1])

Az országgyűlés némi megbizást is adott Forgáchnak. Tárgyalták ugyanis azon zavarokat, melyek a folytonos határsértések miatt támadtak s elhatározták, hogy a bajok megszüntetésére bizottságokat küldenek ki. Forgách is bekerült ily bizottságba, még pedig, hogy az udvar ügyeitől az új kötelesség nagyon el ne vonja, abba, mely az Ausztriával való viszály rendbehozására küldetett.[2])

Szaporodó tisztségeit *Ferdinand* kegye újjal gyarapítá: ez év nov. 1-én *a pozsonyi prépostságot*, mely Draskovicsnak zágrábi püspökké neveztével megürült, *Forgáchra ruházta*,[3]) miután épen egy hónappal előbb már neki adta Simon bátyjával közös birtokul Praznowzet — a magvaszakadt Praznowczy Pál birtokát — Nyitrában, Trencsénben és »bárhol másutt levő tartozékaival együtt«.[4]) Az adománnyal azonban hosszu pörösködés is várt a testvérekre, mert a nőág birtokpört támasztott. Az adományozó Ferdinánd meg sem érte a végét. Miksa küldött ki vizsgáló bizottságot 1565. decz. 12-én,[5]) melynek jelentése alapján Oláh Miklós a következő év elején Nagyszombatban a Forgáchok javára döntött.[6]) Nem is hagyta el Forgách Ferdinandot, hanem mellette maradt még az országgyűlés bezárása után is; még nov. 20-án Pozsonyban tartózkodtak.[7])

Ferdinánd már gyöngült s a következő évben ki is tört rajta a betegség. Forgách fölhasználta ezt az időt, melyben szolgálatára kevesebb szükség volt, s megnézte, hogy állanak az ország ügyei, a családja ügyei. Az ország északi, északnyugati részein voltak a Forgáchok birtokai s ezeken jártában jutott el Eperjesre is, honnan aztán levéllel kereste föl Imre öcscsét s a zágrábi püspököt.[8]) Bizonyára súlyosan leverő csapást gyakorolt rá a hir, hogy *Ferdinánd* 1564. jul. 25-én

[1]) Magyar Tört. Eml. Irók. XXXII. 60 és 63. l.

[2]) 1563. országgy. LX. törvényczikk (Magy. Országgy. Eml. IV. 604. l.)

[3]) Pray, Specimen Hierarch. Hung. II, 188. és v. ö Verancsicsot M. Tört. Eml. Irók XXV, 164. l.

[4]) Az adománylevél a Forgách-levéltárban.

[5]) Miksa rendelete u. o.

[6]) Az 1566. jan. 17-i döntés u. o.

[7]) Ferdinand oklevele Katonánál XXIII, 763—764. l.

[8]) Torda naplójegyzeteiben Kovachich, Script. Min. I, 120. l.

megszünt élni. Meghalt az erényes, de tanácsosaira kelleténél többet hallgató fejedelem[1]) s vele elveszté Forgách legjobb akaróját, ki iránta oly sokszor kimutatta szeretetét. Örömmel ragadta meg *Forgách* a következő év augusztusában az alkalmat, hogy a kegyes fejedelem iránt legalább némileg lerójja háláját. Fényes *gyászbeszéddel magasztalta* az elköltözöttet, kiben ő atyjánál is többet veszitett. Magasztaló beszéde természetesen nem birálta a fejedelmet, de azért több volt ez a szokásos gyászbeszédnél. Mig az elhunytat magasztalja, egyszersmind fölcsillan a beszédben az egyházát és hazáját féltő főpap és honfi aggodalma is. A főpap eszében volt, hogy Miksa rokonérzülettel viseltetik a protestantismus iránt, a honfi meg ismerte Miksát, tudta róla, hogy természete nem igen türi a korlátozást s e kettős szempont hatása alatt figyelmeztető szózat száll Miksához: szeresse, védje a vallást, tisztelje, tartsa meg a nemzet századok alkotta törvényeit.[2])

E félelem Forgách szivében megmaradt és, ha megtartotta is állását az udvarnál, korántsem viseltetett Miksa iránt oly odaadó buzgalommal, mint a milyent Ferdinánddal szemben tanusított. Nem tetszett Forgáchnak, hogy Miksa, ki a meglevő jogokkal, törvényekkel szemben bizonyos korlátlanságra törekedett, nem mutatott hasonló buzgalmat az ország megvédésében.

Nemcsak Forgách szive telt el aggodalommal; a mélyebben gondolkodó honfiak is elkeseredtek, midőn látták, hogy a szép remények, melyeket Miksa uralmához fűztek, tört reményekké lőnek. Rosszul esett nem egynek az is, hogy az udvar nem méltányolta, mellőzte a magyarokat. A szivek mintegy éreztók, hogy több odaadás, a nemzet szivéhez erősebb odasimulás kellene; érezték, hogy uj baj, uj küzdelem vár az országra. Tényleg a sejtés helyes volt; roppant és félelmes küzdelem támadt, mely végzetessé válhatott volna hazánkra, ha felsőbb hatalom meg nem védi.[3])

Szulejmán 1566 nyarán megindította hadjáratát *Magyarország ellen.* A fenyegető vészszel szemben Miksa sem viselhette magát tétlen. A német birodalmi gyüléstől segélyhadakat eszközölt ki s aug. közepén Bécsből Pozsonyon át hazánkba jött. *Magyaróvárnál* ütötte föl aug. 17-én táborát, melyhez

[1]) Forgách 272. l.

[2]) Forgách 289. l. s a meglevő beszéd, mely először még 1565-ben megjelent Zimmerman Mihálynál Bécsben; utóbb többször kiadták s a Forgách-kiadások rendes melléklete.

[3]) V. ö. Forgách 296. 301. és 304. l. — Forgách megtartotta Miksa alatt is állását, sőt talán némi czímet is kapott. Legalább csak 1565-ben látom, hogy Miksa két oklevele mint Bihar »comes perpetuusát« emlegeti (Forgách-levélt.).

még ezen a napon többek közt *Forgács Ferencz is csatlakozott.* A király csakhamar tanácsot hivott össze, előrenyomuljanak-e vagy egyáltalában mit tegyenek. Mivel többen azt a tervet helyeselték, hogy a király Óvárnál maradjon, fölállott Forgách és igy beszélt: »Nem maradnunk kell, hanem induljunk gyors menetben Esztergom ellen; ezt kell ostrom alá venni. Ha igy teszünk, akkor Szigetvár is, Gyula is vagy legalább az egyik fölszabadul az ostrom alól. Ha nem akarunk ott ütközetbe bocsátkozni, biztos a visszaut, mert a törökre két akkora ut vár mint reánk. Ezzel az eljárással halaszthatjuk a háborut s módunk nyilik az ellenség kijátszására. Ha meg megfordítva nem vonulunk vissza, hanem megütközünk a szembeszálló ellenséggel, szép dicsőségre nyilik kilátás, érdemes győzelemre alkalom.[1]) *Forgách beszédének*, melyet a hadban jártas Tahy is helyeselt,[2]) megvolt az *az eredménye*, hogy az első tervet megbuktatta. De fölmerült egy uj terv az meg aztán Forgáchét buktatta el.[3]) A tanácsban jelenlevő német tisztek nehéznek találták a terv megvalósítását és középutat javasoltak, pedig, mint Forgách irja, válságos körülmények közt ez a legszerencsétlenebb gondolat. Áttették Győrhöz a tábort, de ezután nem is igen tettek egyebet. A magyarok egyes jelesei vivtak ugyan apróbb csatákat, de a sereg zöme nem vett részt a harczban. Ezt valósággal sétáltatták: Győrből áthelyezték a tábort a közeli Gönyőhöz, innen meg megint visszavitték Győrhöz. A kémszolgálatot olyannyira elhanyagolták, hogy az oly nevezetes szigetvári ostrom végéről, Szulejmán haláláról még októberben sem birtak tudomással.

A győri táborozáskor szép alkalma nyilt Forgáchnak, hogy mint lélekjelenlétét megőrző, emberszerető férfiu is bemutassa magát előttünk. Szeptember végén tüz ütött ki a táborban s hogy az egész el nem pusztult Forgách érdeme, ki az általános zavarban embereivel megtette a kellő oltási és mentő intézkedéseket.[4]) Magára maradt az általános zűrzavarban s csak a derék Tahy segítette őt emberbaráti munkájában.[5])

Még nem mult ezen esemény után egy hónap, már is a sereg feloszlatását kezdték rebesgetni. Miksa okt. 21-én közös tanácskozásra hivta a magyar és német urakat. Ez utóbbiak beleunva a táborozásba a sereg nyomorát hozták föl elégséges okul, hogy a tábort feloszlassák. Hasztalan beszélnek ellenök a magyarok, hasztalan szól Forgách: »Nem az a mi bajunk,

[1]—[2]) Forgách 327—328. l.
[3]) Salamon, Első Zrinyiek. 603. l.
[4]) Forgách, 377. l.
[5]) Istvánfi, XXIII, 302. l.

hogy seregünk nyomorult, nem az, hogy megfogyott a sereg, hanem az a baj, hogy széttelepíték őket a falvakban. Hisz igy az ellenségnek nem árthat, nekünk nem használhat.« Hasztalan volt a beszéd, a sereget föloszlatták elvonultak.[1])

Forgách bizonyára nem kellemes benyomással ment el a táborból; annál kevésbbé tehette, mert ezen hadmenet fosztotta meg végleg püspökségétől. Valószinűleg egyenesen *Pozsonyba ment*, hol dec. 2-án már találkozunk vele, mert innen irt levelet Bornemissza Pál erdélyi püspökhöz.[2]) Ebben találunk nyomokat, fontos adatokat irónk magánéletéhez, ebben merül föl egyszersmind először *történetirói terve.* »Elhatároztam, irja, hogy erőmhöz képest megirom a magyar dolgokat,« s hogy tervét valóvá tehesse, kéri Bornemiszát, bocsájtsa rendelkezésére nagy számú történelmi följegyzéseit; számithat titoktartására. Nem valami gondtól mentes időben kapott a történetirásba. Anyagi viszonyai kedvezőtlenek voltak. Mivel pornói gazdája meghalt, apátsága rendezése miatt dec. 3-án Pornóra utazott.

Anyagi viszonyai azonban továbbra is kedvezőtlenek maradtak. Nem élt már Ferdinand, ki valamely egyházi birtok vagy hivatal adományozásával segítette volna kegyeltjét. Miksához hiába fordúlt. Tényleg kért Miksától valamit, de ez tagadó választ adott; ezért *Forgách* olyannyira megneheztelt, hogy *szakítani akar az udvarral.* Némi világot vet a helyzetre Verancsicsnak 1567. máj. 22-dikén Forgáchhoz intézett levele, melyben ezt irja: »Uraságod ügyében mást nem írhatok, mint a mit tanácsunk közös levele Főtisztelendőséghez fog vinni. Kérem gondoljon még nézete megváltoztatására, most még csak fejleményeiben van a dolog és ne szenvedélyeskedjék ily királylyal szemben. Régi tapasztalás mutatja, hogy tisztségeket, méltóságban való emelkedést könnyebben lehet a fejedelmektől méltányossággal és türelemmel megnyerni, mint nehézséget okozva nekik kicsikarni.« [3])

Mire törekedett Forgách? A győri püspökségre, mondják régibb életírói. De hisz e levél teljes négy hónappal megelőzi még Gregorianczi Pál győri püspök halálát is, s még többel e püspökségnek Delphini Zakariás bíborosra ruházását!

Ez tehát nem volt az összeütközés oka; egyébként a nehézségek elsimítását a következő országgyűlésre halasztották.[4]) A június- és júliusban lefolyt *országgyülésen,* tehát még mindig Gregorianczi halála előtt, mely október 21-én

[1]) Forgách 342—345. l.
[2]) Kiadta Gánóczy, i. m. 127. l.; megvan a Forgách kiadásokban is.
[3]) Magy. Tört. Eml. Irók. XX, 215. l.
[4]) U. o. »Reliqua propediem de hoc in comitiis.«

volt, *megjelent Forgách.* Ez az országgyűlés egyéb ügyeken kívül a fölebbviteli törvényszék tagjainak megválasztásával is foglalkozott s Forgáchot is taggá választá.[1]) Sajátságos azonban, hogy Forgáchot *már nem nevezik váradi püspöknek,* hanem egyszerűen pozsonyi prépostnak. A nehézségek tehát, a mint látszik, nemcsak nem szűntek, hanem fokozódtak is és Forgách bosszúságában lemondott a semmi tényleges értékkel nem biró »váradi püspök« czímről.

A győri püspökség ügye, mint Verancsics levele s ez az országgyűlés világosan bizonyítják, nem lehetett oka a szakításnak. Dehát mire vágyódhatott Forgách, ki már püspöki czímmel, bárói ranggal, titkos tanácsosi s alkanczellári méltósággal, apátsággal, prépostsággal birt?

A későbbi írók Ferdinand kanczellárjának, Magyarország kanczellárjának nevezgeték Forgáchot, sőt a vele rokonságban álló Révay is kanczellárnak czímezi.[2]) Azonkívül, hogy alkanczellár helyett czímezik őt így, nem egy már-már feledésbe ment hírnek nyomai rejteznek-e ebben a czímzésben? *Nem kanczellárság után vágyott-e?* Nem ez a kívánsága talált-e visszautasításra? Oláh, ki már évtizedek óta kanczellár, 1567-ben idős ember volt (maga írja, hogy 1493-ban született), már betegeskedett s baja a következő évben sírba is vitte őt. Forgách erre az állásra vágyódott, mint erre tényleg adatunk is van. Kortársa, Istvánfi, írja, hogy »Forgách Ferencz Erdélybe ment, mert Miksánál a kanczellári méltóság kérésénél visszautasításra talált.«[3]) Oláh nem volt hajlandó Forgách kedveért lemondani s Miksa még jót akarva sem léphetett föl Forgách kedvéért erőszakosan Oláhhal szemben. Ez magyarázza az éles hangot, melyet Forgách e jeles főpapról írtában használ. Sőt magában Forgáchban is egyenes utalást találunk erre az esetre, mely utalás annál fontosabb, mert igen kevéssel ez események után tette az író. Ezeket mondja: »Az alacsony származású esztergomi érsek, ki mások gyülöletessé tételével jutott a legmagasabb helyre, mindenképen arra törekedett, hogy a helytartóságot és kanczellárságot megtarthassa. Mindenkinek sérelmes volt, hogy ez minden magas méltóságot maga birt, hogy méltatlanúl sok ember méltóságát elfoglalta.«[4])

---

[1]) 1567. országgy. XXVI. törvczikk. (Magy. Országgy. Eml. V, 150—151. l.

[2]) De sacra Corona Reg. Hung. (Swandtner, Script. Rer. Hung. II, 276.)

[3]) Istvánfi jegyzete Gregorianci Mnemosynonjához, Kovachich, Script. Min. I, 101. l. 2. jegyz. v. ö. még a 111. lapot.

[4]) Forgách 254. l. V. ö. még Forgách 302. l.

Egyedül ez a törekvés látszik az adott viszonyok közt oly alapos oknak, hogy szakítást idézhessen elő, másrészt az időviszonyok miatt ez a lehetséges, de nem a győri püspökség ügye.

Forgách kívánsága nem teljesítése miatt *odahagyta az udvart.* Egyelőre kétséges viszonyai közt utazásra szánta magát. Hogy pénzre tegyen szert zálogba veti apátságát, (sógoránál, Gyulaffi Lászlónál, adta zálogba) és igy némi pénzhez jutva egykori tanulmányai színhelyére, *Olaszországba ment.*[1]) Azonban csakhamar megbánás fogta el szivét s módot keresett, hogy ujra csatlakozhassék az udvarhoz. A kamrához irt s fizetésének utalványozását kérte. Ez azonban nem vállalkozhatott a kérésre, hanem 1568. jan. 12-én Miksához fordult, kifizessék-e Forgáchnak a járandóságot vagy se. Miksa felelete február 6-án az volt, hogy ő már napot tüzött ki Forgáchnak, melyen előtte megjelenjék, s majd akkor határoz ugy ebben az ügyben, mint más dolgokban is; ha maga itt lesz, akkor lehet neki fizetni.[2])

Ebből tehát az látszik, hogy Forgách 1567-ben még Miksához fordult s újabb föltétellel állhatott elő. Alig csalódunk, ha ez új föltételben a győri püspökséget keressük. Most már kérhette, mert megürült s hogy tényleg kérte, arra mások mellőztével kortársára, Istvánfira hivatkozhatunk, ki a kanczellárság megtagadása mellett a győri püspökség ügyet is emliti.[3]) De magában Forgáchban is oly sajátságos, papi iróhoz nem illő hang mutatkozik ennek az ügynek előadásában, hogy természetszerűleg arra kell gondolnunk, hogy itt a személyes érdekek igen ellensúlyozzák az iró igazságérzetét, sőt ez utóbbi vesztesen hátra szorul az első miatt. Igy ir Forgách: Miksa Ferdinánd halála után még semmi jót sem tett a magyarokkal, annál inkább zokon esett az a hihetetlen dolog, hogy a győri püspökséget, mely az egész országban legmentebb az ellenségtől, valami Delphini Zachariásra ruházta; erre az emberre, ki gonosz bünös, buja, házasságtörő, sodomita, szentségtörő áruló s ezért hazájából is számkivettetett. . . . . Pedig voltak becsületes magyar püspökök, kik székhelyeikről elűzve csak czímet birtak, kik soká és sokat izzadtak, fáradtak szebb jövő reményében az atyja és az ő ügyeiben s most

---

[1]) Istvánfi a Vita Auctorisban. A zálogtételt ide kell tennünk; 1566 decz.-ben még nincs zálogban, s közbe nem látunk előbb a zálogbatételre okot. — 1568-ban meg Gyulaffi már János Zsigmondhoz megy, mert a zálogos Pornót elvették tőle (Istvánffi XXIV, 314. l.)

[2]) Miksa levele a kamrához Mocsárinál. 159. l.

[3]) Istvánfi a már említett jegyzetben (Kovachich, Script. Min. I. 101.) a Vita Auctorisban és Hist. XXIV, 314. l.

ezek busulhattak kijátszásuk miatt.[1]) Igy ir Forgách s bizonnyára igy is érzett, hisz a saját mellőztetéséről volt szó.

Mialatt ez az ügy lejátszódott, Forgách Olaszországban volt. Itt volt már akkor, midőn a kamra Miksához fordult, itt volt Miksa feleletekor is, sőt még tovább is. Ezalatt bizonnyára meglátogatta Paduát, tanulmányai egykori szinhelyét, sőt megfordult Genuában is, hol alkalma nyilt a pápának követével beszélni, ki az elfogott Károly infans ügyében II. Fülöphöz tartott.[2])

Olaszországban vette tehát kézbe Miksa levelét, melylyel őt magához hivta. Forgách nem ment el. Mi czélja is lett volna, mikor már kivánságai egymásután visszautasításra találnak, mikor már Győr püspöki székében Delphini ült?[3]) Erdély felé irányozta tekintetét s a szükség rávette, hogy azzal a fejedelemmel bocsátkozzék összeköttetésbe, kinek trónja ellen pár évvel előbb terveket szőtt. Megegyezésre jutottak; Forgách Miksának tudomására hozta, hogy lemond az udvarnál viselt összes állásáról, hogy engedélyt kér, hogy területéről távozhassék. Miksa megadta az engedélyt.[4]) *Forgách* tehát, kit igy mi sem kötött már az udvarhoz, Velenczéből, Raguzán, Szerbián, Temesváron át *János Zsigmond udvarába ment.*[5]) Az erdélyiek szives örömmel fogadták Forgáchot, kit nem sokára sógora, Gyulaffi is követett;[6]) az udvarnál természetesen ellenkező hatás támadt s még a jóakaró Verancsics is igy irt 1568. nov. 10-én: »A mi Forgáchunk az erdélyihez állt; nem tudom micsoda jó reménység fejébe, de bizonyos, hogy oly bélyeggel távozott, mely épen nem teszi hiressé.«[7]) Elpártolónak Verancsics nem tarthatta, hisz alkalma volt ismeretet szerezni Miksa engedélyéről, de hát visszatetszik neki a tett s kevésbe akarta venni.[8]) Pedig az udvar tényleg mégsem tartotta csekélynek a

---

[1]) Forgách 301—302. l.

[2]) Miksa eml. levele és Forgách 406. l., hol igy ir: Nos sub captivitatem Caroli Genuae in quendam monachum incidimus ... cet. Mivel K. jan. 20-án kerül fogságba s erről a pápának értesülnie kellett s csak azután küldhet követet, ez a genuai tartózkodás febr. második felére eshetett.

[3]) Delphini még 1567-ben győri püsp. lett. V. ö. Pray, Spec. Hierch. Hung. I, 325 és a Schönvisner nyomán haladó Schematismus Jaurinensist (1877-ről, 21 l.)

[4]) János Zsigmond levele Chanádihoz. Forgách-levélt. A kiadások hibásan Chinadinak irják e nevet.

[5]) Istvánfi XXIV, 314. Bethlen Farkas, Hist. de reb. Transsilv. (1782-i kiad.) II, 179. l.

[6]) Szamosközy (M. Tört. Eml. Irók XX, 262.) hibásan mondja, hogy »ob tyrannidem Ferdinandi profugus.«

[7]) V. levele Draskovicshoz, M. Tört. Eml. Irók XX, 262.

[8]) V. levelei De Wishez u. o.

dolgot, hisz épen oly időben történt, mikor nagyon is mutatkozott az udvar iránt a kellemetlen érzület, sőt tartottak tőle, hogy az adott példa követőkre talál.[1])

Forgách Erdélybe jötte utját vágta jövő nyugalmának. A tulságos becsületvágy, emelkedni vágyás elszakítá az udvartól, hol eddig kedveltségre talált és csöndes, de buzgó működése már addig is sok és elég magas jutalomban részesült; érzékenykedése meg visszatartá, hogy a kibékülés megkezdett utján előbbre menjen. Ezek alapján oly udvarba jutott, mely sem politikai, sem vallásos fölfogásának meg nem felelhetett s épen azért igazán jól nem is érezhette magát benne. Igy lesz előttünk érthetővé, hogy bár János Zsigmond kedvezően fogadta, tanácsosává tette, az eltörölt kolozsmonostori apátság birtokaiból 1569. febr. 17-én hat falut ajándékozott neki,[2]) mégis még mindig a magyar viszonyok fejlődését nézi s a mint ezek ugy alakultak, hogy visszatérésére s emelkedésére reményt nyujtottak, rögtön alkalmazkodott hozzájok. Pedig 1569 vége felé a viszonyok ilyesmód alakulnak; a győri püspök ellen már megindult a mozgalom, eltávolítása közkivánság volt, azzal fenyegetődzött a gyülés augustusban, hogy a szokott jövedelmét elvonják tőle.[3]) *Forgách* fölhasználta a kedvezőnek mutatkozó körülményeket *s ujra Olaszországba ment*, a nélkül azonban, hogy ez utja előtt az erdélyi udvarral végleg szakított volna. Nem is lett volna jó, mert igen tévedt volna, ha Miksát oly engedékenynek hiszi, hogy biztosra veszi Delphini eltávolítását; biz az még 1569 után évekig győri püspök maradt. Különben Forgách hamar kiábrándult. Midőn 1569 vége felé Raguzában tartózkodott, megfordult Benessa Péter házában, ki e helyen az erdélyiek ügyeit alkalom adtán támogatta. Ekkor már vége volt Forgách bizodalmának s János Zsigmondnak akart kedveskedni azzal, hogy a Benessánál talált magyar vonatkozású művet (Tubero 1490—1561-ig menő magyar történelmét) lemásoltatta s megvitte János Zsigmondnak. Ez a visszaut valószinűleg 1570 martiusában vagy áprilisában volt.[4])

János Zsigmondnál ujra *szivesen látott ember volt Forgách*, kinek részére a már tett adományt ujra biztosítja s a támadá-

---

[1]) V. levele öcscséhez, Katonánál XXV, 63 l.

[2]) Tanácses czime s adománya Csanádihoz intézett levélből látszik. (Forgách levélt.) Az előbbi levél arra is bizonyiték, hogy Forgách külföldről ment Erdélybe.

[3]) V. ö. 1569. országgy. XXXV—XXXVIII. czikk (Magy. országgy. Eml. V, 269—270. l.).

[4]) Benessa levele Katonánál XXV, 270—72 l. és a Forgách kiadásokban; v. ö. Mocsáryt 141. l.

sok ellen védelmébe veszi.[1]) János Zsigmond ez időben épen jó hasznát vehette Forgáchnak. A fejedelem ujra fölvette a már annyiszor megkezdett s abbahagyott tárgyalásokat Miksával s ebben az ügyben bizonnyára jól használható tudósításokkal szolgálhatott a bécsi udvar gondolkodását ismerő Forgách. A fejedelem a teljes bizalmát élvező Békést bizta meg a tárgyalások végzésével; ez már szeptember 13-án vissza is ért és meghozta a béke föltételeket, melyek János Zsigmondnak »fenséges« czimet, Erdély örökös birtokát biztosíták s a bajor herczeg leányával való házasság ajánlatát tartalmazták.[2])

Az összehivott tanácsosok a beteges Békés házánál vettek az ügyet tárgyalás alá. Csáki Mihály rögtön kijelenté, hogy elfogadja a pontokat; de nem így tett Forgách, hanem kijelenté, hogy csak annyiban fogadja el a pontokat, a mennyiben az országnak javára lesznek s a hazai törvényeknek megfelelnek. Forgáchnak e kijelentése sem János Zsigmondnak, sem Békésnek nem tetszett s főleg ez utóbbi kezdett panaszkodni, hogy mégis van olyan, ki a végre valahára oly fáradságosan megszerzett békepontokban sem akar megnyugodni.[3]) *Forgách* ezzel a föllépésével a mindenható Békés előtt teljesen *elrontotta a dolgát.* Sokat nem vesződtek vele, hogy beleegyezését adja, egyszerűen mellőzték, nem szóltak neki a tanácskozásokról, nem eresztették a fejedelemhez úgy, hogy Forgách keserűen panaszolja, hogy tisztességes ember már be sem juthat a fejedelemhez, becsukják előtte az ajtót.[4])

Mindamellett Békés tartott tőle, hogy a művelt s tehetséges Forgách esetleg befolyásra jut a fejedelemnél s épen azért iparkodott is minden módon távoltartani, megakadályozni, hogy valahogyan be ne jusson János Zsigmondhoz, ha ő ott nincs. Mielőtt az említett békepontok végleges megerősítésére távozott volna, figyelmeztette János Zsigmondot, hogy távollétében ne adjon senki szavára, de kiváltképpen ne arra, ha a Báthoryak, ezek rokona Forgách, Bánffy Pál és Gyulai Mihály mondanak valamit. De ezzel az elővigyázzattal nem elégedett meg, hanem egyenesen meghagyta testvérének, hogy ezeket be ne ereszsze a fejedelemhez.[5])

Ily elővigyázó intézkedések után deczember 27-én Prágába utazott, hogy a békét megerősítse. János Zsigmond ezalatt 1571. jan. 6-ára Székely-Vásárhelyre gyűlést hirdetett. Az

[1]) János Zsigmond 1570-i levele, Forgách-levélt.
[2]) Forgách, 446. l. Bethlen, 198—200. l.
[3]) Forgách, 447. l.
[4]) Forgách, 448. l.
[5]) Forgách, 449. l.

országgyűlés alkalmával, melyen Forgách is jelen volt s a szász egyetem szőlővel, fügével, fűszerekkel kedveskedett neki,[1]) élénk vallási viták támadtak. Élénk, de a hivő lélekre kíméletlenül ható viták voltak ezek, melyekben egyik fő szóvivő a gyulafehérvári kanonokból lutheranussá, majd késő vénségében unitariussá lett Csáky Mihály volt. A gyűlés után a király vadászatra indult, de súlyosan megbetegedett; betegsége hónapokig tart.[2])

Békés ezalatt buzgón folytatja a tárgyalásokat, melynek eredményei szép sikerrel kecsegtettek. Egymás után oszoltak az apróbb nehézségek s már azt is elérte, hogy mindazok számára, kik János Zsigmond pártján állottak, biztosító iratot szerzett. 1571. január 31-én Forgách is megnyerte Miksától a biztosítékot, melyben a király szavára igéri, hogy őt a fejedelemnek tett szolgálataiért semmiképen háborgatni nem fogja, sem pedig az ellene vagy övéi ellen elkövetett tetteiért rajta vagy javain boszút nem áll.[3])

Azonban a szépen megindult tárgyalások semmivé váltak, mert János Zsigmond hosszas betegsége után márczius 14-én meghalt.

Sörös P. Pongrácz.

---

[1]) A szász egyet. jegyzőkönyve Szilágyinál, Erd. Országgy. Eml. II. 280. l.

[2]) Forgách. 457—8. l.

[3]) Miksa »megesmerő« levele Mocsárynál 160—162. l.

ADALÉK MÁRIA KIRÁLYNŐ DIPLOMATIAI ÖSSZEKÖTTETÉSEIHEZ.

Magyarország szerepe a nyugoti nagy egyházszakadásban eléggé ismeretes. Tudjuk, hogy midőn 1378-ban VII. Kelemen megválasztásával kitört a schisma, mely az európai államokat egyik vagy másik pápa pártjára vonta, Magyarország nem habozott, traditióit követve, a római pápa, VI. Orbán pártjára állani. 1379-ben Zólyomban Nagy Lajos magyar király és IV. Károly német császár együttesen állították ki az okmányt, melyben VI. Orbán pápát igaz és törvényes pápának elismerik.[1]) Ismeretes az is, hogy midőn VI. Orbán pápa védelmére Durazzói Károly 1380-ban Olaszországba ment, Nagy Lajos bocsátotta rendelkezésére a szükséges hadakat. Ebből tehát látjuk, hogy Lajos a törvényesen választott VI. Orbán pártján állott. Ugyanez állást foglalta el leánya s utóda, Mária királynő is.[2]) Annál inkább meglep minket azon körülmény, hogy 1384. és 85-ben Mária királynő azon fáradozik, hogy a Ragusa város fogságába került franczia nemeseket, VII. Kelemen pápa pártembereit, kiszabadítsa. Ezt VI. Orbán pártján állótól alig várnánk, s ezért nem lesz érdektelen ez esetről röviden megemlékeznünk.

VII. Kelemen ellenpápa ügyét Olaszországban Durazzói Károly ellen győzelemre segíteni Lajos anjoui herczeg, V. Károly franczia király testvére vállalkozott. Hogy nagyobb jogczíme legyen erre, Johanna nápolyi királynő őt 1380 junius 29-én fiává s utódjává fogadta, VII. Kelemen pedig 1382 május 30 a nápolyi királyságot neki adományozta. 1382-ben indult el olaszországi utjára s 1384-ben az adriai tengerpartján Bari és vidéke körül táborozott. Durazzói Károly győzelmei csakhamar megcsappantották amúgy sem nagy seregét, melyet még a kiütött pestis is tizedelt. Emberben és pénzben egyaránt hiányt

[1]) Diplom. eml. az Anjou-korból III. 183—185. oldal.

[2]) Magyarország állásáról l. bővebben: A nyugoti nagy egyházszakadás története cz. munkám 342—352. lapjait.

szenvedett. Utóbbi pótlására olaszországi szövetségesei mindent elkövettek. Lajos maga mindenfelé kiküldte megbizottait pénz szerzésére. Egyike ezen megbizottaknak Craon Péter Olaszország éjszaki részén működött s Visconti Bernabó-tól 50,000, Gian Galeazzo Viscontitól 40,000 aranyat vett át, azon felül Orsini Rinaldo az általa Avignonból hozott 50,000 forintból 10,000-et adott át neki. E tekintélyes összegből Lajos herczeg ugyan vajmi keveset kapott, mert Craon a pénzt tele marokkal szórta. Ellenkezőleg Craon még ő neki, jobban mondva unokatestvérének, VI. Károly franczia királynak elég bajt okozott. 1384. év folyamán ugyanis Craon többed magával Ragusa fogságába került, melyben még 1385-ben is sinylődtek.

Craon Péter 1384 első felében hajóra szállt társaival Felső-Olaszország valamely kikötőjében. Alkalmasint Lajos herczeghez akart menni, ki ekkor Bari körül tartózkodott. Okleveles bizonyítékaink erre ugyan nincsenek, de a bekövetkezett események erre biztos következtetést engednek vonni. Ez utjában érte őt a szerencsétlenség. Utjokban ugyanis egy (ragusai?) kereskedőhajót kirabolva Meleda sziget kikötőjében, közel Ragusához, vonták meg magukat.[1]) Midőn Ragusába ennek hire eljutott, a város Matteo Giorgiót és annak atyját, Marinót küldte ki.[2]) Úgy látszik nem ez volt az első eset, mi Craon és társai rovására ment. Appendini azt állítja, hogy már hosszabb idő óta háborgatták a partvidéket. Elég az hozzá, hogy Matteo Giorgiónak sikerült a Meleda kikötőjében veszteglő hajókat meglepni, s azokat a rajta levőkkel együtt Ragusába kisérni.[3]) A foglyok a következők voltak: Craon Péter, Montjoie Lajos gróf, Tristan de Roye, Nella Róbert, Colardus de Calavilla, Ver János, Bayleul Gavinetto, Buol János, Petrus de la Couronne, Lineriis Fülöp, Gadiffer de Sala, Krillemberg Arnold, Nilles Alardus, Boschetto Rudolf, Pelisson János, Conflans Rudolf, Tegrini György, Vattes Girard, Oliverii János és Cocceyo Theobald.[4]) Ez 1384 tavaszán történhetett.

A franczia nemesek fogságának hire csakhamar elterjedt.

---

[1]) Luccari: Copioso ristretto degli annali di Ragusa. Venetiae, 1605. 66. oldal.

[2]) Appendini: Notizie istoriche-critiche sulle antiquita, storia e letteratura de'Ragusei. Raguza, 1803. II. kötet 198. l. Úgy Appendini, mint Luccari hibásan teszik ez eseményt 1385-re. A helyes dátum 1384 az okmányok sorozatából tünik ki.

[3]) Hogy e hajók Tristan de Roye hajói voltak, azt a franczia király követei által 1385 febr. 28-án kiállitott oklevélből tudjuk. Gelcich-Thallóczy: Ragusa és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára. Budapest, 1887—76. szám.

[4]) A foglyok nevei a különböző okmányokból tünnek ki.

Azonnal megindultak a kisérletek, hogy szabadságukat visszanyerjék. Első ilynemű kisérlet, melyről okleveles bizonyítékunk van, a vertusi grófé volt, ki 1384 julius havában indítá útnak követségét Ragusába. A követség Velenczén át utazott, s a gróf felhasználta az alkalmat, hogy Velencze közbenjárását ez ügyben megnyerje. Általában Velencze közbenjárását úgyszólván mindenki, maga VI. Károly franczia király is igénybe vette, a mint erről alább lesz szó. A követek azon kérést terjesztették a velenczei tanács elé, küldene követeket Ragusába velök együtt a foglyok érdekében. A tanács 1384 július 26-án foglalkozott e kéréssel és határozatba ment, hogy Molino Ferencz küldessék a követekkel együtt Ragusába.[1]) A követség létre is jött,[2]) de, mint a következőkből látni fogjuk, eredménye nem volt. A velenczei köztársaság a nyár folyamán ujból küldött követet Ragusába a foglyok érdekében, szintén eredmény nélkül, a mi az október 8-ki tanácshatározatból világosan kitűnik.

A foglyok érdekében azonban nemcsak a vertusi gróf járt közbe. Luccari szerint közbenjárt még Orbán pápa, Durazzói Károly, Lajos anjoui herczeg, Visconti Bernabó és VI. Károly franczia király.[3]) A mi ezeket illeti, csak az utolsó kettőnek közbenjárására van okleveles bizonyítékunk. Lajos herczeg közbenjárását okmánynyal támogatni nem tudjuk. Tekintve azonban azt, hogy ő szeptember 20-án halt meg, a francziák pedig julius 26-án — mint ezt a velenczei tanácshatározatból látjuk — már foglyok voltak, nem lehetetlen, hogy Lajos is tett lépéseket a foglyok szabadon bocsátása végett. Ellenben azt bizonyosra vehetjük, hogy sem VI. Orbán, sem Durazzói Károly nem jártak közre, mert bajosan hihető, hogy a nevezettek az ellenség pártját követő foglyok érdekében közrejártak volna.

VI. Károly mihelyt meghallotta, hogy alattvalói Ragusa fogságába kerültek, maga is hozzá látott, hogy őket fogságukból kiszabadítsa. Kapóra jött neki, hogy ép ez időtájt követség járt részéről Magyarországban a Mária királynő és az orleánsi herczeg közt tervezett házasság érdekében.[4]) A kedvező viszonyt

[1]) » . . etiam pro securitate et bono nostro et navigiorum nostrorum« mondja a tanács határozata. Dipl. eml. Anj. korból III. 295. szám.

[2]) Erre mutat a velenczei tanács október 8-ki határozata u. o. 297. szám.

[3]) Luccari i. h. 66.

[4]) L. ezen ügyről Wenzel: Mária királynénak Lajos orleansi herczeggel véghezment házasságáról. Akad. értesitő XI. kötet 1851. Márki: Mária királynő. Budapest, 1885. 56—57. ll. Pór Antal: az Athenaeum milleniumi magyar történetének III. kötetében a 361—362. lapokon.

a két állam között sietett a ragusai foglyok érdekében is felhasználni, s azért követséget indított Magyarországba. Követei ez ügyben Mauvinet Vilmos és Frenell Péter voltak. Részükre 1384 július 23-án állítja ki Párisban a ragusai ügyre vonatkozó meghatalmazó levelet, melyben teljhatalmat ád nekik Ragusával a kérdéses ügyben egyezkedni, tárgyalni stb., kijelentvén, hogy végzéseiket, egyezményeiket, melyek megkötésénél az ő belátásuk legyen mérvadó, megerősíteni fogja s azokhoz hozzájáruland.[1])

A franczia követség Velenczén át utazott el Ragusa felé. Október havát, mint látszik, Velenczében töltötték, s ekkor Velenczét megkérték, küldene a maga részéről is követeket a foglyok érdekében Ragusába. Úgy látszik, Károly követei azon megbizást is nyerték uruktól, hogy ha nem sikerülend Ragusával szemben eredményt elérniök, forduljanak Mária magyar királynőhöz, Ragusa hűbérurához, hogy érvényesítse befolyását Ragusában. A franczia követek, mint említettük, azonban első sorban Velenczéhez fordultak, azon kérelmet intézve a tanácshoz, hogy küldene az velök együtt követet Ragusába.[2]) A velenczei tanács október 8-án tartott ülésében tárgyalta a franczia követség kérelmét s elhatározta, hogy jóllehet már két ízben eredmény nélkül küldött közbenjáró követséget Ragusába, mégis ráállanak a követek kívánságára s követeket küldenek Ragusába. Egyuttal tudatta a franczia követekkel, hogy követeik nem a szárazon, hanem a tengeren fognak, nagyobb biztonság kedvéért, Ragusába menni.[3]) A franczia követek azonban megváltoztatták szándékukat. A helyett, hogy, mint mondva volt, Ragusa felé vették volna útjokat, elhatározták, hogy Magyarországba indulnak, még pedig szárazföldön. Szándékuk ezen változását bejelentették a tanácsnak, mely október 10-én foglalkozott ezzel. A franczia követek ugyanis azt kérték, hogy a velenczei követség induljon el Ragusába, hova a franciák közől az egyik velök menend. Ragusából tudósítsák aztán őket, kik azalatt Magyarországba mennek, hogy mit értek el Ragusában. A velenczei tanács azonban erre nem állt rá, a követség ilymódoni küldését megtagadta. Megokolta ezt azzal, hogy követeik már két izben jártak eredmény nélkül Ragusában, most pedig, ha a ragusaiak meghallják, hogy Magyarországba is küldtek követséget, még

[1]) Az oklevelet 1385 márczius 2-án Demeter bibornok, esztergomi érsek Pozsegavártt átirta. (És nem Mária, a mint a Ragusai oklevéltárban olvassuk.) Ragusai oklevéltár 77. szám.

[2]) Dipl. eml. Anjou-korból III. 297. sz.

[3]) U. o.

kevésbbé fognak ráállani a foglyok szabadonbocsátására.[3]) A határozat tehát tagadó volt. A franczia követek azonban, kiknek, úgy látszik, Velencze közbenjárása nagyon szivükön feküdt, ujabb előterjesztést tettek. Arra kérték a velenczei tanácsot, hogy oly időben küldje el követségét Ragusába, mikor a francziák oda indulnak, hogy Ragusában együttesen tehessék meg a szükséges lépéseket. Ha pedig erre a köztársaság nem áll rá, küldjenek követet a francziákkal együtt Magyarországba.[4]) A velenczei tanács október 12-én e kérést is megtagadta, mondván, hogy ha a követek Magyarországban nem érnének el semmit, Ragusában, mint a tapasztalat mutatja, még silányabb lenne az eredmény. Azért a maga részéről a tanács azt javasolja, hogy menjenek a franczia követek Magyarországba, s ha ott fáradozásaikat siker fogja koronázni, tudassák ezt velök, s akkor ők követeiket kiküldik Ragusába.[5]) Ezzel azonban mintegy jelezték már, hogy a franczia követek sürgetéseit már alaposan megunták. De ezek nem elégedtek meg ezzel. Tudatták a tanácscsal, hogy vett értesüléseik szerint VI. Károly király levél utján fölkereste Mária királynőt, hogy járjon közbe a foglyok kiszabadulása körül. Értesülésük szerint Mária királynő írt immár Ragusának, határozott szavakkal meghagyván nekik a foglyok szabadonbocsátását. Ezért a franczia követség elhatározta, hogy csak egyik tagját fogja Ragusába küldeni. Kérte egyuttal a tanácsot, hogy követét a saját követével küldje Ragusába. E kérést a tanács október 20-án kereken megtagadta,[6]) s ezentúl Velencze közbenjárásáról mit sem hallunk. Helyébe Mária magyar királynő lép.

A franczia követség október 20-a után alkalmasint elhagyta Velenczét, miután beláthatta, hogy a signoriával nem mehet semmire. Utját Magyarországba vette, hogy a magyar királynő utján kisértse meg szerencséjét, ki már akkor értesült volt az ügyről és, mint az imént emlitettük, már tett is a foglyok érdekében lépéseket Ragusában. Az 1384. év eltelt a nélkül, hogy foglyok sorsában változás állt volna be.

A mindenünnen tett közbenjárás azonban, habár lassan, megtermé gyümölcseit. 1385 január elején (?) egyezkedés jött létre a ragusaiak és a fogoly francziák között, melyben a föltételek megállapíttattak, melyek mellett szabadságukat visszanyerhetik. E föltételek a következők voltak:

Kötelezik magukat, hogy az Anjou Lajos részéről a ragu-

[3]) U. o.
[4]) U. o.
[5]) U. o.
[6]) U. o.

saiakat ért károk, melyek 5500 aranyban állapíttattak meg, megtérítttetnek, nem számítva ebbe bele a kárt, mit Michael de Bona és Basilius de Basilio szenvedtek, és a mit eddigelé pontosan megállapítani nem lehetett. Kötelezik magukat, hogy a Ragusa által nekik kölcsönzött 2971 aranyra menő összeget megtérítik, és megigérik, hogy azon lesznek, miszerint ezen összegek lefizetése csakugyan megtörténjék. A föltételek teljesítéséig a foglyok visszanyerik szabadságukat, kivéve Craon Pétert, Montjoie Lajost, Tristan de Roye-t, Robertus de Nella-t, Colardus de Calavilla-t, Bayleul Gavinettot és Ver Jánost, kik kezeseköl maradnak addig, míg a szerződés föltételei teljesítve nincsenek. A szabadon bocsátottak kötelezik magokat, hogy egyenesen Velenczébe mennek s addig nem mennek Francziaországba, míg a föltételek teljesítve nincsenek t. i. az okozott károk megtérítése, a kölcsönvett pénzek visszafizetése, és a míg nincsen megerősítve azon szerződés, melynek megerősítése végett Calavilla és Montjoie Magyarországba küldettek. A fizetendő pénzösszegre nézve kötelezik magukat, hogy Velenczében a Ragusa által kijelölt egyénnek kezéhez fizetendik, még pedig elutazásuktól számított hét hónap alatt. Ez időköz alatt Anjou Lajos hadvezérei részéről igéretet kell Ragusába hozniok, hogy a városnak bántódása azért, hogy őket elfogta, nem lesz. E garantiát kérik Braunschweigi Ottó herczegtől, az 1382-ben elhalt Johanna nápolyi királynő férjétől is. Tristan de Roye kötelezi magát, hogy testvére és Enguerrand de Coucy az idézett föltételek megtartását garantálják, kezességet vállalva arra is, hogy a Ragusának okozott jövendő kár is megtérítteti. Ez igéret beváltására Tristan de Roye négy havi időközt kapott azon esetre, ha Coucy és Tristan testvére Olaszországban van, ha pedig nem, hat havi időközt. Petrus de la Couronne és Krickemberg Arnold kötelezték magukat, hogy három hó leforgása alatt Bernabo és Gian Galeazzo Visconti kezességét, a többi franczia pedig a Viscontiak jótállását hat hónap alatt beszolgáltatják. Hasonló kezesség kivántatott Lajos herczeg özvegyétől s utódaitól, valamint testvéreitől, a berryi és burgundi herczegektől. Ha az említettek a kivánt kezességet és esküt a kitűzött időig be nem küldik, — kivéve azokat, kiknek terminusa négy, illetve hat hónap — a kiküldöttek tartoznak Ragusába visszatérni. Ha pedig nem térnek vissza, a város bárhol vannak is, pápa, király stb. udvarában, foglyaiul tekintheti. Montjoie Lajos és Colardus de Calavilla engedélyt kapnak a szövetség megerősítése végett Magyarországba menni, hogy a magyar királynő megerősitését és a franczia király követeinek igéreteit és esküjét átvegyék, utóbbiakra nézve kivánván,

hogy azok a szerződés pontos betartását urok nevében megigérjék. A szerződés ratifikálása a királyi udvar jelenlétében történjék a ragusai követek tanuskodása mellett, úgyszintén a királyi udvar előtt tegyék le Colardus és Montjoie az esküt, hogy a szerződés pontosan be fog tartatni. A franczia király követei megigérik, hogy a szerződés megerősítését az anjoui herczeg özvegyétől és örököseitől, nemkülönben a berryi és burgundi herczegektől is kieszközlik, úgyszintén Anjou Lajos hadainak vezéreitől is. Ha a megbizottak ezt teljesítették, akkor Ragusa szabadon bocsátja a túszokat, feltéve, hogyha a kérdéses iratokat Ragusának tényleg be is mutatták. Ha pedig a kért megerősítések nem lennének kieszközölhetők, tartoznak Ragusába visszatérni, ha pedig nem térnek vissza, akkor a fenti határozat reájuk is érvényes. A mi pedig a nevezettek által nyujtandó garantiákat és esküt illeti, Ragusa azt kivánja, hogy mindegyikük kötelezze magát, miszerint Ragusával örök békét tartanak, és hogy sem ők nem fognak Ragusa ellen ellenségesen föllépni, sem másokat föllépni nem engednek. Szóval, teljes garantia arra nézve, hogy Ragusát azért, mert a franczia nemeseket elfogta, bántódás nem érendi. A nevezett foglyok köteleztettek ezenfelül a város kivánságára bárhányszor, még az oltár előtt is megesküdni, hogy a békét és e szerződést sértetlenül meg fogják tartani, Ragusa ellen soha rosszat nem forralnak, sem másokat forralni nem engednek. Kötelezik magukat a foglyok, hogy Ragusa ellen soha, semminemű fórum előtt kártérítési pörrel föl nem lépnek. Az egyezmény megsértői ellen hitszegési pör indíttatik, azonfelül tartozik száz aranyat fizetni. Azonfelül a franczia király követei a szerződés ratificálásán kívül 100,000 aranyról szóló kötelezvényt tartoznak kiállitani. Ha mindezen föltételek teljesítve lesznek, akkor Ragusa a foglyokat mind szabadon bocsátandja. E szerződésről hiteles közjegyzői okirat állíttatott ki, s annak tartalmához a foglyok mindegyike hozzájárult.[1])

Ezen szerződés dátum nélküli. Azonban alighanem 1385 január hó folyamán kelhetett, mert január 30-án kelt a fogoly francziák felhatalmazása Montjoie Lajos és Colardus de Calavilla részére, kiket Mária magyar királynőhöz küldenek azon megbizással, hogy a szerződést köztük és Ragusa között, a város kivánságához képest, a királynő által történt ratificálás után maguk és megbizóik nevében megerősítsék és arra az esküt letegyék.[2]) A két megbizott erre útnak indult Magyarország

[1]) Dipl. eml. Anjou-korból III. 305. szám.
[2]) U. o. 306. szám.

felé s Pozsegavár felé tartottak, hol akkor a királyi udvar tartózkodott. Február 1-én Angeluccio de Fiorno di Ravello és Calamart János, Lajos herczeg vezérei megbizottai a Ragusa által kivánt esküt a ragusai székesegyház főoltára előtt az evangeliumra tett kézzel letették.[1])

Montjoie és Colardus elérkezvén Pozsegavárra, ott a királynő elé terjesztették megbizóik kérését, hogy a Ragusával kötött szövetséget megerősíteni kegyeskedjék. Egyuttal a franczia király követét, Frenell Pétert is megkérték, hogy ura nevében a kötelező nyilatkozatot állítsa ki. Frenell a nyilatkozat kiállításával nem is késett. Saját maga és követtársa, a Mária királynő megbizásából távollévő Mauvinet Vilmos nevében kiállította a kivánt okmányt, melyben megbizójuk a franczia király nevében mindazt, mit a ragusaiak a szerződés-levélben kivántak, elfogadja, azok megtartását megigérte.[2]) Ugyanaznap kelt a hiteles közjegyzői okirat, mely Mária királynő hozzájárulását a szövetséghez tudatja, s azt elfogadottnak jelenti ki. Az okirat a királyi udvar, a franczia és a ragusai követek jelenlétében kelt, s ezzel Ragusa kivánságai közül egynek megint elég volt téve.[3])

Azonban Ragusa a foglyokat nem sietett szabadon bocsátani. A Pozsegavár és Ragusa közti távolság valószínűvé teszi, hogy a szerződés elfogadásának híre egy-két nap alatt Ragusába ért. A franczia nemesek márczius elején még mindig fogva voltak. Márczius 7-én Erzsébet magyar királynő levelet intéz Ragusához, melyben előre bocsátva azt, hogy a Ragusa által kért ratifikálás a kikötött uton-módon megtörtént, felszólítja őket, hogy a még mindig fogságban sinylődő francziákat bocsássák szabadon.[4]) Használt-e Erzsébet ezen felszólítása valamit? nem tudjuk. A szerződés értelmében még a többi fejedelmek garantia levelei voltak beszolgáltatandók. Ez a következő hónapokban megtörtént. Márczius 17-én Visconti Bernabó kiállítja nyilatkozatát, melyben Ragusát biztosítja, hogy fogoly alattvalói Petrus de la Couronne és Krickemberg Arnold szabadon bocsátásáért kikötött föltételeket s igéreteket megtartja.[5]) April 19-én János berryi herczeg állítja ki hasontartalmú nyilatkozatát az összes foglyokra nézve.[6]) Május 12-én

[1]) Diplomatarium Ragusanum 75. szám.
[2]) U. o. 76. szám.
[3]) Dipl. eml. az Anjou-korból III. 307. sz.
[4]) Történelmi Tár 1881. 185—186. oldal.
[5]) Diplomatarium Ragusanum 79. szám.
[6]) U. o. 80. szám.

Galeazzo Visconti jelenti ki, hogy a franczia nemesek fogvatartásáért Ragusát az ő részéről bántódás nem fogja érni.[1]) Bezárja az eddig ismert, ez ügyre vonatkozó oklevelek sorát Anjou Lajos özvegyének, Máriának nyilatkozata, melyben úgy saját, mint fia II. Lajos nevében a kivánt biztosítékot Ragusának megadja.[2]) Ez az utolsó okmány, mely erre az ügyre vonatkozik. Hogy mikor szabadultak ki a franczia nemesek fogságukból, azt a rendelkezésünkre álló forrásokból meg nem tudjuk, és így az ügy végeredményéről tudomásunk nincsen.

ÁLDÁSY ANTAL.

---

[1]) U. o. 81. szám.

[2]) U. o. 82. szám. A Ragusai okmánytár kiadói helytelenül tulajdonítják ez oklevelet Máriának, Kis Károly özvegyének. Mert Kis Károly özvegye Margit volt, fiát pedig nem Lajosnak, hanem Lászlónak hivták. A tévedés alkalmasint onnan eredt, hogy Mária az oklevélben magát szicziliai királynénak nevezi. E czím őt férje után, ki 1382. május 30. óta magát szicziliai királynak nevezte, joggal meg is illette.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A borosjenei Tisza-család ősei. Irta dr. Komáromy András. Budapest, 1895. 8-r. 162 lap.

Volt idő, és még nem is olyan régen, mikor egy nemzet története egyértelmű volt a királyi család s a mellett a nevezetesebb szerepet játszó családok biografikus történetével közbeközbe csataleírásokkal élénkítve. Ma már ez elavult irány s helyet adott egy másiknak, a mely szerint a nemzet életét mozgató eszmék, a nemzeti intézmények, alkotmány, művelődés fejlődése stb. méltóbb tárgya a történetírásnak. Ha ez által a családtörténet megszünt is a történet elsőrendű forrása lenni, azért megmaradt egyik legnélkülözhetetlenebb segédtudományának. Ennek oka abban rejlik, hogy a családi történet számtalan oly vonást őriz meg, a melyek a nemzet beléletére vonatkoznak és mert a nemzetet átalakító nagy eszméket olykor csak egyes családok képviselik s olykor a nemzeti jellemvonás egyes családokban tisztán kifejezésre jut stb. Ez és ehhez hasonló előnyök a családtörténetnek még mindig kiváló érdeket kölcsönöznek s a Tisza-család története is e szempontból bir ránk nézve fontossággal.

A borosjenei Tiszacsalád, mint annyi sok más nemesi családunk legrégibb történetére vonatkozólag igen gyér adatok maradtak fenn, s ezek egy részénél az összekötő kapcsot legfeljebb a névazonossága nyújtja, ez pedig nem mindig az egy családhoz tartozásnak kétségtelen bizonyítéka.

*Tisza személy*névvel már az Árpádház alatt találkozunk. egy II. Endre király alatt 1211. évben kelt oklevélben *Tyza filius Nuuhu* nevű udvarnokról van említés, mintegy száz évvel később egy *Tisza* (Thesa, Thysa, Tyssa) mester szerepel, a ki mint Mária királyné apródja kezdi pályafutását s később mint I. Károly második nejének Erzsébetnek ajtónállója hű szolgálatai jutalmául Érd, Ladány és Üröm falukat kapta s ezeken kivül Boros-Jenőn is volt jószága. De nem a zaránd-

vármegyei Boros-Jenőn, hol a későbbi Tiszák szerepelnek, hanem Pilis vármegyében.

1327-ben *Tiszay Pál* Csongrádvármegye szolgabírája, 1341-ben Tisza Jakab fiai Biharvármegyében Süvegden birtokosok. Itt aztán hosszú időre megszűnnek a különben is gyér adatok, egész a XVI. századig.

Ekkor kap címeres nemességet 1578. apr. 12-én Rudolf királytól *Tisza Tamás* feleségével Orsolyával, gyermekeivel, Mihálylyal, Katával és Ilonával és László nevű testvérével egyetemben, hű szolgálataiért, mert — mint maga mondja — vére hullásával, tagja szakadásával szolgálta ő felségét, rabságot szenvedett s nagy summa pénzen kellett kiváltani. Ez a címer (zöld mezőben ágaskodó farkas és hold) teljesen elütő a ma ismert címertől. Tisza Tamásról még csak annyit tudunk, hogy Szatmáron háza, szőlője s földje volt. Gyermekei sorsát pedig teljes homály födi.

Mindezek a Tiszák lehetnek a mai borosjenei Tisza-család ősei, de összekötő genealogiai kapocs hijján minden kétséget kizárólag legelső ősnek Komáromy még mindig azt a *Tisza Györgyöt* (Georgius literatus Tisza Makainus de Boros-Jenő) tartja, a ki feleségével s két sógorával együtt 1636. jun. 21-én I. Rákóczy György fejedelemtől Arad, Csanád és Temesvármegyében a török hódoltsághoz tartozó vidékeken tizennégy falut és pusztát nyert adományba. Egy leánya volt s azt Csulay György erdélyi ref. püspökhöz adta nőül s egy fia, *Tisza István*, a ki birtokszerzései és ügyes gazdálkodása, valamint politikai szereplése és Várad védelménél kitüntetett vitézsége által először emelte ki a Tisza nevet a közrendű nemesek sorából.

Már az maga nehéz feladat volt megőrízni azon birtokokat, melyeket Tisza György szerzett a török zaklatásnak folyton kitett területen. Tisza István pedig ezzel nem érte be, többet is vásárolt hozzá. Olcsó volt a birtok, a ki tehette, szivesen tuladott rajta, hiszen a termést, a hasznot úgyis a török vette el. Tiszát ez nem riasztotta vissza, beiktattatta magát azokba s remélte, hogy valamikor majd csak tényleges birtokába jut. Boros-Jenőben lakott s onnan intézte ügyeit. Közhivatalt is vállalt 1649-ben Zarándvármegye szolgabírája, 1651-ben országgyülési követe, majd alispánja lett. Ambiczióját ez nem elégítette ki s e tekintetben helyzete különben is kedvező volt, meghitt barátja Szalárdy és sógora, Csulay püspök az erdélyi fejedelmi udvarnál befolyásos emberek voltak, s czélja elérésében hathatósan támogatták. Igy történt, hogy mikor II. Rákóczy György elhatározta magát arra, hogy meg-

szerzi a lengyel koronát, Tisza Istvánt szemelte ki, hogy a vállalat iránt hangolja kedvezőleg a török udvart. Tisza István gyermekkorától ismerte a törököt s a mellett ügyes, éleseszű s óvatos embernek ismerték s erre a szerepre épen ilyen ember kellett. 1656-ben foglalta el Tisza kapitihai állását s bár elég óvatosan járt el, nem háríthatta el a Rákóczy bukását, sőt magát is baj érte miatta, mert mikor Konstantinápolyban meghallották, hogy Rákóczy Lengyelországból visszavonul, követtársaival együtt elfogták s a Héttoronyba zárták. 1658 végén innen kiszabadult ugyan, de az alatt Boros-Jenő megadta magát a töröknek s Tiszának egyelőre kilátásai sem voltak, hogy régi birtokaihoz juthasson. Dévára ment s a Barcsay hívei közé állott s ezután még viszontagságos napok vártak reá. 1660-ban a Rákóczy pártján levő Gyulay elfogatta s három hónapig fogságban tartotta. Innen Váradra ment, melyet nemsokára a török fogott körül. Tisza Istvánt itt az öt bástya közül az ostromnak legjobban kitett Aranyosbástya kapitányává tették s »tanulatlan pattantyusaival« 46 napig védte ezt a gyakorlott török tüzérség ellenében, a mikor 1660. aug. 27-én megfogyva és elgyengülve az őrség megadta magát. Tisza ekkor a szabadon elvonuló őrséggel Debreczenbe ment a hol harminczadosnak, később Kővár kapitányának tette meg Barcsay. Ez volt a legfényesebb állás, amit viszontagságteljes élete folyamán kivívnia sikerült. Ennek is csak kevés ideig örülhetett. Barcsay bukásával ujra földönfutó lett s Déván vonta meg magát feleségével s leányával s letünik a nyilvános szereplés teréről. A családi jellemvonás, hogy a maga igazát semmi áron nem hagyja, nyugodni ugyan nem hagyta s többször tett még kisérletet visszaszerezni valamit a régi nagy vagyonból, de kevés sikerrel; ivadékaira várt e feladat sikeres megoldása.

Kétségkivül Tisza István változatos életpályájának rajza a Komáromy művének legérdekesebb része, nem száraz élettörténet, de a történeti háttér ügyes megrajzolása s uj, eddig ismeretlen adatok felhasználása által, egy jól megírt fejezet ez Erdély történetéből.

A család további története, Tisza Lászlónak a mult században a modenai herczeggel folytatott s megnyert országoshirű perének elbeszélése, a mely által a család régi tekintélyes vagyonát visszanyerte, e műnek nem kevésbbé érdekes részét teszi s Komáromy ennek is kortörténeti jelentőséget tud adni a Kollonich által szervezett »Neo-acquistica Commissio« eljárásának ismertetése által. E per történeténél is levéltári kutatásokat eszközölt a szerző s az országos levél-

tárban őrzött peraktákból a per nem egy homályos részletére sikerült világosságot deríteni. Hasonló czéljok van a műben előforduló genealogiai tábláknak. Mindez s ehhez még a jó magyaros stilus, világos, szabatos előadás együttvéve okozzák, hogy Komáromy műve nemcsak történeti becsü mű, de igen érdekes olvasmány is, mely szélesebb körben méltán tarthat érdeklődésre számot. D. L.

Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'à l'union des principautés en 1859 par *A.—D. Xénopol*, professeur à l'université de Jassy, membre de l'Académie Roumaine. Avec une *préface* par *Alfred Rambaud* professeur à la faculté des lettres de Paris. 8.-rét. Első kötet (Kr. e. 513—1633) XXXVI. és 488 ll. — Második kötet (1633—1859.) 612 ll. Térképekkel. Paris. Ernest Leroux 1896.

Nincs szándékomban baglyokat vinni Athénbe, vagy kőszenet szállitani Newcastleba s azért nem sok szót fogok pazarolni Xénopol munkájára jelen folyóirat hasábjain. A magyar történetirót azonban érdekelni fogja a hir, hogy szerző hat kötetre rúgó *Istoria Rominilor d inDacia*-ját most franczián adta ki rövidítve két diszes vaskos kötetben. A párisi *Revue Historique*, melynek Xénopol munkatársa, máris figyelmeztette olvasóit e »fontos« munka megjelenésére, birálatot azonban csak későbbre igér.

A franczia kiadáshoz előszót Alfred Rambaud irt, ki — a történettudomány ürügye alatt politizál és agitál az »Irredenta Rumania« szent ügyében. Hivatkozik Gradisteanu rumén szenátornak egy Károly király jelenlétében 1878-ban (?) elmondott toastjára, melyben az figyelmeztette ő fölségét, hogy királyi koronájából még nehány gyöngy hiányzik, t. i. a magyar Bánát, az osztrák Bukovina és a szép Erdély. Besszarábiáról nem szólt semmit, mert vagy meg volt még, vagy pedig Oroszországot nem merte megsérteni. Veszedelmes tant hirdetnek monsieur le professeur és barátai! Mert, tegyük föl egy pillanatra, hogy a rumén tudósoknak csakugyan sikerülne áthidalni azt az óriási tátongó ürt, mely báró Hurmuzaki, dr. Gaster és Nadejde tanár szerint — hogy nem-oláh irókat ne említsek — a vén trajánusi Dacia egykorú lakóit a ruménektől elválasztja, és bebizonyitani, hogy az utóbbiak az előbbieknek maradékai, úgy föladatuk még korán sincs befejezve, mert ki kell forgatniok még a nemzetközi jog egy fontos alaptételét is. Azonfelül még körmükre is éghet az új elmélet. Ha t. i. még egy évezredre terjedő occupatio sem ad tulajdonjogot a magyar

nemzetnek Erdélyre és más nemzetek elfogadnák monsieur Rambaud és barátai tanát, úgy csakhamar lángba borúlna egész Európa-és vértől piroslanék minden folyója és patakja. Ha például a modern római államférfiak megmaszlagosodnának és nemcsak Nizzát, Szavoját és Korzikát követelnék a francziáktól, hanem az egész Galliát a Montes Pyrennaei-től föl a Fretum Gallicumig, Athénből pedig követelnék Messaliát a Rhone torkolatával: ily esetben monsieur Rambaud honfitársai nem köszönnék meg neki a ruméneknek tett szives szolgálatot. Ha pedig Angliában valaki egy nyilvános bankett alkalmával úgy nyilatkoznék, hogy jó volna a franczia liliomokat az angol állam czímerbe visszahelyezni, és visszahóditani Calaist és Normandiát, a grande nation fiai megpukkadnának a méregtől.

Az oláhok eredetét illetőleg Rambaud azt tanácsolja az olvasónak hogy higyjen Quinet Edgarnak ki még 1856-ban döntötte el a kérdést.[1]) J'y suis, j'y reste. Amit előtte vagy azóta firkáltak a tudósok vagy firkálandanak a jövőben, az neki mind ostobaság (toutes les sottises). Hoc vult, sic jubet professor, sit pro ratione voluntas sua. S ha még csak valami capacitas hirdetné ezt ex cathedra, de monsieur Rambaud! Ne sutor ultra crepidam! Ismerjük dolgozatait s nem tagadhatjuk el, hogy a francziák és oroszok leges-legujabb történetével sokat foglalkozott. Tudjuk azt is, hogy huszonöt év előtt irt egy-két munkát a X. századbeli görög birodalomról, Biborban-született Konstantinról és rokon tárgyakról, melyeknek elsejét meg is koszorúzta a franczia akadémia. Most is jelenik meg tőle mint társ-szerkesztőtől egy több kötetre tervezett világtörténelem. De az oláhok történetének terén kontár, uti figura docet, és a jelen »sottise« kivételével tudtommal eddig soha nem szólalt föl. Si tacuisses, philosophus mansisses, monsieur Rambaud!

Xénopolnak mint történetirónak munkálkodásának tudományos értékéről már itéletet ejtettek saját kollégái, Nadejde, Hašdeu és Densusianu, itélt már az oláh akadémia, tehát oly egyének és oly forum, kiket és melyet nem gyanusíthatnak fajgyülölettel és politikai elfogultsággal a Grande Roumanie-féle álomképben ábrándozók tömegei, mint ahogyan folyvást gyanúsitják Hunfalvyt, Réthyt, és a magyar tudósokat egyáltalában. Az emlitettem oláh irók közül a két utóbbi véleménye szerint Xénopol hat kötetes munkáját a legnagyobb fölületességgel irta meg, levéltárakban nem kutatott, nyelvismeretei

[1]) *Les Roumains*. Bruxelles 1856. Oláh forditásban is megjelent Temesvárott 1886-ban.

nincsenek s azért hiában is kutatna eredeti anyag után. Adatait másodkézből szerezte, kézikönyvekből kuporgatta össze, és meg nem rostálta. Gőzerővel dolgozott s azért a hat kötet elhamarkodottsággal lett megirva és kinyomtatva. Folyvást botlik a chronologiában és a szomszéd tartományok történetét csak felületesen ismeri. Amit pedig az oláhok eredetéről ir Xénopol, az Nadejde véleményében — mesebeszéd. Ezen hibái és hiányai miatt a román akadémia nehány év előtt megtagadta tőle az elismerést és nem itélte oda munkájának a pályadíjt, mely után pedig szerzője nagyon áhitozott. Munkájának a középkorra vonatkozó részletét, melynek réchaufféját itt veszszük ismét, már régóta ismerte a franczia irodalom *Les Roumains au moyen âge* czím alatt és Densusianu véleményében e mű nem egyéb »Konjectural-Studium«-nál. Kiváncsisággal várjuk tehát, valljon Densusianura fogja-e a *Revue historique* bizni a jelen munka birálatát, mert ő is, ha nem csalódom, a *Revue* munkatársai közé tartozik.

Ez újabb franczia kiadással mindazonáltal jó szolgálatot tett Xénopol a történetirásnak. Fiatalabb erőink, kiknek az oláh nyelv nem tudása eddig akadályúl szolgált, megtudhatják már most belőle, miféle pabulummal traktálja Xénopol olvasóit s módot nyujt nekik kiporolni a szerző szürét kedvük teltéig. Könyvére elmondhatjuk egy irónkkal, hogy czime *Dacia*, tartalma *mendacia*. KROPF LAJOS.

Le P. Pierling, S. J. *La Russie et le Saint-Siège.* Études Diplomatiques. 8-rét. Első kötet. XXXII. és 464. ll. Bessarionnak réznyomatú arczképével. Paris, Librairie Plon 1896. — Ára $7^1/_2$ frank.

A szentpétervári születésű Pierling Pál, jezsuita atyától egy újabb munkának első kötete hagyta el a sajtót kedvencz thémájáról a szent-szék viszonyáról a szlávokhoz általában és különösen Oroszországhoz és a lengyel királysághoz.

Szerző a bevezetésben röviden ecseteli a pápák sikertelen törekvéseit a XIII. század óta, egyfelől hogy a keleti egyházat a nyugatival egyesitsék, s másfelől hogy a különböző keresztény fejedelmekkel és népekkel elfelejtessék egymással való viszálkodásaikat oly czélból, hogy egyesült erővel a közös ellenség, a félhold, ellen fordítsák fegyvereiket. Szegény magyar hazánknak vértől ázott földje és egész története tanúk arra nézve, hogy mily sikertelenek voltak a szent-széknek a török terjeszkedés ellen intézett erőlködései; a Grindelwaldban nemrég tartott konferenczia eddig elért eredménye pedig nem nyújt igen vérmes reményeket arra nézve sem, hogy a nyugoti kereszténység

különböző felekezetei a közel jövőben még csak szövetségbe is lépnének egymással a közös vallás dolgában. Az egy akol ily körülmények közt még mindig merő utópia, a keleti és nyugoti egyházak egyesülése pedig ábránd.

Hazai történetünket szerzőnk műve fölötte érdekli. Lapjain folyvást magyar eseményekre, magyar szereplőkre bukkanunk és már csak azon közös érdeknél fogva is, mely a lengyel királyságot és hazánkat különösen a Jagellók magyar és Báthori István lengyel királysága korában egymáshoz fűzte, szerző munkája figyelmünket föl kell hogy keltse. A jelen első kötet az 1580. évig terjed.

A munka érdemeinek részletes méltatásába ereszkedni, már most, korai munka volna, mert »a forrásidézetek túlszaporításának meggátlása céljából« a szerző csak »a föltétlenül szükséges« jegyzetekre szorítkozott, megígérve azonban, hogy »máshol« (ailleurs) fog bővebben idézni, kivonatokat adni, függelékeket közölni. Ezeknek megjelenéseig föl kell függeszteni birálatunkat szerzőnek egynémely következtetéseit illetőleg. Több helyen szerzőnk egyszerűen utal előbbi dolgozataira, melyek jelen munkájának mintegy előtanulmányait képezték. Ezeket persze a legújabb fölfödözések világánál átdolgozta, mindazonáltal nem mindenhol sikerült neki az előrehaladott kutatás szinvonalára emelkednie s van könyvében elég »fölmelegített káposzta«. Igy pl. midőn azt irja (413. l.), hogy eddig (tehát a folyó évig, jelen könyvének megjelenéséig) a világ azt hitte, hogy Possevino hires küldetését megelőzőleg XIII. Gergely pápa csak egyetlen egy ízben kisértette meg egy Moszkvával való összeköttetés létrehozatalát és hogy a Lengyelországban osztrák részről meghiusitott diplomacziai beavatkozási kisérletet nem ismételte a pápa. Ily véleményben volt ugyan maga Zakrzewski is, midőn az a Szent-szék és Rettenetes Iván czár közötti diplomacziai érintkezésekről való tanulmányát 1872-ben közzé tette. De a tudomány azóta haladt és pl. éppen magától Pierling atyától még 1883-ban tudtuk meg [1]), hogy a történetirás az emlitett pontot illetőleg tévedett.

Pierling atyával művének jelen befejezetlen állapotában kötekedni, egynémely állitásainak, következtetéseinek helyességét kétségbe vonni kissé vakmerőség volna mindaddig, míg igéretét be nem váltandja, mert szerző kutatott kiadatlan források után a kopenhágai, königsbergi, nürnbergi, párisi és külön-

[1]) *Rome et Moscou* (1547—1579) a »Bibliothèque Slave Elzévirienne« V. kötete.

böző olasz levéltárakban és az általa fölhasznált nyomtatott könyvek jegyzéke, ámbár nem teljes, mintegy kétszázra rúg. Föltünő az, hogy szerző nem találta szükségesnek vagy talán lehetségesnek a bécsi, lengyel és orosz levéltárakat kutatásainak körébe vonni. Az idézett kéziratok közt egy reánk nézve kiváló érdekkel bir t. i. Possevino Antal jezsuita, a *Missio Moscovitica*[1]) szerzőjének *La Transilvania* című, nálunk úgy látszik ismeretlen, kézirata Pierling magán-gyűjteményében.[2])

Ámbár meg kell engednünk szerzőnek, hogy igyekezik részrehajlatlan történetet irni s hogy megvan nála a jó akarat és a kellő készültség is: — az emberi gyarlóság ellen nincs a kertben sem fű, sem fa, sem gyökér. Idejárul a szerzőnek az a rossz szokása, hogy az események sorrendjét rettentően összezavarja. Elbeszél valamit s azután a távol jövőből, a jóval később történt dolgokból kap ki valami mást, úgy, hogy mind úntalan azon benyomást teszi az emberre, mintha megbotlott volna a chronologiában. Pedig dehogy botlott meg. Ez csak az ő modora. Igy pl. egy fejezetnek (»Une mystification diplomatique«), élére oda teszi a két dátumot 1547—1553 s ebből a be nem avatott olvasó persze azt gyanitaná, hogy az említett hét évbe tartozó eseményeket mesélendi el neki az iró. A fejezet befejezésénél azután fölemliti Kazánnak az oroszok általi bevételét 1552-ben s nyomban utána azt állitja, hogy Rettenetes Iván megfélemlitve Báthory István lengyel király fegyvereinek sikerétől, XIII. Gergely pápa közbenjárását *kérendi* ki a béke helyreállitására. A nélkül tehát, hogy kellően intené az olvasót, egy rövidke mondatban, kerek számban majdnem 30 évet ugrott át szerző az elbeszélésben. Hogy ki volt Báthory István, azt szerző egy későbbi fejezetben magyarázza meg. Hogy Rettenetes Iván mily körülmények közt folyamodott a pápához a béke ügyében, azt az olvasó szintén csak a kötet végén tudja meg.

Megesik továbbá néha az is, hogy az iró a történelmi hűséget föláldozza a rhetorikai hatás kedvéért, mint pl. midőn leirja, hogy midőn Báthory István Lengyelországba érkezett, egyszerű, »majdnem szegény« ruházatának láttára a gőgös lengyel urak gúnymosolyra fakadtak; különösen midőn leöltve lábáról a pánczélt azt vették észre, hogy — horribile dictu! — az új király czipője lyukas volt, tehát valószinűleg elnyűtte a

[1]) Megjelent eredetileg Rómában 1584-ben az *Annuae litterae Societatis Jesu* gyüjteményben Valtrini kiadásában. Újabban (1882-ben) Pierling jegyzeteivel Párisban mint a »Bibl. Slave Elzévir.« 4 kötete.

[2]) Mint tagtársunk, dr. Kvacsala magán levélben értesít, ő Pierling egy ismerősétől úgy hallotta, hogy a kéziratot tulajdonosa ki szándékozik adni.

pánczél. Pierling legtöbb olvasója azon hamis benyomást fogja nyerni könyvéből, hogy István királyban valami koldús embert fogtak a jó lengyelek, s hogy ez volt egyik oka annak, amiért óbégatták, hogy »erravimus! erravimus!« Mert szerző vagy nem tudja vagy elhallgatja azt, hogy Báthory roppant kincscsel érkezett meg a lengyel királyságba s habár egyszerüen volt öltözve, habár saját személyében kerülte a fényüzést és a »vöröshagymás vagy fokhagymás marhahús«, az »egyszerű katonakoszt« jobban izlett neki mint a lengyel »mágnások meseszerű lakomái«, ezt nem kényszerüségből, szegénységből tette, hanem ízlés dolga volt nála, melyet illetőleg még egy lengyel királlyal sem »est disputandum!«

Már az idézett nehány példából is meggyőződhetünk arról, hogy Pierling sem képez kivételt szerzők közt s munkáját is ugyanazon óvatossággal kell forgatnunk, mint akárki másét.

Érdekes szerzőnk véleménye Theinerről, ki szerinte nem emelkedett tudományos missiójának magaslatára. Egyedüli gondja csak az volt, hogy minden kötetet, mely keze ügyébe esett, lemásoltassa s a másolatokat a nyomdába siettesse, anélkül, hogy a történelemmel sokat törődött, vagy a lemásolt okiratokat kissé figyelemmel áttanulmányozta volna. Ez Pierling véleménye Theinernek az Oroszországot érdeklő munkásságának értékéről. A magyarországi gyüjteményt illetőleg ugyanazt mondhatjuk el. De éppen ezért várt oly bő aratás Fraknóira és munkatársaira Rómában.

Kropf Lajos.

TÁRCZA.

A TURÓCZI PRÉPOSTSÁG ALAPÍTÁSÁNAK ÉVE.

A turóczi prépostság alapító levelét legújabban a »Hazai okmánytár« VI. kötetében (65—75 old.) találjuk kiadva; feltételezhetjük, hogy okiratkiadásunk elhunyt nagymestere, Nagy Imre, az okiratot, mielőtt közzétette, jól megnézte; nincs tehát okunk abban kételkedni, hogy a rendelkezésére állott eredeti példányban csakugyan 1252 keletkezési éveként szerepel, a mi különben IV. Béla király uralkodása tizenhetedik évének megfelel, a mint ezt az illető okirat ki is emeli. Mindamellett az okiratban említett kelet 1252 lehetetlen, mert közte és az okirat záradékában felemlített egyházi és világi országnagyokról ismert chronologiai adatok közt össze nem egyeztethető ellenmondás konstatálható.

Az okirat záradékában a következő egyházi és világi országnagyok szerepelnek:

a) Egyháziak: 1. Benedek kalocsai érsek és királyi korlátnok, 2. (Báncza nb.) István esztergami érsek, 3. Bertalan pécsi püspök, 4. (Kaplyon nb.) Zeland veszprémi püspök, 5. Artolf győri püspök, 6. (Türje nb.) Fülöp zágrábi püspök, 7. Heym váczi püspök, 8. (Huntpázmán nb.) Lambert egri püspök, 9. Gál erdélyi püspök, 10. Pósa boszniai püspök, 11. Olivér szerémi püspök, 12. Vincze váradi püspök, 13. Ádám nyitrai püspök.

b) Világiak: 1. (Türje nb. Szentgróti) Dénes nádor, 2. (Gutkeled nb.) István tótországi bán, 3. (Csák nb.) Csák kir. tárnokmester és Sopronmegye főispánja, 4. (Ratold nb.) Roland királyi tálnokmester.

Az egyháziak sorában 1252-ben a következők működnek: Benedek, István, Zeland, Artolf, Fülöp, Heym, Lambert, Gál, Pósa, Olivér és Vincze. Bertalan és Ádámról az nem áll.

Bertalan pécsi püspökre csak 1219-től 1247-ig akadunk; *1251-től 1252 decz. 28-ig pedig Huntpázmán nb. Achilles a pécsi püspök.*[1]) Ádám nyitrai püspököt pedig csak 1244-től 1249-ig ismerjük.

[1]) Fejér IV. 2, 95. Hazai oklevéltár 24. Wenzel VII. 320. XII. 691.

Sokkal fontosabbak azonban itt a világi országnagyok chronologiai viszonyai:

a) Türje nb. Szentgróti *Dénes* 1233—1234. erdélyi vajda, 1235 – 1241. királyi lovászmester, 1241—1245. tótországi bán és herczeg; 1245 (szept. 29.) — 1246 ápr. 12-ig nádor és somogyi főispán, 1247 szept. havában czímzetes bán, 1248 május 1-én újra nádor és pozsonyi főispán, 1251-ben szolnoki főispán, mely minőségben még 1254 október 17-én is szerepel; 1255-ben már nem él. 1252-ben tehát szolnoki főispán lehetett, *de nem nádor*, mert 1252-ben Ratold nb. Roland fia Roland pozsonyi főispán a nádor, ki e méltóságot 1248-tól kezdve 1259 szeptember 1-ig félbeszakítás nélkül viselte. 1252-ben ráakadunk Roland nádorra február 18-án márczius 13-án és november 25-én.[1])

b) Gutkeled nb. *István* 1245 junius 12-től 1246-ban országbiró és 1246-ig nyitrai főispán, 1247-ben nádor, 1248-tól 1259-ig, *félbeszakítás nélkül*, tótországi bán, 1261-ben már nem élt. Hogy 1252-ben tótországi bán volt, mutatja Fejér IV. 2, 164. (április 24) és VII. 1, 297. (ápr. 7.)

c) Csák nb. Gug fia *Csák* 1224 (decz. 24.)—1225. Bodrogmegye főispánja, 1229 – 1231. Béla ifj. király tálnokmestere, 1235—1240. soproni főispán, 1248-tól 1255-ig a mellett még kir. tárnokmester; tehát 1252-ben is az.

d) Ratold nb. Roland fia *Roland* 1241 szept. 23-án kir. pohárnokmester és pozsonyi főispán, 1242 márcz. 14-től 1245-ig (decz. 12.) tálnokmester és több megye főispánja, 1247 junius 2-án országbiró, 1248—1259. *félbeszakítás nélkül*, nádor és pozsonyi főispán, később tótországi bán, végre országbiró. Hogy *1252-ben csak nádor volt*, mutatják a fentidézett kútfők.

Ezekből látjuk tehát, hogy 1252-ben nem Dénes, hanem Roland a nádor; miután továbbá 1251 nov. óta 1256-ig Sinister (Balog) Miklóson kívül más kir. tálnokmestert nem ismerünk, ennek következtében bátran állíthatjuk, hogy *Sinister Miklós* (1265-ben már nem él) *1252-ben is a király tálnokmestere!*

Kimutattam, — azt hiszem elég behatóan — hogy a turóczi prépostság alapítási okiratában felsorolt egyházi és világi országnagyok 1252-ben egyidejűleg nem szerepelhettek; hátra marad még kikutatni: *van-e év, melyben ez lehetséges volt?*

Igen! és pedig 1248!

Az egyháznagyok közül Bertalan (1242), István (1243), Zeland (1245), Artolf (1245), Fülöpp (1247), Lambert (1246), Gál (1246), Pósa (1238) és Vincze (1244) már 1248 előtt is működnek és mindnyájan 1248-ban ténylegesen szerepelnek. Berta-

[1]) Fejér IV. 2, 156. Knauz I. 400, Wenzel II. 228.

lan pécsi püspökre nézve megjegyzendő, hogy őt okiratilag ugyan csak 1247-ig ismerjük, de miután 1253-ban még élt és 1247-től 1251-ig kívüle más pécsi püspököt nem ismerünk, nagyon is lehetséges, hogy 1248-ban még püspöki székén ült. Ugyanez áll Ádám nyitrai püspökről is, kinek közvetlen utódjával, Miklóssal, csak 1253-ban (Fejér IV. 2, 108.) ismerkedünk meg. Olivérről sem mondhatjuk, hogy 1248-ban nem lehetett volna szerémi püspök, mert elődjét, Inczét, csak 1233-ig ismerjük, onnan pedig 1250-ig (mely évben már Olivér a püspök) egyetlen egyet sem.

A világi országnagyokra nézve minden kétséget kizáró módon megállapíthatjuk, hogy 1248-ban együttesen szerepelhettek. 1248-ban volt Türje nb. Szentgróti Dénes a nádor, Gutkeled nb. István a tótországi bán, Csák nb. Csák a kir. tárnokmester és Sopronmegye főispánja, Ratold nb. Roland pedig, ki 1247-ben országbiró, 1248 májusa után nádor, és kinek hivatalát 1247 és 1248 között nem ismerjük (1248-ban már Ech fia Pál zalai főispán az országbiró), kétségkívül addig a király tálnokmestere, míg Szentgróti Dénestől a nádori hivatalt átvette. Közvetlen elődje Pok nb. Móricz kir. tálnokmester és nyitrai főispán csak 1247 aug. 20-ig ismeretes, innen 1251-ig nem ismerünk királyi tálnokmestert, a mi tehát Rolandról szóló állításunkat csak támogatja.

Dr. Wertner Mór.

ÉSZREVÉTELEK LEHOCZKY T. ÚR »KOLONICH-ALAPITVÁNY A RÁKÓCZIAK KORÁBÓL« CZIMŰ CZIKKÉRE.[1])

Lehoczky T. úr fentérintett czikkében egy helyütt azt írja, hogy De Camelis munkácsi püspök, illetve apostoli vikárius 1704-ben halt meg s hogy utódjává II. Rákóczy Ferencz Kaminszky Petronius lengyelországi papot nevezte ki, a ki 1707-ig működött mint munkácsi püspök.

Az első észrevételem ez állításra az, hogy De Camelis nem 1704-ben, hanem csak 1706 július végén halt el, mint az Duliskovicsnál [2]) olvasható végrendeletéből kitünik.

A második észrevételem az, hogy ámbár én több mint egy negyed század óta tanúlmányozom Munkács egyházmegye történelmét, mind az által csak most, Lehoczky úrtól tudtam meg, hogy Kaminszky Petronius — kit különben eléggé ismerek — munkácsi — habár csak kinevezett — püspök volt, miért is igen, de igen le volnék kötelezve nemcsak magam, hanem az egész Munkács egyházmegye történetkedvelő papsága, ha szíves lenne Lehoczky úr az általa leg-

[1]) Századok 1896. V. 438—52.

[2]) Duliskovics. Isztori cseszkija sat. III. 29—32.

jobbnak ismert helyen közzétenni egész terjedelmében a Kaminszky kinevezését tartalmazó fejedelmi íratot.

Harmadik észrevételem végül az, hogy ha ki is nevezte Rákóczy munkácsi püspöknek Kaminszkyt, ez mint püspök, nemcsak a püspöki székhelyt, a munkácsi zárdát, de a munkácsi egyházmegyét sem látta. Tudjuk ugyanis, hogy De Camelis halála után 1707. április 7-én XI. Kelemen Vinniczky Györgyöt, a premisli püspököt nevezte ki Munkács egyházmegye adminisztrátorává,[3]) míg I. József király tudomást sem vévén e kinevezésről, 1707. szept. 22-én munkácsi püspökké Hadermarszky János József Szt. Bazil-rendű szerzetest nevezte ki.[4]) A Vinniczky kinevezése ellen az összes clerus nevében és megbízásából 1707. július 10-én kelt feliratában [5]) Blazsovszky János zempléni főesperes remonstrált, kérve egyúttal a papság által megválasztott Hadermarszky megerősítését s tudjuk azt is, hogy az I. József, valamint az özvegy Mária Eleonora királyné és a III. Károly ismételt kérelmei daczára az egriek ellenzése folytán Hadermarszky nem nyerhette ki a pápai megerősítést s így 8 évig, t. i. 1715-ben történt lemondásáig, ha nem is névleg — mert sem megerősítve, sem felszentelve nem lett püspökké, — de tényleg ő volt Munkács egyházmegye püspöke.

Kaminszky Petroniust tehát nem azért hagyják ki állandóan a püspökök névjegyzékéből, — mint Lehoczky úr gondolja, — mert a római szék által nem volt megerősítve, hanem egyszerűen azért, mert e névjegyzékek szentesítői nem tudtak semmit a Kaminszky Petronius püspökségéről, mert ha tudtak volna, úgy bizonyára őt is ép úgy felvették volna a püspökök névjegyzékébe, mint Hadermarszkyt, a ki szintén pápai megerősítés nélkül kormányozta az egyházmegyét.

Különben Kaminszky Petroniusnak nem igen irigylésre méltó emlékét örökítette meg a történelem. Kaminszky lengyelországi születésű és kétségtelenül erősen jezsuita nevelésű Szt. Bazil-rendű szerzetes volt, kiben a képzettséget és különösen a nyelvtudományt csak az ambiczió és az ennek szolgálatára rendelt szolgalelkűség és árulkodási viszketeg múlta felül. Kevéssel felszenteltetése után Horvátországba ment az Unió terjesztése végett, hol azonban, mint a következmények mutatták, igen csekély sikert mutathatott fel, ámbár, az alább említendő levelében azt írja: »qui primus intulerim in Croatiam unionem et in maximis persecutionibus itidem egregiam operam in fide Catholica plantanda navarim.« Horvátországból 1670 táján Magyarországba jött, hol, mint ugyanabban a levelében írja: »pro posse mea genti Ruthenae,

[3]) Duliskovics u. o. 33.
[4]) Basilovics, Brevis Notitia etc. II. 191.
[5]) Duliskovics u. o. 34.

et ut ita dicam aheae fidem Catholicam instillare conatus sum«, — s így előbb a munkácsi zárdában tartózkodott, később pedig az ungvári hívek gondozását vette át. Midőn azonban az 1679. évi pestis híveit, hat család kivételével, mind elragadta, — ez annyira megrendítette, hogy elhagyva csekély számú híveit, szentföldi zarándokutra indúlt. A szent-földet azonban nem láthatta, mivel Konstantinápolyból, hol, mint írja: »graeci mihi insidiantes volebant me turcorum imperatori prodere, ac pro interprete decem linguarum recomendare«, — visszatért szülőhazájába. Midőn 1687 végén arról értesült, hogy Munkács a császári hadak kezére került, — visszatért a munkácsi zárdába, hol ez idő szerint Rakoveczky Method püspök székelt. Rakoveczkyt, mint özvegy és családos nagy-rakóczi (Ugocsamegye) papot választották meg püspöknek, ki királyi és pápai kinevezés s illetve megerősítés nélkül és egy bizonytalan hitű kóbor érsek által felszentelve kormányozta a munkácsi egyházmegyét. Kaminszky kiismerve főpásztora gyengéit, arra szánta rá magát, hogy megbuktatja s maga ül a helyére. E czélból 1688. május 20-án egy hosszú s az émelygésig szolgalelkű levelet írt az egri püspöknek,[1]) melyben elnevezvén Rakoveczkyt schismatikusnak, tudatlannak, sőt még lelkiismeretlennek is, — azt ajánlja, hogy mozdítsák el Rakoveczkyt a püspöki székről s nevezzenek ki az egri püspökhöz egy rituális vikariust, ki egyúttal az egri görög szertartásnak lelkipásztora is lenne. Kaminsky nem érte el, a mit óhajtott, és e levelével siettette csak a Rakoveczky bukását, mivel az egri püspök információja folytán a Kolonich ajánlatára De Camelis lett munkácsi püspökké s illetve apostoli vikariussá kinevezve.

Az eddig ismert adatokból azt gyanítom, hogy Kaminszky — kit Lucskay, talán nem is jogtalanúl »proditor fraterni sanguinis«-nak nevez — hírét véve a De Camelis kinevezésének, kinek kipróbált hithűsége és tudománya mellett neki semmi kilátása sem lehetett ambiciója kielégítésére, visszatért Lengyelországba, mivel a De Camelis »Diariumában« [2]) sehol sem találom említve, ámbár de Camelis említést tesz minden, csak némileg is kiváló világi és szerzetes papjáról.

Olvasva a Rákóczynak tett szolgálatairól Kaminszkynak, valamint idegenkedéséről és ellenszenvéről a felkelők iránt, érdekes volna ismerni az okot, mely őt egy felkelő fejedelem szolgálatába hajtotta, ámbár én azt hiszem, hogy ez ok nem lehetett más, mint az, hogy ez úton is megkisérlette kielégiteni ambicióját.

Zsatkovics Kálmán.

[1]) Duliskovics, i. m. 132—137.
[2]) Történelmi Tár 1895. IV. 700—724.

REPERTORIUM.

b) Külföldi szaklapok.

Anzeiger des germanischen Nationalmuseums (1895. I. füz.) — *Fuhse* F., Dürer, és: Die Aufschriften auf der Rückseite der Bildnisse Karls des Grossen u. König Sigismunds.

Archiv für slavische Philologie. (17. köt. 1895.) *Rešetar M.* Die ragusanischen Urkunden des XIII. bis XV. Jahrhunderts.

Romänische Jahrbücher. (X. 1895. 7—8. füz.) *Barbovescu J.*, Geschichte der Agrarverfassung u. das Agrarwesen Romäniens seit der Eroberung Daciens durch die Römer bis zur Gegenwart. — *Petriceiu-Hasdeu*, Die Genealogie der Balkanvölker. Némétre ford. *Brosteanu P.*

Nord und Süd. (19. évf. 226. szám.) *Ad. Kohut, Franz Pulszky*, Eine biogr.-kritische Studie.

A lipcsei Centralblatt (1895. 51. számában) *Schuchardt H.* elismerő birálatot közölt Simonyi Zs. »Tüzetes magyar nyelvtan történelmi alapon« cz. művéről.

Monatsschrift für Gesch. u. Wissenschaft des Judenthums. (Új. foly. IV. 2. szám.) — *D. Kaufmann*, Die jüdischen Friedhöfe Ofens.

Krones Ferencz, Steiermark im Kartenbild der Zeiten vom XI. Jahrhundert bis 1600. (Allgemeine Zeitung, 1895. 297. sz. melléklet.)

A Deutsche Litteratur-zeitung 1895. decz. 14. (50.) számában *Ritterling E.* terjedelmes birálatot közöl *J. Jung*-nak Fasten der Provinz Dacien cz. művéről, melynek adatait több tekintetben kibővíti.

Hoffer A., Die bischöflichen Kirchen in Dalmatia-inferior et superior. Zeitschrift für Kathol. Theologie. (XX. évf. 1896. 1. füz. 158 l.)

Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. (XI. köt. 1. füz. 139—234 l.) *Bresslau H., Bamberger Studien.* E czím alatt közlött 2. czikkben Bresslau azt a fontos tényt konstatálja, hogy az úgyn. Ekkehard-féle krónika főrésze nem aurániai Ekkehardtól származik, hanem egy a michelsbergi kolostornak eddig teljesen ismeretlen tagjától, *Frutolf* baráttól. (Megh. 1103. jan. 17.)

Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. (XVI. köt. 1895. 2. füz. 342—349 l.) *Brethols B.*, Über das 9-te Kapitel der pannonischen Legende des heil. Methodius. Morvaországra vonatkoztatja az állítólag bajor zsinatról elmondott dolgokat.

Časopis Matice Moravské. (1893. XVII. évf. 24—32. l.)

Slavik F. A., A brtniczei (pirniczi) uradalom tönkrement községei cz. dolgozatában összeállítja azon nyug. Morvaországban feküdt községek neveit, melyek a Hunyadi Mátyás és Podiebrád között kitört háborúban tönkrementek, avagy teljesen elpusztultak. Különösen az 1468-iki év hozott sokakra romlást. Slavik úgy véleked ik, hogy a nevezett vidék sem a huszita, sem a 30 éves háborúban nem szenvedett annyit, mint a magyar háborúban.

Deutsche Zeitschrift für Kirchenrecht. (1894. 3. sorozat. IV. k. 2. füz. 100—203 l.) *Szlávik* M., Zur Frage der Civilehe in Ungarn.

N. Forst, Der türkische Gesandte in Prag 1620. und der Briefwechsel des Winterkönigs mit Sultan Osman II. (Mittheilungen des Instituts für Österr. Gesch. XVI. 1895. 566—81. Frigyes cseh király 1620. Bitter nevű követe által, a kit a magyar rendek követe kalauzolt és Bethlen Gábor támogatott, hadi segélyt kért a szultántól.

M. Hecht, Die Expedition des Grafen Eugen Zichy im Kaukasus und in Centralasien. (Leipziger Illustr. Zeitung 1896. 106 I. köt. 2743. sz.)

Áldássy Antal, Ungarns Geschichtsliteratur 1890—92. (Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtforschung XIV. 681., XV. 538. és XVI. köt. (1895. 693. s k.) lapjain. Ez az utóbbi czikk az önálló munkák rövid ismertetését tartalmazza. Egyes munkákat, mint Kálmán király okleveleit (Fejérpatakitól) és Szent István leveleit (Karácsonyitól), Áldássy már a XIV. kötetben ismertette.

Zeitschrift für ungar. öffentl. u. privat. Recht. (I. évf. 1895. 11—12. füz.) *Schwartz Isid.*, Österreichische Staatsrechtslehrer über ungar. Staatsrecht.

Eine Reminiscenz an Graf Jul. Andrássy. (N. Freie Presse febr. 18.). Leveleket közöl Andrássy Gyulától 1871-ből; az egyikben ellene nyilatkozik annak a tervnek, hogy a Vörös-kereszt-egyesület *egy* középpontból, Bécsből szerveztessék az összes »tartományok«-ban. A másik levél a gr. Beusthoz való viszonyra vet világot; Beust ugyanis egy Pozsonyban megjelent, névtelen röpirat (»Beust und seine Politik«) értelmi szerzőjét Andrássyban kereste és e miatt a bécsi hivatalos sajtóban a magyar miniszterelnököt megtámadtatta. Végre azonban a féltékeny kanczellár mégis lecsillapodott. Magyar fordításban a P. Napló és az Egyetértés közölték a tárczát. (febr. 19.)

c) Hazai hírlapok.

Ladislaus der Heilige gegen den päpstlichen Stuhl. (Pester Lloyd. 1895. 29. Juni.) II. Marczali (A magy. nemzet története II-ik köt.) nyomán.

Soós Antal, Attila székhelye. (Egyetértés jun. 22.). Soós Tisza-Füred, nevezetesen Puszta-Kócs szigetre helyzi Attila palotáját.

A bujdosók rabja. (Magyar Hírlap. jun. 8.) A czikk hősei Perényi Gábor abaujmegyei főispán és Perényi János, a kiket Szűcs János elfogott. Jánost csak 1675. váltották ki.

Szederkényi Á., A vármegye őskorából. (Magyarország decz. 25.)

Thaly Kálmán, »Az ónodi országgyűlés« cz. dolgozatából, mely a Századok decz. füzetében jelent meg, a Pester Lloyd decz. 21., 22., 28., 29. és 31-iki számában német fordítás látott napvilágot.

Werner Gy., Erdély aranykoráról. (Budap. Hírlap. decz. 14.)

Nádasdy Tamás labancz generális rendelete Tolna megyéhez az oda menekült kuruczok üldözése és kiméletlen kiirtása ügyében. (1710. máj. 20.) (Pesti Hírlap decz. 25. a vegyesek rovatában.) A rendeletet a megye megértette és végre is hajtotta. — Ugyanez a lapszám adatokat közöl a botozásokról, melyek a múlt században különösen Simontornyán divatoztak.

A magyar király kegyúri joga. Fraknói nyomán. (Magyar Állam u. ott.)

Kandra Kabos, Karácsonyi népszokások és babonák. (Nemzet decz. 25.)

Téglás Gábor, A Hunyadi-tradicziók. (Nemzet decz. 31.)

Hentaller Lajos, A képviselőház utolsó ülése 1848-ban. (Magyarország decz. 31.)

Soós Antal, A milleniumi ősmagyar. (Pesti Hírlap decz. 25.) Elmondja az érdi hun temető történetét és az ásatások eredményét; megemlékezik a karczagi sirokról, melyekben IV. Béla korabeli pénzeket találtak és a Schöngeisingnél (Bajorországban) talált ősmagyar csontvázról, alkalmasint a lechmezei ütközet korából.

Kőváry László, Az erdélyi unio kép még élő alakjairól. (Nemzeti Ujság decz. 25.)

Szilágyi Sándor, Politikai versek Garaytól. »Szakálldalok« az 50-es évekből, midőn Garay tanszékétől megfosztva bujdosott. (U. ott.).

Robicsek Ferencz, Bukovinai magyar véreink. (Magyar Állam decz. 25.)

Németh Péter, Magyarország Szent László korában. Jogtörténeti rajz. (U. ott). Külön lenyomatban is megjelent.

Szilágyi Sándor, A millenium éve. (Magyar Hírlap 1896. jan. 1.)

Szilágyi Sándor, Múlt századi gúnyirat. (Nemzeti Ujság jan. 1.) Pater Schluderpacher beszéde, a Szilassy gyüjteményből.

Marczali Henrik, A magyarok vándorlása és hazánk a honfoglalás korában. (Budap. Hírlap jan. 1. — 2 rajzzal.)

Marczianyi Gy., A teplicskai Szilveszteréj 1698. (Budap. Hírlap 1896. jan. 3.)

Jakab Elek, Egy székely vár hagyományos története. (Tartód város romjai a hasonló nevű erdőben, Székely-Udvarhely közelében. (Budap. Hírlap jan. 4.)

Jósika Samu báró. (Nemzet. jan. 4.)

Hertelendy Zsigmond, A magyarok ezer éve az európai Magyarországban, 1000 szóban. (Pesti Hírlap jan. 5.)

A ciszterciek milléniumi emlékkönyve (Békefi Rem. munkáját ismertették: Budap. Hírlap jan. 8., Alkotmány jan. 9., Pesti Hirlap 12., Magyar-Ujság 10. szám.)

Maior Péter életrajza (Budap. Hirlap jan. 8.)

A titeli vár elpusztulása. (Magyar Állam jan. 11.)

Hentaller Lajos, Gr. Batthyányi Lajos fogsága. (Magyarország jan. 12.)

Római levelek. (Mátyás király levelei, melyben a pápai kuriát hitszakadással fenyegeti. (Pesti Napló jan. 12.)

Gonda Béla, »Vásárhelyi Pál élete és művei« cz. munkáját ismertette *Peisner J.* a Neues P. Journal-ban, jan. 14-ikén.

Egy régi intézmény történetéről. (Egyetértés jan. 24. A gyógyszerészet történetének vázlata.)

F. L., Csongrádvármegye névmagyarosítása. (Egyetértés jan. 26.)

Petőcz György, Pozsonyvármegye alispánja. (Budap. Hírlap jan. 28.) Ezt a derék hazafit Kempen 1849. agyonlövette.

Cirkvenica története. (Magyar Állam jan. 18.)

Fehérpataky László, Budapest czímere. (Magyar Hírlap febr. 2.)

Alexander Bernát, Szellemi életünk története. (Budap. Hírlap febr. 4.)

Marcus Landau, Lebensregeln für eine ungarische Königin. (Pester Lloyd febr. 1.) Ezeket az illemszabályokat aragoniai Beatrix, Mátyás király neje számára írta *Maddaloni* Carafa Diomedes gróf dúsgazdag nápolyi főúr, midőn Beatrix Magyarországba indult. *Csontosi* egyébiránt már ismertette az iratot. (M. Könyvszemle XV.)

Lotharingiai Ferencz természetes leánya. (Egyetértés febr. 9.)

Illés Aladár, Egy régi magyar találmány. (A m. mérnökök és építészek egyesületének heti értesítőjében, febr.) Czikkiró kimutatja, hogy *Montecucculi Jeromos* Selmeczbányán már 1627. alkalmazta a lőport robbanó anyag gyanánt, mig Csehországban és Angliában csak évtizedek, illetőleg csak 1670. alkalmazták e czélra.

Károlyi Árpád új könyvét a korponai országgyülésről *Wertheimer Ede* ismertette a P. Lloyd-ban febr. 12. és a Bud. Hírl. ápril 14.

Széchényi István főhadnagy. (P. Napló febr. 21.) Az ujonnan megjel. naplói nyomán.

Holdházy. Thewrewk Istvántól. (Nemzeti Ujság febr. 23.)

Kik élnek még az 1848—49. képviselők közül? (Pesti Hírlap febr. 25. és 26. Helyreigazitás a 29. számban).

A tolnamegyei levéltárból a lapok ujabban számos kulturtörténeti adatot közölnek. Ilyen péld. Gerjen község kérvénye Mária Teréziához (1766.), a kit az öles czímben többi között »*tündöklő szoptató édes Dajkánk*«-nak szólítják. (Magy. Ujság febr. 18.)

Herczegh Mihály, Mária Terézia a boszorkányok ellen. (Magyar Ujság febr. 18.)

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

UJ KÖNYVEK.

— DR. FINÁCZY ERNŐ tollából a millenium alkalmából a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbizásából egy nagybecsű munka került ki. »A magyarországi középiskolák multja és jelene« czímen. Két részre oszlik, az első középiskoláink multja, a második középiskoláink jelen állapotával foglalkozik. Az utóbbi minket csak közvetve érdekel. Az első részben hét fejezetben tárgyalja a kérdést u. m. a XVI. század, a Jézus-Társaság és a kegyes tanitórend gymnasiumai, a protestánsok gymnasiumai, az első ratio educationis, a második ratio, az Entwurf, a kisérletezés korszaka. E része munkájának, jóllehet tömören, kivonatosan tárgyalja a fölvetett tételt, jó áttekintő képét adja a hazai középiskolák fejlődésének. Finácz könyvét, melynek megirásához a bécsi cs. és k. udvari és a magyar országos levéltár bő anyagot szolgáltattak, melegen ajánljuk az érdekelt körök figyelmébe.

— A MILLENIUMI MONOGRAPHIÁK sorából egy rendkívül becses munka hagyta el a sajtót: Békésvármegye történetének I. kötete dr. Karácsonyi János tagtársunk tollából, kit az Akadémia közelebbi nagygyűlésén tagjai sorába választott be. E vaskos kötet fényes kiállitásban, gazdagon illustrálva 523 oldalt foglal el, s ez a vármegye általános történetét tartalmazza a legrégibb időtől egészen 1867-ig. Dr. Karácsonyi történetiróink sorában díszes helyet vivott ki magának s munkája a milleniumi monographiák sorából a legjobbak egyike. Bővebben fogjuk ismertetni rendes rovatunkban, addig is ajánljuk olvasóink figyelmébe. A mű megrendelhető Békés-vármegye alispáni hivatalánál, összesen 3 kötetből fog állani és ára a 3 kötetnek 6 frt.

— KÖLCSEY MINT MORALISTA czím alatt Vajda Viktor adott ki egy kisebb terjedelmű munkát. Kölcsey munkáiból annak moralista voltát törekszik kiemelni, hosszabb czikkben tárgyalva végül

Kölcseyt mint jellemet, összefoglalva vizsgálódásai eredményét. Szól hosszabban Kölcsey országgyűlési naplójáról is, és ezért emlékeztünk mi is meg munkájáról.

— MILLENIUMI EMLÉKLAPOK czím alatt Acsay Ferencz a győri főgymnasium igazgatója egy füzetben közrebocsátotta azon felolvasásokat s belletrisztikus értekezéseket, melyeket a főgymnasium millenaris ünnepén tartottak. Kiválik közülök Acsay Ferencz »Multunk és jövőnk« cz. felolvasása, mely magas szárnyalásával a hasonló alkalommal tartani szokott sablonos beszédek közöl messze kiválik. Szintúgy igen sikerült a Németh Ambrusé is, Alkotmányos királyságunk fejlődéséről.

— KOMJÁTHY ANZELM a millenium alkalmából a nógrádvármegyei nemzeti intézet monographiáját irta meg, melyben behatóan ismerteti ez egyesület szervezését és az általa kifejtett áldásos működést a hazai kultura terén.

— RÓZSA VITÁL szerkesztésében megjelent az esztergomvidéki régészeti és történelmi társulat első évkönyve, mely körülményesen beszámol az új egyesület alakulási stb. módozatai felől. Tudományos tartalmú értekezéseket is tartalmaz e füzet. Első sorban Pór Antal választmányi tagtársunk Esztergom város monographiájának programmját adja, előadva, hogy mily keretben kellene ezen monographiának megiródnia. Némethy Lajos tagtársunk az esztergomi határban, a szentkirályi földeken eszközölt tudományos czélú ásatásokkal ismertet meg. Értekezésének főtárgya az esztergomi szt. János lovagok rendházának ismertetése képezi, melynek romjait Némethy ásatta fel. Megismertet a XIII. századbeli Esztergom-részeivel, s értekezéséhez csatolja az esztergomszentkirályi János lovagok conventjének alaprajzát is. Értekezése, mely sok új részlettel ismertet meg, úgy véljük, egy része szerzőnek a magyarországi johannitákról szóló művének. Récsey Viktor tagtársunk »Balassa Bálintnak Esztergom alá való készülete és eleste« cz. Rimai János egykorú és egyetlen példányban meglevő költeményét közli, végül Brenner Ferencz »Árpádkori temető Esztergomban« cz. czikke zárja be a füzetet. Mint ebből látjuk a társulat első évkönyve tudományos becse tekintetében a legelső helyen áll. Midőn az új társulatot pályája kezdetén melegen üdvözöljük, megragadjuk az alkalmat, őt minél szélesebb körben ajánlani. Esztergom történeti múltja eléggé indokolja egy külön történelmi társulat létesítését, mely hivatva van a város és vidék régi dicsőséges multját felderíteni, s neki az őt megillető positiót az irodalomban kijelölni.

— SLATIN PASA Darfur egykori kormányzójának »Tüzzel Vassal a Szudánban« czímű munkája, melyben a mahdistáknál töltött 11 évi fogságának történetét adja, most jelent meg az

Athenaeum kiadásában. A máhdi foglya 1879—1895. időközben tett tapasztalatait, élményeit eleven, szemünk előtt lefolyó cselekményként tárja elénk. Mint osztrák-magyar tartalékos hadnagy hagyja el Pozsonyt, Darfurba indul s e tartomány kormányzója lesz. Lankadatlan, hősies küzdelmet vív a lázadó törzsek ellen, míg végtére 1883-ban deczember 23-án Seriaban a mahdinak megadja magát. Slatin szerencsés megmeneküléséig tartó hosszu, viszontagságos fogsága önkénytelenül eszünkbe juttatja e közmondást: »el umro dauvil bisul ketir« (ki soká él, sokat lát.«) — Az élvezetes, regényvilágba való történelmi becscsel biró olvasmányt, melyet dr. Jankó János ültetett át irodalmunkba, igazán csak melegen ajánlhatjuk a t. olvasó közönségnek. A szövegben Kelly Talbot kairói festő szép kivitelű rajzaival találkozunk. A két kötét terjedelmü mű ára fűzve 6 frt, díszkötésben 8 frt.

— SERIES NOBILIUM QUORUM LITTERAE ARMALIS IN GENERAL. congregationibus regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae publicatae et acceptatae sunt a. 1557—1848.« czimen dr. *Bojničić-Kninski János* a zágrábi orsz. levéltár igazgatója közrebocsátotta ama nemesek névsorát, kiknek neve a zágrábi orsz. levéltárban őrzött »Acta et articuli dominorum, statuum et ordinum regni« cz. 12 kötetre terjedő jegyzőkönyvekben előfordul. A betűrendes névjegyzék elé bocsátott horvát és német nyelvü bevezetés a nemesség adományozásáról, a nemeslevél kihirdetési módjáról stb. nyujt tájékozást. Habár e bevezetés minden pontjával nem értünk is egyet s nem helyeseljük többek között, hogy benne állandóan magyar-horvát királyt emleget s azt az állítását is, hogy a horvát indigenatus a magyartól különböző volt, elhamarkodottnak tekintjük közzétételét, mindazáltal jó gondolatnak tartjuk s miként a szerző is mondja, kiegészitésül szolgál az az Illésy-Petkó által kiadott »*Királyi könyvek*«-nek s a Tagányi Károly a »Turul«-ban közrebocsátott nemeslevél jegyzéknek.

— AZ IPARMŰVÉSZET 1895-BEN *(kiadja az Iparművészeti Társulat)* czimű munkával kárpótolta e társulat tagjait megszünt társulati közlönyük fejében. E munka változatos czikksorozatában a milleniumi kiállításról szóló az, mely most leginkább érdekel bennünket. Két önálló czikk foglalkozik annak iparművészeti részével. Az első, a retrospectiv kiállítás iparművészeti anyagát irja le és pedig a legilletékesebb toll (a dr. Czobor Béláé) erőteljes vonásokban vázolja a történelmi csoportban fölhalmozott kincseket. Mily szemet káprázató kép tárul elénk. Mily gazdag anyagot talál ott a történész és művész; nemzetünk multjának minden nevezetesb ereklyéje egybegyűjtve, szakértelemmel és csinnal rendezve A jelenkori rész iparművészeti anyagának is akadt hivatott

ismertetője (-y.), ki elég biztatót sorol fel arra, hogy megnyugvással tekintsünk hazai műiparunk igazságos megitélése elé.

A befejezéséhez közeledő orsz. m. iparművészeti múzeum palotájáról, különösen pedig annak belső felszereléséről sok érdekes tudni valót találunk *Lipcsey* József czikkében, mely e mellett még a múzeum működéséről és mult évi befejezéseiről is beszámol. *Sasváry* Ármin a kereskedelmi múzeum házi ipari bazárjának szervezetét, az ott árusított iparczikkeket stb. ismerteti; P. *A.* az asztalos ipartestületnek újabban létesített állandó bútor-vásár csarnokát írja le, a melyről a nagy közönség eddig alig vett még tudomást. Külön czikkek foglalkoznak a rohamosan fellendülő üvegfestészetünkkel, a Hauszmann Alajos által tervezett Dorottya-utczai banképülettel, Steindl Imrének a kassai és bártfai templomok belső felszereléséhez készített tervrajzaival.

Az orsz. képzőművészeti tanács működéséről és tervben levő ujjá szervezéséről sok eddig ismeretlen adatot találunk az évkönyvnek arról szóló czikkében, mely a tanácsnak egy felette tanulságos véleményes jelentését is közli. Ebben a különböző al-fresco festészeti tehnikák és az üveg-mozaik képek tartósságát összehasonlítva a tanács utóbbiaknak ad előnyt.

A művészi és ipari iskolákkal egész czikksorozat foglalkozik. Ebben különösen érdekes *Szterényi* Józsefnek, a hazai ipari oktatásról irt tanulmánya, melyből meggyőződhetünk arról, hogy e téren már czéltudó politikát követünk, mely üdvös eredményét közeljövőben már bizonyára az iparművészet minden ágában észlelni fogjuk. Mint az iparművészetnek egyik nagy jelentőségű ágáról, a sokszorosító művészetekről tüzetes ismertetést tartalmaz az évkönyv. E mellett a budapesti és sz.-pétervári államnyomdáról, az újabb magyar könyvek illusztráczióiról sok érdekes van lemondva benne. Különösen az utóbbiakról szóló czik, mely a mult évi magyar könyvpiacznak összes kiválóbb termékeire kiterjed, több talpraesett észrevételt tesz, mely közt kiadóink, sokszorosító intézeteink s rajzoló művészeink sok megszivlelni valót találnak.

»Válasz«-ában *Huszka* József, a magyar stilus buzgó apostola, nagy historiai apparatussal erélyesen védekezik ama méltatlan megitélés ellenében, melyben a Művészi Ipar utolsó száma »A székely ház« czímű könyvét részesítette.

A külföld iparművészeti mozgalmairól, kiállításokról stb., a kiválóbb szakfolyóiratok tartalmáról, külön rovatban emlékezik meg az évkönyv, mely végül részletesen beszámol a m. iparművészeti társulatnak mult évi tevékenységéről. Ezt nagy részben az ezredéves kiállításba való előkészületek vették igénybe, hol tudvalevőleg kollektiv műipari csoportot létesített. Ezen kívül a társulat még főleg azon fáradozott, hogy biztosítsa a tervbe vett

»Az Iparművészet könyve« czímű nagyobbszabású díszműnek létrejöttét, mi most már teljesen sikerült, sőt már a mű egy része kéziratban meg is van.

Az évkönyv gazdag szövegét mintegy száz, művészileg sokszorosított kép diszíti, melynek túlnyomó része eredeti fölvételek alapján készült. Legkiválóbb Repin Iliának, a nálunk is oly nagy sikert aratott orosz festőnek, Duse Eleonorát ábrázoló szénrajza után az orosz államnyomdában készült rézkarcz.

A szerkesztő neve, a piaczra nem kerülő szép könyvön ugyan nincs megemlítve, de nyilt titok, hogy a szerkesztés nehéz feladatát munkatársunk, az iparművészeti társulat elnöke, Ráth György vállalta magára, ki számos czikknek is szerzője.

A társulat választmánya lelkes felhivást mellékelt az évkönyvhöz, melyben felszólítja művelt közönséget a társulat kötelékébe való belépésre. Ebből megtudjuk, hogy a folyó évről egy a mostanihoz hasonló mű fog megjelenni, mely egyuttal az ezredéves kiállítás műipari részének emlékalbuma lesz. A munkában levő »Az Iparművészet könyve« cz. díszművet a társulat minden most belépő tagja ingyen kapja, rendkívüli tagilletményként. Jövő évben pedig remélhetőleg már megindul az új folyóirat, melynek kiadására már most készülnek. Ha azt is a most megjelent évkönyvhöz hasonló gyakorlati szellemben szerkesztik, akkor hasznos organumot nyer majdnem benne a hazai iparművészet.

VEGYES KÖZLÉSEK.

† A MILLENIUMI ÜNNEPÉLYEK SORRENDJÉT egy szomorú haláleset bontotta meg. A trón örököse Károly Lajos főherczeg hosszas betegség után május 19-én meghalt. A gyászban, mely az országra borult, társulatunk is részt vett, Károly Lajos főherczeg alapító tagtársunk volt. Ő volt az elsők egyike, ki midőn társulatunk évekkel előtt vagyoni kalamitásokkal küzdött, mint alapító tag lépett tagtársaink sorába, s működésünket folytonos érdekkel kisérte. Áldás emlékére.

† TÁRSULATUNK ELNÖKÉT GRÓF TELEKI GÉZÁT súlyos veszteség érte. Testvére, gróf Teleki Ede, ki maga is tagja volt társulatunknak elhunyt. Nyugodjanak porai békében!

† DR. VÁLI BÉLA junius hó 7-én 38 éves korában elhunyt. A magyar szinészet történetének megirásával foglalkozott, arra gyűjtötte nagy szorgalommal az adatokat; egyes monographiákat ki is adott s a Századoknak is munkatársa volt. Ő volt az orsz. kiállításon a zene és szinmű osztály szervezője. De súlyos betegsége meggátolta abban, hogy elrendezhette volna. Egyik munkáját, a

magy. szinészet történetét a Kisfaludy társaság dicsérettel tüntette ki. Nyugodjanak porai békében!

— A BÉCSI CSÁSZÁRI TUD. AKADÉMIA társulatunk titkárát külföldi tagjává választotta.

— BÁNFFY DEZSŐ báró miniszterelnököt, társulatunk alapító tagját Ő Felsége a milleniumi ünnepek alkalmából a Lipót-rend nagykeresztjével tüntette ki.

— A BUDAPESTI KIR. MAGY. TUD. EGYETEMNEK a millenium ünneplésére tartott díszgyűlésén tagtársaink közől a következőket avatták tiszteletbeli doktorokká: József főherczeget tiszteletbeli bölcsészetdoktorrá, Fraknói Vilmost t. hittudományi, Csemegi Károlyt t. jogtudományi, Kállay Benjamin közös pénzügyminisztert, Apponyi Albert grófot t. államtudományi, Samassa József egri érseket t. kánoni, Széchenyi Béla grófot, Kuún Géza grófot, Szilády Áront és Pauler Gyulát tiszteletbeli bölcsészetdoktorokká.

— A MILLENIUM alkalmából a kolozsvári egyetem is választott tiszteletbeli doktorokat s ezek közül többeket tagtársaink sorából. Társulatunk elnökségéből Thaly Kálmánt érte e megtiszteltetés, kinek hosszas és eredmény dús történetirói működése adta meg erre a jogyczimet. Választmányi tagtársaink közül Szilády Áront, Zsilinszky Mihályt és gróf Esterházy Jánost irodalomtörténeti, történetirói és műtörténeti eredménydús működésökért. Alapitóink közül: József főherczeget, Karap Ferenczet, Hegedüs Sándort, Bedő Albertet. Rendes tagjaink sorából: Csemegi Károlyt, gróf Apponyi Albertet, gróf Széchenyi Bélát választotta meg.

— A MAGY TUD. AKADÉMIA ezidei nagygyűlésén társulatunk tagjai közől a következőket választotta meg tagjaivá: *Karácsonyi* János, nagyváradi seminariumi tanár; *Schönherr* Gyula, a m. n. múzeum levéltárnoka; *Békefi* Remig, budapesti egyetemi magántanár. Fogadják legőszintébb szerencse kivánatinkat.

— BUBICS ZSIGMOND kassai püspök tagtársunk, a híres gyűjtő, ritka becses ajándékkal lepte meg Kassa városát a millenium alkalmából, melyet a város ünnepi közgyülésén jelentett be. Műkincseiből 50,000 frt értékű tárgyakat ajándékozott a Kassán létesítendő felsőmagyarországi múzeum részére. Egyúttal 2000 frtból álló alapítványt is tett, melynek kamatait a gyűjtemény gondozásával megbizott tisztviselő fogja élvezni. Bubics püspök ezen hazafias bőkezűsége Kassa városát páratlan kincshez juttatta. A tervszerűleg gyűjtött főpapi gyűjtemény messze földön híres azon kincsekről, melyeket bir. Bubics metszet és nyomtatvány gyűjteménye nem egy unikumot mutathat fel, melynek egyes darabjait Történelmi Életrajzainkban is felhasználtuk. Kassa

városa ez ajándékban oly kincset nyert, melyet méltán irigyelhet tőle mindegyik gyüjteményünk is. A város történetében Bubics e tény által örökre elévülhetetlenül örökítette meg nevét.

— GERGELY SAMU tagtársunkat, a kolozsvári egyetemen a világtörténet rendkivüli tanárát a vallás- és közoktatásügyi miniszter történelmi tanulmányútra Párisba küldte ki. Gergely Samu már néhány év előtt Párisban beható tanulmányokat tett; a bujdosók erdélyi és francziaországi összeköttetéseinek tanulmányozására s ott gyüjtött rendkívül becses adatait a Történelmi Tárban tette közzé.

— MAYER GYULA tagtársunk, Versecz város levéltárnoka az országos levéltárhoz neveztetett ki.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSASÁG a millennium emlékére pünkösd hétfőjén ünnepi közgyűlést tartott, amelyen gróf *Kuun* Géza elnök megnyitójában a honfoglalás és honalapítás jelentőségéről. és a belőle levonható tanulságokról. A nagy tetszéssel fogadott beszédet a jegyzőkönyvbe fogják iktatni. Kun Róbert titkár jelentésében beszámolt a társulati év minden mozzanatáról. A jelentést a közgyűlés tudomásul vette, de a jelzett lemondást nem fogadta el. A felolvasások sorát megkezdte dr. *Márki* Sándor, értekezve Európa politikai constellatiójáról, a honfoglalás idejében. A tanulságos és érdekes adatokat a közönség érdeklődéssel hallgatta és szerzőt zajosan megtapsolta. Hasonló figyelemmel hallgatták még dr. Sólyom-Fekete Ferenczet, ki a Ponory és Tornya családok legrégibb okleveleiből mutatott be néhányat — és Téglás Gábort, ki Sarmisegetusa kutatásának történetét adta elő. A választmány tagjaivá lettek: Barcsay Béla, Borostyány Béla, Issekutz Antal, László Ignácz, Lázár György, Pogány György, Szinte Gábor, Szőts Sándor, Benedikty Lajos, Pietsch Sándor, Rácz Pál. — Ezzel a közgyülés véget ért.

— A M. TUD. AKADÉMIA MILLENIUMI KIADVÁNYA. A Tud. Akadémia — mint már előzetesen jeleztük — a millenium megünneplésében oly mű kiadásával kivánt résztvenni, mely a honfoglalás történetének kútfőit, a lehető legjobb szövegben, megfelelő commentárral egyesíti, úgy hogy a ki magyar nemzet honalapitásának történetét meg akarja írni, minden adatot e kiadványban együtt találjon. E műnek hét fejezete lesz. Az I. fejezet tartalmazza Bölcs Leo Taktikájának XVIII. fejezetét, mely a különféle keleti és nyugati népek hadviseléséről szól, s melyet az összes ismert codexek felhasználásával Vári Rezső tanár ad ki és fordít egyuttal magyarra; Leo egész műve külön fog megjelenni, s ez lesz e nagybecsű műnek első, tudományos, kritikai kiadása. A kisebb byzanczi írókat, Konstantinus császárnak a magyarokra vonatkozó adatait, Georgiosz Monakhoszt és variánsait Marczali Henrik állítja össze.

A II. fejezet tartalmazza a magyarokról és a rokon természetű népekről szóló keleti forrásokat: mint Ibn Rosztét, Isztakhrit, Maszudit; ezt a részt gr. Kuun Géza tiszteleti tag dolgozta ki.

A III. fejezetben Marczali Henrik a nyugati egykorú forrásokat, mint a Conversio Carantanorum és Bagoariorumot, a fuldai évkönyveket, Reginót, a bajor püspökök 900. évi levelét adja.

A IV. fejezet szláv forrásokat tartalmaz, melyeket Jagič Vratiszláv horvát hazánkfia és Thallóczy Lajos akadémiánk rendes tagja állítottak össze, fordítottak, commentáltak, Hodinka Antal úr szives segédkezése mellett.

Az V. fejezetben a hazai források lesznek: Anonymus; bevezetik, jegyzetekkel ellátják Fejérpataky László és Pauler Gyula; Julian utazása, melynek vatikáni codexét Fraknói Vilmos szivességéből fényképben birjuk, s végre krónikáink illető helyei, melyeket Marczali Henrik állított össze.

A VI. fejezetben Nagy Géza a honfoglalás nyomait, melyek okleveleinkben, helyneveinkben stb. találtatnak, kutatja és gyűjti össze.

A VII. fejezetben Hampel József a honfoglalási kor leleteit ismerteti. E fejezet különnyomatban is megjelenik.

A Magyar Tudományos Akadémia történelmi jutalomtételei.

1.

Adassék elő a magyar alkotmány története a legrégibb időktől 1848-ig.

A magyar alkotmány fejlődése a koronkénti magyar nemzeti élettel való kapcsolatában tárgyalandó, folytonos tekintettel az időnkénti európai alkotmányi állapotokhoz való viszonyára. A fősúly a közjogi intézményekre és fejlődésükre fektetendő; a magyar politikai élet külső története és a politikai küzdelmek, mint a magyar köztörténethez tartozók, csupán annyiban tárgyalandók, a mennyiben ez az intézmények története érdekében szükséges. A munkának nem pusztán a törvények ismeretén, hanem beható forrástanulmányokon kell alapulnia.

Jutalma a »Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület« Fáy András nevére tett alapítványából 3000 frt.

Határidő 1900. szeptember 30.

2.

Nyilt pályázat. Adassék elő essayszerű feldolgozásban Hunyadi János élet- és jellemrajza.

Jutalma a Lévay-alapítványból 500 frt.

A pályázni kivánók felhivatnak, hogy a munka beosztását feltüntető tervezetet, egy kidolgozott fejezet mellékletével, 1896. deczember 31-ig nyujtsák be a főtitkári hivatalnál.

3.

Kivántatik az épitészet története Magyarországon az Árpádházi királyok korában, a fenmaradt emlékek lehető teljes fölhasználásával és leírásával.

Pályázó hozza kapcsolatba a művészi mozzanatokat az építészet külföldi analógiáival és fürkészsze a hazai építkezés összefüggését politikai és culturális eseményekkel. A szöveghez fontosabb emlékekről pontos építészeti rajzok csatolandók.

Jutalma a Bézsán-alapból 1200 frt aranyban.

Határnap 1898. deczember 31.

4.

»Fejtessék ki, mikor és mennyiben vált az 1222-iki aranybulla a magyar közjog egyik alaptörvényévé.«

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 600 frt o. é.

Határnap 1897. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű munkának adatik ki.

5.

Adassék elő kiadott és kiadatlan források nyomán a királyi kanczellária fejlődése és története, kiváló tekintettel működésére az oklevelek irása terén, a vegyes házbeli királyok korában; állapittassék meg ezzel kapcsolatban a kanczelláriai alkalmazottak kritikai névsora.

Határidő: 1898. szeptember 30.

Jutalma a Péczely-alapból 1000 arany forint.

6.

Adassék elő levéltári kutatások alapján a Sz.-Ferencz-rend története Magyarországon 1526-ig.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 500 frt.

Határidő 1896. szeptember 30.

A jutalom csak önálló, tudományos becscsel bíró munkának ítéltetik oda. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; köteles azonban a műből, ha kinyomatja, 3 példányt, ha pedig két év alatt ki nem nyomatja, egy másolatot a csanádi püspökség levéltárába beküldeni.

7.

Adassék elő levéltári kutatások és fönmaradt emlékek gondos tanulmánya alapján valamely jelentékenyebb hazai város és vidéke ötvösségének története a XIX. század elejéig.

8.

Adassék elő önálló kutatások alapján, a hazai és külföldi levéltári anyag felhasználásával, feldolgozás és forma tekintetében a modern történetírásnak megfelelő alakban, Magyarország története az 1301. évtől I. Mátyás haláláig, oly módon, hogy a külső események mellett, azokkal szerves összefüggésben, az ország szervezeti, társadalmi, vallási, nemzetiségi és müveltségi viszonyai is tárgyaltassanak; a szereplő emberek egyénisége, jelleme a lehetőséghez képest kiemeltessék és kijelöltessék az a hely, melyet Magyarország első sorban szomszédaival, azután a világ többi művelt nemzeteivel szemben elfoglalt.

Jutalma a »Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület« Fáy-alapítványából 5000 frt.

Határidő 1897. szeptember 30.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— MAGYAR JOGTÖRTÉNETI EMLÉKEK. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyüjteménye. Összegyüjtötték, felvilágositó, összehasonlitó és utaló jegyzetekkel ellátták dr. Kolozsvári Sándor és dr. Óvári Kelemen. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. IV. kötet. Első fele. A dunáninneni törvényhatóságok jogszabályai. Budapest, 1896, 8-adr. LXXXIII. és 916 l. Ára 8 frt.

— TÖRÖK TÖRTÉNETIRÓK. A m. tud. akadémia történelmi bizottságának megbizásából. Forditotta és jegyzetekkel kisérte Thúry József. Kiadja a Magyar Tudományos Akademia II. kötet Budapest, 1896. 8-adr. 426 l. Ára 4 frt.

— MAGYAR IRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI. A Magyar Tudományos Akadémia megbizásából. Irta Szinnyey József. Kiadja Hornyánszky Viktor könyvkiadóhivatala. IV. kötet. Gyalai-Hyrtl. Budapest, 1896. 8-r. 1492 hasáb.

— BÉKÉSVÁRMEGYE TÖRTÉNETE. Magyarország ezredéves fennállásának ünnepére Békésvármegye törvényhatóságának megbizásából irta Dr. Karácsonyi János. I. kötet. Kiadja Békésvármegye közönsége. 1896. 8-r. VIII. 522 l.

— RÉGI MAGYAR HARCZI DALOK, verbunkosok. (1716-tól 1809-ig). Átirta Káldy Gyula. Ára 4 frt. Szerző sajátja. — Minden jog fentartásával. Budapest. Pesti könyynyomda-részvénytársaság metszése és nyomása. 1894. Iv. VIII. 65 l.

— AZ EZREDÉVES MAGYAR ÁLLAM ÉS NÉPE. A kereskedelemügyi m. kir. miniszter úrnak, mint az ezredéves országos kiállitási bizottság elnökének megbizásából szerkesztette Dr. Jekelfalussy József. Budapest. »Kosmos« müintézet kiadása. 1896 Ára 1 frt 50 kr. 8-r. 625. l.

— A NYUGOTI NAGY EGYHÁZSZAKADÁS története VI. Orbán haláláig. 1378—1389. Irta: dr. Áldásy Antal. Budapest, Pfeifer F. 1896. 8-r. XXV. 566 l.

— A BUDAPESTI KIR. MAGYAR TUDOMÁNY-EGYETEM jog- és államtudományi karának ismertetése. 1667—1896. Irta: Vécsey Tamás. Budapest, Hornyánszky Viktor könyvnyomdája 1896. 8-r. 32 l.

— NÓGRÁDMEGYEI NEMZETI INTÉZET MONOGRAPHIÁJA. Magyarország ezredéves ünnepére irta: Komjáthy Anzelm. Balassagyarmat, 1896.

— MILLENIUMI EMLÉKLAPOK kiadta: Acsay Ferencz. Győr, 1896.

— KÉPEK A HAZAI ELLENREFORMÁCZIÓ mozgalmaiból a XVII. század végén. Irta Dr. Valter Gyula. Ára 40 kr. Esztergom, 1896. Buzárovits Gusztáv 8-r. 54. 2 l.

— NÁDASDY FERENCZ oratiója az ország négy rendjéhez 1668. Közli Veress Endre. Budapest, 1896. 8-adr. + 15 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A Magyar Történelmi Társulat ig. választmányának f. évi június-havi rendes ülése az országos ünnepélyek miatt elmaradván, június 3-án Thaly Kálmán elnöklete alatt csupán választmányi értekezlet tartatott, melyen a titkári hivatal mint sürgős ügyet jelenté be, hogy Zsilinszky Mihály tagtársunk, kit a társulat javaslatára Csongrád vármegye törvényhatósági bizottsága a vármegye monographiájának megírásával megbizott, munkája elkészült első részét beküldötte s annak megbírálására két tag kinevezését kéri. Az értekezlet, tekintettel azon körülményre, hogy a nyár folyamán a választmány ülésezni nem fog, az elnökséget kérte fel, hogy a munka megbirálásáról gondoskodni s teendő intézkedését a választmánynak utólag bejelenteni szíveskedjék.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Apor Irma bárónő, eddig: *Abbazia.*

Bock János, eddig: *Budapest,* Izabella-u. 65.

Hihalmi *Harmos János,* eddig: *Budapest,* IV. Kossuth-Lajos-utcza 9.

Horváth Ádám orsz. képviselő, eddig: *Budapest,* Andrássy-udv.

Kádár Ermanno, eddig: *Budapest,* Király-u. 101.

Kyss Géza városi jegyző, eddig: *Eperjes.*

Krausz Arthur orvos, eddig: *Visegrád.*

Láng Menyhért orvos, eddig: *Budapest,* Nagy-Diófa-u. 30.

Murk István theologus, eddig: *Belovár,* Raca.

Pesthy Pál joghallgató, eddig: *Berlin.*

Rudnyánszky Gyula, eddig: *Budapest,* Új-u. 14.

Szalánczi Ferencz földbirtokos, eddig: *Nyir-Bogdány.*

Szobonya Mihály, eddig: *Budapest,* Kerepesi-út 49.

Zimmermann János tanuló, eddig: *Pozsony,* Lyceum.

Zsámbokréthy Emil orsz. képviselő, eddig: *Budapest,* József-kőrut 30.

Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra.*

A titkár.

SZÉKELY TELEPEK MAGYARORSZÁGON.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY —

Udvarhelyvármegye monographiája megírásával bizatván meg: a palóczokat és göcsejieket, s a vágvölgyi és a bihari székely telepeket tanulmányozni el nem mulaszthattam; mert a két elsőnek az erdélyi székelységgel tájszólási egyezéséről, a két utóbbinak a magyar királyság első korszakában katonai kötelezettségéről és szervezetéről, a mult század eleje óta, többen, különböző szempontokból kiindulva, irtak; a közelebbi évtizedek irodalmában pedig Hunfalvy Pál nagy tekintélyénél fogva azon egészen uj történelmi felfogás kezdett elterjedni, hogy az erdélyi székelység saját földének és hazájának nem első foglaló ős lakosa, hanem az anyaországból a királyok által határőrizés végett betelepített nép, olyan magyar mint a többi, nyelve is egy és ugyanazon fejlődésü, s csak betelepítése után, határőri kötelezettségénél és hivatásánál fogva, neveztetett el *székelynek*.

Ez az 1891-ben elhalt Hunfalvy elmélete, igazabban kifejezve, hypothesise, a mit legalább némileg kiméletesen 1864-ben: *A Vogul föld és nép* című művében fejezett ki e szókkal: A magyar krónikaírók: *Névtelen, Kézai* s utánok a többi mind azt írják, hogy a székelyek a hunnok egyenes maradványai volnának. Ebben nincs lehetetlenség, de történelmi bizonyossággá sem lehet tenni. (352. l.) Tizenkét év mulva 1876-ban *Magyarország Ethnographiája* című könyvében szövegezte uj tanát. s határozottan kimondotta: hogy a székelyek hunn eredete mese (299. l.), hogy Magyarországról telepítődtek a keleti határra (301. l.), s a székely nem jelent

külön népfajt, hanem *határőrt,* a ki bármely eredetű is lehetett (302. l.). Ujabb tizennyolcz év mulva, 1894-ben: *Az Oláhok Története* című harmadik műve I. kötetében előbbi tanából levonta a következményeket, s néhol higgadt komolyság helyett nyersen hangsulyozva, azon tulzásba ment itéletét fejezte ki: hogy a híres székely ősfoglalás nem egyéb mint mese (I. köt. 261. l.), a székely név nem ősrégi *nemzet-név,* hanem itt a hazában a magyaroktól eredett másféle, akár lakhelyet, akár hivatalt, foglalatosságot jelölő név (I. köt. 256. l.) s a székelyek csak a magyar királyok idejében *lettek székelyekké* (I. k. 249. l.), szóval: a székelyek betelepített nép, a székely helységek a magyar keresztény korban, még pedig a szent királyok ideje után keletkeztek, teljes bizonyossággal mutatják azt a székely helységek »szent« jelzőjü nevei: *Szent István, Szent Imre, Szent László, Szent Erzsébet, Szent Demeter, Szent Miklós* sat. Ily nevet szerző 33-at sorol elő. (I. köt. 251. l.) Az iró elmélete igazolására számos kisebb-nagyobb értekezést, röpiratot és hirlapczikket irt, a mik ismeretesek.[1])

Megteszem rá észrevételeimet részint itt, részint majd monographiámban. Most tanulmányutam okát és eredményeit mondom el.

Hunfalvy a Tisza és Duna mellől véli határőrül keletre betelepítettnek a székelységet. Én ezt nem tartom bebizonyítottnak, tehát elfogadhatónak; mert ezeknél a székelységnek sem birtoklási, sem intézményi sajátságai nincsenek meg, nyelvjárásuk amazokétól különböző. Meg kell néznem és ismernem — gondolám — a palóczokat és göcsejieket, a kiknek tájbeszéde sokban egyez a székelyekével; látnom kell őket saját földjükön és falvaikban, háznépök közt; tanulmányoznom kell véralkatukat és jellemöket, családaikat és hagyományaikat. Minő a kedélyök? mik szenvedélyeik? Szabadságszeretők-e s eredetükről mit tudnak? Vajjon a látottak nem teszik-e rám azon benyomást, hogy e két nép valaha a székelyekkel egy

[1]) *A székelyek.* Felelet a székelyek scytha-hun eredetüségére. Buda-Pest, 1880. 1—79 ll. — *A székely kérdéshez.* Századok. 1881. I. II. füz. 97., 193. ll. — *A magyar nemzeti krónikák.* Századok. 1880. 377., 457., 537. ll.

volt, s utóbbiak innen telepíttettek be az ország keleti határára? S ha e föltevésnek nincs alapja, hogyan keletkezett mégis?

Megjártam a palóczok földét és Göcsejt, meg a Vág-völgy azon falvait, hol egykor székelyek laktak, fölkerestem a régi Biharvár közelében volt székely telepeket, s tapasztalataimat az alábbiakban közlöm.

I. Palóczok.

Utam első czélja volt a palóczok meglátása s viszonyaik tanulmányozása, hogy megtudjam: tájszólási egyezéseken kívül vannak-e rokonságot mutató vonások, s mik azok? A *Budapesti Hirlap* idei 188. és 243. s a *Nemzeti Hirlap* 324. és 340. számában megjelent s tárczai alakban irt czikkeimben van némi tájékozás, de itt azon okból, mert monographiám terjedelme, a tárgyhoz és anyaghoz mérve, igen szűkre (30 ívre) van határozva, némely részletet s főleg a mi controvers kérdéseket foglal magában, most vagy később nyilvánosság elé bocsátok azért, hogy majd röviden irva is megértessem, hogy az érem másik oldala is felmutattatván, a kérdések tisztuljanak, s az olvasó közönség, legkivált pedig a székelység magát tájékozhassa.

A palóczság az irodalom eddigi megállapítása szerint, inkább tömörítve és nagyobb számban e négy vármegyében lakik: *Nógrád, Gömör, Heves, Borsod.* Számáról a legelső tudósítást Szeder Fábián palócz tudós irta és közölte a *Tud. Gyüjt.* 1821-ki XI. kötete 53—55. lapjain. A palóczok — úgymond ő — a Mátra alján öt vármegyében laknak (ő Hontot is közéjük sorozta), ép oly vegyületlenül, mint székeikben a székelyek, s egy nemzettel sincsenek elkeveredve. Szerinte:

Hevesben	van	173,789	palócz	lakos
Borsodban	»	111,963	»	»
Gömörben	»	96,674	»	»
Nógrádban	»	86,036	»	»
Hontban	»	21,634	»	»
Összesen		490,036	»	»

Szeder úgy véli, hogy a palóczok a magyarokkal jöttek Pannoniába s velök egy eredetűek. Ha később jöttek volna be, mint nevezetes dolgot nem hallgatták volna el a hazai és külföldi írók. Jornandes szerint (De rebus Get. c. 50.) a mostani Bánátban, a régi Dácia e részében, Árpád bejövetele előtt laktak hunnok, a kik Attila halála után nem mentek vissza hazájukba s ott megtelepedtek. Ezt Bonfini is állítja, de

mindkettőnek ellene mond a Névtelen (C. 50.), kinek pártját fogja Katona (Proleg. Histor. Liter. §. 2.), Cornides (in Vindic. Anonym.), Thuróczi (Part. I. C. 44.), a mellett maradva, hogy Attila halála után Csabával, Attila fiával nem tért vissza valamennyi hunn Ázsiába, hanem 3000-en hátramaradván közülök, Erdélyben a székely nemzetnek vetettek alapot. Ezt Fröhlich Dávid is 1641. írt művében bizonyítja (Prodr. Chron. Ung. 8. xx. Bél M. Adparatus stb. 405. l.), midőn így ír: »Siculi Hunnorum reliquiae a Scythis dicti, postquam Annos tercentos Pannoniam — authore Joanne Pistorio — incoluissent, translatis in Transsilvaniam sedibus, usque huc degunt ibidem, nobilium privilegiis gaudentes.« Ugy de ezek Erdélyben voltak, jegyzi meg az író — nem Pannoniában, tehát ott palóczok sem lehettek. A palóczok nyelvéről nevezetes megjegyzést tesz Szeder. Ezek — úgymond ő — nyelvökre nézve sokat megtartottak a szittya nyelvek módjából.

Szeder nyelvi észrevételéről hátrább szólok.

Bővebb és részletesb s egyszersmind hitelesebb statisztikáját adja a palóczságnak »*A Palóczokról*« című 1880-ban írt könyvében Pintér Sándor. Szerinte:

Nógrád vármegye 36 községében 854 lakóházban 221,028 kataszteri holdterületen lakik 57,131 lélek.

Gömör vármegye 29 községében 2956 lakóházban 76,265 kataszteri holdterületen lakik 19,353 lélek.

Heves vármegye 35 községében 5336 lakóházban 145,562 kataszteri holdterületen lakik 32,880 lélek.

Borsod vármegye 10 községében 2166 lakóházban 33,513 kataszteri holdterületen lakik 10,900 lélek; együtt 120,264 tiszta palócz.

A Szeder és Pintér kiszámításai közötti nagy létszámkülönbségnek oka abban van, hogy 1821-ben nem állottak oly pontos statisztikai adatok az író rendelkezésére, mint mostanság állanak; másfelől a palóczoknak igen nagy száma a terjedő műveltség folytán egészen magyaros nyelvjárást és magyar szokásokat vett fel, beolvadt a magyarok közé.

Utóbbi számítás szerint 4 hold föld esvén egy lélekre, látható, mily igyekezőnek kell lenni a népnek, hogy családját fenntarthassa, s állami és községi kötelezettségének megfelelni képes legyen. S én köztük jártamban a rendkivüli munkásságot háznuknál és családi életükben, testi szervezetük és műveltségük tekintetében, a nagyobb résznél jóllétben és megelégedésben kifejezettnek láttam. A földterület azonban nem egyenlően oszlik el: soknak van több, soknak nincs semmi birtoka, sok keres és bir nagybirtokosoktól, az egykori földesuraktól haszonbéres és részben való művelésre kivett földeket,

az által megsokszorozva a magáét s fokozva családja jóllétét, valamint sok él napszámosságból s kézi munkája béréből tartja fenn magát és övéit.

Ez a földbirtok közép mértéke és eloszlása a székelység között is, azon különbséggel, hogy a palóczok jobbágy földet, a székelyek őseik által fegyverrel szerzett első foglalásu székely nemes örökséget birtak s birnak ma is. Köztük is aránylag kevés haladja meg a 10—20 hold saját birtokot, a legtöbb egy antiqua sessiót tevő belsőt s annak megfelelő külsőséget birt, a miből a család megélt s a királyt és nemzeti fejedelmeket lóval szolgálhatta; egy nagy résznél a családfentartás erőalapja bérletből, kereskedésből és napszámbérből került ki.

E két nép lakóföldje a természettől is hasonlóan van alkotva: sok a kopár hegy és hegyszakadék, terméketlen szikla, völgyek és patakok, nagy erdőségek és kevés térség. A palóczok közt az Ipoly és Zagyvavölgy, a Sajó mente, Rimavölgy és Cserhát; a székelyek földén a háromszéki, csik-gyergyói sikság, Barczaság, az Olt, két Küküllő, két Homoród és a Marosfelvidék térsége. A székelyföldön mégis jóval több a kőszikla, erdő és patak.

Föltünő maradványa a hajdankornak a palóczok közt a nemzetiségi törzsek *had*-elnevezése s a családok *hadakra oszlása*. Pintér ugy tudta, hogy a palóczokon kívül máshol nem használták a nemzetség helyett a had elnevezést. Szabó Károly Szabolcs vármegyéről is irja, de Pintér nem bizonyos róla. (*A palóczokról* stb. 18. l.) Egy nemzetségi hadban van 5—10 család. Törzsfő a legöregebb, aki az egész törzs gazdája, neje annak gazdasszonya. Jellemző, hogy *a palócz asszonynak nincs férje, csak ura*. Igy van a székelyeknél is. A gazda kezeli a had közös birtokát, védi jogait, gondoskodik szükségeiről, fizeti az adót, kiházasítja a fiakat, lányokat. Ő a törzs vagy had patriarchája. Az utóbbi viszi a gazdasszonyi teendőket, a háztartást; a fiuk dolga a mezei és minden férfi munka; a lányoké a sütés-főzés, kender-munka, fonás, kötés, kertmivelés, a háznép fejérneművel ellátása. A törzsfőhöz tartoznak a fiai és lányai után alakult mellékcsaládok, melyek 10—20—30, sőt 40—50 családra is fölszaporodnak s ugyanannyi külön családot alkotnak. Némely község egész lakosságát egy had teszi. Ilyen Ivád községe, mely az *Ivád-had* 30-nál több külön családjából áll, a nélkül, hogy a vérvegyülés hiánya a faj gyöngülését mutatná, sőt az egész község népe szép és erőteljes testalkatú.

Alkalmam volt, mint a m. tud. akadémia kézirattára rendezőjének, 1859-beli hivatalos összeírását látni Nógrádmegye

több községének, mit a jegyző szeptemberben vitt végbe s a főszolgabíró hitelesített. E szerint —

Nógrádvármegye füleki járása *Kis-Terenye* községében 15 had volt összeírva.

1. *Kasza-had*, Ponyi, Gyura, Avas, Tamás, Gyenes, Punyi mellék-nevü családokból álló 29 házaspárral.

2. *Szomszéd-had*, Babrincz, Geczi, Gazsi, Dani, Elias, Császár mellék családokból álló 19 házaspárral.

3. *Szeberényi-had*, Jankó, Janik, Bordás, Lázár, Harapos, Tusi mellékcsaládokból álló 14 házaspárral.

S így tovább 4. 5. sat. szám alatt: *Lengyel, Koos, Oravetz, Ökrös, Király, Molnár, Boros, Vas, Villinek, Fodor, Rakos-had*, a legkisebbik 4 házaspárral.

Úgyan Nógrádmegye *Nemti* községében e hadak irattak össze ugyanazon évben:

1. *Pintér-had*, Dula, Eged, Katona, Jankó, Farga, Dudás, Supara, Koka mellékcsaládokból álló 21 házaspárral.

2. *Petre-had*, (a mell. csal. itt is meg vannak jelölve) 21 házaspárral.

3. *Dani-had*, » » » 7 »

4. *Fekete-had*, » » » 15 »

S így tovább:

Mátra-Novák községben 12 had volt több-kevesebb házaspárral.

Homok-Terenyén nevezetes hadak: *Gecse, Berze, Fodor, Herczeg, Náulasdi, Kovács-had* több-kevesebb házaspárral. Az utolsón kívül a többiek ma is mind megvannak.

Mátra-Szele községben 8 had volt: *Handó, Batta, Kazinczi, Tóth, Fejes* sat.

E községekben jártamkor nehány had törzsével és mellékcsaládbeli fejével találkozva, viszonyaik felől érdekes felvilágosításokat kaptam.

Hevesvármegye Pétervására községében öt, *Mikófalván* három, *Dorogházán* három hadból áll a község. Igy van a többi vármegyék palócz községeiben is. Fogynak ki és pusztulnak folyvást a magyarosodás átalakító befolyása következtében. Csaknem előre lehet látni az időt, amikor a palóczság egészen be lesz olvadva a magyarságba.

Egyik palócz író Dorogházáról azt jegyezte meg, hogy ott a *Bakos-hadba* tartozók közt igen sok József és János van. Ezeket — írja ő — ugy különböztetik meg, hogy elől teszik a had nevét, azután a mellékcsaládét, leghátul azét, akiről szó van.

így: Bakos Laczkó János,
vagy: Bakos Gecze János,
ismét: Bakos Répás József,
végre: Bakos Kopasz József,

Ez a székelyeknél is így van. A Pál-nemzetség egy Pál nevű családfejének van Péter nevű, ennek ismét egy másik

Péter nevű fia, s a székely így jelöli meg azt, akiről szó van: Pál Péter Peti.

Pintér nézete az, hogy a palócz családok hadankénti berendezése nincs meg a magyar, kun és szomszédos szláv népeknél. Ez tény. De megvolt a székelyeknél; azonban itt nem a családok együtt birtoklását, hanem a nemzetségeknek a haza fegyveres védelmére való közös kötelezettségét fejezte ki, s a nemzetség és katonáskodás magasb államjogi fogalmaiban már eleve benne foglaltatott a székely ősi szabadság és ősi nemesség. A hány nemzetség volt egy székely községben, annyi hadat tett, akár törzs, akár mellékcsalád volt. Egy vagy több község nemzetségi hadainak hadnagyuk volt, ezeknek századosuk, a századoknak ezeres kapitányuk, s mikor a király vagy az erdélyi fejedelem hadba ment, ezeket hívták zászlójuk alá, ami még a XVI. században is véres, azaz vérbe mártott volt, ezek pedig a falvak hadait és hadnagyaljait gyüjtötték össze. Szülőföldemen Szent-Gericzén, a régi Marosszékben még gyermekkoromban is had-nak nevezték a nagyobb régi nemzetségeket; természetes, hogy e szónak már ekkor csak képletes értelme volt.

Mind a palócz, mind a székely hadrendszer magyar intézmény volt, eredeti és fajfentartó, s mindkettő más-más rendeltetésű. De maig fenmaradása s mindkét nép erős szabadságszeretete és katonai szelleme arra mutat, hogy az a hajdankorban mindkettőnél összetartotta a törzseket s megvédte birtokaikat a századok pusztító rombolásai közt.

A palócz hadról egy jellemzőt még megemlítek. Hogy az egészen családi jellegű volt, mutatja az, hogy tagjai nagy meghasonlás esetében szétválhattak, amit palóczosan *válakozásnak* neveztek. Ez egy kenyérnek annyifelé vágása által történt, a hány család vagy törzs volt a hadban, vagyis ahány részre szétbontakoztak, amit a törzs vagy családfő tett meg, s ezt így fejezték ki: éö széltük=elszeltük a kenyeret. E nélkül a szétválás jogi ténynyé nem vált.

Egyik szép jellemvonásuk a palóczoknak a vallásosság: templomjáró, adakozó, a templomban férfi és nő énekel és buzgólkodik, papját tiszteli, a bucsukat igen szorgalmasan látogatják .... A székely nép is általában véve vallásos, kivált pedig a csiki katholikusok; búcsuik mintha nemzeti ünnepek volnának, ahol az egyházi áhitatoskodások közé világi ének és hazafias hymnusz vegyül.

A palóczok ősvallása a nap-isten imádása volt, a mit ma is nem egy palócz ház homlokzatán egy nyitott szem ☉ jelképez. A székelyeknél is megvolt a Bál-isten tisztelete, a

mit az al-torjai Bálványosvár romja és a székely határhavasokban talált bálvány-kőemlékek igazolnak.

Temetési szertartásai a palócznak sajátságosak. Nem rég volt az, hogy a meghaltnak ruháit elégették, közeli rokonai koporsójára göröngyöt vagy marék földet vetettek, hogy hamarább felejtsék (a székelyek, hogy felette könnyebb legyen a hant), s a gyászünnepet torral végezték be. A székelyeknél is megvan e szokás ma is a ruhaégetésen kivül. De e helyett egy más volt gyakorlatban e század közepeig, az, hogy a halottas kocsi mellett két lovas kisérő magasra tartott kopját vitt kezében, a mi a meghalt katonai jellegét mutatta, s mikor a koporsó a sírban volt, bele lőttek, jelképezve általa, hogy a meghalt a székely vitézlő rendhez tartozott.

A palócz és székely föld természeti fekvése ma is magán viseli azon őskori jelleget, mely a költözködő pásztoréletben s a későbbi szlávoktól eltanult földmívelésben fejeződik ki. Mindkét nép első és fő életmódja a baromtenyésztés és szántásvetés. Ezen nyugszik a család, a község, a társadalom. Földje és élete egyenlő becsű, hő vonzalommal ragaszkodik hozzá, szent örökségként védi, ebben van ősereje, nemzeti érzületének életforrása.

Szívós természete s rendkívüli ellenállási képessége okozta, hogy a palócz tót szomszédai közt annyi századon át nem tótosodott el; de a közéjök került tót egy-két nemzedéken át palóczczá lett. A titok abban van, hogy a palócz nem vegyül, palócz ifjú csak palócz leányt vesz nőül. Ezért maradt fent ezer és tán több év óta ős nemzeti erejében, megőrizve vértisztaságát s magyar nemzeti egyediségét.

Építkezési módja mindkét népnek ma is az, a mi első megtelepedésükkor volt, a mire a természet vitte rá, végein keresztbe rótt s egymásba eresztett faépítés; a ház alakja, gazdasági épületek, udvar- és kertbeosztás egyforma: kamra, kisebb, háló és nagyobb mestergerendás lakó ház (a szobák neve mind ház) minden gazda lakán van; gazdasági eszközök: szekér, eke, borona, villa, gereblye, kasza, kapa, lapát, gárgyás kút, sertés- és baromfi-ól majdnem minden háznál ugyanazon szabásu s beosztásu. Ez azt mutatja, hogy egykor mindkét nép szlávokkal együtt, vagy azok közeli szomszédságában élt, gazdasági eszközöket ezektől sajátított el.

A palócz nyelvnek csak kiejtési sajátságai ismeretesek eddigelé a közönség előtt. De ujabb időbeli palócz írók kimutatták annak irodalmi tartalmát és fontosságát is. Pintér Sándor, szécsényi ügyvéd és író szerint e nyelv dallamos, lágy és gördülékeny. Igazolják ezt sok magánhangzói, eredeti-

ségben gazdag népdalai, meséi és balladái. De nagyobb szenvedélyek kifejezésére nincs benne elég erő, ezért hősköltemény írására nem lenne alkalmas. Igen becsesek Pintér Sándor *Népmeséről írt Tanúlmánya* és XIII *Eredeti Palócz Meséi* (Losoncz, 1891.); Istvánffy Gyula *Palócz Meséi* (kiadta 1890. Liptó-Szt-Miklóson) s a palócz szokásokat tárgyaló dolgozatai. Népdalaik szerelmi, katonai, tréfás, néha kissé betyáros tárgyúak. Balladáikon látszik Kriza székely őskori balladáinak hatása; s bárha Pap Gyula önálló *Palócz Népköltemények* (1865. Sárospatak) s Pintér *Népdalgyüjteménye* (említett *Népismertető Tanúlmánya* 46—60 lapjain) a költői felfogás mélysége s a kidolgozás művészi volta tekintetében Kriza balladái színvonaláig nem emelkednek, mégis népköltészeti irodalmunkat gazdagítják s közfigyelmet érdemelnek.

A székely és palócz költői érzületű nép; amaz komoly, mélabús és mély, ez élénk, humoros és könnyed. Mindkettő népköltészete érdekes sajátságokkal bir, mese-világa gazdag. A miket eddig íróik közzétettek, a néplélek mély és komoly érzelmeit kifejező költői termékek.

Egyebekben is sok bennök a rokon vonás. Székely és palócz szeret gúnyolódni, de gúnyoltatni nem. A palócz, bár maga is szereti az áldomást, áldomásozó bíráját *áldomás-bírónak*, a mindig mogorva plébánost *eczettel kereszteltnek* nevezte el. A székely a szegény nemest *félsarkantyús nemes embernek*, a fülét télen hideg ellen selyem borítékkal védő bárót *füles bárónak* gúnyolja.

Mindkettő büszke arra, hogy palócz és székely. Egy alapos ismerőjük onnan származtatta előttem a palócz büszkeséget, mert a nép jól megtermett és egészséges, az asszonynépség szép, viseletök régies, festői, a férfiak ügyes lovasok, hajdan leghíresebb volt a palócz banderium, Mátyás király fekete serge előcsapatait ők tették.

Arra a kérdésemre: miben fejeződik ki az igaz palócz jellem az egyénnél, a községi és társadalmi életben? úgy felelt: palócz ember typusa tiszta magyar, középtermetű, homloka magas, orra hajlott, szemei mandolametszésűek, pofacsontja kiálló, bajúsza nyírott, arcza kiborotvált, széles vállú és mellű, tekintete szelid, bizalomgerjesztő, maga vendégszerető, okos észjárású, de hirtelen haragú s verekedni képes, késelő természetű; a közéletben rendszerető, a tanácskozásban előrelátó, hosszan tanakodik s lassan határoz, ügyleteit áldomással végzi; a társadalmi életben önérzetes, jogtisztelő s jogvédő, szolgának senki előtt nem érzi magát; szeret enni, inni, mulatni, tánczolni. A palócz bűszkeségről egy adoma maradt

fenn, de a mi megtörtént. Hire járt, hogy a király vármegyéjökbe megy. Egy palócz az esetet tudató bíró előtt erről így nyilatkozott: »Bizony ideje is má, hogy a kirá ellátogasson mihozzánk, mert nálunk nékü úgy sem kirá ő!«

A székelyről itt csak azt jegyzem meg: mire büszke ő? Első, hogy Attila utóda, hogy örökségét ősei fegyverrel szerezték, azzal szolgálja a királyt és hazát s hogy ő szabad ember és nemes. Vagyonnak a székely, mint ezer év előtt a Volga mellett, a sok ökröt s juhot tartja. A kinek hat ökre van, azt mondja: nem cserélnék a királylyal. A székely azt is tudja, hogy ha az uralkodó-ház kihal, a választás és megválasztathatás visszaszáll a nemzetre.

A palóczok ősei tűzimádók voltak: azért a Bélkő, Bálványkő, áldozó domb elnevezések, a házakon az Isten-szem ⟨◉⟩ jelvényalakja; forásokban, tavak- és kutakban a víz tündére, az emberek közt jó és rosz szellem hite. Babonák: az »*élek-e halok-e fü*« jósló, az »*igéző fü*« gyógyító erejében bízás, a határok és mesgyék tiszteletben tartása erkölcsi érzésök tisztaságát mutatja; váraik mind magyar nevűek: Pogányvár, Baglyas, Somoskő, Salgó, Kékkő, Fülek, Gede stb., határaikon el van szórva a várdomb, várhegy, váralja, várpatak; őstörténeti faluneveik: Kazár, Salgó-Tarján, Óvár, Váraszó, Tibavölgy, Budahegy; a faluk mintegy kegyelettel emlegetik ama helyeket, a melyek a *nasüvegü* (nagy süvegű) magyarok temetkező helyei voltak.

A tájszólásról is valamit; bár ez újabb időben rendszeres mívelőkre talált, legelől áll Balassa József *Magyar Nyelvjárások* című nagybecsű műve.

A tájszólás eredetiségét teszik az önhangzók átalakulása, megnyújtása, a mássalhangzók kihagyása vagy megváltozása, a ragozási eltérések, elő- és utóragok különös használási módja, a számításnak az összes magyar nyelvben egyedül álló egy érdekes neme. Lássuk példákban:

Vuáros, iédes, uolom, üöröm = város, édes, ólom, öröm.
Szeker, kenyer, tenyer = szekér, kenyér, tenyér.
Óma, báta, ovasnyi, foment, e vette, bóthajtás = alma, balta. olvasni, fölment, elvette, bolthajtás.
g helyett *gy* használása: gyisznó, gyió, gyiák = disznó, dió, diák.
gy » *g* » genge = gyenge.
A betük megcserélése: hedegő = hegedő.
Kicsinyítések: malaczka, Ferike = kis malacz, kis Ferencz.
Ragozási eredetiség: botva = bottal helyett.
Gyere nálunk = hozzánk helyett. Hon mégy? = hová mégy helyett.
Hová mégy? = A papni = A papékhoz.
Hol voltál? = A kántornitt — kántoréknál.

Honnan jösz? = a birónul = a bíróéktól.

Jellemző a faluk beosztásánál, hogy minden palócz falu két részre oszlik: fel-vég, al-vég; minden székely falu: felszeg, alszeg részekre.

Legfeltünőbb azonban a palóczok számításmódja. Egy losonczi asszony igy árúlta portékáját: *gyeöjtsz lelkem végyeészi meg hateé meg egyé, vagy hát no ötéé meg egyéé* = az az jöjjön lelkem ide, vegye meg az enyimet (az árut) hét garasért vagy hát nó hatért.... A Mátrában lakó palóczok közt ma is lehet olyat találni, a ki igy számlál, ősei szokását megtartva: »*egy, kettő, három, négy, meg egy öt, meg egy hat, meg egy hét, meg egy nyolcz, kilencz, tiz.*« (Pintér, a *Palóczokról* 94. l.)

A számláláson kívül mindez igy ejtődik ki a székelyek közt is.

Pintér említett *Tanúlmányát* igy zárja be: Ha végig nézünk a palócz nép megtelepedési helyén, háztartásán és családi életén, ha megvizsgáljuk temetkezési szokásait, sajátságos nyelvjárását és mondatszerkezetét, úgy fogjuk találni, hogy azok a magyar, kún és szláv népek attributumaival nem egyeznek, sőt sokban lényegesen eltérnek. Előtte — ugy mond — valószínűnek, sőt majdnem igazságnak tűnt fel, hogy Nógrád, Gömör, Heves, Borsod palóczsága Árpád hadával nem Kiovnál találkozott, s nem a honfoglaló magyarokal jött be, mint palócz, hunn vagy kún, hanem mint szkytha-hunn maradvány akkor már ott meg volt telepedve, mint rokon magyar nép a honfoglaló nemzettel összeolvadott s más meghódítottakkal együtt felosztatott a vezérek és velök jött törzs nemzetségek közt.

Szabó Károly (a *Századok* 1880-ik évi kötetében közzétett bírálatában) a 600-ik lapon Pintér e véleménye igazságát nem ismeri el.

II. Göcsej.

Útam másik czélja volt Zalavármegyében *Göcsej vidéke és népe megismerése.* Minő földje és életmódja? a nép foglalkozása, szokásai és jelleme? Mi hasonlatossága van a göcseji viszonyoknak és nyelvjárásnak a palócz és székely viszonyokkal és nyelvjárással?

Göcsej vidéke mintegy 845 kilométer kiterjedésű hegyesvölgyes tartomány a Zala, Cserta és Valiczka folyók között. A sok erdő, nagy hegyek és terméketlen föld mintegy természetileg és földrajzilag elkülönítik a vármegye többi részétől, melynek földrajzi fekvése kedvezőbb, jóléte magasb fokú, s polgáriasúltabb társadalmi élete a népre is rá nyomja bélyegét.

Zala népe erőteljes, gazdag, önérzetes: a göcsejinek természeti alkata gyöngébb, életmódja szükös, jóléte csekélyebb, mintha amaz a törzsökös, ez a jövevény nép, amaz az édes, ez a mostoha vagy legalább kisebb iker szülött lenne.

Zalavármegye *zala-egerszegi* járásában 7 község van, a *novaiban* 41, a *letenyeiben* 14, a többi szomszéd járásban 2, együtt 64 község. A göcsejség zöme tehát a *nova*-i járásban van.... Göcsej vidék *felső*-re és *alsó*-ra oszlik, a másik felin: Nagy-Lengyel, Rózsaszeg, Millej, Pálfiszeg, Egyházszeg, Csonka hegyhát (hajdan Szent Iván-hegy). E hat község tette a *Mileji vagy Milleji kerületet* s az utóbbi *szeg* végzetű faluk lakosai többnyire címeres nemesek voltak, kikről Tuboly Viktor, Göcsej Monographiája írója azt jegyezte meg, hogy a tatárjáráskor sok idegen ide menekült az erdős, elrejtett vidékü Felső-Göcsejbe, s a tatárok elvonulása után IV. Béla király itt jártában megnemesítette őket. A többi nép jobbágy volt. A többi falvak a *becsvölgyi kerülethez* tartoztak t. i. Németfalu, Paizsszeg, Kustánszeg, Vargaszeg, Kis-Lengyel, Barabásszeg, Kercseszeg, Vörösszeg, Garátszeg... A *szeg* tőszó jelent falut, határrészt, dülőt, így Gombosszeg = Gombosfalva. Kamaraszeg dülő, mint utórag, a palóczoknál és székelyeknél is a falu beosztását fejezi ki: alszeg a falu alsó, felszeg a felső részét, végszeg valamely messze vagy félreeső részét... A két kerületen kívül vannak még Felső-Göcsejben s a zalaegerszegi és nova-i járásban a bövetkező faluk: Győrfiszeg, Gombosszeg, Iborfia, Vadamos, Petri-Keresztur, Boczföld, Sárhida, Ormándlak, Rám, Liczkó, Gellénház, Döbréte. A faluknak nevet adó nemzetségek: Pais, Kereső, Barabás stb. ma is fennvannak, nehány kihalt.

Alsó-göcseji faluk: Bak-Tüttös, Oroklán, Zala-Tárnok, Szompás, (ma nincs meg, hihetően praediummá lett), Puszta-Ederics, Puszta-Szent-László, Puszta-Magyaród, Borsfa, Bucsata, Kerettye, Oltárcz, Tolmács, Vatonya, Várföld, Csertalakos, Csömödér, Dömeföld, Erdőhát, Gutorföld, Hernyák, Kányavár, Kis-Sziget, Lasztonya, Lispe, Marócz, Naprádfa, Ortaháza, Pördeföld, Szent-Adorján, Szent-Péterföld, Zebeczke, Mikefa, Karácsonfa, Nova, Bolla- vagy Ballahida, Szivágy. Eltűnt faluk: Zamárszeg, Ábrahámszeg, Tubolyszeg, Vas-szeg. Az összes göcsejvidéki faluk központja: Zala-Egerszeg.

Az 1838-ki hivatalos összeírás két göcseji mezővárost említ: Zala-Egerszeget és Novaj-t, 112 kisebb-nagyobb helységet és pusztát, a lakosok számát 31,177-re teszi, melyből 21,394 katholikus, 937 helvét hitű, 188 ágostai hítvallású, 658 héber. Én adataimat Nagy-Lengyelben szereztem. a

helyi plebános Gál Ferencz és Farkas György postamester uraktól, a kik Göcsejnek legjobb ismerői. Ők a községek számát 64-re tették, a lakosok közül az 1803-ki *Magyarországi Helységnévtár* a katholikusok számát 1. *a zala-egerszegi járás* hét községében 2568-ra, 2. *a novaji járás* 41 községében 8727-re, 3. *a letenyei járás* 14 községében 4024-re, Zala-Egerszeg mezőváros lakosait 4850-re, az összes Göcsejséget 20,269 lélekre tette, de más vallásúak is vannak.

Göcsej népét a *Dunántúli Nyelvjárások* írója, Vass József hunn-avar ivadéknak tartja. A hunn birodalom szétbomlása után — úgy mond — egy jelentékeny hunn töredék Illyricumba, s innen a mai Göcsejbe vonúlt, ott a Nagy Károly frank király által legyőzött s velök rokon avarokkal egyesűlt, s nyelvjárását mindkét rokon népelem megőrizte a harmadszor bejövő magyarság megérkeztéig. Ha áll — jegyzi meg az író, — hogy a székelység hunn ivadék, úgy a göcseji is az; mert a székely és göcseji népnyelv egészen egyezik.

Nyelvünk már akkor, midőn őseink mai lakhelyükön megtelepedtek, görög írók tanúsága szerint két nyelvjárásra oszlott; egyik volt a palóczok, kúnok, jászok, székelyek s más mellékágaktól beszélt palócz nyelv, másik a tiszta magyar, mely az előbbiektől különbözött ugyan, de egyik faj a másikat megértette. Konstant. Porphyr. azt írja róluk: »Cabari a chazarorum gente descendunt. Bello civili exorto, prior pars vicit, victi partim ad turcas in Patzinatarum terram se contulerunt, ibique contracta amicitia, Cabari apellati sunt, unde et Chazarorum linguam ipsos turcos docuerunt, habentque etiam hodie eandem dialectum, aliaque item turcarum lingua utuntur (*Stritter*, tom. tert. p. II. l. §. 6. pag. 64.) Vass e fejtegetéseit azzal zárja be, hogy ő a göcsejieket hunn-avar ivadékoknak véli, a mire Hunfalvy (*Magyar Nyelvészet* 5. köt.) azt jegyzi meg: De jó lenne, ha ezt be lehetne bizonyítni!

Göcsej nevét Vámbéry »*A Magyarok Eredete*« című művében a székely elnevezéssel ellentétesnek véli; *göce* = vándor, nomád fogalmat fejezi ki, míg a *székely* megtelepedett, állandó lakást jelent. . . . . Azonban hadd menjek tovább nyomozódásaimban.

A göcseji faluk múlt századi épületei hasonlók a palóczokéhoz: talpfára vannak építve, egyenlő vastagságú gömbölyű, néha négyszögre faragott fából, végein összevésve; néhol közben álló lábfák széles vésetébe rakják a falnak szánt s kellő mértékre szabott fagerendákat, a mit boronának is hívnak, kívül-belől agyaggal tapasztják meg vagy sárral verik be; a felső padlás e században szokásba jött fenyődeszka helyett

laposra bárdolt tölgy- és bükkfa, mi testes mestergerendán nyugszik; az ajtó keskeny s szintén tölgy- és bükkfából kezdetlegesen készült; az ablakok kicsiny négyszögűek, a legrégibb házaknál kerekalakúak; elől keskeny tornácz, a mit a becsapó esőtől messze kinyuló eszterhéj véd. Millén a Dankó-nemzetségbeli legöregebb háznál egyetlen darab temérdek vastagságú tölgyfából volt kifaragva a négy öl hosszú tornácz, kül szélét egy láb magas párkányzat szegi be, a láb padlózat sárga agyaggal volt simára kitapasztva s apró homokkal meghintve. A lakóházak belső beosztása az, a mi a palóczoké. Néhol a lakóház és részei: a kamra, hálószoba, konyha, az istálló és csür mind egy végtében, máshol az udvar és telek fekvése szerint négyszögben vagy körben építve, a fedél szalma-zsúpból (egy deréknyi vastag szalma-köteg) a szögleteken párkányosan rakva, hogy a hó- és esővíz könnyebben lesikljék róla.

A göcsejiek fő életmódja szántás-vetés. A föld két mély szántást kíván, szántásra két igavonó ökröt vagy lovat használnak; földjük minden gabnanemet megterem; búzája súlyos, aczélos; termesztenek kendert, kevés lenet; a nők fonnak, de nem szőnek, fonalaikat takácscsal szövetik meg; szövetnek bele diszítésül piros, néha kék pamutot, s abból elkészítik maguk, gyermekeik és férjeik fehérneműit, s az ágyneműből a lepedőt, a vánkost, czihát és dunyhát boltból veszik; készítnek főhordó ruhát, a mit keczelének hívnak, annak nagysága 4 négyszög láb, négy sarkán annyi összekötő madzaggal; gyapjút nem fonnak, gyapotot nem használnak. A hol kendert nem termesztenek, bőrvásznat vesznek a boltból.

A férfiak házi ipara minden mezei munkához szükséges gazdasági-szerszámok készítésében áll; elkészítik a szekér főbb részeit, lőcsöt, rövid és hosszu nyujtót, kasza-, kapanyelet, villát, gereblyét s. a. t. Alsó Göcsej némely községében a férfiak durva szalmából nyári kalapot fonnak, a szegényebbek nyáron csizma helyett bocskort használnak, s azt maguk varrják.

Viseletök bő gatya és ing, mellrevaló (brustli), kerek kalap. Felső-Göcsejben a szegényebbek: zsellér, cseléd, gyermek kék perkált gatyát visel, mely nem szennyül oly hamar mint a fejér, melegebb és olcsóbb.

A göcseji nők legönodaadóbb társai férjeiknek, munkaszeretetök fölöslegessé teszi legtöbbnyire a cselédtartást, ők s gyermekeik a napszámos fogadást. Ők végeznek el minden nyári munkát, fő fentartói a háznak és családnak. Áldozatkészségök határt nem ismer, vallásosságuk s erkölcsiségök példányszerű.

Millejben megnéztem Salamon Gábor jó módu gazda

háza táját. Mintha a palóczok közt lettem volna: előszoba (pitvar), háló,- lakószoba, kamra voltak a lakrészek, a kis kamrában a sütőkemencze mellett sütőlapát, szénvonó, pemete (a székelyeknél: penete), tésztagyúró tábla (a székelyeknél: dagasztó teknő) — szóval: mindazokat a szerszámokat láttam, a miket a palóczok házaiban; az udvaron: szekérszin, csür, sertés- és tyuk-ól, gárgyás kut és itató vállu, czifrázott kis és nagy kapu, jobbadán sövény kert, veteményes és gyümölcsös kert. A székelyek társadalmi míveltségének egy átalános bizonyitékát — a minden ablak alatt levő kis virágos kertet — ugy a palóczoknál, mint a göcsejben kevés helyen láttam. A gyümölcstermesztés sem áll azon a fokon, mint a székelyeknél. Millejben azonban feltünt a község 12 holdnyi szilvás kertje, a mit a község gondoz, pásztoroltat és használ el, s a milyet sem a palóczok közt, sem székelyföldön nem láttam. Lehet ott is, de az én figyelmemet kikerülte. Millejen nagyok a belső telkek, utczái szélesek, hegyi levegője éltető, néha évekig nincs beteg és halott, az emberek 80—90 évet érnek el.

A göcseji nép, természeti alkatát tekintve, inkább barna, középtermetű, férfiai és női szépségre nem válnak ki; főélet-módjuk a baromtenyésztés, különösen a csira fajt kedvelik; táplálkozásuk szegényes, főtt étel, hus és bor helyett inkább zöldség és krumpli, a gyümölcs is különböző változatban, italuk pálinka; ezért szelidebb természetü s nem oly szilaj, mint a felső zalai nép. Ifjusága is inkább a gyalog ezredekbe soroztatik. Felfogásuk nehézkes, nincs bennök elmésség és humor, míveltségi szinvonala alantálló.

Nyelvjárásuk tanulmányozásánál akadályra találtam magában a népben. Amint ugyanis utam czélját megtudták, azonnal tiszta magyar kiejtést kezdettek használni. Néhányat bizalmasan fölkértem, hogy göcsejiesen beszéljenek, s igy voltam képes némely sajátságok iránt hallásból felvilágosodni és meggyőződni, a miket — az irodalomból már ismertem.

Néhány egészen egyezőt mindenik tájszójárásból ide igtatok.

Göcseji	*Székely*	*Ormánközi*	*Székely*
Josep	Josep=József	köll	köll=kell
tuttam	tuttam=tudtam	tengör	tengör=tenger
kollát	kollát=korlát	vider	vider=veder
sullo	sullo=surló	megüttem	megüttem = [megütöttem a lábam]
futtunk	futtunk=futottunk	megköttem	megköttem=[megkötöttem a kereket]
göbe [emedisznó]	göje=anyadisznó		

Göcseji	*Székely*
hijj [a szoba, pajta fölötti padlás]	hiju=hiju
iziék [dudva, gyom]	izék=[az állatok eledeléből megmaradt vastag kórójú széna]
kied	kied=[kend, kegyed, kegyelmed, kendtek=ketek]
mindétig	mindétig=mindig
becsületi	becsületi=becsülete
számlik	számlik - jól számlik a föld.

Végül megemlítem még nehány író palóczok felőli véleményét is, akik közül Horváth István őseredetűnek tartja a palócz népet, Jerney Árpáddal beköltözött kún ivadéknak, Hunfalvy Pál szláv=csuvasz=török vegyüléknek, akik a magyarok közt magyarosodtak meg, Pintér nézete — úgy látszik — Horváth Istvánéhoz van közel.

Egybe hasonlítva a göcsejit a palócz és székely néppel, úgy találtam, hogy földrajzi fekvése mindeniknek hasonló a másikéhoz. Egy palócz író szerint az alföldi magyar a palóczok lakföldét *görbe országnak* nevezi. Igy nevezi a Szeged vidéki magyar is a székely földet. Honnan jőnek kendtek atyafi? — kérdi az ott utazó székelytől. Székelyföldről — feleli ez. Abból a görbe országból? Igen. Ide jöttem a ketek lapos országába. De leghegyesebb, legerdősebb és legsziklásabb s igy legkevésbbé termékeny a Székelyföld; a magyar nemzeti önérzet és katonai jellem legkevesebbé van meg a göcsejiben, erősebben fejeződik ki a palóczban, római vagy épen spártai fokon áll a székely népnél. Erős fentartója a családnak mind háromnál a nő, de legkitüntetettebb a székely nő állása, melynek hajdan az a joga volt, hogy, ha férje meghalt, annak birtokát és jogait örökölte, a haza védelmére fegyverest állított ki, s uj házasság által uj székely nemzetségnek és nemzetségi ivadéknak adott lételt.

A nyelvjárás és nyelvidomok, a betük és szók lágyabb vagy erősb kiejtése csekély eltéréseken kívül mindhárom népnél egyezők, ami azt mutatja, hogy mai lakföldjük megszállása, tehát az ős honból kiindulásuk előtt mind egy nyelvet beszéltek, uj honukban megtelepedésük után, az egy államkötelékben élő magyarságnak, részint a szomszéd népek nyelvének rájuk hatása által kapta egyben-másban módosulását, mely e század elején még mindhárom nyelvjárásban megvolt; de a mely az újabb idő, az irodalom és szinpad, úgyszintén az iskolák és hirlapok terjedése, olvasztó és átalakító hatása által régi alakjából sokat elvesztett, s előre látható, mikor a teljesen

kifejlett és megszilárdult egységes magyar nemzeti nyelv mindhárom külön nyelvjárást magába fölveszi, beolvasztja, s az egységes magyar irodalom és társadalom művelt nyelvegységet megteremti.

III. Vágvölgy.

Utam *harmadik célja volt: a vág-völgyi székelyek régi nyomairól s mai állapotáról a kijelölt érdekben felvilágosítást szerezni.*

A Vág a Krivántól és Királyhegytől kezdve 875½ kilométer területet fut be, Árva-, Liptó-, Trencsén- és Thuróczvármegye határain halad át, érintve Zólyom és Pozsony vármegyét.

A Vág-völgyi székelyekről szólva, előre kell bocsátnom elébb általában a székely név *eredetéről* s *határőr* jelentéséről, azután a vág-völgyiek székely vagy besenyő voltáról való irói véleményeket.

A *székely* szót határőr jelentésűnek legelébb Fasching Ferencz mondotta (1725-ben megjelent: *Vetus Dacia* című műve 82. l.) A székelyeket szerinte IV. Béla telepítette az anyaországi jászok vagy philisteusok közül a keleti határok őrzésére Erdélybe, s nevöknek a hazai nyelvben van eredete, mert kis tartományuk *(regiuncula)* hét tartományrészre (in septem regiones) volt osztva, s ezért mondattak hazai nyelven székelyeknek *(szekelyii)*; mert a szék-hely a székek vagy gyülések *(comitiorum)* helyét jelentette. Ez előadásnak a székely névre vonatkozó része egy született magyar író 1593-ban megjelent művéből van véve, miről hátrább bővebb szó lesz, csak a többi Faschingé, amit Timon Sámuel 1733-ban megjelent *(Imago Antiquae et Novae Hungariae)* című műve 1754-iki kiadása 57—58-ik lapjan kibővít s a székelységről egy téves véleményt állít fel, a midőn így ir: »A *székhely* szószármaztatás (etymon) hogy t. i. ez a szó *közigazgatási széket* vagy *törvényszéket* jelent, a székely névre nézve nem elég világos és tiszta; mert a szászok is széknek nevezik földjüket, azért ők mégis nem székelyek. Talán helyesebben gondolkodik az, aki a *székely* kifejezést *régi szónak* tartja, ami *őrt jelent*, minthogy Magyarország némely várparancsnokságainál (in quibusdam satrapiis), mint például a regéczinél, a hegyek és erdők őrei székelyeknek neveztetnek (Custodes montium et sylvarum *Szekelii* vocantur.)«

Timon jó nevű író volt korában, nézetét egy egész sora a magyar és osztrák történetíróknak utána mondotta. Első volt Pray, aki *(Dissertat. Hist. Crit.* című műve VI. 123. l.)

azt írja, hogy Magyarországon a határok őrei *székely*-eknek neveztettek. Fejér György (»De Avitis Magyaror. etc. Sedibus« című 1835-ben írt műve 69. lapján) úgy nyilatkozik: »álmodnak azok, akik a székelyek nevét akár a *scythulus*, akár a *siculus* szótól eredeztetik, holott az, az ő katonai szolgálatuktól, t. i. a határok őrizésétől származott, ami hazai szokásuk szerint kötelességük volt. Mert ezek a hajdani időben a nép nyelvén (vulgariter) *székeli*-nek hivattak, amit Timon jegyzett meg, s b. Apor Péter (csikszéki fő királybíró) is igazolt. Ezt IV. Béla, V. István, IV. László és III. Endre királyok oklevelei is megerősítik, melyek szerint más határok őrei is így neveztettek, s érvül közli a Vág melléki székelyeknek IV. Béla adta ily értelmű kiváltságlevelét. Tehát a *székel*-ek népies nevéből (ex Szekelorum nomine vulgari) *költötték az erdélyi székelyek nevét*, s okoskodását így végzi: Csak csipások és borbély legények nem látják, hogy a mi Székely földünk (nostra Siculia) sem több sem kevesebb, mint Magyarország, s a *székelyek* nem egyebek, mint határkerülő őrök.

Pray után a német Schlözer *(Urkundensammlung* sat. című 1795-ben megjelent művében) nyilatkozott a kérdésről Timon véleményével összhangzólag, a székelyeket a magyar királyok által — a szászok után — határőrségre betelepitetteknek állítva. Hasonló nézetet terjesztett földiei közt Büsching szintén német földrajzíró, aki *(Auszug aus meiner Erdbeschreibung* Hamburg, 1776.) című művében *besenyőnek* tartja s szintén *őr*-nek írja a székelyt, akik szerinte a magyar birodalom határain laknak, azért *székely* nevök annyi, mint *határőr*. Horváth István e névnek ismét más magyarázatát adja. A *székely* szó — úgy mond ő — a *szék* és *elő*ből származott, ami annyi, mint szék-elő (sedis initium). Hivatkozik egy 1566-iki oklevélre, melyben a székely név többször jő elő ezen jelentésben, mely oklevél arról értesít, hogy a Regécz-vári erdőt nem a szabadosok (libertini), a magyar nép nyelvén (vulgo) *székelyek* (siculi) őrzik, hanem a várban levő gyalogok. Jerney János nézete is egyezik ezzel. Podhraczky József *(De Originibus et Gestis Ungarorum* etc. című 1833-ban megjelent művében) Timon és Horváth e tárgy felőli nézetét tanuvallomásokkal igyekszik igazolni, részletesen adván elő a jászói monostor egy 1640-iki, de 1595-ben kelt esketés másolatát, melyben gyorsaságos (Agilis) Káthay Imre tanu azt vallotta, hogy ő nehány évig Fyzér várában határőr, a nép nyelvén *székely* (siculus) volt.

Hunfalvy Pál mind e nézeteket összefoglalva adta elé és alkalmazta az erdélyi székelyekre. Az ő nézete ez időben a vág-völgyi székelyekről ez volt:

Pozsony, Nyitra s kivált Sopronvármegyében a Vág helységbeli székelyek (siculi de Vágh) Árpád mellett tűnnek fel, mely fészke volt a besenyőknek; a nagyszombati apátság földje egy nagy erdőig járt a székelyek felé (látható IV. Béla, Fejér által fennebb említett oklevelében), a nyugati székelyek valóság szerint besenyők voltak. A székely, tehát mint Schlözer is állította, nem jelent külön népfajt, hanem határőrt, ki bármilyen eredetű lehetett. (Hunfalvy, Ethnogr. I. köt. 361—362. ll.) E felfogás, amint Szabó Károly mondja, hypothesis, ellene ő több munkát írt [1]) s okleveleket közölt, melyekből kitűnik, hogy a vágvölgyi székelyek nem besenyők voltak, de a belső székelyföldről telepíttettek ki, s a királyt fegyverrel szolgáló, ép oly nemesek és szabadok voltak, mint erdélyi székely rokonaik.

Engem a *székely* név ez ujonnan felfedezett eredete és jelentése, az erdélyi székelyek földje és lakhelye felőli vélemények e nagy különbözésének tanulmányozási vágya vitt a helyszinére, s ott a magyar községeket fölkeresve, látás, hallás, régi oklevelek és anyakönyvek segélyével az ott hajdan létezett székelység régi és közelebbi multjáról a következőket jegyeztem fel.

A Vág-völgyi lakosok ma többnyire tótok, csak kevés bevándorolt német, s a szomszéd magyar vármegyéből oda költözött magyar van itt-ott. Morva-Szent-János r. kath. anyaegyház és Székelyfalu — tótul Szekula, németül Zekel — fiókegyház anyakönyvében, mely utóbbi hajdan, az alapító és adománylevelekből, a hivek nagy számából és az anyakönyvi bejegyzésekből láthatólag szintén anyaegyház volt, 1745—1786 között a következő magyar hangzású neveket találtam: Madjerka Mariánna, Madjer János, Maderka (így írva!) Katalin, Bela Magyarka, Magyarics Mihály, Kovács Juliánna. Egy 1665-iki anyakönyvben említve van Malovics Pál és neje, akik György és András nevű fiainak keresztapja Ujfalusi János, keresztanyja Máté Anna Szekulában; 1668-ban Rozgon Ádám és neje János fiának keresztatyja Ujfalusi János, keresztanyja ennek neje Szekulában. Ugyanott előjőnek 1672-ben mint keresztapa Magyar György, Móré Ferencz, Sivák János, Bordács és több magyar név. 1670-ki alapító levelében Ujfalusi János 12 frtot adott a szekulai fiókegyháznak. Egy 1782-ki anya-

[1]) A »*Székely*« *nemzeti névről.* Századok. 1880. — *A magyarországi székely telepekről.* Századok. 1880. — *Királyi telepítések-e a székelyek?* Maros-Vásárhely. 1884. — *A székelyek régi törvényei és szokásai.* 1889. E két utóbbi, más öt kisebb-nagyobb értekezéssel együtt látható: *A Régi Székelység* című könyvben. Kolozsvár. 1890.

könyvi bejegyzés szerint szekulai Kagyur Zsigmondnál el volt helyezve 40 frt 6%-tóli kamatra; Mollovits Mihály szekulai nemesnél 10 frt; Medvedi Anna ugyan szekulai özvegynél 1787-ben 50 frt 6%-ra; 1786-ban összeirta a sz.-jánosi egyház javait Kálmán János úr, ugyan ő a szekulai egyház javait is irásba vette; 1681-ben az uj pap így kezdi anyakönyvi bejegyzését: in Szekula natus et baptisatus est infans etc. Máskor így jő elé a község neve: Ex Szecul baptisata est N. N. sat. 1680-ban eléjő Bottházi név, 1688-ban Paulus Ungarus nevű szekulai lakos, 1766-ban eléjő Férczik nevü kereszteltető apa, 1782-ben Ribár György, 1783-ban Eged András; Szent Jánoson és Szekulán a nép között azon monda él, hogy Erdélyből indult ki egy Székely őrvonal, Sátoralja-Ujhelynél volt egyik központja, s végső két pont Magyarország nyugati részében Boleráz, ma Bélafalva és Székelyfalu vagy Szekul=Sicula, ezektől nem messze a Morva mentében, Jakabfalu és Magyarfalu székely hangzású faluk, túl rajtok van a morva föld.

Ugyan a Morva vize mellett Detrekő-Váralján tiz *Zechel* nevű család van, Szeleskuton egy, Konyhán is egy. Utóbbi — amint az ottani plébános levelében irta — eredetileg Jankovich volt, de sok levén e néven s ez házasság útján atyafiságba jövén a szeleskuti *Zechel*-családdal, ezért nevezték el *Zechel*-nek. A szeleskúti plébános szerint falujában a *Zechel*-nemzetségnév csak mintegy ötven év óta jő elé az anyakönyvekben, s Detrekő-Váraljáról származtak be oda; a detrekő-szentmiklósi anyakönyvben pedig 1790 óta fordúl elé e név. Honnan jöttek? az anyakönyvben nincs följegyzés róla, s a ma élő legöregebb emberek sem tudják. A konyhai plébános megjegyezte levelében, hogy ő a felső-szeli községben levő kún telepeket (Colonistae Cumani) székelyeknek gondolja, akik mind magyarul beszélnek. Detrekő-Szent-Miklóson is találtam czímeres nemesleveleket, kiadva Petth Simon György részére 1583-ban febr. 1-én I. Rudolf király által. Kőből épült s tiznél több lakrészt és kamrákat magába foglaló régi háza félig romban ma is fenn van; a falak néhol $2^1/_2$ láb vastagok, boltivök lapos kőből való; volt benne egy kápolna alaku, valószinüleg imahely, ami birtokosának nagy ur-voltára mutat, akinek családja ott tartott házi isteni tiszteletet. Ezt a nép ma is *nemes háznak* nevezi, de a régi birtokosok kihaltak s a ház mások kezén van. Az anyakönyvben ily nevek fordulnak elé: Buda, az 1781-iben Kovácsics, az 1784-iben Máthé János, mint azon évben elhalt detrekői várispán említtetik, mely név előttem székelynek látszik s a bejegyzés azt mutatja, hogy

Detrekővára még akkor fennállott s benne magyar várispán lakott; az 1754. és 1784-ki anyakönyvben is volt nehány magyar nemzetségnév: Bokros, Ilkó, Miksa családok, mindhárom székely név.

Kukló községben szintén a Morvavölgyben találtam két czímeres nemeslevelet, egyiket III. Ferdinánd király 1649-ben május 21-én adta Kubovich György hívének és Erzsébet nevű nejének, s Mihály és Albert fiaiknak. A nemeslevél aláírója a királyon kívül volt gróf Zrinyi Miklós, Magyarország, Dalmatia, Croatia és Sklavonia bánja és királyi főlovászmester; a másikat I. Lipót király adta 1659. aug. 23-án Malczovich Márton hívének és Kata nevű nejének és szintén Kata lányának, aláírta a királyon kívül Zrinyi Miklós bán és főlovászmester, kihirdettetett Pozsony vármegye közgyülésén 1661 decz. 2-án; az eredetiből átiratban kiadta a családnak a pozsonyi káptalan 1837 jún. 15-én. E községben a nemesség és község kettős jurisdictio alatt élt. A nemesek főtisztje hadnagy volt, a községé bíró, mindkettő saját hivatalos pecsétet használt, a nemeseké egyenesen álló paizsban lovon ülő vitéz, kivont karddal, e paizs felett hármas domb, a közbülsőn könyöklő kar kivont kardot tartva; a község pecsétjén — melynek pártfogója Szent István — ezen királynak koronás mellképe van, kezében koronát tartva, s azt Szüz Máriának felajánlva, körirata ez: SIGILL. COM. KUKLO. Ao 1791. Kuklón ma is 50—60 régi nemes család van, nemes levelet birnak: az Adamovics, Melsiczky, Török, Moró, Markovics, Pösténi s több más nemzetségek.

Nagy érdeklődéssel érkeztem Vág-Szerdahelyre és Vága községbe. Az első anya-, utóbbi fiók- vagy leányegyház. Anyakönyvük egy, s kezdődik 1697-ben. Vág-Szerdahelyen a következő magyar nevű családokat találtam bejegyezve: Szabó, Kovács, Sulok, Juhász, Markó, Gyöngyösi, Szücs, Szakács, Nagy s még többek. Régen máskép volt — jegyzé meg Vojthek József plébános — ma alig beszél a községben magyarul 15 ember .... Vágán csekély kivétellel a székelyek között — főleg Háromszéken — ma is fennlevő régi magyar családnevekkel van telve az anyakönyv, ilyenek: Forró, Torma, Szalay, Kemény, Horváth, Apponyi, Palkó, Balázs, Magarnik, Czakó, Farkas, továbbá: a Lakatos, Bakó, Mohai, Nagy, Simkó, Puskás, Józsa, Molnár, Sebők, Kovács, Fertős, Havas, Bossányi, Lovas, Tar, Gáspár, Kiss, Józsa, Göcsi, Módi. Az 1804-iki anyakönyvben más, ujak fordulnak elé, így: Takács, Kobolt, Botka, Váczi, és akik a régi anyakönyvekben is benne voltak, a Forró, Czakó, Józsa — mind székely hangzású nemzetségnevek.

Vága tiszta magyar falu és nagy község, 2057 lélekre megy lakóinak száma. A Farkas és Varga kihalt nemzetségek czímeres nemesek voltak, a többi 1848-ig jobbágy. Győry István községi fő iskolatanitó, — aki 50 év óta szolgál a községben — Vága népe őseredete iránti kérdésemre úgy nyilatkozott, hogy ő 1840—1843 körül hallotta idevaló öregektől, hogy a régi időkben nehány székely, köztük Nagy János ide beszármazott, s azoktól terjedett el itt a székelység. Ma ezeknek utódai nincsenek. Ő sem tud e hagyományról többet s más székely hagyomány sincs fennmaradva a községben. De a népnek arczszíne, erős, izmos testalkata, vérmérséklete és kedélye székely rokonságra mutat. Önérzetes, bátor, férfi és nő közép termetű, jobbadán gesztenyeszín barna, a régi aranyosszéki és marosszéki székelységhez hasonlók; a férfiak szebbek, erőteljesek, azért a szaporaság köztük nagy; a férfiak kedvencz állata a ló, s már a 6—7 éves gyermek jól megüli; a katonaságot kedvelik, s többnyire huszároknak sorozzák be. Férfi és nő rendkivül munkás, vetélkednek egymással szorgalomban és takarékosságban. Ezért vagyonosak is. Minden lehető utat-módot kitalálnak, hogy mindig munkájuk legyen, s vagyonukat gyarapítsák. Vága magyar népe erős hazafias érzelmű. Kossuthot, mint a nép nagy jóltevőjét tisztelik, s fiaikat egész utczaszámra nevére kereszteltetik.

Nézzük már most a mai tények és a régi történelmi adatok tanuságait összefoglaltan.

Ha a Vág- és főkép a Morvavölgyben szórványosan ma is meglevő székely nyomokat és emlékeket összefoglalva az oklevelekben és krónikákban levő adatokkal egybevetjük, a vitás kérdésre sok világosság derül, s megtudjuk: kik voltak s miként juthattak e két helyre a magyar hajdankorban a székelyek, s mikor s mi okból alakultak a székely telepek? A *Névtelen jegyző* azt írja a XII-ik század 9-dik vagy 10-dik tízedében, hogy honfoglaló őseink (nyugat felől) a magyar birodalom határául a Vág és Morva vizét állapították meg, azt földvárakkal s más erődítésekkel biztosították s őrizetére besenyőket rendeltek. Ezt a krónikák s okleveles emlékek egyaránt igazolják. A besenyők állandó ott lakók voltak. De szükség volt még egy más harczias nép segélyére is. Ezek az erdélyi székelyek voltak. Királyainknak részint rokonsági, részint fegyver- és más szerzett jogon támadó háborus viszályai Morváért, Styriáért, és Ausztriáért ez országok fejedelmeivel. II. Gézától (1141.) kezdve, IV. gúnynevén Kun László királyig (1290.), sőt egészen III. Endréig, melyek másfél századig tartottak. Egyszer egyik, máskor a másik fegyveres seregei

törtek be szomszédja és ellenfele országába, dulva, rabolva, egymás alattvalóit kiirtani igyekezve. Ez idő alatt tüntek fel e határszéli vidékeken a székelyek. A *Névtelen jegyző* szerint Trencsén vár már a honfoglaláskor létezett s a XIII. századi oklevelekben több trencsini várispán közt 1247-ben Bogomir nevű székely ispán is említtetik, mint a Vág melléki székelyek ispánja. Gál László, a székely őstörténetek alapos ismerője szintén említi kéziratiban 1250—1276-ról Adorján Istvánt, mint a székelyek ispánját, aki ellen azok Béla király előtt panaszoltak. Szabó Károly fenn említett művében *vágvölgyi székely századot* és *székely ispánt* említ. Egy 1258-ki oklevélben pozsonyvármegyei Boleráz falu nyugati határa s a kis Kárpátok nagy erdősége a vág-völgyi székelyek területével határosnak iratik. A székelyek az Árpád-házi királyok alatt azoknak Ausztria ellen viselt háborúiban mint íjászok legtöbbnyire a besenyőkkel együtt az első hadsorokban vettek részt. Így 1146-ban II. Gézának Henrik, II. Endrének 1233-ban és 1234-ben II. Fridrik osztrák herczeg ellen viselt győzelmes hadjáratában. Ottokár cseh király 1260-ban panaszolta a pápához írt levelében, hogy IV. Béla király ellenfele, székelyeket (siculos) és más pogány népeket s valószínűleg a kereszténységre még akkor át nem tért kúnokat vitt ellene harczba de ő Isten segitségével legyőzte s békekötésre kényszerítette, IV. Béla és V. István a cseh királlyal és osztrák herczeggel 1246-tól 1272-ig folytatott háborút Styriáért és az osztrák herczegségért. Az első háborúnak az 1254-ki békekötéskor vége az lett, hogy Béla 16 éves fiát, Istvánt Styria herczegévé tette, az 1264-ben vívott második hadjáratnak ellenben az, hogy a király Styria birtokáról lemondott, csak czímét tartva meg. Hogy e megalázó békén megnyugodott, fiával, Istvánnal való belviszongása okozta, aki elvesztvén a styriai herczegséget, atyjától érette kárpótlást kért. Ez még jó előre, 1260-ban vagy 1261-ben őt erdélyi herczeggé nevezte ki s birtokába adta a Székelyföldet körítő keleti Kárpátoktól nyugatra a Tiszáig terjedő országrészeket, a hol mint ifjabbb király, Erdély herczege és kúnok ura, királyi fénnyel és teljhatalommal élt, külön királyi udvart és kanczellárt tartott, aki a kalocsai püspök volt, külön udvari méltóságokat állított fel, az adományozás királyi jogával élt, hadsereget, váraiban őrséget és parancsnokságot rendezett be, s nagyravágyása és tanácsosai még többnek követelésére sarkalták. Végre erőszakhoz nyúlt: elfoglalta a király és testvére, Anna, gallicziai herczegné Magyarországon levő várait és birtokait, azon ürügy alatt, hogy azok az ő országrészében vannak, amiből atyja és közte

háború következett, az ország két táborra oszlott, egyik az öreg, másik az ifjú király mellett fogott fegyvert. Béla király fia nejét és fiát Patak várából erőhatalommal elvitette, az ifjú király Erdélybe menekült, s a székelység közelében Feketehalom várában vonta meg magát, ott készítvén el védelmi tervét. Az erdélyi részekben lakó híveit atyja üldözéséről értesítvén, őket maga mellé fegyverre hívta fel, várparancsnokait védelmére s a netalán atyja által ellene küldendő seregek szétverésére szólította. A nemzet rokonszenve mellette nyilatkozott s csakhamar oly hatalmas sereget gyüjtött zászlói alá, hogy atyja hadait legyőzte, Déva és Hunyad vár parancsnokai az ifjú király ellen küldött segélycsapatokat szétszórták, s Béla királynak fia általi legyőzetését is meg kellett érnie, a kinek akkora lett a magyarok előtti tekintélye, hogy az 1267-ki országgyűlés törvényczikkeit atyjával és ifjabb Béla testvérével együtt írta alá, mint Magyarország ifjú királya s *Erdély herczege.* (Vestig. Comitior. 134. l.)

Az ifjú király balsorsában iránta való hűségét leginkább bebizonyitotta a háromszéki s főleg Kézdi és Orbai széki székelység, mi által királyi jóindulatát nagy mértékben megnyerte. A király elismerő volt a székelyekhez: egyeseknek is adományozott birtokokat; de ekkor adományozta a Kézdi széki székelyeknek együttesen az Aranyos és Maros folyók között fekvő s Thorda várához tartozó Aranyos földet, melyen V. István és IV. László mint adományozó, III. Endre, mint az 1291-ben névszerint megerősítő királyok idejében 29 faluból álló Aranyosszék, mint ötödik székely szék megalakult.

Elhalván az öreg király 1270-ben, utána fia, István következett, a ki két évi uralkodása alatt Ottokár cseh király és osztrák herczeg ellen két nagy háborút viselt; hadai megjárták Ausztria és Morvaország földét; bizonyos, hogy abban első sorban a vág-völgyi székelyek vettek részt, de az erdélyi székelyek előtt kedvelt király zászlói alól ők sem maradtak ki. A hadi szerencse nem kedvezett, Istvánnak békét kellett kötni; ő visszakapta Kőszeget a többi várakkal és vármegyékkel, de lemondott Styria és Karinthia iránti igényéről maga s örökösei nevében, valamint azon királyi Clenodiumok visszakövetéséről is, a miket testvére, Anna, csellel vitt a cseh királyhoz, u. m. a koronáról, kardról, arany lánczról, nyaklánczról, arany csészékről és más drágaságokról.

Szerencsésebb volt a Bolgárországgal viselt két hadjárata, melynek következtében az országot Magyarországhoz, czímerét többi királyi czímereihez csatolta, mely harczában — föltehető — hogy az erdélyi székelyek is részt vettek.

V. István halála után fia, IV-ik László szintén többször folytatott háborút Ottokárral, míg 1278. aug. 28-án Ottokár serege egészen szétveretett. László, hogy a kúnokat megnyerje, kún leányt vett nőül; de ez igen kedvezett véreinek, a kúnok éreztették az udvarnál való befolyásukat a magyarokkal; ezért, de Kuthen vezérük megöletéséért is a kúnok közt a király ellen lázadás tört ki. A király és ország elrendelte, hogy költözködő életöket szüntessék meg, telepedjenek állandó helyre s legyenek keresztényekké. Ezek ellenszegültek, a nagyobb rész elhatározta, hogy régi hazájokba visszatérnek, tényleg el is indúltak Erdély felé, a hol a Mezőség vidékén a Hód vagy Hódos taváig érkeztek. A király erről értesülvén, Lőrincz erdélyi vajdának meghagyta, hogy sereget gyűjtvén, lázongó alattvalóit az országba térítse vissza. A székelyek már akkor uj lakföldjükön, a Mezőséghez közel voltak megtelepedve. A vajda magához vevén őket, Kolozsvár felől a leendő harcz helyére véletlenül megérkeztek. A király maga is jelen volt, a kúnoknak könnyű lett volna dolguk békés elintézése. De ők harczot kívántak, sőt a királyt magát elfogni s koronájától megfosztani akarták. A harcz elkezdődött, győztes a királyi sereg lett, a kúnok leverettek. A király egy magas hegyről nézte azt — mondják az egykorú emlékek — s megvallotta, hogy a székelyek oly vitézül harczoltak, hogy megelégedését teljesen kiérdemelték. (Fejér, V. III. 124. l. Thuróczy II. C. 68. l.) Egy későbbi harczban, mit a királyi sereg a tatárok ellen Thoroczkónál szintén Erdélyben vívott, a székelyek ismét nemcsak hősi bátorsággal harczoltak, de a királynak szükségében ajándékúl 80 lovat adtak. Mindezekért a király, az atyja által nekik adományozott Aranyos földe birtokában őket örökre biztosította és megerősítette, s vitézi érdemeiket a jövő kor buzdítására dicsérőleg emlékezetben hagyta.

Meghalván a harczias király, 1291-ben III-dik Endre is megtámadta Ausztriát, de Albert herczeg legyőzte hadait, elfoglalta Pozsonyt, Nagy-Szombatot és vidékét majdnem a Vág vizéig, s Magyarország uralkodó-házának nagy válsága a nyugati határokat idegen kézben találta és hagyta. Mint fentebb érintve volt, az aranyosszéki székelyek adománylevelét ezen király is megerősítette, az akkor ujonnan alakúlt székely falukat névszerint megnevezve, melyek közül ma 13 nem létezik, *Bogát* pusztává — praedium — lett.

Egyfelől a csaknem folytonos harczok alatt, másfelől mert a királyok testvérei és fiai, mielőtt a trónt elfoglalták, mint királyi herczegek (egy meg is volt mint társ-király koronázva), I. Béla után Erdélyt vajda által igazgatták, így Sz.-

László, II. Endre. IV. Béla, V. István; ott is laktak, némelyik királyi udvart tartott, az adományozás királyi jogával élt — a harczokban és uralkodói teendőik végzése alatt tehát elég alkalmuk volt a székelyek katonai bátorságát, ezeknek a háborúk színhelyét s az osztrák határtartományokat megismerni. A királyokat az ország védelme s határainak kiterjesztése, a székelyeket a haza védelmének kötelességén kívül a hadi zsákmány reménye indíthatta e táborozásokban való részvételre. A királyok maguk is sokszor jelen voltak a harczokban, ez-az adománylevelek indokolásából látszik; ismerték a különböző hadcsapatok katonai értékét, igen a székelyekét is. Úgy látszik, hogy főleg IV. Béla országa nyugati határain a tatárjárás után pusztán maradt várak, faluk és helységek benépesítése s a királyi várvédelem gyarapítása végett, a már létezőkhöz, a belső Székelyföldről hívott és telepített székelyeket; lehet, hogy azok is vesztett csaták után — a mint az lenni szokott — a községekben itt-ott élő székely atyafiakhoz huzódtak s megtelepedtek, vagy a királyi várföldekből lakhelyet és birtokot kaptak, katonai szolgálat kötelezettségével, őket *százakba, hadnagyságok alá osztották*, nekik az erdélyihez hasonló katonai szervezetet adtak, s legfelsőbb tisztjök egy, a király által kinevezett székely ispán volt.

Ily telepek lehettek a fennemlített Bolerázon, Morva-Szent-Jánoson, Székelyfalván, Detrekő-Váralján s a köztudatból kiveszett több más helyeken. Az általam felhozott tényekből s hagyományos emlékekből s Szabó Károly említett műve oklevél-adataiból látszik, hogy a Fejérhegységben létezett váraknak is ily őrségei voltak. A vár-rendszer megszünése s az Árpád-ház kihalása utáni válságos harczok a székely telepeket is eltemették. Azt, hogy az őrtelepekből többet s nagyobb bizonyossággal nem ismerünk, hogy szervezetöket és régi alakjukat, a vág-völgyi székely ispán jogkörét nem tudjuk, a hatósága alatt volt fegyveres nép számát illető adatok elpusztúltak, s az ott király nemeseiként katonáskodott székelység legtöbb helyen csak mint sejtelem él, egyedül Vágán maradt fenn rá ismerhetőleg, sajnálhatjuk, nyomozhatjuk tovább is, de most világosságra derítni nem tudjuk. Azonban nagyobb érdeklődés, és az ottani értelmiség részéről a községekben és létező levéltárakban való huzamosabb kutatás tán később napfényre hoz oly adatokat, a melyek előttem, átutazó előtt rejtve maradtak.

Az írói véleményekről tüzetesen hátrább szólok.

JAKAB ELEK.

SABARTOIASFALOI.

— A magyarok régi neve Konstantinos Porphyrogennetosnál. —

Ismeretes dolog, hogy a czímben írott, ugyancsak hosszúra nyúló szóról Konstantinos Porphyrogennetos a magyarokról szóló tudósításában *(De administrando imperio 38 c.)* azt állítja, hogy ez a magyarok neve volt abban az időben, mikor még a kazárokkal együtt laktak. »És abban az időben nem *turkoknak* mondattak, hanem valami okból (ἔχ τινος αἰτίας) *sabartoiasfaloi* (Σαβαρτοιάσφαλοι) névvel neveztettek.«

Ugyanazon fejezetben megismétli ez állítását, azt mondván, hogy a besenyőktől legyőzött magyarok (nála majd mindig *Τοῦρχοι*) egyik része keletre menekült és ezek mai napig (munkáját 951 körül írta) a magyarok régi neve után *Sabartoiasfaloi*-nak neveztetnek. A név tehát kétszer fordúl nála elő; mind a két leírása teljesen egyforma; és ez a körülmény megóv bennünket attól, hogy a név megfejtésére tett kisérletnél az adott szóalak megváltoztatására, conjecturára, hagyjuk magunkat csábítani.

Természetes, hogy e hosszú név magyarázása, megfejtése sokszor foglalkoztatta a tudomány embereit. Kisérletek bőven állanak rendelkezésünkre, úgy magyar történészek, mint külföldi tudósok részéről.

Legujabban a Philologiai Közlöny 1896. májusi füzetében Petz Vilmos közli az akadémiában is felolvasott és a czímünkben foglalt névről szóló tudós dolgozatát »*A magyarok ősi neve Konstantinos Porphyrogennetosnál*« czím alatt.

Petz körültekintő nagy óvatossággal kezeli a kényes kérdést úgy történelmi, mint philologiai szempontból. Felsorolja »csak curiosumkép« néhány régi magyarázatát a névnek, foglalkozik a gr. *Kuun Géza* által adott és méltán legtöbb figyelmet érdemlő megfejtéssel és így, csak ezután közli saját megfejtési kisérletét. — Minket ez a magyarázási kisérlet, bármily sok józanságot és tudós mérsékletet látunk is, kivált a név egyes alkotó részeinek elválasztásában, tehát a tagolásban, nem

elégített minden tekintetben ki és arra birt, hogy e névnek megfejtését, mely manapság amúgy is kiválóan aktualis, mi is szóvá tegyük, elmondva kételyeinket, nehézségeinket úgy a Petz, mint más jelesebb magyarázási kisérletekkel szemben, azon reménynyel alatt, hogy tán közelebb jutunk e név igazi értelméhez és jelentéséhez, mint eddig voltunk.

Kiindulási pontúl azon csak helyeselhető elvet mondja ki Petz, hogy »*e szóban több szónak tévedésből való egybeírására kell gondolni.*« Ezt a helyes nézetet azonban nem engedhetjük annyira tágítani, a mennyire azt már régente a jó Fessler, most ujabban és más irányban Petz maga is megpróbálták: nem engedhetjük meg t. i. a szó *feltagolása mellett olvasási conjecturáknak* is bevonását a magyarázatba.

Fessler, mint Petz mondja, a szót így változtatta volna: *Σάβαρ τοὐτέστι ἄσφαλοι (= Sabar* vagyis *állhatatosak, vitézek).*

Petz pedig ezt a conjecturát ajánlaná a szó értelmes megfejtésének elősegélésére: *Σάβαρτ ἤ ἄσφαλοι (= Savart vagyis állhatatosok).* Támaszkodik pedig e conjectura felvételénél azon hiedelmére, hogy Konstantinos e szöveget *diktálván* és ujgörög kiejtést (melyben az *η* és *οι* jegyeknek egy ugyanazon hang t. i. az *i* felel meg) használván, az *írónak* fülében bizonyosan *Savartiasfali* kiejtés hangzott, mit ő (t. i. az író deák) teljes joggal *Σαβαρτοιάσφαλοι*-nak írhatott és írt is *Σαβαρτ-η-άσφαλοι* helyett, a mi meg a *diktáló* Konstantinos elméjében foroghatott.

Látható, hogy a két elméletnek találkozási pontjai vannak: nemcsak mind a kettő conjecturához folyamodik, hanem a szó végső értelmének megadásában is egyet értenek. Fessler elméletével sokat nem foglalkozunk. Conjecturája oly merész (*τοι* egy szótag helyett, *τοὐτέστι* három szótag), hogy értéktelenségét senki előtt bizonyítgatni nem szükséges; különben azon kifogásoknak, miket a Petz elméletére legitt elmondunk, jórésze arra is illik.

Petz elmélete igen szellemes ötlet, de ez a szellemesség tán az, mi legelső látásra mindjárt kihívja a kritikát maga ellen. Az objectiv igazság ritkán jár ilyen divatos szabású köntösben; legkevésbbé pedig a történelmi igazság! Úgy nyelvtani, mint történeti nehézségek borítanak el bennünket, ha a szó adott megfejtésével barátkozni próbálunk.

Vajjon elfogadható-e az, hogy Konstantinos az *ἀσφαλής* melléknévnek egy *ἄσφαλοι* alakját használjon a nyelvtanilag egyedül helyes *ἀσφαλεῖς* helyett? Más szóval feltehető-e, hogy Konstantinos grammatika-ellenes alakot használt édes anyanyelvén? Petz előre megérezte, mint kitűnő görög nyelvész, e kérdés

súlyát és azon kijelentéssel igyekezett előre élét venni, hogy az ἄσφαλοι szóalakot az »újgörög kiejtés alapján értelmezi.« Mi e magyarázathoz még sokat kérnénk. Szeretnők, ha Petz philologiailag biztosítana arról, hogy az újgörögben ez a σ tövű melléknév *tényleg* átment ο tőbe. Már ezt nem tette értekezésében. Pedig ha ezt megtette volna is, azon követelménynyel kellene előállnunk, hogy igazolja azt, hogy Konstantinos már a X. század derekán, használt ilyes újgörög alakot a klasszikai nyelvtan rovására; sőt, egyenesen az ἀσφαλής szónak kellene egy oly formáját kimutatni *a császári író munkáiból,* a melyben a kérdésben forgó melléknevet az ο tövek szerint ragozza. Megvallom, nem remélem, hogy e kívánságok, melyeket pedig elengednünk alig lehet, teljesíthetők lennének. Én megpróbáltam Konstantinos műveinek egy részében feleletet keresni e kérdéseimre, de nemcsak az ἀσφαλής-nak, hanem egyáltalában egyetlen σ tövű melléknévnek sem találtam meg a keresett metaplastikus alakját. Ez lehet azonban az én hibám is. Örülök, ha megczáfolnak. Mindenesetre grammatikai nehézségek forognak fent, a melyeket az útból elhárítani, azt hiszem, nem lehet!

De most tegyük fel, hogy e nehézségek mind szépen elhárúlnak és grammatika többé bennünket nem háborgat a Petz megfejtése elfogadásában; még akkor is fenmarad egy másik baj, a mire én, tán helytelenül, történeti nehézség czím alatt czéloztam.

Mit tesz ez a név: *savartok vagyis állhatatosak?* Nemde azt fejezné ki, hogy a *savart* névnek jelentése ez: *állhatatosak.* Miféle nyelven? A *savart* névnek kétségtelenül *magyarúl* kellene ezt jelenteni oly időben, midőn a magyarok már Duna-Tisza közén laknak! Azonban semmivel sem tudjuk távolról sem igazolni, vagy csak kapcsolatba hozni sem e magyar szót sem a magyar, sem az ugor nyelvek birodalmában . . .

A mellett nemzetnévnek is szokatlan, sőt egyenesen hallatlan az ilyes elnevezés: *állhatatosak.* Már csak ez okból is elfogadhatatlannak tekintem az ilyen magyarázatra épülő elméletet.

Mi árúlta és árúlja el a szóban forgó hosszú névnek éppen ott két részre tagozódását, ahol azt Petz is igen helyesen felvette? Kétségtelenül az a körülmény, hogy a görög pluralis nom. ragja (οι) kétszer fordúl elő a szóban: Σαβαρτοι-ἀσφαλοι. A megfejthetetlen talány ott kezdődik, hogy miért írta a császári iró e két szót, melynek kettős tagozását maga is észrevette (különben az egyik οι-t megtakaríthatta volna) egy majdnem szörnyszóvá egy darabba? Találgatással felelhe-

tünk csak rá; mindössze annyi kétségtelen, hogy e név helyes alakját maga Konstantinos, — ki a nevet bizonyosan hallomásból s talán nem is egy beszélőnek ajakáról vette, — sem tudta; adta hát az alakot úgy, a mint hallása után maga legjobbnak gondolta, vagy képzelte.

No de a név első tagjának magyarázatával végezhetnénk. Egyetértünk Petz fejtegetésével a tekintetben, hogy e *savart* vagy a mi felfogásunk szerint csak *sabar* név azonos azon »hunszittya« népnévvel, mely már Herodotosnál némi változattal jön elő és azontúl le egész Konstantinosig gyakran lelhető, sőt a középkori feljegyzéseken át, egész a legujabb vogul énekekig félremagyarazhatlan alakokban lekisérhető, és a melyről a tatár hódoltság idejében a *Szibir* khánság, erről ismét a mai *Szibéria* kapta nevét.

A *sabart* szóalak végén álló *t* betű (erről se feledkezzünk meg) az ugor pluralis ragja, a melyet az ugor népnevek nagyobb részének végén állandóan ott találunk *t* vagy nehezebb kiejtésű szavaknál *et* alakban, mit nemcsak Konstantinos, hanem más görög írók is még a görög plur. nom. ragjával szoktak megtoldani. Igy lett pl. két pluralis képzővel: ugorral és azután göröggel a *Σκύθ-αι* név ebből: *khu-t-ai*; így a *Σάγέτ-αι* ebből: *sāga-t-ai* mind *mā-sāgetai*, mind *tur-sāgetai* (*Θυσσαγέται*) nevekben és sok más névben, mint én e jelenséget már másutt fejtegettem. Igy lett hát a *sabar*, *sabir* szóból a *sabar-t-oi* forma, mely szintén tisztán, kettős többes képzővel ellátva, áll előttünk.

A *σαβαρτοι* szó értelmezése tehát elég világos, átlátszó, ellenmondásra okot alig adó. Legfölebb azt vethetjük a skepsis prédájául kérdésbe, hogy vajjon a magyarok, vagy a magyarok egy része viselte-e valaha a *Sabir* nevet? Más szóval: Konstantinos ezen feltűnő adata igazolható-e még valahonnan; tehát megbízhatunk-e a császári író ez adatában? Petz, ki a czímben foglalt szónak csak philologiai oldalát vizsgálta, a kérdés ez ágát nem érintette. Mások sem igen feszegették e kérdést tudtommal. Konstantinos Porph. minden szembeszökő ellenmondásai mellett is nálunk oly feltétlen hitelben részesül, a milyet aligha érdemel meg; tán ezért nem is igen latolgatták adatait tudósaink. Azonban jelen kérdésre vonatkozó állításával, hogy t. i. a Lebediában tartózkodó magyaroknak egy részét csakugyan *szabir*ok tették, nem áll egyedül; támogatja és e kérdésben hitelét minden kétségen felül emeli Jordanis gót püspöknek egy adata, ki munkájának V. fejezetében a hunnok két faját sorolván elő, a *savirok*at félreérthetetlenül egy népnek vagy legalább egy néphez tartozónak veszi a *Hunugurok*kal. Nem

idézem e már számtalanszor hivatolt helyet, csak annyit kell megjegyeznem, hogy a *hun-ugor* igazabban *un-ugor* vagy *on-ugor* név, mely mint pontos khinai fordításából tudjuk, szórólszóra *nagy-ugort* [1]) jelent, azon nagy ugor népcsalád neve, melyhez a *magyarság*, a *kazárság* és több más, már kihalt ugor törzs — Konstantinos Porph. és Jordanis egyező adata szerint a *sabirság* is — tartozott. Azt hiszem így kell érteni a császári iró azon állítását, hogy a *Sabartoiasphaloi* név »*bizonyos okból*« a magyarok régi neve. Tehát nem az egész magyarság, hanem csak egy az *on-ugor* népcsaládhoz csatlakozó törzs viselhette e nevet: *Σαβαρτοι*. Azon körülmény, hogy a bejövő magyarság körében már a szabiroknak semmi nyomát sem családi, sem geografiai elnevezéseinkben nem látjuk, érthetővé válik Konstantinos azon másik állításából, hogy ezek a *sabart*ok elszakadván a főtörzstől, visszamentek keletre, a Kaukasustól észak felé elterülő tengerközre.

A *Sabartoi* név megfejtésében tehát végeredményt tekintve egyetértünk csekély módosítással a régi magyarázók nézeteivel. Az *Ἄσφαλοι* név igazi alakjának és jelentésének felderítésében már nem vagyunk ilyen szerencsés helyzetben. Mindössze két magyarázási kisérletet említ fel Petz e szóra vonatkozólag, melyek közül az egyikhez csatlakozik maga is, helyesebb magyarázási módszert igyekezvén a vulgaris köznyelvi alakok bevonásával létrehozni. Azt hiszi, hogy a vulgaris nyelv égisze alatt el lehet tűntetni azon nehézséget, melyet a képtelen grammatikai forma (*ἄσφαλοι*) minden gondolkodó és görögül tudó embernek szeme elé gördít.

Kisérletére nézve apróra elmondtuk fentebb mondani valónkat: magyarázási módszerét nem tartjuk sem Konstantinos műveiből igazolhatónak, sem elég erősnek arra, hogy a tőlünk felmutatott *többféle* nehézséget vele eloszlathassuk.

A másik magyarázási kisérlet, mely figyelmünket magára vonja gr. *Kuun Gézáé*, ki »*Relationum...*« című gazdag tartalmú munkájában, mint várni is lehet, bőven foglalkozik a magyarok e különös nevének az irodalmával és fejtegetésével. (I. k. 87. s köv. ll.) — Kunn a *Σαβαρτοιάσφαλοι* nevet szintén összetételnek veszi »cujus prima pars *Sabar*, secunda vero *Asfal* ex *Basal* corrupta est!« Tehát szerinte a név megfej-

[1]) Az *un*, *ūn*, *ona* (= *nagy*) eredeti ugor szó a magyar nyelvben már csak egy összetett szóban: *kat-ona* (= *had-nagy*) mutatható ki; él és gyakori használatban van azonban az északi ugor nyelvekben, különösen az osztjákban. A kazár nyelv *khātūn* szava, mely a török-mongol, sőt majd minden középázsiai nyelvbe is átment, utótagjában szintén e melléknevet viseli. (L. Századok 1895. (XXIX. évf.) 895., 896. ll.)

tése: *Sabar-Asfal* illetőleg *Sabar-Basal.* Hogy a szó közepén levő *t* ott mit keres, arra munkája török szinezete iránt való kiméletből nem is várhattunk, de nem is nyerünk tőle felvilágosítást.

A kiindulási pont tehát, hogy t. i. az *asfal* csak a *basal*ból romlott alak, voltaképen conjectura, hozzávetés.

Ennek lehetőségét egyelőre megengedve, a *basal* szó az, mely körül figyelmünket csoportositanunk kell. De ha keressük a *basal* nevet az egyes auctoroknál, azon meggyőződésre kell jutnunk, hogy *az ezen formában* egyetlen egy írónál sem jelentkezik. A *Josephus* kazár király levelében lévő *baizil* alakról Kuun ezt jegyzi meg [1]): rectius *barzilai* »ferreus« *Theophanes*nél: *Berzilia, Barhebraeus*nál: *barzel, Ibn Rostehnál*: *Barsula, Jákut*nál: *Barsal* formáit találjuk a szóban forgó nemzetségnévnek. Strabonnál találjuk — mondja Kuun — a *Βασίλειοι* alias *Οὖργοι* nevet, ezzel kell összevetni a *Herodotos*nál levő *Σκύθαι βασιλήιοι* elnevezést, melyet a latin fordítók tökéletlenül *(falso) »Scythas regios«* értelmeznek; Khoreni Mózes művében is a *Basilii* már Chazáriában laknak.

Igy jövünk már rá a *Basal* név származására. *Kuun* t. i. a *Barsula, Barzel* stb. nevek alakját azért módosítja *Basalra,* hogy a Herodotos és Strabon által említett *βασιλήιοι* névvel való egységét kimutathassa. A Herodotos használta *Σκύθαι βασιλήιοι* nevet pedig, mely szemmelláthatólag utótagjában (*βασιλήιοι*) tiszta görög szó, nem helyesen adják vissza — mondja — ezen fordításokban a latinok: *Scythae regii, királyi skythák.*

Messzire menő okoskodás ez, egy név, egy conjecturai alak *Basal* sőt *Asfal* létezésének kimutatására. *És nekünk, sajnos, az okoskodást gyökeréig kell követnünk, hogy igazolhassuk azt, hogy e gondolatmenetben foglalt állításoknak épen az ellenkezője az objektiv igazság és hogy itt gr. Kuun Géza egyik legnagyobb tévedésével állunk szemközt.*

Petz merésznek mondja Kuun nézetét, de saját véleményét nem okolja meg. Mi vakmerőnek tartjuk azt és méltónak a megczáfolásra.

Kuunt óvatossá tehette volna itélete kimondásában már azon körülmény tudása is, hogy a *»királyi skytha«* elnevezés latin és görög íróknál egy *évezreden* át rendületlenül tartotta magát. *Már* Herodotos számtalanszor, *még Priskos Rhetor* széltiben használja ez elnevezést, a hunokra, kiket e név specialiter meg is illetett. Többet mondok és a szavaimért helyt

[1]) Id. műve 90. l.

állok: a mai déli azaz Irtis melléki osztjákok, kiknek, mint már bebizonyítottam, (l. Századok 1895. (XXIX. évf.) 886—889. lapjait) nyelve ugyanazon nyelv, melyet egykor a hunok beszéltek, *kanda-ku* névvel nevezik ma is magokat: ez a név pedig az ő nyelvükön »*király embert*« jelent, a *kanda* egy levén a töröknek gúnyolt, de minden izében magyar *kende*[1]) szavunkkal, mit Ibn Rosteh feljegyzésének köszönhetűnk.

De erről máskor többet szólunk. Most feladatunk azon kérdést megoldani, hogy a *Skythae Basilii* név csakugyan a conjecturált *Basal* névből elrontott szó-é, mint Kuun véli; más szóval Herodotosnak, ki e kifejezést megalkotta, bűne vagy érdeme rejlik-e e névalkotásban?

A megoldás igen egyszerű, világos és meggyőző. Be akarom bizonyítani azt, hogy a skythák neveként a *király* kifejezést Herodotos két különböző nyelven jegyezte fel u. m. *görögül* és *ugorul* (mondjuk szabatosabban mai nyelven: *déli osztjákul),* tehát anyanyelvén kívül oly nyelven is, melyből ő maga épen semmit nem értett és így e nyelven *hamisítani* is képtelen volt. Még gyanu sem férhet hozzá!

Herodotos miután hires IV. könyvének ötödik fejezetében elmondja, hogy *Targitaos*nak, a Skythák ősének, három fia volt u. m. *Lí-poχ*, *Ar-poχ* és *Kolak* (nála *Λιπόξαϊς*, *Ἀρπόξαϊς* és *Κολάξαϊς*, magyarul: *Utolsó fiú*, *Nagy fiú* és *Holló)* így folytatja a 6. fejezetben:

*Lípoχ*tól származtak azon Skythák, kik *auχetai* nemzetnevet viselnek; a középsőtől *Arpoχ*tól a *Katiaroi* (rectius *Katarioi)* és a *Traspiek*, a legifjabbtól a *királyok*, kik *Paralatá*knak (*παραλάται*) neveztetnek.

Érdekes, de a szöveg értelmét legkevésbbé sem zavaró cserét hozott a hallásból jegyezgető Herodotos e szövegbe: az utolsó fiúnak (kinek Herodostól nem értett neve is, ha ugyan ez névnek veendő: *Utolsó fiú)* és a tőle eredő nemzetségnek (kiket minden mythologia követelése szerint a királyság illet)

[1]) *Kende* (كنده) szavunkat Vámbéry magyarázta legelőbb az *állitólag létező (!) kündü* (كندو) altáji török szóból. És voltak tudósaink, kik biztatására szépen lépre mentek. Sőt olyan nincs, ki oda ne került volna. Az a gyári szó, *kundü*, mit a szótárak nem ismernek, »tiszteltet« jelentene Vámbéri szerint, nem királyt; *kündü*nek iratik és mondatik, nem *kendének*. Nálunk a *Kende* szóalak a *Kende*, *Kendeffy* családnevekben maig él, tehát kiejtése és alakja biztos és határozott. A »kündűvel« azonosítást pedig Vámbéri is csak conjecturára, rossz leirás felvételére alapította, amiről, mint már látjuk, szó sem lehet. *Kende* és *Kündü* azonosítása pedig hangtanilag tiszta absurdum. Tény, hogy a »*kende*«, tőben, képzőben és képzési módban tiszta ugor szó; magyarázatát lásd »Árják, ugorok érintkezéseiről« cz. művem 50. l.

a nevét első helyre tette: az elsőből (neve magyarul: *Nagyfiú*; hát ez név-é?) így lett már a sorrendben második; a középsőből (neve: *Holló*) lett harmadik, azaz utolsó, — kinek fiait, a *Paralatákat*, a monda követelményeihez híven, mondja Herodotos »királyoknak.«

De az ugor nyelv e helyek értelmezésénél bámulatosan tisztán, világosan vezet. Ez a kis részlet úgy Herodotos történeti feljegyzéseinek sokszor gáncsolt hitelét, mint a skytha-ugor elmélet realis voltát minden kétségen felül képes emelni!

Nézzük legelébb is a *Paralatákról* mit tanit a skytha nyelv. A *paralata* szó maig él ezen alakban az osztják nyelvben. *Ahlquist* (Die Sprache der Nord-Ostjaken 118. l.) így jegyezte fel a szót: *paralatlem*=»sich herumtreiben, herumirren«. A participium alakja, mint minden szakember tudja: *paralatla*[1]=*bolyongó, vándoroló.* Ez a szó hát *nem teszen* »királyt«, hiába mondja Herodotos; hanem jelent *nomádot. Παραλάται* egyszeres görög pluralissal van ellátva.

A középső fiutól *Arpoχtól* eredtek a *Katarioi* és *Traspies.* A *katari*, kazár »*cadariou*=*miles*« szóról már én sokat irtam. Elmondtam, hogy e szó az ugor *kad* (magy. *had)* és a »nagy« jelentésű *ari*, *ār* szavak összetételéből alakult. És így a *kat-ari*, *cad-ari*, régi magyar *kad-ār*, *kad-ari* sőt a kazár *kender* szóalakok mindkét tagjokban teljesen szinonimák a magyar *kat-ona* (lásd fentebb) szóval, és első, de régen elveszett jelentésükben »*had-nagyot*« tesznek.[2] A *Katarioi* nemzetnév tehát csak ezt teszi Herodotosnál: »*katonák.*«

Ugyancsak a középső fiútól származnak a *Traspies*= *a sátorosok. Tareś* a déli osztjákban (l. Castrén: Ostj. Sprachlehre 91. l.) hajlékot, sátort jelent; ettől a *tarespi* tovább képzett adjectivum *sátoros, hajlékos* jelentésben. Ezt irta le Herodotos *Traspies* alakban.

A Herodotostól elsőnek tett fiútól, kinek neve *Lipoχ*= *Utolsófiu*, erednek az *Auχetai.* Egy nemzetnév, melyet Herodotoson kivül még csak *Plinius* említ két helyen skytha népnév gyanánt. A sorrend, melyben Plinius e neveket említi, azt mutatja, hogy ő Herodotosból vette ez adatait. Irja pedig a nevet egyszer (Hist. Nat. VI. 7.) pontosan *auchetae* alakban, másodszor már (Hist. Nat. VI. 17. ed. Janus) ferdítve *Euchatae*nak.

A mai ostják nyelvekben, még pedig az északi ostjákban

[1]) A *tl* az osztjákban *egy hang*, t. i. *t*, mely *l* hanggal van sajátszerűen szinezve.

[2]) *Marczali* a »Magyar Nemzet Történetében« a kádár szót is töröknek teszi. Ha sejtené, milyen igazságot hirdet, maga is megdöbbenne tőle.

Ahlquistnál *oχ, uχ* és *uk*, Vologodszkinál *og, oh, ug, uh* főt, fejezetet és főembert jelent, déli ostjákban (Castrénnál 79. l.) e szó *ūχ, ōχ* és *ouχ* (két szótag) alakban van meg. Az *ouχ* szónak pluralisa *ouχet;* azon szó ez, melyet Herodotosnál *Auχet-ai* átirásban, még pedig elég tiszta átirásban látunk.

A szó jelentését az indoscytha érmek ugor feliratából ismerjük. Ott az ugor felirat *ug* és *ouχ* szavainak az érmek másik oldalán görög feliratban *βασιλεύς*, sanscrit feliratban pedig *mahārāja* és *rājādirāja (»nagykirály« és »királyok főkirálya«* felel meg. Lásd: Árják és ugorok érintkezéséről, 46 s köv. lapjait.

Kétségtelen tehát, hogy az *Auχetai* értelme =*»királyok«* Kettős pluralis képzővel van a szó ellátva, éppen mint a *Sabart-oi* Konstantinosnál.

Mondjam-e, hogy az *uχ* szó »király« jelentésben Konstantinosnál is előfordúl a Dnjeper folyó *Baruch* nevében. A *vār=viz* sanskrit szó nem él ma már az ugor nyelvekben, de élnie kellett egykor, mit több helyről tudunk bizonyítani. Ha megnézzük, hogy mily szertelen magasztalással dicsőitik a skythák a Dnjeper folyót már Herodotosnál (IV. k. 53. f.) azt kell mondanunk, hogy *a vār-uch=vizek királya* elnevezés csakugyan reá illett.

Visszatérhetünk tárgyunkhoz. Kitérésünk eredménye az hogy a Herodotos *Basiléioi Skythai* elnevezése valóban »király skythát« jelent, mit a latinok igen helyesen adtak nyelvükön *skythae regii* kifejezéssel vissza. Nem áll tehát az, hogy a *Basiléioi* kifejezést a történet atyja a *Basal* nevet elrontva csinálta volna. Áll épen az ellenkező: hogy t. i. ha valahol a *Basal, Basil, Bizal* (Vámbéry így írja a Josephus levelében levő nevet) szó tényleg előfordulna, mit eddig beigazolva nem látok: akkor az csak a Herodotos *Basiléioi* szavának elrontása lehet.

Nem lévén kimutatható a *Basal* név, hiú azon felvétel is, hogy az *Asfal* ebből rontatott volna el. És Kuun Gézának nagy fáradsággal és tudománnyal épített ez egész elmélete elveszt egyszerre minden alapot és *tudós tévedésnek* bizonyúl.

Magáról az *asfal* névről az én felfogásom egészen más. Nézetem szerit az *asfal* név *nem egy, hanem két szóból u. m. egy kötőszóból (ās), és egy népnévből Fal alakúlt, As Faloi* tehát = *és Fálok. As* a mai vogulok nyelven kapcsoló kötőszó *és* jelentésben. A magyar *és, is*-nek a Halotti Beszédtől a XVI. századig *es* alakját ismerjük. A *Sabart-asfal* kifejezésben talált ugor pluralis-rag (a *t*) arra utal, hogy ezt az egész nevet ugor ajakról eredőnek tekintsük. A sabirokról pedig Konstantinos azt tanítja, hogy a magyarokkal egy nemzettes-

tet alkottak; a geografia meg azt mondja, hogy ezek (a sábirok) a vogulok közvetlen szomszédságában fejezték be hánytvetett életüket.

Felteszem hát, hogy az *ās* kötőszó az ő nyelvkincsükből való a szóvá tett kifejezésben.

A *Fálok*ról alig érdemes itt most szólni. Nem mondhatok róluk olyat, a mit jártasabb történet-búváraink ne tudnának. E névről tudjuk, hogy ez a *kunok* azon neve, melyből az orosz krónikások a *polovetz, polovtzi* nevet csinálták; magával a *Fál, vál* névvel pedig a németek, a góthok nevezték Hunfalvy tudása szerint őket. Ámde a *Fál* név (*Φαλῆς* variánsa Konstantinosnál: *Φαλίτξις*) Árpád unokája neveként, Fejérmegyében pedig *Vaál*, egy község neveként maradt reánk, melyet ama kérdésben forgó *Fál* névtől én legalább, elválaszthatónak nem gondolok. Ha ebben igazam van: akkor az is bizonyos, hogy a *Fal* név nemcsak germán, hanem ugor ajakon is élt és ez utóbbiról került csak az előbbire, legalább Árpád és a magyarok aligha vették német ajakról.

Más kérdés aztán az, hogy vajjon a kúnokról feltehető-e hogy Lebediában már együtt éltek a magyarokkal? Mindenesetre igenlőleg felelnék reá, azon nehézségek daczára is, a miket Hunfalvy a kúnok költözködésére nézve elmondott; de ennek a tárgyalása ismét messze vinne. Azért értekezésem végeredményeként csak azt ismételem meg, hogy a *Sabartoiasfaloi* kifejezésben ezt a három szót foglalta nem kis következetlenséggel össze a hallásból író és a leírt szavak értelmét biztosan nem tudó császár; *Sabartoi ās Fāloi*, jelentésük pedig ez: *Szabirok és Fálok* más szóval: *Szabirok és Palóczok* vagy már kevésbbé szabatosan *Szabirok és Kúnok*.

Dr. Fiók Károly.

A HORVÁTHY CSALÁD LÁZADÁSA, ÉS A MAGYAR TENGERVIDÉK ELSZAKADÁSA.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Két szerény czikksorozatban, mely e folyóirat korábbi számaiban napvilágot látott,[1]) megkisérlettem volt a kegyes olvasó figyelmét azon történelmi tényre felhívni, miszerint a magyar nemzet és állameszme régi dicső múltja a tengerészettel és a tengeren való hatalomkifejtéssel szoros kapcsolatban áll. Megkisérlettem kimutatni, hogy mikép keletkezett, egyéni felfogásom szerint, I. István király nagy államalkotó legközelebbi utódaiban a tengerpartfoglalás és tengeri-hatalomalkotás eszméje; hogy többször megújított keresztülvitele mily földrajzi, ethnologiai és politikai nehézségekbe ütközött, úgy hogy ismételve meghiusúlnia kellett; hogy mindamellett az árpádházi királyok ez ügyet, magasabb politikai szempontból és daczára a magyar nemzet eziránti idegenkedésének, mindég éber figyelemmel kisérték, egyízben az eszme megvalósulását dicső tényekkel megközelítették. Megkisérlettem továbbá kimutatni, miszerint az Árpádház magszakadása után a magyar trónra emelt anjouházi királyok egyik főfeladatukat látták abban, hogy Magyarország tengervidékét szorosabban füzzék az anyaországhoz, az ethnographiai és politikai különbségeket lehetőleg kiegyenlítsék, és Magyarország nagyhatalmi állását úgy a tengeri kereskedés fejlesztése, mint egy harczképes hajóhad teremtése által megszilárdítsák. Az előadásból végre kiviláglott, miszerint I. Lajos király uralkodásának második felében a czél elérettnek és biztosítottnak látszott: a XIV. század vége felé egy hosszú, a Quarnérói öböltől egész Cattaró-ig érő, jó kikötőkben és megerősített városokban dús tengerpart, és hozzá nagyszámú

[1]) II. Endre király keresztes hadjárata, 1894, 7. és 8. füzet. — Magyar tengerészet az Anjoukorban, 1895, 3., 4., 5. és 6. füzet.

sziget állott Magyarország háborítlan birtokában; az egész tengervidék köz- és államjogi állása, mely ezelőtt annyi viszályra adott volt okot, teljesen tisztázva lett, és a magyar fenhatóság nem csak de facto, hanem de jure is valamennyi hatalom által elismerve; még nyugtalan és verekedő lakossága is, Lajos bölcs és áldásos uralkodása alatt megszelidült és békés polgári életmódhoz szokott; tengeri és szárazföldi kereskedelme eddig példátlan lendületet vett; nagy vagyonok halmozódtak fel az egyes városokban, melyek már nem voltak többé kitéve a megfélemlített kényurak zaklatásainak; az ősi kalózkodás, szigorú és hathatós rendszabályok által, el volt nyomva és csak elvétve adhatta életjelét voltaképeni kiirthatatlanságának; védelemre egy tekintélyes hajóhad állott készen — igaz, hogy jobbára csak elvileg, 24 Velencze által állítandó gálya alakjában — élén egy magyar királyi tengernagygyal (Cessano Jakab jádrai főnemes;) azonkivül a tengervárosok nagy kereskedelmi hajó-állománya állott a magyar király rendelkezésére bármikor hadi célokra is; (ismétlendő, hogy akkortját a hadi és kereskedelmi hajó között még nem volt ama lényeges különbség, mely a XV. század elejétől kezdve tétetik, az ágyúk általános használata folytán;) egy szóval szilárdan látszott lerakva az alap, melyen Magyarország tengeri nagyhatalommá válni készül. És mégis, a nagy király halála után, egy trónbitorló (Durazzói Károly) jogtalan és lelkiismeretlen fellépése, és emennek még jogtalanabb, lelkiismeretlenebb és hozzá ügyetlen erőszakos elmozdítása elég arra, hogy a több századon át annyi ügygyel-bajjal felemelt és végre-valahára szerencsésen betetőzött alkotás alapjában megrendüljön, nemsokára pedig robajjal összedőljön. A fokos, mellyel Forgách Balázs Károly király koponyáját bezúzta, egyúttal a magyar tengeri hatalmon is végzetes sebet ejtett.

Idáig, t. i. Kis Károly meggyilkolásáig, jutottam a fentemlített szerény czikksorozattal, melyben a magyar tengerészet középkori keletkezését, küzdelmét és diadalát ecsetelni iparkodtam, nem történelmi búvárkodás és új kútforrások felderítése útján, de egyszerűen csak úgy, mint ama fejlődés egy a tengerészetért érdeklődő és hazafias érzelmű magánember egyéni látókörében tükröződik vissza. Hátra van még ugyanily módon és értelemben előadnom — ha csakugyan szabad az e czikksorozat befejezésére ott tett utalást ezennel beváltanom — hogy mikép vált lehetségessé, miszerint Nagy Lajos alkotása oly hamar összeroskadjon. Kevésbbé háladatos és mindenesetre kevésbbé kellemetes feladat, egy kedvelt eszme hanyatlását és pusztulását, mintsem annak fejlődését és növekedését leírni, mind-

amellett azonban tanulságos és tele érdekfeszítő mozzanatokkal. Hja, gyakran megesik a magyar emberrel, hogy hazája és nemzete múltjában fürkészvén, itt-ott sötét lapra bukkan; de azért még is kell, hogy múltunk kevésbbé örvendetes mozzanataival is elfogulatlanul szembe szálljunk. — Meminisse juvat. — Tehetjük is annál biztosabban és bátrabban, minthogy a magyar nemzet, állami életének első ezredéve végén, büszkeséggel tekinthet vissza történetére, melyből két nagy és dicső tanulság virrad elébe: önerejének férfias tudata, és megrendíthetlen bizalma jövőjében!

Minekelőtte az elbeszélés fonalát ott, ahol megszakadt, újra felvenném, szükséges, hogy röviden megemlékezzem azon helyzetről, mely Nagy Lajos halálával úgy Magyarországban mint a magyar tengervidéken beállt, és mely az összes viszonyoknak hirtelen és váratlan fordulatot adott.

I.

I. Lajos király 1382-ik szemtember 12-én bekövetkezett halála az egész országban mély és tartós benyomást tett; érezte mindenki, hogy a roppant kiterjedésű országok és tartományok, melyek uralma alatt egyesítve voltak, nagy és nehéz válság előtt állanak. A milyen könnyen, egyszerüen és magától értetődőleg történt volt negyven évvel előbb a király trónralépte, ép oly precárius szint öltött a trónöröklés kérdése most, nem annyira államjogi, mint inkább gyakorlati szempontból; mert Lajos, fájdalom, nem hagyott hátra figyermeket. Idősebb leányának, Máriának biztosította volt ugyan a magyar koronát; de Mária most csak 12 éves[1]) hajadon volt, kedves, szende és szelid, egészen tapasztalatlan gyermek, holott az ország élére, most inkább mint valaha, erélyes, bátor és tág látkörrel biró férfi kellett volna. Ahhoz még sem a regensség, sem a királyleány férjhezmenetelének fontos kérdése nem volt kellően tisztázva, és ezen két megoldatlan kérdés nagyban fokozta a helyzet bizonytalanságát. Mindamellett a magyar főurak, az elhúnyt nagy király iránti kegyeletből, egyhangúlag megválasztották fiatal leányát »király«-nak; és kevés nappal Lajos halála után, szeptember 17-én, Mária Székesfehérvártt nagy ünnepélylyel meg lett koronázva, Demeter esztergomi

[1]) Mária születésének évét illetőleg különböző és eltérő adatok léteznek, melyeket *Márki Sándor* Mária királyné életrajzában, (l. Magyar történeti életrajzok, 1. évfolyam,) összeállít és kritikailag megvilágit; a legnagyobb valószinüséget az 1370-ik évnek tulajdonítja, és deductiója oly meggyőző, hogy e helyen is alapúl szolgál.

érsek által; a kormányzás gyeplőit pedig, gyermeke helyett, Erzsébet anyakirályné, Nagy Lajos özvegye, ragadta meg, a főurak hallgatag beleegyezésével. Azaz hogy meg akarta ragadni, de keze gyengének bizonyúlt arra, a gyeplő kisiklott belőle, és lassanként, akarata sőt talán tudta nélkül, átcsúszott egy mögötte álló hatalmasabb egyéniség, kegyencze *Garay Miklós* nádorispán kezébe.

Nem akarok itt a korszak e kimagasló alakjának jellemzésébe bocsátkozni; rövid, de jelentékeny szereplése annyi fényt és annyi árnyékot vetett Garay nádor nevére, hogy lehetetlen egy pár futólagos szóval e hatalmas és sokat szidott főur valódi mivoltát helyes világításba helyezni. De szükséges constatálni, hogy a mértéknélküli gáncs, mely nevére és emlékére lett halmozva, igazságtalan; és hogy a gyűlölet, melyet kortársainál keltett, nem csak az irigységen alapult, melynek minden udvari kegyencz okvetlenül tárgya lesz, de még inkább két körülményen, melyet a magyar főurak meg nem bocsáthattak: szláv eredetét, és parvenü voltát. Ezen két körülmény minden cselekedetét gyülöletes világításba helyezte; és miután a regens királyné minden sugallatára hajlott, a koronás királyné pedig gyermekkoránál fogva még nem számított, Garay személyisége az egész kormányrendszert is csakhamar népszerütlenné tette. Különben is azon tény, hogy ezuttal Sz. István koronája egy nő fejére szállt, egészen új és eddig hallatlan volt; eleinte épen ujságánál fogva érdeklődést, sőt regényességénél fogva lelkesedést is szült a lovagias magyaroknál, de ezen érdeklődés és lelkesedés majd visszatetszésbe ment át, mihelyt kilátszott, hogy ez intézkedés csakis az irigyelt udvari kegyencz malmára hajtja a vizet. Növekedett az elégedetlenség az által is, hogy hire járt, miszerint Garay maga a fiatal királyné kezére és ez uton a magyar koronára aspirál; ez ugyan csakhamar álhírnek bizonyult, hanem helyébe egy másik tény lépett, mely nem sokkal jobban tetszett, t. i. az, hogy Mária az elhunyt római császár fiának, *Zsigmond* brandenburgi herczegnek lett eljegyezve, a csak 14 éves Zsigmondban sem találtak a magyarok elég garantiát szilárd viszonyok helyreállítására, és benne a külföldit, még pedig a csehet, utálták, eltekintve attól, hogy a mátkapár fiatalságánál fogva az egybekelés bizonytalan időre el lett halasztva.

De még mélyebb mint Magyarországban volt az uj alakulások hatása a magyar tengervidéken. (Lengyelországról, mint tárgyunktól elesőről, itt nem lehet szó.) Láttuk, hogy az ezelőtt folyton nyugtalankodó és fegyelmetlen Horvát-Dalmátországban, Lajos bölcs és erélyes uralkodása alatt, teljes csend

és nyugalom állott volt be, hogy a tengervárosok háboríttatlan kereskedés által ujra felvirágoztak és gyarapodtak, és lakosságuk megelégedett volt, és hogy a nagyurak hatalmaskodásának vége lett vetve, miután mindannyian a nagy uralkodó imponáló és amellett szeretetreméltó egyénisége előtt meghajoltak. Halálának hire most mintegy visszahatást keltett a megfékezett kedélyekben, és az egy ideig elnyomott, de ki nem irtott pártütési szellem egyszerre megint fellobbant. Különösen bántotta a horvát-dalmát nagyurakat, hogy a trónöröklés ügyében meg nem kérdeztettek, hanem egyidejüleg a gyászhirrel már Mária megkoronáztatásáról is értesültek, ennek következtében sokan voltak, kik ez utóbbit magukra nézve nem tartották kötelezőnek. A zord természetü és csakis a physikai erőt elismerő partvidékieknek a gyermekkirályné és a nőuralom már épenséggel nem tetszett, de még az sem tetszett nekik. hogy a tényleges uralkodó, a nádor, földiük volt, mert e szerencsefi fényes pályafutása és mostani majdnem korlátlan hatalma a legnagyobb mértékben ébresztette fel egy másik partvidéki parvenücsalád, a *Horváthy*-ak irigységét és daczát.

E névvel idáig még nem találkoztunk; a partvidéki nagyúri családok, a Frangepanik, Subichok, Gussichok, Nilipicsek sat. között nem foglal helyet; és egyszerre, mintegy varázsütésre, a legnagyobb fényben ragyog előttünk. Mikép magyarázható e meglepő jelenség?

A *Horváthy* (vagy *Palisznai),* család eddig egész ismeretlen és szegény volt, még nemességéhez is kétely fér; és csak Lajos király uralmának utolsó idejében vergődött hirtelen nagy jelentőségre és hatalomra, minthogy több tagja majdnem egyszerre magas és befolyásos állásban tünik fel előttünk: *Palisznai János,* 1381 óta vránai perjel, és ennek két unokaöccse *Horváthy* (vagy *Hericart) János* 1382-ben szlávoniai bán, és *Horváthy Pál,* 1379 óta zágrábi püspök.

Nem csoda, hogy a Horváthy-ak ezen hirtelen emelkedése sok mendemondára adott alkalmat, és hogy híre járt, miszerint ereikben az Anjou-k vére folyik. János *bánról* p. o. beszélték, hogy Lajos gravinai herczeg törvénytelen fia, és a szerint III. Károly nápolyi király féltestvére; és János *perjelt* illetőleg sem valószinütlen egy hasonlóféle magas leszármazás, mert különben nehezen volna magyarázható, hogy mikép jutott e magas rangra. Vrána ugyanis (Lajos által 1345-ben a Sz. Jánosrendnek adományozva és perjelségi rangra emelve,) a Jánosvitézek magyarhoni főhelye volt, perjele pedig, nagy hatalommal, fényes állással és sokféle kiváltsággal felruházva. a rendnek magyarhoni főnöke. A Jánosvitézek, alapszabályaik

értelmében, az előljárók helyeibe csakis főnemeseket és törvényesen szülötteket ültettek, és nagyon szigoruak voltak az őspróba dolgában; de kivétel tétetett, szintén alapszabályilag, az uralkodó fejedelmek bastardjainak javára, kiknek a legmagasabb állások is fentartattak. Már most nem valószinütlen, hogy Palisznai János szintén ily réven jutott a vránai perjelséghez, mert különben nagyon feltünő volna, miszerint ezen magas méltóság, mely eddig csak franczia és olasz főnemesek által viseltetett[1]), egyszerre egy obscurus és ősöknélküli benszülöttre származott volna. *Pray* ugyan a következő leszármazást adja, (Dissertatio hist. crit. de prior. Auranae):

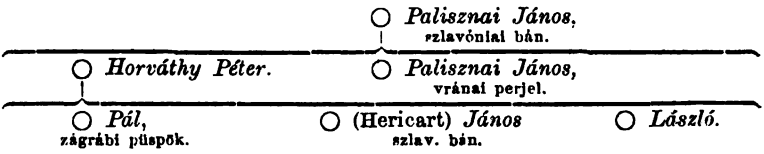

(Némely történetiró még egy negyedik testvért is említ, *Istvánt,* és ezt a hires *Simontornyay István*nal azonosnak hiszi.) Megvallom azonban, hogy az első helyen emlitett Palisznai János báni méltóságának hitelt nem adok, mert ennek a bánok sorában (l. Magyar tengerészet az Anjou-korban, III.) nyomát nem találom, de még semmi más helyen sem, és azért az előbbi magyarázatot már valószinübbnek tartom, t. i. hogy János perjel is az Anjouház egy törvénytelen sarja volt.

A fennevezett három Horváthy főúr — János perjel, János bán és Pál püspök — csakhamar a tengervidéki elégedetlenek élére állt, és összeesküdött a két királyné és tanácsadójuk, Garay nádor, ellen. Hogy a kevély daczos régi főnemesség a három Horváthy vezérszerepét elfogadta és nekik engedelmeskedett, ujabb bizonyiték az előbbi hypothesis mellett; különben nem volna érthető az általuk gyakorolt fölény. És még nagyobb súlyt nyer a föltevés az által, hogy jelöltjük, kit a magyar trónra juttatni akartak, nem volt más mint *Durazzói Károly*, ki kevéssel előbb, Johanna királynét meggyilkoltatván, (1382-i május hó 22-én), mint *III. Károly* nápolyi király lett, ott azonban egy másik trónkövetelővel, a *franczia* Anjouházi Lajossal, kemény harczot vívni kénytelen volt.

[1]) 1345—1350 Beaumont Raimond.
1350—1354. Fra Moriale. (Montreal.)
1354—1358 ? Fülöp.
1358—1381. Cornuti Balduin.
Pray, Dissertatio hist. — crit. de prior. Auranae.

Károly törvényes fia volt Lajos gravinai herczegnek, míg Horváthy János szlavóniai bán, a mint ezelőtt említve lett, emennek törvénytelen fiának tartatott. Noha ezen állítás valódiságát bebizonyitani nem lehet, mégis a körülmények mellette szólnak, mert a feltételezett testvérség legtermészetesebb módon megmagyarázza a nagy buzgalmat, melyet a bán és rokonai Károly érdekében kifejtettek. Ha sikerül Károlyt a magyar trónra emelni, akkor a Horváthy családra is fényes sors és magas állás vár, talán még a herczegi rang és az uralkodóház elismert tagsága is.

De különben is ezen jelöltség nem volt kilátás nélküli; mert Károly az elhunyt Lajos magyar király kedvencze volt. Magyarországban neveltetett, és az itteni viszonyokat anynyival is inkább jól ismerte, minthogy 1373-tól egész 1379-ig Horvát-Dalmátország bánja volt, hol kormányzósága jó emlékezetben állott. Az is már fel lett említve, hogy Károly a nápolyi vetélytársa elleni harczában egy hatalmas magyar hajóhad által támogattatott, mely *Bebek Imre* horvát-dalmát bán parancsnoksága alatt segitségére ki lett rendelve és hogy ezen intézkedés a haldokló Lajos király egyik utolsó uralkodási ténye volt, (l. Magyar tengerészet az Anjou-korban, IV.) Mindezen körülmény Károly trónjelöltségének nagy előnyére vált a tengervidéki nagyuraknál; hogy Károly szent esküvel megigérte volt Lajosnak, miszerint leányait sohasem fogja háborgatni a trónöröklésben, avval édes-keveset törődtek; mit is ér az eskü szentsége a politikában!

Az összeesküvő főurak tehát, kiknek főfészke az erős vránai vár volt, titkon felszólitották Károlyt a magyar korona elfogadására, és egyuttal szövetséget kötöttek *Tvartkó István* boszniai »király«-lyal, ki szintén kedvezőnek találta az alkalmat, hogy magát a magyar fenhatóságtól teljesen függetlenné tegye, és a tenger mentén lábot vessen; mi czélból ez utóbbi a Ragusa és Cattaro közé ékelt, kevéssel elébb felépitett *Drakovizza* várát nagyban megerősiteni kezdte. De épen Tvartkó ezen készülődése először elárulta a titkot; jele annak a magyar kormánynak egy 1383 elején kelt rendelete, mely Ragusa városának megtiltja, hogy Drakovizzába eleséget, bort és sót szállitsanak.

Károly eleinte habozott; neje Margit királyné, (az 1348-ban kivégezett Durazzói Károly leánya,) nagyban ellenezte a magyar kalandot; azért kétszinű játékra fogta a dolgot, és egyelőre Erzsébet regenskirálynéhoz fordult ujabb magyar segitségért. Erzsébet teljesitette is kérelmét, és meghagyta a két Horváthynak, t. i. János bánnak és János perjelnek,

hogy újabb erősitéseket vigyenek Nápolyba; ez utóbbinak egyszersmind e czélra nagy pénzösszeget is kézbesittetett. Hogy melyikük ment Nápolyba, nem állapitható meg minden bizonynyal; *Paulus de Paulis* és nyomában *Pray* a perjelt emlitik, mások a bánt; nem lehetetlen, hogy csakugyan mind a kettő ment. De akár melyikük is volt, annyi bizonyos, hogy pénzt és embert nem a vett megbizás értelmében használt fel, hanem épen ellenkezőleg a királyné ellen, még pedig mind nyiltabban, úgy hogy most már a királyné pártja is figyelmessé lett. Ez utóbbihoz tartozott majdnem minden tengerváros — a városok már korábbi tapasztalásból jól tudták, hogy mit várhatnak a nagyuraktól, ha ezek a királyi tekintély által féken nem tartatnak — és a magyar állameszméhez mindenkor hű Frangepáni család. *Jádra* városa még az $138^2/_3$-i télen egy *Péter* érsek, *De Prisogonis András* és *De Oranis Marino* tagokból álló küldöttséget menesztett Budára, hogy a királynékat a növekedő veszedelemre és Tvartkó ellenséges készülődéseire figyelmeztesse; ez utóbbi már a tengervárosokat is kezdte portyázó csapatai által nyugtalanitani. Nem különben sietett *Ragusa* városa is *De Gondola Péter* és *Luccari István* követei által hódolatát és hűségének kifejezését a trón zsámolya elé juttatni, egyszermind panaszt emelvén Tvartkó ellen, ki a város virágzó kereskedelmét Drakovizza várából tönkretenni iparkodott. E nyugtalanitó jelentésekre Horváthy János el lett mozditva báni állásáról, és helyébe előbb *Bessenyey János* veszprémi főispán, majd *Laczkfy István* erdélyi vajda kinevezve; de e választás nem volt szerencsés, minthogy az első rövidlátónak és könnyen megcsalhatónak, a második pedig a nádor titkos ellenségének bizonyúlt, ki már azért is a pártütők malmára hajtotta a vizet. Különben most már az összeesküvők maguk is levetették az álarczot, magukat elég erősnek hivén a nyilt támadásra; és 1383 elején Palisznai János perjel a vránai vár ormaira tűzte ki a lázadás zászlaját. Mire a másik részről azon válasz adatott, hogy Jádra nagy tanácsa ünnepélyes ülésben, melyben *Miklós* pozsegai prépost és *Bebek Detre* báni helyettes elnököltek, örök hűséget esküdött a magyar koronának, és újonnan meghódolt a regenskirálynénak, valamint két leányának Máriának és Hedvignek (1383. febr. 2-án.)

Miután ezen körülmények alatt a trónkérdés nem csak a tengervidéken, de egész Magyarországban ismét a kard élére lett állitva, a királynék ügye azonban a lázadás színhelyén a bánok ügyetlenségénél vagy rossz akaratánál fogva csak kevés előmenetelt mutatott, Garay nádornak egy különös, eredeti

eszméje támadt, mellyel a dolognak hirtelen kedvező fordulatot adhatni vélt. Ezen eszme, melyet azonnal foganositott és mely nem nélkülözte a regényességet, nem volt más, mint a királynékat magukat az ellenség elé vezetni, hogy ezt a fegyverek legellenállhatattlanabbjával, a női báj varázserejével, megszeliditsék és legyőzzék. Erzsébet korának legszebb nőjének hirében állt, és noha ez időben már a negyvenen túl, még mindég szép asszony igéző delében ragyogott, a délszláv faj magas, rugékony és kecsteljes alakjával és tüzesen villogó szemével; (Erzsébet tudvalevőleg Kotromanovics István boszniai bán leánya volt;) két leánya pedig, a 13 éves Mária és a 11 éves Hedvig, kedves, szende, csodaszép és ártatlanságában megható teremtés, mely naiv bizalmával és édes gyermekmosolyával még a durvább természeteket is lebilincselhette. Ha ezen három nő, csakis királyi rangjuk és nemük felsége által védelmezve, egyszerre, váratlanúl a lázadók körébe lép, szólván: ime nagy királytok, kinek annyit köszönhettek, özvegye, árvája; védtelenségünkben, gyengeségünkben a nagy király nemes bizalma által a ti erőtökre bizva; ki meri jogainkat letiporni? —; vajjon kinek lesz bátorsága, ezen a legbájosabb ajkakról csengő szózatnak ellentállani? És meg kell vallani, hogy az ilyféle számitásnak volt némi jogosúltsága egy időben, mely a nőket bálványozó lovagkorhoz még nagyon közel állt, és oly körülmények alatt, melyek nem a nép zömének, de csakis nagyurak, főnemesek és lovagok behatásától függtek.

Ezen terv kivitelében Garay rábirta a királynékat, az 1383-ik év őszén, miszerint a partvidékre utazzanak és ott körutat tegyenek és pedig minden fegyveres kiséret nélkül, csakis egy pár magyar főúr és püspök kiséretében. Garay terve csakugyan pompásan bevállt; a királynék diadalutat tettek, és mindenütt lelkesedéssel és hódolattal fogadtattak. A kétszinű bán, Laczkfy István, maga is jónak látta a hirtelen megváltozott áramlatot követni, és hamarjában sereget toborzott a királyhű tengervárosokból, mellyel Vrána ostromára indult, hol Palisznai János, most már csak egymaga, makacsúl lobogtatta a lázadás zászlaját. 1383. október hó 24-én érkeztek a királynék Jadrába, hol a fogadtatás a legnagyobb fénynyel és a nép örömrivalgása alatt történt, és hol, mint a tengervidék legnagyobb és legfontosabb városában, több hétig időztek és fényes udvart tartottak. Ezen időben, melyet a regenskirályné a tengervidék védőképességének emelésére is szentelt — p. o. Traú város falainak javitására kétezer aranyat utalványozott — az összeesküvők teljes alávetést színleltek; Laczkfy István,

Horváthy János, Horváthy Pál zágrábi püspök mind megjelentek az udvarnál, és túltettek egymáson loyalitásuk biztositásában; még a vránai János vitézek maguk is felhagytak az ellentállással és megadták magukat október hó 28-án; perjelüket Palisznai Jánost — az egyetlent, ki szilárdon pártjánál kitartott és megadásról mitsem akart hallani — letették és elüzték, és a vár kapuit kitárták a királyiaknak. Palisznai szövetségeséhez Tvartkó királyhoz menekült Boszniába, a királynék pedig örömmel engedtek a vitézek meghivásának és meglátogatták a várat november hó 4-én és egy pár napig Vranában időztek, mire Jadrába visszatértek. Csak az év vége felé hagyták el a tengervidéket, utoljára még Kőrös városában megállapodván, azon meggyőződésben, hogy most már az egész ország végleg pacificálva lett. Ugyanazon meggyőződésben volt maga a nádor is, annyival is inkább, minthogy nemcsak az említett, de más módon is igyekezett volt a királynék partvidéki uralmát biztosítani. Még emezek tengermelléki utazásuk előtt t. i. barátságos érintkezésbe lépett volt Velenczével; magyar követség járt a laguna városban, és velenczei követség Budán, hogy a turini békét Mária királyné nevében is esküvel megerősítse, és egy tíz évre szóló véd- és daczszövetséget kössön a két hatalom között. E szövetség dolgában Garay nagy buzgóságot fejtett ki, és eleinte a signoriánál nagy előzékenységre is talált; ez utóbbi késznek nyilatkozott, a királynénak szükség esetén hajókat rendelkezésére bocsátani, (persze illő áron,) kikötőit a királyné ellenségei elől elzárni, és ezen netaláni ellenségeket minden élelmi és hadi szerek tengeren való szállitásában megakadályozni. Igaz, hogy ennek fejében a signoria azt is követelte, hogy az esetleg szükségelt hajók könnyebb felszerelése szempontjából a dalmát révek megnyittassanak a velenczeieknek [1]), mely feltétel kézzelfogható czélzatosságánál fogva nem volt elfogadható. A szövetség egyelőre nem is jött létre, de akkor, mikor Garay a királynékkal a tengervidéken járt, még mindég azt hihette, hogy Velenczében erős hátvédet nyert. Vajjon politikai éleslátásra vall-e ezen hite, egy több százados ellenséggel és vetélytárssal szemben? — az már más kérdés; de másrészt akkora csalfaságot mégis csak bajosan tételezhetett fel a signoria részéről, a minővel ez tényleg élt; mert míg ez még alkudozott Garayval, és »jó hajlamait« hangoztatta, addig Tvartkóval tényleg szövetségbe lépett, három gályát szállitott neki, velenczei tengerész parancsnoksága alatt,

[1]) *Márki Sándor*, Mária királyné életrajza, (Magy. tört. életrajzok, 1. évfolyam.)

és a királyt magát mint »nobile«-t beiktatta a velenczei aranykönyvbe!

Meg kell vallani, miszerint Garay, pillanatnyi sikerének daczára, mégis alaposan csalatkozott a tengervidéki ügyek véglegesnek hitt elintézésében; alig hogy a királynék hátat fordítottak volt az országnak, ujra megindult ott a régi nóta. És sajnos, hogy épen akkor az udvar és kormány figyelme ellenkező irányban lett lekötve, a lengyel trónkérdés által; a Lengyelországgal való összeköttetés, mely már többször károsnak bizonyúlt a magyar ügyekre nézve, most végzetessé vált. Erzsébet és Garay, kik a lengyel koronát is szerették volna Mária fején látni, de ezen kívánságukat nem teljesíthették és csak nagynehezen vihették keresztül, hogy e korona legalább Hedvignek biztositassék, annyira el voltak foglalva a lengyelekkel való alkudozásokkal, hogy a tengervidéki ügyet egy ideig egészen eltévesztették szem elől.

A lázadók feje, a vránai perjel, a mint épen emlittetett, kénytelen volt menekülni, és egy királyi rendelet által jószágaitól meg lett fosztva; azonban úgy látszik, hogy számüzetése csak rövid tartamú volt, mert nemsokára őt ismét a színhelyen találjuk. Nemkülönben látszik, hogy első letétele után is, (1383. október 28-án) nagy pártja lehetett a vitézeknél, vagy plane az egész letétel merő komédia volt; mert nem találni nyomát annak, hogy a perjeli méltóság másra ruháztatott volna. A három ellenperjel ugyanis, ki Palisznai János ellen fel lett állítva, (ifj. Horváthy János vagy Berizlo de Graboria, Laczkfy Apor Albert és Nagymihályi Albert,) mind csak 1387 óta említtetik az okmányokban, tehát fellépésük csakis Palisznai *második* letétele után történhetett; 1383-tól egész 1387-ig minden valószinűséggel a János vitézek csakis Palisznait tekintették főnöknek, a rövid epizódot kivéve, mikor Vrána a királynéknak hódolt, és mely alatt az előbbi Boszniában időzött.

Tvartkó udvarából a kérlelhetetlen Palisznai, kiben legalább az erős akaratot és szilárd jellemet kell elismerni, rokonait és barátait új lázadásra hívta fel; és Horváthy Pál, János és László, Korpádi János és László, Simontornyay István, és még több főúr azonnal késznek nyilatkozott az actióra. És miután 1384 elején Laczkfy István, ki az udvarnál gyanus kezdett lenni, a báni méltóságtól elmozdittatott, ez is az előbbiekhez csatlakozott. Sőt még a hű Jadrában is találkoztak többen, kik az elégedetlenek pártjára léptek. Jadrát azonban az ujonnan kinevezett bán, *Szentgyörgyi Tamás* erélye mentette meg a királynéknak. Tamás ugyanis az összeesküvőket, kik a várost a Horváthyak kezébe akarták játszani, (névszerint Zanin, Dra-

perio, Dancarollo, Franzalanca és Milesics,) elfogatta és kivégeztette, a polgárokat pedig ujonnan ünnepélyesen meghódoltatta a királynéknak. Ellenben meghiúsult Tamás bán minden törekvése, a főurakkal megalkudni, annyival is inkább, minthogy egyrészt az udvartól, mely most csakis a lengyel ügyekért érdeklődött, nem részesült kellő támogatásban, másrészt, mert a visszatért Palisznai szilaj gyülöletében a pártütés új erőt nyert.

Időközben a magyar hajóraj, mely Károlyt támogatta Lajos ellenkirálylyal való harczában, még mindég működött az apuliai és dalmát partokon; és habár ezen inkább portyázásból álló tengeri hadjáratban nagyobb döntő ütközetek nem fordúltak elő, mégis említésre méltó a következő érdekes mozzanat.[1]) 1384 elején *Giorgi Matteo* ragusai tengernagy elfogott egy Lajos-párti hajót, mely tele volt franczia nemesekkel. A franczia király, VI. Károly, a foglyokért százezer arany váltságdíjat ajánlott fel Ragusa városának, ez azonban az ügyet Erzsébet és Mária királynékhoz utalta, kik akkor tengervidéki útjukról hazatérvén, épen Pozsegában időztek. Az ügy úgy lett elintézve, a ragusai tanács kívánságára, hogy a foglyok minden váltságdíj nélkül szabadon boesájtattak, ellenben a ragusai kereskedelem javára Francziaországban külön kedvezmények engedélyeztettek. Ezen eset felette jellemző a ragusaiak életrevalóságára. Bch kár, hogy ezen derék, lovagias vállalkozó és a mellett fortélyos népnek oly hamar kellett Magyarországtól elszakadnia! Mily pompás támpont lehetett volna Ragusa az ő életrevaló, bátor, szorgalmas és gazdag lakosságával a magyar tengerhatalom fejlesztésére!

Míg Nápolyban a két vetélytárs harcza tartott, addig a magyar tengervidéki Durazzó-párt is kénytelen volt inkább várakozó állást elfoglalni; de 1384 vége felé Anjou Lajos ellenkirály meghalt, és a nápolyi nép, mely már megsokalta a hosszu trónviszályt, egyhangulag Károlyt ismerte el királynak. Most már a Horváthyak is szabadabban mozoghattak, minthogy a főok, mely Károlyt a magyar korona elfogadásában gátolta, elesett, és feltehető volt, hogy ez most hajlandó lesz erélyesebben fellépni. Az 1385-i év nyarán Horváthy Pál zágrábi püspök, mint a párt követe, zarándoklat ürügye alatt hajóra szállt, (és pedig egy Velencze által neki átengedett gályára), de nem a Szentföldre evezett, hanem egyenesen Nápolyba. hol Károly királyt egész Magyarország nevében (!) megkinálta a magyar koronával. Tagadhatatlan ugyan, hogy az összeesküvés időközben Magyarországra is átcsapott volt.[2])

[1]) *Fessler*, Geschichte der Ungar nund ihrer Landsassen, VI. Buch. III.

[2]) »Mirum, quam late factio brevi tempore propagata sit, plerique

minthogy itt az elégedetlenség a regenskirályné kicsinyes cselszövéseivel és Garay kényuralmával mind nagyobb mérveket öltött, de azért Pál püspök más megbizást mint a Horváthy-családét mégis nehezen hozhatott. Károly azonban avval is beérte, nejének heves tiltakozása daczára elvállalta a kalandos merészletet és nagynehezen csak annyiban engedett Margit könnyeinek, hogy elállt azon szándékától, miszerint 9 éves fiát Lászlót is magával vigye Magyarországba, (több történetiró azt véli, hogy Károly szándéka volt fiát a magyar trónra ültetni, maga pedig nápolyi birodalmába visszatérni.) Károlynak akkoriban épen 14 hajója horgonyozott a barletta-i kikötőben, alighanem többnyire magyar tengerparti, tehát a zágrábi püspök és több olasz főur kiséretében Barlettába ment, hajóra szállt és útját a magyar partnak vette, de sereg nélkül és csak két gályával. Szeptember hó 12-én kikötött Zengben, (Segniában.) *Thuróczy* állitása szerint az ottani lakosság kitörő örömmel fogadta volna; megvallom, hogy abban kételkedem. Jádra, Spalató és még több tengerváros erélyesen tiltakozott Károly ellen, és kijelentette, hogy Mária csak »akadályozva« van a királyi teendők végzésében, jogszerint azonban valódi király, és hogy Károlyt uralkodónak el nem ismeri. Mért tett volna épen Zeng városának közönsége kivételt, azon városé, mely a királynéhoz hü Frangepáni gróf specialis hatalomkörébe esett? Azonkivül látjuk, hogy Károly talpa alatt égett a tengerparti föld, mert sietett azt elhagyni és ideiglenes udvarát Zágrábba áttenni, hol sokkal biztosabban érezhette magát a Horváthyak székhelyén, és honnét azután agenseit szerteszét küldte egész Magyarországba.

Károly partraszállásának híre nagy ijedelmet okozott Budán, és Erzsébet most már siettette leányának férjhezmenetelét, hogy a férfinak férfit állíthasson szembe. Eddig kevés jó indulattal viseltetett leendő veje Zsigmond iránt, sőt igyekezett volt az eljegyzést semmivé tenni és Máriát a franczia király testvérével, az Orleáns-i herczeggel eljegyezni; most azonban hogy a veszedelem közeledett, nagy sietséggel elküldött Prágába a 16 éves Zsigmondért, kinek már november hó 1-én Budán odaadta leányát. A koronát azonban Zsigmond avval még nem nyerte el, mert az udvar ellenezte megkoronáztatását, és így az »ország gyámja« (regni Hungariae tutor) czimével kellett beérnie. De még ezen utóbbi czím jogosultságát

enim procerum non Croatiae solum et Sclavoniae, sed Hungariae etiam quadam veluti contagione afflati in seditiosorum ad Joannis partes concesserant, et Carolum reginis frustra obnitentibus Albae regiae corona insigniri fecere.« *(Pray*, Dissertatio historico-critica de prioratu Auranae.)

is elébb ki kellett érdemelnie, mert Zsigmond pénz és ember nélkül jött az országba, és így nem is volt képes azt a bitorló ellen megvédeni. Nem maradt neki hátra más, mint kevés nappal a menyegző után fiatal nejét elhagyni és egymaga visszatérni Csehországba, hol testvérbátyja a római császár segitségével, és brandenburgi tartománya elzálogositásával sereget is, pénzt is szerezni remélt.

Ez alatt Károly Zágrábban maga köré gyüjtötte párthiveit, és Palisznai János, Horváthy János és László, Laczkfy István és Simontornyay István, valamint egy csapat olasz és horvát zsoldos kiséretében 1385. deczember hóban felvonult Buda felé. Senki sem állotta útját, és Károly felizente a királynéknak, hogy nincs semmi más szándéka, mint a királynékat megelégedetlen alattvalóikkal kibékiteni. És itt kezdődik egy, mind a két részről utálatos álnoksággal szőtt ármánykodás, mely egyik félnek sem válik tiszteletére. A királynék nagy pompával elejébe mentek a »kedves rokonnak,« és aranyozott díszhintóban felvitték ős Buda várába, Károly pedig nem akart a királyi palotába szállni, hanem színlelt szerénységgel polgári lakba vonult. Nemsokára azonban elfogadta a »kormányzó«-i czímet, és mint ilyen áttette lakását a várba. Innét azonnal országgyülést hivott be Budára, a karácsonyi ünnepre; és hogy daczára az idő rövidségének mégis az összes magyar nemesség összegyülhetett, mutatja, hogy a dolog már régebben előkészitve volt.

Az országgyülés többsége Károly pártján volt, de még a köznép, az utcza is tüntetett mellette, hogy mi okból, az csakugyan nehezen található ki. Mind sürübben, mind hangosabban hallatszott a nép kiáltása, »nem kell az asszonykirály! Károlyt küldte nekünk az Uristen az egekből!, ez legyen a mi királyunk!« A királynék hivei hallgattak. Ez által felbátoritva Károly azon ürügy alatt, hogy az utczai zavargások a királynék biztonságát veszélyeztetik, a palotát olasz és horvát katonái által megszállatta, azután elérkezettnek hitte az időt, hogy az álarczot levethesse, és Máriát egyszerüen lemondásra szólitotta fel, mondván, hogy láthatja, miszerint a közvélemény ellene van, és a magyar nemzet nőnek nem akar engedelmeskedni, jog szerint őt, Károlyt, illeti a trón, mert nincs rá példa, hogy a magyaron nő uralkodott volna, és ugyanőt akarja a nemzet királynak, azért ne álljon ellent a nemzet akaratának, hanem mondjon le. — Mária, kiben kevés ambitió volt, hamar beleegyezett, hiszen neki a korona ugyis csak lénytelen külszin volt, nem kivánt egyebet, csak hogy hagyják békében férjéhez utazni. Erzsébet ellenben indulatosan kifakadt; nem sokára

azonban erőt vevén magán, odaszólt Károlyhoz, »a büszke és féktelen magyar nemzetet asszonyi kéz nem vezetheti, vedd át őseid országát, legyen tiéd a kormánypálcza, és használd azt tetszésed szerint.«[1]) — Károly terve tehát könnyebben sikerült, mintsem maga hitte volna; minden vérontás, minden ellentállás, minden zavar nélkül, örömében azonban még azt a látszatot is fen akarta tartani, miszerint Mária önként lemondott volna javára, és azért nem hagyta távozni a királynékat a mint azok akartak — saját vesztére.

Az országgyülés székhelyét, a türelmetlen Károly kívánatára, Székesfehérvárra tette át, az 1385-i deczember 31-i ülésben Károly egyhangulag királylyá választatott, és — akkora volt a sietség — a koronázás még ugyanazon napon a székesegyházban Demeter esztergomi érsek által végrehajtatott. Károly oly gyöngédtelen volt, hogy Mária és Erzsébet jelenlétét követelte a koronázási szertartás alatt, hogy ezáltal mindenki meggyőződhessék, miszerint csakugyan önkéntes lemondás útján jutott a trónhoz. A királynék meg is jelentek, de bánatos magatartásuk és keserves sirásuk először sejtették a megdöbbent sokasággal a valódi tényállást, és ezen sejtelem, valamint a szánalom, a közvélemény első változását idézték elő Károly kárára; a kinos benyomás, melyet a koronázási szertartás tett, még egy pár szerencsétlen véletlen által lett megerősitve, mely baljóslatu előjelnek lett magyarázva.

Koronázás után Károly visszatért Budára. Ez természetes volt; de már sokkal nehezebben érthető, hogy a két detronizált királyné szintén visszatért Budára, a királyi palotába. Miért nem utaztak el, vagy Károly miért nem hagyta őket elutazni? A felelet alig lehet más, mint hogy mind a két fél nem tartotta még véglegesnek a megoldást. A királynék és a bitorló egy és ugyanazon palotában laktak, mindegyiknek volt külön udvartartása, és a két fél, halálos gyülölettel szivében, a legudvariasabb módon közlekedett egymással, a cselszövés és árványkodás tehát fölszin alatt, de annál hevesebben folytattatott. Erzsébet hatalmas tanácsadója, Garay Miklós, elmozdittatott ugyan Károly által a nádori méltóságtól, mely *Széchy Miklós* országbirónak lett adományozva, de azért Garay tovább is bírta Erzsébet bizalmát, és sürün fordult meg az udvarán, Károly első kegyencze és tanácsadója pedig Palisznai János vránai perjel Garaynak nem csak politikai, de személyes halálos ellensége is volt. Igy tehát az 1386-ik év első heteiben a

[1]) l. *Márki Sándor*, Mária királyné. (Magyar tört. életrajzok, 1. évfolyam.)

viszonyok a királyi családban és a kormányban, sima felület alatt, a feszültség legveszedelmesebb fokát érték el, és a katastrópha elkerülhetlenné vált. Siettette ennek kitörését azon, a királynék udvarán elterjedő hír, hogy Károly egy ujabb palotaforradalmat tervez és nem kevesebben töri a fejét, mint Máriát számüzetésbe vagy fogságba ejteni, Erzsébetet pedig Garayval és több más hivével együtt kivégeztetni. Ezen hír annál is inkább találhatott hitelre, minthogy Károly tudvalevőleg egy pár évvel elébb Johanna királynéval hasonló módon bánt el, tehát a rokongyilkosság eszméje most is könnyen kitelhetett tőle. Erzsébet most feljogositva tartotta magát ellenfelét megelőzni, és Garayval, valamint Forgách Balázs pohárnokjával összeesküdött Károly élete ellen. Máriának minden valószinüség szerint nem volt tudomása a merényletről. 1386. február hó 6-án Erzsébet magához kérette Károlyt egy fontos tanácskozás ürügye alatt, Károly meg is jelent, Alberico testőrparancsnoka és egy pár fegyveres kiséretében, ez utóbbiakat azonban Erzsébet kérelmére megint eltávolitotta, és egymaga maradt. Tanácskozás alatt Forgách hirtelen fokost emel, Károly kardot ránt és megsebzi Forgáchot, azonban csakhamar bezúzott koponyával földre szédül, egyidejüleg Garay emberei megrohanják Albericot és fegyvereseit, és kiverik a várból. És most, mihelyt a rémhir a városban elterjed, valami váratlan, megfoghatatlan történik: a nép, az utcza, mely még hat héttel elébb a királynék ellen zúgolódott és tüntetett, örömriadásba tör ki és élteti Máriát, dühösen neki esik az olaszoknak, a horvátoknak, ütlegeli, fosztogatja, öldökli őket, Palisznai, Horváthy és Alberico kénytelenek nem csak a várat, de a várost is sietve elhagyni, sőt maguknak a felbőszült népen keresztül karddal utat vágni. Talán még különösebb, hogy a főurak, a püspökök, a nemesek közül egyetlen egy hang sem emelkedik a szerencsétlen király mellett, ki halálra sebesitve most Visegrádra vitetik, és ott pár nap mulva elhagyottan, fogságban minden orvosi segély nélkül kiadja lelkét. Igaz, hogy Károly rossz módon jutott a trónra, de a főurak maguk segitették oda fel, és azóta nem történt volt semmi, mi a dolog lényegén változtatott volna, rövid uralkodása nincs megjelölve egyetlen olyan tény által, mely őt népszerütlenné tehette, vagy megmutatta volna, hogy benne csalatkoztak. Nem bántott meg senkit, nem éreztette meg hatalmát vagy haragját még senkivel; meglehet, hogy voltak titkos tervei, de ezek még nem kerülhettek napvilágra, még nem voltak kézzelfoghatók. Minden bűne — és tagadhatatlanul sok volt — őt még a koronázás előtti időből nyomta, és mindeddig nem képezett akadályt, hogy lelkesedve

ne sorakozzanak körülötte. És most, hogy egy lelketlen orvtámadásnak áldozatul esett, minden magyar híve, barátja elfordult tőle, egyetlen egy sem érdeklődött sorsáért, közönynyel hagyták pusztulni magányos tömlöczében, sőt, mintha misem történt volna, mind magától visszatért az előbbi kerékvágásba, és Károly alig hatheti királysága egy azonnal elfelejtett, szóra sem érdemes epizód maradt! Bizony, sötét lap ez a magyar történetben, mely a kornak általános politikai és egyéni erkölcsét szomorú világitásban tünteti fel, és egyszersmind egy nehezen feloldható talánya a néppsychologiának.

A mód, melylyel a királynék udvara a bitorlótól megszabadult, nem csak visszataszitó, de roppant politikai hibát is rejt magában. Rá illene Talleyrand-nak Napoleonhoz intézett ismert szava: »c'est pire qu'un crime, c'est une faute.« És ezen hiba elkövetése alól már nem lehet Garayt felmenteni. Ha már nem átallotta a királyt elpusztítani, akkor azokat is kellett volna eltipornia, kiknek kezében ez tulajdonképen csak koronás báb volt: a Horváthyakat. De azokkal már mit sem törődött, alattomos diadalát élvezvén. Ugy mint pár héttel előbb megmagyarázhatlan tétlenségben Károly seregének a legkisebb akadályt sem gördítette útjába, és azt egész nyugodtan Budára jönni hagyta, igy most sem gátolta Palisznai és Horváthy menekülését, és hagyta őket futni haza Horvátországba és Dalmátiába, minden üldözés, minden egyébb intézkedés nélkül, egész nyugodtan. Ha arra számitott, hogy ezek most nagy ijedtségükben már moczczanni sem fognak merni, akkor keserüen csalódott. Habár a Horváthyak szerepe Magyarországban egyelőre végig volt játszva, mégis előrelátható volt, miszerint azok, haza érkezvén, képesek lesznek antaeus-i erőt kifejteni. És hatalmas fegyvert hoztak a Horváthyak magukkal Budáról, az orgyilkosság mocskát, mely az ezelőtt szeplőtelen legitim királyság czimerét beszennyezte.

Gr. Wilczek Ede.

FORGÁCH FERENCZ ÉLETE.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A fejedelem halála után *Báthory István, Forgách Ferencz* és még néhányan az előkelőbbekből *Gyulafehérvárott gyülést tartottak*, melyből követséget küldtek Békéshez, hogy abba hagyva mindent, tudósítsa Miksát a fejedelem haláláról, Erdélynek a törökhöz való viszonyáról s azután rögtön térjen vissza. Hasonlóképen követség ment a törökhöz, hogy engedje meg a fejedelem választást. A váltott lovakon járó Vajda István csakhamar visszatér, kedvező feleletet hoz. A szultán, mondja Forgách, csak azt kívánta tőlünk, hogy iránta való hűségben és barátságos viszonyban megmaradjunk.[1]) Alig tudták meg az udvarnál, mely ekkor Prágában tartózkodott, János Zsigmond halálát, már is föléledt a törekvés, hogy Erdélyt visszakapcsolják vagy legalább oly fejedelmet juttassanak élére, ki készséges engedelmességet mutat az uralkodóház iránt. Azt hitték, hogy ily fejedelem Békés lenne s ezért ennek megválasztását iparkodtak elősegíteni. Természetes, hogy első dolog volt a befolyással biró egyének megnyerése. Forgách annál inkább ezek között áll, mert közeli rokona az erdélyiek fejedelem jelöltjének, Báthory Istvánnak. Az udvar nem is késik hozzá fordulni s már márczius 29-én levelet irnak neki, s felszólítják »kedvelt hivöket,« hogy tekintve az esküt, melyet János Zsigmond életében a békepontokra tett, csatlakozzék Békéshez, ki e békepontok elfogadására kész. Kéri Miksa, hogy Forgách mutassa meg ezzel az iránta való hűségét és buzgalmát; mutatkozott ez mindig, de mutassa meg főleg most.[2])

Ime, *a politikai ügyek* egyszerre *»kedvelt hivévé« változtatják Miksának* azt a *Forgáchot*, kinek pár év előtt kiván-

[1]) Forgách 477., 464., 467. lapok. Forgáchnál ez a rész kissé zavaros. a fejedelem halála után tartott gyülést s fejedelem választó gyülést összekeveri.

[2]) Miksa levele Mocsárynál 162—164. l.

ságait megtagadta, visszamenésre irányzott törekvését nem gyámolította, sőt még pár hónappal előbb is az ellene elkövetett méltánytalanságaira czélzott. De hát Miksa sokat kivánt. El kellett volna Forgáchnak felednie a mellőztetéseket, csatlakoznia kellett volna az előtte épen nem kedves Békéshez, szakitania az erdélyi politikával, a török szövetséggel, csatlakoznia kellett volna a Habsburgokhoz. Forgách azonban már elhatározta magát s megtette mindennek az ellenkezőjét. Semmi mást számba nem véve saját jól fölfogott helyzete is azt kivánta, hogy a rokon Báthoryhoz csatlakozzék. Ezt tette s midőn az Erdélybe menő s párthiveket kereső Békés ellenében május 25-én tényleg *Báthory lett fejedelem, maga Forgách is emelkedett:* Csáky helyébe, kinek hivatala János Zsigmond halálával megszünt, *Báthory Erdély kanczellárjává tette.*[1])

Rokoni viszonya, magas állása tisztes helyet biztosítottak számára az udvarnál, melynek ügyeiben e kettős kapocs tevékeny részt juttat neki. Kezdetben mindjárt a különböző követségek küldése, fogadása foglalja el. Augusztusban Mehemet aga alatt megérkezett a török követség, meghozta az athnamét s úgy a fejedelem, mint az urak számára díszes ajándékokat. Persze ezek a díszes ajándékok nem valami nagy becscsel birhattak az urakra s valamint ők nem, úgy Forgách sem valami nagy örömmel fogadhatta az aranyos kaftánt. A többi urak különben nem sokat törődtek vele, de hát Forgáchnak még ajándékot is kellett adnia ez ajándékért. Zugolódtak is a török követek, hogy a fényes kapu küldötteit nem elég fényesen jutalmazzák.[2]) Az ünnepségek, követségek után nagy készületek folytak az első országgyűlésre. Már november elején küldözgették a leveleket s Forgáchtól is tudakolták, hogy — mint lesz a gyűlés.[3]) Ezen a gyűlésen szerepelt először igazában hivatalos minőségében s méltóságánál fogva ellenjegyzé a deczember 1-én bezárt kolozsvári gyűlés határozatait.[4]) Itt érte egyszersmind először az Erdélyben oly divatos megtiszteltetés, hogy ezüst kupát kapott ajándékba.[5]) Ezt különben a későbbi gyűlések sem feledték el megadni.

Erdélyt s vele a fejedelmi udvart nehéz, kínos ügy foglalkoztatta; János Zsigmond ugyanis Husztot előbbi bizalmas

---

[1]) Aug. 12-én látom először Forgáchot mint kanczellárt a szász egyetem jegyzőkönyvében (Szilágyinál, Erd. Országgy. Eml. II, 408. 2. jegyz.)

[2]) Forgách 475—476. l.

[3]) A szász egyet. jegyzőkönyvében Szilágyinál i. m. 413. l. 2. jegyz.

[4]) Szilágyi, Erd. Országgy. Emlék. II, 508.

[5]) U. o, 413. l.

embereire hagyta. Ezek — mivel voltak, kik azt tanácsolták Báthorynak, hogy erővel is vegye vissza Husztot, János Zsigmondnak nem volt joga várat vagy közbirtokot elajándékozni, végrendeletileg hagyományozni — Miksához fordúltak s ettől szerezték a birtoklást megerősítő okiratot. Miksa vállalkozott erre, hisz még mindig iparkodott felhasználni az alkalmat, hogy pártokra oszsza Erdélyt.[1])

A török nem akarta tűrni, hogy Huszt a Habsburg befolyás folytán magánkézbe kerüljön s követséget küldött Erdélybe. Az ügy Forgáchot is foglalkoztatta s elintézésére is együtt utazott Báthoryval Szebenbe. 1572. febr. 7-én értek ide és egyelőre sikerült is elodázni a dolgot, mert úgy itt, mint követével Konstantinápolyban zálogos ügynek mondta a dolgot; persze az ily megoldás csak ideiglenes volt s még sok kellemetlenségre adott alkalmat.[2])

Mint ebben az ügyben buzgón segíti Báthoryt Forgách, úgy más ügyeiben is. Újra a régi, munkakedvelő férfiút látjuk, ki hivatala kötelességeit pontosan teljesíti. A sűrűn tartott országgyűléseken egymás után jelen van. Igy olvassuk nevét az 1572. májusban tartott tordai gyűlés határozatai alatt,[3]) hasonlóképen az 1573. januárjában tartott kolozsvári alatt.[4]) Bár a törvényeket nem jegyzi ellen a májusban tartott tordai gyűlésen, jelenlétéről tudósít a szász egyetem jegyzőkönyve, melyben megolvashatjuk, hogy Forgách a gyűlés alatt a szokásos ajándékkupát megkapta;[5]) hasonlóan ott volt az októberi medgyesi gyűlésen is, mely az utolsó országgyűlés, melynek határozatait Forgách ellenjegyzé.[6])

Forgách viszonyai pár év alatt jelentékenyen *változtak*. A szíves befogadást kérő hontalan, hogy úgy mondjuk, most az ország egyik főemberévé, a fejedelem rokonává lesz. De Forgáchot a köre nem tudta eléggé elfoglalni; nem tudta lebilincselni történetíró munkássága sem, melynek különben ez évben jóformán végére jutott; tépelődő lelke nem tudott megnyugvásra találni, *uj életet, uj viszonyokat akart magának teremteni*. Erejének teljességében, legszebb férfi korában állott — egyedül. Uj vágyat támasztott Forgáchban helyzete s arra határozta magát, hogy megnősül.

---

[1]) Forgách 473—474. Bethlen II, 262—270.

[2]) A szász egyet. jkönyve Szilágyinál i. m. 419. l. 3. jegyz. és 420. l. Bethlen II, 271.

[3]) Szilágyi, Erd. Országgy. Eml. II, 531. l.

[4]) U. o. 531. l.

[5]) A szász egyet. jegyzőkönyvében u. o. 430. l. 2 jegyz.

[6]) U. o. 546. l.

Első kellék volt a czél elérésére, hogy a papi állásával járó szűzességi kötelesség alól a pápától fölmentést szerezzen. Ennek elérését lehetővé tette az a jó hangulat, mely a római kuriánál Báthory iránt mutatkozott. Báthory 1573 elején követséget küldött a pápához. A követ a fejedelemnek kellemetlenséget szerzett ugyan, mert királynak czímzé őt a pápánál, a miért Miksa, kinek fülébe jutott a czímzés, olyannyira izgatott lett, hogy Báthorynak mentegetni kellet magát,[1]) de Forgách ügyében sikeresen járt. Megvolt tehát a fölmentés, de Forgách nem igen tudta fölhasználni, mint ezt levele mutatja, melyet Dudithoz, a hitehagyott pécsi püspökhöz intézett. Miután ebben a nov. 26-án kelt levélben szerencsét kíván Dudithnak, hogy fia született, így folytatja: »Magam felől ezt írhatom, hogy még nem nősültem (nősztem). Immár örömest megnősülnék, mert a pápától dispensatióm vagyon; de nálunk igen szűk az ember, nincs én hozzám illendő ember. Ez ideig is meg lett volna, ha találtam volna, bár csak mediocriter hozzám illendőt. Immár nem tudom, az Isten mit ad, de akaratom az, hogy messze ne halaszszam.«[2]) Hanem hát *Forgách házasságából később sem lett semmi.* Úgy látszik, igen válogatott, mert másképen nem igen érthetni, hogy a negyvenhárom éves kanczellár, a fejedelem rokona ne kapjon feleséget.

Ez a házasságtervezés azonban némi bepillantást enged Forgách lelkületébe. A terv párosulva nyilatkozataival, melyeket a keresztes hadakról, bucsukról félgunyosan megereszt; s tekintetbe véve a papnak szájába nem épen illő hangot, melylyel V. (szent) Piusról szól, kiről Ranke is azt irja, hogy a belső áhitat kegyelmével volt megáldva s Róma azt mondta róla, soh'sem volt még ily szent pápa, mindez arra mutat, hogy a *reformatióval terjedő liberalis eszmék* a különben vallásához ragaszkodó *Forgách fölött nem vonultak el nyomtalanul.*[3])

Egyébként Dudithal még 1573-ban alkalma nyilt személyesen is találkozni.

Ez időben vesződtek a lengyelek, miután Zsigmond Ágost meghalt, új király megválasztásával. Báthory már ekkor jelöltje volt a nemesség egy részének, de a többség a franczia jelöltet pártfogolta s igy akkor a lengyelek kárára nem Báthory, hanem Valois Henrik választatott meg. Báthoryt nem sokat zavarta a bukás, üdvözölte Henriket, koronázására követül küldé rokonát s kanczellárját, Forgách Ferenczet. *Forgách* hosszasan

[1]) Szilágyi i. m. 429. l.
[2]) Századok XIV. (1880.) 756—757.
[3]) V. ö. Forgách 393. s köv.

tartózkodott *Krakóban*, hol beszédet is tartott a királyhoz. A koronázás után is itt volt még s panaszkodva irja bátyjának, Simonnak, hogy szeretett volna vele találkozni, de nem volt benne módja. Érdekesen jellemzi Forgách e levelében Henriket s a lengyel udvart. »A király, irja, igen ifju legény még, és a tanács fogja, én azt hiszem, igazgatni és határozni, mely tanácsnak igen kevés módját és akaratját látom az hadakozáshoz.« Különben itt »Lengyelországban szintén ugy vadnak most is mint az ebek: ki német párt, s ki francus párt most is: ez factio igen regnal köztük.«[1]) *Krakóból Forgáchnak Franciaországba kellett mennie*, hogy átadja Báthory üdvözletét s a küldött fényes ajándékokat.

A követség tudomására jutott Miksának s igy Forgách neve, kit 1571-ben emlegettek utoljára,[2]) ujra szerepelt. Ugy tudták meg, hogy a Forgáchcsal egy időben megindult s Bécsbe tartó orosz Zabolszky utközben betért Kassára s itt *Ruebert*, a kapitányt, tudósitotta a követségről, ez meg azután *az udvarnak tett jelentést.*[3]) Miksa nagyon aggódott, mert attól tartott, hogy a követség egy erdélyi-lengyel-franczia szövetség létesítésére irányul.[4]) Aggodalmai fölöslegesek voltak. Egy részt Erdély köszönettel tartozott a franczia udvarnak az előző érdeklődésért, hogy még mennyasszonyt is akart adni már János Zsigmondnak s tőle telhetőleg pártolta Erdélyt,[5]) másrészt azonban épen fordítva állt a dolog mint Miksa gondolta, mert szövetség akart ugyan lenni, de nem ő ellene, hanem a veszélyes török ellen.[6])

Mikor már nem volt Forgách Erdélyben, akkor érkezett oda Brutus Mihály, a művelt történetiró. Ezt már 1571-ben hivta Forgách, hogy Párisból jőjjön Erdélybe s ugy látszik, segitségét akarta történeti művénél használni. Ez el is indult, de Bécsben nem találta meg az embert, kit Forgách száz aranynyal elébe küldött, kénytelen volt visszafordulni s Bazelbe térni. Forgách ujra hivta s ekkor szerencsésen el is

---

[1]) Szilágyi i. m. 438. — Forgách levele Simonhoz Mocsárynál 164—6. — Már Károlyi említette a Századokban i. h., hogy a bécsi titk. levéltárban látta F. beszédét; ugy látszik, ez a beszéd van kiadva Szádeczkynél (Báthori István lengyel királylyá választása, 1887. a függelékben.)

[2]) Verancsics hivatkozott reá Radetius uj váradi püspökkel szemben a pozsonyi kanonoki stallumok miatt támadt viszályban. (Magy. Tört. Eml. Irók XXV, 164. l.

[3]) Rueber 1573. decz. 28-i jelentése a titk. levéltárban. Idézi Szilágyi, i. m. 438. l. jegyz.

[4]) Szilágyi u. o.

[5]) Forgách 163—164. l.

[6]) Szádeczky i. m. 158. l.

ért Erdélybe, hova 1574. február 7-én érkezett.[1]) Forgách Brutus meghivásával, kit Báthory az ország történetirójává nevezett, bizonyára hasznos szolgálatot tett annak a tudománynak, melynek maga is derék művelője volt. Volt ugyan még Forgáchnak alkalma találkozni Brutussal, midőn követségéből visszatért, de művében már nem használhatta az olasz izlését, szépen folyó latinságát; nem volt már ideje megtenni rajta a végső simitást s e miatt nem használhatta föl azokat a jegyzeteket sem, melyeket kérésére bátyja Simon, a Ferencztől megirt események egyik ünnepelt hőse, a műhöz csatolt.

Forgách vagy még a követség alatt vagy kevéssel hazatérte után *sulyos betegségbe esett.* Bajában nem volt rája kedvező Erdély éghajlata s azért Olaszországba utazott.[2])

Még 1575-ben Erdélyben van és pegig jó ideig, sőt némileg részt vesz az ügyekben is. Dudith legalább, ki ez időben az ujra szükségessé vált lengyel király választásnál Miksa érdekeit képviselte, tőle és Blandratától tudakolja, milyen ereje, milyen kilátása van Báthorynak Lengyelországban Miska terveivel szemben.[3])

Az év vége felé megkezdi készülődéseit az utra. Szept. 17-én Báthory engedélyével »Limba alias Lonfalwa« birtokát eladta 700 frtért Berzewiczey Mártonnak;[4]) okt. 1-én pedig Báthory elvállalja a felügyeletet Forgách bérbe adott birtokaira, melyek Vidócz, Kolozsmonostor, Bacsy, Kajantó, Tiburcz, Bogártelke, Jegenye kolozsmegyei és Diószeg, Egyed, Sámson biharmegyei helységekből állottak.[5]) Ezzel tehát vagyoni viszonyai rendezve voltak s igy mi sem akadályozta, hogy utra ne keljen.

Októberben már azt irja Blandrata Báthoryhoz, ki őt a választás érdekében Lengyelországba küldte, hogy visszaszerezte azt a jelentékeny összeget, melyet Forgách az előző évben ott letétbe helyezett.[6]) Ez összeg igy már Forgách után ment, kinek távozása Erdélyből ezen alkalommal már végleges volt. »Innét Edelybeol, irja Báthory Kristóf Simonhoz, bekevel ment el, pynze, marhája itt bizon semmy nem

[1]) Bőven szól erről Toldy a Brutus kiadásban, M. Tört. Eml. Irók XII. XXIII—XXX. l. V. ö. még Brutus levelét Forgáchhoz, Katonánál XXV, 475—477.

[2]) Istvánfi a Vita Auctorisban »morbus gallicus-«t emlit az utazás okául.

[3]) V. ö. Szádeczky i. m. 178. l.

[4]) Forgách-levélt.

[5]) Báthory okl. u. o. latinul és magyarul. Megemliti ebben Báthory, hogy az utrakelés »curandae adversae valetudinis causa« történik.

[6]) Blandrata ad Steph. Báthory, Pray, Epist. Proc. III, 202.

maratt, mert valamye volt, mindent elvütt. Seott jószágot is Gyulafinak arendaba vetette és annak summaját elvitte . . .«[1])

Olaszországba egyébként a somogymegyei Zádoron át ment Forgách, hol a nagy nyelvismerettel biró s igy követségekre fölötte alkalmas Olasz Mátyást kereste föl és igyekezett rávenni, hogy Báthory szolgálatába álljon.

Forgách sulyos betegen távozhatott Erdélyből, mert *októberben vagy novemberben már halálhire járta* s bátyja, Simon, az erdélyi udvarnál tudakozódott, mi igaz a dologban. Báthory Kristóf megnyugtatta, hogy ők semmi ilyesről nem tudnak.[2]) Tényleg nem is volt igaz a hir, mert Forgách ez időben élt. A következő év januárjában *Paduában tartózkodott*, honnan január 18-án levelet irt Báthory Istvánhoz. Ennek megbizása volt részére, olasz paripákat akart magának Forgáchcsal szereztetni s drága köveket akart vele értékesíttetni. Forgách szivesen teljesité az előtte kedves rokon kivánságait.[3]) Ugy látszik, mégis voltak, kik őt halottnak tarták; *Brutus*, ki pedig még közelebb viszonyban is volt Forgáchcsal, ez időben *azt tartotta róla, hogy meghalt.*[4])

A hirek alaptalanok voltak. Forgách bár betegen, de még élt s Paduában tartózkodott. A következő év azonban meghozta számára a halált; Paduában pestis dult s *Forgách* amugy is beteg teste nem tudott ellentállni a ragadós bajnak, *1577. január 19-én meghalt.*[5]) Testét a Jézus-társaság Paduában levő temploma fogadta be a hosszu pihenésre. Gondja azonban nem szünt meg szerettei iránt; *végrendeletet tett testvérei javára*, kik ketten, Simon és Imre, Pál már korábban meghalt, lettek javai örökösévé.[6])

Elköltözött a sokat szenvedett lélek. Rokonai, barátai tudomást nyerhettek haláláról. *De voltak-e Forgáchnak előttünk ismert barátai?* Alig tudunk valamit ezekről. Nádasdyval, Draskovicscsal, Verancsicscsal volt jobb viszonyban, ezekkel szokott levelezgetni s némi nyom van arra, hogy a mohácsi Berzeviczi Mártonnal baráti viszonya volt.[7])

---

[1]) Báthory Kristóf 1575. nov. 14-ről kelt levele Simonhoz Mocsárynál, 170. l.

[2]) Báthory K. említett levele szerint.

[3]) Forgách levele Szádeczky i. m. függelékében.

[4]) Brutus levele Báthoryhoz Praynál. Annal. V. 9.

[5]) Forgách Imre naplója, Turul VII. k. 77. l.

[6]) Istvánfi a Vita Auctorisban.

[7]) Knauz-Lányi, Magyar Egyháztörténelem II. 390. l. Ez a Berzeviczi is tartott Ferdinánd fölött emlékbeszédet s 1566-ban meg is jelent Frankfurtban.

Meghalt Forgách, de szelleme élt, élt művében, melylyel Horatiusként exegit monumentum aere perennius.

Egész önkénytelenül ötlik agyunkba a gondolat, miből, mily eszközökkel, honnan meritve alkotta meg ezt az emléket? E gondolattal még néhány kérdés függ össze s még megelőzőleg az, mikor alkotta művét, mikor adta át Simonnak, hogy jegyzeteivel kisérje, melyeket a mű átdolgozásában értékesíthessen, vagy talán halála után kerültek e jegyzetek e műbe? Használták-e később Forgách művét?

E kérdésekre adjunk, mintegy függelékül életéhez, hisz műve teszi élővé, rövidesen feleletet.

Első kérdésünk tehát az, *mikor alkotta Forgách a művét.* Toldy Ferencz, ki az Akadémia kiadását befejezésre juttatta, azt mondta e kérdésre: hajlandó vagyok egyenesen Forgáchnak Báthory mellett töltött négy évébe (1571—5.) helyezni.[1]) Toldy nem tartotta szükségesnek megokolni nézetét s igy nincs okunk elfogadni.

Iparkodjunk tehát belső és külső erősségekkel más adatot megállapítani.

Bizonyos az, hogy 1566 előtt nem kapott műve megirásába, mert a 6. lapon már (az akad. kiad. sz.) hol az 1550. év eseményeiről szól ez van: Filio (Joannis I.) in bello Sigetiensi, cum ad visitandum se Taurunum venisset, coronam auream praeparari iussit.

1566. decz. 2-án ir először arról, hogy megirja kora eseményeit (Levele Bornemiszához).

Midőn az események sorrendjében jut Forgách a szigeti eseményekhez s az azt megelőző János Zsigmond-féle látogatáshoz, melyet ez a szultánnál tett, leirja a kincseket is, melyeket J. kapott és hozzá teszi: His ego nihil unquam vidi pretiosius. (318. l.)

Forgách csak 1568 közepe felé láthatta e kincseket, mert ekkor ment Erdélybe. Ez Forgách XVI. könyvében fordul elő; de e rész irását, mint mindjárt látjuk, még 1568 utánra kell tennünk. Az 1567—8. év eseményeiről irtában Forgách igy szól: De mutabilitate fortunae non est magnopere mirandum . . . . . cum . . . . . rex Scotiae ante biennium ab uxore necatus esset, et ipsa ab regnicolis captiva, et tandem evadens captivitatem nunc quoque in Anglia exsulet. (Liber XVIII. pag. 406.)

Ez az adat biztossá teszi, hogy a XVIII. könyv 1569-ben iródott. A vonatkozás Darnley halálára, Stuart Mária fog-

[1]) Magy. Tört. Eml. Irók XVI, XXXVI. l.

ságára, Angliába menésére irányul. Darnley 1567. február 9-én repült légbe palotájával; ha tehát azt irja, hogy ez »ante biennium« volt, akkor 1569-ben irta; Mária 1568. máj. 2-án menekült Lochlevenből s 1569-től tényleg Coventryben volt fogoly.

De ugyan ez az eset már előbb is előkerül Forgáchnál. A XVI. könyvben, 307. lapon igy ir: In Scotia etiam diu muliebre imperium fuit, post per matrimonium in subjecti familiam regia dignitas illata; sed deinde iugulato marito, et profuga apud reginam Angliae sub custodiis miseram vitam egit. Tehát már két könyvvel előbb ugyan csak ezt az eseményt említi, tehát a XVI.—XVIII. könyv (295—408. l.) 1569-ben készülhetett.

Ez a két értékesíthető belső erősség van Forgáchban. Természetes azonban, hogy ha a XVIII. könyv 1569-ben készült, sőt a XVI. is, az előző XV. könyvre korábbi időt kell felvennünk. Ténynek kell vennünk, hogy már előbb is dolgozott s erre némi nyomot is találunk. Sambucus ugyanis 1568-i Bonfin-kiadásában (Előszó, 7. l.) igy ir: Quinque posteriores (Bonfinii libros) nobilissimus et doctissimus Antistes Varadiensis Franciscus Forgacz . . . . liberaliter mihi detulit, nec pauca, quo est iudicio (qui et ipse Annales texere fertur) nomina corrupta restituit.« Tehát 1568-ban már hire jár, hogy Forgách irja művét. Ezen időnél előbbre sem külső sem belső argumentumunk nincs, legfölebb életviszonyaiból következtethetünk. 1566. decz. 2-án kér jegyzeteket Bornemiszától s irja neki, hogy szándéka történelmet irni. Ekkor tehát még aligha irt. Az 1567. évben viszonyai ugy alakulnak, hogy nem igen dolgozhatott. Ezek nyomán a kezdőpontot 1568-ra tehetjük, bár ezzel határozottan nem zárhatjuk ki, hogy valamelyest már 1567-ben is jegyezgetett, sőt talán már 1566-ban is nézegette, fordítgatta Tinódit, melyről majd megmutatom, hogy forrásul használta; de ekkor igazi munkáról még aligha volt szó. 1575-ben már nem dolgozhatott Forgách, hisz ezen évben elhagyta Erdélyt, meg beteg is volt. 1574-ben és 1573 végén követségi utjai, házasságkötés után való törekvése alig hagytak neki időt arra, hogy dolgozzék. Ily szempontokat véve figyelembe *azt mondhatjuk, hogy 1568-tól 1573 második feléig foglalkozhatott müve megirásával.*

Nem tartotta ő már befejezettnek a munkát. A Pécsi-codexben magától Forgáchtól eredő *javitások vannak* s ugyanitt *Simontól származó jegyzetek.* Ezek czélja nem volt más, mint a hibákat megjavítani s a művet a kiadásra lehetőleg tökéletessé tenni. *Forgách életében,* az ő kérésére *irta ezeket*

Simon, mint a jegyzetek általában, de egyes jegyzetek különösen is igazolják. Három van, mely különösen ilyen jellegzetes: Nem Baldegara Octavio volt, hanem más valaki, mert Baldegara olasz architectus most is él (315. l.) — Nem ugy Uram, hanem ő maga Svendi álla helébe . . . . Az többi ugy volt, a mint irta (358. l.), — Ezt az czikkelt teljességvel ki kell belőle hadni, hogy az jámbora ne kisebbedjék meg (378. l.). Ezek bizonyitékul szolgálnak arra, hogy Forgách számára készültek a jegyzetek s arra is, hogy a kiadás pontosságát akarták elősegíteni.

Szükségesek voltak, mert a mű jó része (ugy a XVI. könyvtől) az események közvetlen hatása alatt keletkezett; évről évre haladó sorrendben keletkeznek a följegyzések s igazolják Sambucus szavait, hogy »annales texere fertur.« Tényleg *annales a mű*. Az első könyv, mely tulajdonképen bevezetésül szolgál, egész röviden átsurran az 1540—1549-ig lefolyt dolgokon s az 1550. és 1551. év eseményeinek rövid vázlásával bevezet a harczokba, melyek 1552-ben teljes erővel kitörnek. Harmincz lapon foglalta össze Forgách azt, a mi János király halálától 1551 végeig történt s ez az első könyv; hátra van még huszonegy könyv s ebben ugyanannyi év történetét adja ugy, hogy 1572-vel a huszonkettedik könyvben bezárul a mű.[1]) Igen fontos *a mű ily annalisticus természetének fölismerése, mert e nélkül azt sem tudjuk megállapítani, mily évről van szó*. És az eddig tett vizsgálatok nem is vetettek erre a pontra ügyet s azért tartották, hibásan, hogy Forgách a VI. k. végén 1557-ről szól, vagy, hogy Várad elvesztét 1556-ra teszi 1557 helyett; ezért tették a regensburgi utat 1558-ra — szóval a munka évkönyvszerű beosztása fontos, s erre a használatnál ügyet kell vetni.

Főleg fontos ez Forgách művénél, mely oly jelentős forrása a XVI. század történetének; valóban sajnálhatjuk, hogy Forgáchnak nem volt érkezése rá, hogy átdolgozhassa, hogy igy az első kidolgozásban maradt ránk.

Ujabb kérdés az, miből, *mily források nyomán alkotta meg Forgách történelmét, emlékirátát*.

[1]) Ez első sorban a magyar dolgokra áll és itt teljesen; a külföldi eseményeknél megteszi, hogy több év eseményeit egy évre hagyja, de azt az évet, mely a magyar dolgokban erre a könyvre esik, át nem lépi, nem előlegezi az eseményeket. A hol több könyvön át szól külföldi eseményekről (török, németalföldi, német, franczia ügyek) ott ugy tesz, hogy, mikor először szóba hozza a külföldi dolgot, akkor megadja azokat az előzményeket, melyek a megértéshez szükségesek, tárgyalja az eseményt azon évig, mely az illető könyvnek megfelel s azután itt is érvényesül az annalisticus rend.

A mű 1540-től indul meg, de régebbi eseményekre is van egy-egy kitérés, melyek (bár rövid hivatkozás van a várnai ütközetre is) Mátyás korában, Mátyás és Corvin János körül forognak leginkább, de van még egy, a Dózsa-lázadásra vonatkozó hosszabb kitérés is.

A Mátyás korabeli dolgokra *atyját jelöli meg forrásul*,[1]) mivel ez már Ulászló alatt szerepelt, a többit, mi e korban volt, szintén attól hallhatta. Ez lehetett forrása azon hirekre is, melyek arra vonatkoznak, hogy Mátyást Szpolyai és Báthory pusztították el, hogy a Szpolyaiak Boszniából származnak. Igaz, hogy e részek Szerémi emlékiratában is ugy vannak elbeszélve mint Forgáchnál, de Szerémi is épen ugy a közhir nyomán irt, mint ennek alapján adta e részeket Forgách s igy, különben is kevés levén az egyezés, fölhasználásra nincs okunk gondolni.

Fontosabb kérdés, *mi volt az 1540-től 1552-ig menő részek forrása.* Forgách ez időben gyermek, tanuló, nem figyelhette meg az eseményeket. Az az író volt a forrása, ki János király halálától megindúlva épen ezt a részt írta meg: *Tinódi Sebestyén.* A nyomtatásban már meglevő mű szolgáltatott Forgáchnak jó eszközt, hogy arról a korról is világos képet adhasson, melyet maga eléggé nem ismert. A fölhasználás kimutatásában a mellékes dolgok leírásából veszem a példákat, mert kutató, kereső írónál a főeseményekben való egyezés, mely Tinódi és Forgách közt is megvan, egész természetes dolog, nem nyújt megnyugtató bizonyítékot.

A mellékesekben való egyezésből álljanak itt ezek:

Forgách (M. Tört. Eml. Irók. XVI.)	*Tinódi (Régi M. Költ. Tára III.)*
Census unius floreni actus minus obulo; nam excedere more gentis religiosum est. (5. l.)	Egy füllér héával forintot szerzének, Mert mindenkor törvénye erdélieknek, Forintot héjával az adóban szednének. (17. l.)
Galaad, Aracia, Besenico, Naglac, Fel-lac, Egres, Chiallia, Palelesse, Bodorlac, Zadorlaca, Eperies, Horogszeg, Chak, Kissomlio, Illadia (16. l.)	Galad, Araczia, Besenyő, Nagylak, Fellak, Egres és Csálya, Palélése, Bodorlak, Zádorlaka, Eperjes, Horogszeg, Csák, Kissomlyó, Iládia (38. l.)
In villa quadam consedit, ibi eos incurios et sine custodia agentes Uluman begus cum quingentis equitibus oppressit, septem ex omnibus cum Thoma evasere; quod	Egy erdőben álla, viradtig ott lese, Semmit nem találа, egy faluba méne, Evék, ivék, de ott ő csak strázsát sem vete.

[1]) Saepe ego audivi ex patre meo . . . Mathiae id agitare . . . 429. l.

periculum metum auxiliis comitatuum injecit, quod beglergebum Varadinum versus proficisci et domos, liberos, uxoresque hostili exercitui expositos timerent, dispergunturt. (16. l.)

Eljuta azonban Uluman bék népe,
Egyedi Tamásnak mind elvesze népe,
Ő maga szalada, csak heten siete,
Ezzel az Lippában ő mindent megrettente.

Rettenvén vármegyék azon ijedének,
Hogy az Várad felé terekek mennének,
Az ő házok népi mind otthon vesznének,
Ők megfutamának, nagy szertelen menének. (30. l.)

Turcae oppidum perrupere, omnibus trucidatis praeter impuberes in praedam conversos, ex quibus plerosque forma conspicuos et quinque millia nasorum, signaque Solymano misit. (35. l.)

Öték meg az várast terekek hertelen,
Ott az bennvalókat levágák szertelen,
Az ifját elrablák, küldék alá vizen,
Ötezör orrott, sok zászlót császárnak jelen. (68. l.)

Civitatenses petere, ut postero exeant, se enim et plebem cum tot sauciorum, aegrotorumque et carissimorum pignorum impedimentis ad repentinum et improvisum iter nequaquam sufficere, milites contra, ne ab eo die different, nam moram esse ad fraudem et saevitiam turcicam exitiabilem. Losoncius, propterea quod simul se victurum aut moriturum omnibus aeque iurasset, ad proximam diem iter edixit. Luce orta primi exivere plebs urbana, dein currus, ita ut unum latus tegerent plebejorum, mox Losoncius cum equitibus et peditibus secutus. Quem Beglerbegus et Caszonus medium accepere. Ubi postremi pedites exissent, principio inter acies hinc et inde praetensas atque densissimas paulatim magis ac magis arctari ceperunt et tandem puberes abripuerunt ... ce. (40—41. l.)

Az várasiak vannak könyörgésben,
Úrfi ne légyen az nap kimenésben,
Mert ők nem készök rakodva szekérbe,
Ők készök lesznek reggel elmenésbe.

Nám vitézök úgy szorgalmaztatják,
Az nap mentöket hogy el ne halasztják,
Ha elhalasztják, bizon azt megbánják
Az terek dolgát most sokan jól tudják.

Vitéz Losonczi az községöt szánä,
Nékik megesködt vélök élne halna,
Reggerre hagyá, hogy vélök indúlna,
Éjjel készölne, minden készen várna.

Sőt az kimenést így rendölé, hagyá,
Az váras népét előtte bocsátá,
Ő szekereit két renddel bocsátná,
Az szekerek közt népével indúlna.

Jó Losonczi az kapun hogy kijuta,
Beglerbék Kaszonval ottan közbül fogá
Mint két kőfal között vélök indúla,
Az gyalogja kapun hogy kijuta,

No az terekek szorítani kezdék,
Ifiät népének ragadozni kezdék,
Jó Losonczinak hamar megjelenték,
Önnön apródját Tomorit elnyerék.
stb. (83—84. l.)

(Milites) praecipitatis vexillis de moenibus, effractisque fornicibus, quibus pretiosa supellex continebatur et direptis invito Michaele diffugere, qui tum statim poenas perfidiae persolverunt, a barbaris enim usque ad unum caesi sunt. Michael paucitate suorum in desperationem adductus, deditionem fecit, ut incolumis cum rebus dimitteretur. (46. l.)

Az fokról zászlókat lehányák búokban,
Mind zsákmányt tevének kincsben ott az tárházban.

Az várból gaznépek sokan kiugrának,
Csak kevesen porkolábbal maradának,
Erről az terekek hamar hirt hallának,
Az árulók vár körül mind levágatának.

Lőn nagy rettegése szegén Vas Mihálynak,
Hamar szót kiada, fogadá basának:
Békével marhástúl ha elbocsátanák,
Várat ő megadná a hatalmas császárnak. (91 l.)

Ad haec deducta praesidia, Jaurino Georgius Keglevitius, Franciscus Sandor, Michael Dombay, Franciscus Deseőfy, Paulus Ratkay singuli centum equitum ductores; Leva Paulus Zarkandy, Nicolaus Zekely, Stephanus Rascianus, Sebastianus Matuznay, Franciscus Jakosith cum centenis equitibus. (49. l.)

Duna elvből Győrből hadnagyok szép haddal,
Köglövit György, Sándor Ferencz, Dombai Mihál,
Dessőfi Ferencz, Rátkai Pál száz-száz lóval,
Rágondolván, Lévából és szép had vala,
Széköl Miklós, Szárkandi Pál, Sztépán vajda,
Makusnai Sebestyén, Jakosit Ferencz vala,
Ezek száz-száz lóval, oly nagy szép sereg vala. (96. l.)

Michael Dombay et Franciscus Sandor eximiae virtutis et animi duces, capti. Nec tamen Turcis minor clades illata; namque super multorum mortes, tres moschetas illis eripuere. (51. l.)

Kárt az terekben magyarok tevének,
Mert sok jó terekek az harczon veszének,
Három taraczkot nyerének, elhozának (275. sor)
Dombai Mihál, Sándor Ferenczöt elvivék. (90. l.)

Interea quadraginta Italici ad proelium longius progressi circumveniuntur, qui diu conglobati in urbem fortissime propugnabant ac voce et manu auxilium implorabant; iamque lassis et concessuris in praedam Ungari opportune affuere, omnesque incolumes reduxere. In eo certamine periit quaestor Budensis. (51. l.)

Elbamlák terekek az taliánokat,
Háromszázan velök kezdének viadalt,
Igen vitézködnek, ölének sok pogánt,
Budai kincstartót megölék az fő pogánt.

Viadalokban ők megfáradtak vala,
Hogy megsegéllenék, igen üvöltik vala,
Az magyar vitézök ráökleltek vala,
Az spanyolokat épen elhozták vala. (90. l.)

De bármily tanulságos és szembeötlő is az ily összeállítás, legyen elég belőlök. Összeállíthatnám még Ali serege leirását (Forgách 51. l. Tinódi 99. l. 293—296. sor), miként lett kettős a szolnoki vár (F. 56. l. T. 109. 117 s k. sor); egymás mellé tehetném azon baj leirását, mely Egerben sz. Ferencz napján a puskaporrobbanásból támadt (F. 63. l. T. 136. l. 991. s köv. sorok), vagy pedig a »Gergöly diák szörzötte bölcs dolgot« (F. 66. l. T. 142. l. 1175 s köv. sorok) és még sok más ily apró rajzot, de *azt hiszem, az idéztem adatok is elég bizonyitó erővel birnak arra, hogy bizonyitsák állitásom: Forgách fölhasználta Tinódit.*

Az 1552—1556-ig menő részhez, melynek eseményeikor Forgách távol volt, *Bornemisza jegyzetei szolgálhattak neki forrásul.* Nem tudjuk ugyan, megkapta-e Forgách ezeket a jegyzeteket, de mi oka lett volna Bornemiszának megtagadni? Egyébként e jegyzetek visszanyulhattak az 1552-i és előző eseményekre is és maga Bornemisza is szolgálhatott Forgáchnak tudósításokkal; beszélni beszélt vele Forgách az erdélyi dolgokról.[1])

1556—1572-ig látója, hallója s részben létesitője a dolgoknak. Az udvar környezetében tartózkodik, melyek az egyes helyekről jőnek, ismeretesekké lehetnek előtte (valószinü, hogy igy jutott a franczia, spanyol, németalföldi ügyek tudomására; a török dolgokat Verancsics jelentéseiből meríthette, kivel általában egyezés mutatkozik). Maga is érintkezett a szereplő személyekkel (pl. Oránia Vilmossal, Egmont gróffal) s a csaták alkalmával az egyes menekülőktől meg-meg tudakolta, milyen volt az ellenfelek ereje, állása.[2]) Résztvett maga Forgách is sok dologban (pl. a győri táborozásban, követségek fogadásánál stb.) és bizonyára nem egy adat birtokába jutott testvére, Simon, révén, ki a kor harczaiban folytonosan részes s igy legközvetlenebb tudósítással szolgálhatott öcscsének.

Ha az emlitettem forrásokhoz hozzá adom még, hogy Liviusból és Tacitusból szóról-szóra vett helyekkel találkozunk, akkor azután bevilágitottam abba a szellemi műhelybe, melyben Forgách oly művet alkotott, hogy, mint Horatius, elmondhatta: Non omnis moriar, szellemem elkerüli az enyészetet.

És igaza volt Forgáchnak? Igennel kell felelnünk. *Már kortársai méltányolták művét*, melyet már 1619. juliusában Tasi Gáspár Bethlen Gábor számára is lemásolt.[3]) Először

[1]) Forgách 114. l.: Ego aliquando ab eodem (Jaulo Bornemisza) audivi . . . .

[2]) U. az 105. l. . . . quantum ex profugis cognoscere potui . . . .

[3]) Tasi ajánló levele megvan a Forgách kiadásokban.

öcscse, Imre, használta, helyesebben írta ki, a szigetvári harczot tárgyaló művében, mely 1587-ben jelent meg.[1]) Használta, mint a felületes összevetés is meggyőz bennünket és Katona is nem egyszer mondja, Istvánfi,[2]) használták, mint maguk is megmondják, Brutus[3]) s a Forgáchokkal rokon Révay Péter,[4]) kiknek nyomain átszivárgott Bethlenbe, Szamosközybe is. A későbbi kor Pray, Katona bőven kiaknázták, az ujabb írókból Horváth Mihály az 1552—1571 közt levő rövid időszakban negyvenhatszor hivatkozik Forgáchra, kit nem rég elvesztett jelesünk, Hunfalvy Pál is fölhasznált és pedig abban a művében, melyet munkássága utolsó gyümölcséül hagyott reánk.

Természetesnek kell mondanunk e folytonos használatot, mert a XVI. század történeti műveinek mindenesetre érdemes terméke Forgách emlékirata és nem szokta cserben hagyni, ki fontosabb ügyben hozzá fordul fölvilágosításért.

SÖRÖS P. PONGRÁCZ.

---

[1]) A mű Wittenbergben jelent meg; ebből átment Reusner Miklós »Rerum memorabilium in Pannonia sub Turcarum imperatoribus, a capta Constantinopoli usque ad hanc aetatem nostram, bello, militiaque gestarum Exegeses, Frankofurti 1603. — a 158—167. lapokon. Ebből azután egy német gyűjteménybe ment át, mely Nürnbergben jelent meg 1664-ben ily czimen: Auserlesene Ermahnungen von dem Türkenkrieg — hol a 177—194. lapokon van. Ezen adatokat bold. Toldy Ferencz buzgalmának köszönhetjük.

[2]) V. ö. Katonát XXII. 824. XXIII. 1010. XXV. 221. stb.

[3]) V. ö. Magy. Tört. Eml. IV. 405. hol, bár hibásan, jellemzi is Brutus Forgáchot.

[4]) A De Sacra Corona Regni Commentariusban Schwandtner, Script. Rer. Hung. II. 476 és 751. l.

HOFFMANN BESZÉDE ERDÉLY ELFOGLALÁSA ELLEN.

(1551.)

Ferdinánd király mindaddig, míg Bornemissza Gergely, Fráter György követe, ennek 1551. február 16-áról kelt levelével hozzá meg nem érkezett, azon hiedelemben volt, hogy a baráttal Erdély átadása ügyében Diószegben, illetőleg már előbb Nyir-Báthorban újra fölvett tárgyalások Izabella királyné és párthiveinek tudtával és beleegyezésével folytak s azon édes ábrándban ringatta magát, hogy a fejedelemséget békés diplomácziai úton, kardcsapás és minden vérontás nélkül lesz képes a Habsburg család örökös tartományai közé igtatni.[1])

Ily hiedelem befolyása alatt nevezte ő ki biztosait, Sbardelláti Ágostont és társait, Ágostában február 20-án, kikkel márczius elsején Bécsben akarta Erdély átvételének ügyét megbeszélni. A barát további sürgetéseire pedig, hogy Ferdinánd küldje el azonnal hozzá meghatalmazottjait, Ferdinánd, még mindig régi hiedelmében, azonnal megtette a kellő intézkedéseket az ügyben. Biztosai, t. i. Sbardellati és társai, már megérkeztek volt Bécsig, midőn a barát leveléből és követétől arról értesült a király, hogy állitólag két török csausz (Ali és Musztafa) megérkezte következtében Izabella már többé nem hajlandó az egyezkedésre (»reginae animum non nihil immutatum esse.«[2])

Reméllem azonban, hogy már más helyen[3]) sikerült be-

---

[1]) Maga Ferdinánd írja a biztosainak adott utasításban márcz. 30-án, hogy »nobis itaque hoc omnium optatissimum praeteritis diebus accidisse, quod ipse revmus Varadiensis significaverat, rem eo deductam esse, quod serenissima Regina Izabella, accedente consilio ejus adherentium, statuisset nobiscum honestam inire concordiam.« Lásd Ferdinánd utasitását biztosai számára Praynál, *Annales* V. 430—436 és Katonánál, XXII. 4—22.

[2]) U. o.

[3]) *Hadtörténelmi Közlemények* 1895. és 1896. a »Castaldo Erdélyben« czimű czikksorozatban.

bizonyítanom, hogy ez merő szemfényvesztés volt a körmönfont barát részéről, és hogy a két csausz megérkezése csupán ürügy arra, hogy Izabella királyné koholt véleményváltoztatását Ferdinánd előtt okadatolja.

A Bornemisszának adott utasításban [1]) Fráter György már most arra kérte Ferdinándot, hogy küldjön tekintélyes számú csapatokat segélyére, mert Salm halála óta — tehát alkalmasint már a két csausz megérkezése előtt — Izabella és Petrovics *ismét* a török felé kezdenek hajolni.

Ferdinánd király azonban még mindig azt remélte, hogy Erdélyt békés úton fog sikerülni megszereznie s azért utasította újonnan kinevezett biztosait Nádasdy Tamást, Báthori Andrást és báró Herbersteint, hogy a királyné véleményváltoztatása következtében beállott új fordulat miatt tanácskozzanak a baráttal a további teendők ügyében. Figyelmeztessék őt mindenekelőtt arra a komoly veszélyre, mely török oldalról fenyegetne, ha az országot Ferdinánd csapatai Izabella és párthiveinek akarata ellenére foglalnák el. Ferdinánd kész volna a barátot segiteni abbeli nemes törekvésében, hogy Erdélyt a kereszténység számára megmentse, de csak úgy, ha ezt békés módon, egyezség útján, belháború és keresztény vér ontása nélkül lehetne keresztülvinni. A biztosok igyekezzenek ezért a baráttal együtt Izabellát és pártját a törökök álnokságára figyelmeztetni. Miután pedig a királynénak nincs bizalma a barátban, ha szükséges, ennek mellőzésével és tudta nélkül küldjenek futárt Izabellához (»ac si inscio Varadiensi fieret). Vesztegessék meg Blandratát, a királyné olasz orvosát, és más tanácsosait; adjanak neki ajándékokat és igérjenek még többet — de óvatosan.

Kérdezzék meg azonkivül a barátot, hogy valljon átadta-e az Izabellának és Petrovicsnak nemrég Erdély átvétele ügyében a maga és V. Károly császár részéről küldött leveleket [2]) és hogy továbbá mit tett ez ügyben?

Amint azután sikerülend nekik Izabellát és Petrovicsot egyezkedésre birniok, kezdjék el velük a tárgyalást.

Ha azonban minden törekvésük daczára Izabella továbbra is konok maradna és Erdély békés megszerzése a királyné és pártja beleegyezésével, s belháboru és keresztény vér kiontása nélkül nem volna lehetséges, úgy a királyné maradjon meg jelen állásában (regina in hoc statu in quo nunc est perma-

[1]) Károlyi, *Fráter György levelezése* 201. l.

[2]) A barát éppen márczius 31-én irja Enyedről, hogy a leveleket nem adta át, nehogy Izabella kiszolgáltassa azokat a törököknek. Károlyi id. m. 216. l.

neat), de a barát tekintélyének megőrzésével (salva ipsius episcopi Varadiensis auctoritate) és birják reá Izabellát, hogy a törököket be ne hivja az országba és a várakat nekik át ne adja. A királyfi megkoronáztatását pedig a barát tanácsára minden úton-módon meg kell akadályozniok.

Ha pedig ezekbe a feltételekbe sem egyeznék Izabella, úgy tanácskozzanak a baráttal Erdély mi módon való »megmentése« ügyében.

Sok egyebet tartalmaz még az utasitás. Igy pl. három egymás mellett fekvő »herczegséget« (tres ducatus nempe Saganensem, Nauburgensem et Prebusiensem ... in Silesia) igérjenek a biztosok Izabellának és fiának[1]) évi dijat, és férjet, ha kell, Izabellának; az erdélyi rendeket pedig kérdezzék meg, van e szükségük valamire, tegyük föl idegen vitézekre; s ha igen, mennyire háború, mennyire béke idején; szeretnének-e új várakat és mennyi idő alatt szeretnék ezeket fölépítve látni? Petrovicsról sem feledkezett meg Ferdinánd s ennek részére is volt csalétek az utasitásban.

De mint tudjuk, Izabella ildomos asszony volt s ámbár ép oly jól tudta mint Ferdinánd, hogy »quam periculosum sit Turcarum blanditiis et pollicitationibus fidere,« azt is tudta, hogy az osztrák igéretek és ajánlatok még a törökökénél is kevesebbet értek és hogy az 1542-diki óriási fegyver-kudarcz után itélve semmit sem remélhetett Ferdinándtól vagy császári bátyjától azon esetre, ha a törököket fölingerelné.

A királyné azért nem igen hallgatott volna az osztrák ház mézes szavaira és soha sem hagyta volna el Erdélyt, ha párthivei megemberelve magukat férfiasan mellette tüntettek volna, s ha az erdélyiek nagyobb része nem engedték volna magukat Fráter Györgytől orruknál fogva vezettetni.

Ferdinánd azonban nem maradt sokáig e békés hangulatban. Márczius 30-áról kelt utasitásának kiállitása és a biztosok elutazása után[2]) egy titkos ülésben újra megbeszélte tanácsosaival Erdély ügyét. Ekkor mondta el valószinüleg Hofmann János[3]) vagy valami más tanácsos azt az erőteljes

[1]) De Naumburg és Priebus nem voltak herczegségek, hanem csak városok a Sagani herczegségben (Huber, *Erwerbung Siebenbürgens* 24. l.) Hát ezt nem tudták Ferdinánd kanczelláriájában?!

[2]) Herberstein (naplója szerint) április 9-én indult el Bécsből. Nádasdy »Shintá-«nál a Vág mellett csatlakozott hozzá és együtt utaztak Nyir-Bátorba, hova ugyanazon hó 27-én érkeztek még. L. *Fontes Rerum Austr.* Scriptores. I. 381—388.

[3]) »Joannes Aufmannus.« — Dr. Turba szerint életére vonatkozó adatokat közöl Bergmann, *Medaillen auf berühmte ... Männer* czimü művében (Bécs 1844) I. 204. — Herberstein naplója szerint Maximilianus

beszédet, melyet Brutus [1]) és utána Bethlen Farkas [2]) közöl. E beszéd, ha nem is mondták úgy el, amint közölve van vagy még ha soha sem mondták el, világosan leirja a dolgok akkori helyzetét és a barát jövendőbeli életirója haszonnal idézhet belőle hosszú passusokat »hőse« valódi jellemének ecsetelésére.

Brutus szerint a szónok figyelmeztette Ferdinándot arra, hogy, ha ő Erdélyt elfoglalja, nem az erdélyiekkel, nem János örökösével, hanem a törökök győzelmes, hatalmas és kegyetlen szultánjával kell leszámolnia. György barát tanácsára, hűségére, erényére, állhatatosságára nem lehet számolni ez ügyben, mert ámbár János királynak köszönheti életét, vagyonát, előkelő papi méltóságát és neki esküvel igérte meg, hogy a királyfihoz hű fog maradni, ezt és anyját most álnokúl elárulja. A barátnak talán csak az a terve, hogy Izabellát és fiát Erdélyből Ferdinánd segélyével kitúrja, hogy annakutána, miután magát

---

Transylvanus és Hofmann iskolatársak voltak. 1519. nov. 5-én irja, hogy »M. T. stund neben dem Hofmann alls sein Schuelgesell.« Id. m. 192. l. Zeissberg szerint pedig, ki csak Bergmannt idézi, Hofmann 1492 körül született. *Allgemeine Deutsche Biographie* XII. 629.

[1—2]) Brutus és utána Bethlen Farkas (ennek nyomán pedig Bucholtz, Horváth, stb.) a beszédet az 1550. év elejére helyezik. L. a beszéd elejét Brutusnál (Mon. Hung. Hist. Scriptores) III. 414—415, végét pedig 351—353 ll. De egy passusból (Brutusnál 354) és az egész történeti összefüggésből világos, hogy a beszéd 1551. márcz. 30. és ápril. 15-e közé igtatandó. Az illető passus igy hangzik »Paratum germanum militem, Hispanum, Italum, veteranos omnes ac duces fortissimos, qui per tot annos maximis bellis gerendis Carolo Caesari imperatore meruerint.« Világos az, hogy itt Castaldoról és az ő »harczedzett vitézei«-ről van szó. A beszédet sem Forgách, sem Centorio nem közlik. Brutus forrását igy nevezi meg: »Equidem habeo auctores (qui affirmant) cum de his, quae a Georgio proposita essent, in interiore Ferdinandi consilio agerentur, variantibus aliorun sententiis, Joannem Aufmannum . . . ejus sententiae, quae consilium de Georgio a regina alienando tuebatur, dissuasorem longe acerrimum fuisse.« — Ha pedig Hofmann János ez alkalommal csakugyan oly véleményben volt, amint Brutus róla beszéli, úgy ezt csakhamar megváltoztatta, vagy pedig mint eszes udvaroncz a saját véleményét királya akaratának alárendelte. Lásd harczias levelét a baráthoz április 15-éről Károlyinál (id. m. 222 l.). — Hogy mily rosszúl illik a beszéd a történtek keretébe, azt legjobban Bucholtznál veheti észre az olvasó *(Gesch. d. Reg. Ferdinands I.* VII. 244.) Mindenekelőtt úgy beszéli el a dolgot, mintha a beszéd tartalmát Ferdinándnak a baráthoz 1550. jan. 8-ról kelt levelében kellene keresnünk. Ezután hozzáteszi, hogy »hasonló nézetek« inditották arra Hofmannt, hogy Erdély elfoglalását ellenezze, de a háborúpárt leszavazta őt, — »und Ferdinand ergriff das Unternehmen mit vollem Ernst nnd Muth.« Amennyire azonban a történelemből tudjuk, Ferdinand »teljes komolysága és erélye« nem mutatott föl semmi eredményt és egy kis akadékoskodáson kivül ő semmit sem tett Erdély ügyében ezen év őszéig, amidőn bátyjával, Károllyal, a fejedelemség elfoglalása ügye miatt, ki azt ellenezte, összeveszett. L. *Hadt. Közlem.* id. h.

Ferdinándot is török hadak segélyével kiüzendette, magához ragadja a hatalmat és önállóan kormányozza tovább a fejedelemséget. Óvakodjék azért Ferdinánd s fontolja meg nagy gonddal a dolgot, mielőtt magát cselekvésre elhatározná.

Hogy mi volt Fráter György tulajdonképeni terve, s hogy Ferdinánd csakugyan ki volt-e szemelve az álnok barát részéről azon egyetlen egy ember gyanánt, kinek nem akart hazudni, kit hivségesen és őszintén akart szolgálni utolsó leheletéig s kit nem szándékozott a legelső kinálkozó alkalommal elárulni — abba a titokba a barát valószinűleg egyetlen egy lelket sem avatott. Valószinüleg maga sem tudta, hogy meddig maradhat ily hangulatban s azért nincs is sok remény arra, hogy a történelem valaha meg fogja fejteni a rejtélyt. A szóban forgó évek történelmének megértésére azonban okvetlen szükséges az, hogy meg ne feledkezzünk arról, miszerint a Hofmann Jánosnak tulajdonított beszéd, ha nem is mondódott el úgy mint Brutus megirta,[1]) nem volt egyéb mint a Fráter György jelleméről uralkodó közvélemény hű kifejezése.

Brutus azt irja továbbá, hogy a beszéd szemlátomást mély benyomást gyakorolt Ferdinánd kedélyére, de a tanácsosok közül mások is fölszólaltak és a többség arra nógatta a királyt, hogy ne engedje a kedvező alkalmat elosonni, hanem miután már együtt vannak a német, spanyol és olasz veteránusok vezéreikkel, kik számos éveken át V. Károly császár háborúiban edződtek a harczra — ne vonja meg tőlük az alkalmat, hogy újabb babérokat arathassanak.

És az Erdély elfoglalását pártoló tanácsosok véleménye győzött. Mert az április 27-én Castaldo-nak adott utasítás már egészen más hangulatban van fogalmazva. Az ő föladata volt Erdélyt minden áron elfoglalni; békésen, ha Izabella beleegyezik; vagy erőszakkal, ha a királyné akadékoskodnék. S ha Pray[2]) vagy Katona[3]) elolvasta volna ezt az instructiót, kevesebbet hallottunk volna »Ferdinánd óriási mérsékeltségéről« Izabella irányában. Egy, a Ferdinándéhoz hasonló jellemű egyénre czélzott Ovidius, midőn ennek a következő szavakat adja szájába:

Video meliora proboque, deteriora sequor.

A Ferdinand nézeteiben és erkölcstani elveiben beállott

[1]) Bethlen. mint emlitettem, szintén fölvette a beszédet történelmi munkájába. Mindenesetre az ilyféle kiczifrázásokra czéloz Katona *(Hist. critica* XXII. 23.), midőn azt irja, hogy Bethlen »multas deinde hac de re more historicorum orationes et verisimilitudinem effingit, quas referre non tantum molestum taedioque plenum, sed et inutile, quod ad arbitrium adornatae sint, foret.«

[2]) L. az ő Commentárját a márczius 30-i utasításhoz *Annales*. V. 436.

[3]) »Ingens hic moderatio Ferdinandi regis elucet qui maluerit Transylvania non potiri, quam sanguinem Christianorum effundi« Katona, XXII. 22.

lényeges változásnak volt következménye az is, hogy Herbersteint visszahivta Bécsbe mint fölöslegessé vált tényezőt.[1]) A bárónak föladata volt volna Erdélybe a béke olajágával indulni és Izabellával békés úton megegyezkedni. Huszonhárom napig vesztegelt Nyir-Bátorban, várva várván arra, hogy az ország ügye valamiképen eldüljön; hogy béke lesz-e vagy háború. Végre miután a barát tudtára adta Ferdinándnak, hogy a királynéval békés úton nem boldogulhatnak és őt ujolag segélysereg küldésére sürgette, ezúttal már nem oly czélból, hogy törököt verjen vele, hanem hogy a makranczos királyhölgyet kapaczitálni képes legyen, Ferdinánd visszahivta Herbersteint május 9-éről kelt elhatározásával.[2]) A visszahivó rendelet éppen a pünkösdi ünnepek alkalmával[3]) érkezett meg rendeltetése helyére s Herberstein azonnal visszaindult volna Bécsbe Nyir-Bátorból, de barátai marasztalták őt, hogy a pünkösdi királysággal összeköttetésben divó magyar szokásnak szemtanúja lehessen, s azért csak május 20-án indult el Bécsbe, hova junius 1-én érkezett meg.[4]) KROPF LAJOS.

[1]) »Herberstein, über dessen Verschwinden (?!) vom Schauplatze die Geschichtschreiber keine Auskunft geben können, wurde bereits laut kön. Rescript von 25. Mai, angeblich wegen anderen Geschäften abberufen,« — irja Utiešenović (86. l.) 1881-ben, ámbár a bécsi akadémia valami 30 évvel elébb adta volt ki Herberstein naplóját. Dátumját illetőleg azonban, ő úgy látszik Ferdinándnak a baráthoz irt egy levelét téveszté össze a visszahivó rendelettel.

[2]) Huber *Erwerbung Siebenbürgens* 27. l.

[3]) Pünkösd napja május 17-én.

[4]) Herberstein naplója. U. o. — Visszahivattatásának okát ő maga igy adja elő: »Daselbst zu Bathor bin ich 23 Tag gelegen. Weil aber sich die Sachen mehr zu Krieg' weder zu güetlicher Hanndlung ertzaigt, wiewohl hievor auch ein sondern Vertrag durch die Wittib (Izabella) mit Kü. Maj. etc. (Ferdinand) eingegangen war, umb (und?) desswillen der Schatzmeister (Fráter György) emsig geschriben und angehalten, damit die Kü. Maj. Ihr Kriegsvolk in Siebenbürgen schicken soll. Alsdann bschehen, Darumb so man sich weniger güetlicher Hanndlung getrösst, hat mich die Kü. Maj. wider abgevordert.« — Horváth Mihály (*Fráter György élete* 286. l.) azt regéli, hogy »a királyi biztosok (a barát fölszólítására) Herbersteint küldték oda (a május 7-ére, Tordára, hirdetett országgyülésre) a maguk részéről, meghagyván neki, hogy a királyné szándékait, ha vele találkoznék, kipuhatolni ügyekezzék.« Fráter György azonban meggyőződvén, »hogy a királynéval és párthiveivel békésen nem végezhet . . . . Herbersteint május 17-kén visszaküldötte . . . . a többi királyi biztosokhoz« stb. Forrást persze nem idéz. Herberstein naplójából azonban arról győződünk meg, hogy ő Bécsből csak Báthorig jutott és nem ment el Erdélybe; s hogy tehát az, amit Horváth ir erdélyi utjáról, az egyszerűen »légből kapott« mesebeszéd. — Maga Ferdinánd is azt irja május 25-én, hogy »Sigismundum . . . . ab Herberstein propter nonnullas causas, in quibus ejus opera opus habemus, ad aulam nostram revocavimus.« Károlyi id. m. 235. — L. azonkivül Óváry, *Az Akadémia Oklevél Másolatai* II. köt. az 508. 509 és 511 sz. regestákat.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. Irta báró Radvánszky Béla. I. kötet. Budapest, Hornyánszky Viktor könyvkereskedése 1896. 8-r., V+494 lap.

Más nemzetnek, még nálunk kisebbnek is meg irták már mivelődéstörténetét, nem ugy mint a miénket. Francziák, németek vaskos köteteket adtak ki a mivelődéstörténet egyes olyan részleteiről is, mint a minő pl. a butorozás, vagy étkezés, s ha Havard, Jaquelet, vagy akár Henne am Rhyn műveit vesszük kezünkbe, szinte irigységgel gondolunk arra, milyen távol vagyunk mi még ettől.

Mert nálunk az idő óta, hogy a jó Apor Péter megirta a maga »Metamorphosis«-át, egész a legujabb időkig alig történt e téren valami. Fraknóinak, Thallóczynak, Csánky Dezsőnek s a legujabb időben Demkó Kálmánnak s még nehány másnak jelent ugyan meg egy pár ilyen tárgyú dolgozata, de ezek csak egy király vagy érsek udvartartására, vagy nehány városra szorítkoznak. Kisérletet tettek ugyan többen. így Kőváry László »Erdélyi viseletek és szokások« Kerékgyártó Arpád »Magyarország mivelődésének története« s Ormós Zsigmond »Árpádkori művelődés története« czímü műveikkel, de ezek a levéltárak becses és kiadatlan anyagának mellőzésével csupán csak a nyomtatásban megjelent művekre támaszkodtak s habár az itt előforduló adatokat tagadhatatlanul nagy szorgalommal összegyüjtötték is, már megjelenésökkor elavultak s a Kerékgyártóé pedig, talán épen e miatt, félbe is maradt.

Első, aki e fontos körülménynyel számot vetett s megelőzőleg beható levéltári kutatásokat végzett, *báró Radvánszky Béla* volt, a ki két vaskos kötetet kitevő anyagot gyüjtött össze s adott ki, mint fenti czímü műve második és harmadik kötetét s csak azután fogott e mű megirásához.[1])

Sok fontos körülmény szerencsés összetalálkozás képesí-

[1]) E második és harmadik kötet megjelent 1879-ben.

tette őt e feladat sikeres megoldására. Mint multján szeretettel csüngő főúri család sarja, mely maga is műkincsekben gazdag családi muzeum birtokosa, már gyermekkorában bizonyos érdeklődéssel s fogékonysággal szemlélhette a radványi kastélyban nemzeti viseletben ábrázolt ősei képét, a Széchy Máriára, a Rákóczyakra vonatkozó családi ereklyéket, s a mikor olvasta egyik ősapjának *Radvánszky Jánosnak*, az »öreg kurucz«-nak Károlyi Sándorhoz irott levelében, hogy »bizonyára arany betüket és örök emlékezetet érdemel exczellentiád irása és szent igyekezete, hogy a vitézlő rendet régi katona ékességeknek reductiója által is dicsőséges eleink vitézi szokásira hozni szándékozik.« Bár ugyanis a fodorétott és porozott haj, görbe fűsük után béfont kancsuga forma fürtök, hajzacskók, szines köntöshöz fekete csizma, pántófli, bokáncs, pántlika etc. elhagyattatnának, fiamon akár kezdve s akár végezve egyig« szinte természetes, hogy óhaja támadt bővebben megismerkedni e kor erkölcseivel, viseleteivel s szokásaival. A család levéltárában őrzött leltárak, hozomány jegyzékek, lakadalmi rendek, étlapok, meghivók, végrendeletek stb. mintegy önkénytelenül is alapul s kiinduló pontul szolgálhattak további adat gyűjtéshez, további levéltári kutatásokhoz.

Hozzá is fogott és több mint ötven levéltárat kutatott át e czélból s családi összeköttetései folytán oly levéltárakból is meríthetett, melyekbe ő előtte mások be nem juthattak.

Mintegy kétszáz évre terjedő korszakot tett így tanulmánya tárgyává, a tudós szerző, a mohácsi vésztől az Apor-Péter »Metamorphosis«-ának iratási idejéig 1736-ig. Természetesen nem tartva meg szorosan e korlátokat, s a hol a viselet vagy szokások eredetének, vagy a későbbi korra való hatásának s tovább fejlődésének kimutatása ugy kivánta, a megelőző vagy a későbbi kort is bevonva vizsgálódása körébe.

E korszaknál érdekesebbet aligha választhatott volna ki. A megelőző kornál már az adatok sokkal csekélyebb száma is gátol abban, hogy a nemzet beléletének sokoldalu nyilvánulását részletesen fel lehessen tüntetni, a későbbi kor élete nem ment annyira idegen hatásoktól, a mikor már a nemzet élete, ha Apornak hihetünk, német befolyás alatt »régi együgyü gazdagságából kevély, czifra felfordult állapotjában koldusságra változott.«

A XVI. és XVII. századot bizvást nevezhetnők nemzeties korszaknak. Szinte elcsodálkozik az ember, látva mily változatosságot s a változatosság mellett mennyi eredetiséget mutat föl viseletében s szokásaiban a nemzet épen abban a korban, mikor legjobban körül volt véve idegen elemek által.

Álljon itt ennek illusztrálására egyik legérdekesebb fejezetnek tartalma, mely a női öltözetekről szól: Divat, szoknya, gyöngyös szoknya, spanyol köntös, kláris, islog, vont arany, vont ezüst, kamuka, atlasz, tafota, tarczolán, tabit, tubin, kanavász, tsemelet, mohár, skarlát, gránát, angliai, rázsa stb. posztók, váll, korczovány, mellfüző, a vállnak különféle ujjai, kivágott szoknya, nyitott váll, magyar váll, pruszli, franczia váll, lengyel szoknya, öv és pártaöv, előruha, előkötő, haczuka, spanyol köntös, bomez, kis köntös, gelezna, mente, suba, kozsók palást, köpönyeg, idegen divat, gyermek ruha, udvarló leányok, szőrmebélés, párta, rózsa boglár, alakos aranyboglár, koronka, kopet, hajnyomtató, homlokelő, fedél, főkötő, orczatakaró, fátyol, fejrevaló kendő, süveg, árnyéksüveg, kalapos süveg, bretra, kezkenők, karzsák, legyező, napernyő.

Különben az egész mű gazdag, változatos és érdekes tartalomról a következő fejezetczímek tesznek tanuságot: *I. Lakás. Butorzat. II. Ágynemü. Alvás. Mosdás. III. Ruházat. 1. Fehér ruha. 2. Lábbeli. 3. Férfi öltözetek. 4. Női öltözetek. IV. Hajzat. V. Arany- és ezüstmüvek. 1. Ékszerek. 2. Pohárszékre való edények. 3, Evőeszközök. VI. Házasság. Keresztelés. Nevelés. VII. Társadalmi élet. VIII. Foglalkozás. Időtöltés. Játék. IX. Háztartás. Udvari személyzet. X. Asztali edények. XI. Asztali fehérnemüek. XII. Asztali rendtartás.*

E fejezetek a magyar mívelődéstörténetnek is legérdekesebb s legbecsesebb fejezetei. Talán felesleges is említeni, hogy annak egész anyagát nem merítik ki, de ez nem is volt a mű maga elé tüzött czélja. Báró Radvánszky a magyar nemességnek beléletét kivánta első sorban bemutatni mint a mely leginkább nemzeties, s a városi polgárság s köznép életében is utánzásra talált, ez utóbbiakra azért nem terjeszkedik ki bővebben. Fennmaradt emlékeink s levéltári okmányaink is erről szólnak legrészletesebben s legnagyobb előszeretettel.

S ezeket báró Radvánszky mesterileg dolgozta föl. Mert müve nem csupán az egy tárgyra vonatkozó adatok csoportositása, a báró ügyes elbeszélő s jó stiliszta is, s művét olvasva ugy érezzük, mintha egy jól rendezett múzeumban volnánk, a hol műértő szakember kalauzol bennünket, a ki minden egyes tárgynak ismeri származását, korát, becsét, mindenikről tud valami érdekes s jellemzetes dolgot mondani s vezetése mellett megelevenülnek előttünk ős apáink s ős anyáink nemzeti viseletükben, otthon a családi tűzhelynél, ugy dolgaik mint szórakozásaik közepette; látjuk hogyan mennek vadászatra, mennyekzőre, hogyan tánczolnak, esznek-isznak és mulatnak. Mindez könnyedén (hogy ugy mondjuk) társalgási nyelven, vonzó s érdekkeltő

alakban van leírva, mintha regényt olvasnánk, de a mellett nem az alaposság rovására.

Mindenütt ott vannak s kisérik a szöveget a forrásidézetek az összes nyomtatásban megjelent, és a még kiadatlan levéltárakban felkutatott forrásokból.

Egy szóval nehéz feladatot vállalt a szerző magára s azt derekasan oldotta meg. Művének egyes részeit a folyton felszinre kerülő ujabb adatok pótolni vagy módosítani fogják, de elévülni nem fog az soha s e kétszáz év művelődéstörténeténél nem csupán uttörő, de alapvető műnek is fog tekintetni.

S ez egy más gondolatot is juttat eszünkbe. Radvánszky báró e kornak legalaposabb ismerője s művéből látjuk, hogy eredeti források és tárgyak után rajzolta meg e korszak művelődése képét, nem lehetne-e neki már ezután ennek alapján kiadni e korszak illusztrált mivelődéstörténetét? Az idevonatkozó illusztrációk megszerzésére is, ugy szakavatottsága, érdeklődése, mint összeköttetései alapján első sorban lenne hivatva, miként a családi levéltári adatok összegyüjtésénél volt az eset.

Révai Péter koronaőr a mult században a magyar szent korona történetéről irt tanulmányt, utóda báró Radvánszky a magyar szent korona tagjai, a nemesség beléletének föltüntetését tüzte maga elé czélul, örömmel gratulálunk neki annak ilyen sikeres megoldásához. D. L.

Adatok a Bács-Bodrogmegyei sokaczok néprajzához. Irta dr. Jankó János. Bpest, 1896.

A délszláv népek egyik legérdekesebb töredéke hazánkban a sokacz nép, mely legnagyobb számban Bács-Bodrog megyében, csekélyebb részben pedig a temesi részeken és a dunántuli vidéken fordul elő. A sokaczok eredetéről, betelepedéséről és ethnographiai tulajdonságairól már sokan irtak, a dolgozatokba azonban annyi hiba és tévedés foglaltatott, a néprajzi megfigyelés pedig oly felületes volt, hogy valóban hézagot pótolt dr. Jankó János ismert néprajzi irónk akkor, a midőn e most megjelent dolgozatát közrebocsátotta.

Végre valahára van egy munka irodalmunkban, mely alaposan átvizsgálja a sokacz nép származását, történetét, jelenlegi telepeit és az életmódjára, szokásaira stb. vonatkozó részleteket, helyreigazitja a korábbi irók tévedéseit s megállapítja e néptöredék ethnographiai jellegét.

Érdekes tudni, hogy e becses művet is a millenáris készülődéseknek köszönhetjük, a mennyiben szerző a bácsmegyei monographia munkatársa volt, éppen a sokacz nép ethnographiájá-

nak megirásával bizatván meg; másrészt pedig az országos kiállításban épült bácskai sokacz ház berendezésével is ő volt elfoglalva. Ezen kettős minőségében bő alkalma nyilt szerzőnek a bácskai sokaczokat a helyszinen hosszabb időn át tanulmányozhatni s ezen tanulmányairól számol be a most megjelent munka, mely bizonyára egyike a legjobb néprajzi tanulmányoknak.

Szerző e könyve egyes fejezeteit érdekes sorrendben állította össze. Első helyen szól a mű keletkezéséről s a sokacz néprajzra és történetre vonatkozó előirodalomról. Azután a sokaczok jelenlegi helységeit s azok történeti multját ismerteti, majd áttér az egyes községek határelnevezéseinek, családainak és a községek népesség-elemeinek tárgyalására. Mindezek igen érdekes fejtegetések, mikhez végül a sokacz életmód, szokások, ruházat és házberendezés pontos leirása járul.

A könyvet 22 tábla szép illustratió diszíti, melyek közt legérdekesebbek a vidékszerte híres sokacz nők szép typusu képei, melyek a szerző eredeti fényképfölvételei után készültek.

Dudás Gyula.

Cartulaire Général de l' Ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem (1100—1310) par J. Delaville le Roulx. Tome I. (1100—1200); folio. — CCXXX és 702 ll. Paris, Ernest Leroux 1894. — Ára az első kötetnek 100 frank.

Szerző nevét bizonyára ismeri mindenki, ki a lefolyt tizenöt vagy húsz év folyamában figyelemmel kisérte a Szent-János [1]) ispotályosok történelmére vonatkozó irodalmat. Ő már 1883-ban Párisban közzétett egy 8-rét kötetet e tárgyról *Les Archives, la Bibliothèque et le Trésor de l'ordre de St.-Jean de Jérusalem à Malte* czím alatt és már előbb is, és azóta is, több rendbeli dolgozata jelent meg több folyóiratban mint pl. a *Bibliothèque de l'école des Chartes*, a *Mélanges d'archéologie*

[1]) Hunfalvy téved midőn azt irja, hogy »jeruzsálemi ispotályosok« vagy »Sz. Mária ispotályának vitézei,« avagy »német lovagrend vitézei,« mind ugyanazt a vitéz rendet jelentik. Mert a Johanniták is ispotályosok voltak és Jeruzsálem volt főszékhelyük, mig a pogányok onnan ki nem szoritották. Jeruzsálemből azután Rhodus szigetére tették át székhelyüket s azért »Rhodusi lovagok«nak is nevezték őket. Midőn pedig a XVI. század elején a törökök e szigetet is elfoglalták, a vitézek Málta szigetére telepedtek át s azóta »máltai lovagok«-nak is nevezik őket. Azok a lovagok, kiknek II. András királyunk a Barczaságot adományozta 1211-ben a máriánusok voltak azaz a »német lovagrend«-nek voltak tagjai. *Az oláhok története* I. 217.

et de histoire publiés par l'école française de Rome és számos másokban.

Jelen vállalatával, a cartulariummal pedig azt célozta, hogy a rendnek történetére vonatkozó és 1310-ig kiállított valamennyi föltalálható okiratot egybegyüjtse és chronologiai rendben közölje akár jelent meg az illető ügydarab nyomtatásban, akár nem. A fontosabbakat teljes szövegükben közli, a kevésbé fontosabbaknak azonban csak regestáit. A jelen első kötet a XII. század utolsó évével szakad meg.

Fölötte érdekes szerzőnek 230 lapra terjedő és nagy készültséggel irt bevezetése a rend szervezetéről és fölosztásáról különböző »nyelvek« (langues) szerint s ámbár e fölosztás csak azon időből ered midőn a lovagok már megtelepedtek volt Rhodus szigetén, nagyon czélszerűnek bizonyúlt és könnyű áttekintést ad.

Minden egyes »nyelv«-ről azután, melyből összesen nyolcz volt, vagy egyes alosztályaiknál,[1]) egy kis bibliographia-félét kapunk, úgyszintén fölvilágositást a még föltalálható kézirati anyagról és az illető alosztály viszontagságainak rövid történetét.

A bevezetés végén végre szerző egy fejezetet szentel a máltai (ispotályos) hölgyek szerzetének, kiknek mintegy húsz nagyobb és több apróbb háza van szerte Európában.

Legtöbb dolgot szerzőnek ugy látszik épen a »német nyelv« adott, melyhez öt nagy-perjelség, t. i. Németország, Csehország, »Dacia« (Dánia stb.), Magyarország és Lengyelhon, és egy balliatus, t. i. Brandenburg, tartoztak. E nyelvnek ügyiratai sohasem voltak egy központban összegyüjtve s azért Európa legtávolabbi zugaiból kellett szerzőnek az anyagot összehordania.

A magyarországi nagyperjelségnek szánt szakaszban elbeszéli a szerző, hogy a rend legelőször a XII. század második felében hatolt Magyarországba.[2]) Ekkor lett alapítva a rend-

[1]) A »nyelv«-nek tehát ebben az esetben is ép oly tág jelentése volt, mint a hallgatóknak a különféle »lingua«-k szerinti fölosztásánál a középkori egyetemeken.

[2]) Amit Éder ir (a Seelmann Károly *Minden . . . vitéz rendeknek . . . rövid leirásá*-hoz adott *Toldalék*-ban, Kolozsvár 1793) és Pesty kötve hisz, hogy t. i. »csalhatatlan jelek vagynak« melyek amellett bizonyitanak, hogy »a János-vitézek Magyarországon már az 1138-ban Lucius pápa általi megerősités előtt léteztek« valami sajtó vagy irás hibából eredő tévedés. Mert II. Luciust csak 1144-ben választották meg pápának. Tehát 1138 alkalmasint hiba 1183 helyett, mely évben III. Lucius pápa állitott ki egy bullát, ámbár nem megerősitő bullát, a János-vitézek részére, melyet Pray közöl az eredetiről alább id. művében 108. l. Szerinte a plumbumból világos, hogy a bulla III. Lucius irodájából eredt. Ámbár az annus pontificatus sem volt kitéve a hely és a dátum után itélve

nek Szent-István királyunkról nevezett háza Esztergom mellett,[1]) melyet III. Orbán pápa (nem pedig IV. Orbán, mint Fejér hibásan állitja) 1187. junius 23-án kiállitott bullájával a szent-szék pártfogásába vett. II. Géza pedig (a jegyzetben sajtóhibából III. Géza) »számos« alapitványt tett a rend érdekében, nemcsak hazánkban hanem Jeruzsálemben is és még a század vége előtt, 1193-ban[2]) fia III. Béla is alapitott egy commanderie-t (németül »Kommenthur-«t), még pedig Székesfejérvárott.

Szerző szerint bajos eldönteni a kérdést, hogy a magyar nagy perjelség mikor vált el végképen a csehországitól, melytől eleinte függött[3]) és csak sejteni lehet, hogy a XIII. század

(»Anagnie VII. Idus Septembris«) Prayval bátran az 1183. évbe igtathatjuk. V. ö. Jaffé *Regesta Pontificum* III. Lucius bulláinak kelteit. U. a. év október 3-án a pápa ugyancsak Anagni-ban, a bocskorosok földjén, megujitotta a bullát, L. a jelen *Cartulaire* 658. sz. Azonkivül még legalább is háromszor újitották meg azt a pápák, még pedig III. Lucius 1185. január 11. és 18-án és III. Kelemen 1188. márcz. 12-én L. Jaffé id. m. 2. kiadás az 15347, 15351 és 16172 sz. a. — Fejér György is eltéved *(Codex diplom.* II. 197.) midőn azt állitja, hogy a János-vitézek már 1138. körül »floruerunt« Fejérvárott.

[1]) Hogy mikor alapitották az esztergomi rendházat, azt a történetirók III. Orbán emlitett bullájának egy passusából igyekeztek megfejteni melyben az áll, hogy Esztergomban »Manfretus, quondam Prenestiensis episcopus, tunc S. Cecilie presbiteri Cardinalis« szervezte a rendet Szent-Ágoston szabálya szerint. Erre nézve azt irja Pauler Gyula *(A magyar nemzet története* I. 666.), hogy ez esemény III. Béla idejében történt, mert eltekintve attól, hogy III. Bélának 1181-ben kelt alapító leveléről van szó *(Hazai Okmánytár* VIII. 9.) állitásának helyessége világos még »abból is hogy Manfréd biboros akkor már presbyter cardinalis S. Ceciliae volt, mivé csak 1173-ban lett.« Jaffé művében azonban, melyre hivatkozik *(Regesta Pontificum* 678. l. első kiadás) csak az áll, hogy a legrégibb bulla melyben Manfredus neve mint tanúé előfordúl, 1173. szept. 28-áról van keltezve, nem pedig az hogy ő csak az nap lett S. Ceciliae presbyter cardinalisává. J. Delaville le Roulx, Morerit idézve, Manfredusnak halálát az 1177. évbe helyezi ámbár neve Jaffénál még 1178. jan. 14-én fordul elő mint »Episcopus Praenestinus«-é. Szerzőnk III. Béla 1181-ki alapitó levelét nem ismeri, ámbár idézi a *Hazai Okmánytár* illető kötetét más helyen. III. Orbán bullájából ellenben világos hogy II. Géza alapitotta az esztergomi házat, ha mindjárt csak III. Bélának idejében szervezték is.

[2]) III. Béla 1193-ban maga beszéli el hogy a székesfejérvári rendház mint jutott a János-vitézek birtokába. Elmondja, hogy az illető egyház épitését Martirius esztergomi érsek kezdette meg, de halálakor (1161-ben) befejezetlenül maradt, és Bélának édes anyja, Fruzsina királyné rejezte azt be és épitette a monostort, melyet azután a János-lovagoknak ajándékozott. A királyné halálának évét illetőleg l. Wertner Mór *Az Árpádok családi története* 313. l.

[3]) Jelen munka 643. sz. a. közöl egy 1182-ből való pápai iratot mely »Bernardo praeceptori et aliis fratribus Hospitalis Hierosolimitani in Bohemia, Polonia et Pomerania constitutis« szól. A 802. sz. alattiban

elején történt ez, midőn a rendnek magyarországi ága valószínűleg már elég erőteljesnek érezte magát és önállóság után kezdett epedni, mert az elválás első nyomaival már[1]) az 1216—1225 közötti időközben találkozunk. Igy pl. Potthast közöl egy regestát (*Regesta Pontificum Romanorum* I. no. 5102) 1216. április 20-áról, melyben a rend magyarhoni főnöke »procurator hospitalis in Hungaria«-nak van czimezve és 1225 után folyvást »perjel«-nek[2]) czimezik őt a pápák a rend magyarhoni főnökét.

Az 1250 év körül a szakadás teljes, de a vránai perjelség hivatalos okiratban csak 1345-ben[3]) jelenik meg először midőn I. Lajos király a vránai kastélyt az ispotályosoknak adományozta. A kastély a rend birtokában maradt, ennek eltörléséig, midőn a »korona« elkobozta a maga javára a birtokot, mig később a mohácsi vésszel Magyarország egy jó nagy részével együtt Vrána is török kézre került.[4])

A puszta czím tovább is létezett, még pedig az olasz »nyelv«-ben (langue d'Italie), míg végre 1604-ben a német »nyelv« (langue d'Allemagne) reconstitutio-jával a vránai perjel czíme hivatalosan lett ismét elismerve.[5])

Miután a lovagrendnek Magyarországban alapitott rend-

---

pedig 1186-ban Martinus előbb prágai prépost »praeceptor Hungariae Bohemiae et omnium aliarum terrarum ab oriente et meridie et septemtrione adjacentium«-nak van czímezve.

[1]) Pesti Frigyes közli *(Az eltünt régi vármegyék* II. 243) a Jánoslovagok mestereinek általa összegyüjtött névsorát melyben legrégibb Rembold 1234-ben, ámbár a templáriusokról szóló értekezésében azt állitja, hogy Rembold már 1232-ban volt mester. Ennél régibb a fönebb emlitett »B. Procurator Hospitalis Ierosolymitani in Hungaria.« L. Fejér *Cod. Dipl.* III. I. 228.

[2]) Erről azonban csak a II. kötet megjelenésével fog talán meggyőzni.

[3]) Ezt szerzőnk alkalmasint Pray nyomán állítja kinél első perjelnek Raimond de Monte Bello, másodiknak a hírhedt Fra Moriale van említve. Erre nézve Pesty azt jegyzi meg, hogy e két perjelt az oklevelek nem emlitik és ők »különben is az oklevelesen hitelesitett perjelek névsorában nem találnak helyet.« *(Eltünt vármegyék* II. 244.) Evvel bizonyára azt akarja megértetni velünk, hogy Petrus Cornuto ki 1335, 1336, 1340 és 1341-ben szerepel az okiratokban mint »prior per Hungariam et Slavoniam,« még 1347-ben is annak van emlitve s azért a fönt emlitett két perjel *intrusus* — ha t. i. az 1347. évben nincs hiba.

[4]—[5]) Egészen más dolgot beszél azonban Pesty. (Id. h.) Ő közli a vránai perjelek névsorát Baracskai Mátyásig az utolsó residens perjelig 1521-ben kí még János vitéz volt. A mohácsi vész után a »világi kormányzók már folytonosságban voltak« gróf Zrinyi Miklósig ki 1543-ban lett kormányzó. »Megszünvén evvel a kormányzói hivatal, a zágrábi káptalan nagyprépostja vette föl a Prior Auranae czimét.« Szerinte továbbá Vitkovics Benedek volt az első . . . . (1632.) ki ép úgy mint utódai az 1652. 61. törv. czikk erejénél fogva a magyar főrendiházban foglalhattak helyet.

házai eleinte a csehországi nagyperjelnek valának alávetve, a dolog természeténél fogva az ezen utóbbi perjelséget érdeklő kézirat-gyüjteményekben is kell adatok után kutatnunk. Igy pl. szerzőnk a következőket emliti. *1.* Smitmer kézirat-gyüjteménye a cseh nagy perjelség gyűjteményében Prágában *2.* Ugyanannak gyüjteménye a bécsi cs. k. levéltárban egy 14 kötetre rúgó »Collectanea Historica Austriaca« czím alatt (M. S. 100. fol.) melynek 343 lapra rugó 2. kötete »Diplomatar den Maltheser-Orden . . . in Ungarn betreffend. 1165—1790« szerző szerint reánk nézve fontos gyüjteményt képez[1]); azonkívül a 4. kötetben is találunk (f. 70—271) magyar érdekü eket.[2]) *3.* Schwandtner gyűjteménye »Diplomatarium seu Regesta celeberrimi Ordinis S. Joannis Hierosolymitani per Bohemiam, Poloniam, *Hungariam*, Austriam, Styriam et Carinthiam« a német vitéz-rendnek központi levéltárában Bécsben; s végül *4.* a nagy perjelség hivatalos okirat-gyüjteménye Prágában (Armoire D. tiroir LXIX. Ancien Grand prieuré de Hongrie.)

A magyar nagy-perjelség irományainak nem kedvezett annyira a szerencse, mint a csehországi nagy-perjelségéinek, melynek hivatalos ügyiratai nagyobb részt még együtt vannak. A magyar nagy-perjelség ügydarabjai úgy látszik, csak a mult század végén kallódtak el, mert Pray még látott egyetmást midőn *Dissertatio historico-critica de prioratu Auraniae* czimű művét megirta (Bécs 1773), melyeket Franz Paul von Smitmer a *Des Johanniter Ordens Commenthurs* (U. o. 1802) szerzője, már nem használt föl, tehát már valószinüleg nem láthatott.

Szerző a magyar nagyperjelség történetére vonatkozó adatokat azonkivül a nyomtatott munkákból mint pl. Knauz esztergomi *Monumentáiból* meritette és Kukuljevics *Priorat Vranski*-jának (Zágráb 1886. Különlenyomat a *Rad jugoslavenska Akademije* 81. és 82. köteteiből) és a magyar akadémia kiadványainak is nagy hasznát vette. Fölhasználta azonkivül persze a régibb forrásokat is, főleg Fejér *Codex Diplomaticus*-át, és elismerőleg emlékezik a Hevenessi, Garampi, Pray, Batthányi Ignácz erdélyi püspök, Kaprinai, továbbá a gróf Széchényi Ferencz, Jankovics Miklós és Cornides Daniel segélyével vagy részéről összegyüjtött kézirati anyagokról is, kiknek működéséről Wurtzbach *Lexikona* nyomán a legtöbb esetben egy-egy rövid vázlatot ad.

Azonkivül, ha jól értem, szerző kutatott maga vagy kutat-

[1—2]) A 4. kötetre nézve azonban Csontosi egészen más valamit ir. L. »A bécsi cs. udvari levéltár hazai vonatkozású kéziratai« czimü czikkét a *Magyar Könyv-szemlében* X. 186.

tak számára mások a magyar országos levéltárban és más »rokon intézetben« is.

Bécsben. továbbá a »cs. k. levéltárban« azonkivül Jean Marnavich *Discorso dell' priorat della Wrana* . . . . 1609. czímű XVII. századbeli kézirat kötetet (Ms. 159. 1—72) használta föl.[1]) Kutatott persze a pápai kanczelláriában is és Rómában nagy hasznára volt egy modern compilatio (Bécs. 1862) melyet Gustave de Goszy gyűjtött össze, valódi hangyaszorgalommal, nyomtatott és kéziratban levő forrásokból *Codex Diplomaticus Ordinis Cruciferorum S. Joanni Hierosolym. et prioratus Auranae per Hungariam et Slavoniam* czím alatt. E codex Rómában, a »Bibliothèque du Palais Magistral«-ban található.

Tehát anyag van elég a Jánoslovagok magyarországi történetének bővebben való megirására. Aki erre vállalkozni fog történetiróink közül, hasznos szolgálatot fog tenni a tudománynak avval is, ha újra megirja a magyar templáriusok történetét is; mert Pesti Frigyesnek még 1861-ben megjelent székfoglaló értekezése (*Akadémiai Értesítő* II. oszt. II. köt. 30. l.) csupán úttörő munka volt és ámbár sok érdekes dolgot tartalmaz, és kitünő mü volt a maga idejében, ma már nem áll a tudomány szinvonalán. Egy ily megirandó munkának értékét azonfelül növelné még az, ha keretébe a Máriánusok és a Szent-sir kanonokjainak történetét is fölvenné és igy egy füst alatt a magyarországi összes keresztes-rendek történetével gazdagítaná irodalmunkat.

Delaville le Roulx szerint a fönmaradt okiratok zöme a székesfejérvári és esztergomi commanderie-kra vonatkozik. A többiekről »semmit sem« (?!) tudunk, ámbár ha a rendnek egykor birtokában volt javadalmak nagy számából gyanítani szabad. a commanderie-k számosan voltak és fontosak. Mindaz, amit a tudomány jelen állapotában a szerző adhat, a rend magyarországi birtokainak majdnem száraz lajstromából áll, melyhez az adatokat Pray már emlitett *Dissertatio*-ja (111. l.) és az *Acta et decreta synodi diocesani Strigoniensis* (Posonii 1629. 113. l.) szolgáltatták. E lajstromban és a hozzá adott jegyzetekben azonban a földrajzi nevek közül némelyek majdnem a megismerhetetlenségig el vannak csúfitva.[2]) Ebben a tekintetben a franczia nyomdász még mindig *facile princeps* valamennyi európai kollégái közt. Ugyanily irgalmatlansággal jár el a dátumokkal is sok izben.

A közlött okiratokban mint új dolgot csak egy nevet

[1]) Csontosi szerint a 160. köt. is a János vitézekre vonatkozó dolgokat tartalmaz. I. d. m. 189. l.

[2]) Igy pl. »Kamsra« (értsd Kanizsa); »Felhevir près des bains de César et de Luc« (Fel-Héviz, Budán, a császár és Lukács fürdők táján; »Vcköcre« (Verőcze?)

(Robertus Ungarus) találtam a Magyarországot érdeklő darabok közt. Ez egy Acreban kelt okmányban fordul elő, melyet a kiadó az 1171. évbe helyez (422 sz.) A többi okmányt, szám szerint mintegy kilenczet vagy tizet, már ismerik nálunk s némelyikök több izben lett kinyomtatva. Különben úgy látszik egy-két ismert darabot kifelejtett vagy pedig szántszándékosan kihagyott gyűjteményéből mint pl. azon Fejérnél közölt (*Cod. Dipl.* II. 168.) ügyiratot, melyet a »praeceptor de Csorgo et Capellanus (így! és nem Castellanus) de Bela« állított ki »in Csorgo« Szent-Mihály napján 1163-ban. A bevezetésben szerzőnk maga is elismeri, hogy Csorgón már 1163 előtt commanderie volt.

Mint a mondottakból láthatjuk J. Delaville le Roulx munkájának jelen első kötetében a magyar történelmet érdeklő nagyon kevés új dolog van, de reméljük, hogy a második kötetben lesz valamiféle index és több új adat is.

A jelen kötetben a legrégibb ügydarabok a 309 és 368. sz. alattiak; az előbbiben Gilbert d' Assailly, az ispotály nagymesterének egy okiratát közli, melyben ez a III. Béla által még vezér korában adományozott tizezer byzanczi aranyról számol be. Pesty ezt az okmányt az 1170. évbe, Delaville le Roulx az 1163—1169 időközbe igtatja, mert tudtával, illetőleg nézete szerint Gilbert nagymester ezen években viselte hivatalát. Hogy mikor köszönt le, nem tudjuk, de szerzőnk a *Revue Historique*-ban egy könyvismertetésben (XIII. 1880. 184 l.) az 1169. év mellett kardoskodott és kardoskodik azóta folyvást, ámbár jelen könyvében is közöl egy-két ügydarabot az 1170. évből, melyben még Gilbert van nagy-mesternek czímezve. (411. 414. a.)[1] Miután pedig másrészt a kérdéses okiratban a herczeg nejéről is van szó (»dux vel ejus uxor«) úgy az 1168. év végénél korábban nem irhatott, ha t. i. Wertner Mórnak igaza van, hogy Bélának első nejével, Ágnessel való házasságát az említett év végére kell tennünk.[2] Azért nem ez az okirat a legrégibb, hanem a 368. számú, mely III. István több adományát említi és 1166 október 24-éről van keltezve.

Egy vagy két izben el is téved szerző, mint pl. midőn a III. Orbán pápának 1187-ki bullájához adott jegyzetben III. Bélát összetéveszti nagyapjával II. Bélával (1131—1141).

A munka a rend nagymesterének, François Jean-Baptiste Ceschi Santa Crocenak, van ajánlva. KROPF LAJOS.

[1] Valóban mulatságos dolog, hogy mily szivósággal kardoskodik szerzőnk éveken át rögeszméje mellett — mert másnak nem nevezhetjük — számos ellentmondó adat ellenében ámbár csak egy igen jelentéktelen bizonyitéka van, mely az 1169. és mellett szó.

[2] Id. m. 361.

TÁRCZA.

Adalék »Magyarország nem volt, hanem lesz« szállóigénk történetéhez.

Tóth Béla »*Szájrúl szájra*« című jeles művében, melyben első sorban a magyar, s azután a görög, római, olasz, stb. írók közmondásszerűvé vált gondolatait, vagy a történelmi alkalom szülte s aztán fölkapott s ma ország-, vagy világszerte alkalmazott szólásmódokat és híres mondásokat, a »szálló igéket« ismerteti, a magyar történet szálló igéi között a 72. lapon bőven szól gr. Széchenyi István ezen híres szálló igéjéről is.

Eredetét nyomozva, arra az eredményre jut, hogy az Széchenyi »*Hitel*« című művének következő végsoraiból származott:

»Nem nézek én, megvallom, annyit hátra, mint sok hazámfia, hanem inkább előre; nincs annyi gondom tudni ‚*valaha mik voltunk*', de inkább átnézni, ‚*idővel mik lehetünk s mik leendünk*'. A *Mult* elesett hatalmunktól. a *Jövendőnek* urai vagyunk. Ne bajlódjunk azért hijába való reminiscentiákkal, de birjuk inkább elszánt hazafiságunk 's hív egyesülésünk által drága anyaföldünket szebb virradásra. Sokan azt gondolják: ‚*Magyarország — volt, — én azt szeretem hinni: lesz!*'

Szerinte az itt másképen kifejezett gondolatnak állandó és vérünkké vált alakját az ismeretlen átformáló erő adta meg, más szóval a nép szájában alakult az így át.

Mi ismerjük e gondolatnak egy más változatát is, mely különösen azért érdekes, mert arra mutat, hogy Széchenyi nem csupán »Hitel« című művében élt e kifejezéssel, hanem később, habár módosítással, mintegy jelmondatává választotta.

A debreczeni főiskola könyvtár emlékkönyvébe ugyanis 1846-ban gróf Széchenyi István így írta be nevét: »**Magyarország rosszul volt, meglehetősen van, jobban lesz,** *gróf Széchenyi István.*« A közvetlen utána következő beírás női kéz írása, nem valami jó magyarsággal, talán épen Széchenyi társaságából: »*Adjon az Isten.*«

Kis adat ez egy nagy gondolat történetéhez, nagyobb érdeket az kölcsönöz neki, hogy a legnagyobb magyartól való!

Dr. Dézsi L.

MILLENIUMI TÖRTÉNELMI ÜNNEPSÉGEK.

Mult évi szeptemberi füzetünkben közöltük a hírt, hogy báró Bánffy Dezső miniszterelnök föl kérte *Thaly Kálmán* országgyűlési képviselőt, társulatunk alelnökét, hogy országos határozat folytán az ország hét különböző pontján a honalapitás emlékére felállítandó millenaris emlékoszlopok helyének kijelölésében működjék közre. Ugyanott említettük, hogy az általa ajánlott helyeket az országos bizottság elfogadta. A megjelölésre ajánlott helyek a következők; *1. Pusztaszer. 2. A munkácsi várhegy. 3. Pannonhalma. 4. A brassai Cenk-orom. 5. E nyitrai Zoborhegy. 6. Dévény. 7. Zimony.*[1])

A *pusztaszeri emlékmű* (Árpád-szobor) alapkövét Darányi Ignácz földmivelésügyi miniszter az országgyűlés tagjainak s nagy számú ünneplő közönségnek jelenlétében junius 27-én tette le. Az emlékmű, mely a régebben fenállott zer-monostori apátság romjai között állíttatott föl, hivatva van megőrizni az első magyar országgyülés emlékére, a melyen az Anonymus szerint »Árpád vezér és nemesei megállapíták az ország minden szokásos törvényét és minden igazát, miképen szolgáljanak a vezérnek és előkelőinek, vagy mikép tegyenek törvényt minden elkövetett vétek fölött.« Az alapkőletételnél Darányi miniszter mondott költői lendületű, történeti szempontból is becses beszédet.

A *munkácsi és határszéli emlék oszlopoknak*, melyek a magyarok bejöveteli helyét jelölik meg, felállítását Beregvármegye hazafias közönsége vállalta magára és pedig nem egy, hanem különböző pontokon. Ezek felavatása jun. 19—20. napjain ment végbe. Az egyik emlékoszlop a munkácsi vár északi bástyáján fog állani, magas obelisk turul madárral, annak emlékére, hogy itt Árpád seregével — a névtelen jegyző szerint — pihenőt tartott; a vereczkei szoros északkeleti oldalán: egy kiugró bazalt sziklába szintén emléktáblát állítottak, melyen Magyarország czímere foglal helyett, ennek egyik oldalán. »896. Árpád«, másik oldalán: »1896. I. Ferencz József« felirással. A harmadik emlékoszlopot, egy granit obeliskot a beszkidi határszélen emelték. Az emlékoszlopok leleplezése itt is, mint országos ünnepség tárgya az országgyűlés, a kormány s a vármegyék képviselőinek jelenlétében folyt le. A kormány ezeknél Erdély Sándor igazságügyminister képviselte. Beregvármegye közönsége a magyarok bejövetelének emlékére három helyt állított emléktáblát és oszlopot.

*) A hivatalos történelmi ünnepélyeken sem az Akadémia (melynek egy osztálya a magyar történelemnek van szentelve) sem társulatunk nem volt képviselve — pedig az illető törvényhatóságok melyek azokat rendezték, tagjai társulatunknak: igy hát munkatársunk azokat a lapok tudósításaiból volt kénytelen összeállitni. Szerk.

A *pannonhalmi emlék* alapkövét Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi minister jelenlétében aug. 26-án tették le, mint az alapkőben elhelyezett okmány szövege mondja azon a helyen, a hol Árpád vezér honfoglaló csatáit befejezte és a hol a Névtelen jegyző szerint ő és vitézei feljövén: »Pannónia földjének szépségét látva: »laeti facti sunt.«

A *zoborhegyi* teljesen elkészült emlék oszlopnak már nem alapkőletétele, hanem fölavatása ment végbe augusztus hó 30-án. E márványobelisk a honfoglalás befejezésének emlékére készült, a mikor Árpád három vezére — a Névtelen szerint legyőzte Szvatopluk morva fejedelem Zobor nevű helytartóját s kivégezték a nyitrai Zobor hegy csucsán. A felavatás tábori misével volt összekötve, melyet Bende Imre tartott; a kormányt Perczel Dezső belügyminiszter képviselte.

Ezzel egyidejüleg avatták fel a *tetétleni* gránit obeliskemléke, melyet Nagy-Kőrös város emeltetett az Arany János által oly szépen megénekelt tetétleni halmon. Anonymus szerint itt pihent meg Árpád honfoglaló seregével. Az országos bizottság a megjelölendő helyek közé nem vette fel ezt a helyet s ezt a mulasztást akarta helyre hozni Nagy-Kőrös hazafias polgársága az által, hogy maga állíttatott ott fel emléket. A felavató ünnepélyen Póka Kálmán Nagy-Kőrös polgármestere, Eötvös Károly országgyűlési képviselő és H. Kis Kálmán mondottak beszédet. Lefolyását tekintve kisebb szabású volt ugyan ez ünnepély azoknál, melyek hivatalosan rendeztettek, de mult iránti kegyeletes érzést, hazafias lelkesedést tekintetében méltán csatlakozik azokhoz.

Szeged városa a Millenium alkalmából fényes közmivelödési palotát épittetett, melyben a Somogyi könyvtárt s a Muzeumot helyezték el s a Dugonics-Társaság fogja üléseit tartani. Az épület szept. 6-án fényes ünnepélyek közt s a kormány képviselete jelenlétében avattatott fel s az adatott át Reizner János könyvtárigazgatónak és Muzeumőrnek. Ugyan egy napon szenteltetett fel a kassai dóm is. A kormányt Wlassics Gyula miniszter képviselte az ünnepélyen.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

A *biharmegyei régészeti és történeti egylet* junius 27-én Váradon díszgyülést tartott, melyen nagy ünnepélyességgel megnyitotta és a nyilvánosságnak átadta díszes muzeumát a »Biharmegyei s nagyváradi muzeum«-ot.

Az ünnepélyen, mely Szent-László napján volt kitüzve s igy isteni tisztelettel is egybeköttetett, a templomban *dr. Karácsonyi János* mondott ünnepi beszédet. A díszgyülésen, melyet *dr. Beöthy*

László főispán nyitott meg, *Fraknói Vilmos* »*A biharmegyei és nagyváradi muzeum kulturai feladatai*« czimű értekezését olvasta föl. Bemutatjuk belőle a bevezetést, melyben Szent-László király érdemeit fejtegeti.

»Ezeréves állami létünk magasztos ünnepköre, melynek varázsa alatt áll, él az egész ország; a mai nap, melyet Szent-László király emlékezetének szentel az egyház és az a jelentőségteljes esemény, a mit vármegyénkre és városunkra egy uj kulturai intézmény születése képez: nemes hármóniában összeolvadó eszmék és érzések forrásait nyitják meg lelkünkben.

A nemzet, mikor most megilletődve tekint vissza válságokban gazdag multjára; a veszélyekre, a mik között forgott; a csapásokra, a miket viselnie kellett: természetszerűen fokozott érdeklődéssel veti föl azt a kérdést, hogy vajjon hosszú életét, erőteljes fönmaradását milyen tényezők közreműködésének köszönheti?

Történetirók és publicisták, az egyház és az állam tekintélyei kivételes egyértelműséggel adják meg a választ: »A magyar nemzet úgy kerülte el az ényészetet, hogy egyaránt tanúsított állhatatosságot fajának lényeges sajátosságai megőrzésében és készséget a nyugati kereszténység vallási, kulturai és politikai eszményeinek fölkarolásában. A kelet népe és a nyugati kereszténység között létesült ezen áldásthozó frigy létesitésének dicsősége első szent királyunk nevéhez fűződik; de állandóságának biztosítása Szent-László műve.

István apostoli lángbuzgalma és államférfiúi bölcsesége sugallatait követve, kimélet nélkül, fegyver hatalmával lépett föl azok ellen, a kik az ősi valláshoz és az ázsiai intézményekhez ragaszkodtak! E mellett nemzete átalakításának föladatában eszközök gyanánt csak idegeneket használhatott; sőt kényszerítve látta magát arra, hogy a trónöröklésből a nemzeti dynasztia sarjait kizárja és utódjává Pétert az olasz fejedelem fiát fogadtassa el. Ilyen módon uralkodása alatt az állami érdekek és a nemzeti érzések között bizonyos dissonantia jött létre, mely megakadályozta azt, hogy a külső virágzásnak örvendő új intézmények szelleme a nemzeti magyar fajt egészen áthassa, az ázsiai népet európai nemzetté idomitsa.

És mikor a Szent-István halála után beállott politikai válságok közepett az idegen befolyás tultengése az ország állami függetlenségét megtámadta: a nemzeti visszahatás a kereszténységet Magyarországban ismételten fenyegette a megsemmisités veszedelmével.

Ezt a veszedelmet véglegesen, mondhatjuk örök időkre Szent-László hárította el, kit egyénisége és életpályája arra mintegy praedestináltak, hogy a legradikálisabb nemzeti politika híveit kibékítse is a kereszténységgel.

Kimagasló alakjával és rendkívüli testi erejével, rettenthetlen bátorságával és a tábori élet szeretetével, a nemzeti ideál megtestesülése gyanánt tünt föl. Az Árpád-ház mellőzött, jogaitól megfosztott ágának sarja lévén s maga is idegen földön száműzetésben születvén: a nemzetnek épen az a része, mely Szent-István alkotásaival szemben ellenséges állást foglalt el, rokonszenvvel fordúlt feléje. Ez az érzés rajongó szeretetté magasztosúlt föl, mikor László hazájába visszatérve, ifjukorától fogva a nemzet harczaiban szüntelenül részt vett, nemcsak külső támadások visszaverésére, hanem a nemzeti ellenzék élén I. Endre és Salamon királyok ellen is, mikor ezek, német pártfogásra támaszkodva a nemzeti közvéleménynyel daczoltak.

Azonban ezt a nemzeti hőst, ki egyet sem nélkülözött azokból a hódító tulajdonságokból, a mikkel Árpád emlékét a hagyomány felékesítette, egyszersmind a keresztény erényeknek s a vallásos buzgóságnak dicsfénye épen olyan ragyogóan környezte, mint Szent-Istvánt.

És mig a kereszténység megszilárdítása, szellemének uralomra emelése képezte élete legfőbb feladatát: a Szent-Istvántól inaugurált politikai iránynak is hive maradt. Azzal, hogy a Salamont pártoló IV. Henrik császár ellenfelének és vetélytársának Rheinfeldeni Rudolfnak leányát nőül vette: világosan kitüntette, hogy a szolgaságot visszautasítja, de a szövetséget szükségesnek tartja.

Királyának vallási és politikai czélzatai előtt most már a nemzet osztatlanul, föltétlen bizodalommal hajolt meg.

Mindazok, kik őt diadalmas harczaiban környezték, szükségkép meggyőződtek arról, hogy a kereszténység erkölcsszelidítő tanai a lélek bátorságát és a kar erejét nem gyengítik, a haza szeretetének és a szabadsághoz való ragaszkodásnak melegségét nem csökkentik, hanem csak nemesítik, és meggyőződtek arról is, hogy a keresztények védőszentei a nemzet függetlenségéért küzdőknek is győzedelmet esdenek le Istentől.

A nemzet minden rétegében el kellett oszolni annak az aggodalomnak hogy a kereszténység és a nyugati államokkal való barátságos viszony a nemzet faji jellemének, az ország függetlenségének megóvását veszélyezteti. Azok a diadalok, a miket László kivivott, az az állás, a mit ő országában és egész Európában elfoglalt, általánossá tették azt a felfogást, hogy a kereszténység az államföntartó és nemzetmegmentő tényező értékével is bir.

És csakugyan Szent-László óta az ősi vallás restauratiójára czélzó mozgalmak végképen megszűntek; a kereszténység uralma ellen a nemzeti aspiratiók nevében támadás többé nem intéztetett . . .«

Utánna *Bunyitai Vincze* olvasta föl »*Biharvára és a honfoglalás*« czimü értekezését; *Dr. Karácsonyi János* »*A biharvármegyei és nagyváradi muzeum keletkezése*« czim alatt az egylet történetét és a muzeum ügyét ismertette.

A biharvármeggei régészeti és történeti egylet 1872. augusztus 28-án alakult s azóta sokféleképen adott jelt tevékenységéről s életképességéről. 1875-ben »*Régészeti és történelmi közlemények*« czimen folyóiratot is indított meg, melyből 7 füzet jelent meg. De fejlődése felé a leghatalmasabb lépést kétségkívül e muzeum alapítása által tette, minek folytán végre Ipolyi Arnoldnak, társulatunk boldogult elnökének gazdag gyüjteménye is, melyet a nagyváradi egyházmegyének hagyományozott, rendeltetésének megfelelő elhelyezést talált.

— Az ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNETI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET millenáris közgyülése f. évi jun. 28-án nagy érdeklődés között tartatott meg Gyulafehérvárt a »Hungária« diszteremben. Az elnöki megnyitót, mely természettudományi tárgyu beszéd volt, a közgyülés éljenzéssel fogadta. Dr. Kóródy titkári jelentése szerint összesen négy választmányi ülés tartatott, melyeken igen érdemleges tárgy intéztetett el, a Hunyady-emlékre begyült 1000 frt, az egyleti tagok száma 174. Veszely veterán iró

felolvasását »A magyar birodalom alkotásainak jogszerüsége és a második ezerév programmjá«-ról a közgyülés megtapsolta. Dr. Cserni Béla »Róma ezeréves fenállásának ünnepe Apulumban (248-ban K. u.)« cz. dolgozatát olvasta föl, melyben ismertette a Gyulafehérvár régi helyén tartott ünnepségeket, az »Acta Diurna« rendeleteit és bemutatott egy pár Apulumban ekkor veretett pénzdarabot. A muzeumőri jelentés szerint a muzeum állománya 1775 drb fémpénz, 174 drb papirpénz, római szobor 24 drb, 192 drb bélyeges tégla. A könyvtár állása: 656 drb könyv és füzet. Frölich Gyula jelentése szerint az 1895. bevétel: 837 frt 89 kr., kiadás: 783 frt 13 kr.

CURTIUS ERNŐ.

1814—1896.

Vannak tudósok, kiknek neve örökké elválaszthatatlan kapcsolatban marad azon tudományággal, a melynek művelésére szentelték életmunkásságukat.

Curtius Ernő is e tudósok közé tartozik.

Amint elválaszthatatlanul össze van kötve Mabillon neve az oklevéltannal, Winckelmanné a művészet történetével, vagy Mommsené a római történettel, úgy elválaszthatatlan marad Curtius neve is a görög archaeologiától és történelemtől, mely név régóta messze, Németország határain kivül is, mint elsőrendü szaktekintélyé ismeretes e téren.

Curtius Ernő Györgynek a hires lipcsei egyetemi tanárnak testvérbátyja, a ki viszont az összehasonlitó és görög nyelvészet terén alkotott maradandó becsü műveket, született Lübeckben 1814 szeptember 2-án. Tanulmányait a bonni, göttingai és berlini egyetemeken végezte, s a hol tanárai közül különösen Müller Ottfried és Ritter Károly tettek mélyebb hatást lelkére. Ez utóbbi hatása tükröződik vissza különösen archaeologiai műveiben, melyeket pontos helyismeret a műemlékek beható választása mellett a mult történeti és mondai hagyományainak tudományos és költői fölfogása jellemez.

Mint ifju több izben huzamosabb ideig tartózkodott Görögországban, Kis-Ázsiában és Olaszhonban s ez utjáról hozta magával azt a rajongó ideális lelkesedést, melylyel élete utolsó leheletéig az classikai kor műemlékein csüngött, a mely műveiben, mint tanári előadásaiban egyformán kifejezésre jutott.

1843-ban magántanár lett a berlini Frigyes-Vilmos egye-

temen. 1844—49. ugyanitt mint rendkivüli tanár működött s egyszersmind Frigyes Vilmos herczegnek, a később oly szerencsétlen véget ért III. Frigyes császárnak nevelője volt 1868. a berlini egyetemen az ókori műtörténet rendes tanárává s ezzel kapcsolatban a berlini királyi muzeum régiségtani osztályának igazgatójává neveztetett ki.

Első irodalmi dolgozata műforditás görög költőkből, melyet Geibel Emmanuel költővel, tanulókori barátjával közösen végzett »*Klassische Studien*« (*Bonn*, 1840) czim alatt jelent meg.

Ezt szakadatlan sorban követték műtörténeti, epigrafikai és történeti művei, melyek közül nevezetesebb *Peloponnesus* 2 kötet (Gotha 1851—53.) mely Görögország déli részének legalaposabb leirása topographiai, történeti és archaeologiai szempontból. *Griechische Geschichte* 3 kötet (1. kiadás: *Berlin*, 1857—1861; 6. kiadás: 1887—90, mely magyarul is megjelent hat kötetben a m. tud. Akadémia kiadásában. Ez utóbbi műve tette nevét leginkább ismertté külföldön s nálunk is. Bár a helyes politikai felfogás, kritikusai szerint, hiányzik [illegible] de mindamellett a szép stil, egységes felfogás, a mondai s műtörténeti tárgyaknál kiváló eloszeretettel idézés biztositották népszerűségét.

Másik nagy műve, melyet Hirschfeld és Adler tanárokkal együtt adott ki: »*Die Ausgrabungen zu Olympia*« (*Berlin* 1877—81) czim alatt három kötetben jelent meg. Első sorban az ő kitartó [illegible] s irodalmi izgatásainak köszönhető, hogy a porosz kormány ott ásatásokat eszközöltetett. E nagy műve mellett több kisebb műve foglalkozik ezenkivül Olympiával (*Olympia*; (*Berlin* 1852; [illegible] stb.

Egy nagy műve »[illegible] *Athens*« (Berlin 1891) [illegible] viseli, szintén több kisebb [illegible] műve foglalkozik Athen [illegible] helyrajzával stb.

Mint a berlini [illegible] akademia a philologiai-történeti osztályának [illegible] éven át titkára, számos ünnepi és emlékbeszédet tartott, a melyek 2 kötetben [illegible] »*Alterthum und Gegenwart*« [illegible] czim alatt két kiadást értek (2. kiadás 188[illegible] [illegible] »[illegible] *Kreuse*« (Berlin [illegible]

Ezeken kivül vannak még számos akademiai értekezései, [illegible]

[illegible] a berlini egyetem [illegible] régiség- és műtörténet [illegible] és művelődés, [illegible]

—s—

VEGYES KÖZLÉSEK.

† Gróf Széchen Antal udvari főmarsall aug. 23-án Ausseeben 77 éves korában elhalt. Megalkunni nem tudó hajthatatlan erős jellem volt, ki mindig minden körülmények közt önmagához akart hű maradni. Behatóan foglalkozott a történettel s ide vágó tanulmányai irodalmunk kiváló becsű termékei közé tartoznak. Ugy volt meggyőződve társulatunkról, hogy az fontos missiot teljesit, s abban a szomorú évben midőn azt a nagymérvű defraudatio alapjában megrázta — a rossz hatást a nagy közönségnél ellensúlyozni akarta. Első tette volt mint akkori elnökünknek, hogy az uralkodó ház több tagját megnyerte alapitóknak, azután a magas aristocratiához fordult s személyes befolyásával annyi alapitót szerzett, hogy már a szomorú év végén alaptőkénkben esett hiány teljesen helyre volt ütve, a pillanatnyi rázkodás nyomot sem hagyott maga után. E szomorú napok emléke elevenen él emlékemben, s én csak hálával tudok arra a hajthatatlan emberre gondolni, ki társulatunk érdekét oly melegen védte és megvédte, s ki utolsó perczig meleg érdeklődéssel viseltetett iránta. Sz. S.

† Dr. Kanitz Ágost kolozsvári egyetemi tanár, társulatunk rendes tagja julius hó 13-ik napján elhalt. A boldogult egyike volt azon tudósainknak, kiknek hirneve messze tulterjedt a haza határain. Munkássága a növénytan müvelésére szoritkozott s e téren szerzett érdemei nemcsak nevére, hanem hazánknak is dicsőséget árasztottak. Ő tett legtöbbet arra nézve, hogy hazánk flóráját a külföld is megismerje. Irodalmi működésében legelsőbben a növénytan megirását tüzte maga elé czélul, s ilynemü művei: *Geschichte der Botanik in Ungarn* (Hannover és Pest 1863); *Versuch einer Geschichte der ungarischen Botanik* (Halle 1865), ezenkivül s több régi magyar botanikusnak: Kitaibelnek, Diószeginek stb. kiadta kéziratban maradt munkáit. Későbbi munkásságát inkább a leiró növénytannak szentelte s többek között leirta Szlavonia, Montenegro, Bosznia, Szerbia, Romania flóráját stb. Társulatunkon kivül tagja volt a m. tud. Akadémiának s számos külföldi tudományos intézetnek.

† Pavinszki Adolf lengyel történetiró f. évi aug. havában Varsóban meghalt. Az újabb történetirók közt kiváló helyet foglalt el. Rankenak volt tanitványa. Első munkája mely 1867-ben jelent meg a római történettel foglalkozott, de azután a lengyel történetet tette tanulmányai tárgyává s részint a régibb és részint a legújabb lengyel történetből egy csomó derék munkát adott ki lengyel nyelven. Halála általános részvétet ébresztett.

— Thaly Kálmán országos képviselőnek, Társulatunk elnökének s általa az egész Thaly-családnak, a vallás- és közoktatásügyi

miniszter köszönetet mondott ama hazafias elhatározásukért, hogy mintegy 500 darab mohácsi vész előtti oklevelet, 2 czímeres levelet és 1000 darab ujabbkori iratot tartalmazó nagybecsű levéltárukat örökös letétképen a magyar nemzeti múzeumban helyezték el.

— II. Rákóczi György fejedelem kardját, melyet az ezredévi kiállitás igazgatósága az orosz császári udvari muzeumból elkért s a történelmi csoport Rákóczi szobájában kiállitott, mult julius hó 26-án az orosz czár a nemzeti muzeumnak ajándékozta. Az ajándékozásról a czár nevében gróf Kapnist orosz nagykövet a cs. és kir. közös külügyministert köv. átiratban értesitette:

»Nagyméltóságodnak bizonyára tudomása lesz arról, hogy a császári »Hermitage« muzeum Magyarország ezredéves nemzeti fönnállása alkalmából egy értékes kardot, Rákóczy György egykori tulajdonát, állitott ki Budapesten. Értesülve ez élénk érdeklődésről, melylyel ezen történeti emlék iránt Magyarország viseltetik, császári felséges uram megbizott, hogy nevében ezt a kardot a pesti nemzeti muzeumnak fölajánljam. Ezen adományozás által ő császári felsége azt akarja nyilvánitani, hogy mily magas fokra becsüli azon szivélyességet, mely az orosz császárság és az osztrak-magyar monarchia közti viszonyokat jellemzi. A császár parancsa folytán van szerencsém a fönnebbiekről nagyméltóságodat, mint ő császári és apostoli királyi felsége közös külügyminiszterét értesiteni azon kérelem kitejezésének kapcsában, szíveskedjék ezen jegyzéknek tartalmát a magyar királyi korpány tudomására hozni. Fogadja stb.

Az értékes kard, melyen »Georg: Rakotzi. II. 1643« irás olvasható, a szabadságharcz alatt is szerepelt, a mikor az erdélyi nők Bemnek ajándékozták. Most ez ajándékozással ismét egy ujabb érdekes adat fűződik hozzá, ha arra nem tekintünk is, hogy a sajtó annak politikai jelentőséget is tulajdonitott.

— Dedek Crescens Lajostól társulatunk ig. választmányi tagjától, a kinek »Kolostorból kolostorba« cz. muvére csak nem régen közöltünk előfizetési felhivást, egy ujabb mű jelent meg a Wodianer czég kiadásában. Czime: »A katholikus egyháztörténete, különös tek tettel Magyarország történetére« Eredeti czélja szerint a VIII. gymnasiumi osztály használatára készült, de alkalmas kézikönyv azok számára is, kik rövid áttekintést akarnak nyerni az egyháztörténet fobb mozgató kérdéseiről. Különösen megfelel e czéljának azon előnyénél fogva, hogy a magyar katholikus egyház történetét állitja előterbe s az általános egyháztörténet inkább keretül szolgál, hogy abban a magyar egyháztörténetnek mélto s előkelő hely legyen biztositva. Másik előnye, hogy magyar szakembernek világos s magyaros stilussal irt műve a mely mellette nem szorul többe a gymnasium sem nemetből átplántált tankönyvre.

— A magyar tudományos Akademia 1896. május 13-ikán tartott nagy gyűlésében Pauler Gyula orsz. levéltári igazgatót meg-

bizta *A magyar nemzet története a honfoglalástól Géza fejedelem haláláig* czimű mű megirásával, a melyre a Pesti hazai első takarékpénztár a Fáy-alapitványból 3000 forintot tüzött ki. Ugyanez a nagygyülés adott megbizást *Károlyi Árpádnak* a *Bocskai István életrajza*, és *Zsilinszky Mihálynak* » »*A protestantismus története Magyarországon*« czimü munka megirására.

— Dr. Ferenczi Zoltán tagtársunkat f. évi jul. 13-án ő felsége a vallás- és közokt. minister fölterjesztésére a kolozsvári egyetemi könyvtárhoz rendes könyvtár igazgatóvá nevezte ki.

— Dr. Angyal Dávid társulatunk rendes tagja a budapesti tudományegyetemen a magyar történelemnek a mohácsi vésztől a szatmári békekötésig terjedő korszakából magántanári képesitést nyert. Eltekintve attól, hogy Angyal e korszak alapos ismerője s fiatal történetiróink egyik legtehetségesebb s legszorgalmasabb tagja, annál is inkább örülünk ennek, mivel ilyen irányu müködésre az első buzditást társulatunk kebelében nyerte s művei is jó részben társulatunk kiadásában jelentek meg.

— Komáromy András társulatunk vál. tagjának akadémiai székfoglaló értekezése »*Ugocsa vármegye keletkezése*« czimen megjelent az Akadémia történettudományi értekezései között. Az értékes és felolvasásakor tetszéssel fogadott dolgozat egyszersmind mutatványul szolgál a szerzőnek készülő nagy művéből, Ugocsa vármegye monografiájából, melyet a vármegye közönsége megbizásából ir.

— A »Pallas nagy lexikoná«-ból a mult hónapban a 12. kötet is megjelent, a mely a *Magyar—Nemes* szók közé eső czikkeket tartalmazza. A mit az eddig megjelent kötetekről annak idején elmondottunk, ugyanaz áll kivált erről a kötetről. Különös előnye, hogy a magyar viszonyok ismertetésére s igy a magyar történelemre is kiváló sulyt helyez és hogy szaktudósok közreműködésével készül s igy az egyes czikkek azok alaposságáról maga az iró neve kezeskedik. E kötet a Magyarországra vonatkozó czikkeknek, a melyeket ismert nevü szakirók irtak, mintegy 200 lapon egész sorozatát foglalja magában. Nevezetesebb czikkek: *A magyarok eredete Vámbéri Ármintól, Magyarország földrajza Thirringtől, Magyarország története Dr. Sebestyén Gyulától és Mangoldtól, Magyar tánczok, Káldy Gyulától, Magyar viselet, Nagy Gézától, Magyar történelmi társulat Dézsitől.* Hosszabb czikk foglalkozik ezeken kivül a *Millenium*-mal, *Mária Teréziával* stb. Gazdagon el van látva e kötet is térképekkel s illustrációkkal. Magyarország történetéhez négy térkép van mellékelve ezek *Magyarország állapotát a honfoglalás végén, Nagy Lajos korában, Mátyás király és Bethlen Gábor halála idejében* tüntetik föl. Mind a négy szép kivitelü térképet *Dr. Márki Sándor* tervezte.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— MONUMENTA HUNGARIAE JURIDICO-HISTORICA. Corpus statutorum. Tomus IV. Pars 1. Statuta et articuli municipiorum Hungariae Cis-Dunabianorum. — Magyar jogtörténeti emlékek. — A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. IV. köt. 1. fele. A Dunáninneni törvényhatóságok jogszabályai, összegyüjtötték, felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Budapest, Akadémia, 1896. 8-r. LXXXIII. 916 l.

— PÁZMÁNY PÉTER BIBORNOK ESZTERGOMI ÉRSEK MAGYARORSZÁG PRIMÁSA ÖSSZES MUNKÁI. A budapesti kir. magyar tudományegyetem megbízásából egybegyüjti és sajtó alá rendezi ugyanazon egyetem hittudományi kara. Magyar sorozat. II. kötet. Imádságos könyv. — Rövid tanuság. Keresztyéni felelet a megdücsőült szentek tiszteletirül. — Alvinczi feleletinek megrostálása. — Calvinus Hiszek-Egy-Istene. — Posonban lött praedikatio. — Budapest. Egyetemi nyomda, 4-r. XII. 801 l.

— A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT TUDOMÁNYOS ÉS IRODALMI OSZTALYÁNAK FELOLVASÓ ÜLÉSEIBŐL. 18. szám. Az 1409. évi cividalei zsinat története. Irta Dr. Áldásy Antal. Ára 60 kr. Budapest. 1896. Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztálya. 8-r. 64 l.

— A NAGYKŐRÖSI ÉS DUNAMELLÉKI EV. REFORM. TANITÓKÉPZŐINTÉZET MONOGRAPHIÁJA. Irta Hegymegi Kiss Kálmán. Kiadta a két fentartó testület. Nagy-Kőrös, Barsó Lajos nagy 8-r 41 l.

— MONUMENTA HUNGARIAE HISTORICA. Magyar történelmi emlékek. Kiadja a magyar tudományos akadémia. II. Osztály. Irók. XXXIV. kötet. Thököly Imre fejedelem 1691—1692-iki leveleskönyve. A m. tud. Akadémia történelmi bizottságának megbizásából az eredetiről közli Thaly Kálmán. A »Flóra«-alapitványból kiadja a m. t. akadémia. Budapest, 1896. 8° IX+399 l.

— JAKOBEI DEZSŐ. Visszapillantás Magyarország ezer éves történetére. Eperjesen, Kósch Árpád könyvnyomtató-intézetéből 1896. 8-r. 40 l.

— KOMAROMY ANDRÁS. Ugocsa vármegye keletkezése. Székfoglaló. (Olvastatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1896. évi márczius 9-iki ülésén.) Budapest. 1896. 47 l. Ára 45 kr.

— A KAPOSVÁRI M. KIR. ÁLLAMI FŐGIMNÁZIUM története 1806—1895. Irták Bécsy Márton és Prilisauer Adolf. Kaposvár, 1896. Hagelman Károly. 8-r. 328 l.

— A LIPPAI ÁLLAMI POLGÁRI ÉS FELSŐ KERESKEDELMI ISKOLA története 1874—1896. Irta Pfeiffer János. Arad, 1896. Réthy L. és fia, 8-r. 196. 3. l.

A MAGYAROK EREDETE, ŐSHAZÁJA ÉS VÁNDORLÁSAI.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

Aligha van olyan nemzet, melynek eredetére és őstörténetére vonatkozólag annyi és olyan természetű kútforrás maradt volna fenn mint a magyarokra vonatkozólag, s mégis talán egy nemzetnek őstörténetét sem borítja olyan sűrű homály mind e mai napig mint épen a magyarokét. Mert ha lelkiismeretesen áttanulmányozzuk egymásután a mai nap rendelkezésünkre álló *összes* régi kútfőket, melyek nemzetünk legrégibb múltjára vonatkoznak (értem csak az elsőrendű leghitelesebb forrásokat): *magából, a történelemből önként kifejlik* a történeti igazság, hogy miféle *nemzetiségűek* voltak azok a magyarok, a kik ezer esztendővel ezelőtt Árpád vezetése mellett elfoglalták a mai Magyarországot; hogy melyik nagy *népcsaládból* szakadtak ki; hogy hol volt *őshazájok*, melyből kiindultak vándorlásaikra; hogy hol voltak ideiglenes *állomásaik* az őshaza és a mai haza között; hogy *meddig* tartózkodtak egyik vagy másik helyen; hogy milyen viszonyban voltak a *hunok*kal és *avarok*kal; — s mind a mellett nem hogy már régóta köztudomásúak volnának ezek a dolgok, hanem még legújabb történetírásunk is a legnagyobb bizonytalanságban van felőlük. Pedig az *írásban fenmaradt* történeti emlékek ékesszólóan bizonyítják, hogy az *egykorú* és *közelkorú* történetírás voltaképpen mindig tisztában volt azokkal a dolgokkal, melyekből az újabbkori kutatók kérdéseket csináltak. Ha ez így van, — már pedig valóban így van — akkor nem a történelemnek hiányos vagy megbízhatatlan volta

az oka annak, hogy mind e mai napig bizonytalanságban vagyunk nemzetünk eredete és őstörténete felől, hanem a mai kutatók eljárása idézte elő a zavart.

Mindenekelőtt tehát azt kell megvizsgálnunk, hogy mik voltak azok az okok, melyek akadályozták tisztán-látásunkat s a melyek miatt mindegyik tudós más-más eredményre jutott vizsgálódásaiban. Ennek az eredménytelenségnek sok oka van, de elég lesz csak *ötöt* említenünk fel közülök:

1. Az eddigi kutatók nem használták fel *azon forrásokat mind*, melyek a magyar nemzet őstörténetére vonatkoznak s régóta rendelkezésünkre állanak. Volt ugyan nálunk is, nemcsak a külföldön, egy-két ember, a ki közvetve vagy közvetlenül ismerte és idézte egyszer-másszor Dsuvejni, Resideddin és Abulgázi munkáit, de nem tanulmányozták át őket *egészen és alaposan, eredetiben* s ennélfogva nem tudták, hogy a nevezett íróknál a magyarság elődeinek legrégibb történetére vonatkozó tudósítások maradtak fenn kivonatokban olyan ősi krónikákból, a melyek nem mondhatók egészen idegen forrásoknak, a mennyiben éppen attól a néptől származnak, melytől a magyarok elei elszakadtak, mikor ázsiai őshazájukból kiköltöztek. Pedig ezek a krónikák több felvilágosítást adnak nemzetünkről és sokkal régibb időre vezetnek vissza bennünket, mint az eddigelé fölhasznált kútfők együtt véve.

2. A második ok: *a történeti kritika hiánya,* akarom mondani: *mellőzése* az eddigi történeti kutatásokban.

Hunfalvy Pál, több munkájában úgy nyilatkozott a *hun-magyar rokonságról,* hogy az csak »*mese*«, melyet az az ember talált ki, a ki a Nibelung-ének nyomán először írt magyar krónikát; vagy más szavakkal: a magyarok egyenes kapcsolata a hunokkal csak monda, de ennek a mondának legkisebb történeti alapja sincsen.[1]) Tudósunk ezt a határozott itéletét arra a körülményre alapította, hogy a *X. és XI. századbeli, nyugot-európai annálisok* semmit sem tudnak a magyarok rokonságáról a hunokkal.[2])

---

[1]) Magyarország Ethnographiája. 292—299. és 388—389. lapokon.

[2]) Századok. A magy. történelmi társulat közlönye. 1890. évf., 394. l.

Az ilyen érveléssel szemben a történeti kritikának amaz *elengedhetetlen* föltételére utalok, a mely szerint a komoly történetírónak — szemtanúk hiányában — *mindig egykorú, vagy közelkorú s az események színhelyéhez minél közelebb élő írókra kell hivatkoznia, a kik értesüléseinek útját-módját is ismerhetjük*, nem pedig olyan szerzőkre, a kik az általok elbeszélt eseménynél sokkal későbbben s annak szinhelyétől messze éltek. — A hunok már régen letűntek a történet színteréről, mikor a X. és XI. századbeli, nyugot-európai annalisok írói világra jöttek s különben is óriási távolság választotta el őket a Maeotis mellékétől, hol — az egykorú írók tanúskodása szerint — a hunok utódai és a magyarok ősei a VI. és VII. században egy ugyanazon szövetségęs államban éltek. Azok a X. és XI. századbeli, nyugot-európai annálisok igen értékesek a maguk helyén, t. i. a vezérek korára, a nyugoti kalandozásokra vonatkozólag, — de nem lehetnek illetékes bírák a hun-magyar rokonság kérdésének eldöntésében, nem tanúskodhatnak a régebbi időkről, a magyar nemzet eredetéről s a Volga folyó és Pannonia között eltöltött multjáról.

A hun-magyar viszony kérdésének eldöntésében *csakis a VI. és VII. századbeli bizánczi görög írók* lehetnek illetékes bírák, még pedig a következő okokból: *a)* Ezek akkor éltek, mikor még a hunok is szerepeltek Európa történetében, sőt együtt laktak a magyarok őseivel; *b)* a bizáncziak már a 457. évtől fogva személyesen ismerték a magyarokat a náluk járt követeik útján (Priscus); *c)* az Azovi tenger mellékén lakó hunok királya, Gordasz, szövetségese volt a görögöknek, Bizánczban jártakor keresztyénné lett s a hunnok egy része szintén fölvette a keresztyén vallást;[1] *d)* a Maeotis mellékén s Boszporusz városában élénk forgalom volt a görögök és a hunok között;[2] *e)* a görögök a VI. század közepén kereskedést folytattak a *hunugur*okkal (vagyis hungarokkal) s egyebek közt

[1] Szabó Károly Kisebb történelmi munkái. Budapest, 1878. I. köt. 156. lap Theophanes nyomán. Továbbá Gr. Kuun Géza: Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima. Claudiopoli 1892 és 1895. II. köt. 113. l.

[2] Szabó Károly id. m. 156.

ezektől vásárolták a menyétbőrt (Jordanis); *f)* végre tudjuk, hogy Kuvrát, a bolgárok, kuturgurok és *unugurok* (azaz ungarok) fejedelme szövetségese volt Heraklius görög császárnak, kitől jutalmúl »patricius« czímet is kapott (Theophanes).[1] Eme történeti adatok igazolják, hogy a görögök jól ismerték a hun-utódokat is, a magyarok őseit is.

A X. és XI. századbeli nyugot-európai szerzetesek azért hallgattak a hun-magyar rokonságról, mert nem tudtak róla s a dolog természeténél fogva, t. i. a tér és idő távolsága miatt, nem is tudhattak. De ha még egyenesen tagadnák is a hunok és magyarok összeköttetését, az ő tanúskodásuk akkor sem érne semmit a VI. és VII. századbeli görög írók tudomásával szemben; mert ők nem ismerhették jobban a régibb viszonyokat mint a kortársak.

Ugyancsak a történeti kritika mellőzése szülte azt a hiedelmet, hogy a Pannoniát elfoglaló magyarok az u. n. *Nagy-Magyarországból* költöztek ki mint őshazából, a mely valahol a Volga és Káma folyók, meg az Ural hegység között feküdt, azon a tájon, hol ma a baskirok laknak. Ennek a Nagy-Magyarországnak dolgát alább tüzetesen fogom tárgyalni, itt tehát csak annyit jegyzek meg, hogy a magyaroknak minden egyes tartózkodási helyét ismerjük a Kr. előtti VIII. századtól fogva a mai hazának birtokba vételéig, még pedig egykorú, vagy közelkorú forrásokból, a melyeknél hitelesebbek nincsenek ez idő szerint, — de egészen *a XIII. század közepéig egyetlen egy*, még csak mesés színezetű *történeti adat sem találkozik*, a mely az ú. n. Nagy-Magyarországnak, mint őshazának, létezéséről tanúskodnék. Csak a *XIII. század* közepén hangzott fel *legelőször* az az állítás, hogy a magyarok a baskirok földéről költöztek ki s ezt Rubruquis Vilmos hangoztatta, semmi mással nem bizonyítva állítását, mint azzal, hogy ezt a dolgot *mástól hallotta!*

Még északibb fekvésű őshazába helyezi a magyarokat az

[1] Theophanis Chronographia, bonni kiadás 546—549. l. — Hunfalvy Pál: Magyarország Ethnographiája, 142, 143. l. — Jireček K. József: A bolgárok története. Nagy-Becskerek, 1889. 121. l. — Roesler Róbert: Romänische Studien. Leipzig, 1871. a 236. lapon.

a vélemény, hogy ezek valamikor, vagy mások szerint az I. század végétől 558-ig, *Jugra* tartományában laktak volna, a mely az Ural hegység két oldalán, az északi szélesség 56—67° fokai közt terült el.[1]) Bizonyitja-e ezt a véleményt a történelem? Nem! A dolog úgy áll, hogy Herberstein Zsigmond (a ki 1516. és 1529. években Moszkvában járt követségben) a *legelső* ember, a ki *a XVI. század első felében* azt irta, hogy: »Juharia (= Jugria, Jugra), ex qua olim Hungari progressi, Pannoniam occupaverunt, Attilaque duce multas Europae provincias debellarunt.«[2]) S a nevezett iró a következő szavakkal bizonyítja (?) ezt az állítását: »*Ajunt* Juharos in hunc diem eodem cum Hungaris idiomate uti, *quod an verum sit, nescio.* Nam etsi diligenter inquisiverim, *neminem* tamen eius regionis *hominem habere potui,* quo cum meus famulus, linguae Hungaricae peritus, colloqui potuisset.«[3])

Látjuk, hogy mind Rubruquis-nak, mind Herbersteinnak az az egyetlen argumentuma, hogy »*azt mondják.*« De hát elfogadhatja-e a történeti kritika bizonyítékul az olyan emberek állítását, a kik sok századdal később éltek azon dolgoknál, melyekről beszélnek, s még azonfelül ők maguk nem is kezeskednek a szavukért, maguk sincsenek meggyőződve állitásuk igazságáról, hanem egyszerűen arra hivatkoznak, hogy »azt mondják«? Az én erős meggyőződésem szerint ilyen tanúskodást nem szabad elfogadni a kritikával dolgozó történetírónak; a ki pedig elfogadja és épít reá: az nem veszi komolyan a történelmet, csak játszik vele. Hiszen Herberstein maga bevallja, hogy nem állott módjában személyesen meggyőződni annak igaz voltáról, a mit hallott, — és történetíróink mégis elhitték az általa följegyzett mende-mondát!

Még szembeszökőbb a történeti kritika elhanyagolása abban az újabb állításban, hogy a magyarok az avarok föllépése előtt az északi oczeán közelében, az Ural hegység

[1]) L. Kuun Géza: Relationum Hungarorum historia antiquissima. I. köt. 65, 78, II. köt. 64 és 65. — Hunfalvy P. Magyarország Ethnographiája, 262.

[2]) L. Kuun Géza id. m. I. 64.

[3]) Ugyanott.

északi részén laktak volna; s mikor onnan 558-ban délfelé költöztek, ők szorították ki az avarokat addigi lakhelyökről s ezek e miatt léptek föl a történet színterén.[1]) Ez a vélemény a következő, mesés színezetű adatokra van építve: A *X. század* második felében élt *Suidas* görög író azt beszéli, hogy az avarokat egy olyan nép űzte ki lakhelyükről, mely addig az ideig az északi oczeán partjaihoz közel lakott s ezt a hazáját a sürű köd és a *griff* madarak sokasága miatt hagyta el.[2]) Továbbá a régi görög írók azt mesélik, hogy az *arimaszpok* — a kik Tomaschek Vilmos szerint a hunnok ősei valának — folytonosan harczban állltak az aranyat őrző griffekkel. Végre Kézai Simon krónikájában az olvasható, hogy Scythaország hegységében, az Ural hegyben, griff-madarak fészkelnek. Ezekből tehát az következnék, hogy az északi oczeán partjairól a griffektől menekülő nép csakis a magyarság lehetett.

Ha azonban a történeti kritika álláspontjára helyezkedünk, azt kell mondanunk, hogy nem a *X. századbeli* Suidastól kell megkérdeznünk, vajjon hol laktak a magyarok az avarok föllépése idején és azelőtt, hanem az *egykorú* íróktól, milyenek Priscus Rhetor, Jordanis, Agathias és Theophylactus Simocatta. Egyébiránt Suidas ide vonatkozó helyének nincs is semmi historiai értéke; mert a mi igaz belőle, azt Priscustól vette át, a kinél ő nem lehet hitelesebb; a mi pedig nincs meg Priscusnál — t. i. a sürű köd és a griff madarak említése, — az úgy sem egyéb mesénél. Suidasszal tehát itt, ebben a dologban, semmit sem lehet bizonyítani.

3. A harmadik ok nem kisebb vétség mint *a történelem megtagadása.*

A valóság ugyanis az, hogy a történelem mindig a *török* népcsalád egyik tagjának ismerte a Pannoniát elfoglaló magyarokat s ezt a tanúskodást csak újabb időben vonták kétségbe olyan kutatók, a kik egy vagy más okból szerették mellőzni a történeti kritikát.

Köztudomású dolog, hogy VI., vagy *Bölcs Leo* bizánczi császár (uralk. 886—911), Árpád kortársa, és ennek fia,

[1]) Kuun Géza: Relatio stb. I. köt. 70, 71, 78.
[2]) Kuun G. id. m. I. 70.

Biborban született Konstantinus császár — a ki 950 tájban írta »De administrando imperio« czimű könyvét — fennmaradt munkáikban mindig *turk* néven emlegetik Árpád magyarjait; s ehhez képest az utóbbi Magyarországot *Turkia*nak, azaz Törökországnak, Árpádot pedig »Turkia nagy fejedelmé«-nek (*μέγας Τουρχίας ἄρχων*) nevezi. Sőt már ő előttük *Georgius Monachus* (a bűnös György barát), — a ki egy, a 842. évig terjedő krónikát írt — a 839. évből, mikor a magyarok a Duna alsó folyása mellett megtámadták a bolgároknak macedoniai foglyait, felváltva *turkoi*, *unnoi* (= hun) és *ungroi* (= ungar) néven emlegeti őket.[1]) Az a körülmény, hogy ő egyszerre három néven említi a magyarokat, ékesszólóan bizonyítja azt, hogy a későbbi bizánczi írók milyen jól ismerték régebbi történeti irodalmukat; mert éppen az V., VI. és VII. századbeli bizánczi írók voltak azok, a kik az európaiak közűl először nevezték a magyarokat *ungroi*-nak, illetőleg e névnek régibb, teljes alakjával *unuguroi*, *onoguroi*-nak s azt is világosan megmondták róluk, hogy ezek az *unnok*, vagyis *hunnok* közűl való nép (pl. Agathias és Theophylactus). Végre az sem titok senki előtt sem, hogy a magyar korona alsó részén — melyet Dukász Mihály görög császár küldött I. Géza királyunknak (1074—1077) — ez a felirat olvasható: »Géza *Turkia* királya« (*Γεωβιτζ χραλης Τουρχίας*).[2])

Másrészről azt is tudjuk, hogy a persa és a Persiában élő arab írók közűl — hogy csak a régibbeket említsem — *Ibn Roszteh* (a ki 913 körűl írta »A nemes drágaságok könyve« czimű munkáját) és *Gurdézi* (írt 1051-ben) határozottan azt mondják, hogy a *madsar* (magyer), illetőleg — a legrégibb kézirat másolójának gondatlanságából, ki az *ajn* betű

[1]) Lásd ezt a helyet idézve gr. Kuun Gézánál: Relatio stb. I. köt. 131—133. — Georgius Monachus munkáját későbben mások az 1143. évig folytatták. Ide vonatkozó tudósításával teljesen egyezik *Leo Grammaticus* (Szent István kortársa) elbeszélése, a magyaroknak háromféle (turkoi, unnoi, ungroi) megnevezésével együtt.

[2]) Tudvalevő dolog, hogy Géza király másodszor éppen Bizáncból nősült s második felesége, Szünadéne, Botaneiatesz Nikeforosz híres görög hadvezér leánya volt. Már csak ezen a réven is tudhatták a bizánczíak, hogy Géza a *turkok* királya. L. Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt. Budapest, 1893. I. 173.

tölé pontot tett, vagyis مسجغر helyett مسجغر írt — *madsgar* nép: a *turk* fajból való nép (dsinsz min et-turk), *Maszúdi* pedig (a ki 943-ban írt) egyenesen *turk* néven emlegeti Árpád magyarjait.[1])

Látnivaló, hogy mind a kelet-római birodalomban, mind Persiában úgy ismerték a magyarokat, mint a *török* népek egyikét. S ez egészen bizonyos dolog, mely nem következtetésen és okoskodáson alapszik.

Ámde eme, különböző forrásból eredő, egymástól teljesen független tanúskodásra azt mondta Hunfalvy Pál, hogy Ibn Roszteh a magyarokat se a rómaiakhoz, se a görögökhöz, se az arabokhoz nem számíthatta, de mivel valamelyik nemzethez mégis csak kellett számítania, *a törökök közé sorolta, minthogy nem tudta valódi eredetöket,* a mely körülményből tehát korántsem lehet nemzetiségi azonosságra, vagy ethnikai kapcsolatra következtetni; s hogy továbbá Bölcs Leo és Konstantinus császárok is éppen csak azért nevezték a magyar nemzetet turknak, a miért Ibn Roszteh is annak tartotta.[2]) Ennek az argumentumnak tehát ez a veleje: az említett írók éppen azért nevezték törököknek a magyarokat, mert nem ismerték őket. S ebben az érvelésben nem az az elszomorító a tudomány szempontjából, hogy akadt *egy* ember, a ki így okoskodik, hanem az, hogy találkoztak *többen*, a kik ebben az okoskodásban megnyugodtak. De lássuk, igaz-e, a mit Hunfalvy Pál mond?

Ismeretes dolog, hogy Bölcs Leo császár, mikor háborúba elegyedett a bolgárokkal, rá vette ajándékokkal a magyarokat, hogy támadják meg ellenségeit s miután a császár megbizottja, Nikétász Szklérosz, az Al-Dunánál megalkudott Árpáddal és Kurszanészszel, a magyarok közül kezeseket vitt magával Bölcs Leóhoz.[3]) Továbbá a császári író, Taktikájában,

[1]) *Gurdézi*-nak a magyarokra vonatkozó tudósítását, az Oxfordban levő, egyetlen kézirati példányból, közli gr. Kuun Géza: Akadémiai Értesitő 1894. évf. áprilisi füzete 225—227. lapjain. — *Maszúdi* tudósításait l. »Les prairies d'or«. Par C. Barbier de Meynard et Pavet de Courteille. Paris, 1863. II-ik köt. 58 és 64. lapokon.

[2]) Ugor, vagy török eredetű-e a magyar nemzet? Budapest, 1883. 7—8. lap.

[3]) Szabó Károly Kisebb tört. munkái, I. köt. 102 és 103. l.

maga ezt mondja a magyarokról: »Miután a turkokat említők, nem tartjuk czéltalannak megmagyarázni, miként rendezik hadaikat s miként kell ellenökben rendelkezni, mit azon *alapos tapasztalásból tanúltunk,* midőn mint szövetségeseket használtuk őket a bolgárok ellen.« [1]) Alábbb pedig ezt olvashatjuk nála: »Nagyon szomorítja őket (t. i. a magyarokat), ha közülök némelyek a rómaiakhoz pártolnak.... Mert mihelyt nehányan át kezdenek pártolni és általunk szívesen fogadtatnak, egész tömeg követi őket.« [2]) — Tehát maga a császár mondja, hogy »alapos tapasztalásból« ismeri a magyarokat s hogy azok közül sokan állottak az ő szolgálatában.

Továbbá maga Bíborban született Konstantinus császár a következőkről értesít bennünket: *a)* 950 tájban, tehát éppen munkája írása idején, vendégbarátai voltak udvarában és asztalánál, Árpádnak egyik unokája, Termatzúsz, s Bultzúsz karkhász, kik minap tértek vissza hazájokba; [3]) *b)* több magyar származású ember szolgált nála, császári testőrségében, mint altiszt: [4]) *c)* abban a hadseregben, melyet Romanus 935-ben Longobardia ellen küldött, az idegen vitézek sorában 84 magyar is volt; [5]) *d)* a béke biztosításaul magyar kezesek tartózkodtak udvarában öt esztendeig (943—948); [6]) *e)* végre követek útján összeköttetésben állott a khazarokkal és bessenyőkkel, a magyaroknak szövetséges, illetve ellenséges szomszédaival, sőt khazar származású altisztek is voltak testőrségében. [7])

Ezekből az adatokból látható, hogy Bölcs Leo és Konstantinus császárok s az ő környezetük *személyesen, színről színre ismerték a magyarokat,* — tehát Hunfalvy Pál nem mondott igazat. Mindenki beláthatja, hogy ennek a két császári írónak tanúskodása egészen más természetű mint Rubruquis és Herberstein állítása, hogy a magyarok elei a baskir

[1]) Szabó Károly id. m. I. köt. 83.
[2]) Ugyanott 92.
[3]) Szabó Károly: Magyar Akadémiai Értesítő I. köt. 152.
[4]) »Az alsóbb asztalokhoz meghivatnak a hetairiabeli (testőrség) idegen altisztek, t. i. a *turkok, khazarok* s a többiek, számszerint ötvennégyen. S az idegenek saját dolmányaikban vezettetnek be. U. o. 159. l.
[5]) Szabó K. M. Akad. Ért. I. k. 158.
[6]) Szabó Károly Kisebb tört. munkái I. köt. 136. l. jegyz.
[7]) Ugyanő M. Akad. Ért. I. 159.

földről, vagy Jugrából költöztek ki. Emezek állítását nem szabad komolyan venni (mert ők magok sem voltak személyesen meggyőződve állításuk helyes vagy helytelen voltáról), de amazokét vagy el kell fogadni, vagy meg kell cáfolni, — *erőselb* argumentumokkal; mert egy harmadik esetet, hogy t. i. szemtanú és különben is nagy tekintélyű írók bizonyságát egyszerűen ignoráljuk, nem ismer és nem is ismerhet a komoly történetírás és általában a tudomány.

Fontoljuk csak meg jól ezt az esetet: Konstantinus császár személyesen ismerte Árpád unokáját, ő maga beszélt vele s aztán hagyta róla írásban, hogy *turk* nemzetiségű volt, — ezt Hunfalvy Pál nem hiszi el a görög császárnak; Rubruquis és Herberstein sok századdal azután, hogy a magyarok elei lakhattak volna Nagy-Magyarországban, vagy Jugriában, azt írták, hogy a magyarok a nevezett földről költöztek ki, hivatkozva az »azt mondják«-ra — és ime Hunfalvy Pál hisz a szavuknak! Nem furcsa, még pedig nagyon furcsa dolog ez? S lám, így csinálódott a magyarok őstörténete!

Továbbá mindenki tudja, hogy a persák és arabok a VIII., IX. és X. századokban, főleg a kereskedés révén, milyen intensiv összeköttetésben álltak a Kaukázus és Fekete tenger fölött, a Volga és Don mellékén s általában a déli Oroszországban lakó népekkel. Ilyen körülmények közt teljesen érthető, hogy a persa és Persiában élő arab írók elég jól ismerték az említett területen lakó népeket. Ezeknek az íróknak egyike, a Bagdadban lakó *Maszúdi*, azt mondja, hogy ő ama kereskedőktől szerezte értesüléseit, a kik jártak a khazarok, bolgárok és oroszok földén s keresztül-kasúl hajózták a Fekete és Azovi tengert.[1]) Ezek az egykorú persa és arab írók is százszorta hitelesebb tanuk mint Rubruquis és Herberstein! — Sőt a *persák* már az V. század közepétől fogva jól ismerték a khazarokat és a hegemoniájuk alatt álló s a Kaukázustól északra lakó török eredetű népeket a csaknem szüntelenül folytatott háborukból, a gyakori beütésekből, melyeket Persia belsejéig kiterjesztettek. Az első biztos történeti

[1]) Les prairies d'or. I. köt. 273.

adat Priscus Rhetornál található, a ki azt írja, hogy a khazarok, szaragurok és a többi szomszéd népek a 467. évben háborúval voltak elfoglalva Persiában.[1]) Még inkább meggyűlt a bajuk a khazarokkal és szövetségeseikkel Kobád sahnak és Nusirvánnak a VI. században, úgy hogy több erősséget kellett építeniök a Kaukázusban betöréseik megakadályozása végett. Miután az *arabok* megdöntötték a Szászánidák uralmát Persiában, a VIII. század egész folyamán e khazarok ellen kellett harczolniok.[2]) Konstantinus császár pedig azt állítja, hogy a *magyarok*, mikor a khazarok szomszédságában laktak, *szövetségeseik voltak ezeknek minden háborúikban.* Igy tehát a persák legalább a VI. század elejétől, az arabok pedig a VIII. századtól fogva érintkeztek elég gyakran a magyarokkal is, minélfogva ismerniök kellett őket.

A ki tehát meg akarja dönteni az említett bizánczi, persa és arab írók állítását a magyarok nemzetiségéről: annak más, még pedig *tekintélyesebb és hitelesebb írók tanúskodásaira kell hivatkoznia, a kik egyenesen azt állítják, hogy a magyarok nem voltak turkok;* — mert ez a módszere a komoly történeti kutatásnak. De a ki e nélkül tagadja Bölcs Leo, Konstantinus, Ibn Roszteh stb. állításának igazságát: az csak játéknak tekinti a tudományt; a ki a határozott és egészen világos bizonyítékokat csűrés-csavarással, furfangos álokoskodással igyekszik megfosztani értéküktől: annál már előre a historiai adatoktól függetlenül, készen van valamely végeredmény, a melynek igaz voltát akarja elhitetni másokkal s ezért szeretné nyakát szegni az útjában álló régi auctornak.

Hunfalvy Pál maga is érezte az idézett görög, persa és arab írók tanúskodásának nyomatékos voltát s igyekezett is megczáfolni őket, az ő véleménye szerint tekintélyesebb szerzőkkel, azt mondván, hogy a nyugot-európai latin írók *hungar, ungri, ungari* néven ismerik a magyarokat; s ámbár »néha *tudóskodás* leli is őket« és »*okoskodnak* vala a magyarok ere-

[1]) Thierry Amadé: Attila, Attila fiai és utódai történelme. Ford. Szabó Károly. Pest, 1865. II. köt. 36.

[2]) Vámbéry Ármin: A magyarság keletkezése és gyarapodása. Budapest, 1895. 124—125.

detéről«, de azért egyikök sem nevezi őket turk-féléknek.[1]) — Ezzel az érveléssel szemben a következő három tényt kell konstatálnunk: *a)* Bölcs Leot és Konstantinust nem bántotta a tudóskodás és nem okoskodtak a magyarok eredetéről, hanem személyesen ismerték őket; *b)* a nyugot-európai klastromokban élő barátok semmivel sem tekintélyesebbek, mint a bizanczi és arab, persa írók; *c)* a nyugot-európai írók azzal, hogy a magyarokat *hungar, ungar*-nak nevezik, nem hogy tagadnák turk eredetöket, hanem közelebbről meghatározzák, hogy a magyarok a nagy *török* népcsaládnak melyik ágából valók, — a mint ez majd alább ki fog fejleni a történelem vizsgálatából. Egyszóval: a történetet nem lehet eltagadni, sem kifogni rajta álokoskodással.

4. A magyar nemzet őstörténetének kutatói a régi kútfők értelmezése közben igen sokszor oly eljárást követtek, melyet egyik boldogúlt történetírónk lakonice úgy fejezett ki, hogy ő azt olvassa ki a görög író szövegéből, a mit akar. Jellemző példa erre az eljárásra a következő: *Jordanis* a Maeotis tó környékén lakó hunnokról beszélve ezzel a mondattal végzi előadását: »*Hunuguri* autem hinc sunt noti, quia ab ipsis pellium murinarum venit commercium.« Eme szavakkal a góth püspök, a ki Bizanczban élt és írt, azt akarja mondani, hogy a hunugurok, vagyis hungarok, azon a réven ismerősek a kelet-római birodalom lakói előtt, hogy ezek tőlük vásárolják a menyétbőrt.

Hunfalvy Pál ezt így értelmezi: »Jordanisnek szövegéből nem világos, vajjon egynek veszi-e a *hunt* és *hunugurt?* de hogy összetartozóknak hiszi, szinte világos, habár a *hunt* délibbre teszi a Fekete és Maeotis tenger mellé, a hol azon időben a saját nevű kutrigurok és utrigurok, két hun csapat is lakik vala, *a hunugurokat pedig éjszakiabbra helyezi, a honnan a becses bőrök jönnek, tehát az éjszaki Uralra.*«[2])

Nem áll az, hogy Jordanis az imént idézett szavaival azt bizonyítaná, hogy a hunugurok az ő idejében, vagyis a

[1]) Ugor vagy török eredetű-e a magyar nemzet? Budapest. 1883. 8. és 9. lap.

[2]) Magyarország Ethnographiája 121—122. lap.

VI. század közepén, az Ural hegység északi részén laktak volna. Hiszen a bolgárokról, kozárokról, besenyőkről és gúzokról is tudjuk, hogy a kereskedés közvetítői voltak az északi tartományok meg a görög birodalom (jelesen Chersonesus) és Dsordsania között s hogy egyéb árúczikkek közt vadállatok bőrét, sőt egyenesen menyétbőrt is szállítottak görög területre:[1]) — s még sincs a mai nap egyetlen olyan historiai adat, mely azt bizonyítaná, hogy a nevezett négy népnek valamelyike valaha az északi Ural hegységben, vagy általában az Uralban lakott volna. Hamis okoskodás tehát az, mely szerint a hunuguroknak — azért, mert a bizánczíak tőlük is vasároltak menyétbőrt — az Ural hegység északi részén kellett lakniok. Egyébiránt Jordanisnak szövege, t. i. az európai Scythia lakóinak leírása, *semmi kétséget sem hagy fenn* az iránt, hogy hol akarja értetni az olvasóval a hunugurok hazáját, — ha ugyan kellő figyelemmel vagyunk a népeknek nála található sorrendje iránt és nem bánunk pazarúl a mérföldekkel (hogy a Maeotis mellékéről egyszerre az északi Uralhoz ugorjunk!) s ha szövegének helyes megérthetése czéljából bele tudjuk élni magunkat az ő korának nép- és földrajzi ismeretkörébe, mit csakis kortársainak tanulmányozása által érhetünk el.

5. Végre nagy akadályára vált őstörténetünk tisztázásának az *ugor, ugur*, vagy *ogor* népnevezetnek teljesen önkényes, vagy a historia nem-tudásából származó fölcserélése a *jögra, jogra*, vagy *jugra* nép- és helynévvel. A történelem t. i. elvitázhatatlanúl a mellett tanúskodik, hogy az *ugor, ugur, ogor* név jogosan csakis a *török* népcsalád egyik ágát illeti, még pedig azt, a melyik a Kr. u. I. század végén ázsiai őshazájából az Ural folyó, Kaspi tenger és a Volga mellékére költözött. De újabb időben nem érték be annyival a történetbúvárok és nyelvtudósok, hogy ezt a nevet egészen alaptalanúl azonositották a voguloknak és osztyákoknak *jögra, jogra*, vagy *jugra* nevével (a hogyan a zürjének és permiek nevezték

[1]) Gr. Kuun Géza: Relationum Hungarorum historia antiquissima II. köt. 137, 139, 140, 141.

és nevezik ezt a két népet), hanem — miután egynek vették ezt a két nevet — előbb a *finn-ugor* összetételben, később (Budenz József hibájából) egyszerűen *ugor* alakjában, mindazon népek megjelölésére alkalmazták, melyeket külön-külön finn. lapp, észt, mordvin, cseremisz, zürjén, votyák, vogul, osztyák és magyar neveken ismerünk, — ámbár az *ugor, ugur* név ezek közűl kizárólg csak a *magyart* illeti meg, a mint az *ungar, hungar, hunugur, unugur, onogur* összetett név is bizonyítja (un-ugur, on-ogur). Ez a könnyelmű eljárás idézett aztán elő egy *furcsa* tudományos vitát, mely ama kérdés körűl folyt, hogy *ugor*, vagy *török* eredetű-e a *magyar* nép? Éppen olyan, mintha arról vitatkoznánk, hogy *germán*, vagy pedig *német* eredetű-e a *deutsch* nép? Mert hát voltaképpen így áll az osztályozás; a *török* nevezet jelöli a nemet, az *ugor, ugur* a fajt, a *magyar* pedig az egyedet.

Az egyik név az európai népeknél az 568 évben fordúl elő legelőször *ugur* alakban Zemarchus útleírásában (Menandernél), majd Theophylactus Simocattanál az 558. évre vonatkoztatva *ogor* alakban, de már 457 tájban Priscus Rhetor is említi és ismeri az *on-ogur* összetételben.[1]) — Ellenben a másik név, a mint legelőször feltűnik a történelemben, már akkor az *ugur, ogor*-tól egészen különböző alakban mutatkozik, még pedig olyan kútfőkben, melyek mind a két nevet ismerik. Tudvalevő ugyanis, hogy József kozár királynak 960-ból való levele Togarma első fiát *Ugri, Ugjur* vagy *Ujur*-nak mondja, mely név nem egyéb, mint az *ugur, ugor* név személyesítése; de a kozár birodalomtól s a Jajk folyótól északra lakó népet *jigra*-nak (ha-jigra-im) nevezi.[2]) Ugy szintén az orosz *Nesztor*, kievi szerzetes (írt 1100 körűl), a vogu-

[1]) Vannak, a kik már a Herodotnál található *Ἰυρκαι*, továbbá a Strabonál levő *οὔργοι* és a Priscusnál olvasható *οὔρωγοι* népnevekben is ezt az *ugur, ugor, ogor* nevet akarják felismerni. Nekem erre csak az a mondani valóm van, hogy a kinek gyönyörűsége telik metathesisek útján történő szómagyarázatokban s az így erőnek erejével megmagyarázott szókból történetet csinálni valamely népnek: ám teljék benne kedve; de annyi bizonyos, hogy a következtetések lánczolata és a találgatás még nem azonos dolog a tények konstatálásával. Különben is Priscusnál más népet jelöl az *uróg* és mást az *ogur (onogur)* név, mert hiszen mind a kettő egy helyen s ilyen megkülönböztetett alakban fordul elő.

[2]) L. idézve Hunfalvynál Magyarország Ethnographiája 210. l. jegyz.

lok és osztyákok hazáját *Jugra*-nak, ellenben a török eredetű kozárokat és magyarokat (a többes számú alakban) *ugri*-nak nevezi, amazokat fehér, emezeket fekete uguroknak mondván. Látnivaló tehát, hogy ez a két név *eredetileg* is teljesen különböző volt. Ennélfogva akár a *Jögra* folyó adott létet a *jögra, jogra, jugra* népnévnek (mint pl. a zürjének neve *komimurt* = Kámamelléki ember; a votyákoké *udmurt* = Vjatkamelléki ember; az osztyákoké *Asz-jah* = Obi-melléki ember stb.) és a *Jugra* országnévnek, akár nem: az az egy dolog historiailag bizonyos, hogy ennek a nevezetnek jogosan semmi köze sincs az *ugur, ugor, ogor* népnévhez s önkényes fölcserélésüket, illetőleg azonositásukat semmiféle indokolással nem lehet menteni, még a »verba valent usu« elvével sem; mert ez az elv érvényesülhet a költészetben, de a komoly tudományban semmi esetre sem!

Az eddig felsorolt hibák voltak főfő okai annak a körülménynek, hogy nem láthattuk tisztán nemzetünk őstörténetét, nem ismerhettük meg *úgy, a mint a történelemben, még pedig írásban napjainkig fenmaradt kútfőkben meg van örökítve.* Aztán még az is növelte a zavart, hogy a *nyelvtudósok* is beállottak a történetbúvárok sorába históriát csinálni; pedig hát egészen más dolog az, hogy micsoda voltaképpen a magyar *nyelv,* a mióta fenmaradt emlékeiből ismerjük, s más az, hogy milyen eredetű volt az a magyar *nép,* mely Árpáddal elfoglalta ezt az országot. Ilyen körülmények közt nem csoda, ha a tudománynak ebben az ágában jó hosszú idő óta nem előre, hanem hátra felé mentünk.

Okúlnunk kell tehát az eddigieken. Nincs más mód, mint nemzetünk legrégibb múltjának *igaz* megismerése czéljából más eljárást követnünk, mint a mit eddig tapasztaltunk. Ez az egyedűl helyes eljárás pedig az én erős meggyőződésem szerint a következő:

A magyar nemzet múltja Pannonia elfoglalása előtt igen hosszú időre nyúlik vissza, mely hosszú idő folyama alatt Ázsiának és Európának különböző vidékein lakott. Kérdezzük meg a nemzetünk őstörténetére vonatkozó s *mai nap rendelkezésünkre álló összes kútfők közül azokat, a melyek száza-*

dokon keresztül minden egyes időpontra és minden helyre nézve a legelső és leghitelesebb források s a melyeknek szerzőiről tudjuk, hogy milyen viszonyban vannak az általok följegyzett dolgokkal vagyis ismerjük értesüléseik szerzésének útját-módját. Beszéljenek, állítsanak és bizonyítsanak mindig magok, az elsőrendű régi írók, a kik *a tudósításaikban foglalt dolgokkal egy időben, vagy azokhoz legközelebb, s ha nem az események színhelyén, de annak közelében éltek.* A mit ezek a kútfők vallanak, azt kénytelenek vagyunk őstörténetünk *igaz* ismeretének tartani; mert ha a scepticismus álláspontjára helyezkedünk is és azt mondjuk: hátha mégsem *így* volt a valóságban; ma, a história jelen állása mellett, *honnan* veszünk bizonyítékokat annak az igazolására, hogy nem *így* volt, hanem *amúgy?* Talán a több századdal később s az események színhelyétől óriási távolságban élt íróktól?

A magyar nemzet őstörténete benne van, mintegy megkövült állapotban, ebben a három nevében: *turk, ungar*, vagy *hungar* (régebben: hunugur, unugur, onugur) és *magyar*; s ha ezt a három nevet nem a nyelvészet, hanem a történelem szempontjából helyesen megértettük: akkor egyszersmind nemzetünknek őstörténetét is megismertük általánosságban.

THURY JÓZSEF.

SZÉKELY TELEPEK MAGYARORSZÁGON.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

IV. Biharvármegyei székely telepek.

Negyedik czélja utazásomnak a *biharvármegyei hajdani székely telepek nyomának fölkeresése s mai állapotuk megismertetése.* Szabó Károly »*A régi Székelység*« czímű művében összeállította azon történelmi adatokat, melyek a telepek hajdankori nevét s ottlétét igazolják. Mint ilyent ismertette a már II. Endre király korában valószinűen a bihari várhoz *Széköl* (secul) *száz* név alatt hadi szolgálatokat tevő székelyeket, a kikből alakúlhatott a mai Székelyhid mezőváros és Székelytelek község. Annak igazolására, hogy Székelytelek már 1217-ben (falu) villa volt, felhozza Telegd, Adorján, Albis és Sályi azon vidéki községeket, melyeket szintén székely telepeknek mond, s véleményét a csiki székely krónikából vett érvekkel támogatja. Én csak a két első községet kereshettem fel, a mit futólag láthattam, itt következik.

Székelyhid régen koronabirtok volt, a mit az erdélyi fejedelmek birtak, vagy híveiknek írták be (inscriptió) meghatározott évekre, a birtoklás többnyire 99 évre terjedett. A fejedelemség megszüntével a királyi fiskus kezére jött, s uradalmi főtisztek (praefectus) kezelték. A történelmi és statisztikai íróknál (Vályi, Fényes sat.) a következő följegyzések vannak róla:

Székelyhid magyar mezőváros, Biharvármegye székelyhidi járásában, Debreczentől és Nagyváradtól 3—3 mértföldre, postaállomás van benne. A város egy része kies dombon fekszik, s annak hajdan *Székely város* volt neve. Ez világosan mutatja, hogy első lakói székelyek voltak, külön bírája s az első keresztény századokban katholikus temploma és egyházközsége, míg a hegy alatt a lapályon elterülő, úgynevezett alsó városon a reformáczió után a reformált lakosok alkottak egyházat. Ez neveztetett *Székelyhid*-nak, s szintén külön bírája volt; de

a múlt század vége felé a kettő egyesült s az utóbbi nevet vette fel.

Nevezetes régi romladozott vára, Fényes szerint, a ki művét 1851-ben írta, akkor földdel benőtt rom volt, a várostól észak felé a rétek között. Mikor épült? nincs tudva, a krónikaírók nem jegyezték fel. De az építés módja nevezetes, azért, mivel a vízbe levert czövekek közé rakott vastag falai szintén vastag gerendával voltak beborítva és földdel meghordva, a várfenéknek egész területe ismét keményen kiégetett téglából rakott fallal volt körűlkeritve és megerősítve. Úgy látszik, a vizen, áthidalással épűlt várról van a Székelyhid elnevezés. Igy állott fenn e vár 1663-ig, a mikor a váradi basával kötött egyezség következtében lerontatott s többé föl sem épűlt.

Székelyhid népe nagyrésze ev. reformált és r. s görög katholikus. A térben levő református templom egy régi modorban épült zárdához hasonlító úri kastély, a templom annak tartozéka volt, a reformátiokor ment az ev. reformátusok birtokába, 1714-ben ujíttatott meg. A hegyen épült r. kath. templom 1764-ki alapítványi épület, uj ízlésű és jól felszerelt. A város az uradalom központja és feje, de tulajdonosa gr. Sztáray Gusztávné s fia gr. Stubenberg József. Ez állapot e század első felének utolsó éveiből való, írója, Fényes Elek azt is megjegyezte, hogy Székelyhid Tofeus Mihály erdélyi ev. ref. püspöknek szülőfölde.

Hogy a nemzetiségi viszonyok mai állásából — a menynyire ez tehető — a múltra nézve némileg tájékozva legyek, megtekintettem a r. kath. egyház házassági, születési és keresztelési anyakönyveit, melyek 1714-en kezdve kevés megszakítással máig terjednek. Az 1718-ki *keresztelési anyakönyvben* ezeket a tiszta magyar neveket találtam: Szabó, Balogh, Kis, Molnár, Békey, Balázs, Pető, Bende, Juhász, Bakó, Biroga, Benkő, Fekete, Radday, Forray, Boda stb. *A születési anyakönyvben* 1772-ben mind székely hangzású magyar név jő elő: Göde, Botka, Hajdu, Kállay, Kálmán, Biró, Ertsei, Sipos, Pogány, Vincze, Mikes, Bernáth, Máthé s még sok más. Ezek ma is majdnem mind fennvannak az erdélyi székelyeknél.

A hajdani századokat, a midőn a nép Bihar és Várad váraihoz tartozott mint várjobbágy és király nemese, nagy idő választja el a mai kortól, a népet a harczok kiirtották, a török, mongol, tatár leölte vagy rabságra vitte, a megmaradottak külalakja és jelleme elváltozott vagy átalakult, de nevök ma is régi ittlétükről s székelységökről tesz kitörűlhetetlen tanúságot.

Székelytelek, vagy a mint nekem Popovics Vazul hely-

beli gör. kath. lelkész úr a falu nevét *Naplóm*-ba oláhosan beírta: Sititelecu = Szityityelek, falu Biharvármegye tenkei járásában Belényes vidékén. Az 1828. jan. 4-diki hivatalos összeírásban e tiszta magyar vagy magyaros hangzású nevek fordúlnak elő: Rózsa, Kis, Cziger, Czitz, Csarna, Szarka, Boros, Gális, Has, Hegedüs, Balázs, Papp, Buda, Lukus, Andor, Sala, Csorba, Lantsa, összesen 146 családfő közűl 131 jobbágy, a többi zsellér és lipitor (másnál vendégül lakó), ezek közűl magyar nevű 57.

Fényes leírása szerint Székelytelek dombos vidéken fekszik, Váradhoz $2^1/_2$ mértföldre, lakosai közűl volt 519 gör. kel., 170 gör. kath., 8 ágostai hitvallású, 2 zsidó, mai lakosainak száma 935 lélek, közűlök 25 r. kath., 245 gör. kath., 645 gör. kel., 3 ref., 19 izraelita. Határa 2000 hold, földje agyagos, közepes termékenységű, cser- és tölgyerdője sok és szép, rétjei hegyen jók, birtokosa a nagyváradi káptalan.

A falu egy menedékes emelkedésű hegyhát kettős halmán terül el, egyiknek neve *Csonk*, a hol inkább gör. katholikusok laknak, templomuk és papjuk is ott van, a másiké *Domb*, a hol a gör. keletiek laknak, s templomuk szintén ott van. Mindkét elnevezés magyar alakjában él az oláhok ajkán is. Felvilágosításaimat a gör. kel. lelkész úrtól kaptam. A falu nagy területet foglal el, lakosai jól elférnek földén s határuk is elegendő. A lakótelkek nagyok, udvaraik tágasok, tiszták, a házak, mint a székelyek és palóczok közt, többnyire az útig ki vannak építve. deszkázott tornáczczal, zsendely vagy szalmazsúppal fedetten; elől van a pitvar, azután a lakó szoba, kamara, hátulsó szoba, melléképületek, kút, a kerteket eső és hó ellen vesszőből font vastag lészás fedél védi s izmos támaszok tartják. A lakszobák egyszerű bútorokkal vannak ellátva: kezdetleges székek, lócza, asztal, ágy stb. ágy- és fejérnemű fejtővel vagy szines pamutfonallal van kivarrva.

A nép — férfi és nő — bihari oláh typusu, testalkatuk izmos, növésük egyenes, arczuk szikár, a férfiaké borotvált, de bajuszot viselnek, bőrük feketébe menő barna, maguk tartása magyaros, bátor tekintetüek, viseletök az, a mi a bihari magyarságé.

Elé kértem a lelkész anyakönyvét, a mi csak e század közepéig megy fel, s benne e magyar vagy magyaros hangzású neveket találtam: (Sarno = oláhosan Ciarno, Czicz, Szarka = oláhosan Szárku, Galis, Csiger, Lukus (a székelyeknél: Lökös), Dávid, Budeu = Buda, Kis, Pogány, Onkis. Az 1828-ki összeírás nevei többnyire ma is megvannak a

faluban. A házak száma 170, volt 131 jobbágy, 4 zsellér. 8 lipitor.

Kérdezősködtem a határrészek, dülők neve iránt, rámutatva a falutól délkeletre egy magasan fekvő nagy erdőre s kérdém nevét: Szárhegy — felelé a lelkész. Oláhúl is úgy hivják? kérdém. A lelkész *igen*-nel felelt. Ez magyar név, mondám neki. Azt én is tudom, de csak utolsó felét, a *hegy*-et értem belőle. Megmondám a *Szár* ősmagyar jelentését, a pap örvendeni látszott és csodálkozott, hogy ők nem tudták, mit beszélnek és neveznek meg. Ezután kérdeztem tőle: nincsenek-e itató válluval ellátott mezei kutaik vagy forrásuk? De van egy különösen bőv vizű, a mit a barmok itatására használnak, neve: funtina *puszta* = pusztai kút; van tovább *egyházaszo* nevű határrész, a mit oláhosan ejt ki a nép, de hogy az tiszta magyar szó s egyházi birtok volt, maga a szó mutatja — az egyház ismeretes, az *aszó* völgyet tesz ó-magyarban.

Bunyitay Vincze nagyváradi kanonok úrtól, mint e vidék legjobb ismerőjétől még a következő magyar vagy magyaros kiejtésü határrészek nevét tudtam meg, melyeknek teljes hitelességére elég az ő neve.

Hármaság = erdő, oláhul is igy hivják.
Nagy tó = oláhul: Tó csel mare.
Bikallo = oláhul is így ejtik ki.
Haraszt = oláhul is így ejtik ki.
Rekeszvölgy = oláhul Vale rekeszuluj.
Kuras tó = oláhul is igy.
Csuda völgy = oláhul Vale csudákuluj.
Kankut = oláhul kan kutja.
Hajom-ága. Kirts-ága, Paró hágója = Paro háguluj.

Ezek meggyőzhetnek arról, hogy e falut az ős hajdankorban székelyek szállották meg, ők adták nevét, ők nevezték el az erdőket, mezőket, kútakat s forrásokat. A régi Bihar vára katonai őrsége (milites castrenses) közé tartoztak s az ő nevök maradt fenn a Váradi Regestrum *Scecul zaz* nevében.

Szabó Károly emlitett művében a széköl százról és székely telekről is szól s azt véli, hogy a széköl százból keletkezett Székelybid és Székelytelek, mely akkor Székely falunak (villa Scecul) neveztetett; székely telepnek mondja a szomszédos Sályit, Telegdet és a régi Adorján várát. Bunyitay Vincze nagyváradi tudós kanonok: *Biharvármegye oláhai és az Unio* cimü akadémiai értekezésében érdekes felvilágosítást ad Székelytelekről, Mező-Telegdről és a belényesvidéki oláhságról; kimutatja, hogy ők az egész vármegyében késő beszármazottak, nem őslakók; a legelső oláh falu *Oláhtelek* név alatt 1283-ban for-

dúl elő, 1395-ben Sólyomkő várhoz tartozott, 1490-ben még van róla emlékezet, de azóta végkép eltűnik. 1574-ben Bécsben élő püspökének azt írja a káptalan, hogy az oláhok, kik az erdőkben és hegyeken szeretnek lakni, még mindig eredeti nomád életet élnek, azért falvaik neve sem mindig állandó. A telek szó Bunyitay szerint világosan beteleptilőt jelez. Betelepedők voltak a székelyek is, mint katholikusok, az oláhok csak a XIII—XIV. században kezdettek oda letelepedni a földesurak biztatására, a kik rengeteg erdőiket nem tudták értékesíteni máskép, mint hogy a pásztorkodó oláhoknak adták ki, a kik disznóikat, juhaikat, kecskéiket ott legeltették, 9-det, 10-edet és ötvenedet fizettek. Igy terjedtek ki a vármegye hegyes és havasos vidékeire. A magyarság a tereket foglalta el, kitéve a dúló ellenségnek és elvérezve az örökös harcz alatt. 1240—42-ben a mongolok, azután a tatár, 1475-ben a török, 1514-ben a paraszt fölkelés pusztította, 1588-tól 1604-ig német és rácz betörés, 1661-től 30 évig a vidéket kiélő és kiölő törők, 1695-től 1704-ig tatár és rácz ölték s vitték rabságra a magyarságot. A kik életben maradtak, ott hagyták lakhelyeiket, határaikat, a magyar faluk elpusztúltak, Debreczen 18 □ mértföld határa 18 faluéból alakúlt, Nagyvárad félakkora határa felényi elpusztúlt faluéból. A belényes-vidéki falukat akkor telepítették be a nagybirtokosok, a régi elpusztúlt faluk többé nem épültek fel s nem népesültek meg. Oláh kenézek fajukbeliekkel telepítették be azokat. 1714-ben a váradi káptalan tisztje azt írta gr. Csáky Imre püspöknek, hogy Belényes vidékén alig van 5—6 oláh falujánál több; két évtizeddel később azt írják a tisztek hogy az oláhság özönlik be a vidékre, a XVIII-dik század vége felé már tetőpontján volt az oláh telepítés s a magyarság mindenütt el volt nyomva. Maga a vármegye azt jelentette felsőbb helyre a XVII-dik század elején, hogy a vármegye azon része, melyben a magyarok laktak, pusztává és néptelenné lett, s alig hihető, hogy többé a községek megnépesüljenek.

Igy és ekkor pusztúlt ki a székelység is Székelytelekről; s falujokat, határukat oláhok foglalták el. Egyházuk még a múlt század elején is oly kezdetleges volt, hogy az isteni tiszteletre tókálással (két ágas fára felfüggesztett deszkadarabon való fabotocskával kalapálással) adtak hírt, az áldozó kehely viaszból volt, később harang helyett csengetyűt használtak, a mi Erdélyben is az oláhok között szokásban volt; főhelyükön Belényesen az első haranglábat 1726-ban állították fel, (kőtorony helyett egy kis fa alkotványt.)... S ma hová haladtak elő! Szép templomuk, tornyuk s nagy harangjaik vannak.

Ezekkel egészen ellenkezőt állít Jerney 1844-ben írt *Keleti Utazásában*. Szerinte a váradi Regestrumban 1219 évre a 17. §-ban említtetik villa *Zecul*, 1217-re a 208. §-ban Biharienses de Centurionatu *Sceculzaz*, 1216-an ismét villa *Scecul* = Székelyfalu, Székelytelek. E szerint Biharvárának egy század osztály-vidéke (járása) székely névvel jelölteték, hihetőleg az ott lakó besenyő székely népségtől (257. l.) Jerney szerint a Biharban levő *Székelyhid*, németül Sichelhidnak mondatik, s ez valamint a pozsonyvármegyei *Székelyfalva*, a mit a németek Sekel-nek, a tótok Szecul-nak mondanak, úgy Tolnavármegyében *Kis-* és *Nagy-Székely* faluk, Szabolcsban is *Székely* nevű falu besenyő székelyektől inkább kaphatták nevöket. Sőt Jerney az iránt sem bizonyos, hogy a *Névtelen jegyző* által (c. L. LVI) említett *Siculi* és *sycli* név az erdélyi vagy magyarországi székelyeket jelezte-e? Én hátrább erről is szólok.

Föl kell vala még keresnem a szabolcsvármegyei *Székely* és *Szakoly* községeket, valamint a Királyhágó nyugati alján elterülő *Bárdságot*, mely a XV-dik században Magyarország és Erdély közötti e nagy átjáró út közelébe határőrül volt elhelyezve, népe és falvai egykor Sólyomkő várához tartoztak, s bár nyelvök oláh volt, nemesi szabadságot élveztek. De szabadságidőm kitelése utamat félbe szakította. Maradjon hát ez fenn egy további nyomozódónak, a ki a mit én elkezdettem, folytassa és pótolja s fogyatékos följegyzéseimet igazítsa meg.

V. Kutatásaim eredménye a fenforgó vitás kérdésekben.

Első a palócz-székely rokonság. E rokonság nemcsak tájszólási, de ethnographiai, gondolkozásmódbeli és érzületi, műveltségi és jellemi rokonság. De politikai tekintetben különböznek egymástól. A palóczok 1848-ig jobbágy viszonyok közt éltek, a székelyek ellenben történeti emlékezéstől fogva mindig egyenlően szabadok s nemesek voltak. A palóczok földesuraikat szolgáló, közterheket viselő nép, a székelység, mióta e földön lakik, mindig katonailag szervezett, különálló s önkormányzattal biró nép, melynek kebelében ősidőktől fogva a XVI. század közepéig a hadnagyság és bíróság két főhivatalát nemek és ágak szerént viselték, azután fő- és alkapitányaikat, törvényszéki bíráikat és alsóbb tiszteiket szabadon választották, csak legfőbb polgári és hadi tisztjöket, a székely ispánt nevezte ki a király, a kinek címe maig benne van a magyar király címében. Történeti múltjukban van azonosság. Egyikről sincs maig teljes hitelességgel kimutatva: kik voltak

őseik? minő hunn, kazar, kún, besenyő vagy magyar nemzetből eredtek? mikor telepedtek mai helyökre? Számos vélemény ismeretes mindenikről, a mint látók, de a döntés még hátra van. Nyelvök nagy rokonsága bizonyíték arra, hogy egykor egy nép voltak; de Azsiában volt-e ez, a Volga és Tanais melletti őshazában, vagy Európába érkezésök után Etelközben vagy Kis-Szkythiában a Fekete tenger környéken? Ez még nincs felvilágosítva. Mikor lesz? a jövő kérdése és feladata. A székelységről most készül két mű. Derítnek-e a kérdések ezredéves sötétében valami világosságot, vagy a hol sötétség van ma, ezután is az lesz? a jövő mutatja meg.

Második a göcsejiség. A miket a palóczokról mondtam, azok közül csak a nyelvjárás és ethnographiai viszonyok mutatják a göcsejieknek palócz-székely rokonságát. Itt is mint történelmi talány áll a vizsgáló előtt: kik e népnek törzselődei? mikor s hol vált el másik két rokon társaitól? mikor s minő néphullámzás vagy harczi vészek következtében vetődött e sajátságos nyelvjárású és szokású magyar néptöredék mai lakhelyére? Attila birodalma szétbomlásakor s fiainak Pannoniában elvesztett csatái után? vagy később a gépida és avar uralom alatt? S mely viszonyok között történt ez? eldöntetlen kérdések. Toldy Ferencz a göcsejit hunn vagy kún nyelvmaradványnak tartja, s a palócz nyelv egyik ágának, (Irod. Tört. I. köt. 22. l.), Torkos Sándor (M. Nyelvészet 1858. I. k.) nem csupán nyelvjárásnak, de régi, épebb korában, inkább más nyelvnek véli. Vass József — mint fennebb láttuk — a göcsejit hunn-avar ivadéknak véli, a mire Hunfalvynak, mint szaktudósnak ellenkező nézete szintén fennebb érintve volt. Szeder Fábiánnak a palócz nyelvet illető azon véleményére, a mit szintén említettem, hogy azok a szittya nyelvnek módjából sokat megtartottak, szintén illik Hunfalvy kétkedő észrevétele. Itt is a jövő ad — ha ad — több világosságot.

Harmadik a hajdani vágvölgyi székelyek mai állapota felőli nyomozódások történelmi eredménye. A mint az olvasó észrevehette, a vág-völgyi székelység kérdésének sarkpontja, a Timon által felállított azon téves értesítés, hogy a *székely* szó synonim az *őr* és *határőr* szóval. De előadásának biztosságában ő maga sem bízott, Hunfalvy pedig ezt jókor észrevette, amit társai nem, s szükségesnek tartotta, hogy álláspontjuk védelmére új bizonyítékokat keressenek. Találtak is két tanuvallató levelet, 1595-ből, kettőt 1615- és 1640-ből, a hol a fyzéri és regéczi várak erdőinek és hegyeinek három magyar őre a nádor és a konvent kiküldötte előtt magyarúl azt vallotta, hogy ők a nevezett várakban több-kevesebb évig

siculus-oknak, a magyar nép által használt nyelven (usitato nomine) *zekelek*-nek neveztettek; hét más abaujvármegyei tanu közül kettő, s illetőleg ezek egyike, azt vallja, hogy ő, a mellé választott más társaival, akik a magyar nép nyelvén (vulgo) *zékelek*-nek neveztettek, a fyzéri erdőket kerülték, a másik pedig azt, hogy őt regéczi *siculus*-nak=*zekel*-nek hívták (se *siculum* Regéczensem, *zekel* vocatum). Tovább ismét három zemplénvármegyei való közül egyik azt vallja, hogy mindkét fél székelyei *(siculi)* együtt őrizték az erdőket, a második így vallott: ő többi *székely* társaival (cum reliquis collegis suis *Zekelianis)*, a harmadik: hogy ő regéczi *székely* társaival (cum aliis *siculis* Regéczianis), a kik mintegy százan voltak. őrködtek az erdők és határok felett. Az 1615 és 1640-ki magyar oklevelekből Hunfalvy ezeket emeli ki: hogy azokban *fyzéri zekelek, régi zékelek* fordulnak elő, s egyik u. m. Paskó István azt mondja, hogy ezt ő mind *régi székelyektől* hallotta bizonyosan.

Itt Hunfalvy azon megjegyzést teszi: legkisebb gyanú sem férhet tehát Timon állításához. Abaujvármegyében az erdők és hegyek őreit a XVI., XVII., XVIII. században az ő idejéig *székeleknek* nevezték. A *székel* tehát, *amennyiben őr* (mint Timon *talán*-t, úgy Hunfalvy is *amennyiben* alakot használ állításában) nemzetiséget nem fejezett ki: lehetett magyar, tót, besenyő ember is *székely*, azaz *őr*, s e szerint: a biharvármegyei *Székelyhid*, *Székelytelek* és *Székely-Száz* faluk is a besenyő székelyektől nyerhették nevöket, mint Jerney állította. Jól megfontolva Hunfalvy véleményét, ez sem apodicticus, hanem csak olyan mint a Timoné, amihez kétely fér. Előttem a tanuvallomásokból a történelmi ténynek Hunfalvyéval egészen ellenkező állása tetszik ki, t. i. az, hogy itt a vallók, akiket a magyar nép (vulgus) székelyeknek ismert és tartott, valóságos székely eredetűek voltak, s mint székelyek védték a fyzéri és regéczi erdőket és hegyeket; hogy ők is székelyeknek tartják magukat, a mit a nádori és konventi esketö királyi emberek latin fordításban tudva, vagy meglehet nem tudva, de a kérdés történeti jelentését nem fogva fel, tévesen magyaráznak, hogy a *székely* (siculus) szó határőr jelentésünek lássék. E nézetemet indokolja Horváth Istvánnak egy 1566-ból idézett hiteles oklevele, melyben ez áll: »a regéczi erdőket nem a *libertinusok*, az az siculusok (magyar nyelven [vulgo] *székelyek)* hanem a várban levő *gyalogok* őrizték.«

E tanuvallatásokban s Horváth István oklevelében két döntő érv van, egyik a zempléni harmadik tanuvallomása, hogy a regéczvári *zekelek százan* voltak és hogy a többi tanuvallomások mind *régi zékelekről* emlékeznek; másik az 1566-ki

oklevél, mely — a mint Hunfalvy kívánja — éppen onnan származó, s csaknem fél századdal régibb, mint az általa idézettek, s melyben tisztán ki van fejezve, hogy a regéczi erdőket nem a libertinusok, azaz siculusok (vulgo székelyek), hanem a várban levő gyalogok őrizték. A nép- és tanuvallatók nem ismerték a várőrségi intézményt. E jelentés szerkesztői küzdenek azzal, hogy a *siculus*nak, magyarul *székely*nek erdőőri, határkerülői jelentést adhassanak. De a dolog nem így áll. A *siculus* szónak a Timon és Hunfalvy által bele erőszakolt jelentése nincs, és így következtetések magukban omlanak össze. Itt székely várőrökről van szó. E várak fiskusi várak voltak, ez időben Erdély fejedelmei és rokonaik vagy inscriptiónál fogva mások birták, s azokban fogadott székely őrséget tartottak, a mit mutat az őrök száz száma, a *libertinus* és *gyalogőrség* kifejezés, valamint a legelső tanunak *agilis*=gyorsaságos jelzője, amit csak székelyeknél használtak, s ezt hihetővé teszi az, hogy a fejedelmek az udvarukba rendett székelyeket székhelyükön kívül hadra, és a várakban őrizetre is használhatták. Az érintett vallomásokból a régi várőrségi intézmény átalakított maradványa tünik ki, s a felhozott esetekben a tény való állása nem az, amit Timon s utána Hunfalvy mond, hanem az, hogy itt nem a *székely* szó jelent *őrt*, nem a *székely* synonim az *őr* szóval, de az *örök* voltak régi székelyek, amit Paskó István, regéczkei 65 éves öreg lakos is még tudott s vallott.

Hunfalvy következtetéseire ezek észrevételeim. Timon állitására idézem még egy régi írónak az övét megerősítő nézetét.

Timonnak oklevelekből, krónikából vagy más régi irásból kell vala bizonyítni, hogy a *székely* szó régi értelemben őrt jelent. Apor Péter, Csikszék főkirálybírája és Bay Mihály, Thököly Imre moldvai követe ily kétes kérdésben nem hivatott, legalább nem döntő véleményező. Ezt ő maga is érezte, ezért fejezte ki nézetét csak gyanitólag, s *talán*-képpen. Követői mégis utána mondották megfontolás és bírálat nélkül. Ezek közül kivált Pray indokolatlan itéletén eléggé csodálkozni nem lehet. Mennyire másképen itélt erről a másfél századdal korábban élt magyar író, Szamosi István (*Analecta Lapidum Vetustorum et nonnullarum in Dacia Antiquitatum* MDXCIII.), midőn írja: »hogy Bonfini az erdélyi *székeleket* (Sekelos) siculus-oknak nevezi, a kiknek ezekkel semmi köze, minthogy e szó bizonyos eredetét a hazai nyelvből veszi (cum certam ex patria lingua teneat vocis originem), a kiknél (t. i. a székelyeknél) a Székhel (Sekhel) a székgyülések helyét jelenti. Mely szót, mint barbárt, Bonfini a tudományok felsőbb itélőszéke elébe vivén és a latin nyelv nemesebb körébe bejuttatni akar-

ván: *siculusra* változtatta át, ezáltal a született nyelv tulajdonságát teljesen eltörölvén (vernaculi verbi idioma prorsus abolens).«

De ha állana is a *székely* szónak Magyarországon a XVI—XVII. században *őr, határőr* jelentése, lehet-e ennek átalakító és megsemmisítő visszahatása a Szent István idejétől 1595-ig, az ismertetett tanuvallomások évéig, azon túl is a legujabb időkig önálló nemzeti életet élő *erdélyi székelység* ősi nevére, amit így ismertek és neveztek az Árpád- és vegyes házi királyok, az erdélyi fejedelmek, Izabella királynétól, tehát 1540-től kezdve 150 éven át, ami alatt a kis ország harmadik alkotmányrészes nemzetét a *székelek* és *székelség* s nem határőrség tette. Mátyás király 1473-ban a székel népet osztotta *lovagok* és *gyalogok* rendére, János Zsigmond a székelek 1562. évi leveretése emlékére építtette Székel-Udvarhelyen a *Székel-Támadt* várat, I. Rákóczy György a *székelek* javára ujitotta meg azon ősi nemzeti szabadságot, hogy *székel* birtokban a fiskus soha ne örökösödjék. A krónikák, királyi és fejedelmi szabadságlevelek, törvények, országgyülési jegyzőkönyvek nyolczszáz év óta *székel nemzetről, székel ispánról, vitéz székelekről* beszélnek, nem határőrökről s erdőkerülőkről. Az *erdélyi székel* 1762—63-ig nem volt határőr, tehát nemzeti neve sem lehetett *őr* és *határőr*, hanem, mint az ország többi nemesei. a hazát és királyt fegyverrel szolgáló katona (miles) és a korona tagja, nemes (nobilis). Az ország keleti részén fegyverével szerezvén s tulajdonul birván lakóföldét, ha híre jött, hogy ellenség közeledik feléje, visszaverésére a megtámadott szék egész hadereje saját kapitányai alatt védelmére állott ki; nagyobb veszélykor a székely ispán a szomszéd székely székek haderejét, a vajda a vármegyei közel lakó nemességét vitte a szükséges számban segítségül s együtt védték meg a hon határait. Ha a király és fejedelem szólította fegyverre, saját törvényei és ősi szokásai szerint lóval vagy puskával zászló alá ment. Ebben állott a székely népnek katonáskodási s honvédelmi kötelezettsége.

Az elébb említett 1762—3. évben tétetett határőrré törvény ellenére Csikszék-, Háromszék-, Udvarhelyszékből Bardócz fiuszék lovas és gvalog s Aranyosszék lovas katonanépe, a minek gyászos emlékét a *Mádéfalvi Vérnap* (SICVLICIDIVM) örökítette meg, s ami 1848-ig tartott. Amint a XVIII—XIX-ik századi erőszakszülte határőrséget az az előtti századok történetébe visszahelyezni s érvényöket rég eltelt multra nézve vitatni nem lehet: ugy a XVII—XVIII-ik századi regécz- és fyzérvári erdő- és határőröket az erdélyi, saját földjükön élő.

szabad és nemes, s eleitől fogva maig önkormányzattal biró székelységgel azonosítni nem lehet.

Az erdélyi hunn-székely törzs azóta, hogy a *hunn* helyett *székely* nevet vett fel, nemzeti nevét soha sem törvény, sem maga meg nem változtatta. Határőrsége kényszerítőleg 86 évig tartott, akkor törvény szüntette meg örökre. Timon és Hunfalvy hypothesise azt sem fel nem támasztja, sem azt, hogy máskor, mint általam imént megjelölve volt, soha nem létezett, meggyőzően be nem bizonyítja.

Negyedik volt a biharvármegyei székely telepek felöli nyomozódás. Erre kevés időm jutván: az eredmény is kevesebb. De arról meggyőződtem, hogy, amint Szabó Károly művében írta, valóban itt is voltak székely telepek, s ezt új adatokkal is igazoltam. Jerney az egész Magyarországon és Erdélyben levő székelyeket határozottan besenyőknek állítja, de tévesen. Ugy látszik, mintha *székely néptörzs* létezését nem hinné. Ő mindenütt csak besenyőt lát. Neki a bissenus is, a siculus is egy, azaz besenyő, az első már nevéért, utóbbi azért, mert ő a *székely* szót az *ör* szóval, *határőrrel* synonimnak s a székelyt határőrnek tartja. Hogy alapos meggyőződést szerezhessek: melyik nézet felel meg a történeti igazságnak: Jerney és társaié vagy a Szabó Károlyé és az enyim, tüzetesen tanulmányoznom kellene a kérdést az irodalomban s több ideig utaznom és nyomozódnom Biharban a volt nemesség és egyházak levéltáraiban, s különösen Belényes vidékén. De én már koromnál fogva egyikre sem fogok ráérni. Maradjon hát ez is fenn későbbi kutatóknak.

Rám nézve elég azon általános eredmény, hogy egy-két községet személyesen láttam, nehánynak mult történetével az irodalomból megismerkedtem. Szólnom kellene még a besenyőkről tüzetesen: igaz-e Jerney állítása, hogy besenyő és székely egy? Szemle alá kellene vennem Hunfalvy azon állítását: hogy a székelyek hunnsága, a székely név nemzeti volta, lakföldjük fegyverrel foglalása mind mese, hogy őket Szent László király és az utánna következők telepítették mai lakhelyökre és székely nevöket nekik a magyar királyok adták. De ezt más alkalomra kell halasztanom, vagy — ha marad rá tér — Monographiámban elvégeznem. Most még csak utam elért czéljairól kell pár szót szólnom.

A miket előadtam, azokból szemmel látás és tapasztalás útján kitünik: 1. az, amit Szabó Károly: *Királyi telepítvényesek-e a székelyek?* című fentérintett művében elméletileg kimutatott, hogy az erdélyi székelység sem a palócz földről

vagy Göcsejből, sem a vágvölgyi és bihari székely telepek közül keleti lakhelyökre nem telepíttetett, pedig a két első vidék népnyelve egy a székelyekével, a többi magyarországi vármegyékből szintén nem, mert azok és a székely tájszólás közt igen csekély a rokonság. 2. Az erdélyi székelység, mely mindig szabad volt és nemes, mindig tömören együtt lakott, számban nagyobb volt, mint az anyaországi szétszórt rokon törzsek, hadi és politikai szervezetében külön állása, saját ősi intézményei és szabadsága által annyira biztosítva volt, hogy a századok minden viharait kiállhatta s eredete sajátságos vonásait mai napig fentartotta; önállóságának fő jelképe, a székely ispán címe ma is benne van a király czimében. 3. Azt, hogy a székely nemzet-név nem mese, s a *székely* szó az *őr, határőr* névvel nem synonim úgy hiszem, meggyőzőleg kimutattam. Ezek voltak utam czéljai. Vajha elértem volna!

JAKAB ELEK.

A HORVÁTHY CSALÁD LÁZADÁSA,
ÉS A
MAGYAR TENGERVIDÉK ELSZAKADÁSA.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

II.

Magyarország és a tengervidék között az asztalkendő most ketté volt vágva. A Horváthypárt, mely ezelőtt is már nagyravágyása és dacza által veszedelmes ellenfél volt, a budai események által szított féktelen dühében és szilaj bosszúvágyában egészen kiengesztelhetlenné lett, és nagyobbodott is, mert az említett események a horvátok faji érzését is megsértették. A tengervárosok ugyan még most is hívek maradtak Máriához, de ezek a horvát lakosság Száva- és Dráva-menti vastag szalagja által el voltak vágva Magyarországtól, és előre volt látható, hogy ha ezen meghasonlás hosszabb ideig eltart, a tengervárosok maguk is inkább a közelebb és fajrokon horváttal, mint a magyarral fognak tartani. Ezáltal tehát a magyar tengerhatalmi állás, és egyáltalán a magyar tengerészet eszméje komolyan veszélyezettnek látszott, a veszély annál nagyobb volt, minthogy ez irányban már egy első, káros praejudiciumot alkotó lépés történt volt maga a királyné részéről, ki a mult évben, Garay tanácsára, Cattaró városát Tvartkó királynak engedte át, azon reményben, hogy emezt ezen engedékenység által a felkelőktől elválaszthatja, (mint a béka, mely vizbe ugrik ha esik az eső, hogy meg ne ázzon!)

Garay, ki most természetesen ismét nádor volt, maga is belátta, hogy így nem maradhatnak a dolgok, és hogy a tengervidéki ügyeket valahogy nyélbe kell ütni. De ezen elintézésben ismét nagy hibát követett el. Miután harmadéve a királynék személyes megjelenése a lázadók közt oly fényes sikert aratott volt, legalább látszólag, és a tartomány azonnali hódolására vezetett volt, ismételve ugyanazon rendszert akarta alkalmazni,

és rábeszélte Mária és Erzsébet királynékat — Hedvig most már a lengyel trónon ült és Jagello felesége volt — miszerint ujonnan békés körutat tegyenek a tengervidéken. Elfelejtette az arany szabályt: »nec bis in idem«, és hogy minden fegyver éle eltompul, ha gyakran használtatik. Ha már magyar sereget nem tudott vagy nem akart előteremteni a lázadó horvátok meghóditására, hát még mindég czélszerübb lett volna ama nagy cseh sereget igénybe venni, mellyel Zsigmond az 1386-ik év tavaszán neje védelmére Magyarországba jött, de, miután akkor a rettegett Károly már nem élt, Erzsébetnek a veje iránti régi ellenszenve megint feléledt. Az anya hatalma passiv természetü leánya felett oly határtalan volt, hogy ennek nem engedte meg, miszerint férjével éljen, másrészről Zsigmond is egy pár népszerütlen cselekedete által a magyarok amugy is csekély rokonszenvét végleg elveszítette, és mindebből oly félszeg helyzet eredt, hogy a fiatal házasok, Győrben történt rövid találkozás után, ismét elváltak egymástól, Mária visszament anyjával Budára, Zsigmond pedig, kinek reménye a magyar koronára ismét dugába dőlt, duzzogva távozott Csehországba.

Maradt tehát a tengervidéki utazás. Nyár derekán utnak indult a két királyné, nagy és fényes kisérettel, de fegyveres csapat nélkül. Volt velük Garay nádor, ennek két fia és két testvére, Forgách Balázs, Keresztury János, Kanizsay István, Dézsi Miklós és Kristóf, és egy pár más főúr, számos udvarhölgy, a magyar nemesség legszebb leányaiból válogatva, számos apród és csatlós, vittek magukkal nagy pénzösszeget és drágaszereket is — »Innumirabiles thesauros, amictus et supellectiles«, »thesaurum immensae quantitatis«, és »ingentes valores« emlitik a diplomák. — Ugylátszik, hogy az arany néma ékesszólásában is biztak, és lassan haladtak lefelé, az egyes főurakat látogatásukkal megtisztelvén. De mihelyt a Dráván[1]) tul voltak, a lakosság ingerült hangulatának oly fenyegető jeleire találtak, hogy meghökkentek. Ez először Szentgyörgyi Tamás bánnak az állásába került, kinek helyébe *Losonczy László* lett kinevezve; a királynék azonnal követet is küldtek Velenczébe, hogy ott hamarjában egy pár gályát szerezzenek tengermenti utjuk biztositására, de a vészjelek mindinkább megszaporodtak, és miután tudomásukra esett, hogy a Horváthyak fegyveres megrohanást terveznek, egészen felhagytak a további utazással. Garay most már csak azon volt, hogy a királynékat minél

[1]) Dravus Hungariam Illyricis scindens confinibus. (De Monacis Lőrincz.)

elébb biztonságba hozza Gara (Gorián) nevü saját erős várába, (Diakovár mellett, az akkori Valpó-, mai Verőczemegyében.) De már arra is késő volt. Az utolsó órában, a mentő vár közelében, rajtuk csapott egy nagyszámú horvát sereg, melynek élén maga a két bosszuvágyó főur, Palisznai perjel és Horváthy János állt. (A napot, melyen az esemény előfordult, bajos megállapitani. *Márki Sándor* szerint szeptember közepe lehetett; *Fessler* állitása, ki julius 25-ét mondja, határozottan téves.)

A roppant tulerővel szemben nem volt semmi menekülés. Garay nádor és Forgách Balázs ugyan, látván hogy minden veszve van, nemes elszántsággal áldozták fel életüket, bámulatos hősiességgel védelmezvén a királynék kocsiját a támadók raja ellen, de hosszu emberfeletti harcz után mégis csak vértől és sebektől elboritva elestek, és Horváthy parancsára azonnal lefejeztettek; a többi kisérő hol fogságba esett, hol futásnak eredt. A fogoly királynékkal pedig a két főur bosszuvágyában akkora kiméletlenséggel, sőt durvasággal bánt, hogy igazoltnak látszik jó *Thuróczy*-nak méltatlankodó szava, melyet ez esemény elbeszélésénél használ, »feritas illa Croatorum, honoris ignara.« (Chron. Hungariae, pars IV., cap. 1.)[1]) Kivonszolják a két gyenge nőt a kocsiból, vad szitkokkal halmozzák el, és mikor ezek térdre borulva életükért esedeznek, hátat forditanak nekik, azután, kincseiktől és ékszereiktől megfosztván őket, szoros fogságba küldik várból várba, elébb Ivanicska, majd Gomnecsbe, végre Kruppába, a Jánosvitézek egy várába. *Thuróczy* ugyan azt beszéli az elébb emlitett helyen, miszerint Horváthy Erzsébet királynét azonnal helyben megölette és holttestét a Bozuta folyóba dobatta,[2]) de ezen állitása téves, miután bizonyos, hogy Erzsébett 1387. február hóban Jadrában a Sz. Chrysogonus templomban lett eltemetve, mi nem történhetett volna, ha csakugyan 1386. szeptember hóban Diakovárnál vizbe fullasztják. Megbizhatóbb az egykoru *Laurentius de Monacis* és *Paulus de Paulis* előadása, mely szerint a szerencsétlen királyné később Novigrádban a vránai perjel által lett meggyilkolva. Ellenben bátran elhihető *Thuróczy*-nak a

---

[1]) *Tinódy Sebestyén* is énekli:

»Oly kegyetlenek horvátok dolgokban,
Tisztesség semmi nincs ott ő dolgokban.«

(*Márki Sándor*, Mária életrajza.)

[2]) »Regina Elizabeth tollitur, et frenatis faucibus amnis Bozutha altas demergitur in aquas.«

Chron. Hung., IV. 1.

gyalázatosságok elbeszélése, melyeket Horváthyék a fogságba esett udvarhölgyeken elkövettek.[1])

Ezen, lovaghoz és paphoz oly méltó hőstettek után, Vrána érdemes perjele, Palisznai János, azonnal hajóra ült és nagy sietséggel Apuliába evezett, hogy Károly özvegyének, Margit királynénak, Garay és Forgách levágott fejeit, gyöngéd figyelme jeléül, bemutassa, és egyszersmind segitséget kérjen arra, hogy most már kis fiának Lászlónak meghóditsa egész Magyarországot. És Margit, elvakitva maró fájdalma és bosszúvágya által — hiszen atyját is, férjét is elpusztitotta a magyar királyi ház, és ő nem hiába volt nápolyi nő — megigért minden tőle telhető segitséget, ha neki a két fogoly királynét élve kiszolgáltatják, mert rajtuk akart válogatott bosszut állani. (Már abból is látszik, hogy akkor Erzsébetnek még életben kellett lennie.) Palisznai azonnal kész volt Margit kivánságát teljesiteni, és sietett haza felé, hogy a két királynét bünhödésre Nápolyba szállitsa. Hogy ezeket, ha vállalata sikerül, alighanem rettenetes sorsra juttatja, és nevezetesen hogy Mária, ezen akarat és önállóság nélküli gyenge teremtés, mindenben ártatlan volt, avval mit sem törődött. Kruppára érve, két foglyát tehát a tengerpartra vitte Novigrád várába, mely szintén a Jánosvitézeké volt, hogy ott hajóraszállásukat eszközölje.

Időközben a diakovári merénylet hire, noha mint tudjuk, Erzsébet kormánya nem volt népszerü, mégis roppant felindulást keltett Magyarországban. A királynékon elkövetett durva méltatlanság mód nélkül felbosszantotta a lovagias magyar nemzetet, mely abban saját becsületét megsértve látta, mindenütt önként készültek amazok kiszabaditására. A közhangulatnak e kedvező változása Zsigmond előnyére is vált, kit most önként fogadott el a nemzet az »ország főkapitánya és ura« gyanánt, sőt nemsokára, 1387. márczius hóban, szabad választás utján trónra emelt.[2]) De még a tengervidéken is felálltak a királynék párthivei, és fegyvert ragadtak kiszabaditásukra. Garay Miklós, a megölt nádor fia, Frangepáni János vegliai és zengi gróf, Kanizsay István, Maróthy János és még többen rárontottak a Horváthyakra és megostromolták váraikat, tengeren pedig egy velenczei hajóraj őrizte a dalmát réveket és szemmel

[1]) »Reginalis vero atrii virgines, tum nobilitate, tumque pulchritudine insignes, nocte eadem dedecoris lecto tractatae fuisse, quod apud me vel habet fidem, perhibentur.«

Chron. Hung. IV. 1.

[2]) »Interea Sigismundus ex Bohemia redux, nam illo ad conflandum exercitum concesserat, *miro procerum Hungariae consensu rex creatus.*« (*Pray*, dissert. hist. crit. de prior. Auranae.)

tartotta a lázadókat, mert Velencze is, persze hogy önző czélból, meg akarta akadályozni, hogy Dalmátia a Horváthyak által nápolyi kézre kerüljön; azonkivül Velencze és Zsigmond között közeledés jött volt létre, és amaz ez időben nagyban elősegitette emennek magyar ügyeit.

Ezen viszonyok között nem sikerült Palisznainak tervét keresztülvinni és a királynékat Nápolyba szállitani, mert ama keskeny tengerszoros, mely a novigrádi öblöt a Canale della Montagna és közvetve a tengerrel összeköti, Barbadigo velenczei tengernagy hajóraja által meg volt szállva, melylyel meg nem mérközhetett, a szárazföldön pedig a novigrádi vár a királynék párthivei által lett körülvéve és ostromolva. De azért Palisznai korántsem gondolt megadásra, a sereggel közeledő Zsigmondot azon fenyegetéssel riasztotta vissza, miszerint a hatalmában lévő királynékat megöleti, ha tovább folytatja előrenyomulását, és Zsigmond csakugyan visszavonult, mert a szilaj természetü kegyetlen perjel részéről jól tudta, hogy ez nem üres fenyegetés. Nem is volt ám, annak bizonyitékát nem sokára meg is adta Palisznai, legalább részben, mert a mint 1387-i január elején Barbadigo legénységének egy részét partra szállitotta és a várat ostrommal megrohanni készült, Palisznai az akkor a folytonos izgatottságtól és szenvedéstől már beteg Erzsébet királynét szerencsétlen leánya szemeláttára megfojtotta, és holttestét ledobatta a bástyáról az ostromlók elé! Ezek szállitották azután az ily gyászos véget ért nő tetemét Jadrába, hol egy hónap mulva az elébb nevezett templomban örök nyugalomra helyeztetett; az ostrommal pedig szintén fel kellett hagyniuk, nehogy Máriát is hasonló sorsra juttassák, és ezentul csak Novigrád szoros körülzárására szoritkoztak, hol Mária még majdnem félévig kemény fogságban és lánczra verve sinylődött.

Csak lassan tört meg Palisznai makacssága a többi lázadók kudarcza alatt. Nevezetesen Horváthy Jánosnak roszszul ment a dolga; elébb Pozsegában szorongattatott a fiatal Garay által és megadásra kényszerült, azonban megszökött a fogságból és Tvartkóhoz fordult ujabb segitségért, melyet meg is nyervén ismét viszszatért és Pachitel várát, Novigrád közelében, megszállotta; itt azonban most Frangepáni János vette ostrom alá és kiéheztette, ugy hogy másodszor is kapitulálni kellett; kegyelmet csak azon feltétel alatt kapott, hogy becsületszavát lekötötte, miszerint Novigrádba mén és Palisznait a királyné szabadon bocsátására birja. Ezen pressió alatt, és a velenczeiek által mind keményebben szorongatva, Palisznai végre kapitulált, 1387-i junius hó 4-én, és a maga valamint

őrsége szabad elvonulása feltétele alatt átadta Novigrád várát és Mária királynét a velenczei tengernagynak, Barbadigo Jánosnak; igy került a királyné, nyolcz és fél havi fogság után, szabadságra. (*Márki Sándor* ugyan 10 havi és 10 napi fogságot emlit; elfelejti azonban, hogy maga kimutatta, miszerint a diakovári merénylet nem történhetett 1386. szeptember hó közepe előtt, l. Magyar tört. életrajzok, 1. évfolyam, 1. füzet. 96. oldal.) A lovagias Barbadigo nagy tisztelettel fogadta a szép fiatal, nagy megpróbáltatáson keresztülment fejedelmi nőt, és saját hajóján vitte Zengbe, hol őt a bátor és hű Frangepáni János oltalmára bizta. Mária élete végéig a legmelegebb hálával viseltetett megszabaditója iránt. Egyáltalán az elbeszélt esemény következtében egy ideig valóban benső viszony keletkezett Magyarország és Velencze között, és a signoria csakugyan túltett magán a szeretetreméltóságban. Fényes követség által üdvözöltette Máriát Zengben, sőt, a mi eddig hallatlan volt, külön levelek által felszólitotta a dalmát tengervárosokat, miszerint a magyar koronának örök hüséget tartsanak.

VI. Orbán pápa is irt Máriához üdvözlő levelet, melyben figyelmezteti, hogy Isten után leginkább a velenczeieknek köszönheti menekülését, és hogy hálás legyen irántuk. Egy pápa, mint Velenczének szószólója! Ugy látszik, hogy a szép Mária regényes sorsa az összes politikai viszonyokat fenekestül felforgatta.

Zengben maradt Mária, mig a hős Frangepáni a lázadóknak egy másik főfészkét, Medve várát is hatalmába keritette, azután utnak indult, férjével való találkozásra, ki Budáról elejébe sietett. Zsigmond, ki már márczius hó 31-én meg lett koronázva Székesfehérvárott, és Mária Zágrábban találkoztak egymással julius hó 4-én, és itt egy pár hetet töltöttek, pártjaikat fejedelmi bőkezüséggel megjutalmazván. A fiatal királyi pár — a békéjét zavaró Erzsébet már nem létezvén — most a teljes egyetértés, sőt gyöngéd szerelem képét mutatta. Augusztus végén visszatértek Budára, melynek népe a legnagyobb lelkesedéssel fogadta.

Ámde a tengervidéki lázadásnak még most sem volt vége, erős bástyát talált az Vranában, a Jánosvitézek várában, és a rendben magában. Természetes, hogy Zsigmondnak megkoronáztatása után egyik legelső tette volt, miszerint Palisznait felségárulónak nyilvánitsa és minden méltóságától megfossza; helyébe *Nagymihályi Albert*et nevezte ki vránai perjelnek, ezt azonban a vitézek csak egy csekély része fogadta el főnökül. A magyar- és horvátországi Jánosvitézek ez időben már nem

kerültek ki az idegen, franczia és olasz nemességből, mint ezelőtt, de nagyobbrészt belföldiekből, ennek következtében a pártszellem, mely ez országokat feldúlta, a rend belsejébe is behatolt, és e pártszellemmel együtt a fegyelmetlenség, az önzés, a szenvedély és a rossz erkölcs is. Hogy mily gonosz elemek nemcsak hogy eltürettek, de még felülkerekedtek is az egyházi lovagság keretében, annak Palisznai maga a legkirivóbb példája; a királyi vér, mely állitólag ereiben folyt, elég volt arra, hogy a legmagasabb rangra érdemesnek találtassék. És Palisznainak a vitézek között nagy pártja volt, mely párt most Nagymihályit nem akarta elfogadni perjelnek, hanem maga szakállára perjelválasztást inditott. De ezen uj választás szavazatai is kétfelé szakadtak, egy részük a Horváthy család egy tagjára, *Grabóriai Berizló Jánosra*, másik részük pedig *Laczkófy Apor Albertre* (István volt erdélyi vajda fiára) esett, kik mindketten a lázadókkal tartottak. És miután Palisznai maga, ki ez időben még Novigrádban ostromoltatott, szintén tovább is viselte a czimet, Vranának egyidejüleg nem kevesebb mint négy perjele volt egyszerre. Mihelyt Nagymihályi látta, hogy általános elismerésre nem számithat, sőt a többségben levő ellenzékkel szemben nem tarthatja magát Vranában, magához vette a Máriához hü maradt vitézeket és velük Novigrád elé vonult, hol segédkezett Barbadigónak Palisznait ostromolni. De még Novigrád eleste után sem juthatott székéhez, mert ezalatt Vranában Berizló szerzett magának elismerést, és vitte a dolgokat Palisznai szellemében, ugyszólván mint ennek helytartója, addig, mig ezen szivós és Hydratermészetü harczos harmadszor is visszatért Vranába 1389. és székét harmadszor is elfoglalhatta. Hogy ez megtörténhetett, főképen Tvartkó müve volt, ki akárhányszor is Palisznai ellen fordult a szerencse, ennek mindannyiszor biztos menedéket és segitséget nyujtott. De még tovább is ment a boszniai király nagy barátságában, mert, mikor végre Zsigmond serege, Nagymihályi Albert és Bebek Detre vezetése alatt, Vranát 1389 vége felé keményen ostromolta, Tvartkó személyesen jött a vár felszabaditására, és a királyi sereget visszaverte. (Palisznai maga csak 1392-ben mult ki Vranában, természetes halállal; szerencsésebb mint több lázadó-társa: Horváthy János, Korpádi János, s még többen, kik előbb-utóbb Zsigmond fogságába esvén, kínhalállal bünhődtek.)

Vrána e szerint egyik legnagyobb akadálya volt a partvidék meghóditásának és pacificálásának; ez utóbbi egyáltalán külömböző eredménynyel ment. Zsigmond hü vezérei, Losonczy László, Garay Miklós, Frangepáni János, Kanizsay István és

Maróthy János ugyan számos ütközetben megverték a mindinkább apadó lázadókat, és több várukat elfoglalták a szárazföld belsejében, ellenben kedvezőtlenre fordult a helyzet a tengervárosokban, ámbár épen ezek ragaszkodtak hiven a királyné pártjához. Tvartkó ugyanis rendes tengeri hadjáratot kezdett ellenük inditani, minthogy bizván Velenczével való szövetségében elérkezettnek hitte az időt, miszerint régi kívánságához képest a dalmát partokat meghódithatja. Láttuk már, hogy mily következetes módon járt el e czélban eddig is: először Drakovizza alapitásában és megerősitésében, majd Cattaro békés uton való megszerzésében, azután a vránai Jánosvitézekkel való szoros összeköttetésében. Most, midőn Vranában oly erős támpontot nyert, hogy ott a külömben megbukott Horváthy-párt legyőzhetlennek látszott, mind támadóbban lépett fel, Clissa, Almissa és Ostrovizza erős várait ostrommal vette be, a tengervárosokat pedig Velencze révén nyert gályáival zaklatta. Ragusát bántani óvakodott, mert e hatalmas, dusgazdag és nagy hajóállománynyal rendelkező községgel még a velenczeiek sem szerettek kötekedni. Jadrával is inkább csak ingerkedett, de annál komolyabb támadást intézett Spalató, Trau, Sebenico és Scardona városok, valamint Lesina és Brazza szigetek ellen. A városok ismételve fordultak Zsigmondhoz segitségért, de eredménytelenül; azután véd- és dacszövetséget kötöttek egymás között, de, kedvük nem levén a harczot Tvartkó mindinkább növekedő hatalma ellen folytatni,[1]) végre jobbnak találták ennek fenhatóságát elismerni és vele békét kötni, 1390-ben.

Hogy Zsigmond oly közönyösnek látszott a tengervárosok sorsa iránt, ennek két oka volt. Első volt Murad török szultán fenyegető előrenyomulása a Balkán félszigeten, mely már Magyarországnak is veszedelmes kezdett lenni, és más irányba terelte védő intézkedéseit. Mikor t. i. a törökök 1389-ben Lázár szerb királyt megtámadták, Zsigmond Garay vezérét ez utóbbi segitségére küldte; tudvalevőleg azonban a rigómezei csata, 1389-i junius hó 15-én, szerencsétlenül ütött ki és a törökök fényes győzelmével, valamint Szerbia leigázásával végződött; szükséges volt tehát most első sorban a Száva mentét szemmel tartani és megvédeni. Második ok volt pedig azon kényes helyzet, melybe Zsigmond Velenczével szemben jutott volt lekötelezettsége következtében. Nem lehet félreismerni, hogy csakugyan hálával tartozott Velenczének; ennek köszönte jó részben, hogy

[1]) Tvartko a rigómezei csata után a törökökkel szövetkezett, kik segédkeztek neki dalmátországi hadjáratában.

a magyarok elfogadták királynak, ennek köszönte Mária megszabaditását, és azonkivül is több más oknál fogva hihette, miszerint jó barátot és szövetségest találand benne ezentúl is. Sőt nem lehetetlen, hogy az akkori doge, Veniero Antonio, (1382—1400), saját részéről is őszinte jó indulattal viseltetett Magyarország iránt, legalább a régi kölcsönös animositas a turini béke óta elenyészettnek látszott. Miután már, mondom, Zsigmond a köztársasággal jó barátságban volt és maradni akart, kényes helyzetbe hozta őt vele szemben a Tvartkóval való harcz, ki nem csak Velenczének szövetségese és nagy kedvencze, de úgyszólván maga is velenczei volt, mint aranykönyves nobile. Talán, hogy a még nagyon fiatal és kevés tapasztalással biró Zsigmond azt is hitte, miszerint a köztársaság, mely maga intette a dalmátokat a Magyarország iránti hűségre, nem fogja a dolgokat végletig menni hagyni; talán hogy a signoria maga is őt ezen hitben megerősitette: elég az hozzá, ámbár Tvartkó csakugyan komoly ellensége volt Zsigmondnak, ez utóbbi az ellene való harczot, legalább a tengervidéken, nem fogta nagyon komolyan, és inkább abban bízott, hogy mindkettőjük jó barátja, Velencze, majd valahogy rendet csinál. És így álltak még a dolgok, mikor az 1392-ik év folyamán, hamar egymásután, két kiváló alak múlt ki az élők sorából, ki épen ezen dolgokban főszerepet játszott: Palisznai János, vránai perjel, február 16-án, és Tvartkó István, boszniai király, márczius 23-án. Ezen két haláleset közvetve ismét új fordulatot ád a hanyatló magyar tengerészet ügyének, mely most már rohamosan végperczei felé siet.

Palisznai Jánosban a lázadó-párt fővezérét, szellemi fejét és legnagyobb tekintélyét veszítette. Egyidejűleg több más veszteség is érte a pártot: Horváthy Pál, a volt zágrábi püspök, földönfutóvá lett; Horváthy János, az egykori bán, bujdosás közben fogságba esett, és Pécsett kegyetlen kinzások között kivégeztetett. Tvartkóval a Horváthy-ügy leghatalmasabb külbástyája szált sírba; de mindamellett a pártütési szellem nem halt meg velük. A párt élére most Palisznai rokona és utóda a vránai perjelségben, *Grabóriai Berizló János,* állt, és ismét nagy buzgóságot fejtett ki az iránt, miszerint a megölt Károlynak kiskorú fia emeltessék a magyar trónra. Minden eddigi kudarcz daczára újra hangoztatott a Horváthy-párt részéről a jelszó, hogy csakis az Anjouház *férfiágának* van joga a magyar koronához.

Több jelenkori magyar történetiró a Horváthyak magatartását politikai szempontból magyarázza és bizonyos határig védi. Ezen felfogás szerint épen a Horváthy-párt képviselte

volna Magyarország tengerészeti és tengerhatalmi érdekeit és álláspontját; egyrészt az a törökök előrenyomulásából fenyegető veszedelmet korábban ismervén fel mint a távoli budai kormány, másrészt jobban ismervén Velenczének csak elodázott, de soha fel nem adott aspirátióit a magyar tengervidékre; e párt szükségesnek tartotta volna Magyarországnak Nápolylyal mint tengerhatalommal való szoros összeköttetését vagy tulajdonképen egyesitését, hogy képes legyen partjait úgy a törökök mint a velenczeiek ellen védeni, és, tekintettel az elkerülhetlenül várható nehéz küzdelmekre, elleneznie kellett volna egy gyenge nő uralmát, mely még a belviszályok elnyomására sem bírt tehetséggel. Azonkivül ezen párt határozottan a *lex salica* mellett kardoskodott volna, mely az Anjou-házban mint franczia eredetű családban kizárólagosan kellett hogy érvényben legyen, és mely tudvalevőleg a trónöröklést csak férfiágban engedi meg. Én részemről megvallom, hogy a Horváthy-párt törekvéseit illetőleg nem tartom szükségesnek a politikai álláspont ily complex és eszményi voltát feltételezni, hanem beérem avval, hogy a Horváthy-család — állítólagos vagy valódi — közeli vérrokonságban állott a nápolyi királyi házzal, és azért ennek a magyar trónra való emelése esetében magának is fényes állást és döntő befolyást remélhetett. Hiszen a lex salica már Nápolyban magában is tényleges léket kapott volt Johanna királyné hosszú uralkodása által, és így a mi azt az érvelést illeti, hogy a Horváthyak nem akartak nőt tűrni a trónon, ez a tények által elesik. Ezen érvnek csak addig volt értelme, míg Magyarországban *Mária*, Nápolyban pedig *Károly* uralkodott; most azonban a viszony megfordítva állott: Magyarországban uralkodott tényleg Mária *férje*, a fiatal, erélyes, harczias Zsigmond és Nápolyban Károly *özvegye*, a gyenge, indulatos és cselszövő Margit, kiskorú fia helyett és nevében. És mégis a Horváthy-párt, mely állítólag az erélyesebb védekezés szempontjából nem akar asszony-királyt, Zsigmondnak ellentáll, és Margitot akarja az uralkodással megbízni. Mindebből kiviláglik, hogy a Horváthyak pártállása nem politikai szempontra vezethető vissza, hanem csupán csak személyes érdekre.

A vezérszerep nem maradt sokáig Berizló kezében, mert még az 1392-ik év folyamán csatározás alkalmával egy Vasics nevű királypárti horvát úr fogságába esett. További sorsa és vége ismeretlen. Utóda úgy a perjelségben, mint a párt vezetésében pelsőczi *Bebek Imre* lett, miből látható, hogy a vránai János vitézek többsége még mindég a nápolyi párttal tartott, és ezáltal a meghasonlást, mely Magyarország és a tengervidék között már úgy is létezett, mindinkább nagyobbitotta. Bebek

Imrével már találkoztunk e sorok folyamán, 1383-ban, midőn mint tengermelléki bán, a magyar hajóhadat vezényelte, melyet Erzsébet Nápolyba küldött Károly segitségére; és fogunk még vele találkozni. »Ceterum hic ille Bubekius est«, mondja *Pray*, »qui, cum Sigismundus absens in Bohemia fuit, auctor haud paucis Procerum fuit, ut exauctorato Sigismundo, Ladislaus Caroli parvi filius, ex Italia evocatus, rex Hungariae proclameretur. Atque, ut erat magnae in caeteros auctoritatis, et militari scientia conspicuus, facile magnam Optimatum partem, eorum inprimis, quos rex beneficiis praecipue affecerat, in nefarii consilii societatem pertraxit. Itaque missis in Italiam nunciis, non difficulter Ladislaum spe potiundi regni in Dalmatiam pellexere, ac Jadrae, ut scena ad speciem adornaretur, corona exsertis contexta, inauguratum Hungariae regem dixere, Emerico Bubekio omnium maxime Ladislai partibus studioso, qui, nisi ab Joanne de Maroth Bano Machoviensi, collatis aliquoties signis, in Bosniam cum praecipuis factiosorum ejectus fuisset, fortasse Ladislaus, si non Hungariae, Dalmatiae profecto et Sclavoniae regnis potitus erat.» Tehát ismét egy Horváthy-párti, ki merészel trónkérdést felvetni, és Magyarországnak királyt adni akar! És ismét Bosznia a háttérben, valahányszor egy gőgös lázadó főúr menhelyre szorúl!

Gr. Wilczek Edr.

PÁSZTHÓI RÁTHOLDI LŐRINCZ ZARÁNDOKLÁSA.

— 1411. —

Zsigmond »király és császár« krónikájának végén meséli Tinódi,[1]) hogy »énekben hallotta, vagy volt, vagy nem volt, Tar Lőrincz hogy pokolba bément volt.« A mysticus középkorban a pokolba járás alatt — mint Pór Antal helyesen értelmezi[2]) — egy Szent-Patrick purgatoriumába tett zarándok-utat kell értenünk. A kérdéses hely azonban nem »Angliának mintegy közepén,« hanem a testvérszigetnek, Irlandnak éjszak nyugoti sarkában fekszik. Eddig összesen három magyar emberről tudjuk egész biztosan, hogy járt ott, t. i. György, »Krisszafán Comes« fiáról, ki 1353-ban vezekelt,[3]) továbbá ott járt »Malatesta, Ungarus de Armenio« öt évvel később, t. i. 1358-ban,[4]) s végül Tinódy szerint Tar Lőrincz Zsigmond király idejében. Liszty János veszprémi püspöknek egy jegyzete szerint állítólag Tóth Lőrincz I. Károly zászlótartója is járt ott,[5]) de ez mint látni fogjuk, valószinűleg valami tévedésen alapszik.

Tar Lőrincz útját illetőleg Szilády Áron azt irja a Tinódy szövegéhez adott magyarázó jegyzetekben, hogy Magócsy István, a gyöngyösi barátok gvárdiánja 1836-ban egy colligatumot hozott Döbrentei Gáborhoz, melyben megvolt két levélen a *Peregrinatio Laurencii Taar* egy változata valószinűleg latin prózában. Ha magyarúl volt volna, Döbrentei közölt volna mutatványt. De az illető kötet azóta eltünt s félni lehet,

---

[1]) *Régi Magyar Költők tára* III. 357.

[2]) *Századok* XXV. 348. — Lásd azonkivül az ő *Nagy Lajos*-át is, hol a 254. lapon közli a purgatorium-sziget modern látképét »eredeti fölvétel után.«

[3]) Toldy Ferencz »Egy XIV. századbeli magyar vezeklő Irlandban Szt. Petrik (így!) purgatoriumában.« *Századok* V. köt.

[4]) Rymer, *Foedera* III. I. 174.

[5]) *Századok* XXV. 348.

szatócsboltba került.[1]) Veszteségünk némileg pótolva van már most, mert sikerült nemrég a British Museumban egy régi colligátumban egy magyar ember purgatoriumi útjának leirását fölfedeznem ily czímen »Prohemium memoriale super visitatione Domini Laurencii Ratholdi[2]) militis et baronis Vngarie factum de purgatorio sancti Patricii in Insula Hibernie.«

Mindenesetre Tar Lőrincz uram útjával van itt dolgunk. Mint tudjuk, a Taariak és Pászthóiak rokon családok voltak s mindketten a Ráthold nemzetségből származtak. 1454-ben Taari György a Pászthóiakkal megegyezett, hogy családjaik egyikének kihaltával egymás birtokait örököljék. Csánki szerint, a Taariak ez időtájt nemcsak Taarnak hanem Pászthónak is voltak földesurai és 1472-ben magvuk szakadt.[3]) Fölötte valószinű tehát, hogy Tinódy összezavarta a Pászthói nevet a Taarival, és a Taari nevet azonkivül még átváltoztatta Tarra. A további kutatásnak kell azonban e kérdést véglegesen eldöntenie. Egyelőre bennünket Pászthói Rátholdi Lőrincz zarándokútja érdekel.

Az illető colligátum könyvtári jegye *Royal MS. 10. B. IX.*; a »Prohemium Memoriale« a 36. levél hátán kezdődik és a 44. levél hátán végződik. A kézirat mint már neve is mutatja a királyi gyüjteménynyel került a British Museumba. Az irás jellege után itélve Lőrincz lovag útját is azon szerzetes másolta, ki az első lap élén igy nevezi meg magát »Henricus Cranebroke monachus Ecclesiae Christi Cantuarensis. Anno verbi incarnati 1461.« A modern bekötésben lévő kötet első lapján fölül továbbbá Cranmer Tamás canterburyi érsek, alúl Lord Lumley aláirását viseli. E két aláirásból megtudjuk a kézirat további viszontagságait. A kötet t. i. számos mással együtt Cranmer Tamásnak »Véres« Mária angol királynő, a vakbuzgó II. Fülöp feleségének, uralkodása idejében bekövetkezett kegy- és hivatalvesztése után vagy Henry Fitz-Alan, Earl of Arundelnek révén vagy pedig egyenesen ez utóbbi vejének Lord Lumleynek birtokába került, kik mindketten szenvedélyes könyvgyüjtők voltak. Ez utóbbi nevelője volt Henrik, walesi herczegnek, I. Jakab király fiának s 1609-ben

[1]) RMKT. III. 468. — Az *Akadémia Évkönyvei* III. 116.

[2]) A szövegben »Laurentius Ratholdi de Pastothe.

[3]) Nagy Iván (*Magyarország családai* IX. 132.) szerint a Pászthói család élt még a XVI. század elején is. Szederkényi (*Hevesvármegye története*. II. 312.) említ egy Pásztóhi Gergelyt, ki még 1599-ben életben volt. Lásd továbbá Csánki Dezső, *Magyarország földrajza* I. 52. 53. 55. 77. és 85. és Pesty Frigyes, *Eltünt régi vármegyék* I. 150, 151. — Ez utóbbi szerint Tar ma is virágzó helység a Mátra tövében, Pásztó szomszédságában.

bekövetkezett halála után tanítványa vásárolta meg könyveinek legnagyobb részét. A királyi gyüjteménynyel azután 1757-ben kötetünk is II. György ajándékából a British Museumba került.[1])

A kézirat közli (másolatban) Zsigmond király véd levelét az útra készülő lovag számára, melyből megtudjuk, hogy »Magnificus vir Laurencius Ratholdi de Pastothe, Magister Dapiferorum et supremus dispensator, ex generosa sanguinis propagine de senioribus Regnorum nostrorum baronibus exortus, et in nostra aula regia a puericia suae aetatis nutritus et cognitus, in nostrisque prosperis successibus et adversis fidelis inventus et constans«, az ájtatosság szellemétől fölgerjesztve zarándok-utra készül Szent-Jakab sirjához Compostellába és Szent-Patrick purgatoriumába Hiberniában »et suae mentis pulchritudine ductus pro actibus militaribus exercendis et augendis, diversa mundi climata perlustrare intendat.« A király azért védelmet és utazási engedélyt kér mindenkitől a lovag és kisérete számára (eidem Laurencio Ratholdi et suo comitatu cum predictis suis rebus et familia).[2]) A levél »in castro nostro sancti Georgii«[3]) van keltezve 1408-i januar 10-éről.[4])

Lőrincz lovag azonban vagy nem indúlt el azonnal útjára vagy pedig sokáig mulatott útközben, mert csak 1411-ben érkezett meg Dublinba, Irland fővárosába, »in apparatu condecente militari cum heraldo suo ceterisque sibi servientibus prout decuit,« hol a vezeklők rendes szokása szerint »megközelítette« (appropinquans) és ájtatosan imádta az ott őrizett szent ereklyét t. i. »Jézus furkós botját,« melyet »úgy olvassuk a különböző Szent atyák irataiban,« a Megváltó maga adott át szent Patricknak és melylyel ez, egyebek közt, kikergetett

[1]) *Book-Collectors* Part 1. p. 5. London, Quaritch 1892.

[2]) Egy kissé javitottam az eredetinek rosz latinságán.

[3]) A nevezett vár alatt a körösmegyei Szent-György várat kell értenünk, mely tehát már 1408-ban a király birtokában volt, azaz sokkal korábban mint Csánki Dezső gyanitotta. L. *Körösmegye a XV. században* Akad. értek. XV. k. 2. sz. 14. l. — Hogy pedig a körösmegyei várat kell értenünk, az világos Zsigmond itineráriumából. Ráth Károly szerint 1407. decz. 17-én Csáktornyán volt a király, honnan Körösre ment, hol Verőcze és Körösmegyék nemességével nagy gyülést tartott 1408 febr. 13-án.

[4]) A datum igy hangzik: »anno domini millesimo CCCC^mo octavo, decimo die mensis Januarii, Indictione quintadecima, Regnorum autem nostrorum anno vicesimo sub appensione majoris et authentici sigilli nostrae majestatis.« Az indictio az 1408., az uralkodási év azonban az 1407. év mellett bizonyít, mert Zsigmond uralkodási éveit 1387. márczius havától számitja. L. Knauz *Kortan*-át. Valószinűleg a »vicesimo« szó után, a másoló tollában maradt »primo.« 1407. január 8-án Zsigmond Budán tartózkodott. L. Ráth Károly, *A magyar királyok tartózkodási helyei.*

Irlandból egynémely mérges állat fajt.[1]) Irlandban nincs kigyó és a mai néphit szerint Patrick pusztította ki őket a szigetről.

A magyar lovag megmutatván Miklós érseknek, Irland akkori primásának Zsigmond király ajánló levelét és szóval is megmagyarázván jövetelének okát, a primás kellő tisztelettel fogadta őt és kiséretét. Vezeklőnk több napig maradt a fővárosban, hol böjttel és imával előkészült zarándok útjára, és ájtatoskodott Szent-Patrickén kivül Szent-Columba és Szent-Brigitta ereklyéinél is. Egy éjjel végre megjelent a lovagnak álmában maga a szent, a purgatorium gazdája, és jó sikert jövendőlt neki vezeklési utjához. Lőrincz azért a következő reggel fölébredve, hálát adott a látásért és fölkerekedett útjára a primás ajánló levelével a Szentek szigetére, mely Ulster tartomány[2]) nyugoti részében egy tó közepén fekszik, nem pedig egy folyóban mint a kézirat állitja. A »folyónak« neve »hibernice« — beszéli továbbá forrásunk — Loch Erge (a mi megint nem áll, mert Lough Derg a neve), latinúl »Stagnum rubeum« tehát »vörös tó,« nem folyó; és ebben szerzőnknek igaza van, mert »derg« annyi mint »vörös,« és »lough« (skót, loch) annyi mint »tó« a már-már kihalt ír nyelvben.

Szent-Patrick purgatoriumának meg van a maga bőséges irodalma,[3]) ámbár nálunk csak Toldy Ferencz és Pór Antal irtak valamit róla. Miután azonban nem szorosan a *Századok* keretébe vág a középkor hiedelmeiről értekezni, azon olvasóim részére kik bővebben szándékoznak a tárgygyal foglalkozni, az[4])

---

[1]) Szent Patrick életének számos versioit Colgan összegyüjtötte és 1647-ben Louvain-ban kinyomatta egy kötetben *Trias Thaumaturga* czím alatt. A különféle versiok egyike szerint a szent a »baculus Ihesu-«t egy remetétől kapta, egy másik szerint ő maga hozta magával egy a Tyrrheni tengerben fekvő szigetről. Legujabban élete megjelent, a mai tudomány szinvonalán irva, a *Dictionary of National Biography* czímű nagy vállalatban, hol az idevágó irodalom is közölve van.

[2]) »Ultonia» a tartomány latin neve. Irland, négy főrészre oszlik t. i. Ulster, ma »a protestáns Éjszak;« Connaught, melytől a királynő harmadik élő fia veszi czimét (Duke of Connaught); továbbá Munster és Leinster. Ulsternek Donegal nevű grófságának déli csúcsában fekszik az illető tó.

[3]) Az *Irish Monthly* 1895. november számában azt írja egy bíráló, M., (a néhány nap előtt — május 19. — elhúnyt Father Denis Murphy, S. J., Irland hírneves régésze), hogy néhány év előtt »távol Magyarországból« egy benczés kolostor apátja írt egy irlandi főpapnak, hogy küldjön neki valami könyvet, melyből e purgatoriumról megtudhatna valamit. De minden keresés daczára nem sikerült sem a könyvkereskedők, sem az antiquáriusoknál valamit számára találni.

[4]) *St. Patrick's Purgatory.* An essay on the legends of purgatory, hell, and paradise, current during the Middle Ages. by Thomas Wright.

alatti jegyzetben adok rövid útmutatást arra nézve, hogy mily munkákban találhatnak további adatokat. S jelen czikkben kizárólag Lőrincz útjának leirására fogok szoritkozni. Maga a tárgy, Szt.-Patrick purgatóriuma világirodalmi fontossággal és érdekkel bir. Hogy csupán néhány példát idézzek: már a római classicus irodalomban Plutarchnál [1]) találkozunk egy hőssel, névszerint Timarchussal ki leszáll Trophonius barlangjába. Rotterdámi Erázmus oly hasonlatosságot talált az e barlangról szóló mese és a Szent-Patrick purgatoriumáról szóló legendák közt, hogy a keresztény legendákat a pogány mesékből eredetteknek vélte.[2]) Dante kommentátorjai is persze bőven foglalkoztak e tárgygyal. Calderon de la Barca pedig földolgozta azt egyik vallásos drámájában.[3]) Nálunk Tinódyn kivül a Kriza által gyüjtött népmesék egyikében is a hős a pokolba száll.

E rövid kitérés után térjünk már most vissza kéziratunkhoz a British Museumban.

A vezeklők szokás szerint 15 napig folytonosan csupán kenyéren és vizen éltek, azután meggyóntak és megáldoztak.[4])

(London 1844.) Kérlelhetlen, hogy ne mondjam fanatikus, protestáns szempontból taglal.

St. Patrick's Purgatory, Lough Derg by Rev. D. Canon O'Connor. (Dublín 1895) A mostani római katholikus clogheri püspök előszavával és Vilmos dublini (r. k.) érsek »Imprimatur-«jával. Képekkel.

St. Patrick's Purgatory by Dr. Henry Jones, Clogher (anglikán) püspöke. London 1647.

Lucy Toulmin Smith, *A Common placebook of the XV. Century* (London 1886.) közli »Owen lovag« egy változatát és utal a szakba vágó angol és német irodalomra.

S. Eckleben, *Die älteste Schilderung vom Fegefeuer des heil. Patricius.* Halle a S. 1885.

A szépirodalomban William Carleton, ki 1817-ben maga is vezekelt, egy elbeszélést közöl »The Lough Derg pilgrim« czim alatt. *Traits and Stories of the Irish Peasantry.*

Dr. Eugen Kölbing, *Englische Studien* I. 57—98 Heilbronn 1877.

Magyarúl is megjelent *Sz. Patricius purgatoriumjáról való Historia* Bécs. XVII. század. L. Szabó K. RMKT. 1577 sz.

Le voyage du puys Saint Patrix par Philomneste, junior (P. G. Brunet) Genève 1867.

Legujabb időben (márczius 1895.) Kuhn értekezett a bajor királyi akadémiában e tárgyról, de értekezését *Himmel und Höllenfahrten* még nem láttam.

[1]) *De Urbe Thebis et Socratis Daemonio.*

[2]) *Adag. de Antro Trophonii.*

[3]) »La Cueva di San Patricio« czím alatt.

[4]) Ez teljesen megegyezik a Toldy közölte versióval és az »Owayne Miles« vezekléséről szóló közép-angol költeményben mondottakkal is. Wright i. m. 68. l. »Owayne,« vagy mai helyes irással »Owen,« ugyanaz mint Toldy »Oenus« lovagja, mert »O-in«-nak lesz kiejtve a név.

De Lőrincz lovag félvén attól, hogy a hosszú bőjt miatt lelki ereje elgyöngülne vagy testi érzékei eltompulnának, csak öt napot bőjtölt — »Krisztus öt sebének emlékére« — és miután meggyónt és megáldozott, a kolostor perjelével és ennek egy kanonok társával együtt egy ladikba szálltak és mintegy 1000 lépésnyire (unius milliaris spatio) délfelé eveztek és végre a purgatorium szigetén kikötöttek.

A kézirat elég részletesen irja le a *locus in quo*-t. Szerinte a folyó, értsd a tó, édes vizű és lazacz, pisztráng és más halfajtákban bővelkedik, ami érdekelni fogja a piscicultura barátait, mert mai napság pisztrángot igen, de lazaczot a tóban nem lehet találni. Mesterséges úton is igyekeztek a lazaczot meghonositani a tóban, de mind kiszökik a tengerbe. Azért van is reá legenda, hogy miképen tünt el s miért nem marad meg a tóban e halfaj. A sziget a kézirat szerint 130 lépés hosszú és sehol sem szélesebb 20 lépésnél.[1]) Két részből áll, a nagyobbik fele észak nyugatra fekszik és »hiberniali ideomate« *Kernaghe* a neve, mit latinra »clamorum insula, (zenebona sziget)-nek lehet forditani. Talaja tüskés és tülevelű cserjékkel és fákkal van boritva, melynek ágaiban baglyok és más ragadozó madarak tanyáznak, melyek éktelen lármájukkal töltik be a levegőt. »Mint régi irlandi codexekben föl van jegyezve, a Sátán és satellitái örökös jogon (hereditario jure) birják e szigetet.« Az ördögre és czimboráira vonatkozó további disquisitiot mellőzve áttérhetünk a sziget kisebbik felének, »az angyalok szigetének« leirására, melynek ír nyelven »Regles« latinul »Regula« a neve.[2]) Délkeletre fekszik, hossza 30 lépés, szélessége $5^1/_2$ (!), szép fákkal mint pl. tölgyekkel, ternyőkkel van benőve, melynek ágaiban gyönyörűen énekelnek a madarak. Itt áll Szent Patrick kápolnája, melynek belseje négy rőf (brachia) hosszú és harmadfél rőf széles.[3])

A szigetre érkezve a perjel bevezette Lőrinczet Szent Patrick kápolnájába és újra figyelmeztette őt vállalatának

---

[1]) Egy, a XVII. század elején tett fölmérés szerint a sziget körülete mintegy 1040 angol láb volt. A tóban összesen mintegy 46 kisebb nagyobb sziget van. Az a sziget, melyen egy régi monostor romjai állanak, Saints Island a neve és mintegy két angol mértföldre fekszik azon szigettől, melynek Pór Antal közli látképét *Nagy Lajos*-ában. Ez utóbbi szigetnek »Station Island« a neve.

[2]) *Regles* azonban Petrie szerint apátsági templomot jelent, *teampull* pedig egyáltalában templomot.

[3]) Az 1632-ben lerombolt kápolna belül 40 angol láb hosszú és 9 láb széles volt. Volt egy kis mellék kápolnája is, mely 10 láb széles, 15 láb hosszú volt. Az épület zsindellyel volt béföldve és falai harmadfél (!) láb vastagok voltak.

veszélyeire. De látván, hogy a lovagnak »katona szive kemény alapon állott mint a kőszikla,« elvégre megadta neki az engedelmet az alvilágba való bémenetelhez. A lovag erre rögtön leöltötte saját öltönyét s a perjel új gatyát (femorale) adott rá és három kanonoki albába öltöztette fel őt a vezeklők módjára. Lőrincz pedig mezitláb (discalceatisque pedibus) letérdelt és a földre borult; mire a perjel és a vele jött másik kanonok elreczitálták fölötte a halottak litániáját és az officium pro defunctis-t. Midőn végre elérkeztek ama responsoriumhoz, hogy »Libera me domine de morte aeterna in die illa tremenda, quando coeli movendi sunt et terra,« a perjel fölsegitette a vezeklőt s mindhárman a responsorium éneklése mellett megindultak a purgatorium bejárata felé. Kiérve a kápolnából éjszak-keletre mintegy négy lépésnyire egy kővel falazott és boltozott [1]) barlang bejáratához jöttek. Itt azután következik egy homályos passus, melyből annyit értek meg, hogy mielőtt vezeklőnk belépett volna a barlangba, bejárta két társával a szigetet, folyvást énekelve és imádkozva. Végre midőn ahhoz a responsoriumhoz értek, hogy »Dies illa, dies irae, calamitatis et miseriae etc., a barlang bejárat kapuja, mely eddig zárva volt. megnyilt és a perjel szentelt vizzel hintve meg a lovagot bucsút vett tőle; Lőrincz pedig keresztet vetve magára egykét rövid fohásszal bement [2]) a barlangba, mire a perjel rázárta az ajtót. Amint egyedül maradt Lőrincz, egy magával hozott viaszgyertyát, »a barlang szük volta miatt« kilencz darabra osztotta, melyeknek egyikét folyvást égve magánál tartotta. Nyakáról egy aranyból-ezüstből készült, berillel és más drágakövekkel kirakott ereklyetartó függött, melyben Krisztus keresztfájából négy forgács, a Megváltó öltönyeiből való három szövet darab és más becses ereklyék valának elrejtve. Vele volt azonkivül még egy könyvecske is, mely a hét töredelmi zsoltárt foglalta magában. Eleséget is vitt magával, mint utóbb látni fogjuk, de ezt a kézirat itt nem említi és — ki tudja? — még talán sziverősitőt is. Vezeklése pedig a kézirat szerint Szent-Márton napján kezdődött »die Sancti Martini ab hora quasi sexta,« tehát déltájban »sole in signo

[1]) »Ante unam speluncam muratam lapidibus et voltatam foramine introitus purgatorii existens in altro majore parte Insule concludentem.«

[2]) Egyikük igy hangzott: »Domine Ihesu Christe, fili Dei vivi, miserere michi peccatori!« Staunton Vilmos, egy angol vezeklő, ki 1409-ben járt ott, azt meséli, hogy a kanonokok tanitották őt erre a fohászra, melyet tanácsukra ismételnie kellett, valahányszor találkozott egy lélekkel, jóval vagy gonoszszal. Wright, id. m. 141. Toldy Ferencz vezeklője is ismeri e fohászt.

scorpionis existente XXVII. gradu, luna vero in signo libre,« tehát november 10-én vagy 11-én.[1])

A barlangba vezető »első és főnyilás« hossza 11, szélessége 3, magassága 4 tenyér (palmae) volt, a második nyilás pedig »versus Gerbinum« 9 tenyér hosszú és ép oly széles és magas, jobban mondva épp oly szűk és alacsony volt mint az első.[2]) A mint vezeklőnk a földre feküdt, valószínűleg hogy a szűk nyiláson átbúvjék, és elkezdette reczitálni a töredelmi zsoltárokat és a litániát, két gonosz lélek jelent meg, kik őt lábainál fogva vissza vonszolták az ajtóig. De Lőrincz meg akarva mutatni nekik, hogy ki a legény a gáton, — ámbár kissé mégis megszeppent — újra, sőt még harmadizben is megpróbálta szerencséjét, de ugyanazon eredménynyel. Ez operáczio közben a két lélek csunyán elrongyolták a vezeklő ruházatát. Elvégre azonban Lőrincz Krisztushoz fohászkodott és keresztet vetett sanyargatóira, amire ezek a legnagyobb zavarban hanyatt-homlok elillantak. Ez volt vezeklőnk első látása. Még három más visiot ir le forrásunk. A másodikban egy tisztességes, hosszú szakálú, ősz ember jelent meg, ki hosszabb ideig igen nyájas tekintettel nézett vezeklőnkre. Lőrincz teljesen meg volt hatva az öreg úr nyájasságától, de midőn az egyik töredelmi zsoltár végeztével egy rövid imát rebegett el fönhangon és Krisztus megtestesülését, szenvedését, föltámadását és menybemenetelét említette volna, az öreg úr elvesztette türelmét, és szemrehányásokat kezdett a vezeklőre halmozni, hogy művelt, tanult, okos ember létére az ilyenféle balgaságokat elhiszi. Továbbá szidalmazta Jézust, kinek vallását eddig vakon követte Lőrincz, és oly sértő hangon beszélt róla — hogy szavai beváltak volna egy a pápai kanczelláriából

---

[1]) A kézirat nem említi, hogy »Episcopus« vagy »Papa et Confessor« volt-e az illető szent. Márton (toursi püspök) napja alatt mai napság persze november 11-ét értjük, de pl. a yorki breviáriumban Szent Márton pápa és confessor neve november 10-én is fordúl elő (Sir H. Nicolas *Chronology of History*. p. 161). A csillagászati adatot megközelitőleg igy fejthetjük meg. A nap a skorpio jegyébe lépett, tegyük föl, október 23-án; 23 és 27 nap 50-et ad. Ebből levonjuk október 31 napját, marad 19; ebből a naptár javitására ismét levonunk 9 napot (XV. század), marad 10. Tehát november 10-e a keresett dátum. — A kézirat folytatólag beszéli, hogy a lovag »usque ad noctis crepusculum subsequentis jugiter persistebat.« De nem az esti, hanem a reggeli szürkületet érti, mert midőn a lovag kijön, a nap egy fokkal előre haladt és reggel volt (mane facto). — Egy más helyen pláne azt állítja, hogy Lőrincz »per unum diem naturalem et amplius spatium« (igy!) maradt a barlangban.

[2]) A XVII. század elején létező purgatorium nyilását egy földmérő pontosan megmérte és 16 angol láb hosszúnak, 2 láb szélesnek és 3 láb magasnak találta.

Mohammed, Zwingli, Hus, Luther, vagy Kálvin és követői ellen kiadott körlevélnek. De lovagunk ő reá is keresztet vetett, mire a vén kópé lepökte és elillant. Ő is csak ördög volt.[1])

A harmadik visioban egy előkelő kinézésű, gyönyörü fiatal nő jelent meg, kiben Lőrinczünk csakhamar egy neki nagyon familiaris arczra ismert. Ezúttal nem a férfi, hanem a nő kezdett enyelegni, incselkedni, udvarolni és csapni a szelet. A némber emlékeztette Lőrinczet arra, hogy ez több izben igyekezett »légy-ott-«ot rendezni vele és egy kis »tête-à-tête«-et élvezni. Eddig nem akadt alkalmuk, de ime most van. Itt az idő most vagy soha! De lovagunkat e mézes szavak nem bóditották el, hanem megleczkézte a kisértőt és »Te nőstény ördög« megszólitással hosszú beszédben tudtára adta, hogy aljas ámitó, mert azt a hölgyet, kit személyesiteni akar, Irlandtól sok ezer mértföldnyi távolság választja el. Mire ez az ördög is eltünt.[2])

Végre a negyedik és utolsó visioban egy csinos fiatal ember jelent meg a lovagnak. Hosszú, zöld öltöny volt rajta vörös »stolá«-val »suis humeris involuta.« Néven szólitotta Lőrinczet és zsidó nyelven »slam alecha-«t köszönt neki. Az ismeretlen ifjú a beszélgetés folyamában biztatta Lőrinczet, hogy nem ördög áll ismét előtte, hanem saját pátronusa Mihály arkangyal, kinek otthon birtokán és születési helyén templomot épittetett volt Lőrincz.[3])

A kézirat ezután igen hosszadalmasan irja le, hogy az arkangyallal mit beszélt Lőrincz, mint vezette el őt Mihály saját kérésére a purgatoriumba, hol »számos még életben levő egyének« lelkeit sanyargatták az ördögök. Ott látta továbbá elholt őseinek lelkeit is mind, férfiakat és nőket, szüleit, rokonait, barátait, jóltevőit és gyermekeit »egy léleknek kivételével.« Szerette volna azt az egy lelket is látni, mert kedvenczéé volt (dilecti sui.) De az angyal tudtára adta neki, hogy ennek az egy léleknek most el kell hogy maradjon rejtve előtte. A paradicsomot sem mutathatta meg neki.

Lőrinczet a purgatoriumban látott dolgok nagyon lehangolták. »Hát mindaz a sok mise« — igy sóhajtott föl — »amit én és mások az elhunytak lelki üdveért mondattunk, az a sok

[1]) Ez megegyezik főbb vonásaiban a Toldynál közölt »visio primá-«val.

[2]) L. De apparitione domicelle, Visio IX. Toldynál.

[3]) »Patronus tuus Michael, cujus nomini in villa tua propria et nativa habes ecclesiam fabricatam.« Érdekes volna megtudni, valljon a pásztói egyház csakugyan Szent-Mihály arkangyalnak van-e dedikálva.

alamizsna, mit adtunk, az a sok jótétemény, mit tettünk, és egyéb erényes tetteink mind hiába voltak?! Már húsz éve, hogy e lelkek elköltöztek a világból s még mindig gyötörtetnek a purgatorium tüzében! Az arkangyal szende szavakkal vigasztalta lovagunkat, tanácsot adott neki, hogy mint szabadithatja ki övéinek lelkeit, és úgy látszik megnyugtatta őt.

Azt beszéli továbbá forrásunk, hogy sok mást közölt az angyal Lőrinczczel. »Hiis itaque et nonnullis aliis secretis negociis et revelationibus dictis et per angelum tunc peractis, quae hujus operis compositori per militem non licuit enarrari, sed quae angelico mandato per militem sunt narranda.« E titkos utasitás közt volt valószinűleg az is, amit Tinódy beszél, hogy t. i. Tar Lőrincz hazajött és elmesélte a császárnak, mit látott és hallott volt a »pokolban.« Mint látta Zsigmondot egy tüzes kádfürdőben fürödni sok paráználkodása, erkölcstelensége miatt. Mire a király megijedt, »koronának egy kis ágát elrontá, (a) tizenhárom (szepesi) várost elszakasztá, nyolczvan ezer forintért elzálogositá, Budán Szent-Zsigmond templomát avval rakatá.« Papokat »szörze« belé, gazdag alapitványnyal ajándékozá meg az egyházat s mindezt csak azért, hogy jó tetteivel a számára készen tartott izzó nyoszolyát »pokolból kiiktassa.«

Végre az angyal visszavezette Lőrinczet a bejárathoz és hajnal hasadtával körülbelül reggeli 6 órakor (circa terciam horam post nonam)[1] eljött a kolostor perjele és kinyitotta számára az ajtót. Lovagunk erre sértetlenül és örömittasan kilépett a barlangból. Megörült láttára a perjel is és elvitte őt tiszteletteljesen magával házába. Történt pedig ez »sole in signo scorpionis in XXVIII. gradu, luna vero in libra,« tehát november 11-én vagy talán csak 12-én anno domini 1411.

Ugyanazon hó 12-én, tehát még az nap vagy másnap (feria quinta post diem sancti Martini) Máté kanonok,[2] a monostor perjele bizonyitványt állitott ki arra nézve, hogy »magnificus vir Laurencius Ratholdi de Pastothe, magister dapiferorum reginalium Ungariae[3] ac supremus dispensator« csakugyan meglátogatta Szent-Patrick purgatoriumát, hol előtte már jártak volt »sanctus Nicholaus[4] ac Georgius filius

[1] Igy! De mindenesetre »post matutinam« kell értenünk.

[2] William Staunton, ki 1409-ben vezekelt, őt »prior of Saint Matthew-«nak czimezi. Wright. id. m. 140. l.

[3] Tehát a mi Lőrinczünk a királyi ételkfogók (dapiferi) mestere volt, Tóth Lőrincz pedig a zászlótartóké (vexilliferi), s e körülmény még valószinűbbé teszi. hogy Liszthy püspök összetévesztette a két férfiút.

[4] Szent Miklós vezeklő utjáról más források nem tudnak. A perjel talán Nicholaus de Beccariis, egy Lombardiából oda járt lovagra gondolt.

Grifani[1]) (vagy Grofani) militis de partibus Ungarie, et Eugenius dictus O'Brian[2]) de Anglia sustinentes tormenta ac poenas immundorum spirituum.«

A purgatoriumban állitólag szerzett tapasztalatait Lőrincz lovag azután elbeszélte részletesen visszautaztában Dublinban, hol egy ideig hajóra kellett várakoznia és élményeiről egy latin nyelven irt memoriale-t iratott magának. Utjának hire már előbb elterjedt vala mindenfelé és számos főpap, úr és polgár fogadta őt visszaérkeztekor a fővárosban. Miklós primás pedig, Armagh érseke szintén bizonyitványt állitott ki részére, hogy ő csakugyan egy »természetes nap«-ot töltött (moram unius diei naturalis) Szent-Patrick purgatoriumában. A primás levele «in manerio nostro de Dromeskyn« van datálva 1411. deczember 27-éről, püspökké való consecratiojának nyolczadik évében. És csakugyan Pater Gams könyvében[3]) azt találjuk, hogy Nicolaus Fleming volt abban az évben Armagh püspöke és hogy 1404. május havában lett fölszentelve.

A »memoriale« szerzője, ki igy nevezi meg magát: »ego Jacobus Yonge notarius imperialis, civium et scriptorum minimus civitatis Dublinensis praedictae, hujus memorialis compilator indignus,« azt is följegyzi, hogy az alatt, »mig Lőrincz lovaggal« a hajón tartózkodott, többször megbeszélte vele az általa megtett utat és átélt viszontagságokat, és — megintervievolta őt teljesen modern értelemben. Mert miután a lovag megengedte volt neki, hogy hivatalos leveleit lemásolhassa, és az elbeszélt dolgokat irásba foglalhassa, megkérdezte magyarunkat, hogy mi inditotta őt a zarándok útra. Lőrincz lovag három okot sorolt föl: még pedig »először és főleg« azért jött el, mert azt tanácsolták volt neki az emberek és irásban is olvasta, hogy ha valakinek kétsége támadna a katholika vallás tanait illetőleg, úgy látogassa meg Szent Patrick purgatoriumát, hol minden kételye el fog oszolni.[4]) Már pedig ő kételkedni

kinek III. Edward király ugyanaz nap (1358. okt. 24) állitotta ki a bizonyitványt mint a mi »Malatesta Ungarus de Arminio« részére. Rymer, *Fœdera* III. I. 174. — Jacobus de Voragine *Legenda Aurea*-jában is van egy Miklós nevű egyén vezeklő útja Szt. Patrick purgatoriumába leirva.

[1]) E név alatt mindenesetre a Toldy vezeklőjét, »Georgius Vngarus«-t »Crissaphan Comes« fiát kell értenünk, kinek egyéniségét genealogusainknak még nem sikerült megállapitani. Toldy szerint 1329-ben született, egy »magnatis, militis et baronis de Ungaria« fia volt és I. Lajos királyt elkisérte egyik nápolyi hadjáratába; hol mint várnagy visszaélt hatalmával s iszonyú gyilkolásokat követett el. Sok más bün tudata nyomta azonkivül lelkét s ezért ment vezeklő útjára.

[2]) E vezeklőről, úgy tetszik, más forrás nem tud semmit.

[3]) *Series Episcoporum* 207. l.

[4]) Igy pl. Caesarius de Heisterbach azt irja a XIII. század elején:

kezdett az emberi lélek létezésében, létének lehetőségében, mivelhogy a philosophusok állitása szerint a lélek láthatlan, tapinthatlan (incorporea), »impassibilis« valami. De amidőn lent járt az alvilágban, meggyőződött a lélek létének valóságáról. A második indok, mely őt az útra késztette, nem igen világos előttem. »Secunda causa fuit quod dicerem serenissimo Principi Domino meo Hungariorum Regi me visitasse locum Purgatorii saepedicti. Unde idem dominus meus suas honorabiles litteras sub sigillo majestatis praebebat.« Liszthy följegyzése szerint az ő Lőrincze, mint tudjuk, a király parancsára járt a pokolban. Tinódy másrészről ily féle parancsról nem tesz említést. A harmadik indok végre az volt: mivel lovagunk sokat hallott sok embertől Hibernia (Irland) mindenféle csodáiról, szentjeinek számos változatos csodatételeiről. Mindezt saját szemeivel akarta szinről-szinre látni, azért jött el.

Azt is kérdezte hősünktől interviewer-je, hogy az ő véleményében valóban »corporaliter« élte-e át tapasztalatait az alvilágban, testi érzékei révén nyerte-e benyomásait vagy pedig csak szelleme szállott le a purgatoriumba. Erre Lőrincz azt válaszolta, hogy csak azt mondhatja magáról, mit Szent-Pál mondott t. i. »Raptus fui (igy!) utrum extra corpus nescio; Deus scit.«[1]) De fölötte valószinű, hogy testileg élte át kalandjait, nem csupán lelkileg, mert a meddig a barlangban tartózkodott, folyvást égett a viaszgyertyája, mert a kilencz darab egyikét a másika után folyvást meggyújtotta s ami fő, falatozott (coenarem) mindaddig, mig a purgatoriumhoz vezető barlangból ki nem lépett. Ez végleg eldönti a vitát Lőrincz lovag esetében.

Végre egy »De commendatione Dei et militis etc.« czimű fejezetben a kézirat szerzője hálát ad »omnium Creatori,« ki a lovagot »cingulo militari, hilaritatis vultu, circumspectionis et allocutionis moderamine, inter dominos et amicos laborum commendabilium experientia, hebraici, graeci et latini ydeomatibus inter alia variisque scientiis et virtutum insigniis decoravit .... Amen.«

Midőn Toldy Ferencz 1871-ben az akadémia II. osztályában fölosvasta értekezését, egy »tisztelt barátja« azt az

»Qui de purgatorio dubitat, Scotiam (Irland régi neve) pergat, purgatorium Sancti Patricii intret, et de purgatorii poenis amplius non dubitabit.« *Dialog. de miraculis sui temporis* lib. XII. cap. 38.

[1]) Pál apostol 2. levele a korinthusiakhoz XII. 2. »Tudok egy embert a Krisztusban, ki ezelőtt tizennégy esztendővel (hogyha testben nem tudom; avagy testén kivül, nem tudom) elragadtatott volt a harmadik égig.«

ellenvetést hozta föl, hogy valószinűleg György lovag egész útja költött dolog. Valószinűleg a mi Lőrinczünknek is akad gyanúsitója, azért egy pár sor helyén lesz itt e hitetlen Tamások kételyeinek eloszlatására. Már Toldy is figyelmeztette hallgatóit arra a historiai pontosságra, a történelemmel és chronologiával való teljesen hű egyezésre, mely az ő György lovagának elbeszélését jellemzi. Az ő esetében a pokolbajárás 1353-ban történt és vezeklő üzeneteket hozott vissza az alvilágból Incze pápához (VI. Incze 1352—1362), János franczia királyhoz (Jean II. Le Bon, 1350—1364), Edward angol királyhoz (III. Edward 1327—1377) és egyebek közt Richard, armaghi érsekhez. Ez utóbbinak és Miklós clogheri püspök leveleit is közli a kézirat az illető évből. Ha már most ismét fölütjük Pater Gams könyvét, ott meggyőződést szerezhetünk magunknak arról, hogy 1347-től 1360-ig Richard Fitz-Ralph volt Armagh érseke és 1320-tól 1356 őszéig Nicholaus Mac-Catasaid volt Clogher püspöke.[1]) A Toldy forrásában emlitett »Machachám, Irland királya« alatt pedig, ki számos nemeseivel együtt fogadta vezeklőnket a purgatoriumból való visszatértében, minden bizonyára a Rymernél is emlitett Almaric de Saint-Amand lovagot, Irland *al*királyát kell értenünk. Mint Toldy is emliti, ennyi tisztességes úri embernek szavát már csak el kell hinnünk.

Mint láttuk, Lőrincz lovag esetében is nemcsak az irlandi, hanem a magyar adatok is teljes sikerrel megállják a kritikát. Csak a »purgatoriumban állitólag átélt kalandjaihoz« férhet a kétely. De még ebben az esetben is mentegethetjük, még pedig nemcsak Lőrinczet, hanem a purgatorium bejáratát őrző barátokat is.

Mint láttuk, Lőrincz két barlangot emlit. Mielőtt azonban 1632-ben az angol hatóságok parancsára a szigeten levő összes épületeket lerombolták és a barlangot hatóságilag bezárták volna, a hatóság emberei az angol országos kanczellár és Privy Council (királyi titkos tanács) rendeletéből szorgosan átkutatták a »purgatóriumot« a clogheri anglikán püspök jelenlétében, oly czélból, hogy nem-e födözhetnének föl valami titkos bejáratot, nyilást, vagy földalatti folyosót, melyen át a szerzetesek a barlanggal közlekedhettek volna. Azonban a legszorgosabb keresés daczára sem találtak semmit, ámbár fölásták a barlang talaját mindenütt le a kőszikláig. Az a

[1]) Id. m. 207 és 211. ll. — »Mac« a mi »fi«-nknek felel meg. S azért midőn a magyar akademia könyvkiadó vállalatában »Carthy«-nak munkáját hirdetik »Mac Carthy«-é helyett, ez épp oly hibás, mintha pl. »Istvánfi« könyvét »István« nevű szerzőre octroyálnák.

lehetőség tehát, hogy a vezeklőknek megjelenő jó és gonosz-lelkek a kolostorból becsempészett fölöltözött maskarások voltak, teljesen ki van zárva. A kormánynak beküldött hivatalos jelentés különben csak egy barlangról tesz említést, melyet a püspök »silány lyuk«-nak (beggarly hole) nevez, mely »kövekből volt fölépitve mesterséges úton, továbbá nagyobb kövekkel betetőzve és földdel betakarva, melyet időközben pázsit lepett el, egészben véve olyan verem-féle, a milyent egy nehány disznó szállásául épitenek a szabadban.« Ezen alkalommal, mint emlitettem, minden épületet, keresztet, czellát leromboltak a hatóság emberei, a tóból kiálló egynehány követ pedig, melyen az ájtatosok hite szerint Szent-Patrick rendesen imádkozott életében és melyeknek egyikén lábának nyomát lehetett látni, mind fölforgatták és a vizbe döntötték. Nem maradt kő kövön s a lerombolt anyagot a tóba hányták vagy partra szállitották. A szigettel való közlekedésre és a zarándokok átszállitására használt kompot kivonták a vizből s átadták a sziget tulajdonosának, ki szabadságban maradt ugyan, de ezer font sterlingre (azaz 12,000 osztrák bankó forintra) rúgó cautiot kellett letennie a kormány kezébe, hogy »a pápista babonáskodás«-t többé meg nem türendi. Szegény fejének tetemes kárt okozott e tilalom, mert egy-egy zarándok után 8—8 pencet (azaz 40 krajczárt) szedett volt révpénz fejében s az nap is, hogy a hatóság emberei megjelentek a szigeten, 471 szegény »hóbortost« (értsd: vezeklőt) találtak ott, kiket minden ellentállás nélkül sértetlenül a partra szállitottak volt a hatóság emberei, mielőtt a rombolás munkájához fogtak. A szerzetesek neszét vették a razziának és még éjjel megszöktek volt a szigetről, magukkal vive minden eleséget.

Nem első izben volt ez alkalommal, hogy a purgatoriumba való zarándoklást a hatóságok betiltották, mert az *Annals of Ulster*, egy ír nyelven irt krónika, szerint 1497-ben Szent-Patrick ünnepén, még pedig ezúttal a pápa rendeletére, »a donegali gvardián és a püspöktől küldött nehány ember lerombolták Szent-Patrick barlangját, mert nem volt az a valódi, melyet az Úr mutatott volt a szentnek.« De nemsokára az akkori armaghi érsek komoly sürgetésére VI. Sándor pápa bulláját ismét visszavonták Rómából és a zarándoklás újra megindúlt.

A purgatoriumban látott rémképek megjelenését olyképen magyarázhatjuk meg magunknak, hogy mint láttuk elébb 5 usque 15 napig szigorú bőjttel készültek a vezeklők a purgatoriumba menetelre. A penitenczia tartama folyamában azután telebeszélték a vezeklő fejét mindenféle rémmesékkel s mielőtt

bement volna a barlangba, nagyitották neki az állitólag ott kiállandó veszélyeket. Egy-egy vezeklőnek »látás«-ait valószinűleg elbeszélték az utána érkezőknek, mert csakis igy magyarázhatjuk meg azt az egymáshoz való hasonlatosságot a különböző zarándokok visioi közt. A fölcsigázott félelem és elcsigázott érzékek miatt a barlangba zárt buzgólkodók — a római költő szavaival élve — láttak dolgokat, melyek láthatlanok az emberi szemnek, különösen ha igaz az, amit Froissartban találunk följegyezve, hogy t. i. a barlang talajából meleg pára szállt föl, mely elkábitotta az embert. Igy nyilatkozott egy angol lovag, Sir William Lisle,[1]) ki másodmagával teljesen józan fővel járt a purgatoriumban.

1413 elején Lőrinczünk már ismét zarándok-útra indúlt vagy pedig akkor érkezett haza európai vándorlásaiból, mert azon év február 7-én azt írja a velenczei tanács, hogy »dominus Laurentius (Ratholdi miles de Pastoth, magister dapiferorum reginalium Hungariae) cum nostro salvo conducto Venetias accessit die 20 Januarii 1412. (velenczei styl) sub specie visitandi aliqua sanctuaria pro sua devotione, et venit ad visitationem nostri dominii«.[2]) Ugyanazon hó 28-án éjjel ismét elutazott onnan »redditurus ad conspectum domini sui regis«.[3])

KROPF LAJOS.

---

[1]) Sir William Lisle és lovag bajtársa az angol király kiséretében ártak Irlandban s ez alkalommal meglátogatták a hires purgatoriumot. A lovag maga meséli, hogy alkonyatkor egy pincze féle lyukba ment le társával s midőn reájuk zárták az ajtót, valami meleg pára szállt föl és egészen elkábitotta fejüket, úgy hogy kénytelenek valának leülni. Csakhamar elfogta őket az álom s aludtak egész éjszaka. Ezalatt nagyon furcsa álmaik voltak, még pedig egész mások mint rendes hálószobájukban álmodni szoktak volt. Reggel azután kibocsátották őket s csakhamar elfelejtették álmaikat és »visio«-ikat, miből azt következtették, hogy az egész dolog merő álomkép volt.

[2]—[3]) Sime Ljubić *Listine* VII. 72 és 75 ll.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Régi magyar költők tára. XVI. századbeli magyar költők művei. A M. Tud. Akadémia megbízásából közzéteszi Szilády Áron. Hatodik kötet. 1545—1559. Budapest, 1896. VIII. 403, 1. l.

A Régi Magyar Költők Tárának VI. kötete, a mely néhány hónappal ez előtt jelent meg, a XVI. század közepéből mintegy tizennégy évi időközre terjedő különféle tartalmú, lyrai és epikai énekeket foglal magában tizennyolcz név szerint is ismert és tizennégy névtelen verselőtől, a kik az eddigi kötetekből ismeretes tárgy és forma tekintetében egymástól alig különböznek. Az énekmondók tehetsége s verselő ügyessége azonban épen oly nagy különbséget mutat, mint a tárgy, a melyet feldolgoznak. Természetesen a kor szellemi állapotához mérten a legkiválóbb énekmondók a papok és iskolamesterek, de van közöttük ügyvéd, városi tanácsos és neves hadvezér is.

Az egész kötet tartalma talán kevésbbé becses a korra, mint a vállalat előbbi kötetei, s a történeti érdek mellett pusztán az irodalminak is latba kell esnie, hogy ez utolsó kötetről számot adhassunk. Nem mintha e kötetben nem találnánk egykorú történeti eseményt, hazafias panaszokat zengő jeremiádokat, menyegzői verseket és gúnyos tartalmú énekeket; de a nagyobb rész nem annyira tárgyánál, mint csupán néhány strophájánál fogva jellemző a kor általános szellemi állapotára s többé-kevésbbé kialakítani segíti azt a képet, a melyet e kor irodalmáról az eddigi kötetek után alkottunk.

A legkiválóbb valamennyi közül Szegedi Kis István, mind a szerző életének viszontagságos körülményei, mind fenmaradt műveinek irodalmi fontossága miatt. »Jövel Szentlélek Isten« kezdetű éneke máig is zeng a protestáns hívek ajkán, »A török rabságából kiszabadulásáért való hálaadása« pedig a hit igazságában mély bizodalmú pap lelki fohásza, a mely most is megragadja szivünket. Az Istenbe vetett hitnek kevés

hangja zendül meg XVI. századbeli lyránkban, a mely tartalmánál és alakjánál fogva becsesebb volna, őszintébb és szívből fakadóbb pedig egy sem. A hymnus szárnyalásaig ható elegiának csak három utolsó versszaka mutat a kor moralizáló, példát kereső irányára, de az eleje épen oly megható és igaz érzés kifejezése, mint a mily ügyes az egésznek szerkezete és verselése. Talán nem mondunk sokat, ha azt állítjuk, hogy ez elegia egymagában is érdemes az énekmondó nevének megőrzésére, s az előbb említettel együtt az egész kötet legsikerültebb darabjai. E »Hálaadás« nemcsak a szerző egyéni szenvedéseinek, hanem — mint Szilády Áron helyesen mondja — a két oldalról (r. kath. és mohammedán) szorongatott protestáns egyháznak is siralma, a mely »a viszonyok változása után is csak 1808 óta marad ki az énekes könyvekből.«

A rajz elevenségére s a töröktől nyomorgatott nemzet siralmának keserves panaszára nézve még jellemzőbb a »Szánja az Úristen híveinek romlását« kezdetű ének, a mely ha tartalmát illetőleg közös is a jeremiádok tartalmával nemcsak a hangban, de egyes kifejezéseiben is, a korjellemző színek élénkségére nézve alig van hozzá fogható. A tatárok dúlásai, rablásai elrémítették az énekest ép úgy, mint az egész nemzetet. Oly éktelenségeket még addig hírből sem hallottak. Csuda, hogy az ég rájuk nem szakad. A szerző szinte fél az elbeszélésbe kezdeni, de aztán annál tömörebb képbe csoportosítja a zaklatott lakosság szenvedéseit, a melyek boszúért kiáltanak fel Istenhez. Ha e nyomor tovább is tart: kétségbeesik a hivő lélek is. De

> Kegyelmes az Isten, nem ver örökké minket,
> Egy szempillantásig hagyott most csak el minket,
> De örökké való irgalmasságából
> Ismég felemel minket.

A Felföld 1566-ki pusztításának ennél sikerültebb rajzát, a melyet az üldözött protestáns zokogó siralma oly megható elegiává varázsol, sehol sem ismerjük.

Szegedi Kis István a XVI. század irodalmának egyik legkiválóbb képviselője. Élete a mind egyre terjeszkedő protestantismus önfeláldozó apostolainak meg nem szűnő zaklatásokkal teljes sorsát mutatja. Az ország több helyén működik mint pap és iskolamester, több helyről elűzik, félholttá verik, török fogságba jut, de mind ez üldöztetés csak új erőt és kitartást önt beléje. A mint Szilády Áron szerető gonddal, nagy tudománynyal s éles kritikával összefűzögeti életének szétszakadozott fonalait, egyik legismertebb s legtehetségesebb

író áll előttünk, a ki a vallási és politikai pártokra oszlott Magyarország akkori állapotát oly tanulságosan példázza.

Hasonló, bár egészen más oldalról jellemző kifejezője korának Ráskay Gáspár is, a kinek regényes elbeszélése »Egy szép história az vitéz Franciscóról és az ő feleségéről«, mindenkép érdekes munka. Ráskay Gáspár atyja tárnokmester volt; ő maga a mohácsi vész előtt temesi főispánságot viselt, a mohácsi csatában harmadmagával a király mellé rendeltetett, de Tomori előre küldötte őket s így meg is menekültek. Ez után János király pártjára állott s nógrádi főispánná neveztetett ki és nevezetes szerepet játszott a kor küzdelmeiben. Sok birtokot összeharácsolt s hogy ezeket megtarthassa, Ferdinándhoz csatlakozott, de csak János király halála után. Ifjú koráról és élete végéről mit sem tudunk. Csak hozzávetőleg képzelhetjük el egész életét s néhány adatból következtethetünk jellemére. A tudós kiadó röviden összeszedi az adatokat s abból szokása szerint meg is rajzolja, a mint lehet, egész képét, úgy hogy legalább nagyjából meg is ismerhetjük Ráskay Gáspárt. Egyszersmind kötelességének tartja Szilády, hogy a szép históriában előforduló helynevek, Béla király neve, a nádorispánság intézményének említése, stb. miatt a történeti nyomokat is felkutassa.

Jól sejtheti, hogy az ének színhelye összefüggésben lehet vitézi életének, kalandos harczainak helyeivel, a végvárakkal. A boszniai Zrebernik vár az esemény színhelye; de hogy Ráskay járt-e valóban ott s hallotta-e az egész történetet, mint mondát: el nem lehet dönteni. Az valószínű, hogy az énekmondásban rokonai életsorsára is gondolt, a kiket talán példákúl akart felállítani. Ilyen czélzatot minden világosabb adat nélkül is föltételezhetünk, de annyi bizonyos, hogy az egész mese vázát készen kapta. Már Toldy Ferencz utalt Boccaccio egyik novellájára, de a közvetlen innen való kölcsönzés biztosan meg nem állapítható. Most Szilády Áron a közös tárgy és közös feldolgozás számos egyező sajátságait felhozza s egyszersmind kutatja, mit lehet az egész énekben »népies és talán magyar felfogásnak, vagy épen a szerző ízlésének, érzékének« tulajdonítanunk.

Két véleményt iparkodik némileg összeegyeztetni, a Toldy Ferenczét és Heinrich Gusztávét. Amaz valamely hézagos néprege maradványának tartja Ráskay énekének tárgyát; emez a mese idegen származásáról teljesen megvan győződve. A középkori irodalomnak ez egyik legelterjedtebb mese tárgyát Ráskay valószínűen, mint kora műveltségének színvonalán álló férfiú, a külföldi irodalomból vette, s nem tartjuk hihetőnek, — a

mit Szilády Áron megengedhetőnek gondol, — hogy »a majd minden népnél ismeretes mese, például Zrebernik várához fűződve, legalább annak környékén ... szájról-szájra járt Ráskay korában.«

Nézetünk szerint azok a magyarországi közállapotra mutató egyes vonások oly különbségek, a melyek még a Ráskaynál csekélyebb tehetségű énekmondó elméjében is megszülethettek, s nincs egyetlen népi mesénk, a melynek szerkezete a széphistóriáéval egyeznék. S különben is az egész tárgyalás annyira magán hordja a kölcsönvétel bélyegét, hogy a Toldy Ferencz véleményét Heinrich Gusztávval együtt majdnem teljesen alaptalannak tartjuk. Az az egy-két magyar vonás a szerző alakító képességének inkább vagy kevésbbé jellemző kinyomata, de a mese a maga egészében, a hogy Ráskay énekében olvasható, idegen termék, mint az ez időbeli regényes elbeszéléseink tárgyának legnagyobb része. Szilády Áron összefoglaló itélete azonban szó nélkül elfogadható. »Ha Ráskay — írja — már magyarrá vált (?) mesét dolgozott fel, akkor művének tagadhatatlan gyengéi mellett is híven foglalta azt énekbe; ha pedig neki jutott eszébe az idegen tárgyat magyar mesévé alakítani, akkor ügyesebb énekszerzőnek kell tartanunk, mint a milyennek eddig hajlandók voltunk elismerni.« De már hogy tárgya előadásában nem állana hátrább. Ilosvainál, ezt egy kissé túlzó engedékenységnek véljük, Ilosvai valamivel mégis különb előadó s különb verselő.

A harmadik kiváló énekes, a kivel e kötetben találkozunk, Szegedi Gergely, előbb kassai, majd debreczeni pap. Életéről igen keveset tudhatunk s még e kevésnek egy részét is csak az énekeiben fenmaradt adatok sejtetik. Pedig annyi bizonyos, hogy Szegedi Gergely ugy is mint énekszerző, ugy is mint szónok a »jelesek közé számíttatott a maga korában.« Zsoltár fordításait már Szenczi Molnár Albert is nagyon dicsérte; Szilády Áron szintén azt itéli róluk, hogy az eredetihez megközelítő hűséggel és erővel csendűlnek meg e fordítások szépségei. Mi a »Pinkesd innepire« czímű énekét tartjuk a legsikerűltebbnek. De általában verselő képességéről elismeréssel szólhatunk.

Még csupán Tőke Ferencz egyik, minket sokkal jobban érdeklő, művéről kivánunk röviden megemlékezni. Tőke Ferenczről csak annyit tudunk, hogy Alsó-Lendván írta két énekét, a melyek közűl a »Historia obsidionis insulae Antemi« czímű Szigetvár 1556-diki ostromának feldolgozása. E történeti tárgyú ének eddig csupán egy gyarló másolatból ismeretes; és ha egyet-mást a siető másoló hibájául rovunk is fel, az egész

ének mégis azt mutatja, hogy ugyan olyan hevenyében készült, mint Tinódi énekei, természetesen, hogy »hazaszeretetre, pogányság ellen való viadalra« buzdítson, mert a kik ez ostrom alkalmával »sebesedtenek vagy megholtanak, méltók, hogy dicséretben maradjanak.« Az olvasót szívesen igazítjuk magához e históriához, a mely a Szilády Áron kitünő jegyzeteivel együtt érdekes adalék e kor történetéhez.

Az említetteken kívül bibliai tárgyú elbeszéléseket s tanító vagy gúnyos énekeket találunk még Sziráki Balázstól, Mádai Mihálytól, Heltai Gáspártól, Szegedi Andrástól s másoktól. A névtelen szerzők magyar tárgyú jeremiádjai, hymnusai még sokkal becsesebbek; közöttük a »Dicséret« előadásánál s verselésénél fogva legközelebb áll a Szegedi Kis István énekeihez. Szabatosabb verselőt alig találunk ez idétt, mint a »Dicséret« ismeretlen szerzőjét, a ki művének első felében az ódai lendület magaslatáról jóformán sehol sem száll lejebb.

Mindezekhez talán fölösleges is megjegyeznünk, hogy a kötet a sok érdemű szerkesztő Szilády Áron nagy gonddal megindított és folytatott kiadványának ismert értékével dicsekedik. Jegyzetei közül a terjedelmesebbek egy-egy irodalmi tanúlmány becsével bírnak; valamennyi pedig a széles látkörű, fáradhatatlan búvár szorgalmáról, lelkiismeretes pontosságáról s a legtöbbször szerencsés kombinációiról tesz tanúságot. E kötet minden olvasója váltig óhajtja, hogy bár mennél előbb közzétenné jeles tudósunk a régi irodalom fenmaradt emlékeit, a melyek a múlt ismeretét és tanúlságait az ő jegyzeteivel megelevenítve kétszeresen gyümölcsöztetnék.

Dr. Váczy János.

Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen. Herausgegeben auf den Kosten der Stadt Kronstadt von dem mit der Herausgabe betrauten Ausschuss. Dritter Band. Kronstadt, Druck von Theochar Alexi, 1896. — 8-r. X és 1124 lap, 6 tábla-melléklettel.

Gross Gyula gymn. igazgató és *Seraphin* Vilmos tanár szerkesztésében s Brassó városa költségén jelent meg ez a hatalmas kötet, mely méltó folytatása az 1889-ben kiadott másodiknak. Több mint ötven iven jobbadán csak az 1541—1550. évre, tehát mindössze is csak tíz esztendőre vonatkozó számadásokat közli; vannak azonban korábbi és későbbi időket földeritő adatok is, a mik közt különösen az 1475—1500. évi adójegyzékek a legfontosabbak. Ezek kissé zavarják ugyan az idő rendje szerént való áttekintést, másrészt azonban a népe-

sedésre, közgazdaságra, helyrajzra, stb. nézve oly fontos részleteket tartalmaznak, hogy kinyomatásukat minden szakembernek hálával kell fogadnia. A szerkesztők ezeket a számadásokat részben már csak összevonva közlik s az anyagnak egyre növekedő terjedelmét tekintve nem is járhattak el másképen. Sőt ezzel a kötettel egyelőre be is fejezték a városi számadások közlését, hogy azután a brassai és bárczasági krónikák és naplók kiadásához lássanak.

A számadások rengeteg adathalmazában rendkívüli és mintaszerű gonddal készített hely- és névtár igazít el, melyet egy latin és német alkalmi szótár egészít ki. Ezekben pl. *pannus* és *Tuch* alatt felsorolják a posztósok híres városában akkortájban divatozott összes posztófajokat.

Kár, hogy összefoglaló tanulmányban nem nyujtanak némi képet a XVI. század közepének Brassójáról, melyet pedig e száraz számokból a maga elevenségében mutathatnának be. Kétségtelen azonban, hogy a szorgalmas szász tudósok csakhamar ép úgy feldolgozzák e kötetnek adatait is, mint az előbbiekét, a miknek nyomán írta meg egyebek közt *Teutsch* Fr. Brassónak a XVI. század elején való háztartása történetét stb. A magyar tudósok közől *Ballagi* Aladár szintén jobbadán az előző kötetek alapján írta meg az 1526—40. évi brassói ötvösökről és ötvösművekről szóló becses tanulmányát. Ez a kötet is bőséges alkalmat nyujt kisebb-nagyobb monographiák írására.

Hiszen pl. teljesen világos képet lehetne festeni Brassónak s vele több más városnak adózási viszonyairól; annál világosabbat, mert ezekről bőséges adataink vannak a magyar királyság virágzásának fénykorából, Mátyás korából épp úgy, mint a vajdaság utolsó s a nemzeti fejedelemség első éveiből. 1475—90 közt a négy negyedre (Quartale Porticae, Corporis Christi, Catharinae és Petri) osztott város együttvéve évenkint mintegy 1800, II. Ulászló uralkodásának évében már 2400, s 1542—1550 közt átlag 4324 (összesen 38915) frt adót fizetett, még pedig utczáról-utczára menve, minden egyes háztulajdonos és zsellér után kivetve. A város vidékén is évről évre növekedett az adó s annak alapja. Igy a Bárczaságnak Brassóhoz tartozó 13 helységében 1536-ban 1270, 1541-ben 1318 és 1550-ben 2100 portát irtak össze. Az adó nagyságára következtetni enged, hogy midőn 1541-ben Brassóban 22 utczában 327 házat becsültek föl, ezek értéke 3 frt és 800 frt közt változott. A városnak a renaissance korszakában 49 utczája s ezekben mintegy 1800 háza volt; így tehát az egyes háziurakat, sőt a körül-belül 180 lakót is jócskán megadóztatták. A törcs-

vári számadásokban (1538—47.) a szentgyörgy- és szentmártonnapi rendes adón kívül ott szerepel a zsold (stipendium), sőt már a *török* vagy *császári* adó is. A város a huszadjövedelmet a kincstartótól 1541 után rendesen 2000 frton váltotta meg; ebből azonban néha el is engedtek valamit, sőt 1545-ben a kincstartó 1000 frtot ajándékozott vissza. A czigányok szintén fizetni tartoztak vajdájoknak, pl. 1542-ben 4 frt 28 oszporát; sőt ha a város egyszer-másszor megajándékozott valamely czigányvajdát, mint ezt pl. 1545-ben tette, midőn *Drávay* Miklós vajdának 6 frt ára szönyeget, egy vég vásznat s 2 pár csizmát ajándékozott, ezt is a czigányokra, vagy — a hogy a számadásokban rendesen nevezik őket — az egyiptomiakra vetették ki adóba.

Gazdasági tekintetben, rendkívül fontosak a törcsvári várnagyok számadásai, melyekből kitünik, mily jelentős jövedelme volt az uradalomnak a malmokból, a juhok, ürük, berbécsek, kecskék, s ezek bőrei továbbá a különböző sajtok és túrók eladása után. A mit oly nagyon kevés esetben tehetnénk, elég jól megrajzolhatnók száraz tételeik alapján egy XVI. századbeli nagygazdaság képét. — *Az ipar-vállalatok*ról általában véve hézagos, egyes esetekben azonban nagy részletekbe menő adataink maradtak. Egyebek közt pl. megtudjuk, hogy a törcsvári fürészmalomban évenkint 378 - 2386 közönséges és 168—688 négyszögletű deszkát, 4—294 hídpallót, sok durvább deszkát s 250—3418 léczet készítettek, a mi évenkint 31—159 frt bevételnek s 56—134 frt kiadásnak felelt meg. Jövedelmezett ennyit a puskapor gyártás is; így pl. Petrovics Péter temesi gróf 1540-ben a brassóiaknak puskaporért 120 frtot fizetett. A kalaposok, késesek és posztócsinálók keletfelé adták el készítményeiket; így pl. 1543-ban 26,000 darab brassai kést vittek külföldre.

A *kereskedelem* ehhez képest élénk volt, ha ma egy kissé furcsán esik is hallanunk, hogy 1500 táján a Moldvával való egész kereskedés csak 7167 frt értéket képviselt, Moldvából akkor 673 ökröt és 171 sertést hajtottak be; azon kivül sok bőrt, halat, egyebek közt pedig már *török kalapokat* és *keszkenőket* is hoztak be. A be- és kivitelben 116 kereskedő vett részt. 1543-ban a huszadszámadás szerént behoztak 4030 font potykát, $1972^1/_2$ font tengeri halat, $1140^1/_2$ font csukát, $201^1/_2$ font vizát, 8 font ikrát, 15760 db nyersbőrt, 939 disznót, 1635 ökröt, 793 tehenet, 612 db bőrt, 160 oldal szalonát, 49 hordó bort, 3 hordó malváziai bort, 3 mázsa ólmot stb. A behozott árúk után 1200—1400 s a kivitel után 7—800 frtot fizettek huszad fejében.

Nem kevés pénzébe került a városnak a *katonaság.* 1500—10 táján benn, és a vidéken a városnak 206, 1539-ben már csak 66 (többnyire magyar) zsoldosa volt. Törcsvár őriztetésének költségei 1538—47 közt évenkint 342—598 frtra rugtak. Magát Brassó városát 1540-ben egy kapitány vezetése alatt 99 s a többi helység erősségeit (Törcsvárát oda nem értve) 41 fizetett darabant őrízte. A mellett a határszélen fekvő város tanácsának azokban a »zord idők«-ben az államférfiui gondokból is jobban kijutott a része. *Követei* minden irányban jártak, keltek s a mellett bel- és külföldi követeket fogadott. Így 1541. január 29. Bosa Bogdánt küldte Tordára Mayláth vajdához, értesítvén őt, hogy Moldvát a szultán visszaadta Péter vajdának. Február 9-én Rud Mihálynak, a havasalföldi vajda lakodalmára küldött követnek 10 napra 5 frt 15 dénárt adtak, a miből 2 szolgáját s 2 lovát is el kellett tartania; viszont okt. 8-án Simon aranyműves, kit két szolga kíséretében küldtek Lippára a királyhoz, 33 napra 21 frt 5½ oszpora utiköltséget kapott. Az 1542. júl. 31. a kolozsvári országgyűlésre küldött brassai két követnek, szakácsukat és kocsisukat is odaértve, 19 napra 11 frt 12 oszporából kellett kijönniek. De már midőn 1547. ápril. 7. maga Griessing István bíró ment a szászok szebeni gyűlésére, 3 szolgát, 1 szakácsot, s 6 lóval 3 kocsit vitt magával, a mi két hétre 63 frt 8 oszporába került.

Brassón keresztül jártak-keltek a török szultánhoz küldött követek, kiknek sorában a brassai számadásokban legkellemesebben *Szerémi* György neve lep meg bennünket. II. Lajos derék káplánjának, a kedélyes történetírónak ugyanis eddigi történetírásunk szerént jóformán nyoma veszett 1548-ban, midőn vénségére még egyszer beiratkozott a bécsi egyetemre.[1]) Az egyetemet azonban, mint a brassai számadások tételei bizonyítják, az öreg deák még a nyáron abbahagyta s Frater György kincstartó bejárója lett. Mint ilyen 1548. szept. 5-én már vissza is tért egyik portai követségéről Brassóba, hol a bíró 15 oszpora értékű eleséget küldött ellátására. Okt. 23-án már ismét a portára készült s eznap a bírótól 43 oszpora eleséget kapott. Mikor november 27-én szerencsésen visszaérkezett, a város két lóval More Jánost rendelte melléje s úgy kísértette a kincstartóhoz. More erre a 12 napos útra 1 frt 22 oszpora költséget kapott. — 1549. ápril 17-én a portáról visszatérve Ali csausz és Gábor török tolmács társaságában Szerémi ujra megjelent Brassóban. A város 2 frt

[1]) *Szádeczky*, Szerémi György élete és emlékiratai 41.

41 oszpora értékű eleséggel látta el a két magyart, szobáik fűttetéséért 3 frtot fizetett s azonfelül 1 frt 21 oszporával ajándékozta meg a vendéglőst azért, hogy 13 napon át ellátta őket. Szerémi jóformán meg sem melegedett Brassóban, midőn a kincstartó rendeletéből a Drávay János vezetése alatt álló követséggel április 27-én ismét a török császárhoz kellett indúlnia. A város Drávayt és Szerémit 3 kocsin küldte Rozsnyóra, honnan hat lóval a rozsnyaiak vitték tovább őket Bukarest felé. Szerémi június 22-én három töröknek s Mircse oláh vajda követének kiséretében érkezett vissza, de azonnal tovább ment Medgyes felé. Szeptember 12-én a kincstartó egy csauszszal újra Drinápoly felé küldte őt s azzal is megbízta, hogy ajándékúl négy vadászsólymot adjon át a szultánnak. A város most is megvendégelte, ép úgy, mint 1549. okt. 12., midőn a Mircse vajda szolgája, Jankul kíséretében visszatérőnek 48 oszpora ára élelmi szert, a vendéglősnek pedig az ellátásért 25 oszporát adatott. Szeréminek ezentúl nincs nyoma Brassó városa számadásaiban; de ezek a szétszórt tételekből összeböngészett adatok is eléggé mutatják, hogy ez a kötet a politikai, sőt az irodalom-történetírónak is elég sok használható adattal szolgálhat. Nem az utolsó ezek közt, hogy a város 1547. márcz. 11.—decz. 5-éig a temetőben külön új *könyvtárt* építtetett s hogy ennek költségei 465 frt $34^1/_2$ oszporára rugtak, a mi $88^0/_0$-a a város azonévi építési költségeinek; s hogy azok az idők, ha csakugyan zordak voltak is, nem voltak egészen sivárak, s az emberiesség érzete nem veszett ki a szivekből, mutatják azok a részletes számadások, melyek szerént a *szegények pénztárába* 1551—61-ig 3280 frt 16 oszpora gyűlt be, s a szegények ellátására 3363 frt $13^1/_2$ oszporát fordítottak, maga a város pótolván a hiányzó összeget. Egész számadások maradtak fenn a *fürdőről* s gyakran emlegetik a *gyógyszertárt* s egyik-másik *orvost* is.

Elképzelhetni, hogy Honter városában még a számadásokban is kereshetünk a *reformatiora* vonatkozó adatokat. Igy pl. 1544. nov. 10. Honter János lelkész jelenlétében a plébániai templom minden ezüstneműjét megmérték és fölbecsülték. Volt az egyháznak 26 kelyhe, 2 szentségtartója, 4 ezüstkeretű képe, 6 keresztje stb. Azt az 50 frtot, melylyel a város idáig a domonkosrendieket segítette, 1547. decz. 13. már a városi kórház, a kórházi lelkész (plébános), s a bélpoklos és rühes betegek közt osztották szét, pár héttel azelőtt (nov. 25.) pedig 300 forinttal jutalmazták Honternek az egyházak reformatiójáról írt könyvét. 1549. január 20-án azonban már a számadások is Hontert gyászolják; a temetésére jött káptalani tagoknak 16 oszpora

értékben egy hordó bort s Tamás fogarasi plébánosnak egy 8 oszporát érő halat küldött. 1550. szept. 21-én özvegyének »azon sok és hű szolgálat fejében, melyet a boldogult mester úgy az iskola, mint az egyház vezetésében szerzett«, a város és a Bárczaság 150 frt kegydíjat ajándékozott. A reformátor életének utolsó esztendejében különben még apáczák laktak a brassai zárdában s a könyv 1540—50-ről közli a bárczasági káptalan számadásait is. Igaz, hogy az a Jeremiás brassai plébános, ki e számadásokat 1540-ben vezetni kezdte, 1542. május 14. maga is megházasodott s ez alkalommal plébánostársai egy 1 frt 7 oszporára becsült szőnyeggel lepték meg őt.

Néprajzi tekintetben szintén kiaknázásra várnak e könyv adatai. Sok mindenféle tétel vonatkozik pl. a *czigányokra* vagyis egyiptomiakra. Ezek akkoriban még nem muzsikálással, hanem többnyire hóhérkodással, peczérséggel keresték kenyerüket. 1541—5 közt, ha jól számítottam össze, egyik-másik »lictor egiptius« 15 tolvajt akasztott fel, kettőt pedig lefejezett. Rájok bízták a vádlottak kinzatását, a rossz asszonyoknak a városból való kiseprőzését is, és velök verették agyon a kutyákat. A várost egészen ellepték a kóbor kutyák s ezek közől a czigányok 1541-ben 494. s még tiz esztendő mulva is 342 darabot, tiz év alatt tehát közel 4000 kutyát pusztítottak el. De már levélhordásra, vasfogók és szegek készítésére, szénahordásra stb. is használták a czigányokat.

A magyar nyelvész szintén sokat tanulhat e kötetből. A város lakosságának egy tekintélyes része különben is a legpompásabb magyar nevü ember volt s így nincs mit csodálkoznunk azon a sok jó magyar szón, melyet egy-egy fogalom jelzésére mint közkeletű kifejezést maga a német számadókönyv sem ritkán használ.

Soraim czélja azonban csak figyelemkeltés volt. Ez az óriási kötet tiz esztendőről minden oldalról bemutat egy virágzó várost, de csak annak, ki a számok sokezer apró kavicsából mozaikképet tud kirakni. A város és a bizottság mindenesetre teljes köszönetet érdemel, hogy ehhez olyan becses anyagot szolgáltatott. Dr. Márki Sándor.

A magyarországi jobbágy állapota Róbert Károlytól 1514-ig. Irta Nagy Benjamin. Budapest, 1896. 8.-r. 62+1 l.

Bizonyára igaza van a szerzőnek abban, hogy a földmíves paraszt megérdemli a figyelmet, mert a magyar paraszt öntudatlanul is sajátszerű missiót teljesített a nemzet életében. Minél jobban megérdemli s minél kevésbbé foglalkoznak arány-

lag e kérdéssel, annál szívesebben láttuk értekezését, melyet ügyesen írt meg. Három fő részben — a jobbágy viszonya az államhoz, a jobbágy viszonya az egyházhoz, a jobbágy viszonya a földesúrhoz — vizsgálja a jobbágy helyzetét, mely után számot ad arról, milyen volt a jobbágy jövedelme, melyből fizetségét teljesíté s végül a pórlázadásra való reflexióval bezárja az értekezést. Bölcseletdoktori értekezésnek készült a mű s így szerzője fiatal ember; megengedi, hogy hiányaira, ellenmondására, kissé hirtelen itéleteire rámutassak.

A czímen kezdem: Pór Antal már rég figyelmeztetett, ne írjunk Róbert Károlyt, hanem Carobertet vagy, ha ez nem tetszik Károly Róbertet.

Ne gondolja oly félreismert alaknak Mátyást. Ugyan miért félreismert? Mert van, aki szigorúan alkotmányosnak mondja uralmát? Hisz ennek természetes alapja az alatta tartott sok országgyűlés. A műve végén meg Dózsáról mondja, hogy félreismert alak s csak Márki Sándor itélte meg helyesen. Teljes tisztelettel vagyok az említett jeles szerző iránt, de Márki Dózsája bizony idealizált. Csak tessék kissé megnézni bold. Szabó Károly közlését, Századok, 1876. 18—21. l. — Ugyancsak itt Istvánfit »felületes«-nek mondja. Magam is elolvasgattam már némely dolgot Istvánfitól, de miért mondanám felületesnek, azt nem tudom; már tendenciózusnak mondhatom, de ez az utóbbi szépen lehet az előbbi nélkül.

Csodálom, hogy a 31. lapon szidja a praelatusok nem fenkölt gondolkodását, mert nem akarták, hogy a földesúri nonát szedjék előbb, pedig hisz dúsgazdagok voltak, a 37. lapon meg azt írja, hogy jelentékeny jövedelemtől estek el a földesurak, ha a nonát másodszor veszik ki. Hisz a főpapság nem a maga zsebére speculált, hanem a jobbágyot kimélte, mert, ha a nonát először szedik ki, akkor nem 9-ed, hanem több mint 11-ed! Erre annál inkább kell figyelmeztetnem, mert maga mondja, hogy az igazi kritikus történelemíró higgadtan vizsgál s ez alapon pártatlan itéletet alkot. Egyébként ezek nem a mű alapját megrontó dolgok, hanem csak szeplők, melyet jövő munkálkodásaiban bizonyára előre eltávolít szelleme szülöttjéről. Szs.

Zermegh János és Emlékirata. Történelmi forrástanulmány. Irta Molnár D. Szulpicz. Kőszeg, 1896. 57 l.

Egy csinos dolgozatot szándékom bemutatni, melynek nem minden állítása pontos ugyan, de a főrészben, a bírálatban való jelessége miatt nyereségnek kell tartani még mindig sze-

gényes forrástanulmányi irodalmunk mellett. Nem véve számba a bevezetést, hol az általános, az irodalomra jótékony viszonyok befolyásáról szól a szerző, három fejezetre oszlik az értekezés: Zermegh élete, az emlékirat tartalma, az emlékirat bírálata.

A bevezetésben fölveti a szerző a kérdést, ki az 1662-ki amsterdami kiadásban levő életrajz szerzője, mely mellett N. J. betű áll. Bél azt mondta Istvánfi. A szerző — jóllehet maga nem tud az ellenkező nézetek közt szilárd alapra helyezkedni — ingadozó alapúnak nevezi e nézetet s nem fogadja el, de hogy miért, nem értem. Az csak nem nehézség, hogy az életrajz csak az 1662-ki kiadásban van meg, Istvánfi meg 1615-ben meghalt? Hisz akkor a Forgách Ferenczre vonatkozó »Vita Auctoris« sem lehetne Istvánfitól, mert ott meg száz évek különbségéről van szó. Bizony ez a legjózanabb fölvétel, mikor tudjuk, hogy Istvánfi használta, kivonatolta Zermeghet s tudjuk, hogy Istvánfi más irójáról is írt életrajzot. Az a nehézség, a mit ez ellen fölhoz, hogy az életrajz Z.-et lutheranusnak mondja, nem oly nagy, mint a szerző hiszi, mint erre rátérek.

Zermegh születéséről azt hiszi a szerző, hogy igen valószínűleg 1510 táján született. No igen, ez valószínű, hanem még valóbbszínű hogy 1500 után pár évvel született.

Okadatolom állításom. Zermegh 1527-ben, tehát szerző szerint 17 éves kora körül (12. l.) azt írja: »Tum primum factus sum ego eques *empto equo a fratre meo.*« (I. k. V. § végén). Már ebből az adatból az látszik, hogy Zermegh önálló lehetett, ha maga a saját testvérétől lovat vesz. Már pedig ekkor 17 éves mégsem lehetett. A VI. §-ban meg azt írja — itt 1526—27. évek dolgairól van Molnár értekezése szerint szó — hogy »míg Bánffy János, Tahy János és *ipam* kártyáztak, mi fiatalok mellettük álltunk.« No már 17 éves kora tájban csak nem valószinű, hogy ipa volt Zermeghnek? Ugyanebben a fejezetben, tehát 1527-nél, azt írja: »*Birtokomra* mentem, melyet *néhány* éve nem láttam. Ebből ujra az látszanék, hogy már 17 éves kora felé önálló volt; sőt már ezelőtt néhány évig Szapolyai János udvarában volt hivatalos szolgálatban.

Továbbá Buda ostroma alatt is oly fontos megbizásokkal ruházták föl (II. f. 2. §.), hogy 20—23 éves ifjura — mert ilyen korú egyéneket nevez a XVI. század nyelve ifjunak — nem valószínű semmiképp, hogy rábizták volna.

Mindezek után azt hiszem, sokkal valóbbszinűen mondhatjuk, hogy 1500 körül, vagy még pontosabban *néhány évvel 1500 után született Zermegh.*

Egyébként a szerző ügyesen csoportosítja, főleg magának a műnek alapján, Zermegh élete adatait s birtokviszonyainak, az udvarral való meghasonlásának előadása igen ügyes. Sajnálom, hogy az életrajz végén megint bele kell kötnöm a t. szerzőbe, ki az említett, szerintem Istvánfitól való »vita« ellenére sem akarja elismerni, hogy Zermegh lutheranus volt, noha már Pray (Ann. Reg. Hung. V., 221. l.) fölemlíti róla, hogy a papokkal szemben, hogy kis anachronismussal éljek, kuruczul viseli magát Zermegh. Ebben a pontban határozottan gyönge alapon áll. Mert concedo ugyan, hogy 1539-ig, mert Simon zágrábi és Szaniszló fejérvári prépost szolgálatában áll, tehát nem lehet protestáns, concedo még akár azt is, hogy mivel Ferdinánd 1541-ben a kamarai hivataloktól eltiltotta a protestánsokat, Ferdinánd életében nem lehetett volna hivatalban. Azt azonban már nem látom, hogy csak valamit is bizonyítva volna, hogy Miksa alatt sem volt lutheránus és még kevésbbé látom be, hogy 1576-tól történt nyugalomba lépésétől 1584-ben bekövetkezett haláláig miért ne lehetett volna. Ha az életrajzot — a mint az legtermészetesebb már csak azért is, mert, ha akár Nadányi János, akár Nádasi János irták, akkor nem N. J.-vel, hanem J. N.-nel jegyzik a latin »vita« alá nevöket — Istvánfi írta, ez igen jól tudhatta, lutheranus volt-e Zermegh. Mondok még Istvánfi mellé argumentumot. Mikor uj felekezet támad, akkor a nézetek élesen állnak szemben s az irók vallása hamar szembeszökő. Heltai pl. emlegeti, hogy Salamon a papok pepecselésére nem sokat adott, meg hogy László csak azért vettette ki sz. István tetemét, mert a papok ereklyét akartak belőle csinálni. Látszik a reformáló szellem hatása. Istvánfinak meg megvan az a szokása, hogy, ha valakire már nem tud szólni, akivel nincs megelégedve, akkor odabiggyeszti, hogy jó ember volt — de protestans. Ismeretes hely a XXXVIII. k.-ben: »..... Georgius Turzo praestantissimus, nisi Lutheranae religioni faveret.« Hát nagyon is Istvánfi kezére mutat, hogy Zermeghről azt írja: lutheranus szenynyel befertőzve halt meg.

A 2. fejezetnek, hol bő tartalom van, a Zermeghgel foglalkozók jó hasznát veszik.

Legbecsesebb a 3. fejezet, melyet a szerző az egykoru írók gazdag apparatusával fölszerelve dolgozott ki, mely fejezetnek rövid foglalatát ebben adom: Hibája Zermeghnek a gyönge chronologia, mely, mivel néhol még rossz földrajzi adatokkal is párosul, zavart okoz; hibája Szapolyai iránt elfogultsága, mely miatt annak hibáit elhallgatja, kegyetlenségét semmitérő okokkal menti, sőt, hogy jobb színben tüntesse föl,

az események előadását is megmásítja. Jó tulajdonai, hogy az egykorú közvetlenségével ír, becses művelődéstörténelmi adatai vannak, főleg pedig, hogy jól jellemzi a pártokat.

A mű szerkesztési idejét a szerző 1541 közé teszi, mely adathoz belső argumentumok útján jut, de hát jóformán csak az számít ennél az adatnál, hogy a mű 1540. júl. 21-ig terjed. Hátrafelé nem lehet határévet megállapítani; legföllebb az szól 1540—1 mellett, hogy meglehetős recens memoriára mutat a leírása.

Számbavéve a szerzőnek nyugodt, komoly kritikáját, kívánatosnak tartanám, hogy — történelemírásunk s ennek történelme érdekében — ezt még egyéb forrásainkon is gyümölcsöző tegye. Szs.

A nagy-kőrösi ev. ref. főgymnasium története. A nagy-kőrösi ev. ref. egyháztanács megbizásából írták *Ádám Gerzson* igazgató és *Dr. Joó Imre* tanár. Nyomatott N.-Kőrösön 1896. Ottinger Edénél 312 sz. l.

Magyarország ezer éves fennállása évfordulójának megünneplésében a testület méltóságának s az ünnepély magasztosságának legmegfelelőbben tanintézeteink vezetői vettek részt. Részint ön jószántokból, részint legfelsőbb hatóságuk buzditó felszólitására megirták, részben még irják iskoláik történetét.

Nagyon helyesen cselekedtek! Azt mondja a szent irás: elvész a nép, mely tudomány nélkül való. Nos, abban, hogy a magyar nép, annyi zivatar közt el nem veszett, de sőt a férfikor munkabirásával és kedvével indul neki a jövő ezerév bizonytalan küzdelmének: jó részük van azoknak az intézeteknek, amelyeknek a kultura magvainak hintegetése és ápolása a rendeltetésük. Hazai tanintézeteinknek ezen kivül még egy másik speciális feladatuk is van: a hazaszeretet ápolása.

E két feladatnak iskoláink igen kevés kivétellel minden időben legjobb tehetségük szerint megfelelni igyekeztek. De nem mondok se ujat, se nagyot: a hazafias érzés ébrentartása tekintetében az elsőség az ev. ref. iskolákat illeti. A kálvinista vallást, közbeszédben, magyar vallásnak szokás nevezni; a kálvinista iskolákat bátran nevezhetjük a magyar hazafiság melegágyainak. E melegágyakban nőtt fel sorról sorra a generatio, mely könyvvel és karddal a kezében küzdött a sötétséggel és önkénynyel szellemi és nemzeti szabadságáért.

Ez iskolák sorában kiváló hely illeti meg a nagykőrösi ev. ref. főgymnasiumot. Áldásos tevékenysége visszanyúlik a reformatio kezdetére és elterjedésére. Megalapitói bizonyosan

azok a lelkes apostolok voltak, akik a várost a reformált hitnek megnyerték. Ezek közül való az a Nagykőrösi Csuda Demeter, aki 1531-ben a wittembergi egyetemen végezte tanulmányait. Wittembergában a XVI. század közepén nagy számmal tanult magyar ifjuság, a kor szokása szerint, külön nemzeti bursát vagy coetust képezett egy senior vezetése alatt. Ahogy ez a coetus szervezve volt, ugyanazt a szervezetet találjuk kezdetben prot. iskoláinknál is. A szerint szervezkedtek a sárospataki, nagyváradi, debreczeni és nagykőrösi iskolák. Ez a szervezet tükröződik vissza még a XVII. századi későbbi iskolai törvényekből, amilyen a nagy-kőrösi iskolában a XVII. századból kettő maradt fenn.[1])

Ezek a törvények kor- és miveltségtörténeti szempontból rendkivül érdekesek és tanulságosak. A mai, még inkább a jövő nemzedék csak e törvényekből értheti meg a régi ref. iskolák szervezetét, berendezését, szellemét, egész multját. S a jelen monographiának azt a részét tartom legbecsesebbnek, mely ezen iskolai törvények s egyéb régi följegyzések nyomán a régi — mindazáltal 1848-ig alapvonásaiban fennállott — középiskola képét megrajzolja. Demokrata kormányforma, puritán egyszerüség, zárdaszerü komor élet, mit az ifju vér hevessége, olykor kicsapongása tesz néha derültebbé; vas fegyelem, erős vallásosság, rajongó hazaszeretet és testvéries együvétartozás: ezek adják e kép alapvonásait.

Szinte magunk előtt képzeljük a nagykőrösi deákot Pfeffer und Salz posztóból készült, bokáig érő, két elejü tógájában, amelyet »nyárban kigombolni, télben begombolni és ha tetszik, megbélelni is lehet.« Nyirott haját felhajtott karimáju kalap, lábát kerek orru fekete csizma takarja. Az utczán csak ünnepnapon, vagy felsőbb engedelemmel látható, akkor is másod magával és könyvvel a kezében, hogy a mesterlegénytől meg lehessen különböztetni. Egyébként ideje nagy részét az iskola magas falai közt tölti: ott lakik harmad-negyed magával egy »kamarában«, melyet alsó osztálybeli szegény gyerek takarit. Korán, 3—4 órakor kél, imádkozik, zsoltárt zengedez és készül a leczkéjére. A nap legnagyobb részében a tanárokat hallgatja, vagy temetésre jár. Délben 11—12 óra közt megeszi szerény ebédjét, mit a coquus (szakács) a város tehetős, jó szivü családjaitól szerzett be s osztott szét. Este 8—9 órakor az oeconomus csengettyüje lefekvésre szólitja.

Egyhangu, zárdai élet, de nem minden kedélyesség nélkül

[1]) Az egyik év nélküli (1671 körüli), a másik — a monographia irói szerint — 1693-ból való. Az utóbbi törvény évszáma a 66. laphoz mellékelt facsimilén 1638-nak is olvasható.

való. Az ifjui vér és elme elég leleményes, hogy a nyügből, a hol s a mikor lehet, kiszabaditsa magát s jó kedvével derültté tegye a komor egyformaságot. A diákcsínyek a régi adomatárak legháladatosabb tárgyai voltak.

Aztán rendre elvonulnak előttünk a szigoru, de atyai jóságu rektor s a komoly tanárok. Megismerkedünk a tanulók sorából kitelt tisztviselőkkel, élükön a kis diákok előtt félelmetes magasságban a seniorral, az iskolának mind tudására, mind magaviseletére, mind egyéb személyes tulajdonságaira legkiválóbb tanulójával, aki a contrascriba segédkezése mellett intézi tanulótársai anyagi s apróbb fegyelmi ügyeit. Kisebb tisztviselők voltak: az oeconomus, coquus, explorator, pulsator, vigil, janitor, akik terhes hivatalukat rövidebb-hosszabb ideig nem annyira társaik megtisztelő bizodalmából, mint inkább büntetésből viselték, vagy azért, mert a sor rájuk került.

Az iskola sokat küzd a megélhetés nehézségeivel. Nem is tudna fennállani, ha olyan jó testvére nem volna mint az egyház s olyan jó patrónusa, mint a város. Az egyház maga is a hivek áldozatkészségére levén utalva, anyagilag szerényen segítheti az iskolát s inkább erkölcsi életére s tudománybeli előhaladására ügyel fel. Az anyagi teher viselése jóformán a városra nehezedik. Dicséret és teljes elismerés illeti meg ref. városainkat, hogy a kebelökben keletkezett iskolák anyagi támogatásáról sohase feledkeztek meg s a legnyomasztóbb áldozatoktól se riadtak vissza. Ezrekre megy az összeg, amit Nagy-Kőrös városa az iskoláztatásra költött. Nem is véve figyelembe azokat az apró-cseprő kiadásokat, melyek a Szilády-Szilágyi által publikált számadás-könyvekben már a XVII. század eleje óta följegyezvék, csak az ujabbakat és nevezetesebbeket emelem ki: az 1826-ban leégett iskolát 16,000 frtot meghaladó költséggel ujra épittette; 1831-ben ezer hold föld haszonbérét fordította az iskolára; 1853-tól kezdve évi 3096 frttal, — 1888 óta pedig újabb 1900 frttal segélyezi.

A város, mint patronus, bőkezűsége mellett magánosok: a tanügy lelkes barátai, az iskola hálás tanitványai is vetekedve tesznek alapítványokat részint az iskolai és tápintézeti alap gyarapítására, részint ösztöndíjakra. A monographia 1686-tól kezdve a folyó évig 135 alapítványt sorol fel, köztük *Kalocsa Balázs* nagykőrösi lakosét, aki 12 darab pesti első hazai takarékpénztári részvényt hagyományozott az iskolának.

Ilyen áldozatkészség tette lehetővé, hogy a gymnasium a folyton növekvő igényeknek megfelelhetett s csakis ujabban, az 1883. XXX. t. cz. által a tanintézetekre rótt sokoldalu

követelmények súlya alatt kényszerült az állam segélyét igénybe venni, mi iránt a tárgyalások a kormánynyal éppen folyamatban vannak.

Ami a nagykőrösi főgymnasiumnak fényt, hírnevet kölcsönzött: az derék tanári kara volt. A monographia írói kiváló szorgalommal gyűjtötték össze a tanárok névsorát, nem elégedvén meg a puszta felsorolással, hanem amennyire lehetett rövid életrajz keretében vázolják egyeseknek a munkásságát. Első a sorban a nyughatatlan vérű, összeférhetetlen természetű *Szilvásujfalusi Imre*, aki Baranyától kezdve Nagy-Bányáig az ország különböző vidékein működött tanítóként és lelkipásztorként. Utána a jelenlegi tanári karig 148 tanárnak a nevével és munkásságával ismerkedünk meg. Vannak köztük kisebb tehetségek, jelentéktelen emberek, de olyan nem igen akad, akiről legalább azt ne lehetne mondani, hogy hivatásának buzgón igyekezett megfelelni. Viszont vannak kiváló tehetségek, kiknek neve az irodalom vagy tanítás terén országszerte ismeretes. Irodalmilag működtek: a convertita *Veresmarti Mihály*, kinek életrajzát Ipolyi Arnold irta meg szépen; *Keresztesi Pál*, az orvosi tudomány érdemes művelője, *Losontzi István* az országszerte hosszú időn át használt, népszerű »Hármas kis Tükör« szerzője; *Medgyesi Pál*, *Nánási Fodor Gerzson*, *Balogh Mihály*, aki Csokonai modorában verselgetett s pár népszínművet is írt; *Szigeti Warga János*, akit — mint a nevére tett ösztöndíj-alapítványok bizonyítják — tanitványai, mint tanárt valósággal bálványoztak, polgártársai, mint embert odaadó tisztelettel vettek körül. 41 esztendeig volt tanára a nagykőrösi iskolának, s főképpen az ő magasra törő szellemének, előrelátásának, nagy befolyásának köszönhető, hogy az absolutistikus kormány által 1850-ben kibocsátott Organisations-Entwurf horribilis követelései alatt az iskola össze nem roskadt, osztályait lejebb nem szállította, a tanitás fonalát egy perczig is meg nem szakitotta, hanem emberfeletti erővel igyekezett a követelményeknek megfelelni, anélkül, hogy felekezeti önállóságából, törhetetlen hazafiságából legkisebbet is áldozatul dobott volna. »Künn az országban nagy felzúdulás volt e törekvés miatt, a protestáns egyház ellen elkövetett merényletnek vették azt, mert abban a solidaritás megtagadását látták« — irja *Szilágyi Sándor* a főgymn. igazgatójához intézett s a könyv elején álló nyilt leveleben. Az idő Wargának adott igazat. Az utókor teljes elismeréssel adózik neki s hervadhatatlan érdemü munkatársainak: Báthory Gábor lelkésznek, Nagy Gáspár városi jegyzőnek, Tanárky Gedeonnak a későbbi államtitkárnak és Magyar Pálnak.

Érdekes jelenség a nagykőrösi főgymn. történetében, hogy éppen akkor, mikor fennállása, életképessége a legsúlyosabb megpróbáltatásokat állotta ki, — élte szellemi életének legfényesebb napjait. 1850—60 közt a tanári karban ott vannak: *Mentovich Ferencz* a költő és író, *Ács Zsigmond* műfordító, *Losonczy László* a népies költő, *Kiss Lajos, Weiss János, Tomory Anasztáz, Ballagi Károly, Ádám Gerzson* tudós tankönyvírók. Ugyanakkor működtek ott, habár rövid ideig, az iskolának maig is legnagyobb büszkeségei, a magyar szépirodalom és történetírás kiváló alakjai: *Arany János* és *Szász Károly, Szabó Károly, Salamon Ferencz* és *Szilágyi Sándor*.

A »kis Athenae« korára méltó büszkeséggel emlékezhetik vissza Nagy-Kőrös városa és iskolája.

Még sokat, érdekeset lehetne írni erről a derék iskoláról, ha egy könyvismertetés szűk tere nem tartóztatna. Igy még csupán azt emelem ki, hogy a nagy tárgyszeretettel, meleg lelkesedéssel, az önérzet igénytelen hangján, világos magyarsággal megirt munkát egy pár okmány facsimiléje disziti s a tanulók statisztikájának graphikus táblázatai teszik világosabbá. A munka mindenesetre nyeresége neveléstörténeti irodalmunknak.

Illéssy János.

Philippe de Mézières (1327—1405) et la Croisade au XIVe Siècle par N(icolas) Jorga. — Paris, Librairie Émile Bouillon 1896. — 8-rét XXXVI+560 ll. Ára 18 frank.

Philippe de Mézières-t ismerik már történetiróink. Ugyanaz az egyén ő mint pl. a Pór Antal *Nagy Lajos*-ában több izben (l. pl. 294, 309, 310 ll.) idézett Mazzerio vagy Mazzerino (u. o. 384). Ő nem oly szerencsés ugyan mint pl. Wainwright, kinek nevét egy amerikai iró szerint 140 változatban találhatni régi iratokban, mert »Mazzerio« nevét csak valami 12 különböző módon irták régebben, illetőleg a legujabb időig, midőn Molinier Ágoston végre meghatározta származását s azóta, különösen a francziák és francziául irók a jelen munka czimében használt irásmódot fogadták el, ámbár ő maga »Philippus de Maiseriis« vagy »de Maizeriis«-nek irta alá magát.

Philippus de Maiseriis élete és müködése fölötte érdekli a magyar történelmet s azért nagy örömmel kell üdvözölnünk a fiatal rumén történetiró e derék munkáját, mely a *Bibliothèque de l'École des Hautes Études* 110-ik fasciculusa gyanánt jelent meg és szerzője számára az »élève diplômé de la Section d'histoire et de philologie de l'École pratique des Hautes Études« büszke czimét szerezte meg. E kitüntetést szerző tel-

jesen megérdemelte, mert ámbár hébe-hóba botlik is, még pedig nagyon komolyan, rendkivüli szorgalommal gyüjtötte össze müvéhez a szükséges anyagot és kitünő munkát végzett. Bevezetésül »Introduction bibliographique« czim alatt megismertet tárgyának irodalmával. Elsőrolja ebben először is De Maiseriis saját munkáit, többnyire még kéziratban; lajstromát adja továbbá a Párisban, s azonkivül német, angol és olasz levél- és könyvtárakban összeböngészett kézirati anyagnak és a mintegy 400 czimre rugó nyomtatott munkák, krónikák és értekezések jegyzékét, mely azonban a nagy tömeg daczára sem teljes. Igy hogy csak egy példát emlitsek, az Albornoz életére vonatkozó adatokat még mindig csak az öreg Sepulveda könyvéből meritgeti s nem idézi pl. Wurm könyvét a biborosról. Ezt azonban talán azon körülménynek kell fölrónunk, hogy úgylátszik szerző még az 1893. év elején fejezte be müvét és ez három évig kéziratban hevert valahol.[1]) Szerző egy jegyzete szerint ő a nyomtatott munkát jegyzékébe nem vett föl sem általánosan ismert műveket sem könyvismertetéseket. Ugy látszik Werunski munkái is ebbe a kategoriába tartoznak vagy szerző nem ismeri. Egy némely régi irónak nevén pedig javit szerzőnk s azért pl. az öreg Raynaldusra alig ismerünk rá a jelen munkában, hol jól ismert Annalesei változatlanul mint »Rinaldi« vannak idézve. Bzoviusnak ellenben az idézetekben megadja jól ismert latinositott nevét, de a szövegben azért folyvást »Bzowszki«-nak hivja. De még az idézett munkák czimeivel is teljes önkénynyel jár el, mert pl. idézi Christophenak egy *Histoire du gouvernment temporel* czimü müvét, mely tudtommal nem létezik, vagy legalább hiába kutattam utána; midőn azután fölütöttem ugyanazon szerző *Histoire de la Papauté pendant le XIV. Siècle* czimü jól ismert munkáját, ott a kijelölt helyen csakugyan megtaláltam az illető idézetet.

Philippus de Maiseriis 1327 körül született s azért körülbelül 28 éves volt, midőn Aversában meggyilkolták gazdáját András magyar királyfit, Sziczilia megkoronázatlan királyát, kinek meghitt embere volt s kiről nagy kegyelettel emlékezik meg egy iratában, az *Epistre lamentable et consolatoire . . . . sur la bataille de Nicopoli*-ban.[2]) Jorga azt állitja, hogy Fülöp egyenesen Jankát vádolja a gyilkossággal, de ama passusból, melyet idéz más, értelmet nem lehet kifacsarni mint azt, hogy Andrásnak közel rokonait gyanusitja a gonosztett elkövetésé-

[1]) Egy-két taval megjelent dolgozatot az *Addenda* alatt sorol föl a szerző.

[2]) Egy részét közli Kervyn de Lettenhove *Froissart*-jában XVI. 445.

vel.[1]) Szerzőnk több más részletet is beszél el András és Jankáról, de nincs benne köszönet. Az összeesküvők fejévé a szende természetü Tarantói Lajost teszi és Jankáról — előbbi állitásával ellentmondólag — azt állitja, hogy »valószinüleg« be volt avatva a titokba. A Villani Máté által elmesélt és Janka ellen inditott »bünvádi eljárásnak«-nak csúfolt, szinpadi komédiát pedig 1346-ba helyezi — ámbár maga a krónikás is csak 1351-be szánta — és nyomban ugyanazon év augusztus 20-án összeházasitja Jankát »kedves«-ével Tarantói Lajossal. Az *Erdélyi Muzeum* idei folyamában már kimutattam, hogy ebben mennyi az ábránd s mily kevés a valóság. Legyen azért szabad remélnünk, hogy nem erre a kaptafára készült el az egész könyv, mert, ha igen, ugy kevesebb »haute étude«-öt kérünk és több »profondeur«-t.

Szerző elbeszélése szerint Fülöpünk urának meggyikoltatása után csakhamar elhagyta Nápolyt, ámbár nem tudjuk hova ment. Csak annyit tudunk róla, hogy jelen volt a smyrnai csatában 1346-ban. Nincs azonban szándékomban az olvasóval Fülöpnek teljes életrajzát megismertetni s azért szerző könyvének csakis azon részleteire fogok szoritkozni, melyekben a magyar történet irást érdeklő dolgokkal foglalkozik. Legyen tehát elegendő ha megemlitem, hogy tiz év mulva Czyprus szigetén találjuk őt I. Péter király szolgálatában, hol alkalma akadt megismerkedni a XIV. század egy más hires alakjával névszerint Petrus Thomasius-szal, kinek megirta életrajzát és kinek nevével szintén találkozunk a magyar történelem lapjain. Ő volt az a pattii püspök és pápai legatus, ki 1355/6-ban Bertalan traui püspökkel együtt követségben járt Dusán szerb királynál, »kinél borzasztóbb arczu embert« a legátus soha nem látott. E követségi utja alkalmával, odamenet és visszajövet, kétszer meg fordult Lajos királyunk udvaránál is, ki társaságában Kanizsai Istvánt, zágrábi választott püspököt küldötte Avignonba, követül.[2]) A követség 1356. május 1-én érkezett a pápai székvárosba és ugyanazon év augusztus 11-én VI. Incze Lajos királyunkat kinevezte a rácz »eretnekek« ellen vezetendő keresztes hadjárat fővezérévé. (Wadding *Vita* 110 l.) Még ugyan azon hónap végén Petrus Thomasius mint pápai legatus ismét utra indúlt, ez alkalommal Konstantinápolyba János császár-

[1]) »Lesquels roys (I. Péter, czyprusi király és András) sans cause (?) et par grant trahison furent mors et murdris de leurs prochains parens, barons et subgiés.«

[2]) Wadding, *Annales minorum* VIII. 111; ugyanannak *Vita et res gestae b. Petri Thomae Aquitani* (Lyon 1637) p. 110. és Theiner, *Monum. Slav. Meridion.* I. 234.

hoz s utba ejtve Velenczét, résztvett az ottani béketárgyalásokban is, melyek ép akkor Lajos magyar király és a köztársaság megbizottjai közt folytak Dalmáczia átengedése ügyében. A pápa levele, melyben a köztársaságot a legátus jöveteléről értesiti, augusztus 10-éről van keltezve.[1]) A béketárgyalások azonban sokat nem eredményeztek és csak rövid fegyverszünet jött létre a két hatalom közt. Petrus Thomasius csodatételei sem valának képesek a csökönyös köztársaság békebiztosait engedékenységre birni. »Konokságuk miatt elvesztették később Dalmácziát,« jegyzi meg a szent egyik életirója.[2]) Konstántinápolyból visszajövet a legatus meglátogatta Czyprus szigetét. Itt és ekkor ismerkedett meg vele Philippus de Maiseriis. Péter püspök 1357-ben visszautazott Avignonba és 1359-ben a pápa kinevezte őt állandó legátusának a keleten[3]) s mint ilyennek hatásköre alá rendelte egyebek közt a kalocsai (?!) érseki megyét is — igy állitja komolyan Jorga — de miután a »Kolocza« nevet egy csomó görög érsekség közé ékelve találjuk, Patras, Athén, Thebae, Korinthus, Naxos és Korfu társaságában, ugy alkalmasint valami görög érsekség neve, talán Rhodus-é[4]) lappang alatta, mely nincs külön megemlitve a névsorban.

Tovább lapozgatva a müvet, a VII. fejezetben leirását találjuk annak, hogy Péter czyprusi király mint barangolta be keresztül kasul széles Európát oly czélból, hogy a keresztény fejedelmeknél keleten lakó hitsorsosai számára a terjeszkedő és minden irányban hóditó török hatalom ellen segélyt szorgalmazzon. Itt is szerzőt minduntalan cserben hagyta emlékező tehetsége vagy pedig a nyomdász gonosz játékot üzött dátumaival. Mert a király 1362. oktober 24-én száll hajóra saját birodalmában és Rhodus szigetének érintésével elvégre Velenczébe 1361. deczember 5-én érkezik, hol 1362. január 1-ig tartózkodott. Innen északi Olaszországot utazza be és elér Genuába ugyanazon év február 3-án s egy hónapot töltvén ott, elindul a pápa székvárosába 1363 márczius 5-én és Avignonba 1362 márczius 29-én ér. Végre azonban szerzőnk 1363. április 12-én visszazökken a helyes kerékvágásba s nem vét többé, vagy legalább egy időre, a chronologia ellen. Hosszas vándorlás után Péter király elvetődött Krakkóba, hol talál-

[1]) Wadding, *Annales* VIII. 126.

[2]) A pápai bullát lásd E. Monsignano *Bullarium Carmelitanum*

[3]) Carmessonius, *Vita S. Petri Thomae* (Antwerpen 1666) 60—66 ll. (Roma 1715) I. 46—48.

[4]) Salona neve hasonlit leginkább »Koloczá«-hoz; csakhogy tudtunkkal ez nem volt érseki székhely. V. ö pl. Mas Latrie *Dictionnaire*-jét.

kozott Lajos királyunkkal és hova 1364. junius havában indult Párisból még pedig szárazföldi uton Németországon át és Prága érintésével. Szerző kimutatja tehát, hogy nem igaz az amit pl. Cromer regél, t. i. hogy Péter egyenesen Czyprus szigetéről a Bosporus és Fekete-tengeren s Oláhország- és Oroszországon át utazott Krakkóba még pedig IV. Károly mennyegzőjéhez. Mert e lakodalmat még 1363. május havában (Werunsky *Karl IV.* III. 271.) tartották meg, a midőn Péter király a pápa vendége volt és II. János franczia királylyal mulatott Avignonban.[1]) Krakkóból a czyprusi király Bécsbe utazott IV. Rudolf meglátogatására, ki segitségét igért neki a törökök ellen, csak oly föltétel alatt azonban, ha Lajos magyar király is részt vesz a keresztes hadjáratban a törökök ellen. Az osztrák fővárosból Péter Karinthián át Velenczébe utazott vissza, hova 1364. nov. 11-én tartotta ünnepélyes bevonulását s hol hosszabb ideig tartózkodott, mielőtt haza utazott.

A következő (VIII.) fejezetben pedig elbeszéli szerzőnk, hogy azalatt mig a czyprusi király bejárta Európát, a pápa, a pattii püspök és Philippus de Maiseriis a király kanczellárja mily sikertelenül munkálkodtak és fáradoztak egy a pogányok ellen intézendő keresztes hadjárat ügyében az 1363 és 1364 évek folyamában. Magának a pápának a Viscontiakkal gyült meg a baja, a velenczeieknek pedig az ellenük föllázadt krétaiak adtak elég dolgot, mely lázadás okúl vagy talán csak ürügyül szolgált a köztársaságnak, hogy adott igéretét a keresztesek számára fölszerelendő gályák dolgában be ne váltsa. VI. Amádé szavoyai gróf félévre kérte a keresztes hadjárat megindítását elhalasztatni; időközben meghalt II. János franczia király is, a hadjárat kinevezett fővezére s azért a mondott és még sok más közbejött akadály miatt a nagy keresztes had, mely 1365. márczius elején vala megindulandó Velenczéből, elmaradt; ami különben ez alkalommal nem először és nem utoljára esett meg az ilyféle vállalatokkal. Lajos magyar király a maga részéről ahelyett, hogy »régóta elméjében forgatott« tervét a hitetlenek ellen hadjáratot viselni megvalósitotta és elment volna pogányt verni a czyprusi királlyal,

---

[1]) Az *Annales Sanctae Crucis Polonicae* (apud Pertz XIX. 684) nem emliti őt a vendégek közt, de Czarnkow János *Chronicon Poloniae*-je szerint (apud Bielowski *Monumenta Poloniae*. Lemberg 1872, II. 630) jelen voltak »rex Ungariae . . . . . rex Cypriensis, rex Daciae« és mások. A »rex Daciae« alatt a krónikás persze IV. Waldemár *dán* királyt érti, ámbár valószinüleg ő sem volt ott, nem pedig »Zsigmond *dák* király«-t mint Pór Antal irja, ki alatt irónk »Sisman, a trnovoi bolgár fejedelmet« sejditi. *Nagy Lajos* 438. l.

az 1365. év tavaszán átkelt a Dunán és »a kereszténység közös ügye« nevében — mint magyar életirója irja — saját a theologia terén eltévedt hitsorsosait nyakgatta Bolgárországban és tűzzel-vassal inaugurálta »a térités művét«. »A magyar korona érdekében« pedig Straczimir fejedelmet feleségével, Sándor oláh vajda leányával, kit anyja Klára (szigorúan) katholikus elvekben nevelt«, ki tehát sem félhitű, sem eretnek nem volt, elfogta és Horvátországban elzárta. *Utile cum dulci.*

Végre az 1365. év junius havának utolsó napjaiban a pápa folytonos sürgetéseinek engedve [1]) a czyprusi király elindúlt a lagunák városából hajón maroknyi keresztes csapattal, kiket Velenczébe összegyüjteni és az elindulás napjáig együtt tartania sikerült. Ezeknek valamint egy csapat rhodusi lovag és saját czypriotáinak segélyével sikerült elfoglalnia kincses Alexandriát, hol a keresztény csapatok gyilkoltak, dúltak és fosztogattak, még pedig minden részrehajlás nélkül. Mohammed és Jézus vallásának hiveitől egyaránt elrabolták értékes holmiaikat, mig nem a dúlás közepette elterjedt a hír, hogy az egyptomi szultán hadserege a szorongatott város segélyére siet. Ennek hallatára a vitézeknek inukba szállt a bátorságuk s a czyprusi király és Petrus Thomasius (ki időközben krétai érseknek és konstantinápolyi patriarchának lett kinevezve) minden erőmegfeszitése és lebeszélési kisérlete daczára kivonultak a városból és elvitorláztak 1365. okt. 16-án.

Pór Antal azt irja, hogy a patriarcha a fölötti bánatában, hogy a szent sirt minden igyekezete daczára el nem foglalhatta, megbetegedett és 1366. január 6-án meghalt. Ez ábránd. A valóság Jorga szerint az, hogy ámbár az Alexandriában vallott kudarcz persze nagyon fájt az öreg főpapnak, halálát meghülés okozta. O Péter királlyal együtt visszatért Czyprus szigetére, hol »tovább folytatta tettdús életét.« Karácsony napján még Famagusztában, a Szent-Miklósnak szentelt székesegyházban misét mondott, hova a csikorgó hideg daczára gyalog ment el, szokása szerint — karmelita volt — valószinüleg mezitláb. Komolyan meghűlt, de ahelyett, hogy jobban ügyelt volna ezentúl egészségére vagy törődve bajával tett volna valamit annak gyógyitására, harmadnapra reá, t. i. Szent János ünnepén, gyalog, mezitláb elment a nagy sár daczára Santa-Maria de Cana templomába misét mondani s a templom hideg kövezetén ismét meghűlt.

1366-ban végre VI. Amádé is megindúlt nagy lelkesedés

[1]) Midőn tehát azt irja Werunsky, hogy »auch König Peter von Cypern war des langen Wartens auf die Hilfe der abendländischen Machthaber satt geworden« (id. m. III. 330), ez nem felel meg a tényállásnak.

közt keresztes hadjáratára. Idegen vitézekből németek, csehek, angolok és olasz zsoldosok csatlakoztak expedíciójához, mely jul. 19-én Coronnál járt és augusztus 2-án Negropontéhoz érkezett. A vállalat czélja eredetileg az volt, ha a *Szavojai krónikának* hitelt adhatunk, hogy Jeruzsálemet és a Szent-földet elfoglalják. E szándékukról azonban csakhamar le kellett mondaniok a kereszteseknek, mert értésükre esett, hogy a czyprusi király időközben békét kötött vala az egyptomi szultánnal. De miután az is tudomásukra esett, hogy III. Sisman bolgár czár az udvaránál látogatóban járó görög császárt csalfán elfogta és tömlöczbe vetette, ennek fölszabaditására indúltak. A hajóraj tehát augusztus 15-én a törökök birtokában levő Gallipolinak tartott, hova kilenczednapra érkezett meg. E város elfoglalása után Amádé gróf Konstantinápolyba indúlt, hol a császárné pénzt és két gályát, a péraiak más két gályát adtak neki segélyül. Innen kivitorlázott a Fekete-tengerbe, elfoglalta Mesembriát és több más apróbb bolgár erődöt a tengerpart mentében. Épp Várna ostromával volt elfoglalva, midőn Sisman kiszolgáltatta neki és elküldötte hozzá a fogoly görög császárt deczember 21-én. Hálából VI. Amádét a görögök — csúfosan megcsalták és nem téritették meg neki a vállalat költségeit, úgy hogy kénytelen volt a hazautazáshoz szükséges pénzt kölcsön venni. A *Szavójai krónika* előadása szerint VI. Amádé állitólag avval kérkedett a görög császár előtt, hogyha Lajos magyar király adott szavához híven eljött volna, úgy könnyű szerrel kiverhették volna a törököt Európából. Hogy hol késett Lajos hadserege és miért nem váltotta be adott szavát, azt eddig még nem sikerült történetiróinknak megmagyarázniok. Jorga szerint csak annyit tudunk az expediczio számadásaiból, hogy két magyar úr (deux écuyers hongrois) járt Amadé táborában, kiket a gróf valami üzenettel menesztett vissza a királyhoz. Ennek hadi készülődéseiről pedig tudunk annyit, hogy márczius havában követség érkezett tőle Velenczébe oly járatban, hogy fölszerelt hadigályákat kérjenek a köztársaságtól, melyeknek czéljuk volt volna »ad partes Satalie et ad Buchum« vitorlázni »ad turbandum, quod Turchi non possent descendere de partibus Grecie super Turciam.« Hogy »Buchum«-ot hol kell keresni, azt nem tudom. Satalia Kis-Ázsiában fekszik Czyprus éjszaknyugati csücskével átellenben. Hogy az ide küldendett gályák miféle bűbájos módon akadályozhatták volna meg a törökök átkelését Rumiliből Anatoliába, s hogy mily módon kedvezhetett ily taktika Lajos király hadi műveleteinek, azt bajos elképzelni. A köztársaság késznek nyilatkozott Lajosnak föl nem szerelt gályákat adni oly föltételek alatt azonban, hogy

Lajos sértetlenül megőrzi a köztársaság jogait és kiváltságait a görög birodalomban és meg nem támadja Palacsa és Altologo [1]) emirjeit (mindkettő Kis-Ázsiában Samos sziget átellenében), kikkel Velencze nemrég fegyverszünetet kötött. A király junius 20-án megköszönte az ajánlatot a köztársaságnak s megigérte, hogy a gályák számára annak idején alkalmasabb helyet fog kijelölni. Lajos azonkivül mint tudjuk Avignonba is küldött követséget (a nyitrai püspököt) Magnikarthès György konstantinápolyi kanczellár [2]) társaságában a görög császár ügyében, de a pápa intette őt, hogy ne higyjen sokat Paleologgnak és óvatosan bánjon vele. (1366. junius 22.) Intette továbbá őt, hogy ne indúljon személyesen a hadba, hanem csak bizonyos föltételek alatt küldjön fegyveres népet a görögök segélyére. Julius 1-én azután keresztes hadjáratot hirdetett a pápa a törökök ellen a nyitrai püspök közölte haditerv alapján, Erzsébet magyar királynénak búcsút engedett, a magyar főpapokat pedig fölhatalmazta, hogy megyéikben a keresztes hadjáratot kihirdessék, mely czélra V. Orbán Guillaume de Noellet-t, a bayeuxi székes-egyház éneklő kanonokját és Fra Rudolpho de Città di Castello-t küldötte Magyarországba julius 23-án. A magyar expediczióból azonban semmi sem lett. Szeptember 20-án a magyar király ismét követeket küldött Velenczébe oly üzenettel, hogy a köztársaság és a törökök közti minden kellemetlenség elkerülése czéljából a keletre küldendő gályákat majd maga a magyar király szerelendi föl s azért megelégszik, ha a köztársaság csupán az üres gályatesteket engedi át neki (corpora gallearum) számszerint ötöt. De miután már márczius havában ennél többet igért Velencze, nem értem, hogy ez ujabb követségnek mi lehetett volna más czélja mint idő vesztegetés. Az újabb ajánlatot Velencze természetesen örömmel fogadta el. Deczember 6-án ismét készült egy magyar követség Velenczébe, de mint elbeszéltem, Amádé gróf időközben elintézte a görög császár dolgát Nagy Lajos nélkül is.

A görög császár kalandjait Sisman udvaránál épp oly furcsán beszéli el Jorga mint Pór Antal. Ez utóbbinak *Nagy Lajos*-ában Paléolog a 386. lapon Sisman fogságába kerül, a következő lapon azonban legnagyobb meglepetésünkre ismét a magyar király udvaránál találjuk. Épp úgy Jorgánál is Paleolog budai utja Magnikarthès követségével együtt azon egy mondatban

[1]) Jorga úgy látszik nem tudja azt, hogy »Zalabi« nem egyéb mint Cselebi és czím, nem pedig személynév; és azért mulattató megjegyzéseket tesz.

[2]) Pór Antalnál »Maginkaires« lovag.

van megemlitve és fogságáról szó sincs, mig Amadé 1366. május havában fölszabaditására nem vállalkozik. A dolognak magyarázata az, hogy a történetiróknak eddig még nem sikerült megállapitaniok, hogy a császár mikor járt Budán s mikor került III. Sisman fogságába. De fölötte valószinü, hogy a császár 1366-ban kikeletkor [1]) járt Budán és visszamenet esett a bolgár czár kelepczéjébe, mert a nyitrai püspök és Magnikarthènek adott feleletben 1366. junius végén V. Orbán még nem emlit semmit a császár fogságáról. Jorga idézi ugyan Guichenont [2]) azon állitásának bizonyitására, hogy a pápa a Szavojai grófot még Avignonban jártában szólitotta föl arra, hogy a görög császárt tömlöczéből kiszabaditsa. De szerzőnk maga is úgy meséli a dolgot, hogy VI. Amádé május második felében már megindult Chambéryből keleti utjára és junius elején már Velenczében járt (in porto de Venuda), honnan ugyanazon hó 27-én két követet, névszerint Galeot de Loyes és Jauce abbét, küldött Magyarországba, Konstantinápolyba és Csehországba (ily sorrendben!) Pedig még junius végén sem tudtak semmit Avignonban a császár elfogatásáról. Ha tehát igaz az, amit szerzőnk állit hogy t. i. VI. Amádé már május havában értesült Sisman czár árulásáról, úgy alig ha Avignonból kapta a hirt.

Végül Jorga röviden elbeszéli a keresztes vitézeknek 1396-ban Nikápolynál vallott kudarczát jobbára J. Delaville le Roulx nyomán, kinek dolgozatát Mangold tanár repertoriumai utján ismerik ugyan nálunk, de ha egy a *Hadtörténelmi Közlemények*-ben taval (1895-ben) közölt czikk után itélnem szabad — csak hiréből. Erről azonban bővebben más alkalommal.

KROPF LAJOS.

---

[1]) A császár bizonyára nem utazott tél idején és Lajos király 1366. április havának első hetében Erdélybe indult, hol körülbelül julius végeig maradt. Lásd Ráth Károly, *A magyar királyok tartózkodási helyei* a dátum alatt.

[2]) Samuel Guichenon, *Histoire généalogique de la royale maison de Savoie* (Turin. 2. kiad. 1778) I. 418.

TÁRCZA.

SZOLNOK-DOBOKA VÁRMEGYE MILLENÁRIS EMLÉKE.

Szolnok-Doboka vármegye mint tudva van az első vármegyék közé tartozott, mely meg akarta iratni a millenium alkalmából monografiáját. Már szerződést is kötött egy fiatal íróval, ki e megyének volt a fia. A munka nem lett volna nagyon nehéz, mert magáról Doboka vármegyéről bírjuk Hodor Károly kitünő monografiáját, melyet csak pótolni kellett volna. De a szép reményekre jogosító fiatal író a szép reményekből semmit se váltott be s cserbe hagyta a vármegyét. Gondoskodott ugyan a vármegye más, komolyan megbízható íróról, de az idő sokkal rövidebb volt, hogysem ez elkészülhetett volna vele. A derék vármegye pedig nem akarta, hogy a millenium alkalmából semmi irodalmi nyomot se tudjon felmutatni, s így született meg a gondolat, hogy egy »*Emléket*« fog kiadni, melynek egyedüli czélja volt, hogy egy olyan helyi érdekű munkálatot bocsássanak a vármegye lakosainak rendelkezésére, a melyben a vármegyét illető közhasznú ismertetéseken kívül kinek-kinek tulajdonában legyen egy emlékeztető jel a végett, hogy valahányszor az »Emlék« kezeibe kerül, mindannyiszor Magyarország ezredéves ünnepsége s — az eszmetársitás törvényeinél fogva — ezzel kapcsolatosan megpróbáltatásokban gazdag s ezért tanulságos történelmünk akarva, nem akarva, emlékezetében mintegy felújuljon. Valójában pedig többet adott annál mind a mit az előszó bevall, egy nagyon becses és tanulságos emlékkönyvet, mely méltó emléke marad a millenáris évnek s megalakulásának viszonyaihoz és mai életéhez becses adatokat közöl. Erre vonatkozó értekezések és leírások gyüjteménye ez, melynek kiadását br. Bornemissza Károly főispán, szerkesztését Biró Antal vállalták el. A könyv igen díszes kiállítású, számos arczképpel, a vármegye térképével, geologiai térképével van ellátva, s melyben oly kiváló szaktudósok mint Tagányi és Réthy járultak a megye régi multjának ismertetéséhez. Az első Tagányi a vármegye területének megalakulásának történetét rövid, de teljesen megbízható s csaknem kizárólag levéltári adatokon alapuló történetét vázolja. A megye három alkatrészből áll. A régi belső Szolnok-Doboka vármegyéből és Kővár vidékéből, s felfogásá-

nak ujságával és eszmegazdagságával érdekes képet rajzol. Épen ily becsesek Réthy czikkei, a vármegye nemzetiségi viszonyairól és lakosságáról. Biztos kézzel használja fel az adatokat, s azokat tanulságos összeállitásban foglalja össze. Következnek: a megye geologiai ismertetése Adda Károlytól, természetrajzi leirása Dadai Istvántól, a mezőgazdasági viszonyok rajza Szemáry Józseftől s Hajós Károly czikke a vármegye közlekedési vonalairól. A vármegye nehány kiváló férfiának életrajzát a szerkesztő, Biró irta meg, s ő tőle vesszük a millenáris ünnepségek érdekes leirását. Össze van állítva a megye népességi statisztikája, tisztikara. Szóval mindent összefoglalva a vármegye értékes millenáris emléket nyujtott, mely hivatva van a megye határán túl is elterjedni s melyet erdélyiek, magyarországiak örömmel és tanulsággal fognak olvasni.

THALY K. LEVELE A KOLOSVÁRI EGYETEMHEZ.

— Thaly Kálmán, társulatunk alelnökét a kolozsvári egyetem a millenium alkalmából tiszteletbeli doktorrá választotta. A levelet, melylyel alelnökünk a választást megköszönte, az abban foglalt adatokért egész terjedelmében bemutatjuk olvasóinknak:

Nagytekintetű Egyetemi Tanács!

Mélyen tisztelt Tudós Tanár Urak!

A bölcsészeti kar 1895—96-iki tanévbeli t. dékánjának általam azonnal külön válaszadó levélben megköszönt értesítéséből jutott tudomásomra az utóbb, a hivatalos »Budapesti Közlöny« 1896. május 31-iki számában közzé tett legfelsőbb kézirattal megerősített, reám nézve annyira kitüntető tény, hogy a kolozsvári »Ferencz-József«-Tudomány-Egyetem Bölcsészeti Kara s illetőleg ennek ajánlatára Egyetemes Tanácsa, hazánk ezeréves fennállása emlékünnepének magasztos alkalmából engemet, történetírói és irodalomtörténeti csekély munkásságomért a bölcsészeti tudományok tiszteletbeli doktorává választani méltóztatott. A minthogy azután, a f. é. július 15-éről keltezett erről szóló ünnepélyes értesítést is, a Nagyságos Rector Úr s a bölcsészetkari Dékán Úr aláirásaival, a mellékelve megküldött kiváló fényű doktori díszoklevéllel és az egyetem »Története s Statisztikája« díszkötetével együtt, a most lefolyt szünidők alatt kézhez vettem.

Nagytekintetű Egyetemi Tanács! Tudós Tanár Urak! Kora ifjuságomban, — mely a szomorú emlékű elnyomatás korszakára esett, — az akkoriban igaz magyar ember előtt úgyszólván egyedül nyitva állott irodalmi pályatérre lépvén, rajongó lelkesedéssel, lángoló munkakedvvel s nemzeti kultúránknak tőlem telhető előmozdítására eltökélt erős akarattal szent fogadalmat tettem, — és azóta sohasem szűntem meg a magyar irodalomnak ámbár szerény

tehetségű, mindazáltal ernyedetlenül buzgó munkása lenni. Negyvenegy éve mult immár, mióta Apolló berkeiben áldoztam, s harminczöt, mióta Kliónak hűséges katonája vagyok; és e hosszu idő alatt magyar irodalmunkat — a szerkesztési tevékenységen kívül — több mint negyven vaskos kötet történelmi, irodalomtörténeti s költészeti, de legfőkép — közvetlen levéltári búvárlatokból merített — történelmi önálló kiadványnyal, és 3—400 értekezéssel, tanulmánynyal, kisebb-nagyobb közleménynyel gyarapítottam. Mindezeknek tartalmi értékéről *én* legkevésbbé mondhatok ítéletet. Lehet, hogy azok, ha egyebet nem: a hazánk multjában emlékezetes fontosságu Rákóczi-kor ismeretét — egy élet munkássága árán — mégis talán valamivel közelebb hozták.

Ennek az »egy élet lankadatlan munkásságának«, ennek a hosszas, de a kitűzött nemzeti czélhoz mindenkoron hű írói működésnek, kivált magyar történetbúvárra nézve megtisztelőbb, lélekemelőbb, magasztosabb jutalma nem lehet, mint az a magas kitüntetés, a melyben engemet, csekély-érdeműt, s épen hazánk ezeréves fennállásának emlékünnepe alkalmából, a kolozsvári Tudomány-Egyetem részesíteni méltóztatott. Én részemről történetírói és történetbúvári sok évtizedes munkálkodásom legtündöklőbb koronájának tekintem és tekintendem éltem fogytáig, a dicsőséges Rákóczi fejedelmek egykori országrészei Tudomány-Egyetemétől nyert tiszteletbeli túdori czímet és rangot; azt a legmélyebb köszönettel fogadom s hálás lélekkel büszkén viselendem.

A jelen igénytelen köszönő soraimmal is tiszteletteljes és hazafias legforróbb hálaérzetemet kívántam kifejezni, alázattal kérvén: méltóztassanak ezt kegyesen tudomásúl venni, — s egyszersmind a bölcsészetkari szegénysorsú hallgatók segélyegylete alaptőkéjének gyarapítására szánt s a mai napon postautalvánnyal, csekély, de szíves adományomként küldött összeget, kétszáz koronát, rendeltetése helyére juttatni.

A Nagytekintetű Egyetemi Tanácsnak és Tanári Karnak

Budapest, 1896. szept. 15.

legmélyebb tisztelettel
alázatos szolgája
Thaly Kálmán, m. k.

A DEÉZSI CSATA TÖRTÉNETÉHEZ.

— »*Nagy Bánya és környéke*« czimű munka egy pár téves adatának kiigazitására kérettünk fel alább következő levéllel:

Igen tisztelt szerkesztő úr!

Talán nem lesz érdektelen, ha szíves tudomására hozom az alábbi nyilatkozatot, mely megható példáját adja, mily könnyen okoznának a történetirók fájdalmat az egykor szereplett egyének

ezreiben, ha ezek olvasnák azokat a megjegyzéseket, miket az iró a puszta valóság előadása helyett talán csak azért választ, hogy beszéde fordulatosabb legyen. A »*Nagybánya és környéke*« cz. könyvet (szerk. *Palmer Kálmán)* küldtem el Chicagoba egy szatmármegyei emigránsnak, Sánta József honvédtüzér főhadnagynak s ő a 47 év óta nem látott szülőföld szó és rajzbeli másolatára s történetére az édes visszaemlékezésen kivül még most is, azóta nem gyakorolt anyanyelvén, a következő megjegyzést írta nekem: »Hanem én igen hibásnak és a szathmármegyei honvédek iránt, — kiknek egyike magam is voltam — igazságtalannak találtam a 65. és 66-ik lapokon olvasható lerajzolását ama sikeretlen ütközetnek, mely Deésnél Katona Miklós tábornok vezénylete alatt Urbán katonái ellen oly szerencsétlenül végződött. A szerző irja: »a milyen lassan mozgott előre ezen 12,000 főnél számosabb tábor, oly gyorsan futamodott meg Deésnél az, Urbán katonái és ágyui előtt nov. 24-én?« — A jelenlegi generátio olvassa e rajzolatot és hiszi, hogy az egész tábor, a Vilmos huszárokat és a bécsi legiot kivéve, gyáva és poltron katonákból állott. A szerző nem tesz említést arról, hogy a 12,000 főnél számosabb tábornak csak egy 12-ed része volt fegyverekkel ellátott honvéd katona és hogy a többi 11 ezer nemzetőrökből, többnyire falusi parasztokból és kiskereskedőkből állott, a kik nem csak hogy fegyver helyett kaszákkal, villákkal és láncsákkal voltak ellátva, hanem a hadi gyakorlatokból sem tudtak semmit, s következőleg több akadályt okoztak, mint segítséget nyujtottak a csatatéren. Nem csuda tehát, hogy egy oly gyakorlatlan és fegyvertelen falusi nép az első ágyu lövésre elfutamodott és az egész tábort zavarba sodorta. A szerző irja továbbá: »s ha a rettenthetetlen Vilmos huszárok és bécsi legionáriusok fel nem tartóztatják a támadó ellenséget, iszonyatos mészárlás tette volna emlékezetessé a deési ütközetet.« — A Vilmos huszárok, emlékem szerint, Bem tábornok vezénylete alatt csatlakoztak hozzánk. A bécsi legio egy igen csekély csapat volt és nem számlált több főt, mint 100, vagy 140 embert, t. i. egy squadronyt. Lehetett 200, vagy 250 katona képes az előhaladó ellenséget egyedül, ágyuk és más segitség nélkül visszatartani? — A bécsi legio és a szathmár megyei honvéd csapatok maradtak hátra és tartották fel a támadó ellenséget, míg a zavarba esett és megijedt nemzetőrök átmentek a deési hídon. A bécsi legionisták és a szathmári honvédek voltak az utolsók, kik a hidon áthuzódtak. Hogy nékünk visszavonulni kellett, Katona Miklósnak hadi tapasztalatlansága volt oka. A helyett, hogy ő személyesen vezette volna tapasztalatlan és nagy részül fegyvertelen táborát a harczba, szállásán maradott és csak a visszavonulás zavarában jelent meg és próbálta rendbe hozni a feloszlott nemzet-

őröket, hanem siker nélkül, mert a szegény falusi földik rettenetes ijedtségükben senkire sem hallgattak, hanem tarisnyájukat, kaszájukat és láncsájukat elvetve, rohantak hátra és futottak haza felé családjukhoz. Igen nagy hiba volt oly népet a csatatérre vezetni. Midőn Bem tábornok vezénylete alá vette táborunkat Szathmár városában, kiparancsolta az egész sereget Szathmár város piaczára és egy tolmács által szólott a nemzetőrökhöz: Menjetek haza, nékem katonákra van szükségem, a kik szívüket keblükben hordozzák a csata terén, és nem emberekre, kiknek szivük otthon, nőjüknél és gyermekeiknél maradott.

A bécsi legióból és rendes honvédekből összetett 3 ezernyi erős táborral indult Bem tábornok Szathmár városából Erdély felé, a hol a Vilmos huszárok hozzánk csatlakoztak, és majdnem ugyanazon katonákkal, kik Katona Miklós vezénylete alatt visszaverettek, megverte az osztrákot minden csatában Deéstől Szebenig.

Én emlitem mind ezt, mivel érzem szivemben, hogy nékünk, szathmár megyei honvédeknek, kik kötelességünket mint magyar hazafiak és katonák hiven betöltöttük, nem méretett ki az érdem. Hanem panaszkodni most igen késő és hasztalan, mert nagy száma azoknak, kik azon ütközetben részt vettek, örök nyugalom karjaiban aludnak.«

Hadd igazítsa tehát helyre az élő magának és elhunyt társainak félreismert igazát. Kiváló tisztelettel:

Kalmár Elek.

TREITSCHKE HENRIK.

* 1834. szept. 15. † 1896. apr. 28.

Treitschke Henrik Gotthard Drezdában 1834. szept. 15-én született, ahol 1867-ben elhunyt atyja mint tábornok szolgálta a szász hadsereget. Tanult Bonnban, Lipcsében, Tübingában és Heidelbergben. Azt hitte, hogy költőnek született s valóban fiatalabb korában verselt is. Életpályáját nemzeti költeményekkel kezdte, (»*Vaterländische Gedichte.*« *2 kiad. Göttinga 1859.*), amelyekben tagadhatatlan nagy rokonszenvet tanusított a lengyelség iránt, bár később ebbeli nézetei megváltoztak. Már ezekben a költeményekben a német nemzet egysége volt ama mindenek felett uralkodó gondolat, amely őt egész életén át lelkesitette és cselekvésre buzdította azon időtől fogva, hogy 22 éves korában a jövendő egység reményében felkiált: Wir bringen's doch zu Ende, wir kommen doch zum Ziel« egészen bucsuelbeszéléséig az eckernfördi harczról.

De a költészet és a tettek mezejéről — ifju korának emez ábrándjairól — leszorította természeti fogyatékossága. Süket volt

és idővel süketsége sulyosbodott. S bár erős természete nem hagyta magát ezen körülmény által lesujtatni, bár megmaradt a mindenki iránt bizalommal viseltető optimista, mégis a szabad eszmecserének hiánya okozta ama zárkozottságot és szellemi életének egyoldaluságát, amely idővel csak fokozódott. Mint 23 éves ifju megkapó szavakkal ecseteli egyik költeményében, mikép hallgat el mindinkább körülötte a világ, de megfogadja, hogy tehát arra fog hallgatni, ami mások számára elnémult, t. i. az emberi kebel legtitkosabb hangjaira. És ő tudott, mert akart, az emberi szivben olvasni; ennek köszönheti azt, hogy amidőn 1858—1863 magántanára volt a történetnek Lipcsében, majd tanár Freiburgban, máris gyujtó, sokszor haragot és iróniát nem nélkülöző előadásaival az ifjuság bálványa lett. Hatalmas testen nagy fej, amelynek vonásai főkép ifjabb korában a szenvedélytől erősen markirozottak voltak. S bár későbbi korban teltebb idomokat nyert, mégis tűzzel és büszke öntudatossággal teli, nagy fényes barna szemei az erős, hatalmas lelki erő hü képét tükröztették vissza.

Freiburgi tanári állását Badennek a német krizisben tanusított magatartása miatt 1866-ban elhagyta és Berlinbe ment, ahol a »*Preussische Jahrbücher*« vezetését vette át, amely vállalatnak már 1858 óta legtevékenyebb munkatársa volt. 1866 őszén Kielbe hivatott professornak, majd 1867-ben Häusser halála után elnyerte annak tanszékét Heidelbergben,ahonnan 1874-ben Berlinbe ment tanárnak, 1871—1888 a birodalmi gyülés liberalis tagja volt s Ranke halála után a porosz állam historiographusának neveztetett ki. Felolvasásai a politikáról (fájdalom a »*Vorlesungen über politik*« csak stenographice vannak meg) telve a német egység eszméjével, gyujtó hatásuak voltak. De másrészt szenvedélyes patriotizmusa és az »ósdi« liberalizmus ellen publikációkban tanusított éles ellenszenve sok ellenzésre talált és miután némely zsidó felemelése ellen czikket irt, ezeket annyira maga ellen ingerelte, hogy 1889 juliusában a »Preussische Jahrbücher« vezetésétől elállott. Erős testi szervezetének köszönheti, hogy a halál — kivánsága szerint — hamar végzett vele 1896. április 28-ikán Berlinben.

Első munkája, amelylyel habilitálta magát, az 1858-ban irt »*Die Gesellschafts wissenschaft*« (Lipcse 1859.) Már ebben van letéve jövendő életpályája, czéljai, amelyekhez törhetetlenül ragaszkodott. Erős protestáns vonás, mély individualismus, szigorú vallásosság jellemzi. Ő az 50—60-as évek u. n. kisnémet protestáns történetiróinak legtehetségesebbje, valamint legutolsója. Ezek közé tartozott Sybel is. És valóban sok az, amit Sybeltől vehetett, talán még tobb amit Dahlmanntól, Schlossertől, Macaulaytól és Michelettől vett, de hasonlíthatatlanul több az, amit önmagából merített. Mint Sybel, ő is a nagy hisztorikustól erős individualitást, meg-

győződést követelt. Politikus és müvész szerinte egy csapáson jár. S bár sokszor tévedt, sokszor sértett, sohasem volt kicsinyes moralista.

Már fenemlített társadalmi munkájából látjuk, hogy nem volt systematikus sem a történetben sem világnézletében, de mindenütt kitünik az államélet jól ismerő, melegen érző hisztorikus. Munkájában a középosztályt tartja legfontosabbnak, a nemességnek meghagyja jogait; a negyedik rend nem érdekli, mert távol áll az államélettől. Megtámadja az absolutizmust; egyáltalában egész munkáján az 50-es évek levegőjének fuvalmát érezzük. Az állam — ugymond — az egységesen organizált társadalom. Állam és társadalom el nem választható egymástól. A német államnak is azzá kell válnia, ami már az angol, t. i. egységessé.

Az 1870 előtti évtizedekben, amidőn »a németvetés német aratóknak érett,« ő a leendő birodalom publicisztikai előharczosainak legvilágosabja. Érvei meggyőzők, ellenállhatatlanok. (»*Historische und politische Aufsätze*«. 5 kiad. Lipcse 1886. 3 köt. és »*Zehn Jahre deutscher Kämpfe* 1865—1874« Berlin 1874. 2. kiad. 1879.). És hogy a nagy mű létrejött, segédkezett annak formálásában és védelmében, a régi német ellentétek elsimitásában. Megérte és hathatósan támogatta az 1878-iki fordulatot is. S bár sok csalódás érte a német állam szocialis viszonyai fejlődésének láttára (»*Der Socialismus und seine Gönner.*« Berlin 1875. és »*Der Socialismus und der Meuchelmord*« u. o. 1878., valamint »*Zwei Kaiser*« u. o. 1888), inkább otthagyta az államéletet, sem hogy elkeseredettségével az ósdiság, maradiság vádját magára vonja, mert érezte, hogy sem sociologus, sem mezőgazdasági hisztorikus.

Már 1870 előtt dolgozott legnagyobb müvén a németek történetén a 19-ik században. (»*Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert*«, amelyből 3 kötet jelent meg Lipcsében 1879—1885; 1830-ig terjed.) Munkájában elősegítette azon körülmény, hogy mint ifjabb korában Németország vidékeit, úgy késő korában Európa összes országait bejárta. Ez alapos és szorgos forrástanulmányon alapuló, fényes tollal megírt munka, mely ha nem is ment minden egyoldalusságtól s bizonyos tekintetben elfogult, a legkitünőbbek közé tartozik, amit a német történetirás e században felmutathat. Fájdalom, a nagy mű torso maradt!

Dr. Hazslinszky Rezső.

UJ KÖNYVEK.

— Az Országos erdészeti egyesület ritka nagybecsű kiadványnyal lepte meg a közönséget: ez a magyar erdészeti oklevéltár 3 kötetben 1015-től 1866-ig. Szerkesztette Tagányi Károly. A három kötet 772 okmányt tartalmaz. Ez okmánytár kiváló fontossága

abban áll, hogy hazánk gazdasági történetének egyik igen fontos részét teljes világitásban állítja a közönség elé: magában az okmányok összegyüjtése is rendkivül nehéz feladat volt, s bámulnunk kell, hogy azt ilyen teljességben tudta összegyüjteni Tagányi. Hogy maga a kiadás minden tekintetben correct, teljesen pontos és megbizható, s a legkiválóbb publicatiok mellé állítható, azt mondanunk is felesleges. Minden okmány regestával van ellátva. és ezek a regesták könnyebb használatért a tartalomban össze vannak gyüjtve. A III. kötet végén kimerítő név- és tárgymutató van, mely valóban minden a munkában elforduló fontos dologra utalást tartalmaz. Tagányi bevezetése több, mint a mit egy egyszerű bevezetéstől várhatunk, ez egy nagybecsű több ívre terjedő tanulmány: a hazai erdészet fejlődéséről. Még vissza térünk e nagybecsű munkára, melyet közelebbről tüzetesebben fogunk ismertetni; az utolsó perczben, folyóiratunk bezártakor vevén az értékes munkát, most csak jelenteni akartuk olvasóinknak annak megjelenését.

— A BÁCSKAI ÉS BÁNSÁGI SZERBEK TÖRTÉNETE A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN czím alatt a napokban jelent meg Dudás Gyula tollából egy nagyobb füzet, mely szerzőnek a magyarországi szerbekről már korábban írt s a temesvári Muzeum-egylet ülésein felolvasott, részben pedig nyomtatásban is kiadott tanulmányát foglalja magában. E dolgozat kizárólag a magyarországi szerbek szereplésének történetét tárgyalja 1526-tól egészen a szathmári békekötésig (1711), még pedig legnagyobb részt a hazai egykoru kútfők alapján. Ezen egykoru kútfők alatt itt azonban nem önálló levéltári kutatások értendők, mert szerző e műve egybeállításánál levéltári buvárlatokat nem végzett, hanem az egykoru krónikásokat s más emlékirókat, továbbá az ezen korszakra vonatkozó levéltári kutatások eddig publikált eredményeit lelkiismeretesen felhasználta; ez pedig már magában véve is nagy munka, mert a XVI. és XVII. század krónikásai és emlékírói Verancsicstól fogva egészen II. Rákóczi Ferenczig bizony nagyon sokan vannak. Ezeket a részletes adatokat szerző előtt még eddig egy iró sem használta fel ilyen arányban, e füzet tehát az abban felölelt korra nézve a szerbek történetét minden eddigi irónál (Szalay, Picot, Thim stb.) sokkal nagyon részletességgel tárja előnkbe. Más kérdés azonban, hogy a még netalán lappangó levéltári adatokkal mennyire lehetne a szerző által feldolgozott anyagot kibővíteni s értékesebbé tenni? Addig pedig, míg e kibővítésre akár e dolgozat írója, akár pedig valaki más vállalkozni fog, a jelen tanulmányban összefoglalt adatokat is becseseknek kell tekintenünk, miért is ajánljuk azt a tárgy iránt érdeklődők szives figyelmébe.

— A MILLENÁRIS VÁRMEGYEI MONOGRAFIÁK közül ismét veszszük egynek, a Borovszkyénak első kötetét. Csanád vármegye közönsége 1893. felkérte az akadémiát, hogy a vármegye monografiájának megirására hirdessen pályázatot. Az akadémia történelmi bizottsága azonban tapasztalván, hogy a pályázatok sokszor meddők maradnak, pályázat helyett a történetirókat egyenes ajánlkozásra szólította fel. Választmányi tagtársunk Borovszky Samu — többfelől biztatva — benyujtotta ajánlkozását, melyet a történelmi bizottság kész örömmel fogadott. Az I-ső kötet, mely a megye történetét 1715. tárgyalja, már megjelent s gondoskodni fogunk annak tüzetesebb ismertetéséről.

— A PANNONHALMI aug. 27-diki millenáris ünnepélyen Vojnits Döme házfőnök tartott beszédet, mely az ünneplő közönségnek tetszését megnyerte. Mint egy emlékéül az ünnepélynek e beszéd most díszes kiadásban megjelent.

REPERTORIUM.

a) Önálló külföldi munkák.

Staatslexikon. Kiadja a Görres-társulat. Szerkeszti *Bruder* A. IV. köt. 31—38 füz. Freiburg-i. B., Herder. IV. 1288 hasáb. 12 M. A. 31. füzet első czikke: Osztrák-monarchia-Magyarország. E kötetben leljük továbbá a »Románia« czikket.

Rockstroh K. C. et dansk Korps Historie 1701—1709. Italien 1701—3., Ungarn 1704—9. Kopenhagen, Gyldendal. 1896. 224 l. 3 Kr. 50.

Cubasch H., Die Münzen unter der Regierung Sr. kais. kgl. Majestät des Kaisers Franz Joseph I. bis zur Einführung der Kronenwährung. (Bécs, 1896. Manz. VIII. 81 l. 2 tábla. 6 M.)

Fischer Karl Ant., Die Hunnen im Schweizerischen Eifischthale u. ihre Nachkommen bis auf die heutige Zeit. (Zürich, 1896.) Erről a munkáról *Schuchardt* írt birálatot. (Lipcsei Centralblatt 1896. 10. sz.), továbbá *Tomaschek* a Deutsche Literatur Zeutungban 1896. 16. számában.

Baicoianu Konstantin dr., Geschichte der rumänischen Zollpolitik seit dem XIV. Jahrhundert bis 1874. (Stuttgart, Cotta. 1896. X. 250 l. 5 M.)

Knies K., Die Punzirung in Österreich. (Bécs. Manz. 1896. 4 M.)

Merz Walther, Die Habsburg. Studie im Auftrag der Baudirection des Kantons Aargau verfasst. Mit 31 Bildern, 16 Tafeln u. 6 Stammtafeln. (Aarau. Wirz. 1896. VII. 100 l. 4 M.)

Schwerdfeger J., Papst Johann XXIII. und die Wahl Sigis-

munds zum römischen König 1410. Bécs. Konegen. 59 l. V. ö. Histor. Jahrb. 1896. 154 l.

Léger L. szláv irányu művéből: Histoire de l'Autriche-Hongrie depuis les origines jusq'à l'anneé 1894. megjel. a IV. javitott kiad. Paris, Hachette. 16⁰ VI. 687 l. és 6 térkép.

Gierth W., Die Vermittlungsversuche Kaiser Sigismunds zwischen Frankreich u. England im J. 1416. (Halle, Dissertatio. 1896. 46 l.)

Österreichischer Erbfolgekrieg 1740—1748. Nach den Feldakten und andern authentischen Quellen. — Kiadja a hadi levéltár hadtörténelmi osztálya. (Mellékczím: Die Kriege unter der Regierung der Kaiserin-Königin Maria Theresia.) I. köt. 2 részben. XXVIII és 1125 l. 9+11 táblával és térképekkel. Bécs, Seidel. 1896. 20 Mark.)

Bernát S., Das verpfändete Ungarn. Berlin, Hoffmann. 1896. 1 M. 20.) Nemzetgazdasági dolgozat történeti alapon.

Schitter Hanns, Briefe der Erzherzogin Maria Christine, Statthalterin der Niederlande, an Leopold II. Nebst einer Einleitung zur Geschichte der französischen Politik Leopolds II. (Fontes rerum austriacarum. II. Abtheilung. Diplomataria et acta. 48 Bd. 1. Hälfte. (Bécs, Gerold. 1896. CXXI. 360 l. 6 M. 50.)

Huber Alfons, Geschichte Österreichs (V-ik köt. Gotha, Perthes. 1896. XX és 618 l. 12 M.) Ez a kötet felöleli az 1608—1648. korszakot. V. ö. Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung. XVII. 1.)

Kronthal-Wendt, Politische Korrespondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus. — Bírálatot közöl a Histor. Zeitschrift 1896. 76. kötete. (309 l.)

Monumenta histor. ducatus Carinthiae. (I. köt.): *Die Gurker Geschichtsquellen.* 864—1232. (Klagenfurt, Kleinmayr. 1896. 20 M. 40 Pf.)

Ruby (Ferencz), Zeittafeln der österreichischen Geschichte mit Anmerkungen. (Bécs, Austria. 1896. 336 l. (4 M. 70.)

Munro R., Rambles and studies in Bosnia-Herzegovina and Dalmatia. With account of the proceedings of the congress of archaeologists and anthropologists held in Sarajewo. 1894. (London, Blakwood. 1896. 416 l. 12 shilling 12 d.)

Reidtel Ignácz, Geschichte der österreichischen Staatsverwaltung 1740—1848. Kiadja *Huber Alfonz.* I. köt. 1740—92. Innsbruck, Wagner. 8 M.

Höchsmann Johannes, Johannes Honter, der Reformator Siebenbürgens u. des sächsischen Volkes. (Honter arczképével Becs, Graeser. 1896. 2 M.)

Kont I., La Hongrie littéraire et scientifique. Paris, 1896. 5 M. (Megbírálta a *Revue Critique.* 1896. 30. évf. 21. sz.)

Altmann W., Regesta imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigismunds. 1410—37. (I. füzet. Innsbruck, 1896. Wagner. 4°, VII és 1—240 l. 14 Mark.)

Ehrenberg Richard, Das Zeitalter der Fugger. Geldcapital und Creditverkehr im XVI. Jahrhundert. I. köt.: Die Geldmächte des XVI. Jhdts. (Jena, Fischer. 1896. XV. 420 l. 8 M.)

Gelléri Mór, Aus der Vergangenheit und Gegenwart des 1000-jährigen Ungarns (Lipcse, Schulze. 12°, 183 l., 6 tábla 6 M.)

Guglia Eugen, Kaiserin Maria Ludovica von Österreich. (Österreich. Bibliothek. Kiadja *Ilg.* 3. köt. Bécs, Graeser. IX 196 l.) Ebből a már 1894. megjelent monographiából azt az új dolgot is tanuljuk, hogy Ferencz császár és király 1812. már is hajlandonak nyilatkozott, Napoléont, ki varázsszerü hatásával apósát egészen elbűvölte, az orosz hadjáratra is elkisérni. Csak 24 órai kínos könyörgés után teljesítette Ferencz nejének kérelmét és visszavonta szavát.

Musée Impérial Ottoman. Catalogue sommaire czím alatt Konstantinápolyban a közoktatási miniszter megbízásából a császári muzeumban őrzött régiségekről egy magát meg nem nevező szakértő tollából katalogus jelenik meg. (Kapható Lipcsében, Harrasovitz-nál. Ára 1-1 füzetnek 1 M. 50.)

b) Külföldi folyóiratok.

Zur Erinnerung an drei Siebenbürger Deutsche. (Allgemeine Zeitung 1896. 36. sz. melléklet).

Balzer. Die *Genealogie der Piasten* (Anzeiger der Akademie d. Wissenschaften in Krakau. 1896. Január).

Steinhuber Andr., Gesch. des Collegium Germanicum-Hungaricum in Rom (1895). Birálatot közől a lipcsei Centralblatt 1896. 12. száma.

Sauerland H. V., Ein Brief des Königs Sigismund von Ungarn an den Grossmeister des Johanniterordens Philibert von Naillac. (Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. (21. köt. 1896, 2. füz). A levél Konstantinápolyban kelt, 1396. nov. 11.

J. H. Schwicker, Der österr.-ungarische Ausgleich (Deutsches Wochenblatt 1896. IV. évf. 11. sz.).

M. Szlávik, Zur Geschichte und Literatur der Philosophie in Ungarn. (Zeitschrift fur Philosophie u. philosophische Kritik. 107. köt. 2. füzet. 1896.)

Repertorium für Kunstwissenschaft. (1896. 19. köt. 1. füz.)

Friedländer M. J., Dürers Bildnisse seines Vaters, és *Koetschau K.*, Zu Dürers Familienchronik.

Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur (1895. 39. köt. 3. füz. 350—59 l.) *Seemüller J. Zum gedicht von der Böhmenschlacht.* E czikk irója az új, (Paul és Braun által közlött) verstöredéket méltatja, mely a dürnkruti és göllheimi csatákra vonatkozik.

Revue Critique. (1895. 29. köt. 17. sz.) Ismerteti Kohn művét az erdélyi szombatosokról.

Österreichisch-ungarische Revue 1896. 25. köt 1. füz.) *Márki S.*, Ungarn zur Zeit des I. Kreuzzugs.

Mittheilungen der anthropolog. Gesellschaft in Wien (25. köt. 4—5. füz.) *Bünker J. B.*,Das Bauernhaus in der Heanzerei. V. ö. *Ebenspanger* J. czikkét: Über die deutschen Hianzen in West-Ungarn (Münchener Allgem. Zeitung 1896. febr. 21. sz. melléklet).

Wissenschaftliche Beilage der Leipziger Zeitung. (1896. Melléklet 53. sz.) *Das 1000-jährige Ungarn.*

Augsburger allgemeine Zeitung. (1896. 163. sz. melléklet). *Feigl H., Die Zigeuner in Ungarn.*

Zeitschrift für bildende Kunst. (7. évf. 11. füz.). *Jasper Fr.*, Budapest u. die Millenium-Ausstellung. — *Kunst Chronik.* (Uj foly. VII. évf. 31. sz.) Kunsthistorissher Kongress in Budapest.

Deutsches Wochenblatt. (9. évf. 1896. 36. szám). *Schwicker J. H., Herkunft und Niederlasung der Siebenbürger Sachsen.*

Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Krakau. (1896 májusi füzet) *Wojciechowski T.*, Über die Herkunft der Piasten.

Piligrim paszaui püspök és téritésére vonatkozik *Ratzinger G. cikke: Lorch und Passau.* (Der Katholik 1896. 3. foly. XIII. köt. febr.-márc.-ápril. füzet.

Összeállította: Mangold Lajos.

VEGYES KÖZLÉSEK.

† Balássy Ferencz vál. tagtársunk, tiszteletbeli kanonok, maklári esperes-plébános, a magyar tud. akadémia tagja, oct. 4-én éjjel fél 12 órakor 77 éves korában Makláron meghalt. Az elhunyt lelkész igen tiszteletreméltó puritán férfiu volt, a kit Heves vármegyében párt és felekezeti különbség nélkül mindenki nagyrabecsült. Nagy tudománya és széleskörü müveltsége daczára utolsó éveit a szerény kis maklári plébánián töltötte. Balássy Ferencz 1821. deczember 9-én született Bethlenfalván, előkelő székely szülőktől. Iskoláit Székely-Udvarhelyt, Szolnokon, Gyöngyösön és Budán végezte. A fiatal tehetséges ember a papi pályára lépvén, már 1845-ben áldozár volt, 1849-ben pedig Bánhorváthra nevez-

ték ki lelkésznek. Itt Kazinczy Gáborral megismerkedett és a jeles történetbuvár kedveltette meg vele a történettel való foglalkozást. 1870-ben Török-Szentmiklósra nevezték ki plébánosnak, 1881-ben pedig Maklárra és ez állását halála napjáig töltötte be. Kerületi esperessé a 70-es években választották, 1893-ban pedig tiszteletbeli kanonokká nevezték ki. Társulatunk csakhamar megalakulása után választmányi taggá választotta. A magyar tud. akadémia 1872-ben levelező tagjának, az archeologiai bizottság pedig működő tagjának választotta. 1892 óta az egri egyházmegye történelmi folyóiratát szerkesztette. Számos történelmi munkát irt, főképen a székely nép történelme iránt tanusított nagy érdeklődést. Utolsó munkája az volt, hogy Hevesvármegye monographiájának a mohácsi vészig terjedő részét megirta.

— Kolozsvárott a Mátyás szobor alapkövének letétele szept. 30-án fényes ünnepségek között ment véghez. Ő felségét a királyt b. Fehérváry képviselte, a magy. kormányt b. Jósika miniszter. Hegedűs Sándor mint a szoborbizottság elnöke a nagy piaczon tartott ünnepélyt hatásos beszéddel nyitotta meg, melegen hangsulyozván, hogy a nemzeti traditiók és királyszeretet összeolvadó ünnepe ez! A mint Hunyadi Mátyás király, kinek emlékét örökitjük meg e helyen, több század küzdelmét és dicsőségét emelte a legmagasabb fokra és tette hagyományossá nevét a nép emlékében: ugy fejezte be Ferencz József ő Felsége századok küzdelmét és olvasztá össze népei hűségével a magyar alkotmányos szabadságot és haladást. És ezek lelkiismeretes, odaadó támogatásában nyer kifejezést ő Felségénél az igazságszeretet és nemzeti érdek, melynek emléke van fűzve igazságos Mátyás király nevéhez, kinek ezen emlékben megörökitését — úgyszólván — maga ő Felsége kezdeményezte; aminthogy még most is visszarezg sziveinkben az a hang, melyen Mátyást dicső elődeképen épen e városban említette. Nehány találó szóval vázolta Korvin Mátyás uralkodását. Utánna b. Fehérváry a király nevében a következőket válaszolta:

»Ő cs. és ap. kir felsége nevében és meghagyásából legfelsőbb megelégedésnek és örömnek adok kifejezést, hogy Kolozsvár sz. kir. város kezdeményezése folytán a magyar nemzet felkarolván e magasztos eszmét, Mátyás király dicső emlékének szobrot emelt, melynek alapkövét ma szülővárosában ünnepélyesen teszi le.«

Utánna a kormány nevében b. Jósika Sámuel mondott óriási tetszés mellett nagyhatású beszédet, kifejtve, hogy mi tette Mátyást a legnépszerübb királyok egyikévé. Felolvastatott és aláiratott az alapitási okmány szövege, s ezt elhelyezték az alapkőbe s megtették a szokásos kalapácsütéseket. Végül Hegedüs Sándor átadta a városnak a nemzeti emlék alapjait. A lovasszobrot — egyikét a legsikerültebb szobroknak — Fadrusz készítette.

— A DÉVAI FŐREÁLISKOLA fennállásának 25-ik évfordulóját és igazgatójának Téglás Gábornak 25 éves jubileumát okt. 4-én ülte meg Hunyadvármegye a vármegyeház dísztermében. Wlassics minisztert b. Szentkereszty képviselte. Téglás az intézet történetét és fejlődését vázolta. Azután Hollaky alispán tolmácsolta a megye üdvözletét. Téglás Gábor tagtársunk valóban megérdemelte ezt az ünnepeltetést, mert gróf Kuun Gézával az ő kezdeményezésére s vezetése mellett nyert olyan nagy fellendülést Hunyadvármegyében a történet iránti érdeklődés. A várhelyi ásatásokban, a dévai régészeti muzeum felállításában és rendezésében, a hunyadvármegyei történelmi társulat megalakulásában és működésében kiváló érdemeket szerzett Téglás Gábor, kit mi is szivesen üdvözlünk jubileuma alkalmából.

— GYULAI RUDOLF tagtársunk régóta fáradozik a Komáromra vonatkozó történelmi emlékek összegyüjtésével. Évek óta erre vonatkozólag több becses munkát adott ki, melyeket annak idejében ismertettünk a Századokban. Komárom történetére vonatkozólag egy nagybecsü muzeumot gyüjtött össze, melyet a kollegium nagy termében 8 nagy szekrényben őriznek. Az idén is 3 munkája jelent meg, t. i. az alsó-csallóközi ármentesitő társulat története, a komáromi benedictinus gymn. és társház története, a révkomáromi hajóbiztositó társaság története. Gyulai jelenleg a Szent András templom történetén dolgozik. Azonban ahhoz, hogy Komárom monografiáját — melyre ő már évek óta készült — megirhassa, s melyre ő minden tekintetben hivatott ember, nem juthatott. Az idén Komárom közönsége elhatározta, hogy megiratja a város monografiáját s azzal nem ő, hanem dr. Takáts Sándor bizatott meg, kivel a szerződés már megköttetett.

— A GRÓF TELEKI NEMZETSÉG elhatározta, hogy Zernyesten azon a helyen, hol Teleki Mihály a Tököly elleni harczban elesett, emléket fognak állitani. Szept. első napjaiban a nemzetség három tagja Domokos a senior, Döme képviselő s László az ezredes fia Koncz József és Szádeczky Lajos társaságában kirándulást tettek Zernyestre s megállapitották a helyet, ahol az emlék fel fog állittatni.

— PÁNK OSCAR fiatal lipcsei tudós, Sinai Miklós egyház történeti munkáját készíti sajtó alá, melynek eredeti kézirata a maros-vásárhelyi Teleki könyvtárban őriztetik. Pánk a milleniumi évben szerette volna kiadni, de az a körülmény, hogy a könyvtárnok halála következtében a könyvtár be volt zárva, czélja kivitelét lehetetlenné tette. Most azonban a könyvtári teendőkkel Koncz József tagtársunk bizatván meg, az akadály el van hárítva, s Pánk hozzá fogott a kiadás előkészitéséhez. Sinai munkája egyháztörténetünknek egyik legbecsesebb forrása lesz.

— PROKESCH-OSTEN ANTAL GRÓF osztrák magyar követ leveleiből, kinek a Mátyás király könyvtára maradványainak felfedezése körül is vannak érdemei s a ki a magyar tud. akadémiának is kültagja volt, fia Antal egy kötetet állitott össze s adott ki, a mely becses adalékot képez Ausztria 1849—1855. évi politikája történetéhez. A levelek nagy része herczeg Schwarzenberg Félix miniszterelnökhöz s gróf Buol-Schauenstein miniszterhez van intézve. Van ezeken kivül e gyüjteményben egy pár anyjához, egy Apponyihoz stb. irt levél.

— F. É. AUGUSZTUS 30-ÁN AVATTÁK FEL A DÍSZES EMLÉKOSZLOPOT, melyet Nagy-Kőrös város közönsége a határában lévő Tetétlen halmon Magyarország ezredéves fennállásának emlékére emelt. A millennium emlékére alkotott emlékművek sorából az intéző körök csodálatos módon kihagyták a Tetétlen halmát, mely pedig történeti multjánál fogva ép úgy, sőt tán nagyobb jogigényt tarthatott arra, hogy emlékkel jelöltessék. Az intéző körök ezen mulasztását Nagy-Kőrös város közönsége hazafias lelkesedéssel igyekezett jóvá tenni, s önköltségén díszes oszloppal jelölte meg a helyett, hol honfoglaló őseink megpihentek. Az ünnepélyre, melyen a magyar tudományos akadémia és társulatunk is képviseltette magát, óriási közönség gyült össze. A hivatalos körök távol voltak, de ott volt, a mely körülmény az ünnepélynek sajátos jellegét megadta, a nép, a nemzet, hogy lerójja kegyeletét az ősök emlékei iránt.

— WERBŐCZY ISTVÁNNAK arczképét megfestette Ugocsamegye, melynek a nagy törvénytudó szülötte volt és az arczképet a megye okt. 8-án tartott közgyülésén leplezték le. A főispán megnyitó beszéde után Komáromy András vál. tagtársunk ünnepi beszédet mondott, a mely alatt a lepel lehullott az arczképről. Nagy hatással fogadott beszédében elmondta, hogy Werbőczy ösmeretlen névvel, hatalmas pártfogók nélkül lépett a világba politikai ideáljával, a mely a nemzeti királyság visszaállitása volt. Alapos tudománya, klasszikus müveltsége, elragadó szónoki képessége folytán azonban gyorsan emelkedett, végül a hatvani országgyülésen Magyarország nádora lett. Mikor Szapolyait királynak választották, eszméi diadalát ülte, de öröme nem sokáig tartott, mert keservesen csalódott a nemzetben és azzal a lesujtó gondolattal szállott sirjába, hogy egész életének munkássága kárba veszett s a nemzeti királyság eszméjét vele együtt örökre eltemetik. Komáromy előadását nagy éljenzéssel fogadta a közgyülés.

☞ A HIVATALOS ÉRTESÍTŐ a jelen füzetből nyomdai akadályok miatt elmaradván, az október hó 2-án tartott vál. ülés jegyzőkönyve jövő november havi füzetünkben fog közzé tétetni.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE. Szerkeszti Szilágyi Sándor, kiadja az Athenaeum irodalmi és nyomdai r. társulat. Negyedik kötet. Budapest, az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat betüivel. 1896. Ára díszkötésben 8 frt=16 korona. Nagy 8-adr. számos képpel 694 l.

— CSANÁD VÁRMEGYE TÖRTÉNETE 1715-ig. A magyar tudományos akadémia történelmi bizottságának megbizásából irta dr. Borovszky Samu. Első kötet. A vármegye általános története. Budapest, 1896. A magyar tudományos akadémia palotájában. Ára 3 forint. Nagy 8-adr. 499 l.

— A VESZPRÉMI PÜSPÖKSÉG római oklevéltára. Báró Hornig Károly veszprémi püspök megbizásából közrebocsátja a római magyar történeti intézet. I. kötet 1103—1276. Budapest, 1896. Nagy 4-edr. CLX és 410 ll.

— MAGYAR HADTÖRTÉNETI EMLÉKEK. Az ezredéves országos kiállításon a hadtörténeti csoportbizottság megbizásából szerkesztette dr. Szendrei János előadó. Kilenczszáz képpel. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszter, mint az ezredéves kiállitás országos bizottságának elnöke. Budapest, 1896. Ára 6 frt. Nagy 8-adr. 915 ll.

— AZ ALDUNAI VASKAPU és az ottani többi zuhatag szabályozása. Irta Gonda Béla. Budapest, »Országgyülési Értesitő« kő- és könyvnyomdája r. t. 1896. Ára 2 frt 50 kr. Nagy 8-adr. 251 ll. Számos képpel.

— SZOLNOK-DOBOKA VÁRMEGYEI EMLÉK Magyarország ezredéves ünnepére. Kiadta: id. br. Bornemissza Károly főispán, cs. és kir. kamarás, főrendiházi tag. Egybeállitotta: Bíró Antal főszámvevő. Deésen, nyomatott Demeter és Kissnél. 1896. 8-adr. számos képpel 185 l.

— A NAGY-KŐRÖSI ev. ref. főgimnázium története. A nagykőrösi ev. ref. egyháztanács megbizásából irták: Ádám Gerzson igazgató és dr. Joó Imre tanár. Kiadta az ev. ref. egyháztanács. Nagy-Kőrösön, 1896. Nyomatta Ottinger Ede. Nagy 8-adr. 312 ll.

— A MAGYARORSZÁGI KÖZÉPISKOLÁK multja és jelene. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minister megbizásából az ezredéves ünnep alkalmára. Irta Dr. Fináczy Ernő. Budapest, 1896. Hornyánszky Victor könyvnyomdája, 8-r. 210 l. Ára 1 frt 50 kr.

— AZ 1870. ÉVI NÉMET-FRANCZIA HÁBORU TÖRTÉNETE. Irta Breit József. Budapest, Grill Károly. 1896. 383+26+20+8 l. Mellékletek Breit József magy. kir. honvédszázadosnak az 1870. évi német-franczia háború története czimü művéhez. Tizenhárom térkép és táblázat.

LEHEL KÜRTJE ÉS MÉG HOLMI.

— Észrevételek dr. Szendrei János kiállitási könyvéről. —

Az ezredéves orsz. kiállítás elnöksége nagyterjedelmű, bőtartalmu s illustratiókkal gazdagon ékesített könyvet állíttatott össze a történelmi tárlat egyik előadójával *dr. Szendrei Jánossal,* a mely tartalmas és valóban pompás díszműért: »*Magyar Hadtörténelmi Emlékek* az ezredéves orsz. kiállításon«, úgy a kiadó, valamint a buzgó szerkesztő kétségkívül a legmelegebb elismerést érdemli.

Ez az elismerés azonban nem tarthat vissza bennünket mint szakközlönyt attól, hogy addig is, míg az impozáns kötetet rendszeresen ismertethetnők, némi helyreigazításokat s pótlásokat ne tegyünk meg reá, — a mint épen a hiányok vagy téves állítások annak átforgatása közben a szemünkbe ötlöttek. A nagy munka ugyanis hirtelenében, lázas sietséggel készült: igen könnyen kerülhettek tehát belé ilyenek — és pedig az itt említendőknél jóval felesebb számmal — a melyek a kiigazítást várják, kivált egy netaláni *második kiadás* esetére.

A 63—65. lapokon le van irva, lerajzolva és ismertetve a híres *jászkürt,* a »*Lehel kürtje*«, s a szorgalmas szerkesztő függelékül odacsatolja e nagyhírű nemzeti régi ereklyének *irodalmát* is, csakhogy persze, nem kimerítőleg. A szövegben pedig (64. l.) többek közt ezt olvassuk: »A jászberényi kürtöt *először Molnár Ferencz jász-kún kapitány mondta Lehelének, 1788-ban megjelent füzetében* .... s Molnár Ferencz *e mendemondája (?)* úgy meggyökeresedett a köztudatban, hogy ki sem lehet irtani.«

Ekkép ír dr. Szendrei, a kinek, mint látszik, nincs tudo-

mása arról, hogy bizony ezt a nevezetes kürtöt már sokkalta régebben, sőt épen száz évvel azelőtt is, úgymint 1688-ban, és pedig hivatalos actákban, *Lehel kürtjének nevezték*, s így Molnár Ferencz jász-kún kapitány minden vád alól fölmentendő. Az idevonatkozó adatok már 1873, s illetőleg 1881 és 1882 óta, elterjedt kiadványokban közzé téve, közkézen forognak, úgy, hogy csodálkoznunk kell azon, hogy dr. Szendrei úr figyelmét elkerülték.

A híres jászkürt a XVII-ik században a *fejedelmi Rákóczi-ház munkácsi kincstárába került;* Thököly Imre vitette-e oda megmentés, biztosabb megőrizés czéljából a megelőző viszontagságos években?[1]) vagy még korábban, talán a Rákóczi Györgyök, vagy Rákóczi Zsigmond még mint egri főkapitány révén, avagy a Báthoryak, Dobók kincseivel került oda? . . . homály fedi; de annyi bizonyos, hogy az 1685—88-iki ostrom idejében már Munkács kővárában vala ez az ereklye, és mikor a vár 1688. január 17-kén Carafának kaput tárt, Munkács hőslelkű úrasszonya Zrínyi Ilona, ezen év márczius havában a Rákóczi-árvák tömérdek kincseivel együtt ezt is Bécsbe vitette. Itt készülének aztán el april elején e drága értékek és ereklyék lajstromai s becslései, az árvák édes anyjának, gyámjuknak Kollonich cardinálnak, bizalmi emberüknek gr. Csáky István országbirónak, Rákóczi Juliánka herczegkisasszonynak, s a cs. k. udv. főhaditanács Melmeke nevű biztosának jelenlétében, két szakértő bécsi becsmester által. A műtörténeti szempontból nagyérdekű e terjedelmes összeirás eredeti latin példányát a gr. Csáky-család lőcsei levéltárában (CCC. fasc. 206. nro 5.) *Thaly Kálmán* fedezte föl, és lemásolván, még 1873-ban kiadta a magy. tud. Akadémia Monumentáiban, (Script. XXIV. köt. 2-ik db. 370—386. l.) »Conscriptio rerum mobilium Rákóczi-ano-Orphanorum, coram Eminentissimo Principe Domino Cardinale à Colonicz etc. Anno 1688. die 2-da Aprilis et subsequ. in Civitate Vienna facta et celebrata.« Egykorú magyar és német nyelvű fordításai pedig megvannak az orsz. levéltár kir. kamarai osztályában, Acta Neo-Reg. fasc. 770. nro 58.

---

[1]) Sok féltett kincset hordtak akkor Munkácsra.

Mind a három példány megemlékezik *a Lehel kürtjéről*; az eredeti latin példány, az idézett kötet 376. lapján ekképen:

»*Unum cornu quasi venatorium, a Duce Hungarorum condam Lehel remansum.*« (Értéke a bécsi becsmesterek szerint, — nyilván csak az elefántcsont-értéket vették, — 18 rh. forint.)

A magyar példányban: »*Egy régi, magyaros kürt, Lehel herczegé.*« És a németben: »*Ein alt-Hungarisch Jägerhorn, von Hungarischen Herzog Lehel.*«

Thaly utóbb az összeírást ismertetve, mind e három nyelvű bejegyzést közölte a »*II. Rákóczi Ferencz ifjusága*« cz. munkájában; I-sső kiadás, 1881, s II-odik, 1882; itt a 109. l., a jegyzetben. Nem mondhatni tehát, hogy a dolog el lett volna rejtve, mert íme háromszor is megjelent.

Hogy pedig ez a Rákóczi-kincstárbeli »*Lehel kürtje*« a jászberényivel azonos, — kétségbe alig vonható. Sőt, igen valószinű, hogy Kollonich cardinál ajándékozta azt vissza a tulajdonjogukat igazoló jászoknak, — a kiket épen ő vetett zálogba a német-lovagrendnek, — *némi vigasztalásúl*. Avagy, ha nem a hírhedett bíboros, akkor maga II. Rákóczi Ferencz fejedelem volt később a visszaajándékozó, elismerésének jeléül, a jászok és kunoknak hozzá való hűséges ragaszkodásáért, szabadságharczának kezdetétől fogva. Az acták még föllelhetők lennének talán.

Akármint volt légyen is azonban a dolog: ezek az itt idézett adatok a jászkürt történetének és irodalmának ismertetésénél nem mellőzhetők, mert száz évvel régiebbek minden eddiginél. —

És most menjünk által más tárgyra.

Budavár 1686-iki ostromának főként Károlyi Árpád nagy monographiája nyomán készült leirásában (324. l.) az ercsii merész támadás és csepel-szigeti gazdag diadal hősét, a későbbi híres kurucz tábornok Bottyán Jánost, akkor esztergomi lovaskapitányt, Szendrei hibásan »*százados*«-nak nevezi, lotharingi Károly hg. hivatalos tábori naplója ellen, a mely helyesen ezt irja: »... Budiani, *Capitän* von Gran.« Tehát »Capitän«, és nem »*Rittmeister*,« a mi egészen más. Bottyán alatt akkor ugyanis 400 huszár állott s velök az esztergomi

sajkáshad, és ő mint önálló, csapatparancsnok működött, *ezeres-kapitányi* hatáskörrel; a mely rangról a decretumot nemsokára ki is kapta az udv. főhaditanácstól.

Szerző továbbá a 301-ik l. a következő zavaros dolgot írja: »A kézíjj és nyíl még a XVIII. század elején is tartja magát. II. Rákóczi Ferencznek *75 ezred* rendes hadseregén kívül *4000 főből álló* irreguláris török-tatár csapata is volt, mely br. Andrássy Miklós, a híres *dervis-generális* parancsnoksága alatt állott s íjjal volt fölfegyverkezve, melylyel tüzes, gyújtó nyílakat lövöldöztek.«

Nos, ebben a hány szó, majd annyi tévedés, pontatlanság. *1-ször,* hogy Rákóczi rendes hadserege, ügyének fénykorában nem 75, hanem *83 ezredből* (52 lovas, 31 gyalog) állt: azt e kor történetírója Thaly Kálmán, az egyes hadtesteknek és ezredeknek elősorolásával, már régen kimutatta, »*Bercsényi*«-je III-ik kötetében, 705—712. l., a miről egy hadtörténelmi szakírónak mégis csak tudomással kellene bírnia. Az ezredek létszámát csak — már a hanyatlás kezdetével — az ónodi országgyűlés reducálá 75-re. *2-szor.* A fejedelemnek nem *4000,* hanem csak *400* főnyi török-tatár csapata vala. *3-szor.* E csapatnak volt nem »*generálisa*«, hanem csak »*ezeres-kapitánya*« a különcz, bizarr Andrássy Miklós, a kit »*dervis-kapitány*«-nak azért nevezének, mivel barát volt és barátcsuhában vezényelte tatárjait. Egyébiránt nem is ezekről, hanem az 1703. június elején Bercsényivel Lengyelországból bejött »*lipka-tatárok*«-ról tudjuk, hogy megtüzesített vasnyilakkal gyújtották föl s vették be Kálló várát; a többiekről, Andrássyéról csupán annyi van följegyezve, hogy gyakorta »*perzseltek*« Ausztriát, Morvát, — de, hogy *nyilakkal* gyújtogattak-e ott? nem tudjuk. A báró Andrássyak közül István, Pál és György kurucz *generálisok* voltak, igenis, azonban Miklós csak ezredes, — az sem soká, mert csakhamar megúnta a hadi dicsőséget, és visszatért a kolostorba.

A mit a szerző a francziaországi magyar huszárokról mond, (297. l.) az annyira össze-vissza zavart, hogy helyreigazítása több teret venne igénybe, mint a mennyire mi e helyütt kiterjeszkedhetünk. Csak egy mondatára szorítkozunk

tehát: »A Rákóczi-fölkelés lezajlása után Esterházy *Dániel* és Bercsényi László Francziaországba emigráltak . . . . . s 1719-ben a király megbízásából *mindkettén* Törökországba mentek, hogy az odamenekült emigránsokból huszárezredet alakítsanak. Ennek a magyar huszárezrednek Bercsényi lett a tulajdonosa. 1723-ban 3 huszárezred volt Francziaországban, *egy évvel később* Esterházy egy *negyediket* is alapított,« stb.

Gr. Bercsényi Lászlóra nézve ez körülbelül áll, de másképp *Esterházyra*. Gr. Esterházy *Dániel* — Rákóczinak végül kassai generálisa — nem menekült külföldre, hanem a szathmári békekötés után hazaszállván Soprony-megyei birtokára Peresznyére, ott halt meg békességben, már 1713-ban. Azt az Esterházyt, a ki utóbb franczia huszárezredessé lőn, *Bálint*nak hívták, a Rodostóban korán elhunyt Antal tábornagy fia volt, s hazulról még mint gyermek bujdosott ki atyjával. Bercsényi Lászlónak unokatestvére lévén, ez karolá fel őt, rokoni szeretettel, ő vivé 1720-ban Francziaországba, mint a saját huszárezrede egyik századosát. S ezen ezredben emelkedett azután a fiatal Bálint grófi alezredességig, mígnem *1734-ben* (s nem 1724-ben!) saját huszárezredet alapított ő is, magyar hadszökevényekből, a Rajna táján, a philipsbourgi háboru alatt.

Íme, mennyi a rectificálni való csak egyetlen mondatban is; azért a többi elől inkább kitérünk.

Végre még csak azt a furcsaságot említjük meg, hogy a kötet közli a hadtörténelmi csoport kiállítóinak teljes (?) névsorát: azonban a szövegben ismertet, sőt rajzban közöl oly, (itt megnevezett) kiállítóktól származó fegyvereket is, a melyek kiállítóinak nevét a lajstromban hasztalanúl keressük. A névsor tehát *megbízhatatlan*, a mi ilyen nagyszabásu szakmunkánál, bizony, elég sajnos.

Valentinus Bujdosó.

A MAGYAROK EREDETE, ŐSHAZÁJA ÉS VÁNDORLÁSA.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

II.

Láttuk az imént, hogy a történelem eleitől fogva *török* eredetü népnek ismerte a Pannoniát elfoglaló magyarokat s arról is számot adtunk magunknak, hogy miért tartották őket törököknek Bölcs Leo, Konstantinus, Ibn Roszteh, Maszúdi stb. A nevezett írók állításának igaz voltát tagadták ugyan, de még eddig senki sem döntötte meg, ezután pedig annál kevésbbé döntheti meg, mert legújabban olyan kútfők kerültek elő, melyek eredetöknél fogva illetékesebbek ama görög, persa és arab irók munkáinál is, és még több felvilágosítást adnak, mint ezek.

Maradjunk még egy kissé a magyarok *turk*, azaz török nevének vizsgálatánál.

A török eredetű népek *rendszeres összeírását* legelőször a XIII. század közepén élt *Núreddin Mohammed Aufi* persa írónál találjuk meg, a ki 1258-ban fejezte be »Dsevámi-ulhikáját« (történetek gyűjteménye) cz. könyvét, melyet több helyen kivonatnak nevez.[1]) Ebben a könyvben a török népcsalád egyes tagjai keletről nyugot felé haladva vannak felsorolva az Altai hegységtől és a Thien-Santól egészen az Al-Dunáig, — még pedig abban az elhelyezkedésben és olyan felosztásban, melyben a VIII. és IX. században voltak. Ez a körülmény világosan mutatja, hogy a szerző — a mire különben már munkája czimében és a szövegben is czélzott a »gyűjtemény« és »kivonat« elnevezéssel — ezt az összeírást régebbi, még pedig legkésőbben a IX. századból eredő forrásból vette át. Ezt bizonyítja egyrészt az a körülmény, hogy a nála levő

[1]) Bécsi cs. és kir. udv. könyvtár, Mixt. 375. szám alatt. Ezt a példányt másolta Nimet-ullah bin Mohammed bin Áli el-Huszejni, a chronogramm szerint 896. évben=*1491*-ben. A szerző egy helyen (264. l.) azt említi magáról, hogy egyszer a nagyapjával együtt járt valami ügyben a Bokhara környékén levő falvakban.

összeírás a *besenyőket* még a Volga és Ural folyók között, a *kirgizeket* a keleti táj és a besenyők földe közt (vagyis mikor a gúzok vagy úzok még nem hatoltak az Ural folyóig, a mi biztos tudomás szerint a IX. század elején történt) s végre a *magyarokat* a Fekete tenger partján ismeri; másrészt pedig az, hogy a gúzok mellett még nem különbözteti meg sem a *szeldsukokat*, a kik tudvalevőleg a 985. évben váltak ki a gúzok köréből s költöztek Transoxaniába, Bokhara és Szamarkand vidékére a Jaxartes fölött elterülő régibb hazából,[1]) sem a *kaji* törzset, az oszmánok őseit, kik a szeldsukok után szakadtak ki a gúzokból[2]) s mentek Transoxaniába, onnan pedig 1220 táján Merv környékére, majd innen is Armeniába.

Núreddin ezt az összeírást nem vehette a mai napig ismert arab és persa írók egyikétől sem; mert ő olyan török törzseket is említ s azok némelyikéről (pl. a kirgizekről) olyan részleteket mond el, minőkről az arab és persa írók semmit sem tudnak. Viszont némely törzsekre vonatkozó tudósítása megegyezik Ibn Roszteh és Al-Bekri szövegével, mint ezt a besenyők, khazarok és magyarok népére vonatkozó részben látjuk, — noha Ibn Roszteh csak a magyarokról mondja, hogy török nemzetiségüek, a besenyőkről és khazarokról nem.

Milyen eredetű lehet tehát a török népeknek Núreddinnél található, legelső összeírása? Hogy erre a kérdésre megfelelhessünk, fontoljuk meg a következő dolgokat: 1. Núreddin, illetőleg a nála levő összeírás a legelső kútfő, mely azt mondja, hogy a gúzok magokat *kun*-nak nevezték. 2. Ez az első forrás, mely tudja, hogy a gúzok, vagyis kunok a sínai birodalom északi részéről, Khatajból költöztek ki Türkisztánba. 3. Ibn Roszteh azt írja, hogy *Szallam* tolmács (a kit Vaszikbillah khalifa 846 táján a sínai nagy kőfalhoz küldött s a ki ezt az útját a Kaukazuson, a kozárok országán és a Káspi tenger fölött, leírta egy könyvben, melyet Dsajháni, Ibn Khordadbe, Ibn-el Vardi, Edrízi stb. még használtak) *törökül írott könyvek-*

---

[1]) Hamdallah Müsztevfinek »Tárikh-i-güzide« cz. munkája, ford. Defrémery: Journal Asiatique, 1848. évf. XI. köt. 421.

[2]) Az oszmánok még 700 esztendő mulva, vagyis a XVI. században is nagyon jól tudták, hogy ők a gúzoknak, vagy oguzoknak egy töredéke; mert még akkor is éltek nálok olyan históriás énekek, melyek abból az időből valók, a mikor őseik még nem váltak ki az oguz nemzettestből. Dselálzáde Musztafa, I. Szulejmánnak legnagyobb historikusa, ugyanis ezt írja a törökök táborozásáról a mohácsi csatát megelőző éjszakára (1526 aug. 28.) vonatkozólag: Itt-ott pörögtek a dobok, harsogtak a trombiták, szóltak a tábori sipok és fuvolák; a rumilii hősök lanton, tamburán és kobzon játszottak *s az oguzok dicső harczait adták elő versben*« (L. Török Történetírók. Ford. Thúry József. Budapest, 1896. II. köt. 159.)

ből szerzett tudomást a sínai fal rongált állapotáról. Szallam tolmács a sínai fal közelében egy *hujhu* nevű török népet talált, melynek fejedelmét *Ongi*-nak nevezték.[1]) — A mi a *hujhu* népnevet illeti, tudvalevő, hogy a sínaiak éppen ebben az időben (Kr. u. 788-tól fogva) az ujgurokat jelölték *hujhu* névvel.[2]) Az *Ongi* névhez pedig megjegyezzük, hogy az ujgur és oguz krónikák alapján dolgozó Resideddin szerint a Khataj szomszédságában lakott *kerait* nép fejedelmét *Ong* khánnak hívták;[3]) hogy Abulgázi szerint a keraitok fejedelmét, Tugrult, a khataji császárok illették *Ong* nevezettel[4]), s végre hogy a Resideddinnél található ujgur krónika az ujguroknak egyik nemzetségét *Ong*-nak nevezi. Mindezek a jelek, u. m. a *kun* nemzeti névnek említése, az őshazának tudása, a törökség keleti határáról és Sína északi részéről tudósító török könyvek, a *hujhu* népnév s az *Ongi* személynév találkozása a szintén a Khataj szomszédságában lakott török nép fejedelmének *Ong* nevével, — mondom: mindezek a jelek világosan és határozottan arra mutatnak, hogy Núreddin voltaképpen *török forrásból* vette át a nála található följegyzést, abból az iszlam előtti régi török irodalomból (szorosabban véve az *oguzok* történeti följegyzéseiből), melyről Resideddin oly sokat beszél, melyet a tudomány hasznára kiaknázott s melynek nehány, fenmaradt töredékével alább majd megismerkedünk.

Núreddin munkáját s természetesen a török törzsekről szóló részt is *Ahmed ibn Arabsah* (megh. 1450) a XV. század első felében, II. Murád szultán rendeletéből törökre fordította.[5]) — Továbbá ugyanezt, a Núreddinnél levő összefrást vették alapúl a török törzsekről szóló tudósításaikban: *Sukrallah*, a ki 1456-ban írta »Behdset-et-tevárikh« cz. munkáját,[6]) és a

---

[1]) Gr. Kuun Géza: Relatio stb. II. köt. 155.

[2]) Klaproth: Journal asiatique, 1824. évf. V. 321. és Arthur Lumley Davids: A grammar of the turkish language. London, 1832. XIII. l.

[3]) Dsámi-et-tevárikh. Bécsi cs. és kir. udv. könyvtár, Mixt. 326. szám, 25a. levél. — A *kerait*, vagy *kirait* nevű nép Sejkh Szulejmánnak csagataj-török szótára és az 1500. év körül készült nagyhirű *Szengilakh* csagataj-persa szótár szerint: a török néptörzsek egyike. Ezt a *Szengilakh* nevű legrégibb török szótárt eddigelé egyetlen európai orientalista és szótáríró sem ismerte, csak töredékeit és kivonatát; de az én birtokomban megvan 10 kötetben.

[4]) Abulgázi, Fraehn kiadása, Kazán 1825. a 29. lapon.

[5]) *Hikájáth fi etrák* (Elbeszélések a törökökről). min terdsüme-i-Arabsah. Bécsi cs. és kir. udv. kvtár, N. F. 465. sz.

[6]) Bécsi cs. és kir. kvtár. Hist. Osm. 1. szám. Ez a kézirati példány 1529-ből való. A szerző teljes neve: Sukrallah bin el í-mám Seháb-eddin Ahmed bin el-ímám Zejn-eddin. Sirvánból származott; 1386-ban született, de 22 éves korában, 1407-ben Törökországba jött s attól fogva az ozmán

XVI. század közepén élt *Dselálzáde Szálih* (megh. 1565), I. Szulejmán legnagyobb történetírójának, Dselálzáde Musztafának testvére.[1]) — Sukrallah szövegét lefordította és átvette *Kâtib Mohammed* »Dsámi-et-tevárikh« cz. munkájába (irta 1578.)[2]); s végre megtaláljuk ezt az összeírást a XVII. században is *Hádsi Khalfánál* (megh. 1658), a »Dsihánnúma«-ban. Ezek a későbbi átdolgozók azonban már bővitették az eredeti szöveget (pl. megkülönböztetik az oguzoktól a szeldsukokat és a kaji törzset) s még többet vettek át Ibn Roszteh és Al-Bekritől, mint Núreddin.

Ezek a kútfők ma mind rendelkezésünkre állnak s helyén való lesz, ha megismerkedünk belőlük azzal, a mi tárgyunkhoz tartozik.

Núreddin, könyve IV. részének 16. fejezetében azt mondja, hogy a földet 7 féle nép lakja, u. m. a sínai, rúmi (kelet-római, vagy görög), türk, persa, arab, hindu és afrikai (habes) s azután mindegyiköket leírja. A *török* népcsaládról ezeket olvashatjuk nála (337—338 levél):

»A *török* nép nagy s ezeknek egy része pusztalakó. Tizenkét törzsből állanak. Ezek közül egyik az, melyet *kun*nak neveznek. Khata földéről[3]) jöttek ki, minek oka az volt, hogy viszálkodás támadt közöttük s tatari földre mentek, a *gúzok* pedig a bedsenákok földére és Ermenije tengere mellé.[4])

---

szultánok szolgálatában állott, mint maga mondja (munkája 5. és 178. l.). A török biographusok szerint korának egyik legképzettebb és legkiválóbb embere volt. Munkája megirásához igen sok régi arab és persa kútfőt használt fel, köztük több olyant, melyeket ma nem ismerünk.

[1]) Szövegének német fordítását lásd Hammernél: Geschichte des osmanischen Reiches. Pest, 1835. X. köt. »Erwähnung des Landes und des Volkes der Türken« czím alatt, 684—688. lapokon.

[2]) *Kátib Mohammed* életéről és munkájáról l. Török Történetírók, ford. Thúry József. Budapest, 1896. II. köt. 364—366.

[3]) *Khata, Khataj*, vagy *Kata:* a sinai birodalom északi része, az örmény írók szerint egészen Karakorumig terjedt észak felé (l. Journal asiatique 1858. évf. 210. l.). Azzal az állitással egyezőleg, hogy a gúzok, vagyis oguzok Khata földéről jöttek ki, Resideddin is azt mondja, hogy a legrégibb korban a török nép határa Khatajig nyúlt, sőt némely törzsek Khataj tartományában nomadizáltak (47. l.). Az »Oguzname« szerint pedig — a melynek alapján Lutfi pasa megírta a gúzokból kiszakadt szeldsukok történetét — *Szeldsuk*, népének legelső fejedelme, Khataj és Khoten tartományokban uralkodott. — Arabsah fordításában Khata helyett *Tatar memleketi* (a tatárok országa) olvasható, mely körülbelől ugyanazt a területet jelenti, a mennyiben Resideddin szerint a tatárok (t. i. a mongolok egyik ága) országa szintén tőszomszéd volt Khatajjal (18. l.).

[4]) *Arabsah* fordításában: »Azután ezek kijöttek Tatárországból; mert köztük és a gúzok között viszálkodás támadt. Amazok eljöttek Tatárországból, a gúzok pedig a bedsenakok országába és Ermine tengere mellé mentek.«

Másik törzsük az, melyet *khirgiz*-nek hívnak. Ezek lakóhelye a keleti táj és a bedsenákok közt fekszik ....

A türkök másik lakóhelye a *Bulsz* hegység. Ez az aranyhegy.[1]) S ezek kilencz csoportra oszlanak ....

A *bedsenákok* olyan nép, a mely szüntelenül barangol; a merre sok eső van, arra mennek. Tőlük északra fekszik a kipcsakok földe, délre a khazarok országa és .... a szaklaboké. Ezeknek barmaik és egyéb javaik bőven vannak. A bedsenákok és a khazarok országa közt 10 napi járóföld van, még pedig pusztaságon és erdőkön keresztül.[2])

A *khazarok* országa hosszú és széles s ennek egyik szélén egy nagy hegy van. S ama hegy tövében két török nép telepedett meg; az egyik népet *tulasz*-nak[3]), a másikat[4]) .... nevezik. Ez a hegy Tiflisz földéig nyúlik[5]) ....

Van még egy másik nép, melyet *madsar*-nak neveznek. Ezeknek országuk széltében-hoszszában 100 ferszeng és a rúmi tengerhez ér. Ezek között s a szaklabok és rúmiak közt szüntelenül harcz folyik.«[6])

Ennyit Núreddinből. Lássuk már most a *Sukrallah*nál levő szöveget. A »Behdset-et-tevárikh« 28—29a. levelein »A *törökökről* és azoknak törzseiről« cz. fejezetben a következőket olvashatjuk:

»A *türkök* nagy nép s nemzetségeik számtalanok. Némelyek pusztaságokon és mezőkön tartózkodnak, mások pedig városokban laknak. Tizenkét törzsből állanak, de némelyek csak kilencz törzsről beszélnek. Egyik közülök a *gúz* törzs s a *szeldsukok* ebből a törzsből valók ....

Első törzs: a *gúz*, melyet *kun*-nak is neveznek. Khata földéről jöttek elő s hazájokat a takarmány miatt hagyták oda.[7])

[1]) *Arabsahnál:* »Egy másik hely, hol türkök laknak, a Bulsz-hegy. Ez a hegy egész terjedelmében arany hegy«.

[2]) Látnivaló, hogy a Volga és Ural folyók közt fekvő hazában lakó besenyőkről van szó. Az utolsó mondat azonban Ibn Rosztehből való, a ki pedig már a *Dneper két oldalán* lakó besenyőkről beszél. Ez a hely is bizonyítja, hogy Núreddinnek forrása tulajdonképpen a IX. századból eredő összeírás, melyhez felhasználta Ibn Roszteh és Al-Bekri szövegét. Mert a 10 napi távolság sehogy sem alkalmazható a khazarok és a Volga-Ural közt lakó besenyők országára, hiszen Konstantinus császár a Dnepernél lakó besenyők földét csak 5 napnyira teszi a khazarokétól, — hogyan lehetne tehát 10 napi út a Volgától keletre lakó besenyőkig!

[3]) Resideddin is említ *tulasz* nevű török népet a dselair, mekrit, ojrat stb. törzsek csoportjában (11. levél.)

[4]) A szövegben így van írva eme másik népnek a neve: الرعز

[5]) *Arabsahnál:* »A khazarok országának hosszúsága és szélessége egyenlő« ..... Nála a második török nép neve اعز

[6]) *Arabsahnál* is *rúmli*=római, azaz görög.

[7]) *Katib Mohammednél* »A türk népről« cz. fejezetben: » .... Az

Második törzs: a *kaji*. Ezek számosabbak a gúzoknál. A kájik Szári földére estek, közel a bedsenákok földéhez és Ermenije tengerének partjaihoz.[1])

Harmadik törzs: a *khirkhiz*. Ezek valamennyi népnél számosabbak. Lakóhelyük a bedsenákok és kimiákok közt fekszik. A kimiákok észak felé laknak tőlük . . . .

Negyedik törzs: a *szarír*. Ezeknek lakhelyük a *Junisz* hegy. S ez a hegy: arany, t. i. ebben a hegyben arany található. Ezek saját padisahjok ellen föllázadtak és kiköltöztek Türkisztán földéről s egy részök az iszlam országába jött. Ezek kilencz nemzetségre oszlanak[2]) . . . .

Ötödik törzs: a *kimak* . . . .

Hatodik törzs: a *bedsenákok*. Ezek szüntelenül barangolnak saját földjükön és arra mennek, a hol sok eső esik. Földjük 30 napi járó föld széltében-hosszában. Szomszédjok észak felől a kipcsakok földe, nyugotról a khazarok országa és a szlávok. Ezeknek sok barmaik és egyéb javaik vannak, t. i. fegyvereik, dobjaik és zászlóik.

A *khazarok* országa hosszú és széles,[3]) és az egyik szélén egy nagy hegy van. Ezen ország pusztaságán két török nép telepedett le; az egyiket *tulasz*-nak, a másikat . . . . nevezik.[4]) Ez a hegy Tiflisz földéig nyúlik. Midőn királyuk felül, tíz ezer lovassal vonul ki s mindegyik lovasnál vas nyárs van, 2 rőf hosszú. Minden helyen, ahol megszállnak, ama nyársakat a földbe szúrják és pajzsaikat rájok akasztják; így ezek körösköríl mintegy erős kőfalat képeznek, úgy hogy éjjel senki sem támadhatja meg őket.

A hetedik törzs: egy nép a *türkök* közül, melyet *madsarka*-nak[5]) neveznek. Ezeknek országuk 100 ferszeng terje-

összes törzsek közt legnagyobb és legnépesebb a *guz* néven ismeretes törzs. . . . S a *guz* törzset *kun* törzsnek is nevezik. Eredeti hazájuk Khata országa volt. Mivel abban az országban az élelmiszer szűkében vala, hazájokat elhagyván, a türkök földére jöttek és ott megtelepedtek.« — Az oguzok *Hádsi Khalfa* szerint is Khatajból erednek.

[1]) *Kâtib Mohammednél*: . . »a Szári földe néven ismeretes országból jövén, Bedsenákie és Ermenije tartományaiban, közel eső helyen szálltak meg.«

[2]) *Kâtib Mohammed* ennek a törzsnek nevét *szurih*-nak, *Hádsi Khalfa* pedig *szarids*-nak irja. Amannál a hegy neve *Buls*.

[3]) A szövegben ez a mondat értelmetlenül így hangzik: »a bedsenákok és khazarok közt tartomány van, hosszú és széles«.

[4]) A második nép neve Sukrallah szövegében كرغز Kâtib Mohammednél غز

[5]) Sukrallah és Kâtib M. szövegében a második betű pont nélkül: ماكرزة azaz *maharka*; de látnivaló, hogy ماكرزة azaz *madsarka* kellene.

delmű és főnöküket *kende*-nek hívják. Ezek sátoraikkal és barmaikkal nomád életet folytatnak. Földjük összeér Rúm földjével. Lakhelyük két folyó partján van; az egyiket *Duna*-nak,[1]) a másikat *Itil*-nek nevezik; mindegyikök nagyobb a Dsihunnál. Közöttük s a szlávok és rúszok közt állandó ellenségeskedés van és mindig háborúban vannak; de a *madsarka nevű turkok* mindig győzedelmeskednek a szlávokon és rúszokon, foglyaikká teszik s Rúmba viszik és eladják őket.«

Végre még a *Dselálzáde Szálihnál* található szöveggel kell megismerkednünk, a ki könyve 75. fejezetében »a türkök országának és népének említése« czímen a következőket mondja:

A *türkök* egy megszámlálhatatlan nép, melynek törzsei a végtelenig oszlanak . . . E törzsek egyikét alkotják a *gúzok*, a kik két részre válnak s az egyiket *gúznak*, a másikat *ujgur*nak nevezik . . . A türköknek egy részét teszik a *kunok*, a kik eleinte rossz földön tartózkodtak és azt az országot szűk volta és a legelő hiánya miatt hagyták el. Elűzték a *kaj* nevű nagy törzset és elfoglalták annak a helyét; ezek Szári tartományába költöztek, Szári lakói pedig a türkök országában telepedtek le. A *gúzok* a bedsenekek földére mentek Ohine[2]) tengere partjára.

---

[1]) Sukrallah szövegében ennek a folyónak neve így van írva három betűvel: وذا azaz *vfa*, de olyan tollvonással, hogy az első betű nem egész határozottan و *vav*, a második pedig még kevésbbé pontosan lehet ب *f*, hanem inkább ن azaz *n*. — Már most úgy áll a dolog, hogy Ibn Roszteh szerint is két folyó közt laknak a magyarok, de ő nem nevezi meg az egyiket sem. *Gurdézi* az első, a ki azt írja, hogy a magyarok ama két folyó közt tanyáznak, melyek közül az egyiknek neve *Itil*, a másiké *Duba* دبا Hogy pedig itt دنا *Duba* helyett دنا *Duna* olvasandó (vagyis a pont csak a másoló gondatlanságából került a második betűnek *alája*), kitetszik Hádsi Khalfa szövegéből, a kinél eme két folyó neve: *Itil* és *Tun*, vagyis a második folyó neve *n*-nel van írva, nem *b*-vel. Látnivaló, hogy Sukrallah ennek a két folyónak nevét *Gurdézitől* vette s nála a pont a 2. betű *fölött* áll, a mely inkább *n*-nek olvasható, mint *f*-nek, úgy, hogy a két utolsó betű határozottan: *na*. A Gurdézinál levő szókezdő *d* pedig mutatja, hogy Sukrallahnak eredeti szövegében is *d*-nek kellett állania, vagyis nem وفا *Vafa*, hanem دنا azaz *Duna*. A *Duna* névnek éppen ilyen írását, egy Kunik által kiadott arab szövegben is megtaláljuk, hol az mondatik, hogy a Togarmától származott népek az *Atil* (Volga) folyó mellékén laknak, csak három, t. i. *bolgár*, *bedsenák* és *ungur* laknak a دنا azaz *Duna* nevű nagy folyó mellett. (L. Gr. Kuun Géza: Codex Cumanicus LXXIV. l.) — A Sukrallahnál levő وفا szóból csinált aztán *Kátib Mohammed* szövegének másolója وقا azaz *Vaka*-t!

[2]) Hogy az اوهينه *Ohine* helyett ارمينه vagyis *Ermine*, azaz *Ermenije*-t kell olvasni, bizonyítják a többi források.

Egy másik nép a *khirkhiz*,[1]) kelet és a bedsenekek között; tőlük észak felé a kimakok, nyugotra a *nama*-k (?) és *szarih*-ok . . . .

Másik nép a türkök közül a *szarih*, mely a *Burkesz* hegynél lakik. Ez a hegy az arany-hegy (Altin tag). Idővel föllázadtak saját fejedelmök ellen, Türkisztánba költöztek és az iszlám országaiba jöttek. Kilencz csoportra oszlanak[2]) . . . .

Egyik törzse a türköknek a *madsarka*.[3]) Országuk nagy s minden irányban 100 ferszengre terjed. Királyuk 20,000 lovassal vonul háborúba; mihelyt ez lóra ül, azok is kivonulnak sátraikkal. Lakóhelyeik a rúmi tengerhez érnek, fő tartózkodó helyük azonban a Dsihunon felül van.[4]) A szlávokkal állandóan háborúban vannak s mindig győztesen térnek haza. Foglyaikat Rúmba viszik eladni.«

*

Látjuk, hogy itt egy régi, legkésőbb a IX. századból való s alapjában véve egyenesen török forrásból eredő tudósításban a *magyarok* határozottan a nagy török népcsalád tagjai közt vannak fölemlítve, valamint rajtok kivül a *khazarok*, *besenyők* és *kunok* is. Míg egyrészt ennek, a persa és nyugoti török íróknál fenmaradt régi összeírásnak hitelességét igazolja nemcsak a régi török (oguz, ujgur, szeldsuk) annálisok alapján dolgozó Resideddin — aki a legrégibb időből a törökségnek hasonlóan két ágát, az *oguzt* és *ujgurt* ismeri, még pedig szintén Khatajnak közvetlen szomszédságában, hanem egyszersmind az u. n. Codex Cumanicus is, a mely mindennél erősebben documentálja a kunoknak török nemzetiségét; nem különben az arab és bizánczi irodalom is, amely a kunokat tényleg *gúz*, illetve *úz* néven ismerte; — addig másrészt ez a szóban levő összeírás egyúttal a legnagyobb mértékben megerősíti nemcsak Bölcs Leo, Konstantinus, Ibn Roszteh és a többinek a *magyarok* török nemzetiségére vonatkozó tudósításait.

---

[1]) Az eredetiben az utolsó betű fölött nincs pont, vagyis *khirkhir* van írva.

[2]) A besenyőkről és khazarokról szóló rész értelmetlenül össze van zavarva, legalább Hammer fordításában, mely különben sem látszik egészen megbizhatónak.

[3]) Az eredetiben (úgy, mint Sukrallah és Kâtib Mohammed szövegében is láttuk) مكرنه azaz *maharka*, a miből csak Hammer csinálhatott *mahrika* népnevet. Hádsi Khalfánál helyesen مكرسه *madsarka*.

[4]) Dsihun=Oxus, Amu-Derja. — Ibn Rosztehnél még csak azt olvassuk, hogy a magyarok földét határoló két folyó közül az egyik nagyobb a Dsihunnál, — de Gurdézi már, egyik helyen, egyenesen Dsihunnak nevezi a Dunát. Itt is a *Duna* értendő a Dsihun néven.

hanem azoknak az arab és bizánczi íróknak hitelességét is emeli, akik a *khazarokat* és *besenyőket* török eredetűeknek mondják, milyenek (a khazarokra vonatkozólag) Al-Belkhi,[1]) Jakut,[2]) Kazvíni[3]) és Theophanes,[4]) illetőleg (a besenyőkre nézve) Al-Belkhi,[5]) Maszúdi[6]) és Edrízi.[7])

Megkérdeztünk *valamennyi* régi s különböző eredetű kútfőt, melyek nyilatkoznak a honfoglaló magyarok nemzetiségéről s íme mindnyájan azt vallják, hogy *török* eredetűek voltak. A történelem vizsgálatából önként fejlett ki az az eredmény, hogy *a magyarokat a IX., X. és XI. századokban (a török népek legelső összeírásától fogva Dukász Mihály császárig) Bizánczról kezdve Persián keresztül egészen Közép Ázsiáig (a gúzokig) mindenütt úgy ismerték az egykorúak, mint a török népcsaládnak egyik tagját,* még pedig nemcsak az idegen népek (görög, persa, arab), hanem magok a törökök is, akik közülök valóknak ismerték el őket. Sőt a nyugot-európai latin írók közt is van olyan kortárs, aki egyszersmind *turkok*nak is nevezi őket, t. i. *Liudprand* cremonai püspök, aki részletesen ismerteti az olasz- és németországi kalandozásaikat. Az újabbkori történetirás és nyelvészet vétke, hogy el akarta tagadni a historiát.

---

[1]) *Al-Belkhi*-nek (megh. 934.) »Szúret-ul-akálim«, vagy más néven »Meszálik ve memálik« cz. könyve arab eredetiben megvan a *bolognai* egyetemi könyvtárban. perzsa fordítása pedig Naszir-eddin Túszi-tól a *bécsi* cs. és kir. udv. kvtárban Mixt. 344. sz. alatt. Mind a kettőt elhozattam és összehasonlítottam a khazarokról szóló fejezetet. Belkhi tehát könyvének egyik helyén (perzsa ford. 6. l.) a khazarokat a *török* népek közt sorolja fel, értvén törökök alatt a gúzokat, kirgizeket, karlikokat, toguzguzokat stb., más helyen pedig (persa ford. 104) azt írja, hogy a khazarok nyelve a törökökéhez hasonló.

[2]) L. idézve gr. Kuun Géza: Relatio stb. I. köt. 120 és II. 175.

[3]) Repiczky János fordításában: Új Magyar Muzeum 1855. I. 169—80.

[4]) *Theophanes* (megh. 817 tájban) t. i. azt írja, hogy Heraclius császár 626-ban a persák ellen »keletről való *turkokkal* szövetkezett, kiket *khazarok*-nak neveznek«. (Bonni kiadás I. köt. 485). Heraclius és környezete Tiflisz mellett találkozott Zihebil khazar főnökkel és ennek seregével s 40,000 khazar harczolt a görögökkel együtt a persák ellen (Thierry: Attila tört. II. 268—270). A bizáncziak tehát mindenesetre jól ismerték a khazarokat, minélfogva Theophanes egészen hiteles tanú ezeknek nèmzetiségére nézve.

[5]) Al-Belkhi azt írja, hogy »a *turkok*-nak egy törzse kiszakadt Türkisztánból s a khazarok és rúmiak között telepedett meg; ezeket *bedsenek*-nek hívják. Nem ez volt az eredeti lakhelyük, hanem régebben erőhatalommal foglalták el« (persa ford. 6. levél).

[6]) Barbier de Meynard és Pavet de Courteille kiadása, II. k. 59. l.

[7]) Vámbéry: A magyarok eredete, 100.

III.

Emlitettük már föntebb, hogy a IX. század közepén élt Georgius Monachus (a bűnös György barát) s ennek nyomán Leo Grammaticus a magyarokat, egy 839. évi esemény elbeszélése közben, nemcsak *turkoi* és *unnoi*, hanem *ungroi*-nak is nevezik. Köztudomásu dolog továbbá, hogy az orosz és nyugot-európai írók, midőn először megismerkednek a Fekete tenger északnyugoti partján lakó s onnan a nyugati tartományokba be-becsapkodó magyarokkal, a 862. évtől kezdve *ungri* (igy Hinkmar), *hungari* (Regino 889-ből) és *ugri* (Nesztor 898. évről) néven nevezik őket. Valamint azt is mindenki tudja, hogy az összes európai népek attól fogva mind• e mai napig ezen a néven, illetőleg ennek a névnek a különböző nyelvek sajátságai szerint idomult alakjain ismernek bennünket.[1]) Ha pedig a IX. századból visszafelé megyünk régibb időkre, a Georgius Monachusnál és Leo Grammaticusnál előforduló *ungroi* (ó-szláv *ongri)* nevet az V., VI. és VII. századbeli bizánczi iróknál a teljesebb, illetve eredeti alakjában találjuk meg: *onogur, unugur, unnugur* és *hunugur;* sőt ez a név innen a VIII. századon keresztül leér két latin irónál, *onogor* alakban, Georgius Monachus és Hinkmar koráig, úgy hogy minden kétséget kizárólag kiderül az Atelkuzuban és Pannoniában ismert *ungrok, ungarok* azonossága a Volga alsó folyásánál lakott s onnan több állomáson keresztül nyugotra költözött *unugurokkal* vagy *onogurokkal,* a nélkül, hogy a történelemben megszakítást találnánk akár az időre, akár a helyre vonatkozólag.

A legelső iró, a ki a magyarokat a mai Európa földén ezen az *onogur* néven ismeri és említi, még pedig *magoknak a magyaroknak Bizánczban megfordult követei* útján, nem kisebb tekintély, mint *Priscus Rhetor,* a ki 448-ban Attilánál járt követségben. Ennél a következő tudósitást olvashatjuk:

Abban az időtájban, mikor a vandalok beütöttek Italiába (tehát 455) s mikor a nyugat-római birodalomban Maiorianus császár uralkodott (azaz 457—461), a *szaragurok, urógok* és *onogurok* követeket küldtek a bizánczi császárhoz, hogy barátságát és támogatását megnyerjék. Ennek oka pedig az volt, hogy az *abarok* — szoríttatva egy hatalmas néptől — elűzték lakhelyükről a *szabirokat,* a kik viszont őket, az említett három népet, szorították ki hazájukból; ők tehát, hogy új hazát sze-

[1]) T. i. latin *ungar*-us, *hungar*-us, olasz *ungheri,* német *unger, ungar,* oláh *ungur,* ó-szláv *ongri,* lengyel *vengri,* orosz *vengerecz.* szerb *ugar,* cseh és tót *uher,* franczia *hongrois,* spanyol *hungaros* stb.

rezhessenek magoknak, megrohanták a hun *akatiro*-kat s több csatában csakugyan le is győzték őket.[1])

Hogy az *onogurok*-nak, vagyis magyaroknak az V. század közepéig lakott eme legrégibb hazáját meghatározhassuk, azt kell tudnunk, hogy hol laktak akkor az akatirok, szabirok és abarok.

Az *akatir*, vagy *akatzir* (*Ἀχατίρ, Ἀχατζίρ*) név, a mely helyesebben két *k*-val (ak-katir, ak-katzir) írandó, voltaképpen nem más, mint *ak kazar*, azaz »fehér kazar,« mint az arab íróknál előforduló *kara khazar*, vagyis »fekete khazar« névnek párja; mert hiszen Ibn Fozlán és Al-Belkhi határozottan mondják, hogy a khazarok népe két csoportra oszlik, ú. m. »fehér« és »fekete« khazarokra s az előbbi író meg is említi az eredeti *kara khazar* nevezetet.[2]) A »fehér« kazarok nevének pedig természetesen *ak kazar*-nak kellett lennie a saját nyelvükön. Világos tehát, hogy a Priscustól említett hun faju *akatirok*on voltaképpen a fehér kazarokat s általában a kazarokat kell értenünk.

Az V. századbeli Khorenei Mózes örmény történetiró azt mondja, hogy az ázsiai Sarmatiát — melyet a riphaei hegyek, a Tanais, Maeotis, Kaukazus és Káspi tenger határolnak — a *khazir*, bazil, hunn, guda-makar és massageta nevű népek lakják,[3]) s arról is tudósít bennünket, hogy a *khazirok* és bazilok egyesült csapatai Kr. u. 194—214 között a Kaukázuson és Araxes folyón keresztül beütöttek Armeniába, de Valarsés visszaűzte őket Derbenden túl.[4]) Egy másik örmény író, Orbeli István is (ki a XIII. század második felében írt) említi a khazarokat a 305. évből. Továbbá Kalankatvadzi Mózes (élt a VI. század végén s a VII. sz. elején) azt mondja a khazarokról, hogy 450-ben beütöttek Agvaniaba, vagyis Albaniába. Végre Priscus Rhetor azt írja, hogy az *akatzirok* és szaragurok 467-ben Persiában harczoltak.[5]) — Ezen örmény és görög irók tanuskodásából kitünik, hogy a *khazarok* már a Kr. u. III. század elejétől fogva, tehát *éppen az V. század közepén* is, *a Kaspi tenger nyugoti partján és az alsó Volga mellett laktak.*

Az *abarok* — a mint Theophylactusnak ama tudósításá-

[1]) Corpus Script. Hist. Byzant. Bonni kiadás I. köt. 158. Továbbá idézve Kuun Gézánál: Relatio stb. II. 71 és Bél Mátyás: Attila missis acceptisque legationibus. Posonii, 1745. 17. l.

[2]) Ibn Fozlán idézve gr. Kuun Gézánál: Relatio stb. I. köt. 156.

[3]) Lukácsy Kristóf: A magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Kolozsvár, 1870. 120. l.

[4]) Lukácsy Kr. id. m. 131. l.

[5]) Thierry: Attila tört. Ford. Szabó Károly, II. köt. 36. l.

ból érthető, mely a turk khagának Mauricius császárhoz küldött levelén alapszik [1]) — az Ural folyótól keletre, a mai kirgiz pusztaságon, az altaji turkok [2]) és a szabírok közt laktak; a *szabírok* pedig — Priscusnak imént idézett szavai értelmében — az abaroktól nyugotra, az Ural folyó mellett.

Ha már most Priscus azt mondja, hogy az onogurokat, szaragurokat és urógokat a szabírok szoritották ki lakhelyükről, világos, hogy ezek *keleti* szomszédaik voltak amazoknak; s ha az onoguroknak stb. előbb a khazarokat kellett legyőzniök — kik ekkor az alsó Volgán innen laktak — hogy új hazához jussanak, a melyből azután követeket küldtek Bizánczba: akkor semmi kétség sem férhet ahhoz, hogy az említett ideig, *a 457. év tájáig, az onogurok, vagyis magyarok hazájának a Kaspi tenger fölött, a Volga és Ural folyók közén kellett lennie.*

Az onoguroknak, vagyis magyaroknak *második hazája* ettől az időtől fogva, az V. század második felében és a VI. században a *Maeotistól és a Fekete tengertől keletre, a Kubán folyó mellékén volt*, — a mint ezt az onogurokkal folytonosan összeköttetésben álló bizanczi görögöknek egykorú történetirói bizonyítják.

Agathias (élt 536—582) az I. Justinianus (527—565) alatt viselt persa háborúk elbeszélése közben említi, hogy van Kolchis tartományában egy Onogúrisz nevű város, a mely attól kapta a nevét, hogy ennek közelében a kolchisbeliek régebben (vagyis minden esetre az irónak kora előtt, tehát a VI. század elején, vagy az V. sz. végén) megverték csatában az *onogur* nevű unnokat.[3]) Ebből a tudósitásból legalább annyi kitűnik, hogy a magyarok az V. század végén, vagy a VI. sz. elején beütöttek Kolchisba, — a mi legtermészetesebben úgy érthető, ha ekkor Kolchis szomszédságában laktak. — Számba veendő még az a körülmény is, hogy egy kisebb folyó, mely a Kubán forrása vidékén ered és Poti városán felül szakad a Fekete-tengerbe, még ma is *Ungur* nevet visel.

A VII. század elején élt *Theophylactus Simocatta* az avaroknak, illetőleg az ogor (ugur) népből kivált s a Volga mögül 558-ban előtörő uar és khun törzsnek föllépését és nyugot felé nyomulását olyan sorrendben adja elő, hogy először megtámadták a barszilt, *unnugur*, *szabir* és más hunn

[1]) Corpus Byzantinae Historiae. 1647. párisi kiadás I. k. 2. rész 174—176. l.

[2]) Hogy az Altaividéki turkok voltak azok, kik az abarokat szorították, világosan kitűnik Theophylactus tudósításából. (L. Corpus Byzant. Hist. 1647. kiadás II., 2 : 174—176. és gr. Kuun Géza: Relatio stb. I. 71.)

[3]) L. id. gr. Kuun Géza: Relatio stb. II. köt. 85.

népeket: azután ezektől nyugot felé haladva, leigázták az *utrigur*, majd a kutrigur s végre a bolgár népet.[1]) — A szabirok (kik, mint az imént láttuk, az abaroktól nyomatva az V. század közepén az onogurok előbbi hazáját, a Volga-Ural közét foglalták volt el) ebben az időben már, mint Procopiustól (írt 540 tájban) tudjuk, a Kaukázus fölött elterülő pusztaságon tanyáztak, a Kubán és Kuma forrásaitól északra.[2]) S ugyancsak Procopiustól tudjuk azt is, hogy az utrigurok, vagy uturgurok a Maeotistól keletre, a kuturgurok pedig nyugatra laktak.[3]) Tehát Theophylactus a mellett tanuskodik, hogy az *unnuguroknak* (=unugur, onogur), vagyis magyaroknak hazája a VI. század közepén, az avarok föliéptekor, a Kaukázus fölött lakó szabirok és a Maeotis keleti partján tartózkodó uturgurok szomszédságában volt, azaz a Kubán folyó mellékén.

Láttuk az imént, hogy *Priscus* szerint a szabírok az onogurokkal együtt a *szaragurokat* is kiűzték az V. század közepén a Volga és Ural folyók közt levő első hazájukból s ezeknek az akatírokon kellett áttörniök, hogy uj hazát találjanak. Már a 467. évről azt irja ugyancsak Priscus, — Irnákhnak, Attila legkisebb fiának szavait idézve — hogy a *szaragurok* az akatirokkal és a többi szomszéd népekkel egyesülve háborút viseltek Persiában. Ha tehát a szaragurok ebben az évben a Kaukázus fölött, az alsó Volga, illetve a kazarok és a Maeotis között laktak, akkor a *velök együtt uj hazába* költözött onogurok is ezen a tájon tartózkodtak s a Priscus említette »többi népek« között bizonyára ők is benfoglaltatnak. (Thierry II. köt. 36.)

Ugyanezen a tájon ismeri a magyarokat az 550 körül iró *Jordanis* góth püspök, a ki *hunugurok*-nak nevezi őket. Hogy meghatározását helyesen megérthessük, el kell olvasnunk, a mit a mai déli Oroszország akkori lakosainak lakhelyeiről mond, kezdve a Kárpátoktól s onnan kelet felé haladva:

Eme havasok (Kárpátok) bal részén, mely északnak néz, a Viszló eredetétől fogva a népes vend nemzet lakik végheteten téreken, sok törzsre oszolva, de leginkább szklavénok és antoknak nevezik őket. A szklavénok Novietuna városától és a Mursianus tótul fogva a Dnesterig terjednek, észak-nyugot felé pedig a Viszlóig. Az *antok* a Fekete tenger felé a Dnestertől a Dneperig nyúlnak. Ezektől délre az akatzirok vannak, szán-

[1]) Bonni kiadás (1834) 284. l. L. Hunfalvy: Magyarország Ethnographiája 132. l.

[2]) L. gr. Kuun G. Relatio I. köt. 257, Továbbá Roesler: Romänische Studien, 236.

[3]) L. id. Thierry: Attila tört. Ford. Szabó K. II. 54.

tást-vetést nem űző, csak marhatartásból és vadászatból élő nagyon vitéz nép. Az akatzirokon túl. a Fekete tenger fölött a *bolgárok*-nak szállása van. Azokon túl a *hunok*, a legvitézebb népek két felé. A hunok egyik részét ugyanis *kutziagirok*-nak, másik részét *szavirok*-nak nevezik s mindegyikük külön tartományban lakik. A kutziagirok *Chersonesus mellett*, a hova Ázsia áruit behordja a sovár kereskedő; nyáron a pusztaságon barangolnak s lakóhelyeiket a szerint választják, a mint a takarmány bősége kínálkozik barmaik számára, télen pedig a *pontusi tenger partjaira* húzódnak. A *hunugurok* pedig onnan ismeretesek, hogy tőlük jön a menyétbőrökkel való kereskedés.[1])

A bolgárok — a mint Procopiustól tudjuk, a ki mindig hun néven emlegeti őket s a mint Theophylactus előadásából is kitűnik — az V. század második felétől kezdve a VI. század közepéig a Fekete tenger északnyugoti partján laktak[2]) a Dneper torkolatától az Al-Dunáig; mert csakis innen háborgathatták oly gyakran beütéseikkel a Dunától délre eső tartományokat (először 485., vagy 487: évben, azután 493., 499., 517., 535., 559. években)[3]); s mert a nyugot felé előnyomuló avarok 558-ban a kutrigurok után a bolgárokhoz, azután az antokhoz érkeztek. Jordanis ugyanide helyezi a bolgárok lakhelyét.

A bolgároktól kelet felé, a Maeotis környékén, Procopius és Agathias szerint, *hun* népek laktak. ú. m. kuturgur, uturgur, illetőleg kutrigúr, utigur, ultzigur és burugund, még pedig a kuturgur nép a Maeotison innen, az uturgur pedig azon túl. Theophylactus szerint az alsó Volga és a Maeotis között a barszilt, unnugur. szabír és más hun népek tanyáztak, ezektől nyugot felé pedig sorrendben uturgurok, kuturgurok és bolgárok. Végre Procopius a szabírok hazáját a Kaukázus fölé helyezi. —

[1]) L. Mommsen: Jordanis Romana et Getica. Berlin, 1882. 62—63. l. Továbbá gr. Kuún Géza: Relatio stb. I. 16. l. 4. jegyz. — A mi ezután következik Jordanis könyvében, arról a szövegkritikusok már régen megállapították, hogy a *góthokra* (gétákra) vonatkozik, nem a hunugurokra; mert Jordanis szövegében a hunugurokról szóló mondat után okvetetlenül hézagnak kell lenni. Tehát Jordanisnak eme szavai: »quos tantorum virorum formidavit audacia. Quorum mansione prima in Scythiae solo juxta paludem Meotidem, secundo in Mysiam Thraciamque et Daciam, tertio supra mare Ponticum rursus in Scythia legimus habitasse« stb. — már nem a hunugurokra, vagyis magyarokra, hanem a góthokra vonatkoznak.

[2]) L. Jireček K. J.: A bolgárok története. Nagy-Becskerek 1889. 121. lap.

[3]) Hunfalvy Pál: Magyarország Ethnographiája 130—131. l. — Roesler Róbert: Romänische Studien. 234. l. Az 585. évben *Βουλγϱ* nevű volt az egyik vezérök (Hunf. Ethnogr. 130).

Vegyük még számba, hogy Agathias és Theophylactus az *onogurokat*, vagy *unnugurokat* a hun nép egyik ágának nevezik,[1] s hogy ugyancsak ez a két író, nem különben Procopius és Theophanes is (írt 813-ban) a szabírokat szintén hun törzsnek tartják.

Már most ha Jordanis azt mondja, hogy a bolgárokon túl, vagyis kelet felé, *hun* népek laknak; azután megnevezi két csoportjukat, a *kutziagirt* és *szavírt*, de mikor a szavírok lakhelyét kellene meghatároznia, e helyett a *hunugurok* nevét említi: nem kézzel foghatólag bizonyos-e, hogy az ő *kutziagir*-jai a kutrigurok, mit igazol a név hasonlósága és a lakóhely azonossága; továbbá hogy az ő *szavir*-jai a többi írók szabír, szaber, szabeir és szauar népe; s hogy ő vagy szándékosan vagy tévedésből a szavirok helyett a másik mondatban ezeknek szomszédait, a szintén hunok közé tartozó *hunugurok*-at említi? Végre az is szemmel látható dolog, hogy a *hunugur* nép csak nem lehet más, mint Agathiasnak *onogur* és Theophylactusnak *unnugur* nevű népe. A valóság tehát az, hogy a *hunugurok* lakóhelyét a VI. század közepén Jordanis is oda helyezi, a hol Priscus, Agathias és Theophylactus ismeri őket, t. i. a Kaukázus fölé, a Kubán folyó vidékére, nem pedig az északi Uralra, a mint Hunfalvy Pál hirdette.

Mielőtt tovább kisérnők a magyarokat nyugot felé harmadik lakhelyükre, vizsgáljuk meg őket még közelebbről ebben a második hazában, a szomszéd népek társaságában; mert ekkori helyzetüknek valódi ismerete a historiailag bebizonyított igazság fokára emeli azt, a mit némelyek szerettek és szeretnek nagy hangon *mesé*-nek nyilvánítani.

Miután a gepidák és góthok két izben megverték Attila fiait, ezek — mint Jordanistól tudjuk — a hun birodalom népeinek maradványaival 456-ban visszavonultak az ő tulajdonképpen való lakhelyeikre (»ad proprias sedes«, Jordanis), vagy más szavakkal Scythiának ama részeire, melyeket a Dneper (Danapris) folyó szel át s mely folyót a hunok a maguk nyelvén *Var*, vagy *Uar*-nak neveztek.[2] Továbbá ugyancsak Jordanis mondja, hogy az alánok Kis-Scythiát és alsó Moesiát *kapták* lakhelyül a rómaiaktól, míg *Irnák*, Attila legkisebb fia, a

[1] T. i. Agathias szerint: »az onoguroknak nevezett unnok«; Theophylactusnál pedig: »a barszilt, unnugur, szabir és más hun népek.«

[2] Quos ille (t. i. Valemir) diu fatigatos ita prostravit, ut vix pars aliqua hostium remaneret, quae in fugam versa eas partes Scythiae peteret, quas *Danapri* amnis fluenta praetermeant, *quem* [némely kéziratban *quae*, másikban q̄] lingua sua Hunni *Var* appellant. — A franczia kir. könyvtárnak 5766. sz. és a XIII. századból való kéziratában: q̄. lingua sua *huni uar* appellant. (Klaproth: Mémoires relatifs a l'Asie. II. 377).

maga alattvalóival Kis-Scythia végében *választott* magának új hazát.[1]) — Ezeket, a Kis-Scythia végétől, vagyis a Duna torkolatától a Maeotisig lakó népeket 456-tól fogva az avarok föllépté ig, a VI. és VII. századbeli bizánczi írók részint hun, kuturgur és uturgur (így Procopius), részint bolgár, kutziagir hun (Jordanis), illetve bolgár, kutrigur és utrigur (Theophylactus) neveken ismerik és emlegetik. Ezeknek a bolgároknak hun voltát bizonyítja: 1. az, hogy Procopius mindig *hun* néven emlegeti őket; 2. Cassiodorus, Theodorik nyugoti góth király (487—526) ministere, abban a tudósításban, melyben királyának a bolgárokon nyert győzedelméről beszél, előbb *hunok*-nak, alább *bolgárok*-nak nevezi őket; 3. Ennodius, ticinusi püspök s Cassiodorus kortársa, ugyancsak Theodoriknak győzelméről beszélve azt mondja, hogy ezek a *bolgárok* előbb *hun* néven valának ismeretesek.[2]) Továbbá tudvalevő dolog, hogy Procopius a *kuturgur*-okat, Agathias a *kutrigurok*-at, Jordanis a *kutziagirok*-at (mely háromféle név csak egy ugyanazon népet jelenti) határozottan *hunok*-nak mondják. Nem lehet tehát a legkisebb kétség sem az iránt, hogy a bolgárok és kuturgurok Attila hun népének maradványai és ivadékai.[3])

Tekintsük át most a *Pontus vidékének néprajzi képét* ebben a korban, t. i. a hun birodalom bukása és az avar birodalom alapítása között.

Ugyanakkor, mikor a magyarok az V. század közepétől fogva a VI. század közepéig a már ismeretes második hazá-

[1]) Jordanis szavai: Caeteri Alanorum, cum duce suo Candax, *Scythiam minorem* inferioremque Moesiam *accepere*. Hernach cum suis *in extremo* minoris Scythiae sedes *delegit*.

[2]) Jireček: A bolgárok története, 121. l. Gr. Kuún Géza: Relatio stb. II. k. 18. l.

[3]) *Roesler* Róbert is így nyilatkozik: »Dass wir in den *Bulgaren* Abtheilungen der *alten Hunen* zu erkennen haben, scheint mir durch die genaue Untersuchung von K. Zeuss sichergestellt zu sein«. Romänische Studien 233. Nem különben *Howorth* az »Academy« folyóiratban megjelent s »The etymology and ethnic meaning of the name bulgarian« cz. értekezésében arra az eredményre jut, hogy a *bolgár* nép nem más, mint a *hunnok*-nak egyik törzse s a neve is *hunn* volt. (L. Ethnographia, 1890. évf. 258. lap). A Volga-melléki bolgárok utódai és ivadékai a ma u. n. *kazáni tatárok*, kiknek lélekszáma 482.809 (l. Vámbéry: A török faj. 503.) s a kik a *török* nyelvet beszélik. Kisebb részük, körülbelül 30,000 fő keresztyén vallású s ez egyszerűen *keresen* (azaz keresztyén)-nek nevezi magát; ellenben a nagyobb rész még most is mohammedán s ez ma is *bolgár*-nak nevezi magát, éppen úgy mint a Duna-melléki bulgár. A bolgár nép tehát *török* nyelvű és nemzetiségű volt s egyik része (a Volga mellett) még ma is az; mivel pedig a bolgár nép más részről — a történelem határozott bizonysága szerint — a hunnoknak egyik ága, vagy töredéke volt: ebből egészen világos, hogy a *hunnok* is *török* nyelvű és nemzetiségű nép voltak.

jokban laktak: a Fekete tenger fölött, a Duna torkolataitól kezdve s kelet felé haladva a Volgáig így sorakoztak az egyes népek: bolgárok, kuturgurok (vagy kutrigurok, kutziagirok), uturgurok (vagy utrigurok), unnugurok (onogurok, hunugurok), szabírok, szaragurok és khazarok. Ha aztán olvassuk, hogy az V., VI. és VII. századbeli görög irók mindezeket a népeket a közös *hun* névvel is illetik: ennek az eljárásnak legilletékesebb magyarázatát és indokolását Attila egyik fiának, *Irnákh*-nak szavaiban találjuk meg, melyekkel 467-ben ellenezte Dengizikh inditványát, azt mondván, hogy most nem lehet sikeresen háborút viselni Bizánczczal, minthogy a szaragurok, akatírok és a többi szomszéd népek Persiában vannak elfoglalva;[1]) s mely szavak a legvilágosabban bizonyítják, hogy az imént említett népek, a Dunától a Volgáig, *egy nemzet*-nek érezték és vallották magokat. — Ezek a hun népek azután a VI. század közepén az avarok felsőbbsége alá kerültek, a kik azonban meghagyták őket saját külön fejedelmeik kormányzása alatt.

Mint ismeretes, maradt fönn egy lajstrom, mely a *bolgárok fejedelmeinek névsorát* tartalmazza abban az időben, mielőtt elfoglalták volna mai hazájokat. Ebben a régi följegyzésben különösen két név érdemli meg a figyelmet és méltatást, t. i. *Irnik* és *Kurt*, vagy *Kurut*, mind a kettő a *Dulo*, vagy *Dula* nemzetségből.[2]) A másodikat Theophanes is ismeri *Kuvrat* néven s azt mondja róla, hogy egy *Organ* nevű hun fejedelemnek unokaöcscse volt és a *bolgár*, *unogundur* és *kotrag* nevű népek fölött uralkodott; majd 635 tájban lerázta az avarok igáját és Heraklius császárral szövetkezett (634—641 táján.[3]) Akár tollhiba szülte a Theophanes szövegében található *unogundur* alakot, akár *unogurdur* helyett áll (mely az unogur, unugur szónak pluralisa törökösen): annyi kétségtelen, hogy ezen a néven a Theophanes előtt élt bizánczi iróknak *onogur*, *unnugur* nevezetét és népét kell értenünk. Nem csak a két névnek hasonlósága igazolja ezt, hanem az a körülmény is, hogy éppen azon a tájon, a hol Theophanes *unogundur*-jainak kellett lakniok (a bolgárok és kotragok szomszédságában), a történelem szerint *onogurok*, vagy *unugurok* laktak. A mi pedig a *kotragoi* (többes számban) nevet illeti, ebben is könnyen fölismerhetjük a bolgárok szomszédainak, a *kuturgurok*, v. *kutrigurok*-nak nevét, melyet más görög szerzők *kotrigur*, sőt *kotrager* alakban is írnak.

[1]) Thierry: Attila története; ford. Szabó Károly. II. köt. 56. lap.
[2]) L. Jirečeknél: A bolgárok története, 120.
[3]) Theophanis Chronographia; bonni kiadás 546—549. — Hunfalvy: Magyarország Ethnogr. 142—143. — Jireček id. m. 121.

Ime a történelem azt tanitja, hogy a VI. század második és a VII. század első felében a Pontus fölött egy *második*, de az elsőnél kisebb *hun birodalom* állott fönn, mely magában foglalta a *bolgár*, *kuturgur* és *unugur* népeket, a melyek fölött Attila hunjai közül való s a Dulo nemzetségből származó fejedelmek uralkodtak. Azt ugyan nem mondja a történelem, hogy az *onugurok*, vagyis magyarok, a többi hunokkal együtt szintén előnyomultak volna nyugot felé Pannoniáig és részt vettek volna Attila harczaiban, de hirdeti azt, hogy mikor Attila hunjai viszaköltöztek a Pontus fölé és a Maeotis környékére, ott összetalálkoztak az *onugurok*-kal (kik éppen 457. tájban költöztek oda a Volga-Ural közéről), szomszédaikká lettek és hosszabb időn keresztül egy egységes államban éltek velök közös fejedelmek kormányzása alatt. *Megvan tehát a valóságban a történeti összeköttetése és állami egysége a magyaroknak a hun ivadékokkal* s ezt a viszonyt nem lett volna szabad figyelmen kivül hagyniok az eddigi történetiróknak; mert hiszen ez nem új dolog, ezt olyan kútfők tartották fenn, melyek régóta ismeretesek. Itt egyelőre érjük be ezzel a történeti egységgel s annak tudásával, hogy a görög irók *hunok*-nak tartják az *unugurok*-at, — származásuk azonossága majd alább fog kifejleni a történelemből.

A bolgár — kuturgur — unogur szövetséges állam egyik fejedelmének *Irnik*-nek neve minden valószinűség szerint Attila fiának, *Irnákh*-nak emlékezetét tartotta fenn,[1]) annyival inkább is, mert tudjuk ez utóbbiról, hogy népével éppen azon a földön választott magának lakóhelyet, a hol Procopius, Jordanis és Theophylactus tudomása szerint az V. század második felétől (485 vagy 487) kezdve mindig *bolgárok* laktak.

Azt kérdem már most: nem vakmerőség volt-e fennen hirdetni, hogy az egész hun-magyar rokonság csak *mese* s ezt a mesét az ismertette meg a magyarokkal, a ki a Nibelung-ének hatása alatt legelőször irt magyar krónikát? Hiszen itt van a történelemnek határozott tanuskodása, mely a látni hajlandóknak megmutatja a magyarok összeköttetését Attila hunjainak maradékaival s a mely tanuskodást Hunfalvy Pálnak is jól kellett ismernie; mert ő is tanulmányozta azokat a kútfőket, melyekben ez meg van írva. Ha csak *hazugság* volna is a hun-

[1]) Azon, hogy a bolgár fejedelmek lajstromában *i* hangot találunk az *a* helyett (vagyis Irnakh htt. Irnik), nem lehet fennakadnunk; mert ott az *Aszparukh* név is *Iszperikh*-nek van írva. A helyes alak a Priscusnál található *Irnakh* s ez régi török személynév, mint *Irnak* khán (egy közép-ázsiai fejedelem a XVII. században) neve is mutatja. (L. Vámbéry: Bokhara története. Budapest, 1884. II. köt. 132.)

magyar rokonság, akkor sem a Nibelung-ének szerkesztői és utánzói találták ki ezt a hazugságot, hanem hazudott csaknem valamennyi görög iró a VI. századtól fogva Leo Grammaticusig!

A magyaroknak Maeotis-melléki hazájáról, ebben a bolgárokhoz való viszonyáról és a *Dulo* uralkodó családról még Pannoniában is emlékezett homályosan a nemzeti hagyomány, mely emlékezetet a már kész forrásból dolgozó Kézai Simon olyan alakban tartotta fenn számunkra, hogy a nemzet ősei a Maeotis-melléki ingoványokban összeházasodtak *Belár* fiainak leányaival s a nemzet ősapái, Hunor és Mogor, *Dula* nevű alán fejedelem leányait vették el és ezektől származott aztán a hunok és magyarok népe. Ez, ilyen alakban, *népmonda*, de — mint a bolgár fejedelmi lajstromból és Theophanestől tudjuk — alapjában történeti tény.

Már most kisérjük tovább a magyarok eleit nyugot felé.

Hogy meddig laktak az onogurok, vagy unnugurok a most ismertetett második hazájukban, nem határozza meg világosan a történelem, tehát csak sejthetjük. Tudvalevő dolog, hogy Kurt, vagy Kuvrát fejedelem 670 tájban halt meg s hogy a khazarok ebben az időtájban vergődtek nagyobb hatalomra az alsó Volga és a Maeotis között. Kuvrát halálával felbomlott a bolgár hegemonia alatt álló szövetséges állam s népei szétszóródtak, minden bizonynyal a khazarok nyomása következtében. A bolgárok egyik része fölment a Volga középső folyásához, arra a tájra, hol a Kámával egyesül; másik része 679-ben átkelt a Dunán és a mai Bulgáriát alapitá. Nem tudni, hogy az unogundurok, vagyis unugurok szintén ekkor költöztek-e át a Don folyón a Maeotis északi részére, vagy pedig őket kell az addigi szövetséges állam egyik népén értenünk, mely a történelem szerint még a Kubán vidékén maradt mint a khazarok alattvalója.

A magyaroknak harmadik hazája az a föld volt, melyet két latin iró *Onogoria*-nak, Konstantinus császár pedig *Lebédiá*-nak nevez.

A IX. századbeli, ravennai névtelen geographus ugyanis azt mondja, hogy a *pontusi tenger mellett* van egy ország, mely Onogoriának neveztetik. Ennek a fekvését az előtte élt és írt *Livanius* philosophus pontosabban úgy jelöli meg, hogy ez az Onogoria a Maeotis tó legfelső része szomszédságában terül el.[1])

[1]) A ravennai geographus szavai: »Item juxta mare Ponticum patria, quae dicitur *Onogoria*, quam subtilius Livanius Philosophus vicinam paludis Maeotidae summitatis esse decernit.« L. idézve Gr. Kuun Géza: Relatio stb. II. k. 85.

Világos, hogy *Onogoria* nem lehet más, mint az *onogurok* vagy *unugurok* földe (vagyis Onogoria=Ungaria, Hungaria) s hogy a föntebbi meghatározásból a Dneper és Don alsó folyása között levő területet lehet értenünk.

Bíborban született Konstantinus, mint tudjuk, 950 körül írt. Szerinte ebben az időben a besenyőknek négy nemzetsége a Dneper folyón túl, keletre, azaz Uzia, Khazaria, Alania és Kherson felé, másik négy nemzetsége pedig a Dneperen innen, nyugotra, vagyis Ruszia, Turkia (=Magyarország) és Bulgaria felé lakott.

Már most a császári író a következő tudósítást adja a Lebédiában lakó magyarokról: A besenyők eleitől fogva az Atil (Volga) és Jajk (Ural) folyók közt laktak.[1]) Egyszer azonban, 50 vagy 55 évvel ezelőtt (tehát 900, vagy 895 tájban) az úzok, a khazarokkal egyet értve, kiűzték őket ebből a hazájokból s a besenyők viszont a *turkokat* (=magyarokat) űzték el arról a *földről, melyen ők* (a besenyők) *mai nap* (azaz 950-ben) *laknak* (értsd: Lebédia és Atelkuzu.) — Egy másik helyen pedig így ír: A turkok nemzete régen Khazariához közel szerzett magának lakást, azon a helyen, mely *Lebédiának* neveztetik. A besenyők, meggyőzetvén a khazaroktól, kénytelenek valának *elfoglalni a turkok földét* s ekkor a turkok egy része keletre, Perszisz felé telepedett meg, másik része pedig nyugot felé ment az *Atelkuzu nevü helyre.* Bizonyos idő mulva a besenyők *innen is* kiűzték a turkokat, a kik ekkor Nagy-Moraviában telepedtek meg.

Lebédia fekvését maga Konstantinus császár egész világosan meghatározza. 1. Azt mondja, hogy Lebediától *keletre*

[1]) E mondathoz hozzá teszi Konstantinus, hogy határosak voltak velök a *mazarok* (*Μαζαροι*) és az ú. n. úzok. Némelyek ebben a *mazaroi* szóban a *magyarok* nevét akarják fölismerni. De ez lehetetlen. Mert 1. a szerző már a következő mondatban így ír: »ezelőtt 50 esztendővel a mondott úzok a *khazarok*kal egyetértvén és hadat indítván a patzinakiták ellen, kiűzék őket országukból.« Itt tehát *mazarok* helyett már *khazarok*at említ a szerző. 2. Konstantinus cs. mindig csak *turk* néven emlegeti a magyarokat s a *mazaroi* szó többször nem fordul elő nála, még ott sem, a hol tüzetesen beszél a magyarokról, pedig ha a *mazaroi* néven ezeket akarta érteni, itt lett volna helye említeni ezt a nevet. 3. Mikor a besenyők még a Volga-Ural közén laktak, nem lehettek határosak velök a magyarok, mert ezek — éppen Konstantinus szerint — a *Dontól nyugatra,* Lebédiában laktak; sőt előbb sem voltak határosak, mert Lebédia előtt a Kubán mellékén laktak. Egyszóval: a történelem nem tud arról, hogy a magyarok tőszomszédaik lettek volna a besenyőknek előbb, mintsem ezek elfoglalták Lebédiát, mikor aztán a magyarok Atelkuzuban laktak. Ekkor kezdődik a két nép szomszédsága. — Igy állván a dolog, kétségtelen, hogy a császári író szövegében csak tollhibából áll a *Μαζάροι* szó a helyes *Χαζαροι* helyett.

van Perszisz, *nyugotra* pedig Atelkuzu. 2. A besenyők a turkokat arról a területről űzték el, *melyet ők* (t. i. a besenyők) *950-ben laktak;* ez pedig, mint föntebb láttuk, a Dneper két oldalát foglalta el, még pedig úgy, hogy ennek a területnek keleti része Uziával, Khazariával és Alaniával volt határos, nyugoti fele pedig Rusziával, Turkiával és Bulgáriával. Ha tehát Atelkuzu — melybe a turkok Lebediából költöztek — nyugotra esett ettől: akkor Lebédia csakis a besenyők lakta földnek keleti része lehet, a Dneper és Don között. 3. Az olyan tartomány, melytől kelet felé esik Perszisz és egyuttal szomszédos khazar-országgal is: csakis a Maeotis északi részén s a Don alsó folyásánál feküdhetett. Látnivaló tehát, hogy Konstantinus császár éppen azt a földet ismerte Lebédiának, a melyet Livanius és a ravennai névtelen Onogoriának nevez.

Azonban az időszámitást összezavarta a császári iró. A besenyőkről szóló részben ugyanis azt mondja, hogy az uzok és khazarok által *50* évvel ezelőtt kiüzött besenyők elfoglalták a turkoktól azt a földet, melyet *mai nap is bírnak 55 esztendő óta.* Ellenben a magyarokról szóló fejezetben úgy tudósít, hogy a besenyők először Lebédiából űzték el a turkokat, bizonyos idő mulva pedig Atelkuzuból, — de itt meg évszámot nem említ. Amott, hol 55 esztendőt említ, általánosságban beszél Lebédiáról és Atelkuzuról együtt véve (mert ez a besenyők által 950-ben bírt terület); minélfogva a *895.* évet az *Atelkuzu* elhagyásának idejéül kell értenünk; a mely felfogás aztán tökéletesen megegyezik azzal az állitással, hogy a besenyők 950-től visszafelé számítva *55* év óta urai *annak a földnek, melyet mai nap* (950) *laknak;* míg ha a 895. esztendőt Lebédia elhagyására értjük, az nem felel meg a valóságnak, mivel Lebédia csak *fele* volt a besenyők 950. évi hazájának.

Hogy a magyarok Lebédiából nem 895-ben költöztek ki, hanem jóval előbb, bizonyítják más, még eddig meg nem czáfolt történeti adatok is. A magyarok *839*-ben, az egykorú görög György barát tudósítása szerint, már a Duna alsó folyása közelében laktak; mert itt a bolgárok felszólítására »nagy hirtelen megjelenve« megtámadták azoknak menekülni akaró macedón foglyait.[1]) — Továbbá Hinkmár azt írja, hogy a *862.* évben már Germániába is beütöttek,[2]) a mi a legtermészetesebb észjárás szerint már Atelkuzuból történhetett. Azt is tudjuk, hogy ugyanezen időtájban a magyar fejedelem az Al-Duna mellékére ment, hogy Methodiussal találkozhassék,[3]) mit bizo-

[1]) L. gr. Kuún G. Relatio stb. I. köt. 131.
[2]) Ugyanott 134.
[3]) Ugyanannál II. köt. 40.

nyára nem tett volna, ha akkor még Lebédiában laknak. S végre ha igaz az, hogy *Szarkel* várát *835*-ben a *besenyők beütéseinek meggátlása* czéljából építtették a khazarok a *Don bal partján*:[1]) lehetséges-e az, hogy a besenyők még akkor is az Atil és Jajk között laktak és nem a Dontól nyugotra, Lebédiában, a magyarok pedig természetesen már Atelkuzuban? A besenyők tehát minden esetre még *835 előtt* kiűzték a magyarokat Lebédiából,[2]) honnan egy részük a negyedik hazába, Atelkuzuba, költözött, a másik pedig visszament keletre Perszisz felé. Ezen utóbbiakat ismerte Szkülaksz, XI. századbeli bizánczi iró, ezt írván róluk: »A turkok hun-féle nép s a Kaukázus hegyektől észak felé laknak. Pannoniában, az Isztrosz mellett is laknak turkok, kiktől Leon császár a bolgárok ellen segítséget kapott.«[3])

Atelkuzu fekvését maga Konstantinus császár egész pontosan meghatározza, még pedig kétféleképpen. Először ugyanis azt mondja, hogy ezt a földet 5 folyó szeli át, a melyek sorrendben: *Varukh* (*Βαρου'χ*), *Kubu, Trullosz, Brutosz* és *Szeretosz*. — Hogy ez a két utolsó folyó a mai Prút és Szeret, az kézzelfogható; valamint az is kitűnik, hogy itt az 5 folyó keletről nyugot felé haladva van felsorolva, minélfogva a többi három eme kettőtől sorrendben kelet felé esik. Igy a *Trullosz*, tollhibából *Turlosz* helyett, nem más, mint a Dneszter, melynek török neve ma is *Turla* (a régi Tyras, Tyres.)[4]) A *Varukh*-ot részemről nem tudom másnak tartani, mint a Dnepernek, a melyet Jordanis tudósítása szerint a hunok a maguk nyelvén *Var*-nak neveztek (*Danapri* amnis fluenta .... quem lingva sua hunni Var appellant). Végre a *Kubu*, vagy bár *Kuvu*, ilyen geographiai helyzetben, nem lehet más, mint a Bug folyó.

Más helyen azt írja Konstantinus, hogy a magyarok Lebédiából a *nyugot felé* eső Atelkuzuba mentek, a mely földön ma (t. i. 950-ben) a besenyők laknak s a mely szomszédos Bulgariával, Turkiával, Rosziával és a szlávok területével, még pedig úgy, hogy Atelkuzu Bulgáriától fél napi, Turkiától 4

---

[1]) L. erre nézve gr. Kuún G. Relatio stb. I. köt. 86., 101. és Roesler Róbert: Romänische Studien, 153. l.

[2]) Így értelmezi helyesen Roesler Róbert is Konstantinus császár tudósítását (Rom. Stud. 153).

[3]) Idézve Theodorus Gazanál: De origine Turcorum. Corpus Script. Hist. Byzant. XXIII. köt. 120. l. Magy. Akad. Értesítő I. köt. 116.

[4]) Ahmed Vefiknek »Lehcse-i-Oszmani« cz. török szótárában (Konstantinápoly, 1876. két kötet) igy értelmezve: »*Turla*: a Dneszter folyó Oroszországban. Régi neve Tora. Lengyelországból ered és Khodsabektől délre a Fekete tengerbe ömlik« (II. köt. 779. — Artin Hindoglu szótárában (Dictionnaire abrégé turc-français. Vienne 1838): *Tourla* ou *Tourla souyou*, Niester (316. l.).

napi, Rosziától 1, Mordiától (a mordvinoktól) 10 napi távolságra esik. — E szavakkal elég érthetően meg van mondva, hogy Atelkuzu, a magyarok negyedik hazája, nem más, mint a besenyők földének nyugoti fele, a Dneper és a keleti Kárpátok között, a Fekete tenger északnyugoti partján.

Ebben a hazájokban, Atelkuzuban, ismerték a magyarokat Ibn Roszteh, Al-Bekri és Gurdézi is.

Ibn Roszteh így határozza meg a magyarok lakhelyét: A magyarok tartományának eleje a besenyők országa és az eszgel (vagy eszegel) bolgárok földe között terül el. Országuk egyik oldalon a rúmi tengerig ér, melybe két folyó ömlik s ezeknek egyike nagyobb a Dsihunnál és lakhelyük e két folyó között van.

Al-Bekri meghatározása így hangzik: A magyarok országa a besenyők tartománya és az esgel-bolgárok földe közt fekszik. Országuk egy felől Rúm országával (?) határos, a másik határuknál — mely tőszomszéd a pusztasággal — egy hegy emelkedik, melyhez közel az *anin* nevű nép lakik. E hegyen alul a tenger partján egy *ogona* nevű keresztyén nép lakik.

Végre *Gurdézi* így ír: a bolgárok és eszegelek tartománya közt — a kik szintén bolgárok — van a magyarok határa. Tartományuk .... a Feketetengerrel határos, a honnan a Dsejhún folyó ezen tengerbe ömlik és ők e folyam ármentében laknak .... És ez a folyam az, mely tőlük balkézre esik .... A mi a két folyót illeti, az egyiket *Itil*-nek, a másikat *Dubá*-nak nevezik.

Vizsgáljuk meg már most a magyar földnek egyes határait.

Hogy a rúmi, azaz római=görög tenger, vagyis a Feketetenger csakis *dél* felől lehetett határ (még akkor is, ha ezek a persa és arab irók Lebédiát értenék), az — úgy hiszem — kézzelfogható dolog. — A besenyők a történeti tudás szerint mindig *kelet* felé estek a magyaroktól, sohasem nyugotra, vagy északra s így a IX. század végén is, mikor a magyarok még Atelkuzuban tartózkodtak, keleti szomszédaik voltak, a Dneperen túl, mint Konstantinus császártól tudjuk. Ha tehát a magyarok eme három író szerint a besenyők és eszgel-bolgárok *között* laktak, könnyű belátni, hogy itt az *aldunai bolgárok* vannak megjelölve, mint a magyaroknak nyugoti, pontosabban *dél-nyugoti* szomszédai; mert ne feledjük el, hogy a bolgárok országa a IX. században Oláhországot is magában foglalta, vagyis a Balkántól az erdélyi Kárpátokig terjedt.[1]) Hogy mi légyen az *az* eszgel vagy eszegel jelző a

[1]) L. Jireček: A bolgárok története 135.

bolgár név mellett, nem tudom.[1]) De bármit jelentsen is, annyi kétségtelen, hogy az eszgel-bolgár nevezet a dunai bolgárok neve az említett három irónál, és semmi esetre sem gondolhatunk arra, hogy az általok említett két szomszéd népen a Volga-melléki bolgár és a, még a Volga-Ural közén lakó besenyő volna értendő; mert *ilyen helyzetben* a történelem egy időpontban sem ismeri a magyarokat.

A Fekete tengerbe ömlő két folyót nem nevezi meg Ibn Roszteh, csak azt mondja, hogy az egyik nagyobb a Dsihunnál, vagyis az Oxusnál, s ez csakis a Duna lehet. — Gurdézínál az egyik folyó neve: *Duba*, mely arab betükkel irva دوبا vagy دبا, azonban látnivaló, hogy a pont nem alája, hanem fölébe teendő a 2-ik, illetve 3-ik betűnek, mikor aztán igy kell olvasni a szót: دنا *Duna*. Igazolja ezt az a körülmény is, hogy Hádsi Khalfának megfelelő helyén *Itil* mellett *Tun* fordul elő, tehát szintén *n* betűvel, nem *b*-vel. — Gurdézi a másik folyót *Itil*-nek nevezi; azonban hogy ez nem a Volga, bizonyítja az, hogy a magyaroktól jobbra vagyis kelet felé egy harmadik folyóról is beszél, melyben a leírásból csakis a Volgára ismerhetünk: »Az a folyó, mely a magyaroktól jobbra esik, a szláv területtel határos, s onnan a khazarok tartományába folyik s

---

[1]) Ibn Roszteh a bolgároknak három csoportját különbözteti meg, ú. m. برصولا *berszula*, اسغل *eszgel* és بلكار *bolgár*. Ugy látszik, hogy ő ezen az utóbbi néven a Volga-melléki bolgárokat érti s csak ezekről beszél részletesen. A második név a magyarokról szóló részben már így van irva nála: اسكل. Al-Bekrinél pedig اشكل *esgel* és így nem tudni, melyik a helyes alak. Valószinű azonban, hogy a háromféle írásmód közül azt kell alapul venni, a melyik Ibn Roszteh könyvében is első helyen fordul elő, t. i. اسغل alakot. Ezt talán a kézirat másolójának tolla rontotta el a helyes اسفل *eszfel*-ből, a mennyiben a 3. betű kanyarítása közben vastagabbat fogott mint kellett volna, úgy hogy a 3. betű közét egészen betöltötte, mire számtalan példát találhatott már mindenki, a kinek módjában állott különböző időből való s különböző kéztől származó arab, persa és török kéziratokat tanulmányozni. Ha megállhat ez a fölvétel, akkor Ibn Roszteh szövegében اسفل من البلكار-ـه azaz *eszfel min el-bulgarije*, vagyis *eszfel-bolgárok* olvasandó. S minthogy *eszfel* az arab nyelvben ezt teszi: alsó, alul levő, ennélfogva az *eszfel-bolgár* kifejezés ezt jelenti: *alsó-bolgárok*, ellentétben a Volga középső folyásánál, tehát északibb fekvésű területen lakó bolgárokkal. Számba veendő ennél az elnevezésnél az a körülmény, hogy Al-Belkhi meg *bolgár-i-derúni*, azaz *belső* bolgárnak és *bolgár-i-buzurg*=nagy bolgárnak nevezi a *dunai* bolgárokat, míg a magyarokat (kiket több arab író összezavar a baskírokkal) *baszkirt-i-derúni*, vagyis *belső* baskíroknak.

ez nagyobb ezen két folyónál.« Ezen az *Itil*-en e szerint vagy a Dont kell értenünk, a mely esetben Gurdézi éppen úgy egy tagba foglalja tévedésből a magyaroknak lebédiai és atelkuzui lakhelyét, a mint egy helyen Konstantinus császár is tette;[1]) vagy pedig — a mi hihetőbb, mert megfelel a valóságnak — a Dnepert; annál is inkább, mert tudvalevő, hogy az Etil, Itil a törökségnél nem csupán a Volga neve, hanem minden nagyobb folyót jelent; s mert a dubniczi krónika meg a Dnesztert nevezi *Etel*-nek.[2])

A magyarok földének határai tehát e három író szerint *keletről* a besenyő, nyugotról, helyesebben *dél-nyugatról* a bolgár nép, *délről* a Fekete tenger és a Duna. Al-Bekri pedig az *északi* határt is megjelöli eme szavaival: »a másik határuknál (közvetlenül ezelőtt a *déli* határról szólt) egy hegy emelkedik, melyhez közel az *anin* nevű nép lakik.« Ennek a népnek neve Al-Bekri szövegében így van írva: انين azaz a 2-ik betü pont nélkül. Minden valószinűség a mellett szól, hogy itt az *antok* neve van eltorzítva (vagyis انت kellene), a kiket már Jordanis is a Dneszter felső folyása és a Dneper között említ, Theophylactus szerint pedig az avarok 558-ban a bolgárok után az *antok*-hoz érkeztek. Ezen a hegyen tehát azt kell értenünk, mely a Dneszter forrásától délkeleti irányban, a Dnepernek legkeletibb kanyarulatáig, Jekaterinoszláv városáig huzódik. Ezt a föltevést támogatja Al-Bekrinek további helye is, hogy »*ezen a hegyen alul, a tenger partján* egy ogona nevű keresztyén nép lakik.« Ez a tenger természetesen nem más, mint a Fekete, vagy Azovi tenger s az ennek északi partján lakó keresztyén nép aligha más, mint a *góth*, úgy hogy az اوغونه szó csak tollhiba az اوغوته vagyis *ogota* helyett.

*

A történelemből, t. i. a mai nap rendelkezésünkre álló első rangú kútfőkből, eddigelé — úgy hiszem — kétségbe vonhatatlanul kiderült egyrészt az, hogy a Pannoniát elfoglaló magyarok a *török* népcsaládba tartoztak, másrészt az, hogy az a legrégibb hazájuk, melyben az V. század közepén legelőször megismerkedtek velök a bizánczi birodalom népei és irói, a

---

[1]) V. ö. hogy Kézai is a *Dont* nevezi *Etöl*nek.

[2]) Schildtberger pedig a Dsihúnt, vagyis Oxust nevezi *Edil*-nek. L. Roesler R.: Romänische Studien 155. — Az *Etil*, *Itil* név tehát a történelemben előfordul a Volga, Don, Dneszter és Oxus megjelölésére; minélfogva nagyon valószinű, hogy Gurdézi meg a Dnepert érti az *Itil* nevezeten.

Kaspi tenger fölött, a Volga és Ural folyók közt terült el, szomszédaik levén nyugotról, vagy dél-nyugotról, a kozárok, kelet felől a szabírok, kiken ismét túl az abarok, azokon túl az Altai-vidéki turkok laktak. Csak eddig a helyig vezetnek vissza bennünket az európai kútfők; most tehát már a legrégibb török forrásokhoz, még pedig egyenesen annak az *ugur*, vagy *ujgur* népnek történelmi emlékeihez kell fordulnunk további felvilágosításért, a melynek egyik töredéke volt az az *onogur*, *unugur* nevű nép, a mely az V. század derekán jutott a bizánczi görögök látókörébe s abból nem is tünt el többé vándorlásai közben.

THURY JÓZSEF.

A HORVÁTHY CSALÁD LÁZADÁSA,
ÉS A
MAGYAR TENGERVIDÉK ELSZAKADÁSA.

— HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A míg a nagyravágyó, erélyes és ravasz Tvartkó életben volt, Bosznia veszedelmet képezett a magyar partvidékre nézve; halála azonban jó alkalmat nyújtott volna a nyugtalan szomszédot ártalmatlanná tenni, ha Zsigmond jobban kizsákmányolja az ott nyomban kitörő belforrongást. A boszniai népnek egy része, miután Tvartkónak nem maradt vissza törvényes utóda, egy főurat, *Dabiscia Istvánt*, (a Kotromanovics-családból,) kiáltott ki királynak, egy másik része a meghalt király természetes fiát, *Tvartkó-Surá*-t, emelte a trónra, és e két vetélytárs között azonnal háborúra került a dolog, mely az előbbinek 1396-ban bekövetkezett haláláig változó szerencsével folyt; Dabiscia Zsigmondnál, Tvartkó Sura a Horváthyaknál keresett támogatást. A két ellenkirály mellett még két más főúr is kerekedett nagy hatalomra Bosznia egyes részeiben: *Hervoja*, Tvartkó major-domusa, a Hrvatinics család tagja, (a *Hrvatinics, Hrvatin* név alighanem azonos a *Horvathy*-val, ugyanegy névnek szláv és magyar alakja;) és *Ostoja*, a Jablonovics családból; ez utóbbi később Dabiscia halála után fel is vette a királyi czimet, míg Hervoja ezen czím nélkül Boszniának tényleges urává lett. Kár, hogy Zsigmond nem avatkozott be mélyebben a bosnyák zavarokba, és hogy beérte Dabisciának és majd Hervojának névleges meghódolásával; a tartomány általános felforgatása alighanem könnyüvé tette volna végleges visszaszerzését a magyar fenhatóság alá, ha összes erejét oda összepontosítja.

Igazságtalanság volna azonban Zsigmondot tétlenséggel vádolni; sőt ellenkezőleg, nagyon is sokfelé fordult egyszerre, és több irányban forgácsolta szét erejét, mely különben is folytonos pénzzavara és a magyaroknál való csekély népszerü-

sége által gyakran megbénítva volt. Azt is el kell ismerni, hogy Magyarországnak akkori bel- és külhelyzete a legmagasabb, úgyszólván emberfeletti igényeket támasztotta az uralkodó személyes tulajdonságaira, és hogy ennek sokoldalúsága, éleslátása, erélye és vitézsége folyton a legnehezebb próbáknak volt alávetve; nemkülömben, hogy a kornak fergetegszerü viharai és meglepő rohamossággal bekövetkező eseményei majdnem lehetetlenné tették egy és ugyanazon czél következetes szemmeltartását és követését. Azért sajnálni lehet és kell, de hibául felróni alig szabad, hogy Zsigmond ezuttal nem szedte össze minden erejét a délszláv lázadás végleges leverésére és Boszniának kinálkozó meghódítására; mert egyidejüleg az ország északi és keleti határán új és fenyegető gondok merültek fel úgy saját személyére valamint birodalmára nézve.

Hedvig lengyel királyné, Mária nővére, egyszerre igényt emelt a magyar koronára, sőt férjével Jagellóval együtt hadsereg élén betört Magyarországba, hol meglehetős nagy pártja volt az északkeleti megyékben. Szerencsére sikerült az esztergomi érseknek, Kanizsay Jánosnak, Hedviget és Jagellót visszavonulásra bírni, inkább egyházi mint világi fegyverek használata által, sőt tőlük a magyar koronáról való ünnepélyes lemondásukat is elérni; de azt már nem akadályozhatta meg, hogy Halicsot Magyarországtól elragadják, és ujonnan a lengyel királysággal egyesítsék. — És még nagyobb volt a másik egyidejü, keletfelől, a törökök részéről fenyegető veszély, kiknek élén most a világhódító *Bajazid* szultán állt, és kik a szerbeket, bolgárokat, oláhokat egymásután leigázván, már-már az Aldunán lábot vetni, és egyes portyázó csapatokkal Magyarországot nyugtalanítani kezdték. Mindenesetre Zsigmond megitélésénél enyhítő körülménynek be kell tudni, hogy csakugyan kénytelen volt sok bel- és külellenséggel egyszerre szembe szállani, és hogy e folytonos hadakozásban saját személyét és kényelmét nem kimélte, hanem ifju hévvel és bátorsággal életét koczkára tette. Csakhogy, ismétlem, tekintete kelleténél többet elfordult azon helyről, mely akkor, mondhatni, a magyar nagyhatalom sarkpontját képezte, és mely leginkább igényelte volna személyes beavatkozását és gondviselését, a tengervidékről!

Mindamellett nem lehet állitani, hogy Zsigmond elzárkózott volna ezen ügy fontos voltának felismerése elől. Tvartkó halálának hírére azonnal intézkedéseket tett, hogy ennek az utolsó években tett dalmát bitorlásait visszahódítsa Magyarországnak, és pedig eleinte jó sikerrel. Még 1392-ben kinevezte *Garay Miklóst*, a volt nádor fiát, horvát-dalmát

bánná [1]) — Frangepáni János helyébe, ki a sókereskedés és harminczadvám miatt meghasonlott a királyhű jádraiakkal, és most bosszúból ellenük uszitotta a velenczeieket — és megbízta a tengerpart meghódításával, míg maga az Aldunára ment Bajazid szultán ellen, ki azonban előtte visszavonúlt. Garay Miklós nagy vitézséggel felelt meg a megbízásnak; diadalt aratott Knin vára alatt, egy nagyszámu bosnyák sereg felett, mire Knin, Sebenico, Trau és Spalató visszatértek az engedelmességre, melyet úgyis csak kényszerből adtak volt fel; azután testvére Garay János által segítve, ostrom alá vette a hatalmasan erősített Dobor várát, a Boszna folyó balpartján, hová a bosnyák sereg maradványai és a Horváthy-párt főemberei menekültek volt. Az ostrom tartama alatt Zsigmond maga is megjelent a helyszinén, Grebernikben tábort ütött, és szemtanuja volt a vár megadásának, 1393. Dobornak eleste nagy benyomást tett az egész vidéken; Dabiscia bosnyák király maga sietett Zsigmond táborába és hódolt neki; Zsigmond kegyesen fogadta és megerősítette királyságában, azonban magyar fenhatóság alatt és azon kikötéssel, hogy halála után Bosznia ismét magyar tartománynyá váljék. A Horváthy-pártra is halálos csapást mért Dobor bevétele; főemberei részint a várral megadták magukat, részint menekvés közben vagy csel által a király hatalmába estek, (a zágrábi püspök kivételével, ki szerencsésen megmenekült,) és valamenynyien hol Pécsett, hol Budán kivégeztettek; és egy ideig ugy látszott, hogy a

[1]) Mária és Zsigmond uralkodása alatt *tengermelléki bánok* voltak, (Katona szerint :

1382. Horváthy János.
1382. Bessenyey János, veszprémi főispán.
1383. Laczkófy Apor István.
1383. Bebek Imre.
1383. Bebek Detre.
1384. Szentgyörgyi Tamás.
1384. Hahólti István.
1387. Losonczy László. (Mellette Bebek Detre.)
1391. Frangepani János.
1392. Garay Miklós.
1402. Péchy Pál.
1403. Bessenyey Pál.
1405. Maróthy János.
1405. (— 1435.) Cilley Hermann.
1406. (Hervoja, László király helytartója.)
1418. Szántói Laczk Dávid.
1418. Medve János,
1420. Csupor Pál.
1420. (— 1448.) Thallóczy Mátyás.
1435. } Frangepani János.
1435. } Frangepani István.

lázadás végleg elnyomatott. Hanem hát, mégsem volt ám vége. Egyrészt az irtózatos mód, mellyel a halálos itélet a szerencsétlen Horváthy Jánoson végrehajtatott, és a »32 vitéz« kivégeztetése új és elkeseredett ellenségeket teremtett Zsigmondnak, másrészt két, nemsokára bekövetkező esemény rendítette meg tekintélyét. Első volt nejének Mária királynénak 1395. május hó 17-én történt hirtelen halála; Zsigmond eddig, noha koronás király volt, mégis inkább csak másodrendü uralkodótársnak tekintetett, és maga is ezen szereppel megelégedett volt; most özvegységében, gyermeke nem lévén Máriától, az Anjou-házzal való köteléke végkép megszakadtnak látszott, és a nemzet benne csak az idegent látta, kivel daczára daliás megjelenésének és fényes személyes tulajdonságainak csak keveset rokonszenvezett. A második esemény pedig a nikápolyi vész volt, melyre azonnal visszatérünk. Hozzájárult még azon megfoghatatlan könnyelműség is, hogy Zsigmond, megelégedvén a dobori győzelem látszólag fényes sikerével, mitsem törődött a pártütés mostani központjával Vranával, és még kisérletet sem tett, hogy az ottani darázsfészket elnyomja, vagy legalább az általa már rég kinevezett perjelnek, Szentmihályi Albertnek, elismerést szerezzen.

Igaz, hogy lehettek Zsigmondnak okai, hogy a vránaiakkal, noha ezek már annyiszor kiengesztelhetlen ellenségeinek bizonyultak, kiméletesen bánjon. Zsigmond t. i. a Sz.-Jánosrend főnökével, a Rhodus szigetén székelő nagymesterrel — jelenleg Juan Fernandez de Heredia volt az — igen jó lábon állt, és épen most egy nagy tervvel foglalkozott, melynek kivitelénél a rend támogatására számított; meglehet tehát, hogy ez okból a rendnek egy fiókját sem akarta zaklatni. Minekutána t. i. Zsigmond a horvát lázadást leverte és magát a magyar trónon ugy a hogy biztositotta volt, azon nagy eszmével foglalkozott, hogy a törököt Európából kiverje, és e czélból egy nagy coalitió létrehozásán fáradozott. Szövetkezett 1395-ben *Palaeologos Manuel* byzanczi császárral, *Fülöp* burgundi herczeggel, (ki az elmezavart VI. Károly franczia király helyett Franczia-országban uralkodott,) több német fejedelemmel, a német lovagrenddel, és miután a törököket Kis-Ázsiában is megtámadni szándékozott, a korbeli két legnagyobb tengerhatalommal, Velenczével és a Sz.-Jánosrenddel. A döntő hadjárat az 1396-i évre lett kitüzve; különben Zsigmond már 1395-ben is sikerrel hadakozott az Aldunán a törökök ellen, és Nikápolynál diadalt aratott.

Mig Zsigmond a nagy hadjáratra készült, a magyar tengervidéken békesség volt: egy per azonban, mely *Jádra*

városa és *Págo* szigete között folyt, és mely Zsigmond által 1396 elején ez utóbbi javára döntetett el, új elégedetlenség csirája lett, és az eddig mindég királyhü Jádra közhangulatában kedvezőtlen fordulatot idézett elő, ugy hogy ez ezentúl hüségében inogni kezdett. Págo ugyanis még I. Lajos által Jadrának lett adományozva; miután ez utóbbi azonban hatalmával visszaélt és a sziget lakóit nagy adókkal és durva bánásmóddal sanyargatta, ezek függetlenségüket követelték, és ugyanazon jogok és kiváltságok adományozását, melyeket a többi dalmát köztársaságok élveztek, mit Zsigmond meg is engedélyezett. Egyáltalán nem lehet tagadni, hogy Jadrának tanácsa és lakossága még mindég azon kicsinyes és önző szatócsszellemtől volt áthatva, melylyel már volt alkalmunk találkozni, és mely azon épen emlitett körülményben is nyilvánult, hogy a volt bántól, Frangepani Jánostól, a harminczad- és sójövedelemből őt illető hányadot megtagadták.

Az 1396-ik év nyarán megérkeztek Zsigmond szövetségesei, kik vele a törökök ellen harczolni akartak. A segélycsapatok legtekintélyesebbike a franczia volt, mely több királyi herczeg, (Nevers, Eu, Tremouille, Bar,) és a leghiresebb lovagok, (Boucicault, Coucy, Jean de Vienne s a t.) vezetése alatt vagy tízezer harczosból állott, köztük több mint ezer fiatal nemes; utánuk a Jánosvitézeké, melyeket, miután Heredia nagymester az év elején meghalt volt, az éppen a nagymesteri méltóságra emelt Philibert de Naillac vezényelt. A találkozó Budán volt,[1]) hol Zsigmond magyar seregét, nemkülömben a német és osztrák segédcsapatokat összegyüjtötte. Velenczének és a Sz.-Jánosrendnek hajóhada pedig a Fekete tengeren gyülekezett és a Duna torkolatainál horgonyt vetett, hogy onnét, a várt győzelem után, a keresztény vitézeket Kis-Ázsiába szállitsa; mert nem kevesebbről volt szó, mint a törököket onnét is elüzni, azután Syriát megszállani és végre Jerusalemet felszabaditani. (Legalább a francziák úgy vélekedtek; hogy Zsigmondnak oly messzemenő ábrándos tervei lettek volna, nagyon valószinütlen; de a hadmüveletek támogatására mindenesetre hajóhadra is volt szüksége.) Az egyesült hajóhad igen tekintélyes volt, állván ez 44 gályából,[2]) egy velenczei tenger-

[1]) *Fessler* azon állitása, hogy a francziák tengeren érkeztek és *Nona* dalmát városban kikötöttek, hol Zsigmond rájuk várakozott volna, alighanem téves, mert a kútfők mind megegyeznek abban, hogy a franczia herczegek Németországon és Ausztrián át jöttek Magyarországba.

[2]) *Daru*, Histoire de la République de Venise, XI, 12. Különben felemlítendő, hogy Daru adatai, ha nem épen Velenczére magára vonatkoznak, gyakran megbizhatlanok.

nagy, Mocenigo Tamás, főparancsnoksága alatt; hogy ezen számból mennyi esett a velenczei és mennyi a Sz.-Jánosrendi contingensre, és ez utóbbiból mennyi a vránaiakra, nem voltam képes kipuhatolni. Bizonyos azonban, hogy ezen hajóhadnál magyar hajók is voltak; hülönösen emlittetik egy hajó, mely Jádra városa által Zsigmond személyes használatára lett fel szerelve, és mely szintén a Fekete tengerbe evezett.

Budáról Zsigmond a Duna mentén vonult lefelé; 70 nagy teherhajó, élelemmel és borral megrakva, kisérte a folyón seregének menetét. A Vaskapu táján az oláhok fejedelme, Mircse, is csatlakozott hozzá, ugy hogy a sereg most már 130.000 főre felszaporodott; ezen nagy erővel csakhamar elfoglalta Orsova, Widdin és Rahova várait, és azután a dunamelletti Nikápoly ostromához fogott, ugyanazon helynek ostromához, hol mult esztendőben győztes volt. De most Bajazid szultán, ki épen Konstantinápoly ostromával foglalkozott, már nem hátrált előtte mint tavaly. hanem roppant sereggel elejébe sietett, a nagyfontosságu Nikápoly felmentésére. 1396-i szeptember hó 28-án vivatott ott a világhirü csata; tudvalevő, hogy Zsigmond teljes vereségével végződött, daczára személyes bátorságának, daczára a magyarok és francziák hősiességének. A fiatal franczia leventék meggondolatlan harczvágya és esztelen hetykesége, mely fegyelmet nem ismert és dicsőséget mással osztani nem akart, mindjárt a küzdelem elején compromittálta a majdnem biztos győzelmet; és Mircse oláh vajda, valamint Laczkófy István erdélyi vajda árulása betetőzte a keresztény had veszedelmét, mely tökéletesen megsemmisült; a mi nem a harczban veszett el, az a Dunába lett szorítva és vízbe fult, vagy fogságba esett, hol a felbőszült Bajazid parancsára, ki szintén hatvanezer harczosát vesztette el, mind felkonczoltatott; csak egy pár franczia herczeg és főur lett megkimélve, nagy váltságdij reményében. Zsigmond maga kevés kisérővel, (Naillac nagymesterrel, Garay Miklós és Jánossal, Kanizsay János érsekkel, Czilley Hermann gróffal s a t.) nagy nehezen menekülhetett egy ladikban a Duna balpartjára; a helyett azonban, hogy onnét Magyarországba visszatért volna, az ott horgonyozó dunai flotilla egy hajójára szállt, és azon leevezett a Dunán egész a Fekete tengerig, hol a velenczei és rhodusi hajóhadat tudta. Magyar híveit elébb visszaküldte honukba, egyszersmind Bebek Detrét nádorrá és Pászthói Jánost országbiróvá nevezvén ki, hogy hírt adjanak életbenmaradásáról, és távolléte alatt Garayval együtt az országot kormányozzák; maga pedig a Jádra által számára felszerelt gályára szállt. és az egész most már szükségtelen hajóhad és

a Jánosvitézek nagymestere által követve, elébb Konstantinápolyba, onnét pedig Rhodusba vitorlázott. A törökök, kiknek akkortájt még nem volt hajóhaduk, nem gátolhatták tengeri utját; azonban, míg Zsigmond a Dardanellák tengerszorosán áthaladt, gunyolódva mutatták meg neki a parton felállított fogoly franczia főurakat.

Hogy mi birta Zsigmondot konstantinápolyi és rhodusi utjára, az meglehetősen rejtélyes. Hogy nem mert volna visszatérni országába, róla fel nem tehető; akárhogy itéljünk is Zsigmond felett, személyes bátorságát nem lehet kétségbe vonni; annak elébb is, utóbb is annyi jelét adta, hogy a gyáva félelem mint indok kizártnak látszik. Segitséget kérni a korhadt, összeroskadó, reménytelen halálharczban vonagló byzanczi császárságtól? Arra nem igen lehet gondolni. A Sz.-Jánosrendhez fordulni? Hiszen ez már ugy is megtette a tőle telhetőt, és azonkivül a rendnek legmérvadóbb tagja és korlátlan hatalmu feje, a nagymester, mellette volt Budától egész Nikápolyig, Konstantinápolyig és Rhodusig. Megvallom, hogy elfogadható magyarázatát ezen utnak nem találom, ha csak nem a könnyelmü, változékony és gyakran inconsequens fiatal király egy kalandos szeszélyében. De akár mi lett légyen az indoka, a tett maga nagyon impolitikus, és következménye Zsigmondra nézve nagyon kedvezőtlen volt. Magyarországban csakhamar elterjedt az álhír, minthogy a király nem jött haza, hogy ő is életét vesztette a nikápolyi vészben; sokan hitték, Garayék minden ellenkező bizonyitása daczára, sokan pedig tették magukat mintha hinnék, mert összevágott kivánságaikkal; ez utóbbiak között pedig első volt Bebek Imre, vránai perjel, kiről egy későbbi Zsigmondféle diploma azt jegyzi meg: »Emericus Bubeck prior Auranae, qui fere totius ipsius rebellionis et dissensionis origo fuerat.« Ez most visszajött régi terveire és a magyar trón állitólagos megüresedése folytán, avval ujonnan megkinálta László nápolyi királyt, mely lépéshez a Horváthy párt egy pár még életben maradt tagja, nevezetesen az öreg Laczkófy István és Simontornyay István, is csatlakozott. (Ez utóbbit illetőleg már egyszer fel lett emlitve, hogy talán maga is Horváthy volt, és pedig János testvére.) És nápolyi László el is fogadta a felajánlott koronát, noha egyelőre óvakodott lábát a forró dalmát földre tenni, és beérte avval, hogy helyetteséül Fülöp tengernagyját küldje pártjának szorosabb szervezkedése czéljából; igy tehát a polgárháboru ujabb kitörése fenyegetett, és a tengervidék elszakadása az anyaországtól ismét előtérbe lépett.

Egy másik viszás következménye Zsigmond távollétének

az volt, hogy éppen akkor Dabiscia bosnyák király meghalt, 1396 vége felé, és most, az 1393-i egyezmény folytán, Boszniát Magyarország részére kellett volna birtokba venni. Miután azonban a magyar királynak minden hire veszett volt, ez ügygyel, sajnos, Magyarországban senki sem törődött; mig Boszniában természetesen nem akartak rá emlékezni. *Tvartkó-Sura* még mindég tartotta magát a tartomány északi részében; déli részében pedig most *Ostojá*-nak akadt pártja, ki trónra emelni akarta és őt a királyi czímmel megtisztelte; és a két vetélytárs végre abban állapodott meg, hogy az országot felosztották maguk közt, és az egyik felében Tvartkó-Sura, a másikban Ostoja lett király; Magyarországnak senki által fen nem tartott jogos igényéről szó sem volt többé. Különben a a két nevezett király is csak névleges uralkodó maradt, és a tulajdonképeni hatalom egész Boszniában *Hervoja* kezében összepontosult. Ez utóbbi, az elhunyt Tvartkó politikáját folytatván, következetesen a magyar tengervidéket tartotta szemmel, hóditási utógondolattal; és hogy ott biztos támpontot nyerjen, szoros összeköttetésben maradt a vránai vitézekkel és perjelükkel.

Időközben egész váratlanúl Zsigmond is egyszerre feltünt a láthatáron, és pedig épen ott, a hol talán legkevésbbé várták, a tengervidéken. A rhodusi Jánosvitézek, egy gályáján megérkezvén, 1396-i deczember hó 19-én Lacroma szigetén kikötött, és 21-én Ragusába jött. Úgy látszik, hogy Zsigmond a fogadtatással, melyet Ragusában talált, nagyon meg volt elégedve, mert a város rettore-jének, *Resti Marinó*-nak, még deczemb. 26-án az arany-sarkantyú rendet adományozta; egy olyan magas kitüntetés, mely eddig csak koronás fejedelmet ért; és egyuttal elrendelte, miszerint ezen méltóság jövőre mindég Ragusa városának rectorságával összekötve legyen. Azon hajó kapitányát pedig, melyet Ragusa városa neki a továbbutazásra felszerelt, és melyen Spalatóba vitorlázott, egy Giovanni nevü ragusai embert, főuri rangra emelt. a *Thallóczy* név adományozása mellett. (L. *Engel*, über Sigmunds Aufenthalt in Ragusa, Schedius' Zeitschrift. IV., 232.) Ezen Thallóczy fiai és utódai később még nagy szerepet játszottak a magyar történetben. — Ragusa által pénzzel ellátva — a tanács két évi adót előre megszavazott neki, és ezt még 2.000 arany ajándékával megtóldotta — Zsigmond hajón Spalatóba ment, és onnét Kninbe, hol több ideig időzött, és hol magyar hívei, Garay és Maróthy, fegyveres erővel hozzá csatlakoztak, hogy visszatértét Magyarországba, Bosznián és Horvátországon keresztül, biztosítsák.

Zsigmond visszatérte a két boszniai uralkodót nagy ijedtségbe ejtette, és mindkettő sietett, egy nálánál hatalmasabb védnököt találni. E célból Tvartkó-Sura a török szultánhoz fordúlt, ennek fennhatóságát elismervén, Ostoja pedig a nápolyi királyhoz, ugyanazon feltétellel; Hervoja, ki mindkettőn uralkodott, egyelőre habozó állást foglalt el, várván, hogy a koczka merre fog dőlni; ezért nem restelte, Zsigmondtól báni czimet elfogadni, és egyszersmind magát László helytartójának nevezni.

Természetes, hogy a bosnyák zavaros viszonyok a magyar tengervidékre is visszahatottak, és pedig különböző értelemben. A felsődalmát partvárosok, nevezetesen Jádra és Spalató, fogékonyoknak mutatkoztak hol a nápolyi, hol a bosnyák sugallások iránt; és ennek következtében e városok belbékéje nagy mérvben zavartatott meg; Jadrában a nápolyi párt, Spalatóban Hervoja pártja mindinkább erősbödött, és alkalmat adott gyakori belküzdelmekre. Ragusa pedig, ezen ép annyi erélylyel mint bölcsességgel és a legfinomabb politikai tapintattal kormányozott köztársaság, e viszonyokból a legnagyobb előnyt biztositotta magának. Ragusa ezentúl határozottan és hüségesen Magyarországgal, illetve Zsigmonddal tartott; de ezen hűség sérelme nélkül sietett most, mivel Bajazid szultán nikápolyi győzelme folytán az egész keletnek réme lett, ez utóbbival is jó barátságban maradni, és önként megujította 1398-ban a már előbb is a törököknek fizetett adót, mi által magának az egész keleten szabad hajózást és kereskedést biztosított. Zsigmond király ugyan, nemkülömben IX. Bonifácz pápa is hevesen tiltakozott ezen, az ellenségnek és a hitetlennek fizetett adó ellen, de a város tanácsa mindkettőnek panaszát gazdag ajándékok által tudta elnémítani; annyi pénzt keresett Ragusa a szabad török forgalommal, hogy szivesen áldozta fel annak egy részét a királyi és pápai scrupulusok csitítására. Hasonló módon használta fel Ragusa a bosnyák királyok pénzszükségletét, hogy területét nagyobbítsa; így szerezte meg Ostojától 1398-ban a *Primorje (Terra nuova)* nevü partvidékét, mely 30 olasz mértföld hosszban és 6 mértföld szélességben *Valdinoce*-től *Stagno* és *Imotizza*-ig terjedt, és *Slano* várost és *Smokovglie* helységet foglalta magában. Egy pár évvel később 1413-ban, szintén pénzért megszerezte a *Canalé* nevü partvidéket, mi által területe újból 25 mértfölddel, *Vitagliná*-tól *Obod*-ig, meghosszabbodott; végre, Cattaró felé, még *Socco* végvárát is.[1]) — Egy összeesküvés, mely Ostoja

[1]) L. *Engel*, Geschichte des Freistaates Ragusa: és *Fessler*, Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen.

fondorlatai által és ennek javára 1399-ben Ragusában keletkezett, még idejekorán felfedeztetett és véres szigorral elnyomatott; több benne részes ragusai nemes, (Zamagna Niccoló és Jakab, Bodazia Lorenzo és Simon), fejével lakolt. Ugyanazon évben Ragusa több gályát küldött Jadrába, hogy ott egy már kitörésre jutott hasonló mozgalom leverésében segédkezzen a patriciusoknak a felkelő köznép ellen.[1])

Időközben Zsigmond újabb kisérletet tett volt, hogy a tengervidéken a rendet helyreállítsa, de épen az ellenkezőt eredményezte. Még 1397-i november havára országgyűlést hívott volt össze *Zeng* városába; de odamenet értesült, hogy Hervoja nyiltan Lászlóhoz átpártolt, és török segédcsapatokkal betört Horvát-Szlavónországba. Ily körülmények között a zengi országgyűlésről nem lehetett többé szó; a helyett azonban ezt *Körös* városába hívta össze, 1398-ra. Ott meg is jelentek a tengervidéki és a magyar főurak; az utóbbiak között azonban Zsigmond régi ellenségei, Laczkófy István és Simontornyay István is, kik árulásuk által annyira hozzájárultak volt a nikápolyi csata végzetes kimeneteléhez, még pedig nagyszámu fegyveres kisérettel és daczos magatartással. Megjelenésük és fellépésük annyira felbőszítette az indulatos Zsigmondot, hogy a két főurat, teljes ülésben, elfogatta és minden itélet nélkül, mint felség- és honárulót, azonnal helyben lefejeztette, hulláikat pedig az ablakon ledobatta. Ezen sommás eljárás rémes benyomása alatt az országgyűlés nyomban elszélyedt, eredménytelenül; meg kell vallani, hogy Laczkófy és Simontornyay csakugyan rászolgáltak volt sorsukra, azonban az igazságszolgáltatás törvénytelen és zsarnok módja természetesen igen rossz vért szült, és ujonnan apasztotta Zsigmond híveinek számát. Igy tehát a Hervoja ellen szükségessé vált hadjárat és nápolyi párt fékentartása sem sikerülhetett. A közhangulat most már a tengervidéken is mindinkább Zsigmond ellen fordult; jelét adta annak Trau városa, melytől Zsigmond a hadjárathoz kellő ostromszereket és hajitógépeket, valamint a hozzá értő embereket kérte. A »hajítógépek« alatt alighanem ágyúk értendők; a trauiak, kik az elsők voltak a lőpor használatában a magyar korona területén[2]), 1381 óta, hires mechanikusok és pattantyúsok voltak; de Trau városa vonakodott ezen kérelemnek megfelelni.

Azonkivül Zsigmondnak, mint rendesen, úgy most sem volt pénze; hadjáratra pedig kell! Hogy pénzt szerezzen, több

[1]) Ugyanott.
[2]) L, *Lucius*, Memorie istoriche di Tragurio, *Cornides*-nél.

szerencsétlenül választott expedienshez folyamodott; így például Frangepani Miklóstól, királyi vár elzálogositása mellet, 17.000 aranyat vett kölcsön; leginkább ártott azonban úgy tekintélyének, mint hatalmának azon mód, mellyel Jadrától pénzt csikart ki. Jadrát még mindég foglakoztatta már említett peres ügye Pago szigetével; láttuk, hogy Zsigmond két év előtt Pago javára döntött volt, és a szigetet Jádra fenhatósága alól felszabadította. Most, 1399 elején, Zsigmond megizente Jadrának, hogy 40,000 aranyért kiszolgáltatja neki a pagóiakat. Jádra kapva kapott az alkalmon, és sietett e tekintélyes összegnek első részletét azonnal lefizetni; de, miután Pago ez egyezmény ellen tiltakozott és fenhangon odanyilatkozott, hogy még fegyverrel is ellentál keresztülvitelének, Zsigmond azt mondta a jádraiaknak, hogy ez ügygyel tovább nem törődik; lássák, mikép boldogulnak a makranczos szigettel; pénzüket azonban megtartotta. Több sem kellett természetesen, hogy Jádra most már egész nyiltan László táborába átpártoljon és Hervojával szövetkezzen; és vele a többi tengerváros nagyobb része is. Garay, ki a bosnyák hadjárat vezetésével meg volt bízva, ily körülmények között semmire sem mehetett: Zsigmond maga pedig, elkedvetlenítve, hátat fordított nem csak a tengervidéknek, de Magyarországnak is, és Csehországba ment, ott élvezeteket és kalandokat keresni. Csak 1401 elején tért ismét vissza Budára.

Nem csoda, hogy Zsigmondnak annyi balfogása ezalatt megérlelte elkerülhetlen gyümölcsét. Egész Magyarország kész volt a lázadásra, és 1401-i április hó 28-án kitörésre jött. E napon nagyszámu főur, élükön a két Bebek (Detre a nádor, és Imre, a vránai perjel,) felment a budai várba, és itt a vránai perjel szája által egyszerüen tudatta Zsigmonddal, hogy ezennel megszünt királyuk lenni és hogy az ő foglyuk. Egyetlen egy szó, egyetlen egy kar sem emelkedett Zsigmond javára, és a polgárság, a nép közönnyel nézte, mikép távolíttatott el fővárosából erős őrizet alatt, és vitetett fogságba, előbb Visegrádra, majd Siklósra. Még Garay-ék mindeddig tántoríthatlan hűsége sem emelt kifogást, igaz, hogy mint csakhamar mutatkozott, épen Zsigmondnak jól megfontolt érdekében. Mert a főurak egyetértése, a milyen kifogástalan volt ennek letételében, ép oly hamar véget ért, mihelyt egy uj királynak választása jött szóba. Azonnal négy párt keletkezett: az országnak északkeleti része Jagelló lengyel királyt, nyugoti része Albert osztrák herczeget, a tengervidék László nápolyi királyt akarta a magyar trónra emelni, míg egy negyedik párt magyar nemzetiségü király szükségét

hangsúlyozta, de még a személyiség megjelölésében sem tudott megegyezni. Ily körülmények alatt az általános polgárháboru kitörése elkerülhetlennek látszott, melytől a magyarok mégis csak visszarettentek; ezen mindinkább elterjedő félelmet és ebből eredő békésebb hangulatot ügyesen felhasználta a két Garay Zsigmond javára, lassanként megnyervén a többieket azon meggyőződésnek, miszerint mégis csak legjobb lenne, hogyha a réginél maradnak és Zsigmonddal kibékülnek. És csakugyan úgy történt; hosszabb alkudozások után a király fogságából kiszabadíttatott, és, miután 1401-i október hó 27-én egy Pápán tartott gyülekezetben közte és a főurak között a kölcsönös bántalmak és sérelmek kölcsönös megbocsátása és elfeledése esküvel megerősíttetett, uralkodásába ismét visszahelyeztetett. És csudálatos, ezen jóformán példátlan transactiónak az volt a következménye, hogy Zsigmond és a magyar nemzet között csakugyan jobbra fordult a viszony, mely hosszan tartó további uralkodása alatt többé nem lett megzavarva komolyan; a kibékülés őszintének és tartósnak bizonyult, minthogy az 1401-i események úgy a királynak mint a nemzetnek oly tanulságos leczkét adtak, melyet mind a két fél megszívelt. De volt egy más és kedvezőtlenebb, többé már helyre nem üthető következménye is, és pedig a gyógyíthatlanná vált meghasonlás Magyarország és a tengervidék legfontosabb része között.

A négy párt közül, mely Zsigmond fogsága alatt a trónkérdés által keletkezett, három, és pedig a nemzeti, a lengyel és az osztrák párt, a kibékülés folytán megint egyesült; nem úgy pedig a negyedik, a tengervidéken túlsúlyban levő Horváthy- vagy nápolyi párt. Ennek élén, mint tudjuk, Bebek Imre vránai perjel állt, ki hallani sem akart a kibékülésről, hanem újabb szerződést kötött Hervojával és Jádra városával nápolyi László trónraemelésére, és ez utóbbit mind sürgősebben felszóllította. hogy jőjjön már egyszer azt elfoglalni. Egyszersmind IX. Bonifácz pápa is, Lászlónak buzgó jóakarója, ugyanily értelemben érvényesítette hatalmát a dalmát papságnál, és hozzájárult ahhoz, hogy a talaj annak befogadására egyengettessék.

László, e gyenge, bátorság és önállóság nélküli egyéniség, dícstelen álkirályságát egyelőre csak a távolból kezdte, és pedig ama prédálással, mely által még oly hirhedt és Magyarországra nézve végzetes lett. Mindenek előtt Corfú szigetét, mely eddig Nápolyhoz tartozott, 30,000 aranyért eladta Velenczének, hogy a hatalmas köztársaság kedvét megnyerje, és hogy ez őt ne bántsa, ha egyszer talán mégis csak hajóra szállani

merne. Azután Hervoját kinevezte dalmát helytartójává, neki Spalató városát ajándékozván Lesina, Brazza és Lissa szigetekkel együtt, hozzá még a »spalatói herczeg« czimét is; és miután Hervojának már eddig is, mint tudjuk, döntő befolyása volt Spalatóban, ennek könnyen esett magát csakugyan e városnak és szigeteknek korlátlan urává tenni. A jádraiakat pedig, kiknek bolond pagói ügyük mindenek előtt szivükön feküdt, avval nyerte meg, hogy nekik Pago szigetét potom 1.000 aranyért odaigérte, holott Zsigmond 40.000 ezret követelt volt! Mindezen előkészületek után végre, 1402-i év nyarán, egy öt gályából és egy brigantineből álló hajóhadat gyüjtött össze, és nagybátran — átküldte Albemarisco tengernagyot Dalmátiába, hogy a hangulatot kikutassa. Ez, Hervoja által fogadtatván, kikötött Jadrában, hol a város azonnal László zászlaját kitűzte, és ünnepélyesen meghódolt; azután Vranába vonult, hol a perjel a várat szintén a nápolyiaknak megnyitotta, októb. hó 11-én. Nem sokára következett Spalató, Trau és Sebenico; a Zsigmondhoz hű spalatói érsek, Gualdo Andrea, letétetett és menekülni kényszerült; helyébe jött egy boszniai főpap, Arragóniai Peregrin. A Zsigmond által kinevezett bán, Bessenyey Pál ellen pedig kivonúlt a vránai perjel egész lovagságával; egy Bihácsnál vívott csatában Bessenyey megveretett és a perjel fogságába esett, ki őt a nápolyi párt teljes győzelmének jeléül fogolyként elküldte Nápolyba Lászlóhoz.

Látván, hogy a dolog immár semmi veszélylyel nem jár, László végre maga is eljött Jadrába, az 1403-i év nyarán, és ott augusztus hó 5-én, Kanizsay János esztergomi érsek és Bebek Imre vránai perjel jelenlétében, Acciajuoli Angelo pápai nuntius által magyar királylyá koronáztatott. Tovább menni azonban már nem hagyta gyáva lelke, mely előtt folyton rémképként lebegett atyjának sorsa Magyarországban; és a helyett, hogy hívei bíztatásának engedett volna, hogy jőjjön velük Székesfehérvárra és tegye fejére Sz. István igazi koronáját, mindenféle ürügy után kapkodván visszaevezett Nápolyba. Magyarországnak nevében való elfoglalását Hervojára és egy főúr, Sanseverino Tamásra bízta, ez utóbbit azonban, kételkedvén hűségében, csakhamar visszahívta.

De hol maradt, a tengervidék ezen teljes elszakadása alatt, a népével ismét kibékült Zsigmond király? Hja, az bizony már megint külföldön járt, magának a cseh koronát biztosítandó, és a távolabb érdek miatt a közelebbet elhanyagolta. Zsigmondnak végzete volt, hogy mindég nagyon is sokba fogott egyszerre, és hogy folyton tervet tervre, vállalatot vál-

lalatra halmozván, azáltal képtelenné lett bármelyik irányban nagy eredményt elérni. Nagyravágyó nyugtalan lelke, mely nem nélkülözte a történeti nagyság egy bizonyos fokát, és genialis sokoldalúsággal és éleslátással, de nagy könnyelműséggel és állhatatlansággal is bírt, világuralomra vágyódott. Szent István dicső koronájával meg nem elégedett; a lengyelt, melyre nagyon áhítozott volt, nem bírta elérni; most tehát a cseh után nyúlt, melyet csakugyan, és pedig nem épen a legscrupulósusabb eszközökkel, fejére tehette; és előtte lebegett még minden vágyának legforróbbja, a római császári korona, melynek elérhetése minden más tekintetet a háttérbe szorított. Azonkívül még az, az egész kereszténységet két pártra osztó egyházi schisma kiegyenlítésén és egy, az ő befolyása alatt álló általános zsinat létrejöttén fáradozott; az ellenpápák felett ő akart bíráskodni; az eretnekséget, mely Európának több helyén terjedni kezdett Wicleff tana folytán, ő akarta kiirtani; bizony széles egy programm volt mindez egyszerre, egy embernek! Magyarország ügyeire tehát gondjának csak egy csekély része maradt hátra; és csakugyan nagy szerencse volt Magyarországra nézve, hogy legfélelmesebb ellensége, Bajazid szultán, épen ugyanakkor egy nálánál még rettenetesebb ellenfél, Timur-Lenk tatár khán által Ázsiában lett elfoglalva és legyőzve.

Zsigmond tehát nem volt az országban, épen mikor jelenléte legszükségesebb lett volna; szerencséje azonban most sem hagyta el. Két hű embere, Garay Miklós, 1403. óta nádor, és Stibor pozsonyi főispán, könnyü szerrel kiverte László hadait az országból; és miután László erélytelensége és félénk távolmaradása miatt még a tengervidéken is a megvetés tárgyává lett, Zsigmond pártja ott is ismét felülkerekedett. Még a ravasz Hervoja is, finom politikai érzéssel szimatolván a készülődő változást, elpártolt Lászlótól és közeledett Zsigmondhoz, ennek ujból felajánlván jó szolgálatait. Csak Bebek Imre maradt hű az ő már annyi kudarczot szenvedett szerencsétlen és hazafiatlan ügyéhez; ismét mozgósította vránai vitézeit, és síkra szállt László zászlaját lobogtatván, azonban Maróthy János által teljesen megveretett, és Boszniába menekült Ostojához; végsorsa ép oly ismeretlen mint elődjéé Berizlóé. A vránai perjeli méltóság egyelőre nem lett betöltve, hanem Vranának és számos magyarországi birtokainak közigazgatása a két tengermelléki bánra, *Péchy Pál* és *Bessenyei Pál*ra, lett bízva; ugyanazon Bessenyeyre, ki kevéssel ezelőtt Bebek által Bihácsnál legyőzetett és foglyúl Nápolyba küldetett.

Bebek Imre és a vránaiak legyőzetésével a Horváthy-

párt utolsó maradványa is megsemmisült; a kár azonban, melyet ezen párt politikai és harczi működése, I. Lajos halálától kezdve, a magyar tengervidéki ügynek okozott, nem volt többé jóvátehető, mert főkép ezen működésnek tudandó be, hogy a Magyarország és tengervidék közötti közjogi és állami kapocs annyira meglazult, hogy még az érdekközösség tudata is mind a két részről veszendőbe ment, és helyébe egy éles áthidalhatlan ellentét lépett. Ezen ellentét úgy Magyarország mint a tengervidék legnagyobb kárára vált, gyümölcsét pedig mint a kettőnek ellensége aratta, a háttérben türelmesen leskelődő Velencze.

A Horváthy-párt végleges letiprása után Zsigmondnak és a magyar állameszmének ügye győztesnek látszott a tengermelléken. Spalató, Sebenico és Trau ismét meghódoltak a királynak; Ragusa, ennek érdekében, nagy sikerrel és dicsőséggel hadakozott ugy Ostojával mint Lászlóval is; a hatalmas és nagy befolyasú Hervoja nyíltan átpártolt a magyarokhoz; és három hatalmas főúr, *Garay Miklós* nádor, *Frangepani Miklós* vegliai, modrusi és zengi gróf, és *Czilley* Hermann gróf[1]) egyezményt kötöttek maguk között, hogy minden netalán jövőben Zsigmond ellen keletkező pártütést közös erővel el fognak nyomni. Csakis az egyetlen Jádra, a hol erős nápolyi őrség volt, maradt még László hatalmában. Sajnos, hogy Zsigmond nem csak ez utóbbi körülménynyel szemben közönyös maradt és mit sem tett Jádra meghódítására, de hogy még ezen kivül is a visszahódított tengervidék kormányozásában hibát hibára halmozott. Igy például az álnok Hervojának meghagyta a Lászlótól nyert »spalatói herczeg«-i czímet, és a nagyfontosságú Spalatónak korlátlan uralmát; ezáltal önként lemondott egyik legtekintélyesebb dalmát város birtokáról, egy megbízhatlan szövetséges javára, ki most ott mint egy kis király udvart tartott, követeket küldött a szomszéd államokhoz, önálló politikát üzött, és egyáltalán úgy viselkedett, mintha Zsigmondnak mindehhez semmi köze sem volna. Nem csoda, hogy azután a többiek is úgy vélekedtek, főképen a velenczei signoria, ki Hervoját aranykönyves nemesének bevette

[1]) Czilley nem volt ugyan Zsigmond alattvalója, hanem egy nagyhatalmu stájerországi főúr, mindamellett azonban Zsigmondnak benső barátja; már Nikápolynál is találkoztunk vele. 1406-ban Zsigmond még szorosabb viszonyba lépett Czilleyhez, minthogy annak Borbála nevű leányát nőül vette; ezáltal a király Garay Miklóssal is sógorságra lépett, nemkülömben, és pedig második ízben, Jagello, lengyel királylyal, miután e kettő Czilley Hermann gróf két más leányát vette feleségül. (Hedvig királyné 1399-ben meghalt volt.) Zsigmond 1406-ban kinevezte az ipját Horvát-, Szlavon- és Dalmátország alkirályi ranggal felruházott bánjává.

és bőven ellátta pénzzel és fegyverrel. Még megfoghatatlanabb volt Zsigmond magatartása *Ragusával* szemben. Ezen város valamennyi dalmát partváros között az egyedüli volt, mely mindég Zsigmond mellett foglalt állást; és gazdagságánál, hatalmánál, nagyszámu hajóállományánál — ez időben 300 messzejáratú hajóval bírt — és derék bátor lakosságánál fogva fel is ért mind a többivel együttvéve. Elszánt bátorsággal Ragusa szembeszállt Lászlóval és Ostojával egyszerre, úgy tengeren mint szárazföldön. *Gozzo Marino* és *De Gondola Jakab* ragusai vezérek megverték Ostoja hadait 1407-ben, azután több gályával feleveztek a Narenta folyón Bosznia belsejébe, és azt annyira pusztították tüzzel-vassal, hogy nagyban hozzájárultak ahhoz, miszerint Ostoja Zsigmondtól békét kért és neki meghódolt. *Volzo Bobali* ragusai tengernagy pedig 1410-ben fényes tengeri ütközetben győzelmet aratott László 9 gályából álló hajóhada felett, mely Ragusa és Cattaró támadására készült.[2]) És daczára ezen nagy érdemeknek Zsigmond e hű, derék és erős szövetségest, Ragusát, melyben minden kellék és feltétel megvolt, hogy a magyar tengerhatalom ujabb kiindulási és központjává váljék, elkedvetlenítette magától egy eljárás által, mely nagyon hasonlít a Jádra-Pago-féle ügyhöz. Ragusa és Spalató között viszály létezett Curzola, Lesina és Brazza szigetek birtoka miatt; mind a két fél Zsigmondhoz fordult, és ez Ragusa javára döntött; nemsokára azonban meghagyta ennek, hogy a szigeteket adja ki Borbála királyné egy kegyenczének, Sachez Lászlónak; ez utóbbi pedig sietett a könnyen nyert prédát a velenczeieknek jó pénzért eladni! Az ilyen esetek, és a tétlenség, melylyel Zsigmond Jadrát az ellenfél birtokában hagyta, szükségkép alászták tekintélyét, és növelték a lassan és csendesen, de biztosan, és temérdek pénzével mindent leigázó Velenczének hatalmát. Közeledett immár a végkatastrópha, mely a hanyatló magyar tengerhatalomnak épen akkor hirtelen véget vetett, mikor a körülmények annak ujjászületését lehetségessé tették volna. És ezen végkatastrópha dícstelen, kicsinyes, üzletszerü módja rút foltot vet egyrészt Zsigmond uralkodói tehetségére, ki ez ügyben csakugyan nem állt feladatának magaslatán, másrészt azonban kedvezőtlen világitásba helyezi a magyar nemzet akkori politikai ösztönének korlátoltságát is, mely közönyösen és szinte kárörvendve nézte, miképp szakad el testétől a hatalom, a jólét, a haladás és a művelődés egyik főattributuma, a tengerészet.

Nápolyi László egy pár év mulva megsokalta a magyar

[2]) L. *Engel*, Geschichte des Freistaates Ragusa.

királyság dicsőségét, mely reá nézve valóban vajmi csekély volt. A magyar nemzetre nézve már rég nem létezett, mert ez gyávára rá sem hederit, László pedig gondosan óvakodott attól. miszerint újabb hóditási kisérlettel drága bőrét veszélynek kitegye. De a tengervidéken is uralma az egyetlen Jadrára szorítkozott, és még annak megtartására is hajóhadra volt szüksége, a nápolyi gályák pedig a ragusaiak által kiszoríttattak az Adriából. Legjobb tehát az eltévesztett speculátióból legalább egy kis hasznot húzni; fogta magát László és kérdést intézett Velencze signoriájához, vajjon nem sajnálna-e Jadrának tényleges birtokától és a többi Dalmátiára való igények megszerzésétől vagy százezer darab aranyat? Meg kell vallani, hogy jutányosan mérte a királyságot. Úgy találta a signoria is, és minden tétova nélkül ráállt az alkura, 40,000 aranyat azonnal fizetvén, a többit pedig részletekben. 1409-i junius hó 9-én lett megkötve a famosus szerződés, mely szerint László, mint »Dalmátiának törvényes ura és jogos birtokosa« Jádra városát, Arbe, Pago, Cherso és Ossero szigetét, tovább a vránai várat minden hozzá tartozó birtokkal, és végre az egész Dalmátiára való igényeit a velenczei köztársaságnak örök áron eladja, százezer aranyért. Azonnal meg is jelent egy pár velenczei biztos Jádra előtt, kellő fegyveres erővel, hogy a várost a signoria számára átvegye, (ezuttal kilenczedszer!); a nápolyi helyőrség bucsuztatóra még kirabolta és felgyujtotta a várost, és haza takarodott; a jámbor jádraiak pedig követeket küldtek Velenczébe, hogy szépen megköszönjék a szivességet, és a köztársaságnak örök hüséget esküdjenek. A többi dalmát város és sziget csakhamar követte a jádraiak példáját, (természetesen Ragusa kivételével, mely, mint tudjuk, mindég külön és önálló állást foglalt el Dalmátiában, és elég erős volt ahhoz, hogy független állami létét még Velenczével szemben is érvényesítse;) Spalatóban már Hervoja uralma előkészítette volt a talajt, hogy e város úgyszólván magától, minden külön egyezség nélkül, Velencze karjaiba dőljön; és a többi egymásután, mintegy a természetes gravitatió törvényének engedvén, ugyanazt tette. Csak Sebenico, hol épen polgárháború dühöngött, még két évig késett. Magyarország egy szép napon egyszerre csak arra ébredt, hogy egész csendesen, háboru, alkudozás, szerződés, de még bejelentés nélkül, egy nagy és kiszámíthatlan értékü tartománynyal szegényebb lett, hogy majdnem egész tengerpartját elvesztette! És különös, a büszke, harczias, becsületére tartó magyar nemzet erre fel nem jajdult, fel nem háborodott, fegyverhez nem kapott, hogy az álnok Velenczén e czudar csalfaságért bosszút álljon, és világos jogát érvénye-

sítse e kalmárcsínnel szemben; mintha semmi köze sem volna az egész dologhoz, a legnagyobb közönnyel nézte, szinte örülvén, hogy a kiállhatatlan tengermellékiek kellemetlen kompániájától megszabadult. Annyira kifejletlen volt még, állami létünk első félezredének végén, a tengeri ügy iránti érzék és értelem. Zsigmond királyban volt ugyan mind a kettő; de ennek most más gondja volt: a római császári korona, melynek 1411-ben végre sikerült elnyerése sok erőfeszitésébe és fáradságába került. Miután ezen legforróbb óhaja teljesedésbe ment volt, igaz hogy Velenczének hadat izent; de akkor már késő volt, mert ez utóbbi a vitás tárgynak már tényleges birtokában volt, és ezt pénzével és hajóival meg is tudta tartani, holott Zsigmondnak se pénze se hajója nem volt.

A Velenczével való harcz, mely több hosszabb félbeszakitással majdnem Zsigmond egész uralkodása alatt tartott, már nem képezheti e szerény értekezés tárgyát, mert e harcz ügyszólván extra dominium folyt, Friaulban és Itáliában, és mitsem változtatott többé a sajnos tényálláson, hogy a dalmát tengerpart veszve volt és maradt. Zsigmond természetesen nem mondott le soha Dalmátiára való jogáról és igényéről, békét sem kötött Velenczével, de a háborút is többnyire kevés erélylyel folytatta; volt annyi más gondja, mely közelebbről érdekelte: az egyházi schisma, a konstanczi zsinat, a német birodalom zilált állapota, a német lovagrend veszedelme, sat.; következett azután a rettenetes huszita-háború, mely nem csak Csehországot feldúlta, de fél Európát is veszélyeztette, és Zsigmond összes erejét kimerítette; nemkülömben a törökök megújított támadása, az Aldunának védelmezése, Boszniának szétdarabolása, sat.; és mindahhoz a folytonos végzetes pénzzavar, és a magyarok közönye a visszanyerendő tartomány iránt: meg kell engedni, miszerint nem csupán az ő hibája, hogy az a szárazföldről sebesíthetetlen Velenczével nem boldogúlhatott. És igy, békekötés és szerződés nélkül is, lassankénti hozzászokott a két perlekedő fél, és hozzá az egész világ a tengervidéknek Magyarországtól való jogtalan elszakadását megmásíthatlan ténynek tekinteni, és végre hallgatag belenyugodni. Komoly kisérlet Dalmátiának visszaszerzésére ezentúl nem tétetett többé; hogy miért, és hogy a Magyarországnál tovább is megmaradt *horvát* tengerpart miért nem volt képes tengerihatalom alapjául szolgálni, ennek kifejtése szintén kiszorúl jelen értekezés keretéből.

És ezennel befejezem a kis czikk-sorozatot, melyben iparkodtam a régi Magyarországnak tengerészeti ügyekben való részvétét és tengerhatalmi állásfoglalás iránti törekvését, az

árpádházi királyoktól egész Zsigmondig, egyéni felfogásom szerinti tág körvonalokban vázolni.[1]) Befejezem a nélkül, hogy szükségesnek tartanám végelmélkedésekbe bocsátkozni. Az irányzat, mely ezen, megengedem, felette hiányos és tökéletlen sorokon végig vonúl, oly kézzel fogható és világos, hogy a consequentiák levonását bátran a kegyes olvasóra bízhatom, a mennyiben ez szives volt eddig is türelemmel és elnézéssel elkisérni. Tehetem ezt annál bátrabban, minthogy az ügy, melyért lelkesedem, és melynek akármilyen parányi érdeklődést is kelthetni nagy szerencsének tartanám, mind szélesebb körökben tért hódít magának és olyannak felismertetik, mely a legnagyobb mérvben hivatva van honunk és nemzetünk hírét, jólétét és haladását biztosítani. Kénytelen voltam gyenge tollamat nemzeti életünk egy sötét lapjának ecsetelésénél letenni; a nyomasztó érzés, mely az ilyen bevégzéssel jár, derültté és reményteljessé válik a roppant változás szemlélése által, mely a tengerészet mint nemzeti ügy felfogásában és elismerésében napjainkban nyilvánúl, a múlttal szemben. A »magyar tengerészet« már nem puszta eszme, nem jámbor óhajtás többé, de él, létezik, virúl és nagyobbodik napról napra, az újan ébredő nemzeti szellem leheletétől áthatva. Ne hagyjuk a magyar tengerészetet újra pusztulni érdeklődés és áldozatkészség hiányában, mint elődeink kiszámíthatlan kárukra tették. Ez azon út, melyet nemzetünk legjobbjai és legnagyobbjai mutattak, melyen haladva »Magyarország nem volt, hanem lesz.« Nemzetünk jelleme bőven meg van áldva eszményi erényekkel és javakkal; ezekre hála Isten, soha sincs szükség figyelmét felhívni, mert ezekkel természeténél fogva ösztönszerűleg él; ezeknek köszöni a magas szellemi színvonalat, melyet a népek közt elfoglal; de nem árt nemzetünket idestova felkérni, hogy a szellemi javak és eszmények mellett az anyagiakat se vesse meg. És az anyagi javak és érdekek között azt a múltban elhanyagolt ágat, hazafiúi szempontból is, most lelkesen fel kell vennünk és magasra emelnünk, gyakorlati érvényesítést adván egyik legfenköltebb koszorús költőnk gyönyörű szózatának:

»Hogy mondhassuk csend's viharban
Szent hazánk!
Lefizettünk mind, mivel csak
Tartozánk.«

WILCZEK EDE.

[1]) L. *II. Endre király keresztes hadjárata.*« Századok, 1894, 7 és 8. füzet. »*Magyar tengerészet az Anjoukorban.*« Századok, 1895, 3., 4., 5. és 6. füz.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A Vargyasi Daniel család eredete és tagjainak rövid életrajza. Eredeti családi okmányok és más hiteles adatok után írta *Vargyasi id. Daniel Gábor*, főrendiházi tag sat. *Előszó* 1—10. l. *A család eredete és tagjai* 14—328. ll. *B. Daniel István önéletírása* előszóval 331—397. ll. *A Vasvármegyében élt Danielek. Bevezetéssel* 401—430. ll. *Névmutató* mindhárom részhez 431—437. ll.

Id. Daniel Gábor, a második erdélyrészi főnemes, a ki nemzetsége eredetét és életrajzát megírta. Az első gróf Lázár Miklós volt, a ki e téren példát adott és útat tört a gróf *Lázár nemzetség életrajza* megírásával. Örvendetes ránk székelyekre nézve, hogy mindkettő ősi törzsökös székely, s mindkettő igazán nemes szenvedélytől és a tudomány szeretetétől ösztönözve maga írta meg azt. Szép, ha gazdag aristokraták szaktudósokra bízzák levéltáraik rendezését, s történelmi kincseik kiválasztását, kiket ők megfelelő tiszteletdíjban részesítnek s a kiadás költségét viselik. De fölemelő, s van valami megtisztelő abban, midőn maguk az illetők saját agyuk észvilága és saját keblök ihlete szerint vetik alá magukat e fáradságos és terhes írói munkálkodásnak, s könyvet írnak kedvencz tárgyaikról. Gróf Széchenyi és báró Kemény Zsigmond neve fényt áraszt az irodalomra. Mint a magas hegyen levő tűzoszlopot messze vidékek lakói látják meg s gyönyörködnek fénye ragyogásában: úgy terjed ki a magas születésű író és tudós könyvének és gondolatainak világossága, hatást tesz osztályfeleire, s rokonszenvet kelt iránt uk a közép osztályokban, tiszteletet az irodalom mívelőiben, nagyobbra terjesztve ki az olvasók körét, s megkedveltetve a magyar irodalmat oly körökben, melyek eddig nem érdeklődtek általa.

Én e nézőpontból fogom fel Daniel főispán könyvét, s ezért üdvözlöm őt meleg rokonszenvvel, mint írót .... Most kedvezőbb idő kezd járni a magyar történetirodalomra nézve: századok óta a várak és kastélyok nedves falai közt pusz-

túlt főrangú nemzetségi levéltárak a Nemzeti Múzeum vagy az Országos Levéltár gondviselésére bízatnak, a gróf Károlyi és Zichy levéltári publicatiokon kívül, foly a nagybecsű grót Teleki-levéltár oklevél kincseinek közzététele, gr. Apponyi, b. Radvánszky és több főrangúak írnak és adnak is ki könyveket. S ez igen örvendetes, ennek már régen hatványozódni kellett volna. Mert a míg a magyar főnemesség mindenek felett a nemzeti irodalmat nem pártolja, nem olvassa és maga is nem ír, addig olvasóink száma nem fog akkorára szaporodni, hogy általa az irodalom a nemzet felsőbb rétegeit átható és átalakító lendületet és kiterjedést vegyen.

Daniel főrendiházi tag az újabb időben szintén példátadó kivétel. Ő 1862-ben családi levéltárát rendelkezésére bocsátá fiatal barátjának Thaly Kálmánnak, ki abból »Történelmi kalászok 1603—1611« czím alatt egy kötet rendkivül becses okmánytárt tett közzé díszes kiadásban facsimilékkel ellátva, mely kötet minden egyes darabja kiváló történeti fontossággal bír. 1894-ben kiadta a *Vargyasi Daniel család közpályán és a magánéletben* czimű könyvet, a mit dr. *Vajda Emil* szerkesztett és pedig I. *általános történelmi vonatkozású eredeti és hiteles másolatú 404 oklevelet*, II. Különösebben a *Daniel családra vonatkozókat* 405-től 434-ig, III. a családi levéltárban levő vegyes tárgyú okleveleket 1—57. szám alatt, együtt tehát 1—894 nagy 8-drét lapra terjedő 492 oly oklevelet, melyek eddig a nyilvánosság elől el voltak zárva, s most lettek tudományos használat tárgyaivá. Az időkör, melyre ezek kiterjednek, az 1499-től 1869-ig folyó időszakot foglalják magukban — majdnem ötszáz évet, és pedig a székely nemzet felvilágosítatlan történeti életéből, a mit egy régi díszű előkelő székely főnemzetség jó és baleseményekben gazdag politikai és társadalmi élete tűntet fel. A könyvhöz az imént nevezett tudós, dr. Vajda írt I—XXVI. lapot tevő *Előszót*, melyben ismertetve van a nemzetség ősi fészke, a *Vargyasi kastély*, s rámutatás van a Danielek volgamelléki ős eredetére; ki van tűntetve az oklevelek keletkezési kora, mely szerint a XVI-dik századból van 29, a XVII-ből 316, a XVIII-ból 101, a XIX-ből 42 darab; ezek első tekintetre mutatják a Daniel-nemzetségnek az erdélyi nemzeti fejedelmek alatti virágzási korát, különösen a nagy Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatti fölemelkedésöket s hírnévben és vagyonban meggyarapodásukat. E korszak nagy történeti tények fényes megvilágosítása. Kidomborodik az önálló kis Erdélyország, a nemzeti fejedelemség élő testet ölt, bölcs és tekintélyes fejedelmek magasra emelik országuk hírnevét, udvaruk nagy államférfiakat, önállósági harczaik vitéz tábornokokat és had-

vezéreket nevelnek, élő példában bizonyítva be: minő boldogság és mekkora szerencse, ha nemzet és fejedelem egy vérből való. A fejedelem a nemzetre, ennek előkelői a fejedelmi székre áraszt fényt és dicsőséget.

A Danielek e szerencsés korszakban folyvást előkelő állásokban szolgálták a fejedelmeket és hazájukat, érdemeiket el tudták ismertetni, mert amaz idő szokása az volt, hogy a kik fejedelmi uraiknak hív szolgálatokat tettek, egyszersmind azok figyelmét fel is hívták azoknak birtok adományozással s rangkitűntetéssel viszonozására. Érdekes, a mikor egyik Daniel megemlítvén II. Rákóczi György fejedelem előtt hűségét, kérte, hogy ama kis jószágot, melynek csak húsz jobbágy lakosa van, adományozza neki, ő kész rá még 1000 tallért adni. A fejedelem azt válaszolta: ezt nem adhatja, már másnak igérte, de ad egy kissebbet s azért nem kell semmit költenie, Daniel boldognak érezte magát a fejedelem bizalma s kegyelmessége által.

E nemzetség nagy gonddal nevelte fiait, jókor bejárók lettek a fejedelmi udvarba, temperamentumok nyugodt, tapintatuk s modoruk megnyerő, jól termett alakúak, jellemök conciliáns volt, egészen diplomacziai küldetésekre hivatottak és képesültek. Ezért követségekbe a fényes portához, a német császárhoz, a svéd királyhoz, Rákóczi Zsigmond részére leány nézni Brandenburgba és Krossen-be s nászkiséretül ugyanoda mindig valamelyik jeles Daniel küldetett el az ország és udvar nevében. A linczi békekötésnél 1649-ben Daniel Jánost bízta meg I. Rákóczi György, hogy minden erejével azon legyen, hogy Erdély abba fölvétessék. 1685-ben Daniel Mihály ment Scharffenberg osztrák főhadvezérhez Erdély iránt alkudozni. Három Daniel a Rákóczi-mozgalomhoz csatlakozván: a negyedik, Ferencz az uralkodó-ház hűségében maradt meg, kormánybiztossá s később kir. táblai bíróvá neveztetett; ez állásában nemzetségét vagyonilag megerősítette; hivatalában buzgó, az unitáriusok hitfelekezetének egyik legerősb oszlopa volt, s 1716—18-diki nagy szerencsétlenségökben, midőn Kolozsvárott, egyházi életök központjában minden egyházi javaik elvétettek, hatalmas befolyása s nagy áldozatai által csaknem megmentője és új életre ébresztője volt.

A Danielek úgy a katonai, mint a polgári pályán magas állásokra emelkedtek; de több kitartásuk s nagyobb szerencséjük volt az utóbbin. Tábornoki rangra egy emelkedett, ennek oka a közlött családi oklevelek szerint részint egyéni független érzelmükben, részint méltatlan mellőztetésekből származó elkedvetlenedésben keresendő és megállapítható, a mi

kitűnik különösén II. Daniel Lajos székely huszárezredes 1800. jan. 20-diki leveléből, melyben leírja, hogy ezredével 2—3-szor verte meg a francziákat, sok dicséretben részesült, de egy ezredesnek a gonoszsága által mellőztetett, s így sorsa már mintegy másfél év óta nem a legkellemesebb, s várja lovas regementhez tétetését, s minthogy betegeskedik is, készül nyugalomba. Kiemelendő, hogy a Danielek meghozták a hazának bőven a véráldozatot is. II. Mihály 1664-től 1692-ig részt vett Erdély minden hadi mozgalmában. II. Lőrincz 1751-ben bárói rangra vitézségéért emeltetett, Daniel Gábor, deli ifjú, Pekri Gábor tábornok segéd tisztje 1706-ban Fogarasnál esett el, ugyan III. Daniel Mihály 1704-ben II. Rákóczy Ferencz zászlója alatt vérzett el Kolozsvár mellett a sósvölgyi harczban, Thökölyvel való hosszas bujdosás és sok sanyarúság elszenvedése után. I. Daniel István bele volt elegyedve — akaratán kívül — a Béldi Pál-féle ügybe, s hős lelkű anyja Béldi Judith emberfeletti küzdelmek, nagy költség és az anyai szeretet mindent legyőző ereje által tartatott meg az életnek és hazának.

Ezek szorosan véve mind a Daniel-nemzetség történetére vonatkoznak, de érintik, sok helyt tárgyalják a haza legválságosabb helyzeteit, a nemzeti és politikai életet is — a mint ez fennebb érintve is volt. Van e könyvekben sok genealogiai és műveltségtörténeti rész. Midőn a lányok férjhez mentek vagy megosztoztak, gazdag és változatos nőhozományi jegyzékek készültek s majd nyilvánosságra hozatnak. A Danielek halálát minden időben fényes temetési szertartás szokta követni: ima, szent beszédek, halotti versek Erdély legelőkelőbb nemzetségeivel való vérségöket tűntetvén ki: ezekben bő nemzedékrendi és birtokjogi adatokat talál a történetíró. Ennyit a korábban megjelent Oklevelek vaskos kötetéről, most áttérek a családtagok életiratait tartalmazó kötetre.

Daniel főispán ugyanis nemzetsége gazdag *Oklevéltárát fel is dolgozta* azon művében, mely e czikkben legelől van megjelölve, *nemzetsége magyarországi és erdélyi összes tagjainak történetét* időrendi alakban adja, s *egyik író ősének latinúl írt művét magyar fordításban művébe fölveszi* és újból közzé teszi.

Ez már formaszerű alkotás, rendszeres irodalmi mű, melyről érdemes külön megemlékezni. Szerző az erdélyi és anyaországi Danielekről oklevelek s híteles adatok alapján készült családi leszármazási táblát közöl, az elsőnek czíme: *A Vargyasi Daniel-család leszármazási Táblája 1396-tól 1896-ig* (20—21 lap); a másodikénak czíme: *A vasvármegyei Danielek leszármazási táblája 1545-től 1766-ig* (a 408—409.

lap között). Mindkettő tudományos becsű, csak kevés hiján minden férfi leszármazónak adva van életének éve, nejeinek s fi- és lánygyerekeik s utódaik neve s halála ideje, nem egynél rövid jellemző történeti megjegyzés van, a mi tájékoztatja az olvasót és író tudóst s a használást, valamint az ellenőrizést megkönnyíti.

Az író rendszere chronologiai, az elsőn kezdve, a kiből a nemzetség kiágazik, a századokon lefelé megy; fő egyének és a vérszármazás tovább terjesztői a férfiak, az első férfinak nejét és gyermekeit tárgyalja elébb, azután ezek mindkét ágú utódait; ha oldal-ág van, azt is tárgyalja, s ha kihalnak és elfogynak, csak akkor végződik történetök tárgyalása. Író pontosan megjelöli és oklevelekkel igazolja a vérségi egybeköttetést, útal a források hollétére, saját családja nagy és érdekes levéltárának csomagaira és csomagszámára, ha közlevéltárból vagy publicatiókból merít, azoknak czímét és lapját s a könyv vagy gyűjtemény könyv- vagy levéltári számát is megjelöli. Író nem szoritkozik csak nemzetsége levéltárára, hanem egyik vagy másik tagot illető családi más levéltárak és irodalmi művek értesítéseit is felhasználja, s így a széles kiterjedésű nemzetség minden élt és ismert vagy általa fölfedezett és megismertetett Daniel fiú és Daniel lány életéből a mi nevezetest róluk tud, egészszé alkotva elbeszéli s valamennyinek mintegy történeti életet ad s őket az olvasó lelke előtt megeleveníti. Kiterjed azoknak társadalmi állására s családi életére, megmondja vallásukat, a vallás változtatókat gyöngéd kimélettel említi meg, indító okaikat nem fürkészve, se jot, se rosszat róluk s ezen tettökről nem mondva, teljes gentlemani finomsággal és tárgyilagossággal csak a tényeket adja elé. S író ez eljárása és szelleme átlengi egész művét: nemzetsége gyöngeségeit, netaláni botlásait, sőt olykor tán a hazafiúi teljes korrektségtől eltérésöket is nem fürkészi, annál kevesebbé élesen meg nem rójja, de teljesen el sem hallgatja; épen így más oldalról a nemzetség jeles tagjairól magasztaló kifejezéseket s öndicsőitési itéletet nem hangoztat, megmondja röviden, nyugodt mérséklettel a mi jót tettek, s az itéletet az olvasóra és közönségre bízza. A Danielek szerénysége, minden követelődzés és tekintélynegédlés nélküli nemes modora s önérzetes magatartása végig vonúl minden nemzedékeken, a nemzetség egész ötszáz éves történetén. A miben a magyar nemes különösen kitűnik — a bőbeszédű dicsekvés és önnagyzolás — a Vargyasi Daniel-nemzetségnek nem gyöngesége.

Eredeti ős székely tulajdonuk a fajerő, szaporaság, deli növés a férfiaknál, természeti megnyerő kedély, formaszépség

és leigéző báj a hölgyeknél. Ezek általános uralkodó vonások a Danielekben.

A Danielek vallásosak s szeretik a tudományt. E két könyv számos adatot közöl, a mi ezt igazolja. I. János 1630-ban mint a leydeni tudományegyetem polgára tudori címet nyert *De Fortitudine* című bölcsészeti értekezésével, b. Daniel István öt kisebb-nagyobb dolgozatot írt s nyomtattatott ki, köztük a legtartalmasabb ily című műve: *Descriptio Vitae Stephani Liberi Baronis de Daniel Anno 1764*, melyet a most élő és író főispán helyes magyar szövegben könyve második kötetében ujból kiadott. Maga a főispán író is ifjúságától fogva tudományszerető volt; szerette az olvasást, kivált a hazai történetet, már 1843-ban rokonaival Német- és Franciországban utazást téve, tapasztalatairól s a látottakról *Napló*-t vitt, a mi ma is megvan a családi levéltárban; hogy ki nem adta, oka a feltűnés kerülése volt. Ez sem volt sem a nemzetség, sem a főrangú író gyengéje soha. Utóbbi években gyakrabban irt s a lapok és folyóiratok kisebb czikkeket közöltek tőle, nyilvános beszédei közlését is megengedi másoknak, de maga nem közli. Annál nagyobb mostani érdeme, hogy ily tanúlságos, érdekes és terjedelmes két kötetes munkát adott ki, egyiket mint saját alkotását, a másikban az anyag rendezésének terhesb része kétségkívül az ő tudománykedvelő buzgóságának gyümölcse. A munka értékét emeli az áldozat nagysága. E két vaskos kötet bizonyára nagy költségébe került. Volt alkalmam évtizedekig látni a nagy nevű gróf Mikó Imre maecenási könyvkiadásait, melyek egész kis birtokok jövedelmét fölemésztették.

Még csak egy megjegyzést. Feltűnő, hogy a Magyarországra kiszármazott Danielekkel való vérségi egybeköttetését az író megállapítni nem tudta. Felkutatott mindenfelé — a hol nyomokra talált — mindent, fölkereste Vasvármegyében az élő Danieleket, azok is jártak benn Erdélyben, ő is járt Vasvármegyében, talált rokonokra; de czélt érni még sem tudott. A rokonság bizonyosságnélküli élő tudatnak maradt maig.

A díszes kiállítású könyvet ajánlom különösen a székelység iránt érdeklődők figyelmébe. Az életírási kötet igen oktató és élvezetes olvasmány. Ára nincs kitéve, sem, hogy hol megszerezhető, kifejezve.

Jakab Elek.

Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon. A hadtörténelmi csoportbizottság megbizásából szerkesztette dr. Szendrei János előadó. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minister, mint az ezredéves kiállítás országos bizottságának elnöke. Budapest, 1896. Ára 6 frt.

A fenti czím alatt megjelent könyv 915 lapra nyomott szöveggel és 900 képpel mutatja be azt a gyönyörű gyűjteményt, a melyet ezeréves küzdelmeink ránk maradt emlékeiből oly szépen csoportosítottak össze, a kiállítási román kápolna keresztfolyosóján, a csúcsíves-, továbbá a renaissance épület termeiben és folyosóin.

A bevezetésből megismerjük az ezredéves kiállítás hadtörténelmi csoportjának részletes tervezetét és a kiállított anyag osztályozását. Ezt követi a kiállítók névjegyzéke.

Az anyag három fejezetbe van csoportosítva. Az első a magyar honfoglalási kor, a vezérek és Árpádok korának-, a második a Nagy Lajos és Zsigmond király, a Hunyadiak és II. Lajos korának-, a harmadik a XVI. és XIX-ik század közötti időszak hadtörténelmi emlékeit foglalja magában. E három fejezet mindenikét egy-egy történelmi tájékoztató, s az illető korral foglalkozó hadtörténelmi munkák rövid jegyzéke előzi meg.

Sajnálni lehet, hogy e nagyterjedelmű és becses munka előbb nem készült el s hogy, aránylag, oly rövid ideig lehetett vele azt a gyüjteményt tanulmányoznunk, a mely egy helyen és ily szakszerű elrendezésben soha sem fog többé bennünket gyönyörködtetni. E sajnálat azonban nem involvál magában kritikát, mert jól ismerjük azon okokat és körülményeket, a melyek megjelenését késleltették. E körülmények lehettek okai annak is, hogy a munkához nincs kimerítő tárgymutató csatolva. Az igaz, hogy ez, szorosan vett catalogusoknál, nem szokásos, de ez a mű jóval több mint egy közönséges catalogus, annyi mindenféléről van benne szó és annyi magyarázat, történelmi visszaemlékezés találtatik benne, hogy egy jó tárgymutató nemcsak emelné értékét, de szükséges is ahoz, hogy kényelmes segédkönyv legyen.

A hely szüke nem engedi, hogy mindennel, a mi e könyvben van, tüzetesen foglalkozzam, de kötelességemnek ismerem legalább arra rámutatni, a mit az ügy érdekében megváltoztatva óhajtanék látni egy esetleges második kiadásban.

Mi magyarok úgy vagyunk vele, mint a megvénült egykor szép leány, a ki sehogy sem akarja elhinni, hogy már nem az. Mi is, mert egykor katona és lovas nemzet voltunk, azt

hisszük, hogy ma is azok vagyunk, pedig ha azok lennénk, nem felejtettük volna el azon fegyverek nevének nagy részét, a melyeket oly vitézül forgattak őseink, s nem kellene kutatnunk, keresnünk, hogy feltaláljuk őket, s a mi fő, nem kellene újakat gyártanunk.

A ki régi hadiszerelvényekről s fegyverekről ír magyarul, minden lépten nyomon fenakad, mert nem tudja, hogy nevezze ezt vagy azt, nem lehet tehát csodálni, ha a legszakértőbb és a legjobb nyelvérzékkel megáldott iró is téved itt-ott.

Ha valamely dolognak régi nevét nem ismerjük, kénytelenek vagyunk ujat gyártani. Ez esetben különös figyelemmel kell arra lennünk, hogy az uj név fogalomzavart ne okozzon. A 160-ik lapon *parittya-ijnak* nevezi a szerző a *balester*-t. A nevét tekintve olyan lövőgépet képzel az olvasó, a mely parittyaszerűen lövi a lövedéket, pedig szó sincs róla, mert a balester (arbalète à galet, prodd) nem egyéb mint vagy egy olyan számszerij, a melyből kő, ólom, vas vagy agyag golyót lőttek, vagy egy a rendesnél nagyobb számszerij, a mely utóbbi körülbelül úgy viszonylott a közönséges számszerijhez, mint a gátpuska a kézi puskához. Ha már éppen meg akarjuk különböztetni a többi számszerijtől, jobb elnevezés hiányában, azt hiszem helyesebb lenne balesternek vagy golyós számszerijnak nevezni mint parittya-ijnak. A golyós számszerij semmivel sem rosszabb, mint a franczia arbalète à galet (kavicsos számszerij).

A tárcsa elnevezést — habár jogosan használja a szerző különféle alakú paizsok jelzéseül — jobbnak tartanám kizárólag csak az úgynevezett torna tárcsák megnevezésére tartani meg, mert, különösen a nem szakértőt könnyen zavarba ejtheti az, ha tárcsa név alatt hol kis kerek, hol félhengeres, hol mondola alakú, hol négyszögletű stb. paizst lát maga előtt. A tárcsa eredetileg kis kerek paizs volt, később azonban nagyon sok nemű paizst neveztek tartschenak, targe-nak. És ez zavart okoz. Mi, a kik úgyszólván most állapítjuk meg hadi műnyelvünket, elkerülhetnők a bajt, ha a különféle alaku paizsokat paizs néven a jellemző vonásukra emlékeztető jelzővel összekötve neveznők, s tárcsának csak azt a bizonyos torna paizst mondanók, a melynek jobb szélén bevágás van.

A 209-ik lapon a 722. szám alatt ábrázolt nyeregről szólva a következőket irja a szerző: »a mellső íven a magyar nyerget jellemző keskeny *bak* nyúlik föl.« Ez ellen két ellenvetésem van. Az egyik, hogy az, a mit baknak nevez, kiegészítő része annak az ívnek, a melyet magyarul nem baknak hanem kápának mondanak. A másik, hogy e nyúlvány nem teszi a 722. ábrából látható nyerget magyarrá, mert a

magyar nyeregnek nem ez a nyulvány egyedül, hanem az ív és a két fa-oldallap adja meg jellegét.

A szóban forgó íveket kápának nevezik akár van rajtuk gomb- vagy kanálszerű nyúlvány, akár nincs, akár elől van, akár hátul, s ezért helyesebb lett volna a 391. lapon a nyereg hátulsó támlának nevezett részét hátulsó kápának mondani.

Az elmondottak esetleges tekintetbe vétele természetesen csak a magyarnyelvű újabb kiadásra nézve volna kivánatos, de a franczia kiadásban szükségesnek tartanám az István ifjabb király lovas pecsétének leirásában a zászlót oriflamme helyett másként nevezni, mert oriflamme zászló ugyan, de nem minden zászló oriflamme. Oriflamme specialis neve a franczia birodalmi zászlónak. Eleintén valamennyi franczia birodalmi zászlónak, később csak annak, a melyet a Saint-Denis-i apátság kincstárában őriztek s a király előtt hordoztak Vastag Lajos uralkodása óta, a mikor e zászlótartói méltóság a vexini grófsággal a koronára szállott. De nemcsak azért kerülendő a szóban forgó zászlónak oriflamme néven való nevezése, mert nem volt franczia birodalmi zászló, hanem azért is, mert czímer van rajta, holott az oriflamme-on nem volt.

A franczia király zászlaja kék volt és a szövetre arany liliomok voltak hímezve, az oriflamme pedig vörös, eleintén himzés nélkül,[1]) később arany lángnyelvekkel. Ezen arany lángnyelvek azonban nem voltak czimerképek, hanem jelképei az oriflamme névnek (auri, ori=arany, flamme=láng.)

A könyv külseje nagyon díszes, a képek benne tiszták s a legtöbb ilynemű munkák illustratióinál jobbak. Ennélfogva e munka nemcsak nélkülözhetetlen kézi könyve lesz a hadtörténelmi emlékek tanulmányozóinak, de dísze könyvtáruknak és kedves emléke azon gazdag gyűjteménynek, a melynek sikerült rendezése a szerzőt is dicséri. BÁRCZAY.

Török történetírók. A m. t. akadémia történelmi bizottságának megbizásából fordította és jegyzetekkel kisérte Thúry József. II. kötet. Budapest, 1896.

Magyarország XVI. századbeli történetének nem csekély fontosságu forrásait képezik az akorbeli török történetírók, kiknek adatai azonban eddigelé fölhasználva nem igen voltak,

---

[1]) Az oriflamme név nem is azon arany lángnyelvektől ered, a melyeket később rá hímeztek, s a mely régi nevét jelképezte, hanem aranyos nyelétől és csikokba szabott voltától. Hiszen ismeretes, hogy a csikokba szabott zászlót a középkorban latinul flammatumnak, francziául pedig flamme-nak nevezték.

mit részben a nyelv idegen volta okozott. Ujabban a török történeti feljegyzések rendszeres fordítása megindulván, történetíróinknak is hozzáférhetőbbé tétettek ezen, eddig mintegy két lakattal lezárt, források. Thúry Józsefé az érdem, hogy a török forrásokat, a magyar nyelvbe való rendszeres átültetéssel, velünk közelebbről megismertette.

Nemrég jelent meg a török történetírókat tartalmazó gyűjteményes munkájából a II. kötet, mely első sorban újabb négy történetíró munkájával ismertet meg bennünket, u. m. Lutfi pasa, Ferdi, Dselálzáde Musztafa, Szinán csaus és Kâtib Mohammed munkáival.

Lutfi pasa az első, kivel Thúry minket megismertet. Mint gyermek került II. Bajezid udvarába mint annak komornika. Úgy látszik, ebbeli állásában jól tudta felhasználni a viszonyokat, mert gyors egymásutánban emelkedett. 1537-ben már vezér volt, s Szulejmán szultán nővérét adta hozzá, két évvel rá Ajász pasa helyett nagyvezér lett, de már 1541 tavaszán nyugalomba menesztetett. Több munkája közől az Oszmán-ház történetét tárgyaló bir reánk becscsel. Kútforrásai a kora előtti eseményekre vonatkozólag régibb történeti munkák, az ujabbakra nézve pedig a saját közvetlen tudomása, mely, mint mondja, az 1507. évvel veszi kezdetét. Munkájában főleg azon részek érdekesek reánk nézve, melyekben a mohácsi csatát, Buda elfoglalását, az 1543-iki hadjáratot irja le. A mohácsi hadjáratban, mint mondja, maga is részt vett; munkáját 1554-ben irhatta.

Ferdi életviszonyaira nézve nem vagyunk oly szerencsés helyzetben, mint Lutfi pasánál. Életviszonyait nem ismerjük, s róla csak annyit tudunk, hogy I. Szulejmán alatt élt, s irta a törvényhozó Szulejmán szultán története czímű munkáját. Szulejmán magyarországi hadjáratainak leírását adja, keleties képekkel átszőtt nyelvezetben, de oly élénken, miszerint azon benyomást kelti föl bennünk, hogy szemtanúval van dolgunk. Ép oly keveset, mint Ferdiről, tudunk Szinán csaus életviszonyairól. 1526-ban találjuk először nevét említve, hogy mint udvari csaus az ez évi hadjáratban és a mohácsi csatában részt vett. 1533-ig aztán semmi nyoma, ekkor ujból találkozunk vele mint üzenetvivővel Khajreddin pasához, ki az V. Károly császár ellen a Földközi tengeren folytatott háborúk fővezére volt. Khajreddin pasa megbizásából megirta a pasa viselt dolgainak történetét. Rusztem pasa felszólítására az 1543-iki hadjáratban mint hivatalos történetíró vett részt, s ezen megbizásnak eredménye az 1543. évi hadjárat történetéről szóló munka, melyben a szemtanu közvetlenségével szólva, az ezen évi hadjárattörténetének forrásai között a legelső helyet foglalja el.

Kâtib Mohammed záim a történetek gyűjteménye című munka szerzője szintén mint szemtanú irta munkáját. Valószínűleg Ahmed bég székesfehérvári szandság-bég szolgálatában állott ő és bátyja. Munkájának legterjedelmesebb azon része, mely az 1543. évi hadjáratról szól, ezen körülmény, továbbá az, hogy az egykorú török írók között ő tud egyedül Csókakő és Enderik várának elfoglalásáról, továbbá, hogy a magyar korona és koronázásról is sokat szól, arra engednek következtetni, hogy Magyarországon tartózkodott hosszabb ideig.

Utoljára említjük meg, jóllehet sorban előbb áll, Dselálzáde Musztafa az országok osztályai és az utak felsorolása című munka szerzőjét, kit Thúry mint a legnagyobb szultánnak legnagyobb történetíróját mutat be. Előkelő családból származott, gondos nevelésben részesült, s ennek köszönhette, hogy már 1512-ben díváni jegyző volt. 1521-ben mint titkár részt vesz a magyarországi hadjáratban, 1525-ben reisz efendi, 1534-ben nisándsi lett, 1557-ben lemondott, de II. Szelim ujból kinevezte őt, s mint ilyen halt meg 1567-ben. Munkája Szulejmán trónraléptével kezdődik, s az 1556. év közepéig terjed. Munkájának kézirata, mely Thúry fordításának alapjául szolgált, s melyet Ibrahim bin Ali 1575-ben Szolnokon másolt le, több színes képpel, így a mohácsi csata, Buda, Esztergom stb. képeivel van díszitve. Fontosságra nézve a jelen kötetben adott írók közől messze kiemelkedik valamint leirásának terjedelmére és részletességére nézve is.

Látjuk ebből, hogy e kötet historiai irodalmunkat nem csekély számú és fontosságu adattal gyarapítja. Főleg az 1543. évi hadjárat az, melyre nézve a legtöbb, s mint már említettük is, legbecsesebb adatokat kapjuk.

Függelék gyanánt Thúry török okleveleket és részleteket ád Kocsi bég emlékiratából, mely az állam rendezéséről szól, s melynek közölt három első fejezete nagy Szulejmán szultán korára vonatkozik. A kötetet pontos név és tárgymutató zárja be, mely a munka hasznavehetőségét nagyban emeli. *Á. A.*

Geschichte der Stadt Leibitz mit Bezug auf die Vergangenheit Zipsens und Ungarns. Aus Veranlassung des Milleniums herausgegeben von der Stadt Leibitz. Verfasst von S. Weber. Kesmark, 1896.

Weber S. tagtársunk, kinek a Szepesség történetére vonatkozólag már nem egy munkát köszönhetünk, a millenium alkalmából egy ujabb munkával gyarapította az említett terület történetére vonatkozó irodalmat, mely munkája a milleniumra megjelent monographiák közűl úgy tárgyára, mint tartalmára nézve előnyösen kiválik.

Leibitz városa alapítása, ép úgy mint a többi szepesi városoké, II. Géza király idejére megy vissza, ki a beköltözött németek telepítését, mint tudjuk, tervszerüleg vitte végbe. 1412-ben a többi szepesi várossal együtt Lengyelországnak zálogosíttatott el, melyből csak 1772-ben került ismét vissza Magyarországhoz.

Úgy Leibitz, mint egyáltalán a szepesi városok történetében az elzálogosítás és visszakebelezés évei mintegy fordulópontot képeznek. S oly módon közelfekvő volt, és legkényelmesebbnek kinálkozott Leibitz városa történetét is ezen két határpont segélyével három periodusra osztani, melyek elseje 1412-ig, a második 1772-ig, a harmadik a legujabb időkig megy. Ezen beosztást követte Weber és ezen szakaszokon belül Leibitz városa történetét minden irányban, u. m. történet, közigazgatás, igazságszolgáltatás, egyházi viszonyok, ipar, katonaügy, oktatásügy stb. tárgyalja. De szem előtt tartja azon körülményt is, hogy egy oly város története, minő Leibitzé, nemcsak önmagában álló, nemcsak külön körben játszódott le, hanem az országos események is nagyban befolytak sorsának alakulásába. Nem kerülhető el egy ily monographiában tehát, hogy az országos események történetéből az író valamit ne szóljon. Ép úgy relatió van a város és az illető terület története közt, melyen fekszik. Monographia keretébe e két dolgot be kell illeszteni, szem előtt tartva a helyes mértéket. Webernek ez szerencsésen sikerült is, Leibitz városa ezen aránylag nem nagy terjedelmű monographiájába a vidék és ország történetéből ép annyit beilleszteni, a mi beléje való.

Munkájának stilusa könnyű s a nagy közönség azt nemcsak megérteni, hanem kellőleg méltányolni is fogja tudhatni. Hogy e mellett azonban a történettudóst is kielégíti, alapos, s mint meggyőződtünk, nemcsak irodalmi, hanem levéltári kutatásokon, tanulmányokon alapul, azt Webertől nem is várhattuk máskép. Egyedül az illustratiók ellen emelhetnénk kifogást, hogy diszesebbek is lehettek volna, de e körülmény a munka belbecséből nem von le semmit. *Á. A.*

Das Zeitalter der Fugger. — Geldkapital und Creditverkehr im 16. Jahrhundert von Dr. Richard Ehrenberg. Erster Band. *Die Geldmächte des 16. Jahrhunderts.* Jena, Verlag von Gustav Fischer 1896. XV és 420 ll. 8-rét. Ára 8 márka.

Midőn 1521-ben II. Lajos azon meggyőződésre jutott, hogy kincstárát a rendes törvényszerű úton meg nem töltheti, azon fonák eszközhöz fogott, — minden bizonyára alkincstár-

nokának, a zsidóból kikeresztelkedett Szerencsés Imre tanácsára — hogy silány pénzt veretett. Erre azután az öreg Engel azt jegyzi meg, hogy »nur ein jüdischer Schatzmeister, wie Szerencsés konnte in der Verschlechterung der Münze ein Mittel für die (Verbesserung der) Finanzen suchen.« *Si tacuisses, philosophus mansisses.* Evvel az egy mondattal is elárulja veterán történetirónk, hogy mily kevéssé ismerte a világtörténelmet, és hogy, különösen a pénzügy történetében, mily kontár ember volt. Mert a pénzsilányítás minden időben divatozott s több példát lehet idézni annak bebizonyítására, hogy buzgó katholikusok, de még vakbuzgó zsidófalók is, mint pl. Szép Fülöp franczia király, szintén vétkeztek e tekintetben. Ez utóbbi fejedelem, Vuitry szerint, 1295-ben elfogatta valamennyi zsidaját, — »*ses* juifs«, mert rabszolgái voltak — lajstromot készittetett el javaikról és szigoruan megtiltotta, hogy az ő tudta nélkül közülök egyetlen egyet is szabadon eresszenek. Ugyanazon év május havában pedig egy proklamáczióban tudatta hű alatvalóival, hogy saját és az állam érdekében kénytelen könnyű pénzt veretni s hogy abban a nemesfém tartalom sem annyi, amennyihez elődei alatt szokva voltak. Továbbá, daczára annak, hogy Szent Lajos ideje óta a franczia királyok ismételt rendeleteikkel folyvást üldözték, sanyargatták »Isten választott népét«, egy gíra szín-ezüst ára, mely 1306-ban $2^3/_4$ livres volt, 1355-ben $5^1/_4$ livres-re emelkedett, még pedig »forte monnaie«-ban, azaz »jó pénz«-ben; »faible monnaie«-ban, azaz rosz pénzben, 1350-ben pedig pláne 14 livres-re.

Midőn pedig a vallás dolgában való vakbuzgalmáról hirhedt II. Ferdinánd a fehér-hegyi csatában a szegény cseheket letiporta, a pénzveréssel hű párthivét, Lichtensteint bizta meg, ki egy consortiummal oly könnyű pénzt veretett, hogy egy egykorú Bernáth Gazsi állitása szerint az osztrák forint oly csekély súlyú volt, hogy nem sülyedt el, hanem a víz szinén úszott. A császár zsebre gyürte a koncznak őt illető részét, potom hat milliót, és könnyű lelkiismerettel folytatta Csehország rekatholizálását és a nemzeti párt kiirtását. Ha pedig modern időből kell példa, ki nem emlékezik Pio Nono silány két-lirás darabjaira? Aligha szabad azt föltennünk, hogy IV. Fülöp királyt, vagy II. Ferdinánd császárt, vagy IX. Pius pápát a zsidók tanították a *haute finance* kereszt-fogásaira.

Éppen a történetirók e járatlanságáról a pénzügyek történetében panaszkodik dr. Ehrenberg is jelen művének bevezetésében. Szerinte Ranke volt az, ki *(Fürsten und Völker von Südeuropa* czímű munkájában, mely az 1827 és 1836 évek közt

jelent meg) először fordított kiválóbb figyelmet az események egyik fő-fő rugójának, a pénznek a világtörténelemre való befolyására. De a pénznek fontos szerepét még ő sem hangsúlyozta annyira, mint pl. Chmel, ki 1843-ban IV. Frigyesről irt befejezetlen munkájában azt állitotta, hogy a középkor végén a pénzügyi állapot ismerete egymagában adja meg a szükséges kulcsot az események megmagyarázására. S mégis mily csekély pénzügyi ismerettel rendelkeznek rendesen a történetírók s mily kevés figyelemre méltatják a poros számlákat, számadási könyveket, melyekből egyedül tanulhatnának valamit a kérdéses tárgyról. Szerinte a tudósoknak mindenekelőtt üzletembereknek (Geschäftsleute) kellene lenniök; »dann würden sie mehr leisten.«

Ennyit bevezetésül és, ami fődolog, indokolásául annak, hogy dr. Ehrenberg munkáját miért ismertetjük a jelen folyóiratban, nem pedig valami pénzügyi vagy közgazdasági szakközlönyben.

Ha már most dr. Ehrenberg munkájának megvizsgálásához fogunk, csakhamar meggyőződünk arról, hogy szerző sok könyvet forgatott kezében, levéltárakban is sokat kutatott, sokat olvasott. De másrészt azt a fölfödözést is tesszük, hogy sokat épen nem vagy pedig rosszúl olvasott el, sokat elhanyagolt vagy elfelejtett, vagy kellően meg nem emésztett, s amit az olvasónak nyújt, nem a lehetőleg legjobb formában van megirva. Szerző maga is ismeri munkájának gyarlóságait s ezeket főleg annak tulajdonitja, hogy könyviráson kivül más dolga is van, hogy járatlan utakon bolyong és ezért nem volt mintája, mely után dolgozhatott volna és végre, hogy nem volt sem ideje, sem ereje az óriási anyag földolgozására. Vigasztalja őt azonban a tudat, hogy egy nagy fát az első csapással nem lehet leteriteni.

Művének címéül »A Fuggerek korá«-t, az első kötetnek al-cziműl »A XVI. század pénz-hatalmasságai«-t választotta. Azt, hogy hány kötetre fog rúgni a munka s a jövő kötetek miről fognak tárgyalni — talán maga a szerző sem tudja. A jelen kötetnek egy negyed részét a bevezetés veszi igénybe. Egy más negyede, vagy még ennél is kevesebb a Fuggereknek van szentelve. Sok ujat azonban ez nem tartalmaz s e részt nagyobbára ismerik már nálunk Wenzel munkájának révén, melyből a szerző merít bőven maga is. A könyvnek mintegy fele végre a XVI. század többi pénzhatalmasságainak van szentelve s van még egy recapitulatio-féle fejezet is.

A munka egyik főhibája az, hogy a bevezetés — nagyon rövidre van szabva. Az az olvasó, kinek számára dr. Ehrenberg

ir, vagy irni látszik, nem lesz megelégedve avval az elhamarkodott leczkével, melyet szerző neki ad a bevezetésben oly czélból, hogy vele a XVI. század pénzügyeinek történetéről elbeszélendő dolgokat megértesse. Egy külön kötetet vett volna ez igénybe s czélszerűbb volt volna az egész történetet *ab ovo* részletesen és alaposan tárgyalni; mert hát tudtunkkal a XVI. század pénzhitelezői csak annyiban különböztek elődeiktől, hogy ez utóbbiak nem voltak talán oly dúsgazdagok. Annyi azonban bizonyos, hogy a Fuggerek és kortársaik nem voltak az elsők, kik az árú-kereskedés (Waarenhandel) mellett a pénz-kereskedést (Geldhandel) is űzték, s igy szerzőnek határszabása teljesen önkényes. Az olvasó szeretne valamit, illetőleg többet tudni például Dino Rapondiról, ki a XIV. század végén Zsigmond királyunknak kölcsönzött százezer forintot, továbbá Jacques Coeur-ről, VII. Károly hires financier-jéről vagy Semblançayról, kiről legujabban Spont is kimutatta, hogy nemcsak *surintendant* volt, hanem pénzkölcsönző is és ki az akasztófán halt meg I. Ferencz idejében; továbbá a De la Pole család tagjairól, kik szerény kezdetből majdnem Anglia trónjáig jutottak; vagy pedig a fekete és fehér Frescobaldiakról és sok más kereskedő társulatokról, kik már a XIII. században virágoztak bőven Olaszhonban és máshol, de kikről dr. Ehrenberg munkájában vagy éppenséggel semmit, vagy nagyon keveset találunk. Még a bevezetéshez függesztett két excursus is — az egyik »Zsidó és keresztény pénzkölcsönzők a középkor végén« czímmel, a másik a »Középkori börzék«-ről — is fölötte hézagosak, ámbár ezekben szerzőnk nyilván részletekbe igyekszik bocsátkozni.

Hogy mily fölületesen bánik tárgyával szerzőnk, az éppen a II. Lajosunkról elmondott nehány sorból tünik ki. Igy pl. ő azt állítja, hogy a magyar király a Fuggerek magyarhoni üzletétől 200 ezer forintnál többet »elrabolt« (»beraubt« 121. l.; »Beraubung« 123. l.) és hogy irigyeiknek áskálódásain kívül magyar bányamunkásaik zendülése vezetett arra, hogy a kereskedő ház magyarhoni javait lefoglalták és főbb tisztviselőit fogságba helyezték a magyarok. Engel, Horváth Mihály, Szalay László és Wenzel, kik jóval behatóbban foglalkoztak a Fugger-affaire történetével, mint dr. Ehrenberg, és jobban ismerték azt, mint ő, nem vélték magukat competens biráknak arra nézve, hogy ebben az ügyben itéletet ejtsenek, még pedig azért nem, mert egyéb szükséges tudnivalók közt pl. nem ismerték — nem ismerjük még ma sem — az 1524-ben szeptember 8-án megnyilt pesti országgyűlés valódi és teljes történetét, és nem sikerült még II. Lajos pénzügyi sáfárkodását és

a Fugger-affaire történetét teljesen tisztába hozniok. Annyit azonban mégis tudunk, hogy túlszigorúnak kell tartanunk egy történetírónknak azon állítását, hogy a Fuggerek a magyar királynak adott »előleg fejében a bányák kizárólagos kiaknázásának jogát követelték, mely engedmény fejében ezután valóságos *rablást* űztek. Többi között a rézzel együtt *tilosan* és a nélkül, hogy csak egy fillér *kárpótlást* fizettek volna, *tömérdek* ezüstöt vittek ki az országból. Midőn utóbb *gazságuk* kisült, elitélték ugyan őket *100 ezer* forintra, a német császári követ közvetítése mellett azonban ezt az összeget 20 ezer forintra leszállították. Mi több: nemsokára az udvar megint rájuk ruházta a bányamonopoliumot.« De ha igaz az, a mit Péch Antal állít,[1]) hogy t. i. II. Ulászló 1500-ban Thurzó Jánost, a Fuggerek üzlet-társát fölmentette örök időkre a bánya-urbura fizetésétől, úgy nem csodálkozhatunk azon, sőt nagyon természetesnek kell találnunk, hogy a Fuggerek a Thurzók birtokában levő bányák kizárólagos kiaknázásának jogát nemcsak követelték, hanem gyakorolták is.

Ami pedig azt a másik vádat illeti, hogy t. i. a Fuggerek tömérdek ezüstöt csempésztek ki az országból minden fillér kárpótlás nélkül, ennek megértésére egy kis technologiába kell bocsátkoznunk. A termelt érznek fekete réz (Schwarzkupfererz) a neve ha ezüstöt tartalmaz, vagy sárga réz (Gelberz) ha nincs benne ezüst. Az előbbiből oly módon választják ki az ezüstöt, hogy ólommal vagy ólomtartalmu érczczel keverve tárcsákba öntik a nyers rezet s a tárcsákat az úgynevezett csurgató kemenczében kiolvasztják, azaz »kicsurgatják«. E művelet közben az ezüst egyesül az ólommal és kicsurog a kemenczéből. Ily csurgató kemenczék fölállítására Beszterczebányán, vagy a szabadalmazottak tetszése szerint akárhol másutt *az országban* még 1496-ban adott szabadalmat örök időkre II. Ulászló Thurzó Jánosnak, fivérének és örököseiknek, még pedig oly föltétellel, hogy a szabadalmazottak ne legyenek kötelesek a réztől elválasztott ezüstöt a kamarába szállítani.[2]) A Fuggerek bűne tehát csak abban állt, hogy az ezüstöt a réztől nem a magyarhoni csurgató kohókban választották el, s ilyképen elvonták a keresetet a magyarhoni munkásoktól[3]) és

[1]) *Alsó-Magyarország bányamívelésének története.* I. 86.

[2]) U. o. I. 81. és köv. ll., hol a szabadalom szövege is közölve van. A kemenczék így vannak megnevezve: »officinae sive conflatoria separantia argentum a cupro, vulgo Zager hwthen (azaz Saigerhütten) nuncupata.«

[3]) II. Ulászló az adott szabadalmi levélben világosan megemlíti, hogy azért ad engedélyt a csurgatók fölállítására, mert ezeknek kezelésétől »non mediocre commodum, non parva etiam utilitas, partibus sive

persze az ezüst is, melyre itthon oly nagy szükség volt, külföldre vándorolt.

Nincs azonban szándékomban e helyen a Fuggerek ellen emelt valamennyi vád megvizsgálásába bocsátkozni s azért legyen elég fölemlitenem azt az egyet, hogy a silány uj pénzből eredő haszonból Szerencsés Imre állítása szerint 1525. május haváig a Fuggereknek mintegy 800 ezer forint jutott volna osztályrészül.[1]) A regesta nem közli, hogy jó vagy rossz pénzben kell-e értenünk ez összeget. Különben Fugger Jakab e vád alól egyszerűen kibúvik avval a semmitmondó nyilatkozattal, hogy »bizony ha a pénz oly olcsó volt Magyarországban, én arról nem tudok semmit.« Számokkal ez alkalommal tehát nem szolgál. Azt azonban, hogy az uj pénz veretéséből a Fuggereknek, ha nem is közvetlenül talán, de bizonyára közvetve, nagy hasznuk volt, azt még legjobb barátaik sem tagadhatják el. Igaz az ugyan, amit Jakab mester állít, hogy t. i. ha idegen ezüstöt vitetett az országba, rossz pénzt kapott érte — mint bárki más, — melyből 2 forintot alig vettek el 1 frt gyanánt; de másrészt nem szabad elfelejtenünk, hogy miután királyi rendeletből a silány uj pénznek értéke eredetileg éppen annyi maradt, mint a régi jó pénzé, a Fuggerek bányamunkásaiknak a régi jó pénz alapján kialkudott bérét rossz pénzben fizették, ámbár az élelmi szerek ára fölszökött mindenhol kétszerannyira az uj pénz veretése óta. Midőn azután a beállott inség miatt a bányamunkások fölzendültek s régi jó pénzben követelték munkabérüket, vagy pedig azt, hogy bérüket megduplázzák, munkaadóik factorja avval szabadkozott, hogy a régi pénz elfogyott, s hogy nincs fölhatalmazása bérüket fölemelni. Az alatt azonban az exportált magyar réz ára külföldön vagy megmaradt a réginél, vagy pedig talán feljebb

districtibus illis vicinis ... eveniri et haberi potest« és hogy az ottani lakosoknak módot nyújtandanak a kenyérkeresésre. — Dr. Marczali közöl egy regestát valami európai levéltárból *Regesták a külföldi levéltárakból* czímü gyüjteményében. Ebben valaki felel »Imre zsidó« vádjaira. Ha jól értem meg, az eredeti kézirat valami melléklet egy melléklethez, melyet Fugger Jakab egy 1525. jul. 6-án György szász herczeghez intézett leveléhez csatolt. A védekezés azonban, úgy a mint Marczali azt közli, ellentmondást tartalmaz, mert egyrészről azt állítja az iró, hogy a magyar rezet nem csurgatták, mert mázsájában csak 5—5½ lat ezüst volt és azért ennek kiválasztása nem volt (volna) jövedelmező. Másrészt azonban beismeri az iró, hogy 30 ezer mázsa rezet számítva, sikerült évenkint 7500 márka ezüstöt a rézből kivonni s hogy tehát mégis csak csurgatták a magyar rezet és volt nyereség is, ámbár nem volt nagy. »Das liegt am Tag dass nit anderst ist.« Szerencsés Imre avval vádolta volt a Fuggereket, hogy évenkint 15,600 márka ezüstöt vittek ki az országból.

[1]) Marczali, u. o.

is ment és a Fuggerek persze ügyeltek arra, hogy ő nekik a vevők jó aranyban és ezüstben fizessék ki a kialkudott vételárt.

Mint látjuk tehát, a szemes német czég annál dúsabb jövedelmet aratott, minél silányabbá vált a magyar pénz. Mert tudnunk kell azt, hogy a hivatalból való pénzrontáson kívül számos pénzhamisitó volt tevékeny az országban. A király, Fugger Jakab állítása szerint, számos egyénnek kegyosztásból vagy pedig adósság fejében jogot adott volt a pénzverésre. Ezek közül némelyek, Burgio állítása szerint, visszaéltek kiváltságaikkal és még a királyénál is silányabb pénzt verettek, minek az volt a következménye, hogy míg pl. az arany forint 1526. április havában megért 120 régi ezüst denárt, az uj pénzből 380—400 dénárt követeltek érte, sőt az ország némely vidékein, mint pl. a Tiszán túl az uj dénárokat egyáltalában el sem akarták fogadni. Végre a király belátta azt, hogy a bimetallismus apostolainak tanával ellenkezőleg, a rossz pénzt sem királyi rendelettel, sem országgyülési végzéssel jó pénzzé varázsolni nem lehet és azért 1525. szept. 1-én beszüntette a silány pénz veretését, megszabván egyszersmind, hogy a silány pénz két darabja épen annyit érjen, mint egy régi, ami persze szintén irott malaszt maradt. Ahelyett azonban, hogy egyszerüen visszatért volna a régi pénz veréséhez, egy harmadik fajta dénárt eszelt ki s azért ezután egyidőben háromféle dénár volt forgalomban az országban. Nem csoda tehát, hogy még nagyobb zür-zavar támadt az országban és hogy még Burgio báró, a pápai követ is elvesztette türelmét a »benedetta monetá«-val. Épp ugy mint 1360-ban Franciaországban, a mohácsi vész évében volt Magyarországban háromféle értékü pénz, t. i. *monnaie forte, faible* és *moyenne,* azaz jó, rossz és középszerű pénz. Az akkoron uralkodott zavar nyomai még mai napság sem tüntek el az irodalomból, ámbár Burgionak 1526. április 3-áról kelt levelének [1]) segélyével képesek vagyunk az egész ügyet földeríteni s történetíróink sürű botlásait helyreigazítani. Megkülönböztetésül Burgio régi, uj és legujabb pénznek (moneta vecchia, nova e novissima) nevezi a három fajtát. Szerinte a régit »9 *és* 10 latos« ezüstből, azaz oly fém-keverékből verték, melynek girájában »10 lat« ezüst és 6 lat réz volt, és ebből 425—428 dénárt vertek giránkint. Az uj pénz ellenben csak 4 latos ezüstből készült, még pedig 450 dénár a fém-keverék girájából. Tehát az uj pénz könnyebb is volt a réginél és ezüsttartalma is csak $2^1/_4$—$2^1/_2$ része volt a réginek. A magán pénzverőkből kike-

[1]) A *Monumenta Vaticana*-ban.

rült hamisított dénárok még ennél is kevesebb ezüstöt tartalmaztak, mert csak három, sőt pláne két (!) latos ezüstből készültek és némelykor még 600 ily dénár sem nyomot egy márkát, azaz girát. Nem csoda tehát, hogy végre megfeledkeztek az emberek arról, hogy ezüst dénároknak szánt pénzzel volt dolguk s még a király számadási könyvéiben is az uj, rossz ezüstpénzt »rézpénz«-nek nevezik. Mert tudtunkkal rézpénzt, azaz tisztán rézből vagyis ezüst-mentes rézből készültet, nem veretett II. Lajos király, amint ezt Pray és — *quis custodiet ipsos custodes?!* — Krizskó Pál [1]) is, de szerény nézetem szerint hibásan, állítják.

Végre a »legujabb« pénzt 8 latos ezüstből verték, még pedig 428 dénárt egy girából, tehát körülbelül ugyanannyit, mint a régi pénz márkájából. A csekélyebb ezüst tartalmat az akkori árfolyam is elárulja, mert 120 régi ezüst dénár megért 132 dénárt a »legujabb« fajtájából.

Hogy visszatérjünk elbeszélésünkhöz, végre, mint sok más magyar szalmatűz, a Fuggerek elleni agitatio is lelohadt, a király visszavette a német bank-céget jó kegyébe és ezek beküldték számlájukat a szenvedett károkért, mely az ő becslésük szerint 267.648 magyar forintra, azaz 535,296 uj forintra (tehát kétannyira az uj pénzben) rugott. A király elismerte e követelésük jogosultságát és halála után utódja a trónon I. Ferdinánd is készneк nyilatkozott, még pedig két izben is (1527. nov. 1. és 1528. feb. 28.) a 206,741 arany forintban megállapitott adósságot elvállalni. De ő sem fizette meg, sőt még uj adósságot is csinált. Nem fizették meg azt utódai sem s azért, Dobel szerint, még 1580-ban is figurál a »grosse ungarische Schuld« a Fugger-ház nem törlesztett követelései között. Ha tehát valaki megrabolta őket, mint ezt dr. Ehrenfeld állítja, ugy — mint látjuk — a rabló nem volt II. Lajos. Mert nemcsak I. Ferdinánd, hanem bátyja V. Károly és utódaik is folyvást szopták a Fugger-ház vérét, mint a pióczák, míg végre a ház megbukott. Dr. Ehrenfeld szavaiban »az összes veszteség, melyet a Fuggerek a Habsburgok elleni követeléseik fejében a XVII. század közepéig elvesztettek, minden túlbecslés nélkül, mintegy *kilenczedfél millió rhénusi forint*-ra tehető.« (186. l.) És szerző még sem találja szükségesnek, hogy e kedvenczeinek okozott óriási kár okozóit valami sértő névvel illesse. Tehát ebben az esetben is áll a közmondás, hogy »kleine Diebe hängt man, grosse lässt man laufen« az ősi szokás szerint.

Miután azonban e könyvismertetés máris hosszura nyúlt,

[1]) *A körmöczi régi kamara és grófjai*, 48. l.

el kell hallgatnunk sok mindenfélét s megelégednünk avval, hogy az olvasót magára a munkára utaljuk, mert ámbár van benne sok száraz olvasmánynak látszó üzleti számla *et hoc genus omne,* van benne sok olyan érdekes dolog is, mit még a »nagy közönség« számára szánt mulattató korrajzok irói is sikeresen fölhasználhatnának. Ilyen pl. az a hely, melyben szerző leirja, hogy V. Károly mint jutott a császári méltósághoz a Fugger házra kiállított váltók segélyével; vagy az, hol elmeséli, hogy az öreg Miksa császár üres zsebbel, de reményteljes szívvel mint tánczolt a nürnbergi sváb leányokkal és gavalléroskodott velük — egy a Fugger házzal kötendő pénzüzlet előmozditása érdekében.

Számos fogyatkozásai daczára is dr. Ehrenberg munkája elvitázhatlanul nyereség a történelemirás számára.

A négy utolsó lapon szerző közöl két rövid okiratot, mely a magyar rézkereskedésre vet némi világot a XV. század utolsó éveiben. Tudtommal ez okiratok szövegét ő közli itt először.

KROPF LAJOS.

The Great Didactic of John Amos Comenius. Now for the first time englished with introductions, biographical and historical by M. W. Keatinge. B. A. late Exhibitioner of Exeter College, Oxford. — 8-ad-rét VIII, és 468 ll. Comenius arczképével. London, Adam and Charles Black 1896.

Mint már a czimlapról láthatjuk, jelen munka Comenius *Didactica Magna* czimű jól ismert művének angol fordítását tartalmazza életrajzi és történelmi bevezetésekkel. Az életrajz mintegy 100 lapra, a történelmi bevezetés mintegy fél annyira rúg. A kötet végén van még egy pár jegyzet és Comenius munkáinak jegyzéke megrövidítve és megcsonkítva tagtársunk, dr. Kvacsala munkájából átvéve, a forrás megnevezése nélkül.

A rövid előszóban fordító elmondja, hogy a fordítást az edinburghi Advocates' Library-ban őrzött eredeti latin szöveg után eszközölte. De ez ne vezessen félre bennünket, mert ugy látszik, nem kiadatlan kézirattal van dolgunk, hanem az 1657-iki nyomtatott kiadás egy példányával, és maga a fordító sem hiszi, hogy a *Didactica* eredetijét Comenius latinúl irta volna — ugy mint ezt pl. Raumer is tévesen állította — mert két izben (14. és 462. ll.) maga is azt állítja, hogy az eredetit szerzője cseh nyelven fogalmazta.

Fordító szerint a két bevezetés részben eredeti kutatásokra, részben a legjobb német kútforrásokra támaszkodik. A mű átlapozásánál azonban arról győződünk meg, hogy szerző

bőven merített dr. Kvacsala könyvéből, s a mi kevés ujdonság van benne, nem mindig jó. Ilyen pl. az a megjegyzése, hogy a *Janua Linguarumot* lefordították 12 európai és 4 ázsiai nyelvre, de e fordítások létezéséről »sok (many) esetben« csak Comenius tud valamit. Keatinge idézi Kvacsalát több izben, s azért valószinüleg tudományát innen meritette és következőleg csak annyit tud a *Janua* fordításairól, amit tagtársunktól tanult. Tőle megtudhatta volna, hogy a névszerint fölsorolt 12 európai szövegből kilencz hol, mikor és hányszor jelent meg. Tudjuk továbbá, hogy a franczia és olasz szöveg megjelent 1640-ben, ha nem csalódom, Amsterdamban és egy latin-franczia-olasz-spanyol-német kiadás az Elzevir nyomdában 1661-ben. Tehát a 12 európai nyelvre eszközölt fordításokról egész biztossággal tudjuk, hogy valamennyien megjelentek. Beeger állítása szerint, továbbá, a török fordítás kézirata 1650-ből megvan Párisban és azért csakis az arab, perzsa és mongol forditásokról mondhatjuk el, hogy ismeretlenek előttünk, de ez valószinűleg a mi hibánk.

Forditó ahhoz is tart igényt, hogy sokkal teljesebben irta meg Comenius életét az angol olvasó részére mint bárki más előtte. Ebben bajos volna vele egyetérteni, mert pl. Benhamtól még 1858-ban jelent meg egy 161 lapra terjedő meglehetősen jó életrajz. Hogy — a mint állítja — az életrajz némi uj dolgokat tartalmaz, azt nem lehet eltagadni, de az uj adatok csak rari nantes in gurgite vasto. Comenius angolhoni tartózkodását illetőleg épen semmi ujat sem tanulunk a jelen munkából. Pedig épen ezt az időszakot kellett volna szerzőnek jobban megvilágítania.

KROPF LAJOS.

TÁRCZA.

A MILLENIUMI KIÁLLÍTÁS BEZÁRÁSA.

A milleniumi kiállítás e hó 3-án ünnepélyesen bezáratott. Kimagasló pontja volt ennek a történelmi kiállitás. Szebbet, gazdagabbat, fényesebbet hazánk nem látott ennél. S büszkén mutathatunk történelmi kiállításunkra, mely a külföld osztatlan tetszését megnyerte. Hű és szép képe volt ez ezer éves multunknak és tanulságos is. Mint halljuk, tudományos katalogusok fognak róla készülni. Szalay Imre, a történelmi kiállitás igazgatója, most a bezárások után felvételeket eszközöl. Helyén is van állandósitni az itt lévő rengeteg kincsek közül a nevezetesebbeket. Mert ugy, mint most együtt voltak itt, azokban a fényes szép termekben, melyek maguk is valamely régi nevezetes emléket adtak vissza: aligha fogja többé emberi szem látni. Ez a fél év rendkivül hamar eltelt: de az abból merített tanulság állandó marad. Az az általános lelkesedés, mely a millenium alkalmából az egész nemzetet átjárta, sok más nyomokat is hagyott maga után, részint már elkészülteket s részint készülő félben lévőket. A Thaly Kálmán alelnökünk által inditványozott hét emlékszobor részben készen van, s a mi még nincs készen, nemsokára le fog lepleztetni. — A városok és vármegyék siettek megiratni monográphiájukat, s ezek közül már egy egész sereg készen van. Egy sincs köztük, melyet a történetírók ne használhatnának; nagyrészük pedig nagy és fontos szolgálatot tesz az ügynek nem csak azzal, hogy jól vannak írva, hanem gazdag okmánytárukkal, mely új forrásokat nyit meg a történetírók számára. Épen ily nagy szolgálatot tett Wlassics közoktatásügyi miniszter is avval, hogy az iskolák történetének megirását elrendelte. Ezzel tanügyünk történetének egyszerre oly gazdag forrás anyaga lett közzétéve, hogy a magyarországi tanügy történetét avatott kéznek nem lesz nehéz megirni: ezzel Molnár Aladár alapvető munkája (mely a történelmi bizottság kezdeményezésére s kiadásában jelent meg) betetőzést nyert. Nem megvetendő eredmény az is, hogy a városok, vármegyék

siettek muzeumaik vagy dísztermeik számára valamely kiváló történelmi esemény megfestését megrendelni, s ilyen módon az eddig elhanyagolt történelmi festészet egyszerre nagy és örvendetes fellendülést nyert. Idesorozhatjuk azokat a történelmi térképeket is, melyek egyes milleniumi bizottságok által megrendeltettek, s a szakemberek és a nagy közönség figyelmét egyaránt felköltötték. Azt a hatalmas okmánytárt, mely erdészetünk történelmét megvilágosítja, a pénzintézetek, egyes mezőgazdasági iparágak történeteit, a magánvállalatokat s ezek közt a három munkát, mely Magyarország történetét tárgyalja: a Varga Ottóét, mely legrövidebb s a nagy közönség számára van irva, a Barótiét, mely a Szalay József-féle munkát dolgozta át és bővitette ki, s a legnagyobbat és legrészletesebbet az Athenaeumét, tíz kötetben, melyet Emich Gusztáv kezdeményezett, s az ő buzgalma, ügyszeretete és kitartása valóban méltó milleniumi emlékké emelt. Ez futó és hézagos átnézete annak, a mi a millenium megörökítése érdekében hazánkban történt, s melynek mindenesetre legkimagaslóbb pontja a milleniumi történelmi kiállítás volt. A kik összehozták, rendezték, gonddal ápolták, örömmel telhetnek el munkájuk eredményén. Ők is, a közönség is bizonnyal fájó érzéssel válnak el attól a gyönyörű helytől, mely annyi örömöt okozott nekik, annyi tanulságot szolgáltatott s melyet sohasem fognak elfeledni.

RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR.

A »Régi magyar könyvtár« bibliographiai összeállítása Szabó Károly nevével van összeforrva. Évtizedeken át gyüjtött czímmásokat, s mikor már a hazai könyvtárakban tett kutatásait befejezte, akkor az akadémia azok kiadásával megbízta. Az I. kötet 1879-ben jelent meg. Ritkán jelenik meg könyv, mely oly nagy feltünést keltett volna, mint ez; nemcsak a szakemberek bámulták a régi irodalom gazdagságát, mely most egy új világot tárt fel előttök, hanem a nem szakemberek is örömmel vették tudomásúl, hogy a harczok zaja közepett is az irodalmi munkásság annyira el volt terjedve. Pedig ez a hazai irodalomnak csak egy részét tette, másik része a latin hazai nyomtatványokból telt ki; ez a kötet 1885-ben jelent meg. Még ez sem nyujtotta teljes képét a magyarországi tudósok munkásságának; a magyar írók szoros összeköttetésben állottak a külfölddel, s mondhatni, többször vettek igénybe külföldi, mint hazai sajtót. A mint a II. kötet megjelent, az akadémia megbizta Szabó Károlyt, hogy a III. kötet számára gyüjtsön adatokat, — örömmel vállalkozott erre a nagy munkára s haláláig több mint 2000 czímmást gyüjtött össze. Mi történjék hagyatékával? Az akadémia irodalom történelmi bizott-

sága behatóan tárgyalta ezt a kérdést. A Szabó által összegyűjtött címmásokat nem tartotta helyesnek kiadni, s gondoskodnia kellett annak kiegészítéséről; szerencsére magának az Akadémiának kebelében volt erre alkalmas ember. Hellebrant Árpád nem rég adta ki az akadémia birtokában levő »ősnyomtatványok« jegyzékét, s az a kiadás oly lelkiismeretes s pontos munka volt, hogy annak szerkesztőjét nyugodtan bizhatta meg Szabó Károly hagyatékának szerkesztésével és kiegészítésével. Hellebrantnak sokat kellett utaznia ennek a czélnak elérésére külföldön, — évenként lelkiismeretesen beszámolt a bizottságnak, hogy mennyire haladt munkájában, s ma már örömmel hirdethetjük, hogy a »Régi magyar könyvtár« teljes. Igaz, hogy a III. kötetnek csak első fele jelent meg, mely 1670-ig terjed, de már a második fele 1670-től 1711-ig sajtó alatt van. Az index, mely a könyv használhatóságát nagy mértékben meg fogja könnyíteni, ehhez lesz csatolva. Hellebrant Árpád gondos, szép, elismerésre méltó munkát végzett. Sok fáradtságba került az, de sok öröme is telhetik benne, mind az, a ki történet és irodalomtörténet irással foglalkozik, nagy hasznát veszi e könyvnek, mely az első két kötetet kiegészíti — teljessé teszi.

FRANGEPÁN KRISTÓF GYŰRŰJE.

Thode Henrik — ki nevét assisi szent Ferenczről írt nagy művével alapította meg a német irodalomban — igen érdekes könyvet (Die Ring des Frangipani. Frankfurt a/M. 1896.) írt egy 380 év előtt elveszett gyűrűről.

Egyszer Velenczében a Márk könyvtárban üldögélt, a hol épen Romanini könyvéből a velenczei művészet történetéhez gyűjtött adatokat, mikor véletlenül megvételre kínáltak neki egy gyűrűt, a melyet Pordenonéhez közel a pratoi várromok közt egy odavaló paraszt talált.

Sima arany jegygyűrű volt, XVI. századi augsburgi munka „Myt myllen din eigin“ (=Mit Willen dein eigen) romantikus fölirattal. Tudósunk megvette a gyűrűt, s egyszeribe rendkivül kíváncsi lett e háromszáz esztendős szerelmi zálogra. Szórakozottan olvasta tovább Romanini könyvét, s épen I. Miksának 1509—14-ig Velencze ellen viselt hadjáratánál tartott, midőn egyszerre valami sejtelem szállotta meg, hátha az ő gyűrűjét is épen ebben a háborúban vesztette el valamelyik német vitéz. Mindjárt más forrásokhoz is fordult, s egy pordenonei egykorú naplóból meggyőződött, hogy 1513-ban Miksa császár híres hadvezére *Frangepán Kristóf* Pordenonét és Prato várát is elfoglalta, s hogy onnan őt 1514 márcziusában a velenczeiek kiverték. Végre Marino Sanuto krónikájában,

legnagyobb meglepetésére rátalált egy Rizzano nevű foglyul ejtett német tiszt levelére, mely szerint, midőn Frangepán Kristóf lovát Asoponál kilőtték alóla, *egy drága gyűrűjét elvesztette, a mit ő talizmánnak tartott;* és csakugyan, írja Rizzano, azóta nem volt szerencséje, s csakhamar 1514. június 5-én nagy vereséget szenvedett s ő maga is a velenczeiek fogságába esett.

A gyűrű tulajdonosának ekképen nyomára jutván, Thodenak sikerült e regényes történet szövevényének minden szálát megtalálni.

A velenczei államlevéltárban a Frangepán Kristóf fogságára vonatkozó összes adatokon kívül, ráakadt feleségének Gradiskából hozzá intézett leveleire. Egyik levele, mely 1515. márczius 21-én kelt, a gyűrű eredetéről minden kétséget eloszlat. A mi a gyűrűt illeti, — azt irja benne — legjobb volna, ha férje egy velenczei aranyművessel csináltatná meg, a *réginél* kissebb formára, de *ugyanazzal a felirattal,* mivel az feleletül szolgál azokra a szavakra, a melyek a férje által neki ajándékozott gyűrűre vannak vésve.

Frangepán Kristóf felesége Lang Apollónia, Lang Máté salzburgi bibornok-érsek nővére volt. A bíbornok, mint Miksa császár legkedvesebb tanácsosa, nagy befolyással bírt, de híre járt, hogy hatalmát inkább nővére szépségének köszönhette. A szép Apollónia udvarhölgy volt, s előbb gróf Lodronhoz, azután ennek halálával Frangepánhoz ment nőül. A fiatal pár alig élvezhette a mézes heteket, midőn kitört a háború s Frangepánnak Velencze ellen hadba kellett indulnia, s fogságba került. Csodálatos játéka a véletlennek, hogy Frangepán börtöne Velenczében épen a Márk-könyvtár alatt volt, a hol elvesztett gyűrűjét 380 év mulva egy német tudós vette meg.

Sem a férj, sem hűséges neje nem tudott megnyugodni sorsában. Frangepán többször megkisérelte a szökést, a szép Apollóniának pedig egyszer férje börtönébe sikerült lopódznia s csakis erőszakkal távolíthatták el onnan. Végre sok diplomácziai alkudozás után Velencze 1519. január 6-án kiadta Frangepánt a franczia királynak, a ki őt ismét Milánóban elzárta. Felesége ide is követte, s úgy látszik meg is engedték, hogy férje sorsát vele megoszthassa. Együtt élhettek ujra, de nem sokáig, mert a hű feleség már 1519. szeptember 14-én meghalt.

Frangepán Kristóf további sorsa, hogy Milánóból megszökött, már történetünkből is ismeretes. Tudjuk, hogy horvát bán lett, a mohácsi ütközetről lekésett, s hogy élte fogytáig János király pártján volt. Varasd ostrománál 1527-ben esett el, alig hogy elvette második nejét Drágffy Annát, Kanizsay László özvegyét. *(J. V.)*

— — — —

REPERTORIUM.

b) Külföldi folyóiratok.

The Forum. (1896. április-füzet). *Fournier* Aug., *Francis Joseph and his realm.*

Repertorium für Kunstwissenschaft. (19. köt. 2. füzet). *Th. Frimmel,* Aus der Galerie in Hermannstadt. — *Schmidt W.* »Zur Kenntnisz der Holzschnitte der Dürer'ischen Schule« és »Landschaftliche Zeichnungen in der Nationalgallerie zu Budapest.

Revue Critique (1896. 30. évf. 24. sz.) Birálatot közöl *Xénopol* művéről: Histoire des roumains de la Dacie Trajane.

Am Urquell. (1896. VI. évf. 10. füz). *Mátyás L.,* Schwäbische Kinderspiele aus der Ofner Gegend.

Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart. Kiadja *Grünhut* 1896. 23. köt. 3. füz.) *Bidermann, H. J., Geschichte des österr.-ungar. Ausgleichs.*

Die Gegenwart. (49. évf. 24. sz.) *Austriacus,* Die österreichische Thronfolge.

Zeitschrift für kathol. Theologie. (20. évf. 3. füz. 549. l.) Ismertetést közöl *Pázmány* Péter műveinek uj kiadásáról. nevezetesen a »Dialectica és Physiká«-ról.

Krones F., Mittelalterliche Pestgräber Ragusas. (Allgemeine Zeitung 1896. a 69. sz. mellékletben).

Goetz Walter, Der Kompromisskatholicismus und Kaiser Maximilian II. (Sybels Histor. Zeitschrift 77. köt. 1896. 2. füz. 193.) Polemizál *Hopfen* nem régen megjelent mentési kisérletével.

Schenk K., Kaiser Leos III. Walten im Innern. (Byzantinische Zeitschrift V. évf. 2. füzet.) Bennünket a 2. sz. pótlék érdekel: Leos III. Urheberschaft der Tactica.

Mittheilungen des k. u. k. Kriegsarchivs. (9. köt.) *Kiemel* főhadnagy: Die *Beziehungen König Friedrich II. von Preussen zu den Ungarn bis zum J. 1763.*

Pädagogisches Archiv (1896. 38. köt. 2. sz.) *Fr. Reissenberger.* Die Schulen der Siebenbürger Sachsen.

Neue Freie Presse. 1896. szept. 5. *Alex. Nyáry,* Die heil. Elisabeth-Kirche in Kaschau.

c) Hazai hírlapok.

Kancsics Fridolin, kapitány, *Das k. u. k. Huszaren-Regiment Gr. Andreas Pálffy ab Erdőd N. 8.* (P. Lloyd febr. 18.) Ez a derék ezred ez idén ünneplé fennállásának 200. évfordulóját. Mihályi *Deák Pál* volt a tulajdonképeni alapító, a tűzpróbán pedig az új ezred még 1696. esett keresztül, Temesvár ostromlása közben. 1697. a Deák-huszárok Pétervárad előtt harczoltak. 1701—14.

pedig a francziák ellen vonúltak. 1716—18-ig újra Szavójai Jenő alatt találjuk őket. 1734. ezredesük, *Königseck* Lothár, a franczia tábort lepte meg huszárjaival a Secchia mellékén és kevésbe múlt, hogy Broglie tábornokot el nem fogta. 1741. a huszárok Khevenhüller tábornagy alatt Felső-Ausztriában, az Enns mellékén ütötték a bajorokat, a kiket azután Schärding-ig üldöztek. A 8. huszárezred Münchenben is volt és Hadik alatt Berlint is megsarczolta. Akkor Baranyai- majd Wurmser-huszároknak hivták. 1788. Laudon alatt a törökök ellen küzdöttek, 1795 óta pedig a francziák ellen és 1796. Bonaparte tábornokot Lonato-ban fürdésközben majdnem elfogták. Részt vettek az összes franczia háborúkban és 1814. Párisig jutottak. 1866. Jičin és Königgrätz-nél harczoltak, 1878. Boszniában. Összesen 16-an érdemelték ki a Mária-Terézia rendet.

Kubinyi M., Meteorhullás a XVII. században. (1607.) Závodszky Gy. diariuma nyomán. (Nemzeti Ujság, febr. 24.)

Szabó Mihály, Az ugor és a turk nép és nyelv magyar eredete. (Magyar Állam, febr. 23.)

Komáromy András, Kolonics Seyfried. (Magyar Hírlap, febr. 26.) Adalék II. Mátyás és II. Ferdinánd korához.

Szendrei János, A magyar férfi és női viselet története. (Pesti Hírlap, febr. 26.)

Dr. Toldy László, Budapest régibb és ujabb czímerei. Képekkel. (Ország-világ, 1—10. sz.)

Az emigrációból. Kápolnai Pauer I. mint Gaál Sándor 1848/49. honvéd-ezredes őrzője Nápolyban. (Hazánk, 1896. márcz. 5.)

Ungarn beim Regierungsantritt Maria Theresias. (Pester Lloyd, márcz. 6.) Ez a czikk a »Kriege unter der Regierung der Kaiserin u. Königin M. Theresia« (1896), nevezetesen az Österreichischer Erbfolgekrieg 1740—48.« cz. új hadtörténeti munkán alapul. (l. fentebb).

A Pálffy huszárezred 200 évi jubiläuma. (Pesti Napló, márcz. 11.)

Szedlák Mátyás honvéd tüzérhadnagy, *Magyar sírok idegen földön.* (Hazánk, márcz. 11.) Tárgyalja az 1851. kubai expedicziót, melyben Lopez vezérlete alatt több magyar és köztük Prágai (Präger) 1848-iki honvéd-őrnagy is részt vett, ki Kubán halálát lelte.

Halász Gyula, Vachott Sándorné. (Pesti Hírlap, márcz. 8.)

Az erdélyi Jameson. Bánffy Dénesről szól. (Egyetértés, márcz. 11).

Magyar Gyula, Azok a régi orvosok. (Nemzeti Ujság, márcz. 11.) Szól Szebényi Imre veszprémi, Miskey Sándor pápai és Kúty Lajos jó hirnevű orvosokról.

Balassa Bálint Esztergomban. (Alkotmány, márcz. 14.)

Oláh Gyula, A márcziusi napok 1860-ban. (Egyetértés, márcz. 15.)

Hentaller Lajos, A hírlapirodalom a magyar szabadságharcz idejében. (Magyarország, márcz. 14 és köv. szám.)

Égly Mihály, Márczius idusának előzményei. (Magyar Állam. márcz. 15.).

A nádori gárda. (Hazánk, márcz. 17.)

Marczianyi Gy., A horvátországi nemesség. (Budap. Hírlap, márcz. 18).

Peisner J., Alt-Pest. (N. P. Journal, márcz. 20.) Szól a Mária Terézia korabeli építkezésekről.

Endrédi, A 100 év előtti Pestről. (Alkotmány, márcz. 22.)

Dessewffy Aristid, »Két nevezetes honfiaknak napkeleti utazásokról.« (Pesti Napló, márcz. 22.) Szól Becskéről és Jaksics Gergelyről, aki 1804. indult az őshaza felfedezésére.

Frankl Leo-ról kül. a Budap. Hírl. april 1. és a N. P. Journal april 2. száma közölt részletesebb nekrologot.

A régi magyar konyha Hunyadi Mátyás korában. (Hazánk, márcz. 31.)

A honfoglalás története. Rohonyi munkája nyomán (Nemzet, márcz. 31., Pesti Napló april 2. és P. Lloyd máj. 24.)

Bethlen Miklós gróf, A fejedelem (Kemény János b.). (Budap. Hírlap, márcz. 27.)

Nagypénteki legenda. (Budap. Hirl., április 3). Az 1682. Nagy-Szebenben megjelent »Zwo wundersame Historien aus Hungarn und Siebenbürgen« nyomán. Az elbeszélés hőse Kupeczky Mihály késmárki tanuló, a kit utóbb Rómában pappá szenteltek.

Wie unsere Uniform hoffähig wurde. (Pester Lloyd, april 3.)

Szederkényi Nándor, A magyar hadsereg az 1790—91. országgyűlésen. (Magyarország. április 5.) Részlet »A magyar hadi intézmény« cz. készülő munkából.

Kandra Kabos, Husvét a pogány magyaroknál. (Nemzet, april 5.)

Falk Miksa, Régi dolgok. (U. ott. és több lapban.) Szól a magyarországi ipar és különösen a Dunagőzhajózás kezdeteiről.

Hock János, Az ezeréves magyar katholikus hierarkia. (Nemzeti Ujság, april 5.) *Antalik Károly*, A magyar zene az I. ezredévben. (U. ott.) — *Pórok ezer éve*, (U. ott.)

A kassai szent Erzsébet székesegyház. (Magyar Állam, april 5.) A kassai dóm épitkezésének áttekintése.

Peisner J.. Architektonische Rätsel aus dem alten Pest. (N. P. Journal, april 5.)

Kereszthy István, Zsornalothéka. (Pesti Hirlap, april 5.) Szól a magyar hirlap-könyvtárról a M. N. muzeumban és Szinnyei József érdemeiről.

Székely Ferencz, Boszorkányperek a múlt századból (Pesti

Hirlap, april 5.) Tolna vmegyében 1713—1735-ig 25 ilyen pört tárgyaltak és 5 boszorkányt elégettek.

A legmagyarabb művész. Jankó János. (P. Napló, april 5.)

Simonyi óberster őrnagya. (Egyetértés, april 14.) Ez Püspöky János volt, P. István Torontálmegye alispánjának fia.

Magyarország herczegprimása mint közjogi funkczionárius (Alkotmány, april 14.)

April 14. (Pesti Napló, april 14.) Szól a debreczeni országgyűlés 1849. april 14. határozatáról, tov. Konstantin orosz nagyherczeg, Leuchtenberg herczeg és a Crouy család trónjelöltségéről.

A korponai gyűlés. (Budap. Hirl., april 14.) Károlyi Árpád hasonló czímü munkájának ismertetése.

Ocskay Gusztáv, Ad audiendum verbum regium (Egyetértés, april 21.)

Eszterházy Pál élete. (Budap. Hirl., april 21.)

Kóródy Péter, Borromaei szent Károly és a Báthoryak. (Alkotmány, máj. 10.) Adalék Báthory Endre és István történetéhez.

Asztal-rendtartás a XVI. és XVII. században. (Pesti Napló, máj. 10.) *Radvánszky b.* műve nyomán. Utóbbi munkát a P. Lloyd is ismertette. (máj. 21.)

Komáromy András, Jön a tatár! (Adalék Szatmármegye, ill. Mikola község történetéhez 1711.) Megjel. a Magy. Hirlap, april 2. számában.

Jakobson politikai iró és agitátor (elh. Budapesten) életrajzát l. a Budap. Tagblattban (april 1.)

Marczianyi Gy., Temesvármegye nemes családjai. (Budap. Hirl., april 23.)

Kuhn táborszernagy levelei. (Pester Lloyd, 1896. máj. 30.) Annak idején, bár névtelenül jelentek meg, nagy feltünést keltettek.

A kereszténység első terjedéséről hazánkban l. *Hummer Nándor* és *Melles Emil* czikkeit a Magyar Állam-ban (april 25.)

Junius, Erdély missziója. (Budap. Hirl., máj 6.)

Az Andrássy-család. (Alkotmány, máj. 17.)

Horváth Janka, A kártya e század közepén (Magy. Hirl., máj. 1.) Szól kül. a fürdőkben divatozó kártyajátékról.

Jakab Elek, A székely falunevek változtatása. (Nemzet, april 26.) — *U. az,* Egy téves történeti elnevezés. (Nemzeti Ujság, máj. 26.) Kifogásolja a »magyarok vándorlása«-féle elnevezést és »harczi út« színében tünteti azt fel.

Egy érdekes család. (Pesti Hirlap, aug. 12.) A Csáky-Pallavicini család multjáról szóló czikk.

Tóth Béla, A lánczhíd legendái. (Pesti Hirlap, szept. 3.)

Tkalac E. J. művéről: Jugenderinnerungen aus Kroatien

(1896.) a Pesti Hirlap szept. 11. száma közöl ismertetést. A munka 1749—1843. évekre terjedő reminiscentiákat ölel fel és többi között Erdődy Tamás horvát bánról közöl érdekes dolgokat.

Junius, A bécsi kongressus (Budap. Hirlap, szept 12.) — *U. az*, A kereszténység daliája. Hunyadi János. (Budap. Hirl., szept. 5.) — A Kosciusko-legenda (U. ott. aug. 5.) — *Árpádok*, (szept. 18.) A régi jó idők. (Budap. Hirl., jul. 29.) Radvánszky b. műve nyomán irt korrajz. — *Ugyanaz, A szent király jobbja* (Budap. Hirl., aug. 20.)

Zemplén Árpád, Lónyai Etelka emlékezete. 1824—1896. (Budap. Hirl., aug. 18.) Lónyai Menyhért huga, sok érdemet szerzett 1848—49-ben a menekülő honvédek és hadifoglyok sorsának enyhitése körül.

Régi magyarok hadviselései, Szendrei J. munkája nyomán: (Egyetértés, szept. 16—17.)

Divald Kornél, A magyar reneszánsz stilus. (Budap. Hirl., jul. 30.)

Emlékek. Archaeologiai czikk. (Budap. Hirl., jul. 25.), mely *Hampel* »A honfoglalási kor hazai emlékei«-t ismerteti. A czikket *Alfa* irta.

Ifj. Ábrányi Kornél, Kun Béla 1845—96. (Budap. Hirl. jul. 22.)

Marczianyi György, Széchen Antal gróf memoárjai. (Budap. Hirl., aug. 28.) Részletek Lamberg megöletéséről, és a magyar küldöttség 1848. bécsi fogadtatásról.

Szaniszló Ferencz váradi püspök szobra. (M.-Állam, szept. 29.)

Halbik Ciprián, Pannonhalma milleniuma. (Magy. Állam, szept. 12.)

Nemes Antal, A budavári koronázási templom mint fogadalmi egyház és kegyhely. (M. Állam, aug. 15.)

A pálosok rövid története. (M. Állam, jul. 10 és köv. számaiban.)

Z. A. G., A nikápolyi csatavesztés 500. évfordúlója. (Egyetértés, szept. 25.)

Récsey Viktor dr., A pannonhalmi oklevél. (Budap. Hirl., aug. 26.) Talpraesett czikk a különböző vélemények figyelembe vételével; az oklevél hitelességét védő irók sorát Kaindl nevével meglehetne toldani, ki a bécsi akadémia értekezéseiben (1895) szintén síkra kelt az oklevél hitelessége mellett.

Radisics Jenő, Szent István palástja, (Budap. Hirl., jun. 5.)

Géza Horváth, Die naturwissenschaftlichen Kenntnisse der Ungarn zur Zeit der Landnahme. (P. Lloyd, szept. 13. és 15.)

Mencik Ferdinánd, Die Flucht des Fürsten Rákóczi aus Wiener-Neustadt 1701. (P. Lloyd, jun. 20.)

Károly Lajos főherczeg és Magyarország (Nemz. Uság, máj. 24.)

Szavazási furfang a XVIII. században (u. ott.) Vonatkozik az 1780. egri bíróválasztásra.

Soós Antal, Az Orleánsok. (Pesti Hirl., jul. 17.)

A törökök Budán 1526. Lufti pasa, Ferdi és Dselalzáde török irók nyomán. (Pesti Hirl., jun. 13.)

Szana Tamás, A mi svéd barátaink. (Pesti Hirlap, jun. 12.) Szól Birger Schöldström, Petőfi életirójáról, tov. Folmer, Őman, Olof Rubenson és Frana Hodell irókról.

Der Wiener Hof beim Ausgange Kaiser Karls VI. Az »Österreichischer Erbfolgekrieg 1740—48. I. köt 2. fele nyomán. (Pester Lloyd, aug. 28.) Mária Terézia trónralépéséről szánandó helyzetéről, és elhagyatottságáról, továbbá tanácsadói és hadvezéreiről szóló czikk. Maga az ifju fejedelemnő, ill. a nő-kormány sem volt népszerü és Bécsben is sokan a bajor választófejedelem után áhitoztak.

József nádor Keszthelyen 1801. (Magyar Ujság, szept. 16.)

Hummer kapitány, Unsere Thermopylen. (P. Lloyd, szept. 25.) Szól Veterani tábornok és vitézeiről az 1692. hadjáratban.

A szepes-csütörtökhelyi Zápolya-kápolna. (Hazánk, szept. 6. és 19.)

Széchy művét Zrinyi Miklós életéről (Történelmi Életrajzok) megbírálta *Junius.* (Budap. Hirlap szept. 25)

Nevezetes búcsújárás. (Hazánk. szept. 19.) Szól Esterházy Pál és nejének 1692. Mária Czellbe tett búcsujárásáról.

Philipovich, Die erste Dampfschifffahrt durch des Eiserne Thor. 1833. (Széchenyi-, Vásárhelyi- és Philipovich Miklós tábori kapitányról szóló czikk. (Megjel. a N. Freie Presse-ben szept.)

A kolozsvári Mátyás szobor első tervezőjéről, Ferenczy Istvánról. (Nemzet, szept. 30.)

A legelső Mátyás-szobor. (Magyarország szept. 30.)

Jakab Elek, Levél a palócokról. (Budap. Hirl., szept. 6.)

Ars imperandi. Tanulmány Hunyadi Mátyás uralkodásáról. (Budap. Hirl., szept. 30.) Összeállitotta: MANGOLD LAJOS.

UJ KÖNYVEK.

— A MAGY. TUD. AKADÉMIA történelmi bizottságnak kiadásában megjelent a Monumenták II. osztályának, az íróknak 34. kötete, mely Tökölyi Imre leveleit tartalmazza 1691—92-ik évekből, s mely a Flor-alapítványból adatott ki. A Tökölyi-féle naplókból, paria-könyvekből eddigelé V. kötet látott világot, Nagy Iván, Thorma és Thaly kiadásában. Ez a VI. kötet, mely a fenn jelzett két évből 623 levél másolatát foglalja magában. A kiadás gondos, lelkiismeretes pontossággal készült mint Thalynak minden editiója. Vissza fogunk térni még e becses munkára.

— AZ AKADÉMIA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI ÉRTEKEZÉSEINEK XVI. kötetéből megjelent a VII. szám, mely Komáromy András ujonnan megválasztott lev. tagnak székfoglaló értekezését Ugocsa vármegye keletkezéséről szól. Önálló felfogással, a munkára vonatkozó gazdag irodalomnak felhasználásával készült értekezés ez, mely ezen felül még szépen és jól is van irva.

— HEGEDŰS ISTVÁN nagybecsü értekezése, melylyel a m. tud. Akadémia első osztályának 1896. márczius 23-án tartott ülésében székét elfoglalta, immár nyomtatásban is megjelent a nyelv- és széptudományi értekezések között. A széles és beható tanulmányon alapuló értekezés, mely »*Guarinus és Janus Pannonius*« czímet visel, a renaissance e két nagy alakjának egymáshoz való viszonyával, Guarinus életrajza és irodalmi működése ismertetésével foglalkozik és ezzel kapcsolatosan feleletet igyekszik adni arra a felette érdekes irodalmi kérdésre, hogy minek tulajdonítandó a renaissance óriási hatása, holott a korszak latin költészete az antik költészet szellemét tükrözi vissza, holott az utánzás az eredetiséget békóba verte, holott a nemzeti szellemmel ellentétbe jövén, mintegy a könyvek légkörébe vont s a természet üde forrásai helyett a visszaemlékezés benyomásaiból merített. E kérdés megfejtésére nézve, hogy saját szavaival éljünk, fogantyu gyanánt szolgál a Janus Pannonius *Panegyricusa*, mestere Guarinus dicsőítésére irt költeménye, a melyet e czélból csengő distichonokban magyarra is lefordítva egész terjedelmében (1109 sor) közöl értekezése végén.

— GRÓF ANDRÁSSY GYULA alapító tagtársunk a Franklin társulat kiadásában »*Az 1867-diki kiegyezésről*« czím alatt egy nagyobb, 28 ívre terjedő munkát tett közzé, melyről annak daczára, hogy, mint czíme is mutatja, politikai tartalmú, meg kell emlékeznünk, mivel beható történelmi tanulmányok alapján készült. Kiterjed a szerző s tűzetesen és érdekesen vázolja azt a helyet, melyet Magyarország Európában a középkorban elfoglalt. Éles észszel festi hazánk irányadó szerepét ezen időben, az okokat, melyek a XVI-dik század elején hanyatlását előidézték, akkori helyzetét két nagy (a nyugoti és keleti) hatalom közt; szóval ez a könyv bizonyságot tesz arról, hogy a szerző alaposan ismeri a történetet, logikusan gondolkodik, éles észszel tárgyal. Abban az időben, midőn Magyarországon az országgyűlésen és a megyéken erős politikai tusákat vivtak a politikai pártok, a mi mágnásaink közül is sokan nemcsak szónoklatokkal, hanem röpiratokkal, könyvekkel vettek részt a küzdelemben. Pro et contra. De kiléptek a csatatérre. Ma már ez ritkaságszámba megy; azért örülünk, hogy a nagy államférfiunak kiváló képzettségű fia a régi főurak példáját követte, az irodalmi térre lépett, melyen e szépen és gonddal irt

munkája után itélve, becses történelem-politikai fejtegetéseket várhatunk tőle. A munkának kiállítása is igen díszes.

— Jancsó Benedek, »Román politikai és történelmi tanulmányok« czím alatt még a mult évben Lampel Róbertnél egy nagyobb munka sorozat kiadásához fogott, melynek első részét annak idejében ismertettük. E sorozatnak most a második osztályát veszszük, mely a román nemzetiség törekvések történetét s jelenlegi állapotát tárgyalja. Az előttünk fekvő vastag kötet azonban a munkának csak első kötetét tartalmazza. Ez a kötet is bír mindazokkal az előnyökkel, melyek korábbi munkáiba fel voltak találhatók. Hosszas ajánlgatásra nem szorult. Azt sem kell említenünk, hogy a román kérdés nagy politikai fontossággal bír, s hogy ennek a kérdésnek helyes megitélése megkivánja történelmének tanulmányozását, s épen ez teszi fontossá Jancsó könyvét, melyből politikus és történetíró egyaránt sokat tanulhat, s melyet mi is behatóbban fogunk ismertetni.

— Gyalui Farkas tagtársunk s a kolozsvári egyetemi könyvtár őre, ki nehány irodalomtörténelmi értekezésével már ismertté tette nevét, most Singer és Wolfner regénytárában »*A Szabadító*« czím alatt egykötetes történelmi regényt adott ki. Jól tette, hogy erre a térre lépett. A történelmi regényeket nehány évtized előtt nagy becsben tartották, pedig akkor az íróknak sokkal kevesebb anyag állott rendelkezésökre. Aztán lassanként egészen kiment a divatból. Az újkor a társadalmi élet problémáival kötötte le a fiatal írói tehetségeket. Csak a régi gárdának egy pár tagja markolt olykor a történetbe, de az ő példájuk a fiataloknál nem talált követőkre. Hogy históriai drámákat még irtak, arra az akadémia pályázatai buzdították az írókat. Gyalui regénye »*A Szabadító*« Kolozsvár történetének egy epizódját dolgozta fel, főbirája Lintzeg János esetét. Mint korrajz is jól van írva. Biztos kézzel festi az akkori városi életet, a török uralmat. Jól és gonddal van dolgozva; ajánlhatjuk olvasóink figyelmébe. Szerző a tárgyat drámában is feldolgozta melyet Kolozsvártt elő is adtak.

— Vágner József nyitrai kanonok tagtársunktól egy érdekes egyháztörténeti munka jelent meg, nagy részben levéltári kutatások alapján, becses okmánytárral, név- és tárgymutatóval ellátva. E munka is a millenium alkalmából keletkezett s a káptalan történetét szépen megvilágítja. Közelebbről tüzetesebben fogjuk ismertetni.

— Bács vármegye egyetemes monographiájának első kötete megjelent. A millenium alkalmából készült munkák sorozatához tartozik. Ez igen díszesen kiállított hatalmas kötet tíz részre van osztva, melyeket a szerkesztő: Dudás Gyula, Grosschmid Gábor,

Thim József írtak. Mindenik a maga szakmájába eső részt írta. Ez első kötet a megye monographiáját tartalmazza, a honfoglalás előtti kortól 1870-ig. Igen szépen van facsimilékkel illusztrálva. Ezek közt megemlítjük a vármegye térképót a mohácsi vész előtt, a vármegye czímerét, az Árpád-kori emlékek rajzait, az 1252-diki okmány másolatát stb. Kiváló gonddal van összeállítva a forradalom, a szerb vajdaság, a provisorium kora. Szóval méltó emléke a milleniumnak, melynek tüzetesebb ismertetésére még visszatérünk.

— Győr városa. A millenium alkalmából irta Szávay Gyula. E munka négy részből fog állani. Az első Győr történetét foglalja magában 1848-ig. A második az 1848—49-iki eseményeket. A most megjelent kötet ezt mutatja be. A harmadik rész Győr történetét fogja vázolni 48-tól a milleniumig. Igen díszes kiállítású, gazdagon illusztrált munka, facsimilékkel, tervrajzokkal, a szövegbe nyomott okmányokkal, melyben a város földrajzi fekvése, általános története, közigazgatása, püspöksége, törvénykezése, kereskedelme, ipara, népessége tüzetesen ki vannak emelve. Az illusztratiók is kitünően vannak választva. Szóval ez a monographia a maga elé tüzött feladatnak teljesen megfelel.

— Keszthely város monographiája Bontz Józseftől a millenium alkalmából készült munka. Szép kiállításu, gazdagon illusztrált mű, jó vaskos kötet, mely három részből áll: az első a várost és vidékét ismerteti meg az olvasóval, s ennek harmadik fejezete a város történetét vázolja. A második rész a város mai állapotját, a harmadik a város földesurait és kiváló embereit mutatja be. Ez 500 lapra terjedő becses munkának ára 2 frt 50 kr. Ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— Szinnyei Gerzson sárospataki tanár abból az alkalomból, hogy a sárospataki ev. ref. egyház 1781-ben épített templomát az idén javittatta ki, a sárospataki ev. ref. templomokról egy kis népszerü munkát tett közzé, mely azonban szorosan tudományos kutatás alapján, a városi könyvek s más kézirati adatok felhasználásával készült, s érdekes adalékot képez a református egyház történetéhez. Ára 1 korona. S annyival inkább ajánljuk olvasóink figyelmébe, mert a tiszta jövedelem a sárospataki ref. templom alap javára fordíttatik. Ennek az egyháznak zajos multja volt, sok üldözésen ment át, melyek Szinnyei könyvében érdekesen vannak összeállítva. A Perényiek és Rákóczyak nevezetes fészke volt Sáros-Patak s minden, mi multjára világot vett, érdekelheti közönségünket.

— »Értekezések a katonai jog köréből.« Ily czímü művet adott ki dr. *Szilágyi Arthur Károly* budapesti ügyvéd, cs. és kir. tart. főhadnagy-hadbiró. A katonai joggal foglalkozó művekben

különben is szegény irodalmunk egész sorozatát nyeri e műben az érdekesnél érdekesebb jogi tárgyak fejtegetésének. Az első értekezés a *római katonai büntetőjoggal* ismertet meg; ezt követi: *Katonai jogunk története; A franczia katonai bünper; Végrehajtás a katonai bíróság itélete alapján; A katonai büntető eljárás reformjához; A katonai és polgári jogrend egymásközti viszonylata; Nyilvánosság a reformálandó katonai bünperben.* Az érdekes mű, melynek egy részét a »Jogász-Egylet«-ben fel is olvasták, br. Fejérvári Géza honvédelmi miniszternek van ajánlva.

— Richelieu bibornok miniszter hatása Franczia országra és Európára czímen dr. Joó Imre egy kis füzetkét bocsátott közre, mely a kolozsvári egyetemen 1880/81-ben pályadíjat nyert. Szerző e nagy kérdést 84 lapon át tárgyalja rövid, de összefoglaló módon, s fejtegetései Richelieu politikáját, ugy a bel- mint a külföldit illetőleg, elég helyesek s találók. Mint a munka elején látjuk, szerző eredeti forrásokból is merített, de e tekintetben azon benyomást teszi, hogy az ujabb irodalmat a régebbi rovására tekintetbe nem vette. Pedig Richelieuről 1880 óta számos uj s jelentékeny munka látott napvilágot, melyek eredményét ha szerző munkája közrebocsátása előtt felhasználja, műve értékét tetemesen gyarapíthatta volna.

— Breit József honvédszázadostól Grill Károly kiadásában egy becses hadtörténeti munka jelent meg, »1870. évi Német-Franczia háború« czim alatt. 35 ívre terjedő munka 12 külön melléklettel, melyeknek legnagyobb része csinosan kiállitott szines térkép. Két részből áll: az első a bevezető hadműveleteket, a második a Szártól a Mózerig terjedő eseményeket adja elő. Szépen, világosan, jól irt könyv, melyet melegen ajánlunk olvasóink figyelmébe. Ára 6 forint.

— Huber Alfonz Geschichte Oesterreichs czímü munkájának ötödik kötete megjelent. E kötet az 1609-től 1648-ig terjedő eseményeket tárgyalja. Tehát II. Mátyás s a harminczéves háború korával foglalkozik. Huber munkája a magyar történetirókat is érdekli. A ki oly alaposan ismeri a magyar forrásokat, bizonyára tanulságos dolgokat tud mondani e nálunk kevéssé tárgyalt s annyira fontos korszakról. Ez uj kötet kielégíti az előzőitől felkeltett várakozást. Nemsokára bővebben szólunk róla.

VEGYES KÖZLÉSEK.

† Veszely Károly esperes, ismert erdélyi történetiró és történetbúvár nov. 4-én Borbándon meghalt. Az ötvenes években kezdte meg irodalmi pályáját az Egyháztörténeti adatok kiadásával, mely Erdély egyháztörténetére kivált a fejedelmi korban nevezetes

világot vet. Sok mellőzés s keserűség érte életében, melyek ellen a munkában keresett vigasztalást. Utolsó munkáit az alsó-fehérmegyei történelmi társulat évkönyvében adta ki. Nyugodjanak porai békében!

— A MILLENIUMI EMLÉKSZOBROK közül kettőt avattak fel október 18-án az ország két végpontján: a nyugotin és keletin. Az elsőt Dévényen, hol a kormányt br. Jósika miniszter képviselte. Nagy lelkesedéssel ment véghez ez a fényes ünnep, mely misével kezdődött, melyet Boltizár József püspök mondott, azután Jósika miniszter a kormány nevében átadta Pozsony megye közönségének az emléket, melyet a megye nevében Zsigárdy Gyula vett át.

A közelben felállitott honvédszázad ekkor sortüzet adott és a hegyek ormain mozsárlövések jelezték az emlékmű átvételének pillanatát.

Az ünnep a Szózat eléneklésével ért véget.

A másik emlék a Czenken állíttatott fel Brassó mellett. Az ünnep itt is isteni tisztelettel kezdődött, melynek végeztével az impozáns menet felment a Czenk hegyre, hol Perczel miniszter tartott gyujtó hatású beszédet, melyben megemlékezett arról is, hogy a magyar nemzet a kívülről bejötteket testvéri szeretettel fogadta keblére. A lelkesedés lecsillapulása után Jacobi Károly polgármester magyar beszéddel vette át az emléket.

Azután német nyelven felszólította polgártársait, hogy az emlékmű látásakor jusson eszükbe az, hogy ők a magyar hazának polgárai és hogy több mint 700 éven át osztoztak a közös hazával és a magyar nemzettel buban, örömben. Végül felszólította őket, hogy mint őseik, ők is maradjanak hű fiai a hazának, mert a különböző nyelvű és vallású lakosság hű és becsületes összetartása emelheti és szilárdíthatja meg a haza jólétét.

Ezt az ünnepélyt is férves bankett zárta be. Óriási tapsot és nagy lelkesedést keltett Müller püspök toasztja az igaz hazafira, melyben kijelentette, hogy ő és hivei teljes szivvel-lélekkel vesznek részt a magyarság ünnepében, mert a magyarok hatalmuk tudatában sem feledkeztek meg kötelességeikről. Sajnálja azokat, akik ezen az ünnepen megjelenni nem akartak.

— A MILLENNIUM ALKALMÁBÓL több hirneves tudós látogatta meg budapesti könyv- és levéltárainkat. Igy *Kostrenčic* Iván, a zágrábi kir. könyvtár igazgatója, továbbá *Papée* Frigyes, a lembergi egyetemi könyvtár custosa, a ki a krakói akadémia megbizásából levéltári kutatások s a milleniumi kiállítás megtekintése s tanulmányozása czéljából körutazást is tett Magyarországon. Ő maga a Jagellók korát tette tanulmányai tárgyává, főkép azon időtől kezdve, hol Dlugoss nagybecsű története véget ért, tehát a XV-ik század utolsó éveit. Igen gazdag aratása volt Lőcsén,

melynek levéltárát Demkó Kálmán rendezte. Hasonlóan Bártfán, hol a polgármester s Kassán, hol Kemény tagtársaink kalauzolták. Meleg fogadtatásra talált Eperjesen, Leleszen, Jászón s Egerben. Hosszabb ideig tartózkodott Budapesten, hol a levéltárakban gazdag aratása volt.

— Gergely Samu tagtársunk, ki Teleki Mihály leve einek publikálásával van megbízva, a nyarat Párisban töltötte, hol az államlevéltárban dolgozott. Igen sok érdekes levelet talált, melyek még nincsenek kiadva; magától Telekitől mintegy 26-ot, egész halmaz ismeretlen levelet a bujdosóktól. Ezen kívül lemásolta Theököly Imrének azon leveleit, melyeket bujdosása korában írt a franczia királyhoz s minisztereihez számszerint mintegy 40-et.

— Krones Ferencz tagtársunk a »Beilage zur Allgemeinen Zeitung«-ban egy igen figyelemre méltó czikket közöl. Kronesz alaposan ismeri a magyar történelmi irodalmat, annak sok figyelemre méltó termékét ismertette a német szakfolyóiratokban, s lépést tart a magyar történetírás fejlődésével. Koronként közöl tanulmányokat, melyek a mi történetünkből vannak véve. Ezek közé tartozik az Allgemeinen Zeitungban közölt czikke is, melyben az erdélyi szászokat figyelmen kivül hagyja, igen helyesen. Mert ő nem a tömeges bevándorlásokat, hanem egyes családok bejövetelét tárgyalja. Természetesen mindenek előtt Kézai Simon adalékját veszi tárgyalásba, s az ebben felsoroltakat a tudományos kutatások alapján világítja meg. A tulajdonképeni feladat megoldásának ez azonban egy részét teszi. A Kézai-féle adatok megbirálása, kiegészítése és folytatása végett okmányok felhasználásához fordul, s valóban rendkivül érdekes és becses összeállítást hozott létre, melyet egész a Jagellókig folytat. Igen érdekes dolgozat, melyet ajánlunk a hazai történettel foglalkozók figyelmébe.

— Egy amerikai évkönyv, a New-York-, Cincinnati- és Chicagoban megjelenő *Catholic Home Annual* 1897-diki kötetében közöl egy czikket »The Pilgrimage of St. Patrick's Purgatory« czím alatt O'Connor Dániel irlandi kanonok tollából, melyben szerző bővebben emlékezik meg a Szent-Patrick purgatoriumában járt magyar zarándokokról is, a *Századok* régibb és legújabb folyamaiban megjelent dolgozatok nyomán, a forrás megnevezésével.

— Butler D. Ede, a magyar tudományos akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja Londonban, lefordította és kiadta angolúl Godenhjelm kis kézi könyvét a finn irodalom történetéről. A fordítás az eredetinek második kiadása után készült, melyet szerzője külön e czélból ujra átnézett, több tekintetben kibővitett.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— MAGYAR ERDÉSZETI OKLEVÉLTÁR. Az erdészeti egyesület megbizásából szerkesztette és történeti bevezetéssel ellátta Tagányi Károly. I. kötet. (1015—1742.) 8 r. 735 lap. II. (1743—1807.) 8-r. 900 lap. III. (1808—1866.) 8-r. 789 l.

— A ROMÁN NEMZETISÉGI TÖREKVÉSEK története és jelenlegi állapota. I. kötet. Irta Jancsó Benedek. 8-r. 801 lap. Ára 6 frt. Budapest, 1896. Lampel Róbert könyvkereskedés kiadása.

— THÖKÖLY IMRE FEJEDELEM 1691—1692-iki leveles könyve. Közli Thaly Kálmán. Monumenta Hungariae Historica. II. osztály (31-ik kötet).

— UGOCSA VÁRMEGYE KELETKEZÉSE. Székfoglaló Komáromy András lev. tagtól. Értekezések a tört. tud. köréből. II. osztály. XVI. kötet. 7. szám. 8-r. 47 lap. Budapest.

— EMLÉKBESZÉD MARKUSOVSZKY LAJOS tiszt. tagról, Dr. Högyes Endre r. tagtól. (A m. tud. akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. VIII. k. 11. szám.) 8-adr. 48 l. Budapest.

— AZ 1870. ÉVI NÉMET-FRANCZIA HÁBORÚ története. Irta Breit József m. kir. honvéd-százados. 8-r. 383 l. Mellékletek külön.

— AZ OND ÉS GEND-VGENDUR törzselem a Keleten. Irta Hunor és Magor. 8-r. 88 lap. Budapest.

— AZ AVERSZAI GYILKOSSÁG. Irta Kropf Lajos. 8-r. 62 lap Kolozsvár.

— HUNDERT JAHRE sächsischer Kämpfe. Zehn Vorträge aus der Geschichte der Siebenbürger Sachsen im letzten Jahrhundert. Hermanstadt. Druck und Verlag von W. Krafft. 1896. 344 lap.

— MONUMENTA SPECTANTIA HISTORIAM slavorum meridionalium volumen XXVIII. Monumenta Ragusina. Libri reformationum. Tomus IV. A. 1364—1396. 1896. 288 lap.

— A VARGYASI DANIEL CSALÁD eredete és tagjainak rövid életrajza. Eredeti családi okmányok és más hiteles adatok után. Irta Vargyasi id. Daniel Gábor főrendiházi tag stb. Budapest. Franklin-társulat magyar irod. intézet és könyvnyomda. 1896. 437 lap.

— KESZTHELY VÁROS MONOGRAPHIÁJA. Irta Bontz József. Ára 2 frt 50 kr. Keszthely, 1896. Farkas János könyvnyomdája. 490 lap.

— BÁCS-BODROGH VÁRMEGYE egyetemes monographiája. Hazánk ezredéves fennállásának ünnepe alkalmából kiadta Bács-Bodrogh vármegye közönsége. I. kötet. Zombor. Bittermann Nándor és fia könyv- és kőnyomdája. 1896. 640 lap. II. kötet. 1896. 613 lap.

— GYÖR. Monographia a város jelenkoráról a történelmi idők érintésével. Első könyv I. A régi Győr 1848-ig. II. Győr 1848-49-ben. Győr szab. kir. város megbizásából irta Szávay Gyula. Győr, 1896. 486 lap. Kiadta Győr szab. kir. város törvényhatósága.

— CSANÁD VÁRMEGYE TÖRTÉNETE 1715-ig. A magyar tudományos akadémia történelmi bizottságának megbizásából irta dr. Borovszky Samu. Első kötet. A vármegye általános története. Budapest. A magyar tudományos akadémia palotájában. 1896. 500 lap. Ára 3 forint.

— ADALÉKOK a nyitrai székes-káptalan történetéhez. Irta Vagner József kanonok. Nyitra. Huszár István könyvnyomdája. 1896. 560 lap.

— A MAGYAR CZUKORIPAR TÖRTÉNETE. Adalék a gazdasági növényipar történetéhez Magyarországon. Irta *Wiener* Moszkó. Első rész kezdeteül a Szabadságharcz idejéig. Budapest, 1897. 8-adr. 128 l. Ára 2 frt.

— ÉRTEKEZÉSEK A KATONAI JOG KÖRÉBŐL. Irta Szilágyi Arthur Károly budapesti ügyvéd, cs. és kir tart. főhadnagy-hadbiró. 8-r. 148 l.

— HORVÁTH SZOKÁSJOG 1551—1553-ból. Irta Thallóczy Lajos.

— RICHELIEU BIBORNOK MINISZTER HATÁSA Franczia országra és Európára. Irta Joó Imre III-ad éves tanárjelölt. (Pályamunka.) 8-r 84 l. N.-Kőrös.

— A HONFOGLALÁS ÉS ERDÉLY. Irta dr. Karácsonyi János. A Szent-István-Társulat felolvasó üléseiből 19. szám. 8-r. 30 lap. Budapest.

— AZ 1409. ÉVI CIVIDALEI ZSINAT TÖRTÉNETE. Irta dr. Áldásy Antal. A Szent-István-Társulat felolvasó üléseiből 18. szám. 8-r. 64 l. Bpest.

— MÁRK KIRÁLYFI (KRALJEVICS MARKÓ). Fordította dr. Margalits Ede. A Szent-István-Társulat felolvasó üléseiből 17. szám 8-r. 188 l. Bpest.

— A SÁROSPATAKI EV. REF. EGYHÁZ templomáról. Adalékul az ev. ref. egyháztörténetéhez irta Szinnyei Gerzson.

— A KASSAI SZÉKESEGYHÁZ. Irta dr. Nyári Sándor műegyetemi m. tanár.

— EZER ÉVES MULTUNK a nemzeti költészet világánál. Előadta Komáromy Lajos. 8-r. 16 lap. Budapest.

— GRÓF KUN KOCSÁRD EMLÉKEZETE. Fölolvasta Réthi Lajos Kolozsvárott. 8-r. 17 lap.

— ADATTÁR Délmagyarország XVIII. századi történetéhez. Szerkeszti dr. Baróti Lajos. III. rész. 8-r. 297—443-ig lap. Temesvár.

— ZERMEGH JÁNOS ÉS EMLÉKIRATA. Irta Molnár D. Szulpicz benczés tanár. 8-r. 57 lap. Kőszeg.

— A BÁCSKAI ÉS BÁNSÁGI SZERBEK története a XVI. és XVII. században. Irta Dudás Gyula. 8-r. 78 lap. Zombor.

— A PESTI POLGÁRI KERESKEDELMI TESTÜLET és a budapesti nagykereskedők és nagyiparosok társulata története. Irta Pólya Jakab.

— FELSŐ-CSALLÓKÖZ árvédekezésének története. Irta gúthori Földes Gyula.

— AZ EGYESÜLT BUDAPESTI FŐVÁROSI TAKARÉKPÉNZTÁR ötven éves története 1846—1896. Irta dr. Fenyvessy József.

— FONTES RERUM AUSTRIACARUM. Oesterreichische Geschichts-Quellen. Herausgegeben von der historischen Commission der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Zweite Abtheilung. Diplomataria et acta. XLVIII. Bd. 1. Hälfte. Briefe der Errherzogin Marie Christine Statthalterin der Niederlande an Leopold II. — Nebst einer Einleitung: Zur Geschichte der französischen Politik Leopolds II. Herausgegeben von Hanns Schlitter. Wien, 1896. Carl Gerold's Sohn. 8-r. CXXI. 360 l.

— NUNTIATURBERICHTE AUS DEUTSCHLAND NEBST ERGÄNZENDEN AKTENSTÜCKEN. Dritte Abtheilung 1572—1585. Herausgegeben durch das k. Preussische Historische Institut in Rom und die k. preussische Archiv-Verwaltung. III. Band. Die süddeutsche Nuntiatur des Grafen Bartholomäus von Portia (Erstes Jahr 1573/74.) im Auftrage des k. Preussischen historischen Instituts in Rom, bearbeitet von Karl Schelhass. Berlin, Verlag von A. Bath, 1896. 8-r. XC, 471 l.

— GESCHICHTE DER STADT LEIBITZ mit Bezug auf die Vergangenheit Zipsens und Ungarns aus Veranlassung des Milleniums. herausgegeben von der Stadt Leibitz. Verfasst von S. Weber. Kesmark. Druck von Paul Sauter. 1896. 8-r. 270 l.

— QUELLEN ZUR GESCHICHTE DER STADT KRONSTADT in Siebenbürgen. Herausgegeben auf Kosten der Stadt Kronstadt von dem mit der Herausgabe betrauten Ausschuss. III. Bd. Kronstadt, Theochar Alexi. 1896. 4-r. X. 1124 l. 6 tábla.

— HUNDERT JAHRE SÄCHSISCHER KÄMPFE. Zehn Vorträge aus der Geschichte der Siebenbürger Sachsen im letzten Jahrhundert. Hermannstadt, Druck u Verlag von W. Krafft. 1896. VIII + 344 l.

— UN AUTOGRAPHE MARIE-ANTOINETTE LETTRE à la comtesse d'Ossunt avant la fuite a Varennes. Texte et documents publiés par E. Codard. Versailles, Imprimerie Aubert. 1895. 8-r. 27 lap

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1896 évi oct. 2-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Thaly Kálmán elnöklete alatt Barabás Samu, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Csánki Dezső, Csaplár Benedek, Majláth Béla, dr. Pauler Gyula, dr. Schönherr Gyula, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést nehány üdvözlő szóval megnyitván, jegyzőkönyvhitelesítőkül dr. Boncz Ödön és dr. Csánki Dezső vál. tagokat kéri fel.

A titkár távollétében —

50. a jegyző előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak *a) alapító tagúl:* Nagy-Kanizsa város közönsége 100 frt alapítványnyal (aj. Szilágyi Sándor); *b) évdíjas r. tagokúl 1896-tól:* Halász Lajos tanuló Sopronban (aj. Soós Lajos), Hirháger Imre aljárásbíró Abaúj-Szántón (aj. Czékus László), Sörös Pongrácz sz. benedek-rendi tanár Győr-Szentmártonban (aj. Szilágyi Sándor), Tompa Imre tanuló Sopronban (aj. Soós Lajos), a vág-újhelyi reáliskola igazgatósága (aj. Karasszon József).

Megválasztatnak.

51. Récsei Viktor társ. tag ismerteti a magyarországi szent Benedek-rend ezeréves történeti monographiájának tervezetét, melynek alapján e nagyobbszabású mű a rend tudós tagjainak közreműködésével Villányi Szaniszló bakonybéli apát úr főszerkesztősége alatt készül, egyszersmind nehány fac-similét, pecsét-másolatot és rajzokat mutat be, melyek a munkát illustrálni fogják.

Köszönettel fogadtatik.

52. Olvastatnak a f. évi május, junius — augustus és september hónapokról szóló pénztári kimutatások, melyek szerint volt:

a) május-hóban összes bevétel	2565	frt 91	kr,
» kiadás	1356	» 87	»
maradvány	1209	frt 04	kr,
a P. H. E. Takarékpénztárnál levő számlakövetelés	4356	frt 13	kr
összes készpénz május 31-én	5565	frt 17	kr;
b) jun.-aug. hónapokban összes bevétel	3415	frt 09	kr,
» kiadás	2134	» 47	»
maradvány	1280	frt 62	kr;

a Takarékpénztárnál levő számla-követelés	3185 frt 04 kr,
összes készpénz aug. 31-én	4465 frt 66 kr;
c) septemberben összes bevétel	4387 frt 57 kr,
» kiadás	2213 frt 96 kr,
maradvány	2173 frt 61 kr;
a mihez hozzáadva a Takarékpénztárnál folyó számlákon levő	4984 frt 44 kr
követelést, 1896. sept. 30-án összesen	7158 frt 05 kr

készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban Gorove László nevére 200 frt, Nagy-Kanizsa város nevére 100 frt befizetett alapítvány, és a P. H. E. Takarékpénztár f. évi jul. 16-án 17389 sz. alatt kelt értesítése szerint a társulat értékpapirjai közül beváltott 100 frt névértékű m. jelz. hb. záloglevél helyébe ismét 100 frt, összesen 400 frt tőkésítendő.

Az előterjesztett pénztári kimutatások tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatnak; a tőkésítendő 400 frtra nézve pedig határoztatik, hogy ezen összegnek megfelelő névértékben 4·5% os m. regale-kártalanítási kötvények vásároltassanak a társulat alaptőkéjéhez.

53. Jegyző jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi máj. 15-én 12033 sz. alatt kelt értesítése szerint 1000 frt a f. évi 45 jk. pontban foglalt vál. határozatnak megfelelően tőkésíttetett.

Tudomásúl szolgál.

54. Előterjeszti a pénztárnok f. évi oct. 2-ról kelt beadványát, melyben felhatalmazást kér arra, hogy a mennyiben a tagdíj-hátralékoknak az elmult september-hó folyamán postai megbizások útján való beszedése a kívánt eredménynyel nem járt, a postai megbízások szétküldését a még hátralékban lévő tagokhoz, november 1-én megismételhesse.

A kért felhatalmazás megadatik, egyszersmind azonban a választmány felkéri a titkárt, hogy a postai megbizások szétküldése előtt a *Századok* october-havi füzetében, alkalmas módon, melegebb hangú felhívást tegyen közzé, melyben a hátralékos tagokat tartozásaik lerovására kérje.

A pénztári ügyek elintézése után —

55. Thaly Kálmán elnök a társulat egykori elnökéről, a mult augustus-hó 23-án elhunyt gr. Széchsen Antalról emlékezik meg, méltatva őt, mint szellemes essay-írót, s különösen kiemelve a néhai jeles férfiunak azon érdemét, hogy a társulat ügyeit annak legválságosabb napjaiban a legmelegebben karolta fel, elnöki tisztét, míg viselte, mindig buzgón és nemesen töltötte be: indítványozza, hogy az elhunytnak gyászoló családjához részvétirat intéztessék; a mihez

dr. Pauler Gyula vál. tag azzal járul hozzá, hogy a társulat, volt elnökének emlékezetét a szokásos módon emlékbeszéddel is tisztelje meg s ennek elmondására a választmány dr. Thallóczy Lajos vál. tagot kérje fel.

Mindkét inditvány elfogadtatván, néhai gr. Szécsen Antal családjához részvétirat fog intéztetni, az emlékbeszédre pedig Thallóczy Lajos tag urat kéri fel a választmány.

56. Elnök jelenti, hogy a M. Tud. Akadémia főtitkári hivatala azon emléktábla leleplezése ünnepére, melylyel Brázay Kálmán úr, muzeum-körúti házát, a hol *Czuczor Gergely* lakott és 1866-ban elhalálozott, hazafias kegyelete kifejezéseül megjelölte, meghivót küldött a társulathoz.

Köszönettel fogadtatván, felkéretnek dr. Fejérpataky László, dr. Schönherr Gyula és dr. Békefi Remig vál. tagok, hogy a f. hó 5-én d. e. 11. órakor tartandó leleplezési ünnepélyen a társulat képében megjelenni szíveskedjenek.

57. Jelenti, hogy Ráczkeve város és a Csepel-sziget községei a nemzet ezredéves ünnepe alkalmából Ráczkeve városában Árpád emlékének állított oszlop felavatásához, a mi valószínüleg e hó vége felé fog ünnepélyesen megtörténni, a szóló elnöknél járt küldöttség útján hívták meg a társulatot; mire nézve kéri a választmányt, hogy az ünnepélyre a társulat kellő képviseltetéséről intézkedjék.

A bejelentett meghivás köszönettel tudomásúl vétetvén, a ráczkevi ünnepélyre ottani lakos Ludaics Miksa társ. r. tag úr és a jegyző bizatnak meg a társulat képviseletével; egyszersmind a titkári hivatal utasíttatik, hogy a további tudnivalók iránt Ráczkeve város főbírájával, esetleg Földváry Miklós orsz. képviselő úrral lépjen érintkezésbe.

Ezek után jegyző a titkári hivatal részéről a következőket jelenti be a választmánynak:

58. Zsilinszky Mihály úr f. évi máj. 30-án kelt levele kíséretében *Csongrád vármegye monographiája* című munkájának első részét megbirálás végett beküldvén a társulathoz, arra elnökileg Tagányi Károly és dr. Borovszky Samu vál. tagok kérettek fel, kiknek bírálata már közöltetett is a szerzővel.

Tudomásúl vétetik.

59. Pápa város polgármestere f. évi jun. 9-én 4028 sz. alatt kelt átiratában a város czímerének és színeinek megállapitását kérvén, elnöki intézkedésből Tagányi Károly úr bizatott meg a kérdés tanulmányozásával, kinek szakvéleménye még a nyár folyamán megküldetett a polgármesteri hivatalnak.

Tagányi Károly úr munkálata a választmány előtt is felolvastatván, —

helyesléssel vétetik tudomásúl.

60. A *Bihar vármegyei és nagyváradi rég. és tört. egylet* új muzeum-épületének és az *Ipolyi-gyüjteménynek* f. évi jun. 27-én tartott megnyitására meghívás érkezvén, az elnökség ez ünnepélyre dr. Czobor Béla vál. tagot bizta meg a társulat képviseletével.

Tudomásúl szolgál.

61. A *m. közmüvelődési egyesületek* végrehajtó bizottsága f. évi jun. 1-én 1215—26 sz. alatt kelt levelében az egyesületeknek september-hó folyamán tartott *congressusára* hívta meg a társulatot, a hol is elnöki intézkedésből Óváry Lipót vál. tag volt jelen a társulat képében.

Tudomásúl szolgál.

62. Nagy-Kőrös város polgármesterének f. évi aug. 14-én 7864 sz. alatt kelt meghivására, a *tetétleni Árpádhalmon* aug. 30-án tartott ezredévi emlékünnepélyen dr. Illéssy János és dr. Áldásy Antal vettek részt mint a társulat küldöttei.

Az ünnepély lefolyásáról szóló jelentések felolvastatván, — tudomásúl vétetik.

63. Hunyad vármegye közönsége meghivót küldött a *vulkáni* és *vaskapui emlékoszlopok* f. évi sept. 5-én és 6-án tartott felavatási ünnepére, a meghivó azonban elkésve érkezvén, a társulatnak az ünnepélyen való képviseltetéséről gondoskodni nem lehetett.

Sajnálattal vétetik tudomásúl.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

	jegyzette
Thaly Kálmán s. k.	Nagy Gyula s. k.
elnök.	jegyző.
Hitelesítjük: *dr. Boncz Ödön* s. k.	*dr. Csánki Dezső* s. k.
vál. tag.	vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1896 évi nov. 5-én d. u. 5. órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt Bánó József, Barabás Samu, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, Jakab Elek, dr. Kammerer Ernő, dr. Komáromy András, Majláth Béla, dr. Pauler Gyula, Tagányi Károly vál. tagok, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül Bánó József és dr. Komáromy András vál. tagokat kéri fel.

64. Bejelenti a választmány egyik legrégibb tagjának, Balássy Ferencz egri székes-főegyházi t. kanonoknak a f. évi october-hó 4-én történt gyászos elhunytát, mely bejelentés — szomorú tudomásúl vétetvén, a választmány a néhai érdemes tudós halálán érzett fájdalmát jegyzőkönyvileg fejezi ki.

A titkár távollétében —

65. a jegyző jelenti, hogy néhai Kellemesi Melczer István alapító és vál. tag végrendeletben 100 frtot hagyott a társulatnak.

Tudomásúl vétetvén, a 100 frt a hagyományozó eddigi alapítványához fog csatoltatni.

66. Jelenti, hogy a kolozsvári ev. ref. theologiai intézet eddigi 100 frtos alapítványát 200 frtra emelte.

Köszönettel vétetik tudomásúl.

67. Előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak *évdíjas r. tagokúl 1896-tól:* Beszkid Sándor gör. kath. esperes-plebanus Abaúj-Szántón (aj. Karasszon József), Pallay Miklós püspöki szertartó Veszprémben (aj. Érdujhelyi Menyhért), a községi polgári fiu-iskola igazgatósága Ó-Becsén (aj. Karasszon József); *1897-től:* Fábry Gyula ny. kir. ítélőtáblai bíró Budapesten és Budahegyi Pauer Leo Budapesten (mindkettőt aj. Szabó Albert).

Megválasztatnak.

68. Dr. Komáromy András vál. tag felolvassa »*Bethlen Gábor Dévában*« című értekezését, mely —

a *Századok*-ban fog megjelenni.

69. Olvastatik a pénztárnok october-havi kimutatása, mely szerint összes bevétel volt ... ... 3613 frt 30 kr,

» kiadás ... ... 2795 frt 66 kr,

maradvány ... ... 817 frt 64 kr;

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő ... ... 6075 frt 83 kr

követelést, 1896. oct. 31-én összesen ... ... 6893 frt 47 kr

készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban néhai Kellemesi Melczer István nevére 100 frt befolyt hagyomány alapítványképen tőkésítendő.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik; a tőkésítendő 100 frtra nézve pedig határoztatik, hogy ezen összegnek megfelelő névértékben 4·5% -os m. jelz. hitelbanki záloglevél vásároltassék a társulat alaptőkéjéhez.

70. Olvastatik a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 25,954 számú értesítése, mely szerint 400 frt a f. évi 52 jk. pont alatt kelt vál. határozatnak megfelelően tőkésíttetett.

Tudomásúl szolgál.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Jegyzette
Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Bánó József* s. k., *dr. Komáromy András* s. k

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással birnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Bock János eddig: *Budapest*, Izabella-u. 65.

Farkas Odön földbirtokos, eddig: *Imreháza.*

Hihalmi *Harmos János*, eddig: *Budapest*, IV. Kossuth-Lajos-utcza 9.

Horváth Ádám orsz. képviselő, eddig: *Budapest*, Andrássy-udv.

Kopácsy Árpád, eddig: *Veszprém.*

Kyss Géza városi jegyző, eddig: *Eperjes.*

Krausz Arthur orvos, eddig: *Visegrád.*

Lakoss Béla bölcsész, eddig: *Budapest*, Lónyay-utcza 13.

Murk István theologus, eddig: *Belovár*, Raca.

Pesthy Pál joghallgató, eddig: *Berlin.*

Rudnyánszky Gyula, eddig: *Budapest*, Új-u. 14.

Szalánczi Ferencz földbirtokos, eddig: *Nyir-Bogdány.*

Szobonya Mihály, eddig: *Budapest*, Kerepesi-út 49.

Zimmermann János tanuló, eddig: *Pozsony*, Lyceum.

Zollner Béla, eddig: *Budapest*, Sándor-u. képviselőház.

Zsámbokréthy Emil orsz. képviselő, eddig: *Budapest*, József-kőrut 30.

Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra.*

A titkár.

A MILLENNIUM ÉS A MAGYAR TÖRTÉNELEM.

Szép kiállitásunk immár bezáródott; s maga az ezredik év is, vigalmaival és ünnepélyeivel, a vége felé közeledik. S a mint az előttünk elvonult fényes kép egy nagy és felemelő *történelmi ténynek* megünneplése volt, ugy örömmel és megelégedéssel jegyezhetjük föl, hogy abban nemcsak hogy a *történelmi oldal* domborodott ki a legerősebben, hanem egyszersmind jelentékeny és maradandó nyomot hagyott az a magyar történeti irodalom fejlődésében. A honfoglalás sok részben homályos történetének lefolyása, igen természetesen, az előkészületek idején erősebben érdekelte a kedélyeket, mint bármikor, s ez az érdeklődés, mintegy bevezetésül az ünneplésre, három önálló munkát szült: a *Borovszkyét*, a *Rohonyiét* és a *Vámbéryét*. Szintén az ezredik év ünnepélyének mintegy hajnalára készül el *a magyar irodalom és müvelődés története* (Szerk. *Beöthy Zsolt)*, megírva egy csoport iró által, a müvelt nagy közönség számára s ezzel egyszersmind egy régi tartozást róva le irodalmunk jelesei iránt; gazdagon ellátva mellékletekkel, ugy hogy ilyen díszes könyv nem jelent meg addig a magyar könyvpiaczon. *Szilágyi Sándor A magyar nemzet történetét* iratja, és adja ki, ugyanazon közönségnek szánva s hasonló érdekes és szép mellékletekkel. S mintha *Pauler Gyula* becses munkája (»A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt«) szintén az ezredéves ünnepre készült volna. Törvényhatóságok, városok és iskolák (protestánsok és katholikusok egyaránt) tömegesen iratták meg történetüket, a melyek között sok jóravaló munka is akad, s egy-egy sugárt vet még a leggyengébb is a multnak homályába. A Thaly Kálmán által

megpenditett s az országgyűlés által megvalósitott szerencsés gondolat, hogy az ország hét elég jól kiválasztott pontján maradandó emlékek jelöljék meg, hogy a magyar ezer év óta úr e földön: a fényes, országos ünnepélyek egész sorát hozta létre, melyek közül nehánynak, mint a máramarosinak és brassóinak, nagy politikai jelentősége is vala, s az első gazdag volt felemelő momentumokban. Az ünnepségek legfényesebb része, a hódoló elvonulás a fölség előtt s a magyar szent korona ünnepélyes körülhordozása: történelmi multunk apotheosise vala; s a hatóságok bandériumai közül a legtöbben, szerencsés ösztönből, az elmult időket mutatták be ruházatukban és fegyverzetükben s a közönségnek is ezek tetszettek a legjobban.

És a kiállitás, ez a mi szép, elenyészett tündérvárosunk! Akármennyi örömöt éreztünk is iparunk egyik-másik ágának s a magyar ész, kitartás és szorgalom termékeinek fejlődésén, mégis — mindenki tudja — a kiállitás legszebb gyöngye a történelmi nagycsoport volt. Az adott ennek sajátos nemzeti jelleget és igen nagy becset a tanulni szeretőre nézve, a minővel semmi más kiállitás eddig nem dicsekedhetett. És a többi dolgokat talán megtalálhatjuk másutt és máskor is, de ezt aligha többé. Mindnyájunkat meglepett az a sok tanulságos és becses dolog, a mi ott felhalmozva volt. Ezer éves multunk vonult el ott szemeink előtt, megérzékítve a temérdek emlék által. A honfoglaló magyar, ki íjával, kardjával, szekerczéjével, kedves lova hátán, meghódítja ezt a földet s aztán nyugodtan sirjába tér, hogy utódainak jó otthont szerzett; a bölcs és szent királyok az Árpádok véréből; a Nagy Lajos és Mátyás fényes kora, a Hunyadi-sarj alkotása emlékeiben ma is fényesebben ragyogva a többinél. Mennyi becses emlék, minő drága kincsek, egy nagy míveltségű, hatalmas uralkodó udvarából, a miket négy évszázad és mindenféle pusztító háborúk megkiméltek! Előttünk kardja, ruhája, gyűrűje, trónkárpitja, királyi értékű ereklyetartója, világhíres szép könyvei, sőt ott van maga is, hatalmas fejével, eszes arczával, mintha mondaná: igen, én éltem és a ti királyotok valék. Nagyobb bizonyság okáért ott függ a falon Magyarország térképe *(Csánki Dezső* tervezte)

Mátyás korából, hogy annak szemléleténél arczunk felpirul. S e teremben járva. akaratlanul feldobog szívünk s Arany szép stanzája jut eszünkbe, mellyel »Mátyás dalünnepét« kezdte.

A király ünnepét fogom énekelni,
Mikor összegyültek a dal fejedelmi
Fényes Visegrádra, Mátyás udvarában,
Dijért, dicsőségért nagy versenyre kelni.
Oh lantom, ha értél valamit korábban,
Ha egy szikra lélek volt az asszu fában:
Most, igazán most kell magadért kitenned,
Mert nem szabad nevét hiába fölvenned.«

Azután elvonulnak előttünk a törökkel vivott ádáz, kegyetlen harczok; Erdély hős fejedelmeinek küzdelmei a vallásos és politikai szabadságért. A fényes, lágy schönbrunni élet s az insurgens nemesek kora, hogy egy vakitó fényű föllobbanásban végződjék a branyiczkói és isaszegi ágyúk tüzében. És végül ott vannak az 1867 junius 8-át háromszinü szegélyzettel ünneplő napi lapok. És a mi a temérdek sok emlék közt egyszerre és a legerősebben megragadta a figyelmes szemlélőt, ott is a magyar faj legpregnánsabb történelmi vonása volt: *a harczosé* és *katonáé*. Minő gazdagsága az ölő, pusztító eszközöknek s micsoda ragyogó fegyvergyűjtemények, családok drága kincsei; más részök idegenekéi, egy pillanatra visszakerülve ide Európa északi és déli részeiből, a kikkel a magyaroknak valaha bajuk volt. Látszott e gyüjteményen, hogy a fegyver a magyarnál nemcsak védő és támadó eszköz, hanem a férfinak legdrágább, legbecsesebb ékszere is. Ezek a fegyverek értették meg velünk a legvilágosabban, hogy miként tudott itt megélni a magyar, annak a kő koporsóban fekvő csontváznak korától kezdve, a kit a kecskeméti határban ástak ki, a negyvennyolczas szoba faláról nyugodtan, büszkén alátekintő honvédtábornokok idejéig.[1])

De a történelmi csoport gazdag gyüjteménye nem csupán a harczos magyart tüntette fel, hanem a mivelődés útján

[1]) Erről a gyüjteményről lásd: Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon. Szerkesztette Dr. Szendrey János. Budapest, 1896.

haladót is. *Az egész magyar kultura képe* tárult ott fel előttünk, a legrégibb időktől napjainkig. Mindenekelőtt a róm. katholikus *egyház*, mint mivelődésünk alapvetője s történelmünk egyik kiváló tényezője, a maga egész fényében és gazdagságában jelent meg; mellette a többi egyházak, mint a mivelődés terjesztésében osztályosai. Ott volt a *királyság* adományaival; a *törvényhozás* és *hatóságok* végzéseikkel; a *diplomácia* alkudozásaival; a *városok* czéheikkel és pallos-jogukkal (magukból a régi czéh-ládákból és kelyhekből egy érdekes muzeum kerülne ki); az *iskolák*, tanszereikkel és tankönyveikkel, nem számitva ezek közé a pápai iskola XVI. századbeli csengetyűit és a debreczeni collegium híres gerundiumait; a *sajtó* kezdete; a *magyar irodalom* egész fejlődése az első magyar irott könyvtől napjainkig; a *magyar zene* és *szinészet* fejlődése; a *törvénykezés* és igazságszolgáltatás, a maga kemény eszközeivel, a deres és kaloda sem hiányozván; a *viselet* és *háztartás*, egész a lakás diszitéséül alkalmazott kézimunkáig. S mindezeknek még több realitást s a lélekre mélyebben ható erőt adtak az illető helyeken nagy számmal elhelyezett *történelmi arczképek*, festmények, mappák és plasztikai kiábrázolások s az a pompás keret, a melyben az egész gyüjtemény elhelyezve vala, s mely egyuttal a *magyarországi müépitészet* fejlődését mutatta be. Nincs a történetirásnak egyetlen segédtudománya (földrajz, diplomatika, heraldika, epigrafia, archaeologia, palaeografia stb.), a mely itt gazdagon ne lett volna képviselve, s nem tudjuk, hogy a magyar mivelődés-történet megirásának annyi segédeszköze mikor lesz úgy együtt ismét, vagy lesz-e valaha!

A történelmi csoport gyüjteményét mintegy kiegészitette és teljessé tette még két berendezés: az *ősfoglalkozások* gyüjteménye és a *falu*. Amaz nemzetünk legrégibb életmódját tüntette fel, azon eszközök összegyüjtése által, melyek ki tudja hány ezer évi fejlődésben lejöttek máig; emez a magyar földön ma élő népfajokat mutatta be, viseletükben, otthonukban. Mindkettő igen sokban hozzá járult a magyar faj s másfelől az e földön lakó idegen faju népek *ethnosz*-ának megismeréséhez s különösen *Herman Ottó* gyüjteményét nem lehet eléggé

dicsérni. Sőt magában az egész kiállitásban is észrevehető volt igen sok szaknál a történelmi szempont figyelembe vétele, az illető szak történelmi fejlődését érdekesen tüntetve fel, a malomipartól a hitel-ügyletekig, s ezek a csoportok voltak a legérdekesebbek, legtanulságosabbak. Ugy hogy, egészében tekintve ezredévi ünnepélyünket és kiállitásunkat: azt *a magyar történelem ünnepének* méltán nevezhetjük.

De azért ne áltassuk magunkat. Multunk ismerete, az az iránti *komoly* érdeklődés, s a történelmi érzék korántsem hatották át úgy társadalmunkat, mint azt régi múltunk s politikai helyzetünk megkövetelné. Nem, még művészeinket sem. A tenger sok *épitkezés* közt, a melyek a fővárosban az utolsó évtizedek alatt történtek, egyetlen művészi palotát emeltek, a mely eredeti és önálló a felfogásban s a régi magyar motivumokat felhasználta: az iparművészeti múzeum nem rég fölszentelt palotáját, a melyen már csak azért is jól esik a szemnek megpihennie, mert nem olyan, mint chablonos társai. Többi nagy épületeinket épp úgy épithették volna Chicagóban, mint Budapesten. A *szobrászat* terén haladtunk valamit. Az aradi szabadság-szobor szép alkotás; a budavári honvéd-emlék előrésze is, a kellő pontról nézve, szép és nemes. Arany szobra is haladást mutat a jobb felé, s általában szobrászatunk az utolsó évtized alatt szerencsésen fejlődött a nemzeti irányban, amit némileg alkotása tárgyának is köszönhet. De már *festőink*, a kik pedig a legtöbbet tehetnének a magyar történelem megérzékitésére, a maguk és a közönség javára egyiránt, mint egyik műbirálónk is nem rég rá mutatott,[1]) kétségbeejtőleg járatlanok a magyar történelemben, különben jobban látnák és nagyobb kedvvel fordulnának felé. Azt lehetne gondolni, hogy egy ilyen per eminentiam harczos népnél, minő a magyar, a csatakép-festészet kiválóan virágzik; s tényleg nincs egyetlen nevesebb csatakép-festőnk. Csak legutolsó önvédelmi harczunk is mennyire gazdag a hősiség, katonai bravour felemelő és megrázó jeleneteiben, de ők nem tudnak róla. Csak el kellene olvasniok, — egyet említve a sok közül — *Görgey István* igen becses mun-

[1]) Beöthy: Egy új magyar történeti kép. Budap. Szemle 235. sz.

káját (»1848—49-ből. Budapest. Franklin társulat. 3 rész«): ott egyes ilyen jelenetek oly plasztikailag vannak megírva, hogy csak le kellene festeniök. De ők a helyett idegen mestereket utánoznak vagy útszéli genre-képeket festegetnek. Ugy látszik, festőink épp oly kevéssé szeretnek tanulni, mint a napszámban dolgozó irók. Szivesen tesszük a kivételek közé *Feszthy* körképét és a fiatal *Thorma* »Vértanuit«. *Zenénk* a mult század végén, *Bihari, Lavotta* és *Csermák* kezén, elérte virágzásának tetőpontját s közel állott ahhoz, hogy a magyar műzene belőle megszülessék; azonban ott hirtelen megállt a fejlődés, voltakép lehanyatlott. A magyar *műzene* terén az öreg *Erkel* lökött egyet nagy erővel s azután visszaestünk a kozmopolita semmibe. Pedig, hogy mennyi kincs van ottan, azt a *Káldi* által napfényre hozott régi kurucz- és egyéb dalok bizonyítják. Egyedül *költőink* azok, kik a nemzeti hagyomány és történelem hű őrei és hirdetői voltak, az »Emlékezzünk régiekről« korától fogva máig, habár nem is mindig a legszerencsésebb történelmi felfogással. Nagy közönségünk, még a miveltebb része is, történelmi tudását a hirlapokból meríti; hogy mennyi alapossággal, el lehet képzelni. Politikusaink — igen kevés kivétellel, — történelmünk tanulságait nem ismerik; igen sokan tényeit se jól. A »m. történelmi társulat,« mely éppen a történelmünk iránti érdeklődés növelését czélozza, sokkal csekélyebb pártolásban részesül, mint várni lehetne. A komoly történelmi munkák olvasóinak száma rendkivül csekély. Nincs meg az az állandó, csak valamennyire is jelentékeny olvasó-csoport közönségünkben, mely az ismeretet magáért az ismeretért szereti s érte szivesen áldoz.

Mindezek leverő tények, a melyek sokáig nem maradhatnak így. »Minden nemzetnek — mondja egy nagy angol iró — saját története az ő legvalódibb bibliája.« Ha azt nem ismerjük, nem szeretjük szivünk teljességéből: sem multunkról, sem jelenünkről nem lehet tiszta képzetünk s igy sötétben maradunk a jövendő teendőire nézve is. Vajha a millenniumi ünnepek legmaradandóbb emléke történelmünk mélyebb megszeretése lenne, müveltjeinknél!

BARÁTH FERENCZ.

ÚJABB ADATOK SZIGETVÁRI ZRÍNYI MIKLÓS ÖZVEGYE, ROSENBERG ÉVA ÉLETÉHEZ.

Folyóiratunkban Zrínyi Miklós utolsó nejéről hárman is írtak. Először *Zsilinszky* Mihály (Březan krónikája, illetve Sasinek közleménye után) az 1870. évf. 460—464. lapján, aztán *Wagner* Tivadar az 1877. évf. 162—166. lapján, a ki Březan könyvéből ügyesen összeállította újból az adatokat, a mihez *Szerémi* is hozzájárult néhány adalékkal ugyanott a 451—453. lapon.

Ez év tavaszán, csehországi levéltári kutatásaim közben, megfordúlván Wittingau-ban (csehül Třebon) a Rosenberg-család ősi lakóhelyén, s a közeli Neuhaus-on (Jindřichohradec) hol Zrínyi Miklós esküvője végbement, valamint Prága közelében Raudnitzon, a Zrínyiekkel is rokon hg. Lobkovic-család levéltárában, egyebek közt Zrínyi esküvőjére, és özvegye életére vonatkozólag is találtam nehány új levelet és adatot, a mit annyival érdekesebbnek tartok most közölni, mivel időközben, 1880-ban Březan másik krónikája: Éva bátyja, Rosenberg Péter Vok életéről írt munkája is megjelent, s így egyúttal annak vonatkozásai is értékesíthetők.

Legbecsesebb adalék Zrínyi esküvőjéhez Lobkovic legfelsőbb várgróf Krumlyón (Krumlové) 1564. szent Prokop utáni szerdán sógorához, Neuhausi (Hradeci) Joachim csehországi főkanczellárhoz intézett (s a neuhausi gr. Czernin-család levéltárában lévő) cseh nyelven írt levele, melyből az alábbi érdekes részleteket tudjuk meg.

Az esküvőnek az előre megállapított terv szerint a Rosenberg-család krumlyói várkastélyában kellett volna megtörténnie Bertalan előtti vasárnapon, vagyis aug. 20-án. Erre már minden el is volt készítve, mert a család fényes lakodalmat óhajtott tartani »az azzal járó és szokásos ünnepségekkel, múlatságokkal« nagy vendégkoszorú jelenlétében. De közbejött egy váratlan akadály, Rosenberg Vilmos, Éva idő

sebb bátyja nejének hirtelen halála, minek következtében minden szép terv füstbe ment, s így más rendezésről kellett gondoskodni, egyetértőleg a családi tanács tagjaival. Neuhausi Joachim, mint a menyasszony nagybátyja értesíté sógorát, Lobkovic várgrófot, hogy bár másik sógorukat Rosenberg Vilmost neje halálával mély gyász érte, Zrínyi Miklós azt üzente, hogy e miatt még sem szeretné elhalasztani az esküvőjét, melyre a maga részéről is megtett minden előkészületet, s elintézte bizonyára a szokásos nagy meghívásokat is. Igy hát Joachim tanácsot kér a további teendőkre nézve, mire Lobkovic felkereste Schwanberg Henriket (a Rosenberg-család másik ága fejét, kire később, Péter, az *utolsó* Rosenberg halála után az összes uradalmak szálltak) és Vilmos urat, s hosszas tanácskozásuk eredményeképen ebben állapodtak meg, hogy:

Ámbár a közbejött gyász elegendő ok volna arra, hogy az esküvő elnapoltassék, mégis, tekintve, hogy az elhalasztás nem pár hétre, hanem a gyászév teljes eltöltése idejére terjedne ki, ám legyen meg mielőbb az esküvő, a vőlegény kívánsága szerint; de azzal a változtatással, hogy a lakodalom — daczára, hogy ahhoz már minden teljesen készen van — már csak a gyászoló rokonokra, s a világra való tekintetből is, ne itt Krumlyóban, hanem pl. ott nála, Joachim neuhausi várkastélyában s egész csendben, zajos ünnepélyek nélkül, tartassék meg. Kéri tehát, értesítse Zrínyit nagy titokban, s vegye reá, (anélkül, hogy a leendő esküvőről valaki tudósíttatnék, vagy a nép is megtudná) hogy 3—4 rokona- és barátjával, s legfeljebb 10—20 kocsin, *minden növendég nélkül* oly ürügy alatt jöjjön Neuhausba, mintha csak átútazóban volna Wittingau felé, hol részvétlátogatást akarna tenni a gyászoló Rosenbergnél. Ha aztán ott lesz, találunk reá módot, úgymond, hogy az urunk — Rosenberg Vilmos — valamint mi is: testvére Péter, meg Schwanberg Henrik morva kamarás és én, egymásután, mintha csupán egyszerű látogatóba mennénk, megjelenjünk. »És ha valaki egy egész, vagy fél nappal előbb is jönne, nem baj, ha csak Kgd, s a gróf úr biztosan tudja a napját, melyre urunk Neuhausba érkezik, akár pl. Bertalan előtti vasárnapon (mikorra az esküvő előzetesen is ki volt tűzve) vagy pár héttel utóbb. Az sem ártana, ha a gróf úr vagy két nappal előbb érkeznék, mint mi többiek, mintha csak Kgd látogatóba hívott volna minket, az ő kedvéért.« Ekkor aztán, ily »véletlen« összejövetelünk alkalmával »a gróf úr forró esedezésére és kérelmére« hamarosan, s minden zaj nélkül megtörténhetik a kézfogó és esküvő urunk jelenlétében, a ki az új párt »megáldani méltóztatnék«. A lakodalomhoz való étel-ital és sok egyéb

szükséglet pedig mind készen állván, abból az összegyűlt vendégek számához képest annyit, a mennyi kelleni fog, feltűnés nélkül át lehet hozatni Krumlyóból.

Jellemző ez a mondata is, hogy »miután az esküvő íly módon szerencsésen meglesz, a gróf úr bizonyára nem fogja elmúlasztani a hozomány iránti, valamint jövendő felesége magával vitelére vonatkozó szándékát urunkkal és velünk közölni«; s az érdekes levél (melyet magyar fordításban Zsilinszky a »Történelmi Tár« 1878. évf. 965/7. lapján közölt is) Rosenberg Vilmos amaz üzenetével végződik, hogy Joachim úr a részletek további megbeszélése végett mielőbb keresse fel.

Zrínyi Miklósnak, a hetekig tartó víg magyar lakodalmakhoz szokott főúrnak alkalmazkodnia kellett a körülmények parancsolta e tervhez, melynek értelmében gyűltek össze a cseh főurak, leendő sógorai,[1]) nehány vendégök kíséretében, kiknek jelenlétében az esküvő meg is történt szept. 10-én (három héttel később az első számításnál) a neuhausi vár legfelső udvara déli részére eső családi Szentlélek-kápolnában.

A hatalmas várkastély e része, s maga a kápolna, múlt századi leégése óta romokban hever és lakatlan, üres, csupán egy deszkafedél védi ideig-óráig a pusztulástól, de jelenlegi birtokosa, a gróf Czernin-család 1884-ben egy 42×34 cm. nagyságú fekete márványlapot helyezett a nevezetes esemény emlékére jobbról, a kápolna bejárata falába, melyről kegyeletes érzéssel e sorokat másoltam le:

Leta Páně 1564 dne 10. září
slavil v tomto chrámu hrábě
MIKULÁŠ ZRINY
svůj sňatek manželský s
EVOU Z ROŽMBERKA
dcerou pana Jošta z Rožmberka a
Anny z Rogendorfu.

E felírat szövegéből megtudjuk Éva anyjának, a német Rogendorf Annának a nevét, s ez a magyarázata, hogy leánya, Zrínyiné, még testvéreinek is németül ír, a hogy úgylátszik inkább ki tudta magát fejezni — ha beszélt is talán csehül. Valószínűleg Zrínyi Miklóssal is csak németül értekezett, mert ő még sógorával is úgy levelezett, ha (mint egyik leveléből

[1]) A két Rosenberg-testvér szept. 5-én útazott wittingaui kastélyából Neuhausba, nővérök esküvőjére. Ld. Václav *Březan*: Život Petra Voka z Rosenberka. Kiadta Mareš Ferencz. Praha 1880; 23. lapján.

tudjuk) kéznél volt a német titkára, mivel a német betűvetéshez nem értett, a mint hogy bizonyosan csehül sem tudott.

Az ifjú pár, mint Wagner közleményéből tudjuk, pár nap múlva hazatért, de ott Zrínyiné boldogsága még teljes két évig sem tartott. A szigetvári hőslelkű kirohanás özvegygyé tette, s a wittingaui levéltárban van meg Csáktornyáról alig három héttel utóbb, 1566 szept. 28-án mindvégig sajátkezűleg írt bánatos levele Péter Vok testvéréhez, melyben legérdekesebb az, hogy Zrínyi hiteles és a törvényszéknél is bejelentett végrendeletet készített halála előtt, melyet fia: György elővigyázatból, esetleges kellemetlenségek elkerülése végett nem akart addig felbontani, míg mostoha anyja valamelyik testvére be nem jön. Ezért sürgeti Éva asszony testvéreit, kérve, hogy ha Vilmos bátyját, mint a csehországi hadsereg főparancsnokát ő felsége nem is engedi be, s nem nélkülözheti, legalább Péter siessen hozzá.

Ez ügy elintézése után Zrínyiné a kis Jánossal és talán mostohagyerekeivel (amennyiben így fejezi ki magát: mit mein Kindern) s bátyjával Bécsen át annak egyik birtokára, Bechyněre vonúlt, s ott éldegélt, miután testvére közbenjárására a császár úgylátszik valami nyugdíjat vagy segítséget rendelt neki.[1]) Kedvtelésből innen 1570 okt. 10-én Neuhausba rándúlt. s két hetet töltött[2]) hat év előtti boldogsága és kedves emlékei e helyén. De pár év múlva férjhez ment Gazoldo Pál mantuai olasz grófhoz, és továbbra is sokáig testvérénél laktak; hanem ez a férje nagyon költekező volt, úgy hogy az asszony egymásután szedte fel örökségét, s a neuhausi levéltárban fenmaradt egyik nyugtája szerint 1579 jan. 16-án vett át nagybátyjától, Neuhausi Ádámtól Krumlyón 1500 meisseni garast a még nála lévő vagyonrészéből.

A krumlyói várkastély egyébiránt telenként víg múlatozás színhelye volt, a hová szívesen gyűlt be a cseh nemesség férfia-nője, és a család krónikása 1582 febr. 25-iki feljegyzése szerint, Gazoldo gróf és neje itt farsangolt testvéreivel, s ott maradtak egész május 26-ikáig, midőn Olaszországba útaztak.[3]) Zrínyi özvegye most már állandóan ott élt férjével Mantuában, közel tíz évig, 1591 aug. havában bekövetkezett haláláig, a távolból sem feledkezvén meg immár erős férfivá lett János fiáról, a ki a prágai udvarban, meg nagybátyja birtokain élt. s egy ízben anyját is meglátogatta Itáliában.

---

[1]) Ld. Březan id. műve 32. l.
[2]) Ld. u. o. a 92, 98. lapon.
[3]) Ld. ugyanott a 45. lapon.

Gazoldo grófné anyaszeretetének szép példája a raudnitzi hg. Lobkovic-könyvtárban őrzött egyik legutolsó levele Manietica-ról, 1591 jún. 9-én (halála előtt pár hónappal) Vilmos bátyjához intézve. Elmondja ebben, hogy fia jóformán naponta ír és panaszol neki mostoha-bátyjára, Györgyre, a ki semmivel sem segíti, a mi felett bánkódva csodálkozik is, mivel maga is többször írt neki bízalmasan, kérve, hogy tekintse János urfit testvérének és pártfogolja, már csak néhai atyja emléke iránti kegyeletből is. Ezt ő meg is igérte Jánosnak, de most ismét arról tudósítja, hogy György bátyja azt írta, hogy semmit sem ad neki megillető birtokrészén kivül, a mivel tartozik atyja hátrahagyott végrendelete értelmében. Kéri tehát Éva asszony bátyját, legyen atyja, patronusa fiának, a kinek senki más támogatója nincsen, s vesse latba befolyását érdekében, hogy fia valahára atyai részéhez juthasson.

Ez sajátságos árnyat vet Zrínyi György jellemére, hogy még most — 25 év múlva atyja halála után — sem hajtotta végre a testamentom rendelkezéseit, s e dolog annyival különösebb és érthetetlenebb, hogy (mint *Szerémi* jelzett közléséből látjuk) Zrínyi János gróf még 1604-ben sem egyezhetett meg mostoha-bátyja, György özvegyével és gyermekeivel, kik úgylátszik nem akarták őt és örökségi jogait elismerni, ha ugyan valami egyéb okuk nem volt reá.

Egyébiránt János grófról *Březan* idézett munkájában is sok érdekes apró adalék van az 1593—1612-iki évekből. a mire nem terjeszkedhetvén ki, felhívom reá csehül tudó olvasóink és kutatóink figyelmét.

Veress Endre.

A MAGYAROK EREDETE, ŐSHAZÁJA ÉS VÁNDORLÁSA.

— HARMADIK ÉS BEVEZETŐ KÖZLEMÉNY. —

IV.

A törökségnek az az ága, melyről legrégebben tud egyet s mást a történelem; amely a törökség lakta területnek történelmi emlékezés óta mindig a keleti részét lakta; amely a török törzsek közül legelőbb jutott bizonyos fokú műveltséghez és a melynek legkorábban volt írása és irodalma: ez a nép az *ujgur*. Nevét a régi keleti kútfők háromféle alakban tartották fenn. Legelőször a *735*. évben fordul elő, Bilge khán siremlékén az Orkhon felső folyása mellett, az eredeti és teljes *ujgur* alakban.[1]) Dsuvejni állandóan *igur*-nak (ایغور) nevezi ezt a népet, Resideddin pedig majd *ugur* (اوغور), majd *ujgur* (اویغور), majd *igur*-nak s ehhez képest az egyik ágazatukat felváltva *on-ujgur*, *on-ugur* és *on-igur*-nak. Továbbá Abulfarads (a XIII. században), Bejzávi (irt 1317-ben), Abulgázi (1664-ben) és a Lugat-i-türki (az ú. n. kalkuttai szótár) *igur*-nak irják ezt a nevet; végre Sejkh Szulejmánnak közép-ázsiai török szótára (Lugat-i-Csagataj) mind a három, t. i. *ujgur*, *ugur* és *igur* alakját fölemlíti ennek a névnek. Látnivaló, hogy e nép nevének teljesebb és eredeti *ujgur* alakja mellett használatos volt *ugur* és *igur* változata is, és ami különösen számot tevő körülmény, az *ugur* és *igur* alakok azokban a historiai töredékekben is feltalálhatók, melyeket Dsuvejni, Resideddin és Abulgázi magoknak az ujguroknak, vagy uguroknak legrégibb krónikáiból irtak ki.[2])

[1]) Radloff Vilmos: Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. St. Petersburg 1895. 427. lap.

[2]) A *nyugoti* íróknál eltorzítva találjuk ezt a nevet; így pl. Rubruquis Vilmos (1254) *jugur*-nak írja, a nestorianus térítők pedig *igur* mellett *jagur*-nak is.

Az európai tudományos világ régóta tisztában van azzal, hogy az ujguroknak már a keresztyén időszámitás első századaiban volt saját *irásuk*.[1]) A sínai írók a Kr. u. *V. század* közepére vonatkozólag említik legelőször az ujgurok írástudását s betűiket *hu-su*, azaz *hu*-írásnak nevezik.[2]) Azonban a Dsuvejninél kivonatban található egyik ujgur krónika már Buku khán idejében, vagyis a *Kr. e. II. században*, beszél írásról és betűkről az ujguroknál. Továbbá maga Dsuvejni két helyen is mondja, hogy mikor 1252-ben atyjával együtt Mengü nagy khánnál járt, a későbbi Karakorum helyén, *Ordu-balik* városának romjai között — melyet még Buku khán alapított — saját szemeivel látott feliratos köveket.[3]) Végre egy persa író, Mohammed Kâfur Khán (aki 1721. évben irt) szintén igen régi időbe, a mesés Oguz khán koráig viszi fel az ujguroknak írástudását.[4])

De nem csupán különböző nemzetiségű (sinai, persa, ujgur) írók adatai tanúskodnak a törökség emez ágának igen régi írástudásáról, hanem ama *feliratok* is, melyek az Orkhon és Jeniszei felső folyása vidékén — vagyis éppen az ujgurok őshazájában — egészen napjainkig fenmaradtak kövekre és sziklákra vésve *ujgur nyelven*, s melyeknek tartalma Thomsen Vilmos és Radloff Vilmos érdeméből ma már ismeretes előttünk.[5]) Ennek az ó-ujgur írásnak legrégibb, maig létező emléke a Kr. u. *692.* vagy *693. évből* való az Ongin mellett s Tacsamnak, Bilge khán és Kül-Tegin apjának, siremlékén olvasható.[6])

A sinai írók — mint alább látni fogjuk — egyetértőleg azt mondják, hogy az ujgurok, mint a tukiuk, vagyis az Altai hegység környékén lakó turkok is, ama nagy népnek utódai és maradékai, melyet ők *hungnu* vagy *chunnu* néven ismertek; sőt magok a turkok is a húngnuk fejedelmeitől származ-

---

[1]) L. erre nézve a köv. munkákat. Abel *Rémusat*: Recherches sur les langues tartares. Paris, 1820. I. köt. 45. — *Peschel*: Völkerkunde 406. l. — Friedrich *Müller*: Allgemeine Ethnographie. Wien, 1879. 392. — *Vámbéry* Ármin: A török faj. Budapest, 1885. 388. lap.

[2]) Rémusat id. m. 45. 284.

[3]) Tárikh-i-Dsihánkusa 16. és 75.

[4]) Arthur Lumley Davids: A grammar of the turkish language. London, 1832. XVII. l.

[5]) *Thomsen*: Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Ienissei. Bulletin de l'Académie Royale des Sciences et des Lettres de Danemark. Copenhague, pour l'année 1893. nro 3. a 285—299. lapokon. — Az Orkhon-melléki három emlék feliratának fényképezett lenyomatát megtaláljuk eme munkában: Inscriptions de l'Orkhon. Recueillies par l'expédition finnoise 1890 et publiées par la Société Finno-Ougrienne. Helsingfors 1892.

[6]) L. Radloff id. m. 246—252.

tatták magokat.[1]) S ugyancsak a sinai annalisták arról is tanúskodnak, hogy a húngnuk és tukiuk szintén ismertek írást, még pedig egyenesen azt a *hu*-írást, mely az ujguroknál volt használatban.[2]) Hogy a sinai íróknak ez az állítása hiteles, bizonyítják egyrészt a bizánciak tudósításai, másrészt az ujgur krónikák. A sinai annalisok ugyanis legelőször a VI. század közepére vonatkozólag említik, hogy a *tukiuk* a *hu*-írást használják,[3]) s ime Menandernél és Theophylactusnál azt olvassuk, hogy Dizabul, a turkok khágánja, 568 tájban »olyan a milyen jegyekkel, scytha betükkel« írott levelet küldött Bizánczba a görög császárhoz. — A *húngnu* nevezet, mint tudjuk, a Kr. e. III. századtól kezdve a Kr. u. I. század végeig volt használatban a sinaiaknál, s a mint alább majd ki fog tünni, ezzel a névvel éppen az ujgurokat jelölték a sínaiak, — s ime a Dsuvejninél levő ujgur krónika már a Kr. e. II. században beszél az ujgurok írástudásáról.

Eme, különböző eredetű historiai adatokból tehát annyi biztosan megállapítható, hogy a török népcsalád azon ágának, mely *ujgur*, vagy *ugur*-nak nevezte magát, már *a II. században Kr. előtt volt saját írása* és igy nem lehet csodálni, ha a sínai évkönyvek már gazdag ujgur irodalomról beszélnek a keresztyén időszámitás V. századában.

Az *ujgur irodalom* léteztéről ebben a korban tanuskodik több régi sínai író, továbbá Dsuvejni és Resideddin s tanúskodnak végre ama historiai töredékek, melyek — a magyar őstörténet nagy hasznára — fenmaradtak Dsuvejni, Resideddin, Abulgázi és egy sínai történetíró munkájában. Az V. század közepén nem csak a költészet virágzott az ujguroknál, hanem voltak

---

[1]) Radloff id. m. 173. — Ezt a népnevet Deguignes nyomán *hiongnu*, vagy *hiung-nu*-nak szokás írni, vagy inkább átirni latin betükkel. Ámde tudnunk kell először azt, hogy, ha a sinai szóban két vocalis van egymás mellett, ezeknek egyike, főleg pedig az *i*, csak a fő-önhangzónak »erősbítésére« szolgál; pl. *kiuo* igy ejtetik ki: *kūo*; másodszor azt, hogy az orrhang előtt nem állhat *o* vocalis, de *u* igen. (L. Endlicher: Chinesische Grammatik). Ennélfogva ez a szó nem igy hangoztatandó: *hiongnu*, vagy *hiungnu*, hanem igy: *hūngnu*, vagy *hūnnu*. Ezzel egyezőleg Jakinth *Bicsurinszki* is (a ki sok évig lakott Pekingben s jól értette a sinai nyelvet és ismerte a régi sinai irodalmat) azt mondja, hogy Deguignes helytelenül irta át ezt a népnevet; mert ez **chunnu**-nak olvasandó (Denkwürdigkeiten über die Mongolei. Berlin 1832). Végre Schott Vilmosnak sinai szótára szerint ez a név igy irva is előfordul a sinai annálisokban: *hiun*, vagyis *hūn*.

[2]) Rémusat id. m. 66, 69, 296. — Davids id. m. XI. és XIV. — Journal asiatique 1864. évf. III. 335.

[3]) A »Pien-i-tien« cz. könyvből Stanislas Julien: Journ. Asiat. 1864. évf. III. 335.

már *történelmi följegyzéseik, krónikáik* is és a sínai történetírók emlékezése szerint az ujguroknak Kia nevű fejedelmük volt az, a ki *az V. század második felében hivatalos historikust kezdett alkalmazni udvarában,* hogy az följegyezze az egyes évek eseményeit s a fejedelem tetteit.[1]) Az ujgur irodalom kifejlődésére, emelkedésére és gazdagodására természetesen nagy hatással kellett lennie a sínaiak irodalmának; s valóban arról is van tudomásunk, hogy az ujgurok már ebben a korban több rendbéli sínai könyvet lefordítottak a maguk nyelvére.[2]) Ilyen, részint eredeti, részint fordított munkák tölthették meg azokat a *nyilvános könyvtárakat,* melyeket Van-jang-te sínai utazó látott az ujguroknál a X. században.[3])

Ezen előzmények után áttérhetünk immár ama historiai emlékek megismertetésére, melyek két persa, egy török és egy sínai történetirónak munkáiban napjainkig fenmaradtak, mint a régi ujgur krónikák kivonatai. Ezek irányában éppen olyan hálára van kötelezve a tudományos világ, mint *Tabari* iránt, a ki meg a legrégibb persa történeti irodalomnak egy részét őrizte meg számunkra.

Az egyik persa történetíró *Alaeddin Ata-Melik Dsuvejni,*[4]) a ki 1257—1260 közt írta »Tárikh-i-Dsihánkusa« (a világhódító története) cz. munkáját, mely a mongolok történetét tárgyalja Dsingiz khántól kezdve az 1257. esztendeig s melyre a mongolok történetének későbbi írói, pl. Resideddin, Mirkhond, Khondemir, Vaszszaf, Háfiz Abru és Abulfarads, mint legnagyobb tekintélyre hivatkoznak. Ebbe a könyvébe, a hol az ujgurok meghódolásáról beszél. átvett egy részletet ezeknek történeti följegyzéseiből, azt, a melyik az ujgur népnek legrégibb történetéről, ősi hazájáról, eredeti vallásáról és kiköltözéséről szól.

A második persa író *Resideddin* (teljes nevén Fazlallah bin Abulkhajr Resíd tabib el-hamadáni), Gázán, Oldsajtu és Abu-Száid vezíre,[5]) a ki a XIV. század első tizedében írt egy

---

[1]) Rémusat id. m. I. 45, 284. — Müller Fr., Allgemeine Ethnogr. 392.

[2]) Rémusat id. m. 45, 284.

[3]) Ugyanott 285.

[4]) Dsuvejni 1227 körül született Nisabur közelében, Khoraszán tartományában és 1283-ban halt meg. Apja Baha-eddin Mohammed el-Dsuvejni a diván elnöke volt (l. munkája 2a lev.). Munkája megvan a *bécsi* cs. és kir. udv. kvtárban N. F. 217. sz. alatt, negyedrét 129 levél.

[5]) Született 1247-ben Hamadánban (a régi Ekbatana), meghalt 1318-ban. Munkájának csak az első kötete van meg a *bécsi* cs. és kir. udv. könyvtárban Mixt. 326. sz. alatt. — Resid-eddin anyanyelvén, a *persán* kívül, alaposan értette a *török, mongol, arab, héber* s valószínűleg

»Dsámi-et-tevárikh« (Történetek gyüjteménye) cz. három kötetre terjedő nagy történelmi munkát, Gázán khán és ennek utóda, Mohammed Khudabende, vagyis Oldsajtu megbizásából. Ez a könyv — mint maga a szerző mondja az előszóban — a »világhóditó Csingiz khánnak, elődeinek s fiainak és a tőle származó nemzedéknek története«, de bevezetésül előadja a török és mongol nép felosztását és legrégibb történetét is. Ha az előszót olvassuk, el kell bámulnunk azon az óriási apparatuson, melylyel a szerző megalkotta ezt a nagy munkát, felhasználva hozzá az állami levéltárat, a tárgyalt népek irodalmát, a szájhagyományt és a mongol birodalom területén lakó népek tudósainak szóbeli közléseit. »Mikor mai napság — mondja a szerző — a földnek lakott részei Csingiz khán nemzetségének uralma alatt vannak; mikor Khataj, Mácsin, Hind, Kasmir, Tibet népei közül való, továbbá *ujgur és más török*, nem különben arab és frenk tudósok és történetirók élnek ő felsége szolgálatában és *mindegyiküknek birtokában vannak saját nemzetük történetét tartalmazó könyvek:* én mindezen népeknek képzett tudósaitól tudakozódtam és kérdezősködtem *s régi könyveiknek tartalmát összegyüjtöttem* (3. levél) . . . . Midőn e szegény megbizatott ennek a könyvnek megírásával: mindazt, *a mit mindegyik népnek könyveiben irva találtám*; a mi az egyes népeknél szájhagyomány útján fenmaradt és a mit az egyes nemzetek tudósai és bölcsei saját történetükről előterjesztettek: mind ezt olyan módon, *legkisebb változtatás nélkül, vettem irótollamra.*« (3a. levél.) — A mi különösen a törökök őstörténetét és régi irodalmát illeti, egy helyen azt írja, hogy *a törököknek történeti följegyzései* több részletben *megvannak az állami levéltárban;* azok felől pedig, a mik nem voltak feltalálhatók ezekben a könyvekben, az *ujgurok, oguzok, kipcsakok és más törzsek tudósaitól* kérdezősködött (10. lev.). Továbbá a Bevezetésben, a hol a mongol és török törzsekről, ágakról és nemzetségekről kezd beszélni, azt mondja, hogy a törökség eloszlását és a törzseknek egymáshoz való viszonyát úgy foglalta irásba, a mint a legtekintélyesebb emberek előadták, vagy pedig *a mint azoknak némely* könyveiben irva találta (10a. lev.). Mikor az *oguzok*-ról akar szólni, ezekkel a szavakkal kezdi: »amint *ezeknek történeti könyveiben* mondatik.« (14. l.) Kevéssel alább meg ezt olvassuk nála: »Minthogy eme népeknek, melyeket említettem,

---

a *sínai* nyelvet is. A tudománynak több ágában kiváló munkás volt; igen sok könyvet írt, nagyon különböző tárgyúakat, úgy hogy munkái egy kis könyvtárat tennének ki, de ezeknek nagyobb része elveszett. Amédée *Jaubert* ezt mondja róla: C'est un historien véridique, consciencieux, exact«. (Journal Asiatique 1838. évf. 571—589).

(t. i. *ujgur, oguz* és *turkomán)* külön-külön *vannak írásba foglalt történeteik* s ezeknek létezése tudomásomra jutott, ezeket is fölveszem e tárikhnak függelékeképpen« (15a.). Végre a II. kötet tartalom-jegyzékében azt mondja, hogy az *oguzok, szeldsukok* és *turkománok* történetét *ezeknek könyvei* nyomán beszéli el.

Abulgázi Bahadur khán (Csingiz khánnak ivadéka a 14. generatioban, Khiva fejedelme 1644—1664) az $166^{3}/_{4}$ évben irta »Sedsre-i-türki« (Török családfa) cz. munkáját,[1]) mely a mongolok és törökök történetét tárgyalja a legrégibb időktől fogva a szerző koráig. Az előszóban azt mondja, hogy könyvének kidolgozásához számszerint 18, részint persa, részint török nyelven irott régi tárikhot használt fel, de a szerzők közül csak Resideddint említi meg név szerint. Ő már nem beszél ugyan az ujgurok, oguzok stb. régi irodalmáról, de az ő könyvében is találunk egy kivonatot az ujgur annalisokból, melyet ha nem Resideddin munkájából, még pedig annak függelékéből írt ki, minden esetre a Resideddin forrásához hasonló szerkezetű példányból vett át.

A negyedik történeti kútfő, mely fentartotta az ujgur krónikáknak egy töredékét, *Csao-juan-phing* sínai történetírónak »Szu-hung-kian-lu« cz. munkája, mely a Sinában uralkodó mongol dynastia történetét tartalmazza. A szerző egyenesen megmondja, hogy Csingiz khán föllépte után az ujgurok meghódolását 1209-ben, nem különben a régibb történetükre és őshazájukra vonatkozó részletet magoknak az ujguroknak könyveiből veszi át.

Ez a négy, különböző nemzetiségű és más-más korban élt történetiró nem egy ugyanazon ujgur krónikának azonos helyét tartotta fenn az utókor számára, hanem legalább is *három, különböző szerkezetü krónikának* egy-egy szakaszát. Mert Dsuvejni és a sínai iró kivonatainak első része nagyjában egyezik ugyan, de emezének tartalma sokkal későbbi időre lejön, egészen Csingiz khán koráig, mig amannak eseményei már Buku khán utódával s az ujgurok egyik ágának legelső kiköltözésével elvégződnek, — a mely körülmény nyilván mutatja, hogy a két, forrásúl szolgált krónika különböző időből való. Megint egészen más az a krónika, melyet Resideddin és Abulgázi használtak; sőt talán helyesebben itt is két különböző krónikáról kellene beszélnünk. Mert ha azt nem tekintjük is, hogy az Abulgázinál található kivonat későbbi időre lenyúlik

[1]) C. M. *Fraehn:* Abulghasi Bahadiir Chani Historia Mongolorum et Tatarorum. Auctoritate et munificentia comitis Nicolai de Romanzoff. Casani 1825.

mint Resideddiné, de azt mindenesetre számításba kell vennünk, hogy az ugyanazon időre vonatkozó események előadásában is van köztük eltérés, a mennyiben az egyik egy, a másik pedig más helyen részletezőbb. Úgy hogy Resideddin és Abulgázi vagy más időből származó és más szerkezetű krónikát írtak ki, vagy pedig azt a szöveget vette át Abulgázi, melyet Resid — mint az előszóban igérte — munkájának függelékeképpen vett föl.

Ezen ujgur krónikák szereztetésének idejét nincs módunkban meghatározni; de ha fontolóra vesszük, hogy az ujguroknak — sínai írók tudósitása szerint — az V. században már voltak történeti följegyzéseik s hogy már ugyanezen időtől fogva voltak az ujgur fejedelmek udvarában hivatalos krónikások, a kik évről-évre följegyezték az eseményeket annálisokban: egészen természetes dolognak tarthatjuk, hogy akkor. midőn egy bizonyos évvel megkezdték az események megörökítését, egyszersmind írásba foglalták azt is, a mit eddig az ideig őstörténetükről tudtak szájhagyomány, történeti énekek stb. útján; vagyis hogy a *legelső ujgur krónika* megírását bátran az *V. század közepére* tehetjük, mint legkésőbbi időre.

Itt következnek már most a nevezett négy irónál található töredékek az ujgur krónikákból.

1. A Dsuvejni könyvében levő kivonat (15a—18. lev.).

»*Az idi-kut eredetéről és az igurok országáról az ő tudomásuk szerint.*

Minthogy ezeknek dolgai föl vannak jegyezve, *íme egy parányi azokból, a mik az ő könyveikben meg vannak írva.*

Az igurok úgy tudják, hogy az ő szülőföldjük eleinte az *Arkun* [1]) folyó partján volt, mely abból a hegyből ered, melyet Karakorumnak hívnak. A város, melyet a khán most építtetett, erről a hegyről van elnevezve. S három [2]) folyó ered abból; mindegyik folyó mellett más nép lakott s az Arkunnál az igur nép tömegben. Midőn nagyon elszaporodtak, igen sok nemzetség egy-egy fejedelmet választott a maga kebeléből s annak engedelmeskedett. Igy 500 esztendeig együtt laktak, addig az ideig, mig *Buku* khán a világra jött. Azt beszélik, hogy ez a Buku khán az Efrasziáb, kit a történeti könyvek említenek . . .

[1]) Azaz *Orkhon*.

[2]) A kéziratban ugyan سي szi = *harmincz* olvasható, de csak tollhibából سه azaz *három* helyett; mert a krónikában csakugyan három folyóról van szó, melyek a Karakorumból erednek, u. m. Orkhon, Tula és Szelenga.

A Karakorumból eredő folyók közül két folyó, melyeknek egyikét *Tugla*-nak [1]) nevezik, a másikát pedig *Szelenga*-nak, egyesül egymással azon a helyen, melyet *Kumlandsu*-nak neveznek [2]) . . . .

Mindegyik gyermeknek nevet adtak. A legnagyobb gyermeknek *Szonkur-Tekin*, a másodiknak *Ku-Tekin*,[3]) a harmadiknak *Bukal-Tekin*,[4]) a negyediknek *Laor-Tekin*,[5]) az ötödiknek *Bukur-Tekin* [6]) nevet. Bukur-Tekint a legszebbnek, legerőteljesebbnek és legokosabbnak találták s ez minden nyelvet tudott és minden nép írását ismerte. Mindnyájan megegyeztek abban, hogy ezt teszik meg khánnak; tehát összegyültek, lakomát rendeztek, ezt a kháni trónra ültették és ajándékokat nyujtottak neki. — Igen nagy környezete, igen sok szolgája, nagy hadserege volt és igen hatalmassá lőn. A felséges isten három hollót küldött neki, melyek minden nyelvet tudtak s ha valahol valami dolga akadt, a hollók elrepültek és értesítették őt a dolgokról.

Ezután némi idő mulva egy éjjel a házában aludt s az

---

[1]) A mai *Tula*, vagy *Tola* folyó. Figyelemre méltó, hogy ennek a folyónak neve az Orkhon-melléki ó-török feliratokon is: *Togla*.

[2]) Itt következik tovább Buku khánnak és négy testvérének születése csodálatos módon. Ugyanis az említett két folyó közt volt két fa egymáshoz közel s a két fa közt egyszer egy hegy támadt, a melyre minden éjjel világosság szállt le az égből s a hegy napról napra növekedett. Az e tüneménytől meglepett ujgurok a hegy közelébe mentek s abból szép énekléshez hasonló hangokat hallottak. Egyszer a hegy kétfelé nyilt. Öt sátor volt benne s mindegyikben egy-egy kis gyermek, a sátorok pedig ezüst hálóval voltak körülvéve. A nemzetségek főnökei a csoda látására siettek és szolgálatukra álltak a gyermekeknek. Mikor a gyermekek már tudtak járni, kijöttek a sátorból s apjuk és anyjuk után kérdezősködtek. Az ujgurok pedig ama fákat nevezték meg nekik ilyenekül. A gyermekek oda mentek a fákhoz s akkor az egyik fa megszólalván, azt jövendölte gyermekeinek, hogy ezek egykor dicsőségesek lesznek, életük hosszú s nevük örökké tartó lesz. Az egész nép úgy tekintette a gyermekeket mint egy király fiait és szolgált nekik.

[3]) Az ujgur krónikának ezt, a Dsuvejninél található részét *D'Ohsson* is lefordította és kiadta »Histoire des Mongols depuis Tchinguiz-Khan« cz. munkájában (Páris, 1824). Ő természetesen Dsuvejninek más kézirati példányát használta s nála a *Ku-Tekin* név helyett *Kutur-Tekin* olvasható.

[4]) D'Ohssonnál: *Bukak-Tekin*.

[5]) D'Ohssonnál: *Or-Tekin*.

[6]) D'Ohssonnál: *Buku-Tekin*. — Ennek az ötödik gyermeknek a neve Dsuvejninél háromféleképpen van írva: *Buku*, *Bukur* és *Buka*. A sinai iró kivonatában: *Buka*. A *buka* szó a közép-ázsiai törökök (özbegek) nyelvében ezt jelenti: »athléta, bajvívó, bajnok«. Abulgázi is ismer egy *Buka* khánt az őskorból. A nála levő mongol-török traditio szerint ugyanis a törökök és mongolok ősapái *Mogul* és *Tatár* voltak. E Tatarnak fia és utóda volt aztán *Buka khán* (Abulgázi 8. l.) Nagyon valószinű tehát, hogy ez a két Buka khán azonos személy.

ablakon egy leány alakja szállott be. Ebben a leányban bűvészeti erő volt s ama hegyről jött, melyet *Aktag*-nak neveznek. A hajnal hasadásáig beszélgetés folyt köztük. Hét év, hat hónap és 22 napig minden éjjel eljött hozzá s beszélt vele. Reggelenkint, mikor búcsút vett tőle, ezt mondta: »kelettől nyugotig minden a hatalmad alá fog kerülni, csak kezdj és folytass háborút!« . . . .

Ő tehát seregeket gyűjtött. Ezekből kiválasztott 300,000 embert és Szonkur-Tekint a *mogulok* és *kirkízek* felé küldte; továbbá Kutur-Tekint 100,000 férfival és teljes fegyverzettel *Tangut* határára küldte; ugyannyival Bukal-Tekint *Tibet* felé küldte; maga személyesen 300,000 emberrel *Kataj* országa ellen ment, a másik testvérét maga helyett otthon hagyta. Mindegyikük a mondott irányban ment s szerencsével tért vissza és annyi zsákmánnyal, hogy se szeri se száma. Mindenfelől igen sok embert hoztak az Arkun mellékére és *Ordubalik* városát építették. Igy az egész *keleti* táj a hatalma alá került.

Ezután Buka khán egy fehér ruhás és fehér turbános embert látott álmában, a ki egy követ adott neki, és ezt mondta: »ha ezt a követ meg tudod őrizni, a világnak mind a négy tájéka hatalmad zászlója alá kerül«. . . . .

Hadsereg gyüjtéséhez fogott és aztán megindult a *nyugoti* országok ellen. A mint Türkisztán határára érkezett, látott egy legelőben és vízben gazdag sikságot. Ő maga megállapodott itt és *Balaszakun* városát építtette, melyet ma *Gu-balik*-nak neveznek. A seregeket pedig elküldte különböző irányban s azok 12 esztendő alatt minden országot meghódítottak . . . . Tudta, hogy azon túl már nincsen lakott és mívelt föld; a kiküldöttek visszafordultak és eléje hozták ama tájék királyait, a kik ajándékokat nyujtottak neki. Buku khán mindegyiket rangjához illő tisztelettel és szivességgel fogadta s mindnyáját visszabocsátotta a maga országába, meghatározott adót szabván reájok. Innen, midőn már egy versenytárs sem állott az utjában, visszatért régi székhelyére.

Az igurok ebben az időben értettek a bűvöléshez s azokat, a kik ezt a mesterséget tudták, *kám*-oknak nevezték és ezek azt állították, hogy nekik hatalmuk van a szellemek fölött, a melyek tudatják őket mindenről. Több embertől kérdezősködtem, a kiktől hallottam, hogy a szellemek a sátor nyílásán át megjelennek előttük és beszélnek velük . . . .

Buku khán szerencsével és hatalomban élt egészen haláláig . . . . Utána egyik fia lőn utóda mint khán. Az emberek és nemzetségek, melyek az igurok népét alkották, a lovak

nyeritéséből, a vadállatok és kutyák hangjából, a szarvasmarhák bőgéséből, a juhok bégetéséből, a madarak csicsergéséből és kis gyermekeik sírásából ezt a hangot hallották: *göcs, göcs* (menj, menj! vagy: költözzetek!). Ennélfogva megindultak, de minden állomáson, a hol megszálltak, azonnal ez a hang jutott füleikbe: göcs, göcs! mindaddig, mig ama mezőre érkeztek, hol azután *Bisbalikot* építették; itt nem hallották többé ama hangot. Ezen a helyen megtelepedtek, öt várost épitettek és *Bisbalig*-nak nevezték el, a mely idővel mindig nagyobbodott. Ezen idő után ezeknek némely gyermekei lőnek fejedelmekké s eme fejedelmeket *idi-kut*-nak nevezik.«

2. A Resideddinnél található kivonat (31. lev.).

»*Az ujgur nép.*

Minthogy ezeknek történetük és dolgaik egész részletesen elő vannak adva, történeteiknek és szokásaiknak elbeszélése *úgy, a mint az ő könyveikben megírva és följegyezve található*, e tárikhnak függelékét fogja tenni; s így ezen a helyen csak egy parányit veszek föl abból, a mit czélszerűnek látok.

Úgy mondják, hogy Ujgurisztán tartományában két igen nagy hegy van; az egyiknek a neve *Bokratu-Burluk*, a másiké *Uskunluk-Tengrim* s e két hegy között esik a *Karakorum* hegy. A város, melyet a khán építtetett, e hegy nevéről neveztetik. Ama két hegytől oldalt van egy másik hegy, melyet *Kut-taknak* neveznek. Eme hegyek környékén folyik egyik helyen 10 folyó, másik helyen 9 folyó. A régi időkben itt volt az ujgur nemzetségek hazája, e folyók mellett, e hegyek közt és az ottani mezőkön. Azokat, a kik a 10 folyó mellett laktak, *on-ujgur*-oknak nevezték, a kik a 9 folyó mellett laktak, *tokuz-ujgur*-oknak. Ama 10 folyót pedig *on ogun*-nak hívták s a neveik ím itt vannak: Islek, Ötenger, Bukiz, Uzkandir, Tular, Tardad, Adir, Ücs-tamin, Kumlandsu, Ütigen. A három első folyó mellett 9 nemzetség tartózkodott, a negyediknél öt nemzetség; azokat, kik a Kumlandsunál laktak — mely a kilenczedik — *ong* népnek nevezték; azokat pedig, kik az Utigen mellett laktak, *kamak ati köz*-nek nevezték. S ezeken a népeken kivül, kik eme folyók mellett telepedtek meg, még 122 nemzetség lakott azon a vidéken, de azoknak a nevei ismeretlenek. Évek és korszakok multak el, hogy az ujgur nemzetségeknek nem volt padisahjok, vagy bizonyos főnökük, hanem időnként mindegyik nemzetségből egy ember volt a saját törzsének emírje. Egyszer aztán az összes nemzetségek, a mindnyájokat érdeklő ügyek intézése tekintetéből, elhatározták, hogy

szükséges nekik egy padisah, a ki mindnyájoknak parancsoljon és közmegegyezéssel megválasztottak egy *Mengü-taj* nevűt az Islek nemzetségből, a ki legbölcsebb volt népe között és *il-elteber* címet adtak neki. Továbbá egy másikat az Uzkandir nemzetségből és annak *kök irkin* czimet adtak s mind a kettőt a nép és község padisahjává tették. Ezeknek a családjai 100 esztendeig uralkodtak.«[1])

3. Az Abulgázinál levő kivonat (25—26. l.).

»*Az ujgur népről.*

Úgy mondják, hogy a mogulok földén két hegy van, melyek napkelettől nyugot felé huzódó rendkívül nagy hegyek. Az egyiknek a neve *Tokratu-Buzluk*, a másiké pedig *Uszkunluk-Tikrám.*[2]) E két hegy között, a mogulok országának napnyugoti részén, még egy másik hegy is van, melyet *Kut-tag*nak neveznek. Az említett hegyek közt egyik helyen 10 folyóviz folyik, a másik helyen 9 folyó folyik s mindegyik nagy víz. Hajdan az ujgurok népe ama folyók között lakott vala. A 10 folyó mellékén lakókat *on-ujgur*-oknak nevezték, a 9 folyónál lakókat *tokuz-ujgurok*-nak hívták volt. Sok városuk, helységük és szántóföldjük volt. A nép 120 nemzetségből állt. Senkit sem választottak fejedelmökké, a kinek szavára hallgattak volna, ezen okból veszni indultak. Egyszer azonban mindnyájan összegyűlvén tanácskoztak és igy beszéltek: »mi két ágra vált nép vagyunk; mindegyikünk válaszszon egy embert fejedelemmé s a ki ennek nem engedelmeskedik, ez attól vegye el vagyonát és fejét vétesse.« Igy beszéltek s egyszersmind az *on-ujgurok* a magok nemzetségéből egy *Mengü-tati*[3]) nevű embert fejedelemmé választottak és *ililter* czímet adtak neki; a tokuz-ujgurok is a maguk nemzetségéből egy embert fejedelmökké választottak és *köl-irkin* czímmel ruházták fel. Ennek a ket-

[1]) A szerző nem folytatja tovább a kivonatozást, hanem ismét (már most harmadizben) azt mondja, hogy a későbbi történetüket a Függelékben, az ujgurokról szóló fejezetben beszéli el azoknak történeti följegyzései nyomán, valamint azt is, hogy az ujgurok később a fejedelmüket *jidi-kut*-nak, vagyis »a hatalom (v. szerencse) urá«-nak nevezték. — Nagy kár, hogy Resideddin könyvének csak az I. kötete van meg a bécsi cs. és kir. udv. könyvtárban, ellenben a másik két kötet hol létéről nincs tudomásom, pedig — úgy látszik — a Függelék még becsesebb, mint magának a szerzőnek szövege; mert abban közli az ujgurok, oguzok, turkománok és szeldsukok történelmi följegyzéseit.

[2]) Desmaisons báró kiadásában (Szent-Pétervár, 1874. 39. l.): *Uszkunluk-Tikrim.*

[3]) Abulgázinak *Ufa*ban levő kézirati példányában és Desmaisons kiadásában: *Mengütaj*, — mint Resideddinnél is.

tőnek gyermekei 100 évig viselték a fejedelemséget, azután az ujgurok megint egy nemzetté lőnek . . . . Sok évig igy nevezték a fejedelmeiket, azután pedig *idi-kut*-nak hívták azt, a ki fejedelmük volt . . . .

Közel három ezer (száz) esztendeig laktak ebben az említett hazában, annak utána pusztulni kezdtek, más nép zsákmányává és rabszolgáivá lettek. Egy részük megmaradt a hazájában, másik részük pedig az *Irtis* vizének partjára költözött. Azután ismét három részre váltak; az egyik csoport Bis-balik városához menvén, szántás-vetéssel, földmíveléssel foglalkozott; a másik csoport ménest és juhnyájat őrözve Bisbalik vidékén nomád életet folytatott; s ismét egy másik csoport semmi lábas jószágot nem tartva az Irtis mellékén [1]) halat fogott, hódot, czobolyt, menyétet és evetet vadászott s azoknak húsával táplálkozott és bőrével ruházkodott. Élő jószágot és selyemből, meg gyapotból való kelmét egész életükben nem láttak. Ha az apák (vagy anyák) meg akarták átkozni leányaikat, ezt mondták: »légy olyan férfi felesége, a kinek ménese és juhnyája van, húst egyél és kumiszt igyál s igy lásd rosz napokat!«

4. A sinai írónál fennmaradt kivonat tartalma.[2])

Az ujgurok ősi hazájában van a *Khorin* [3]) hegy s itt két folyó ered, az egyiknek neve *Tukhula*, a másiké *Szelingga*.[4])

[1]) Az eredetiben: *Irdisning toganida*, vagy: *Irtis toganida*. Hogy mi ez a *togan* szó, nem tudom s mások sem tudták. Klaproth (Sprache und Schrift der Uiguren) igy fordította ezt a kifejezést: *unten* am Irtisch; Desmaisons pedig: *du haut* Irtiche; végre Vámbéry igy: az Irtis *forrás*-vidékén (A török faj 385). A *togan* vagy *tugan* jelentése: »sólyom«, egy másik *togan*, vagy *toggan* szóé pedig: »ikertestvér, ikrek«, — de egyik jelentés sem illik ide, nyilvánvaló tehát, hogy tollhibával van dolgunk. S valóban Abulgázinak az *Ufa*ban levő példányában *toganida* helyett *togajinda* olvasható. Ez a *togaj* szó a közép-ázsiai török nyelvben: »erdő, liget, erdős hegy, erdőség, pusztaság, vadon« (Sejkh Szulejmán szótára). vagy: »folyó kanyarodása« (Pavet de Courteille), der gekrümmte Lauf eines Flusses (Zenker szót.). A kirgizben: *togaj*=erdő. A szibéri tatároknál: *tugaj*=Wiese, prairie (Zenker). Végre a kazáni tatároknál: *tugaj*= »a viz mélyebb része, göbe« (Bálint Gábor szót.). Nem tudni, hogy itt az iró melyik jelentésében értette a *togaj* vagy *tugaj* szót, úgy, hogy az *Irtis togaji* jelentése lehet: *a)* Irtis kanyarulata; *b)* Irtis erdeje, az Irtis-melléki erdőség, vagy pusztaság, vadon; *c)* az Irtis-melléki mezőség; *d)* az Irtis mély vize. Eme bizonytalanság miatt tehát az *Irtis togajinda* kifejezést igy fordítottam: »az Irtis *mellékén*«, a mely mindenféleképpen igaz lehet.

[2]) Franczia fordítása *Klaprothnál:* Mémoires relatifs à l'Asie, II. k. 332—335, és ugyanő: Journal Asiatique 1824. évf. V. k. 268—271. l.

[3]) Azaz *Kara-korum*.

[4]) T. i. a Tugla, vagy Tula, Tola és Szelenga.

Ezen a helyen egy éjjel világosság szállt le az égből egy fára, mely ama két folyó közt állott s az emberek azt vették észre, hogy a fa domborúvá lőn, mint a terhes asszony hasa. Valóban 9 hónap és 10 nap múlva 5 fiúgyermeket szült a fa. A legifjabbik *Buka* khán nevet kapott. Ez meghódította a szomszéd népeket és fejedelmükké lőn. Ennek egyik utóda volt, a harminczadik emberöltőben, *Julun-Tegin*, a ki igen hatalmas fejedelem vala és sokszor viselt háborút a Thang dynastia [1]) ellen. A fia, *Gali-Tegin*, egy *Kin-lian* nevű sinai herczegnőt vett nőül. Volt még az ujgurok földén egy *Tengri-ju-takh* nevű hegy s ettől délre egy másik, a *Kuli-takh*. A sinaiak egyszer azt kívánták Julun-Tegintől, hogy távolítsa el ezt az utóbbi hegyet. Ez csakugyan elhordatta a Kuli-takhot; azonban ekkor az országban élő madarak és állatok rémséges hangokat hallattak szüntelenül, előre hirdetve a népnek bekövetkezendő pusztulását. Julun-Tegin halála után mindenféle baj és belső zavar annyira gyötörte a népet, hogy ez nehány generatio múlva kiköltözött az őshazából. Ho-tseu [2]) szomszédságában telepedtek meg, főszállásuk *Bisbalik* volt. E fejedelmi család 970 évnél tovább uralkodott Barcsu-Arte-Teginig, a ki aztán meghódolt a mongoloknak.[3])

*

Ime ezek ama legrégibb keletű s egyszersmind a legősibb korba visszanyúló történeti emlékek, a melyek legelőször adnak hírt egy *on-ujgur*, vagy *on-ugur* népről [4]) az Orkhon, Tula és Szelenga folyók mellékén, tehát — mondhatni — óriási távolságban a Volga-Ural közétől, a hol a nyugoti írók először említenek egy, szintén *onogur* vagy *unugur* nevű népet. Majd mindjárt meglátjuk, hogy hogyan és mely úton jött ez a nép keleti Ázsiából a Volga alsó folyása mellé.

Az *oguzoknak történeti följegyzései* — melyekre Resi-

[1]) Ez a dynastia Kr. u. 618—907. uralkodott Sinában.

[2]) Ez a Ho-tseu 100 *li* (mérföld) távolságnyira volt Turfantól nyugot felé.

[3]) Abulgázi szerint Csingiz khán idejében *Baurcsik-tigen* volt az ujgurok *idikut*-ja, a ki adófizetője lőn a khánnak (26. l.)

[4]) Ez a név bátran olvasható *un-ugur*-nak is. Mert az összetétel előrészét alkotó *on* nem egyéb, mint a *tizet* jelentő számnév, ez pedig a kazáni-tatárok nyelvében (kik a Volga-melléki bolgárok ivadékai) *un*-nak hangzik, a jakutok nyelvében pedig diphtongussal *uon*-nak. Láttuk már föntebb, hogy a bolgárok a hunnoknak egyik töredéke; a *hunnok* pedig — mint alább majd kitünik — voltaképpen ennek az *on-ujgur*, vagy *on-ugur* népnek egyik ága voltak; s mivel a hunnok közül való bolgároknak mai utódai éppen *un*-nak ejtik a köz-török *on* (=tiz) számnevet, ennélfogva az *on-ujgur*, illetve *on-ugur* nevet több joggal olvashatjuk *un-ugur*-nak.

deddin oly sokszor hivatkozik s az alább mondandókra nézve is idéz — még régibb korba vezetnek vissza bennünket, egészen a törökség és mongolság különválásáig.

Eme krónikák szerint az őskorban Ázsiának imént emlegetett vidékén egy egységes nagy nemzet lakott *Kara khán* nevű fejedelem alatt, a ki háborúba elegyedett fiával, *Oguz* khánnal. Oguz khán a népnek azt a részét, mely az ő pártján volt, *ujgur*-nak nevezte el, a másik rész pedig, melyet legyőzött, kelet felé költözködött és ebből lettek a *mongolok*. Az Oguz khán fiaitól és unokáitól származott nép volt aztán az, mely *oguz* néven szerepelt s később ezekből váltak ki a *türkmenek*, a kik t. i. a Jaxartes és Oxus közé költözködtek. Az ujgurok idővel mindinkább szaporodtak, több ágra szakadtak és külön neveket vettek föl, mint: *kangli, kipcsak, karlik, kalads* és *agacs-eri*, úgy hogy az eredeti ujgur nevet azontúl csak az a rész tartotta meg, a melyik az őshazában maradt.[1])

E felfogás szerint az *ujgur* az eredeti és tulajdonképpen való *török* nép, szemben a *mongolsággal*; s az *oguz* mintegy fiatalabb testvére. A régi krónikának emez előadásából annyit legalább történeti valóságnak vehetünk, hogy ez a kettő, az *ujgur* és *oguz*, a törökségnek legrégibb törzsei, melyek idő folytán mind több és több ágra váltak s különböző irányban költöztek ki.

De térjünk vissza az ujgur krónikák töredékeihez, melyeknek ide vonatkozó tartalmát már ismerjük.

Az ujgur krónikák hitelességét bizonyítják olyan körülmények, melyek rajtok kívül állanak s egészen függetlenek tőlük.

1. Dsuvejni személyesen járt az ujgurok földén 1252-ben és — mint könyvének két helyén[2]) is mondja — ezen alkalommal az Orkhon mellett még látta egy városnak és palotának romjait, melyekről mindenki úgy tudta, hogy ott hajdan *Ordubalik* nevü város volt. S ime az egyik ujgur krónika ismeri és emlegeti ezt a várost.

2. Kül-Teginnek a 732. évből való síremléke (a Tzaidamtó és Köksün-Orkhon folyó között, Kara-Balgaszuntól északkeletre) szintén ismeri *Ordubalik* városát az Orkhon mellett s azt mondja róla a felirat, hogy Kr. u. 731. évben elfoglalták az oguzok s Kül-Tegin éppen itt, ebben a csatában esett el.[3])

[1]) Resideddin munkája 12—14. és 31. levél.
[2]) Munkája 16. 75. levelein.
[3]) Radloff: Die alttürkischen Inschriften der Mongolei, 27, 29.

3. A Residnél levő ujgur krónika szerint az ujgurok fejedelmeinek címe a legrégibb időben *il elteber* volt. — Kül-Tegin és Bilge khán síremlékén is többször előfordúl ez az *elteber* szó, mint ujgur főnök címe.[1]) Radloff magyarázata szerint: *elteber* = eine Würde.[2])

4. Az ujgur krónikának a sinai írónál található kivonata említ egy *Gali-Tegin* nevű fejedelmet, Julun-Tegin fiát, a ki Buka khán után a 30-dik emberöltőben élt, a Thang dynastia uralkodása idején. A Thang dynastia tudvalevőleg Kr. u. 618—907 közt uralkodott Sinában; a harminczadik generatio pedig Buka khán korától (a ki Kr. előtt 200 körül élt), 30 évet számítva egy-egy emberöltőre: éppen a Kr. u. 700-as évek elejére esik. — Az Orkhon közelében még ma is látható az a kőoszlop, melyet a rajta levő ujgur és sinai nyelvű felirat szerint Kr. u. 732-ben állítottak egy *Kül-Tegin* nevű török fejedelem emlékére. Ki nem látja, hogy ez a VIII. század első felében (731-ben) meghalt *Kül-Tegin* fejedelem azonos a szintén a VIII. század elején élt *Gali-Tegin* nevű fejedelemmel s hogy ilyenformán az ujgur krónika hitelességét kőbe vésett s még ma is létező emlék őrzi és hirdeti?

5. Az egyik ujgur krónikában azt olvassuk, hogy *Gali-Tegin* fejedelem egy, Kin-lian nevű, sinai herczegnőt vett el. S ime Kül-Tegin sírkövén nemcsak az látjuk följegyezve, hogy ezt a sinai császár állíttatta fel 732-ben, hanem a rajta levő, sinai nyelvű feliratból erről a rokonsági viszonyról is értesülünk, a mi — Radloff fordítása szerint — következőleg hangzik: »erhielt er (t. i. Kül-Tegin) den hohen Titel eines Tu-ki, um *unserer Dynastie Tang* sich zu nähern (d. h. *in Verwandtschaft zu treten*). Deshalb preise ich das Lob deiner wahren Verdienste . . . . . Ewig werde ich mein Mitgefühl aussprechen, (denn) der Kummer ist in meinem Herzen. Dazu (war) der Tegin der jüngere Bruder des Kagan und der Kagan ist gleichsam mein Sohn. Da die *Verwandtschaftsgesetze* (zwischen) *Vater und Sohn* in Anhänglichkeit und Ehrfurcht bestehen . . . . Alle beide sehe ich als meine Söhne an (und darum bin ich) zweifach stark von tiefem Kummer ergriffen. . . . . Dein Wandel hat (den Weg) des Gehorsams betreten, *du wolltest dich verbinden mit der Dynastie Tang.*«[3])

6. Kül-Tegin és Bilge khán síremlékén öt helyen fordúl elő egy tulajdonnév, négyszer *Jolug-Tegin*-nek, egyszer pedig *Jollug-Teginnek* írva s két helyen ez a szó áll előtte: *atiszi*,

[1]) Ugyanott 25, 395 és 455. l.
[2]) Ugyanott 94. lap.
[3]) Radloff id. m. 168.

melyről maga Radloff is megjegyzi, hogy a többi török dialectusokban ismeretlen és csak hozzávetőlegesen értelmezi a »der Neffe, jüngere Verwandte« kifejezéssel,[1]) úgy hogy e szerint Jolug-Tegin unokaöcscse volna Kül-Teginnek. Azonban a két felirat szövegének javított fordításában már kerdőjelet tesz az *atiszi* értelmezésére szolgáló »Neffe« szó után.[2]) Nagyon valószínű, hogy ez a *Jolug-Tegin* voltaképpen azonos személy azzal a *Julun-Tegin*nel, a kit az egyik ujgur krónika *Gali Tegin* apjának mond; még pedig annál inkább, mert az az alhangú *g* betű, mely a *Jolug* névben előfordúl, éppen Radloff szerint, az *n* és *ñ* (ng) hangokat is jelöli a szavak végén; minélfogva a *Jolug* név akár *Jolun*, vagy *Julun*-nak is olvasható. Az *ati* pedig (mert a *szi* a 3. személyű birtokosnak ragja) aligha nem így olvasandó: *ata*, melynek jelentése »atya, apa«.

7. Zemarchus (kit Justinus császár 568-ban a turkok nagy fejedelméhez, Dizabulhoz, küldött követségben), illetőleg Menander azt írja, hogy a turkok khaganja az *Ek-tag* nevű hegynél székelt s ezt a nevet »arany hegy«-gyel (ὄρος χρυσοῦν) fordítja görög nyelvre. Sokat vitatkoztak már ezen a néven s az eredmény annyi, hogy helyesen *Ak-tag* olvasandó,[3]) a mely legalább ezt jelenti: »fehér hegy«, míg az *Ek-tag* név érthetetlen. — Az egyik ujgur krónika az egyetlen forrás, melyben eddigelé előkerült az *Ak-tag* (اق تاغ) hegy neve, mely hegyben a régi ujgurok hiedelme szerint tündérek, vagy bűvösbájos leányok laktak.

8. Az összes sinai írók — az ujgur krónikákkal egyezően — azt állitják, hogy az ujgurok (a sinaiaknál: *ujguel* vagy *ujguöl)* eredeti hazája a Tula és Szelenga folyók mellékén s khánjaik székhelye ott volt, a hova később a mongolok Karakorumot épitették.[4])

9. A Dsuvejninél levő krónika arról beszél két helyen is, hogy az ujgurok már a Kr. e. II. században, Buka khán korában, ismerték az írást. Ezzel egyezőleg a sinai annálisták is tanúskodnak a mellett, hogy az általuk *hungnu* néven ismert népnek volt saját írása, még pedig ugyanaz a *hu*-irás, melyet (szerintük) az V. századbeli ujgurok használtak.

---

[1]) Ugyanott 89. l.

[2]) Alttürkische Inschriften 448. lap.

[3]) L. Vámbéry: A török faj 17. és gróf Kuún Géza: Relatio stb. I. köt. 19, 153, 244.

[4]) Journal Asiatique 1824. évf. 321—323. és Klaproth: Mémoires relatifs à l'Asie. Paris 1826, II. köt. 321, 332.

10. Végre Rubruquis Vilmos még 1254-ben is a Karakorum vidékén találta az ujgurok (nála: *jugur)* egy részét.[1])

Úgy gondolom, ennyi és ilyen természetű argumentumból eléggé kitűnik, hogy az ujgur annálisok keletkezése hiteles, sőt egyik-másik adataik is megbízhatók.

A Dsuvejni könyvében található ujgur krónika *Buka* vagy *Buku* khánt igen nagy és hatalmas fejedelemnek tünteti fel, mint a kinek óriási hadserege van s a ki uralkodása első felében meghóditotta egész *keletet,* ú. m. a mongolok[2]) és kirgizek[3]) országát, Tangutot,[4]) Tibetet és Sínát; később *nyugot* ellen indult s a meddig emberlakta föld volt, mindent meghóditott és a nyugoti tartományok fejedelmeit adófizetőivé tette.

Ha az ujgur krónikának ezt az előadását az eddigi világtörténelmi tudás szempontjából tekintjük, *ez a kép semmi mással nem azonosítható, mint azzal a képpel, melyet a sínai történetirók az általuk hungnunak nevezett nép legnagyobb fejedelméről festenek,* a kit ők *Maotu* vagy *Mode* illetőleg *Modo* néven[5]) emlegetnek s a ki Kr. előtt 209—174 közt uralkodott. Ezt a sínai annálisok a leghatalmasabb fejedelemnek mondják abban az időben belső Ázsiában, kinek hadserege 300,000 emberből állott. Legelőször ez is a keleti tatárokat hóditotta meg, majd a nyugoti és déli szomszéd népeket; később pedig a hiungnuktól észak felé s a sínai birodalomtól nyugatra fekvő összes országokat, sőt Sína ellen is diadalmasan harczolt. Összesen 26 királyságot tett alattvalójává, úgy hogy óriási birodalma Koreától Kipcsakig és a Kaspi tengerig, északra pedig Közép-Szibériáig terjedett.[6]) Látni

[1]) Journal Asiatique 1824. évf. V. 196.

[2]) Az ujguroktól kelet felé laktak (Resideddin 13. és 33).

[3]) Az ujguroktól északra és északnyugotra.

[4]) Az ujguroktól dél, pontosabban délnyugot felé, az ujgur föld és Tibet között.

[5]) Ez a név a sinai nyelvben két jegygyel van irva, melyek közül az első jegy — a legjobb sinai szótárak szerint — igy hangoztatandó: *mao*, a második pedig: *tu* (L. erre nézve Journal Asiatique 1830. évf. VI. 5—10.), Neumann Károly szerint (Die Völker des südlichen Russlands. Leipzig 1847. 32.) pedig helyesen *mode*. Végre az a sinai tudósokból álló bizottság, melyet a mult század közepén Khian-lung császár a régi sinai kútfőkben levő tulajdonnevek helyes átírása és értelmezése végett nevezett ki, e hiungnu fejedelem nevét igy kivánja hangoztatni: *Modo*. (L. Journ. Asiat. id. h.) Szokás ezt a nevet *Maotun* és *Mete*-nek is irni, de, mint látjuk, helytelenül. Ez a név bizonyára azonos azzal a, mongoloknál és töröknél használatban volt *Motu*, vagy *Mutu* névvel, melyet — mint Bábertől tudjuk — Csagatajnak egyik fia is viselt.

[6]) Deguignes: Histoire générale des Huns. Páris 1756. II. köt. 22—36. Továbbá Müller Fr.: Allgemeine Ethnographie, 391.

való, hogy nemcsak a *hungnu birodalom terjedelme* egészen azonos a krónikabeli *ujgur birodalom területével*, hanem Maotu illetőleg Modo *hóditásainak idő- és sorrendje* is tökéletesen összevág Buka khán terjeszkedésének sorrendjével; mihez még hozzá kell vennünk azt a körülményt is, hogy valamint a sinai kútfők szerint voltaképpen Maotu, vagy Modo alapitotta meg a hungnuk nagy birodalmát, éppen úgy az ujgur krónikák szerint Buka khán volt az ujgurok hatalmának megalapitója. Ebből az következik, hogy az a hatalmas nép, mely a sinai birodalomtól észak felé lakott s melyet a sínaiak a III. századtól fogva Kr. e. *hūngnu*, vagy *huñnu*-nak, vagy mások olvasása szerint *hunnu*-nak neveztek, nem más, mint az *ujgur* török nép s hogy *Maotu*, vagy *Modo* azonos személy *Buka*, vagy *Buku* khánnal.

Ennek a két népnek azonosságát ékesszólóan hirdeti a történelem, több rendbéli tanúskodásával.

1. Tény az, hogy minden, eddig ismert *török* nép arról a földről eredt, a hova a sinaiak az általuk *hūngnu*, vagy *hunnu*-nak nevezett nép lakhelyét teszik.[1])

2. Historiailag bizonyos, hogy a sínai császárok a nagy kőfalat a birodalom északi határán a *hungnuk* beütéseinek feltartóztatása czéljából épitették a Kr. e. III. században. Amde Resideddin, illetve az ő régi török forrásai (t. i. az ujgurok és oguzok krónikái) úgy tudják, hogy a sínaiak ezt a falat a Khatajjal, vagyis a sínai birodalom északi részével, szomszédos *törökök és mongolok* ellen épitették.[2])

3. A hungnu, vagy hunnu birodalom bukása után a Kr. u. I. század végén, nem találkozunk többé ezzel a névvel a sínai annálisokban, hanem helyette a *kuszu*, *kaocse*, *kaocsang*, *hujhu* és *tukiu* nevekkel a mongolok föllépéseig, a mikor aztán az *ujguöl*, vagy *ujguel* név (= ujgur) jön szokásba. Valamennyi sínai iró, a ki csak beszél ezekről a népekről, határozottan állitja, hogy mindezek a felbomlott *hūngnu* birodalom népeinek maradványai és utódai, s idő folytán az egyik elnevezést a másik váltotta fel: a *kuszut* a *kaocse* és *kaocsang*, ezeket a *hujhu*, ezt ismét az *ujguöl*.[3]) Az Altai-hegység vidékén lakó *tukiuk*ról még senki sem vonta kétségbe,

[1]) Rémusat id. müve I. 327. — Ezzel egyezőleg Arthur Lumley *Davids* is úgy nyilatkozik, hogy a legrégibb *török* eredetű nép, melyről tudomásunk van, az, melyet a sinaiak *hiungnu*-nak (olvasd: *húnnu*) neveztek. (A Grammar of the turkish Language. London, 1832. IX. l.)

[2]) L. Resideddin munkája 47a. levelén.

[3]) L. *Rémusat* id. m. I. 8, 326, 327. — *Journal Asiatique* 1824. évf. 188, 323, 324; továbbá 1864. évf. III. 326. — *Klaproth*: Asia polyglotta 212. *Davids*: A grammar of the turkish language XII, XIII. l.

hogy törökök voltak s a bizánczíak is *turkok*nak ismerték őket; a többi elnevezéssel is mindjárt tisztába jövünk.

4. A sínai történetírók azt mondják, hogy a mongolok föllépése óta *ujguel*, vagy *ujguöl*-nek (= ujgur) nevezett népet azelőtt *hujhu*-nak, még régebben *kaocsang* és *kaocse*-nak hívták; hogy mindezek az Orkhon, Tula és Szelenga folyók mellékéről költöztek ki és fejedelmük székhelye ott volt, hova a mongolok később Karakorumot építették; s végre hogy a *kuszu* nép csak egyik tribusa a *kaocsang* nevűnek.[1]) Sőt azt is mondják a sínai írók, hogy a *hujhu* nép, mely a Kr. u. VIII. század derekán megdöntötte a tukiuk birodalmát, *kilencz törzs*ből állott,[2]) miben első pillanatra ráismerhetünk az ujgur krónikákban szereplő *tokuz ujgur*okra, melynek jelentése »kilencz ujgur.«

5. A sínai írók azt állítják, hogy az *ujkhur* nép, mely a felső Szelenga mellékén lakott s régebben *kaocse*-nak, azután pedig *hujhu*-nak neveztetett, ugyanazt a *nyelvet* beszélte. melyet a régebbi *hungnu* nép.[3])

6. Ugyancsak a sínai írók azt mondják, hogy maguk a *tukiuk* (turkok) is a *hungnu* fejedelmektől származtatták magokat.[4])

7. Végre a Dsuvejninél és a sínai írónál található ujgur krónikákban azt olvassuk, hogy Buka khán egy *fának* a gyermeke, egy *fától* született csodálatos módon. A sínai írók pedig a hiungnuk legnagyobb fejedelmét *Maotu*, vagy *Mode*, vagy *Modo*-nak nevezik. Minden valószinűség a mellett szól, hogy ez a név Buka khánnak említett mesés származásával függ össze, vagy helyesebben mondva: ezzel a névvel függ össze származásának mesés magyarázata; mert a mongol nyelvben *modo*, a mandsuban *mao*, *moo*, a sínaiban *mu* szavak *fát* jelentenek. Hogy pedig ilyenféle hangzású személynév csakugyan használatos volt mongoloknál és törököknél, bizonyitja az, hogy Csingiz khánnak egyik unokája, Csagataj fia, *Mutu*, vagy *Motu* nevet viselt, mint ezt Bábertől tudjuk.[5])

Miután már kézzel fogható. hogy azon események, melyeket a sínai annálisták régebben a hungnu, később a kuszu, kaocsang, hujhu és ujguöl népről jegyeztek föl, voltaképpen azonosak ama dolgokkal, miket az ujgur krónikák nemzetük-

[1]) Journal Asiatique 1824. évf. 321, 323, 324, 259. — Klaproth: Asia polyglotta 212, 213. — Davids id. m. XII. lap.

[2]) Asia polyglotta 215. l.

[3]) Inscriptions de l'Orkhon. Helsingfors 1890. XXII. lap.

[4]) Radloff: Die alttürkischen Inschriften, 173.

[5]) Pavet De Courteille: Mémoires de Baber. Paris 1871. I. k. 19. l.

nek legrégibb történetéről mondanak el: nézzük, hogy mit tudnak az utóbbiak az ujgur nép kiköltözéséről.

A Dsuvejninél és a sínai írónál levő ujgur krónikák szerint az ujgur nép őshazája az Orkhon, Tula és Szelenga folyók mellékén, Buka khán székhelye a Karakorum hegy alján, az Orkhon partján volt. Buka khán — mint az imént láttuk — azonos a sínai annálisok Maotu, Mode, vagy Modo nevű fejedelemével, a ki Kr. e. 209—174. években uralkodott. A krónika azt mondja, hogy az ujgurok ennek a fia és utóda alatt kiköltöztek arra a földre, hol aztán Bisbalik városát épitették. Maotu utóda, Kr. e. 174—158. a sínai írók szerint *Lao-khán* volt,[1]) a ki bizonyára azonos személy az ujgur krónika *Laor-Tekin*jével[2]); annál inkább is, mert azt olvassuk róla, hogy míg Buka khán a többi testvéreit hódításokra küldte s ő maga is háborúba ment, addig éppen ezt a testvérét, Laor-Tekint, a székhelyén hagyta, mint helytartóját.

Tehát az *ujguroknak ez az első* s minden esetre részleges *kiköltözése* (mert a többi krónikák többszörös kiköltözésről beszélnek) a *Kr. e. II. század közepe táján* történt Bisbalikhoz. S ebben a pontban megint összetalálkoznak az ujgur krónikák a sínai annálisokkal, a mennyiben ez utóbbiak azt állítják, hogy *Bisbalik* — melyet ők *Pe-thing*-nek neveznek (a mai *Urumtszi)* — eredetileg, még pedig a Han dynastiából való első császárok korában, a *kiuszu* vagy *kuszu* nép, azaz a »tulsó ujgurok« fejedelmének székhelye volt.[3]) A Han dynastia *Kr. e. 197. évben* kezdett uralkodni (Kr. után 220-ig); a *kiuszu*, vagy *kuszu* névről pedig láttuk föntebb, hogy az ujguroknak, illetve az ujgur egyik ágának neve volt a sínaiaknál.

Buka khán, illetőleg Maotu, Modo a sínai évkönyvek szerint *Kr. e. 209.* évben kezdett uralkodni; az ujgur krónikában pedig azt olvassuk, hogy az ujgurok Buka khán kora előtt 500 esztendeig egyes nemzetségek főnökei alatt éltek, azelőtt pedig — mikor még kevesebb számmal voltak — semmiféle főnököket nem ismertek. Ezen időszámítás szerint *az ujgurok történelmi följegyzéseinek emlékezése hátrább visszanyúlik a Kr. e. VIII. századnál, körülbelől 1000 évre a keresztyén időszámitás előtt!*

A sínai írónál levő krónika szerint a Thang dynastiá-

[1]) Deguignes id. m. II. 36—43.

[2]) Tudvalevő, hogy a sinai nyelv az idegen szavak végén levő *r* hangot vagy elejti, vagy *l*-vé változtatja. Emerre az esetre példa: ujgur= *uj-gu-el*, vagy *uj-gu-öl*.

[3]) Klaproth: Mémoires relatifs à l'Asie II. köt. 360. lap.

val egy időben uralkodott Julun-Tegin, a Gali-Tegin apja, még pedig a VII. század végén, vagy a VIII. sz. elején. Ez után nehány generatio mulva kiköltöztek az ujgurok Bisbalig vidékére. Ez a kiköltözés bizonyára azonos avval, melyet a sinai annálisok említenek a *kilencz törzs*ből álló *hujhu* népről a VIII. század közepén s a mely ekkor megdöntötte az Altaiban lakó tukiuk (turkok) birodalmát.[1])

A Resideddinél és Abulgázinál levő ujgur krónika tartalma már későbbi időre vonatkozik, mint Dsuvejni kivonata, a mennyiben itt a Kr. e. II. század közepe táján délnyugot felé kiköltözött, valamint az ősi hazában megmaradt ujgurok földe van megjelölve úgy, mint a mely négy hegy, t. i. Thien-Shan, Tangnu-Óla, Karakorum és Altai, között terül el. Mert — mint a krónika leirásából kitűnik — a Bokratu-Burluk, vagy Tokratu-Buzluk s az Uskunluk-Tengrim, vagy Uszkunluk-Tikrám alatt nem érthetünk mást, mint ama két első hegységet; a mongol föld nyugoti részén s e két hegy közt eső *Kut-tag* pedig csakis az Altai-hegység, vagy ennek valamelyik ága lehet.[2]) Ezen, a némi részben második hazának nevezhető földön, két nagy ágra válva laktak, mint *on-ujgurok* és *tokuz-ujgurok*, eleinte a 120, vagy 122 nemzetség főnökeinek kormányzása alatt, később pedig a két nagy nép-ág fejedelmeinek uralma alatt. De azután pusztulni kezdtek az ujgurok, más népnek zsákmányává és rabszolgáivá lettek, minélfogva a népnek egyik fele elköltözött az *Irtis* folyó partjára, míg a másik fele megmaradt az őshazában.

Mengü-taj választása mindenesetre a nagy Buka kán és utóda Laor-Tegin, vagy Lao-kán halála után, a Kr. e. században történhetett; mert a Dsuvejninél levő krónika — mely még csak az Orkhon, Tula, Szelenga és Karakorum vidékén ismeri az egységes ujgur népet — még semmit sem tud Mengü-tajról, sem a népnek két ágra (on-ujgur és tokuz-ujgur) válásáról. Ha tehát Mengü-taj a *Kr. e. században* élt, akkor a családja *100 évi* uralkodásának vége körülbelől a keresztyén időszámitás I. századának közepével, vagy második felével esik össze, az ujgurok fele részének, t. i. — mint mindjárt látjuk — az *on-ujgurok*nak elköltözése pedig az Irtis mellékére, a *Kr.*

[1]) Klaproth: Mémoires stb. II. 352. — Asia polyglotta 212, 213 215. — Müller Fr.: Allgemeine Ethnographie 392.

[2]) Már Deguignes is így értelmezte eme hegyek neveit. Szerinte ugyanis az *Uszkunluk-Tugra*=a Thien-Shan, másképpen (a tatároknál) Kucsuk-tag, vagy Ghen-tag. *Tokratu-Buzluk*=az Irtistől a Bajkal-tóig húzódó hegység, más néven Ulug-tag, vagy Ar-tag. A *Kut-tag* pedig = Altai hegy (Deguignes II. köt. 3. lap).

u. 91. vagy 93. évvel, a mikor a sinaiak megdöntötték a hungnu birodalmat s az északi hungnukat nyugot felé szorították ki az Altai-hegység és Thien-San között.[1])

Hogy az ujgurok egyik felének, az on-ujguroknak, vagy on-uguroknak, kiköltözése az Irtis mellékére csakugyan azonos esemény a hungnu birodalom bukásával, bizonyítja először az a körülmény, hogy a sínai írók ezentúl nem emlegetik többé a *hungnu* nevet, mely — mint föntebbb láttuk — az *ujgurok* neve volt náluk; másodszor az egyik ujgur krónika is beismeri országuknak ilyen módon történt bukását és népüknek vereségét, mikor azt mondja, hogy az ujgur nép egyik része azért költözött ki az őshazából, mert »pusztulni kezdtek, más nép zsákmányává és rabszolgáivá lettek.« Ennek a más népnek csak a sínaiakat tudja a világtörténelem.

Továbbá az is kétségtelen, hogy az ujguroknak az a fele, mely kiköltözött nyugot felé, az Irtis felső folyásának mellékére, éppen az *on-ujgur,* vagy *on-ugur* volt, nem pedig a tokuz-ujgur. Mert nem csupán a sinai annálisták mondják, hogy a *Kr. u. VIII. század* közepén az a *hujhu,* vagyis ujgur nép döntötte meg a tukiuk birodalmát, mely a Szelenga, Orkhon és Tula-melléki őshazából jött és *kilencz törzsből* állott (=tokuz ujgur)[2]), hanem Gudulu khánnak (795—805) Kara-Balgaszun romjai közt talált emlékkövén is a *tokuz-ujgurok* neve fordul elő, nem az on-ujguroké.[3])

Az Abulgázinál levő krónikában továbbá azt olvassuk, hogy az I. század végén történt eme ketté szakadás után a régi hazában maradt ujgurság *később ismét* három csoportra vált, mely alkalommal egyik részük szintén az Irtis mellékére költözött s ott halászattal és vadászattal foglalkozott. Az előbbiekből tudjuk, hogy ez a későbbi megoszlás már a *tokuz-ujgurokra* vonatkozik s ennek az eseménynek idejét nem is tudjuk meghatározni.

Az *on-ujgurok,* vagy *on-ugurok, unugurok* tehát az I. század végén kiköltöztek a Karakorum, Thien-San, Tangnu-Óla és az Altai hegység közt elterülő őshazájukból az Irtis mellékére, t. i. a felső Irtis és a Balkhas-tó között eső pusztaságra, hol ma a kirgizek nagy hordája lakik. Innen aztán tovább terjeszkedtek egyenes irányban nyugot felé. Ekkor szűnik meg a *hungnu (vagy húñnu), hiun* vagy *chunnu* név emlegetése a sínai évkönyvekben s ekkor tünik fel legelőször

[1]) Tomaschek Vilmos: Centralasiatische Studien. Wien, 1877. I. k. 91—94. l.

[2]) Klaproth: Asia polyglotta 212, 213, 215.

[3]) Radloff: Die alttürk. Inschriften 286. l.

a II. és III. századbeli európai íróknál a *khúnoi, hunoi, hunn, kheun* és *khionita* név használata, mint annak a kelet felől Európa határához érkezett népnek a neve, melyet ázsiai hazájában a keleti népek ugyanezen a néven ismertek, még pedig a sinaiak *hungnu,* vagy *hunnu* és *hiun* (olvasd: *hún)* a régi persák *hunu,* a hinduk *húna* alakban.[1]) Az európaiak tehát a *khun, hunn* nevet az említett keleti népektől hallották s egészen természetes eljárás volt tőlük, ha ennek az ujonnan jött népnek megjelölésére ugyanazt a nevet használták, a melyen régebbi ismerőik emlegették. A II. században élt Ptolemaeus és Marinus Tyrius, továbbá a III. századbeli Dionysius Periegetes az elsők, a kik Európa határán említik ezt a népet, az első valahol a Maeotistól kelet felé, a második az Ural folyó mellett, a harmadik szintén a Kaspitenger északi részénél.[2])

Az *onugurok*nak, vagyis *hunnok*nak egyik ága már a 375. évben föllépett az urópai történet szinpadján a Volga alsó folyása mellől, mig a másik águk csak ezután érkezett a Volga-Ural közébe, a hol az V. század közepéig lakott.

Figyelemre méltó körülmény, hogy az európai irók egészen az *V. század közepéig* csupán a *khun, hunn, hun, unn* nevet ismerik, ekkor azonban egyszerre feltűnik az *onogur* (unugur) név is (Priscusnál). Hogyan történhetett ez? Úgy, hogy 457 tájban követek mentek Bizánczba a görög császárhoz az onogur, szaragur és uróg népből s ott természetesen olyan formán kellett beszélniök, hogy: »mi, kik az *onogur* (unugur) stb. néptől jöttünk követségben, ezt és ezt kérjük a császártól.« Már az csak bizonyos, hogy *ezek a követek megnevezték, hogy micsoda nevü népből valók* s igy kézzel fogható dolog nem csak az, hogy a bizáncziak *tőlük maguktól hallották ezt a nevet,* hanem az is, hogy a bizánczi iróktól onogur, unnugur-nak nevezett nép maga is *onugur,* vagy *unugur*-nak nevezte magát.

Ebben az időtájban, t. i. a VI. században bukkan fel legelőször az *ugur, ogor* (= ujgur) név is a bizáncziaknál, a mikor t. i. követségek útján jobban megismerték azt a népet, melyet idegenek neveztek el *hun*-nak, ők maguk pedig az *ugur,* vagy *ujgur* névvel jelölték magokat. — Az avarok, mint tud-

[1]) L. Tomaschek: Centralasiatische Studien I. 91—94. — Gr. Kuún Géza: Relatio stb. I. 15 II. 96.

[2]) Kuún G. Relatio I. 26. 226. — *Agathangelosz* örmény iró Tiridates király titkára (a ki Kr. u. 286—341 közt uralkodott) azt irja Tiridatesről, hogy ez »*hun*okat hozata be és pusztitja vala Persiának végszéli tartományait.« *Khorenei Mózes* pedig a Kr. u. 320. év tájára vonatkozólag azt mondja, hogy Tiridates király üzőbe vevén a khazarokat és bazilokat, egészen a *hunok* országáig kergette őket (Lukácsy Kristóf id. m. 106).

juk, 558-ban Kandikh vezetése mellett követséget küldtek Justinianus bizánczi császárhoz, hogy évi fizetés fejében föl-ajánlják neki hadi szolgálatukat. Később az ázsiai turkok khánja levelet küldött Maurikiosz császárhoz (uralk. 582—602), melyben többek közt azt írta, hogy meghóditotta a nagy és népes *ogor* népet, mely a Fekete-Til (= Volga) mellékén lakik s melyből egy rész, a *var* és *khun* nemzetség, Justinianus császár idejében Európába költözött és *avar* néven szerepel. Látnivaló, hogy igy a bizánczi görögök két uton is értesültek az avarok eredetéről és nemzetiségéről s részint egyenesen követeiktől, részint a turk khán leveléből tudták meg, hogy a valódi nevük *ogor*, vagy *ugur* s ebből a népből szakadtak ki. Az *avar* nép tehát éppen ugy az ugurok, még pedig az onugurok, unuguroknak egyik ága, mint a történet szinpadján már előbb föllépett *hunnok*, mit ezenkivül az is bizonyit, hogy öltözetük és nyelvük azonos volt a hunokéval.[1]) — Végre Zemarchus, Justinus császár követe, mikor 568-ban visszatért Dizabulnak, az ázsiai turkok khánjának udvarából, járt azon *ugurok*-nál, kik a Volga alsó folyása és a Kubán folyó között laktak, tehát személyes tapasztalásból ismerte őket s ime utleirásában (Menandernél) az *ugur* nevet találjuk megnevezésükre.

Mikor ilyen szépen kifejlik a történelem vizsgálatából egyrészt az, hogy az ujgur törököket nevezték az idegen népek hungnu, hunnu, hunu, húna, hunn, khún néven; másrészt meg az, hogy a Pannoniát elfoglaló onugurok, unugurok, ungarok, vagy hungarok ezeknek az ujguroknak, vagy uguroknak, illetve onuguroknak ivadékai: lehet-e még ezután is állítani, hogy a magyaroknak rokonsága, a legrégibb időben pedig azonossága a *hunnok*kal, csak »mese«? A ki ezt teszi, az egyszerűen *megtagadja a történelmet*. Ellenkezőleg: a hun-magyar rokonság olyan történeti tény, melynél szebben és kézzelfoghatóbban semmit sem lehet bebizonyítani a történelemben. Mert benne van az a historiában s onnan semmiféle erőszakoskodás és elfogultság nem törölheti ki, minthogy az évezredekkel ezelőtt történt dolgokat ma már senkinek sem áll hatalmában megváltoztatni.

Láttuk az imént, hogy az ujgur krónikáknak utolsó tudomása az *on-ugurok*ról az, hogy ezek *az Irtis mellékére költöztek* s azon túl elvesztik őket szemeik elől, a bizánczi írók pedig csak a Volga és Ural folyók közén ismerkednek meg velük. Mely úton érkeztek az onugurok, vagy unugurok az Irtistől a Volga alsó folyásáig? A legtermészetesebb észjárás azt mondja, hogy *egyenesen nyugoti irányban* kellett

[1]) Thiery II. köt. 151.

előbb-előbb nyomulniok. — De ezenkivül a költözködésnek ilyen iránya mellett tanúskodnak a II. és III. századbeli nyugoti írók is, Ptolemaeus, Marinus Tyrius, Dionysius Periegetes, a kik — mint az imént már láttuk — a Kaspi-tenger északi része, az Ural folyó, majd a Maeotis környékén említik legelőször a *hunno*kat, vagyis az onuguroknak legkorábban Európa határához nyomult ágát. — Végre maradt fenn olyan nemzeti hagyomány is Kézainál, a mely még emlékezik homályosan a hunnoknak, illetve magyaroknak amaz ősi hazájáról, mely a felső Irtis és Ural folyók közt terült el. Mert hiszen az a föld, a melylyel határos egy felől a »regnum *Jorianorum*« (a Budai Krónikában: r. *Jurianorum)*, vagyis Jugria, Jugra tartománya, az északi szélesség 56—67 fokai s az Ural hegység és az Obi folyó között[1]); továbbá a gens *Corosmina*, azaz Kharezm tartománya, azután pedig *Tarsia*, vagyis Tarasz a Balkhas-tótul délnyugotra, s végre *Mangalia*, azaz Mongolország: mondom, ez a föld csak nem lehet más, mint a kirgizek mai hazája az Irtis felső folyása és az Ural folyó között.

Kézai ugyanis úgy tudja, hogy a hunn-magyarok Scythiából jöttek ki s ezt az országot először úgy határozza meg, hogy Európa keleti részén fekszik, egy felől az északi tenger, más felől a Ríf hegyek (t. i. az Ural), keletről pedig Azsia határolják. De alább mégis úgy írja le, mint a melyet az imént említett tartományok (Joria, Tarszia, Mangalia és Kharezm) vesznek körül. — Látnivaló 1. hogy ez a kétféle leírás tulajdonképpen két külön területre vonatkozik, az első az európai Oroszország keleti részére, a második a mai kirgiz pusztaságra. 2. Hogy Scythiának első meghatározása Isidorus és Justinus könyvéből való,[2]) a második azonban semmi más irott forrásban nem található fel, tehát csakis nemzeti traditio lehet. 3. Kézai ezt a két különböző forrásból eredő tudósítást összezavarta, a mennyiben először azt írja Isidorus nyomán, hogy Scythia Európában fekszik; de mivel a nemzeti hagyomány meg azt mondta, hogy az őshaza kelet felé a mongol földig (Dzungaria) terjedt, ennél fogva alább már azt irja, hogy Európa Mongoliánál végződik. Igy akarta Kézai összeegyeztetni

[1]) Lehrberg kutatásai nyomán (Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Russlands. Szt.-Pétervár, 1816.) Klaproth: Mémoires relatifs à l'Asie, I. köt. 120. — A krónikabeli *Ioria*, vagy *Iuria*-nak azonosságát *Jugria*, *Jugra*-val, megmagyarázza a Herbersteinnál található *juhra*, *Juharia* alak. »Jugariae provinciae situs .... Rutheni per aspirationem *juhra* proferunt et populos *juhria* vocant. Haec est *Juharia*, ex qua olim Hungari progressi Pannoniam occuparunt.« (Rerum Moscovitarum Commentarii. Basileae, 1556. 85. l.)

[2]) Erre nézve l. Gr. Kuún Géza: Relatio stb. II. k. 122. és 127.

ezt a kétféle túdósítást, nem vevén észre, hogy a nemzeti hagyomány másik és régibb hazáról beszél, mint Isidorus és Justinus Scythiája.

Ha a hunnok föllépésétől (375.) a magyarok honfoglalásáig közelről szemügyre vesszük az akkor szerepelt népek történetét és sorsát, szüntelenül azt a jelenséget látjuk ismétlődni, hogy az egyes népek más rokon, vagy idegen népekkel bizonyos időre egyesülnek, összevegyülnek s megint különválnak; hogy mikor valamelyik nép kimozdul addigi lakóhelyéről, rendesen két, vagy több részre szakad, egyik rész megmarad a régi hazában s egygyé forr a betolakodó népelemmel, másik rész új hazába megy s csatlakozik az ottani lakókhoz, a harmadik rész ismét más irányban tolódik el és vagy önálló marad, vagy felolvad más törzs között. Egy szóval a nemzettest az idő folytával minduntalan változik, a keret majd bővebbé, majd szűkebbé lesz s a keretbe foglalt kép is az idő haladtával más és ujabb színeket mutat fel. A számosabb, vagy harcziasabb törzsek leigázzák a szomszéd törzseket és nemzetségeket s ha eredetileg is ugyanazon népcsalád ágazatai voltak, könnyebben és hamarabb lesznek egy egységes nemzetté, ha ellenben idegen népelemek voltak, hosszabb idő szükséges az assimilatióhoz, de végre is összeforrnak, a mint a nemzeti sajátságaikat alkotó különbségek lassankint kiegyenlítődtek, vagy pedig az egyik népnek sajátságai teljesen diadalmaskodtak a másikéi fölött. — Igy tapasztaljuk ezt, egyebek közt, a magyarokra nézve is, a kik biztos tudomás szerint *három* részre szakadtak. Egy részük feltolódott, vagy felvándorolt a középső Volga, Káma és az Ural hegy mellékére; más részük Lebediából visszament kelet felé a Kaukázusba s csak a harmadik rész költözött Atelkuzuba, onnan pedig Pannoniába. A két elmaradt rész aztán idő multával egészen mássá lett külön-külön, mint a mik mi vagyunk mai hazánkban.

De viszont az is bizonyos a magyarokról, hogy új népelemeket vettek föl és olvasztottak magokba, még abban az időben, mikor az európai történetírás nem ismerte őket. Tudvalevő ugyanis, hogy a magyar nyelvben erős hatása ismerhető fel a *finn-urali nyelveknek*, a mely körülmény — mivel a magyar nemzet a *történelemnek* **összes** *tanusága* szerint egyik *török* nép volt — csak úgy érthető, ha a magyarság, életének valamelyik korszakában, jókora mennyiségü, *Uralvidéki népelemet* vett föl magába. A történetírás nem tud erről a népvegyülésről, de annyi bizonyos, hogy ez a processus *legalkalmasabban a II., III. és IV. századokban* mehetett végbe, mikor az őshazából kiköltözött *onugurok*, vagy *unugurok* az Irtis és

Ural folyók között folytattak nomád életet s ebben a hazájukban észak felől a *vogulok* és *osztyákok* ősei, ez a két, *jögra* vagy *jugra* nevű nép, voltak szomszédaik.

*

Ime elkisértük a magyarok őseit az Orkhon, Tula és Szelenga folyók mellékéről nyugot felé egészen Pannoniáig, mindenütt az egykorú, vagy közelkorú s mindig az első rangu, leghitelesebb történetírók út mutatása mellett, — és a *Kr. előtti VIII. századtól kezdve a keresztyén időszámítás IX. századának végeig sehol egyetlen egy történeti adattal sem találkoztunk, a mely azt mondta volna, hogy a magyarok ősei laktak valamely időpontban akár Jugra tartományában, akár az ú. n. Nagy-Magyarországban!* Ha igy áll a dolog. akkor ennek az állításnak kell *mesé*-nek lenni, nem pedig a hun-magyar rokonságnak. Lássuk tehát ennek a Nagy-Magyarországnak dolgát egészen közelről, ne pedig madártávlatból, mint eddigelé tették.

Az első ember, a ki azt állítja, hogy a hunn-magyarok Pascatir földről, vagy más néven Nagy-Magyarországból jöttek ki s hogy a pascatirok, vagyis baskírok és magyarok nyelve azonos: *Rubruquis Vilmos*, a ki 1254. évben Mengü nagy khánnál járt követségben. Számba veendő, hogy Rubruquis — a mint útleírásából érthető — nem tudott sem magyarul, sem baskirul, sőt nem is fordult meg a baskírok földén, mert attól dél felé vitte az útja Ázsiába. *Mire alapitotta* tehát a föntebbi állítását? Elárulja ő maga, a mennyiben azt mondja, hogy *ezt a két dolgot ama domonkos-rendi prédikátor szerzetesektől tudja, a kik jártak ott a tatárok eljövetele előtt.* — A baskír föld tájékán jártak ő előtte Plancarpin J. és Ascellin szerzetesek s annyit tényleg mind a kettő ír, hogy a *bascartok*, illetve *bastarc*-ok országa más néven Magna Hungaria; de ezek már nem a tatárok ide érkezése előtt utaztak, hanem *1246-ban* s ezek nem is irják, hogy innen származtak a magyarok. Jóval előbb kereste a keleti hazában hátra maradt magyarokat a Domonkos rendből való *Ottó* szerzetes és három társa, de eredménytelenül s csak Ottó talált a pogányoknak valamely országában olyan embert, a ki meg tudta mondani, hogy merre laknak magyarok, kiket azonban ő nem keresett föl. Tehát nincs hátra más, mint elfogadnunk azt, hogy Rubruquis Vilmos valami úton-módon *Julián* szerzetes révén értesült arról, hogy magyarok laknak a baskirok földén s a pannoniai magyarok is onnan jöttek ki; mert — tudtunkkal — Julián az első, a ki valahol a Volga közelében talált magyarokat; továbbá ő éppen Domonkos rendbéli szerzetes volt s csakugyan a tatárok

megérkezése előtt járt azon a vidéken. És valóban, Juliánnak második útja után a tatárokról írott levelében ezeket olvashatjuk: »Inde (t. i. a kunoktól) reversi ad *Magnam Ungariam, de qua* (más olvasás szerint: *a quibus) nostri Ungari originem habuerunt* et expugnaverunt eos quatuordecim annis et in quinto decimo anno obtinuerunt eos, sicut nobis ipsi pagani Ungari viva voce retulerunt.«[1]) E szerint Rubruquis állítása magában véve semmit sem ér, mert csak Julián tanuskodására támaszkodik. Itéljük meg tehát, mennyit ér Julián tanúskodása.

Julián szerzetes útleírásában — úgy, a mint a vatikáni könyvtárban fenmaradt — a következőket találjuk: A keresztyén magyarok történetében az olvasható, hogy van egy másik *Ungaria maior*, a melyből kiköltözött a hét vezér a maga népével, hogy új hazát keressen, mivel az a föld már nem bírta befogadni nagy számukat. Tehát elfoglalták a mostani Magyarországot, melyet akkor pascua Romanorumnak neveztek. A prédikátor szerzetesek, miután olvasták ezt a tudósitást, elküldtek maguk közül négy szerzetest, hogy térítsék meg a pogányságban élő, elmaradt testvéreket. Annyit tudtak a régiek irásaiból (per scripta antiquorum), hogy valahol keleten laknak, de azt, hogy mely helyen, nem is sejtették. Ottó és társai 3 évig jártak-keltek keleten, de eredmény nélkül tértek vissza. Később ismét útnak indult Julián és 3 társa hasonló szándékkal. Végre Julián, a ki utóbb magára maradt, a bolgárok országából kiindulva nem messzire csakugyan talált magyarokat a nagy Ethyl (= Volga) folyó közelében, a kik szájhagyomány útján tudták, hogy ők ama magyaroknak egy része, a kik hajdan valamerre nyugot felé költöztek el.[2])

[1]) Árpádkori Új Okmánytár, VII. k. 551 és 556. lapokon.

[2]) Ámbár meg kell vallanunk, hogy Júlián útleirása — úgy, a mint fenmaradt — a leggyarlóbb, mi e nemben valaha létezett: másrészt mégis igazat kell neki adnunk egy pontban, melyet az eddigi kutatók gáncsoltak nála. Julián ugyanis azt mondja, hogy 30 napig utazott egy pusztaságon minden út és ösvény nélkül, míg megérkezett a saracénok országába, mely *Vela*-nak neveztetik s itt egy *Bundaz* nevü városba. — Még eddig mindenki úgy vélekedett, hogy ez a *Bundaz* név tollhiba a helyes *Burdaz*, vagy *Burtasz* helyett, de azt mondták, hogy ez nem *város* neve, hanem egy népé, a mely t. i. a khazarok és bolgárok közt lakott (Vámbéry: A magyarok eredete. 495. és Kuún G. Relatio stb. I. k. 58). Ez utóbbi állítás igaz; de viszont Juliánnak is igaza van; mert rajta kívül kortársa *Núreddin Mohammed*, továbbá *Sukrallah* és *Kâtib Mohammed* is ismerik és említik ezt a *Burdasz* nevü *várost*, mely valahol Khazarország északi részén feküdt. Ennek megfelelőleg azt hiszem, hogy az a »desertum sine omni via et semita« — melyen át érkezett Julián Alaniából Bundaz, vagyis *Burdaz* városába, ugyanaz a pusztaság, mely a besenyők és a khazarok földe közt, vagyis a Don alsó folyása

A dolog tehát voltaképpen úgy áll, hogy a magyar szerzetesek valamely régi krónikából megtudták, hogy a nemzet ősei valamely, keleten eső országból költöztek ki s meg voltak győződve arról, hogy maradt ott belőlük egy rész; Julián csakugyan talált magyarokat a Volga tájékán s ebből azt *következtette,* hogy az a föld az ősi haza, a Nagy-Magyarország s az ott talált magyarok akkor maradtak hátra, mikor a többiek onnan kiköltöztek. *Csupán ezen a hibás következtetésen alapszik* a Nagy-Magyarország létezéséről való hiedelem; mert hiszen maga a magyar szerzetesek által említett krónika sem mondja azt, hogy a másik, régebbi Magyarország (melyet csak Julián nevezett el *Magna Ungaria,* vagy *Ungaria maior*-nak) éppen a Volga mellékén van s éppen az a föld volna, melyen Julián magyarokat talált. Hiszen Julián útleírásában éppen azt olvassuk, hogy a magyar szerzetesek »sciebant *per scripta antiquorum,* quod ad orientem essent; *ubi essent, penitus ignorabant.*« Ha az a krónika pontosan megjelölte volna a régi haza fekvését, már Ottó és társai is meg tudták volna találni minden tapogatózás és nehézség nélkül. Sőt mind e mai napig nem került elő olyan krónikánk, a mely oda helyezné a magyarok előbbi hazáját, a hol Julán — az ő véleménye szerint — megtalálta azt. Az útleírás kezdete legjobban egyezik *Anonymus* krónikájának tartalmával és kifejezéseivel, — de ez is egészen más vidékre teszi *Dentumogert,* a magyar őshazát, a mennyiben így jelöli meg: »finis cujus ab aquilonali parte extenditur usque ad *nigrum pontum,* a tergo autem habet flumen, quod dicitur *Thanais, cum paludibus magnis*«. Látnivaló, hogy ez a föld ugyanaz, melyet Livanius Philosophus és a ravennai névtelen geographus *Onogoria*-nak (= Ungaria), Konstantinus császár pedig *Lebediá*nak nevez.

Tehát *sem magyar krónika, vagy nemzeti hagyomány,*

---

vidékén, terült el s melyről Ibn Roszteh azt írja, hogy ott csak puszta-ság és erdő van, de járt ösvény, vagy csinált út egyáltalában nincsen. — Ha tehát Julián ezen az úton ment észak felé, akkor a »terra *Vela*« valószinüleg a *kunok* országát jelenti, a kik — mint Rubruquistól tudjuk, — a Dnepertől az *alsó Volgáig* laktak s a góthok *val,* vagy *valan*-nak nevezték őket; mihez még hozzá kell vennünk, hogy a *kunok* egy része csakugyan *saracén,* azaz mohammedán volt (l. Codex Cumanicus 52. l.) E szerint ez a *Vela* nevezet a góthoktól ered. Rubruquis ugyanis ezt írja: »*Comani,* qui dicuntur Capchat, *Teutonicis* vero dicuntur Valani, et *provincia Valania.*« — Az bizonyos, hogy ez a *Vela* nem azonosítható *Bulár,* vagy *Bülar* városával, a mely sokkal északabbra feküdt, mint Burdaz városa. Még Bonfinitól is tudjuk, hogy *góthok* laktak a Maeotis és a Don torkolata környékén; tehát ezektől hallotta Julián a *terra Vela* elnevezést.

sem egyetlen egy külföldi, egykorú, vagy közelkorú kútfő nem igazolja azt a hiedelmet, hogy a magyar nemzet elei az u. n. Nagy-Magyarországból költöztek volna ki; ezt csak Julián szerzetes találta ki alaptalan következtetés útján, az ő phantasiajának szüleménye a »Nagy-Magyarország« név (mert az ő levelében fordul elő legelőször a *Magna Ungaria* elnevezés;) állítását könnyelmüen elhitte Rubruquis és hiszi mind máig sok ember. Azonban a *kritikával* dolgozó történetíró nem adhat hitelt az olyan iróknak, a kik sok századdal később állítanak olyan valamit, a miről az előttük élt egykoru és közelkoru történetírók nemcsak hogy semmit sem tudtak, hanem arról éppen ellenkezőleg tudósitanak bennünket. Ennek az elvnek tudása és követése pedig *kötelessége* minden komoly történetírónak s a ki ez ellen vét, az szánt-szándékkal meghamisítja a történelmet!

Nem tagadom én ezzel azt, hogy laktak magyarok a Volga vidékén a XIII. században, sőt jóval később is; mert hiszen ezt kétségtelen történeti adatok igazolják [1]; csak azt mondom, hogy azokat a magyarokat nem a Pannoniába elköltözött magyarok hagyták a Volga mellékén és a bolgárok szomszédságában levő földön, mint *őshazában*, hanem a magyarság zömétől elszakadva valami okból felköltöztek, vagy felszoríttattak arra az északi tájra. Emlékezzünk vissza arra, hogy a Pontus fölött és a Maeotis mellékén egy bolgár-kuturgur-unugur szövetséges állam létezett a VII. század közepéig, mikor aztán a kozárok megdöntötték, mely alkalommal a bolgárok egy része felnyomult a Volga középső folyásához, arra a tájékra, hol ez a Kámával egyesül és ott Nagy-Bolgárországot alapitotta. Leghihetőbb tehát az, hogy ekkor vált el egy-két nemzetség a magyarságtól s követve a régóta szövetséges bolgárokat, azokkal együtt költözött a Volga és Káma mellékére. Ezért találta őket még Julián is a bolgárok szomszédságában. De bármikor és bármi okból kerültek is arra a tájékra, a leghitelesebb történelmi adatok alapján annyi kétségtelen, hogy a Pannoniát meghódító magyarok elődei soha sem laktak az u. n. Nagy-Magyarországban, mely mint ilyen soha sem létezett a valóságban.

---

[1]) L. erre nézve a mit gr. Kuún Géza idéz (Relatio stb. I. 63.) Turócziból, illetve Pius pápa tört. munkájából és Bonfiniból. Továbbá Munkácsi Bernát is idéz egy régi orosz krónikást, a ki szerint a *mozsarok* (vagyis magyarok) a csuvasokkal, cseremiszekkel és mordvinokkal egyesülve *1551*-ben hűséget esküdtek az orosz czárnak s mint ennek szövetségesei kemény csatát vívtak az arszki mezőn a kazáni és krimi tatárokkal. L. Ethnographia, 1895. évf. 385. l.

V.

Hátra van még a *magyar* név megértése a történetben és a történelem által. Jogosan mondhatná ugyanis valaki, hogy az a nép, mely a IX. század végén Árpád vezetése mellett elfoglalta Pannoniát, nem másképpen, hanem *magyar*nak nevezte magát s mi, utódaik, mind e mai napig ezt a nevet viseljük. Ez igaz; de viszont az is igaz, hogy ezeknek az Árpád korabeli magyaroknak ősei eleinte s biztos tudomás szerint még az V. században is *onugurok*nak, vagy *unugurok*nak nevezték volt magokat, legalább a 457 tájban Bizánczban járt követeik az ilyen nevü nép küldötteinek vallották magokat a görög császár előtt s így tudták meg igazi nevöket a görögök és köztük Priskus Rhetor is, a ki legelőször említi ezt a nevet. A *magyar* nevet tehát ez az *onugur* nép, vagy talán csak egyik, elszakadt része, az *V. század után* vette föl valami okból.

A *magyar* névnek megfejtése sem nyelvészeti, sem történeti szempontból még eddig egy kutatónak sem sikerült úgy, hogy abban meg lehetne nyugodnunk. — Az a magyarázat, mely szerint ez a név *mo*, vagy *ma* és *ger* szókból volna összetéve (melyben az előrész a finn-urali nyelvekben *föld*et jelent, az utótag pedig = vogul *ker*, *kar* »ember«) és »föld emberét« jelentené (Hunfalvy Pál szerint): annyira önkényes, hogy nem is lehet komolyan venni, a mint hogy ujabban el is vetették.

Még kirívóbb egy másik megfejtés alaptalan volta, mely szerint t. i. a *magyar* név előrésze az a *manysi* szó volna, melylyel a vogulok nevezik magokat, utórésze pedig a vogul *ari*, *eri* és osztyák *ar* (sok, bő, gazdag), úgy hogy a *manysi-eri*-ből alakúlt *magyar* név értelme ez volna: »Mán melléki nép.«[1]) — Teljesen alaptalan pedig azért, mert egy olyan nép, mely a történelemnek meg nem czáfolható tanúskodása szerint soha sem lakott az északi Uralban, a vogulok földén levő *Mán* folyó mellékén, az csak nem nevezhette magát »Mán melléki nép«-nek — nem is számítva azt, hogy a *manysi-eri* és *magyar* szók azonositása csak egyik példája ama *visszaéléseknek*, melyekkel oly gyakran találkozunk az összehasonlító nyelvészet terén! Különben is *manysi-eri* csak *csinált* név és így komolyan szóba sem jöhet, épen úgy nem, mint a *mo-ger*, vagy *ma-ger* összetétel, a melyet meg Hunfalvy Pálnak oly gyakran alkalmazásba vett teremtő ereje hozott létre.

[1]) Patrubány Lukács: A magyar név eredete. Budapest, 1883. 13—17. l.

Ez a magyarázat arra van alapítva, hogy a *magyar* névnek teljes és eredeti alakja *magyari*, illetve *magyeri* volna, minthogy a Gyöngyösi és Érdy-codexben s a Margit-legendában ilyen kifejezések fordúlnak elő: *magyary urak; magyary Andre király; magery kyral* és *magery Bela kyral.* — A valóság az, hogy a szó végén levő *i* hang: melléknév-képző s a *magyari* éppen olyan népies eredetű kifejezés, mint a Margit-legendában: *diáki nyelv*, a Debreczeni-codexben *deáki tudomány*, az Érdy-Codexben *deáki bölcsesség*, a Debreczeni-codexben *francziai;* továbbá a mai népnyelvben ezek: *székelyi* és *székelyiek*, *csángói magyarok* és *csángóiak*, *szittyai magyarok*, vagy *szittyaiak* stb. Ha a *magyari*, vagy *magyeri* volna az eredeti alak, miért találjuk ezt a nevet mindig végső *i* nélkül, annál a három codexnél jóval régibb történelmi emlékekben? Mert hiszen Anonymusnál: gens *Moger*, *Hetumoger*, *Dentumoger*, portus *Moger;* Kézainál pedig *Mogor*, a bécsi Képes Krónikában *Magor* olvasható; továbbá Fejér György Codex Diplomaticusában a következő neveket találjuk: *Mogorsciget* (= Magyar-sziget) az 1225. évből; *Mogor-rew* 1228-ból; *Mogor-falu* 1252-ből; *Magyer-falu* 1283-ból; *Magyar-Baráti* 1281-ből stb.

Végre az a vélemény sem állhat meg, hogy a *magyar* név azonos a török *bajar*, vagy *majar* szóval, mely azt jelenti: úr, uralkodó, hatalmas;[1]) még pedig először azért nem, mert ez csak egyszerű szó-hasonlítás, a mely semmi nemű felvilágosítást nem ad a történetben, pedig — mint tudjuk — itt az az eset van, hogy a nemzet az eredeti nevét valami okból fölcserélte egy másikkal; másodszor azért nem állhat meg; mert ez a *bajar*, *majar* nem török eredetű szó, az összes török nyelvek közül csupán a kazáni-tatároknál és turkománoknál használatos, mint *újabbkori* kölcsönvétele az orosz *bojar*, vagy *bojarin* szónak.

A nyelvtudomány tehát mindez ideig nem tudott felvilágositást adni a *magyar* nemzeti név eredetéről; nézzünk szét a történelemben, a mely — úgy hisszük — eddig is fényes eredményekre vezetett bennünket.

Ha már a történelemnek mai napság ismerhető leghitelesebb kútfői szerint a magyar nép a nagy *török* népcsaládnak egyik tagja volt: akkor előre is gondolhatjuk azt, hogy ez a második neve is török eredetű s ahhoz éppen olyan formán jutott, mint ugyanennek a népcsaládnak többi tagjai, a

[1]) Vámbéry: A magyarok eredete 204—205 és A magyarság keletkezése 128. lap.

kikről bizonyosan tudjuk, hogy eredeti nevük helyett idővel másikat vettek föl. Ugyanis ama török eredetű népek, melyeknek történetét már biztosan ismerjük, úgy szólván mind olyan nevek alatt léptek fel a világtörténetben, melyeket először *egyes személyek* viseltek s csak azután váltak az illető törzsek, vagy nemzetségek neveivé, politikai, társadalmi, vagy vallásos okokból. Igy pl. az *özbeg* nép akkor vette föl *Özbeg* khánnak[1]) a nevét (a ki 1340-ig uralkodott az ú. n. »arany-horda« felett), mikor ez alattvalóit az iszlámra téritette.[2]) — A *szeldsukok* annak a *Szeldsuk* nevű fejedelmüknek neve alatt jelentek meg előbb Transoxániában, majd Persiában, a ki még a Thien-Sán vidékén alapitott egy külön birodalmat.[3]) — Az *oszmán* törökök ősei, mikor még Transoxániában laktak a mongolok föllépéseig, *kaji* nevet viseltek *Kaji* nevű fejedelmükről s ilyen név alatt jöttek egész Arméniáig, honnan egyik részök visszatért kelet felé, más részök pedig tovább nyomúlt Európáig és nem sokára fölvette *Oszmán* fejedelem nevét. — Csingiz khánnak egyik fia *Csagataj* volt, a ki a mongol birodalom felosztása alkalmával Közép-Ázsiát kapta, a melynek lakói azután az ő nevét viselték. — Végre a *nogaji* tatárok neve is Csingiz egyik unokájától, *Nogaj*-tól származik, a ki 1259-től fogva volt az arany-horda fejedelme. — Az egyes török népek nevének ilyen származása annyira általános és köztudomású volt, hogy a törökök történetének irói a mesés őskorra vonatkozólag is személynevekből magyarázzák a népneveket. Ilyen pl. az *oguz* név a mesés *Oguz* khántól; továbbá a *kirgizek* Resid és Abulgázi szerint Oguznak egyik unokájától, *Kirkiz*tól származtak volna.

Ezeket tudva menjünk tovább egy lépéssel.

Historiailag bizonyos, hogy a törökségnél és mongoloknál egyik kedvelt és gyakran előforduló személynév volt a *Madsar* név.

Ennek a legelső emlékét is az *ujgur krónikák* őrizték meg. Az a sinai iró ugyanis, a kinek egyik kivonatát föntebb közöltem, a következő adatot vette át az ujguroknak történeti följegyzéseiből: Mikor az ujgurok meghódoltak Csingiz khánnak, a *mekrit* nép fejedelme, *To-to*, ellenszegűlt, de elesett egy csatában, melyet a mongolokkal vívott. Négy fia, névsze-

[1]) Ez az *Özbeg* khán *Togrul* fia, Mengü-Timur unokája volt, a ki ismét Batu khán unokája. (L. Journal asiatique 1851. évf. IV. series, 17. köt. 115. l.

[2]) Vámbéry: A török faj 420. l.

[3]) Az Oguz-náme nyomán Lutfi pasa. L. Török Történetirók II. k. 2. l. Továbbá Vámbéry: Bokhara története I. köt. 104.

rint Kudu, Csiráven, *Madsar* és Toszagan, el tudták vinni apjuk fejét a csatatérről.[1])

Ugyanezt a dolgot megtaláljuk Resideddinnél is részletesebben és némi eltéréssel. Szerinte a *merkit,* vagy *mekrit* nevű török nép Ujgurisztán tartományában lakott és Csingiz khán idejében *Toktaj* volt a fejedelme. Testvérét *Kudu*nak, ennek három fiát pedig Dsilavun, *Madsar* és Toszagannak hívták. Csingiz 1207-ben megtámadta a mekrit nép országát is, mely alkalommal Toktaj elesett a csatában, de Kudu és három fia a najmánok földére menekültek a sereg maradványával. Később, t. i. 1215-ben, Csingiz khán Kudu és fiai ellen küldte Szubutaj Bahadurt egy sereggel, mely a mekritek csapatát a mongol földön folyó Dsem-Muran mellett egy szálig lekaszabolta s itt esett el *Madsar* is.[2]) — Látnivaló, hogy Resideddin forrása is egyik ujgur krónika volt. — Végre Abulgázi a mekritek fejedelmét *Tokta*-nak s ennek egyik fiát szintén *Madsar*-nak nevezi.[3])

Azonkívül ezzel a névvel Csingiz khán családjában is többször találkozunk. Ismeretes dolog, hogy Csingiznek legidősebb fia volt *Dsüdsi.* Ennek ötödik fia *Sejbán,* kinek 11-ik fiát *Madsar*-nak hívták. Továbbá Dsüdsinek 6-dik fia volt *Tangut,* ennek fia *Szungtaj,* ezé pedig *Madsar.* Végre ugyancsak Dsüdsinek 10-dik gyermekét *Dsemtaj*nak nevezték, kitől született *Tudáver,* a kinek első szülött fia szintén a *Madsar* nevet viselte.[4])

Most ismét tovább haladhatunk egy lépéssel.

Arra is van kétségtelen történelmi adatunk, hogy éppen ezt a *Madsar* személynevet egy török eredetü nép, vagy nemzetség fölvette és e néven játszott szerepet Közép-Azsia történetében. Ugyanis Sejbáni Mohammed khánnak seregében — a ki a XVI. század első éveiben megdöntötte Timur lenk utódainak birodalmát — találunk a többek között egy *madsar* nevű nemzetséget, mely már az első harczban kitüntette magát s a későbbi harczokban csak 200 főből állott Sejk Murid vezetése alatt.[5]) Már most úgy áll a dolog, hogy *Sejbáni Mohammed* khán tizedik ivadéka volt annak a *Sejbán*nak (Dsüdsi fiának, Csingiz unokájának), a ki testvéreitől, Batutól

---

[1]) Klaproth: Journal Asiatique. 1824. évf. V. k. 268. lap.

[2]) Resideddin: Dsámi-et-tevárikh, I. köt. 21a, 22, 31a, 85 és 92. ll.

[3]) Abulgázi, Fraehn kiadása, 50. lap.

[4]) L. mindezekre nézve Resideddin munkája 142. l. és Abulgázi 101. lap.

[5]) Sejbaniada. Berezin kiadása, Kazán 1843. az 59. lapon. Továbbá Vámbéry: Die Scheibaniade. Wien. 1885. 274. l.

és Ordától, az Ural folyótól kelet felé s az Aral-tó és alsó Jaxartes fölött fölött elterülő földet kapta osztályrészül, a hol utódai egészen Sejbáni Mohammedig uralkodtak.[1]) *Ez említett területen lakó Sejbánnak egyik fiát* — mint az imént mondtam — éppen *Madsar*nak hívták, s *éppen erről a területről kerekedett föl Sejbáni* a XV. század végén azon seregével, melynek egyik hadosztályát a *madsar* nevű nemzetség alkotta, — minélfogva a területi és történelmi összefüggésből világossá lesz, hogy ez a *madsar* nép valami okból Sejbán fiának, *Madsar*nak nevét vette föl és viselte.

Nem magától kinálkozik-e már most ennek a kérdésnek olyan megoldása, hogy a *magyar* nemzeti név eredetileg éppen ugy valamely vezető egyénnek, fejedelemnek neve volt, mint a XV. és XVI. században szereplő, ázsiai *madsar* törzs neve s hogy ezt a nevet valami politikai, vagy társadalmi, vagy ilyenféle okból vette föl az *onugur, unugur* nevű nép, vagy legalább ennek egyik, külön vált része? Tökéletesen ez az eset fordult elő annál a török törzsnél is, a mely *Oszmán* nevű fejedelmének nevét viseli máig is, noha őseik *kaji*-nak nevezték magukat. Meg vagyok győződve róla, hogy csakugyan ennek a név-változtatásnak emlékét tartotta fenn számunkra a VIII. század végén és a IX. század elején élt *Theophanes* bizánczi történetíró eme tudósításában:

»Ezen évben (t. i. Kr. u. 528) a Bosporus (t. i. B. Cimmerius) melléki *hunnok* Gordasz nevű királya a rómaiak pártjára kelt, keresztyénné lett. S a császár őt szívesen fogadván és ajándékokkal elhalmozván elküldé saját országába, hogy őrizze a római részeket és Bosporus városát . . . . A hunnok keresztyénné lett királya elmenvén saját országába s találkozván testvérével elbeszélé neki, hogy keresztyénné lett . . . . s fogván a szobrokat, melyeket a hunnok tiszteltek, összeolvasztatá, ugyanis ezüstből voltak és borostyánkőből. Megharagudván ezért reá a hunnok, testvérével *Muager*-rel (*Μουαγέρης*)[2]) összefogva megtámadták őt s testvérét *Muagert* tették fejedelmökké.«[3])

Ugyanerről a dologról Gotfridus Viterbiensis (megh. 1191), VI. Henrik titkára, ezt írta régibb források nyomán az 527. évre vonatkozólag: »Tunc etiam rex *Hunnorum Garda*

[1]) L. Defremery: Journal Asiatique 1851. évf. 119—120. l. és Abulgázi 101..

[2]) Ez a név a későbbi görög íróknál igy van írva *Μοαγεφὰς* (l. a magyar nemzet története; szerk. Szilágyi S. I. köt. 9).

[3]) Szabó Károly; Kisebb tört. munkái I. köt. 155, 156.

et cum eo mulier quaedam vidua, ex principibus Hunnorum, et alii gentis illius, centum millia baptismi gratiam receperunt.«[1])

Föntebb már láttuk, 1. azt, hogy a magyarok ősei, *onugur, unugur* (onogur, unnugur, onogor, hunugur) név alatt, *éppen ebben az időben* a Bosporus Cimmerius közelében, a Maeotistól keletre, a Kubán folyó mellékén laktak; 2. azt, hogy a többi bizánczi történetírók (Agathias, Theophylactus és Jordanis) *hunn* népnek mondják az *onuguro*-kat; minélfogva világos, hogy Theophanesnek eme *hunn*-jai nem lehetnek mások, mint éppen az *onugur*-ok, vagyis a magyarok ősei.

Meggyőződésem szerint tehát ekkor, t. i. a VI. század első felében, vették föl a *magyar* nevet őseink, a kik addig *onugur*-oknak, vagy talán inkább *unugur*-oknak nevezték volt magokat, még pedig abból az okból, a mit Theophanes mond, mit nagyon könnyen elhihetünk, ha visszagondolunk a pogány valláshoz erősen ragaszkodó magyarok lázadásaira Szent István alatt és utána. Nagyon valószínű, hogy Gordasz, vagy Garda fejedelemmel együtt az *onugur*-oknak egy része is áttért a keresztyén vallásra, mig a másik, bizonyára tulnyomólag nagyobb rész megmaradt a pogányságban s ez, a pogánynak továbbra is megmaradt nagyobb szám választotta fejedelmétül *Moagert*, azaz *Magyart* s ez viselte azontúl eme fejedelmének a nevét, mig a keresztyénné lett kisebb rész vagy elmenekült, vagy lekaszaboltatott.

Theophanesszel egyezőleg a nemzeti hagyomány is úgy tudta még a XIII. században is, hogy a *magyar* nép egy *Magyar* (krónikáink régi orthographiája szerint: *Mogor* és *Magor)* nevű régi fejedelmétől nyerte nevét és származását. — Eme történelmi adat méltatása végett vegyük jól fontolóra a következő körülményeket:

1. A bizánczi történetirás tud egy *Muager,* vagy *Moager* nevű fejedelemről; — a magyar nemzeti hagyomány emlékezik *Mogor, Magor* nevű ősapáról.

2. Muager, Moager a *Maeotis mellékén* uralkodott; — Mogor, Magor szintén a Maeotis ingoványaiban lakik.

3. Muager annak a népnek fejedelmévé lesz, melyet egyik görög író *hunn*-nak nevez s mely éppen azon a földön lakott, hol abban az időben — a többi görög írók szerint — a hunnok közé tartozó *onugurok* tanyáztak; — a nemzeti hagyomány is testvér-népnek tudja a hunnt és magyart s *Mogor* ez utóbbinak ősapja és fejedelme lesz.

---

[1]) L. idézve Gr. Kuún Géza: Relatio stb. II. köt. 113.

4. A görög írók szerint a VI. és VII. században a Maeotis környékén egy szövetséges állam létezett, mely magában foglalta a hunn utódokúl ismert *bolgár*okat és kuturgurokat s a hunnok közé sorolt *unugur*okat, mely népek fölött a *Dulo*, vagy *Dula* nemzetségből származott fejedelmek uralkodtak; — a nemzeti hagyomány szerint *Mogor* nőül vette *Dula* fejedelem leányát, a népe pedig *belár* (azaz *bolgár)* leányaival házasodott össze.

Ebben a dologban, *minden körülményre* nézve, olyan forrásoknak adatai egyeznek meglepő módon, a melyeknek érintkezése, vagy kölcsönhatása ki van zárva teljesen; s mert a történelemben az *ilyen természetű* forrásoknak *ilyen nemű* egyezése a legértékesebb és leghitelesebb mindig: ennélfogva historiailag bizonyos az, hogy a *magyar* nemzetnek ez a neve egy *Magyar* nevű fejedelmétől származik a VI. század első feléből.

Továbbá azt is tudja a nemzeti hagyomány, hogy a honfoglaló magyarság 7 törzsből állott egy-egy törzsfőnök vezetése alatt, kiket Anonymus magyar elnevezéssel *hetumoger* (azaz hét magyar), latinul septem principales personae-nak, Kézai és követői pedig *septem hungari*, vagy septem capitaneinak neveznek. — Hogy ebben a dologban is mennyire igazuk van krónikáinknak, illetőleg a nemzeti hagyománynak, világosan kitűnik Bölcs Leo és Konstantinus császároknak erre vonatkozó tudósításaiból. Amaz ugyanis azt írja Taktikájában az Árpád-korabeli turkokról, azaz magyarokról, hogy »*sok törzsből vannak összeszerkesztve*« [1]; emennél pedig azt olvassuk, hogy a magyar nép eredetileg éppen 7 törzsből vagy nemzetségből állott s csak később csatlakozott hozzá nyolczadikul a kabarok nemzetsége. Az utóbbi császári írótól továbbá azt is megtudjuk, hogy a honfoglaló magyarság nem alkotott egy, szigorúan egységes nemzet-testet, hanem a törzsek önállóan, egymástól függetlenül intézték saját belügyeiket, lévén mindegyiknek külön fejedelme (archon) s csak mind a 7, illetőleg 8 törzset közösen érdeklő dolgokban engedelmeskedtek a központi hatalmat gyakorló fejedelemnek. »A turkoknak eme *nemzetségei . . . . . szerződésben vannak egymással*, hogy a mely részen háboru üt ki, azt egy szívvel-lélekkel segítendik.« Vagyis a Pannoniába költözött magyarság voltaképpen olyan nép volt, a mely hét, olyan rokon törzsnek szövetkezéséből alakult, melyeknek mindegyike a közös *magyar* nevet viselte. Ennek a történeti viszonynak tudása magya-

[1] Szabó Károly: Kisebb tört. munkái I. köt. 92. lapon.

rázza meg historiailag azt a dolgot, hogy miért nevezte el a nemzeti hagyomány a *honfoglaló egész népet* s azután a későbbi generatio az egyes törzsek fejeit is *hét-magyar*-nak (hetu-moger).

Ennek az elnevezésnek eredetét és mintáját megint csak a török népcsaládnak azon ágánál és azon a földön találjuk meg, a melyből kiszakadt s a honnan kiköltözött a magyar nép is. Tudjuk, hogy az *ujgur*, vagy *ugur* népnek csak egyik része költözött ki az Orkhon, Tula és Szelenga-melléki őshazából, a melyik az *on-ujgur*, *on-ugur* nevet viselte, mig a másik része, a *tokuz-ujgur* nevü, megmaradt Ázsiában. A kiköltözésre 10 törzs vállalkozott az ugurokból s éppen ezt a számot fejezi ki az *on-ugur*, *un-ugur* név, mely »*tíz-ugurt*« jelent, mig a *tokuz-ujgur* értelme: »kilencz ujgur.« Továbbá éppen ilyen természetűek ama *nép-nevek* is, melyek az Orkhon-melléki feliratokon olvashatók, pl. *ücs-oguz* = három oguz; *alti-oguz* = hat-oguz; [*tokuz-oguz* = kilencz oguz; *tokuz-tatar* = kilencz-tatár és *otuz-tatar* = harmincz-tatár,[1]) melyekben a jelzőként szereplő számnév éppen úgy az egymással szövetkezett törzsek, vagy nemzetségek számát jelzi, mint a *hét-magyar* névben.

THÚRY JÓZSEF.

[1]) Radloff: Die alttürk. Inschriften 5, 11, 63, 65 és 308. lapokon.

TORTÉNETI IRODALOM.

A Szepesmegyei történelmi társulat milleniumi kiadványai. A választmány megbizásából szerkeszti *Dr. Demkó Kálmán* társulati titkár. I—III. kötet Lőcse. Nyomatott *Weiss* J. T. könyvnyomdájában. 1895. Ára ?

Az előttünk fekvő kiadvány előkelő helyet foglal el a millenáris kiadványok között s a vidéki tudományos egyletek valóságos mintaképévé avatja a szepesmegyei történelmi társulatot.

A Magyar Történelmi Társulat megalakulása, mely az 1867-iki ujjászületés korában a nemzeti tudományosság terjesztésében úgyszólván az első számot tevő lépés vala, üdvös mozgalmat létesített a vidéken is. A szellemi munkások kicsiny, de lelkes csapatjának példája és szava elhatott mindenüvé, hol az ősök emlékeért lelkesülni tudó szivek lakoztak. A szó lelkesítő hatalma megindítá a szunyadozó jó akaratot, a példa vonzó ereje diadalra segítette a reménykedő kitartást. Az ország több vidékén csakhamar alakultak társulatok, melyek a M. Tört. Társulat mintájára, de a speciális viszonyoknak megfelelően egyesiték a buvárkodó, a konserváló, a teremteni tudó elemeket.

A hazai történelem klasszikus talaján, a felvidéken, Szepesmegye derék tudósai körében, már 1874-ben emelkedtek hangok, melyek egy történelmi társulat alakitását hangoztatták. Azonban a kedvezőtlen körülmények s kivált egyesek kishitűsége miatt, a dicséretes eszme csak 1883-ban tudott testet ölteni.

A kezdeményezés dicsősége Münnich Sándor ev. tanitó, Pinh Adalbert és Hradszky József róm. kath. plébánosok és Weber Samu ev. lelkész nevéhez fűződik. A kitartó buzgóság, a fáradhatatlan tevékenység, a csüggedést nem ismerő reménykedés, a megvalósitás e hármas sine qua nonja Szőnyei Kálmán lőcsei polgármester és Demkó Kálmán tanár zászlajára volt irva.

A társulat, mely sok nehézség között létesült, csakhamar felvirágzott, mert Szepesmegye értelmisége Csáky Albin főis-

pánnal és Császka György püspökkel élén, csaknem teljes számmal sorakozott a kibontott lobogó körül.

Két lustrumnál alig valamivel több idő merült azóta a mult örvényébe s a társulat már is a becses kiadványok hosszú sorára tekinthet vissza.

E sorok irója nem föltétlen híve a divatos központosításoknak. Hiszen a munka felosztás, úgy az anyagi, mint a szellemi tőke, meg territoriális szempontok tekintetéből, nyilvánvalóan magán viseli a hasznosság és üdvösség jellegét. A siker biztositékát azonban mindig és mindenben, a helyes és czélszerű munkabeosztás képezi.

A vidéki történelmi társulatok boldogulásának és felvirágzásának alphája és omegája: a helyi vonatkozású történelmi adatok felkutatásában és az általános érdekű adatok mérlegelésén, az általános szempontok helyes alkalmazásán alapuló feldolgozásában áll. Ennek az iránynak köszönheti, nézetem szerint, például a Hunyadmegyei társulat a dévai, jobb sorsra érdemes muzeumot, s ennek köszönheti Szepesmegye monographiáját, melyet úgy az előállítás módjára, mint minőségére és becsére nézve, méltán lehet példaképül oda állitani számos monographiák nélkül szükölködő megyének.

A Szepesmegyei történelmi társulat monographiája, mely úgyszólván minden külön segély nélkül, pusztán a tagsági díjak alapján jelenik meg s mintegy 100 ny. ívre fog terjedni, a nagy gonddal kidolgozott tervezet szerint, négy főrészre oszlik. Az első részben Szepesmegye oro-hydrographiai, geologiai, ethnographiai, közgazdasági viszonyai; a második részben a megye politikai történelme, a harmadik részben a tizenöt szepesi város történelme 1772-ig s végre a negyedik részben a megye mivelődés története lenne előadva.

Igy olvassuk ezt az első kötetben, melynek egyharmada a társulat munkásságának történetét nyujta, Demkó Kálmánnak lelkes tollából. Hogy miként fog ez a tervezet megvalósíttatni s vajjon mennyiben történt a kivitelnél változtatás, azt a végleges programm hiányában nem tudjuk előadni. — Az eddig megjelent három kötetből azonban azt következtetjük, hogy a leiró részt a szerkesztő elhagyhatónak itélte.

A monographia első kötete, a társulat történetén kívül *Szepesvármegye történeti irodalmának bibliographiáját* és a *Szepesség őskorát* tárgyalja, *Wéber Samu,* illetőleg *Münnich Sándor* előadásában.

Wéber czikke a társulat egyik évkönyvében már napvilágot látott volt. Most azonban tetemesen kibővítve és a leg-

csekélyebb adatokra terjedő figyelemmel átdolgozva jelent meg. Használatát igen ügyesen szerkesztett tárgymutató könnyiti.

A *Szepesség őskorában Münnich*, a gánóczi telepből, a széngödrökből, a bélai, poprádi és galmuszi czölöpépítményekből mutatja ki, hogy a föld már az őskorban is lakott vala. Érdekesen tárgyalja a történetelőtti kort a szepesi barlangokban talált leletek alapján, felsorolja a megye területén található terrász építményeket és körsánczokat s elmondja a Szepességben szerepelt néptörzsekre vonatkozó nézeteit.

Egészben véve ezen részben kissé kidomborítottabb képet vártunk volna. A szerzőnek nem lett volna szabad »a puszta tényeket és az azokon alapuló elvitázhatatlan viszonyokat« pusztán felsorolni, hanem az archaeologia mai fejlettségéhez mért feldolgozásra is kellett volna törekednie.

Igen érdekes a monographia második kötete, mely *Sváby Frigyes*-nek, a megye e régi és jeles tudósának: *Lengyelországnak elzálogosított XIII szepesi város története* czimű művét tartalmazza.

A mű nyolcz fejezetre oszlik. Az első fejezetben a telepesek legrégibb nyomait, a szászok bevándorlására vonatkozó adatokat s a XXIV királyi város szervezetét olvassuk. A második fejezet a tatárdúlást és az uj, végleges alakulást, a harmadik az elzálogosítás utáni századot, a negyedik a mohácsi vésztől a harmincz éves háboru kezdetéig terjedő időközt tartalmazza. Ezen utóbbi fejezetben érdekes és részben új a Kasparek monda fejlődéséről s az anabaptistákról irott rész. Az ötödik fejezet kivált a Lubomirszkiak szereplésével, a hatodik a visszahelyezés körül folyt tárgyalásokkal, a hetedik az átmeneti időszak kisérletezéseivel s végre a nyolczadik fejezet a szabadság harczczal foglalkozik, — per eminentiam.

Az egész műhöz érdekes függelék járul, melyben a szepesi szász grófok, a szepesi városok lengyel starostainak, a lengyel földbirtokosoknak, az átmeneti idő administratorainak névsorát olvassuk.

Sváby, mint a XIII. város levéltárnoka alaposan átkutatta és felhasználta a gondozása alatt lévő levéltárt, egyéb kutatásokat azonban, mint önmaga is mondja, nem tehetett. A mű teljessége szempontjából ez minden esetre sajnos körülmény, de viszont el kell ismernünk, hogy a rendelkezésére álló anyagot ügyesen és jól használta fel s hogy műve rendkívül hasznos szolgálatokat teend a további kutatóknak és szép emléke marad mindenkor a nagyhirű tizenhárom városnak.

A monographia harmadik kötete az úgynevezett *Kisvármegyének*, vagyis *a tiz lándzsások székének* történetét adja.

A mű irója a szepesi történészek doyenje, társulatunk buzgó és tevékeny tagja: *Hradszky* József. Ő is nyolcz részre osztja művét s érdekesen fejtegeti a tollára vett tárgyat. Az első részben a Kisvármegye eredetével, helységeivel, földrajzi helyzetével, lakosságával, közjogával és politikai történelmével ismerkedünk meg. A második rész a közigazgatást; a harmadik a jog- és igazságszolgáltatást; a negyedik a hadiszervezetet; az ötödik az adórendszert; a hatodik az anyagi műveltséget, a földmívelést ipart és kereskedelmet; a hetedik az egyházi viszonyokat; a nyolczadik pedig a Nagyvármegyébe való beleolvadás történelmét tárgyalja.

Igen becses része *Hradszky* művének a függelék, mely a Kisvármegye történelmére vonatkozó jelentősebb okiratokat és kimutatásokat tartalmazza. Ilyenek: IV. Béla 1243-iki nagy szabadság levele, a főispánok és tisztviselők névsora, a lándzsások székének 1621-iki szabály rendelete, egy 1607-iki magyar nyelvű osztályos levél, a nagyobb adófizetők 1587-iki jegyzéke stb.

Egészben véve, az eddig megjelent kötetek azt a benyomást teszik reánk, hogy a Szepesség történetében még sok a felkutatni való s hogy tehát a történet buvároknak, a monographia megjelenése után is Szepesmegyében tágas tér kinálkozik.

A szerkesztés a fáradhatatlan *Demkó Kálmán* érdeme. Elve az, hogy minden iró függetlensége a lehetőség határai között megóvassék. Egyeztetése tehát jobbára a beküldött munkálatok stilaris részére vonatkozik. Innen van, hogy egyes dolgokra nézve már most is eltérő véleményekkel találkozunk s a vitás kérdések végleg tisztázva nincsenek. Ezen körülmény természetesen szükségessé teszi, hogy a monographia megjelenése után, az időközben felszinre kerülő adatok felhasználásával, egy egységes mű lásson napvilágot, talán mint az egész vállalat záró kötete.

A mondottakból önkényt következik, a mint azt maga a monographia szerkesztője is bevallja, — hogy a társulat jelen kiadványai a Szepesség rendszeres történelmének csak alapkövét képezik. A vármegye rendszeresen össze foglalt politikai történelmét azonban kétségtelenül ezeken az alapokon könnyü és háladatos feladat leend felépíteni.

A kiadványok kül alakja, a nyomás tisztasága, a papír jósága becsületet hoznak a lőcsei nyomdászatra. A XIII szepesi városról szóló munkához csatolt sikerült képek pedig nagyban emelik a vállalat értékét.

Az egész mű tizenöt forintért rendelhető meg, a tagok azonban a két forintnyi tagsági dij fejében kapják a művet.

Úgy a történelem kedvelő közönség, mint a tudósok igen helyesen cselekednének, ha minél nagyobb számmal lépnének e derék társulat tagjai sorába. Csekély áldozatok révén szép és hasznos művet nyernek és előmozdítják azt a fontos missiót, melyet e nemzetiségi vidéken egy irodalmi társulat nemcsak a tudomány, de a haza szolgálatában is teljesíteni van hivatva.

Ismételten ajánljuk a szepesi milleniumi kiadványokat az érdeklődők figyelmébe. CRESCENS.

Adalékok a nyitrai székes-káptalan történetéhez. Irta *Vagner József.* Nyitra. Huszár István könyvnyomdája. 1896. 560 l. 8-rét.

A jelen munka, bármily vaskos legyen is, nem lép föl a monographiák igényével. Irója nem szánta ennek; hiszen ő ezen mű megirásával »csak oly műkedvelőt óhajtott utánozni, ki egy ezer éves dóm rekonstrukciójánál, ha nem is az alapok és támoszlopok, de legalább a belső falak és felszerelés megújításához anyagot gyűjteni törekszik.« Kár, hogy a jó nevű irót »előrehaladott kora« meggátolta egy olyan terv megvalósításában, mely a nyitrai káptalannak teljes, kimerítő történetével gazdagította volna irodalmunkat. Sajnálkozásunk annál őszintébb, mert a szerző hivatott erő ily nagy feladat megoldására is, mint ezen műve igazolja.

Vagner művének méltatásánál tehát nem azon mértéket állítjuk föl, melyet egy káptalan monographiájánál alkalmazni kötelességünk. Hiszen ezen utóbbitól számon kérnők a káptalan létrejövésének, fejlődésének, életviszonyainak, működésének, szervezetének, jogéletének és birtokügyeinek hiteles adatokkal támogatott fejtegetését életének minden korszakára kiterjeszkedőleg. Igy azonban be kell érnünk azzal, a mit a szerző nyujt; s ismertető tisztünk csak a közzétett anyag értékének méltatására szorítkozik.

Vagner szorgalmas adatgyűjtő s lelkiismeretes iró, kinek közlésében bizvást megnyugodhatunk. A kiadott kútfőkön kívül főleg a nyitrai püspöki és káptalani levéltárra támaszkodik, s ezekből sok új és ismeretlen adatot bocsát világgá; s éppen ezért műve határozott nyereség történeti irodalmunkra. A nyitrai püspökség és káptalan monographusa fogja majd leginkább érezni, hogy Vagner műve oly kútfő, melyből nyugodtan s tartózkodás nélkül lehet meriteni.

A nyitrai káptalan nem régibb a püspökségnél, melynek első nyomaira Szent László korában akadunk. A XIV. században a pápai tizedjegyzék 15 helybeli és 5 külső kanonokot ismer a káptalanban. XVI. századi adataink tizenkét kano-

nokról beszélnek; 1780 óta azonban, midőn a nagy prépostságot visszaállították, 10 valóságos kanonokja van a káptalannak.

A kanonoki javadalmak betöltésének módja Nyitrán is olyan volt, mint hazánk többi püspökségeiben. Közvetlenül II. József császár előtt a püspök nevezi ki a káptalan tagjait. A kinevezésnél arra figyeltek, vajjon az illető erényes életű, érdemekkel bővelkedő, magyar honosságú, törvényes származású, a szabálytalanságon kívül eső s a megfelelő egyházi rendekkel bíró egyén-e?

Az új kanonok kinevező oklevelét a káptalan elé terjesztette. Ez ekkor gyűlést tartott s tisztába jött azzal, vajjon az illetőnél nincs-e valami kánoni akadály. Ez erre letette az esküt és a hitvallást; amit azután a beiktatás követett.

Forgách Ferencz grófnak 1602-iki statutuma megkivánja, hogy a naponkinti zsolozsmán a karban (chorus) minden kanonok jelen legyen, — és pedig talárban, karingben és a fején capuciummal. Mindegyik kanonok esküvel kötelezi magát a helybenlakásra (residentia); három hónapnál tovább senki sem maradhat távol. A püspök ugyan megtehette, hogy tanulmányi czélból egy-két kanonoknak szabadságot adott a távozásra, de az illető az isteni tiszteletnél helyettest állított. Amelyik kanonok hanyagságából az énekes mise elmarad, 3 magyar forintot fizet; ha pedig a nádor miséje — Ország Mihály nádor alapította — marad el, 1 magyar forintot. A kisebb hórák elmulasztásáért 3, a vecsernyeért meg 12 denár jár.

Vagner művéből megismerjük azon jogkört, mely Forgách Ferencz korában a kanonokokat megillette. A *vikárius* rangban az első és a felügyelet rá tartozik. Az *olvasókanonok* (lector) a káptalan világi ügyeit intézi. Fontos vagy kétes esetekben a káptalant tanácskozásra hivja össze. Az okleveleket és jegyzőkönyveket őrzi, hogy el ne kallódjanak, vagy illetéktelen egyén hozzájok ne juthasson. A káptalan és a kanonokok részére ingyen állitja ki az oklevelet. A székesegyházi iskola részére ő gondoskodik tanárról. Az *éneklőkanonok* tanítja az iskolásokat az istentiszteleti énekekre, vezeti a kart (chorus) és végezi a kanonokok beiktatását. Az *őrkanonok* felügyel az egyház kincseire; gondozza a templomi edényeket és miseruhákat; a káptalan magán és országos levéltárának őre. A *főesperesek* saját kerületökben felügyelnek az egyház jogaira s ezt minden birtok megtámadás ellen védelmezik. S hogy a hívek lelki életéről, a papok kötelességteljesítéséről és életmódjáról meggyőződést szerezhessenek, alkalomadtán ellátogatnak az egyes plébániákra és szerzett tapasztalataikról a püspököt

egy hó lefolyása alatt értesítik. 1821-ig három főesperesség — a székesegyházi, a trencséni és a gradnai — volt; ekkor felállitották a negyediket, a zsolnait is. 1619-ig a főesperes a plébánia templomtól 1 forintot, a fiókegyháztól meg 50 denárt kapott évenkint. Ha pedig az egyházi látogatást tartotta, az ellátáson kívül a plébánia templomtól 24 gyertya, vagy 24 denár járt.

1624-ben a trencséni főesperességben volt 45 plébánia és 15 fiókegyház, a gradnaiban 18 plébánia és 9 fiókegyház, a székesegyháziban meg 11 plébánia és 15 fiókegyház.

A két *dékán* felügyelt a káptalan közös jövedelmeire. Gondjuk volt, hogy ezek befolyjanak és egyenlő osztalékban a káptalani tagok kezéhez jussanak. Ügyeltek a jobbágyok helyzetére, nehogy valaki úgy elnyomja őket, hogy zsellérsorsra jussanak. Ezek jogi tekintetben az ő hatósága alá tartoztak; birságolták és büntették őket, a mint a körülmények követelték; a vármegyei törvényszéknél meg a káptalanon kívül őket is képviselték. Ők ügyeltek föl a káptalani molnárokra is, vajjon hívek és megbízhatók-e? gondozzák-e és ha kell, kijavítják-e a gátakat, zsilipeket s a malom belső és külső szerkezetét?

A mint a dékán szolgálati éve letelik, beszámol végzett dolgairól. A dékánválasztás husvét keddjén megy végbe. A ki a megválasztást nem fogadja el, 12 forint birságot fizet.

Az oltárjavadalmak (altariae) felsorolása után a káptalani hiteles helyről is megemlékezik a mű.

A nyitrai káptalan is *hiteles hely* volt, s mint ilyen kiváló közjogi tényezőként szerepelt. Vagner könyve elmondja, miként kellett a káptalan küldöttének eljárnia hivatalos kiküldetése esetén.

A nyitrai káptalan levéltárához a mongolok dühe nem férkőzött; Ottokár cseh király hadai azonban a várossal ezt is részben elhamvasztották. A mi megmaradt, Csák Máté féktelenségének esett áldozatul. Bocskay fölkelése ismét nagy kárt okozott a káptalannak. Mert Rédey Ferencz, a fölkelő hadak vezére, Nyitra vára bevétele után a székesegyház kincstárából 10.000 forint értékű kincset lefoglalt; s ezzel egyidőben tüntek el a káptalani levéltárból a XIV. század óta összegyűlt oklevelek és jegyzőkönyvek is.

Midőn a török Nyitrát 1666-ban elfoglalta, az egyházi kincseket és a káptalani levéltár tartalmát gondos kezek már előre Bécsbe vitték. A Thökölyi-féle mozgalmak idején a levéltár a pozsonyi káptalan védő karjai közé menekült. II. Rákóczy Ferencz fölkelése alatt Bécsben, a nagy franczia háborúk idején

meg Domaniss trencsén-vármegyei községben huzódott meg a levéltár.

A káptalani hiteles helynek fönmaradt egy regestruma az 1492—1509 közötti évekből, mely 51 lapon rövidre fogott kivonatát tartalmazza a káptalan előtt végbe ment jogi tényeknek; továbbá az 1520—1849 közé eső jegyzőkönyveknek 137 darabja, melyek, vastag hártyába kötve, hatalmas köteteket képeznek.

A nyitrai *székesegyházi iskola* tanítójával, Vilmossal (Willermus gramaticus), Kálmán királynak 1111-iki oklevelében találkozunk legelőször. Ez az iskola később is fennállott; scholasticusai többizben szemünk elé tünnek. Forgách Ferencz statutuma elvárja, hogy a tanító tanultság és erkölcsösség dolgában kifogástalan legyen. Erkölcstelen, vagy betiltott könyvet ne olvasson, s még kevésbbé tanítson belőlök. Tanítványai tudják a hit elemeit és az egyház parancsait. Vasár- és ünnepnapon ezeken kívül másra ne is tanítsa növendékeit. Az előadást imával kezdje és végezze. A tanulókat az egyházi éneklésre és a mise alatti szolgálatok végzésére szintén ő oktatgatja. A fegyelem az ő kezében van; miért is a tanulókat ugy az iskolában, mint ezen kívül ellenőrzi s rajta van, hogy kora gyermekségöktől kezdve szerények legyenek a viselkedésben.

XVII. századi megállapítás szerint a tanítónak a püspöktől 12, a káptalantól 24 forint jár. Kanonoki beiktatásért 25, temetésért 24, vásári ajándék fejében nemes ifjaktól 4, nemnemesektől meg 2 fillért kap. A fiu tanulók Szent-Gál napkor egy kakast hoznak neki; az árvák és a kanonokok rokonai mit sem fizetnek; a többiek tandíjára nézve a szülőkkel előzetesen egyezkedik. Az áldozati adományok is őt illetik meg bizonyos alkalmakkor.

A kanonoki jövedelmek futólagos tárgyalása után megismerkedünk a káptalan *nagyprépostjaival és kanonokjaival.* Mind a két csoport érdekes gyüjtemény, de főleg nagybecsü az utóbbi. Ebben látjuk a nyitrai káptalan tagjait a XII. század elejétől minden századon át napjainkig. A becsesebbnél becsesebb adatoknak egész sora tárul itt elénk, — s a mi fő, legnagyobbrészt okiratos tényekkel támogatva. Ezekben sok, eleddig ismeretlen alak kel uj életre szemeink előtt. Megtudjuk róluk, mikor éltek, mit műveltek s mivel működtek közre nemzetünk javán. A kanonokok névsorában különösen megragadja figyelmünket *Mossóczy Zakariás.* Ez a jeles férfiu, alig tölti be életének 20-dik évét, máris nyitrai kanonok; később meg váczi püspök, pilisi és ludányi apát, majd nyitrai püspök. Telegdy Miklós pécsi püspökkel összegyűjti a magyar

törvényeket s kiadja ily czím alatt: »Decreta, Constitutiones et Articuli Inclyti Regni Hungariae ab A. Dni 1035. ad A. 1583. publicis Comitiis edita, cum rerum indice copioso. Tyrnaviae. 1584.« E gyűjteményben a királyok életrajzait és a nyitrai püspökök névsorát ő irja. Mint költő is szép nevet szerzett magának. A Gergely-féle naptárt már 1583-ban beviszi egyházmegyéjébe.

Fejlett történeti érzékről tanuskodik az az 56 darab oklevél is, melyekkel Vagner művének értékét még inkább fokozta. Mi, a történetírás munkásai lépten-nyomon érezzük, hogy még mindig kevés a kiadott oklevélanyag. Miért is minden oklevélpublicatiót, ha a kellő szinvonalon áll, — miként Vagner közlése is — örömmel üdvözlünk.

A művet bezáró név- és tárgymutató a minden izében lelkiismeretességet bizonyító munka hasznavehetőségét biztosítja; igaz ugyan, hogy a *tárgy*mutatónál még több részletezés is elkelt volna.

S ezzel átadjuk a művet hazai történetírásunknak, mely benne egy megbízható forrásmunkával gyarapodott.

Békefi Remig.

Győr, Monographia a város jelenkoráról a történelmi idők érintésével. Első könyv. I. A régi Győr 1848-ig. II. Győr 1848—49-ben. Irta Szávay Gyula. Győr, 1896.

A dunántúli városok egyik legkiválóbbjának Győr városának történetét adja az előttünk fekvő mű, melynek, mint megannyi hasonló monographiának, a milleniumi ünnep volt szülője. A város történeti multjának megfelelő a monographia is, úgy külső kiállitás, mint beltartalomra is.

Ha csak futólag átlapozzuk Szávay könyvét, azonnal tisztában vagyunk azzal, hogy itt oly munkával van dolgunk, mely alaposan, jól van megirva, s lelkiismeretes tanulmányokon alapulva, nemcsak időleges elismerésre tart számot. Tüzetesebben áttanulmányozva a munkát, e benyomásunk csak erősödik, mert látjuk, hogy a szerző tudatában volt annak, hogy minő munkára vállalkozik, s törekedett arra, hogy feladatát sikerrel oldja meg. Nemcsak kiadott, hanem levéltári anyagot is bőven felhasznált munkájához, melynek ily módon maradandó értéket adott.

A jelen rész Győr városának történetéből csak két korszakot tartalmaz. Az első a város történetét adja a legrégibb időktől, a rómaiak korától kezdve egész 1848-ig. Ezen rész Győr város történetét az ország történetével kapcsolatosan

tárgyalja, nem szoritkozva tisztán csak a politikai történetre, hanem bőven méltatva a kulturalis viszonyokat is, jogtörténeti, művelődési, továbbá hadtörténeti stb. adatok és epizódokkal tarkítva az előadást. Sok helyt, így főleg a jogtörténeti, a czéh viszonyok előadásánál magukat az okmányokat szólaltatja meg a szerző, fokozva azok régies nyelve által az érdeklődést, melyet munkája az olvasóban kelt. A munka ezen részéhez szép kivitelű rajzok, facsimilék vannak mellékelve, részint külön, részint a szövegben adva. Munkájának ezen része megismertet a régi Győrnek nemcsak történetével, hanem az egész városi élettel, a város beosztásával, a városi élet különféle mozzanataival, s így nemcsak szakembernek ad érdekes munkát, hanem a nagy közönség is élvezettel s haszonnal fogja azt forgatni, miután főelőnye a munkának, hogy sehol sem válik unalmassá.

A második részben szerző Győr város állapotát az 1848/49-ki események idejében adja elő. Itt szerző az országos eseményekből is ad annyit, a mennyi az események megértéséhez szükséges, a többit mind a helyi események ismertetése foglalja el. Szerző itt is követi az első részben követett módszert, hogy az okmányokat magukat szólaltatja meg. Részint lenyomatja, részint hasonmásban közli az ez időbeli nevezetesebb rendeleteket, de főleg az akkorbeli helyi hirdetményeket, falragaszokat. Úgy látszik, hogy ezek meglehetősen teljes gyűjteménye az, mit munkájában ad. Ezen körülmény a munkának nagy értéket biztosít, mert a hasonló időkbeli falragaszok, hirdetmények a lakosság, a kor történetének ismeretére nézve fontos szerepet játszanak. S ezért kétszeresen örvendünk annak, hogy legalább egy városnak ilynemű sajtóproduktumait találjuk egy munkában egyesítve egy oly korszakból, mely hazánk ujabb történetének egyik legkiválóbb korszaka.

Szávay munkája a városi és vármegyei milleniumi monographiák között a legkiválóbb helyet foglalja el. Irója teljesen uralja tárgyát, s ez kiérzik munkája minden sorából. A munka kiállitása, főleg a pazar számban adott mellékletek, Győr városa közönségének hazafias bőkezűségét hirdetik.

Á. A.

Bács-Bodrogh Vármegye Egyetemes Monographiája. Hazánk ezredéves fennállásának ünnepe alkalmából kiadta Bács-Bodrogh vármegye közönsége. I. kötet. Zombor. Bittermann Nándor és fia könyv- és kőnyomdája. 1896. IV. 640. l. 16 ábrával.

A millennium alkalmából megjelent a magyarság egykori erősségének, a kalászos Bácskának története. Az elmúlt

idők emlékeinek csinos gyüjteménye e könyv. Megtanuljuk belőle, hogy a Duna-Tisza közének déli tájain hajdan szebb élet volt; tősgyökeres magyarság lakóhelye volt a rónaság, hol ma a magyarság csak nagy küzdelemmel képes tért foglalni. Gazdag levéltárak és családi leveles ládák nem állottak a könyv íróinak rendelkezésére. Elpusztúltak azok a török háborúk idején; a historikus teméntelen fáradsággal kénytelen messze vidékről összegyűjteni a vármegyei monographia megirásához szükséges adatokat. — Bács-Bodroghmegye törvényhatósági bizottsága áldozatkészségével lehetővé tette a sok fáradságot igénylő munka megjelenését. A művet szerkesztette Dudás Gyula dr. Ugyan ő írta a honfoglalás előtti kort és emlékeit s a honfoglalástól a mohácsi vészig terjedő kor történetét. A török hódoltság korát és a XVIII. század történetét írták: Iványi István és Dudás Gyula. A vármegye történetét 1792—1848-ig Groschmid Gábor. Az 1848—49-iki eseményeket Thim József dr. Az 1848-tól a legujabb korig terjedő részt Groschmid Gábor.

Alapos tudással tárgyalja Dudás a vármegye területének őstörténetét. Szerinte Bács-Bodroghmegye területén kőkorszak soha sem létezett; mire itt az első emberi kolóniák megalakúlnak, hazánk más vidékein már rég beköszöntött a bronz-korszak. Felsorolja a bronz-kor emlékeit; foglalkozik a kelták, bojok, eraviskok, jazigok és dákok néptörzseivel, melyek hajdan Bács-Bodroghmegye területén laktak. — Mindezeknél fontosabb a római kor. A Duna képezte a római limest, azonban a bácskai határszéleken is volt a rómaiaknak néhány koloniájok. A római kornak két áliítólagos maradványa van Bács-Bodroghmegye területén, melyek már hosszadalmas irodalmi vitáknak szolgáltak tárgyúl, t. i. a római sánczok. Ezek egyike Apatintól Gospodinczéig, másika Ujvidéktől Bács-Földvárig húzódik. Történetíróink Marsiglitől kezdve mai napig sokat foglalkoztak e sánczok kérdésével. Különösen Katona István, újabban Rómer Flóris és Fröhlich, legújabban Dudás a fönnebb czímzett munkában. Dudás értekezése szintén fontos érveket szolgáltat azon nézet megerősítéséhez, hogy e két földmű közül a hosszabbik nem római eredetű, hanem barbárkori emlék. Dudás szerint az Apatin és Ó-Becse közötti sánez a szolga-szarmatáktól ered, kik a szarmata-jazigok ellen saját védelmökre emelték e sánczot. Az Ujvidék és Bács-Földvár közötti földművet azonban Dudás római eredetűnek tartja. Szerinte a rómaiak a szarmaták által megszállva tartott tiszai részeket a IV. században elfoglalták s a netáni újabb megtámadások ellen a Tisza torkolatát egy oly védő mű által biztosították, mely a

barbárok által emelt, de már teljesen elhanyagolt földmüvet két pontban átszelte. (Ezen utóbbi nézethez sok szó fér; már csak azért is, mivel az említett kisebb római sánczban, ép úgy mint a nagyobbikban, egyetlen római tégla, vagy útjelző kő sem található.)

Csak dicsérettel szólhatok a honfoglalástól a mohácsi vészig terjedő kor tárgyalásáról. A fáradságos adat-gyűjtés és éles kritika utján sok érdekes dolog jut itt napfényre. Dudás igazán sok fáradsággal állitotta össze a magyar nemes családok lajstromát, melyeknek a mohácsi vész előtt Bács és Bodrog vármegyében birtokaik voltak. Igen szép a vármegyei élet ismertetése is e kor történetében. Midőn azonban mindezekért dicsérettel adózunk az írónak, egy kis tollcsuszamlást helyre kell itt igazítanunk. A 117. lapon a pristáldokat megkülönbözteti a királyi emberektől; szerinte a birtokbaiktatásoknál a pristáldot a királyi ember helyettesítette. Sokkal helyesebb ennél Bartal véleménye, ki azt tartja (Comment. ad hist. stat. jurisque publ. I. k. 346.), hogy a király pristáldját királyi embereknek nevezték. Különben a pristáld neve (prestavnik = képviselő) is azt bizonyítja, hogy a határjárásoknál, birtokbaiktatásoknál stb. a pristáldok a hatóság képviselői voltak. Ha pedig oklevél-gyűjteményeinket fürkésszük, épen megbizonyosodunk az iránt, hogy a pristáld és a királyi ember egy és ugyanazon jelentésü. (E tekintetben elég utalnunk az Anjoukori okmánytár III. k. 481. lapjára.)

Sok figyelemre méltó adatot találunk a vármegye hajdani lakosainak ismertetésében. Azonban a XI. századbeli lakosok ismertetésénél — úgy látszik — a szerző kissé túlságosan megbízik a névtelen elbeszélésében. Talán ez az oka, hogy e korban a szlávokról mitsem akar tudni; pedig nagyon sok okunk van azt tartani, hogy e korban részben szlávok lakták a Duna-Tisza közének déli vidékeit. A szlávok csakhamar beolvadtak a magyarságba s így nyom nélkül eltüntek.

A török hódoltság kora Bács-Bodrog megye drámai szinezetű történetének egyik legérdekesebb része. Az eltünt magyar községek helyén szláv gyarmatok keletkeztek, az uj lakosok a községek magyar nevét elszlávosították. A hajdani Bács és Bodrog megyék régi lakóiból még csak hirmondó is alig akad. A nagy változások szomoru képét híven festi Dudás és Iványi a III. és IV. részben. Midőn e rész tudományos értékét is elismerem, némi észrevételt kell itt tennem egynémely hiányra. Azt állitják a szerzők, hogy a bunyeváczoknak a török hódoltság idején Kunbaján, Ludas, Bajnok és Tavan-

kút pusztákon s részben Szabadkán voltak telepeik. Bizony volt több is. Hogy egyebet ne említsek, a török háborúk idejében a bosnyák Ferencz-rendű szerzeteseknek bunyevácz plébániájok volt Zomborban.

A tiszai határőrvidék szervezése szintén tanulságos része Bács-Bodrog vármegye monographiájának. Az 1686. évi hadjárat folytán a Bácska megtisztúlt a törököktől; ezt növelte a szerbek tömeges telepítése, kik a határvidék oltalmazására voltak kiszemelve. A bécsi hadügyi kormány a saját jogi felfogása szerint szervezte a határőrvidéki katonaságot. 1686—1702 időközben végleg szervezve lett a tiszai határőrvidék. A bácskai sánczok katonasága nagyobb részt szerbekből, de részben bunyeváczokból is állott. Dudás és Iványi egész adathalmazzal illusztrálják a tiszai határőrvidék történetét, főleg a bécsi Kriegs-Archivból sok uj adatot hoznak értekezésök folyamán napvilágra. Érdekes a határőrvidék feloszlatásának leírása is. A kiváltságos katonai sánczok állandó jogsérelmet képeztek a vármegyékre nézve. A tiszai határőrvidék a vármegyék ismételt tiltakozása folytán megszünt; helyette a tiszai koronai kerület lépett életbe, mely azonban csupán gazdasági ügyekre szoritkozott s legutóbb: a hetvenes években feloszlott.

Igen sok uj adatot tartalmaz a vármegye visszaállításának története. Itt főleg a vármegyei levéltár aktái szólalnak meg, melyek az ország legváltozatosabb multú megyéjének életét tárják elénk. — Ehhez fűződik a 48-as események története. melyet Thim József, e téren elismert szaktekintélyünk irt meg. Hazánk ujabbkori történetének ezen legjelentékenyebb pontja a Bácskában tünik elénk egész valójában. Itt volt összehalmozódva azon gyulékony anyag, melynek csak szikra kellett, hogy tüzet fogjon. Itt mérgesedtek el a nemzetiségi kérdések legnagyobb mértékben. A betelepített nemzetiségek, melyeket a bécsi kormány másfél századon át privilégiumokkal dédelgetett, csak várták a kedvező alkalmat. A Bácskában gyuladt ki a tüzláng, mely csakhamar egész Dél-Magyarországot elborította. Fontos Bács-Bodrog megye története azért, mivel itt találjuk meg a 48-as események fő forrását. Thim a szabadságharcz bácskai történetét eredeti kutatások alapján irta meg. E téren őt már ismeri a t. közönség, azért csak röviden megemlítem, hogy e szakaszt a források teljes ismeretével, odaadó tárgyszeretettel irta meg. — A legujabb kor történetét Groschmid Gábor irta. Itt nem annyira a történetíró, mint inkább a szemtanú beszél, ki a leirtakat látta, hallotta, azokban tényleg előkelő szerepet játszott. Különben felhasználta a vármegyei levéltár adatait.

Hogy már az egész művet jellemezzem: Bács-Bodrog vármegye története egészben véve egy alapos munka, melyet szakavatott tollak irtak. Szerkesztője Dudás Gyula, ki a kötet legnagyobb részét irta, az igazi tudós odaadásával dolgozott ezen tekintélyes munkán, mely méltó millenniumi emléke ezen gazdag vármegyének. Ezt, a kiállítás és illusztrációk tekintetében is értékes művet, jó lélekkel ajánlom a történelemkedvelő közönség b. figyelmébe.

ÉRDUJHELYI MENYHÉRT.

Az 1409. évi cividalei zsinat története. Irta dr. Áldásy Antal. A Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának felolvasó üléseiből. 18. szám. Bpest, 1896. 8-r. 64 l.

Az általános egyháztörténelemnek nálunk nagyon kevés hivatott művelője van. A kik e téren foglalkoznak, csaknem kivétel nélkül szinte üzletszerüen gyártják meg a nevük alatt megjelenő tankönyveket, összetákolván azokat néhány nagyobb német munkából, vagy pedig szintén külföldi szerzők után összeállítanak egy-egy monographiát, megírnak egy-egy életrajzot. Szinte esemény számba megy, ha irodalmunkban feltünik valaki, a ki önálló kutatás alapján szól hozzá egyes homályosabb egyháztörténelmi kérdések megvitatásához.

Nekünk rövid idő közben egymás után két ízben okozott ily kellemes meglepetést dr. Áldásy Antal. Első alkalommal a nagy nyugati egyházszakadás történetéről irt hatalmas munkájával, mely e b. folyóirat hasábjain is ismertetve lett, most pedig egy kisebb terjedelmű értekezésével, mely a cividalei zsinat történetéről a Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának felolvasó üléseiből közzé tett kiadványok közt jelent meg.

A tárgy maga inkább csak historiai érdekességgel bir, és távolról sem vehető az egyháztörténelem elsőrendű eseményének. Mindössze arról van szó, hogy a XII. Gergely pápa által 1409-ben Cividaleba összehivott zsinat létre jötte mennyi nehézségbe ütközött, kik vettek benne részt, hány ülést tartott, és mily határozatokat hozott.

A zsinattal magával, mint ezt a tárgy természete is magával hozza, aránylag legrövidebben foglalkozik a szerző. A nagyobb részben az unióra vonatkozó törekvések vázlatát adja és a pápa céljait, fáradozásait ismerteti szemben a tőle elszakadt bibornokok által tervbe vett általános zsinat megtartásának eszméjével. Ebben érdekesen mondja el Ruprecht király magatartását s azon való fáradozását, hogy az általános

zsinat Gergely által hivassék össze. Egyuttal tisztázza azt az eddig homályban lévő kérdést is, hogy kik vettek részt a cividalei zsinaton Ruprecht részéről.

Tudvalévő dolog, hogy XII. Gergely törekvései e zsinat összehivásával épen nem jutottak közelebb a megvalósuláshoz. Daczára Ruprecht király hűséges támogatásának nemcsak a zsinat maga, mint általános zsinat lett a résztvevők csekély száma miatt szinte nevetségessé, hanem a pápa helyzete is, a város és környékének ellenséges magatartása miatt oly tarthatatlanná vált, hogy végre kényszerítve volt álöltözetben éjjel, szökve menekülni Cividaleból.

Szerző mindezt közvetlen előadással, érdekesen irja le, nem mulasztván el a történetírók eddigi tévedéseit helyreigazítani, és előadásaik hiányait pótolni. Általában, dolgozatának legerősebb oldalát épen az képezi, a mi egyúttal legnagyobb érdeme is, hogy a külföldi irodalom teljes felhasználásával, a legújabb adatok tökéletes ismeretével helyezi tárgyát érős és szines világításba.

Kollányi Ferencz.

A magyarországi benszülött és beköltözött mágnáscsaládok ismertetése. Irta *Doby Antal.*

E mű kiadatlan, írója 26 évig dolgozott rajta, rá fordította fél élet gondját, 1013 főúri család történetét ismerteti meg 12 kötetben, 1520 drb művészi rajzzal világosítva, a mi anyagi erejét teljesen kimerítette, kiadására módja nincs, kiadó csak úgy igérkezett, ha 400 előfizetője lesz. Még 1894-ben aláírást bocsátott ki, 177 füzetre osztva fel a 12 kötetet, 50 krjával.

A szerző egyes füzeteket megküldött a következő tudománypártoló honfiaknak; *Szilágyi Sándor, Odescalchi Árthur* herczeg, *Szilágyi István*, gr. *Kuun Géza*, b. *Radvánszky Béla, Bunyitay Vincze, Reizner János*, dr. *Melczer Gyula, Bubics Zsigmond, Csoma József, Somogyi Zsigmond, Majláth Béla, Máriássy István, Szily Kálmán, Lévay József* uraknak, hogy műve elkészülését vegyék tudomásúl, róla véleményöket vele tudassák, s az ügynek legyenek pártolói.

Valamennyi felszólított kedvezően, némelyik kitüntetőleg nyilatkozott az elolvasott füzetről, bámulták a rendkivüli munkásságot, a tudomány nyereségének vallották a rengeteg egybegyűjtött genealogiai és történelmi adatot, hangsúlyozták, hogy diszére válnék a megjelenendő mű a nemzeti irodalomnak s főleg a főnemességnek, egyénileg megköszönték a szerző

ritka buzgóságát e fontos nemzeti ügy felderítésében s biztatták kitartásra, hivatkozva azon nemes önérzetre és belső megnyugvásra, a mit szerzőnek éreznie kell végzett munkája felett.

Nem tudom az *Aláírási ív* sorsát, s nem ismerem e sok méltányló nyilatkozatnak az írót czéljához juttató eredményét; mert én nem fürkésztem, s az iró róla nekem nem szólott. De a továbbiak arra engednek következtetést, hogy az aláírási út czélhoz nem vezetett.

Volt azonban két meczenási lelkületű nemzetség: a gr. Lónyayak és b. Podmaniczkyak, a kik az írónak róluk s őseikről írt füzetét önköltségükön kiadatták. Szerző I-ső *Mutatvány* kötetül adta ki 1892-ben a *Podmaniczkyak*, 1895-ben II-dik *Mutatványul* a gr. *Lónyayak* nemzetségtörténetét. A *Podmaniczkyakról* írottat tiz czímer, két nemzetségi őskori vár, egy kitünő férfinak és nejének eredetiről készült arczképe diszes kiállításban, s két pontos genealogiai tábla világosítja meg, történelmi becsét s díszét nagy mérvben emelve. A szöveg 1—83 lap. A *Lónyayakról* írott füzet 1—140 lapot tesz; a szöveg becsét emeli, adatait megvilágosítja 3 családi czímer, egy nagy nevű Lónyaynak szintén az eredetiről vett gyönyörű mellképe, I—VII. genealogiai tábla, s IV-ik Béla királytól kezdve most uralkodó koronás királyunkig számos ritka és épen megtartott eredeti adománylevél.

Mindkét mű ismertetve volt e szakközlönyben, nekem igen parányi tér maradott fenn; azok szövegtartalmára nézve tehát csak annyit jegyzek meg, hogy azok történetíróinknak sok új, hiteles és eredeti adatot tárnak szeme elé s feldolgozása alá. Doby szerencsés kutató, e téren nagy tájékozással bir, genealogiai ismerete bő s úgy a köz- mint irodalomtörténetet kellően ismeri; ismeri tehát saját tengernyi összegyűjtött adatainak hovátartozását és a helyet, hová azok beillenek s rendszeresen beilleszthetők, olyképen, hogy a tárgyalás alatti egyén vagy család általa jobban kidomborodjék s teljes képet mutasson. Doby a feldolgozás ügyességét is birja, a mi érdekes és tanúlságos, mind helyes érzékkel választja ki, mind gyakorlott írói tapintattal dolgozza fel.

A két *Mutatványfüzetben* öröme telhetik mindkét főúri nemzetségnek. A b. *Podmaniczkyak* fölemelkedése kezdetét szerző oklevélileg 1399-re teszi, mely időtől fogva az állandóúl nő, befolyása terjed, tekintélye gyarapodik, a nemzetség erőteljes törzse mind új férfiakat állít elő, kik vitézségben s észbeli tehetséggel tűnnek ki, királynak és hazának hasznos szolgálatokat tesznek, hűségökért kiterjedt birtokokat, várakat, rangot és czímert nyernek, szóval: a magyar haza és királyság kitünő

és kitüntetett fiaivá lesznek, s mint ilyenek befolynak a nemzet története alakulására és folyamára. Századokat éltek le így, osztozva a nemzet jó és bal sorsában. Fényes, boldog korszakokat gyászos események váltnak fel. De a nemzet és a Podmaniczky-nemzetség maig él, előkelő, szerencsés helyzetben. Lehet-e olyan elfásult kedély, mely ebben gyönyört ne találjon? Az író köszönetet érdemel e füzetért, a történetírás sok hasznát veszi adatainak, a történetkedvelők élvezetet találnak benne.

A gróf *Lónyayakat* a honfoglalás idejére viszi fel az író. Ezekben egy honfoglaló törzs magyar nemzetséget bir a hon. Legelső nagy elődük Kopasz Lászlónak később királylyá lett Béla fiát kiséri el Lengyelországba menekülésekor, a ki király korában 1061-ben sok és nagy birtokkal ajándékozta meg hívét. IV. Béla király 1245-ben ismét magasztalólag szól egy Lónyayról, a ki a királynak Fridrik osztrák fejedelem ellen vívott harczában halált megvető bátorsággal küzdött, halálos sebet kapott, a csatában maga az osztrák fejedelem megöletett s a hadi szerencse s magyarjainak hősisége a győzelmet a királynak adta osztályrészül; a király Lónyay László hívét nagy birtokokkal jutalmazta meg. Hadi és polgári érdemeikért kapták a bárói, ujabban a grófi méltóságot. Őseik nagy hivatalokat viseltek. A korona az ő fényöket, ők a korona diszét és hatalmát növelték. Lónyay Anna Kemény János erdélyi fejedelemnek volt hőslelkű hitvese. Az egész nemzetség élete szorosan össze volt füződve a nemzet történetével, a mit az író mint egy tűkörben mutat a mai nemzedék elé, mely abból hazaszeretetet meríthet s elsajátíthatja nagy őseinek erényeit. A múlt e dicsősége fölemelőleg hat a jelenre, táplálja a nemzeti érzést s nemesíti az erkölcsöket. Az író e füzetében is e czéloknak tett fontos szolgálatot.

Az író nem rég III-ik füzet gyanánt elkészítette kiadásra a gróf *Csákyak* genealogiáját és családi történetét. Ez egyike legfényesebb nevű főúri nemzetségeinknek. Kivánatos lenne e mű mielébbi megjelenése.

Azt hiszem, a nemzet és nemzeti történetírás megvárhatja a magyar főnemességtől ezen, az ő dicsőségét s társadalmi súlyát emelő nagy műnek *közaláírás útján* megjelentetését. Az ezredéves ünnepen mindig hittem, hogy arisztokráczián ez eszmét az ünnepért magáért és a nemzeti irodalomért indítványozni és valósitni fogja. A június 8-ki dicsőség ragyogasát eltemeti a cselekvő élet és telő idő hullámárja. Az akkor felköltött nagy emlékek benyomásai kivesznek a köztudásból és közemlékezetből.

Ez a 12 kötetes illusztrált könyv a magyar főnemesség hazafiúi nagy erényeit, dicsőségét, a haza szolgálatában őket sujtott szenvedések emlékezetét örökön-örökkéélővé tenné. Persepolis nem rég megfejtett ékiratai ötezer éves királyok és nagy emberek nevét támasztották fel. Homerosz műve harmadfélezer év óta tartja fenn a görög nagy emberek nevét. A nemzeti irodalomba jutott honfi név és honfi erény, még ha a nemzet kihalna is, következő korok és nemzedékek előtt is fenn fog maradni a betük érczében s a historia megörökitő emlékezetében.

Mennyi gazdag dynaszta van az 1013 főúri nemzetség tagjai közt, a kiket Doby, a szegény tudós nevök halhatatlanításával kinál! Hát az ő 25 évi fáradsága és költekezése nem érdemes, hogy boldog honfitársai *Aláírási ívére* nevöket nehány forinttal bejegyezzék? Bizony — ilyenkor látjuk — nem egyformán osztotta ki a sors és szerencse kedvezéseit az embereknek! A történeti név varázsa, a nagy vagyon kábító fénye, a világi befolyás és társadalmi tekintély ellenállhatlan hatalma — mind az arisztokráczianak jutott osztályrészül. Az igénytelen helyzet, szerény anyagi viszonyok, a szellemi munka nemes szenvedélye — ezek az írók és tudósok olcsó, sokszor háládatlan osztaléka és világi sorsa. Az író előtt a nemzeti ideál lebeg, lelkét az irodalom tündéries tájai vonják maguk felé, s a hazai történet dicsőségének nagy alakjai buzdítják kutatásra, tanulásra, könyvírásra. Ő kutat és ír, azon hitben és biztos tudattal, hogy a hazai tudomány templomához ő is hordja össze az anyagot, mely egykor fölépül, s a világ nemzete nagyságát fogja benne látni és bámúlni. De ha nincs a ki munkáját meglássa, fáradságát méltányolja, művének nyilvánosság elé jutását eszközölje, ott marad elrejtve, tudása eltemetve, szegény lesz és ismeretlen saját honfiai közt, még csak azt sem tudják: van-e a világon, dolgozott-e valamit a közjóra, tett-e szolgálatot nemzetének? Ez a főrangú és közép sors szülöttei életének különbsége. Doby munkája érdemes volna arra, hogy róla főembereink s főpapjaink tudomást vegyenek s nagy műve kinyomatását lehetségessé tegyék.

Minő kár, hogy ma nincs egy Ürményink és Toldy Ferenczünk! Kik már 1852-ben éltek, tudják, hogy akkor egy derék és hazafias lelkű főúr magáévá tette Toldy azon indítványát, *hogy a magyar nemzet mívelje szeretettel régi történetét.* Az eszme átvillámlott a nemzeten s rövid idő alatt egy *ragyogó mágnási névsor* állott elő, 500 és 1000 forintos részvényeket írtak alá, megalapították az *Uj Magyar Muzeumot*, kiadták a *magyar nemzeti történetírók egész sorát.* Ezzel kezdődött meg

Magyarország regenerációja. Ebből fejlődött ki 1861 s majd 1867! Nem kecsegtetem magam ilyesmivel. Tudom amaz idők és a mai különbségét, Doby igénytelen művét sem hasonlítom össze Toldy és Kazinczy Gábor ragyogó elméjével s magával ragadó irályával. De a megjelent két füzetet olvastam, a gróf Csákyakat illető harmadikról a leghizelgőbb véleményeket hallottam. Aztán előttem van azon 15 tudósnak írásban adott nyilatkozata az író szóban levő művéről, s nem átalom kifejezni, hogy ennek kinyomtatatlanúl maradása mintha azt jelentené, hogy a magyar főurakat őseik többé nem érdeklik; nemzetünk komoly, tudományszerető hírnevének ártalmára lenne ez. De még is a legkedvezőtlenebb — ha úgy lenne — az az eséły, hogy ily érdekes genealogiai és historiai könyv azért az 1500 darab rajzért, annak költséges voltáért nem láthat napvilágot, melyen a magyar főnemesség büszkeségének vára épül, melyből a magyar királyok és magyar korona ragyogó fénye sugárzik ki. Vajjon a lóverseny költekezésekből és más főuri sportokból nem lehetne erre is valamit juttatni?

Ha az igénytelen sorokat, a miket nekem a tiszta honszeretet és történetírásunk nagy érdeke sugalt, főuraink figyelmökre méltatni szivesek lesznek, lehetetlen, hogy ne legyen közülük egy, a ki az ügyet kezébe vegye, s egy újabb, az elsőnél szerencsésebb *Aláírási ívet* főrangú nemzetségeink ezen a *Mausoleum Regum*-hoz hasonló érdekes és tanúságos *genealogiai és historiai ismertetésének* kinyomatását megvalósítsa. Ha az idén munkába vétetnék, az is gyarapítná az ezredévi ünnep munkásságának erkölcsi hasznát s a magyar történetírás áldásos gyümölcstermését. JAKAB ELEK.

Der dreissigjährige Krieg bis zum Tode Gustav Adolfs 1632 von Onno Klopp. Paderborn. Verlag von Ferdinand Schöningh. Nagy 8-rét. Első kötet. (1891) XXIV + 634 ll. Második kötet. (1893.) XXVIII + 868 ll. Harmadik kötet. Első része (1895) XVIII + 628 ll. Második része (1896) XXXII + 876 ll. Ára a 4 résznek fűzve 46 márka.

Chiliasticus világot élünk, irenicus törekvések közepette. Mint tudjuk, nemrég Grindelwaldban a különféle keresztény vallás felekezetek képviselői több izben konferenciát tartottak oly czélból, hogy tanakodjanak: mi uton-módon lehetne felekezeteik reunioját létrehozni. Nemrég pedig egy nagy angol gőzös zátonyra kerülvén Bretagne kősziklás partjainak átellenében, a tengerből kihalászott hullákat, valószinűleg mindannyian protestánsokéit, a kis bretagnei falu római katholikus lelkésze

az egyházához tartozó sirkertben saját vallásának szertartásaival temette el ünnepélyesen. Amiért a canterburyi érsek mondott neki nyilvános köszönetet, és az angol protestánsok a franczia katholikus templom diszítésére adakoztak bőkezüleg. Az alatt azonban, mig a vallási türelem tiszta buzáját vetik mindenfelé azok, kiknek a kereszténység ügye leginkább fekszik szivükön, eljött nem ugyan maga az ördög, — hanem helyette Onno Klopp és a jó vetés közé elvetni igyekezik a régi vallásgyülölet konkolyát. Fájt ugy látszik neki, hogy épp ugy mint Jusztin vértanu idejében elmondhattuk magunkról, hogy »Lám, mi kik régente gyülöltük és gyilkoltuk egymást, most Krisztus nevében békességben élünk egymással.« Mert Onno Klopp halálosan gyülöl minden protestánst, különösen ha a protestáns vallással együtt még szabadelvű nézeteket is vall; és ha nem helyeseli a császári pártnak a harmincz-éves háboru idejébeni sáfárkodását a letiport nemzetek hazájában.

A mű első kötetének megjelenése idején már kimutatta ennek tendentiáját a *Századok* (1891. 507. l.) s nagyon szigorú, de korán sem tulszigorú itéletet ejtett szerzőnek módszeréről. Olyan szerzőtől, ki oly hangulatban fog a történeti igazság földeritéséhez, mint Klopp, persze józan, részre hajlatlan itéletet nem várhatunk. Az ő czélja a protestáns párt befeketitése s ez *per fas et nefas* sikerült is neki. Óvatosan megválogatja forrásait és minden szerzőt vagy forrást, mely nehézséget okozna neki és az ő bizonyitgatásainak menetét megzavarhatná, az *Index expurgatorius*-ába igtat. Minél vénebb, minél penészeszesebb valamely könyv. annál jobban tetszik neki, ha az ő pártján áll: az ujabb kutatásokat nem ismeri vagy számba nem veszi. »*Quis, non quid?*« az ő jelszava. Az ilykép megrostált anyagból azután elhisz mindent mindenkinek, és mohón elhiszi minden jött-ment boldog-boldogtalan füllentéseit, udvaronczok pletykáit, a *Theatrum Europaeum* kövér »hirlapi kacsáit«; ámbár sok izben könnyen meggyőződhetett volna egykoru hiteles okiratokból, hogy nem ugy esett a dolog amint ő meséli. Igy pl. elhiszi, hogy Betlen Gábor megmérgezte első feleségét és még ennél vadabb hireket is. Ha pedig véletlenül minden elővigyázat, minden rostálás daczára egy-egy hivatlan adat kerül szemei elé, mely ellene bizonyítana, egyszerüen — nem hiszi el.

Bethlen Gábort chamaeleonhoz hasonlítja s azt állitja róla, hogy az egyedüli eredmény, mit szereplése fölmutatni képes, rablás és dulás volt. Miután szerzőnk az állatvilágból veszi hasonlatát, legyen szabad példáját követnünk és őt ahhoz a madárhoz hasonlitanunk, kiről még a kisded-óvodában énekeltük, hogy

»szegény bagoly nappal vak, dült falak közt fészket rak.« Onno Klopp is vak szellemileg és annál kevesebbet lát, minél fényesebben ragyog a történeti igazság napja az égen. Még évek előtt visszavonult odujába és megirta a harmincz-éves háboru történetét az ő saját szabadalmazott módszere szerint. Már a bibliographiájából is megtudhatni, hogy mikor végezte be az anyaggyüjtést.

Igy pl. a magyar irodalomból idézi Istvánfit, Katonát, Miller *Pázmányját*, Óváry *Bethlen-oklevéltárát*, Pray *Epistolae Procerum*-jait és Szilágyi Sándor *Okmánytárát I. Rákóczy György svéd és franczia szövetségeinek történetéhez*. Többet nem ismer, tehát az az óriási anyag, a mit iróink összehordottak, mind holt anyag maradt reá nézve. Bethlen Gábor hagyatékát illetőleg nem a fejedelem végrendeletét, hanem a *Theatrum Europaeum*-ot idézi. Oxenstiernának a svéd akadémia által kiadott nyolcz kötetnyi munkái és levelezéséből csak az 1888-ban megjelent első kötetet ismeri. Gindely legujabb dolgozatait még nem födözte föl. Az angol történelemben jobbára az öreg katholikus Lingard az ő hű kalauza, ámbár az újabb anglikán irók munkáiból is tanulhatott volna valamit, ha csakugyan a történelmi igazság után kutatott komolyan.

»Nagyon is lehetséges, sőt fölötte valószinü« — irja maga a szerző — »hogy minden figyelem és gondos kutatás daczára egy vagy más kevésbbé fontos helyi érdekü kiadvány« (Local-Publication) elkerülte a figyelmét. A mondottakból az olvasó megitélheti, hogy mily gondosan járt ő el az anyaggyüjtésben.

Önálló kutatásokat is tett ugyan szerző a bécsi levéltárban, de nem közli az általa használt okiratok eredeti szövegét; már pedig az ily megmételyezett mediumon mint Onno Klopp agyán átszürt adatokban nincs sok köszönet.

Szerző ismételten hangsulyozza, hogy nincs szándékában bárkivel is polémiába ereszkedni. Ne féljen! Meddő munka volna színvakságban szenvedő önfejü embernek bizonyitgatni, hogy a rózsa piros nem barna, a nefelejts kék nem szürke mint a milyeneknek ő látja.

Munkájáról elmondhatjuk, a *Stimmen aus Maria Laach* birálójának szavaival élve, de persze nagyon is *mutatis mutandis*, hogy az igazság minden őszinte barátjának és mindenkinek, kinek elegendő érzéke van arra nézve, hogy az európai államok bonyolulatait magasabb politikai szempontból megitélhesse, melegen azt ajánljuk, — hogy ne Onno Klopp urat válassza tanácsadójául, kalauzul. Ám dicsérjük vagy gáncsoljuk azt, aki a dicséretet vagy gáncsot megérdemli, minden tekintet nélkül vallására vagy politikai hitvallására, de *sine ira, sine*

studio, a logika és történeti bizonyitgatás törvényeinek megszegése nélkül. Prima lex historiae: ne quid falsi dicat. Már pedig van-e csunyább hazugság annál, melynek »suppressio veri« a neve? különösen ha készakarva húnyja be valaki szemeit az igazság előtt. KROPF LAJOS.

Ludovico Gritti. Eine Monographie von dr. Heinrich Kretschmayr. Külön nyomtatvány az *Archiv für Oesterreichische Geschichte* 83-dik kötetéből. Bécs 1896. — 8-rét 106 ll. — Ára 1 fr. 05 kr.

Grittiről több életrajzunk volt eddig, de valamennyi vagy hemzsegett a hibáktól, vagy pedig elévült, mint pl. Pallmané az Ersch és Gruber-féle befejezetlen encyclopaediában, melyre Révész Ferencznek »Gritti Lajos szereplése Magyarországon« czímű dolgozata az Erdélyi muzeum-egylet kiadványaiban is alapúlt. Dr. Huber Alfonz tanácsára egyik tanítványa, dr. Kretschmayr újra megirta a »venediki bég fiának« életrajzát, még pedig önálló levéltári kutatások alapján és a nyomtatott forrásoknak majdnem teljes fölhasználásával. Összesen mintegy 36 könyv- és levéltár kézirati anyagát használta föl és csak azt sajnálja szerzőnk, hogy a Konstantinápolyban őrzött levéltári anyaghoz is hozzá nem férhetett; de vigasztalást talál ama reményben, hogy nem sokat mulasztott evvel. Csak azon kell csodálkoznunk, hogy figyelmét nem terjesztette ki a lengyel levéltárakra hol, mint pl. az Acta Tomiciana kiadatlan köteteiben, még talán lappang egy-két érdekes adat. A lengyel forrásokat illetőleg ugyanis megelégszik a Hirschberg által már közzétett adatokkal. Ámbár kutatásait az angol kútfőkre is kiterjesztette, Simonyi Ernő *Londoni okmánytárá*-ban és a *Statepapers of Henry VIII*-ban egy-két adat mégis elkerülte figyelmét.

Szerző különben kitünő munkával gazdagitotta az irodalmat és reméljük, hogy nem marad utánzók nélkül. Persze müve nem ment hibáktól és van még elég adat benne a Fessler-Klein-féle zavaros forrásból. Ilyen pl. a dr. Voltelini részéről is megrótt hiba, hogy Gritti állítólagos népszerűtlenségét illetőleg szerző félre engedte magát vezettetni Szerémi és Szermeghi által, midőn az általa közölt 2. számú eredeti okmányból (Garantiedecret der ungarischen Stände für L. Gritti) meggyőződhetett volna arról, hogy a magyar főurak közül mintegy ötvenen, köztük Czybak Imre is, nem ellenezték a jövevénynek kormányzóvá való kineveztetését, úgy mint azt a krónikások mesélik. A 42. lapon pedig egy fölkiáltó jelben ad kifejezést megütközésének a miatt, hogy Gritti a XVI-dik század első

harmadának végén bitófa-halált követelt egy tolvaj fejére, ki Werbőczy egy lovát s más, mintegy 32 forintra becsült holmiját ellopta. Emiatt egy cseppet sincs okunk pirulnunk. Igy pl. Angliában a jelen század elején még okmány- vagy pénzhamisitásért, sőt még a királyi vadaskertekben elkövetett orzásért is akasztófa várt a bűnösre. Egy hamis egy-fontos bankó elég *corpus delicti* volt e czélra. Arról »a régi jó időről« írja Thackeray egyik humoros elbeszélésében, hogy »a törvény törvény volt 1810-ben, amikor a legcsekélyebb vétségért is kitekerték a ficzkók nyakát« és egy-egy akasztás alkalmával egy a Newgate nevű tömlöczczel átellenben fekvő ablakért 50 font sterlinget (600 forintot) fizetett a közönség. Csak a Peel-féle törvény-aktákkal (1824—1829-ben) szüntették meg a skandalumot. Az új törvény eltörülte a halálbüntetést két vétség t. i. fölségsértés és gyilkosság kivételével, mely utóbbihoz mai napság, több mint félszázad óta, a halálos kimenetelü párbajt is számitják. Ez az oka annak, hogy miért nincs párbaj Angliában.

Függelékül a munkához 19 eredeti levél szövege van közölve, köztük egy a hires Pietro Aretino tollából.

Gritti arczképei közül dr. Kretschmayr emliti azt, mely Bécsben a »k. u. k. Fideicommissbibliothek«-ben van. De Nagy Iván szerint ő egy életnagyságú arczképet török jelmezben, turbánnal, Velenczében is látott a Gritti-család régi palotájában.

Kropf Lajos.

TÁRCZA.

A HORVÁTI ÉS PALISZNAI CSALÁDOK.

A Századok f. évi VII-ik füzetében gróf Wilczek Ede ur »A Horváthy család lázadása és a magyar tengervidék elszakadása« czím alatt nagyobb tanulmányt közöl, melyben a többi között a Horváti és Palisznai családok eredetéről azt a hypothézist állítja fel, hogy e rokon családok az Anjou-k törvénytelen utódai lennének. Azt is állítja, hogy a Horvátiak a XIV. század második feléig egészen ismeretlen és szegény család lettek volna, kiknek még nemességéhez is kétely fér, stb. (Századok, 1896. 621—622. l.)

Mivel ugy a Horváti, mint a vele később rokonságba jutott (de nem azonos!) Palisznai család története meglehetősen tisztázva van, legyen szabad itt megjegyeznünk, hogy a föntemlitett állitások csak tévedésből eredhetnek.

Nevezetesen a mi a Horváti családot illeti, tudva van, hogy ez a Bancsa (de genere Bancha) nemzetségből származik, mely nemzetség eredetileg Bács megyében volt birtokos.[1]) Ebből a nemzetségből származott a többi közt a XIII. században Vancsa (Bancsa) István esztergomi érsek is.[2]) Mivel azonban később a család egyik része a szlavoniai részeken szerzett birtokokat, ez az ág a Valkó megyei Horváti nevü helységről Horváti nevet nyert.[3]) A Bancsai vagy Horváti család eredete különben felvihető egészen a XII-ik századig,[4]) igy tehát semmi alapja sem lehet ama hypothesisnek, hogy az Anjouktól erednének, vagy hogy mint gr. Wilczek ur irja, — ismeretlen és szegény család lettek volna, a kiknek még nemességéhez is kétely fér, mert e család egyike volt a legtekintélyesebb és legvagyonosabb nemes családoknak, melyből

[1]) Bács B. megye egyetemes Monografiája, I. köt. 159. l.
[2]) Századok. 1895. évf. 909. l.
[3]) Csánki D.: Magyarorsz. tört. földrajza, II. köt. 317. l.
[4]) Századok. 1895. 909. l.

egy esztergomi és később (a XIII. század második felében) egy kalocsai érsek is került ki.[1])

Az ezen családdal később rokonságba jött Palisznai nemzetség (melyet gr. Wilczek a Horvátival egynęk vesz), körösmegyei eredetü s a család történetét Pór Antal és Csánki Dezső jeles tudósaink eléggé tisztázták.[2])

Muhoray Alfonz.

MÉG VALAMI A LEHEL KÜRTJÉRŐL.

Folyóiratunk mult füzetében Valentinus Bujdosó kimutatta dr. Szendrei János tévedését a jászkun kürthöz füződő monda keletkezését és szerzőjét illetőleg. A Rákóczi-árvák ingóságairól 1688. ápr. 2-án készült összeirás azt igazolja, hogy azt a »régi magyaros vadászkürtöt« már akkor is Lehel vezérnek tulajdonították. A kürt tehát egy ideig a Rákócziak gazdag kincstárában volt. Hogy került oda, hogy került onnan vissza a jászkunokhoz? — megfejtésre váró talány.

A mi visszajutását illeti, Bujdosó azt véli, hogy Kollonich ajándékozta vissza a jászkunoknak, vigasztalásul azért, hogy a német lovagrendnek zálogba vettettek; vagy talán II. Rákóczi Ferencz volt a visszaajándékozó, elismeréséül a jászkunok hűségének.

E két föltevés közül az utóbbit valószinűnek nem tartom. II. Rákóczi Ferencz háboruja ugyanis 1703-ban kezdődik s az 1702-ik évnek elején a kürt már a jászberényi plébánia templomban őriztetett.

Lássuk az ide vonatkozó adatokat.

Lipót király Bécsben 1702. márcz. 22-én kiállított diplomájával a jászkun kerületeket irrevocabiliter et jure perpetuo eladta, (és nem: *elzálogosította).* Vevőként az adásvételi szerződésben a német lovagrend szerepel; ez azonban az 500,000 rénes frt vételárt nem egyedül fizette ki, hanem Kollonich Lipót bíbornok-esztergomi érsekkel szövetkezve. Ugyanis a vevőtársak közt 1702. ápr. 18-án kötött egyesség első pontja értelmében »nem tekintve azt, hogy az adásvételi okmány csupán a német lovagrend nagymestere és maga a rend, mint vevő nevére van kiállítva, ő kegyelmessége (t. i. Kollonich) mégis kötelezi magát arra, hogy az 500,000 frt vételár felének kifizetését s ez által a jövedelemből aránylagosan való részesedést — levonván a levonandókat — magára vállalja.«

Az ünnepélyes birtokbavezetés gr. Volckra Ottó Kristóf udv. kamarai aligazgató elnöklete alatt, nagyszámu kamarai, közigazgatási tisztviselő, szomszéd birtokosok és érdekelt felek jelenlétében

[1]) Századok. 1895. évf. 909. l.

[2]) U. o. 903 l. és Csánki, Körösmegye 23—25. l. (Akad. Ért.)

máj. 20-tól jun. 2-ig ment végbe. A német lovagrendet br. Eisenheimbi Heuszlein Marsilius lovag képviselte. A kiséretében volt Retel Sebestyén az egész utazásról és a beiktatás lefolyásáról naplót vezetett. Ebben máj. 21-ről a következőt irja: (Jászberényben) mai napon egyéb nem történt, mint, hogy a délutáni isteni tiszteleten részt vettünk, azután pedig egy *régi, elefántcsont kürtöt mutattak, a melylyel »Capitain Lech« Konrád császárt agyonütötte volna.*

A birtokba vett Jászkunság administratióját a nagymester br. Kageneck lovagra bízta, a ki ebbeli minőségében 1703. ápr. 13 — máj. 10-ke közt útazta be az uradalmat. Legelébb a Jászságba ment, onnan a Nagy-, majd a Kis-Kunságba. A községeket sorra járta, közigazgatási, igazságszolgáltatási és mezőgazdasági szempontból behatóan megvizsgálta s tapasztalatairól a nagymesternek küldött jelentésében, mely a német lovagrend bécsi levéltárában őriztetik, rendkívül becses adatokat tartott fenn az utókor emlékezetére.

De, hogy rövid legyek, tárgyunkra vonatkozólag e naplószerű jelentésben ezt olvassuk: *»Van a (jászberényi) plebánia-templomban egy érthetetlen alakokkal ékesített, nehéz kürt, miről az a monda, hogy az Lehel »dux Cumanorum et Jazigoniae« tulajdona volt; azzal ütötte agyon Konrád császárt (előbb utolsót fúván) e szavakkal: Praemittam te ad infernos et ibi mihi servies! A kürt belül aranynyal volt megtöltve, de egy török pasa kivájatta belőle. A kürtnek emlékére a város czímere egy kürtöt fújó vitéz.«*

Ugyanez a lovag egy másik, 1703. máj. 26-ról keltezett jelentésében még egyszer megemlíti, hogy *a templomban nagy gonddal őrzik Lehel jász vezér elefántcsont kürtjét, a melyért a nádor* (hg. Esterházy Pál) *már 1000 frtot igért a jászkunoknak.*

Ezekben az érdekes adatokban egy dologról nem találunk felvilágosítást: nem történik említés arról, hogy a kürtöt ki szerezte vissza a Rákóczi-kincstárból? Vajjon hihető-e, ha csakugyan Kollonich szerezte vissza, hogy ezzel a jászberényiek elő ne hozakodjanak s a lovagrend emberei tudomást ne vegyenek, mikor ugyanaz a Kollonich a jászoknak hallgatólagos földesura a rendnek pedig »csendes« társa volt?[1])

Van még egy 1788-nál korábbi emlékezés a Lehel kürtjéről Bél Mátyásnak a Jászkun kerületekről készült leirásában, melynek rosszul másolt kézirati példánya a m. tud. Akadémia kézirattárában található. Mikor irta Bél e munkáját? nem tudom.

[1]) Tudomásuk nagyon is lehetett azért, ha az itt közlött érdekes följegyzésekben ez véletlenül nincs is említve, sőt épen mert Kollonich vevő-társ vala, — annál valószinűbbnek tünik fel részéről a kürtajándékozás mint *captatio benevolentiae*. Szerk.

A benne előforduló legrégibb évszám: *1730.* A kürtről röviden ilyenformán emlékezik meg: *Láttuk itt* (t. i. Jász-Berényben) *Lehel magyar vezér kürtjét, melylyel Konrád császárt megölte. Ugy hiszem, elefántcsontból van; hossza másfél lábnyi, vastagsága olyan, hogy fél-kézzel át lehet fogni. Csorba van rajta, mely állítólag az ütéstől ered. Sokféle faragás ékesíti: farkasok, tánczosok, kürtösök, gyalog és lovas harczosok s a mi feltünő: kereszttel diszített templom is. A kürt aranynyal, ezüsttel be volt öntve, de a török kincsszomja ettől megfosztotta.* Ez után elbeszéli Konrád császár esetét, megjegyezvén, hogy *a kürtön levő veres foltokat a német császár vérétől származóknak tartják.*

Ime, ez a pár adat is a mellett tanuskodik, hogy Lehel vezérnek már Kézaiból és a Képes Krónikából ismeretes mondája nem 1788 óta füződik a jászkun kürthöz és nem Horváth Ferencztől eredő mende-monda.

Dr. Illéssy János.

MAGYAR HADTÖRTÉNELMI EMLÉKEK.

(Válasz Valentinus Bujdosó és Bárczay Oszkár birálatára.)

»Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon« czímű munkámat egyszerre két birálattal is megtiszteli a »*Századok*« legutóbbi füzete.

Az elsőt *Valentinus Bujdosó* irja, a mely nevet tudvalevőleg egy nagynevű történetírónk használja.

Főhibámul rója föl, hogy a Lehel vezérének mondott jászberényi kürtről szólva *Molnár Ferenczne*k 1788-ban megjelent munkájáról mondom, hogy ez nevezte először e kürtöt Lehelének, holott, mint azt a Rákóczi-kor fáradhatatlan buvára megirta volt, a munkácsi-kincsek 1688-iki leltárában is előfordul egy »Lehel vezér« kürtje.

Leltárakban, levéltárakban lehet még igen sok adat a szóban levő kürtre. Én azonban azt mondtam, hogy Molnáré az első az *irodalomban.*[1]) És ez ugy is van. Thaly említett adatára pedig azért nem reflectáltam, mert az szerintem nem a jászberényi kürtre vonatkozik.

V. B. azt mondja, hogy a jászberényi kürttel való azonosság — kétségbe alig vonható. Bizonyítékul pedig elégnek talál ennyit mondani: »Az erre vonatkozó *acták még föllelhetők lennének*

[1]) Ezt csak most szorultságában állítja így Szendrei úr; mert könyvében semmi »irodalmi« megkülönböztetést nem téve, egyszerűen ekkép ír: »A múlt század végeig *csak Jászkürt volt a neve, Lehel vezérrel nem hozta kapcsolatba senki.*« (63—64.) Ugyan ne czáfolja tehát maga-magát! V. B.

talán.«[1]) Azt hiszem, azt mindenki beláthatja, hogy ez nem bizonyíték. Thaly Kálmán ur 23 évi időközben, öt izben irta ezt a »Lehel kürtjéről«. Egyszer talán mégis lehetett volna utánna nézni a jászok levéltárában.[2])

A munkácsi leltár egy szóval sem mondja, hogy a kürt elefántcsontból való, s becsárát 18 frtra teszi. Noha a pénzérték is sokkal nagyobb volt a mainál, mégsem becsülhették volna ily kevésre, mert az elefántcsont ára a XVII-ik században 15—50-szerte nagyobb volt mint ma, ugy hogy akkora darab elefántcsont, mint a jászberényi kürt, legalább ezer forint lett volna.[3])

Én azt hiszem, a munkácsi kürt az a szintén »Lehel kürtjének« nevezett lehetett, a mely egyszerű ökörszarvból készült, sokáig a mölki benedek-rendi apátságban volt, jelenleg pedig a m. n. muzeumban őriztetik.[4])

De nem tarthatom teljesen hitelesnek a munkácsi leltár adatát, csupán azért mert irva van, — mert hiszen tudjuk, hogy mennyire szokásban van ily régi leltárakban a hasonló elkeresztelés csupán azért, hogy a tárgyaknak nagyobb érték tulajdoníttassék.[5])

Igy fordul elő a Széchyek leltárában Attila paizsa, a Báthoryakéban Bátor Opos buzogánya, melylyel a sárkányt megölte, majd Attila buzogánya, a bécsi fegyvergyüjteményekben egyik Béla királyunk s Corvinus Mátyás vértezete (mindkettő utóbb XVII-ik századbeli műveknek bizonyult.) A nagy-enyedi collegium régiségeinek 1796-iki leltárában pedig a következő történelmi ereklyék vannak: Attila pípája és koppantója, Ninive és Murány várának kulcsai, Lóth feleségének a nyelve és *Lehel vezér sarkantyuja.* Hogy ezekkel szemben a történelmi és főleg az archaeologiai kritikának minő hivatása van, nyilvánvaló.[6]) Mostani kiállításunkon

[1]) Hogy V. B. csak ennyit hozott volna föl bizonyítékúl, *teljességgel nem áll;* mert hiszen bőven fejtegeti a kürtnek oda- és visszajutási útját-módját, esélyeit, a Kollonich-féle combinatiót, etc. Tessék *ezek valószinütlenségét kimutatni,* de ne egyszerűen letagadni az irottakat. V. B.

[2]) Ezt csak most *legelőször* irta nem is Thaly, hanem Valentinus Bujdosó. A mi pedig az utánanézést illeti: azt Sz. úr is épen oly jogon megtehetné, sőt még azt is megsúghatjuk neki, hogy nemcsak a »jászok«, hanem az udvari és a magyar kamara, s különösen a gr. Kollonichok levéltárában is utána kellene annak nézni. V. B.

[3]) »Legalább ezer frt« ugyan alig; különben a 18 frt *akkor:* a mai 180—200 frtnak felelt meg, a mi, a régészeti becstől eltekintve, elég tekintélyes érték egy ócska kürtért.

[4]) Ezt kötve hiszszük; mert egy ökörszarv-kürtöt a Kollonich bécsi becsmesterei semmikép sem becsültek volna 18 (= 200) frtra.

[5]) Ilyen látszólagos vagyonszaporításra a fejedelmi dúsgazdag Rákóczi-árvák ugyancsak nem voltak rászorúlva; sőt ellenkezőleg, az ő ingó értékeiket gyámjok Kollonich cardinál, jól ismert szándékokból, mindig *feltűnő alacsonyra* becsülteti vala. Szerk.

[6]) De e nyilvánvaló absurdumokkal nem helyezhető egy sorba a munkácsi Lehel-kürt. Szerk.

két XVIII-ik századbeli lőportartó volt, egyik I. Mátyás király s a másik Zrínyi Miklós nevével. Mondanom sem kell, hogy munkámban ezeket még csak meg sem említettem.

Kifogásolja V. B.,[1]) hogy Rákóczi hadseregét 75 ezredből állónak mondom, de ő maga beismeri alább, hogy [2]) az ónodi országgyűlés ennyiben állapította meg azt; hogy a barát Andrássy Miklóst »dervisgenerálisnak« mondom »kapitány« helyett. Igaz, hogy Thaly műveiben igy nevezi, de népiesen igen sok helyen[3]) »generalisnak« is van nevezve.

Kimutatja, hogy Rákóczinak 400 főnyi tatár csapata volt és nem 4000 mint én írom. Ezt az adatot én a M. Tud. Akadémia egy kiadványából vettem s azt idézem is. *Bárczay Oszkár.* A hadügy fejlődésének története. II. k. 541-ik lapján olvasható ez az adat. Ugyancsak kifogásol némely jelentéktelen adatot a francziaországi magyar huszárokat illetőleg, a melyeket én a »Hadtörténelmi Közleményekből« idézek.

Csodálom, hogy ezeket, az adatokat Thaly Kálmán ur nem czáfolta meg, mikor az illető helyeken megjelentek.[4]) Nagy históriai tudásánál fogva ő lett volna hivatva erre, s bennünket s velünk talán sok mást megmentett volna attól, hogy téves adatokat idézzünk akadémiai kiadványokból.

Hibának rovja fel, hogy Buda 1686-iki ostroma modelljének leirásánál a »Capitän« »századosnak« van kapitány helyett fordítva. Azt a modellt készitő honvédtiszt irta, a kin mint modern katonán könnyen megeshetett ez a kis tévedés, s a kinek beadott leirásán nekem nem volt jogom változtatni.[5]) Végül megrovja könyvemet, hogy megbizhatatlan, mert a hadtörténelmi kiállítok névsora hiányos, a mit az is bizonyít, hogy vannak leirva könyvemben oly kiállítók tárgyai, a kiknek neve nincs a kiállítok névsorában. Ilyen csak egy van, *Thaly Kálmán* ur, a kit a névsorba nem vehettem fel, mert nem a hadtörténelmi csoportban állított ki,[6])

---

[1]) Nemcsak kifogásolja, hanem egykorú adatokra hivatkozva, igazítja helyre. Szerk.

[2]) Azt is megírja, hogy ez *utóbb* történt, már a hanyatlás kezdetén, nem a fénykorban, a melyből a maximumot idézni kell s szokás. Szerk.

[3]) Mi csak egy tréfás versben, az *Üstökös*-ben olvastuk őt dervis-*generális*nak. Vagy ez az élczlap a hiteles kútfő Szendrei úr előtt? Kár, hogy a többieket nem idézi. Mi 100 arany jutalmat tűzünk ki számára páter Andrássy Miklós kurucz *generálisi* diplomájának feltalálása esetére.

[4]) A figyelmét is könnyen elkerülhették, s nem is érezte magát kötelezve reá. Szerk.

[5]) De mint szerkesztőnek kötelessége lett volna tájékoztató megjegyzéssel kisérni, ha már a »tévedést«, — mint állítja — belátta. V. B.

[6]) Th. K. a maga kiállítva volt 30 darabját sem az egyik, sem a másik csoportba nem osztotta, *hanem teljesen szabad rendelkezésre adá át az igazgatónak*, — a kifogás tehát a valóságnak nem felel meg.

de azért érdekes kardját kiadtam, mert hiszen nekem feladatom volt a kiállításban levő minden hadiemlékre kiterjeszkedni.

Bárczay Oszkár ur szives megjegyzéseire válaszom röviden a következő. Könyvem szeptember-hó elején jelent meg. November 15-éig tehát azzal még két és fél hónapig lehetett a kiállitást tanulmányozni. A tárgymutató hiányát magam érzem legjobban. Az 3 ivet tett volna ki, de már igy is 18 ivvel léptem tul a kormány által engedélyezett ivszámot; ezt tehát már semmi szín alatt nem lehetett keresztül vinni. A balester-re készített »parittya íj« uj műszót ma is fentartom, mert azt akarja jelenteni, hogy az oly számszerij, mely mint a parittya, követ és ólom darabokat dob. Hasonlóképen a »*tárcsa*« és »*bak*« szavakat mindenütt a maguk helyén használtam.

A mit István ifjabb király lovaspecsétjénél engemet oktatva az »oriflammérol« mond, azt bizonyitja, hogy könyvemet nem lapozta át egészen, mert valamivel odább, a 366-ik lapon ugyanazt, sőt valamicskével többet én is megirom. Egyébiránt nagy dicséretnek tartom könyvemre nézve hogy a 915 lapos kötetben csak ennyi hibát talált. A ki könyvemet kezébe veszi, azonnal látja, hogy az tulnyomólag archaeologiai munka. Megvallom, épen azért szerettem volna, ha azt e becses folyóirat hasábjain is *szakember* birálta volna.

Dr. Szendrei János.

UJ KÖNYVEK.

— Beöthy Zsolt »A magyar irodalom kis tükre« czimű munkáját e szavakkal nyitja meg: »e kis könyv azoknak az előadásaimnak vezérfonala, melyeket a Millennium alkalmából a budapesti egyetemen tartottam.« Hanem hogy Beöthy azokat az előadásokat megtarthatta, sokat kellett tanulnia és még többet gondolkodnia. Végig tekint irodalmunkon egész a legújabb korig, egész napjainkig. Gyönyörü rajzzal nyitja meg a volgamenti lovasról, ki a pusztán nyugodtan áll és pihen, sasszemmel végig tekint a végtelennek tetsző sikon s szeme mindent világosan lát, a mit a szem egy pontról láthat. Ezt a magányos őrszemet keresi irodalmunk egész történetén át s meg is találja annak vérét egész Petőfiig s Aranyig irodalmunk kiválóbb alakjaiban, mert igaza van, hogy a mi irodalmunk egyenes benső és szoros viszonyban állott politikai életünkkel. Nem azért, hogy ezt a csepp vért megtalálja, hanem hogy jellemzésében az az biztosság, rajzaiban az a hűség meglegyen, melyet e kis könyvben feltalálunk, hogy embert és kort pár szóval olyan találóan leirjon, azért kellett nagyon sokat tanulnia s még többet elmélkednie. Az ő spártai szófukarsága sok anyagot nyujt a gondolkodásra s nyomot hagy az olvasó lelké-

ben — mert mindig találóan fest s a szeget mindig fején találja, egész odáig, hol a legújabb kor rajzába téved; itt már a sok századvégi, naturalista, impressionista s más egymást gyorsan fölváltó irányzatok képviselőiben aligha feltalálható az a csepp vér. De hol a történelmet mint háttért, mint az irodalmi tendentiák magyarázóját rajzolja néhány vonással, oly biztos kézzel teszi, hogy lehetetlen észre nem vennünk, hogy az irodalmat a történettel kapcsolatosan tanulmányozta. Szóval a kis tükör megfelel czimének, meglátjuk benne irodalmunk fejlődését.

— KURUCZ NÓTÁK 1700—1720 czím alatt *Endrődi* Sándor az Athenaeum kiadásában igen díszesen és ízlésesen kiállított versgyűjteményt tett közzé, s azt társulatunk alelnökének *Thaly* Kálmánnak mint a kuruczidők fáradhatatlan buvárának ajánlotta. Tőle, főként az általa kiadott kurucz nótákból: a XVII-ik század végén s XVIII. elején készült vitézi énekekből vette inspirátióját s irta meg dalait, s ezeket mint egy korrajzot négy csoportba gyűjtve mint a régi kuruczvilág viszhangját mutatta be: szerelmeiben, kitörésében, emelkedésében s bukásában. A hang, sőt nagy részben maga a szellem is igen jól el van találva — jó volt azt feleleveníteni, mint ha egészen új, szokatlan hang csendülne meg fülünkben. Talán ebben kereshetjük a szép siker egyik forrását, melyet ez a kötet a közönségnél aratott, s melynek kiállitása is egészen szokatlan, ódonszerű. E könyv igen alkalmas a történelmi érzek felébresztésére s ezért örülünk sikerének. Hisz egy darab történetet fest az.

— SZINNYEI JÓZSEF nagy munkájából, »*Magyar Irók élete és munkái*« megjelent immár a IV-ik kötet is, mely a Gy. és H. betüket foglalja magában. Sokszor elmondtuk, de nem ismételhetjük elégszer, hogy Szinnyei valóban nagyon jó és helyes munkát végzett e nagy művével, mely nemcsak a régibb irók életére vonatkozó adatokat állítja össze, s már ezért is megbecsülhetetlen segédkönyv, hanem az ujabbkori irókra vonatkozólag nagy gonddal és fáradsággal egy csomó uj adatot gyüjtött össze, melyek irodalomtörténetünknek becses tárházát képezik.

— FEJÉRVÁRMEGYE TÖRTÉNETÉNEK I. kötete Károly János kanonok és tagtársunk tollából a millenium alkalmából irt monografiákat valóban kitünő alapos munkával szaporitá. A teljes munka még két kötetből fog állani. Az első vaskos és terjedelmes kötet három részből áll. Az első a megye természetrajzi viszonyait négy fejezetben tárgyalja. A második a megye történetének ős történelmét rajzolja egészen a magyarok bejöveteléig 6 fejezetben. A harmadik rész a honfoglalás óta rajzolja Fehér-megye történetének általános részét, mely ugyszólva bevezető a második két kötethez. Ez tizennégy fejezetre van osztva s a foglalást, az első birto-

kosokat, a megye alakulását s az egyes felekezetek viszonyait és történetét tárgyalja. Ehhez a kötethez is oklevéltár van csatolva. A megyei levéltár csak ujabb időben kezdődvén, az adatok összegyüjtése fáradsággal és nehézséggel járt. Bámulnunk kell a szerző munkásságának eredményét. A fő súlyt igen helyesen a községek történetére fekteti a társulatunk által készitett utasítások értelmében. E jeles munkát legközelebb bővebben fogjuk ismertetni.

— A PALLAS-LEXIKONÁBÓL, mely rohamosan közeledik befejezéséhez, legközelebb a XIII. kötet is megjelent, mely a *Nemes ág — Pillér* szavakig terjed. Bár e kötetre nézve is általánosságban az a nézetünk, a miket az előzőkről elmondottunk s nagy irodalmi nyereségnek tartjuk azt: nem hallgathatjuk el nehány megjegyzésünket. Pázmány Péter életrajzában többek között ezeket olvassuk: »Összes magyar és latin nyelven irott műveit most adja ki a kir. egyetem hittudományi kara.« Az ilyen lexikonnak, mely azzal az igénynyel lép föl, hogy a tudomány mai állását mutatja be, arról is tudomással kell bírni, hogy Pázmány összes műveiből már a mult év végéig négy vaskos kötet jelent meg a fent említett kiadásban, két kötet a latin és kettő a magyar művekből. Továbbá ha a czikk irója — Papanek — a források között megemlítette Bod Pétert, Toldyt, Zeelligert, megemlíthette volna Pulszky Ágost tanulmányát is, mely 1887-ben az Olcsó Könyvtárban is megjelent.

— AZ AVERSAI GYILKOSSÁGRÓL szóló, Kropf Lajos tagtársunk tollából eredő tanulmány, mely az Erdélyi Múzeum ez idei évfolyamában látott napvilágot, most külön lenyomatban is megjelent. Nagy gonddal és az idevágó források felhasználásával irt tanulmány, mely, mint olvasóink valószinűleg tudni fogják, főleg Pór és Óváry e tárgybani előadása ellen irányul. Nem törekszik ugyan arra, saját szavai szerint, hogy Johanna ártatlanságát a férjgyilkosság vádjával szemben bebizonyítsa, hanem csak arra, hogy megmutassa, miszerint a bünrészességet minden kétely kizárásával bebizonyítani nem oly egyszerű dolog. Kropf tanulmánya ha nem is tisztázta egészen a dolgot, de számos uj szempontot hoz fel. Részünkről csak azt kifogásoljuk, hogy Johannát állandóan Jankának nevezi. Kár a históriai, eddig általánosan használt nevek helyett »magyarosított« neveket használatba hozni, ahogy ez ujabban mind nagyobb mérvet ölt.

— ÉRDUJHELYI MENYHÉRT tagtársunk egy 44 lapos füzetben beszámol a római levéltárakban tett kutatásai eredményéről. Megbízást a Szent-István társulattól és Császka György kalocsai érsektől kapott. Ez utóbbi az egyházmegyéjét érdeklő okiratok felkutatásával bízta meg. A Fraknói által alapított római magyar

intézetnek volt ott tartózkodása alatt tagja. S az ő pártfogása és kalauzolása mellett végezte kutatásait. Legtöbbet a gazdag Dataria levéltárban talált, honnan 185 regesztával gazdagította gyüjteményét. A Nuntiaturák osztályában csak 4 regesztát készített. Az olasz állami levéltárakban 35-öt, ezenkivül egy csomó kisebb fontosságu adatot jegyzett fel. A regeszták pontosak, jól vannak szerkesztve s különösen XV. századi történetünknek igen becses forrását képezik. Érdujhelyi munkájának a XV. század történetével foglalkozók igen jó hasznát fogják venni. Ezen füzet külön lenyomat a Katholikus Szemléből.

— Dr. Horváth Géza a magyar orvosok és természetvizsgálók 1896. szept. 12-ikén Budapesten tartott XXVIII. vándorgyülésén felolvasást tartott »*A honfoglaló magyarok természetrajzi ismereteiről*«, mely most a »Természettudományi Közlöny« 326. füzetében és különlenyomatban is megjelent. Tanulmányát azon hypothesisre építi, hogy mindazokat a természetrajzi tárgyakat, a melyeknek magyar nevek keleti, török, ugor és iráni nyelvekből származik, már a honfoglaló magyarok is ismerték. Igy a honfoglalók már az őshazából magukkal hozták az állatvilágból a ló, kutya, bika, ökör, tulok, ünő, üsző, borju, kos, ürü, őz, szarvas, bölény, róka, lud, varju, béka, stb. a növényvilágból a hárs- és kőrisfa, nyirfa, szeder, alma, körte, mogyoró, kökény, üröm, káka, az ásványországból a só, kova, vas, arany, ezüst, réz ismeretét.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Társulatunk decz. 3-iki választmányi ülésében *Thaly* Kálmán alelnökünk szóbeli előadást tartott, melynek tárgyát a Daniel család monographiája s okmánytára képezte. Mint tudva van, a Daniel család levéltárát legelőször 1860-ban *Thaly* Kálmán ismertette, egy kötetnyi igen becses okmánytár kiséretében, akkor, midőn mint a rendőrség és censura által üldözött iró a Székelyföldön bujdokolt, mikor, mint a Daniel Gábor vendége a családi levéltárban kutatni kezdett. Attól fogva állandó baráti összeköttetés állt fen köztök. S most Thaly a család monographiája, s az ezt kiegészítő gazdag és új adatokban bővölködő okmánytár bemutatása mellett régi élményeit igen érdekes és megkapó szabad előadással vázolta. E két munkának, az okmánytárnak és monographiának kiváló érdekességet kölcsönöz az a körülmény, hogy az egy régi és történetünkben is szereplő székely családnak történetével ismertet meg. Daniel Gábor áldozatkészsége történetünket gazdag és becses forrás munkával szaporította, melyet múlt füzetünkben tüzetesebben ismertettünk.

— Társulatunkat ismét ujabb veszteség érte, két régi érdemes tagját ragadta el a halál tagjai sorából: *Horváth* (*Horovitz*) *Lipótot*, a hazafias szerepléséről országszerte ismeretes világosi plébánost, ki az irodalom terén is működött s történelmi drámákat irt, és *Petrovics Ferencz* nagyváradi kanonokot, Tacitus hivatott magyarázóját.

— Bubics Zsigmond kassai püspök a kassai székesegyháznak újra szentelése alkalmából »Templomszentelési Emlék« czím alatt egy 48 4-dr. oldalra terjedő elmélkedést tett közzé, mely magában foglalja mindazt, mit a templomszentelés alkalmából tartott rövid beszédében nem mondhatott el, s melyben a templomot az ő sponsa charissimáját, mint az Isten házát s mint nemzeti míveltségünk egyik maradandó emlékét mutatja be. Bubics tettel és szóval, ott a hol a hazafiságot a vallás érdekeivel egyeztetni kell, elől szokott járni. Mutatják ezt a millenium alkalmából híveihez s a tanuló ifjusághoz intézett »pásztor« körlevelei s a most megjelent beszéde, a melyekben a vallásos érzés és hazaszeretet meleg hangjaival jelöli meg az utat, melyen hiveinek, papjainak haladniok kell. Bizonnyal e kenetteljes, meleg, őszinte szavak megtalálják az utat hivei szivéhez.

— Gróf Kuun Kocsárd felett *Réthy* Lajos, az Emke igazgató választmányi tagja, az egyesületnek mult évi jun. 4-én Székely-Udvarhelyt tartott tiz éves ünnepi közgyűlésén meleg hangon irt érdekes emlékbeszédet tartott, mely egy jól kidolgozott felolvasás keretében igen szépen vázolja az elhunyt életét, működését, sok érdekes adatot mond el életéből, s mindenek felett híven jellemzi az elhunytat, mint régi barátja, sok szeretettel, de azért elfogulatlanul. Ez emlékbeszéd most díszes kiadásban megjelent.

— Dr. Békefi Remig tagtársunknak a Századok f. évi folyamában közlött »Árpádkori közoktatásügyünk és a Veszprémi egyetem létkérdése« czímű tanulmánya megjelent külön nyomatban. Deczemberi választmányi ülésünkben tartott felolvasása ennek folytatását képezi. Békefi évek óta gyűjti az adatokat a középkori Magyarország mívelődéstörténetéhez, melyről önálló nagyobb munkán dolgozik — s ennek egy részét teszi a »Vallásos és erkölcsi élet Magyarországon az Árpádházi királyok korában« czímű tanulmánya, mely eredetileg a Kathol. Szemlében s most egy díszes füzetben külön kiadásban is megjelent.

— Komáromy Lajos tagtársunk a budapesti VI. ker. állami tanitónőképző intézet millenaris ünnepén tartott szép és tartalomdús felolvasást »Ezer éves multunk a nemzeti költészet világánál« czím alatt, mely a »Nemzeti nőnevelés« czímű folyóiratból külön is megjelent. Szépen, tanulságos példákkal illusztrálva kimutatja, hogy nemzeti költészünk alaphangjai híven követik történetünk

eseményeit. Művészi kézzel írt tömör felolvasás, mely fölvett themáját igen szépen oldja meg.

— Thallóczy Lajos tagtársunk a Conte Fanfogna-k traui levéltárában egy, bár töredékes, de igy is becses szokásjogra akadt, mely 1551 elején kelt s a Knin és Nona közötti vidéken divatozó örökösödési és mezőrendészeti jogszakaszokat foglalja magában s kommentárral ellátva a Gazdaságtörténeti Szemlében s onnan külön lenyomatban is kiadta.

— A dr. Kunos Ignácz által gyűjtött és a magyar akadémia által kiadott oszmán-török népmesékből R. Nisbet Bain, a British Museum könyvtárának tisztviselője, egy kötetet tett e napokban közzé angol forditásban, *Turkish Fairy Tales and Folk-Tales* czim alatt, Miss Celia Levetus rajzaival. A kiadó czég Lawrence és Bullen, Londonban.

— A Magyar Néprajzi Társaság a korán elhunyt jeles szibériai utazónak, *Pápai Károly dr.*-nak nagybecsü irodalmi hagyatékát, *Az uralvidéki rokon népek anthropologiáját* kiadni szándékozik. Fölhívjuk olvasóink figyelmét e mind anthropologiai, mind ethnologiai szempontból nagy fontosságu munkára, a mely *a magyar faj eredetének* homályára is világot fog vetni. A munka 12—14 ivnyi terjedelemben táblázatokkal, mintegy 15 anthropologiai illusztráczió-lappal, továbbá a szerző arczképével fog megjelenni. Előfizetési ára 3 frt, mely összeg egyszerüen a Magyar Néprajzi Társaságnak czimére küldendő. Megrendelőül *Zolnai Gyulánál* (VI. Felső erdősor 1.) jelentkezhetni.

— A nehány év előtt elhalt Sir Richard Burton, volt triesti angol konzul és jóhirnevü iró, irodalmi hagyatéka közt van egy kötet honfitársunk, Magyar László, afrikai utazásairól is, melyet az elhalt iró sógornéjának megbizásából Wilkins W. H. fog sajtó alá rendezni.

— Nagy-Kőrös városa, mely oly nemesen, egyszerüen és lélekemelően ülte meg államunk ezeréves fennállásának ünnepét, millennaris diszközgyülésének jegyzőkönyvét is kiadta köv. czim alatt: »*Nagy-Kőrös város képviselő testülete által szeretett magyar hazánk ezeréves fennállása emlékére Póka Kálmán polgármester elnöklete alatt 1896. év május 17-én tartott dísz-közgyülés jegyzőkönyve*« a melyben a közgyülés lefolyása, az ünnepi beszédek s a városnak a millennium emlékére tett nagy alapitványa vannak közölve és megörökitve.

— A biharmegyei és nagyváradi Régészeti és Történelmi Egylet f. évi diszgyülését, mely alkalommal az egylet muzeum-épülete átadatott a közhasználatnak, szeptemberi számunkban ismertettük. Az »Emlékkönyv«, mely e diszgyülés leirását, az akkor tartott felolvasásokat és szónoklatokat foglalja magában,

dr. Karácsonyi János egyleti titkár szerkesztésében megjelent egy díszes kiállitásu 4-dr. füzetben, a díszes muzeum-épület rajzával illusztrálva. Ez Emlékkönyvhez van mellékelve a muzeum catalogusa, mely külön mutatja be a társulat s az Ipolyi Arnold-féle gyűjteményeket. Az egylet lapidariuma még ezután fog rendeztetni.

— A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI Történelmi Társulat Évkönyve XII-ik évfolyamának 4-ik füzete megjelent. E füzetben közli Dudás Gyula a bácskai nemes családok összeirását 1841-ből.

— A KOLOZSVÁRI SZINÉSZET 100 ÉVES jubileumát rendező bizottság Gyarmathy Miklós intendáns aláirásával előfizetési fölhivást bocsátott ki a »*Kolozsvári színészet és szinház történetére 1892-ig*« czimű műre, melyet a bizottság megbizásából Ferenczi Zoltán egyet. és erd. muzeum-egyleti könyvtárigazgató irt. Az előfizetési felhivásból közöljük a következőket: E mű felöleli nemcsak a kolozsvári színészet történetét, hanem mindazt is, a mi e tekintetben megelőzőleg az erdélyi részekben történt ugy az iskolai, mint a világi, ugy a német, mint a latin és magyar nyelvű szinjáték tekintetében, mi által az 1792 előtti viszonyoknak e tekintetben tanulságos és hü képét adván, egyszersmind e keretben a magyar drámairodalom és iskolai szinjáték történetét is nyujtja. Viszont a következőkben eddig még föl nem használt adatok alapján behatóan tárgyalja a magyar szinészet megszületését és elterjedését, s igy a hazai szinészet első korának 1792—1808-ig országos történetét is magában foglalja, a mennyiben az a kolozsvári szinészettel egyenes kapcsolatban és leszármazásban áll, s igy kiterjeszkedik a nagyváradi, debreczeni, szegedi, miskolczi első szinészeti mozgalmakra is. Részletesen tárgyalja ezidő óta aztán a kolozsvári szinészet fejlődését, küzdelmét a német szinészettel, az állandó épület megalapitását, a szinház működését, külső és belső életét, hatását, befolyását, küzdelmét az 50-es évek németesitő törekvései ellen, szerepét a nemzeti szellem ébrentartásában, mindezt az eredeti iratok, okmányok stb. alapján. Függelékül kimerítő név- és tárgymutató fog a kutató rendelkezésére állani. A mű körülbelől 30, 8-rétű ivből fog állani. Ára az aláirók részére kötetlenül 2 frt 50 kr. Megjelenik 1897 elején. A művet Ajtai K. Albert csinos és szép kiadványairól országosan ismert nyomdája állitja elő, a hova az előfizetési pénzek is küldendők.«

Hibaigazitás. A Századok jun. és szept.-i füzetében a Forgách F. élete cz. közleménybe néhány sajtóhiba csuszott, melyekből lényegesebb, hogy az 520. l. alólról 5. sorában 40—41 éves ember van 44—45 éves helyett és az 522. l. alólról 12. sorban 1536 áll 1556 helyett. Végül a 642. l. alólról a 4. sorba második szóul beszurandó: *állitólag*.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— MAGYAR IRÓK ÉLETE ÉS MUNKÁI. A magyar tudományos akadémia megbízásából irta Szinnyei József. IV. kötet Gyalai—Hirtl. Budapest, 1896. Hornyánszky. Nagy nyolczadr. 1492 hasáb.

— A MAGYAR IRODALOM kis tükre írta Beöthy Zsolt. Budapest, 1896. Az Athenaeum részvénytársulat kiadása. Kis nyolczadrét 183 lap. Ára 1 frt 60 kr.

— FEJÉR VÁRMEGYE TÖRTÉNETE. A megye közönsége iránti tiszteletből írta Károly János, székesfejérvári kanonok, batai cz. apát, megyebizottsági tag. I. kötet. Egy színnyomat és tiz képpel. Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére kiadja Fejérvármegye közönsége. Székesfejérvár, 1896. Nyomatott Csitári K. és társa könyvnyomdájában. Nagy nyolczadrét 617 lap.

— VALLÁSOS ÉS ERKÖLCSI ÉLET MAGYARORSZÁGON az Árpádházi királyok korában. Irta dr. Békefi Remig cziszterczi áldozó pap, a rend történetírója s egyetemi magántanár. Külön lenyomat a »Katholikus Szemle« X-ik kötetéből. 97 l. nyolczadr. Budapest, 1896. Athenaeum r. társulat könyvnyomdája.

— ÁRPÁDKORI KÖZOKTATÁSÜGYÜNK és a veszprémi egyetem létkérdése. Irta dr. Békefi Remig cziszterczi áldozópap és egyetemi magántanár. 60 lap. Nyolczadr. Budapest, 1896. Az Athenaeum r. társulat könyvnyomdája.

— A SZEPSII EV. REF. EGYHÁZ története levéltári okmányok s az egyházi feljegyzések alapján. Irta Kovács Béla, a szepsii ev. ref. egyház lelkésze. A tiszta jövedelem az »egyházi alaphoz« csatoltatik. Kiadta a szepsii ev. ref. egyház. Sárospatak, 1896. Nyomatta Steinfeld Jenő az ev. ref. egyház betüivel. Kis nyolczadrét 96 lap. Ára 1 korona.

— KUTATÁSAIM A RÓMAI LEVÉLTÁRAKBAN. Irta Érdujhelyi Menyhért. Külön lenyomat a »Katholikus Szemle« X-dik kötetéből. 44 l. Budapest, 1896. Az Athenaeum részvénytársulat könyvnyomdája.

— QUELLEN UND FORSCHUNGEN aus dem Gebiete der Geschichte. In Verbindung mit ihrem Historischen Institut in Rom, herausgegeben von der Görres-Gesellschaft. IV. Bd. Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken. 1585. (1584) — 1590. Erste Abtheilung: Die Kölner Nuntiatur. 1. Hälfte. Bonomi in Köln, Santonio in der Schweiz. Die Strassburger Wirren. Herausgegeben und bearbeitet von Dr. Stephan Ehses und Dr. Aloys Meister. Paderborn. Druck und Verlag von Ferdinand Schöningh, 1895. 8-r. LXXXV. 400 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1896. évi decz. 3-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt Thaly Kálmán alelnök, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, dr. Csánki Dezső, Jakab Elek, dr. Komáromy András, Óváry Lipót, dr. Pauler Gyula, dr. Schönherr Gyula, Zsilinszky Mihály vál. tagok, dr. Kovács Pál ügyész, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, mindenekelőtt —

71. a legbensőbb és legőszintébb örömmel hozza tudomására a választmánynak azon legmagasabb kitüntetést, mely a társulatnak több mint húsz év óta tevékenységben fáradhatatlan, nagyérdemű és szeretett titkárát Szilágyi Sándort, kiváló történetírói munkássága elismeréseül a legközelebbi napokban ministeri tanácsossá való kinevezésével érte.

A választmány hangos éljenzésben nyilvánuló örömmel veszi tudomásúl a hírt, üdvkivánatát jegyzőkönyvbe iktatja s felkéri Thaly Kálmán alelnököt, hogy azt a gyöngélkedő egészsége miatt otthonát őrző titkárnál az ülés után hozzá csatlakozó vál. tagok küldöttsége élén tolmácsolni szíveskedjék.

Ezután jegyzőkönyv-hitelesítőkül Zsilinszky Mihály és dr. Békefi Remig vál. tagok kéretvén fel, —

72. olvastatik a minister-elnök úrnak f. évi nov. 10-én 20273. sz. alatt kelt levele, melynek kíséretében a Magyarország állami fennállásának ezeréves ünnepe alkalmából veretett arany emlékpénz egy példányát a társulatnak megküldötte.

Köszönettel fogadtatván, az elnökség megbizatik, hogy az emlékpénznek a nagyjelentőségű alkalom örök emlékezetére való biztos megőrzéséről saját hatáskörében gondoskodjék.

73. Jegyző előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak *évdíjas r. tagokúl 1896-tól:* a róm. kath. felsőbb leány-iskola igazgatósága Debreczenben (aj. Karasszon József); *1897-től:* dr.

Hazslinszky Rezső tanár Beszterczebányán (aj. Szilágyi Sándor), Dezséri Bachó Zoltán vármegyei tisztviselő Alsó-Kubinban (aj. Szilágyi Sándor), a cist. rendi apátság Szentgothárdon (aj. Májer Móricz), Makkay József káplán Bikácson (aj. Szilágyi Sándor), a kir. főgymn. ifjusági önképzőkör Aradon (aj. Szilágyi Sándor).

Megválasztatnak.

74. Thaly Kálmán bemutatja s szabad előadásban bővebben is ösmerteti Vargyasi id. Daniel Gábor társ. tag úrnak a Daniel család történetére vonatkozó két munkáját (egyik: *A vargyasi Daniel család közpályán és a magánéletben*, másik: *A vargyasi Daniel cs. eredete és tagjainak rövid életrajza)*, mely műveiből a tiszteletreméltó szerző és kiadó főúr, igen meleg hangú levél kíséretében több példányt küldött a választmány rendelkezésére a tagok közt leendő szétosztás végett.

Mind az előadás, mind a tagok számára felajánlott példányok köszönettel fogadtatnak, mire az ülésen épen jelenlévő Daniel Gábor úr a maga részéről is köszönetét fejezi ki munkái méltányló bemutatásáért Thaly Kálmánnak.

75. Dr. Békefi Remig felolvassa »*Székesegyházi iskoláink szervezete az Anjou-korban*« című értekezését, mely a *Századok*-ban fog megjelenni.

76. Olvastatik a pénztárnok november-havi kimutatása, mely szerint összes bevétel volt ... ... 2205 frt 63 kr,

» kiadás ... ... 1261 frt 52 kr,

maradvány ... ... 944 frt 11 kr;

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő ... ... 6485 frt 10 kr

követelést, 1896. nov. végén összesen ... ... 7429 frt 21 kr

készpénz áll a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásúl vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

77. Olvastatik a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 27972. számú értesítése, mely szerint 100 frt a f. évi 69 jk. p. alatt kelt vál. határozatnak megfelelően tőkésíttetett.

Tudomásúl szolgál.

78. Elnök és titkár az ügyrend 45-ik szakaszának megfelelően beterjesztik a jövő 1897. évi költségvetés tervezetét, mely az 1892. évi 20 jk. pont alatt kelt vál. határozat értelmében a gazdasági bizottsághoz utasíttatván, a bizottság felkéretik, hogy a költségvetés iránt véleményes javaslatát a jövő februárhavi r. vál. ülésre szíveskedjék elkészíteni.

79. Napirenden lévén a számvizsgáló bizottság kiküldése, — az 1896. évi számadások szabályszerű megvizsgálására egyhangú

felkiáltással dr. Fejérpataky László és dr. Boncz Ödön vál. tag urak kéretnek fel, azzal, hogy jelentésöket a f. évi 15 jk. pont alatt hozott vál. határozatra tekintettel, január-hó folyamán oly időben szíveskedjenek a titkárnál benyujtani, hogy az még a jövő évi költségvetés elkészítése előtt a gazdasági bizottság rendelkezésére bocsátható legyen.

80. Olvastatik a vallás- és közoktatás-ügyi minister úrnak f. évi 2346 eln. sz. alatt kelt levele, melynek kíséretében a »*Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*« című munka 3-ik kötetéből 12 példányt azzal a megbízással küldött a társulat titkárához, hogy a példányokat azok között oszsza széjjel, kik annak idején az említett munka 1-ső és 2-ik kötetét megkapták.

Köszönettel vétetik tudomásúl.

81. A rendkivüli felolvasásokat rendező bizottság jelenti, hogy a Káldy Gyula m. kir. opera-igazgató úr szíves közreműködésével ez évre tervezett *második* zenetörténeti előadás (f. évi 20 jk. p.), melyet a nyári hónapokról előre nem látott akadályok miatt későbbre kellett halasztani, a bizottság legközelebbi ülésében létrejött megállapodás szerint a folyó december-hó 20-án d. e. 11 órakor fog az Akadémia dísztermében megtartatni; mire vonatkozólag dr. Borovszky Samu úr tudomására hozza a választmánynak, hogy az Akadémia elnöksége a dísztermet ez alkalomra is szívesen átengedte s Jónás Károly akadémiai gondnok úr a szükséges előkészületekhez segítségét a legnagyobb készséggel felajánlotta.

Köszönettel örvendetes tudomásúl vétetvén, a további teendőkre a bizottság, illetőleg a titkári hivatal bízatik meg.

Zárt ülésben —

82. a folyó év végével kilépés, elhalálozás vagy egyéb ok miatt törlendő, illetőleg az év folyamán már törölt tagokról tétetett jelentés, melynek elintézése után —

több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Jegyzette

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: *Zsilinszky Mihály* s. k., *Békefi Remig* dr. s. k.

FELHÍVAS.

Tisztelettel **kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással birnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:**

Bock János eddig: *Budapest*, Izabella-u. 65.

Farkas Ödön földbirtokos, eddig: *Imreháza.*

Halász (Fischer) *Vilmos*, eddig: *Budapest*, Krisztina-körút 23.

Hihalmi *Harmos János*, eddig: *Budapest*, IV. Kossuth Lajos-utcza 9.

Hollósy Kálmán tanár, eddig: *Felső-Lövő.*

Kopácsy Árpád, eddig: *Veszprém.*

Kyss Géza városi jegyző, eddig: *Eperjes.*

Krausz Arthur orvos, eddig: *Visegrád.*

Murk István theologus, eddig: *Belovár*, Raca.

Pesthy Pál joghallgató, eddig: *Berlin.*

Szalánczi Ferencz földbirtokos, eddig: *Nyir-Bogdány.*

Szobonya Mihály, eddig: *Budapest*, Kerepesi-út 49.

Teller Kálmán bölcsész, eddig: *Budapest*, Ujvásártér 10.

Zimmermann János tanuló, eddig: *Pozsony*, Lyceum.

Zollner Béla, eddig: *Budapest*, Sándor-u. képviselőház.

Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra.*

A titkár.